

Sayı/Number 56

Mayıs/May2023

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 56

Mayıs/May 2023

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Nurten SARICA

Editör

Doç. Dr. Umut UYAR

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırma Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBİAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82

pausbed.pau.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Teksa Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuđrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Fatma KABA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Fatma KABA
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Ahmet GÖGERCİN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan Oğuz ÜNLÜER	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Cem ERGUN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün ÖZERDEM	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsen KIRAL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. M. Akif BAKIR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mert UYDACI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer NEGİZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÜNLÜ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Şener BÜYÜKÖZTÜRK	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent ÇAĞLAKPINAR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ceren UYSAL OĞUZ	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZSOY	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih BUDAK	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Funda UZDU YILDIZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gamze SABANCI UZUN	İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan KERSE	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbahar ATASEVER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Gülnur KARAKAŞ TANDOĞAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Gürel ÇETİN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Gürhan AKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya ÜNLÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. İlker GÖLCÜK	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Nedim YALANSIZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nilsen KUNDKCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Semra SARUC	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel ÇELİK NORMAN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem Pınar GÜREL	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Şeyda SİVRİOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Şükran KARACA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep ORAL	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ERTAŞ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZÇİL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Eren YILDIRIM	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜNAY	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÇALIŞKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ASLAN	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Betül YALÇINKAYA AKÇİT	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAYA	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülay DEMİR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kerem KILIÇDAROĞLU	TED Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal TEMEL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melih ÇOBAN	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şefika ÖZDEMİR	Süleyman Demirel Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Berrak FIRAT, A. Şirin OKYAYUZ, Mustafa Yaşar ŞAHİN.....	1
The Role of Signed Language Interpreters in the Communication and Interactions of Coaches With Deaf and Hard-of-Hearing Athletes	
<i>İşiten Antrenörlerle S/Sağır ve İşitme Engelli Sporcuların Etkileşim ve İletişiminde İşaret Dili Çevirmenin Rolü</i>	
Ahmet SEZGİN.....	17
Savaşın Gölgesinde Eğitim Uygulamaları: Ankara Maarif Kongresi ve İzmir Rum Öğretmenler Kongresi	
<i>Educational Practices in the Shadow of War: Ankara Maarif Congress and Izmir Greek Teachers' Congress</i>	
Alaattin OĞUZ, Sunay OĞUZ.....	31
Mültecilere Dönük Nefret Söylemi ve Toplumsal Düzensizlik	
<i>Hate Speech Against Refugees and Social Disorganization</i>	
Berkant AKKUŞ.....	43
Devlet Dışı Silahlı Grupların Uluslararası İnsancıl Hukuka Uymasına Sebepiyet Veren Nedenler Üzerinde Bir İnceleme	
<i>An Examination of the Causes of Non-State Armed Groups' Compliance With International Humanitarian Law</i>	
Burak ACAR, Gamze ÇAKIR, Özlem BİLGETEKİN, Dilek Gülsoy, Kader Aykır, Ömer Miraç YAMAN.....	61
İleri Yaş Eski Hükümlülerin Cezaevi Deneyimleri ve Tahliye Sonrası Uyum Sorunları	
<i>Prison Experiences and Compliance Problems of Elderly Prisoners After Release From Prison</i>	
Çağrı ERDOĞAN.....	79
COVID-19 Koşullarında Turizmi Yeniden Başlatma Protokolleri ve Pandemi Bağışıklığının Geliştirilmesi	
<i>Protocols for Restarting Tourism in COVID-19 Conditions and Developing Pandemic Immunity</i>	
Emre DEMİR, Hatice ÇELİK.....	101
Divergent Models of Covid-19 Pandemic Management and Their International Reception: Cases of China and South Korea	
<i>Farklı Covid-19 Pandemi Yönetimi Modelleri ve Modellerin Uluslararası Kabulleri: Çin ve Güney Kore Örnekleri</i>	
Fatma Selen MADENOĞLU.....	123
A Group Decision-Making Method for Ranking Problems Under Sustainability, Risks, and Intuitionistic Fuzzy Environment	
<i>Sürdürülebilirlik, Riskler ve Sezgisel Bulanık Ortamda Sıralama Problemleri İçin Grup Karar Verme Yöntemi</i>	
Gamze ÖZTÜRK.....	139
Workforce Health and Economic Growth: Exploring the Dynamics for More Than Half A Century	
<i>İş Gücü Sağlığı ve Ekonomik Büyüme: Yarım Yüzyıldan Daha Fazla Bir Sürede Dinamiklerin Keşfi</i>	
Hasan Hüseyin ERDOĞAN, Ebru ENGİNKAYA.....	165
Müze Ziyaretlerindeki Deneyimsel Tüketimin Boyutları	
<i>Dimensions of Experiential Consumption at Museum Visits</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Mehmet YILDIRIM.....	185
Çalışanların İş Becerikliliğinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi ve İş Tatmininin Aracılık Rolü: Sağlık Sektörü Bağlamında Bir Araştırma	
<i>The Effect of Employees' Job Crafting on Job Satisfaction and Turnover Intention: A Research in the Context of Health Sector</i>	
Cemal ÖZTÜRK, Mustafa İNCEKARA, Sezai TOKAT.....	217
Is It Possible to Apply a Deep Learning Algorithm to Innovation Management Research?	
<i>İnovasyon Yönetimi Araştırmalarına Derin Öğrenme Algoritması Uygulamak Mümkün Mü?</i>	
Nergiz GÜNDEL.....	227
İki Kültür ve İki Efsane Müzisyen: Tür Kuramı Çerçevesinde Müslüm (2018) ve Bohemian Rhapsody (2018) ile Biyografik Film Analizi	
<i>Two Cultures and Two Legendary Musicians: Biographic Film Analysis With Müslüm (2018) and Bohemian Rhapsody (2018) Within the Framework of the Genre Theory</i>	
Neslihan GÜNAYDIN ALBAY, Ülkü GÜLEŞCE.....	247
A Psychoanalytic Analysis of Motherhood in Emma Donoghue's Room and Nathaniel Hawthorne's Scarlet Letter	
<i>Emma Donoghue'nun Oda'sında ve Nathaniel Hawthorne'nun Kırmızı Leke'sinde Anneliğin Psikanalitik Analizi</i>	
Nevin KORTUNAY.....	267
Turkish Universities' Use of Twitter: A Content Analysis	
<i>Türkiye'deki Üniversitelerin Twitter Kullanımı: Bir İçerik Analizi</i>	
Kevser ARMAN, Nilsen KUNDAKCI.....	281
Yeni Bütünleşik FUCOM - WEDBA Yaklaşımı ile Bir İşletme İçin Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi	
<i>Cloud Service Provider Selection for a Business With a New Integrated FUCOM - WEDBA Approach</i>	
Nur SEZEK, Yelda YENEL, Başar BAYSAL.....	297
Kolombiya Bağlamında Çatışma Dönemi Ekonomilerinin Çatışmanın Şiddetlenmesi, Terörle Mücadele ve Barış Sürecine Etkilerinin İncelenmesi	
<i>Impact of Wartime Economies on Escalation of Conflict, Counter-Terrorism and Peace Process in Colombia</i>	
Özge ÜNVER DİRLİK, Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE.....	309
Kentlilik Bilincini Etkileyen Değişkenler: Denizli Kenti Örneği	
<i>Variables Affecting Urban Consciousness: The Case of Denizli</i>	
Pınar UZ HANÇARLI.....	329
Rethinking Democratic State in Ontological Security Studies	
<i>Demokratik Devleti Varlıksal Güvenlik Çalışmalarında Yeniden Düşünmek</i>	
Ergün AKTÜRK, Yusuf AKAN , Sena GÜLTEKİN.....	343
İmalat Sanayi İthalat ve İhracatı ile Beşerî Sermayenin Türk İmalat Sanayi Üzerine Etkisi: 2000-2014 Dönemi	
<i>The Effect of Manufacturing Industry Imports and Exports and Human Capital on Turkish Manufacturing Industry: 2000-2014 Period</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Sera ŞANLI.....	357
Sampling Methods and Appropriate Sample Size Determination: A Concise Overview <i>Örnekleme Yöntemleri ve Uygun Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi: Özlü Bir Bakış</i>	
Neslişah ÖZDEMİR, Şerife KAZANCI SUNAOĞLU.....	377
Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi <i>The Effect of Dark Triad Personality Traits on Sustainable Consumption Behavior</i>	
Şevket KADIOĞLU.....	399
Gizem ve Gerilim Sarmalında Gerçeğin İflası: Çünkü Seni Seviyorum- Guillaume Musso <i>The Bankruptcy of the Truth in the Labyrinth of Mystery and Suspense: Because I Love You By Guillaume Musso</i>	
Tülay DAĞOĞLU.....	411
The Concept of Double Audience for Irony Based on the Theory of Binary Opposition in Sense and Sensibility By Jane Austen <i>Jane Austen'in Sağduyu ve Duyarlık Romanında İkili Karşıtlık Teorisine Dayalı İroni İçin Çift İzleyici/Dinleyici Kavramı</i>	
Esra AYDIN ÖZTÜRK, Kamil İŞERİ.....	421
Bilimsel Makale Özet Metinlerinde Üstsöylemsel Adlar <i>Metadiscursive Nouns in Scientific Article Abstracts</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.06.2022 ✓Accepted/Kabul:13.12.2022

DOI:10.30794/pausbed.1130470

Research Article/Araştırma Makalesi

Firat, B., Okyayuz, A. Ş. ve Şahin, M. Y. (2023). "The Role of Signed Language Interpreters in the Communication and Interactions of Coaches With Deaf and Hard-of-Hearing Athletes", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 1-15.

THE ROLE OF SIGNED LANGUAGE INTERPRETERS IN THE COMMUNICATION AND INTERACTIONS OF COACHES WITH DEAF AND HARD-OF-HEARING ATHLETES

Berrak FIRAT *, A. Şirin OKYAYUZ**, Mustafa Yaşar ŞAHİN***

Abstract

In the present study, based on a doctorate thesis, data obtained from practitioners was evaluated to determine the role of CODA sign-language interpreters in Deaf sports. The study includes a multifaceted analysis of the role played by sign language interpreters in the communication of hearing national team coaches working with athletes who are deaf in the Turkish Deaf Sports Federation (TIESF). For this purpose, semi-structured telephone interviews were conducted with seven experienced CODA interpreters involved in the national and international activities of the TIESF. To date there have been few studies in the field of sports interpreting in Turkey, and particularly interpreting for athletes who are deaf. The present research is a pioneering and exemplary study that focuses on the role of signed language interpreters as sports interpreters.

Keywords: *Coach-athlete relationship, Sign language interpreter, CODA, Deaf.*

İŞİTEN ANTRENÖRLERLE S/SAĞIR VE İŞİTME ENGELLİ SPORCULARIN ETKİLEŞİM VE İLETİŞİMİNDE İŞARET DİLİ ÇEVİRMENİN ROLÜ

Öz

Bu çalışmada Sağır sporlarında çevirmenlik yapan CODA işaret dili çevirmeninin rolü, uygulayıcılardan verilerle ele alınarak betimlenmiştir. Araştırmada TİESF (Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu) bünyesinde görev yapan, duyan milli takım antrenörleri ile Sağır sporcuları arasında iletişimi sağlayan işaret dili çevirmenlerinin rolü sahadan toplanan veriler sayesinde çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, TİESF'nin ulusal ve uluslararası faaliyetlerinde görev alan, mesleki alandaki deneyimleri olan yedi CODA çevirmenle yarı yapılandırılmış telefon görüşmesi yapılmıştır. Görüşmeler katılımcılardan izin alınarak üçüncü şahısla paylaşılmamak şartı ile kaydedilmiştir. Ülkemizde spor çevirmenliği ile ilgili çalışmalar ve özellikle de Sağır sporculara yönelik çevirilerle ilgili çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Araştırma, alan yazınında işaret dili çevirmeninin spor çevirmeni rolüne odaklanan nadir bir çalışmadır, takip edecek araştırma ve çalışmalar için de kaynak niteliği taşıyacağı umuduyla kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Antrenör-sporcu ilişkisi, İşaret dili çevirmeni, CODA, Sağır.*

*Dr., Eskişehir Technical University, Common Courses Department- Rectorate, ESKİŞEHİR.

e-mail: bff@eskisehir.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5866-5855>)

**Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Translation and Interpretation, ANKARA.

e-mail: sirinokyayuz@hacettepe.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7512-2764>)

***Prof. Dr., Gazi University, Faculty of Sport Sciences, Department of Sports Management, ANKARA.

e-mail: mysahin@gazi.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4194-2358>)

1. INTRODUCTION

The opportunities for education in sign language interpreting (SLI) are limited in Turkey (see: programs at Ankara and Hacettepe Universities), and this may be detrimental to the efficient communication of people who are deaf with the hearing population due to the small number of qualified interpreters. Consequently, the responsibility for ensuring communication between the Deaf community and the hearing population tends to rest with CODA (Child of deaf adult) signed language interpreters. Many steps have been taken in recent years to address the lack of professionalization of interpreters such as the drafting of national standards and proficiencies for the profession (see: MYK, 2020) and the drafting of a regulation supporting professional interpreting for media services (see: RTUK, 2019). It is a fundamental right of the Deaf community to live on equal terms with the hearing community, as called for in international documents (see UN CRPD, 2006), in which the right to communicate and express oneself is stated to be a priority. In addition, as research has validated it is also vital to encourage people who are deaf to participate in society in the areas in which they are active (Atherton, 2009; Atherton, 2012; Fitzgerald, 2013; Fitzgerald & Long, 2017; Kiuppis, 2018; Peers, 2018). Sports is one of these areas. People who are deaf and are involved in sports regard themselves as a cultural and linguistic minority rather than as disabled (Butterfield, 1991). These individuals are active in sports as can be seen in the events organized solely for them.

The “Deaflympics”, held every four years with the ICSD (International Committee of Sports for the Deaf) at the helm follows the example of the Olympic Games. Turkey is one of the countries that has been competing in these events in the current century. The first international Deaf sports event attended by Turkey was the Helsinki Summer Games of 1961 (TIESF, online, 2021). Although Turkey took part in the event, the country had no official sports federation to look after the interests of their athletes, as the Disabled Sports Federation (TÖSF-Türkiye Özürlüler Spor Federasyonu) was founded in 1990. Later, separate federations were established for each disability group leading to the establishment of the Turkish Deaf Sports Federation in 2000 (see TIESF, 2020).

Within TIEFS activities in support of Deaf sports in Turkey, communication among the athletes and administrators who are deaf and hearing coaches and hearing authorities is supported by signed language interpreters; it is the role of CODA sign language interpreters in the field that is the particular focus of the present study. To this end, the views of interpreters who are central to the social integration of the people who are deaf and the hearing were sought. The study focuses on the phenomena from an interpreting studies perspective.

The study refers then to CODAs and the field of signed language interpreting. Semi-structured telephone interviews were conducted with seven experienced CODA interpreters who have been involved in the activities of TIESF. The interviews were recorded with the permission of the participants. The study concludes with suggestions based on the data obtained from the field, aimed at strengthening the role of interpreters in Deaf sports and increasing quality in the provision of such services.

1.1.Oral and Signed Language Interpreting

Preliminary studies in SLI, were seen in the 1950s, and these antecedent and didactic studies would form the basis of many of the topics discussed in the field of oral translation (Gile, 2009: 53).

Since then, interpreters in spoken languages have acknowledged that signed language interpreters are experts who work in a specific subfield of their field of expertise. With the increase in the number of studies on signed languages the studies focusing on SLI have also increased (Janzen, 2005). Pöchhacker (1999) points out that social and political developments in the 1960s in countries such as the USA paved the way for SLI to develop as a practice that facilitates the integration of the Deaf community in social, professional and educational life. Napier (2015: 135) underlines that the Deaf community state that they require accessibility and not assistance to participate in society. Bontempo (2015) stresses the importance of social developments and the efforts by the Deaf community in raising awareness about signed language interpreters. The establishment of professional organizations such as EFSLI (European Federation of Sign Language Interpreters) in 1993, and WASLI (World Association of Sign Language Interpreters) in 2003 also contributed to professionalization.

Different settings in SLI have received relative attention with these developments. Napier (2015) points out that studies and practice tends to concentrate on interpreting for public services or community interpreting settings. Other studies underline the use of liaison interpreting (Shaw et al. 2004) or the use of international sign in conferences (Rosenstock & Napier, 2015: 5).

Unfortunately, there are few resources on interpreting for sports (Kurková et al., 2011; Stewart et al, 1988; Schultz et al, 2013), especially those concentrating on the role of the interpreter. The most current publications in the field of sports interpreting in Turkey are Ünsal's article on sports interpreting (2019) and Bulut's book (2018). Ünsal (2019), in her article, referred to translation in sports as "bordering on the synchronicity of action and discourse ... verbalizing the actions of the player, keeping pace with the player." Both publications concentrate on interpreting for sports, not specifically SLI.

In practice, the role of the signed language interpreter in sports is very complex. For example, sign language interpreters are expected to provide communication support at every stage of the event, including providing communication between the coach and athlete, between the injured athlete and the medical staff, in conferences (award ceremonies, opening-closing speeches), in doping control procedures and in controversial situations etc. Among these tasks one of the most important is undoubtedly to support the interactions and communications of the coach and athlete. The role of a sign language interpreter consists of initially supporting the athlete in understanding the hearing coach and passing on instructions. In certain situations, having the language skills and cultural awareness may not be sufficient for the performance of these duties. The interactions of a coach and an athlete is essentially a subordinate-superior relationship. The coach is the person who is higher up on the hierarchy, gives instructions and expects these to be followed. The athlete needs to understand the message, which is originally in a different language and from a different culture. The interpreter, whose job it to transmit the source message, needs to know the technical rules of the sports branch, and the meanings of referee decisions made during the competition/match. Since there is an intercultural, field specific and role specific type of communication and interaction, the SLI process between a coach and athlete requires the ethical and professional execution of an interpreting task and not only language transfer.

One of the most important factors interpreters keep in mind during the act is the end-user profile, including issues such as background knowledge. For example, athletes who are deaf may not know the meaning of international technical terms due to the lack of equivalence of some concepts in signed language. On the one hand one could argue that, to a certain extent, the language of sport is universal, but the deaf practitioner may be unfamiliar with sports language and may not have access to terms. This makes learning the language of a sports (or a specific sport) challenging.

It is necessary to maximize the performance of the athlete to ensure success, for which effective cooperation is required within the team. In deaf sports, the interpreter is central to the interaction. Thus, interpreters need to have a good command of the language and culture and should also be skilled communicators/interpreters to ensure the athlete is able to understand the message. In an effort to contribute to the field, the present study details some strategies and approaches to achieve communication based on examples from practice. The study was conducted to fill the gap in the literature referred to above, and furthermore it draws upon 20 years of experience and the personal observations of the researcher-interpreter, who is a CODA herself.

1.1.1. CODA and Signed Language Interpreting

CODA – an acronym of "Child of Deaf Adult" –are bi-cultured and hearing individuals, who have been raised by one or more Deaf parent(s) (Hoffmeister, 2008: 207). Since CODAs are part of both the Deaf culture through their parents, as well as the hearing community, they possess elements of the cultures of both communities. Thus, CODAs serve as a bridge between their parents and the hearing world, and in a sense, many CODAs grow up translating for their families (Clark, 2003), and making use of they choose to become signed language interpreters. In other words, a CODA is a born interpreter who, uses sign language within the family, as well as the spoken language in communications with the outside world.

There are many studies on CODAs in the literature (Adams, 2008; Angelelli, 2010; Bishop & Hicks 2008; Kanto et al, 2013; Roy 2000; Schiff-Myers, 1988; Williamson, 2012). CODAs assume responsibility, at an early age. Williamson (2015), claims that CODAs feel neither part of the Deaf nor part of the hearing community. CODAs may choose to get together as they feel different from their peers and may sometimes communicate in signed language among themselves. Studies by Bievenu (1987) and Sherwood (1987) refer to CODAs as a “third culture”.

Most signed language interpreters in Turkey today are CODAs. As deaf family members may experience various difficulties, the opportunities for CODAs to advance in academic or professional careers may sometimes be limited due to their realities.

The field of SLI, unlike other types of interpreting, alternates between volunteerism and professionalism. The profession has improved over time, reaching world standards in terms of interpreting quality and practice.

Those involved in sign language interpreting in Deaf sports activities in Türkiye are generally CODAs and volunteers, and it is for this reason that the role of sign language interpreters in sports is examined in the present study.

2. METHOD

2.1. Research Model

A qualitative method was applied in the present study involving semi-structured interviews with CODA signed language interpreters. The interview questions were determined by drawing upon the 20 years of professional knowledge and experience of the researcher.

The first part of the survey addresses the importance of background knowledge and experience in the field of interpreting for sports; five of the survey questions are drafted to obtain personal information from the respondents on their sports knowledge, their knowledge of the branch of sports in which they are involved, their duration of tenure and the activities in which they are involved. Since the focus of the present study is coach-athlete interaction and communication, accordingly, eleven questions in the survey are related to the role, value, tasks, competence and influence of the interpreter in the coach-athlete relationship.

2.2. Sample Group

Interviews were conducted with seven experienced CODA signed language interpreters who had been involved in the national team camps and competitions organized by the TIESF. Of the seven respondents, five were civil servants and two worked freelance. The sample group included CODAs who are actively involved in the interpreting profession, and who frequently take part in TIESF activities.

2.3. Data Collection Tool

Semi-structured telephone interviews of approximately 30 minutes were conducted with seven sign language interpreters (CODA), all of whom had taken part in national team camps and competitions organized by TIESF in different deaf sports branches. Phone interviews were preferred due to the ongoing global pandemic. Ethical rules were followed at every stage of the interviews; participants’ interviews were recorded with their permission.

2.4. Data Collection

2.4.1. Personal Information Form

Data on the interpreters’ professions, level of sports knowledge and the time they spent with the team were obtained using a personal information form.

Questions about the Role of Interpreters in the Coach-Athlete Relationship

The interview questions were prepared based on the experience and observations of the researcher. The interview questions covered topics such as the interpreters’ level of knowledge of the sports in question, their sports background, the strategies they use in interpreting, their views on the difficulties of interpreting in the

specific field, whether they see themselves as part of the team, their roles and their influence in the coach-athlete relationship.

Table 1: Demographic Characteristics of Interpreters Interviewed

Subject	Profession	When they started to take part in the federation	Sports interest	Branch in which they works	Camps & championships
C1	Public interpreter (Ministry of Family and Social Services)	Since the Deaflympics event 2017	Basketball	Soccer Judo	1 camp, 1 championship participation
C2	Public interpreter (Ministry of Family and Social Services)	Beginning under the previous president of the federation	Soccer	Volleyball Soccer Orienteering	2 camps, 2 championships
C3	Public interpreter (Ministry of Family and Social Services)	Since the Deaflympics event 2017	Soccer	Wrestling	5 camps, 3 championships
C4	Freelance Interpreter	Since the Deaflympics event 2017	Soccer	Volleyball	Many
C5	Freelance Interpreter	Since the Deaflympics event 2017	None	Soccer Futsal Tennis	15 camps, 5 championships
C6	Public interpreter (Ministry of Family and Social Services)	Beginning under the previous president of the federation	Basketball	Soccer Wrestling Table tennis Sailing	5 camps, 4 championship participations
C7	Public interpreter (Ministry of Family and Social Services)	Beginning under the previous president of the federation	Basketball (school)	Table tennis Wrestling Track-field Swimming	Many

2.5. Data Analysis

Content analysis was used. Similar data were grouped and assessment included processes for the identification, coding and categorization of the data (Yildirim & Simsek, 2011: 227), and analysis followed the steps indicated below.

The interview recordings were transcribed into written text; the interpreters (who remain anonymous) were numbered and coded with a "C" prefix. In the transcribed interviews, the seven interpreters were identified as C1, C2, C3, C4, C5, C6, C7.

Participant statements were included in the analysis, as well as interpretation of the data. Since the present article is related to a thesis, the data prepared by the researcher had also been examined at an earlier date by the thesis advisors, who confirmed the validity and reliability of the data.

The results of the study were presented descriptively through a content analysis; and the findings were explained, including direct statements by the interpreters and the observations of the author related to the emerging themes.

The answers were grouped and interpreted in terms of their stated effect on the coach-athlete relationship, with direct statements included in the findings.

3. FINDINGS

The findings obtained from the research were presented under certain headings and then analyzed. These headings included the interpreters' comments about the interpreting preparation process; their sports background and fields of knowledge; the strategies used to address gaps in terminology; the "sense of belonging" with other actors; the difficulties experienced in practice; their view on the coaches and their mutual interactions; the interpreters view of the athlete; a comparison of the forms of address used in the interpreter-athlete relationship and the interpreter-coach relationship; the additional duties of interpreters; mediation between parties, conflict resolution and peacekeeping; and interpreters role (in terms of deaf athletes) as an approving authority.

3.1. Sports background and the field specific knowledge

Of the seven interpreters interviewed, four had sport (soccer) backgrounds, while the other interpreters' interests and knowledge of sports were at an "amateur" level.

The interpreters revealed that their interest in sport was not sufficient or interpreting in the field, which is an issue highlighted in the literature as knowing the sports terminology, and understanding the rules of different sports.

The sports branches in which interpreters take part include soccer, wrestling, judo, futsal, table tennis, orienteering, tennis, volleyball, sailing and swimming.

3.2. The comments of interpreters on their preparations for interpreting

The statements of the interpreters revealed that their level of knowledge about sports (other than football) was limited. They stated, however, that when they engaged professionally in a branch, their level of personal knowledge improved, and they gained experience in the branch:

C1: "... it was not an area I knew."

C2: "... I learned from the coach at the camp."

C3: "... it was zero at first, but I learned wrestling terminology (flip, lock, suplex). I was helped by my friends."

C5: "My knowledge of sports was at an amateur level, but you learn during workouts and camps."

C1: "Before the camp, I was able to look up their meanings in Turkish, and I learned their equivalents in sign language from the athletes in the camp."

3.3. Methods used by interpreters to overcome deficiencies

In the activities in which they participate, as they have stated the interpreters strengthen their knowledge of the field and look to acquire sufficient field-specific terminology to be able to provide communication and interaction.

The first strategy is as follows: After learning the Turkish equivalents of technical terms, the interpreters try to learn their equivalents in signed language from the athletes. Thus, sports-specific signed language is developed and enriched naturally by deaf athletes. The athletes learned the international terms during an international event that they attended later, and these signs were then borrowed into the national signed language. Terms borrowed in the initial periods have, in time, come to be included in Turkish signed language. These terms are then passed on to young athletes as they are recruited to the national team.

Camps are important venues for coaches, athletes and interpreters. As stated by the interpreters, the process requires interpreters to learn, adapt and prepare together with athletes and coaches, following certain steps:

C4: "I learn the words used by the coaches in the camps, and by explaining them to the athletes, I can ask what sign they use. If they do not know, then we come up with a corresponding sign together."

C7: "You learn by talking to athletes. Before I went to swimming practice, I learned about the different swimming styles and their names. I look at athletes, and then learn how the athletes do that style. If there is no equivalent, I translate the word according to its meaning using body language and visual symbols."

The second strategy that interpreters use in this process involves generating equivalents to technical concepts making use of the possibilities of sign language.

The third strategy that interpreters use in the process is paraphrasing: an interpreter briefly describing or depict a concept that has no equivalent to provide complete understanding.

C1: "When I have difficulty translating some terms that have no equivalent, I demonstrate them with body language."

C6: "It was an unfamiliar territory for both us and the Deaf community. First, I spoke to the coach, stating that the deaf are not on the same level as hearing athletes, and asked him/her to explain the concepts to me. Afterwards, we came up with new signs for many terms and concepts in the camp. For example, for the term "full (pupa in Turkish) sail", we used the sign for "cigar" (puro in Turkish) in sign language (since the words resemble each other in Turkish)."

As stated by the interpreters, while the need to resort to these strategies will be less in established sports (sports that have been practiced by the deaf for a certain duration) such as wrestling, they become indispensable in the newer sports branches, such as orienteering.

C1: "Far Eastern sports are respect-based branches, with origins in discipline and philosophy. How do you describe the cultural of bowling? Deaf athletes were not aware of the concept of respect. The coach explained the importance of greetings and respect at length, as athletes often forget it, and once this is ingrained, they can start to explain the specific culture of the sport."

C6: "They (the deaf athletes) try to comprehend what they see. Athletes may not comprehend even the most common sentences that are so normal for others, let alone technical terms related to their sporting field. Therefore, we explain the terms and rules in such a way that they can understand. The interpreters show great devotion in this regard."

3.4. The "sense of belonging"

In the Turkish setting Deaf athletes generally consider CODAs to be part of their communities. The interview data revealed the use of expressions such as "great", "very good" and "very positive" by the deaf athletes for the CODA interpreter indicating that CODA interpreters are accepted as a natural part of the team.

The sense of belonging observed among athletes regarding their team and other actors, is also established through CODA interpreters. For example, CODA interpreter to add many things to their interpreting or use signs to increase motivation, and may even experience such emotions as sadness and joy, which are usually suppressed and not reflected during other interpreting practices.

C1: "While I am serious in my official interpreting duties, relationships develop into friendships with the deaf athletes. Even though s/he may be seeing you for the first time, s/he may act like s/he has known you for years."

C3: "Particularly during the European Championships, the athlete hugged me when s/he won, s/he did not forget me when hugging his/her coaches, and constantly looked me in the eye."

C6: *"... I was with them all the time; I felt like I was part of the team. I was very happy with their success. The interpreter usually only translates what s/he is told, but in a sporting environment, I was included in the events."*

C7: *"Everybody in the team told me that they did not want any other interpreter at the camp for the next organization, saying that we had worked as a team, and that together we were outstanding. They said they definitely wanted me to come again."*

3.5. Examples of some difficulties experienced by the interpreter in practice: language level, discourse, style, etc.

The interpreters reported facing certain difficulties, especially when conveying the discourses of coaches. Interpreter stated that they generally tend not to like relaying slang or vulgar statements to the athlete. Instead, they try to convey the message to the athlete that the coach is angry, irritated and stern.

C6: *"The coaches use a lot of profanity. If it was a simple profanity, I would translate that the coach was angry and was using harsh words rather than translating the profanity itself."*

C7: *"I have difficulties translating profanity, I do not normally translate it at all; it is very difficult for me. In particular, if the athlete is someone you love, this situation makes you very sad."*

C2: *"Sometimes, when a coach uses profanity, athletes can understand from sight, and look me in the eye."*

C4: *"The coaches behave the same way they do with hearing athletes, and use profanity very easily. However, swearing is not a commonly used discourse in the Deaf culture, and can have very deep meaning when used. Translating profanity is very risky, and so when the coach swears, I do not translate it, but rather tell the athlete that the coach is angry."*

Interviewees tell that athletes who are deaf, due to cultural and educational differences, may not understand when the coach is explaining a complex tactic if the signed language is insufficient. In cases coaches may resort to their basic level sign language repertoire and unable to convey what s/he wants; the athlete may turn to the interpreter as a "savior". Coaches may become frustrated and angry when they realize that the athlete still cannot understand something when they believe they are conveying it clearly. These situations, which according to the interpreters make communication even more difficult, from their point of view are issues to be corrected or that require sensitive intervention when necessary.

C1: *"It bothers me when coaches use sign language that they know at an insufficient level, because the athlete may misunderstand, and the coach may get angry at the athlete because of the misunderstanding. It is acceptable for conversations (between an athlete and a coach) to take place during training, but miscommunication on a wrestling mat can lead to a match being lost."*

C3: *"The coaches had difficulties at first, as they have training systems that they have been using for years. Rather than saying 'I am an interpreter, use me', I step back a bit, because there is a certain hierarchy. I do not want to disrespect a coach who has been serving for 7–8 years by pointing out errors."*

According to the interviewees when the interpreter translates the anger or appreciation of the coach, the athletes may believe that the emotion is coming from originating from the interpreter, not the coach. Inexperienced athletes are prone to confusion. Sometimes athletes may even ask, "Why is the interpreter angry with me?"

C3: *"It was half-time in the match, and the coach was speaking angrily. Naturally, I was also acting angry, following the coach's gestures and relaying the same reactions. I frowned. You do such things such as this ... The athlete protested and asked me why I was angry at him/her, and so I had to explain that it was the coach, not me, who was angry."*

C6: *"Our role here can sometimes be confused by the deaf. Coaches may say very nice things when making a motivational speech. I translate what the coach says, but the athletes applaud me, as if the words are mine."*

3.6. View of interpreters of coaches and their mutual interactions

The common view of interpreters about coaches is that the coaches are not acquainted with the Deaf culture. Only three of the fifty coaches working in twenty-four sports branches have sufficient personal experience of the Deaf culture.

C2: "Coaches who previously worked with hearing athletes do not understand deaf athletes, unless they work together with them for a long time. In fact, there have been many coaches stating their surprise at seeing first-time situations specific to deaf athletes. It is like the coach is not shaping the team, but is instead shaped by the team."

C3: "Aside from a few, there are no coaches who understand and know the Deaf culture. Deaf athletes cannot hear when they are eating noisily or walking with their slippers squeaking on the floor. The coach may believe the athlete is doing it on purpose, leading them to become angry. In these cases, I have to explain. This situation negatively affects the coach-athlete relationship, however, as the coaches are unable to fully perceive it."

C4: "Since the coaches have no knowledge of the Deaf culture, they sometimes get very angry during training. It seems very strange for the coach that a 20-year-old athlete does not understand when told to 'take that ball and serve it over the net.' They may not realize that the main issue is communication. In addition, the lives, social environment and views of deaf people are different; they are not like hearing people. They can be hurt, upset and offended. You can get angry and yell at a normal athlete in the field, and the athlete gets motivated and starts to play better, but this is not the same with the deaf. The more you yell at them, the worse they will perform. S/he may lose motivation. An athlete who gets angry and yells will not achieve success."

C7: "I cannot say that they are in command (when working with a deaf athlete). They may try to adapt, but in each case it can be understood that they are on unfamiliar ground. Deaf people chat a lot when eating because it's in their nature, but the coach forbids it, and says 'sit down and eat your meal; no talking'. S/he says to those who want to chat after dinner, 'No! Everyone should go to their room and rest.' It is a difficult situation for deaf athletes. They try to discuss topics and gain information on things they are curious about by chatting with each other. When the coach does not allow them to chat, deaf athletes cannot understand what's going on around them, and this situation is really sad."

3.7. How athletes view the interpreter, according to the interpreter

The athletes have told the interpreters that communication would not be possible without them.

C3: "They (athletes) say 'the coach is talking, but we do not understand; we try to follow it visually, which tires us very much', but one athlete said 'The interpreter's sign language and visual explanations helps us comprehend the subject in our minds.' I liked that very much."

C6: "There were two athletes performing in this sports branch before I came, and they did not understand when the coach spoke to them. As the deaf athletes had worked only with hearing coaches and engaged in sports based only on observations, they had never heard the technical aspects of the sport; no one had taught them the rules or the terminology; and there was no signed language for the sports they were performing. We learned the terminology, concepts and rules together for the first time."

3.8. Comparison of the interpreter-athlete, interpreter-coach relationships

While the athletes address the interpreter as "friend", "brother" or "sister", indicating "closeness" in the interpreter-athlete relationship, they use "teacher" to address the technical staff, as an expression of respect. Interpreters prefer to use the term "we" when talking about athletes and themselves, and "them" for the technical staff and coaches. Moreover, the interpreters stated that they preferred to spend their spare time with the athletes rather than the coaches or technical staff during the camp.

C1: "The athletes can openly complain, because they see me as one of their own."

C2: "The athletes see the interpreter as one of their own, and the coach as part of the team."

M. Y. Şahin

C3: *"The coaches and athletes sit separately while eating. I eat with the athletes and we watch TV together in the evenings, because I like to mingle with the athletes. Sometimes we even play games together."*

C4: *"We keep in contact with athletes not only during matches and camps, but also outside. When they have any problems, they call me directly. They even call me to help them communicate with their families."*

C5: *"I am emotionally on the same side as the athletes, but have to be on the side of the coach as a professional."*

C6: *"I feel closer to the athletes. We, as CODAs, understand the athletes better, since we have a good understanding of their culture. We understand very well how and why they behave. We have a relationship with the coaches, but I would prefer to be closer to the athletes, if it were up to me."*

C7: *"We make friends (with the athletes) outside the team, but pull ourselves back during training. If s/he is someone you love, the negative circumstance s/he experiences can make you very sad. I try to separate friendship and work, but when the coach scolds (an athlete), I also assume an angry attitude, which makes me sad."*

3.9. Additional duties of interpreters: Mediation

Although their main task is to translate, interpreters stated that they take on other roles, such as mediating at various times. These may include simple acts such as having to explain to a coach who reacts to the involuntary noises made by athletes in the national wrestling team camp that the deaf are unaware of the sounds they make because they cannot hear; calming a coach who gets angry when an athlete makes a mistake; and persuading athletes to accept their mistakes.

C5: *"It is necessary to convey to the athlete when the coach is both happy and angry. All are in the best interest of the athlete, as otherwise, the athlete may think s/he is being scolded because the coach doesn't like them. In such cases, it is necessary to explain the reasons why the coach is acting in such a way. I found myself explaining all the time, and trying to find a balance."*

4. DISCUSSION, RECOMMENDATIONS AND CONCLUSION

The present study investigates the role of interpreters, as the third person in the interaction (entailing different native languages and cultural backgrounds) providing communication between deaf athletes and a hearing coach. In this case the interpreter can be viewed as one of the sides of an equilateral triangle in the exchange of messages between a hearing coach and a deaf athlete.

Due to the essence of the setting and the aim of the interaction direct two-way communication is essential in the coach-athlete relationship, however, factors such as the national policies in deaf sports in Türkiye can be considered limiting. The educational levels of coaches, and the assignment of hearing national team coaches to athletes who are deaf, requires the engagement of signed language interpreters as third persons facilitating communication and interaction.

This communication and interaction can be analyzed from multiple facets and a plethora of issues effect the quality of the interaction and communication. A break-down of the issues investigated in the study yields interesting results. The results obtained in the interviews have been presented in the previous sections under several headings. In this section the discussions and recommendations are considered in the light of previous sections.

The first issue that was considered was 'if the interpreters knew the field they were interpreting'. In terms of the sports background and the specific field of knowledge of the interpreters, it could be understood from their personal statements that many interpreters had a basic knowledge of football, but that their level of knowledge about other sports is limited to non-existent (see section on 'comments of interpreters on their preparation for interpreting'). In such cases the interpreting quality will suffer. In this sense, it is important to emphasize that sign language interpreting in sports is an act of communication and interaction.

The second issue referred to in the study was the issue of preparing for interpreting in a specific field. The interpreters interviewed stated that they had become more acquainted with the “language of sports” after exposure to branches of deaf sports. As interpreters work in the environment, they gain experience in a specific branch and improve their understanding. Therefore, the long duration of national team camps presents an ideal opportunity for the interpreter to prepare. Interpreters acquire detailed knowledge of a sports branch not only through their own research for interpreting, but during the time they spend at the training camps. In the current Turkish case they learn by exposure and by interpreting.

The third issue referred to was about the methods/strategies used by interpreters in overcoming either their lack of knowledge, or the lack of equivalent terms in the specific fields. The research revealed that (see ‘methods used by interpreters in the field overcome deficiencies in knowledge/terminology’), sign language interpreters come up with solutions/strategies to challenges encountered by following certain approaches. Exposure to the athletes and learning from the settings was one of the strategies they employed. It is a highly laborious process for an interpreter to get to know about a sport that they have never interpreted before.

In addition, the interpreters also make use of the opportunities provided by the visual features of the sport. These include the use of body language or visual symbols, and demonstration of movements. Furthermore, interpreters also used paraphrasing as a strategy.

A fourth issue of scrutiny was the ‘sense of belonging’ to the same community. The relationship forged between the interpreter and the team, especially given the shared excitement and ambition associated with sports, necessitates some sort of closeness among participants. From this perspective, the concept of ‘interpreter visibility and/or invisibility’ introduced by Venuti (1995, 2000) regarding the role of the interpreter (although he focuses on literary translation in his work) can be considered a useful concept to investigate the role of signed language interpreters in the context under scrutiny. Venuti (1995) referred to the interpreting strategies used to transmit the message in a way that can be understood by the recipient as the domestication approach. (see section on ‘sense of belonging’).

Another issue of interest in the research were the primarily linguistic challenges (on the macro level of language use, discourse and style) encountered by interpreters. Reiss and Vermeer identify principles for the suitability of a translation for a purpose: “to be bound to the purpose, to comply with the exit culture and language, consistency, compliance with the exit text, and adherence to an ordinal and hierarchical order (Büyüknisan, 2009: 75). This requires interpreters to convey the message with certain deviations that may sometimes be inevitable and sometimes consciously adopted. The interpreters reported certain challenges when conveying the discourse of caches, especially when it came to the use of slang and vulgar language. In addition to this the interpreters also underlined that they may have to explain to the athlete when the mood of the coach changes, for example when they are angry or nervous. As the athletes who are deaf may not be able to perceive this the interpreters felt the need to convey the coach’s action/reaction with a cause-and-effect explanation to ensure the intelligibility of the interpreting. The interpreters stated that this requires careful handling and the use of explicitation and sometimes explanations to make the athlete understand who is angry and why the person is angry for example (see section on ‘examples of difficulties’).

Some interesting findings emerged regarding the relationships between interpreters and the other actors in the environment (see section on ‘how athletes view the interpreter’). The research focused on the issues of how the interpreters viewed the coaches and the mutual interactions, how the athletes viewed the interpreter according to the interpreter, and a comparison of the interpreter-athlete and interpreter-coach relationships. One of the challenges for the signed language interpreters in this setting was the fact that coaches did not have a command of deaf culture. Although a coach’s rudimentary knowledge of signed language may make the athlete feel valued, it this will not resolve problems as awareness of the Deaf culture is essential. In the interpreting process the source as well as the target languages and cultures play an important role. Interpreting cannot only involve a linguistic perspective (see Toury 2000). According to the interpreters’ responses the predominant issue is the so-called communication challenge between coaches and athletes lies in the differences between the cultures. On the one hand, from the interpreters’ perspective, constantly striving to understand what part of

the instruction given by the coach may be misunderstood or not understood places a cognitive burden on the interpreter. The presence of the interpreter becomes vital for the motivation and performance of the athlete. Although the absence of the interpreter may not lead the failure of an athlete, their presence has a positive effect.

Consequently, when interpreters start working with a team, they feel closer to the athletes than the coach, likening him/herself to a lawyer defending the rights of a client. For the athlete, the interpreter is a friend who helps him/her, rather than a person who facilitates their communication with the coach. But in fact (in terms of employment status) part of the coaching and technical staff. One of the issues pinpointed in the research is that the interpreters have underlined that it is easier for the athletes to communicate with them (see section on 'comparison of relationships'). The interpreters have highlighted that athletes talk about their problems and discuss solutions with them. It could be inferred that on a personal level, the interpreters consider themselves as a part of the athletic team rather than a part of the coaching and/or technical staff. While they consider coaches as the masters of the sport, athletes are their 'friends' or buddies' and they can establish an emotional and personal connection with them. This ties in with the acceptance of the interpreter which was another issue discussed in the interviews. If an interpreter is appreciated by the athletes who are deaf, this is an advantage for the interpreter. Interpreters may choose to spend time with athletes to improve the quality of their work and this may also positively impact their professional reputation within the community. This also ties in with a further issue which is referred to as the additional duties of the interpreter (see section on 'additional duties'). Interpreters stated that they take on different roles such as mediation and this is probably because of the specific realities of the setting and the languages, cultures involved. Though this is not uncommon in interpreting as there have been studies in interpreting literature investigating situations in which the interpreters take on a mediating role. Researchers such as Baker (2006, 2009) analyzed the activist and mediating role of the interpreter. When the interpreter manages a situation in a way that ensures the most effective communication and outcome this professional is playing the role of mediator. In addition, there have been studies emphasizing that the role of the sign language interpreter is mainly mediating with the deaf community (for example Reagen 2010).

Being an interpreter in the world of sports is different from other fields of interpreting, in that the interpreter is part of the support team, like a masseur, assistant coach or doctor. Since the common goal of the team is success, everyone strives and contributes to the success of the athlete(s). Everyone in the team must be dynamic, fast, practical and focused. It is necessary to be alert, and to counter an incoming attack or defense with immediate and rapid action are essential. In this energetic and synergistic environment, no one has the luxury of being late, or delaying or postponing what must be done. Hence, in the sharing of duties and responsibilities within the team, it is imperative that each person involved knows the basic rules of the sport related to their roles, and of the branch in which s/he is involved.

So what is the interpreter profile? Do we opt for an interpreter who has a good command of sports literature, but who conveys what is said to the athlete in a less fluent interpretation; or is it an interpreter belonging to the community that possesses a strong ability to speak in his/her native language, but that is less familiar with sport? The coach has no say in this issue and furthermore finding a CODA interpreter who knows sports is difficult under the current conditions in Türkiye. Perhaps in the future it will be possible to make use of the experience acquired by interpreters in the camps (through permanent employment) by making interpreters part of the team. Thus, it would be possible to avoid wasting the efforts of the coach in the development of an interpreter, and the development of an interpreter through learning the sport.

The findings of the present study reveal that TIESF, as the only official body involved in Deaf sports in Türkiye, needs to organize professional development seminars to address issues and to increase the efficiency of sign language interpreters who are involved in sports, or those with an interest in entering this field. The updating of the professional knowledge of interpreters in such seminars is important in establishing standards for interpreting quality, and in minimizing the problems encountered. In addition to such seminars, interpreter manuals for Deaf sports should be prepared where necessary.

Based on the observations of the researcher and the interpreters interviewed, it was concluded that the most common problem related to interpreters and that needs to be addressed is the constant turnover of interpreters in the field. One of the criteria in the selection of signed language interpreters to teams should be specific knowledge of the sports branch. Although currently there is some awareness about the issue, concrete steps have not been taken. Furthermore, the need for interpreters is still not recognized in the widespread works and structures of federations in Türkiye, communication problems are still being experienced. Since the Samsun 2017 Deaflympics organization, interpreters have become more permanent, and there have been attempts to integrate them into particular sports branches. Finding a permanent solution to the SLI issue requires certain steps. For example, both the federation and interpreters will be more efficient if TIESF comes up with rules covering the interpreter's scope of work, duties, working conditions and the method of assignment. Something along the lines of a manual like "Instruction on Duties, Authorities, Working Procedures and Principles of Sign Language Interpreters" is necessary.

The support of young interpreters who perform their profession conscientiously, the lessons learned from successful examples in the world and the experience of the federation reveal that the steps needed to be taken are not limited to those stated above. However, more studies need to be conducted to expand upon the conclusions reached here.

KAYNAKÇA

- Adams, S. (2008). "Characteristics Of The Coda Experience in 21st-Century Contemporary Culture" *Hearing, Mother Father Deaf: Hearing People in Deaf Families* (Ed. M. Bishop & S. Hicks), Gallaudet University Press, USA.
- Angelelli, C. (2010). "A Professional Ideology in the Making: Bilingual Youngsters Interpreting For the Communities and The Notion of (No) Choice", *Translation and Interpreting Studies*, 5/1, 94-108.
- Atherton, M. (2009b). "A Feeling As Much As a Place: Leisure, Deaf Clubs and The British Deaf Community", *Leisure Studies*, 28/4, 443-454.
- Atherton, M. (2012). *Deafness, Community and Culture In Britain: Leisure and Cohesion, 1945-1995*. Manchester University Press, Manchester.
- Baker, M. (2006). *Translation and Conflict: A Narrative Account*, Routledge, Taylor & Francis Group, Oxfordshire.
- Baker, M. (2009). "Resisting State Terror: Theorizing Communities of Activist Translators And Interpreters", *Globalization, Political Violence and Translation*, (Ed. B. Esperança, & C. W. Hughes), Palgrave Macmillan, London.
- Biennu, M. J. (1987). "Third Culture: Working Together", *Journal of Interpretation*, 4, 1-12.
- Bishop, M., & Hicks, S. (2008). "Coda Talk: Bimodal Discourse Among Hearing, Native Signers" *Hearing, Mother Father Deaf: Hearing People in Deaf Families*, (Ed. M. Bishop & S. Hicks), Gallaudet University Press, USA.
- Bontempo, K. (2015). "Sign Language Interpreting", (Ed. H. Mikkelsen & R. Jourdenais), *The Routledge Handbook of Interpreting*, Routledge, Oxfordshire.
- Bulut, A. (2018). *Türkiye'de Futbol Çevirmenliği*, Çeviribilim, İstanbul
- Butterfield, S. A. (1991). "Physical Education and Sport For the Deaf: Rethinking the Least Restrictive Environment", *Adapted Physical Activity Quarterly*, 8/2, 95-102.
- Büyüknisan E. (2009). "Reiß Ve Vermeer'in Genel Bir Çeviri Kuramının Temeli Çeviribilimde Yapısalcı Eğilime Karşı Bütünleyici Bir Çözüm Mü?", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18/1, 71-78.
- Clark, K. (2003, April 24). "Communication and Parenting Issues in Families With Deaf Parents and Hearing Children", *Children of Deaf adults* <http://www.lifeprint.com/asl101/pages-layout/coda.htm>
- Fitzgerald, H. (2013). "Disability and Sports Development", *Sports Development: Policy, Process and Practice* (Ed. K. Hylton), Routledge, Oxfordshire.
- Fitzgerald, H., & Long, J. (2017). "Integration or Special Provision? Positioning Disabled People in Sport and Leisure", *Sport, Leisure and Social Justice*, (Ed. J. Long, B. Watson, & T. Fletcher, Routledge, Oxfordshire.
- Gile, D. (2009) "Conference Interpreting, Historical and Cognitive Perspectives", *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (Ed. M. Baker & G. Saldanha),. Routledge, Oxfordshire.

- Hoffmeister, R. (2008). "Border Crossings by Hearing Children of Deaf Parents: The Lost History of Codas", *Open Your Eyes: Deaf Studies Talking*, (Ed. D. L. Bauman (Ed.). University of Minnesota Press, Minnesota.
- Holmes, J. S. (1972). "The Name and Nature of Translation Studies", *Third International Congress of Applied Linguistics* (Copenhagen, 21–26 August 1972): Congress Abstracts, (Ed. J. Qvistgaard et al.), Ehrverskøkonomisk Forlag, Copenhagen.
- Janzen, T. (2005). "Introduction to the Theory and Practice of Signed Language Interpreting". *Topics in Signed Language Interpreting: Theory and Practice*, (Ed. T Janzen). John Benjamins, Amsterdam.
- Kanto, L., Huttunen, K., & Laakso, M. L. (2013). "Relationship Between the Linguistic Environments and Early Bilingual Language Development of Hearing Children in Deaf-Parented Families", *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 18/2, 242-260.
- Kiuppis, F. (2018). "Inclusion in Sport: Disability and Participation", *Sport in Society*, 21/1, 4–21.
- Kurková, P., Válková, H. & Scheetz, N. (2011). "Factors Impacting Participation of European Elite Deaf Athletes in Sport", *Journal of Sports Sciences*, 29, 607-618.
- İşaret Dili Çevirmeni Mesleki Yeterlilik Seviye 6 (25.12.2021). MYK - Mesleki Yeterlilik Kurumu. <https://tyc.gov.tr/yeterlilik/isaret-dili-cevirmeni-seviye-6-myk-mesleki-yeterlilik-belgesi-TR00122680.html>
- Napier, J. (2015). "Comparing Signed and Spoken Language Interpreting", *The Routledge Handbook of Interpreting*, (Ed. H. Mikkelsen & R. Jourdenais), Routledge, Oxfordshire.
- Peers, D. (2018). "Sport and Social Movements by and for Disability and Deaf Communities: Important Differences in Self-Determination, Politicization and Activism", *The Palgrave Handbook of Paralympic Studies*, (Ed. I. Brittain and A. Beacom), Palgrave Macmillan, London.
- Pöchhacker, F. (1999) "Getting Organized: The Evolution of Community Interpreting" *Interpreting*, 4/1, 125-140.
- Reagan, T. (2010). "Translating and Interpreting Sign Language: Mediating the DEAF-WORLD", *The translator as mediator of cultures* (Vol 3) (Ed. Tonkin, H., & Frank, M. E). John Benjamins, Amsterdam.
- Rosenstock, R. & Napier, J. (2015). "Introduction: To International Sign or Not To International Sign? That Is The Question", *International Sign: Linguistics, Usage and Status Issues* (Ed. R. Rosenstock & J.Napier), Gallaudet University Press, USA.
- Roy, C. B. (2000). "Training Interpreters: Past, Present and Future", *Innovative Practices for Teaching Sign Language Interpreters*, (Ed. C. Roy), Gallaudet University Press, USA.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) (25.12, 2021). *Sağlıkların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine erişiminin iyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191011-15.htm>
- Schiff-Myers, N. (1988). "Hearing Children of Deaf Parents", *Language Development In Exceptional Circumstances*, (Ed. D. Bishop & K. Mogford), Churchill Livingstone, London.
- Schultz, J. L., Lieberman, L. J., Ellis M. K. & Hilgenbrinck, L. C. (2013). "Ensuring The Success of Deaf Students in Inclusive Physical Education", *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 84/5, 51-56.
- Shaw, S., Grbic, N. & Franklin, K. (2004). "Applying Language Skills To Interpretation: Student Perspectives From Signed and Spoken Language Programs", *Interpreting*, 6/1, 69-100.
- Sherwood, B. (1987). "Third Culture: Making It Work", *Journal of Interpretation*, IV, 13-24.
- Stewart, D. & McCarthy, D. & Robinson, J.A. (1988). "Participation in Deaf Sport: Characteristics of Deaf Sport Directors", *Adapted Physical Activity Quarterly*, 5, 233-244.
- Toury, G. (2000). "The Nature and Role of the Norms in Translation", *The Translation Studies Reader*, (Ed. L. Venuti). Routledge, Oxfordshire.
- Türk İşaret Dili ve Sağır Çalışmaları Anabilim Dalı, Türk İşaret Dili Tercümanlığı Tezli ve Tezsiz Yüksek Lisans Programları ile Türk İşaret Dili Doktora Programı (25.12 2021). Ankara University Graduate School of Social Sciences, Ankara University. https://basin.yok.gov.tr/AciklamaBelgeleri/2018/09_isaret_didli_anabilimdali_acildi.pdf

- Türk İşaret Dili Çalışmaları ve Uygulamaları I.Ö.Tezsiz Yüksek Lisans (25.12.2021). Hacettepe University. http://akts.hacettepe.edu.tr/program_detay.php?birim_ref=410c62646915763e0169582bea630344&birim_kod=2172&prg_oid=410c62646915763e0169582dab220345&prg_kod=21721&programduzey=3&submenuheader=2
- Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu (TIESF) Tarihçe (25.12. 2021). <https://tiesf.gov.tr/tarihce/>
- Türkiye Özürlüler Spor Federasyonu (TÖSF) Tarihçesi (25.12. 2021). https://www.rehabilitasyon.com/makale/Engellilerde_Spor-2_CZOqEG_89#:~:text=%C3%9Ckımızde%20%2D11%20May%C4%B1s%201990,Dr.
- United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UN CRPD) (25.12.2021). <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
- Ünsal, G. (2019). "Spor Dili ve Çevirisi", *International Journal of Language Academy*, 7/27, 118–138.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, Routledge, London and New York
- Williamson, A. (2012). "The cost of invisibility: Codas and the sign language interpreting profession", Retrieved from <http://www.streetleverage.com/2012/11/the-cost-of-invisibility-codas-and-the-sign-languageinterpreting-profession/>.
- Williamson, A. (2015). *Heritage Learner To Professional Interpreter: Who Are Deaf-Parented Interpreters and How Do They Achieve Professional Status?* [Master's of Arts in Interpreting. Studies (MAIS) Theses] 22. Web (25. December 2021): <http://digitalcommons.wou.edu/theses/2>
- Yıldırım, A., & Simsek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8th ed.). Seckin Yayınevi, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.11.2022 ✓Accepted/Kabul:23.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1198848

Research Article/Araştırma Makalesi

Sezgin, A. (2023). "Savaşın Gölgesinde Eğitim Uygulamaları: Ankara Maarif Kongresi ve İzmir Rum Öğretmenler Kongresi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 17-30.

SAVAŞIN GÖLGESİNDE EĞİTİM UYGULAMALARI: ANKARA MAARİF KONGRESİ VE İZMİR RUM ÖĞRETMENLER KONGRESİ*

Ahmet SEZGİN**

Öz

1921 senesinde Anadolu, eğitimi ilgilendiren iki önemli kongreye ev sahipliği yapmıştır. Bu kongrelerden birisi İzmir'de gerçekleştirilen Rum Öğretmenler Kongresi diğeri ise Ankara'da gerçekleştirilen Maarif Kongresidir. Söz konusu iki kongre kıyaslandığında içerik, toplantı amacı ve aldığı kararlar bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Bu nedenle ilgili kongrelerin kıyas bakımından birbirini karşılar durumda olmadığı görülmektedir. Ancak büyüteci biraz geriye çekip daha genel bir çerçeveden bakıldığında, İzmir Rum Öğretmenler Kongresi'nde alınan birçok kararın, Ankara Maarif Vekaleti tarafından hayata geçirilen ya da geçirilecek olan eğitim sistemi uygulamaları ile benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Konu kapsamında, Rum Öğretmenler Kongresi ve Maarif Kongresi içeriğine değinilerek bu iki kongrenin birbirinden farklılaştığı noktalar gözler önüne serilirken, Ankara Maarif Vekaleti uygulamaları ile İzmir Rum Öğretmenler Kongresi kararları arasındaki benzerliğe de dikkat çekilmektedir. Bu sayede aynı dönemde farklı cephelerin eğitime bakışının nasıl benzeştiği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Rum Öğretmenler Kongresi, Millî Mücadele, Eğitim, Okul, Maarif Kongresi.*

EDUCATIONAL PRACTICES IN THE SHADOW OF WAR: ANKARA MAARIF CONGRESS AND İZMİR GREEK TEACHERS' CONGRESS

Abstract

In 1921, Anatolia hosted two important congresses concerning education. One of these congresses is the Greek Teachers' Congress held in Izmir and the other is the Education Congress held in Ankara. When these two congresses are compared, they differ from each other in terms of content, purpose of meeting and decisions taken. For this reason, it is seen that the relevant congresses do not correspond to each other in terms of comparison. However, when viewed from a wider perspective, it is seen that many of the decisions taken at the Izmir Greek Teachers' Congress bear similarities with the education system practices implemented or to be implemented by the Ankara Ministry of Education. Within the scope of the subject, the content of the Greek Teachers' Congress and the Education Congress will be mentioned and the points where these two congresses differ from each other will be revealed. In addition, attention is drawn to the similarity between the Ankara Ministry of Education practices and the decisions of the Izmir Greek Teachers' Congress. In this way, it is focused on how the perspectives of different fronts on education in the same period were similar.

Keywords: *Greek Teachers Congress, National Struggle, Education, School, Education Congress.*

*Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2022 yılında kabul edilen "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Eğitim Faaliyetleri" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ÇANKIRI.
e-posta: sezginahmetr@gmail.com ; (<https://orcid.org/0000-0002-4893-8984>)

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi sonrasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında hemen bir anlaşmaya varılması mümkün olmamıştır. Bu durum bir belirsizlik sürecinin başlamasına neden olmuş ve eğitim dahil olmak üzere her alanda ağır bir buhran hissedilmeye başlanılmıştır. Böyle bir ortamda Anadolu topraklarında başlayan işgal hareketi, içinde bulunulan durumun daha da ağırlaşmasına sebep olmuştur. Osmanlı idari mekanizması tam olarak işleyememeye başlamış, idari mekanizmaya bağımlı olan eğitim sistemi de çaresiz kendi kendini idame ettirmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda merkezi otoritenin yok olması, yerel idarelerin eğitim alanında da otoritelerini güçlendirmiştir. Yerel idareye hakim olan gücün görüşleri doğrultusunda şekillenmek zorunda kalan eğitim sistemi, her zaman olumlu neticelere ulaşamamıştır. Bölgesel ekonomik durum, yerel idare meclislerinde bulunan kişilerin görüşleri, merkezi otoriteden sağlanan/sağlanamayan yardım durumu gibi çeşitli faktörler başlıca etken olmuştur. İstanbul Hükümeti bu süreçte çok kısa süreler içerisinde Maarif Nazırı değişimi yapmıştır.¹ Kısa sürelerde gerçekleşen bu sirkülasyon elbette Nezaretin iş ve işleyişini sistemli bir biçimde sürdürmesini engellemiştir. Her yeni gelen Nazırın sistemi anlaması, eksikliklerin farkına varması ve bu kapsamda yapılması gerekenleri planlaması gibi süreçlerin oldukça uzun zaman alacağı düşünüldüğünde, Nazırların, eğitim sisteminde köklü değişikliklere gidememiş olması anlamlı görünmektedir. Ayrıca devletin içerisinde bulunduğu işgal durumu, eğitim sisteminin hükümet politikalarında başat bir vaziyet almasını engellemiştir. Bu nedenle adeta Maarif Nazırlığı koltuğu boş kalmış diye atamaların yapıldığı bir Hükümet politikasından eğitim alanında gelişme ve düzelme beklentisi mümkün görünmemektedir.²

Ankara Hükümetinin kurulması ile eğitim sistemini idare edecek olan Maarif Vekaleti de oluşturulmuştur.³ Bu süreçten sonra her siyasi arenada iki başlı bir yönetim sistemi oluşmuş ve güç mücadelesi başlamıştır. İstanbul Hükümeti ve Maarif Nezareti ağırlıklı olarak işgal altındaki bölgelere hükmetmeye çalışmakta Ankara Hükümeti ve Maarif Vekaleti ise işgale uğramayan yerleri kendi idaresi altına almaya çalışmaktaydı. Maarif Vekaleti ile yerel idareler arasında ihtilaflar gerçekleşebilmekte⁴ buna rağmen sistemin devamı sağlanmaya gayret edilmekteydi. İstanbul Hükümetinin işgal bölgeleri ile iletişimi ise oldukça kısıtlı idi.⁵ Sözde bir idari yönetim olmakla birlikte fiiliyatta bir yönetimden bahsetmek mümkün değildi. Batı Anadolu ile iletişim zorlukla gerçekleştiriliyordu. Buradaki işgal güçleri, İstanbul Hükümetinin buldukları yerlere hükmetmesini engellemekteydi. Ankara Hükümetinin ise bölgede varlığından bahsetmek pek mümkün değildi.⁶

İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında, eğitim yönetimi bakımından büyük bir fark yoktur. Her iki yönetim de mevcutta var olan sistemin idare edilmeye çalışılmasına çaba harcamaktaydı.⁷ Köklü değişimlerin yapılmasını beklemek, işgal süreci koşulları nedeniyle mümkün değildir. Siyasi egemenlik yanında ekonomik yoksunluk da mevcut sistemin idare edilmeye çalışılması dışında bir yol bırakmıyordu.⁸ Dr. Rıza Nur Bey, Maarif Vekilliğine geldikten sonra açıkladığı ilk eğitim programı, birtakım küçük iyileştirmelerle mevcudun korunması ve teorik bir programın esas alınmasını benimsiyordu. Hamdullah Suphi Bey'in Vekalet gelmesi sonrası açıkladığı fikirlerine göre ise eğitim sistemi, teoriden pratiğe geçişin sağlanması ve okulların işçi yetiştiren

1 Maarif Nazırları için bkz. Erdoğan, T. (1996). "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-ı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt 51, Sayı 1, s.239, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001902.

2 Kitaplarda geçen "Türk" sözcüklerinin "Osmanlı" sözcükleri ile değiştirilmeye çalışılması gibi gelişmeye en ufak bir katkısı olmayan çabalar bunun örneklerindedir. Akçöz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007*, Pegem A Yayıncılık, 11. Baskı, Ankara, s.319.

3 Maarif Vekili, Mayıs 1920 'de belirlenmiştir. İlk oylamada Hamdullah Subhi Bey 66, Dr. Rıza Nur Bey ise 42 oy almıştır. Hamdullah Subhi Bey'in adaylıktan çekilmesi ile Dr. Rıza Nur Bey Ankara Hükümetinin ilk Maarif Vekili olmuştur. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 12. İctima, C.I, 6 Mayıs 1920, s.216-217.

4 Örneğin, Kastamonu'da bulunan Darümuallimatın yerel idare meclisi tarafından gündüzlü hale getirilmesi Maarif Vekaleti ile yerel idarenin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. "Darümuallimatın Nehariye Tahvili", *Açık Söz Gazetesi*, 24 Şubat 1921, s. 2. *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1921, s. 2. ; Bunun yanı sıra yerel idarenin eğitim alanında karar mercii olarak daha güçlü hale getirilmesi karşısında sistemin hepten kötüye gideceğine dair düşünceler de mevcuttur. İlgili konuda Aydın Milletvekili Tahsin Bey'in beyanatına bakılabilir. Ona göre öğretmen yetiştiren okullar ile darülfünun gibi yüksek okulların yönetiminin yerel idarede olması bu okulların işleyememesine neden olacaktır. Çünkü yerel bütçeler ile bu tür okulların giderlerinin karşılanması mümkün değildir. İlgili konuda tartışmalar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 114. İctima, C.VI, 14 Aralık 1920, s.372, 374.

5 "Maarif Nazırı Said Beyle Mülakat", *Akşam Gazetesi*, 6 Aralık 1921, s.2.

6 Ancak Ankara Hükümetinin İzmir'de bulunan öğretmenlere yardım kararı aldığı bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (30. 18. 1. 1.) 3. 24. 19.

7 Ankara Hükümeti programında eğitim sisteminin nasıl tasarlandığı anlatılsa da bu hedeflere ulaşmak için işgal sürecinin bitmesinin bekleneceği açıktır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 13. İctima, C.I, 9 Mayıs 1920, s.241-242.

8 Vergi gelirleri yüksek olan vilayetlerin işgali nedeniyle ekonomik durum düzeltilemiyordu. Dr. Rıza Nur. (1967). *Hayat ve Hatıratım*, C.III, Altındağ Yayınevi, İstanbul, s.627.

kurumlar haline gelmesini amaçlıyordu. Dahası, bölgesel bazda müfredatların oluşturulmasını ve tümüyle yerel ihtiyaçların göz önünde bulundurulmasını benimseyordu. Böylece çocukların üretim sistemine dahil olabileceği, aileleri ve çevreleriyle olan iletişimlerini artırabileceği ve toplumun ihtiyaçları çerçevesinde hareket edebileceği düşünülüyordu.⁹

İstanbul ile Ankara, siyasi arenada rekabet halinde olmasına rağmen eğitim açısından dikkate değer bir rekabet unsuru görülmemekte aksine Ankara yönetimi hala eğitim materyallerini İstanbul'dan temin etmeye çalışmaktaydı.¹⁰ Tek rekabet unsuru olarak değerlendirilebilecek şey, her iki tarafın da okullarda öğretmenlerin, öğrenciler ile siyasi konularda konuşmalarını yasaklaması olmuştur.¹¹ Böylece her iki taraf da eğitim sistemi üzerinden yürütülmesi muhtemel bir karşı propagandaya izin vermeyeceklerini ilan etmişlerdir.

Hem Ankara Hükümeti'nin hem de İstanbul Hükümeti'nin, eğitim sistemini yönetim bağlamında karşılaştığı zorluklar ağırlıklı olarak ekonomik alanda olmuştur. Öğretmenlerin maaşları meselesi, Birinci Dünya Savaşı sürecinden beri katlanarak artan bir sorun haline gelmiş ve Millî Mücadele döneminde de ilgili sorun çözümsüz kalmaya devam etmiştir. İşgal bölgelerinde görev yapan öğretmenlerin maaşları İstanbul Hükümeti tarafından düzenli olarak ödenememiş ve boş bulunan kadrolara yeni atamaların yapılmaması, terfi işlemlerinin durdurulması gibi çeşitli tedbirlere başvurulmuştur.¹² Ankara Hükümeti ise benzer şekilde hakim olduğu bölgelerde maaşların ödenememesi problemleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple öğretmen grevleri de ortaya çıkmış¹³ ve ilgili dönemde öğretmen maaşları konusunda kalıcı bir çözüm üretilmemiştir.

Maaşların düzenli olarak ödenemediği, öğretmenlerin açlığa ve yoksulluğa hapsedildiği bir ortamda okulların da varlığını sürdürmesi pek mümkün olmamıştır. Ancak öğretmenlerin maaşlarını alamamaları nedeniyle iş bırakmaları, okulların kapanmasının sadece bir nedenini oluşturmaktadır. Okulların varlığını sürdürememesinin diğer bir nedeni, işgal güçlerinin çeşitli okulları askeri amaçlar için kullanmak üzere işgal etmesinden ileri gelmektedir. Bu amaçla Anadolu'nun birçok yerinde okullar kapatılmış öğrenci ve öğretmenler dışarı atılmıştır.¹⁴ Öğretmenlerin maaş alamaması, okulların işgal edilmesi gibi etkenlerle kapanan okullar, öğrencilerin de eğitimden mahrum kalmasına yol açmıştır.

Ekonomik yönden Türk öğretmenlerde olduğu gibi Rum öğretmenler de sıkıntı çekmekteydiler. Batı Anadolu'da işgal süreci başladıktan sonra nispeten Rum öğretmenlerin durumunda iyileşme başlamıştı. Bundan önce Rum cemaat okullarını idare eden mütevelli heyeti üyeleri kendi maaşlarına zam yapmakta ancak öğretmenleri göz ardı etmekteydi.¹⁵ Yunan Fevkalade Yüksek Komiserinin Metropolithane'de ilgili heyetlerle görüşmesi ve öğretmenlerin maaşlarının iyileştirilmesi konusundaki girişimleri¹⁶ nispeten öğretmenlerin durumunda gelişme sağlayabilmiştir.

Genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız ilgili süreç içerisinde, eğitimin iyileştirilmesi adına yapılan girişimlerin ne derece önemli hale geldiği görülmektedir. Bu çalışma ile birlikte ortaya koymak istediğimiz şey; Ankara

9 *Hakimiyeti Millîye Gazetesi*, 10 Mart 1921, s.1.

10 Örneğin, Sultanilerin kitap ihtiyacını gidermek için 55 sandık kadar eğitim materyali Maarif Vekaleti tarafından İstanbul'dan getirilmiş ve Sultanilere dağıtılmıştır. *Hakimiyeti Millîye Gazetesi*, 21 Ağustos 1922, s. 2. *Açık Söz Gazetesi*, 3 Ağustos 1922, s. 2. ; Söz konusu eğitim materyalleri Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'daki okullara gönderilmek üzere Almanya'dan tedarik edilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 2. İctima Senesi, 108. İctima, C.XIV, 10 Kasım 1921, s.169. ; Dahası eğitim alanında İstanbul'daki yenilikler de takip edilmekte ve faydalı olduğu düşünülen şeylerin Anadolu'nun geri kalanında da uygulanması yönünde çalışmalar yapıldığı da bilinmektedir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 148. İctima, C.VIII, 10 Şubat 1921, s.179.

11 İstanbul Hükümeti ilgili yasağa riayet etmeyenlerin görevlerine son verileceğini açıklamıştır. Daştan, L. (2015). *İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul'da Eğitim Faaliyetleri*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, s. 175. Maarif Vekaletinin ise benzer bir emri 1922 senesinde verdiği bilinmektedir.

12 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 4693. 351927. s.001 - 002.

13 Kütahya Mebusu Cevdet Bey'in Meclise verdiği gensoru ile bilgi talebinde bulunmasına dair bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 108. İctima, C.VI, 4 Aralık 1920, s.187-188.

14 Örneğin Nif kazasında Yunan işgal güçleri tarafından işgal edilen İnas okulu için bkz. BOA. Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.) 19. 11. 1. 27. 002. ; İtalyanların Antalya'da işgal ettiği okullar için bkz. BOA. Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS.) 52. 4. 9. 002. ; Kilis'te İngilizler tarafından işgal edilen Mektebi İdadi için bkz. BOA. DH. İ. UM. 20. 22. 15. 50. 002.

15 Rum öğretmenler eğer ücretlerinde geliştirme olmazsa grev yapacaklarını ilan etmekteydiler. *Hukuku Beşer Gazetesi*'nin Rumca yayın yapan *Faros Gazetesi*'nden aktardığına göre mütevelli heyetleri kendi maaşlarına oldukça yüksek zamlar yaparken öğretmenlerin maaşlarına ancak yüzde beş-on zam yapmaktaydılar. Rum öğretmenler dört seneden beri iki defa bedeli nakdi askeri ve muafiyeti askeriye vergisi ödemişler, bunun yanında maarif vergisi ödemeye devam etmekteydiler. Bu nedenle ilgili Gazete, öğretmenlerin ailelerini nasıl geçindireceklerini, elbise ve ayakkabıyı nasıl alacaklarını soruyordu. "Mekteb Muallimleri de..", *Hukuku Beşer Gazetesi*, 1 Mart 1919, s.2.

16 "Havadis-i Vilayet", *Ahenk Gazetesi*, 10 Kasım 1919, s.1.

Maarif Kongresi ve Ankara Maarif Vekaleti uygulamaları ile İzmir Rum Öğretmenler Kongresi ve İzmir Yunan Yerel İdaresi'nin eğitim alanında yaptığı girişimlerin karşılaştırılması ve benzerlikleri ile farklılıklarının ortaya konulmasıdır. Bu kapsamda ilk olarak Ankara Maarif Kongresi ve İzmir Rum Öğretmenler Kongresine değinmek gerekmektedir.

1. ANKARA MAARİF KONGRESİ

Ankara'da toplanması düşünülen Maarif Kongresi için Maarif Vekaleti, Kütahya-Eskişehir Savaşlarından 3 ay öncesinde vilayetlere gerekli duyuruyu yapmıştı.¹⁷ 31 Mayıs 1921 tarihli *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, ilgili Kongre'nin 15 Temmuz'da toplanacağını haber veriyor ve Kongre'ye Ankara'ya yakın olan merkezlerin tamamından uzak olanların ise 3-4 tanesinden temsilci geleceğini bildiriyordu. Merkezlerin Maarif, darümuallimin ve sultani müdürleri, darümuallimin olmayan yerlerden tedrisatı iptidaiye müfettişleri, sultani müdürü olmayan yerlerden ise idadi müdürleri kongreye katılacaktı. Aynı nüshada Kongre'ye katılan temsilcilerin şu sorulara yanıt arayacağı ifade ediliyordu: Okulların sayısı ve dereceleri, okul binaları, istatistiki veriler, nüfusun unsurlara göre taksimi, öğretmen sayısı, öğretmenlerin dereceleri, öğrencilerin sayısı ve dereceleri, öğrenci velilerinin ne işle meşgul oldukları, inas (kız) okulları sayıları ve dereceleri, inas okulları taliyesine (orta derece) karşı halkın görüşü, meşrutiyetten beri memleketin maarifte ilerleme veya gerileme durumu, özel ve yabancı ziraat, sanayi okullarının durumu, sıbyan okulları ve vakıf medreselerinden maarif alanında edilebilecek istifade, yerelde maarifin iyileştirilmesi için düşünülen şeyler, ekonomik durum, yerelde üretilen şeyler ve bunları okullara tanıtacak yerli mütehasısların olup olmadığı, madeni, zirai, sınai açıdan meselenin tetkik edilmesi ve hangilerinin gerilemekte olduğu, maarifi mecbure vergisinin okullar haricinde nerelerde kullanıldığı, son beş sene içerisinde bu gelirlerin okullara geçen bölümünün maarif hissesi alanına harcanıp harcanmadığı.¹⁸

İlk planlanan şekle göre Kongre'nin 12 gün sürmesi hedefleniyordu. Bu süreçte yazılı raporlar tetkik edilecek ve tedrisat programları ve kitapları hakkında tartışmalar yapılarak kararlar alınacaktı.¹⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nde Kongre'nin amacı, Mustafa Kemal Paşa'nın açılış nutkundaki ifadesiyle "Şarkdan ve garpdan gelen ecnebi fikir ve terbiye unsurlarından uzak bir program hazırlamak" şeklinde gösterilmiştir.²⁰

Kongre için gelen katılımcılar, Temmuz ayı itibariyle Ankara'da toplanmaya başlamışlardı. Katılımcıların konaklaması için Sultani okulu ayarlanmış, Kongre'nin ise Darümuallimin Konferans Salonunda açılışının yapılması ve planlanan süre boyunca devam etmesi düşünülüyordu.²¹

Kongre, Mustafa Kemal Paşa'nın açılış nutku ile başlamıştır. Paşa, tüm azaların ellerini sıkarak hem eğitim alanında hem de askeri alanda mücadelenin zaferle sonuçlanacağından emin olduğunu belirtmiştir.²² İlk gün, raporların tetkik edilmesi için Hamdullah Suphi Bey tarafından bir encümen kurulması ve raporların bu kişilere teslim edilmesi rica edilmiştir. Encümen şu kişilerden oluşturulmuştur: İstanbul Darülfünunu müderrislerinden

17 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 2. İctima Senesi, 108. İctima, C.XIV, 10 Kasım 1921, s.170. ; Burada bir parantez açarak ilgili Kongre'nin toplanması sonrası Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'e açılan soruşturma kapsamında söz konusu Kongre'nin de mevzubahis yapılması ve Kongre gerçekleştirildiği için Hamdullah Suphi Bey'in suçlanmasına değinilmelidir. Hamdullah Suphi Bey'in suçlanmasının ana nedeni, Kongre'nin zamansız yapılması ve gereksiz para harcanması hususudur. Kongre'nin zamansız düzenlenmesi konusunda belirtildiği üzere, Kongre yapılmasına karar verildiğinde düşman kuvvetleri henüz Ankara'yı tehdit eder bir durumda değildir. Dolayısıyla bu suçlama yersizdir. Kongre için harcanan meblağ ise milletvekilleri tarafından on bin lira olarak gösterilmiş ve gelenlerin harcadığı meblağ olarak da bir on bin lira daha harcandığı ifade edilmiştir. Yani toplam maliyet yirmi bin lirayı bulmuştur. Bu iddia, Hamdullah Suphi Bey tarafından yalanlanarak Kongre için gelenlerin yol masrafına iki bin, yemek ve diğer harcamalar için de maksimum iki bin lira daha harcandığı dile getirilmektedir. Yani Kongre maliyeti toplamda aşağı yukarı dört bin lira civarındadır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 2. İctima Senesi, 108. İctima, C.XIV, 10 Kasım 1921, s.170-171. ; Kongre, bazı milletvekilleri tarafından lüzumsuz görülse de *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* yayımladığı bir yazıda Kongre'yi düzenlediği için Maarif Vekaletine ne kadar teşekkür edile de az olacağını ifade etmektedir. "İki Cebhe", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Temmuz 1921, s.1. ; Dahası şu bahis mutlaka dile getirilmelidir ki Maarif Kongresi'ni konu edinen çalışmaların çoğunluğu Kongre'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından düşünüldüğü organize edildiğini dile getirmektedir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözü bunun tam tersi sonucunu çıkarmamıza neden olmaktadır: "Maarif Vekâlet'inin halkı tanımış, muhiti ve memleketi takdir etmiş muallim ve mütehasıslardan mürekkep bir ilim kongresini Ankara'da toplamağı düşünmüş olmasını ve bugünkü şeraiti meşguleye rağmen bu teşebbüsünde muvaffak olmuş bulunmasını kemal-i takdir ile yâd ederim." "Pek Veciz Bir Nutuk", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Temmuz 1921, s.1.

18 "Maarif Kongresi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 31 Mayıs 1921, s.2.

19 "Maarif Kongresi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 31 Mayıs 1921, s.2.

20 "İki Cebhe", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Temmuz 1921, s.1.

21 "Maarif Konferansı", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Temmuz 1921, s.2.

22 *Açık Söz Gazetesi*'ne göre Kongre'ye 200'den fazla kişi katılmıştır. "Muallime ve Muallimler Kongresi", *Açık Söz Gazetesi*, 17 Temmuz 1921, s.1. ; *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* ise 17 Temmuz'da verdiği haberde 180'e yakın kişi olduğundan bahsetmektedir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1921, s.2.

İsmail Hakkı Bey ve Mehmed Emin Bey, İlk Tedrisat Müdürü Ahmed Edib Bey, Orta Tedrisat Müdürü Kazım Nami Bey, Ankara Darülmualimat Terbiye ve Ruhiyat Muallimi Nafi Atuf Bey. İlgili encümen tarafından raporlar toplanıp düzenlenmiş ve bir sonraki toplantıda tartışılmaya hazır hale getirilerek ilk günkü çalışmalar sona ermiştir.²³

Kongrenin bir sonraki toplantısında Maarif Vekaletinin tanzim ettiği “Halk Mektepleri” hakkındaki proje tartışılmıştır. Bu projeye göre ilköğretim dört seneden ibaret olacak ve dört senenin tamamlanması için bir sınıf daha ilave olacaktır. Bu öneriye itirazlar ise gecikmemiştir. Altı senelik programın dört seneye sığdırılması ve din derslerinin saatlerinin azaltılması en çok itiraz alan nokta olmuştur. Bu itirazlara cevap Edib Bey’den gelmiştir. Ona göre, öğretmenlerin kabiliyeti ve tedrisattaki kolay usuller ile altı senelik program telafi edilebilecektir.²⁴

Tartışma bahsi, köylü ile şehirlinin ihtiyaç duyduğu eğitim içeriğinin farklarına da gelmiştir. Köylü ile şehirlinin ihtiyaç alanı dahilinde eğitim programlarının içeriğinin farklılaştırılması savunulmuş, bu kapsamda derslerin hayatî yönündeki ağırlığı da ayrı bir tartışma konusu olmuş ve kimileri bu yöndeki programı muvafık görürken kimileri ders içeriklerine dair önerilerini yapmıştır. En çok itiraz edilen nokta ise layihada yer alan meslek derslerinin ne şekilde gösterileceği yönünde olmuştur.²⁵ Bir sonraki gündemin orta öğretim programı olacağı ilan edilerek tartışmalara nihayet verilmiştir. İlgili tartışmalara dair basında çıkan haberlere bakıldığında ilköğretim programının tartışıldığı gün sonunda alınan kararlara dair değil de tartışmaların yeterli olup olmadığına dair oylama yapıldığı görülmektedir. Bu da Vekaletin sunduğu programın, ilgili tartışmalar çerçevesinde hangi şekilde düzenlenip düzenlenemeyeceğini belirsiz kılmıştır.

Kongre’nin ikinci toplantısında, Orta Tedrisat Müdürü Kazım Nami Bey tarafından ortaöğretim hakkında izahatta bulunmuş ve düşünülen program üzerinde tartışmalar gerçekleştirilmiştir.²⁶ Kongrenin üçüncü toplantısında mevcut sistemin iktisat sahasına atılacak gençler için yeterli olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda öğrencilerin, terzi, kunduracı ve benzeri meslekleri yapmayı öğreneceği bir okulun açılması gerektiği yönünde fikir alışverişi yapılmıştır.²⁷ Dördüncü ve son toplantı ise 20 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Son günkü oturum 12’de başlamış, bir önceki oturumda söz alıp sonraki oturumda bulunmayan kişiler olması nedeniyle Kongre, Hamdullah Suphi Bey’in kapanış nutku ile öğleden sonra saat 2’de sona ermiştir.²⁸ Hamdullah Suphi Bey, yaptığı kapanış konuşmasının sonunda gelecek yıl yapılacak olan toplantıda memleketin öğretmenlerinin çoğunluğunu toplamayı temenni etmiştir.²⁹ Bu sözden hareketle Maarif Vekaletinin, bu gibi kongreleri geleneksel hale getirmeyi ve eğitim sistemini paydaşların katkısı ile şekillendirmeyi planladığı da düşünülebilir.

*Anadolu’da Yenigün Gazetesi’ne göre Darülfünun Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Bey ve Âli Dersler muallimlerinden Cemal Hüsnü Bey’in açıklamaları, kongre azaları üzerinde maksadın anlaşılması açısından önemli bir tesirde bulunmuştur. Derslerle ilgili çeşitli öneriler gelse ve tartışılmış olsa da bu konularda düzenleme yapma yetkisi de memleketin en maruf mütehasıslarından oluşan özel bir encümene bırakılmıştır.³⁰ İlgili durum da, Kongre’de yapılan tartışmalarda alınan kararların değil, oluşturulan encümen tarafından alınan kararların geçerli olacağı ve uygulanacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca *Hakimiyeti Milliye Gazetesi’nde*, bütün müderrislerin ve muallimlerin, vekaletin, tedrisatı sadeleştirmek amacıyla yerelleştirmek konusunda aynı düşüncede oldukları*

23 Ayrıca ilk gün, farklı yerlerden gelen öğretmen ve müdürler birbiri ile tanışarak Vekalet binası avlusunda grup grup fotoğrafları çekilmiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1921, s.2.

24 “Muallimin Kongresinde Yeni Tedrisatı İbtidaiye Programı”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 18 Temmuz 1921, s.2. Önerilen ders programı şu şekilde olacaktır: Birinci Sınıf: Alfabe ve Türkçe (12 saat), Hesab (3), Eşya (3), El işleri (3), Resim (3), Gina (3), Meslek dersleri (3). İkinci Sınıf: Türkçe (7), Kur’anı Kerim ve Ulumu Diniyye (4), Hesab (2), Ziraat (1), El işleri (3), Resim (3), Gina ve Musiki (1), Fransızca (4), Meslek Dersleri (6). Üçüncü Sınıf: Türkçe (4), Kur’anı Kerim ve Ulumu Diniyye (4), Hesab (2), Hendese (1), Coğrafya (1), Tarih (1), Türk Tarihi (1), Eşya (1), Ziraat (1), El işleri (2), Resim (2), Musiki (1), Fransızca (4), Meslek Dersleri (6). Dördüncü Sınıf: Türkçe (4), Kur’anı Kerim ve Ulumu Diniyye (2), Hüsnü Hat (1), Hesab (2), Hendese (1), --silindiği için okunamamıştır--(1), Tarih (1), Türk Tarihi (1), Eşya (1), Ziraat (1), El işleri (1), Resim (2), Fransızca (4), Meslek Dersleri (6). *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, “Muallimin Kongresinde Yeni Tedrisatı İbtidaiye Programı”, 18 Temmuz 1921, s.2.

25 “Yeni İbtidai Programının Münakaşası”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Temmuz 1921, s.2.

26 “Maarif Kongresi”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Temmuz 1921, s.2.

27 “Maarif Kongresi – Üçüncü İctima”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 20 Temmuz 1921, s.2.

28 “Maarif Kongresi”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 21 Temmuz 1921, s.2.

29 “Maarif Kongresi”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 22 Temmuz 1921, s.2.

30 “Maarif Kongresi”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 22 Temmuz 1921, s.2.

beyan edilmiştir.³¹ 15 Temmuz 1921 Cuma³² günü başlayan çalışmalar 20 Temmuz 1921 Çarşamba günü sona ermiştir.³³

2. İZMİR RUM ÖĞRETMENLER KONGRESİ

Ankara Maarif Kongresi yapılmadan üç ay önce 23-25 Nisan 1921 tarihleri arasında İzmir Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından İzmir’de Öğretmenler Kongresi düzenlenmiştir. İlgili Kongreye İzmir ve çevresindeki özel okullar ile Rum Cemaat Okullarından öğretmenler katılmıştır. Kongre’nin başkanlığını ise Yunanistan tarafından işgal bölgesine müfettiş olarak atanmış olan Mihailidi yapmış ve Kongreye yoğun bir katılım gerçekleşmiştir. İlgili Kongre’de eğitimciler, Rum çocuklarının eğitimini ilgilendiren meseleleri ayrıntılı bir biçimde ele almışlardır.

Kongre’nin yapıldığı zamandaki siyasi, askeri ve ekonomik duruma değinilmesi, yapılan işin daha kapsamlı bir biçimde algılanmasını sağlayacaktır. 23-25 Nisan 1921 tarihleri, Rumlar için Paskalya tatiline denk gelmektedir. Böylece daha fazla öğretmenin Kongre’ye katılması planlanmıştır. İlgili tarihte askeri alanda II. İnönü Savaşı gerçekleşmiş ve Yunan kuvvetleri Kütahya-Eskişehir Savaşına kadar durdurulmuş durumdadır.

Bu süreçte Rum eğitim sistemi, yukarıda da bahsedildiği üzere, Batı Anadolu özelinde Yunanistan tarafından desteklenmeye ve geliştirilmeye çalışılmaktadır. Nihayetinde 1921 senesinde bu desteğin bir çıktısı olarak üç gün gibi kısa bir süre devam eden ancak oldukça yoğun geçen Rum Öğretmenler Kongresi yapılmıştır. İlgili Kongre sonunda şu kararlar alınmıştır:

- 1) Tartışılan konular ve konuşmalar basılı hale getirilecek ve Batı Anadolu’daki tüm Rum okullarına ücretsiz bir biçimde dağıtılacaktır.
- 2) Eğitim Müdürlüğü talimatı ile okullarda bitkiler, hayvanlar, böcekler ve benzeri şeylerin bulunduğu okul müzeleri ve bahçeleri oluşturulacaktır.
- 3) Her okul, bulunduğu bölgenin tarihi ve coğrafi özelliklerini mümkün olduğu kadar eksiksiz bir biçimde derleyecektir.
- 4) El sanatları, İkonografi ve Hat alanlarında her okulda en az bir kişi olacak şekilde öğretmen yetiştirilmelidir.
- 5) Müzik ve Jimnastik eğitiminin en mükemmel yolu bulunmalıdır.
- 6) Okul çalışmalarını teşvik etmek için il ya da eğitim bölgesi bazında şubelerden oluşan ilköğretim için Pan-Asya Eğitim Derneği güçlendirilmeli.
- 7) Okulun bulunduğu bölgenin gereklilikleri doğrultusunda iki üst sınıfta Tarım ve Ticaret gibi derslerin de dahil olduğu yedi yıllık okulların kapsamlı analitik müfredatı yayınlanmalıdır.
- 8) Tüm pedagojik gelişmeleri izleyen ve öğretmenleri günlük görevlerinde aydınlatacak bir dergi hızlı bir şekilde çıkarılmalıdır.
- 9) Öğretmen ve öğrencilerin kullanımına yönelik olarak pedagoji ve edebiyat gibi alanlardaki kitaplar da dahil olmak üzere okul kütüphaneleri kurulmalıdır.
- 10) Örnek öğretim gelecekte yetenekli öğretmenlere ve pedagoğlara tabi olacaktır.

31 “Maarif Kongresi”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Temmuz 1921, s.2.

32 *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1921, s.2.

33 *Açık Söz Gazetesi* Kongre bitiş tarihi olarak 21 Temmuz 1921’i göstermiştir. *Açık Söz Gazetesi*, 27 Temmuz 1921, s.2. ; *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*’nin 21 Temmuz 1921 tarihli nüshasında Kongre’nin dün sona erdiği bilgisi geçilmiştir. Bu durum da Kongre’nin 20 Temmuz 1921 tarihinde sona erdiği sonucunu çıkarmamıza neden olmaktadır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* ise 22 Temmuz 1921 tarihli nüshasında son toplantının dün (21 Temmuz 1921) yapıldığı bilgisini vermektedir. Bu konuda ilgili gazeteler birbirinden farklı tarihleri vermektedir. Ancak *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*’nde 22 Temmuz 1921 tarihinde basılan Kongre ile ilgili haberin aynı tarihte *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*’nde de aynen basıldığını görmekteyiz. Tek fark *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* haber başlığına “dün son ictimaini akd eyledi” cümlesini eklemiştir. Bu da *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*’nin *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*’nden bir gün sonra kongreyi bitti göstermesine neden olmaktadır. Ancak *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*’nin bu başlığının dikkate alınmaması gerekmektedir. Çünkü *Anadolu’da Yenigün Gazetesi* zaten bir gün önce Kongre’nin bittiğini ilan etmiştir. Kongre toplantıları ilgili gazetelerden takip edildiğinde Birinci Toplantının 15 Temmuz Cuma, İkinci Toplantının 17 Temmuz Pazar, Üçüncü Toplantının 19 Temmuz Salı, Dördüncü ve son toplantının da 20 Temmuz Çarşamba günü yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylece Kongre’nin 15-20 Temmuz tarihleri arasında yapıldığını dile getirmemiz daha uygun görünmektedir.

11) İlkokullarda ve ilk dört yılda ana dil çocuklara öğretilmelidir.

12) Yerel güvenlik makamları ile işbirliği içerisinde çocukları tehlikelerden korumak amacıyla okullarda çocuk hukuku yapıları oluşturulmalıdır.

13) Anaokulları çoğunlukla yabancı alanlarda açılmalı ve var olanlar iyileştirilmelidir. İzmir’de yatılı bir anaokulu öğretmenliği okulu açılmalı ve merkezlerde anaokulu öğretmenleri sayısı artırılmalıdır.

14) Asya’da öğretmenlik yapmış kişiler Eğitim Müdürlüğüne davet edilmeli, farklı toplulukların eğitim ve genel kültürel faaliyetlerinin elli yıllık faaliyeti derlenmelidir.

Yukarıdaki öneriler haricinde İzmir İlköğretim ve Ortaöğretim Öğretmenleri Derneği Başkanlığı tarafından yapılan şu öneriler Kongre’de sunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir:³⁴

1) Geçerli bir sebep olmaksızın açığa alma, yer değiştirme, nakletme gibi işlemler Eğitim Müdürlüğü’nün ve okul yönetiminin onayı olmaksızın gerçekleştirilemez.

2) Tamamen eğitimi ilgilendiren hususlar, yetkin olmayanların müdahalesi olmaksızın öğretmen dernekleri arasında çözümlenmelidir.

3) Tatil dönemlerinde öğretmenler tarafından deneysel kurslar yapılacaktır.

4) Yerel bilim toplulukları oluşturulmalı ve okullar fizik ve kimya aletleri ile tablo ve haritalar ile donatılmalıdır.

5) Fizik derslerinin öğretici kitapları tamamen kaldırılmalı ve daha iyi bir şekilde yeniden yapılmalıdır.

6) Eğitim yürütücülerin hizmette geçirdikleri süre ve yetkinlikleri çerçevesinde adil bir sınıflandırma yapılmalıdır.

7) Asya’da görev yapan eğitimcilerin hizmet süreleri ve mevcut ekonomik durumları göz önünde bulundurularak emekli maaşı ve ödeme şekli belirlenmelidir.

8) Öğretmenlerin maaşı artırılmalıdır.

9) Öğretmenlere uygulanan saatlik ücret uygulaması kaldırılarak Yunan yasaları eksiksiz şekilde hayata geçirilmelidir.

10) Okul bütçeleri üzerindeki yükü ortadan kaldırmak için her cemaat veya okulun gelir ve giderlerini kontrol ederek ihtiyaçlar dahilinde düzenlemek üzere merkezi bir mali yapı oluşturulmalıdır.

İzmir Rum Eğitim Müdürlüğü söz konusu çalışmaları gerçekleştirmek için çaba harcamış, buradaki amacı sadece okulların eksiksiz eğitim materyallerine sahip olarak eğitim programını uygulaması olarak görmemiş daha genel bir amaç olan sosyal reformun temeli olarak değerlendirmiştir. Buna göre okul, çocukların sadece geleceğe dönük eğitim aldığı bir yapıdan çok daha fazlası olarak görülmektedir. Bu nedenle gelecekte topluluğun bir parçası olacak olan bugünün çocuklarının her alanda en iyi şekilde yetiştirilmesine gayret edilmeye çalışılmıştır. Geleceğe dönük yatırım, sadece okullar üzerinden değil aynı zamanda kulüpler, dernekler ve diğer sosyal yapılar üzerinden de şekillendirilecektir. Bu nedenle dernekleşmeye önem verilmeye başlanmıştır. İlgili derneklerin genel amaçları şu şekilde özetlenebilir: Okul kütüphanelerinin oluşturulması, fizik ve kimya aletlerinin alınması, harita ve öğretime yardımcı ürünlerin temin edilmesi, muhtaç öğrenciler için ücretsiz yemek hizmetinin verilmesi, kitap, defter ve giysi sağlanması, okul binası inşası veya onarımı, muhtaç asker ailelerine ödenek temin edilmesi, yaralıları bakım yapılması. Bunların yanı sıra üyelerinin ve topluluğun manevi ve ahlaki seviyesinin yükselmesi amacıyla çeşitli dersler, sanatsal toplantılar (şiir okumaları, Yunan edebiyatının şaheserlerinin okunması vb.) ulusal temalar üzerine film gösterimleri, tiyatro gösterileri, danslar ve benzeri aktiviteler düzenlenmesi de planlanmıştır.³⁵

34 Nouraros, M.M. (1955). “i Ekpaideftiki Politiki tis Ellados en eis tin Entos tis Zonis ton Sevron Mikrasiatikin Periohin”, Mikrasiatika Hronika, S.6, s.64-66.

35 Nouraros, agm. s.66-67.

Yukarıda sayılan faaliyetlerin yanı sıra okulları düzenli bir biçimde ziyaret eden müfettişlerin her sınıf ve cinsiyetten insanların katıldığı toplantılar düzenlemesi ve bu toplantılarda pedagojik, sosyal ve ulusal konularda en az iki veya üç ders vermeleri de istenilmiştir. Örnek konulara dair konferanslar veren ve bu tür sosyal yapı/sistemlerin kuruluş ve denetim başkanlığına atanan G. Aschitopoulos şu konularda konuşmalar yapmıştır: Modern Yunan şiiri, halk şarkıları, Digevis 'Akrita'nın ortaçağ destanı, Homeros kültüründe kadın, Atina Akropolisini ile karşılaştırıldığında Bergama Akropolisini, Rousseau, Pestalozzi ve çağdaş eğitimcilerin pedagojik teorileri.³⁶

Yerel Yunan Yönetimi tarafından Rum öğretmenlerin gelişimleri için de azami gayret gösterilmeye çalışılmış ve öğretmen derneklerinin kurulması konusunda da teşviklerde bulunulmuştur. Bu tür derneklere örnek olarak merkezi Urla'da bulunan Urla Öğretmenler Derneği, merkezi Ayvalık'ta bulunan Aiolikon Öğretmenler Derneği ve Çeşme'de bulunan Paneruthraikon Öğretmenler Derneği verilebilir.³⁷

3. KONGRELERDE ALINAN KARARLAR İLE ANKARA MAARİF VEKALETİ VE İZMİR YUNAN YEREL İDARESİ UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1921 senesi içerisinde üç aylık bir zaman farkı ile yapılan iki kongre de eğitim sisteminin geliştirilmesini ana hedef olarak belirlemiştir. Her iki taraf da mevcut şartlar el verdiği ölçüde eğitim alanında azami iyileştirmeyi yapmaya çalışmaktadır. Ancak şartların iyileştirilmesi noktasında birçok engel bulunmaktadır. Bu engellerden ortak olanlar, ekonomik ve siyasi alanda yaşanan gelişmelerin etkileri bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Hali hazırda Anadolu'nun iç bölgelerinde Türk-Yunan savaşı devam etmesine rağmen İzmir Rum Öğretmenler Kongresi'ne dair herhangi bir güvenlik sorunu söz konusu değildir. Ancak Ankara Maarif Kongresi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim Kongre'nin, başlangıçta 12 gün olarak planlanmış olmasına rağmen bir haftayı bile doldurmadan dağılmak zorunda kalması, doğrudan doğruya güvenlik gerekçelerine dayanmaktadır. Bu süreçte Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerini kaybederek Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesi sonucu Ankara tehdit altına girmiştir. Dolayısıyla Kongre, planlandığı şekilde çalışmalarını tamamlayamamıştır.

İzmir Rum Öğretmenler Kongresinde alınan kararlar, Ankara Maarif Kongresinde ortaya çıkan neticeler ile kıyaslanamayacak kadar geniş kapsamlıdır. Ankara Maarif Kongresinde ağırlıklı olarak ilköğretim ve ortaöğretim programları tartışılmış ve ders saatleri ile ders içeriklerine dair öneri ve yorumlar yapılmıştır. Ancak ilgili Kongre'de net kararlar alındığını ve uygulamaya geçirildiğini söylememiz hemen hemen mümkün değildir. Bu nedenle Ankara Maarif Kongresi özelinde olmamak üzere Ankara Hükümeti'nin eğitim bağlamında İzmir Rum Öğretmenler Kongresi kararları ile örtüştüğü yönlerde dair örnekler, dönemin eğitim uygulamaları üzerindeki gelişmelerini daha kolay şekilde takip etmemize olanak tanıyacaktır.

İlk olarak kongrelerden bağımsız bir uygulama olmak üzere her iki tarafın da yükseköğretim sistemine bakışını bir örnekle ele almamız gerekmektedir. İlgili dönemde Anadolu topraklarında bir yükseköğretim kurumunun bulunmayışı ve Osmanlı'nın sahip olduğu yükseköğretim kurumlarının İstanbul'da toplanmış olması nedeniyle Anadolu, yükseköğretim ihtiyacını tam olarak karşılayamamaktadır. Anadolu'nun diğer vilayetlerinde bulunup yüksek eğitim almak isteyen gençlerin İstanbul'a gitmek zorunda kalması, dönemin mevcut şartları dahilinde oldukça zorlu bir süreci beraberinde getiriyordu. İmkansızlıklar içerisinde bulunan bir Anadolu gencinin tek şansının bu olması, yüksek eğitimi gençlerin sayısının artmasını şüphesiz engelliyordu. Bu noktada Yunanlar tarafından İzmir'de bir yükseköğretim kurumu oluşturulması ve başlangıçta Batı Anadolu'da bulunan gençlere İstanbul haricinde bir alternatif yaratılması oldukça dikkate değer görünmektedir. Bu bağlamda İzmir Yunan Yerel İdaresi ile birlikte Yunanistan Hükümeti'nin İzmir'de bir üniversite³⁸ kurulması yönündeki çalışmaları, İzmir'in işgal edilmesi ile başlamıştır.³⁹ İşgal sona erinceye kadar devam eden kuruluş çalışmaları neticesinde okulun bazı bölümleri eğitim vermeye kısmen başlamıştır. Söz konusu üniversite ile birlikte Batı Anadolu'da bulunan

36 Nouaros, agm. s.67-68.

37 Nouaros, agm. s.68.

38 Kurulması için çalışmalar yapılan üniversitenin ismi İyonya Üniversitesi'dir. Solomonidi, V.G. (1987). "İoniko Panepistimio Smirnis: Simvoli stin Eiriniki Siniparksi", Praktika tou Dietnous Simposiou Panepistimio: Ideologia kai Paideia, Istoriki diastasi kai prooptikes, C. B, Atina, s.387-396.

39 Yunanların İzmir'de bir üniversite kurma fikri ise bunun çok öncesine Balkan Savaşları dönemine kadar uzanmaktadır. Solomonidi, agm. s.390.

gençlerin Yunan ana karasına gitmeden yükseköğretimden faydalanması da amaçlanmıştır.⁴⁰ Böylece Anadolu gençlerine İstanbul haricinde bir alternatif de yaratılarak bunun üzerinden Yunan egemenlik sahasının eğitim alanında da genişletilmesi planlanmıştır. İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarından mahrum kalan Ankara Maarif Vekaleti ise henüz Ankara'da doğrudan bir yükseköğretim kurumu oluşturmaya sıcak bakmamaktadır. Bu durumun en büyük sebebi ekonomik ve fiziki engellerden ileri gelmektedir.⁴¹ Ancak üniversite fikri, vekaletin tamamen karşısında durduğu bir fikir olmayıp bu konuda fikri altyapının oluşturulmasına öncelik verilmektedir. Bu yolda bir zemin oluşturmak adına Serbest Âli Dersler müessesesi oluşturulmuştur. Ayrıca dönem basını da Anadolu'da bir üniversite kurulması fikrini benimsemektedir.⁴² Ancak Millî Mücadele süresince Ankara'da bir üniversite kurma çalışması resmi olarak başlatılmamıştır. Bunun gibi çalışmalar savaşın nihayete ermesine kadar ertelenmek zorunda kalmıştır.

Orta ve ilköğretim sistemi temelinde bakıldığında ise Ankara Maarif Vekaleti uygulamaları ile İzmir Rum Öğretmenler Kongresi uygulamaları önemli derecede benzeşmektedir. İlk olarak okulların bulunduğu bölgelerle ilgili bilgi sahibi olunması ve öğretmenlerin bu süreçte aktif bir rol üstlenmesi esası benimsenmiştir. İzmir Rum Öğretmenler Kongresinde her okulun, bulunduğu bölgenin tarihi ve coğrafi özelliklerini içeren bilgileri kayda geçireceği ve derleyeceği yönünde karar alınmıştır. Buradan elde edilmek istenen netice Yunanların Batı Anadolu bölgesini yakından tanımasını temin etmektir. Benzer bir karar 1922 yılında Maarif Vekaleti tarafından uygulamaya geçirilmiştir. Maarif Vekaletinin söz konusu uygulaması, her öğretmenin bulunduğu bölgenin kendi branşındaki özelliklerini kaleme alması şeklinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır.⁴³ Böylece Rum okullarının yapacağı sadece belirli alanlardaki bilgilerin derlenmesi konusu, Maarif Vekaleti tarafından daha geniş bir çerçeveye çekilmiş ve Anadolu'nun daha ayrıntılı şekilde tanınması amaçlanmıştır. Her iki tarafın da ortak amacı özelde, eğitim götürülen alanların genelde ise hükmettikleri bölgelerin tanınması ve ileriye dönük yapılacak olan çalışmalara altyapı oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Okulların eğitim materyalleri olanakları konusunda bir karşılaştırmaya gidildiğinde buraların; tablo, harita, fizik ve kimya aletleri ile donatılması konusunda Ankara yönetiminin geri kaldığı görülmektedir. Maarif Vekaletine ayrılan bütçenin düşüklüğü⁴⁴ okullara bu tür imkanların sağlanmasını imkansız hale getirmiştir. Nitekim yerel bütçelerle idare edilen ilköğretim seviyesindeki okullar da bu imkan eksikliğinden payına düşeni almıştır.⁴⁵ Rumlara ait ilköğretim seviyesindeki okullar da bu durumdan azade değildir.⁴⁶ Ancak Yunan işgali sonrası doğrudan Rum okullarına Yunanistan Hükümeti tarafından destek verilmeye başlanmış⁴⁷ ve yerelin insafından hükümetin desteğine geçilmiştir. Ankara Hükümetinin ise her bir okula sürekli destek vermesi mümkün olmamıştır.⁴⁸ Ayrıca Yunanlar tarafından kurulan İyonya Üniversitesi de bu bağlamın dışında tutulmamalıdır. İlgili okula, kitap ve eğitim materyali anlamında ciddi bir donanım sağlandığı bilinmektedir.⁴⁹

40 İyonya Üniversitesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Solomonidis, V. (1984). *Greece in Asia minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin 1919-1922*, (PhD Thesis, University of London), London, s.184-188.

41 Ankara'da bir Hukuk Okulu kurulması yönünde verilen teklif, ekonomik koşullar nedeniyle Maarif Encümeninde kabul edilememiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 2. İctima Senesi, 147. İctima, C.XVI, 19 Ocak 1922, s.87-88

42 "Darülfünun Hükümeti", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 22 Ekim 1920, s.1.

43 Buna göre öğretmenler, branşlarına göre buldukları bölgeleri şu yönlerden ele alacaklardır: Coğrafya öğretmenleri: Enlem, boylam, rakım, ırk, nüfus, ithalat ve ihracat, idari ve askeri taksimat. Tarih öğretmenleri: İrk ve o ırkın bölgedeki tarihi, Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık ve son inkılaplar çerçevesindeki yeri. Arapça öğretmenleri: Kütüphanelerin içerdiği kitap, vakfiyeler, vakıf şerhiye sicilleri. Ulûmu Diniyye öğretmenleri: Halkın İslam'a yönelik bakışı, mezhep ihtilafları ve bunların çözümü. Türkçe öğretmenleri: Türkçenin yerel şivesi, atasözleri, türküler ve şarkıları. Ziraat öğretmenleri: Hangi mahsullerin yetiştirildiği, başka hangi mahsullerin yetiştirilebileceği. "Her Muallim Bir Eser Yazacak", *Açık Söz Gazetesi*, 23 Mart 1922, s.2.

44 1920 senesi Maarif Vekaleti Bütçe Görüşmeleri için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 148. İctima, C.VIII, 10 Şubat 1921, s.166-186. İlgili dönemde diğer vekaletlere ayrılan bütçeler için bkz. Güneş, İ. (1988). "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.4, S.12, s.763-782.

45 Örneğin Kayseri'de yerel idare tarafından 26 adet okul kapatılmıştır. "Mektebler Kapanamaz!", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Mart 1921, s.2. ; Yine Afyonkarahisar'da yerel idarenin öğretmen maaşlarını ödeyememesi neticesinde okullar kapatılmakla karşı karşıya gelmişlerdir. BOA. Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.) 51. 30. 001.

46 "Havadis-i Vilayet", *Ahenk Gazetesi*, 10 Kasım 1919, s.1.

47 Rum okullarına ve diğer azınlık (ırk) okullarına verilen desteğe dair bilgi için bkz. Nouaros, agm. s.62.

48 Ara ara destek verilmeye çalışılmış ancak bütçe sıkıntısı nedeniyle istenen sonuç alınamamıştır. Örneğin 1920 senesinde okullara gönderilmek üzere 50 bin liralık bütçe ayarlanmış ve bunun 10 bin lirasının Ankara'ya ayrılması kalanının da diğer vilayetlere gönderilmesi planlanmıştır. Ayrıntılar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 111. İctima, C.VI, 9 Aralık 1920, s.276-283.

49 Nadir eserlerin de toplanması sağlanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Paralikis, S. (2006). "İstoria tou Dimou Neas Smirnis (1922-1940): idrisi kai Poleodomiki Ekseliksi", *Etniko Metsovio Politehneio (EMP), Sholi Arhitektonon Mihanikon*, Atina, s.64. <https://doi.org/10.12681/eadd/16340>.

Okullardaki kütüphane varlığının artırılması yönündeki çalışma bu anlamda daha geniş bir çerçeveden ele alınmalıdır. Ankara Maarif Kongresinde okul kütüphaneleri oluşturulması yönünde herhangi bir karar alındığı görülmektedir. Ancak Maarif Vekaletinin, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapmaya çalıştığı kütüphane oluşturma çabaları bu bağlamda göz önünde bulundurulabilir. Bunlardan birisi Ankara'da kurulan kütüphanedir. İlgili kütüphane girişimi, İzmir Rum Öğretmenler Kongresinde alınan karar ile bir bakıma farklılaşmaktadır. İzmir'de alınan karara göre kütüphanelerin, okullarda ve öğrenci ve öğretmenlerin kullanımına tahsisli olması esas alınırken Maarif Vekaletinin kurduğu söz konusu kütüphane herkesin kullanımına açık olarak planlanmıştır.⁵⁰ Bu tür kütüphaneler zamanla diğer şehirlerde de geliştirilmeye ve sayıları artırılmaya çalışılmıştır.⁵¹ Ayrıca kütüphanelerin içeriği sadece pedagoji ve edebiyat eserleri ile sınırlı tutulmamıştır.

Kütüphanelerin yanı sıra elbette okulların eğitim sistemi açısından zenginliğini artırmak için müze çalışmaları gerçekleştirildiği de görülmektedir. İzmir Rum Öğretmenler Kongresinde çeşitli küçük hayvanların sergileneceği müzelerin kurulması ve okullarda çeşitli bitkilerden oluşturulan bahçelerin meydana getirilmesi fikrine bakıldığında çeşitli müzelerin oluşturulması düşüncesinin Ankara Maarif Vekaletinin de ilgi alanına girdiği görülmektedir. Maarif Vekaleti⁵² çeşitli alanlarda müze kurma girişimlerinde bulunmuş⁵³ ve var olan müzelerin de geliştirilmesine çalışmıştır. İlgili dönemde Türk okullarının birçoğunda okul müzeleri olmakla birlikte bu faaliyetler sadece okul alanları ile sınırlı tutulmamış ve genele açık müzelerin oluşturulması fikri öncelik kazanmıştır.

İlgili fiziksel olanakların artırılmaya çalışılması çocukların eğitim ihtiyacının tek başına giderilmesi için yeterli görülmemiş ve çocukların fiziki ve ruhi sağlığının geliştirilmesi amacıyla Rum okullarında müzik ve jimnastik derslerine önem verilmeye başlanmıştır. İlgili konu, Maarif Vekaletinin de gündemine gelmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in Maarif Vekilliği döneminde beden eğitimi derslerine önem verileceği ilan edilmiş ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde idman sahaları yapılması için çalışmalar gerçekleştirilmiştir.⁵⁴ Ayrıca "İdman Bayramı" etkinlikleri ile beden eğitimine verilen önem de artırılmıştır.⁵⁵ Müzik dersi için aynı şey söylenememekle birlikte bu dersin olduğu gibi devam ettirildiği bilinmektedir.⁵⁶

Elbette müfredat içerisindeki değişimler beden eğitimi ve müzik dersleri ile sınırlı kalmamıştır. Bu konuda daha kapsamlı değişikliklere ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Okul müfredat programını yerele indirgeme ve yerelin ihtiyaçları doğrultusunda düzenleme çalışmaları, eğitimin yerel unsurları gözetenek daha pragmatik bir yapıya kavuşması adına önem arz etmektedir. Rum okullarında uygulanması düşünülen yerele özgü müfredat programı, Maarif Kongresinde de gündeme gelmiştir. Köylünün okullarda okutulan birçok dersi, gerekli görmediği, bu nedenle çocuklarını mahalle mekteplerine gönderdiği paylaşılmış, köylünün ihtiyaç duyduğu derslerin din, hesap, lisan gibi dersler olduğu vurgulanarak şimdilik bu derslerin okutulması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁷ Ayrıca müfredatların yerele indirgenmesine bir diğer örnek, ilgili Kongre'de yapılan, şehirdeki eğitim ile köydeki eğitim müfredatının ayrıştırılması yönündeki öneri olmuştur. Köy ile şehrin ihtiyaçlarının farklı olması bu ayrıma temel sebep olarak gösterilmiştir.⁵⁸ Köy okulları için yapılan önerinin hayata geçirildiği görülmektedir. Bu kapsamda ilgili okullarda okuma, yazma, hesap, dinin esasları ve ziraat gibi yerele dönük derslerin uygulanmasına başlanmıştır.⁵⁹ Ayrıca henüz Maarif Kongresinin toplanmadığı bir sırada Hamdullah Suphi Bey tarafından *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi'*ne verilen bir röportajda ders programlarının yerele özgü olarak oluşturulması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Buna göre, ticari alanda ön plana çıkan bölgedeki ders programlarında ağırlıklı olarak ticarete dönük

50 "Maarif Kütüphanesi", *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 5 Haziran 1922, s.2. ; Kütüphanenin, kadınlar ve erkeklere farklı günlerde hizmet vermesi planlanmıştır. Buna göre: Çarşamba günleri kadınlara diğer günler erkeklere ayrılmıştır. "Maarifin Umumi Kitabhanesi", *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 26 Temmuz 1922, s.2. ; İlerleyen günlerde kadınların rağbeti artmış ve onlara ayrılan gün sayısı ikiye çıkarılarak Salı ve Çarşamba günleri şeklinde ayarlanmıştır. "Maarif Kitabhanesi", *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1922, s.2.

51 "Maarif Vekaletinin Mühim Tamimi", *Açık Söz Gazetesi*, 27 Kasım 1922, s.2.

52 Sadece Maarif Vekaleti eliyle değil yerelerde de çeşitli alanlarda müze kurulması girişimleri vardır. Örnek olarak Sivas'ta kurulmaya çalışılan milli müze gösterilebilir. "Maarif Haberleri", *Dilek Mecmuası*, 31 Ocak 1922.

53 Etnografya Müzesi kurma girişimleri ve eski paralardan oluşan bir müze kurulması yönündeki çalışmalar için bkz. Dr. Rıza Nur, *age*, s.627.

54 "Terbiye Bedeniye Ehemmiyet", *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 22 Haziran 1921, s.2.

55 "Mektepler İdman Bayramı", *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 5 Mayıs 1921, s.2

56 İlgili ders, program oluşturulması için seçilen encümen tarafından kaldırılmak istenilmiştir. Ancak yapılan girişimlerle kaldırılmak yerine "ilahi" isminin verilmesi kabul edilmiştir. Bir süre sonra gelen tepkiler neticesi eski ismini geri almıştır. "Maarif İstikamet", *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 22 Aralık 1922, s.3.

57 Söz konusu derslerin öğretimine önem verilmesine dair emir, işgal altında bulunan Batı Anadolu'da da Türk Maarif Müdürlüğü tarafından 1919-1920 döneminde okullara bildirilmiştir. *Ahenk Gazetesi*, 5 Kasım 1919, s.3.

58 "Yeni İbtidai Programının Münakaşası", *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1921, s.2.

59 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 2. İctima Senesi, 109. İctima, C.XIV, 12 Kasım 1921, s.198.

derslere yer verilecektir.⁶⁰ Fakat burada belirtmelidir ki Anadolu'nun her yanında ortak bir müfredat programı zaten uygulanamıyordu. İlköğretim yerel idarelerin egemenliğinde olduğu için yerel idare meclisleri, dersler ve eğitim sistemi üzerinde mutlak hakimiyet kurabiliyordu. Müfredatın merkezileşmesi yönünde zaman zaman istekler olsa da Millî Mücadele sürecinde bir merkezî ortak müfredattan bahsetmemiz mümkün değildir.⁶¹

Eğitime ara verilen tatil dönemlerinde müfredata dahil olan ve olmayan konularda hem öğrencilere hem de öğretmenlere yönelik eğitici çalışmalar da yapılmaktaydı. Ankara yönetimi, tatil dönemlerinde hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin gelişimi için çeşitli kurs/ders programları düzenlemiştir. Öğrencilere yönelik düzenlenen dersler iki ay sürmekte ve tüm dersleri içermekteydi.⁶² Öğretmenler için ise bu tür tatil dersleri, onların gelişimini sağlayacak çeşitli kurslar şeklinde planlanmıştı.⁶³ Rum öğretmenlerin İzmir'de aldıkları karar da öğrencilere yönelik deneysel kursların yapılmasını öngörmekteydi. Nispeten tatil sürecini verimli geçirmek adına her iki tarafın da çalışmalarında bulunduğu görülmektedir.

Sadece tatil sürecinde değil aynı zamanda sürekli olarak öğretmenlerin gelişimine katkı sağlayacak yeni yollar da aranmaktaydı. Bu bakımdan eğitim çalışmalarının yer alacağı ve öğretmenlerin gelişimine katkı sağlayacak basılı yayın organlarının oluşturulması yönünde İzmir Rum Öğretmenler Kongresinde bir karar alınmıştır. Bölgede Rum basını, özellikle işgal sonrası ağırlıklı olmasına ve nispeten özgür bir şekilde hareket etmesine rağmen böyle bir basılı yayın organının henüz çıkarılmamış olması, ilgili sürece kadar Rum eğitim sisteminin kapsamlı olarak ele alınmamış olmasını göstermesi bakımından önemlidir. Ankara Maarif Kongresinin bu yönde bir kararı olmamasına rağmen hali hazırda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde eğitime dair çeşitli dergilerin yayımlandığı bilinmektedir. Bunlara ek olarak Ankara Maarif Vekaletinin de ayrı bir Maarif Mecmuası çıkarılması yönünde planları ve girişimleri bulunmaktadır.⁶⁴ Bu tür yayımlardan çoğunluğu Millî Mücadele sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmış olsalar da bazılarının basılmaya ve dağıtılmaya devam edildiği bilinmektedir.

Söz konusu eğitim içi uygulamaların haricinde sistemin genel işleyişine dair de benzerlik ve farklılıklar görülmektedir. İzmir'de alınan karara göre öğretmenlerin açığa alınması, nakledilmesi ve yer değiştirmesi gibi uygulamalar özel izinlere tabi tutuluyor ve okul yönetimi ile birlikte Eğitim Müdürlüğü'nün onayını gerektiriyordu. Ankara idaresindeki yerlere bakıldığında, ilköğretim sisteminin tamamen yerel idarelere devredildiğini ve bu konuda ilgili idarelerin mutlak hakim olduğunu belirtmiştik. Orta dereceli okullar için ise bir yetki belirsizliği söz konusudur. Bu konuda Maarif Vekaleti ile yerel idareler zaman zaman anlaşmazlık içine düşebiliyorlardı.⁶⁵ Dolayısıyla Maarif Vekaletinin, yerelde ilköğretim bazında eğitim sistemi üzerinde bir ağırlığı söz konusu değildi. Bu durum da öğretmenler için bir güvence ortamı sağlamıyordu. Rum öğretmenlerin ilgili güvencenin sağlanması adına aldıkları bu karar, sisteme müdahaleyi zorlaştırması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca eğitimi ilgilendiren hususların, öğretmen dernekleri aracılığı ile çözülmesi yönündeki kararları da yetkin olmayan kişilerin ve bürokrasinin eğitim sistemine müdahalesini kısıtlıyordu. Bu da sistemi tanıyanların sorunları daha iyi algılayıp çözeceğine olan inancın artmasını teşvik ediyordu. Anadolu'nun iç kesimlerinde kurulan ve halihazırda İstanbul'da da bulunan öğretmen derneklerinin sisteme bu yönüyle bir müdahalede bulunamaması dernekleşmenin amaç farklılığını göstermektedir.

Rum öğretmenler, Kongre'de öğretmenlerin emeklilik ve maaş işleri ile ilgili de çeşitli kararlar almışlar ve özellikle maaşların artırılması yönünde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Ankara Maarif Kongresinde ise emeklilik ve maaş konularında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Millî Mücadele dönemi boyunca ve nispeten sonrasında Türk öğretmenler maaş konusunda daima sıkıntı yaşamışlardır. Emeklilik ve terfi işlemleri de aynı şekilde oldukça sorunlu yürüyen bir süreç meydana getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında öğretmenlerin terfi etmesi neredeyse mümkün olmamıştır. Terfi işlemlerinin zaman zaman yerel maarif müdürlükleri tarafından gerçekleştirildiği de görülmektedir.⁶⁶ Ancak Vekalet tarafından yapılmakta olan sistemli bir terfi işlemi uygulaması söz konusu değildir.⁶⁷

60 *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, s.1.

61 1923 senesine gelindiğinde hala ortak bir müfredata geçilmiş değildi. "Maarifde Merkezi Bir Veche", *Halk Yolu Mecmuası*, 15 Şubat 1923, s.5-6.

62 "Tatil Dersleri", *Babalık Gazetesi*, 4 Temmuz 1922, s.2.

63 Örneğin Sivas'ta verilen kurslar için bkz. "Maarif Haberleri", *Dilek Mecmuası*, 31 Ocak 1922.

64 *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, s.1.

65 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 1. İctima Senesi, 34. İctima, C.II, 14 Temmuz 1920, s.308-310.

66 "Zonguldak Maarifi", *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, s.2.

67 Öğretmenlerin hizmetleri doğrultusunda ara ara takdirnameler verildiği bilinmektedir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, "Maarif Haberleri", 23 Nisan 1922, s.2.

SONUÇ

Ankara Maarif Kongresi, İzmir Rum Öğretmenler Kongresi ile karşılaştırıldığında İzmir'deki Kongre'nin, Ankara'ya göre daha kapsamlı çalışmalar gerçekleştirdiği ve eğitim sisteminin sadece tek bir kanadı ile ilgilenmeyip sistemin bütününe etkileyen kararlar aldığı ve bunları uygulamaya geçirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Ankara'daki Kongre, kapsam ve fayda sağlama bakımından İzmir'deki Kongre'nin çok gerisindedir. Elbette daha önce belirtildiği üzere Ankara üzerindeki büyüyen işgal tehlikesi, Kongre'nin istenilen başarıyı vermesini engellemiştir ancak buna rağmen İzmir'deki Kongre'den daha uzun süre devam ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Toplanış amaçları bakımından farklılık olması da Kongrelerin içeriğini ve temin ettiği faydayı etkileyecektir. Fakat Ankara Maarif Kongresinin toplanış amacındaki faydayı da tam anlamıyla tesis edemediği görülmektedir. Buna karşın İzmir Yunan Yerel İdaresi, İzmir Rum Öğretmenler Kongresi ve Ankara Maarif Vekaleti, Ankara Maarif Kongresi uygulamaları esas alındığında, Maarif Vekaleti uygulamalarının İzmir'de alınan kararları büyük ölçüde karşıladığı ve hatta birçok başlıkta daha da ötesine geçtiği net olarak söylenebilir. Bu bağlamda savaştan önce topluluğunun savaş esnasında eğitim sistemini bir köşeye bırakmayarak ellerinden geldiği ölçüde desteklediği ve gelişmesi için çaba harcadığı da tartışmasız bir biçimde gözler önüne serilmektedir. Aynı dönemde aynı topraklarda farklı cephelerde ve farklı zihniyetlerde birbiri ile benzeşen adımların atılıyor oluşu ise dikkate değerdir. Ankara Hükümeti'nin İzmir Rum Öğretmenler Kongresi ve kararlarından haberdar olduğuna dair herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Ancak bu ihtimal olsa bile uygulamaya konulan çalışmalar, İzmir'deki Kongre'den hem önce hem de çok sonra gerçekleştirilmeye başlanılmıştır. Bu da bize, dönem dinamiği ve genel yaklaşımların bölge, zihniyet ve şartlar değişse de benzeyebileceğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (30. 18. 1. 1.)

3. 24. 19.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)

4693. 351927. 001 - 002.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.)

19. 11. 1. 27. 002.

20. 22. 15. 50. 002.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS.)

52. 4. 9. 002.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.)

51. 30. 001.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, 12. İçtima, C.I, 6 Mayıs 1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, 13. İçtima, C.I, 9 Mayıs 1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, 34. İçtima, C.II, 14 Temmuz 1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, I. Devre, I. İçtima Senesi, 108. İçtima, C.VI, 4 Aralık 1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, 111. İçtima, C.VI, 9 Aralık 1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, 114. İçtima, C.VI, 14 Aralık 1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, 148. İçtima, C.VIII, 10 Şubat 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 2. İçtima Senesi, 108. İçtima, C.XIV, 10 Kasım 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 2. İçtima Senesi, 109. İçtima, C.XIV, 12 Kasım 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 2. İçtima Senesi, 147. İçtima, C.XVI, 19 Ocak 1922.

Sürelî Yayınlar

- Zonguldak Maarifi, *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920.
- Darülmuallimatın Nehariye Tahvili, *Açık Söz Gazetesi*, 24 Şubat 1921.
- Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1921.
- Muallime ve Muallimler Kongresi, *Açık Söz Gazetesi*, 17 Temmuz 1921.
- Açık Söz Gazetesi*, 27 Temmuz 1921.
- Her Muallim Bir Eser Yazacak, *Açık Söz Gazetesi*, 23 Mart 1922.
- Açık Söz Gazetesi*, 3 Ağustos 1922.
- Maarif Vekaletinin Mühim Tamimi, *Açık Söz Gazetesi*, 27 Kasım 1922.
- Ahenk Gazetesi*, 5 Kasım 1919.
- Havadis-i Vilayet, *Ahenk Gazetesi*, 10 Kasım 1919.
- Maarif Nazırı Said Beyle Mülakat, *Akşam Gazetesi*, 6 Aralık 1921.
- Muallimin Kongresinde Yeni Tedrisatı İbtidaiye Programı, *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 18 Temmuz 1921.
- Maarif Kongresi – Üçüncü İctima, *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 20 Temmuz 1921.
- Maarif Kongresi, *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 21 Temmuz 1921.
- Maarif Kongresi, *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 22 Temmuz 1921.
- Tatil Dersleri, *Babalık Gazetesi*, 4 Temmuz 1922.
- Maarif Haberleri, *Dilek Mecmuası*, 31 Ocak 1922.
- Maarifde Merkezi Bir Veche, *Halk Yolu Mecmuası*, 15 Şubat 1923.
- Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921.
- Mektebler Kapanamaz!, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Mart 1921.
- Mektebler İdman Bayramı, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Mayıs 1921.
- Maarif Kongresi, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 31 Mayıs 1921.
- Terbiyei Bedeniye Ehemmiyet, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Haziran 1921.
- Maarif Konferansı, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Temmuz 1921.
- Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1921.
- İki Cebhe, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Temmuz 1921.
- Yeni İbtidai Programının Münakaşası, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Temmuz 1921.
- Maarif Kongresi, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Temmuz 1921.
- Pek Veciz Bir Nutuk, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Temmuz 1921.
- Maarif Haberleri, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Nisan 1922.
- Maarif Kütüphanesi, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Haziran 1922.
- Maarifin Umumi Kitabhanesi, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Temmuz 1922.
- Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Ağustos 1922.
- Maarif Kitabhanesi, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Ekim 1922.
- Maarifde İstikamet, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Aralık 1922.
- Mekteb Muallimleri de., *Hukuku Beşer Gazetesi*, 1 Mart 1919.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- AKYÜZ, Yahya (2007) *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007*, Pegem A Yayıncılık, 11. Baskı, Ankara.
- DAŞTAN, Leyla (2015) *İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul'da Eğitim Faaliyetleri*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- ERDOĞDU, Teyfur (1996) Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı-ı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1. ss.183-247.

GÜNEŞ, İhsan (1988) Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12.

NOUAROS, M. Mihailidis (1955) i Ekpaideftiki Politiki tis Ellados en eis tin Entos tis Zonis ton Sevron Mikrasiatikin Periohin, (Sevr Bölgesi İçindeki Küçük Asya'da Yunanistan'ın Eğitim Politikası), *Mikrasiatika Hronika*, Sayı 6, ss.3-72. (ΝΟΥΑΡΟΣ, Μ. Μιχαηλίδης. "Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδος εν εις την εντός της Ζώνης των Σεβρών Μικρασιατικήν περιοχήν". *Μικρασιατικά Χρονικά*, 6, 1955, ss. 3-72.)

NUR, Dr. Rıza (1967) *Hayat ve Hatıratım*, Cilt III, Altındağ Yayınevi, İstanbul.

PARALİKIS, Spiridon (2006) "Istoria tou Dimou Neas Smirnis (1922-1940): idrisi kai Poleodomiki Ekseliksi", (Yeni Smirna Belediyesi Tarihi (1922-1940): Kuruluş ve Kentsel Gelişim), *Etniko Metsovio Politehneio (EMP), Sholi Arhitektonon Mihanikon*, Atina. (ΠΑΡΑΛΙΚΗΣ, Σπυρίδων. "Ιστορία του Δήμου Νέας Σμύρνης (1922-1940): ίδρυση και πολεοδομική εξέλιξη." *Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ), Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών*, 1 Eylül 2006. <https://doi.org/10.12681/eadd/16340>.)

SOLOMONİDİ, Viktoria G. (1987) "İoniko Panepistimio Smirnis: Simvoli stin Eiriniki Siniparksi", (İzmir İyonya Üniversitesi: Barış İçinde Bir Arada Yaşama Katkı), *Praktika tou Dietnous Simposiou Panepistimio: Ideologia kai Paideia, Istoriki diastasi kai prooptikes*, Cilt B, Atina. (ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗ, Βικτωρία Γ. "Ιωνικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης: Συμβολή στην Ειρηνική Συνύπαρξη." *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία, Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, B, 1987, ss.387-396.)

SOLOMONIDIS, Victoria (1984) *Greece in Asia minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin 1919-1922*, (PhD Thesis, University of London), London 1984.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.11.2022 ✓Accepted/Kabul:03.02.2023

DOI:10.30794/pausbed.1197380

Research Article/Araştırma Makalesi

Oğuz, A. ve Oğuz, S. (2023). "Mültecilere Dönük Nefret Söylemi ve Toplumsal Düzensizlik", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 31-42

MÜLTECİLERE DÖNÜK NEFRET SÖYLEMİ VE TOPLUMSAL DÜZENSİZLİK

Alaattin OĞUZ*, Sunay OĞUZ**

Öz

Bu çalışma mültecilere yönelik yaygın nefret söylemine odaklanmaktadır. Mültecilerin toplumda bir huzursuzluk kaynağı olarak görüldüğü ve halkın önemli bir kısmının alışlageldik yapısal durumun bozulmasından endişe duyduğu gözlenmektedir. Sosyal düzensizlik teorisyenleri başta olmak üzere sapma konusunu çalışmış olan birçok sosyoloğa göre, bir toplum alışlageldik sosyal düzene uygun düşmeyen yeni fikirlere ve geleneklere maruz kaldığında, sosyal düzensizlik artar. Bu çalışmanın odağındaki etiketleme kuramı bu bakış açısını, orta sınıfları bir analiz nesnesi kılarak ortaya koymaktadır. Bu çalışmada öteki/yabancı unsurların, etiketleme davranışı yoluyla kamusal alanda hedefe konmalarının çelişki ve düzensizliği daha da artırdığı iddia edilmektedir. Zira bireylere atfedilen negatif etiketler, bu negatif imaj odağında çatışmalı bir vasatın oluşmasına yol açmaktadır. Suriyeli mültecilerle ilgili örnek haberler üzerinden dışlama ve etiketleme davranışlarının incelendiği bu çalışmada nitel araştırma tekniği kullanılmış ve içerik analizi yoluyla da veriler çözümlenmiştir. Örnek haberler Suriyeli mültecilerle ilgili şiddet içerikli hadiseleri barındırmaktadır. Mülteciler toplumun grupsal onur ve dayanışma ekseninde örgütlenme çabasına dönük bir tehlike olarak değerlendirildiğinden, bu durum milli duyguları harekete geçirmekte ve kendi ev sahiplikleri konusunda bir irade beyanını gerektirmektedir. Örnek haberlere konu olan eylemler de bu duyguyu destekleyen anahtar kelimeler içermektedir. Çalışmayı ilgilendiren asıl boyut ise medyada geniş yer bulan insan eylemlerinin analizidir. Bu hadiselerde etiketleme ve buna eşlik eden doğallaştırılmış tepkinin medyaya yansıyan boyutları çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Sapma, Anomi, Nefret söylemi, Etiketleme.*

HATE SPEECH AGAINST REFUGEES AND SOCIAL DISORGANIZATION

Abstract

This study focuses on widespread hate speech against refugees. Refugees are seen as a source of social unrest, and a considerable number of people concern about the deterioration of the regular social order. According to many sociologists who have studied deviance, especially social disorganization theorists, social disorder increases when a society is exposed to new ideas and customs that do not fit the usual social order. Labeling theory, which is the focus of this study, reveals this point of view by making the middle classes an object of analysis. This study claims that targeting other/stranger elements in the public sphere through labeling behavior further increases contradiction and disorder since the negative labels attributed to individuals lead to a conflicting environment. A qualitative research technique was used, and data were analyzed through content analysis by examining exclusion and labeling behaviors in the sample news about Syrian refugees. The news contains violent events related to Syrian refugees. Since refugees are considered a danger to society's declared group honor and solidarity, people's reactions activate national feelings and require a declaration of a rightful owner position in the area. The main motive of this study is to analyze human actions receiving widespread media coverage. Labeling and the naturalized reactions in these events constitute the primary focus of the study.

Keywords: *Deviance, Anomie, Hate speech, Labelling.*

*Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: aoguz@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-6908-2820>)

**Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Yeniçağ Tarihi, ANKARA.

e-posta: aksoysunay@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-4939-5894>)

GİRİŞ

Bir topluma mensup bireylerin kendilerini nasıl gördükleri, toplumdaki diğer bireylere yaklaşımları ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla bir toplumun asli unsuru olarak kendini konumlayan bir birey için öteki ve onun taşıdığı özellikler yaygın algıyı güçlü bir şekilde etkiler. En yalın tabirle ötekine karşı imgelerin tarafsız olmadığını söyleyebiliriz. Bununla ilintili olarak medya ve kamuoyunda herhangi bir azınlık grubunun, bir mültecinin, bir marjinal kimliğin olumsuz olarak tanımlanması sadece çoğunluk hissinin kendini verili olarak haklı görmesinden kaynaklanmamaktadır, bu aynı zamanda kırılğan ve güvensiz bir toplumsal yapının varlığının da işaretidir.

Türkiye’de nefret suçunun yaygınlaşması üzerine son dönem siyasi tartışmalara bakıldığında da bu tür dışlayıcı ve saldırgan söylem ve eylemlerin ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları dolayısıyla biriken bir huzursuzluğa paralel ilerlediği iddia edilebilir. Son dönemde bazı ırksal dışlayıcı nefret ifadelerinin arttığı, sosyal medyada politik doğruculuğun önemsenmediği görülmekte, netice olarak mültecilere ya da azınlıktaki bireylere ve mülklerine yönelik birçok fiziksel şiddet vakası meydana gelmektedir.

Bununla birlikte, ön yargı ve nefrete dayalı suç türlerini tanımlamak son derece çetrefillidir çünkü konu, bağlamsallığı ve göreliliği nedeni ile sınırları belirgin bir tanıma engel olmaktadır. Ön yargının nasıl tanımlanacağı ve bireyin ön yargısı ile suç davranışı arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı konusu da, nefret suçunun nasıl ölçüleceği de bu başlık altındaki hassas problem alanlarıdır. Bu bağlamsallık ve özne odaklı durum nedeniyle konunun algısal boyutu ile sorunsal arasındaki ilişki kaçınılmaz olmaktadır. Bu meyanda, özellikle Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye’ye ve Batı ülkelerine göç eden mülteciler aleyhinde nefret söylemleri ve suçlarında bir artış gözlenmektedir. Nefret, suç davranışının kamuoyunca karşılık bulmuş, yani sosyal boyutunu ima ederken; nefretin ikinci boyutu da bireyin değişen toplumsal koşullara dair hissettiği öfkeyi, yani kısmen anomiyi yansıtır. Yani aslında nefret söylemlerinde hem toplumun bir kesiminin hem de bazı bireylerin kendi varlığı ile alakalı, hem total hem de bireysel bir kaygı durumundan söz edilebilir. Öteki/yabancı unsurların, etiketleme davranışı yoluyla toplumda birer hedef haline gelmeleri, yaşamı giderek daha da düzensiz ve çelişkili hale getirmektedir. Çünkü kişilerin negatif bir şekilde etiketlenmesi bu negatif imajın bir karşıt kimlik olarak toplumda gerilim unsuru olmasına yol açacaktır. Hatta bazen bireyler bu etiketleri bir statü gibi benimseyerek muhtemel esnek geçişlerin imkanının da önüne geçebilecektir (Lemert, 1951: 38). Çelişkinin büyümesi ve çatışmanın şiddetlenmesi de bu yüzdendir. Oysa modern vatandaşlık, bireylere kendi kendilerini yönetmeleri prensibiyle onlara belirli bir toprak parçasında bir ayrıcalık tahsis etmektedir. Bu ayrıcalığın her topluma özgü kültürel, etnik, dini, mezhepsel ve ideolojik karakteristikleri olabilir. Fakat etiketleme ve nefret söylemleri hukuki zemini kaydırıp özcülüğe kapı aralayarak o toplumun özgüllüğünü de sınırlandırmış olur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada Suriyeli mültecilerle ilgili 2 örnek haber üzerinden dışlama ve etiketleme davranışı incelemeye alınacaktır. Mültecilere dönük saldırılara dair haberlerin içeriğine medyascope.tv, voaturkce.com, yenisafak.com ve cumhuriyet.com.tr yayın organları üzerinden ulaşılmıştır. Nitel araştırma tekniğinin kullanıldığı çalışmada, içerik analizi yoluyla ilgili veriler analiz edilmiştir. İçerik, neyin içerildiğini belirtir ve içerik analizi de bir mesajda neyin içerildiğinin analizidir. İçerik analizi, mesajın içeriğinin, içerik hakkında çıkarımlarda bulunmak için temel oluşturduğu bir yöntem olarak görülebilir (Nachimas & Nachimas, 1976: 132). Çoğunlukla iletişim bilimlerinde kullanılan bir teknik olan içerik analizi Stone’a (1966) göre belirli referansların, tutumların veya temaların belli bir analiz birimine ne ölçüde nüfuz ettiğini göreceli olarak değerlendirmek için uygulanan bir tekniktir. İçerik analizi olgulara içerikten elde edilen çıkarımlara atıfta bulunarak vurgu yapıldığını gösterir. Dolayısıyla kuralları açıktır ve tekrarlanabilirlikten yola çıkarak nesnel çıkarımların yapılabilmesiyle ilgilidir. Odaklanılan analiz üniteleri mektuplar, günlükler, gazete içerikleri, edebi eserler, radyo-televizyon içerikleri, belgeler veya semboller olabilir.

Sosyal bilimler ve iletişim araştırmalarında sıklıkla kullanılan içerik analizi; sosyal değişim, kültür, kitle iletişim, sosyal konuların haberlere yansımaları gibi çok çeşitli temaları anlamak maksatlı geniş bir kullanıma sahiptir. Medyaya yansıyan sosyal sorunlar arasında kadına yönelik şiddet, değişim, nefret suçu ve dışlama sayılabilir. Son günlerde en çok rastlanılan konular ise ön yargı ve ayrımcılık gibi sosyal olgulardır.

İçerik analizi sayesinde araştırmacı gözlemlerin ötesine geçer ve olgular hakkında daha somut ve spesifik olacak şekilde çeşitli ifade ve cümlelerin referanslarına odaklanır. Bu açıdan kontekse dönük olduğu için anlamlar

daha ince işleme şansı bulur ve dolayısıyla politik olarak netameli konuların ele alınmasına imkân sağlar (Stempel, 1989: 121).

Araştırmacı, gerekli bilgilerin bir kısmının eksik veya yanlış kodlandığını tespit ederse bu, metne geri dönmenin ve eksik verileri tamamlamanın mümkün olması açısından güvenli bir yöntemdir. Ancak deneysel çalışmalarda veya tarama araştırmalarında kullanımı her zaman mümkün değildir (Woodrum, 1984). Dolayısıyla emek yoğun ama hedefi doğrudan yakalayan bir tekniktir.

Bu çalışmada 2 gazete haberi içerik analizi ile ele alınarak habere konu olan insan eylemleri çözümlenmiştir. Burada Laswell'in (1948: 117) meşhur ifadesiyle "kimin, kime, neyi, ne etkide söylediği" temelinde içeriğin karakteristiği ortaya konulacaktır. Kullanılan örnek haberler Suriyeli mültecilere yönelik nefret söylemi ve şiddet eylemleri içermektedir. Mülteciler toplumun bir bölümünde ortak onur ve dayanışma duygularına yönelmiş bir tehdit olarak algılandığından, bu insanların mültecilere tepkileri milli hisleri öfkeli bir biçimde öne çıkarmak biçiminde gelişmektedir. Yani insanlar ülkenin sahipliği konusunun tehlikeye düştüğünü düşünerek bir hayal kırıklığı içerisine girmektedirler. Örnek haberler de zaman zaman bu duyguyu destekleyen bir dille verilebilmektedir. Ancak haberlerin veriliş biçiminden ziyade haberde geçen şiddet içerikli hadiselerle odaklanıldığı için özellikle seçilmiş bir gazete yoktur ve gazeteler farklı ideolojik ve siyasi yönelimlerden seçilmiştir. Tüm bunların ötesinde, bu çalışmayı ilgilendiren asıl boyut da hadiselerin içeriğinde geçen insan eylemlerinin analizidir. Bu hadiselerde etiketleme ve buna eşlik eden doğallaştırılmış tepkiler, medyaya yansıyan boyutları ile gözlemlenmektedir. İki haberde de kolektif duyguların tehlike altında olduğu duygusuyla olayın öznelinin geliştirdikleri söylemin izi sürülmektedir.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Haberlere konu olan eylemlere geçmeden önce toplumdaki sapma ve düzensizlik konularının ele alınmasındaki tarihsel süreci değerlendirmek yerinde olacaktır. On dokuzuncu yüzyılda eşi görülmemiş bir ölçekte servet birikimine izin veren ekonomik dönüşümler, insan davranış, değer ve düşünce hayatında büyük değişiklikleri beraberinde getirip bireysel inisiyatiflere kapı aralamıştı. Modern sosyal bilimlerde topluma dair yapılagelen normal ve anormal şeklindeki ayırım çabaları da bireysel inisiyatiflere büyük bir rol yükleyen ahlaki düzeydeki bu değişikliklerdi (Baudelot&Establet, 2008: 28). On dokuzuncu yüzyıl, eski ve yerel gelenekler dünyası içinde yeni üretim biçimlerinin ve toplumsal yaşamın aniden ortaya çıkmasıyla karakterize edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllardaki hızlı altyapı gelişimi, büyük ölçüde eşgüdümlü ve planlıydı. Altyapıyı düzenlemek ve yeni toplumsal üretim merkezlerinin büyümesini teşvik etmek için devlet müdahalesi Avrupa'da, hatta Avrupa'yı örnek alan ülkelerde yaygın bir politikaydı. Bu gelişmelerin sosyal politikadaki karşılığı toplumsal sapmaya dair bilimsel ve öngörülebilir politikalar üretme motivasyonunun ortaya çıkması olacaktır. Tahmin edilebilirlik modern toplumsal örgütlenme sürecinin önemli bir parçasıydı ve istatistiki verilerin bürokraside kullanımıyla on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren yönetim stratejilerini, buna mukabil sosyal bilim pratiklerini hâlihazırda derinden etkilemişti. Artık "şeyler" nicel doğaları üzerinden yargılanma yoluna gideceklerdi (Hacking, 1990: 4-5). Bunun en bilindik örneği Durkheim'in kendisinden önceki spekülasyon toplumsal açıklamaların ötesine geçerek, empirik veriler üzerinden intihar vakasını ele alma çabasıydı. Bu değişiklik esas olarak ulus-devletlerde meydana geldi. Dönemler boyunca süren, belirli bir formata uygun modern vatandaşın inşası, sıradan bireyleri dikkate alınır ve reel toplumsal aktörlere dönüştürmüştü. Yönetici sınıfla eski toplum düzeninde olduğu gibi aşılmaz duvarlar mevcut değildi ve değişmez yasalar sıradan insanlar için geçmişte kalmış gibi görünüyordu. Artık modern sıradan vatandaşlar belirli bir iradeye sahip aktörler haline gelmişti. Siyasi elitlerin yatırımlarını doğru yöne yönlendirmesini sağlamak için mücadele edebildikleri için vatandaşlar, istedikleri değişikliklerin mümkün olduğunu ve siyasi karar alma süreçlerini etkileyebildiklerini görmekteydiler. Empirik verilerin daha iyi anlaşılması, piyasa ekonomisinin kontrol ve işleyişini de ele geçirmeyi mümkün kıldı. Dolayısıyla 20. yüzyılda büyüme, on dokuzuncu yüzyılınkinden çok farklı bir sosyal bağlamda gerçekleşti. On dokuzuncu yüzyılda, sosyal yapılarıdaki kargaşa, ekonomik büyümenin toplumsal karmaşa ile bağıntısı olduğunu düşündürüyordu. Yirminci yüzyıl ise hem eldeki verileri artırdı, hem de toplumsal sorunlara klasik yaklaşımların daha incelikli olarak revize edilmelerini sağladı.

Sapmanın Toplumsal Temeli

Sapma davranışı, insan kolektivitesinin olağan bir sonucudur ve fonksiyonalistlere göre tedavi edilmesi gereken bir patoloji de değildir. Ya da yirminci yüzyıl başlarındaki yaygın fonksiyonel görüşe göre en azından bu olguya toplumda işgal ettiği olumlu pozisyon çerçevesinden bakılmalıdır. 1920 - 30'larda ABD'deki Chicago Okulu bu konuyu bir patoloji olarak ele almaya başlamıştır. Chicago Okulu ve bazı ABD'li akademisyenler 1900'lerin ilk dönemlerinde ABD'deki hızlı büyüme ve heterojenleşmeye dair hızlı bir reaksiyon vererek suç - sapma konularına eğildiler. Sorunları bir kent problemi olarak ele aldılar ve buna bağlı olarak sosyal düzensizlik yaklaşımını geliştirdiler. Hızlı göç, endüstrileşme ve hızlı kentleşme temel problem alanlarıydı. Bu faktörler önceki döneme atfedilen, huzur ve düzeni bozan unsurlar olarak görülüyordu. Toplumda düzen bozulunca bireysel ilişkiler de bozulacak ve sapma davranışları görülecekti (Traub&Little, 1999: 63-64). Merton'a göre bir toplumdaki tüm insanlar için belirli hedeflere ulaşmayı sağlayacak meşru araçlara erişim olmadığı için sonuçta sapma oranları toplumun bazı kesimlerinde daha yüksek olacaktır. Merton'un teorisinden yola çıkarak konuşursak, sapma davranışının alt sosyo-ekonomik sınıflarda üst sınıflara göre daha yaygın olacağı söylenebilir, çünkü alt sınıflardaki insanların başarı için meşru araçlara sahip olma olasılıkları daha düşüktür. Bu nedenle alt sınıfların, öngörülen hedeflere ve kariyer basamaklarına ulaşmak için gayri meşru yolları kullanmak zorunda kalma ihtimalleri yüksek olacaktır (Merton, 1968: 186-188). Edwin Sutherland ve Donald Cressey bu sosyal işlevselci ve anomi temelli açıklamalara itiraz eder ve beyaz yakalı suçluluğunun da yaygın olduğunu, beyaz yakalılığın da sapma davranışı üzerine eğilimesi gerektiğini ileri sürer. Yukarıda Merton'ın iddia ettiği yükselme araçlarına sahip olma kriterini eleştiren Sutherland ve Cressey, bu araçlara sahip olmalarına rağmen orta-üst sınıflarda da suç davranışının yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Sutherland ve Cressey'in çizdiği çerçeve, bireylerin suç tekniklerini ve güdülerini başkalarıyla birlikte öğrendiklerini, aynı şekilde kriminal olmayan davranış ve güdülerini de bu şekilde öğrendiklerini ortaya koyar. Bu nedenle, suç davranışının birincil koşulu, yasayı ihlal etmeye elverişli olan diğer kişilerle ilişki kurmaktır. Sutherland ve Cressey'in teorisi, herhangi bir sosyal sınıfta suç davranışını açıklamaya yönelik çok genel bir teoridir. Belirli koşullar altında sapkın davranış oranlarıyla ilgilenen Merton'un anomi teorisinin aksine bu bakış açısı, belirgin bir şekilde sapkın olmanın etkileşimli yönlerine odaklanır ve işlevselci/sınıfsal açıklamaları yanıtıcı bulur (Sutherland&Cressey, 1978: 77-78).

Sapmada farklı bir yaklaşımı temsil eden kontrol teorisinde dikkat, sapmayla ilgili süreçlere olan özel ilgiden, uyma davranışını sürdürmede önemli kabul edilen faktörlere kaydırılmıştır. Yani, sapmayı net bir şekilde anlamanın temel kriteri, insanların çoğunluğunun aslında neden sapma davranışı göstermediğini açıklamaktır. İnsanlar uyma davranışını neden sergilerler? Kontrol yaklaşımçıları, bireyler normları ihlal etmeye motive olabilecekken, çoğu insanın bu dürtülerini kontrol altına aldığını veya kontrol ettiğini belirtir. Bu uyma davranışını da yeterli bir sosyalleşme sürecine tabi olmakla açıklarlar. İnsanların çoğunluğu yeterli düzeyde bir sosyalleşme süreci geçirirler. Dolayısıyla sapkınlığı da yetersiz sosyalleşmenin bir sonucu olarak görmektedirler. Çoğu birey uyum davranışı gösterir çünkü iç ve dış kontrol mekanizmaları güçlüdür. Bireyin hedefe ulaşma yolları kısıtlanmış değildir. Ayrıca ötekine bağlılığı ve toplumsal bütünleşme isteği normal düzeydedir. Sapma, bu kontrol mekanizmaları bozulduğu durumlarda ortaya çıkar (Hirschi, 1969: 16-17). Fark edileceği üzere kontrol yaklaşımında Durkheimci işlevselci yaklaşımın izleri görülmektedir. Tek fark, sapma yerine uyma eyleminin odağa alınmasıdır.

Çerçeveleme (*containment*) yaklaşımına göre ise psikiyatristler, psikologlar ve sosyologlar gibi bazı davranış bilimcileri, doğrudan suç ve suçlulukla ilgili olduğu varsayılan çeşitli faktörlerin ve koşulların işleyişini belirlemede büyük zorluk yaşadılar. Çünkü onlara göre koşulların veya faktörlerin genel olarak insan davranışları üzerindeki etkisini izole etmek ve ölçmek neredeyse imkansızdır. Bunun böyle olması normaldir, çünkü kriminal araştırmalarda nedensellik değil, önleyici tampon mekanizmaların oluşturulması önemlidir. Yani bir neden sonuç ilişkisinden ziyade, insan davranışına dair bir çevreleme işleminin zorunluluğu ortadadır. Bu varsayıma göre bireyleri hizada tutan kapsayıcı bir dış sosyal yapının ve aynı zamanda onları sosyal ve kanuni normlardan sapmaya karşı koruyan bir iç tamponun, bir sınır çizgisinin varlığı kaçınılmazdır. Bu iki çerçeveleme, yasal ve sosyal normlardan sapmaya karşı bir savunma ve yalıtım, moral bozukluğu ve psikolojik baştan çıkmalara karşı bir koruma görevi görür. Sapkın davranışa yol açan nedenler baştan etkisiz hale getirilir ve tampon mekanizma ile buharlaştırılır. Eskiden cemaatsel örgütlenmeler bu tampon işlevini görürken, günümüzde yeni cemaatler ve destek grupları bu hedefe matuftur (Reckless, 1962: 131-132).

Marksist teoriye göre toplumun üst yapısı, ekonomik güçlerin (alt yapı) süregelen gelişiminden doğar ve onu yansıtır. Sınıflı toplumlarda bu üst yapı, bir sınıf denetimi sistemi aracılığıyla yönetici sınıfın hegemonyasını korur. Ailede, dini kurumlarda, derneklerde, medyada, okullarda ve devlette kurumsallaşan bu denetimler, toplumda oluşan gerilimlerle başa çıkmak ve kapitalist gelişiminin selametini sağlamak için bir mekanizma sağlar. Kapitalist toplumlarda üstyapının hizmet ettiği en önemli işlevlerden biri, sorunlu addedilen nüfusların düzenlenmesi ve yönetilmesidir. Sorunlu nüfuslar, Marksist bakışa göre, kapitalist üretim ve yönetim dinamiklerinden herhangi birini rahatsız ettiklerinde, engellediklerinde veya sorguladıklarında genellikle sapkın olarak damgalanırlar. Göreli artı nüfusun alameti farikası, bu nüfusun sermaye birikimi için hem yararlı hem de tehditkâr olmasıdır. Marx, artan nüfusların sermayeye ait olarak kullanılıp atılabilir bir sanayi ordusu olabildiğini ve aynı zamanda bu ordunun sermayenin lehine her zaman sömürülmeye hazır bir kitle olduklarını anlatır (Marx, 1967: 632). Marksist yaklaşıma göre kalabalık ve sorunlu addedilen nüfuslar, zorlayıcı bir kontrol siyasetinden ziyade, sosyal yatırıma ve ileriye dönük planlamaya bağlı olarak ele alınmalı ve bu insanlar insan israfından ziyade insan sermayesi olarak daha kârlı bir şekilde yönetilmelidir.

Sapma davranışına dair söylem gücünü elinde bulunduranları odağa alan ve bu çalışmada operasyonalize edilen bir yaklaşım olarak etiketleme kuramı, sözde sapkın ile toplumda bu tür bir bireyi cezalandırmak isteyenler arasındaki etkileşimin sonuçlarına dair bir çerçeve sunmaya çalışır. Teori açıkça, sosyal kontrol mekanizmalarını elinde bulunduran öznelerin, tepki gösterdikleri davranışı azaltmak veya düzeltmek yerine, aslında bu davranışın devamına yol açtıklarını ve etiketlenmiş kişinin sapkın olarak kendi imajını sağlamlaştırıyor olabileceğini öne sürmektedir. Gerek kamudaki resmi görevliler, gerek entelektüel çevreler, gerekse yaygın kamuoyu, sapkın olarak gördükleri bireyleri diğer "normal" insanlardan manevi ve fiziksel olarak ayırarak, grup düzeyinde sapkın birtakım alt kültürlerin geliştiği koşulları kendi elleriyle yaratmaktadırlar. Etiketleme teorisinin temel etkisi, dikkati bireysel sapmadan uzaklaştırmak ve toplumdaki belirli bireyleri veya eylemleri sapkın olarak belirleme gücüne sahip kişilere ve gruplara yönelmek olmuştur. Çünkü her sapma davranışını sergileyen kişi kestirmeden sapkın olarak etiketlenmemelidir. Kamuoyunun etiketleme davranışındaki bu aceleciliği, "sapkın" kültürün ve organizasyonun kendiliğinden oluşmasına yol açmakta, "sapkın" kültürü kendi kendini yeniden üreten bir sosyal olguya dönüştürmektedir (Lemert, 2000: 36-39).

Etiketleme teorisi bu nedenle, bir kişiyi sapkın olarak tanımlamanın sonuçlarına odaklanır. Bu yaklaşımın temel öncülü, bazı insanların suçlu olarak görülmesinin normal olduğunu belirten Emile Durkheim'a kadar uzanır, çünkü yaptıkları eylemlerin herhangi bir içsel niteliği nedeniyle değil, onlara iliştiirilen toplu bir tanım nedeniyle normal ve anormal tanımlamaları pekişmiş olur. Bu nedenle, neyin sapkın olduğu bizatihi davranışlar veya bunları yapan kişiler tarafından değil, başkalarının bu davranışlara olan tepkileriyle belirlenir. Sonuç olarak, sapma olarak kabul edilen şey kültürler arasında zamanla dönüşebilir. Becker'in belirttiği gibi, "...sapma, kişinin yaptığı eylemin bir niteliği değil, daha çok başkaları tarafından suçluya uygulanan kuralların ve yaptırımların bir sonucudur. Sapkın, etiketin başarıyla uygulandığı kişidir; sapkın davranış da insanların bu yüzden etiketlendiği davranıştır." (Becker, 1963: 9).

Toplumsal Sapmanın Nefret Üzerinden Kimlikleştirilmesi

Yukarıda ifade edilen Durkheimcı normal-sapkın ayrımı modern öncesi ve modern toplumların tümünü kapsayacak şekilde yaygın bir toplumsal kolektivitinin neticesi olarak konumlandırılır. Bireysel ve toplumsal ahlakın temelleri de bu total konfigürasyonun devamlılığı üzerinde anlam kazanır. Buna bağlı olarak, toplumda belirli statüler, tarif edilen birtakım kişisel özelliklerin ve bir yaşam biçiminin karakteristik kalıplarını dayatırlar. Herhangi bir toplumda bir kişinin resmi ya da sivil düzlemde bir veya daha fazla belirleyici özelliği olabilir. Özellikle uzmanlık gerektiren pozisyonlar için teknik yeterliliklerin sağlanması beklenir. Fakat belli bir toplumsal sınıfa ait olmak için bu şekilde yetkilendirilmiş ve tanımı keskin bir pozisyondan bahsedilememektedir. Fakat şurası açıktır ki insanlar, özellikle modern toplumlarda mevcut olan belirli konumların çoğuyla ilişkili bir dizi beklentiyi ve ön yargıyı zihinlerinde taşırlar. Görünüşte masum olan ya da işlevsel olan bu beklenti ve ön yargılar, toplumdaki sosyal inanç ve uygulamalara uygun olarak yeni konumlar elde etmeyi ya da sınıf atlamayı arzulayan kişiler için -olumlu ve olumsuz- iki türlü de sonuçlanabilir.

Durkheim'a göre insanın kendini toplumda tanınmış bir konuma yerleştirmesi için sarf ettiği çabalar için herhangi bir kısıtlama yoktur. Eğer hırslı bir bireyin rahatsızlığı aşılamayacak boyutlardaysa, bu durum toplumdaki mesleki iş bölümlerini de olumsuz etkileyecektir. Zamansallık içerisinde toplumsal ilişkilerin dinamiğinde bir etkileşim söz konusu oldukça, belirli sınıfların ön plana çıkması, buna mukabil bazı sınıfların da gözden düşmesi kaçınılmazdır. Bu durum ilerideki sınıfın hırsını, geride kalan sınıfın da kıskançlığını artırır. Böylesi bir yeni ve kaotik vasattaki en büyük problem sivrilmiş duyguların yönündeki kestirilemezliktir. Bu, toplumsal kontrolü de zayıflatır. Zayıflayan kontrol, doyumsuz arzuları daha da kamçılar ve bu aslında bir kısır döngüdür. Durkheim'ın değişim dönemlerini tasvir ettiği böylesi bir durumda bütün sınıflar kendi aralarında çekişirler, çünkü artık sabit ve tutarlı bir sınıflandırma yoktur (Durkheim, 2005: 211-213).

Durkheim referansı ulus-devlet formasyonu sürecinde seçili konumda olan bireylerin, yeni ve sarsıcı bir politik duruma karşı duydukları psikolojik hırs ve öfke duygularının yarattığı gerilimi anlamak açısından hayatidir. Mevcut toplumsal sınıfların ekonomik zeminindeki değişimlerin yarattığı kaotik ve anomik vasat, siyasi düzlemde gerçekleşen sarsıcı olayların neticesinde de kimlikler düzeyinde cereyan etmektedir. Zira ulus-devlet düzleminde asli vatandaş konumunda olan bireylerin bu hissiyatlarını bir onur duygusuyla yaşadıkları bir vakiadır. Greenfeld&Wu'nun da belirttiği gibi milliyetçiliğin cazibesi, başka hiçbir kültürel çerçeve veya bilinç biçiminin yapmadığı ölçüde kişisel kimliğe bir saygınlık (onur) kazandırmaya dayanır. Bu kişisel haysiyet, ulusların temelde eşit üyelerden oluşan egemen topluluklar olduğu varsayımının bir işlevidir. Böylece her bir üye, insan değeri bakımından diğer her üyeye eşit, egemen ve kendini gerçekleştirebilecek pozisyonadadır. Bir kişinin kendi ulusal kimliğini karalamak, bireylerin insani değer temelindeki eşitliğini inkar etmek, birini onurundan yoksun bırakmak demektir. Pek çok insan için, özellikle de çok az şeye sahip olanlar için, itibar, herhangi bir ekonomik faydadan daha değerlidir (Greenfeld&Wu, 2020: 775).

Milli egemenliğe dair hissedilen itibar yitimi korkusu, genellikle ekonomik ya da siyasi kriz anlarına eşlik eder ve böylesi anlarda toplumun marjlarında bulunan bu nicel olarak az ve güçsüz kesimlerin hedef olması kaçınılmazdır. Zira bu gibi sonradan görünürlük kazanan gruplar kolay bir hedeftirler ve toplumun yapısal sorunlarına eğilmeyi gerektirecek ağır sorgulama ve sorumluluklardan da kaçınmayı kolaylaştırırlar.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BULGULAR

Bu çalışmada mültecilerin, toplumdaki beklentiler çerçevesinde olumsuz davranışlarla neden muhatap oldukları etiketleme yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır. Etiketleme teorisindeki ana odak noktası, tanımlayıcıların/değerlendiricilerin olumsuz olarak algıladıkları bireylere veya eylemlere nasıl tepki verdiği'dir. Etiketlemede kuralların oluşturulmasında yer alan süreçler, bunların uygulandıkları bağlam ve bunların sapkın olarak nitelendirilenler üzerindeki etkileri ana odak noktasıdır. Dolayısıyla, davranışın öznel tanımlarına ve etiketlenenler üzerindeki sonuçlarına vurgusuyla, dikkati bireyin eyleminden uzaklaştırır. Dikkati daha çok kurumsallaşmış sosyal kontrol süreçlerinin ve sosyal tanımların kimin lehine ve aynı zamanda kime rağmen olduğunu belirleme yollarına doğru kaydırır. Kısacası, kişinin benlik algısını dönüştüren ve o kişiyi sapkın bir kariyere kilitleme sürecini başlatan ve statüde belirgin bir değişikliğe neden olan şey, davranışın kendisinden ziyade bireyin davranışının sapkın olarak tanımlanmasıdır. Etiketleme yaklaşımında sapkın kişi, ötekileştirici ve yalıtıcı süreçlerin bir ürünüdür. Doğuştan bir fiziksel kusur, itici bir görünümle doğan bir çocuk, karşı cins hareketlerine veya görünümüne sahip olan bir çocuk veya azınlık ırksal veya kültürel grupta doğan bir çocuk gibi örneklerde olduğu gibi, bazı kişiler doğduğundan itibaren diğerlerinden bireysel olarak ayrılırlar (Lemert, 1951: 75). Her ne kadar etiketleme kuramında sapma davranışı ile itham edilen bir özne mevcut olsa da, biz burada denklemin eyleyici özne kısmını (mülteciler) sadece kendi varlığından ibaret bir konuma yerleştirip, etiketlemeyi sakıncalı özne ile onun algılanma biçimi toplamında ortaya çıkan bir durum olarak ele almaktayız.

Amerikan Psikoloji Derneği nefret suçunu, tamamen veya kısmen bir suçlunun bir ırka, dine, engelliliğe, etnik kökene, cinsiyete ve kimliğe karşı ön yargısı tarafından motive edilen, bir kişiye veya mülke karşı işlediği suç olarak tanımlar (2018). Nefret söylemi, bir grup insanı karalamayı amaçlayan bilinçli ve kasıtlı bir söylem biçimidir. Aynı zamanda bir gruba mensup birine yönelik nefret, aşağılama veya hor görme biçimini de buna dahil edebiliriz. Nefret söyleminin diğer tanımları arasında ırk, renk, din, etnik köken veya milliyet gibi tanımlayıcı özellikler ile cinsiyet, cinsel kimlik veya yönelimler de yer alır (Lilian, 2007: 719). Nefret söylemi medyada ve sosyal ağlarda

farklı biçimler aldığından bu söylemi sosyal bilimler literatürü içerisinde tartışmanın çetrefilliliğinden bahsetmiştik. Nefret söylemleri, başkalarının kötü veya manipülatif niyetleri olduğunu varsayar ve sıradan vatandaşların öfkelenmesi ve bir eylemde bulunması için genellikle tahrik edici bir dile sahiptir. Bu anlamda, pratik sonuçlarını belirlemek için belirli bir toplumdaki nefret söyleminin haritasını çıkarmak, onları diğerleriyle karşılaştırmak ve bunların etkilerine karşı alınacak önlemleri değerlendirmek kaçınılmazdır.

Yaygın kamuoyunun, toplumun marjinde görünen bu gibi topluluklara olan tepkisi, bu gruplara olan her türlü negatif tutumu olağanlaştırmakta ve yine bu grupların kamusal görünürlüğü de, kendini toplumun asli üyeleri olarak gören çoğunluk için bir tür meydan okuma ve tehdit olarak algılanmaktadır.

Mülteciler meselesi daha yakın zamanlı ama toplumsal sonuçları çok ağır bir konu başlığıdır. Türkiye'nin Ortadoğu ile Avrupa arasında kalan bir bölge olduğu dikkate alınır, birçok mülteci için bir geçiş hattı hüviyetinde olması şaşırtıcı olmayacaktır. Suriyeli mülteciler, Suriye iç savaşının başlangıcından beri Türkiye'de yaşıyor olsa da, bugün hala Türk toplumuna uyumları ile ilgili önemli bir sorundan söz edilebilir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından 2020'de yayınlanan bir raporda dünya çapında toplam mülteci sayısının 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana kaydedilen en yüksek sayıya ulaştığını ifade etmektedir (UNHCR, 2020). Bu olguyu destekleyen önemli bir faktör, 2011'de başlayan Suriye iç savaşıdır. Yine aynı rapora göre çatışma nedeniyle 6,6 milyon Suriyelinin, evlerini terk etmek zorunda kalarak çoğunlukla komşu ülkeler Lübnan, Ürdün ve Türkiye'ye kaçtığını göstermektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine göre Türkiye, 2014'ten bu yana dünya genelinde en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumundadır. Eylül 2020 itibarıyla Türkiye, 3,6 milyonu Suriyeli ve 370.000'e yakın sığınmacı ve diğer milletlerden mülteci olmak üzere yaklaşık 4 milyon mülteciye ev sahipliği yapmaktadır.

Diğer taraftan birçok rapor Türk vatandaşlarının ciddi bir kısmının, ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarından Suriyeli mültecileri sorumlu tuttuğunu bize gösteriyor. İstanbul Bilgi Üniversitesinden araştırmacılar Emre Erdoğan ve Pınar Uyan Semerci tarafından 2018 yılında yürütülen bir araştırmaya göre, görüşülen kişilerin yüzde 71,4'ünün Suriyelilerin Türkiye'deki insanların işlerini elinden aldığına düşündüğünü ortaya koymaktadır. Görüşülenlerin yüzde 67,4'ü de Suriyelilerin suç oranlarını yükselttiğini iddia etmektedir (Semerci&Erdoğan, 2018: 91).

Diğer taraftan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün istatistikleri, Türkiye'de suç işleyen Suriyelilerin yüzdesinin düşük olduğunu, aynı zamanda 2017 ile 2018 arasında bu oranın 1.53'ten 1,46'ya düştüğünü göstermektedir.¹ Ancak bu verilere karşın mülteciler hakkında olumsuz bir imajın oluşmasında kitle iletişim araçlarının rolü tartışılmazdır. Kitle iletişim araçlarının büyük bir bölümü, ön yargılı, olumsuz bir mülteci imajı üretmektedir. Bunun yanında bazı politikacılar da yukarıda ifade ettiğimiz ulusal onur söylemi üzerinden siyaset üretmekte ve bu da kamuoyundaki genel huzursuzluğu artırmaktadır.

Bu huzursuzluk toplumsal şiddetin belirgin bir etiketleme davranışı ile birlikte gittiğini göstermektedir. Etiketleme davranışı, mülteciler hakkındaki söylem ve eylemlerde fazlasıyla kendini göstermektedir. Yukarıda sıralanan genel verileri spesifik hale getirmek adına mülteciler hakkında iki örnek olay üzerinden bu etiketleme davranışı ve buna eşlik eden siyasi ortam analiz edilecektir. Birinci olayda saldırganların ev sahipliği ve hayal kırıklığı temaları ön plana çıkarken, ikinci olayda ekonomi temelli ırkçı bir tema söz konusudur. İlk örnekteki Suriyeli mültecilere karşı gerçekleştirilen ve sonucunda 9 yaşındaki S.H ve annesinin yaralandığı, nefret söylemi kapsamındaki olaya dair haber metni şu şekildedir:

"Konya'da ırkçı saldırı -9 yaşındaki S.H., komşusunun baltalı saldırısına uğradı: "Polis bile, 'Bir daha olay olursa sizi Suriye'ye yollarız' dedi". Konya'da Suriyeli bir aile, saldırıya uğradı. Saldırıda Suriyeli ailenin küçük çocuğu da darp edilerek kolu kırıldı. Baltanın sopasıyla komşunun ağır darbelerine maruz kalan anne ve çocuk, olaydan sonra yaşadıkları mahalleden taşındı. *Medyascope'a* ırkçı saldırıyı anlatan aile kendilerine, "*Suriyelilerin hepsi ülkesine dönecek.*" denildiğini aktardı.

Ailenin iddiasına göre 25 Mart günü akşam saatlerine doğru yaşanan saldırıda hem dokuz yaşındaki S.H. hem de annesi ağır yaralandı. Olay yaşanmadan önce de komşularının sözlü tacizine uğradıklarını ve evlerinin suyunun kesilmesi gibi baskılar yaşadıklarını anlatan baba Muhammed Hamas, bu olaydan sonra taşınmak zorunda kaldıklarını söyledi.

¹ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerinden derlenen veriler: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriyelilerin-karistigi-suc-orani-yuzde-1-46ya-dustu/1289461>

Olay günü yaşananları ise dokuz yaşındaki S.H. şöyle anlattı:

“Apartmanın merdivenlerinde kedileri besliyordum. Hep oraya bizim yediklerimizden kalanları koymak için, kedileri beslemek için gidiyorum. Birden komşumuz olan kadın bağırdı. Hep kızıyor kedileri beslediğim için. Kendisi merdivenleri sildiği için binada kedi istemiyor. Bağırdıktan sonra ben kaçmaya başladım. Binanın kapısını kilitledi. Elinde kocaman bir sopayla koluma vurmaya başladı. Ben de elime bir şeyler alıp fırlattım. Sesleri duyunca annem de çıktı evden. Ona da vurdu. Bize hep, ‘Suriye’ye dönün’ diyorlar. Dönmezsek, bizi şikayet edip geri göndereceklermiş. Şimdi oradan taşındık. Okuluma da devam ediyorum. Ama kimseden korkmuyorum.”

Baba Muhammed Hamas da çok uzun süredir komşularının kendileri ile uğraştıklarını söyledi. Hamas, *“Saldırmadan önce de suyumuzu kestiler. Günlerce susuz kaldık. Mahallemizin imamı bize her gün su getirirdi. İçlerinde çok kötülük olan insanlar bunlar. Dokuz kişilik bir ailem var. Sanayide çalışarak aileme bakmaya çalışıyorum. Şimdi korkudan oradan taşındık. İşsiz kaldım. Avukat tutacak paramız bile yok. Lütfen bize yardım edin. Biz kimseye zarar veren insanlar değiliz. Polis bile, ‘Bir daha olay olursa sizi geri yollarız’ diyor. Sanki biz suçluymuşuz gibi. Kendim için değil, çocuklarım için yardım istiyorum.”* diye konuştu.²

Bu haberde Suriyelilere karşı etiketleme davranışının yol açtığı saldırganlıktaki rahatlık göze çarpmaktadır. Apartmanın temizlikçisinin, bir apartman sakininin çocuğuna rahatlıkla saldırdığını ve çocuğun kolunu kırmakta tereddüt etmediği gözlemlenmektedir. Babanın iddiasına göre yetkililerden de benzer bir söylemi işiten ailenin sosyal ve hukuki olarak çift yönlü bir dışlanmaya maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada etiketleme teorisinin ileri sürdüğü sosyal kontrol mekanizmalarının kimin lehine olduğu konusundaki ısrarı önemlidir. Zira kontrolden faydalanan ve zarar görene göre bir ev sahipliği duygusu gündelik hayatta kendiliğinden gelişmektedir. Yine yukarıda Greenfeld&Wu üzerinden ifade edilen ulusal onurun bu noktadaki önemi, ulus-devlet sürecinde oluşan asli vatandaşlık sonrasında seçili konumda olan bireylerin yeni politik düzene karşı duydukları psikolojik hırs ve öfke duygularının yarattığı gerilimde gizlidir. Mevcut toplumsal sınıfların ekonomik düzlemde yaşadıkları sıkıntı ve kuralızsızlık hali, mülteciler meselesinin yarattığı karmaşa ile kimlikler üzerinde de pratik edilmektedir. Zira ulus-devlet düzleminde asli vatandaş konumunda olan bireylerin apaçık bir tehdit hissiyle yaşadıkları bir vakıdır. Haberde Suriyelilerin sularının kesilmesi ile uyarılmaları da bu tehlike hissinin bir uzantısıdır ve ev sahipliği üzerinden bir tedip etme davranışını beraberinde getirmiştir.

Haberde dikkat çeken içeriklerden birisi de Suriyelilerin ülkelerine dönmeleri hususundaki vurgudur. Bu vurgu özellikle ekonomik gerilim noktalarında karşımıza çıkan bir itiraz biçimidir. Bu haberdeki bir başka ayrıntı saldırıda bulunan kişilerin mahallenin huzuruna dönük bir tedirginlikle mültecilere karşı çıkmalarıdır.. Yani mültecilerin ülkelerine dönmeye zorlanması doğrudan yaşam kültürleri arasında bir sürtüşmenin eseri olarak görünüyor. 2021 yılına ait bir araştırmada insanların Türkiye’nin son dönemde içinde bulunduğu ekonomik durgunluğun sorumlusu olarak Suriyelileri suçladıklarını ortaya koymuştur.³ Yani kültürel ön yargılar hali hazırdaki ekonomik koşulların etkisi altında görülmektedir. En azından bu kültürel dışlamanın tetikleyicisi olarak ekonomik koşulların etkili bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Ki ekonomik durgunluk bir zayıflığı ima ettiği için, pratikte gündelik hayatta en çok karşılaşılan unsurların olumsuz olarak değerlendirilip muhatap alınması kaçınılmaz olmaktadır. Bu muhataplık durumu, Brubaker’in popülizmde biz ve onlar arasındaki kutuplaşmış karşıtlık olarak tanımladığı, dikey ve yatay olarak iki boyutlu şemaya uymaktadır. Dikey boyutta, temel karşıtlık noktası, ülke ve halk için çok çalışan sıradan insanlar ile çoğunlukla yozlaşmış seçkinler arasında çizilir. Yatay boyutta ise asıl mücadele içeridekiler ve dışarıdakiler arasında gerçekleşir; yani toplumun değerlerini paylaşanlar ve değerlere düşman olanlar. Bu yabancı kategorisi, içerideki bazı iç düşmanlar için de geçerlidir (Brubaker, 2017: 1191 1192). İki düzlem de göz önüne alındığında mülteciler konusu hem siyasal elitlerin hem de halkın değerleriyle sorunlu olanların, onunla sürtüşenlerin muhatap alındığı iki yönlü bir gerilim hattını işaret eder.

İkinci örnek haber ise İzmir’de gerçekleşen bir hadiseye dayanıyor ve ekonomik bir sürtüşmenin yarattığı ırkçı bir temayı gözler önüne seriyor. Aralık-2021’de cereyan eden olayda Suriyeli işçilerin kaldığı bir evin ateşe verilmesi sonucu 3 Suriyeli hayatını kaybetmişti:

2 <https://medyascope.tv/2022/04/01/konyada-irkci-saldiri-9-yasindaki-s-h-komsusunun-baltali-saldirisina-ugradi-polis-bile-bir-daha-olay-olursa-sizi-suriyeye-yollariz-dedi/> (28.10.2022)

3 <https://www.voaturkce.com/a/suriyelilerin-en-buyuk-kaygisi-%C4%B1rkcilik-ve-ekonomi/5935931.html> (27.10.2022)

“İzmir’de ırkçı saldırı: Suriyeli üç işçi yakılarak öldürüldü.

İzmir’in Güzelbahçe ilçesinde bir fabrikada çalışan Suriye uyruklu üç işçi yakılarak öldürüldü. Sabah dört sıralarında mültecilerin kaldığı oda benzin dökülerek ateşe verildi, olayı gören diğer çalışanlar iş yeri sahibine, ambulans, polis ekipleri ve itfaiyeye haber verdi.

İzmir’in Güzelbahçe ilçesinde bir fabrikada çalışan Suriye uyruklu üç kişinin, geçtiğimiz 16 Kasım’da gece fabrikadaki ranzalarında uyudukları sırada K.K. isimli katil zanlısı tarafından üzerlerine benzin dökülerek yakıldığı iddia edildi. Yaralanan işçilerden Ahmed Al-Ali’nin (21), Mamoun Al-Nabhan’ın (23) ve Muhammed El-Bish’in hastaneye kaldırıldıkları, işçilerden ikisinin olayın ertesi günü yaşamını yitirdiği, bir kişinin ise bir hafta yoğun bakımda tedavi gördükten sonra hayatını kaybettiği ifade edildi.

İnsan Hakları Derneği İzmir Şubesi’nden yapılan açıklamada, yaşanan vahşetin ardından K.K. isimli katil zanlısının Güzelbahçe’de iki kişiyi daha bıçaklayarak yaraladığı, ardından polis tarafından yakalanarak gözaltına alındığı, daha sonra tutuklanarak cezaevine götürüldüğü belirtildi.

Açıklamada saldırının ırkçı saiklerle yapıldığı belirtildi.”⁴

Bazı haber sitelerinde saldırganın polis ifadesinde saldırıyı önceden planladığı aktarılmaktadır. Bu haberde ilgi çekici olan nokta katil zanlısının sıradan bir kişi olarak böylesi büyük bir hadiseyi planlayabilmesinde gizlidir. Önceki haberde geçen temizlikçi kadının niyetine benzer, fakat ondan daha kapsamlı bir eylemin gerçekleştiği bu hadisede, sıradan bir bireyin, bir vahşeti planlarken arkasında hissettiği kamuoyu desteğinin ne gibi felaketlere yol açacağı görülmektedir. Demografideki büyük değişimler ve buna ek olarak gözlemlenen yapısal krizler sonucunda ortaya çıkan duyguların yönetimi çok zordur ve siyasi açıdan sorumluluk gerektirir. Yukarıda Durkheim’dan referansla belirtildiği gibi toplumsal düzenin sarsıldığı bir durumda sivri duyguların yöneleceği mecrayı kestirmek zordur. Neticede toplumsal iş bölümü kesintiye uğrayacak ve hırslı kesimler öne çıkacaktır. Bu yaygın bir huzursuzluk ve güvensizlik durumunu tarif eder, zira toplumun büyük kesimi var olan pozisyonundan memnun değildir. Bu da toplumsal kontrolü zayıflatır. Durkheim’in geçiş dönemleri için ifade ettiği bu sosyal realitede insanlar kendi aralarında çekişmeye başlarlar çünkü kimse yerinden memnun değildir.

Salırganın ifadesinden saldırının ekonomik durumla ilgili bir gerilimden kaynaklandığı, fakat milli menfaatler gerekçe gösterilerek meşrulaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Zanlı emniyette şu ifadeleri vermiştir:

“İfadesinde cinayeti itiraf eden Korukmaz, 2001’de kendisine gizli görevler verildiğini iddia etti. Arabasında not kağıtları bulunduğunu anlatan Korukmaz, 1 yıl önce bulunduğu notta “Vatana ne yapabilirsin, borcun henüz bitmedi” yazılı olduğunu, bunu okuyunca notu istihbarat birimlerinin koyduğunu düşündüğünü söyledi. 3 ay önce arabasında bir not daha bulunduğunu, “Göreve devam” yazdığını iddia eden Korukmaz, “Bu notta 1 ay sonra bir not daha geldi. ‘Göreve başla, temizlik yap’ yazıyordu.” dedi.

BENZİN DÖKÜP YAKTIM

Emniyetteki ifadesinde, “*Son notta yazarlarla ülkemize gelen Suriyelilerin kastedildiğini düşündüm. Suriyeliler burada ucuz işçi olarak çalışmaya başladıktan sonra bana sigorta yapılmadı. İş yerinden de bu nedenle ayrıldım.*” dediği öğrenilen Korukmaz, notta yazdığını savunduğu plan için 16 Kasım’da harekete geçtiğini anlattı:

“*Cami tuvaletinde montumu ters giyindim. Arabamın bagajındaki benzini alıp şantiyeye gittim. Suriyelilerin kaldığı barakaya yöneldim. Amacım şahısları korkutup ülkelerine göndermek, iş yeri sahibine de gözdağı vermektir. Dış kapıdan girip benzin bidonunu yan yatırdım. Benzin barakanın içine akmaya başladı. Bez parçasını kapı altından içeri sokup tutuşturdum. Oradan ayrıldım. Üzerimdeki mont ve elbiselerimi hatırlamadığım bir çöp konteynırına attım.*”⁵

Ekonomik gerekçe ile ötekileştirici duyguların birleştiği bu dışlama davranışının iki yönü göze çarpmaktadır. Birincisi tekinsiz bir öteki unsurunun varlığı nedeniyle yaşanan gerilim ve buna itirazın grupsal aidiyetlerle gerekçelendirilmesi. Simmel’in vurguladığı gibi yabancı denilen unsur aramızda olduğu için değil, aramızdan

4 <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/izmirde-irkci-saldiri-suriyeli-uc-isci-yakilarak-olduruldu-1894800> (28.10.2022)

5 <https://www.yenisafak.com/gundem/izmirde-3-suriyeli-multecinin-yakilarak-olduruldu-iddia-edildi-3727020> (28.10.2022)

hiç gitmeyeceği için huzursuzluk yaratmaktadır. Ayrıca yabancı, toplumla bir yakınlık ilişkisi olmadığı için toplumun unsurlarına ve yönelimlerine karşı nesnel ve mesafeli bir duruşa sahiptir ve yer yer de kayıtsızdır (Simmel, 1971: 143-144). Bu kayıtsızlık durumu grup aidiyeti hisseden ve kendine bu anlamda rol biçen insanlar için kendini koruma güdüsüne bağlı bir duygusal patlama yaratır. Başta ekonomik olmak üzere yapısal birçok sorun, yabancıların varlığıyla ilişkilendirilir. Kişisel başarısızlıklar da doğrudan yabancıyla ilgilidir çünkü muhatap alınabilecek, ulaşılabilecek tek özne yabancıdır. Bu bağlantı yaygın toplumsal söylem, popülist siyaset ve medya kanalları tarafından sıklıkla inşa edildiğinden, mültecilerle fiziki teması olan kişilerin bu inşadan etkilenmemesi mümkün değildir. Bu bağlantı inşası toplumun elitleri tarafından üretildikçe, sıradan insanların hayatı idame etme hususunda yaşadıkları öfke kendine uygun zemin bulmakta ve yer yer rast gelinen şiddet olaylarının da meşrulaştırıcı saiki olabilmektedir. Diğer taraftan toplumsal uzlaşma söylemi ise daha sakin ve empatik duygulara hitap ettiği için kamusal görünürlüğü ve yayılımı düşük kalmaktadır.

Bu bağlamda etiketleme kuramı söylem gücünü elinde bulunduranları odağa alan bir yaklaşımla, marjinal azınlık bir birey ile bu tür bir bireyi cezalandırmak isteyenler arasındaki etkileşimin sonuçlarına dair bir çerçeve sunmaya çalışır. Bu bakış açısı, sosyal kontrol mekanizmalarına norm ve değer olarak sahip çıkan çoğunluk öznelerinin, tepki gösterdikleri azınlık grubuyla olumsuz bir iletişim kurmaları nedeniyle, bu durumun damgalanan kişilere karşı hissedilen gerilimin devam etmesine yol açtığını ve damgalanan kişinin kendi "olumsuz" imajını tepkisel olarak güçlendirebileceğini öne sürmektedir. Ev sahibi toplumlar doğal bir refleksle, yabancı olarak gördükleri bireyleri ruhsal ve fiziksel olarak diğer "normal" insanlardan ayırarak grup düzeyinde dışlanmış alt kültürlerin gelişmesinin şartlarını yaratırlar. Bu iki vakada da saldırıya uğrayan mültecilerin toplum ve kamu otoritesine karşı dışlanma hissiyle konuştukları, yasal zeminde haklarını savunamadıkları, ya da en hafif tabirle kamuoyuna karşı bir serzeniş içerisinde oldukları görülür. Etiketleme teorisi bu noktada dikkati dışlanmış kişilerden uzaklaştırıp, bunun yerine toplumdaki belirli bireyleri veya eylemleri "dışarıda" olarak belirleme gücüne sahip bireylere ve gruplara yönlendirmiştir. Zira kamusal etiketleme davranışının dışlanmış ve yabancı bireylere yönlendirilmesi, dışlanmış kültürün kopuşuna yol açarak "norm dışı"nın kendi kendini yeniden ürettiği sorunlu bir vasatı yaratır. (Lemert, 2000: 37).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Genellikle sapma davranışı söz konusu olduğunda ilk akla gelen, alt sınıfları ilgilendiren bir yaşam tarzı ve ona bağlı gelişen alışkanlık ve yatkınlıklardır. Mills bu kanaati eleştirirken teorisyenlerin dağınıklık ve yoksullukla sapma arasında peşin bir bağlantı kurma hatalarından bahseder ve sadece orta sınıf ahlakından yola çıkmalarını eleştirir (Mills, 1943: 173-74). Bu nedenle, bu çalışmada üst sınıflara mahsus olmasa da, toplumun genelinde yaygın olan bir davranış biçimine odaklanılmıştır. Yayınlık mültecilere karşı negatif tutumun baskınlığıdır. Mülteciler konusunda toplumda bir huzursuzluk olduğu, insanların eski yapısal durumun bozuma uğramasından endişe duydukları açıktır. Kaldı ki sosyal düzensizlik teorisyenleri başta olmak üzere sapma konusunu çalışan birçok sosyal bilimciye göre, bir toplum alışlagelik sosyal düzene uygun düşmeyen yeni fikirler ve geleneklere maruz kaldığında, sosyal düzensizlik yükselişe geçmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, hızlı değişim dönemlerinde ve özellikle kitlesel göç meydana geldiğinde, düzensizliğin tüm toplumlarda yaygın olacağı öngörülebilir. W. Thomas ve Florian Znaniecki, sosyal düzensizliği, bireylerin davranışlarını kontrol etmede mevcut sosyal kuralların etkinliğinin azalması şeklinde tanımlamaktaydılar. Kendisini bir arada tutan tutkalın hızla eridiği bir toplumda, üyeler genellikle onları kural dışı faaliyetlerde (yani sapma davranışında) bulunma konusunda özgürleştiren yeni tutumlar geliştirir ve bu da sosyal düzeni zayıflatır. Özcesi, Thomas ve Znaniecki'ye göre, sosyal düzensizliğin en yaygın ve yoğun olduğu dönem sosyokültürel değişim dönemleridir (Thomas&Znaniecki, 1958: 35).

Aynı şekilde Robert Park da bir toplumun heterojen hale geldikçe, birincil ilişkilerin gerginliğe maruz kalacağını ve bunun da geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarında bir fonksiyon yitimine yol açacağını ifade etmektedir. ABD'nin bahsi geçen bu döneminde kentleşme, sanayileşme ve nüfusun hareketliliği nedeniyle hızlı bir toplumsal değişim yaşanıyordu. Sözgelimi Robert Park'a göre, köy topluluklarından şehirlere doğru harekete eşlik eden değişim, rutin yaşam biçimlerini ve geleneksel davranış düzenleme yöntemlerini bozuyor ve sosyal düzensizliğe yol açıyordu (Park, 2019: 106-107).

Yukarıda da ifade edildiği gibi tüm bu bakış açıları Amerikan orta sınıflarını merkeze alan bir yaklaşımın eseridir. Oysa dağınıklığı ve heterojenliği hedefe alarak yapılan sapma tarifleri tek yanlıdır. Bu çalışmanın odağında yer alan etiketleme kuramı da bu bakış açısını, orta sınıfları bir analiz nesnesi kılarak ortaya koymaktadır. Etiketleme teorisindeki ana odak noktası, tanımlama konumunda olan baskın kültür üyelerinin olumsuz olarak algıladıkları bireylere veya eylemlere nasıl tepki verdiğiidir. Teori, kuralların oluşturulmasında yer alan süreçlere, bunların uygulandıkları bağlama ve bunların sapkın olarak nitelendirilenler üzerindeki etkilerine odaklanır. Dolayısıyla, davranışın öznel tanımlarına ve bu şekilde etiketlenenler için sonuçları üzerindeki vurgusuyla, dikkati bireyin eyleminden daha fazla uzaklaştırır ve kurumsallaşmış sosyal kontrol süreçlerinin ve sosyal tanımların neyin (ve kimin) olduğunu belirleme yollarına doğru kaydırır. Kısacası, kişinin benlik algısını dönüştüren ve o kişiyi “sapkın bir kariyere” kilitleme sürecini başlatan, statüde belirgin bir değişikliğe neden olan şey, davranışın kendisinden ziyade bireyin davranışının sapkın olarak tanımlanmasıdır.

Öte taraftan beyaz yakalılarının da suç davranışını yaygın şekilde sahiplendikleri, kariyer basamaklarını çıkmada herhangi bir engelle karşılaşmayan varlıklı kesimlerde de sapma eyleminin olağan olabileceği çok önceden ortaya konmuş bir vakıadır (Sutherland&Cressey, 1978: 77-78). Amerikan orta sınıflarının Türkiye’deki karşılığı kültürel düzeyde bir çoğunluk olma hali olarak ele alınabilir, yani normatif ve makbul düşünce, kanaat, etik ve yönelimlere sahip olmak ya da normlara tehdit arz edebilecek odaklara karşı teyakuzda olmak şeklinde yorumlanabilir. Fonksiyonalistler marjinal bireyleri ve mültecileri toplumun ayırksı unsurları olarak kodlayarak (sapmayı pragmatik bir şekilde tanımladıkları gibi), bu kodlamayı toplumun genelinin normatif değerlere sıkıca sarılmalarının bir nirengi noktası olarak yorumlamaktadırlar. Fakat bu çalışma öteki/yabancı unsurların, etiketleme davranışı yoluyla kamusal alanda hedefe konmalarının çelişki ve düzensizliği daha da artırdığı iddiasındadır. Zira bireylere atfedilen negatif etiketler çatışma lehine sahiplenilerek çatışmanın dozunu yükseltebilir. Hatta bazen dışlanan bireyler bu etiketleri bir statü gibi benimseyebilirler (Lemert, 1951: 38). Çelişkinin büyümesi ve çatışmanın şiddetlenmesi de bu yüzdendir. Modern vatandaşlık, bireylere kendi kendilerini yönetmeleri üzerinden belirli bir toprak parçasında ayrıcalık sunar. Bu ayrıcalığın da her topluma özgü dinamik ve statüleri vardır. Bununla beraber, bir toplumun en “marjda” addedilen kesimleri de kamuda görünür kılabilmesi, kendi olgunluğu, gücü ve özgüveni nispetindedir.

KAYNAKÇA

- American Psychological Association (2018). Hate crimes. <https://www.apa.org/topics/racism-bias-discrimination/hate-crimes>
- Baudelot, C.&Establet, R. (2008). *Suicide: The Hidden Side of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, H. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Brubaker, R. (2017). Between Nationalism and Civilizationalism: The European Populist Moment in Comparative Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 40, No. 8, pp. 1191-1226.
- Durkheim, E. (2005). *Suicide: A Study in Sociology*. London: Routledge.
- Greenfeld, L.&Wu, Z. (2020). Nationalism: The Modern Motive-Force. Janoski, T., Leon, C. D., Misra, J. & Martin, I. W. (der.), *The New Handbook of Political Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hacking, I. (1990). *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Lasswell, H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. Bryson, L. (Ed.). *The Communication of Ideas*. New York: Institute for Religious and Social Studies.
- Lemert, E. M. (1951). *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behaviour*. New York: McGraw-Hill.
- Lemert, E. M. & Winter, M. (2000). *Crime and Deviance: Essays and Innovation of Edwin Lemert*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Lilian, D. (2007). A Thorn by Any Other Name: Sexist Discourse as Hate Speech. *Discourse & Society*. 18(6).
- Marx, K. (1967). *Kapital*, Vol. I, New York: International Publishers.
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Nachimas, D. & Nachimas, C. (1976). Content Analysis. Nachimas ve diğerleri (Ed.). *Research Methods in Social Science*, UK: Edward Arnold.

- Park, R. (2019). Community Organization and Juvenile Delinquency. Park, R.&Burgess, E. W. (der.) *The City*. Illinois: University of Chicago Press.
- Reckless, W. C. (1962). A Non-Causal Explanation: Containment Theory. *Excerpta Criminologica*, Vol. 1, No: 2.
- Semerci, P. U.&Erdoğan, E. (2018). Türkiye'deki Suriyeliler'i Düşünürken Sınırları Sorgulama. *Teorik Bakış*, (Mülteciler Sayısı), Sayı 10 (Mart).
- Simmel, G. (1971). *On Individuality and Social Forms: Selected Writings*, (Ed. By David N. Levine), Chicago: University of Chicago Press.
- Stempel, G. H. (1989). Content Analysis. Stempel, G. H. & Westley, B. H. *Research Methods in Mass Communications*: Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Stone, P. J. ve diğerleri (1966). *The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*, Cambridge: MIT Press.
- Sutherland, E. H. & Cressey, D. R. (1978). *Criminology*. New York: Harper & Row Publishing.
- Thomas, W. I. & Znaniecki, F. (1958). The Concept of Social Disorganization and Reorganization. Zaretsky, E. (der.) *The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Dover Publications.
- Traub, S. H. & Little C. B. (1999). *Theories of Deviance*. Illinois: Peacock Publishers.
- UNHCR (2020). Global Report 2020. *The UN Refugee Agency*. https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/gr2020/pdf/GR2020_English_Full_lowres.pdf#_ga=2.130571663.1857405594.1654759559-404110257.1654759559

Web Siteleri:

- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suriyelilerin-karistigi-suc-orani-yuzde-1-46ya-dustu/1289461>
- <https://www.apa.org/topics/racism-bias-discrimination/hate-crimes>
- <https://medyascope.tv/2022/04/01/konyada-irkci-saldiri-9-yasindaki-s-h-komsusunun-baltali-saldirisina-ugradi-polis-bile-bir-daha-olay-olursa-sizi-suriyeye-yollariz-dedi/>
- <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/izmirde-irkci-saldiri-suriyeli-uc-isci-yakilarak-olduruldu-1894800>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.10.2022 ✓Accepted/Kabul:10.12.2022

DOI:10.30794/pausbed.1183286

Research Article/Araştırma Makalesi

Akkuş, B. (2023). "Devlet Dışı Silahlı Grupların Uluslararası İnsancıl Hukuka Uymasına Sebepiyet Veren Nedenler Üzerinde Bir İnceleme", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 43-59.

DEVLET DIŞI SİLAHLI GRUPLARIN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKA UYMASINA SEBEBİYET VEREN NEDENLER ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Berkant AKKUŞ**

Öz

Günümüz çatışmalarının değişen doğası neticesinde, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar yaygınlaşmış ve devlet dışı silahlı aktörler aktif rol alır hale gelmiştir. Bu gerekçeyle, bu gruplarla mücadele etmek ve hukuka uygun hareket etmelerini teşvik etmek elzem haline gelmiştir. Bu çalışma meşruiyet ve itibar elde etmek için uluslararası insancıl hukuka uyan devlet dışı silahlı aktörlerin motivasyonlarını incelemektedir. Çalışmada Kolombiya'da etkin olan FARC ve Sudan'da bulunan JEM örgütleri incelenerek, çocuk askerler konusunda hukuka nasıl saygı gösterdikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Uluslararası insancıl hukuka olan güvenin korunması ve insan onuruna saygının artırılması amacı hedef konarak vaka analizi neticesinde devlet dışı silahlı aktörleri uluslararası insancıl hukuka uymaya iten nedenler belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Devlet dışı silahlı aktörler, Uluslararası insancıl hukuk, Farc, Jem.*

AN EXAMINATION OF THE CAUSES OF NON-STATE ARMED GROUPS' COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Abstract

The changing nature of contemporary conflicts has resulted in the proliferation of non-international armed conflicts and the active involvement of non-state armed actors. For this reason, it has become essential to combat these groups and encourage them to act in accordance with the law. This study examines the motivations of non-state armed actors who comply with international humanitarian law in order to gain legitimacy and credibility. In this study, the FARC in Colombia and the JEM in Sudan will be examined and it will be tried to determine how they respect the law regarding child soldiers. With the aim of preserving trust in international humanitarian law and increasing respect for human dignity, the study will try to determine the reasons that push non-state armed actors to comply with international humanitarian law as a result of the case analysis.

Keywords: *Non-state armed actors, International humanitarian law, Farc, Jem*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: berkantakkuş91@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-6652-2512>)

1. GİRİŞ

Günümüzde, uluslararası insancıl hukuka uyumlarını artırmak için devlet dışı silahlı gruplarla ilişki kurmanın birincil öneme sahip olduğu giderek daha fazla kabul edilmektedir (Sassòli, 2010: 6). Uluslararası silahlı çatışmaların sayısı arttıkça (Bellal, 2019: 15) ve savaşların çoğunun merkezinde silahlı gruplar yer aldıkça, bu gruplarla ilişki kurmak sadece bir seçenek değil, aynı zamanda bir zorunluluk haline gelmektedir. Ancak devlet dışı silahlı gruplarla nasıl etkili bir iletişim kurulacağı belirsizdir. BM Genel Sekreteri bu soruya şu şekilde cevap vermiştir: silahlı gruplar tek tip değildir. Silahlı gruplar gerekli insan kaynağını katılım noktaları olan yerel halk arasından temin etmekle birlikte iş birliğine yakın olabilecek mensupları bulunmaktadır (UNSG, 2009: 46). Ancak, bu katılım noktalarında bile, hangi faktörlerin silahlı grupları uluslararası insancıl hukuka saygı göstermeye teşvik ettiği net bir şekilde anlaşılmeden böyle bir bağlılığın boşuna olduğu fark edilecektir. Bu makalenin amacı devlet dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk kurallarına uymasını sağlayan ana faktörleri belirlemektir. Devlet dışı silahlı aktörler kavramı ulusal kurtuluş hareketlerini, özel askeri şirketleri, terör örgütlerini, başkaldıranları, asi-ayaklananları, milis güçleri kapsayan çok geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir (Taşdemir, 2017: 62). Kavramın geniş, kapsayıcı yapıcı nedeniyle bu makalede sadece terör örgütleri üzerinde durulacaktır. Devlet dışı silahlı aktör kavramının temel özelliklerini vurgulamak gerekirse; siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için şiddet kullanma eğilimindedirler, şehir savaşı ve gerilla savaşı metotlarını kullandıkları görülmektedir, sadece askeri hedeflere saldıranları olduğu gibi siviller de bazı gruplar tarafından hedef alınmaktadır, belirli bir toprak parçası üzerinde kontrole sahip olanları bulunmaktadır, gevşek bir komuta yapısıyla devlet benzeri bir idari yapıya sahip değillerdir (Taşdemir & Albayrak, 2018: 96).

Akademik literatürdeki çalışmalar genellikle devlet dışı silahlı grupların hak ihlallerine odaklanmıştır. Oysa olumlu saygı örneklerini de dikkate almak ve silahlı grupların buna uyma motivasyonlarını anlamak için çok iyi nedenler vardır. İlk olarak, silahlı grupları uluslararası insancıl hukuka saygı göstermeye iten gerekçelerin sistematik ve açık bir şekilde bilinmesi yoluyla, onları bu kurallara daha fazla uymaya ikna edebilir ve gelecekteki uluslararası insancıl hukuk ihlallerini önleyebiliriz. İkinci olarak, silahlı grupların tüm üyelerini fiili veya potansiyel savaş suçlusu olarak değerlendirmek sadece yanlış bir yaklaşım değil, aynı zamanda ters etkiler de yaratır (Bangarter, 2011: 358). Sadece hak ihlalleri üzerinden tartışmayı yürütmek, uluslararası insancıl hukuka olan güveni zedeleyebilir. Üçüncü olarak, hak ihlallerine odaklanmak devlet dışı silahlı grupların davranışlarında ve özellikle lider kadrosunun kararları üzerinde etki yaratır. Somut bir olayda taraflardan biri uluslararası insancıl hukuka saygı göstermezse, diğeri neden saygı göstermesi gerektiğini anlamayacaktır. Bunun sivillerin korunması açısından ve daha genel olarak uluslararası insancıl hukuk kapsamında korunan tüm bireyler için trajik sonuçları olacağı açıktır.

Dolayısıyla uluslararası insancıl hukuka uyumu incelemenin değeri oldukça açıktır. En önemli ve incelenme gerekliliği açık olan araştırma sorusu ise devlet dışı silahlı grupları, hukuka saygıya teşvik eden nedenlerin belirlenmesidir. İnsan kararlarının karmaşıklığı göz önüne alındığında, bu görev ilk bakışta beyhude bir girişim gibi görünebilir. Basit görünen durumlarda bile insan davranışı tanım gereği o kadar karmaşıktır ki, savaşın kargaşasına ve hırslarına kapılmış bir bireyin neden belirli bir davranış biçimini benimsediğini anlama çabasının tamamen tatmin edici bir cevap üretme şansı çok azdır (Frésard, 2004: 8). Bununla birlikte, özellikle devlet dışı silahlı grupların üyelerinin belirli tercihlerle karşı karşıya kaldıkları ve farklı olası etkileri altında ayrı ayrı analiz edilebilecek belirli kararlar aldıkları düşünüldüğünde, sosyal ve siyasi bazı netlikler mümkündür. Bu konuda netlik sağlamak amacıyla makale dört ana bölümden oluşacaktır. İlk bölüm mevcut hukuk sistemine genel bir bakış sağlayacak, silahlı grupların neden uluslararası insancıl hukuka bağlı kabul edildiğini gerekçelendirecektir. İkinci bölüm, bu grupların uluslararası insancıl hukuka bağlılıklarını göstermek için aldıkları önlemleri örnekleyecektir; Üçüncü bölümde, farklı çalışmalardan ilham alarak uyum için en önemli ve tekrarlayan faktörlere genel bir bakış sunulacaktır; ve son olarak, dördüncü bölümde daha önce tanımlanan faktörleri test etmek için iki uyum vakasının analizi sunulacaktır. Uyumluluğu sağlayan unsurların tespiti ile, nihai hedef silahlı grupları uluslararası insancıl hukuka saygı göstermeye ve uymaya teşvik etmek için çeşitli araçlara sahip olacaktır.

2. SİLAHLI GRUPLAR VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKA UYUM

2.1. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Uygulanacak Hukuk

Öncelikle silahlı gruplar için geçerli hukuki çerçevenin belirlenmesi gerekmektedir. Bu oluşumlar uluslararası olmayan bir silahlı çatışmaya taraf olduklarında, ilgili iki ana düzenleme vardır: Dört Cenevre Sözleşmesinin Ortak 3. Maddesi ve Ek Protokol II. Bu maddeler, Yüksek Akit Taraflardan birinin topraklarında meydana gelen uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma durumunda uygulanır ve uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak kabul edilir (Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States) (Judgment), 1986: 218). Ek Protokol II ise Protokolün maddi uygulama alanını tanımlayan 1(1) maddesinde belirtilen daha dar koşullarda uygulanır. Bu madde daha yüksek bir örgütlenme ve bölgesel kontrol eşiği yaratır. Maddenin özü, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak kabul edilmiştir (Prosecutor v Dusko Tadić a/k/a 'Dule', Opinion and Judgment Trial Chamber II, 1997: 98). Genel olarak, bir silahlı çatışma durumunda, yeterli yoğunluktaki bir durumda uygun örgütlenme seviyesine ulaşan silahlı grupların, çatışmanın gerçekleştiği devletin ilgili antlaşmaya taraf olması koşuluyla, uluslararası teamül hukuku ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar için belirli antlaşma kuralları ile bağlı olduğunu söyleyebiliriz (Bellal & Maslen, 2011: 196).

Uluslararası insancıl hukuk antlaşmalarına resmi olarak sadece devletler taraf olabile de, uluslararası insancıl hukuk kurallarının, uluslararası olmayan bir silahlı çatışmaya taraf olan silahlı grupları da bağladığı kabul edilmektedir (Sivakumaran, 2006: 393). Bu sadece Ortak Madde 3'ün çatışmanın her bir tarafı lafzıyla değil, aynı zamanda uluslararası mahkemelerin uygulamalarıyla da teyit edilmektedir (Zegveld, 2002: 37). Silahlı grupların, kendileri kabul etmemiş olmalarına rağmen uluslararası insancıl hukukla bağlı olmalarını gerekçelendirmek için genellikle şu hukuki yapılar öne sürülmektedir (Sivakumaran, 2006: 374): Uluslararası teamül hukuku; antlaşmalar ve üçüncü tarafların kuralları; devleti temsil etme iddiaları ve yasama yetkisi ilkesi yoluyla bağlı oldukları kabul edilmektedir. Ancak, bu argümanların hiçbirini eleştirmeden muaf değildir.

İlk olarak, uluslararası teamül hukuku açıklaması birçok uluslararası mahkeme tarafından kullanılmış olsa da, teamül hukukunun devlet dışı silahlı gruplar tarafından değil, yalnızca devlet uygulamaları tarafından şekillendirildiği ve bu nedenle bu teamül kurallarının yalnızca devletler açısından teamül hukukunu temsil ettiği yönünde karşı argüman bulunmaktadır (Wilson, 1998: 50). Bununla birlikte, uluslararası teamül hukukunun bir uluslararası hukuk kaynağı olarak, tüzel kişiliğe sahip tüm varlıkları, yani yeterli organizasyon ve kontrole sahip olan ve salt haydutluk seviyesinin üzerinde eylemler gerçekleştiren silahlı grupları da bağladığı cevabı verilebilir (Ryngaert, 2011: 289). Bunu kabul etsek bile, devlet dışı silahlı gruplar yalnızca teamül niteliğindeki uluslararası insancıl hukuk ile bağlı olacaktır (Beck & Henckaerts, 2005).

İkinci olarak, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde öngörüldüğü üzere antlaşmaların üçüncü taraflar üzerindeki bağlayıcılığı bulunmaktadır. Bu nedenle, devlet dışı silahlı gruplar uluslararası insancıl hukukla bağlı kabul edilmektedir (Murray, 2015: 117). Ancak literatürde Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi kurallarının bu anlamda kullanılmayacağını, çünkü devlet dışı silahlı grupların Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin muhatabı değil, devlet dışı varlıklar olduğunu savunan bir görüş de bulunmaktadır (Corten & Klein , 2011: 21). Ayrıca, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 35. ve 36. maddelerine bakıldığında, yalnızca uluslararası insancıl hukuk kurallarına rıza gösterdiğini ifade eden silahlı gruplar bu kurallarla bağlı olacaktır.

Pictet, bir silahlı grubun sözleşme ile bağlı olduğunu iki ana argümanla savunmaktadır. Bu argümanlar; silahlı grubun başındaki sorumlu makamın etkin bir egemenlik kullanımına sahip olması ve ülkeyi ya da ülkenin bir kısmını temsil ettiği iddiasını ileri sürmesidir (Pictet, 1960: 37). Ancak, uygulamada böyle bir statüye sahip olmayan silahlı grupların durumunun nasıl yorumlanması gerektiği belirsizdir.

Son olarak, yasama yetkisi ilkesi doğrultusunda hükümet tüm vatandaşları için yasa yapma yetkisine sahiptir ve uluslararası insancıl hukuk antlaşmalarını onayladığında, bunlar devlet dışı silahlı grupları da bağlar (Roberts & Sivakumaran, 2012: 37). Bu argümanın temel avantajı, silahlı bir grubun neden sadece uluslararası teamül hukuku olan kurallarla değil, bir devletin kabul ettiği tüm kurallarla bağlı olması gerektiğine dair sağlam bir neden sunmasıdır. Ana argümanları açıkladıktan sonra, bu bölümü silahlı grupların neden uluslararası insancıl hukukla

bağlı oldukları tartışmalı olsa da, belirli uluslararası insancıl hukuk kurallarıyla bağlı oldukları tartışmasızdır diyerek sonlandırabiliriz (Sassöli, 2010: 14).

2.2. Uluslararası İnsancıl Hukuka Bağlılığı Gösteren Unsurların Belirlenmesi

Bu noktada, silahlı grupların terörist grup olarak görülmekten kaçınmak veya meşruiyet kazanmak için kendilerini uluslararası insancıl hukuka bağlı saydıklarını belirtmek önemlidir (Forsythe, 1978: 284). Aslında, devlet dışı silahlı grupların insancıl hukuka nadiren bağlı olduklarını iddia etmek yanıltıcı olacaktır. Darfur Soruşturma Komisyonu'nun ifadelerini vurgulamak bu kapsamda yerinde olacaktır: *"Belli bir örgütlenme, istikrar ve etkin toprak denetimi yapma düzeyine ulaşmış olan tüm ayaklanmacı gruplar uluslararası hukuk kişiliğine sahiptir ve bu nedenle iç silahlı çatışmalar konusundaki ilgili uluslararası insancıl teamül kurallarıyla bağlıdır."* (International Commission of Inquiry on Darfur, 2005: 172). Bu gönüllü taahhütler önemlidir, çünkü öncelikle silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk normlarını sahiplenme duygusunu artırır; ikinci olarak, diğer silahlı gruplara da aynı şeyi yapmaları için ilham verebilirler ve uluslararası insancıl hukuk kuralları konusunda bir diyalog alanı yaratırlar; ve son olarak, uygun iç disiplin tedbirlerinin oluşturulmasını sağlayabilirler (UNSG, 2009). 2000 yılındaki kuruluşundan bu yana, Cenevre Çağrısı adlı sivil toplum kuruluşu, devlet dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk ile bağlı olma yükümlülüğünü teşvik etmektedir. Cenevre Çağrısı aracılığıyla; Batı Sahra'daki Polisario, Sudan Halk Kurtuluş Hareketi/Ordusu, Filipinler'deki Moro İslami Kurtuluş Cephesi de dahil olmak üzere dünyanın her yerinden ulusal kurtuluş hareketleri, kara mayınlarının kullanımıyla ilgili olarak uluslararası insancıl hukuk ilkelerini uygulamayı kabul etmiştir (Higgins, 2009:15). Devlet dışı silahlı grupların, Cenevre Sözleşmelerine katılımlarının önünde engeller olacağı aşikardır. Ancak meşruiyet kazanmak amacıyla, bu durum, devlet dışı silahlı grupları Sözleşmeleri uygulama ve bu Sözleşmelerle bağlı olma niyetlerini beyan etmekten alıkoymamaktadır. Örneğin, ANC 1980 yılında Komitesi'ne Sözleşmeleri uygulamaya istekli olduğuna dair bir beyanda bulunmuştur, Güney Batı Afrika Halk Örgütü ve Sahrawi Arap Demokratik Cumhuriyeti de bunu yapmıştır (Monono, 2007: 905).

Devlet dışı silahlı grupların bağlılıklarını göstermek için kullandıkları araçlardan biri de özel anlaşmalardır. Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar ile ilgili Cenevre Sözleşmeleri'nin Ortak 3. Maddesi, tarafları sözleşmeyi uygulayabilmek için anlaşmalar yapmaya teşvik etmektedir. Bu anlaşmalar silahlı gruplara halihazırda mevcut olan uluslararası insancıl hukuk yükümlülüklerini anlama ve açıklığa kavuşturma fırsatı sunarken (beyan anlaşma), aynı zamanda halihazırda geçerli olan uluslararası insancıl hukuk hükümlerinin ötesine geçerek (kurucu anlaşma) tarafların yükümlülüklerini artırma potansiyeline de sahiptir (Heffes & Kotlik, 2014: 1205). Olumsuz yönüne bakacak olursak, ilk olarak uygulanabilir hukuki çerçeveye ilişkin netlik eksikliği ve ikinci olarak da devletlerin bu tür bir anlaşmanın devlet dışı silahlı gruplara meşruiyet kazandırabileceğinden korkmaları nedeniyle Ortak Madde 3 açıkça aksini belirtmesine rağmen, anlaşma yapma imkanını nadiren kullandıklarını gözlemleyebiliriz (Mack, 2008: 17).

Uluslararası insancıl hukuka bağlılıklarını beyan eden tek taraflı açıklamalar devlet dışı silahlı gruplar tarafından yapılabilir. Bu beyanlar içeriklerine, beyanın yapıldığı koşullara ve kimin tarafından yapıldığına bağlı olarak hukuki yükümlülükler doğurabilir (Nuclear Tests Case (Australia v France) (Judgment), 1974: 51). Olumsuz tarafı ise bu beyanların hukuki olarak uygulanabilirliğinin zor olması ve genellikle siyasi nedenlerle yapıp gerçek anlamda uygulanma niyetinin olmamasıdır.

Silahlı grup üyeleri tarafından potansiyel olarak daha kolay kabul edilen ya davranış kuralları ya da çatışma kurallarıdır, çünkü bunlar silahlı grubun kendisinden kaynaklanır. Ancak bu potansiyel kabule rağmen, kuralların etkili olabilmesi için yaygınlaştırma, uygulama ve izleme hükümlerine sahip olması gerekir (Clapham, 2006: 490).

Ayrıca, taraflar ateşkes veya barış anlaşmalarını fırsat bilerek uluslararası insancıl hukuk yükümlülüklerini yeniden ifade edebilir ve çatışmaların yeniden başlaması durumunda bunlara uyulmasını sağlayabilir (Mack, 2008: 24). Devletler ve uluslararası yardım organizasyonları arasında insani yardıma ilişkin anlaşmalar yapılabilir. Son olarak, bazı durumlarda silahlı gruplar kanunlar veya politikalar yoluyla uluslararası insancıl hukuka saygı gösterilmesini teşvik etmektedir. Ancak bu tür eylemlerin hukuka uygunluğu tartışmalıdır (Bangarter, 2010: 198).

3. SİLAHLI GRUPLARI HUKUKA UYMAYA YÖNLENDİREN NEDENLER

Bu çalışmanın özünde, silahlı grupların giderek daha fazla uyumdan elde ettikleri faydalar açısından çerçevelenen uyum motivasyonu bulunmaktadır. Tek bir bireysel savaşçı üzerindeki etkileri dikkate alan Uluslararası Kızılhaç Komitesi Davranışın Kökleri Çalışması'nın (ICRC, 2020) aksine, kararları nihayetinde grubun karar vericileri tarafından belirlenecek olan silahlı grubu bir bütün olarak uyuma zorlayan unsurlara odaklanılacaktır. Bu seçim, grubun liderinin kararının merkezi önemi nedeniyle yapılmaktadır. Eğer üst düzey lider kademesi, uluslararası insancıl hukuka saygı göstermek istemiyorsa, bu meselenin sonudur. Bir silahlı grubun uygulamalarını, liderliği bu konuda gerçekten kararlı olmadan değiştirmeyi ummak mümkün değildir (Milgram, 1974). Bu nedenle, silahlı grupların karar vericilerinin motivasyonuna odaklanılacaktır ve tek tek askerlerin bireysel motivasyonları için Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin çalışmasına atıfta bulunulacaktır.

Devlet dışı silahlı grupların ortaya çıkış amaçları ideolojisine ve bulunduğu bölgeye göre çeşitlilik göstermektedir. Bununla birlikte, bazı tekrarlayan genel kalıpları veya Castano'nun deyişiyle gerçeklik kümelerini tanımlamak mümkündür (Nikolova, 2014: 702). Bu makalenin amacı doğrultusunda, araştırmada bu tür kalıpları ve yaklaşımlarını sınıflandıran farklı yazarlardan faydalanılmıştır. Netice, silahlı grupların motivasyonlarını sonuç mantığı ve uygunluk mantığı arasında ayırarak açıklanabilir (Olsen & March, 1998: 943). Sonuç mantığı yaklaşımında devlet dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuka saygı duymasının altında yatan temeller, askeri ve siyasi amaçlarını gerçekleştirmenin yanında, itibar ve meşruiyet kazanmaktır (Krieger, 2015: 512). Uygunluk mantığı yaklaşımında ise etik davranarak uluslararası insancıl hukukun insaniyet ilkesini yüceltmek öne çıkmaktadır.

3.1. Sonuç Mantığı

Uluslararası insancıl hukuka saygı genellikle askeri etkinlikle ilişkilendirilir. Uluslararası insancıl hukuk normları hem insanlık ilkelerini hem de askeri gereklilikleri göz önünde bulunduracak şekilde düzenlendiğinden bu mantıklıdır (Dunbar, 1955: 211). Askeri komutanlar da sıklıkla uluslararası insancıl hukuka saygı göstermemenin maddi maliyetler açısından ya da destek kaybına yol açan insani maliyetler açısından ters etki yaratabileceğini kabul etmektedir (Bellal & Maslen, 2011: 194). Meşruiyet kazanmak ve ekonomik faydaları nedeniyle uluslararası insancıl hukukun ayırt etme ilkesine uyararak bir hava bombardımanı esnasında sadece askeri hedeflere odaklanmak, özellikle çatışmayı kazanması halinde grubun kendisi için faydalı olabilecek altyapının yeniden inşası için gerekli mali yatırımları azaltacaktır (Jo, 2015: 59). Mali argüman, devlet dışı silahlı grupları halkı yoksul bırakmamaya yöneltmektedir, bu kaçınılmaz olarak gelecekte mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler yaratacağı ve halkı genellikle bir mali destek kaynağı olarak kabul ettiklerinden, öldürmemeye de motive edebilir (Veuthey, 1983: 345).

Çatışmanın taraflarından birinin esirlerine iyi davrandığı biliniyorsa, karşı tarafın askerleri daha kolay teslim olacak ve bu da devlet dışı silahlı grup için mücadeleyi kolaylaştıracaktır. Tam tersi, teslim olursa hayatta kalma umudu olmayan bir düşman muhtemelen ölümüne savaşacaktır ve bu da komutanın görevini zorlaştıracaktır. Uluslararası insancıl hukuka uyum, savaşçıların emirleri yerine getirme ve savaşmaya hazır olmaları üzerinde de olumlu bir etkiye sahip olabilir; zira savunmasız olduğu düşünülen kişilere yani sivillere ve özellikle çocuklara yönelik saldırıların, mücadeleye devam etmek için hayati önem taşıyan savaşçıların moralini ciddi şekilde bozabileceği gösterilmiştir (Bangerter, 2011: 362).

Farklı silahlı grupları karşılaştığımızda; devlet dışı silahlı grupların pek çok farklı amaç için savaşıyor olabileceği görülmektedir, ancak genel olarak paylaştıkları tek ortak nokta siyasi güce ve gelecekte bu tür pozisyonların getireceği faydalara olan ilgi olduğu belirgindir (Hayner, 2010: 184). Uluslararası insancıl hukuk genellikle ahlaki açıdan yüksek olarak görüldüğünden, bu hukuka saygı duyulması silahlı grupların siyasi destek kazanmasına ve arzulanan güce ulaşmak için gerekli meşruiyeti elde etmesine yardımcı olmaktadır (Bellal & Heffes, 2018). Başka bir deyişle, silahlı gruplar uluslararası standartlara, uluslararası insancıl hukuk gibi bağlılıkları siyasi hayatta kalmaları ya da siyasi başarıları için faydalı olduğunda bunu önemseyecektir. Ernesto Guevara, siyasi amacı olan devrim için sivillerin katkısının önemini fark ederek isyancıların onlara yönelik şiddetten kaçınması gerektiğini belirtmiştir (Guevara, 1969). Aslında, silahlı grupların siyasi başarısı ve yerel halkın desteği çoğu zaman birlikte değerlendirilir, çünkü kötü davranılırsa halk misilleme yapabilir ve devlet dışı silahlı grupların siyasi amaçlarını engelleyebilir (Bangerter, 2011: 363).

Hukuk faktörünün, uluslararası insancıl hukuka uyum üzerindeki etkisi daha az nettir. Kovuşturulma korkusu, devlet dışı silahlı grupların davranışlarını etkileyebilir mi sorusu gündeme gelmektedir. Cezai hesap verebilirlik tehdidinin ya da tehdit algısının devlet dışı silahlı grupların davranışlarını etkilemiş olabileceği çok sayıda ilginç örnek bulunmaktadır (Hayner, 2010: 182). Birleşik Devletler'in Liberya'da daha önce bir Birleşik Devletler yerleşkesini vuran isyancı gruba gönderdiği mesaj: Birleşik Devletler'e ait bir yerleşkeye bir mermi daha gönderirseniz, savaş suçları mahkemesine çıkarılmanızı sağlayacağız (Hayner, 2007). Bu açıklamadan sonra hiçbir Birleşik Devletler yerleşkesi hedef alınmamıştır.

Devlet dışı silahlı aktörlerin kovuşturma tehdidi neticesinde davranışlarını değiştirdiği gözlemlense de, tehdit algısının uluslararası insancıl hukuka saygı duymaları yönünde teşvik ettiği açık değildir. Wood ise daha kategorik bir yaklaşımla, devlet dışı silahlı grupların kısa vadeye odaklanması ve çatışma ortamının öngörülemez olması nedeniyle uluslararası düzeyde kovuşturma tehdidinin silahlı grupların davranışlarını anlamlı bir şekilde değiştirmesinin pek mümkün olmadığını savunmaktadır (Wood, 2015: 41). Dolayısıyla bu konuda fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak genel olarak, devlet dışı silahlı grupların özellikle iki hususu göz önünde bulunduracağı ifade edilebilir; cezanın büyüklüğü ve olasılığı (Jo, 2015: 74). Devlet dışı silahlı grupların uluslararası düzeyde cezalandırılma ihtimalinin düşüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, kovuşturma korkusu muhtemelen silahlı gruplar için hukuka uyma amacında temel faktörü olarak değerlendirilemez. Kovuşturmaya başlanması ihtimalinin yanı sıra mal varlıklarına el konulması ve dondurulması, ambargolarla yüz yüze kalmak da olası cezalandırma seçenekleridir.

Uluslararası insancıl hukukun 140 sayılı teamül kuralına göre, Cenevre Sözleşmelerine saygı gösterme ve saygı gösterilmesini sağlama yükümlülüğü hukuki mütekebiliyete bağlı değildir (Sandoz, Swinarski, & Zimmermann, 1987: 50). Ancak Pictet, tarafların karşılıklı olarak birbirlerini insancıl hukukun öngördüğünün ötesine geçmeye teşvik ettikleri, pozitif mütekebiliyetin olabileceğini belirtmektedir (Pictet, 1952: 25). Ayrıca, mütekebiliyet uluslararası insancıl hukuk sistemi kapsamında hukuki bir gereklilik olmasa da, uygulamada devlet dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuka saygı gösterme ya da göstermeme kararında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Tutuklulara muamele, tümevarımsal mütekebiliyetin uluslararası insancıl hukuka saygıyı teşvik etme anlamında, en büyük etkiye sahip olduğu alandır, çünkü bir taraf diğer tarafın da aynı şeyi yaptığını bilirse tutuklularına iyi davranma olasılığı daha yüksek olacaktır (Schneckener & Hofmann, 2015: 97).

Zamanla, bazı durumlarda çatışmanın taraflarının savaşın vahşetini sınırlandırmak için karşılıklı bir girişimde bulunan genel veya sistematik bir dayanışma geliştirdikleri görülmektedir (Veuthey, 1983: 341). Karşılıklılık savaş hukukuna uygun, daha etik bir savaş yürütebilmek için etkili bir yöntemdir. Sadece bireysel vakalar düzeyinde değil, genelleştirilmiş bir saygı olarak istikrarlı bir uyum gözetilmelidir. Ancak diğer durumlarda mütekebiliyetin tam tersi bir etkiye, yani karşı taraf uluslararası insancıl hukuka uymuyorsa ben neden uyayım mantığından hareketle şiddetin ve intikamın tırmanmasına yol açtığı gerçeği de göz ardı edilemez. Bu mütekebiliyet Cenevre Sözleşmeler hukuku kapsamında kabul edilemez, ancak pratikte gerçekleşmektedir. Dolayısıyla mütekebiliyeti hem uyum hem de uyumsuzluk için bir faktör olarak görebiliriz.

Devlet dışı silahlı grupların faaliyetlerinde başarılı olabilmesi için yerel halktan alacağı destek en önemli etkidir. Silahlı grupların insan kaynağı çoğu zaman yerel halktan oluşmakta, maddi kaynakları için gene yerel halkın yardımlarından faydalanılmaktadır. Yerel halk üzerinde olumlu bir izlenim bırakabilmek, silahlı grubun bölgedeki gücünü arttırarak, isyan hareketlerini sürdürmek yoluyla başarıya ulaşmasını sağlayacaktır (Jo, 2015: 15). Bu durumda silahlı gruplar, yerel halk arasında yaratacağı olumlu algı nedeniyle uluslararası insancıl hukuka saygı gösterecektir.

Uluslararası insancıl hukuka saygı gösterilmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri devlet dışı silahlı aktörlerin toplumda ve uluslararası arenada yaratacağı pozitif öz imajın sağlanabilmesidir (Bangenter, 2011: 358). Bu aynı zamanda meşruiyetle de bağlantılıdır, çünkü devlet dışı silahlı gruplar genellikle halk tarafından meşru varlıklar olarak görülme için iyi eylemlerde bulunur veya uluslararası insancıl hukuka uyumlu öz imajlarını geliştirirler. Hukuka saygı gösteren isyancılar, kendi örgütlerinin olduğu kadar siyasi hareketlerinin de tanınırlığını ve meşruiyetini ulusal ve uluslararası arenada arttırmaya çalışmaktadır (Jo, 2015: 13). Bununla birlikte, uluslararası insancıl hukuka saygı açısından itibarın önemini silahlı gruba bağlı olarak değiştirdiği unutulmamalıdır. Sivil desteğe dayanan devlet dışı silahlı gruplar ya da hükümetin yerini almak gibi siyasi hedefleri olan güçlü silahlı gruplar için itibar özellikle

önemli olacaktır (Krieger, 2015: 528). Uluslararası düzeyde kamuoyu da önemlidir, ancak bazı akademisyenlere göre yerel kamuoyu ile karşılaştırıldığında devlet dışı silahlı gruplar için ikincil bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Bangerter, 2011: 360). Yine de silahlı grubun uluslararası toplum tarafından saygın ve güvene layık görülmesi, devlet dışı silahlı grubu daha fazla uluslararası destekle daha güçlü bir konuma getirecektir.

3.2. Uygunluk Mantiği

Her silahlı grubun ilkeleri veya davranış kuralları vardır (Dabone, 2012: 38). Kültürel farklılıklar, inanç sistemleri, ideolojik yapı ve erdem devlet dışı silahlı aktörlerin ilkelerinin belirlenmesinde temel şekillendirici etkenlerdir. Emir komuta zincirinde kopukluk yaşanmaması için liderlerin, astları kabul edebilecekleri ilkeler ışığında yönlendirmeleri gerekmektedir (Kyriakopoulos, 2016: 49). İdeolojik normatif uyumun bir yansıması olarak; insan onurunu yücelten, düşmanın en temel haklarına gönüllü olarak saygı duyan, etik ilkeler silahlı grupların iç işleyişinde bulunmaktadır (Bellal & Maslen, 2011: 195). Aslında, bazı durumlarda, bu davranış kuralları sivillere uluslararası insancıl hukuk standartlarına kıyasla daha fazla koruma sağlanmasına olanak tanır. Bununla birlikte, grubun kültürel veya ahlaki bakış açısının insanlığı farklı bir şekilde tanımladığı, belirli grupları bunun dışında bıraktığı ve böylece uluslararası insancıl hukuka uyulmaması için bir faktör haline geldiği durumlar da vardır (Nikolova, 2014: 700).

Uluslararası insancıl hukuka saygı ilginç bir faktör daha içermektedir; barışa dönüş. Çatışma sırasında uluslararası insancıl hukuka saygı gösterilmesinin daha sonra barışa dönüşü kolaylaştıracağı, çünkü insancıl ilkelere uyulmasının diyalog ve uzlaşmaya daha açık bir ortam sağlayacağını ileri sürmek mümkündür (Veuthey, 1983: 346). Silahlı çatışma esnasında insanlık dışı muamelelerde bulunmak ve artan uluslararası insancıl hukuk ihlalleri, toplumsal tepkiyi arttıracığından barış sürecine adım atmak zorlaşacaktır. Ayrıca, iyi davranış koşuluna bağlı olarak gelecekte sağlanacak faydalara dair vaatler içeren barış anlaşmaları da uluslararası insancıl hukuka uyum için güçlü motivasyon kaynaklarıdır. Gelecekte sağlanacak faydaları riske atmamak için silahlı gruplar barış anlaşmasının teşviyle uluslararası insancıl hukuka saygı gösterirler (Hayner, 2007: 186). Tipik faydalar aklar, silah bırakma ve yeniden entegrasyon paketleri olabilir.

Teamül normu olarak kabul edilen pek çok uluslararası insancıl hukuk kuralı evrensel nitelik kazanmıştır. Uluslararası insancıl hukuk, Cenevre Sözleşmelerini onaylayan tüm devletler tarafından ve kapsamlı bir uluslararası teamül hukuku ile uluslararası kurallar düzeyinde, aynı zamanda uluslararası insancıl hukuk ilkelerinin meşruiyet algısı düzeyinde evrenseldir ancak antlaşmaları onaylayamadıkları için silahlı gruplar için daha önemlidir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından yürütülen Savaşta İnsanlar anketi bu son noktayı teyit ederek incelenen tüm bağlamlarda ve tüm farklı bölgelerde, insancıl ilkelerin önemi konusunda evrensel bir fikir birliği olduğunu ortaya koymuştur (Rojas & Frésard, 2004: 192). Anketin sonuçlarına göre; uluslararası insancıl hukuk normları ahlaki otoritesinin temelini, ister din ister seküler gelenekler olsun nihayetinde kültürden almaktadır (Rojas & Frésard, 2004: 193). Dolayısıyla devlet dışı silahlı bir grubun lideri, grubundaki benzer insani ilkeler nedeniyle uluslararası insancıl hukuk kurallarına uymaya karar verebilir. Devlet dışı silahlı aktörlerin uluslararası insancıl hukukla paylaştığı ortak ilkeler hukuka saygının sağlanmasına olanak sağlar.

Bu makalede, silahlı grupların iç motivasyonları vurgulanmıştır. Özünde, devlet dışı silahlı grubun uluslararası insancıl hukuka uymasını sağlamak için grubun karar vericisini neyin motive edeceği belirlendikten sonra, uluslararası insancıl hukuka uyumu kolaylaştıran ve çoğunlukla grupların üst düzey üyelerinin iradesinden bağımsız olan unsurların ele alınması da zaruridir.

İlk olarak devlet dışı silahlı aktörlerin iç yapısı, silahlı çatışma esnasındaki etkinliğinde ve hukuka uygun hareket etmesinde aktif rol oynar. Gerçekten de, iyi tanımlanmış bir disiplin sistemine sahip net bir hiyerarşi varsa, karar verici uluslararası insancıl hukuka uymayı amaç edindiğinde, hiyerarşideki diğer askerlerin onun örneğini ve emirlerini takip etmekten başka seçeneği olmayacaktır (Rodenhäuser, 2018: 21).

İkinci olarak, devlet dışı silahlı bir grubun bir bölge üzerinde sahip olduğu kontrol Cenevre Çağrısı'na göre bir başka önemli faktör olabilir (Geneva Call, 2017). Bu bağlamda, rakiplerin müdahale edemediği bölgesel güvenli sığınaklar önemlidir (Sinno, 2011: 317). Devlet dışı silahlı aktörler, yok edilmelerine yönelik tehditler oluşmadığı sürece uluslararası insancıl hukuk ilkelerine saygı duymaya eğilimlidirler.

Üçüncü olarak, devlet dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk kurallarını sahiplenme duygusu bu kurallara uyumu artırabilir. 1970'lerde farklı gerilla hareketleri, geliştirilmelerine katılmadıkları sürece kendilerini yeni uluslararası insancıl hukuk kurallarıyla bağlı görmeyeceklerini teyit ederek bunu doğrulamıştır (Veuthey, 1983: 61). Bu, silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk kurallarının kodifikasyonuna veya uluslararası teamül hukukunun oluşturulması sürecine dahil edilmesinin, geliştirilmesine katkıda buldukları bu kurallara uymalarını teşvik edeceği anlamına gelmektedir. Hukuk yapma sürecine artan katılımlarının, uluslararası insancıl hukukun kendi gözlerindeki meşruiyetini artırması da muhtemeldir. Nitekim Franck'a göre meşruiyet usule ilişkin adalete ve normun kaynağının otoritesine bağlıdır. Dolayısıyla silahlı bir grubun bakış açısından, uluslararası insancıl hukukun meşruiyetini onları sürece dahil ederek artırabilir ve süreci daha adil hale getirebiliriz (Franck, 1988: 706). Daha geniş kapsamlı bir sahiplenme duygusu yaratmanın bir başka yolu da bir grubun iç kurallar sistemini anlamak ve bunları uluslararası insancıl hukuk kurallarıyla ilişkilendirerek, iki sistemin görüldüğünden çok daha fazla ortak noktası olduğunu göstermektir (Nikolova, 2014: 704).

Dördüncü olarak, uluslararası insancıl hukuk kurallarının gerçekçi uygulanma olasılığı devlet dışı silahlı grupların bu kurallara uyup uymama kararında önemlidir. Eğer bir kuralın uygulanma ihtimali çok düşükse, devlet dışı silahlı gruplar bu kuralı tamamen göz ardı edebilir (Sassòli, 2010: 18). Örneğin, bazı durumlarda devlet dışı silahlı gruplar Ortak Madde 3'te yer alan düzenli olarak kurulmuş bir mahkeme tarafından önceden verilmiş bir karar olmaksızın hüküm verme yasağına uyamazlar. İşte tam da bu nedenle devlet dışı silahlı gruplar ile devletler arasındaki farkın dikkate alınması ve devlet dışı silahlı gruplar için değişken bir yükümlülük ölçeği öngörülmesi gerektiğini savunmak doğru olacaktır (Shany & Sassòli, 2011: 882). Başlıca karşı argümanlar, bunun savaşan tarafların eşitliği ilkesini zedeleyeceği, potansiyel olarak tüm uluslararası insancıl hukuk sistemini zayıflatacağı ve sahada pratik zorluklar yaratabileceği yönündedir (Sassòli, 2010: 20). Bu tartışmanın amacı açısından önemli olan, sadece devlet dışı silahlı gruplar ile devletler arasındaki araç ve yapı farklılığının altını çizmek ve pratikte böyle bir farklılığın silahlı gruplar tarafından uluslararası insancıl hukukun uygulanmasının önünde bir engel teşkil edebileceğini kabul etmektir. Tam tersi, gerçekçi uluslararası insancıl hukuk kurallarının uygulanma şansı daha yüksektir.

Beşinci olarak, devlet dışı silahlı aktörler uluslararası örgütler tarafından yapılan destek ve ikna çalışmaları doğrultusunda uluslararası insancıl hukuka saygı duymaya yönlendirilebilir. Sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen bilgilendirme ve izleme çalışmaları bu teşvike örnek olarak gösterilebilir (Bangerter, 2015: 113). Ancak tüm bu çabaların zorlama olduğu gerekçesiyle, devlet dışı silahlı aktörler üzerindeki olumlu etkileri konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. BM barışı koruma operasyonlarının devlet dışı silahlı gruplar tarafından sivillere yönelik şiddetin artmasına neden olduğu tartışılmaktadır, diğer bir yaklaşım ise barışı koruma operasyonlarını daha olumlu görmektedir (Fortna, 2004: 269). Belirli aktörlerin etkisi koşullara bağlı olarak farklılık gösterse de, dış aktörlerin uluslararası insancıl hukuku yaygınlaştırmak için savaşları beklememesi, barış zamanında proaktif olması ve önleme konusunda çalışması gerektiği ortaya çıkmıştır. Gerçekten de, Pictet'in de teyit ettiği gibi, Cenevre Sözleşmelerinin en büyük düşmanlarından biri bilgi eksikliğidir (Pictet, 1952: 348) ve yaygınlaştırmaya eğitim, öğretim ve hukukun talimatlara entegre edilmesi eşlik etmelidir.

Son olarak, üçüncü devletlerin uluslararası insancıl hukuka uyumu teşvik etme sürecindeki rolü küçümsenmemelidir. Cenevre Sözleşmelerinin Ortak 1. Maddesi, Yüksek Akit Tarafların Cenevre Sözleşmelerine saygı göstermesini ve saygı gösterilmesini sağlamasını öngörmekte olup, çoğunluk görüşü tarafından devletlerin uluslararası insancıl hukuka uyulmasını sağlamak için ellerinden gelen tüm tedbirleri almaları gerektiği şeklinde yorumlanmıştır (Geiss, 2015: 419). Bu baskı, devlet dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuka uyumunu artırabilir.

Devlet dışı silahlı grupları uluslararası insancıl hukuka uymaya motive eden faktörleri anlamak ne kadar önemliyse, uyumun önündeki zorlukları bilmek de o kadar önemlidir. Ancak, bu makalenin odak noktası olmadığından, uyumu zorlaştıran ana faktörlerden kısaca bahsedilecektir.

Devlet dışı silahlı aktörlerle devletler arasındaki savaş yöntem ve metotları arasındaki keskin farklılıklar hibrit savaşlar yarattığından hukuka saygının sağlanmasında zorlayıcıdır. İç savaşlarda olduğu gibi bir çatışma asimetrik olduğunda, uluslararası hukukun bir ihlalini içerse bile, hemen etkili görünen savaş yöntemlerine başvurmak kolaydır (Jo, 2015: 17). Devletler kadar kaynağa sahip olmayan silahlı gruplar, asimetriyi telafi etmenin tek yolu

olarak gördükleri için uluslararası insancıl hukuka aykırı araç ve yöntemlerle hükümete karşı savaşmaya karar verebilirler (Wood, 2015: 21).

Uyumun önündeki bir başka zorluk da silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk anlaşmalarını onaylayamamasıdır, zira böyle bir olasılık hukuki yükümlülük ve bağlılık hissini artıracaktır. Uluslararası insancıl hukukun oluşturulması sürecinin bir parçası olamamaları da devlet dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuku meşru olmayan ve kendilerine uygulanamaz bir hukuki rejim olarak görmelerine neden olmaktadır (Bangerter, 2010: 380).

Şiddet sarmalları ya da intikam döngüleri uluslararası insancıl hukuka uyulmasının önündeki bir diğer engeldir; kontrol edilemeyen nefretin yol açtığı irrasyonel tepkiler yaratır ve taraflar uyumsuz tepkilerini diğer tarafın en başta işlediği ihlallerin meşru sonucu olarak görür, negatif karşılıklılık olarak da adlandırılabilir (Rojas & Frésard, 2004: 195). Devlet dışı silahlı aktörlerin bir kısmı, tabiatları gereği uluslararası insancıl hukuka uygun olmayan kuruluş amaçlarına sahiptir ve bu doğrultuda etnik temizlik dahil hukuka aykırı fiillerde bulunmaktadır (Krieger, 2015: 518). Gerçekten de bazı araştırmacılar birçok çağdaş silahlı çatışmada uluslararası insancıl hukuka saygı gösterilmediğini, çünkü uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin bu yeni çatışmaların doğasına içkin olduğunu, örneğin doğrudan sivil nüfusu hedef almayı seçtiklerini belirtmektedir (Kaldor, 2012).

Buna ek olarak, uluslararası insancıl hukuk konusunda anlayış veya bilgi eksikliği olduğunda, silahlı grupların liderleri bu hukuka uyma ve hiyerarşide bunu yaygınlaştırma motivasyonuna sahip olmayacaktır. Devlet dışı silahlı aktörlerin sahip olduğu hiyerarşik yapının, askeri sistemden farklı olması neticesinde disiplin sistemindeki değişim ve örgütsel yapının esnekliği, uluslararası insancıl hukuka uyumun sağlanması önündeki engellerdendir.

4. KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Devlet dışı silahlı grupları uluslararası insancıl hukuka uymaya iten motivasyon faktörleri uygulamada nasıl ortaya çıkıyor sorusuna yanıt aranarak, bu makalede; yapısal, ideolojik ve coğrafi olarak birbirinden uzak, iki devlet dışı silahlı grubun; Kolombiya'da kurulan Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) ve Sudan'da kurulan Adalet ve Eşitlik Hareketi (JEM) motivasyonları karşılaştırılarak pratik bir örnekle gösterilecektir. Çalışma alanını sınırlandırmak amacıyla, bu iki silahlı grubun belirli bir dizi uluslararası insancıl hukuk kuralına uyma motivasyonlarına odaklanılacaktır. Özellikle çocuk askerlerin silah altına alınması alanı incelenecektir. Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri ve Adalet ve Eşitlik Hareketi çocuk askerlerin silahlı çatışmalarda rol almasının önüne geçmek için önlemler almıştır.

Silahlı grupların çocuk askerleri silah altına almalarına ilişkin uluslararası insancıl hukuk yükümlülükleri söz konusu olduğunda, ilgili temel kurallar madde 4(3)(c) Ek Protokol II ve kural 136 uluslararası insancıl hukuk teamülüdür. İlki, 15 yaşından küçük çocukların askere alınmayacağını ve çatışmalarda yer almalarına izin verilmeyeceğini belirtmektedir. İkincisi, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmasına İlişkin İhtiyari Protokolde de belirtildiği üzere; 15 yaşından küçük çocukların silahlı kuvvetler mensubu olabilmesinin ve silahlı gruplarda aktif rol almasının hiçbir şartta mümkün olmayacağını vurgulamaktadır.

Ayrıca, Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü uyarınca, hem uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda hem de uluslararası silahlı çatışmalarda çocukların askere alınması veya silahlı kuvvetlere ya da gruplara dahil edilmesi savaş suçu teşkil etmektedir. Yasağın belirli yaşı ile ilgili olarak, Ek Protokol madde 4(3)(c), madde 8(2)(e)(vii) Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü ve madde 38(3) Çocuk Hakları Sözleşmesi, hem devlet güçleri hem de silahlı gruplar için askere alma asgari yaşını 15 olarak belirlemiştir. Öte yandan, Çocuk Haklarına Dair İhtiyari Protokol'ün 4. maddesi uyarınca, devlet dışı silahlı gruplar hiçbir koşulda 18 yaşın altındaki kişileri silah altına almamalıdır. Daha genel olarak, uluslararası insancıl hukuk tüm tarafların çocuklara özel saygı ve koruma sağlamasını gerektirmektedir (Nagle, 2011: 10).

Her şeyden önce, silahlı bir grubun kökenini ve hedeflerini bilmeden uluslararası insancıl hukuka uyma motivasyonunu anlamak mümkün değildir. Gerçekten de, incelenen gruplar iki farklı bağlamdan ortaya çıkmıştır.

Kırsal tabanlı bir tarım hareketi olarak tanımlanan FARC, Kolombiya devletinin baskısıyla ortaya çıkan 1930'lar ve 1940'lardaki başarısız tarım mücadelelerinin yarattığı hayal kırıklığından doğmuştur (LaRosa & Mejía, 2012: 88). Bu nedenle FARC, örgütün ortaya çıkışı için mücadele eden bir köylü topluluğundan gelişmiştir.

Küba Devrimi'nin ardından devrimci öğrenciler ve 1980'lerde siyasi aktivistler de onlara katılmıştır. Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri – Halk Ordusu'nun fikir hareketi; devlet kaynaklarının adilce paylaşılması ve eşitçe halkın erişiminin sağlanması, siyasi dışlamaların sonlandırılarak fırsat eşitliğinin sağlanması, kamuda şeffaflığın desteklenmesi ve ulusal güvenlik konularında düşünceleri içermektedir (Bouvier, 2009: 65). Bugün resmi olarak silah bırakmış durumdadırlar (Brodzinsky, 2017).

JEM'in kurucusu Halil İbrahim Muhammed, Darfur eyaleti eski eğitim bakanı olarak görev yapmış bir doktordur ve küçük bir grup otokratik yönetici tarafından sürdürülen adaletsizliklerle mücadele eder (Collins & Burr, 2008: 291). Akademik, eğitilmiş bir çevreye ve İslamcı hareketlerle bağlantıya sahip olan JEM'in amaçları; her bölge için eşit haklara ve ekonomik kalkınmaya sahip bir Sudan'ın kurulması ve tüm Sudanlılar için sosyal adaletsizliği ortadan kaldırmaktır. 2013 yılında Silahlar Araştırması Darfur'daki en güçlü ve en uyumlu güçlerden biri olarak JEM'i tanımlamaktadır (Small Arms Survey, 2017).

FARC, iyi tanımlanmış hiyerarşileri bulunan, açık bir komuta hattı olan ve herhangi bir itaatsizlik eyleminin cezalandırıldığı, dikey olarak örgütlenmiş devlet dışı bir silahlı gruptur (Arjona, 2016: 97). Savaşçıları yakından kontrol eder, örneğin arkadaşlarıyla ve aileleriyle temaslarının asgari düzeyde tutulmasını sağlar ve genellikle kadın savaşçıların çocuk sahibi olup olamayacağına karar verir (Sanín, 2008: 33). Disiplin sistemi çok katıdır ve sivil halka karşı izinsiz şiddet kullanan savaşçıları idamla cezalandırmaktadır. FARC aynı zamanda yerel halk üzerinde de güçlü bir etkiye sahiptir ve bazı bölgelerde yerel yönetimi fiilen ele geçirmiştir (Saab & Taylor, 2009: 463).

Dolayısıyla dikey örgütlenmeleri, insanlar ve topraklar üzerindeki güçlü kontrolleri en azından bir noktada, liderler doğru motivasyonlarla hareket ettiklerinde, uluslararası insancıl hukukun uygulanması için iyi bir temel oluşturuyordu.

Buna karşılık JEM'in FARC gibi sabit, kalıcı bir yapıya sahip olduğu söylenemez. Tüm grup, kurucusu Halil İbrahim'in ölümüne kadar onun güç ve karizma içeren özgün nitelikleri etrafında toplanmış görünmektedir (Waal & Flint, 2008: 109). Daha sonra yaşanan farklı iç gerilimler ve komuta kademesi, hareketin farklı gruplara bölünmesine yol açmıştır. JEM liderleri hareketin hızlı büyümesinin kesin savaşçı sayısını tespit etmeyi zorlaştırdığını itiraf ederken, hareketin çok yönlülüğünün bir göstergesi de bileşimidir. Kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, savaşçılar harekete çok sık katılmakta, daha sonra ise farklı gerekçelerle ayrılmaktadırlar (Tanner & Tubiana, 2006). Bu nedenle, en azından Halil'in ölümünden sonra, JEM'de uluslararası insancıl hukukun daha iyi uygulanmasını potansiyel olarak kolaylaştıracak bir yapı ve istikrar eksikliği vardır.

FARC zaman içinde çocuk askerlerle ilgili çeşitli önlemler almıştır, 2015 yılında tek taraflı bir bildiriyle çocuk askerlerin sayısını azaltacaklarının duyurusu yapılmıştır. Kuvvetlerine katılım için asgari yaşın 15'ten 17'ye çıkarılması (Geneva Call, 2015) ve Mayıs 2016'da Kolombiya hükümeti ile yapılan bir anlaşmayla reşit olmayanların FARC ile bağlantısını keserek silah bırakması sağlanmıştır (UN News Centre, 2016); ve nihayetinde 24 Kasım 2016 tarihli barış anlaşması (Holá & Guzman, 2019: 128) imzalanmıştır. Kolombiya hükümeti ve FARC arasındaki barışa yönelik görüşmeler neticesinde, çocuk askerlerin yasaklanmasına yönelik düzenlemelerin arttığı açıktır.

Adalet ve Barış Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, Kolombiya başkanı Juan Manuel Santos tarafından Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri ile barış sürecine adım adılmış ve nihayetinde gerilla ve paramiliter güçlere af çıkarılmıştır. Neticesinde cezai takibattan kurtulma karşılığında gönüllü olarak silah bırakma teşvik edilmiştir (LaRosa & Mejía, 2012: 94).

JEM de bu anlamda farklı tedbirler almıştır. 2008 yılında Sudan Kurtuluş Hareketi-Birlik ile birlikte uluslararası insancıl hukuk ilkelerine bağlılıklarını yineleyen ve Darfur'daki çocukların korunmasını sağlayacak tedbirler alacaklarını teyit eden bir bildiri yayımladılar (Centre for Humanitarian Dialogue, 2008). Adalet ve Eşitlik Hareketi ile Birleşmiş Milletler arasında Darfur'da bulunan 18 yaşın altındaki çocukların korunmasına yönelik imzalanan Mutabakat Zaptı sayesinde; JEM, savaşçı statüsünde bulunmayan, sadece çatışmalara destek sağlayan her bir çocuğu da kapsayacak şekilde, çocukların hukuka aykırı bir şekilde kullanılmasını, askere alınmasını, örgütlenmesini engelleyen çalışmalarda aktif bir şekilde yer alacağını beyan etti (Relief Web, 2010).

Kaydedilen bu ilerlemeleri iki önemli adım izlemiştir. Bu adımlar, JEM tarafından çocuk askerler hakkında hazırlanan ve Birleşmiş Milletler'e sunulan Eylem Planı ve 18 yaşından küçük çocukların silahlı çatışmalarda yer almasını yasaklayan Adalet ve Eşitlik Hareketi ile Sudan arasında imzalanan ateşkestir (Geneva Call, 2012). 2017 yılında Adalet ve Eşitlik Hareketi'nin komuta kademesi tarafından tüm üyelere yönelik yayımlanan emirle çocukların örgüt işleyişinde çalıştırılması tamamen yasaklanarak, uluslararası hukuka tam anlamıyla saygı duyulmasının sağlanmasının amaçlanacağı açıklanmıştır (Radio Dabanga, 2017).

Silahlı gruplar birbiriyle iç içe geçmiş çok sayıda faktörden etkilenmektedir. İncelenen vakalarla ilgili ana faktörler ayrı ayrı ele alınmaya çalışılacaktır.

FARC her zaman nihai hedeflerinin halk ayaklanması ve halk için iktidarı ele geçirmek olduğunu ilan etmiştir (Lee, 2012: 29). Bu nedenle halkın onlar hakkındaki algısı çok önemlidir. Bu önemin bilincinde olarak ve daha fazla sempatan kazanmak amacıyla bazen kamu malları sağlamış, yolların bakımını yapmış ve yerel halk için partiler planlamışlardır (Arjona, 2016: 243). Kendi imajları ve itibarları için duydukları bu endişe, özellikle de çocuk savaşçılar yerel halk arasındaki ailelerden alındıkları için, çocuk asker alımını yasaklama motivasyonlarını kısmen açıklayabilir.

Konuyla ilgili bir başka faktör de siyasi niteliktedir. Çocukların askere alınması için daha düşük bir yaş içeren anlaşmalar genellikle siyasi başarı ve güce erişme hedefleriyle bağlantılıdır (Bouvier, 2009: 74). Gerçekten de FARC, kendilerinin de belirttiği gibi, saflarında çocuk askerler bulunan silahlı bir grup olarak görülmenin siyasi açıdan riskli bir durum olduğunun farkındaydı. Açıklamalarında hiçbir koşul altında ne çocukları ne de herhangi bir savaşçıyı zorla silah altına alma yoluna gitmedik; üstelik bu FARC-EP'nin siyasi konuşlanması için tamamen ters etki yarattığı değerlendirilmesinde bulunmuşlardır (Geneva Call, 2015). Uluslararası toplumun kamuoyu da stratejik eylemleri için önemlidir: FARC-EP 17 yaşından küçükleri gerilla saflarına dahil etmeme kararını ülkeye ve dünyaya duyurdu (Martuscelli & Villa, 2018: 397). Bu açıklamalar ayrıca muhtemelen meşruiyet ve uluslararası tanınma çabalarıyla da bağlantılıydı.

Başka bir bakış açısıyla, uygunluk mantığı yaklaşımının Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin çocuk asker alımının durdurulması kararını vermesinde etkili olduğu görülmektedir. Gerçekten de FARC eylemlerinde sıklıkla ilkelerine atıfta bulunmuş ya da ahlaki açıdan gerekçelendirme yoluna gitmiştir. Örneğin, Cenevre Çağrısı'nın taahhüt belgesiyle ilgili bir toplantıda, FARC-EP temsilcisi ilke gereği çocukları zorla askere almadıklarını açıklamıştır (Geneva Call, 2014). Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin çocuk askerleri tamamen serbest bırakması barış görüşmeleri neticesinde gerçekleşmiştir. Devlet dışı bir silahlı aktör olarak FARC'ın, çocuk askerlere yönelik bu kararı alması arkasında yatan nedenleri incelediğimizde; barış sürecine giden sürece yönelik çabanın varlığı sonucunda barış anlaşmalarında muhtemelen bulunacak, çocuk askerlerin terhis edilmesi şartını kabullenme ve bu süreç sonucunda gerçekleşecek af ve silah bırakma adımlarından faydalanma arzusu yatmaktadır. Son olarak, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, UNICEF, BM Çocuklar ve Silahlı Çatışma Özel Temsilcisi ve Cenevre Çağrısı gibi dış aktörlerin çocuk askerlerin serbest bırakılmasını kolaylaştıran ve FARC'ın çocuk asker alımını yasaklama kararı üzerinde etkili olan eylemleri de bir o kadar önemlidir.

Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin barış sürecine benzer şekilde, yerel halkın arzuları da Adalet ve Eşitlik Hareketi'nin çocuk askerlere yönelik kararlar almasında öncelikli olmuştur. Yerel halk; "Ebeveynler barışın artık gelmesinden yanadır. İsyanlılar çocuklarımızı almaya geliyor. Onlarla gizlice konuşuyorlar. Kazandığımızda Sudan ordusunda bir mevkiiniz, bir rütbeniz olacak diyorlar. Biz ebeveynler aynı fikirde değiliz. Onlara güvenmiyoruz" açıklamalarında bulunmuştur (Tanner & Tubiana, 2006). Halk arasındaki bu genel olumsuz duygu, lideri Halil'in sık sık onayladığı JEM tarafından da dikkate alınmalıydı: "Ben halkı, halkın iradesini temsil ediyorum" (Waal, 2007: 275). Halkın beklentilerini karşılamak, bir başka silahlı grup olan G-19'un halkın ihtiyaçlarına yönelik kaygılarıyla bağlantılı görünen önemli bir halk desteğine sahip olduğu düşünüldüğünde daha da önemlidir (Tanner & Tubiana, 2007: 38). Halkın desteğini kaybetmeyi göze alabilecek durumda olmayan JEM, özellikle tanıtımın önemini anlayan ve bunu nasıl elde edeceğini bilen Halil zamanında kendi imajına ağırlık verdi (Waal & Flint, 2008: 100).

JEM'in İnsani Diyalog Merkezi'nin yardımıyla BM ile kamuya açık bir törenle imzaladığı Çocukların Korunmasına İlişkin Mutabakat Zaptı bu tür bir tanıtımın örneğidir (Relief Web, 2010). JEM'in itibarının önemini, ulusal düzeyde bir konuma sahip olma ve El Beşir rejimi tarafından en az dikkate alınanların çıkarlarını temsil eden, meşru bir varlık olarak görülme siyasi hedefiyle de bağlantılı olduğunu belirtmek önemlidir. Hukuk faktörünün de Adalet ve

Eşitlik Hareketi'ni çocukların korunmasına yönelik önlemler almasında etkili olduğu açıktır. Gerçekten de silahlı grup, BM Genel Sekreteri'nin çocukların askere alınması ve kullanılmasına ilişkin yıllık raporuna ekli listede yer almıştır ki bu da bir tür hukuki baskı olarak değerlendirilebilir (UNSG, 2011). Yayınlanan liste neticesinde Adalet ve Eşitlik Hareketi tarafından hazırlanan eylem planı, çocukların askere alınmasını sona erdirmeyi amaçlamaktadır. JEM'in eylem planı Darfur'daki Afrika Birliği'nin yanı sıra, Birleşmiş Milletler Misyonu Ortak Özel Temsilcisi ile de paylaşılmıştır (Geneva Call, 2012).

Adalet ve Eşitlik Hareketi'nin faaliyetlerini ideolojik temel şekillendirmektedir (Flint, 2007: 161). Uygunluk mantığı açısından incelediğimizde; JEM'in Darfur'daki çocuk askerlerin haklarına saygı duymaya yönelmesindeki ana etmen, ideolojik temelleriyle uluslararası insancıl hukukun kesişme içerisinde olmasıdır. Özellikle, hareketin dini bileşeni, Hasan el Turabi tarafından tasarlanan İslam devrimiyle olan bağı davranış kuralları için de önemlidir (Collins, 2008: 287). Ancak, çocukları örgüte almama kararında dinin ne şekilde etkili olduğu, bu kadar kısa bir makalede ortaya konamayacak bir konudur ve özellikle grubun kendi içinde var olan dini tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda daha fazla analiz edilmelidir. Öte yandan, barış ve ateşkes anlaşmaları ile çocuk askerleri yasaklama kararları arasındaki bağlantı açık görünmektedir. Barış anlaşmaları çoğunlukla çocuk askerlere yönelik hükümlere sahip olmakta, özellikle çocuk askerlerin silahlı çatışmalarda kullanımına son verilmesine yönelik hükümlere içeriğinde yer vermektedir.

Dikkate alınması gereken bir diğer husus Darfur'daki çatışmalara artan ilgi nihayetinde, uluslararası örgütlerin özellikle Afrika Birliği ve BM Darfur Misyonu'nun konuya dahil olmasıdır. Ayrıca, ateşkes anlaşması ile çocuklara yönelik taahhütler ancak Katar ve Afrika Birliği'nin desteğiyle mümkün olmuştur (UN Peacemaker, 2013). Son olarak, 2014 yılından itibaren STK'ların özellikle JEM'e odaklanıp, Sudan Halk Kurtuluş Hareketi-Kuzey gibi diğer gruplara daha az odaklanması da JEM üzerinde daha fazla baskı oluşturdu (Craze & Tubiana, 2016: 179).

5. SONUÇ

Siyasi düzeyde, devlet dışı silahlı aktörler genellikle örgütlerini ve davalarını uluslararası sahnede meşrulaştırmak için çatışmalarında uluslararası insancıl hukuk ilkelerini uygulamaya çalışırlar. Uluslararası hukuk ilkelerine uygun hareket ettikleri görülürse, devletlerin bu hareketleri isyancı veya terörist olarak değil, meşru aktörler olarak görebilmesi mümkün hale gelecektir. Böyle algılanan bir statü değişikliği, devlet dışı silahlı aktörlerin ve temsil ettikleri insanların durumunu iyileştirebilir, örneğin uluslararası yardım alabilmeleri sağlanabilir.

Sonuç mantığı temel olarak siyasi motivasyon, itibar kaygıları, meşruiyet gerekçeleriyle devlet dışı silahlı aktörlerin insancıl hukuka saygı göstermesini sağlayan faktörleri ortaya çıkarmaktadır. Uygunluk mantığı ise temel olarak barışa dönüş ve ideolojik sebeplerle insancıl hukuka saygının sağlandığını vurgulamaktadır. Vaka çalışmalarında, teorik kısımda tespit edilen aynı sonuç ve uygunluk mantığıyla karşılaşılmıştır. FARC ve JEM'in çocuk asker alımına son vermesi söz konusu olduğunda siyasi amaçlar, itibar ve meşruiyet düşünceleri özellikle önemli bir rol oynamaktadır. Çocuk askerlerle ilgili uluslararası standartlara uyum ile meşruiyet arayışında olan silahlı gruplar arasında bir bağlantının varlığı açıktır (Jo, 2015: 160). Gerçekten de hem FARC hem de JEM'in siyasi gündemleriyle bağlantılı olan bu meşruiyet çabası, çocuk askerlerle ilgili önlemlerini teşvik eden önemli bir faktör olmuştur.

Çocuk askerlerin yasaklanması konusunda, iki devlet dışı silahlı aktörün yaklaşımı da yerel halk kitleleriyle bulunan ilişkileriyle doğrudan bağlantılıdır. Her iki silahlı grup da halk adına savaştığını iddia ediyordu, dolayısıyla çocukların askere alınması konusunda halkın olumsuz tepkisini dikkate almak zorundaydı. Bu destek ayrıca ekonomik ve siyasi destek açısından da önemlidir. İlginç bir şekilde, JEM'e kıyasla FARC'ın yerel halkla bağları ve halk üzerindeki kontrolü daha da güçlüydü; yerel gençlerin FARC savaşılarını memnun etmeye çalıştığına dair kayıtlar vardır. Bu, çocukların zorla askere alınmasının daha az olduğu, ancak çocukların FARC saflarına daha fazla gönüllü katılımının olduğu bir durum yarattı (Arjona, 2016: 244).

Ayrıca, FARC'ın katı hiyerarşisi ile çocuk askerlerin fiilen serbest bırakılması arasındaki korelasyon, iyi niyetli güçlü komuta ve kontrolün aslında çocuk askerliği caydırdığını doğrulamaktadır. FARC'ın liderliği çocukların korunması konusunda bir şeyler yapmaya niyetlendiğinde, grubun geri kalanının onun emirlerine uymaktan başka seçeneği yoktur. Aksi yönde ise JEM'in esnek yapısı ve hiyerarşik olarak bölünmüşlüğü, çocuk asker sayısının sifıra indirilmesi konusunda ne tip bir etkiye sahip olduğu belirsizdir.

İlginç bir şekilde, iki devlet dışı silahlı grup tarafından çocukların askere alınmasının yasaklanmasında askeri ve mali hususlar o kadar da önemli görünmemektedir. Çocuk askerlerin silahlı çatışmalarda kullanılmasının avantajlarını incelediğimizde bir duyguyu, düşünceyi aşılamanın kolaylığı belirgin; dezavantaj olarak çatışma deneyimlerinin az olması ve eğitime yatkın olmamaları gösterilebilir. Ancak avantaj ve dezavantajlar değerlendirildiğinde bir denge sağlandığı açıktır. Ayrıca, çocuk asker kullanmak yerel halkın desteğini ve mali desteği kaybetmek anlamına gelebilir; ancak öte yandan, bir silahlı grup liderinin açıkladığı gibi, çocuk askerler asker eksikliğini telafi etmenin bir yolu olabilir. Devlet dışı silahlı aktörlerin çocuk askerlere bakış açısı eğer büyük bir ateş yakmak istiyorsanız, çok sayıda oduna ihtiyacınız vardır (Bangerter, 2011: 354) yaklaşımıyla doğrudan ilintilidir.

Buna karşılık, bu makalede incelenen iki devlet dışı silahlı aktör de, uluslararası toplumdan gelen baskılar konusunda kayıtsız kalmamaktadır. Sivil toplum kuruluşu Cenevre Çağrısı'nın Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin yaklaşımını değiştirmesinde etkisi ve Sudan'da Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından suç isnat edilen başkan El Beşir ile mücadele etmek zorunda kalmasına rağmen; Birleşmiş Milletler ile bir Eylem Planı hazırlayan Adalet ve Eşitlik Hareketi'nin değişimi doğrultusunda, dış kuruluşlar iki grup tarafından çocukların askere alınmasının yasaklanmasına değerli katkılarda bulunmuştur. Aslında JEM'in başkan yardımcısı 2010 yılında gönüllü olarak Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne çıktığından bu yana JEM çocuk askerlerle ilgili çeşitli önlemler almıştır (Jo, 2015: 219).

Ancak FARC ve JEM'in politikalarında en önemli farkı yaratmış olabilecek faktör barışa dönüş faktörüdür. Barış ve ateşkes anlaşmaları, devlet dışı silahlı grupları çocukların silah altına alınmasını yasaklama konusunda motive etmektedir. Bu yaklaşım, müzakere ve gelecek hakkında düşünmek için alan yaratmakta ve kaçınılmaz olarak çocuklara atıfta bulunmaktadır. Silahların bırakılması, çocuk askerlerin yasaklanması ve siyasi zeminde uzlaş sağlanması barış anlaşmaları sürecinin bir sonucu olarak nitelendirilebilir.

Son olarak, FARC'ın ideolojisi ve iç ilkeleri çocuk askerlerle ilgili politikaların benimsenmesini kolaylaştırmış olabilir; ancak ideolojinin tek başına yeterli bir faktör olmadığı oldukça açıktır, çünkü FARC başından beri aşağı yukarı aynı ideolojiyi sürdürmüş ve ancak sonlara doğru çocuk asker alımını yasaklamaya başlamıştır. Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin çocuk askerler konusundaki yaklaşım değişikliğini, sadece ideolojik eksene indirgemek doğru değildir. JEM için, özellikle Halil'in ölümünden sonra, hangi ideolojinin JEM'i motive etmeye devam ettiğini belirlemek daha da zordur. Bu durum ve grubun bölünmüşlüğü JEM'in analizinde genel bir engel teşkil etmiş ve devlet dışı bir silahlı grubu incelerken ve motivasyon faktörlerini bulmaya çalışırken karşılaşılabilecek zorlukları göstermiştir. Her iki silahlı grup da çocuk askerlerin silah altına alınmasını yasaklamak için, kısmen grubun özelliğine, yapısına, amacına ve bağlamına bağlı olan çeşitli nedenlerle motive olmuştur.

Bu makalenin oluşturulma gerekçesi şu şekilde özetlenebilir; her silahlı grubun uluslararası insancıl hukuka saygı göstermesi gerektiği konusunda ikna edilmesini sağlayacak formülü tanımlamak ne yazık ki mümkün değildir, ancak belirli bir grubun hukuka saygı gösterme veya ihlal etme eğiliminde olmasının nedenlerini anlamadan etkili bir ikna da mümkün olmayacaktır. Bu makalede amaçlanan, silahlı grupların uyum göstermesi için olası motivasyon faktörlerini belirtmektir. Araştırma sonucunda ulaşılan sonuç; silahlı gruba ve politik şartlara göre değişkenlik gösterse bile, sonuç mantığı ve uygunluk mantığı olarak adlandırılan iki yaklaşım, uluslararası insancıl hukuka devlet dışı silahlı aktörlerin saygı göstermesi için gerekli sebepleri gruplayan faktörlerdir.

Tespit edilen faktörler doğrultusunda; uluslararası insancıl hukuk ile uyumlu hareket etmeleri sonucunda, devlet dışı silahlı aktörler karşılaşacakları dezavantajları dengelemeli ve nihayetinde amaç ve hedefleri doğrultusunda kendileri için stratejik olarak en uygun seçeneğe yönelmelidirler. Silahlı çatışmaların değişen doğası nihayetinde, bu makalede belirlenen hukuka saygıyı etkileyen unsurlar zamanla değişime uğrama ihtimalinden muaf değildir ve böylelikle tespit edilmeleri daha da imkansız hale gelecektir. FARC ve JEM'in analizi ve çocukların askere alınmasının yasaklanması, örtüşen motivasyon faktörlerinin genellikle zaman içinde sabit kalmamasıyla bu konuda bir ipucu vermiştir. Bununla birlikte, her iki silahlı grubun da büyük ölçüde siyasi ve itibarla ilgili düşüncelerle motive olduğu ve aynı zamanda meşruiyet ve barışa dönüş fikirleriyle hareket ettiği gibi bazı tekrarlayan temalar tespit edilmiştir. Barışa dönüş sürecinin; özellikle devlet dışı silahlı aktörleri ve devleti barış ekseninde birleştiren, anlaşma yolunu tercih etmeyi teşvik eden, aynı zamanda uluslararası insancıl hukukun en temel ilkesi ve amacı olan insanîyetin önceliklenmesi, tartışılması için olanak oluşturan değerli bir yaklaşım olduğu dikkat alınmalıdır.

Bu araştırma sadece akademik bir çalışma olma ötesinde, devlet dışı silahlı aktörlerin insan hakları hukuku sorumlulukları da olduğunu dikkate almaktadır. Saygı örnekleri de dahil olmak üzere sahadaki durumun tam bir resmini vermek ve bu saygıyı arttırmanın yollarını bulmakta sebat etmek, uluslararası insancıl hukuk sistemine olan güveni korumak için elzemdir. Bu güven de yaşam ile ölüm, insan onuruna saygı ile sınır tanımayan zulüm arasındaki farkı yaratan ve insanlık ilkelerinin ateşini canlı tutmamızı sağlayan şeydir. Bu yolculukta silahlı gruplar analiz edilmeli ve devreye sokulmalıdır, çünkü silahlı gruplar sadece sorun değildir, onlar çözümün bir parçasıdır.

KAYNAKÇA

- Arjona, A. (2016). *Rebelocracy: Social Order in the Colombian Civil War*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Bangerter, O. (2010). Disseminating and Implementing International Humanitarian Law within Organized Armed Groups Measures Armed Groups Can Take to Improve Respect for International Humanitarian Law. G. L. Beruto, & M. Odello içinde, *Non-State Actors and International Humanitarian Law Organized Armed Groups: A Challenge for the 21st Century* (s. 198). Sanremo: FrancoAngeli.
- Bangerter, O. (2011). Reasons Why Armed Groups Choose to Respect International Humanitarian Law or Not. *International Review of the Red Cross*, 358.
- Bangerter, O. (2015). Comment: Persuading Armed Groups to Better Respect International Humanitarian Law. H. Krieger içinde, *Inducing Compliance with International Humanitarian Law* (s. 113). Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, L. D., & Henckaerts, J. M. (2005). *Customary International Humanitarian Law*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Bellal, A. (2019). *The War Report: Armed Conflicts In 2018*. Geneva : The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights.
- Bellal, A., & Heffes, E. (2018). Yes, I Do: Binding Armed Non-State Actors To IHL And Human Rights Norms Through Their Consent. *Human Rights & International Legal Discourse*, 126.
- Bellal, A., & Maslen, S. C. (2011). Enhancing Compliance with International Law by Armed Non-State Actors. *Goettingen Journal of International Law*, 175-197.
- Bouvier, V. M. (2009). *Colombia: Building Peace in a Time of War*. Washington: United States Institute of Peace Press.
- Brodzinsky, S. (2017, 06 27). Welcome to Peace: Colombia's Farc Rebels Seal Historic Disarmament. *Guardian*, s. 2.
- Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States) (Judgment), ICJ Rep 392 (International Court of Justice 06 27, 1986).
- Centre for Humanitarian Dialogue. (2008, 07 11). *The Geneva/Darfur Humanitarian Dialogue*. http://theirwords.org/http://theirwords.org/media/transfer/doc/1_sd_jem_slm_a_unity_2008_18-9786ecfeda2b4605ff60bcd44ab48b2.pdf adresinden alındı
- Clapham, A. (2006). Human Rights Obligations of Non-State Actors in Conflict Situations. *International Review of the Red Cross*, 491.
- Collins, R. (2008). *A History of Modern Sudan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins, R., & Burr, M. (2008). *Darfur: The Long Road to Disaster*. Princeton: Markus Wiener Publishers.
- Corten, O., & Klein, P. (2011). Are Agreements between States and Non-State Entities Rooted in the International Legal Order? E. Cannizzaro içinde, *The Law of Treaties Beyond the Vienna Convention* (s. 3-24). Oxford : Oxford Academic.
- Craze, J., & Tubiana, J. (2016). *A State of Disunity: Conflict Dynamics in Unity State, South Sudan*. Geneva: Small Arms Survey.
- Dabone, Z. (2012). *Le droit international public relatif aux groupes armés non étatiques*. Paris: Schulthess.
- Dunbar, N. (1955). The Significance of Military Necessity in the Law of War. *Juridical Review*, 201-212.
- Flint, J. (2007). Darfur's Armed Movements. A. Waal içinde, *War in Darfur* (s. 161). London: Justice Africa.
- Forsythe, D. (1978). Legal Management of Internal War: The 1977 Protocol on Non-International Armed Conflicts. *American Journal of International Law*, 272-292.

- Fortna, V. P. (2004). Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace after Civil War. *International Studies Quarterly*, 269.
- Franck, T. (1988). Legitimacy in the International System. *American Journal of International Law*, 705-759.
- Frésard, J. J. (2004). *The Roots of Behaviour in War: A Survey of the Literature*. Geneva: ICRC.
- Geiss, R. (2015). Scope and Content of the Obligation to Ensure Respect. H. Krieger içinde, *Inducing Compliance with International Humanitarian Law* (s. 419). Cambridge: Cambridge University Press.
- Geneva Call. (2012, 09 26). *Action Plan: Operational Mechanism to Prevent and End Recruitment and Use of Child Soldiers*. <http://theirwords.org>: http://theirwords.org/media/transfer/doc/sd_jem_2012_55-b4f6cb533f33a9415cc738069a0efee6.pdf adresinden alındı
- Geneva Call. (2014, 11 16). *Ricardo Téllez of the Peace Delegation of the FARC-EP*. <https://www.youtube.com>: <https://www.youtube.com/watch?v=cExLLUx0V9c&feature=youtu.be> adresinden alındı
- Geneva Call. (2015, 02 03). *Announcement on Minors in the Conflict*. <http://theirwords.org>: http://theirwords.org/media/transfer/doc/farc_ep_announcement_on_minors_in_the_conflicte6c1d31649e5c1560d3487a1740e48c0.pdf adresinden alındı
- Geneva Call. (2015, 02 16). *Geneva Call welcomes the announcement by the FARC-EP on a raise of the minimum recruitment age*. <https://genevacall.org>: <https://genevacall.org/geneva-call-welcomes-announcement-farc-ep-raise-minimum-recruitment-age/> adresinden alındı
- Geneva Call. (2017). *Armed Non-State Actors and Landmines: Towards a Holistic Approach to Armed Non-State Actors?* Geneva : Geneva Call.
- Guevara, E. (1969). *Guerrilla Warfare*. New York: Vintage Books.
- Hayner, P. (2007). *Negotiating Peace in Liberia: Preserving the Possibility for Justice*. Geneva: Centre for Humanitarian Dialogue and International Center for Transitional Justice.
- Hayner, P. (2010). Creating Incentives for Compliance: Between Amnesty and Criminalization. M. Odello, & G. L. Beruto içinde, *Non-State Actors and International Humanitarian Law Organized Armed Groups: A Challenge for the 21st Century* (s. 184). Sanremo: FrancoAngeli.
- Heffes, E., & Kotlik, M. (2014). Special Agreements As a Means of Enhancing Compliance with IHL in Non-international Armed Conflicts: An Inquiry Into the Governing Legal Regime. *International Review of the Red Cross*, 1195-1224.
- Higgins, N. (2009). The Regulation of Armed Non-State Actors: Promoting the Application of the Laws of War to Conflicts Involving National Liberation Movements. *Human Rights Brief*, 12-18.
- Holá, B., & Guzman, L. (2019). Punishment in Negotiated Transitions: The Case of the Colombian Peace Agreement with the Farc-Ep. *International Criminal Law Review*, 127-159.
- ICRC. (2020). *The Roots of Restraint in War*. Geneva: ICRC.
- International Commission of Inquiry on Darfur. (2005). *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General*. Geneva: UN.
- Jo, H. (2015). *Compliant Rebels Rebel Groups and International Law in World Politics*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford: Stanford University Press.
- Krieger, H. (2015). Inducing Compliance in Areas of Limited Statehood. H. Krieger içinde, *Inducing Compliance with International Humanitarian Law* (s. 512). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kyriakopoulos, G. (2016). Formation Of International Custom And The Role Of Non-State Actors. P. Pazartzis içinde, *Reconceptualising the Rule of Law in Global Governance, Resources, Investment and Trade* (s. 49). London: Hart Publishing.
- LaRosa, M., & Mejía, G. (2012). *Colombia: A Concise Contemporary History*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Lee, C. (2012). The FARC and the Colombian Left: Time for a Political Solution? *Latin American Perspectives*, 28-42.
- Mack, M. (2008). *Increasing Respect for International Humanitarian Law in Non-International Armed Conflicts*. Geneva: ICRC.

- Martuscelli, P. N., & Villa, R. D. (2018). Child Soldiers as Peace Builders in Colombian Peace Talks Between the Government and the FARC–EP. *Conflict, Security & Development*, 387-408.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to Authority*. New York: Harper & Row.
- Monono, C. E. (2007). Respect for International Humanitarian Law by Armed Non-state Actors in Africa. *International Review of the Red Cross*, 905-924.
- Murray, D. (2015). How International Humanitarian Law Treaties Bind Non-State Armed Groups. *Journal of Conflict & Security Law*, 101-131.
- Nagle, L. (2011). Child Soldiers and the Duty of Nations to Protect Children from Participation in Armed Conflict. *Cardozo Journal of International and Comparative Law*, 10.
- Nikolova, M. (2014). Interview with Emanuele Castano. *International Review of the Red Cross*, 697-705.
- Nuclear Tests Case (Australia v France) (Judgment), ICJ Rep 253 (International Court of Justice 06 22, 1974).
- Olsen, J., & March, J. (1998). The Institutional Dynamics of International Political Orders. *International Organizations Law Review*, 943-949.
- Pictet, J. (1952). *Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949, Vol. 1: Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*. Geneva: ICRC.
- Pictet, J. (1960). *Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949, Vol. 3: Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War*. Geneva: ICRC.
- Prosecutor v Dusko Tadić a/k/a 'Dule', Opinion and Judgment Trial Chamber II, IT-94-1-T (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia 07 14, 1997).
- Radio Dabanga. (2017, 02 01). *Darfur: Unamid Welcomes JEM Order Against Child Soldiers*. <https://www.dabangasudan.org>: <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/darfur-unamid-welcomes-jem-order-against-child-soldiers> adresinden alındı
- Relief Web. (2010, 07 21). *Memorandum of Understanding between the JEM and the UN regarding Protection of Children*. <http://reliefweb.int>: http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/3864EE07BF38473C852577670066EA08-Full_Report.pdf adresinden alındı
- Roberts, A., & Sivakumaran, S. (2012). Lawmaking By Non-State Actors: Engaging Armed Groups In The Creation Of International Humanitarian Law. *Yale Journal of International Law*, 37.
- Rodenhäuser, T. (2018). *Organizing Rebellion: Non-State Armed Groups Under International Humanitarian Law, Human Rights Law, And International Criminal Law*. Oxford : Oxford University Press.
- Rojas, D. M., & Frésard, J. J. (2004). *The Roots of Behaviour in War*. Geneva: IRRC.
- Ryngaert, C. (2011). Non-State Actors In International Humanitarian Law. J. d'Aspremont içinde, *Participants in the International Legal System: Multiple Perspectives on Non–State Actors in International Law* (s. 289). London: Routledge.
- Saab, B., & Taylor, A. (2009). Criminality and Armed Groups: A Comparative Study of FARC and Paramilitary Groups in Colombia. *Studies in Conflict & Terrorism*, 455-475.
- Sandoz, Y., Swinarski, C., & Zimmermann, B. (1987). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Geneva: International Committee of the Red Cross.
- Sanín, F. (2008). Telling the Difference: Guerrillas and Paramilitaries in the Colombian War. *Politics and Society* , 3-34.
- Sassòli, M. (2010). Taking Armed Groups Seriously: Ways To Improve Their Compliance With International Humanitarian Law. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 3.
- Schneckener, U., & Hofmann, C. (2015). The Power of Persuasion - The role of international non-governmental organizations in engaging armed groups. H. Krieger içinde, *Inducing Compliance with International Humanitarian Law* (s. 97). Cambridge: Cambridge University Press.
- Shany, Y., & Sassòli, M. (2011). Debate: Should the Obligations of States and Armed Groups under International Humanitarian Law Really be Equal? *International Review of the Red Cross*, 882.

- Sinno, A. (2011). Armed Groups' Organizational Structure and Their Strategic Options. *International Review of the Red Cross*, 317.
- Sivakumaran, S. (2006). Binding Armed Opposition Groups. *International and Comparative Law Quarterly*, 373.
- Small Arms Survey. (2017). *Human Security Baseline Assessment for Sudan and South Sudan, Justice and Equality Movement*. Geneva: Small Arms Survey.
- Tanner, V., & Tubiana, J. (2006). *Interview with JEM Cadre*. Geneva: Small Arms Survey.
- Tanner, V., & Tubiana, J. (2006). *Interview with Zaghawa Traditional Leader*. Am Nabak: Small Arms Survey.
- Tanner, V., & Tubiana, J. (2007). *Divided They Fall: The Fragmentation of Darfur's Rebel Groups*. Geneva: Small Arms Survey.
- Taşdemir, F., & Albayrak, G. (2018). 21. Yüzyılda Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmaların Gri Bölgesi: Statü Tartışmaları. F. Taşdemir, & G. Albayrak içinde, *Uluslararası İnsanlık Hukuk Kavramlar İlkeler ve Yeni Gelişmeler* (s. 96). Ankara: Adalet Yayınları.
- Taşdemir, F. (2017). Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59-85.
- UN News Centre. (2016, 05 16). *Colombia: agreement to reintegrate children from FARC welcomed by UN envoy*. <http://www.un.org/>: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=53948#.WYI9B8aB3EY> adresinden alındı
- UN Peacemaker. (2013, 02 10). *Ceasefire Agreement*. <http://peacemaker.un.org/>: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SD_130210_CeasefireGoSJEMSudan.pdf adresinden alındı
- UNSG. (2009). *Report of the Secretary General to the Security Council on the Protection of Civilians in Armed Conflict*. Geneva: United Nations Secretary-General.
- UNSG. (2011). *Children and Armed Conflict: Report of the Secretary-General*. Geneva: UNSG.
- Veuthey, M. (1983). *Guérilla et Droit Humanitaire*. Geneva: ICRC.
- Waal, A. (2007). Darfur's Deadline: the Final Days of the Abuja Peace Process. A. Waal içinde, *War in Darfur and the Search for Peace* (s. 275). Cambridge: Harvard University Press.
- Waal, A., & Flint, J. (2008). *Darfur: A Short History of a Long War African Arguments*. London: Zed Books.
- Wilson, H. A. (1998). *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*. Oxford: Clarendon Press.
- Wood, R. (2015). Strategic Motives for Violence against Civilians. H. Krieger içinde, *Inducing Compliance with International Humanitarian Law* (s. 41). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zegveld, L. (2002). *Accountability of Armed Opposition Groups in International Law*. Cambridge : Cambridge University Press.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2022 ✓Accepted/Kabul:16.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116854

Research Article/Araştırma Makalesi

Acar, B., Çakır, G., Bilgetakin, Ö., Gülsoy, D., Aykır, K. ve Yaman, Ö. M. (2023). "İleri Yaş Hükümlülerin Cezaevi Deneyimleri ve Tahliye Sonrası Uyum Sorunları", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 61-78.

İLERİ YAŞ HÜKÜMLÜLERİN CEZAEVİ DENEYİMLERİ VE TAHLİYE SONRASI UYUM SORUNLARI

Burak ACAR*, Gamze ÇAKIR**, Özlem BİLGETEKİN***, Dilek GÜLSOY****, Kader AYKI ***** , Ömer Miraç YAMAN*****

Öz

İleri yaş hükümlüler, hem yaşlılıklarından hem de hükümlü olmalarından kaynaklanan iki dezavantajlı durumu aynı anda deneyimledikleri için cezaevi içerisinde pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada ileri yaş eski hükümlü erkeklerin; cezaevi sürecinde yaşadıkları zorlukları ortaya çıkarmak ve tahliye sonrası deneyimlerini ve topluma uyum pratiklerini incelemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemi ve fenomenolojik desen kullanılmıştır. Veriler, 50 yaş ve üzeri 8 ileri yaş eski hükümlü erkek ile yapılan derinlemesine mülakatlar ve gözlemler aracılığıyla toplanmış ve betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada ileri yaş hükümlülerin; fiziksel, psikolojik, sosyal ve sağlık sorunları yaşadıkları, cezaevinin fiziksel şartlarının yaşlı hükümlüler için uygun olmadığı, yaşlıların sağlık ihtiyaçlarının ve tıbbi bakımlarının karşılanması noktasında yetersizliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tahliye olduktan sonra ileri yaş eski hükümlülerin yeni yaşamlarına uyum sağlayabilmeleri için 6 ay-2 yıllık alışma sürecine ihtiyaç duydıkları, bu sürenin uygulanmadığı bazı zamanlarda aile üyeleri ile beklentilerinin çatıştığı ve aile ilişkilerinde kopuklukların meydana geldiği, bireylerin iş yaşamına dâhil olmakta zorlandıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra sosyal, teknolojik ve ilişkisel değişimlere uyum sağlamakta zorlandıkları da tespit edilmiştir. Sonuç olarak ileri yaş hükümlülere yönelik mesleki farkındalığın kazanılması, cezaevinin fiziksel şartlarının yeniden düzenlenmesi, tahliye sonrası süreçte ileri yaş eski hükümlülere yönelik sosyal destek sunulması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yaşlı Hükümlü, Eski Hükümlü, Cezaevi, Tahliye.

PRISON EXPERIENCES AND COMPLIANCE PROBLEMS OF ELDERLY PRISONERS AFTER RELEASE FROM PRISON

Abstract

The elderly prisoners face many problems in the prison since they find themselves in two different disadvantageous situations at the same time: one being of old age, and the other one being convicted. This study aims to reveal the difficulties experienced by the elderly ex-prisoner men while they were in prison and to examine their experiences and social integration practices after being released. In this context, the qualitative research method and phenomenological design have been used. The data have been collected through in-depth interviews and observations with 50-year-old or older 8 ex-prisoner men, and have been analyzed with the descriptive analysis method. In the research, it has been concluded that elderly prisoners face physical, psychological, social and health problems and the physical conditions of the prison are not suitable for them, and that there are inadequacies in meeting the health needs and medical care of the elderly. In addition, it has been observed

*Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: acarburak.tr@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4765-3319>)

**Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: gamzecaakir@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0636-0683>)

***Sosyal Çalışmacı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çocuk Destek Merkezi, BURSA.

e-posta: bilgetekinozlem@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4557-0464>)

****Sosyal Çalışmacı, Yeşilay Danışmanlık Merkezi (YEDAM), KAHRAMANMARAŞ.

e-posta: Odilekgulsoy@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5734-7641>)

*****Sosyal Çalışmacı

e-posta: aykikader.tr@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4237-2825>)

***** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: omermirac@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9989-8575>)

that elderly ex-prisoners need an adaptation period of 6 months to 2 years to adapt to their new life after their release, and that when they do not have the chance to get this time of adaptation, their expectations conflict with the ones of their family members and disconnections occur in family relations, and as individuals, they have difficulties in getting involved in the business life. In addition to all these, it has also been determined that they have difficulties in adapting to social, technological and relational changes. As a result, it is thought that it is necessary to gain professional awareness concerning the elderly prisoners, to reorganize the physical conditions of the prison, and to provide social support to elderly ex-prisoners after they get released.

Keywords: *Elderly Prisoners, Ex-Prisoners, Prison, Release.*

1. GİRİŞ

Son yüzyıllarda insan yaşam süresi her geçen yıl artmakta ve doğum oranları da azalmaktadır (Tekin ve Kara, 2018: 222). Bu gibi nedenlere bağlı olarak dünyada ve ülkemizde yaşlı nüfus oranı artış göstermektedir (Mandıracıoğlu, 2010: 40). Yaşlı nüfus oranının artması ise beraberindeki sorunların toplum içinde daha fazla görünür olmasına zemin hazırlamaktadır. Söz konusu sorun alanlarından birisi, cezaevlerindeki hükümlü yaşlıların deneyimledikleri etraftan şekillenmektedir. Nitekim yaşlı nüfusunda olduğu gibi hükümlü yaşlı sayısında da yükselme mevcuttur ve hükümlü yaşlıların sorunları kümülatif şekilde artmaktadır. Örneğin İngiltere’de 60 yaş ve üstündeki hükümlü sayısı 2000 yılına geldiğinde, 1990 yılındakinin 3 katı olmuştur (Howse, 2003: 1). Bununla beraber dünya genelinde 2007 ve 2010 yılları arasında 65 yaş ve üstündeki hükümlü sayısı, toplam hükümlü sayısına göre 94 kat yükselmiştir (Human Rights Watch, 2012: 7). ABD’de ise 2015 yılındaki hükümlülerden %8,6’sı 50-54; %5,4’ü 55-59; %2,8’i 60-64 yaş ve %2,4’ü de 65 yaş ve üstündedir. 55 yaş ve üstündeki ileri yaş hükümlüler, tüm hükümlü sayısının yaklaşık %11’ine tekabül etmektedir (Carson ve Anderson, 2016: 13).

Türkiye’de de durum benzer şekilde seyretmektedir. 2016 ve 2020 yılları arasındaki 45 yaş ve üzeri hükümlü bireylerin yaşlarına göre sayıları Tablo 1’de sunulmuştur. Buna göre 45 ve 65 yaş üstündeki hükümlü birey sayısı, 2016 yılında toplam 41.978 iken 2020 yılında bu sayı 61.105’e yükselmiştir (TÜİK, 2020).

Tablo 1: 2016- 2020 yılları arasındaki 45 yaş ve üzeri hükümlü birey sayısının yaşa göre dağılımı

Yaş aralığı \ Yıl	45-54	55-64	+65	Toplam
2016	29.000	10.441	2.537	41.978
2017	31.099	11.031	2.686	44.816
2018	38.772	13.870	3.364	56.006
2019	43.777	15.771	3.921	63.469
2020	40.952	16.052	4.101	61.105

Ayrıca Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü’nün (2022) yayınladığı rapora göre 2022 yılının Şubat ayı son sayımlarındaki toplam 271.163 hükümlünün 94.797’si 40-65 yaş aralığında, 4.902’si ise 65 yaş ve üstünde yer almaktadır. Yıllara göre hükümlü yaşlı sayılarına bakıldığında (Tablo 1), her geçen yıl hükümlü yaşlıların sayısının arttığı görülmektedir. Sanders ve Stensland (2018:233), cezaevlerinde kalan hükümlü yaşlı sayısının giderek artmasını “cezaevlerinin grileşmesi” olarak ifade etmektedir. Yaşlı hükümlüler nitelendirmesi 3 farklı grubu içinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki cezaevine gençlik döneminde giren ve cezaevinde yaşlanan kişilerden oluşmaktadır. Bu grup tahliye sonrası en fazla uyum sorunları yaşayan gruptur (Atabay, 2009: 126). İkincisi 50 yaş ve sonrasında hüküm giyip, cezaevine giren bireylerin oluşturduğu gruptur. Üçüncü grup ise birden çok kez cezaevine giren ve çıkan bireylerden oluşmaktadır. Üçüncü grupta yer alan bireyler *mükerrer hükümlüler* olarak nitelendirilmektedir (Özdemir-Ocaklı ve Duyan, 2020: 1549). Her üç gruptaki yaşlı hükümlülerin yaşam kalitelerinin cezaevi ortamından olumsuz etkilendiği bilinmektedir (Smet vd., 2017: 1572).

Yaşlı hükümlülerin cezaevlerinde tecrübe ettikleri zorlukların başında psikososyal sorunlar gelmektedir. Nitekim, cezaevi süreci olmaksızın, yaşlılık sürecinin kendisi; ölüm korkusu, yalnızlık, kişilik bozuklukları, uyku bozuklukları, kaygı problemleri ve stres (Kulaksızoğlu, 2009: 65) gibi birçok psikososyal zorluğu beraberinde

getirmekte iken; cezaevinde kalmakta olan yaşlılar bunlara ek olarak; travma (Haugebrook vd., 2010: 222), bunalım, kaygı ve majör depresyon (Hayes vd., 2012: 1161) gibi zorlayıcı durumları yaşamaktadırlar. Ayrıca cezaevindeki yaşlılar, yoğun olarak genç hükümlüler karşısında güvenlik açısından korku ve kaygı da hissetmektedir (Dawes, 2009: 262). Yaşlı hükümlülerin aileleri ile görüşme düzeyleri ve sıklıkları da cezaevi sürecinde psikolojik durumlarını etkilemektedir. Bazı yaşlı hükümlülerin, yaşlı akrabaları; sağlık sorunları, ekonomik sorunlar vb. nedenlerden dolayı cezaevindeki akrabalarını ziyaret etme imkânı bulamamaktadır. Bununla beraber yaşlının yargılandığı suçun niteliğine göre de ailelerin yaşlı ile görüşme durumları değişmektedir. Zira cinsel istismar veya terör gibi toplumun çoğunluğu tarafından damgalanmaya yol açan suçları işleyen yaşlıların aileleri, yaşlı ile iletişimlerini sonlandırabilmektedir (Clough ve Herring, 2018). İleri yaş hükümlülerin cezaevi sürecinde iken aile ilişkilerinin kopuk olması, tahliye sonrası topluma uyum konusunda çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir (Acar ve Yaman, 2019: 1190). Öte yandan ileri yaş döneminde yaygın şekilde görülen fiziksel kısıtlanmalar, cezaevi koşulları ile birleştiğinde hükümlüleri daha da zorlayıcı olabilmektedir. Zira ileri yaş nedeni ile yürüme zorluğu bulunan hükümlülerin; cezaevlerinde yürüteç, tekerlekli sandalye, protez cihaz vb. aletlere erişimleri mümkün olmayabilmektedir (Synder vd., 2009: 118). Bununla beraber cezaevlerinin ileri yaşta kişiler için sınırlı hareket imkânı sunması, banyoların yaşlılar için uygun koşullarda olmaması, rampaların veya merdivenlerin yaşlıların çıkmasına uygun inşa edilmemesi gibi sorunlar; yaşlıların fiziksel kısıtlanmalarından dolayı cezaevlerinde yaşadıkları diğer sorunlar arasında yer almaktadır (Trotter ve Baidawi, 2014: 203). İleri yaş hükümlülerin karşılaştıkları bu sorunlar, genç hükümlülerden ihtiyaçlarından ayrılmaktadır. İleri yaş hükümlülerin cezaevinde karşılaştıkları bir diğer sorun alanı sağlık sorunlarıdır. Yaşlılık döneminde ortaya çıkan akut ve özellikle kronik hastalıklarının bakım ihtiyaçlarının cezaevlerinde karşılanması zor olabilmektedir. Çünkü cezaevlerinde her yaşlı için hususi tıbbi bakım hizmetleri sunulmamaktadır. Bu durum yaşlılık dönemi hastalıklarının artmasına veya daha ağır yaşanmasına neden olmaktadır (Shantz ve Frigon, 2009: 4). Öte yandan cezaevinin olumsuz yaşam şartlarından dolayı yaşlılarda yeni hastalıklar da ortaya çıkabilmektedir (Ocaklı, 2019: 13). Öyle ki yaşlılık döneminde sıklıkla görülen astım, üst solunum yolu enfeksiyonları, zatürre, tüberküloz, amfizem vb. hastalıklar karşısında cezaevlerinin havalandırma sistemleri yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle cezaevlerindeki birçok yaşlı kronik solunum yolu enfeksiyonlarından muzdariptir (Reimer, 2008: 204). Dolayısıyla söz konusu bireylerin cezaevi içindeyken diğer hükümlü gruplara nazaran daha fazla sağlık hizmetine ihtiyaç duymaktadır.

Sonuç olarak ileri yaş hükümlüler, cezaevi içerisinde yukarıda ifade edilen pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu bireyler hem ileri yaşlarından hem de hükümlü olmalarından kaynaklanan iki dezavantajlı durumu aynı anda yaşamaktadır. Bu noktalardan hareketle araştırmada ileri yaş eski hükümlü bireylerin; cezaevi sürecindeki deneyimlerini ortaya çıkarmak ve tahliye sonrası topluma uyum pratiklerini anlamak amaçlanmıştır. Böylece ileri yaş eski hükümlülerin hem cezaevi sürecinde hem de tahliye sonrasında genç yetişkin hükümlülerden daha farklı olan ihtiyaçlarının bilinmesi, yaşam kalitelerinin artırılması için yapılacak uygulamalara rehber olması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

2. 1. Araştırmanın Modeli ve Deseni

Bu araştırmada ileri yaş eski hükümlü bireylerin cezaevindeki yaşam deneyimlerini keşfetmek ve tahliye olduktan sonraki topluma uyum pratiklerini anlamak amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmanın, araştırılan konuyu gerçekliği ile tanımlama ve sosyal gerçekliği derinlemesine anlama gibi amaçları (Kümbetoğlu, 2008: 34); araştırmanın amacı ile örtüşmektedir. Bununla beraber çalışma, fenomenolojik desene uygun yürütülmüştür. Fenomenolojik desende, bireylerin yaşamlarını ve deneyimlerini anlamlandırma şekilleri araştırmanın odak noktası olmaktadır (Sundler vd., 2019: 735). Bu araştırmada da ileri yaş eski hükümlülerin cezaevi sürecindeki deneyimlerini anlamlandırma şekilleri ve tahliye sonrası yaşamları odak olarak belirlenmiştir.

2. 2. Araştırma Grubu

Araştırma grubundaki bireylere ulaşma noktasında amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, seçici veya özne örnekleme olarak da bilinmektedir. Bu doğrultuda araştırmacının, konu hakkında bilgili olduklarını düşündüğü kişiler ve kurumlar ile iletişime geçilmektedir (Rai ve Thapa, 2004: 6). Bu noktadan

hareketle Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği (CİSST), İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), İnsan Hakları Derneği, Kader Mahkûmları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Sulukule Gönüllüleri Derneği, İstanbul Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, Fatih ilçesi Sulukule ve Karagümrük mahalle muhtarlıkları ve aynı mahallelerdeki kiraathaneler ile iletişime geçilmiştir. Söz konusu yerlere gidilmiş, bireylere araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgilendirme yapılmış, gizlilik ilkesi dile getirilmiştir. Ardından iletişime geçilen kişilerden, geçmişte cezaevinde kalan 50 yaş ve üzeri bireylere yönlendirmeleri talep edilmiştir.

Ölüm ve intiharın sıklıkla düşünülmesi (Yıldız, 2011: 2), intihar edenlerin %95'inden fazlasının tedavi edilebilir bir psikiyatrik hastalığının bulunması (The Sentencing Project, 2002: 18) ve sağlık koşullarının iyi olmaması gibi durumlar cezaevlerindeki hükümlülerin öne çıkan ve bilinen özelliklerindedir. Nitekim yapılan bir araştırmada hükümlü iken vefat eden kişilerin ölüm nedenleri araştırıldığında olguların %17,86'sının intihar, %3,57'sinin cezaevinde cinayet, %25'inin kardiyovasküler hastalık ve %26,79'unun da kanser nedeniyle öldüğü sonucuna ulaşılmıştır (Büyük vd., 2007: 3). Böylesi durumların ileri yaş hükümlüler için daha büyük bir risk faktörü olduğu düşünülerek örneklem grubu 50 yaş ve üzerinde cezaevinde en az 1 yıl bulunmuş olan eski hükümlüler şeklinde belirlenmiştir. Sonuç olarak toplam 8 ileri yaş eski hükümlü bireye ulaşılmıştır. Araştırma grubunun yaş ortalaması 57'dir, tüm katılımcılar erkektir. Katılımcılara dair detaylı bilgi Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların sosyodemografik bilgileri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Durumu	Medeni Durum	Meslek	Gelir Düzeyi	Tahliye Yılı	Cezaevi Süresi ¹
K1	62	Erkek	Lise	Bekâr	Serbest Meslek	AGD ² 'nin altında	2016	11
K2	77	Erkek	Lisans	Evli	Yok	AGD'nin üstünde	2015	13
K3	56	Erkek	Lisans	Bekâr	İşçi	AGD'nin altında	2017	9
K4	63	Erkek	İlköğretim	Bekâr	Emekli	AGD'nin üstünde	2018	16
K5	55	Erkek	İlköğretim	Evli	Emekli	AGD'nin üstünde	2019	8,5
K6	55	Erkek	Lise	Evli	İşçi	AGD	2017	22
K7	55	Erkek	Yüksek Lisans	Evli	Yok	Belirsiz	2018	25
K8	57	Erkek	Lisans	Evli	Emlakçı	AGD'nin üstünde	2015	19

2. 3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada 2 farklı veri toplama yöntemi tercih edilmiştir. Bunlardan ilki derinlemesine mülakatlardır. Derinlemesine mülakatlarda araştırılan konu hakkında açık uçlu sorular sorularak daha detaylı bilgi toplanabilmektedir. Mülakat boyunca sosyodemografik soru formu ve yarı yapılandırılmış soru formu olmak üzere iki ayrı soru formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formunda katılımcıların cezaevi deneyimlerine ve tahliye olduktan sonraki aile ilişkilerine, sosyal çevrelerine, iş durumlarına vb. ilişkin sorular yer almaktadır. Mülakatlar, katılımcıların belirlediği yer ve zamanlarda gerçekleşmiştir. Bir görüşme ortalama 40 dakika sürmüştür.

2. 4. Veri Analiz Yöntemi

Derinlemesine mülakat ve gözlem sonucu elde edilen 390 dakikalık ses kaydı bilgisayar ortamında yazıya aktarılmış ve toplam 79 sayfalık yazılı doküman elde edilmiştir. Elde edilen veriler MAXQDA Nitel Veri Analiz Programı'na yüklenmiştir. Bu program üzerinde araştırmacılar tarafından emek yoğun şekilde kodlama gerçekleştirilmiş, daha sonra ortak kodlar birleştirilerek ana temalara ulaşılmıştır. Araştırma verileri betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Betimsel analizde veriler; daha önce araştırmacılar tarafından belirlenen

1 Cezaevinde Farklı Zamanlardaki Kalış Sürelerinin Toplamı

2 Asgari Gelir Düzeyi

temalar doğrultusunda işlenir, doğrudan alıntılar yapılır ve araştırmacının yorumlaması ile sunulur (Şahin, 2020: 190).

2. 5. Sınırlılık

Araştırmanın sınırlılıklarından ilki, katılımcılar ile güven ilişkisinin kurulmasında yaşanmıştır. Nitekim katılımcıların çoğu araştırmacılara ilk olarak güvenmemiş, kimlik bilgilerinin paylaşılması noktasında şüphe hissetmişlerdir. Bu noktada araştırmacılar gizlilik ve gönüllülük ilkesinden detaylı olarak bahsetmiş ve güvene dayalı ilişki kurulduktan sonra mülakatlara başlanmıştır. Bir diğer sınırlılık ileri yaşta olan katılımcıların nefes darlığı gibi sağlık sorunları nedeni ile mülakatların bölünmesi olmuştur. Katılımcıya bu hususlarda zaman tanınmış ve kendisini iyi hissettiği durumlarda mülakata devam edilmiştir. Son olarak ise uzun yıllar cezaevinde kalmış olan bireylerin travmatize olma ihtimalleri dikkate alınarak cevap vermekte zorlandıkları sorular için ısrarcı davranılmamış ve konu değişikliklerine başvurulmuştur.

2. 6. Etik Uygunluk

Araştırmanın etik kurallara uygun yürütüldüğüne dair İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 06.12.2019 tarihli ve 91322 sayılı onay alınmıştır.

3. BULGULAR

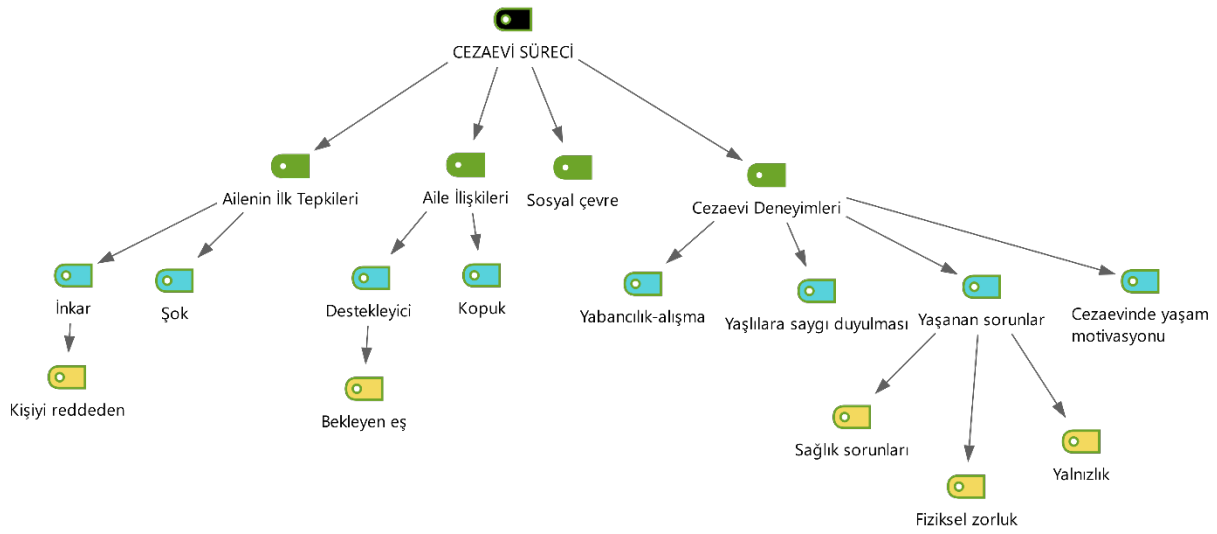
Bu bölümde elde edilen veriler *Cezaevi Süreci* ve *Tahliye Sonrası Süreç* olmak üzere 2 ana tema altında bir araya getirilmiştir.

3. 1. Cezaevi Süreci

Elde edilen verilerin analizi sonucunda katılımcı ailelerinin, cezaevi kararını duyduklarında benzer tepkiler verdikleri, katılımcıların aile ve sosyal çevre ilişkilerinde birbiriyle örtüşen ilişki örüntülerinin olduğu, cezaevi içerisinde diğer hükümlülerle benzer ilişkiler kurdukları ve ortak alanlarda zorluklar yaşadıkları anlaşılmıştır. Bu temaya yönelik alt temalar ve kodlar MAXQDA Hiyerarşik Kod-Alt Kod Sistemi Modeli yöntemiyle Şekil 1'de gösterilmektedir. Araştırmada elde edilen verilere göre katılımcıların cezaevinde oldukları süreçteki deneyimleri Şekil 1'de, 4 boyut üzerinde değerlendirilmiştir. Bu boyutlar arasında aile ve sosyal çevre ilişkilerine yönelik verilerin birlikte ele alınması, her ikisinin de ilişkisellik ekseninde olmasından dolayı araştırmacılar tarafından daha anlamlı görülmüş ve cezaevi sürecine yönelik bulgulara toplamda 3 boyut üzerinden yer verilmiştir.

Ailenin ilk tepkileri alt temasında, katılımcıların cezaevine gireceğini öğrenen aile üyelerinin bu durumu inkâr ettiklerine veya şok ve şaşkınlık yaşadıklarına ilişkin veriler yer almaktadır. *Aile ve sosyal çevre ilişkilerinde* ise katılımcının cezaevinde olduğu süre zarfında, söz konusu kişilerin tutum ve davranışlarının katılımcıya destek olduğuna veya ilişkinin sonlandığına yönelik veriler bulunmaktadır.

Katılımcıların cezaevinde kaldıkları süreçte cezaevine alışmaları, diğer kişiler ile ilişkileri, yaşadıkları sorunları ve yaşam motivasyonlarını sağlayan unsurlar da *cezaevi deneyimleri* alt temasında sunulmuştur. Bu alt temada katılımcıların cezaevinin fiziksel ve psikolojik koşulları doğrultusundaki deneyimleri ele alınmıştır. Sonuç olarak söz konusu 3 boyut üzerinden katılımcıların cezaevinde kaldıkları süre zarfındaki ilişki ve deneyimleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Şekil 1: Cezaevi Süreci Temasına İlişkin Kod Sistemi

3. 1. 1. Ailenin İlk Tepkisi

Yaşlı bireylerin hükümlü olarak tutuklanmaları, aileleri tarafından beklenmedik bir duruma tekabül etmektedir. Bu nedenle ailelerde şok ve inkâr gibi tepkilerin ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Öyle ki bazı ailelerin, ileri yaş hükümlü ile iletişimini sonlandırdıkları da ifade edilmiştir:

“Cezaevine girdiğimde tabi ki ailem için de şok bir durum söz konusu oldu. Beklemedikleri bir durumdu. Sonra alıştılar. Bana güvenleri olduğu için sahip çıktılar. Sonuna kadar hangi cezaevinde kaldıysam sürekli ailem arkamdaydı, beni destekleyip yardımcı oldu. Ama ilkin bir şok etkisi oldu. Çünkü beklenmedik bir durumdu.” (K7)

“Çok tuhaf karşıladılar. Kimse inanmak istemedi. Gerçekten kimse inanmak istemedi. Yani bazıları halimize üzülürken bazıları da ceza kesti. Mesela kayınpederim bunlardan birisi yani çok farklı algıladı meseleyi ondan sonra affetmedi.” (K6)

3. 1. 2. Aile ve Sosyal Çevre İlişkileri

Cezaevinde iken hükümlü bireylerin hissettikleri aile desteği, cezaevine uyum sağlamalarını ve süreci kabullenmelerini kolaylaştırmaktadır. Araştırmaya katılan eski hükümlülerin aile tutumları, bu anlamda değişiklik göstermektedir. Bazı katılımcıların aileleri, katılımcıyı destekler bir tutum sergileyip olumlu davranışlarda bulunmuşlardır. Ailelerinin destekleyici rolde olmasının, katılımcıların ruhsal sağlıklarına iyi geldiği ve aile desteğinin moral verici olduğu anlaşılmıştır. Özellikle K2'nin anlatım esnasında mutlu bir yüz ifadesine sahip olduğu ve konuyu anlatmaya istekli olduğu gözlemlenmiştir:

“Yani her bakımdan evim, kardeşlerim ve çevrem hem hapisane sürecinde hem tahliye olduktan sonra hep kucakladılar beni. Yani öyle boşluk bırakmadılar. En büyük olay boşluk... Ben şanslıyım çünkü bir boşlukla karşılaşmadım yani yeri geldiğinde cezaevine yüzlerce adam aldı ailem.” (K2)

“Sonuna kadar hangi cezaevinde kaldıysam sürekli ailem arkamdaydı. Beni destekleyip yardımcı oldular.” (K7)

Bazı katılımcılar ise cezaevine girmeden önce yasalara uygun olmayan bir yaşam sürdürdüklerini, bu durumun aileleri ile görüşmelerini engellediğini, hükümlü olarak tutuklandıktan sonra ise aileleri ile daha düzenli görüşmeye başladıklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla hükümlü olmanın, aileleri ile ilişkilerinde düzenleyici olduğu anlaşılmıştır:

“İllegal yaşamın getirdiği koşullar nedeniyle ailenizi göremiyorsunuz, bir şekilde haberleşiyorsunuz o kadar. Ama göremiyorsunuz onun için de yakalandıktan sonra cezaevine girdikten sonra görüşmeye başlıyorsunuz.” (K3)

Ailesi tarafından desteklendiğini hisseden katılımcıların dikkat çektikleri bir diğer nokta, hüküm sürelerinin bitmesini bekleyen eşlerinin olmasıdır. Zira anne ve baba gibi aile üyeleri ile kan bağı sürececek olsa da eş ile boşanıldığı takdirde yaşamlar tamamen ayrılabilir. Ancak boşanmamayı tercih eden ve yıllarca hükümlünün tahliye olmasını bekleyen eşlerin, katılımcının yaşadığı zorluklara karşı sabretmesini sağladığı ve tahliye sonrasında ilişkin ümitlerini artırdığı anlaşılmıştır:

“22 sene eşim beni bekledi yani sıkıntı yapmadı. Allah razı olsun kendisinden de zaten en büyük yardımcım da oydu yani. Onun bana vermiş olduğu enerjiyle ben sabrettim, bekledim. Herhangi bir olumsuzluk yaşamadım. Her şeyin üstünde gerçekten bir destektir benim için.” (K6)

Öte yandan bazı katılımcılar tutuklandıktan sonra aileleri ile iletişimlerinin sonlandığını ve aileleri tarafından herhangi bir destek hissetmediklerini dile getirmişlerdir.

“Ailemle aram koptu. Bu kadar uzun süre yattıktan sonra onlar da suçlu olduğumu zannettiler. Ablam hiç gelmedi ziyaretime küstü, öteki kardeşim küstü, gelmediler. Bir kere geldiler. İlk geldiğinde ağlamıştı. İlk tutuklandığımda geldiler ama ondan sonra da bir sene sekiz aylık ceza, nişanım nişanı bıraktıktan sonra bir daha da gelmediler.” (K1)

“Cezaevine girdikten sonra ayrıldık ailemle, ceza aldıktan sonra.” (K4)

İleri yaş eski hükümlülerin cezaevi dışında ilişki içinde oldukları bir diğer grup sosyal çevrelerindeki kişilerdir. Katılımcıların büyük bir kısmı tarafından sosyal çevreleri ile ilişkilerinin cezaevi sürecinde devam ettiği belirtilmiştir. Bu durumun katılımcılara olumlu duygular hissettirdiği anlaşılmıştır.

“Yani arkadaş çevremde olumsuz bir yan olmadı. Çünkü devrimci yaşamla sıradan günlük yaşamım arasında çok büyük bir fark yok. O yaşamımızın bir parçası oluyor yani iyi bir adam olarak biliniyordum.” (K3)

“Arkadaş çevremizde sevilen insanlardık. O yüzden böyle bir mesafe koyma, tavır, ilişki kesme gibi bir şey olmadı. Hem içeride hem dışarıda çıktuktan sonra geldiler görüştük, gittik ama böyle bir çekimserlik olmuştur bir süre ama bir sıkıntı yaşamadık.” (K8)

3. 1. 3. Cezaevi Deneyimleri

3. 1. 3. 1. Yabancılaşma ve alışma

Yaşlılık dönemi, gençlik dönemine kıyasla değişimin daha zor olduğu ve farklılıklara daha zor uyum sağlandığı bir dönemdir. Bu kapsamda katılımcıların söylemleri incelendiğinde cezaevine girilen ilk zamanlarda yoğun bir şekilde yabancılaşma hissedildiği ve sonrasında katılımcıların cezaevi ortamına uyum sağladığı belirlenmiştir:

“İstanbul genelindeki ve Trakya bölümünden, Ankara, İzmir üzerinden özellikle buralara gelen insanlar var. Gelenler de perfectleri gelmiyor, o semtin kendi semtlerinin, hep çok özür dilerim musibetleri, cenabetleri geliyor buraya. Hiç akıllı adamı gelmiyor ki selam verdiğin adam 2 cinayetden yatmış. Onların içine ben de giriyorum.” (K6)

“Orada da dışarıda da ne yapıyorsak okuma, yazma, çizme, araştırma, inceleme yaptık. Bunun için gerekli materyalleri dışarıdan görüştüklerimizden istedik. Yani biz “Ah! Vah! Tüh! Hemen ya şu cezaevi bitse” diye bir övünme, dövünme içinde değiliz. Daha çok günlük yaşamımızı biz sürekli sabit tutarız.” (K4)

3. 1. 3. 2. Yaşanan sorunlar

Katılımcıların cezaevi sürecindeki deneyimlerine dair yoğun olarak dile getirdikleri söylemler arasında cezaevinde yaşadıkları fiziksel, psikolojik ve sağlık sorunları ön plana çıkmıştır. Nitekim katılımcıların yaşlılık döneminin doğasında olan sorunları yaşadıkları ve cezaevi koşullarında bu sorunların daha ağır hissedildiği anlaşılmıştır.

“Yaşlı olup da hasta olan insanlar, tabi sıkıntıları çok daha fazla oluyor. Şimdi yaşlı insan, yaşlılık bir süre sonra hastalıktır, bir de alışık bir hayatları da yoktur, çok da zorlarına gidiyor. Şartları da ağır, yani genç daha sağlıklı daha dinamiktir ama yaşlı biraz daha zorlanıyor, tabi hastalıklar yaşlılarda daha fazla oluyor.” (K7)

Katılımcıların cezaevindeyken yaşadıkları sorunlardan biri fiziksel anlamda zorlanmalarındır. Yaşlı olmalarından dolayı fiziksel güçlerinin azaldığı, hareket kısıtlılıklarının meydana geldiği ve cezaevindeki görevlerini yerine getirmekte zorlandıkları belirlenmiştir:

“Tabi ama yaşlanıyorsunuz yani hissediliyor eski güç kuvvet yok yani... O anlamda yani bizim durumumuzda olan insanların iş gücü farklı olmakta yani ağır işler gelmiyor bir de sıkıntıya gelemiyorsunuz, ferahlık istiyorsunuz.” (K6)

“Hareket zorluğu oluyordu, fiziksel zorluklarım oldu. Fiziksel zorluk olmama ihtimali yoktur.” (K4)

Katılımcıların çoğu cezaevinde oldukları süreçte bazı psikolojik zorluklar da yaşadıklarını, duygusal ihtiyaçlarının karşılanmadığını ve bu durumun onlar için duygusal boşluk ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Bu esnada K6'nin gözlerinin dolduğu ve ellerini ovuşturduğu gözlemlenmiştir:

“Yaşlılığın daha da çok zaten ihtiyaçları vardır. Özgürlüğe, sevgiye, aile şefkatine ihtiyacı vardır.” (K1)

“Cezaevinde olmak dışında bir tecrit de yaşattı, yani sahipsizlik gibi. Ondan sonra bazı insanlar tabi korkudan arayıp sormadı, terör suçundan neticede yargılanıyorsunuz. Bu da bizi çok farklı bir sıkıntıya soktu. Kimse gelmiyor, kimse gitmiyor, kimse arayıp sormuyor, yanaşmıyor. Yani bütün bunlar tabi çaresizlik içinde, çaresizliğe kapı açıyor, bunaltıyor insanı. Yani ilgiye muhtaçsınız, sevgiye muhtaçsınız, maddi sıkıntılarınız var, ailenizin sıkıntıları var.” (K6)

3. 1. 3. 3. Yaşlılara saygı duyulması

Cezaevinde ileri yaş hükümlü olmak, genç hükümlüler tarafından saygı duyulmasını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda katılımcılar; cezaevinde oldukları süreçte yemek hazırlamak ve diğer görevlerden muaf tutulma, cezaevinin kurallarına uyulmadığı takdirde gardiyanlar tarafından hoşgörü ile karşılanma durumlarının olduğunu ifade etmişlerdir.

“Nasıl bir koğu ortamındaysanız, on on beş kişi kaç kişiyse, belli bir yaşın üstündeki insanlara saygı duyulur... Yemek hazırlamadır, buna benzer şeylerdir; yani yaşlılara pek görev verilmez, belli bir yaşın üstünde olan kişiler bunları yapmaz... Yani hani yaşlılara gençlerden daha fazla saygı gösterilir.” (K7)

“Çigara içilmez odalar yapmışlar, koca kulübe. Ama arası soğuk, yaşlılar üşüyor ya koridorun ağzında içiyor, dumanı içeri üflüyor. Yani şimdi yaşlı olmasan, gardiyan orada sana izin vermez.” (K5)

3. 1. 3. 4. Cezaevinde yaşam motivasyonu

Cezaevinde katılımcıların yaşadıkları sorunlara rağmen yaşam motivasyonlarını kaybetmemek için çaba sarf ettikleri anlaşılmıştır. Katılımcılar bunun için; disiplinli şekilde yaşadıklarını, günlük rutinlerini yerine getirdiklerini, cezaevinde topluma hizmet uygulamalarını anlamlı bulduklarını ifade etmişlerdir:

“Gerçekten hayatı bırakmadık. Hep asıldık yani içerde böyle miskin miskin o şiiirlerde geçtiği gibi bir kenara oturup da yığılmadık yani sporumuzu yaptık, okuduk ettik. Hep aktiflik yani atölyelere çıktık, çalıştık. Hayatı bırakmadık. Yani dedik ki yani devam edecek, devam edecekse biz de.. Bakın mesela çok çökmüş bir halim yok bırakmadım.” (K6)

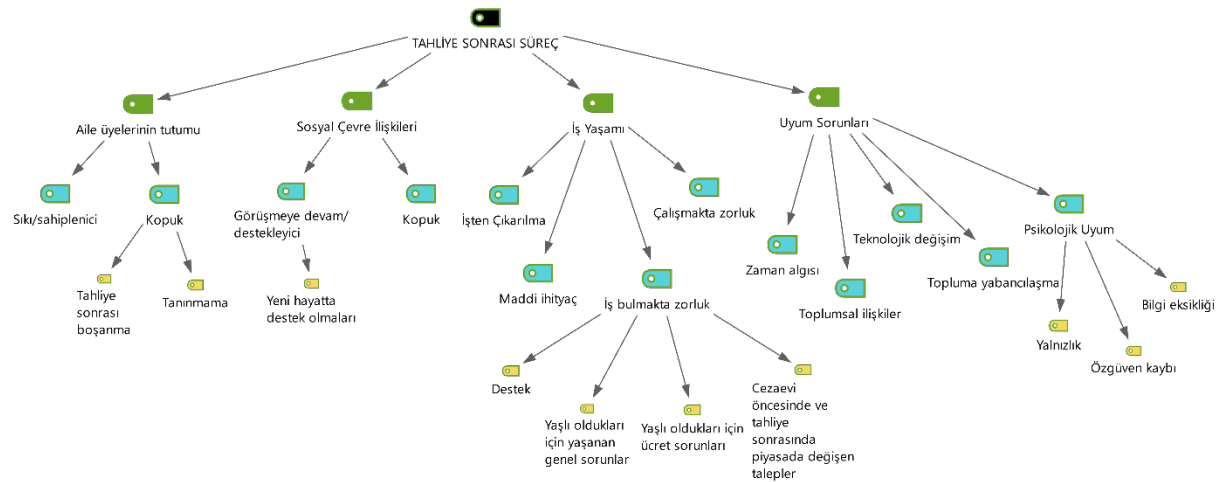
“Cezaevi güzel değil de yani insanlara olan hizmet güzeldi. Her ne olursa olsun. İnsan her şeyden mutlu olmalı. Hayattan mutluluğu çıkarabiliyorsan mutlu olursun.” (K1)

3. 2. Tahliye Sonrası Süreç

Elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan ikinci tema Tahliye Sonrası Süreç'tir. Bu tema altında katılımcıların hüküm süreleri bittikten ve cezaevinden ayrıldıktan sonraki süreçte aile ilişkilerine, iş yaşamlarına ve toplumsal uyum süreçlerine dair veriler sunulmuştur. Şekil 2'de ilgili tema altındaki kodlar MAXQDA Hiyerarşik Kod-Alt Kod Sistemi Modeli yöntemiyle gösterilmektedir. Şekil 2'ye göre katılımcıların tahliye olduktan sonraki süreçlerine dair anlatıların 4 boyut üzerinde yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda *aile üyelerinin tutumu* alt temasında katılımcı tahliye olduktan sonra aile üyelerinin nasıl davrandıklarına, katılımcının yaşam düzeni oluşturması konusunda destek olup olmadıklarına yönelik verilere yer verilmiştir.

Sosyal çevre ilişkileri alt temasında katılımcıların tahliye sonrası sosyal çevreyle olan ilişkinin niteliği ve düzeyi ele alınmıştır. Katılımcıların yeni yaşamlarının inşası sürecinde iş yaşamına dahil olma çabaları ise *iş yaşamı* alt temasında değerlendirilmiştir. Zira katılımcıların tahliye olduktan sonra maddi ihtiyaçlarının olduğu, iş bulmakta zorlandıkları, iş buldukları takdirde yaşlılık sorunlarından dolayı çalışmakta zorlandıkları veya işten çıkarılabildikleri tespit edilmiştir.

Tahliye sonrası süreçte değişen toplumsal yapıya ve ilişkilere uyum sağlama sorunları ise *uyum sorunları* alt temasında ele alınmıştır. Bu alt tema altında katılımcıların teknolojik değişimlere yetişememe sorunları, toplumsal ilişkilerin değişmesine yönelik değerlendirmeleri, cezaevinde kaldıkları zamana dair algısal değişiklikleri, kişiler arası iletişimlerde yaşadıkları problemleri ve psikolojik olarak yeni bir yaşama uyum sağlama deneyimleri ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu başlık altında tahliye sonrasındaki süreçte katılımcıların yaşadıkları deneyimlere yer verilmiştir.

Şekil 2: Tahliye Sonrası Süreç Temasına İlişkin Kod Sistemi

3. 2. 1. Aile Üyelerinin Tutumu

Cezaevinden tahliye olduktan sonra ailelerinin ileri yaş eski hükümlülerin karşı kabullenici veya reddedici tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Ailelerinin değişen tutumlarının, katılımcıların tahliye sonrasında yeni yaşam düzeni kurmalarında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Nitekim kabullenici aile tutumuna sahip bireylerin yeni yaşamlarına daha kolay, reddedici aile tutumuna sahip bireylerin ise daha zor uyum sağladıkları söylenebilir.

Ailesi tarafından tahliye sonrasında destek gördüğünü ve mutlu hissettiğini dile getiren katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Tahliye sonrasında en çok destek bence ailem tarafından ya, ailemden.” (K6)

“Evimi özlemiştim esasında. Bu bir şey... Çünkü 10 kanallı bir televizyon, sabah 8’de yemek getirirler, akşam 5’te. Öyle daracak bir yer. Yani canınız sıkıldığı zaman özgür yürümeyi, bir nefes almayı özlemiştim. Ama en önemlisi bu. Yani evimi de özlemiştim; çocuklarımı, eşimi, arkadaşlarımı özlemiştim. Onlara kavuşmuş olmak benim için çok büyük mutluluk oldu.” (K2)

Katılımcıların büyük bir kısmı ise tahliye sonrasında ailelerinin olumsuz tutum ve davranışlar sergilediklerini dile getirmişlerdir. Cezaevinden ayrıldıktan sonra bazı katılımcıların ailelerinin kendileri ile hiç iletişime geçmediği ve katılımcının değersiz hissettiği anlaşılmıştır.

“Kimsenin umurunda değil. Ben demiyorum bana acısinlar. İnsanlık bu kadar mı öldü ya. Ha bu kadar mı bittik ya. Deseler ki ya Amerika’dan bir maymun getirmişler, çok enteresan bir hayvanmış deseler misal. Ya binlerce insan arabasına biner bilmem nereye gider o maymunu görmek için. Ya nasıl bir hayvanmış bu. 22 sene cezaevinde yatmış bir insan çıkmış bir tane Allah’ın kulu, bir tane Allah’ın kulu gelip de görmüyor.” (K6)

“86’da dışarı çıktığımda babamla hasbelkader tanıdıkların dükkanında burada karşılaştıysak babam içerden ben dışarıdan geliyorsam çıkmış gitmiştir. Ya da ben içerideysem beni görmüşse içeri girmeden çıkmış gitmiştir.” (K4)

Öte yandan bazı katılımcıların aile üyeleri, cezaevi sürecinde katılımcı ile görüşmeyip tahliye sonrasında maddi destek sunmak istemişlerdir. Bu durumda katılımcının manevi desteği öncelendiği ve bu nedenle maddi desteği de reddettiği anlaşılmıştır.

“Ailemden zaten ablam geldi bana. Dedi işte ‘kardeşim dedi kusura bakma bunca sene’ dedi ‘ziyaretine gelemedim, bir internet sitesinde gördüm seni’ dedi. ‘Al şu 10.000 lirayı da’ dedi ‘harçlık yaparsın, o gelmediğim güne say’ dedi. Ablama dedim ki: ‘Abla dur bekle’ dedim. Gittim içerden bir tane pul aldım, bir tane zarf aldım, bir tane kâğıt aldım, bir tane de kalem. Dedim abla bir daha içeri düşersem mektup yazarsın. Paranı da istemiyorum seni de dedim.” (K1)

Katılımcılar evlilik birlikteliği ile kurulan aileler özelinde de örnekler vermiş, tahliye olduktan sonra çoğu hükümlünün boşandığını dile getirmişlerdir. Bu boşanmalarda; eşlerin beklentilerinde çatışmanın var olmasının önemli bir unsur olduğu belirlenmiştir. Zira eski hükümlü bireyin yeni yaşamına uyum sağlaması için 1-2 yıllık bir süreye ihtiyaç duyduğu, diğer eşin ise cezaevi süreci bittikten sonra birlikte yeni düzenlerini kurmak istediği ve bu noktada eşlerin ihtiyaçlarının çatıştığı ve boşanmanın gerçekleştiği anlaşılmıştır.

“İlk bir yıl muhakkak eşleriyle çok ciddi sıkıntılar yaşıyorlar. Hatta çıktıktan sonra boşanan arkadaşlar oldu. O kadar sene bekliyor eşi çıktıktan sonra boşanıyor. ‘Vay işte hain, olur mu böyle şey’ diyebiliyorsun. Ama bu illa onunla ilgili bir şey değil. İkisi de haklı veyahut ikisi de haksız. Çünkü çıktığınız zaman karşı tarafın beklediği şeyi veremezsiniz. Yani ilk 1 sene 2 sene veremezsiniz. Zaten bir şey yapacak durumda değilsiniz, dolayısıyla o yönden mazur. Öbür taraftan da eşi de haklı. ‘Tamam artık sen çıktın artık bize sen sahip çık bizi rahatlat.’ Adam yapacak durumda değil.” (K8)

Uzun süre cezaevinde kalmak, katılımcıların aileleri ile ilgili değişimlere şahitlik etmelerini büyük oranda engellemektedir. Bu durum tahliye sonrasında aile ilişkilerinin soğuk ve mesafeli olmasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim katılımcılardan biri yeğeni ile yaşadığı bir olayı aşağıdaki şekilde izah etmiş ve uzun süre onlardan uzakta olduğu için ‘amcalık’ rolünün gereğini yerine getiremediğini düşündüğü anlaşılmıştır:

“Yeğenimin yanına gittim. 5 yaşında bıraktığım yeğenim 38 yaşına gelmiş. Anlatabiliyor muyum? 33 sene 9 ay. 38, 39 yaşına gelmiş. 2 tane 3 tane çocuğu olmuş. Kendi boyundan daha büyük çocukları var. Bana dedi ‘Ne arıyorsun yaşından başından utan, bizim evde’ dedi. Şöyle döndüm balkona baktım ki yeğenim. Hemen aşağı indi. ‘Utanmıyor musun elin bahçesine giriyorsun?’ dedi. ‘Kusura bakma’ dedim ‘Yanlışlıkla olmuş ihtiyarlığıma say.’ Çıktım kapıya yengem gördü. Dedi ‘amcan o senin.’ ‘Yapma ya!’ duyuyorum sesini. Diyor ‘amcan işte cezaevindeki amcan gelmiş.’ Koştı amca diye ayağıma yapışıyor. Diyor ‘beni affet.’ Sürüklüyorum ben de onu ayağımla. ‘Sen haklısın, ben haksızım. Doğru söylüyorsun. Artık sizin için bir yabancı oldum ben. Çünkü okul hayatınızda, gençliğinizde, acı gününüzde, en iyi gününüzde yanında olmadıksan sonra amcalığın bir anlamı yok ki.” (K1)

3. 2. 2. Sosyal Çevre İlişkileri

Katılımcıların tahliye sonrası süreçte, ihtiyaçlarını karşılamak için sosyal çevrelerinden önemli düzeyde maddi ve manevi destek gördükleri anlaşılmıştır. Böylece yeni yaşam düzenlerini inşa edebildikleri belirlenmiştir.

“Yani ilk çıktığımda biraz arkadaşlarımdan maddi destekleri oldu sağ olsunlar o ilk bir iki aylık en azından ihtiyaçları karşılama giderme anlamında oldu.” (K8)

“En çok arkadaşlarım tarafından destek verildi. Eskiden tanıdığım dostlarım tarafından verildi... Evi tuttum, ben buradan tek bir iğne dahi götürmedim, elbiselerimi götürdüm sadece. Bütün eşyalarımı onlar dizdiler. Buzdolabı, çamaşır makinası, mutfak eşyası, çekyat, yatak hepsini onlar karşıladı yani.” (K4)

Bazı katılımcılar ise sosyal çevrelerinde yer alan kişiler ile iletişimlerinin, cezaevi süreci ile sonlandığını veya tahliye sonrasında söz konusu kişilerde değişiklik olduğunu gözlemlediklerini ifade etmişlerdir.

“İlişkiler bıraktığınız gibi olmuyor, değişmiş oluyor aynı şey yani belli insanları aynı bulamayabiliyorsunuz bazıları daha sıcak olabiliyor yani çok karmaşık bir durum.” (K3)

“Yani sevilen bir insandım gerçekten iyi gören bir insandım o zamana kadar öyleydi ondan sonra her şey koptu tabi.” (K6)

3. 2. 3. İş Yaşamı

Tahliye sonrası süreçte katılımcıların en çok zorluk yaşadıkları alanlardan birisi iş yaşamı olmuştur. Bu doğrultuda tahliye sonrasında maddi ihtiyaçlarının yoğun olduğu, ihtiyaçlarını karşılamak için iş aradıkları ancak çeşitli sebeplerle iş bulmakta zorlandıkları anlaşılmıştır:

“Maddi olarak insanın ihtiyacı oluyor. Maddi bir genişlik insan arıyor. Yani biraz ailenizle ilgilenmeniz gerek, işte onlarla benimle yaşayamadıklarını yaşatmak için, belki bir hediye olabilir, başka bir şey olabilir. Çünkü bakıyorsunuz aileniz mesela her şeyden mahrum kalmış.” (K6)

“Tahliye sonrası en çok ihtiyaç duyduğum gereksinim, maddi zorluk. Yani açıkçası maddi zorluk.” (K3)

“Girmişsiniz artık uzun zaman geçmiş çıkıyorsunuz iş yok güç yok. Mesela ailesinin durumu iyiyse ailesi de sahip çıkıyorsa baya atlatır, yoksa sıfırdan başlamak zorunda. Ve yani hayatın çok gerisinden başlamak zorunda.” (K8)

Katılımcıların iş bulmakta zorlanma nedenleri incelendiğinde; yaşlarının ilerlemiş olması, cezaevi öncesindeki piyasa talebi ile sonrasındaki talebin aynı olmaması ve düşük ücret teklif edilmesi gibi unsurların etkili olduğu görülmüştür:

“İşsizlik çok kötü bir şey. İş ve işçi bulma kurumlarına gidiyorsun. Adam sana bakıyor, diyor ki: ‘Ya bu yaştan sonra niye geldin.’” (K1)

“Çıkan arkadaşlara öğüt veriyorum; ilk başlarda çok ciddi kendinize iş falan kurmayın diyorum. Bir arkadaşım var dönercidir meslek olarak, daha önce bir süre işletmiş yani yaşı bizden büyük ona da aynı şeyi söyledim. ‘Yok’ dedi ‘ben bu işi iyi bilirim’ dedi. İyi dedik gittik. İşte bulduk ettik sermaye falan da ayarladık, kendine dükkan açtı. 4 ay sonra battı dükkan. Batmasının sebebi yani ondan kaynaklı yani. Çünkü dedim ‘bak sen 25 yıl öncesinin müşteri kitlesinde kalmışsın ama’ dedim ‘yani 25 yıl içinde şimdi ben de görüyorum insanların zevkleri değişmiş, beğenileri değişmiş yani senin o zamanki malın, o zamanki sunumun şu an bir şey ifade etmiyor.’” (K8)

Katılımcıların iş buldukları takdirde ise çalışmakta zorlandıkları veya eski hükümlü oldukları için işten çıkarıldıkları ifade edilmiştir.

“Aradan zaman geçtikçe insan yorgunluk hissediyor. Yani bizim durumumuzda olan insanların iş gücü farklı oluyor, yani ağır işler gelmiyor. Bir de sıkıntıya gelemiyorsunuz ferahlık istiyorsunuz. Mesela burada sürekli içerde kalırsanız... Arkadaşımın yeri rahatım istediğim gibi davranıyorum ama yine de bunaliyorsunuz yani açlık istiyorsunuz, ferahlık istiyoruz.” (K6)

“Benim eski dosyalarımı karıştırdılar. Sabıkalıyım diye işimden çıkarttılar. Gece bekçiliği yapıyordum, çıkardılar.” (K5)

3. 2. 4. Toplumsal Yaşama Uyum

Katılımcıların tahliye sonrası süreçte yoğun olarak deneyimledikleri ilk durum, toplumun içinde yabancı gibi hissetmeleri ve değişen toplumsal ilişkileri anlamaya çalışmaları olmuştur. Nitekim uzun süre kapalı cezaevinde kaldıktan sonra kalabalık ve hızla dönüşen topluma dâhil olmak katılımcılar için “boşluk” hissi meydana getirmiş, özgüven eksikliği yaşamalarına yol açmıştır. Bu nedenle katılımcılar tahliye olduktan sonra 6 ay – 2 yıl arasında değişen bir süre ile yalnızca toplumu gözlemlemeleri gerektiğini, yeni bir işe girmeme veya evlenmeme gibi yöntemler ile uyum sağlayabileceklerini ifade etmişlerdir:

“Kopuksunuz inanın. Şöyle söyleyeyim size, öyle bir hayattan uzaklaşmışsınız ki böyle hiçbir şey bilmiyorsunuz. Nasıl? Hiçbir şey bilmiyorsunuz... Sokakta yürürken insanların tepkileri, bakışları her şey sizi etkiliyor. Neyi nasıl yapacağınızı, hiçbir şey bilmiyorsunuz. Çok korkunç bir şey. Boşluktasınız. Elinizden tutacak biri sizi yürütecek böyle, bunu yapmazlarsa siz kendi bildiğiniz yoldan ilerlemeye çalışıyorsunuz.” (K6)

“Düşünün ki bilgisayarın bile yükleme hızı var. Beyin işte o kadar çok şeyi yeniden almak zorunda ki sıfırdan almıyor yani. Beynin öyle bir ilerleme kapasitesi o kadar yok ancak yavaş yavaş alıyor. Dolayısıyla yavaştan başlıyorsunuz. 1 sene 2 sene sonra normal iş yapacak hale geliyorsunuz, sonra da hayata giriyorsunuz... Çok küçük çocukların bildiği şeyi sen bilmiyorsun bu nasıl yapıyor bilmiyorsun falan onun getirdiği bir ilk etapta ciddi bir özgüven kaybı, içe çekilme, içe gömülme oluyor. Yani şöyle yapıyorsunuz, biraz çekileyim yani kenara çekileyim şöyle bir göreyim bu ortam nedir, bu nasıl bir hayat olmuş. Yani bir görme durumu oluyor hayatı. Bu ne kadar sürüyor? Yaklaşık kişinin kendi yapısına göre, karakterine göre yani 6 ay bazen 2 sene sürebiliyor. Ancak ondan sonra yavaş yavaş artık normalleşip hayatın içine karışmaya başlıyor.” (K8)

Pek çok katılımcı cezaevinden ayrıldıklarında cezaevine girdikleri yaşta oldukları gibi bir hisse kapıldıklarını, tahliye olduktan sonra cezaevi sürecini yaşamamış hissettiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla katılımcıların zaman algılarında kopukluk meydana geldiği anlaşılmıştır.

“Girdiğiniz zaman da bir zaman donduruyor. Anılar, hatıralar, işte sizin kişiliğiniz, karakter sabit kalıyor. Orada kalıyor. İşte içeriye girdiniz mi şeye başlıyorsunuz, yani, dışarıya çıkan arkadaşlara baktığınızda şahit olmuşsunuzdur mutlaka, zihnen, fikren girdiği yaşta çıkıyor. O şeyi hissetmiyor, orada geçen zamanı hissetmiyor. Misal ben 26 yaşında girdim ikinci seferde çıktım 26 yaşındayım. Çünkü dışta bir yaşanmışlık olmadığı için beyin o geçen zamanı geçmiş gibi algılamıyor. Araya ayrı bir sayfa açılmış, o ara ayrıca yaşanmış, dolayısıyla kaldığın yerden devam ediyormuşsun gibi. Mesela şahitseniz sorun, size aynı şeyi söyleyeceklerdir yani. Ben kaç yaşında girdiysem o yaşta çıktım. Bunun getirdiği sıkıntılar da var tabi. Çıkıyorsunuz beyniniz geçen zamanı geçmiş gibi algılayamıyor.” (K8)

“Cezaevinden çıktıktan sonra, cezaevi kapısı arkamıza kapandı. Sanki yaşanmamış gibiydi. Hem gerçekte yaşamışsın, mantığınızda var anılarınızda var ama ben şahsen yaşamamış gibi oldum. Böyle sanki bir hayal gibi, insanlarla karşılaştım. Böyle beş tane cezaevinde yatmış sanki böyle başkasıyla öyle bir duygu oluşuyor. Çıktıktan sonra bir şey oldu araya bir perde girdi tabi bu kişiden kişiye değişiyor ben kendi fikirlerimi ifade ediyorum.” (K7)

Bazı katılımcılar ise tahliye olduktan sonraki süreçte toplumsal ilişkilerde değişikliklerin yaşandığını ifade etmiştir. Katılımcılara göre cezaevine girmeden önceki ilişkilerin daha samimi ve sıcak olduğu, tahliye sonrası karşılaştıkları toplum ilişkilerinin daha soğuk ve uzak olduğu belirtilmiştir:

“Dün benim burada komşum vefat etti. Üç kişi kıldık cenazesini, hiç kimse yoktu namazda. Ne kadar kötü, onlar da teybi açmışlar (karşı apartman) bağırdım çağırdım insanlık bitmiş diye. Dostluk bitmiş, komşuluk bitmiş, insanlık bitmiş. Benim bıraktığım yer böyle değildi. Birisi hastalansa herkes koşuyordu. Bırak kardeşi, işte eşi, ailesi, kocası işte olana biz gidiyorduk, hemen hastaneye götürüyorduk. Böyle bir şey yoktu.” (K1)

Katılımcıların yeni düzende uyum sağlamakta zorlandıkları bir diğer husus, teknolojik ilerlemelerdir. Cezaevine girmeden önce ve cezaevinden çıktıktan sonra çok büyük teknolojik değişimler yaşandığını gören katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Mesela 94’te bilgisayar da kullanıyordum, yani bir sürü ekran şeyi kullanıyordum toplumun çok ilerisindeydik. Ama bu arada o kadar çok şey değişti ki... Şimdi çıktıktan sonra arkadaşla telefon aldık, yani bunları nasıl kullanacağız?” (K8)

“En çok da tuhafıma giden şeyleri soracak olursan; metrobüsler yapılmış, tüneller yapılmış. Bankamatikler, para veriyor, biliyorsun. Bankamatiğe basıyorsun, para veren makineler çıkmış. Banka memurunun görevini yapıyor artık. Robotlar çıkmış yani. Para veren robotlar, makineler çıkmış.” (K1)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı ileri yaş eski hükümlü bireylerin cezaevi sürecindeki ve tahliye olduktan sonraki deneyimlerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda ileri yaş eski hükümlülerin ailelerinin tutukluluk kararına tepkileri, ileri yaş eski hükümlülerin aile ve sosyal çevre ile ilişkileri ve cezaevi sürecindeki yaşantıları öğrenilmiş; tahliye olduktan sonraki süreçte aile üyelerinin ileri yaş eski hükümlülere karşı tutumu, sosyal çevreleri ile ilişkileri, iş yaşamındaki konumları ve toplumsal yaşama uyum sağlamaları ile ilgili veriler elde edilmiştir.

Katılımcıların çoğu, cezaevi süreçleri başladığında ailelerinin bazı ortak tepkiler verdiklerini dile getirmişlerdir. Ailelerin çok yaşadıkları, tutukluluk kararını inkâr ettikleri veya katılımcı ile iletişimini sonlandırdıkları öğrenilmiştir. Yaşanan bu durum aile stres teorisi ile açıklanabilmektedir. Zira teoriye göre aile öyküsünde ortaya çıkan akut ve olumsuz bir olay, aile için stres oluşturan unsurlar arasında yer almaktadır (Malia, 2007: 225). Bu araştırmada da aile üyesinin hükümlü olarak tutuklanması, stres unsuru olmaktadır. Teoriye göre strese maruz

kalan ailelerde şok ve inkâr gibi geliştirici ve destekleyici olmayan ilk tepkilerin ortaya çıkması normaldir (Willoughby vd., 2008: 78). Ancak aile zaman içerisinde yeni koşullara uyum sağlamak ve dayanıklılık göstererek stres unsurundan (*hükümlü olarak tutuklanma*) sonra yeni bir düzen kurmak durumundadır (Patterson, 2002: 352). Aksi takdirde aile işleyişinin zarar görmesi muhtemeldir. Bu araştırma sonucunda bazı aileler için stres unsurunun krize dönüşmediği ve aile üyelerinin yeni şartlara uyum sağlayabildiği anlaşılmıştır. Nitekim söz konusu ailelerinin, cezaevi sürecinde iken duygusal olarak katılımcının yanında olduğu, onlara destek sunduğu, ziyaretlerine gittiği öğrenilmiştir. Yapılan bir araştırmada da ileri yaş hükümlülerin çoğunun, cezaevi sürecindeyken aileleri ile görüşmelerinin devam ettiği ve aile tarafından yaşlıya destek olunduğu görülmüştür (Özdemir-Ocaklı ve Duyan, 2020: 1555). Bir diğerinde de 50 yaş ve üstü hükümlülerin çoğunun aileleri tarafından ziyaret edildikleri, telefon ile görüşme sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır (Trotter ve Baidawi, 2014: 214). Öte yandan evli katılımcıların eşlerinin uzun yıllar tahliye gününü beklemesi de katılımcılarda olumlu duyguların açığa çıkmasını, cezaevinden çıkacaklarına dair umutlu hissetmelerini sağlamaktadır. Nitekim evli katılımcılar, cezaevi sürecinde iken bazı eşlerin boşandığını dile getirmiş, eşlerinin de boşanma alternatifleri varken boşanmayıp kendilerini beklemelerinin onlara güç verdiğini ifade etmişlerdir. Cezaevi sürecinde ailesi ile iletişimi sürdürdüğünü dile getiren bir katılımcıya göre ise hükümlü olmak aile ilişkilerini düzenleyici bir rol almıştır. Zira katılımcı, hükümlü olarak tutuklanmadan önce yasal olmayan işler yaptığı için ailesi ile düzenli görüşemediğini ancak tutuklandıktan sonra ailesi ile daha düzenli görüştüğünü dile getirmiştir. Bazı katılımcıların ise aileleri ile cezaevinde oldukları süreçte iletişim kuramadıkları, aile üyelerinin katılımcıyı ziyarete gelmediği ifade edilmiştir. Söz konusu ailelerde, stres unsurunun krize dönüştüğü ve ailedeki ilişkilerin yeniden düzenlendiği anlaşılmıştır. Bir diğer araştırmada da 60 yaş ve üstü hükümlü bireylerin %30'unun cezaevindeyken aileleri ile çok az görüştükları sonucuna ulaşılmıştır (Howse, 2003: 33). İlişkilerde yaşanan bu kopmaların, cezaevi süreçlerinde hükümlü yaşlıların psikolojik sağlıklarını, cezaevi şartlarına uyum sağlama süreçlerini ve tahliye sonrası beklentilerini olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Nitekim yapılan bir araştırmada da aileden sosyal destek hisseden hükümlülerin tahliye olduktan sonra daha az zorluk yaşayacaklarına inandıkları tespit edilmiştir (Özkan, 2019: 65). Cezaevinde kaldıkları süreçte katılımcıların sosyal çevreleri ile ilişkilerine bakıldığında ise katılımcıların büyük bir kısmının arkadaş ilişkilerinde herhangi bir olumsuzluğun yaşanmadığı belirlenmiştir. Katılımcıların cezaevindeki deneyimleri incelendiğinde; cezaevinde kendilerinden daha ağır suçlardan hüküm giymiş tutukluların olduğu, cezaevinde yabancılık hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bir araştırmada benzer sonuçlara ulaşılmış, ileri yaş hükümlü erkeklerin cezaevine giriş şoku yaşadıkları ve yabancılık hissettikleri tespit edilmiştir (Crawley ve Sparks, 2006: 71). Özdemir-Ocaklı ve Duyan'ın (2020: 1558) yaptıkları araştırma sonucunda da katılımcıların kaldıkları koğuştaki suç çeşitliliği nedeniyle cezaevine alışmakta zorlandıkları, bu nedenle de diğer hükümlüler ile ilişki kurmaktan kaçındıkları belirlenmiştir. Öte yandan katılımcıların cezaevindeki diğer insanlara zaman içinde alıştıkları ve kendi rutinlerini oluşturdukları da belirlenmiştir. Katılımcıların cezaevine alışarak günlük rutinlerini oluşturmaları, cezaevindeyken yaşamlarını daha anlamlı kılmalarını da sağlamaktadır. Bu sayede katılımcıların cezaevindeki sorunlarla baş edebildikleri ve yaşam doyumlarını artırdıkları anlaşılmıştır. Cezaevinde yaşlı olmak, yaşlılık ve hükümlülük kaynaklı sorunların aynı anda deneyimlenmesi anlamına gelmektedir. Araştırma sonucunda da ileri yaş eski hükümlü bireylerin, cezaevinde oldukları süreçte fiziksel, sağlık ve psikolojik zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğu yaşlılıktan kaynaklanan fiziksel kısıtlanmaların meydana geldiğini, bu nedenle cezaevinde günlük rutinlerini ve görevlerini yerine getirme noktasında zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Yapılan bir araştırmada da cezaevlerindeki yaşlıların çoğunun (%69) hareket kısıtlanması yaşadıkları için başka bir kişiye bağımlı yaşadıkları görülmüştür (Williams vd., 2006). Diğer araştırmada ise ileri yaş eski hükümlülerin işlevsel bozulmalar ve çeşitli mağduriyetler yaşadıkları tespit edilmiştir (Sanders ve Stensland, 2018: 213). Öte yandan bu araştırma sonucunda cezaevlerinde yaşlı olmanın, diğer hükümlüler tarafından saygı duyulacak ve hürmet edilecek konumu da beraberinde getirdiği tespit edilmiştir. Özellikle görev dağılımlarında yaşlıların fiziksel şartlarına uygun olmayan ağır görevlerin verilmediği belirlenmiştir. Diğer hükümlülerin yanı sıra cezaevi görevlileri de yaşlılara karşı daha hoşgörülü davranmaktadırlar. Zira yaşlıların, yaşlılıklarından dolayı cezaevi kurallarına uymamaları durumunda cezaevi gardiyanlarının yaptırım uygulamadıkları tespit edilmiştir. Bu durumun yaşlıların toplumdaki konumuna bağlı olarak değişebileceğini belirtmek mümkündür. Yaşlının saygıdeğer görüldüğü toplumdaki cezaevlerinde yaşlılara yönelik hoşgörü odağında bir ilişkinin kurulabileceği, aksi takdirde genç ve ileri yaş hükümlülerin eşit muameleye maruz kalabileceği düşünülmektedir. Nitekim İngiltere'de yapılan bir araştırmada 50 yaş ve üzeri hükümlülerin genç hükümlüler ve cezaevi çalışanları ile problemlili ilişki içinde oldukları görülmüştür (Loeb ve Steffensmeier, 2011). Ayrıca fiziksel kısıtlanmalar cezaevi ortamında diğer kişilerce tolere edilebilir bir konumda

iken yaşlıların sağlık durumları için aynı olanak söz konusu değildir. Zira cezaevi koşullarında yaşlıların sağlık sorunlarının arttığı veya var olan hastalıkların yaşlı için normalden daha fazla zorlayıcı olduğu anlaşılmıştır. Yapılan bir araştırmada yaşlı hükümlülerin %44,2'sinin cezaevinde en büyük sorunlarının sağlık durumları ile ilgili olduğu ortaya çıkarılmıştır (Polat, 2016: 34). Diğer bir araştırmada da yaşlı hükümlülerin çoğunun kronik hastalığının bulunduğu ve bunlardan 65-69 yaş arasındaki hükümlülerin büyük oranda kas-iskelet ve kalp hastalıklarından muzdarip olduğu görülmüştür (Hayes vd., 2012: 1158). Bavafa ve Anita'nın (2019: 185) araştırmaları sonucunda ise cezaevlerindeki hasta yaşlı sayısının her geçen gün arttığı belirlenmiştir. Cezaevlerinde hükümlü olarak var olmak; dışarıdaki yakınlarla özlem duymak, yakın çevre tarafından desteklendiğini hissetmek, önceki yaşama geri dönmeyi istemek gibi duyguların ortaya çıkması anlamına gelebilmektedir. Öte yandan yaşlılık dönemi katılımcılar nezdinde bireyin duygusal ihtiyaçlarının arttığı ve yakın çevresi tarafından daha fazla ilgi görmeye ihtiyaç duyduğu bir dönem olarak anlam kazanmıştır. Bu doğrultuda cezaevlerinde yaşlı hükümlü olmanın katılımcıları psikolojik olarak da zorladığı, duygusal boşluk meydana getirdiği ve çökkünlük yaşanmasına neden olduğu anlaşılmıştır. Yapılan bir araştırmada benzer olarak yaşlı hükümlüler arasında depresyonun çok yaygın seyrettiği tespit edilmiştir (Hayes vd., 2012: 1160). Bir diğerinde de yaşlı hükümlülerin cezaevindeyken psikolojik sorunlar yaşadıkları belirlenmiştir (Williams, 2012: 487). Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda daha yaşlı hükümlülerin psikolojik zorluklarla sağlıklı şekilde baş edemedikleri ve daha depresif belirtilere sahip oldukları görülmüştür (Allen vd., 2013: 715). Murdoch ve diğerlerinin (2008: 959) yaptıkları araştırmada da yaştaki artışın, 55 yaş ve üstündeki hükümlülerin depresyon belirtilerini yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada cezaevi sürecinin yanı sıra katılımcıların tahliye sonrası deneyimleri de incelenmiştir. Zira tahliye sonrası süreçte ileri yaş eski hükümlü bireyler pek çok sorunla karşı karşıya kalabilmektedirler (Roberts vd., 2004). Bu doğrultuda katılımcıların aile üyelerinin tutumlarının değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Zira bazı katılımcıların aile üyeleri, tahliye olduktan sonra onların ihtiyaçlarının karşılanması noktasında destek sunmuş ve katılımcıları kabullenici tutum sergilemişlerdir. Bu durum söz konusu bireylerin tahliye sonrası yaşama uyum sağlamalarında önemli bir destek kaynağı olarak görülmektedir. Öte yandan katılımcıların büyük bir kısmı aile üyelerinde, kendilerini reddedici bir tutumun hâkim olduğunu, tahliye olduktan sonra onlarla iletişim kurmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum ise tahliye sonrası süreçte yeni yaşam düzeni inşa etmek için daha fazla zorlanılmasına ve zorluklarla baş edebilmek için zararlı alışkanlıkların oluşmasına yol açabilmektedir. Nitekim yapılan bir araştırmada tahliye sonrası aileleri tarafından desteklendiklerini hissetmeyen eski hükümlülerde bağımlılık riskinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Binswanger vd., 2012). Tahliye sonrasındaki aile tutumlarına dair bir diğer bulgu, bazı çiftlerin, tahliye olduktan sonra boşanmalarına ilişkin olmuştur. Çünkü eski hükümlü eş ile diğer eşin beklentileri, tahliye sonrasındaki 6 ay-2 yıllık süreçte yoğun şekilde çatışmaktadır. Dolayısıyla katılımcılara göre tahliye olduktan sonraki ilk 6 ay-2 yılda eski hükümlülerin yeni yaşama uyum sağlamaları için beklentileri gerektiği dile getirilmiştir. Katılımcıların aileleri ile ilgili yaşadıkları bir diğer sorun, uzun süre cezaevinde kalmalarına bağlı olarak ailelerindeki değişimlere ve dönüşümlere şahitlik edememeleri konusunda yaşanmaktadır. Nitekim katılımcılar tahliye olduktan sonra aile düzenlerinde ve işleyişlerinde değişiklikler meydana gelmiş, kendileri ise bunların hepsine yabancı kalmışlardır. Tersten bakıldığında; aile üyeleri de birçok yaşamsal aşamadan geçmiş ancak eski hükümlü birey yanlarında olamamıştır. Bu nedenle aile üyeleri arasında duygusal uzaklaşmanın meydana geldiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla tahliye sonrası süreçte eski hükümlü bireyler, yakın çevreleri ile ilişkilerini yeniden düzenlemek durumunda kalmaktadırlar (Şahin, 2001: 4). Tahliye sonrası süreçte katılımcıların sosyal ilişkilerine bakıldığında, yeni yaşam düzeni kurmak için sosyal çevrelerinin önemli oranda maddi ve manevi destek sundukları görülmektedir. Her ne kadar sosyal çevreleri maddi destek sunmuş olsa da uzun vadede geçimlerini sağlamak için katılımcıların iş yaşamına dâhil olmaları gerekmektedir. Ancak katılımcıların tahliye olduktan sonra en çok sorun yaşadıkları alan da iş yaşamı olarak tespit edilmiştir. Zira katılımcıların büyük bir kısmı; iş bulup gelir elde etmek istediklerini ancak yaşlı oldukları için işverenlerin çalışan olarak kabul etmediklerini, ettikleri takdirde ise düşük ücret verdiklerini dile getirmiştir. Öte yandan cezaevine girmeden önceki piyasa ile cezaevinden çıktıktan sonraki piyasa arasında oldukça büyük farklılıkların söz konusu olduğu, bu nedenle piyasa şartlarını bilmedikleri de anlaşılmıştır. Katılımcıların iş buldukları takdirde ise yaşlı ve eski hükümlü olmaya bağlı olarak daha özgür ve esnek bir yaşam sürmek istedikleri, bu nedenle mesai saatlerine bağlı olarak çalışma konusunda zorlandıkları belirlenmiştir. Ayrıca sorunsuz şekilde çalıştığını dile getiren katılımcılardan bazılarının ise eski hükümlü olduklarının sonradan öğrenildiği ve öğrenildiğinde de

işverenleri tarafında işten çıkarıldıkları öğrenilmiştir. Nitekim damgalanma ve dışlanma, eski hükümlü yaşlıların tahliye sonrasında sıklıkla deneyimledikleri duruma tekabül etmektedir (Acar ve Yaman, 2019: 1193). Yapılan bir araştırmada da yaşlı hükümlülerin, tahliye olduktan sonraki iş yaşamlarına yönelik yoğun kaygı hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir-Ocaklı ve Duyan, 2020: 1565). Yaşanan bu olumsuzluklar eski hükümlülerin tekrar suça bulaşmaları riskini de beraberinde getirmektedir (Saygun vd., 2020: 251). Yıllar boyunca kapalı cezaevinde kalmak; sosyal, teknolojik ve ilişkisel anlamda pek çok değişikliği takip edememeyi de beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların; sosyal ilişkilerde ve toplum yapısında önemli değişimler gözlemledikleri, bu değişimlere uyum sağlamak zorlandıkları, zaman algılarında kopukluk olduğu ve teknolojik gelişmeler karşısında bilinmezlik yaşadıkları tespit edilmiştir. Çoğu katılımcı cezaevinden çıktıktan sonra, cezaevindeyken hiç yaşamadıklarını ve cezaevinde oldukları sürece ilişkin büyük bir boşluk hissettiklerini dile getirmişlerdir. Zira katılımcıların tahliye olduktan sonra büyük oranda değişmiş bir toplumla karşılaştıkları, ayrıldıkları toplum ile dâhil oldukları toplum arasında çok fark olduğu ve bu değişime uyum sağlamak için zamana ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Katılımcıların karşılaştıkları bu durumdan dolayı, cezaevini hiç yaşamamış olarak nitelendirdikleri söylenebilir. Dolayısıyla yaşanan bu değişimlere uyum sağlamak, yaşlılık döneminde olan katılımcılar için oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Nitekim yaşlılık döneminde, bireyin değişimlere daha **zor uyum sağladığı bilinmektedir.**

Yapılan araştırma sonucunda cezaevindeki yaşlı hükümlülerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve sağlık sorunları yaşadıkları; cezaevinin fiziksel şartlarının yaşlı hükümlüler için uygun olmadığı, yaşlıların sağlık ihtiyaçlarının ve tıbbi bakımlarının karşılanması noktasında yetersizliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tahliye olduktan sonra ileri yaş eski hükümlü bireylerin yeni yaşamlarına uyum sağlayabilmeleri için 6 ay-2 yıllık alışma sürecine ihtiyaç duydukları, bu sürenin uygulanmadığı bazı zamanlarda aile üyeleri ile yaşının beklentilerinin çatıştığı ve aile ilişkilerinde kopuklukların meydana geldiği, bireylerin iş yaşamına dâhil olmakta zorlandıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra sosyal, teknolojik ve ilişkisel değişimlere uyum sağlamak zorlandıkları da tespit edilmiştir. Tüm bu olumsuzluklar iki dezavantajı birden deneyimleyen ileri yaş eski hükümlülerin yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla geriatrik sosyal hizmet ve adli sosyal hizmetin müdahale alanlarının kesişim noktasında bulunan ileri yaş eski hükümlü gruplara yönelik mesleki farkındalık kazanılmalı, cezaevleri yaşlı hükümlülerin ihtiyaçlarına uygun düzenlenmeli ve cezaevlerinde yaşlıların sağlık kontrollerinin yapılması için imkânlar oluşturulmalıdır. Öte yandan söz konusu olumsuzlukları en aza indirmek için, genellikle genç yetişkin hükümlüler göz önünde bulundurularak düzenlenen cezaevi ortamının ve sonrasındaki uyum çalışmalarının; nüfusları her yıl artan ileri yaş hükümlülerin ihtiyaçları da dikkate alınarak düzenlenmesi gerekmektedir. Nitekim cezaevlerinde çeşitli sorunlarla karşılaşan ileri yaş hükümlüler; cezaevinden tahliye olduktan sonra da yaşlarını, sağlık durumlarını, sosyal statülerini, kişisel becerilerini, fiziksel şartlarını, ekonomik durumlarını ve aile ilişkilerini dikkate alarak benliklerini ve toplumsal kimliklerini yeniden inşa etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle tahliye sonrası süreçte ileri yaş bireylerin yeni yaşam düzenlerini kurabilmeleri için sosyal destek sunulmalı, iş yaşamında da ileri yaş eski hükümlü çalıştırmayla ilgili yeni yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, B. ve Yaman, Ö. M. (2019). "21. Yüzyılda Yeni Bir Dezavantajlı Grup: Yaşlı Hükümlüler". *Turkish Studies Social Sciences*, 14/4, 1179-1199.
- Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü. (2022). "Ceza İnfaz Kurumlarında Bulunan Tutuklu ve Hükümlülerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımları", <https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/istatistik/istatistik-4.pdf>, (10.02.2022)
- Allen, R. S., Harris, G. M., Crowther, M. R., Oliver, J. S., Cavanaugh, R., ve Phillips, L. L. (2013). "Does Religiousness and Spirituality Moderate the Relations Between Physical and Mental Health Among Aging Prisoners?", *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 28, 710-717.
- Atabay, T. (2009). *Handbook on Prisoners with Special Needs*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, United Nations Publications.
- Bavafa, H. ve Anita, M. (2019). "The Burgeoning Health Care Needs of Aging Prisoners". *AEA Papers and Proceedings*, 109, 182-86.
- Binswanger, I. A., Nowels, C., Corsi, K. F., Glanz, J., Long, J., Booth, R. E., ve Steiner, J. F. (2012). "Return to Drug Use and Overdose After Release from Prison: A Qualitative Study of Risk and Protective Factors", *Addiction Science & Clinical Practice*, 7/3, 2-9.

- Büyük, Y., Eke, M., Dinç, H. A. ve Çitici, I. (2007). "Ankara'da Otopsi Yapılmış Hükümlü ve Tutuklu Ölümleri (2001-2004)", *Adli Tıp Dergisi*, 21/1, 21-26.
- Carson, E. A. ve Anderson E. (2016). *Prisoners in 2015, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.*
- Clough, B. ve Herring, J. (2018). "Ageing, Gender and Family Law". New York: Taylor & Francis Press, https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=PxdSDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT253&dq=family+of+Ageing+Prisoners&ots=yXFDfmHvFA&sig=jv6XlOJh7WxIGb7eZJ1JkZTgE9w&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Crawley, E. ve Sparks, R. (2006). "Is There Life After Imprisonment?" *Criminology and Criminal Justice*, 6/1, 63–82.
- Dawes, J. (2009). "Ageing Prisoners: Issues for Social Work". *Australian Social Work*, 62/2, 258–271.
- Haugebrook, S., Zgoba, K. M., Maschi, T., Morgen, K. ve Brown, D. (2010). "Trauma, Stress, Health, and Mental Health Issues Among Ethnically Diverse Older Adult Prisoners". *Journal of Correctional Health Care*, 16/3, 220–229.
- Hayes, A. J., Burns, A., Turnbull, P. ve Shaw, J. J. (2012). "The Health and Social Needs of Older Male Prisoners". *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 27/11, 1155-1162.
- Howse, K. (2003). *Growing Old in Prison: A Scoping Study on Older Prisoners.* United Kingdom: Centre for Policy and Ageing and Prison Reform Trust.
- Human Rights Watch. (2012). *Old Behind Bars The Aging Prison Population in the United States.* 1-16, https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/usprisons0112_brochure_web.pdf, (10.09.2021)
- Kulaksızoğlu, I. B. (2009). "Yaşlılık ve Psikiyatrik Hastalıklar", *Klinik Gelişim Dergisi*, 22/4, 65-74.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma.* Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Loeb, S. J. ve Steffensmeier, D. (2011). "Older Inmates' Pursuit of Good Health: A Focus Group Study", *Research on Gerontological Nursing*, 4/3, 185–194.
- Malia, J. A. (2007). "A Reader's Guide to Family Stress Literature", *Journal of Loss and Trauma*, 12, 223-243.
- Mandıracıoğlu, A. (2010). "Dünyada ve Türkiye'de Yaşlıların Demografik Özellikleri", *Ege Tıp Dergisi*, 49/3, 39-45.
- Murdoch, N., Morris, P. ve Holmes, C. (2008). "Depression in Elderly Life Sentence Prisoners", *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 23/9, 957–962.
- Ocaklı, B. Ö. (2019). *Yaşlı Hükümlülerin Sosyal Hizmet İhtiyaçları: Ankara Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir-Ocaklı, B. ve Duyan, V. (2020). "Yaşlı Erkek Hükümlülerin Psiko-sosyal İhtiyaçları Üzerine Nitel Bir İnceleme", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31/4, 1547-1578.
- Özkan, A. B. (2019). *Hükümlülerin Sosyal Destek Algısı ile Tahliye Sonrası Gelecek Beklentilerinin İlişkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Patterson, J. M. (2002). "Integrating Family Resilience and Family Stress Theory", *Journal of Marriage and Family*, 64, 349-360.
- Polat, B. (2016). *Ceza İnfaz Kurumlarında Yaşlı Olmak: Yaşlı Hükümlülerin Sorunları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Rai, N. ve Thapa, B. (2004). *A Study on Purposive Sampling Method in Research.* Format Printing Press, Kathmandu.
- Reimer, G. (2008). "The Graying of the U.S. Prisoner Population", *Journal of Correctional Health Care*, 14/3, 202–208.
- Roberts, C., Kennedy, S. ve Hammett T. M. (2004). "Linkages Between Inprisonand Community Based Health Services", *Journal of Correctional Health Care*, 10/3, 333-368.
- Sanders, S. ve Stensland, M. (2018). "Preparing to Die Behind Bars. *Journal of Correctional Health Care*", 24/3, 232–242.
- Saygun, M., Işıkhani, V. Ve Şahan, C. (2020). Eski Hükümlüler ve Çalışma Hayatı. (İçinde: İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları, Ed: Yıldız, A. N. ve Sandal, A.) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basım Yayın ve Tanıtım Koordinatörlüğü.

- Shantz, L. R. ve Frigon, S. (2009). "Aging, Women and Health: From the Pains of Imprisonment to the Pains of Reintegration", *International Journal of Prisoner Health*, 5/1, 3–15.
- Smet, S. D., Donder, L. D., Ryan, D., Regenmortel, S. V., Brosen, D. ve Vandeveldel, S. (2017). "Factors Related to the Quality of Life of Older Prisoners". *Quality of Life Research*, 26, 1571–1585
- Snyder, C., Van Wormer, K., Chadha, J. ve Jagggers, J. W. (2009). "Older Adult Inmates: The Challenge for Social Work", *Social Work*, 54/2, 117–124.
- Sundler, A. J., Lindberg, E., Nilsson, C. ve Palmér, L. (2019). "Qualitative Thematic Analysis Based on Descriptive Phenomenology", *Nursing Open*, 6, 733-739.
- Şahin, C. (2001). "Tahliye Öncesi ve Sonrası Hükümlüye ve Eski Hükümlüye Yardım", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5/2, 1-32.
- Şahin, Ç. (2020). Verilerin Analizi. (İçinde: *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ed: Kincal, R. Y.) Nobel Yayıncılık: Ankara.
- Tekin, Ç. S. ve Kara, F. (2018). "Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılık", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3/1, 219-229.
- The Sentencing Project (2002). Mentally Ill Offenders in the Criminal Justice System: An Analysis and Prescription, Washington, United States, (www.sentencingproject.org).
- Trotter, C. ve Baidawi, S. (2014). "Older Prisoners: Challenges for Inmates and Prison Management", *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 48/2, 200–218.
- TÜİK. (2020). "Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ceza-Infaz-Kurumu-Istatistikleri-2020-37202>, (09.09.2021).
- Williams, B. A., Lindquist, K., Sudore, R. L., Strupp, H. M., Willmott, D. J. ve Walter, L. C. (2006). "Being Old and Doing Time: Functional Impairment and Adverse Experiences of Geriatric Female Prisoners", *Journal of the American Geriatrics Society*, 54/4, 702-707.
- Williams, J. (2012). "Social Care and Older Prisoners", *Journal of Social Work*, 13/5, 471–491.
- Willoughby, B., Doty, N. D. ve Malik, N. M. (2008). "Parental Reactions to Their Child’s Sexual Orientation Disclosure: A Family Stress Perspective", *Parenting: Science and Practice*, 8/1, 70-91.
- Yıldız, M. (2011). "Tutuklu ve Hükümlülerde Umutsuzluk, Ölüm İlişkin Depresyon ve Ölüm Kaygısı İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35/1, 1-7.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.09.2022 ✓Accepted/Kabul:18.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1170073

Research Article/Araştırma Makalesi

Erdoğan, Ç. (2023). "COVID-19 Koşullarında Turizmi Yeniden Başlatma Protokolleri ve Pandemi Bağışıklığının Geliştirilmesi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 79-99.

COVID-19 KOŞULLARINDA TURİZMİ YENİDEN BAŞLATMA PROTOKOLLERİ VE PANDEMİ BAĞIŞIKLIĞININ GELİŞTİRİLMESİ

Çağrı ERDOĞAN*

Öz

Çalışmanın amacı; uluslararası nitelikteki turizmi yeniden başlatma protokollerinin detaylı bir şekilde incelenerek somutlaştırılmasıdır. Böylece benzer krizlerin çok etkisini kısaltan, eyleme geçme sürecini daha etkili ve hızlı kılan bir pandemi bağışıklığının geliştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, Türkçeye çevrilmiş olan Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün 28 Mayıs 2020 tarihli küresel yönergesi ile Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin 29 Mayıs 2020 tarihli yeni-normal protokolleri içerik analizine tabi tutulmuştur. Kodlama işleminden Sankey diyagramı oluşturmaya kadar tüm analiz süreci, bilgisayar destekli bir nitel veri analiz yazılımı olan ATLAS.ti – v.22.1.4.0 vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar arasından; örgüt şemasında değişimleri gerektirecek olsa dahi hijyen odaklı inovatif uygulamaların hayata geçirilmesinin, yalnızca hükümetin ve işletmelerin değil; diğer ilgili tarafların atacağı adımlarda da koordinasyonun, iletişimin ve iş birliğinin öncelikli olarak değerlendirilmesinin, çalkantılı koşulların işletme içi süreçlerde meydana getirdiği olumsuzlukların protokollerin benimsenmesi aracılığıyla standardize edilmesinin ve verimli kılınmasının, turizmin yeniden başlatılmasındaki rolü ve pandemi bağışıklığını geliştirici yönleri ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 (yeni koronavirüs), Pandemi, Kriz yönetimi, Normalleşme, Turizm.

PROTOCOLS FOR RESTARTING TOURISM IN COVID-19 CONDITIONS AND DEVELOPING PANDEMIC IMMUNITY

Abstract

The purpose of the study is to provide a better understanding of the protocols for restarting tourism considered as an international prior action plan, and to present an academic output supporting the development of pandemic immunity. In this direction, the global guidelines of United Nations World Tourism Organization dated 28 May 2020 and new-normal protocols of World Travel and Tourism Council dated 29 May 2020 were translated into Turkish and subjected to content analysis. The entire analysis process, from coding to Sankey diagram creation, conducted via ATLAS.ti – v.22.1.4.0, a computer-aided qualitative data analysis software. Among the results; the role in restarting tourism and the aspects of developing pandemic immunity of implementing hygiene-oriented innovative practices even if they will require changes in the organizational chart, prioritizing coordination, communication and cooperation not only in the steps taken by the government and businesses but also by the other interested parties, making the dynamism within the internal processes brought about by the turbulent conditions efficient and standardized via the adoption of protocols establishing a specific business manner and procedure are stand out.

Keywords: COVID-19 (novel coronavirus), Pandemic, Crisis management, Normalization, Tourism.

*Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, SAKARYA.
e-posta: cagrie@subu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9308-0182>)

1. GİRİŞ

31 Aralık 2019 tarihinde sebebi bilinmeyen bir pnömoninin/*pneumonia* Wuhan/Çin’de tespit edildiğinin bildirilmesinin ardından tanımlama çalışmaları yapılmış ve durumun taşıdığı pandemi potansiyeline dair uyarılarda bulunulmuştur (Wang vd., 2020). Bu süreci takiben DSÖ tarafından 11 Şubat 2020 tarihinde “COVID-19” adı verilmiş olan yeni koronavirüs hastalığının yol açtığı vaziyet ve gelinen nokta (UNWHO/*United Nations World Health Organization*, 2020a), 11 Mart 2020 tarihinde pandemi/*pandemic* olarak nitelendirilmiştir (UNWHO, 2020b).

Orthocoronavirinae alt-familyasından olan koronavirüs, yüzeyindeki uzantılar kaynaklı taç benzeri görünümünden adını alan; zarflı, pozitif, tek-sarmallı bir RNA virüsüdür (Wu vd., 2020: 217). %70 oranında ağır akut solunum yolu yetersizliği sendromu/*severe acute respiratory syndrome/SARS-CoV* ile, %95 oranında ise koroner yarasa virüsü ile gösterdiği benzerliğe binaen virüs, 7 Ocak 2020’de bir koronavirüs olarak saptanmıştır (Hadi vd., 2020: 7235). Önceki koronavirüs salgınlarına yol açmış olan SARS-CoV ve Orta Doğu solunum yolu yetersizliği sendromu/*Middle East respiratory syndrome (MERS-CoV)* gibi diğer koronavirüsler de COVID-19 gibi temel olarak solunum sistemini hedef almaktadır (Huang vd., 2020: 1).

Bilinen ilk vakadan bir ay sonra, 30 Ocak 2020’de, 7.734 vakanın Çin’de tespit edilmesiyle birlikte virüsün küresel ölçekte yayılımı Tayvan, Tayland, Vietnam, Malezya, Nepal, Sri Lanka, Kamboçya, Japonya, Singapur, Kore Cumhuriyeti, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Devletler, Filipinler, Hindistan, Avustralya, Kanada, Finlandiya, Fransa ve Almanya gibi dünyanın farklı bölgelerindeki ülkelerde tespit edilen vakalarla ilerleme kaydetmiş, bu dönemde vaka-vefat oranı %2,2 olarak belirlenmiştir (Huang vd., 2020: 1). Yeni koronavirüsün küresel yayılımıyla mücadele etmek adına DSÖ gibi Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı da temel olarak hijyen, mesafe ve izolasyon hususları kapsamında alınması gereken başlıca tedbirlerin halk tarafından anlaşılması ve benimsenmesi için yoğun çaba sarf etmiştir (UNWHO, 2020b; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Gerek pandemi süresince tüketici davranışlarında gözlemlenen değişim (belirli ürünlere yönelim, çevirim-içi satın alma tercihinde artış, panik satın alımı ve tüketim örüntülerinde ani değişim gibi) (Babu ve Kumar, 2020; Hobbs, 2020) gerekse devletlerin önlem olarak ulusal ve uluslararası hareketliliği kısıtlaması, meta ve nakit unsurlarının akışında kayda değer bir daralmaya yol açmıştır.

Pandemi temelinde yalnızca insanın değil; ekonominin de sağlığının önemli ölçüde tehdit altında olduğu görülmüştür (Goodell, 2020; McKibbin ve Fernando, 2020; Baldwin ve Weder di Mauro, 2020). Dünya ekonomisinin ağırlıklı payını ihtiva eden hizmet sektörünün bir endüstrisi yahut alt-sektörü olarak nitelendirilen turizm de uluslararası seyahat kısıtlamaları ve diğer hareketliliği azaltıcı önlemler dâhilinde durma noktasına gelmiştir (Gössling vd., 2020; Niewiadomski, 2020). İlerleyen süreçte turizmin yeniden başlatılmasına yönelik atılacak adımları belirli ölçüde standardize edici ve yapılacaklara dair yol gösterici bir araç olması bakımından ilgili protokol ve yönergeler üzerinde ulusal ve uluslararası çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü/*United Nations World Tourism Organization/UNWTO* ile Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi/*World Travel & Tourism Council/WTTC* tarafından öncelikle ileri sürülen yönerge ve protokol, araştırmanın merkezine alınmıştır. Bu doğrultuda pandemi gibi bir kriz koşulunda turizmin yeniden başlatılmasına yönelik ortaya konulan kapsayıcı nitelikteki söz konusu uluslararası çalışmalar içerik analizine tabi tutulmuştur. Böylece bu çalışmaların mercek altındaki detaylı görünülerinin ortaya konulması ve pandemi bağışıklığının geliştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Analiz kısmına geçilmeden önce ekonomik açıdan turizmin yeniden başlatılmasını tetikleyen koşullara değinilmiş, ardından 2020 yılının ikinci çeyreğinde/2020Ç2 turizmin yeniden başlatılmasına yönelik atılan adımlara yer verilmiştir (nitekim pandemiyle başlanan yılının ilk çeyreği/2020Ç1 ağırlıklı olarak şok etkisi, acil önlem-eylem planı ve tesir ölçme-değerlendirme ile geçmiştir). Böylece analizi de kapsayan araştırma kısmının, çalışmanın bütünü içinde daha anlamlı kılınması amaçlanmıştır.

2. TURİZMİN YENİDEN BAŞLATILMASINI TETİKLEYEN EKONOMİK KOŞULLAR

11 Mart 2020 tarihinde yapılan pandemi ilanıyla birlikte bu krize karşı girişilen mücadele belirginlik kazanmış, insan hareketliliğinin sınırlandırılmasına yönelik alınan önlemler çerçevesinde seyahat kısıtlaması getirilen destinasyon sayısında hızlı bir artış olmuştur. Öyle ki; Nisan ayının başlarında destinasyonların neredeyse tamamına (%96’sına) getirilmiş olan seyahat sınırlandırmaları (UNWTO, 2020a), ay sonuna kadar tüm destinasyonları kapsayacak şekilde genişletilmiştir (UNWTO, 2020b). Hareketliliğe getirilen kısıtlamalar, ekonomi üzerindeki baskı ve pandeminin yarattığı panik; yalnızca tek taraflı olarak turizm arz kaynakları üzerinde

baskı oluşturmamış, aynı zamanda turizm talebinde de ciddi daralmalara yol açarak bir bütün olarak turistik faaliyetlerin ve turizm endüstrisinin görülmemiş düzeyde kısıtlanmasına sebebiyet vermiştir (Bakar ve Rosbi, 2020; Patel vd., 2020). Bu durum UNWTO'nun 2020 yılı uluslararası turist varışlarındaki düşüş tahminlerini de yenilemesini gerektirmiştir. 2020Ç1'in sonlarında (27 Mart 2020 tarihinde), 2020 yılı geneli için %20-30 aralığında bir düşüş beklentisi mevcutken (UNWTO, 2020c), yılın ikinci çeyreği/2020Ç2'nin ortalarına doğru (7 Mayıs 2020 tarihinde) düşüşün %60-80 seviyelerinde olabileceği yönünde beklentiler revize edilmiştir (UNWTO, 2020d). Söz konusu karanlık tablonun istihdama 100 milyonun üzerinde iş kaybı olarak yansiyebileceği konusunda da uyarılarda bulunulmuştur (WTTC, 2020a).

Seyahat kısıtlaması virüsün yayılmasını engellemeye yönelik bir araç olmasına karşın; hareket özgürlüğü, ekonomi ve genel anlamda toplum ve toplumsal unsurlar üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Bu bakımdan seyahat kısıtlamalarında ve diğer virüse karşı alınan önlemlerde gözetilmesi gereken optimal dengenin de altı çizilmektedir (Kraemer vd., 2020). Söz konusu dengeye ek olarak, ülkelerin ciddi ekonomik darbe aldığı bu dönemde turizm gelirlerinden mümkün mertebede istifade etme amaçları, turizmin kontrollü olarak yeniden başlatılması hususunda tetikleyici olmaktadır. Söz konusu durum turizm gelirlerinin, ihracat gelirleri ve gayrisafi yurtiçi hâsıla/GSYH içinde azımsanamayacak paya sahip olan pek çok ülke için daha elzem bir boyut kazanmaktadır. Örneğin; hizmet ihracatlarının %50'sinden %90'ına kadar uluslararası turizm gelirlerine bağlı olan Fiji (%52), Barbados (%64), Vanuatu (%70), Saint-Lucia (%89) gibi pek çok gelişmekte olan küçük ada devleti/*small island developing states/SIDS* –veriler 2018 yılına aittir– (UNWTO, 2020e) ile doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkilerin de dâhil edildiği 2019 verilerine göre GSYH içindeki payı %5 ila %10 arasında olan Rusya (%5), Endonezya (%5,7), Kanada (%6,3), Japonya (%7), Birleşik Devletler (%8,6) ve Almanya (%9,1) gibi ülkelere ek olarak %10 ila %15 arasında olan Avustralya (%10,8), Türkiye (%11,3), İtalya (%13) ve İspanya (%14,3) (WTTC, 2020b) gibi ülkelerle birlikte oransal ağırlığı daha fazla ya da kritik olan pek çok ülke bulunmaktadır. Başta bu ülkeler için olmak üzere, durma noktasına gelmiş olan turizm endüstrisinin mevcut koşullar gözetilerek kısmen de olsa harekete geçirilmesinin, göz ardı edilebilecek seçenekler arasında değerlendirilmesinin oldukça güç bir hal aldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'ye daha yakından bakılacak olursa; 2006-2019 yılları arasındaki 15 yıllık turizm gelirlerinin GSYH içindeki senelik ortalama payının %3,5 (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020a), ihracat içindeki senelik ortalama payının ise %20,2 seviyelerinde (TÜRSAB/*Türkiye Seyahat Acentaları Birliği*, 2020) olduğu görülecektir. Buradan azımsanamayacak bir zaman dilimi dâhilinde, turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisi içinde yer ettiği pozisyonun ağırlığı, görece daimiliği ve önemi anlaşılabilir. Özellikle 2010-2019 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte Türkiye'nin yıllık ortalama net döviz pozisyonu (finansal kesim dışındaki firmaların döviz varlık ve yükümlülükleri) olan -167,3 milyar ABD/*Amerika Birleşik Devletleri* dolarının (TCMB/*Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, 2020) da işaret ettiği üzere; döviz hassasiyeti bulunan Türkiye gibi ülkeler için, uluslararası turizm gelirlerinin önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Turizm endüstrisinin dünya ve ülkeler ekonomisi içindeki payı ile diğer pek çok endüstriyle olan aktif ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda; turizmin doğrudan karşılaşacağı reel ve moneter problem halkalarının, ilişkili iş kollarını da içine alarak daha geniş bir alanda tesir bırakacağı anlaşılmaktadır. Bu olumsuzluğun azaltılması ve nihayetinde önüne geçilmesi adına, turizmin yeniden başlatılmasına yönelik küresel ölçekte girişimlerin hızlıca hayata geçirilmesi doğrultusunda planlamalar yapılmış ve adımlar atılmıştır. Takip eden başlıkta bahsi geçen girişimler üzerinde durulmaktadır.

3. 2020Ç2 DÖNEMİNDE TURİZMİN YENİDEN BAŞLATILMASINA YÖNELİK GİRİŞİMLER

Yeni koronavirüs pandemisinin uluslararası turizmi ne şiddetle etkileyeceğine dair öngörülerin ilk çıktıları 2020Ç1'de verilirken (UNWTO, 2020f; WTTC, 2020c) hemen ardından 2020Ç2'nin başlarında gerek ulusal (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020b; Erdoğan ve Yamaç Erdoğan, 2020) gerekse uluslararası (Rokou, 2020; Hills, 2020; WTTC, 2020d; Froyd, 2020; Haupt, 2020) mecrada turizmin toparlanması ve yeniden başlatılması konusuna ışık tutma çabalarında önemli bir yoğunlaşma olmuştur.

Dünya genelindeki tüm destinasyonlardaki seyahat sınırlandırması, 31 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla yumuşama göstermeye başlamış ve destinasyonların %3'ünde (7 destinasyon) uluslararası turizmi destekleme gerekçesiyle sınır kısıtlamalarında gevşetme kararı alınmıştır. Bununla birlikte turizmin yeniden başlatılmasına yönelik

girişimlerin sayısında da belirgin bir artış gözlemlenmiştir (UNWTO, 2020g). Avusturya ve Almanya karşılıklı olarak sınırlarını 15 Haziran’da açma kararı almış, daha geniş katılımı çalışmalarla İtalya, İspanya, Almanya ve Fransa sınır kısıtlamalarının gevşetilmesine yönelik ortak adımlar atmıştır. Avrupa Komisyonu’nda ekonomiden sorumlu üye Paolo Gentiloni; kısıtlamalar kaldırılmasa dahi belirli esneklikler sağlanarak yaz döneminde Avrupa’nın turizme kapı aralayacağını ifade etmiştir (Turizm Günlüğü, 2020a). Her ne kadar genel eğilim başta iç turizm faaliyetlerinin desteklenmesi ve bunu takiben kontrollü dış turizmi harekete geçirmek olsa da Yunanistan’ın, Avrupa Birliği ülkelerine ek olarak İsrail ve Avustralya ile de turizm hareketliliğini destekleyici görüşler gerçekleştirmesi gibi, söz konusu arayışta uzatma konusunda isteksiz ülkeler de olmaktadır (Turizm Günlüğü, 2020b).

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy’un 2020 yılının Nisan ayı boyunca yapmış olduğu bir dizi kamuoyu bilgilendirmesinde (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020c; 2020d; 2020e); turizm endüstrisinin finansman ve istihdam konusunda desteklenmesine yönelik çalışmaların hayata geçirildiğinin, 2020 yılının Mayıs ayının sonunda iç, haziran ayında da dış turizmin kısmi ve kademeli bir şekilde açılması hususunda çaba gösterildiğinin, ayrıca temelinde hijyen unsurunun yer aldığı bir sertifikasyon sistemiyle bu sürecin destekleneceğinin altını çizmiştir (Erdoğan ve Yamaç Erdoğan, 2020). Söz konusu sertifikasyon sürecinin somutlaştırılmasının ardından, Avrupa’da böyle bir sertifikasyon ve belgelendirme sistemini uygulamaya koyan ilk ülkenin Türkiye olması münasebetiyle bakanlık, güvenli turizmi biçimlendirmesi ve özellikle dış turizm faaliyetlerinin yeniden başlatılması bakımından değer arz eden bu sistemin tanıtılması için büyükelçilerin, turizm temsilcilerinin, yerli ve yabancı basın katılım gösterdiği bir tanıtım etkinliği düzenlemiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020f). Daha sonra WTTC “küresel güvenlik ve hijyen damgası/*global safety and hygiene stamp*” etiketiyle, benzer çerçevede uluslararası düzeydeki ilk hazırlığı yapmış ve belirlenen güvenlik protokollerinin destinasyonlarca uygulamaya alındığını belgeleyen bir küresel destinasyon damgası uygulamasını hayata geçirmiştir (WTTC, 2020e).

Turizm talebinde göz ardı edilemeyecek bir daralmanın yaşanmış olduğu 2020 yılının ilk çeyreğini takiben, 2020 yılının Nisan ayında, bir önceki yıla kıyasla, küresel ölçekteki uluslararası turist varışlarında %97 –Türkiye ölçeğinde %99,26 (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020g)– seviyelerinde düşüş kaydedilmesi, turizmin pandemiden en fazla etkilenen endüstrilerin başında olduğunun açık bir göstergesi olmuştur. Bu bağlamda seyahat sınırlandırmalarının kademeli bir şekilde gevşetilmesi, uluslararası uçuşların kısmen sürdürülmesi ile gelişmiş güvenlik ve hijyen protokollerinin benimsenmesi turizm faaliyetlerinin yeniden başlatılması hususunda ülkelerin başlıca başvurdukları girişimler olarak ön plana çıkmıştır (UNWTO, 2020h). 2020 yılının ikinci çeyreğinin sonlarına doğru kısmi de olsa turistik hareketliliğin canlandırılmasına yönelik hayata geçirilen faaliyetlerde genel anlamda bir yoğunlaşma görülmüştür. Uluslararası nitelikte ortaya konulan protokol ve sertifikasyon çalışmaları, söz konusu yoğunlaşmanın bir yansıması olmuştur.

Çalışmada UNWTO tarafından ileri sürülen turizmin yeniden başlatılmasına yönelik küresel yönergelerin konaklamayla ilgili kısmi ile WTTC’nin hazırlamış olduğu konaklama işletmeleri için yeni-normal protokolleri mercek altına alınmıştır. Buradan hareketle, COVID-19 pandemisi koşullarında durma noktasına gelen turizm hareketliliğinin yeniden başlatılması ve normaleştirilmesi hususunda öncelikle atılan uluslararası adımların detaylandırılarak somutlaştırılması, çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir. Böylece daha önce görülmemiş düzeyde turizmi etkilemiş olan bu krizin atlatılmasında uluslararası ölçekte hazırlanan öncelikli bir eylem planı/ yol haritası niteliğindeki protokollerin daha iyi anlaşılması, burada yer alan hususların literatürle ilişkilendirilerek daha bütüncül bir çıkarımın yapılabilmesi, konuya dair tartışmaya katkı sağlanması ve nihayetinde fayda üretecek yeni soru işareti oluşumlarını destekleyerek ilgili araştırmacıların yönlendirilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte; gelecekte yaşanması muhtemel benzer krizlerin şok etkisini kısıltacak, olumsuzluklara karşı eyleme geçmeyi daha etkili ve hızlı kılacak bir pandemi bağışıklığının geliştirilmesine katkı sağlanmasına da kıymet atfedilmektedir. Bu çerçevede ortaya konulacak olan akademik çıktının içeriği bakımından önem arz edeceği ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. YÖNTEM

Yürütülen araştırmada, turizmin ihtiyaç duyduğu COVID-19 bağışıklığının takviye edilmesi hususunda aktörlerin hareket alanlarına dair ortak bir sınır çizilmesi, yeni-normal koşullarının temellendirilmesi ve turizmin yeniden başlatılmasında yol gösterici olması bakımından önemli bir rol oynayan protokoller incelemeye alınmıştır. Bu kapsamda uluslararası nitelikte hazırlanan ilk protokoller olan;

- COVID-19 pandemisi temelinde şekillenen koşullardan turizmin daha güçlü ve sürdürülebilirliği tesis eder biçimde çıkmasına yardımcı olunmasına yönelik; turizmin güvenli, sorunsuz ve belirli sorumluluklar üstlenerek yeniden başlatılması hususunda hükümetlere ve işletmelere destek olunması amacıyla 28 Mayıs 2020 tarihinde Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü/*United Nations World Tourism Organization/UNWTO* tarafından yayınlanan, bir dizi kapsamlı önlemleri içeren küresel ölçekli yönergelerin konaklama işletmeleri için olan kısmı: “Turizmin Yeniden Başlatılmasına Yönelik Küresel Yönergeler: Konaklama/*Global Guidelines to Restart Tourism: Hospitality*” ve
- COVID-19 pandemisinin mevcut ve gelecekteki olumsuz etkilerinin seyahat ve turizm paydaşları kapsamında mümkün mertebede hafifletilmesi, insanların güvende olmasına yönelik ortak kuralların belirlenerek yeni-normale geçişin ve toparlanma sürecinin desteklenmesi amacıyla 29 Mayıs 2020 tarihinde Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi/*World Travel & Tourism Council/WTTC* tarafından yeni-normal için küresel protokollerin, konaklama işletmeleri çerçevesinde yayınlanmış olanı: “Yeni Normal için Başlıca Küresel Protokoller: Konaklama/*Leading Global Protocols for the New Normal: Hospitality*”

İçerik analizine tabi tutulmuştur. Böylece turizmin COVID-19’a karşı direncinde göz ardı edilemeyecek bir paya sahip olan söz konusu küresel protokollerin ve uygulamaların detaylandırılması ve somutlaştırılması mümkün olacaktır. Ayrıca pandeminin turizm üzerindeki son derece kısıtlayıcı koşullarında; 2020 yılının ikinci çeyreği itibarıyla turizmin hareket alanı bulma çabasının bir ölçüde temelini teşkil eden bu hazırlıkların incelenmesi, gelecekteki olası kısıtlayıcı şartların yönetilmesinde istifade edilebilecek içeriğin zenginleştirilmesinde de rol oynayacaktır.

İçerik analizinin gerçekleştirilmesi sürecinde; ilgili protokol ve yönerge öncelikle Türkçe’ye çevrilmiş ve Microsoft Word belgesi (.docx formatlı) aracılığıyla deşifreleme işlemi tamamlanmıştır. Daha sonra bilgisayar destekli bir nitel veri analiz yazılımı olan ATLAS.ti 22 – v.22.1.4.0 (ATLAS’ın açılımı (Paulus, 2018: 130); Archiv für Technik, Lebenswelt und Alltagssprache/*Archive for Technology, Lifeworld and Everyday Language/Teknoloji, Yaşam-Dünyası ve Gündelik Dil için Arşiv* olarak belirtilmiştir)’dan faydalanılmış ve kodlama işleminden Sankey diyagramı oluşturmaya kadar, tüm analiz süreci ATLAS.ti yazılımı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Kodlama sürecinde, içerik analizine tabi tutulan dosyalar tekrardan okunmuş ve bu esnada ön kodlama yapılarak kodlara ilişkin bir taslak oluşturulmuştur. Ardından ilgili dosyaların tekrar tekrar üstünden geçilerek gerek veri üzerindeki hâkimiyetin artırılması gerekse veriye dayalı kodlamanın son halini alması sağlanmıştır. Kodlama sürecinin nihayetinde; *hijyen, inovasyon, iş birliği, protokol-yönerge, çalışan, iletişim, devlet desteği, eğitim* olmak üzere sekiz adet kod belirlenmiştir. Bu veriye dayalı kodlara dair aktarımın kuvvetlendirilmesi amacıyla oluşturulan tabloda, her koda ilişkin kısa bir açıklamaya ve bir veri alıntısına yer verilmiştir.

Tablo 1. Kod Detayları

1. Kod	Hijyen
Açıklaması	Kelime anlamı “sağlık bilimi” olan, temizliğin ile sağlığın iyileştirilmesine yönelik eylemleri içeren ve sağlığı koruma uygulamalarının tamamını kapsayan kavram (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2017; CDC/ <i>Centers for Disease Control and Prevention</i> , 2022) olarak değerlendirilmiştir.
Veri Alıntısı	“Gelişmiş sanitasyon, dezenfeksiyon ve derinlemesine temizlik uygulamalarıyla birlikte temizlik/dezenfeksiyon sıklığını artırma odaklı süreçler uygulanmalıdır.”
2. Kod	İnovasyon
Açıklaması	Yeni fikir, yöntem ve uygulamaların katma değer oluşturan bir çıktıya dönüşümünü ifade eden inovasyon kavramı kapsamında Kahn’ın (2018) da vurgulamış olduğu gibi yalnızca radikal değişimler değil; kademeli ilerlemeler de değerlendirilmiştir. Bununla birlikte inovasyon yalnızca bir çıktı olarak değil; bir süreç olarak da düşünülmüş ve bir düşünce yapısı/eğilim olarak da ele alınmıştır.
Veri Alıntısı	“DSÖ gibi uzman kuruluşlar ve devlet kurumları tarafından onaylanan elektrostatik püskürtme teknolojisi, UVC ışığı ve EPA tabanlı hava filtreleme gibi temizlik ve dezenfeksiyon için geliştirilen yeniliklerin değerlendirilmesi ve iyi uygulamaların paylaşılması.”
3. Kod	İş Birliği
Açıklaması	Paydaşların pozisyonlarına/durumlarına hassasiyet gösterilmesi ve koşullar çerçevesinde ortak hareket edilmesine yönelik bir iradenin ortaya konulması anlamına ağırlık verilmiştir.
Veri Alıntısı	“Yerel hizmet sağlayıcılar, yerel destinasyon yönetimi örgütleri ve sektördeki diğer oyuncularla iş birliği oluşturun.”

4. Kod	Protokol-Yönerge
Açıklaması	İlgili hususta hayata geçirilecek uygulamalarda yol gösterici ve sınır çizici nitelikteki öneriler toplamı olarak kullanılmıştır. "Protokol-Yönerge" olarak ifade edilmesinin gerekçesi ise UNWTO'nun "yönerge/guideline", WTTC'nin "protokol/protocol" ifadelerine yer vermiş olmasıdır.
Veri Alıntısı	"Sosyal mesafe protokollerinin ve yönergelerinin sağlanması"
5. Kod	Çalışan
Açıklaması	Sözlükte kelimenin karşılığında ifade edildiği gibi; "bir iş yerinde ücret karşılığında görev yapan kimse, personel, eleman" (TDK/Türk Dil Kurumu/, 2022) anlamında kullanılmıştır.
Veri Alıntısı	"Gerekli personel seviyesinin temin edilmesi."
6. Kod	İletişim
Açıklaması	Koşullar kapsamında tesis edilen yahut edilmesine yönelik çaba sarf edilen uygulamalara dair bilgilerle birlikte anlık yeni bilgilerin ve eylemlerin bildirilmesine, ayrıca mevcut duruma ilişkin haberleşmenin sağlanmasına dair gerçekleştirilen faaliyetler bütünü kapsamında değerlendirilmiştir.
Veri Alıntısı	"Mümkün mertebede misafirlere ve personel ile açık iletişime özen gösterilmesi."
7. Kod	Devlet Desteği
Açıklaması	Olumsuz koşulların atlatılmasına yönelik devlet kaynaklı hayata geçirilen imkân sağlayıcı ve yardım edici nitelikteki uygulamalar kastedilmiştir.
Veri Alıntısı	"Talebin canlandırılması için vergilerin, ücretlerin ve harçların düşürülmesi yoluyla sektörde mali rahatlatma sağlanması."
8. Kod	Eğitim
Açıklaması	Kişilerde ilgili kapsamda meydana gelmesi istenen davranış değişikliğinin sağlanmasına ve belirli konuların anlaşılmasına yönelik teorik ve/veya uygulamalı olarak gerçekleştirilen planlı faaliyetler bütünü anlamında yer verilmiştir.
Veri Alıntısı	"Tüm eğitimlerin halk sağlığı yetkilileri ve/veya DSÖ'nün en son tavsiyeleriyle güncellenmesi."

Veriye dayalı kodlama yapıldığı için kod detayları kapsamında yapılan aktarımın bulgulardan önce yer almasını ayrıca önem verilmiş, böylece bulguların anlaşılabilirliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Takip eden kısımda yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

5. BULGULAR

Bu kısımda öncelikle "kelime bulutları" aktarılacaktır. Ardından "kod-dosya çapraz tabloları" ve "Sankey diyagramlarına" yer verilecektir. Bunları "kod ortak oluşum tablosu" takip edecek ve bulgular kısmı bu şekilde tamamlanmış olacaktır.

Şekil 1 vasıtasıyla aktarılan kelime bulutları oluşturulurken ATLAS.ti'da büyük-küçük harf hassasiyeti doğrultusunda kelimelerin ayrı ayrı sayılmasının önüne geçen "büyük-küçük harfi yoksay/ignore case" filtresi aktif hale getirilmiştir. Bununla birlikte "çekimli formları göster/show inflected forms" seçeneği aktif tutularak sözcüğün çoğul ve farklı zaman çekimli gibi çeşitli hallerinin yerine yalın halinin kelime bulutunda gösterilmesi sağlanmıştır. Son olarak; kelime bulutunun 10 yahut 10'a en yakın sayıda kelimeyi içermesi uygun görüldüğü için, tekrar eden kelime eşiği/threshold UNWTO için 3 (eşiğin 2 olması durumunda 29; 4 olması durumunda 5 kelime işleme alınıyor); WTTC için ise 9 (eşiğin 8 olması durumunda 12; 10 olması durumunda 6 kelime işleme alınıyor) olarak belirlenmiştir. Bunun sonucunda kelime bulutları kapsamında UNWTO dâhilinde 11, WTTC dâhilinde 10 kelime yer almıştır.

Şekil 1. Kelime Bulutu – UNWTO (solda) ve WTTC (sağda)

Analize tabi tutulan metinlerin orijinallerinin İngilizce dilinde olmasından dolayı kelime bulutu da İngilizce oluşturulmuş, elde edilen çıktının daha net ve anlamlı olması sağlanmıştır. Bulutu oluşturan kelimelerin Türkçe karşılıkları ise “Kelime Bulutu – Frekans ve Yüzde” başlıklı tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Kelime Bulutu – Frekans ve Yüzde

UNWTO			WTTC		
Kelime	Frekans	Oran (%)	Kelime	Frekans	Oran (%)
guest/konuk	7	16,67	staff/çalışan	15	12,10
local/yerel	5	11,90	guest/konuk	14	11,29
health/sağlık	4	9,52	implement/uygulama	12	9,68
new/yeni	4	9,52	social/sosyal	11	8,87
provider/sağlayıcı	4	7,14	guideline/yönerge	10	8,06
contact/iletişim	3	7,14	hotel/otel	10	8,06
hygiene/hijyen	3	7,14	cleaning/temizlik	9	7,26
provide/sağlamak	3	7,14	distancing/mesafelenme	9	7,26
service/hizmet	3	7,14	health/sağlık	9	7,26
tourism/turizm	3	7,14	include/dâhil etmek	9	7,26
value/değer	3	7,14	ensure/temin etmek	8	6,45
			protocol/protokol	8	6,45

Kelime bulutlarından ortak olarak konuk, sağlık ve uygulamaya ilişkin (örneğin; provider/sağlayıcı, provide/sağlamak, service/hizmet, implement/uygulama, ensure/temin etmek) kelimelerin ortak bir şekilde ön plana çıktığı görülmektedir. Bulutlara ayrı ayrı bakıldığında ise UNWTO’da “yerel” ve “yeni”; WTTC’de ise “çalışan” ve “sosyal” kelimelerinin ilk bakışta göze çarptığı, ilgili kelimelerin frekansları da dikkate alınarak, söylenebilecektir. Bu doğrultuda metinlerin bütünü içinde düşünüldüğünde “yeni” kelimesinin daha çok pandemi kaynaklı koşulun getirdiği ve dayattığı yeni durumlar ile bahsi geçen değişimlere karşı atılması tavsiye edilen yeni adım ve yöntemler bağlamında kullanıldığı ifade edilebilecektir. Bununla bağlantılı olarak “yerel” kelimesi de söz konusu yeni adım ve yöntemlerde her türlü yerel kaynaktan istifade edilmesine vurgu yapmaktadır. “Çalışan” kelimesi ise pandemiyle değişen koşullarda yenilenen işletme içi süreç ve faaliyetlerde işgücüne düşen rolün altını çizmekte iken “sosyal” kelimesi ağırlıklı olarak “mesafelenme/distancing” kelimesi ile bir sözcük öbeği dâhilinde yer aldığı için sosyal mesafe hususunu not etmektedir.

Tablo 3 aracılığıyla analiz edilen dosyalar ile yapılan kodlamaların karşılaştırıldığı, kod-dosya çapraz tablosu aktarılmıştır. Tablo 4 vasıtasıyla ise; her dosyadaki kod sayısının yazılım tarafından eşitlenip dosyaların kıyaslanabilirliğinin artırıldığı normalleştirilmiş/normalized versiyon paylaşılmıştır. Tabloların en sol sütunlarında kodlar ve kodlama sayıları yer almaktadır. En üst satırlarında ise dosya adları ve veri alıntı sayısı görüntülenmektedir. Görülebileceği üzere her bir tablo hücresi (iç satır ve sütun kesişimleri) dört adet sayısal veri içermektedir. “Mutlak frekanslar/absolute frequencies” seçeneği aktif olduğu için hücrelerin sol üst kısmında kod frekansları

yer almaktadır. “Satıra göre frekanslar/*row-relative frequencies*” seçeneği doğrultusunda hücrelerin sağ üst kısmında, satırdaki kod dağılımının yüzdesi verilmektedir. “Sütuna göre frekanslar/*column-relative frequencies*” seçeneği doğrultusunda ise hücrelerin sol alt kısmında, sütundaki kod dağılımı yüzdesi gösterilmektedir. “Tabloya göre frekanslar/*table-relative frequencies*” seçeneği aktive edildiği için hücrelerin sağ alt kısmında, tablodaki tüm kodlara kıyasla ilgili kodun dağılım yüzdesi yer almaktadır. Ayrıca “satır ve sütun toplamları/*row totals, column totals*” seçenekleri de aktif hale getirildiği için tabloda bu kısımlar da (en alt satır ve en sağ sütun) yer almaktadır.

Tablo 3. Kod-Dosya Çapraz Tablosu

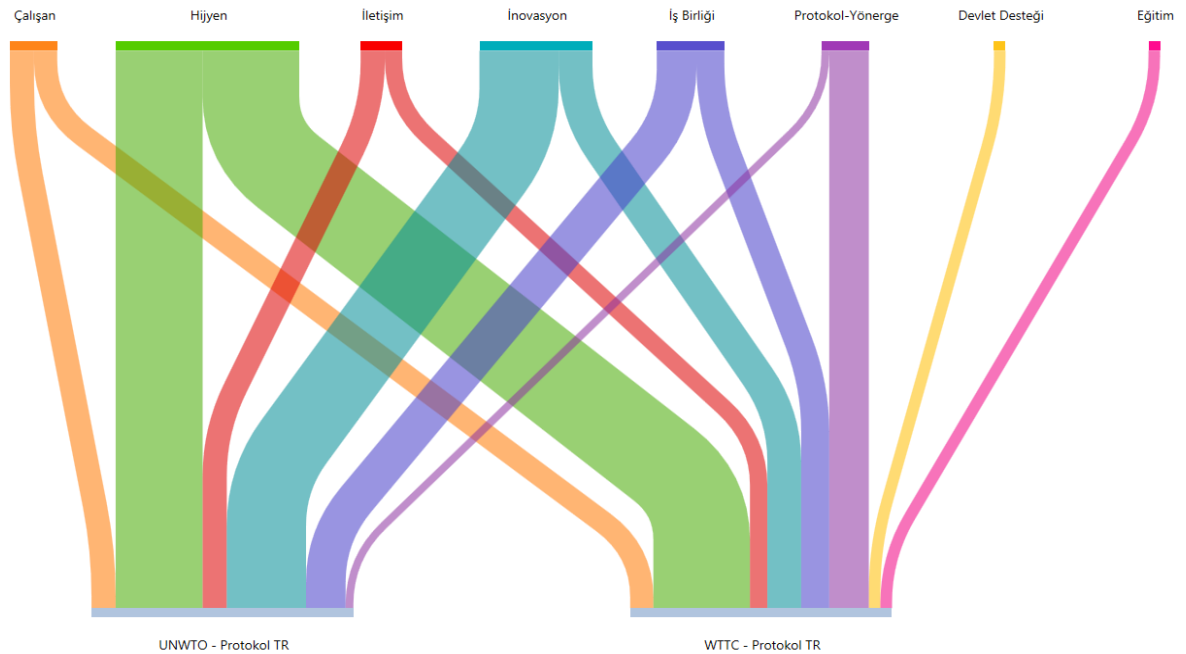
		1: UNWTO - Protokol TR 16		2: WTTC - Protokol TR 50		Totals	
● Çalışan	11	3 9,09%	27,27% 2,40%	8 8,70%	72,73% 6,40%	11 8,80%	100,00% 8,80%
● Devlet Des...	4			4 4,35%	100,00% 3,20%	4 3,20%	100,00% 3,20%
● Eğitim	4			4 4,35%	100,00% 3,20%	4 3,20%	100,00% 3,20%
● Hijyen	45	11 33,33%	24,44% 8,80%	34 36,96%	75,56% 27,20%	45 36,00%	100,00% 36,00%
● İletişim	9	3 9,09%	33,33% 2,40%	6 6,52%	66,67% 4,80%	9 7,20%	100,00% 7,20%
● İnovasyon	22	10 30,30%	45,45% 8,00%	12 13,04%	54,55% 9,60%	22 17,60%	100,00% 17,60%
● İş Birliği	15	5 15,15%	33,33% 4,00%	10 10,87%	66,67% 8,00%	15 12,00%	100,00% 12,00%
● Protokol-Y...	15	1 3,03%	6,67% 0,80%	14 15,22%	93,33% 11,20%	15 12,00%	100,00% 12,00%
Totals		33 100,00%	26,40% 26,40%	92 100,00%	73,60% 73,60%	125 100,00%	100,00% 100,00%

Kod-dosya çapraz tablosuna bakıldığında ilk ve en fazla dikkat çeken noktanın WTTC dosyasındaki *hijyen* kodu olduğu görülmektedir. Aynı dosyadaki *protokol-yönerge* (tablolarda “Protokol-Y...” şeklinde belirtilmiştir), *inovasyon* ve *iş birliği* kodlarının yoğunluğu da dikkat çekmektedir. UNWTO dosyasında ise özellikle *hijyen* ve *inovasyon* kodları ön plana çıkmakta; dolayısıyla UNWTO ile WTTC dosyası birlikte değerlendirildiğinde *hijyen* ve *inovasyon* kodlarının ortak olarak arz ettiği ağırlık kendini göstermektedir. Bu tabloyu daha fazla detaylandırmadan, kod sayısının yazılım tarafından eşitlenip dosya kıyaslanabilirliğinin arttırıldığı normalleştirilmiş tablo üzerinden ilerlemenin daha anlamlı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 4. Kod-Dosya Çapraz Tablosu – Normalleştirilmiş

		1: UNWTO - Protokol TR 16		2: WTTC - Protokol TR 50		Totals	
● Çalışan	11	8,36 9,09%	51,11% 4,55%	8 8,70%	48,89% 4,35%	16,36 8,89%	100,00% 8,89%
● Devlet Des...	4			4 4,35%	100,00% 2,17%	4 2,17%	100,00% 2,17%
● Eğitim	4			4 4,35%	100,00% 2,17%	4 2,17%	100,00% 2,17%
● Hijyen	45	30,67 33,33%	47,42% 16,67%	34 36,96%	52,58% 18,48%	64,67 35,14%	100,00% 35,14%
● İletişim	9	8,36 9,09%	58,23% 4,55%	6 6,52%	41,77% 3,26%	14,36 7,81%	100,00% 7,81%
● İnovasyon	22	27,88 30,30%	69,91% 15,15%	12 13,04%	30,09% 6,52%	39,88 21,67%	100,00% 21,67%
● İş Birliği	15	13,94 15,15%	58,23% 7,58%	10 10,87%	41,77% 5,43%	23,94 13,01%	100,00% 13,01%
● Protokol-Y...	15	2,79 3,03%	16,61% 1,52%	14 15,22%	83,39% 7,61%	16,79 9,12%	100,00% 9,12%
Totals		92 100,00%	50,00% 50,00%	92 100,00%	50,00% 50,00%	184 100,00%	100,00% 100,00%

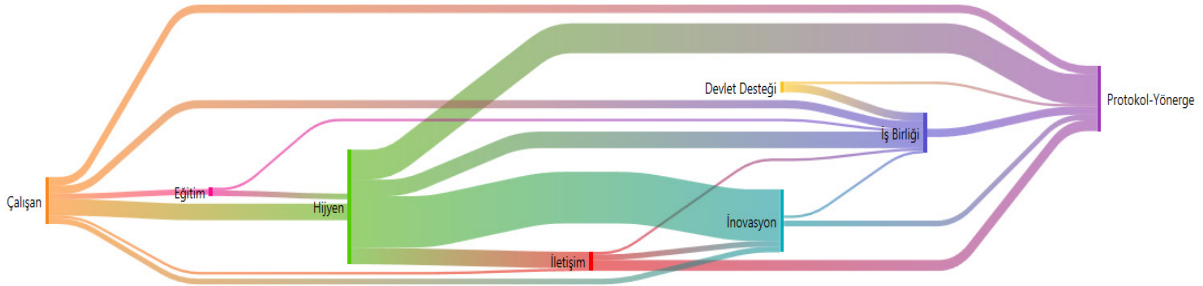
Kod-dosya çapraz tablosunun normalleştirilmiş versiyonunu aktaran Tablo 4'te ilk göze çarpan nokta *hijyen* ve *inovasyon* kodlarının gerek her bir dosya özelinde (UNWTO *hijyen*: %33,33, *inovasyon*: %30,30; WTTC *hijyen*: %36,96, *inovasyon*: %13,04) gerekse dosyalardaki tüm kodlamalar içinde, bir başka ifadeyle tablo genelinde (UNWTO *hijyen*: %16,67, *inovasyon*: %15,15; WTTC *hijyen*: %18,48, *inovasyon*: %6,52) arz ettiği ağırlıktır. Öyle ki; bu kodların, her iki dosyadaki kod frekansı toplamı bağlamında diğer kodlara kıyasla %50'nin üstünde bir oranı teşkil ettiği dikkat çekmektedir (*hijyen*: %35,14, *inovasyon*: %21,67; toplamda: %56,81). Bunları takiben iki dosyadaki diğer kodlara kıyasla en yüksek üçüncü toplam ağırlığa sahip olan kod ise *iş birliği* olarak ön plana çıkmaktadır (UNWTO *iş birliği*: %7,58; WTTC *iş birliği*: %5,43; toplamda: %13,01). Bulguların aktarımına; kodlar ve belgeler arasındaki ilişkiselliğin, kod-dosya Sankey diyagramı üzerinden ele alınmasıyla devam edilecektir.

Şekil 2. Kod-Dosya Sankey Diyagramı — Normalleştirilmiş

Veri akışının ve ilişkiselliğinin anlaşılması hususunda yalın bir görselleştirme sunarak işlev gören ve çeşitli disiplinlerce faydalanılan Sankey diyagramının adı, 1898 yılında İrlandalı Kaptan Matthew Henry Phineas Riall Sankey tarafından bir buhar motorunun enerji verimliliğinin gösterilmesi için benzer bir diyagramın kullanılmasına dayandırılmaktadır (ATLAS.ti, 2022a). Yapılan analizde kod-dosya ilişkiselliğinin görselleştirilmesi için faydalanılan Sankey diyagramının normalleştirilmiş versiyonu, Şekil 2 vasıtasıyla aktarılmaktadır. Diyagramdaki kanal genişlikleri ile temsil edilen veri miktarı arasındaki doğru orantı göz önünde bulundurulduğunda, kod-dosya çapraz tablolarında ifade edildiği gibi; her iki dosyanın da *hijyen*, *inovasyon* ve *iş birliği* kodlarıyla, bunlara ek olarak WTTTC dosyasının *protokol-yönerge* koduyla da belirgin ilişkisinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Dosyalar arasındaki *protokol-yönerge* ile *inovasyon* kodlarının dağılımında olduğu gibi, daha az dengeli/çarpık dağılım olabildiği gözlenirse de (*protokol-yönerge* UNWTO: %16,61; WTTTC: %83,39; *inovasyon* UNWTO: %69,91, WTTTC: %30,09) özellikle *devlet desteği* ile *eğitim* kodlarının tamamının WTTTC dosyasında temsil edildiği net bir şekilde görülmektedir. Bu durum UNWTO dosyasında *devlet desteği* ve *eğitim* ile ilgili hiçbir içeriğin bulunmadığını göstermemekle birlikte, konuyla ilgili detaylara kod ortak oluşum diyagramı ve tablosu kısmında yer verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Şekil 2. Kod Ortak Oluşumu Sankey Diyagramı

Şekil 3, kod ortak oluşumu Sankey diyagramını aktarmaktadır. Diyagramdan; diğer kodlarla en sık ilişkinin *iş birliği*, *protokol-yönerge*, *çalışan* ve *hijyen* kodlarıyla gerçekleştiği (kanal sayısının çokluğu bakımından) açıkça görülmektedir. Bununla birlikte kanal genişlikleri dikkate alındığında; en güçlü ilişkileri *hijyen*, *inovasyon* ve *protokol-yönerge* kodlarının kurduğu, güçlü ilişkilere kaynaklığı ise temel olarak *hijyen* kodunun üstlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bulgular kapsamında bu noktaya kadar aktarılanlar ışığında *hijyen* ve *inovasyon* kodlarının arz ettiği ağırlıklı pozisyon net bir şekilde kendini göstermektedir.

Hijyen kodunun oynadığı merkezi rolden ve analiz metninden hareketle Sankey diyagramının;

- hayata geçirilen ve planlanan inovatif faaliyetlerin ana konusunun hijyen olduğuna,
- söz konusu yenilikler ve gelişmeler odağında iletişim kanallarının aktif bir şekilde kullanılmasına,
- pek çok noktada değişimi gerektiren koşullara çalışanların uyum sağlamasına yönelik eğitim programları uygulanmasına,
- pandemi tarafından şekillenen ortamda hareket kabiliyetini attırmak amacıyla atılan farklı alanlardaki adımlarda mevcut protokollerden/ yönergelerden yararlanılmasına ve gerekli durumlar için belirli bir standart ve iş yapış/operasyon prosedürü oluşturulması doğrultusunda yeni protokoller/yönergeler geliştirilmesine,
- nihayetinde devlet desteğini de içeren iş birlikleri tesis edilmesine ve aktörlerin maruz kaldığı baskın bir koşul belirleyici olarak pandemi şartlarında taraflarla belirli ölçüde ortak hareket edilmesi doğrultusunda bir eğilim içinde olunmasına

işaret ettiğini söylemek mümkündür. Sankey diyagramının işaret ettiği bu noktalara ilişkin veri detayları ve veri alıntıları, kod ortak oluşum tablosu çerçevesinde ele alınacaktır.

Kod ortak oluşumunu aktaran Tablo 5, ilgili frekans verileriyle birlikte korelasyon analizine benzer bir içerik ortaya koymaktadır. Tablonun en sol sütununda ve en üst satırında sıralanan kodlarla birlikte verilen sayılar, analize tabi tutulan tüm dosyalardaki (UNWTO ve WTTC) toplam kodlama miktarını göstermektedir. Her bir tablo hücresi (iç satır ve sütun kesişimleri) ise ilgili kodların ortak oluşum frekansını yansıtmaktadır. Bu frekansların yanlarında parantez içinde gösterilen değer, kod ortak oluşum katsayısını ortaya koymaktadır. Bu değer denklemi vasıtasıyla hesaplanmakta olup burada; c katsayısı, n1 işleme alınan bir kodun kodlanma frekansını, n2 işleme alınan diğer kodun kodlanma frekansını, n12 işleme alınarak n1 ve n2 olarak belirtilen kodların kod ortak oluşum frekansını ifade etmektedir. Her ne kadar bu tabloyla korelasyon analizine benzer bir içerik ortaya konulduğu belirtilmiş olsa da, bu gibi bir nitel araştırmada yer verilen kod ortak oluşum katsayısı ile nicel araştırmalarda faydalanılan, örneğin Pearson korelasyon katsayısının aynı olmadığı not edilmelidir. Ayrıca kod ortak oluşumu bağlamında iki kod arasındaki ilişki ortaya konulurken, her bir kod ikilisinin kendi içinde kodlama frekansı kıyaslanmakta ve biri diğerinin en az 5 katı olduğunda, ilgili tablo hücresinin sağ üst köşesine eklenen sarı bir noktayla bu durum belirtilmektedir. Böylece düşük çıkan katsayıya rağmen kod ortak oluşumlarına ayrıca dikkat edilebileceği işaret edilmektedir (ATLAS.ti, 2022b).

Tablo 5. Kod Ortak Oluşum Tablosu

	● Çalışan 11	● Devlet Desteği 4	● Eğitim 4	● Hijyen 45	● İletişim 9	● İnovasyon 22	● İş Birliği 15	● Protokol-Yönerge 15
● Çalışan	11		2 (0,15)	6 (0,12)	1 (0,05)	2 (0,06)	3 (0,13)	3 (0,13)
● Devlet Des...	4						3 (0,19)	1 (0,06)
● Eğitim	4	2 (0,15)		2 (0,04)			1 (0,06)	
● Hijyen	45	6 (0,12)	2 (0,04)		6 (0,12)	19 (0,40)	6 (0,11)	11 (0,22)
● İletişim	9	1 (0,05)		6 (0,12)		2 (0,07)	1 (0,04)	4 (0,20)
● İnovasyon	22	2 (0,06)		19 (0,40)	2 (0,07)		1 (0,03)	2 (0,06)
● İş Birliği	15	3 (0,13)	3 (0,19)	6 (0,11)	1 (0,04)	1 (0,03)		3 (0,11)
● Protokol-Y...	15	3 (0,13)	1 (0,06)	11 (0,22)	4 (0,20)	2 (0,06)	3 (0,11)	

Tablo 5'te kod ortak oluşumu bağlamında kodlar arasındaki ilişkiye dikkat edildiğinde *iş birliği* kodunun, geri kalan diğer tüm 7 kod ile ilişkili olduğu, bunu 6 kod ilişkisiyle *protokol-yönerge*, *hijyen* ve *çalışan* kodlarının takip ettiği görülmektedir. *Hijyen* kodunun arz ettiği merkezi çekim pozisyonu dolayısıyla ilişkili olduğu kodların sayıca fazla olmasının yanı sıra, söz konusu ilişkilerin gücü de ilk bakışta tablodan anlaşılmaktadır. Kod ortak oluşum kat sayılarına göre değerlendirildiğinde en güçlü ilişkilerin sırasıyla; *hijyen – inovasyon* (f: 9, c: 0,40), *protokol-yönerge – hijyen* (f: 11, c: 0,22), *protokol-yönerge – iletişim* (f: 4, c: 0,20) ve *iş birliği – devlet desteği* (f:3, c: 0,19) kodları arasında olduğu dikkat çekmektedir.

Hijyen kodunun, diğer kodlarla güçlü ilişkileri bulunmasına karşın, kod ortak oluşum tablosuna göre *hijyen* ile *devlet desteği* kodları arasında doğrudan bir bağlantı söz konusu değildir. Yine de bu durum, bahsi geçen kodların hiçbir şekilde birbiri ile ilişkili olmadığını göstermemektedir. Nitekim *devlet desteği* kodunun ilişkili olduğu kodlara bakıldığında, en güçlü ilişkiyi *iş birliği* (f: 3; c: 0,19) ile kurduğu anlaşılmaktadır. *İş birliği* ile *hijyen* arasında da belirgin bir ilişkinin varlığından söz edilmesi mümkündür (f: 6; c: 0,11). Dolayısıyla *hijyen* ile *devlet desteği* arasındaki ilişkinin *iş birliği* üzerinden kurulması söz konusudur. Bu dolaylı ilişkinin somutlaştırılmasında veri alıntılarında başvurulmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

WTTC: “Talebin canlandırılması için vergilerin, ücretlerin ve harçların düşürülmesi yoluyla sektörde mali rahatlama sağlanması.”

Devlet desteği ve *iş birliği* ile ortak kodlama yapılmış olan bu veri alıntısıyla, *hijyen* kodu arasında gözle görünür bir ilişki bulunmadığı aşikârdır, nitekim ifade edilen ilişki “dolaylı” olarak nitelendirildiğinden, ilgili tüm veri alıntılarıyla direkt ilişki kurulabilmesi beklenmedik bir durumu ortaya koyacaktır. Zira bunun açık bir şekilde gösterilmesi amacıyla bu veri alıntısına yer verilmiştir.

WTTC: *“Uluslararası seyahatler için yeni kurallar geliştirilirken endüstri ve diğer hükümetlerle iş birliği içinde çalışılması.”*

Bu veri alıntısıyla *iş birliği* üzerinden *hijyen* ile *devlet desteği* arasındaki dolaylı ilişkinin daha belirgin bir hal aldığı görülecektir. Nitekim tüm gelişmelerin pandemi şartları çerçevesinde ve hijyen odağında şekil almasından dolayı burada bahsi geçen “yeni kurallar geliştirilmesi” ifadesinin, temel hijyen protokollerini içereceğinin, hijyen koşullarının gözetilmesine ve tesis edilmesine yönelik adımları kapsayacağı varsayılması son derece makuldür (ayrıca bunu destekleyen çok sayıda kodlama bulunmaktadır). Devletin merkezi ve düzenleyici rolü bağlamında endüstriyle ilişkisi de göz önünde bulundurulduğunda, veri alıntısı ile değinilen kodlar arasındaki dolaylı ilişki netlik kazanacaktır.

Şekil 2 vasıtasıyla aktarılan ilgili Sankey diyagramının desteğiyle hatırlanabileceği gibi *devlet desteği* ile *eğitim* kodları WTTC’de kodlanmış olmasına rağmen UNWTO’da bulunmamaktadır. Bu durumda UNWTO dosyasında, devlet desteği ve eğitim konularıyla ilişki kurulabilecek hiçbir içeriğin bulunmadığı düşünülebilir. Bu noktada gerek UNWTO dosyasının bütününe gerekse içindeki belirli kısımların söz konusu kodlar kapsamında örtülü bir içerik taşıyabileceğini göstermek adına aşağıdaki veri alıntılarına yer verilmektedir.

UNWTO: *“Yerel hizmet sağlayıcılar, yerel destinasyon yönetimi örgütleri ve sektördeki diğer oyuncularla iş birliği oluşturun.”*

UNWTO: *“Elektrostatik spreyler, ultraviyole ışık gibi yeni yöntemler keşfedin.”*

İş birliklerine yapılan vurgunun ve hijyenin tesisine yönelik altı çizilen inovatif uygulamaların, devlet desteği ve eğitim hususlarında örtülü bir bağ ortaya koyması mümkündür. Hijyen sağlanmasına yönelik ultraviyole ışık kullanımı gibi yeni yöntemlerin işletme içi süreçlere dâhil edilmesinin, bu süreçlerin yürütülmesinde doğrudan görev alan çalışanların öncelikle eğitilmesini gerektirecek olması, buna örnek olarak gösterilebilir.

Olası dolaylı ve örtülü ilişkiler bir tarafa bırakılıp dosyaların merkezinde ve analizin odağında olan *hijyen* kodu, ortak oluşum katsayısı en yüksek iki kod olan; *inovasyon* (c: 0,40) ve *protokol-yönerge* (c: 0,22) ile ilişkisi çerçevesinde veri alıntılarını somutlaştırılacaktır.

UNWTO: *“Hijyen yöneticisi ve misafir gözetici gibi pozisyonlar oluşturun.”*

WTTC: *“Temassız check-in/giriş uygulanması ve misafirlere hijyen seti (eldiven, maske, dezenfektan dâhil) sağlanması.”*

UNWTO: *“Misafirleri güncel protokoller hakkında kolayca bilgilendirin (örn. son temizlik zamanı, sağlık müdürü iletişim bilgileri).”*

WTTC: *“Tedarik zinciri kontrolü, besinin taşınması ve hazırlanması, hijyen, dijitalleşme, kuyruk/sıra yönetimi ve derinlemesine temizlik ile ilgili restoranlarda, kafelerde ve büfelerde gıda güvenliği için geliştirilmiş olan protokol ve yönergelerin uygulanması.”*

Pandemiye karşı alınan önlemler ve değişen koşullara uyum sağlanması yönünde merkezinde hijyen olan inovatif uygulamaların hayata geçirilmesi, dosyaların merkezini oluşturmaktadır. Yine dosyaların çekirdeğinde önemli bir yeri olan diğer konu ise bahsi geçen değişimlerde ve uygulamalarda bir standart temin edilmesi için protokol ve yönergelerin ön plana alınmasıdır. Bunlarla birlikte dosyaların genel bir görüntüsünün somutlaştırılmasına yönelik; kodlama süreci sonunda WTTC ve UNWTO dosyalarında belirlenen toplam 8 koda ilişkin veri alıntılarını yer verilecektir.

WTTC: *“Talebin canlandırılması için vergilerin, ücretlerin ve harçların düşürülmesi yoluyla sektörde mali rahatlatma sağlanması.”*

WTTC: *“Uluslararası seyahatler için yeni kurallar geliştirilirken endüstri ve diğer hükümetlerle iş birliği içinde çalışılması.”*

UNWTO: “Kısa vadede yakınlığı ve iç turizmi teşvik ederek yerel değer zincirini güçlendirin.”

UNWTO: “Sağlık merkezleri ve sağlık hizmet sağlayıcılarla anlaşmalar yapın.”

WTTC: “Oda anahtar kartları, aydınlatma anahtarları ve kapı kolları gibi yüksek-frekanslı dokunma noktalarına özellikle odaklanılarak misafir odaları, tuvaletler, asansörler, spor kulüpleri ve ortak alanlar dâhil olmak üzere otelin tüm alanları için temizlik ekibi kılavuzunun yeniden ele alınması.”

UNWTO: “Olası hasta veya karantina misafirleri için yedek oda bulundurun.”

WTTC: “DSÖ gibi uzman kuruluşlar ve devlet kurumları tarafından onaylanan elektrostatik püskürtme teknolojisi, UVC ışığı ve EPA tabanlı hava filtreleme gibi temizlik ve dezenfeksiyon için geliştirilen yeniliklerin değerlendirilmesi ve iyi uygulamaların paylaşılması.”

UNWTO: “Daha kişiselleştirilmiş bir hizmet sunmak için misafirleriniz hakkında onların varışından önce bilgi edinin.”

UNWTO: “Paket servis ve aile deneyimi gibi yeni hizmetler ekleyin.”

UNWTO: “Rezervasyonlar, para iadeleri, iptaller veya enfeksiyonlarla ilgili olası bilgiler için misafirlerle doğrudan ve hızlı iletişim için “misafir mesajlaşma” gibi teknolojik sistemler uygulayın.”

WTTC: “Yerel mevzuatın gerekli gördüğü durumda otel personeli için sağlık kontrollerinin sağlanması da dâhil olmak üzere, personel güvenliği ve sağlığı hususunda protokol ve yönergelerin uygulanması. Eğer yerel mevzuatta ilgili gereklilik söz konusu değilse; otel tarafından, DSÖ yönergelerine göre herhangi bir belirti veya ateş artışı gösteren herkes için bir evde kalma politikası yayınlanması ve duyurulması.”

WTTC: “Personel protokolleri ve yönergelerinin, personel ve operasyonlar kapsamında davranış kurallarının ya da beklenen davranış listesinin oluşturulması.”

WTTC: “Sosyal mesafe ve gelişmiş hijyen konularında personelin tekrar eğitiminin sağlanması ya da konaklama işletmesi prosedürlerinin gerektirmesi halinde eğitimin daha da sıklaştırılması.”

WTTC: “Tüm eğitimlerin halk sağlığı yetkilileri ve/veya DSÖ’nün en son tavsiyeleriyle güncellenmesi.”

UNWTO: “Hijyen yöneticisi ve misafir gözetici gibi pozisyonlar oluşturun.”

UNWTO: “Operasyonlar için esnekliği teşvik edin.”

Aktarılan veri alıntıları vasıtasıyla hem verilerin daha somut kılınması hem de verilerin şeffaflığının artırılması yönünde bulguların kapsamının genişletilmesi sağlanmıştır. Bulguların daha fazla uzatılmaması ve sonuç ile tartışma kısmında tekrara düşülmemesi düşüncesiyle, dosyalardaki tüm kodları kapsayan şekilde aktarılan bu veri alıntısıyla ilişkili ek açıklamaları da içeren değerlendirmelere takip eden kısmında yer verilmiştir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şehirleşme daha önce görülmemiş seviyelere ulaşmış, yüksek nüfus yoğunluklu yerleşim yerlerindeki artış belirli bir yükseliş trendi oluşturmuştur (UNCTAD/United Nations Conference on Trade and Development, 2021: 63). Buna küresel ölçekte yaygınlaşan ve sıklaşan turizm etkinliğinin katkı sağlayıcı rolüyle, uluslararası insan hareketliliğindeki artışın eklenmesi (UNDP/United Nations Development Programme, 2020; UNWTO, 2021); farklı coğrafyalarda yaşamlarını sürdüren insanlar arasındaki etkileşimi tarihte görülmemiş yeni sınırlara ulaştırmıştır. Bu durumun zemin ve destek oluşturduğu pek çok unsurdan biri de bulaşıcı hastalıkların yayılmasındaki kolaylık olmuştur (Pimentel vd., 2007). Dolayısıyla COVID-19 pandemisine karşı atılan temel adımların ilk sıralarında; hijyen arttıran uygulamalarla birlikte, insanlar arasındaki etkileşimi azaltıcı etkisiyle izolasyon sağlayan ve hareketlilik sınırlandıran önlemler yer almıştır. Yine de insanların birlikte yaşama yoğunluğunun ve hareketliliğinin tarihteki en ileri seviyede olması hastalığın yayılma hızını arttırmış, COVID-19’u daha önce tecrübe edilmiş benzer

vakalarla kıyaslanması güç bir pozisyona taşımıştır. Böylece pandeminin öngörülebilirlik seviyesinde meydana gelen düşüşün de etkisiyle pandemi kaynaklı zararlar artmış, destinasyonlar eşi görülmemiş bir hasarla karşı karşıya kalmıştır (Karabulut vd., 2020).

Etki alanı geniş, bulaşıcı nitelikteki yayın ve faal hastalıkların turizmle ilişkisine dair daha net bir görüntünün ortaya konulabilmesi ve bu sayede muhtemel hasarın azaltılmasına bir dayanak oluşturulması adına pek çok çalışma yürütülmüştür. 1971-2020 arasındaki 50 yıllık süreç odağında salgın, pandemi ve turizm ilişkisi odağında yayınlanan bilimsel çalışmaları merkeze alarak gerçekleştirilen bibliyometrik analiz, bunlara ilişkin genel bir tablo ileri sürmektedir. Analiz neticesinde (Gavinolla vd., 2021); yayın, atıf, iş birliği ve ilgili araştırma konularında sayıca artış olduğu ortaya konulmuştur. Salgının ve pandeminin turizm ile ilişkisinin daha güçlü aydınlatılması noktasında bu çalışmaların arz ettiği öneme de vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan biri kapsamında, COVID-19 ile turizm arasındaki ilişkiyi somutlaştırmaya gayret gösteren Farzanegan ve arkadaşları (2020), uluslararası turist hareketliliği hacminin yüksekliği ile COVID-19 pandemisi arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmıştır. İncelemelerine 90'dan fazla ülkeyi dâhil ederek yürüttükleri araştırmalarının sonucunda; bir destinasyon için uluslararası turizm hareketliliğindeki her %1'lik artış COVID-19 vakalarındaki %1,2'lik, vefat sayılarındaki %1,4'lük yükseliş ile ilişkilendirilmiş, böylece aradaki pozitif ve güçlü ilişki somutlaştırılarak ortaya konulmuştur.

Pandemilerin yapısı gereği turizm üzerinde sınırlandırıcı etkisi olması ve endüstrinin işleyişini zora sokan koşulları dayatması, beklenir ve anlaşılır bir durumdur. Ancak COVID-19 gibi, özellikle daha önce deneyimlenmemiş ölçüde geniş kapsamlı ve yüksek tesirli bir pandeminin çok daha derin ve kalıcı etkiler bırakması beklenecektir. Öyle ki istihdam şekli ve fonksiyonu, fiyatlandırma, tüketici davranışı ve talebi gibi hususlarda meydana getirdiği ve getireceği farklılaşmalar doğrultusunda pazarın yapısını farklılaştıracak kadar güçlü ve belirgin bir değişimi beraberinde getirmesi mevzubahistir (Carroll, 2022). Ulaşım ve konaklama süreçlerinde hijyeni merkeze alan uygulamaların hayata geçirilmesi, sosyal mesafeyi gözeten düşük yoğunluklu alanlar tasarlanmasına ağırlık verilmesi, temassız işlem yapmayı destekleyen teknolojiye yatırımın artırılması, hijyen koşullarının öncelikle gözetilerek ürün çeşitlendirmeye gidilmesi ve tüm bunların yürütülmesi için çalışanların uygun eğitim programlarıyla desteklenmesi, değişen pazar için verilen cevaplardan bazılarını ifade etmektedir (Ghosh, 2022: 79). Elbette bahsi geçen değişimlerin ve değişime yönelik baskının pandeminin seyri doğrultusunda belirli bir oranda gerilemesi, bunun sonucunda farklılaştırılan birtakım uygulamaların önceki düzenine geri döndürülmesi de mümkündür. Yine de pandemi koşullarına ve uygulamalarına karşı turistlerde gözlenen alışmışlığın, tüketici beklentilerdeki değişimin kalıcılığına işaret edebileceği göz ardı edilmemelidir (F. Hu vd., 2021: 8).

Kalıcı olsun yahut olmasın pandeminin mevcut koşullar üzerinde oluşturduğu değişim gerektirici baskısı doğrudan ekonominin genelini etkilemektedir. Bu durum ekonomi politikalarındaki belirsizliği arttırırken turizm talebindeki daralmayı da tetiklemektedir. Turizmin talep kısmındaki olumsuz etkiyi, arz kısmı da takip etmektedir. Turizm endüstrisi ya da alt-sektörü denildiğinde çok parçalı bir yapının gözler önüne gelmesi ve bir turizm ürünü olarak destinasyonların birbirlerine kıyasla gösterebildiği farklılık seviyesinin yüksek olması, turizmin arz yönlü sorunlarının giderilmesinde tek tip uygulamaların yetersiz kalma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca pandemi kaynaklı krizle mücadele edilirken, özellikle turizmin arz kısmındaki problemlerin çözümü hususunda farklı hükümet organları arasındaki koordinasyonun arz ettiği önem ayrıca ön plana çıkmaktadır (Ghosh, 2022: 79). Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizin bulguları çerçevesinde de hükümet desteğinin ve diğer iş birliklerinin öneminin vurgulandığı hatırlanacaktır. Ancak bunun ötesine geçilerek, daha makro ve dış çevreden daha mikro ve iç çevreye doğru analiz sonuçlarının bir bütün olarak aktarılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir. Böylece konuyla ilgili literatürün ortaya koyduklarıyla analiz çıktılarının birlikte değerlendirilebilmesi ve tartışma kısmının araştırma sonuçlarıyla desteklenmesi kolaylaşacaktır.

Yürütülen analiz sonucunda:

- Başta hükümet seviyesinde olmak üzere, düzenlemeler yapılırken ve yeni adımlar atılırken her seviyeden paydaşlarla ve yurt içindeki-dışındaki diğer ilgili taraflarla iletişimin ve iş birliğinin canlı tutulmasının,
- Talebin canlandırılmasına yönelik çeşitli araçlarla (vergi ve harç indirimleri ve/veya muafiyetleri gibi) turizme katılımı kolaylaştırıcı, maliyetleri düşürücü bir zemin sağlanmasının ve arzı destekleyici önlemlerin alınmasının,

- Bir parçası olunan değer zinciri halkalarının mümkün mertebede yerelliğine ağırlık kazandırılmasının ve hijyen konusunun merkezi tutulmasının,
- İlk etapta daha yakın mesafe kapsamındaki turizm hareketliliği ve iç turizm üzerine odaklanılmasının,
- Hijyenin öncelikli konumu gereğince sağlık merkezleri ve sağlık hizmet sağlayıcılarla iş birliği halinde olunmasının,
- Çalışan olsun müşteri olsun, insan sağlığının ve güvenliğinin öncelikli tutulmasının,
- Hijyen odaklı inovatif uygulamaların –işletme içi süreçleri farklılaştırma seviyesi, örgüt şemasında değişimleri gerektirse de– hayata geçirilmesinin,
- Gerek hizmetlerin kişiselleştirilebilmesi gerekse anlık gelişmelerin paylaşılabilmesi için iletişim sistemleri kurulmasının,
- Koşulların gerektirdiği değişim temelinde farklılaşan işletme içi süreçlerin etkili ve verimli bir şekilde işletilebilmesi ve belirli bir standardın tesis edilebilmesi, bununla birlikte söz konusu koşullarda müşteri faaliyetlerinin de sistematik bir şekilde yönlendirilebilmesi için protokol ve yönergelerden faydalanılmasının,
- Çalkantılı dış koşulların yansımalarıyla dinamikleşen iç koşullara adaptasyonun sağlanmasına yönelik –pandemi ve kriz şartlarına göre yetkililerce güncellenmiş olacak şekilde– çalışan eğitime ağırlık verilmesinin ve operasyonlarda esnekliğin teşvik edilmesinin,

başlıca noktalar olarak ön plana çıktığı ifade edilebilecektir. Bu hususların, erken pandemi döneminde krizin kontrol altına alınmasına ve turizmin yeniden başlatılmasına yönelik hazırlanan, uluslararası nitelikteki protokoller tarafından “öncelikli” olarak nitelendirildiği görülmektedir. Başta “hijyen” ve “inovasyon” olmak üzere “iş birliği” ve “protokol”; dört temel anahtar kelime olarak, araştırmaya konu edilen protokollerin genel içeriğini yansıtmaktadır.

7. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Pandemi gibi tesir alanı geniş ve etki gücü yüksek makro etkenlere karşı önlemler geliştirilirken kişilerin, grupların, işletmelerin ve diğer örgütlerin yahut devletlerin tek başına mücadele vermesi, istenen sonucun alınması için haliyle yeterli olmayacaktır. Bu duruma, konuyu merkeze alan çalışmalarda da dikkat çekilmiş; devlet desteği, iş birliği ve iletişim konularının altı çizilmiştir (Uzuner ve Ghosh, 2021). Buna ek olarak iletişimin yoğunlaştığı ve haber akışının hızlandığı bu dönemlerde, farklı birimlerden yayınlanan bildirimlerin birbiriyle uyumlu olmasına hassasiyet gösterilmesinin önemi vurgulanmıştır (Yeh, 2021). Bunlarla birlikte, bahsi geçen koşullarda turizmin yeniden başlatılmasındaki temel unsurlar; “devlet duyarlılığının yükselmesi, dijital teknoloji kullanımına ağırlık verilmesi, müşterileri taleplerinin psikolojik boyutuyla dikkate alınması, eğitim yoluyla teknik becerilerin artırılması, koruyucu önlemlere sıkı sıkıya bağlı kalınması, kamu-özel sektör ortaklığı yoluyla destinasyonun yeniden yapılandırılması ve yeniden düzenlenmesi” doğrultusunda sıralanmaktadır (Baloch vd., 2022). COVID-19’un haricinde, Ebola ve SARS gibi sağlık temelli krizlerle mücadelede (Richter, 2003; Kim vd., 2005; Pforr ve Hosie, 2008; Novelli vd., 2018; Maphanga ve Henama, 2019; Wut vd., 2021):

- Erken uyarı sistemlerinin yaygınlaştırılması
- Ulusal ve uluslararası çok kademeli iş birliğinin sağlanması
- Açık ve net iletişim kanallarının tesis edilmesi
- Kapsayıcı yönerge ve protokollerin ulusal ve uluslararası ölçekte geliştirilmesi
- Turizmle ilişkili vergilerin belirli bir oranda sağlık riskleri için ayrılarak bütçe oluşturulması
- Uluslararası diyalogla birlikte yerel planlamaya da önem verilmesi

- Sağlığa ilişkin standartların asgari koşullarının iyileştirilmesi
- Uluslararası hastalık bildirim protokolünün genişletilerek zorunlu kılınması
- Hastalığın tedavi edilmesine yoğunlaşmadan önce, hastalanmayı önleyici adımlara ağırlık verilmesi
- Çevre ülkelerin katılımıyla bölgesel bir yaklaşımla planlama yapılması
- Acil durum fonlarının oluşturulması
- İnsan kaynağının güçlendirilmesi
- Krizi önleme, krize hazırlık, krize yanıt verme ve krizi iyileştirme katmanlarını içeren bir kriz yönetimi anlayışının benimsenmesi
- Önceki krizlerden ve bu süreçlerde yapılan hatalardan dersler çıkarılması
- Tüm paydaşların bilgilerini ve deneyimlerini birleştirmesi

literatürde altı çizilen hususlar olarak ön plana çıkmaktadır. Böylece COVID-19 dışındaki sağlık temelli krizler kapsamında atılması gerekli görülen adımların, COVID-19 krizinin aşılmasına yönelik adım önerileriyle ayrıştıktan ziyade örtüştüğü görülmektedir. Burada vurgulanan noktaların, araştırma kapsamında incelenen yönergenin ve protokolün içeriği ile gösterdiği benzeşim de ayrıca not edilmelidir.

Pandemi koşullarının dayattığı olumsuz şartların aşılması hususunda üzerinde durulan genel uygulamalar ve bunların yapılandırılarak bir yol gösterici standart haline getirildiği protokoller üzerinde durulurken; bulgulardaki ağırlıklı yerleriyle hijyenin, inovasyonun ve iş birliğinin altı önemle çizilmiştir. Yine de bu konularla ilgili adım atılabilmesi, başta adım atabilecek bir işletmenin ayakta kalabilmesini gerektirdiğinden, turizmin arz ve talep kısımlarına getirilecek devlet desteklerinin önemi ayrıca belirtilmelidir. Örneğin; seyahat kısıtları gözetilecek şekilde, potansiyel turistlere turizm kuponları verilmesi gibi uygulamalarla turizm tüketiminin bir ölçüde sübvansede edilmesi ve kolaylaştırılması, turizm talebindeki hızlı daralmanın daha sağlıklı bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayacaktır (Yang vd., 2020: 6). Ayrıca işletmelerin kapanması ve çalışanların işten çıkarılması gibi olumsuz koşulların derinleşmesine hizmet edecek sonuçlar gelişmeden, faizsiz kredi ve finansmanda kolaylık sağlanması gibi uygulamaların hayata geçirilmesiyle, turizm arzı üstündeki baskının bir ölçüde hafiflemesi sağlanmış olacaktır (Yeh, 2021). Bu noktada her işletmenin bir olmaması bakımından, öncelikle muhtaç olunan destek türünün de farklılaşabileceği hatırlatılmalıdır. İşletme büyüklüğü, pandemi koşullarının yerele yansıma şekli ve destinasyonun turizm bağımlılığı gibi konular dikkate alınarak destek politikalarına yön verilmesi daha isabetli olacaktır (H. Hu vd., 2021). Ayrıca desteğin yapılacağı işletmenin ya da birimin özelliklerinin haricinde, pandeminin hangi döneminde bulunduğu da dikkate değer etkenlerden biri olmaktadır. Gerek destek olunacak hususların belirlenmesinde gerekse işletmelerin karar ve pozisyon alma sürecinde pandeminin dönem dinamiklerinin gözetilmesi, kısıtlı kaynakların verimli bir şekilde kullanımını arttıracaktır (F. Hu vd., 2021: 8).

Pandeminin meydana gelmeden önlenmesine yönelik düşünülecek olursa ilk etapta akıllara; nüfustaki yoğunlaşmanın, insan hareketliliğindeki yaygınlaşmanın ve hızlanmanın gelmesi muhtemel olacaktır. Zira daha önce de değinilmiş olduğu gibi; bulaşıcı bir hastalığın hızla bir salgın haline gelmesinde, söz konusu salgının genel bir hal alarak endemiye dönüşmesinde ve coğrafyaya yayılarak pandemi formuna kavuşmasında bahsi geçen unsurlar önemli bir etken olmaktadır. Öyleyse bulaşıcı bir hastalığın pandemileşme sürecinde, turizm faaliyetlerinin kayda değer bir pay taşıdığına ifadesi, makul bir değerlendirme olacaktır. Nitekim Farzanegan ve arkadaşlarının (2020) çalışmaları vasıtasıyla altını çizdiği ve somutlaştırdığı, uluslararası turist hareketliliği ile COVID-19 pandemisi arasındaki pozitif ve güçlü ilişki hem buna iyi bir örnek hem de net bir izah getirmektedir. İlişkili olarak, temelde pandemiye karşı alınan hijyen artırıcı, izolasyon sağlayıcı ve insan hareketliliğini kısıtlayıcı önlemler, söz konusu hareketliliğin önemli bir kısmını kapsamında barındıran turizmin ve ilgili endüstrilerin sınırlandırılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu çerçevede yaşananlar bütün olarak ele alındığında; Hussain ve arkadaşlarının (2021: 226) da vurguladığı gibi, bir sürdürülebilir kalkınma aracı olarak değerlendirilen turizmin, ne kadar sürdürülebilir kılınabileceğinin ve ne ölçüde kalkınmayı destekleyebileceğinin üzerinde araştırmacıların tekrar durmasında fayda olacağı görülebilecektir.

Pandeminin etkilerinin tamamen normale dönmesinin ardından, ilerleyen süreçte tekrar pandemi koşullarının oluşmayacağına bir garantisi olduğu haliyle söylenemeyecektir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Angmo'nun (2021) üstünde durmuş olduğu gibi; kriz öncesi önleyici tedbir alma aşaması ve yönetim süreci üstünde araştırmacıların yoğunlaşması, önemli çıktılarının üretilmesine vesile olabilecektir. Bununla birlikte kriz/pandemi esnasında enfekte kişilerin kontrolünün arttırılmasına yönelik, turist izleme sistemlerinin geliştirilmesi üzerinde durulması da yararlı olacaktır. Ayrıca ülke ekonomilerinin turizme olan bağımlılığının azaltılmasına yönelik yapılacak çalışmalar da faydalı sonuçlar üretebilecektir.

Pandemi koşullarından üst düzeyde etkilenmiş olan turizmin yeniden başlatılmasına yönelik oluşturulmuş olan uluslararası protokollere mercek tutan bu çalışmanın; gelecekte vuku bulması muhtemel olan salgınlara ve pandemilere karşı bağışıklık edinilmesine de katkı sağlaması temenni edilmektedir. Baloch ve arkadaşlarının (2022) önemle belirttiği gibi, pandemi aşıllı geride bırakılırken bu süreçten öğrenilenlerin de geride bırakılmaması lazım gelmektedir. Bu uyarıyla örtüşecek şekilde, yapılan analiz neticesinde sıklıkla üstünde durulan hijyen, inovasyon, iş birliği ve protokol hususlarının kapsadığı alt metnin ve ilişkili olduğu bütünün dikkate alınarak hareket edilmesinin elzem olduğu görülmelidir. Bu doğrultuda; pazar sinyallerinin takip edilmesinin, işletme dışı analizlerle birlikte işletme içi analizlerin de derinleştirilmesinin, değer zincirinde hijyen ve yerellik unsurlarına ayrıca hassasiyet gösterilerek iş birlikleri kurulmasının, teknolojik yeniliklerin takip edilmesinin, dijitalleşmenin yaygınlaştırılmasının, mevcut insan kaynağının iyileştirilmesinin, müşteri profiline dair bilgilerin güncel tutulmasının, operasyonlarda esnekliğe ortam sağlanmasının ve belirli bir iş yapış prosedürü ortaya koyan protokollerin benimsenmesinin pandemi gibi olağandışı durumlarda şok etkisini sönümleyici ve pandemi bağışıklığını geliştirici yönlerinin dikkatten kaçırılmaması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Angmo, S. (2021). "Catastrophic Pandemics: Disruption in Tourism Mobility", *Virus Outbreaks and Tourism Mobility (Tourism Security-Safety and Post Conflict Destinations)*, (Ed: S. K. Kulshreshtha) (pp.15-30), Emerald Publishing Limited, Bingley. <https://doi.org/10.1108/978-1-80071-334-520211002>
- ATLAS.ti. (2022a). Visualizing the code-document table: Sankey diagram. (26.06.2022). <https://doc.atlasti.com/ManualWin.v9/CodeDocumentTable/CodeDocumentTableVisualization.html>
- ATLAS.ti. (2022b). Code co-occurrence coefficient. (26.06.2022). <https://doc.atlasti.com/ManualWin.v9/CodeCooccurrence/CodeCooccurrenceTableCcoefficient.html#:~:text=The%20c%2Dcoefficient%20indicates%20the,code%20do%20not%20co%2Doccur>
- Babu, G. C., & Kumar, S. (2020). "A Study on Consumer Behavior Pattern Shift in the Period of Corona (COVID-19) Pandemic", *Aut Aut Research Journal*, 11/7, 523-532.
- Bakar, N. A., & Rosbi, S. (2020). "Effect of Coronavirus Disease (COVID-19) to Tourism Industry", *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7/4, 189-193. 10.22161/ijaers.74.23
- Baldwin, R., & Weder di Mauro, B. (2020). "Introduction", *Economics in the Time of COVID-19*, (Ed: R. Baldwin and B. Weder di Mauro) (pp. 1-30), Centre for Economic Policy Research/CEPR Press, London.
- Baloch, Q. B., Maher, S., Shah, S. N., Sheeraz, M., Iqbal, N., & Raza, H. (2022). "Revitalization of Tourism and Hospitality Sector: Preempting Pandemics through Lessons Learned", *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21392-7>
- Carroll, J. (2022). "Normal No More: The Future of Tourism Planning Post-Pandemic", *Pandemics, Disasters, Sustainability, Tourism*, (Ed: I. Bethell-Bennett, S. A. Rolle, J. Minnis and F. Okumus) (pp. 211-219), Emerald Publishing Limited, Bingley. <https://doi.org/10.1108/978-1-80382-105-420221014>
- CDC. (2022). Water, sanitation, & environmentally relevant hygiene (WASH): Hygiene. (26.06.2022). <https://www.cdc.gov/healthywater/hygiene/index.html>
- Erdoğan, Ç., ve Yamaç Erdoğan, Z. (2020). "Turizmin COVID-19 Direnci: Bakanlık Perspektifinden Turizmde Normalleşme Faaliyetleri - I. Çeyrek", *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4/4, 3358-3377. 10.26677/TR1010.2020.567

- Farzanegan, M. R., Gholipour, H. F., Feizi, M., Nunkoo, R., & Andargoli, A. E. (2020). "International Tourism and Outbreak of Coronavirus (COVID-19): A Cross-Country Analysis", *Journal of Travel Research* [Letters to the Editor], 60/3, 687-692. <https://doi.org/10.1177/0047287520931593>
- Froyd, J. N. (2020). Cross-Border travel will never be the same. *Tourism Review News: Respected Voice of Tourism*. (20.04.2020). <https://www.tourism-review.com/cross-border-travel-will-be-changed-much-news11492>,
- Gavinolla, M. R., Livina, A., Swain, S. K., & Bukovska, G. (2021). "Five Decades of Research on Disease Outbreaks, Pandemics and Tourism: A Bibliometric Analysis", Kulshreshtha, S. K. (Ed.) *Virus Outbreaks and Tourism Mobility (Tourism Security-Safety and Post Conflict Destinations)*, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 43-57. <https://doi.org/10.1108/978-1-80071-334-520211005>
- Ghosh, S. (2022). "Modelling Inbound International Tourism Demand in Australia: Lessons from the Pandemics", *International Journal of Tourism Research*, 24/1, 71-81. <https://doi.org/10.1002/jtr.2483>
- Goodell, J. W. (2020). "COVID-19 and Finance: Agendas for Future Research", *Finance Research Letters*, 101512. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101512>
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). "Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19", *Journal of Sustainable Tourism*, 29/1, 1-20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Hadi, A. G., Kadhom, M., Hairunisa, N., Yousif, E., & Mohammed, S. A. (2020). "A Review on COVID-19: Origin, Spread, Symptoms, Treatment, and Prevention", *Biointerface Research in Applied Chemistry*, 10/6, 7234-7242. <https://doi.org/10.33263/BRIAC106.72347242>
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2017). Besin güvenliği ve hijyen. (26.06.2022). <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/beslenme/besin-guvenligi-ve-hijyen.html>
- Haupt, T. (2020). Travel recovery will come – get ready now!. *Tourism Review News: Respected Voice of Tourism*. (20.04.2020). <https://www.tourism-review.com/companies-getting-ready-for-the-travel-recovery-news11497>
- Hills, A. (2020). Tragic year for Italian tourism – losses expected at eur 120 billion. *Tourism Review News: Respected Voice of Tourism*. (13.04.2020). <https://www.tourism-review.com/italian-tourism-counting-the-losses-news11481>
- Hobbs, J. E. (2020). "Food Supply Chains during the COVID-19 Pandemic", *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue Canadienne D'agroeconomie*, 68/2 (special issue article), 171-176. <https://doi.org/10.1111/cjag.12237>
- Hu, F., Teichert, T., Deng, S., Liu, Y., & Zhou, G. (2021). "Dealing with Pandemics: An Investigation of the Effects of COVID-19 on Customers' Evaluations of Hospitality Services", *Tourism Management*, 85 (104320). 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104320>
- Hu, H., Yang, Y., & Zhang, J. (2021). "Avoiding Panic during Pandemics: COVID-19 and Tourism-Related Businesses", *Tourism Management*, 86 (104316). <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104316>
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., Zhang, L., Fan, G., Xu, J., Gu, X., Cheng, Z., Yu, T., Xia, J., Wei, Y., Wu, W., Xie, X., Yin, W., Li, H., Liu, M., Xiao, Y., Gai, H., Guo, L., Xie, J., Wang, G., Jiang, R., Gao, Z., Jin, Q., Wang, J., & Cao, B. (2020). "Clinical Features of Patients Infected with 2019 Novel Coronavirus in Wuhan, China", *The Lancet*, 395, 497-506. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30183-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30183-5)
- Hussain, A., Fusté-Forné, F., & Simmons, D. (2021). "Fear of Pandemics or Fear of Tourism: The Challenges for Human Mobility", *Tourism and Hospitality Management*, 27/1, 223-228. <https://doi.org/10.20867/thm.27.1.3>
- Kahn, K. B. (2018). "Understanding Innovation", *Business Horizons*, 61, 453-460. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.01.011>
- Karabulut, G., Bilgin M. H., Demir, E. & Doker, A. C. (2020). "How Pandemics Affect Tourism: International Evidence", *Annals of Tourism Research*, 84 (102991). 1-5. [10.1016/j.annals.2020.102991](https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102991)
- Kim, S. S., Chun, H., & Lee, H. (2005). The effects of SARS on the Korean hotel industry and measures to overcome the crisis: A case study of six Korean five-star hotels. *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 10(4), 369-377. [10.1080/10941660500363694](https://doi.org/10.1080/10941660500363694)

- Kraemer, M. U., Yang, C. H., Gutierrez, B., Wu, C. H., Klein, B., Pigott, D. M., Open COVID-19 Data Working Group, Plessis, d. L., Faria, N. R., Li, R., Hanage, W. P., Brownstein, J. S., Layan, M., Vespignani, A., Tian, H., Dye, C., Pybus, O. G., & Scarpino S. V. (2020). "The Effect of Human Mobility and Control Measures on the COVID-19 Epidemic in China", *Science*, 368 (6490), 493-497. 10.1126/science.abb4218
- Maphanga, P. M., & Henama, U. S. (2019). The tourism impact of Ebola in Africa: Lessons on crisis management. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 8(3), 1-3.
- McKibbin, W. J., & Fernando, R. (2020). "The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios", *CAMA Working Paper No. 19/2020*, available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3547729> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3547729>
- Niewiadomski, P. (2020). "COVID-19: From Temporary De-Globalisation to a Re-Discovery of Tourism?", *Tourism Geographies*, 22/3, 651-656. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757749>
- Novelli, M., Burgess, L. G., Jones, A., & Ritchie, B. W. (2018). 'No Ebola...still doomed' – The Ebola-induced tourism crisis. *Annals of Tourism Research*, 70, 76-87. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.03.006>
- Patel, P. K., Sharma, J., Kharoliwal, S., & Khemariya, P. (2020). "The Effects of Nobel Corona Virus (COVID-19) in the Tourism Industry in India", *International Journal of Engineering Research & Technology*, 9/5, 780-788.
- Paulus, T. (2018). "Atlas.ti", *The SAGE Encyclopedia of Educational Research, Measurement, and Evaluation* (Ed: B. Frey) (pp. 130-132), SAGE Publications. <https://dx.doi.org/10.4135/9781506326139.n57>
- Pfarr, C., & Hosie, P. J. (2008). Crisis management in tourism. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 23(4), 249-264. 10.1300/J073v23n02_19
- Pimentel, D., Cooperstein, S., Randell, H., Filiberto, D., Sorrentino, S., Kaye, B., Nicklin, C., Yagi, J., Brian, J., O'Hern, J., Habas, A., & Weinstein, C. (2007). "Ecology of Increasing Diseases: Population Growth and Environmental Degradation", *Human Ecology: An Interdisciplinary Journal*, 35/6, 653-668. <https://doi.org/10.1007/s10745-007-9128-3>
- Richter, L. K. (2003). International tourism and its global public health consequences. *Journal of Travel Research*, 41(4), 339-436. <https://doi.org/10.1177/0047287503041004002>
- Rokou, T. (2020). Tips to help hotel operations survive and prepare for recovery. Travel Daily News. (10.04.2020). <https://www.traveldailynews.com/post/tips-to-help-hotel-operations-survive-and-prepare-for-recovery>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020a). Turizm istatistikleri – turizm gelirleri ve giderleri: Yabancı ziyaretçi ve yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilen turizm geliri, gideri ve ortalama harcamanın yıllara göre dağılımı. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (07.05.2020). <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020b). Turistik tesislerde setifikasyon sistemi. Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği. (18.04.2020). <https://basin.ktb.gov.tr/TR-261238/turistik-tesislere-sertifikasyon-sistemi.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020c, Nisan 4). *Bakanımız Mehmet Nuri Ersoy TRT Haber canlı yayında gündeme ilişkin açıklamalarda bulundu* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=BknzpzXmujs>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020d, Nisan 7). *Bakanımız Mehmet Nuri Ersoy BloombergHT canlı yayınında video konferans ile gündemi değerlendirdi* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=8agGYt-C_Q4
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020e, Nisan 18). *Bakanımız Mehmet Nuri Ersoy NTV canlı yayınında gündemi değerlendirdi* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=_xxFL3S0Hhg
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020f). Türkiye'nin güvenli tatil hizmeti dünyaya tanıtılacak. Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği (17.06.2020). <https://basin.ktb.gov.tr/TR-267373/turkiyenin-guvenli-tatil-hizmeti-dunyaya-tanitilacak.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020g). 2020 yılı Nisan ayı sınır giriş-çıkış istatistikleri. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Ankara: Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 bilgilendirme sayfası. (15.08.2020). <https://covid19.saglik.gov.tr/>

- TCMB. (2020). Elektronik veri dağılım sistemi/EVDS: Finansal kesin dışındaki firmaların döviz varlık ve yükümlülükleri (milyon ABD doları). (02.09.2020). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_12/5931/DataGroup/turkish/bie_fdvy/
- TDK. (2022). Güncel Türkçe Sözlük “çalışan”. (16.04.2022). <https://sozluk.gov.tr/>
- Turizm Günlüğü. (2020a). Avrupa Birliği: Bu yaz turizm sezonumuz olacak. Turizm Günlüğü: Turizm ve Seyahat Gazetesi, 14 Mayıs 2020, <https://www.turizmgunlugu.com/2020/05/14/avrupa-birligi-bu-yaz-turizm-sezonumuz-olacak/>, E.T.: 14.05.2020.
- Turizm Günlüğü. (2020b). Yunanistan turizm koridoru için harekete geçti. Turizm Günlüğü: Turizm ve Seyahat Gazetesi. (14.05.2020). <https://www.turizmgunlugu.com/2020/05/14/yunanistan-turizm-koridoru-icin-harekete-gecti/>
- TÜRSAB. (2020). Turizmin ekonomideki yeri: İthalat/ihracat içindeki payı 1969-2019. (03.05.2020). <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri>
- UNCTAD. (2021). 2021 handbook of statistics (04.07.2022). https://unctad.org/system/files/official-document/tdstat46_en.pdf
- UNDP. (2020). Human mobility, shared opportunities: A review of the 2009 human development report and the way ahead. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/UNDP-IOM-Human-Mobility-Shared-Opportunities.pdf>
- UNWHO. (2020a). Rolling updates on coronavirus disease (COVID-19): Updated 7 May 2020. (09.05.2020). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>
- UNWHO. (2020b). Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Updated 29 April 2020. (07.05.2020). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>
- UNWTO. (2020a). COVID-19 response: 96% of global destinations impose travel restrictions UNWTO reports. News Release, Madrid: 15 April 2020.
- UNWTO. (2020b). 100% of global destinations now have COVID-19 travel restrictions UNWTO reports. News Release, Madrid: 28 April 2020.
- UNWTO. (2020c). UNWTO: International tourism arrivals could fall by 20-30% in 2020. News Release, Madrid: 27 March 2020.
- UNWTO. (2020d). International tourist numbers could fall 60-80% in 2020 UNWTO reports. News Release, Madrid: 07 May 2020.
- UNWTO. (2020e). World tourism barometer. Volume: 18, Issue: 2, May 2020.
- UNWTO. (2020f). Impact assessment of the COVID-19 outbreak on international tourism. Updated 05 March 2020.
- UNWTO. (2020g). Restrictions on tourism travel starting to ease but caution remains, UNWTO reports. News Release, Madrid: 31 May 2020.
- UNWTO. (2020h). New data shows impact of COVID-19 on tourism as UNWTO calls for responsible restart of the sector. News Release, Madrid: 22 June 2020.
- UNWTO. (2021). International tourism highlights: 2020 edition. <https://doi.org/10.18111/9789284422456>.
- Uzuner, G., & Ghosh, S. (2021). “Do Pandemics Have an Asymmetric Effect on Tourism in Italy?”, *Quality & Quantity*, 55, 1561-1579. <https://doi.org/10.1007/s11135-020-01074-7>
- Wang, W., Tang, J., & Wei, F. (2020). “Updated Understanding of the Outbreak of 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV) in Wuhan, China”, *Journal of Medical Virology*, 92, 441-447. 10.1002/jmv.25689
- WTTC. (2020a). WTTC now estimates over 100 million jobs losses in the travel & tourism sector and alerts G20 countries to the scale of the crisis. News Article, 24 April 2020.
- WTTC. (2020b). Economic impact 2020: Top 20 economies – largest contribution of travel & tourism GDP. March 2020.
- WTTC. (2020c). Coronavirus puts up to 50 million travel and tourism jobs at risk says WTTC. Press Releases, London: 13 March 2020.

- WTTC. (2020d). WTTC vision & recommendations for travel & tourism recovery post COVID-19. (30.04.2020). <https://wttc.org/en-us/COVID-19/Recovery-Post-COVID-19>
- WTTC. (2020e). WTTC gives global destinations stamp of approval for safety protocols. Press Releases, London: 8 June 2020.
- Wu, Y-C., Chen, C-S., & Chan, Y-J. (2020). "The Outbreak of COVID-19: An Overview", *The Chinese Medical Association*, 83, 217-220. 10.1097/JCMA.0000000000000270
- Wut, T. M., Xu, J. (B.), & Wong, S. (2021). Crisis management research (1985-2020) in the hospitality and tourism industry: A review and research agenda. *Tourism Management*, 85, 104307. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104307>
- Yang, Y., Zhang, H., & Chen, X. (2020). "Coronavirus Pandemic and Tourism: Dynamic Stochastic General Equilibrium Modelling of Infectious Disease Outbreak", *Annals of Tourism Research*, 83 (102913), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102913>
- Yeh, S. S. (2021). "Tourism Recovery Strategy Against COVID-19 Pandemic", *Tourism Recreation Research*, 46/2, 188-194. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1805933>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:20.05.2022 ✓Accepted/Kabul:06.11.2022

DOI:10.30794/pausbed.1119216

Research Article/Araştırma Makalesi

Demir, E. and Çelik, H. (2023). "Divergent Models of Covid-19 Pandemic Management and Their International Reception: Cases of China and South Korea", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 101-122.

DIVERGENT MODELS OF COVID-19 PANDEMIC MANAGEMENT AND THEIR INTERNATIONAL RECEPTION: CASES OF CHINA AND SOUTH KOREA

Emre DEMİR*, Hatice ÇELİK**

Abstract

The Covid-19 pandemic has presented an extraordinary and unprecedented situation. In their efforts to end the pandemic, countries worldwide followed different approaches to combat the virus. Among these, China emerged as the prime example of an authoritarian model of virus management, whereas South Korea managed to slow down the pandemic with a liberal democratic approach. Although both were successful in pandemic management, China and South Korea have different and contrasting images in the international area. This study analyzes how China's and South Korea's pandemic management models and their international reception differ from each other. It claims that while both models were largely applauded domestically, in the international sphere, China, after early acclaim, ended up with a more negative and controversial image, whereas South Korea created a relatively more positively regarded model. Still, compared to the South Korean model, many more countries emulated and implemented the Chinese model worldwide.

Keywords: *China, South Korea, Covid-19 Pandemic, Pandemic Management Model, Liberal Democratic and Authoritarian Regime, International Image.*

FARKLI COVID-19 PANDEMİ YÖNETİMİ MODELLERİ VE MODELLERİN ULUSLARARASI KABULLERİ: ÇİN VE GÜNEY KORE ÖRNEKLERİ

Öz

Covid-19 pandemisi olağanüstü ve benzeri görülmemiş bir duruma neden olmuştur. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler, pandemiyi sona erdirmek için virüsle mücadelede farklı yaklaşımları takip etmiştir. Bunlar arasında Çin, otoriter virüs yönetimi modelinin başlıca örneği olurken, Güney Kore liberal demokratik bir yaklaşımla salgını yavaşlatmayı başarmıştır. Her iki ülke de salgın yönetimi konusunda başarılı olsalar da Çin ve Güney Kore, uluslararası alanda birbirinden farklı ve hatta birbirlerinin zıttı imajlara sahiptir. Bu çalışma, Çin ve Güney Kore'nin salgın yönetim modellerinin ve bu modellerin uluslararası alanda kabul edilme düzeylerinin birbirinden nasıl farklılaştığını incelemektedir. Çalışma, her iki modelin de ülke içinde büyük ölçüde desteklenirken, uluslararası alanda Çin'in erken dönemde beğeni topladıktan sonra daha olumsuz ve tartışmalı bir imaja sahip olduğunu, Güney Kore'nin ise nispeten daha olumlu değerlendirilen bir model geliştirdiğini savunmaktadır. Bununla birlikte Çin modeli, Güney Kore modeliyle karşılaştırıldığında dünya genelinde daha fazla sayıda ülke tarafından taklit edilerek uygulamaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: *Çin, Güney Kore, Covid-19 Pandemisi, Pandemi Yönetimi Modeli, Liberal Demokratik ve Otoriter Rejim, Uluslararası İmaj.*

*Assist. Prof. Dr., TED University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, ANKARA.

e-mail:emre.demir@tedu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9580-863X>)

**Assoc. Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara, Institute for Area Studies, Department of Asian Studies, ANKARA.

e-mail:hatice.celik@asbu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1409-8865>)

INTRODUCTION

China and South Korea represent two contrasting examples of national authorities' instruments to fight against Covid-19. While the former is the pioneer of authoritarian policies such as implementing strictly controlled lockdowns and zero-Covid policy (He et al., 2020), the latter is a leading example of more liberal democratic approaches like "no compulsory nation-wide lockdown measures" (Schwak, 2022: 205). However, this discrepancy between their solutions to the pandemic is not an inevitable outcome of their authoritarian and democratic governance structures. China instantly applied an authoritarian style with a strict lockdown in Wuhan (Graham-Harrison and Kuo, 2020). But this approach was later replicated by many democracies from France to the United States (US), though to different degrees (Henley, 2021). In other words, many democratic countries have also implemented strict lockdown measures, especially in the early stages of the pandemic. Therefore, rather than being a foregone conclusion of its governance type, South Korea's liberal and democratic solution to Covid-19 is the outcome of its government's management strategy. Despite their contrasting strategies, China and South Korea were among the very first states to flatten the curve (Reuters Covid-19 Tracker, 2021). Their successes, based on dissimilar models, have also been reflected in the international arena in diverse ways. While China has been criticized by many countries, South Korea, at least initially, was praised as a more liberal model of virus management.

Starting from this point, this study aims to analyze how the pandemic management models and the respective international images¹ of the two countries differ from each other, despite both being effective in controlling the first waves of the pandemic. Although South Korea experienced an increase in the number of cases after July 2022 and China, due to the Omicron variant, maintained its strict lockdown policy until late 2022, both have been among the countries with relatively low death rates.² In this context, this paper first analyses the two countries' virus management models by focusing on four important domestic factors that can be considered fundamental in shaping their models: center-local government relations, state capacity, previous experiences and lessons learned from earlier health crises and domestic societies' reactions to each government. Thereafter, it compares these two models' prestige and acceptance in the international arena mostly concentrating primarily on the first year of the pandemic. Based on this comparison, this study argues that the Chinese model, very efficient in curbing the spread of the virus in the short-term, was at the same time supported by Chinese society and emulated by many countries in the early months of the pandemic while also being perceived and criticized for being authoritarian. South Korea, on the other hand, positioned itself as a model of a liberal democratic response to the pandemic challenge. This model, unlike the Chinese one, was highly appreciated for prioritizing democratic practices and transparency even during a crisis and supported by the Korean people, while not being emulated by many countries, including Western democracies. This shows that particularly in the case of the Covid-19 pandemic, rather than primarily focusing on the democratic or authoritarian characteristic of a pandemic management model, societies opt for the most effective solution for managing the pandemic, at least in the short-term when the impact of the pandemic is high, the future uncertain and treatment mechanisms are insufficient.

Covid-19 has left deep traces on humanity as well as other living creatures in the world. As of 20 October 2022, more than 630 million people got infected by the virus, while at least 6.5 million lost their lives (Worldometer, 2022). Furthermore, the virus has a profound impact on how people eat, move, work, study, communicate, produce, buy and consume. In other words, especially in the early stages of the pandemic, every move people make were influenced by the virus. Because Covid-19 is a highly contagious virus, decision-makers, who initially did not know what policies to implement, warned and even enforced their citizens to stay at home through

1 International image is an important indicator for a country in its dealings with the outside world. When a country has a positive image and appreciated by others, it can have strong influence over others and this way improve its standing in the international order. This is why, through diverse strategies, countries invest in their international images and this way, try to positively influence the way they are perceived by other countries.

2 Based on the data of more than 200 countries, as of 20 October 2022, China, with 4 deaths per a million people ranked 220th and South Korea, with 563 deaths per million people, ranked 130th, <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>. Furthermore, China has the second lowest number of deaths among the G-20 countries after Singapore, while Korea has the 7th lowest number of deaths, <https://tradingeconomics.com/country-list/coronavirus-deaths?continent=g20>. While analyzing this data, it should be kept in mind that since the summer of 2022, many countries stopped sharing updated data on the number of Covid-19 related cases and deaths. China and South Korea are among the relatively few countries that continue to daily update the numbers related to Covid-19 and share them with their citizens. Considering this lack of data, it is fair to state that South Korea's actual ranking is better than the one provided here.

compulsory lockdowns (BBC, 2020a). In addition to the health crisis, measures taken by the governments to struggle with Covid-19 resulted in economic and social crises as well. In due course, millions lost their jobs and tried to maintain their lives under harder conditions than they faced in “normal” times (Kharas and Dooley, 2021; Yeyati and Filippini, 2021). As economic activities were restricted first in China and then in other countries in early 2020, agricultural and industrial production and commercial activities slowed down globally. This, in the end, led to a crisis in both national economies and the global economy (Gopinath, 2020).

Due to the pandemic’s heavy economic, political and societal impacts, political scientists as well as academics and professionals from other disciplines like economics, public health and sociology need to research diverse topics related to the pandemic such as the origins of the virus, the policies implemented by governments and their effectiveness. Through such studies, scientists as well as policy-makers can take lessons from both failures and successes of different policies implemented by governments worldwide. These lessons might help policymakers and scientists to prepare for future pandemics and other global public health problems. This necessity is the starting point of this study as well as many other studies on the pandemic. Since early 2020, political science and area studies scholars have contributed to the growing literature on Covid-19 by looking at the economic, political and societal impacts of the pandemic, the diverse set of policies implemented by governments to overcome such problems and their failures and successes.

Since Covid-19 originated in China, in the early days of 2020, numerous studies have analyzed China’s Covid-19 response. Mei (2020) evaluated the varying policies implemented by China during the early days of 2020 and their eventual efficiency against the pandemic. He et al. (2020) analyzed China’s Covid-19 crisis governance by focusing on institutional, strategic and operational levels. Cai et al. (2020) examined China’s response to the shock created by Covid-19 by constructing an analytical framework of a campaign-style governance regime to understand the Chinese-style response to the pandemic. Saratchand and Kaur (2021) studied the propaganda campaign and hegemonic narratives of Chinese mainstream media about the country’s response to the health crisis. Macheda (2021) examined the structural roots of China’s effective response to the pandemic and claimed that the Chinese state’s presence in the banking and industrial sectors helped the government to produce the necessary equipment in its fight against the virus. Wood (2022) analyzed how the Covid-19 pandemic influenced the prestige of the Communist Party of China (CPC) domestically as well as internationally and the CPC’s policies to combat its loss of face.

The initial political science studies on South Korea’s pandemic management were published in 2020. One of the early studies by Noh (2020) focused on South Korea’s religious traditions and their relations with the pandemic struggle. Another study put forward South Korea’s Covid-19 experience and concentrated on the lessons for developing countries (Lee, D. et al., 2020). Some countries like South Korea that were successful in their struggle against the pandemic could use their successes to advance their public diplomacy. Lee and Kim’s study (2021) analyzed South Korea’s nation branding and use of public diplomacy during the pandemic. Since the pandemic also stressed the weaknesses and strengths of the countries, the ones that have been relatively more successful had a chance to convert their success into a soft power tool. Cho et al. (2020) looked at South Korea’s soft power during the Covid-19 era by conducting an expert survey in Europe.

In addition to these studies that separately examined China’s and South Korea’s Covid-19 pandemic management strategies, several studies made a comparison between the diverging strategies of countries. As one of the early examples, Cha (2020) evaluated several East Asian countries’ responses to Covid-19 in the initial months of the pandemic and offered lessons to the West in its struggle against the virus. Another study looked at the policy capacities of states to understand their varying nation-level responses to the pandemic (Capano et al., 2020). Mao (2021), through its comparison of the cases of China and South Korea, discussed the way political institutions influence countries’ responses to crises. Moon et al. (2021) compared South Korea’s and Japan’s differing Covid-19 policy responses by focusing on the two countries’ institutional contexts and governance structures. Another study, on the other hand, made a comparison between China and the US by focusing on these two countries’ multi-level governance, policy coordination and subnational responses to the pandemic (Liu et al., 2021). Chen et al. (2021) studied the effectiveness of core Covid-19 strategies in China, Japan, Singapore and South Korea. Rothstein et al. (2022) discussed the way different governance traditions

shaped Covid-19 responses of governments in China, Germany, the United Kingdom (UK) and the US. Arbel et al. (2022), by comparing 169 countries and regions worldwide, examined whether the regime types of countries have an impact on Covid-19 recovery rates and found that in autocratic countries the prospects of recovery are better than in democracies.

This paper differentiates itself from these early studies, especially through its comparison of the way the divergent pandemic management models of China and South Korea are perceived internationally, in addition to its comparison of their authoritarian and liberal democratic management models. Such a comparison is important to learn from alternative pandemic management models and compare their successes and failures and this way, prepare governments and societies for future pandemics and other types of health crises. It is also important because particularly in the initial stages of the pandemic, some European countries and the US's relatively unsuccessful management of the pandemic raised the question of whether democracies cannot successfully combat the pandemic. Therefore, a comparison of these two models as well as their reflection on the international sphere can contribute to the debate on democracy vs. authoritarianism and keeping a balance between fundamental rights and freedoms and protecting public health. Within this context, this study examines China's and South Korea's divergent models of Covid-19 pandemic management and their international acceptance. The first part discusses China's authoritarian model of pandemic management by analyzing center-local relations in China, the state capacity of an authoritarian state, China's severe acute respiratory syndrome (SARS) experience and Chinese society's assessment of the government's handling of the crisis. Following a similar approach, the second part examines South Korea's liberal model of pandemic management under four subheadings: center-local relations in South Korea, the capacity of a democratic state, South Korea's SARS and the Middle East respiratory syndrome (MERS) experiences and domestic support given by South Korean society to the central government's handling of the crisis. Afterward, the third part evaluates the prestige and international acceptance of these two states' divergent models of pandemic management. Finally, the paper ends with a discussion of China's authoritarian and South Korea's liberal models of Covid-19 pandemic management and their reception by the international community.

CHINA: AN AUTHORITARIAN MODEL OF PANDEMIC MANAGEMENT

Several factors contributed to China's successful Covid-19 pandemic management. First, center-local relations and the center's authority over local governments, albeit de facto decentralization in the country, helped China in its fight against the pandemic (Mei, 2020). Second, the high capacity of the Chinese state helped the government to effectively produce and mobilize resources and to fight the pandemic (He et al., 2020). Third, the country also benefited from its previous failure in managing the SARS epidemic (Mason, 2020; Zhao et al., 2020). Fourth, despite its initial mishandling of the Covid-19 crisis and hiding of information, the Chinese state, in a relatively short period, got total control of the situation and started to share information with the world, which resulted in sincere participation of the Chinese society to strict measures and strong domestic support for the government (Greer et al., 2020; He et al., 2020).

Center-Local Relations

One of the defining features of the Chinese administrative system is the de facto decentralization that coexists with the central authoritarian system (Zheng, 2007). Local governments in China have very large budgets and broad authority in decision-making and -implementation in their areas of responsibility. However, China is a unitary state with a strong central government. Due to this structure, although strategic decisions are taken by the central government and top decision-making bodies of the CPC, the role of local actors goes beyond implementing decisions taken by and ordered from above. Under the condition of being "non-political" and offering innovative solutions to the problems faced, the center gives local administrators the right to conduct political experiments, and even, in some cases encourages them. Still, the role played by local governments in policymaking is never allowed to reach a point where the central government and the CPC's authority over national and local politics can be eroded. In other words, central leaders never allow local administrators to challenge central authority. Due to its authority over local administrators, the central government can direct the steps to be taken by local governments in times of crisis and, when necessary, can directly intervene in policies implemented (He et al., 2020: 244-245; Mei, 2020: 314; Bulman and Jaros, 2021).

An important feature of China's administrative system is the fragmented structure of its bureaucracy. The Chinese bureaucracy, on the one hand, horizontally shares tasks between ministries and, on the other hand, is highly fragmented vertically. This fragmented bureaucratic structure complicates information and task sharing and coordination between governmental agencies. As a result, agencies can pass the buck to other units, and hence, mismanagement may arise in times of crisis (He et al., 2020: 245-246). The fragmented authoritarian structure, moreover, leads to the emergence of a dual leadership structure in which local units face the problem of being caught between central and local governments. For example, in China, *ipso jure*, the National Health Commission (NHC) is the highest authority on health issues. However, while local health agencies are subject to the NHC on professional matters such as national standards, they are also a part of the local government structure in terms of budget and personnel management. In this dual structure, due to its authority over critical administrative matters that directly concern the functioning of local health units³, the local government's influence over local unit's decisions is stronger than that of the NHC, whose main task is to provide professional guidance. Due to this, when possible, each level of institution tends to avoid taking responsibility (Mei, 2020: 315). The symbiotic relationship between the CPC and the state bureaucracy complicates the problems of the distribution of authority and responsibility even more. Furthermore, "as the party further tightens its grip over government institution, partisan loyalty is prized over technical expertise" (Yang, 2021: 6). Especially in times of crisis, the increasing uncertainty in authority sharing can turn into an impasse in which no one is sure which unit is authorized to take decisions and relegate power to other agencies to implement decisions taken. This, in the end, as the examples of SARS (Thornton, 2009: 33-36) and Covid-19 demonstrate, prevents timely decision-making and effective crisis management. In other words, the fragmented structure of the Chinese bureaucracy prevents clear-cut task sharing and this, in the end, causes lower-level to evade responsibility unless they are instructed by higher authorities. Furthermore, as a result of the symbiotic relationship between the CPC and the state bureaucracy and the party's superiority over bureaucracy, bureaucrats and lower-level cadres fail to act unless they receive instruction from their superiors.

In times of crisis, especially in the early outbreak periods, due to its fragmented bureaucracy and non-transparent structure, China's administrative system faced problems in terms of swift and decisive response and information sharing. The same system, on the other hand, thanks to its authoritarian state structure and high state capacity, allows the central government, when needed, to guide both local governments and Chinese society. Once the decision is made, the center's authority over local units ensures that the ordered steps will be taken. Nevertheless, although strict top-down bureaucratic management stands out as the most important institutional factor affecting China's policy style, this does not necessarily exclude opposing policy styles such as decentralization and professionalism, which have an important place in the country's political system. Especially in times of crisis, different ways of policymaking can become prominent (Mei, 2020: 313).

Since there are no democratic elections in China, party members and local administrators are evaluated and promoted according to certain criteria such as their loyalty to the Party, competence during their term in office and past performance. This way, the CPC ensures that local party cadres act according to goals set by the top leadership. Since the early 1980s, economic success has been very important both for legitimizing the rule of the CPC and the central government and for the promotion prospects of local administrators. However, the central importance attached to economic growth, on the one hand, results in local governments to limit the resources allocated to social welfare and health provision and, on the other hand, places great responsibilities on local administrators in preventing social unrest that may disrupt social stability and negatively affect economic growth. This, in turn, may cause local administrators to prioritize social stability and maintain order by covering up incidents and information in their jurisdiction. For Covid-19, this was exemplified by the cases of Li Wenliang and Ai Fen, two medical doctors who were reprimanded by officials for informing their colleagues about an unknown virus (Kuo, 2020a), and by local authorities' dissembling of information about the person-to-person transmission of the virus and the extent of the problem (He et al., 2020: 246-247; Mei, 2020: 314-315; Yang, 2021). After all, as Deng Xiaoping once stated, for the CPC, "Stability must take precedence over everything" (Karl, 2020: 172).

³ A local health unit "is a component of local governments that manages the NHC's local human resources and budgets" (Mei, 2020: 315).

Despite such problems, the Party and the Chinese bureaucracy are capable of expeditiously adapting to crises. In a short time, through diverse policies, the CPC can mobilize party cadres enrolled in different localities and units. The first of these practices is the transfer of personnel between regions, which serves to strengthen local leadership (He et al., 2020: 246-247), while at the same time aims to avoid localism in the long run (Bulman and Jaros, 2021). In this context, in February 2020, due to their inadequate and unsuccessful leadership in the fight against Covid-19, the Party secretaries of Wuhan city and Hubei province were replaced respectively by Jinan City Party Secretary Wang Zhonglin and Shanghai Mayor Ying Yong (Woo, 2020). Another method applied by the party-state is to ensure the rapid rise of local administrators who are successful in crisis management. This way, the CPC rewards local administrators for managing the crisis featly and provides an important incentive to take crisis management seriously. However, as the CPC leadership rewards success, it also punishes failure in diverging ways from dismissal to condemnation and demotion (He et al., 2020: 247-249). The main purpose here is not to punish the authorities for personal mistakes, but also to encourage other officials to work harder, both to achieve better results and to please the public (Mei, 2020: 320).

The Capacity of an Authoritarian State

Another prominent feature of China in combating crises is its ability to mobilize enormous quantities of human and material resources. State capacity plays a very important role in policy-making and policy response, particularly in times of crisis. While the possession of strong state capacity does not guarantee its effective use as exemplified by the inefficiency of US's and UK's public health systems in the early stages of the pandemic, weak or strong state capacity determines policy options of governments (Greer et al., 2020: 1415). In this regard, the economic and political power and the high organizational capacity of the Chinese state enabled the central leadership to promptly gather and mobilize massive amounts of human power for the relevant purpose. In other words, especially during crises, the Chinese state's capacity is sufficient to swiftly move large quantities of resources to where they are most needed. In addition, thanks to the major role played by state-owned enterprises in the economy, the state can very quickly produce materials and allocate them where they are needed (He et al., 2020: 249-250; Mei, 2020: 317).

The capacity of the party-state to quickly generate and effectively distribute resources played an important role in overcoming the intense lack of medical personnel and health supplies that Wuhan city and Hubei province faced in the early days of the strict lockdown that was first implemented on 23 January 2020. To overcome personnel and supply shortages, on February 7, the central government ordered 16 provinces to support 16 cities of Hubei province under the slogan "one province helps one city". In this way, a large number of medical and military personnel, party members, health equipment and consumer goods from all over the country could be sent to Hubei province in a short time (Global Times, 2020; Xinhua, 2020). Furthermore, when the bed availability of Wuhan hospitals was insufficient to meet the needs of rapidly increasing numbers of patients, the state mobilized its resources for the construction of two emergency hospitals with a total bed capacity of 2,600 and built them in ten days (Qin, 2020). The Chinese state's strong presence in the banking and industrial sectors helped the government to direct fiscal as well as material resources for the mass production of necessary goods in the fight against the pandemic. In other words, the high level of public ownership and the central government's high capacity to influence the Chinese economy provided the means for the government to intervene and scale up the production of essential goods such as medical equipment in a very short time (Macheda, 2021).

The establishment of the Central Leading Group for Covid-19 Prevention and Control as the top-decision making body for managing the pandemic played an important role in the successful implementation of decisions taken by the central government. The Leading Group, which was formed of senior Politburo and State Council members and led by Premier Li Keqiang, was in charge of pandemic-related strategic decision-making and -implementation. Due to its extraordinary political authority, the Leading Group's directives required absolute obedience from all lower-level cadres. Central-level decision-making and task execution mechanisms were replicated in local jurisdictions as they created local mechanisms to command Covid-19 control and prevention (He et al., 2020: 246). In short, the high capacity of the Chinese state helped the government to effectively mobilize resources to Hubei province. This efficiency was at odds with the inefficiency of democratic states such as Italy, France, the UK and the US in the early stages of the Covid-19 pandemic (Kelland, 2020).

SARS Experience: Development of Early Prevention

One other important factor contributing to China's success in combating the spread of Covid-19 was the experience it gained during and after the SARS epidemic in 2002-2003. Similar to Covid-19, initially, local officials in Guangdong, where SARS first erupted in November 2002, refused and ignored reports about the virus. For a few months, both the central and local governments continued to downplay the importance of the disease. This was changed when Jiang Yanyong, an army doctor, exposed the truth about the spread of the virus on 20 April 2003. After the whistleblower's report, Hu Jintao, who was recently inaugurated as president, declared a war on SARS and used the full force of his government to overcome the problem. Measures taken included the building of field hospitals, mass coercive quarantine, establishing village surveillance systems to prevent migrant workers from going back to their hometowns and encouraging people to inform their neighbors (Mason, 2020: 204).

The initial inability of the government to efficiently handle the epidemic explicitly showed the insufficiency of China's public health and crisis management systems. After SARS, to prevent and be better prepared for similar crises, the government took several steps to thoroughly modernize China's public health and crisis management systems by increasing per capita health spending⁴, establishing a cooperation mechanism with the US, training public health professionals and developing one of the world's most advanced disease tracking systems based on the US and World Health Organization (WHO) models. Nevertheless, these modernized systems, mainly due to above discussed political and administrative reasons, could not prevent the eruption of a pandemic. However, they at least helped the country to prepare for future health crises and to determine the policies to be implemented in the fight against Covid-19, and this way to contain the crisis relatively quickly and with minor damage (Bouey, 2020; Mason, 2020; Wang, 2019; Zhao et al., 2020).

Domestic Criticism and Strong Support for the Central Government's Handling of the Crisis

Another crucial element that stands out in the country's success is societal compliance with strict restrictions (He et al., 2020: 251). Even in authoritarian regimes like China, society's participation is necessary for the implementation of authoritarian public health measures (Greer et al., 2020: 1414). The Chinese state successfully enforced drastic Covid-19 measures and strictly required people to comply with them. As was seen in many European countries and the US, however, when parts of society reject compliance, governments may have difficulty in implementing such measures effectively. One of the prominent reasons for Chinese people's participation in Covid-19-related measures was the availability, albeit with delay, of information about the problem. According to Yang et al. (2021:8), in the early stage of the crisis, even though society was highly interested in the problem because the government did not share information, people lost interest. From 20 January 2020 onwards, however, as the government became more transparent and began to disseminate information, people were once again engaged in the process and started to support both the government and the measures taken by it. Nevertheless, high compliance was not unique to China but seen in other East Asian countries as well. Social distance, which is one of the most effective measures to prevent the transmission of the virus, and the widespread use of masks have been important factors in the success of both China and other regional societies like South Korea, Japan and Taiwan (Cha, 2020). Different from these East Asian societies, however, China implemented very strict lockdown measures that completely isolated Wuhan and Hubei province from other parts of the country for several weeks (Zhang and Wang, 2020). This measure, which has been implemented in several different localities such as Xi'an (Politico, 2022) and Shanghai (Ni, 2022), stands out as the Chinese solution or model for containing Covid-19.

The support given by the Chinese society to the central and local governments does not mean that people supported their governments blindfolded. Quite the contrary, especially during the early days of the crisis, different segments of the Chinese society from intellectuals to businesspeople and independent/citizen journalists to ordinary citizens criticized the government for underestimating the problem, misinforming the society, mishandling the crisis and not acting decisively against the virus (BBC, 2020e). Nevertheless, in time, as the government could handle the crisis effectively, society's satisfaction with the performance of government officials at various levels, but especially of the central government, has increased to very high levels. Such that contrary to the expectations of some (Pei, 2020a; Topaloff, 2020), the Chinese government's success in winning the "people's battle" against the pandemic has increased the large parts of society's support for and

4 Nevertheless, China's per capita health spending was way below than regional countries like Korea and Thailand (Ahmad 2020, 6).

the legitimacy of the government (Guang et al., 2020; Wu et al., 2021). According to online surveys conducted by China Data Lab, “On a scale of 1 to 10, the average level of trust in the central government —already high— increased from 8.23 in June 2019, to 8.65 in Feb 2020 and 8.87 in May 2020. There was a similar upward trend for the average level of trust in municipal governments” (Guang et al., 2020). A similar trend was seen in a large-scale online survey made by Wu et al. in April 2020. During the pandemic, while only 3.3% of participants in the survey trusted less to the national government, 49.2% trusted more and 47.6% felt the same. Furthermore, on a scale of 1 to 5, satisfaction with the central government’s information dissemination was 4.33, and satisfaction with the provision of daily necessities and protection materials was 4.15 (Wu et al., 2021: 7-12). In short, in the early months of the pandemic, Chinese society’s trust in their government, as well as its pandemic management model, increased and this, in the end, led the society to comply with the strict measures implemented by the government.

SOUTH KOREA: A LIBERAL MODEL OF PANDEMIC MANAGEMENT

Many factors paved the way for South Korea to successfully manage the Covid-19 struggle. The WHO stressed innovation and public trust as two crucial factors that helped South Korea to flatten the curve and manage the spread of the virus (WHO, 2020). During the pandemic, South Korean society actively participated in practicing social distance (Kim, 2021: 1737). Furthermore, the country learned very much from its previous experiences such as SARS and MERS (Lee, S. et al., 2020: 363, 372). Before the pandemic, based on its previous experiences, South Korea formed a cooperation mechanism between public and private organizations (Lee et al., 2020b: 250). Moreover, from the very beginning, transparency in policy implementation has been one of the key factors that contributed to the country’s pandemic management (Park and Chung, 2021: 5). This approach helped the government in increasing the approval rate of South Korean society. Such that in the spring of 2020, the approval rate of the central government increased to 71% (Kim J., 2020).

Center-Local Relations

South Korea is commonly regarded as a strong and highly centralized state, where, during the period of rapid industrialization, the market and local governments were strictly controlled by the central state (Bae, 2016: 63). However, after decades of struggle, South Korea has managed to transform itself from an authoritarian to a democratic government. During the authoritarian era, presidents of the country were strong political figures. In those years, economic development was the priority of the state and democratic demands of the society were systematically ignored. However, things started to change in 1987. Through the last months of Chun Doo-hwan’s presidency, massive public protests occurred, and people showed their desire for a constitutional change to bring back direct presidential elections. Finally, with the famous 29th June Declaration of Roh Tae-woo, direct presidential elections, greater local autonomy and many other demands of the society were met (Han, 1988: 54-55). Since 1987, the year that signals the start of democratization in South Korea, decentralization has gained speed as well. South Koreans are inclined to accept local autonomy and decentralization as essential elements of democratization (Lee and Suh, 2021: 70).

The political history of South Korea shows that since the late 1980s, the country has spent significant efforts to realize decentralization. However, the economic crisis of the late 1990s made South Korean people question the role and efficiency of a centralized state and hence, gave rise to a new and strong wave of decentralization. During the presidencies of Kim Dae-jung (1998-2003) and Rho Moo-hyun (2003-2008), in 1999, the Law for the Promotion of Transfer of Central Authorities and in 2004, the Special Law on Decentralization Promotion were accepted as comprehensive plans for decentralization (Koo and Kim, 2018: 296). These two important policy frameworks were legalized and after decades of military rule, local elections were held in 1995. However, there is still a discrepancy between administrative-political decentralization and fiscal decentralization in South Korea (Koo and Kim, 2018: 296).

Even though there has been an enormous effort to realize decentralization through administrative, political and financial aspects, Yoo argues that South Korea is both legally and politically centralized (2018: 523). In times of crisis, the central government can control events and organize necessary institutions. However, the cooperation between local and central governments should not be ignored. Especially the centralized structure

of public health governance provides the central government with the ability to implement policy decisions at the local level. This way, the central government guides provincial and municipal health units⁵ including the Korean Ministry of Health and Welfare (KMHW) and the Korea Center for Disease Control and Prevention (KCDC), (You, 2020: 802).

As regards the pandemic, local governments in South Korea focus on four basic structures: innovative public administration, support and management of self-quarantine, local economic recovery and transparent disclosure of information (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 1). The first step of innovative public administration is the drive-thru screening (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 2). This is a facility operating separately from medical units/hospitals that aims to prevent high numbers of people gathering in closed spaces. Thanks to this method, both visitors and medical staff had the opportunity to avoid the risk of infection. Additionally, to keep hospital beds available for seriously ill patients, the state set up living treatment centers for patients with mild symptoms (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 3). Therefore, from the very beginning, a sudden need for a high number of beds for heavily ill patients was prevented. The second step is the “non-contact visit” (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 4). The in-person visits were replaced with video calls, and transparent walls were being used to arrange family visits to patients. Considering the quarantine administration, safe accommodations were arranged in cooperation with local lodging facilities (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 5). Local governments not only offered a discount for accommodation but also gave some financial support. This way, while the local economy was supported, the spread of the virus could also be slowed down. Furthermore, Self-Quarantine Safety Protection App was an important tool for maintaining the daily needs of people under quarantine. In addition to local people, foreigners visiting the country were also required to use the app (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 6-7). Therefore, to make foreigners feel comfortable and understand related procedures, a translation service was designed.

Another significant influence of local governments showed itself in the economic sphere. The central and local governments offered tax cuts and tax credits to shop owners who willingly reduced rent to support the local economy. Through this mechanism, which is called the “Nice Landlord Movement”, local economies were empowered (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 8). Furthermore, local government units have compensated for the losses of small businesses (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 9). As an example of economic activities’ reconsideration under pandemic conditions, tourism, as one of the most negatively affected sectors of the economy, was redesigned by offering non-contact tourism, which includes new methods like scenic driving destinations and visits to recreation forests (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 10). Finally, information sharing was vital. The government shared real-time information about confirmed cases and other related issues via text messages and local government websites (Ministry of the Interior and Safety, 2020: 11). This transparency was essential in establishing public trust and reducing public anxiety, which is as important as the physical impact of the pandemic.

The Capacity of a Democratic State

Since the beginning of the pandemic, South Korea has been at the center of attention primarily because of the policy it adopted in its fight against Covid-19, which is quite distinct from the ones implemented by many Western democratic countries. Different from many Western democracies that applied lockdowns, curfews and travel bans to limit both domestic and international movement, South Korea has followed less strict measures, which for many (Schwak, 2022; Lee and Kim, 2021; Park and Chung, 2021) made the country to be seen as a model to be emulated. The South Korean government names this model “TRUST”, an acronym for “Transparency (sharing of the latest situation), Responsibility (society’s adaptation to the guidelines and government’s support for testing), United Actions (public-private cooperation for test-kit production), Science-Speed (innovative technologies, testing stations), Together in Solidarity (spirit of solidarity, stand against xenophobia and discrimination)” (Ministry of Foreign Affairs, 2020).

Besides this well-defined strategy, South Korea was the first democratic country to hold elections in the very first months of the pandemic, on 15 April 2020. To prevent voting citizens from getting infected, the state made high-level preparations. Considering that at that time there were discussions in the US on whether, due to the

⁵ In South Korea, municipalities manage health centers, health subcenters and primary health care posts while regional governments, in collaboration with the Ministry of Health and Welfare, manage regional medical centers (Kwon et al., 2015: 16).

pandemic, the presidential elections could be held in November 2020 or not, the South Korean elections meant more than just an election. It was a clear demonstration of the South Korean state's commitment to democratic practices and the South Korean people's robust faith in democracy. The fundamental sign of this was the turnout rate of 66.2%, which was higher than any parliamentary elections held since 1992 (Shin, 2020). In the elections, although the opposition parties were expecting a decline in the votes of the ruling Democratic Party of Korea (DPK), the DPK managed to increase its vote and seats in the assembly, mainly thanks to its successful fight against the pandemic. Nevertheless, compared to the authoritarian Chinese state, the South Korean democratic administration also faced difficulties in combating the pandemic. The relatively low coercive capacity of the South Korean state weakened its Covid-19 prevention efforts in some cases, for instance, religious organizations' patterns during the pandemic (Mao, 2021: 327), since some of them ignored the rules issued by the state at the beginning of the pandemic and caused Covid-19 cases to increase rapidly (i.e., Shincheonji Church in Daegu)⁶.

SARS and MERS Experiences: Development of Early Prevention

Before the Covid-19 pandemic, South Korea had already experienced several epidemics. Especially, the SARS epidemic was a milestone for the country's disease prevention preparedness. Although there were no SARS-related deaths in South Korea until the summer of 2003 (Lee and McKibbin, 2004: 115), a concrete step was taken to combat future epidemics by establishing the KCDC. This center was designed as an institution in which different methods can be implemented in combating an epidemic, including quarantine measures. South Korea obtained its first significant experience on this path with the SARS epidemic.

After almost nine years, this time a new disease, MERS-CoV, emerged and was first seen in Saudi Arabia in 2012 (WHO 2019). With the detection of a South Korean citizen as the country's first MERS-CoV case on 14 May 2015, South Korea was added to the list of countries where this virus spread. However, three weeks after the first case, the country had the second highest number of cases after Saudi Arabia (Lim and Sziarto, 2020: 61). Thus, the country, which could successfully control SARS, could not achieve the same success against MERS-CoV. There are several different explanations for this failure. One of them was given by a research team that was jointly established by the South Korean government and the WHO. The team's report emphasized the unfamiliarity of the virus to health professionals in the country, overcrowd in emergency rooms and an insufficient number of beds, the impact of habits such as so-called "doctor-shopping", where patients seek care at several medical facilities, and visits to hospitalized patients by many friends and family members (WHO, 2015).

Another study argues that "neo-liberalization of Korean public health system over the previous two decades, the Korean government's concealing information from the public regarding the spread of the disease; and failure of multiple actors, including international health agencies, local governments and private healthcare providers to coordinate reactions to the epidemic crises" (Lim and Sziarto, 2020: 61) were critical. However, when the SARS and MERS experiences of the country are compared, an interesting point becomes prominent. Before the first SARS case was confirmed in South Korea, President Roh Moo-hyun established the Pan-government Countermeasures Support Headquarters under which the Office for Government Policy Coordination, various ministries, the National Institute of Health, local quarantine stations and health centers established a multi-organizational network to combine efforts to build strong prevention and control measures (Oh, 2020: 5). Also, under the Roh administration, the National Security Council (NSC) was expanded, and a Crisis Management Center was founded within the presidential office to work as a control tower to deal with crises. But after Roh, for political reasons, his successor nullified these emergency/crisis management systems. However, after he took office in 2017, the current President Moon reestablished the system (Lee et al., 2020a: 734). This seems to be an important parameter influencing the South Korean state's quick and efficient response to the pandemic.

Domestic Support for the Central Government's Handling of the Crisis

No major wave of criticism was directed toward the Moon administration's pandemic management. Before the pandemic emerged, there was a decline in the approval rates of the Moon government. This started to change with the government's handling of the crisis in a timely and efficient way. While a poll announced on 16 January 2020 displayed that support for Moon's party had fallen by 4.1% to 37%, in the last poll conducted

⁶ This Church's religious gatherings became a vital turning point in increasing Covid-19 cases in South Korea in February-March 2020.

before the mid-April elections, it climbed to 41% (Ryall, 2020). In addition to the Moon's coalition bloc's largest parliamentary election victory since 1987, in May 2020, his approval rating hit 71% (The Strait Times, 2020). As seen from the numbers and election results, the Moon government and his coalition bloc managed to turn the pandemic into an opportunity to consolidate their position. Besides the domestic support and approval of the administration, Moon was able to reflect this success on the international stage, as well. His inclusive handling of the pandemic within the country has been also deliberated for experience sharing on the international stage. This way, Korea became an example of a democratic regime containing the pandemic in an inclusionary manner without restricting the freedom of society.

The most critical point for South Korea was the management of the vaccine supply because the government was late in making vaccine deals. The country could only get vaccines from late February onwards, only after the vaccines were approved by related authorities (Our World in Data N.d.). In addition, the groups that would be prioritized for vaccination were also changed by the government. In the first days of August 2021, "[South] Korea is delivering first-round vaccinations to people in their mid-to-late 50s. For people in their 40s and younger, eligibility opens up later in August. Of the 51 million people here, 37.9 percent received at least one dose of a vaccine, while 13.9 percent were fully vaccinated" (Kim A., 2021). Although the vaccination was not so fast in the first months (Our World in Data N.d.), the Moon government expressed its intention to make South Korea a global vaccine hub by public-private sector cooperation (Cheong Wa Dae, 2021). This explanation was a sign of the willingness of the government to repair its image both in the eyes of South Korean society and the international community. Within a few months, the country managed to realize its goal and by mid-November 2021, 80% of the South Korean society was vaccinated (Reuters Covid-19 Tracker, 2021). In addition to steadily increasing vaccination, Moon's office expressed that "he [Moon] plans to invest 2.2 trillion won (\$2.26 billion) to turn the country into one of the world's five largest Covid-19 vaccine manufacturing bases by 2025" (The Strait Times, 2021). This move is another sign that the Moon administration took long-term decisions and precautions that will be helpful in the near future in the struggle against the pandemic. The Moon administration's plan included North Korea as well. President Moon said that "North Korea will surely become one of the countries for [vaccine] cooperation. If North Korea agrees, we will actively proceed with vaccine aid to North Korea" (VOA, 2021). This explanation was important to show that the Moon administration gave priority to cooperation with North Korea, although there were still some developments regarding the North Korean nuclear tests.

THE PRESTIGE AND INTERNATIONAL ACCEPTANCE OF THE CHINESE AND SOUTH KOREAN MODELS

When the first case of Covid-19 was formally announced in Wuhan, many might have thought this would be a local disease and would stay within China's borders. However, this expectation was not fulfilled and, eventually, the whole globe got infected. In the initial weeks, due to the chaos created by the virus and the inwardly focused attitudes of many governments, the trade of masks and other medical goods was blocked by many countries, even among members of the European Union (Lister, Shukla and Bobille, 2020; Willsher, Borger and Holmes, 2020). In due course, while western countries experienced troubles in their fight against Covid-19 (Kelland, 2020), many Asian countries, including China and South Korea, were more successful (Navarro, 2021). Despite both countries' domestic successes against the pandemic, the international acceptance and admiration of their authoritarian and liberal models followed diverging trajectories. China, notwithstanding its success in flattening the curve in a relatively short time and rapidly re-opening its economy and society, was criticized for its initial concealment of information, which in the end created a feeling of mistrust towards the country (Erlander, 2020; Silver et al., 2020). South Korea, on the other hand, at least initially, was praised by many states for its transparent and liberal approach to the pandemic, which led to the country being treated as an alternative to the model promoted by China (WHO, 2020). In brief, the international images of these two states' pandemic management models evolved in different directions.

Initially, despite its non-transparency with information, China was very well positioned to take advantage of its early triumph. During the time other countries like Italy and Spain started to implement lockdowns in March 2020, Xi Jinping visited Wuhan to declare China's success in curbing Covid-19 (BBC, 2020b). He portrayed that it was time for China to share its knowledge and experience with others and support their efforts to free themselves from the virus. In the coming weeks and months, China sent medical personnel and equipment and offered

financial assistance to many parts of the world from Europe to the Middle East and from Asia to the Americas (Kuo, 2020b; Suarez, 2020). Since, by that time, it was the only country to almost overcome Covid-19, China looked like a model for others to learn from. Hence, through its health diplomacy, the country presented itself as a model to be emulated by others. The massive lockdowns implemented in Europe and the US showed that even leaders of developed democratic Western countries were eager to follow the Chinese solution, albeit in differing ways. In other words, the time was ripe for China to increase its soft power and present itself as a benevolent and responsible power and even position itself at the center of the global health system, especially after the Trump administration started the process of leaving the WHO (BBC, 2020c) and abandoning the US leadership in the international system. To that end, at least to partially fill in the gap left by the US, the Chinese government increased the amount of funding China provides to the WHO (Shih, 2020). In short, in the aftermath of March 2020, China tried to improve its position in the global health system, shared best practices for overcoming the virus and this way, aimed to show itself as a responsible great power and improve its status in the international system.

Notwithstanding this favorable environment, for several reasons, the Chinese leadership could not benefit from it, and indeed, at least in some parts of the globe, the country's image has even been tarnished compared to the pre-Covid-19 era. Since the virus originated in China and, because of the Chinese government's inability to curb it at its source, people worldwide believe that the CPC did not act swiftly enough to stop the virus from spreading and to inform other countries about the dangers of the virus (Silver et al., 2020). To overcome this view, the Chinese government launched its intense coronavirus, and in particular, vaccine diplomacy, through which the country shared its expertise on virus management and provided medical personnel and equipment to countries in need (Zhai and Vasovic, 2020). On 18 May 2020, in his World Health Assembly speech, President Xi promised to make China-made vaccines a global public good (Pan, 2020). In line with this promise, on 6 August 2021, he stated China's intention to provide 2 billion doses of vaccines worldwide (Reuters, 2021), which was fulfilled by 2022. As of 17 January 2022, China has delivered over 2 billion doses of vaccines to more than 120 countries and international organizations. According to President Xi, China is to provide an additional billion doses to Africa, of which 600 million will be donated. Additionally, the country will donate 150 million doses to ASEAN countries (Zheng, 2022). Due to rising vaccine nationalism in the world, but especially in Western societies, China's eagerness to contribute to the vaccination efforts of the Global South, whose possibility of reaching enough numbers of vaccines is lower than the Global North, was highly appreciated by countries of the Global South. This way, coronavirus diplomacy also helped China to increase its soft power among the members of the Global South (Mendez, 2021; Vannarith, 2021). Such moves, at least initially, also resulted in promoting the country's authoritarian model of virus management. Even during the winter and spring of 2021, several liberal democracies in Europe and many countries throughout the world implemented lockdowns and hence, continued to partially emulate the Chinese model (Henley, 2021). Furthermore, on 21 May 2022, President Xi promised \$3 billion in aid to the countries of the Global South to support them in their efforts to combat Covid-19 as well as to overcome pandemic-related socioeconomic problems (Khalid, 2021). All these steps were taken as part of the Health Silk Road Initiative, an important component of the Belt and Road Initiative, Xi's signature project. The Chinese leadership promoted the link between the Health Silk Road Initiative and Covid-19 recovery efforts as vital to building a "community of common health for mankind" and a "global community of common destiny" (Mardell, 2020; Rudolf, 2021).

However, the pandemic also potentiated the so-called "wolf-warrior diplomacy", which was first instructed by Foreign Minister Wang Yi to Chinese diplomats towards the end of 2019. The main idea behind this diplomacy was to defend the government and the Party against international criticism and to fight for China's interests internationally. The pandemic and related criticism that China had to encounter exacerbated it. In line with this idea of assertive diplomacy, to divert attention from China's mistakes, Chinese diplomats launched an all-out attack by claiming that the virus was brought to Wuhan by the US military and criticizing France for abandoning the elderly Covid-19 patients. Beijing, furthermore, as a reaction to Canberra's demand for an independent inquiry on the origins of Covid-19, attacked Australia for the misbehavior of Australian soldiers in Afghanistan and imposed economic sanctions on Australia, despite the existence of a bilateral free trade agreement (BBC,

2020d; Pei, 2020b; Wu, 2021). Lastly, Chinese state media launched a wave of criticism against the viability of Western vaccines, while its vaccines suffered from low levels of efficiency⁷ (BBC, 2021).

As Lee and Kim argue a nation's ability to project positive influence and manage its nation brand depends on how the country reacts to the crisis (2021: 392). On the South Korean side, it is noteworthy to say that from the very beginning, the government expressed its willingness to openly share information about and decisions taken in its struggle against the pandemic, which helped the country's liberal model to become prominent internationally. This transparent stance was declared at the first governmental meeting conducted just after the announcement of the first Covid-19 case in the country. Although the vital importance of this point might not have been understood then, the WHO indeed emphasized it years ago during the SARS epidemic (WHO, 2005). Establishing transparent communication during the Covid-19 crisis both created a psychological calmness in the society and made South Korea a responsible, constructive and trustworthy country in the eyes of the broader international society. Therefore, one of the keys to the country's success has been its transparency in pandemic management. The election, which was successfully held in March 2020, was also crucial. South Korea was seen as an exception in the democratic world thanks to its handling of the election since including Britain, France, Chile, Bolivia, Ethiopia and more than a dozen U.S. states were pressured to postpone or cancel elections due to their inability to manage them during the pandemic (The Washington Post, 2020). This clearly contributed to the prestige of South Korea in the international sphere.

A related action of South Korea that contributed to its prestige has been experience-sharing with other states through various platforms. The country actively contributed to many regional and global platforms in discussing issues related to the pandemic. In each platform, compatible with the meetings' agenda and content, former President Moon emphasized crucial points of their experience of the liberal democratic model of pandemic management and proposed concrete steps to be followed. For example, at the online G-20 Summit on 26 March 2020, Moon said that his administration has adhered to the three principles of openness, transparency and democracy in its response to the pandemic (Cheong Wa Dae, 2020a). In addition, before the G-20 Summit, the leaders of many countries, like US President Trump and Canadian Prime Minister Trudeau, called him and asked for advice on his country's successful fight against Covid-19 (Do, 2020). South Korea's openness to cooperation and willingness to share its experience has given the country important credibility and prestige in the international system. Additionally, Moon offered to launch the "Northeast Asia Cooperation Initiative for Infectious Disease Control and Public Health", which includes China, Japan, Mongolia, and North Korea as well as South Korea to handle future health crises and pave the way for peace with Pyongyang (Smith and Shin, 2020). This was another sign that South Korea was trying to prioritize regional cooperation during crises and diversify its international cooperation mechanisms.

After the G-20 Summit, on different occasions, Moon mentioned his country's eagerness to help others in their fight against Covid-19 and promoted a liberal democratic model of virus management. For example, at the ASEAN+3 Summit on 14 April 2020, he indicated his country's humanitarian aid to the ASEAN region and aim to make the ASEAN-Korea Cooperation Fund functioning and proposed to establish an "ASEAN-ROK Health Ministers' Dialogue Channel", in addition to the ASEAN+3 Health Ministers' Meeting, thereby demonstrating the attention that South Korea gives to the region (Cheong Wa Dae, 2020b). Furthermore, at the World Health Assembly on 18 May 2020, he made three suggestions to overcome the current crisis and be prepared for the next: increasing humanitarian aid to countries with fragile health systems, supporting vaccine development activities beyond national borders and ensuring that vaccines are distributed equally to the whole world, updating WHO's international health norms and regulations and making them legally binding (Cheong Wa Dae, 2020c). Then the Foreign Affairs Minister Kang Kyung-wha also defined South Korea's approach to the pandemic as a policy of balancing containment and human rights protection (Yonhap News Agency, 2020). The country's efforts were

⁷ This might, however, change in the future. According to the first stage clinical trials of the newly developed mRNA Covid-19 vaccine by Chinese companies, the first ever China made mRNA vaccine develops 80 to 95 percent immunity (Yin, Jiang and Han 2022). Despite such news, as of October 2022, Chinese companies could not produce reliable mRNA vaccines. This failure has important negative consequences for the Chinese government both domestically and internationally. Since there is no mRNA vaccine that is effective against the current variants of the virus, the Chinese state continues to stick to its zero-Covid policy (Reuters, 2022), which creates unease among the population (Davidson and Yu, 2022). For the very same reason, China keeps its doors closed to the outside world, which isolates the country from the rest of the world in economic, political and societal terms.

not ignored in the international sphere. Also due to its timely response, South Korea was considered among the countries, alongside Germany and New Zealand, as a successful model in managing the pandemic (Bruno, 2020).

As argued by Pak, “this moment is a unique opportunity for Moon to shine on the global stage” (2020). In line with another characteristic of post-Cold War era South Korean foreign policy, President Moon emphasized the principles of multilateralism and cooperation. His suggestions are crucial also in the sense that he was among the very first, even before the leaders of major powers, to put forward these ideas. Underlining these principles as a bridge between developed and developing countries, he added that international organizations should be supported to be able to provide vaccines to all countries in need and that Korea is making efforts to achieve this aim (Cheong Wa Dae, 2020d). Thus, South Korea expressed its intention to become a model not only for its region but also for others by acting as a bridge between developed and developing countries in the world. By reflecting its internal success in the international sphere, the country’s Covid-19 success can even be called the second Korean miracle, the first referring to the fast and robust economic development following the Korean War of 1950-1953. An interesting study sheds light on the soft power of South Korea by analyzing the views of European experts. According to the study, the majority of these experts suggested that South Korea improved its public image in Europe alongside its pandemic management (Cho et al., 2020: 618). Just a few months to the third year of the pandemic, South Korea is more and more seen as a model to be emulated by others. Bouey argues that countries, including the US, should look at South Korea’s near-perfect response as a model to tackle future public health crises (2022).

CONCLUSION

China and South Korea represent two contrasting successful examples in the fight against the Covid-19 pandemic. While the former is the pioneer of authoritarian policies such as implementing strictly controlled lockdowns, the latter is a leading specimen of liberal democratic policies such as transparent and cooperative governance without lockdowns or curfews. As reflected in their official numbers, both the Chinese model and the South Korean model were quite successful in managing the pandemic. Based on the data of more than 200 countries, as of 20 October 2022, China, with 4 deaths per million people ranked 220th, and South Korea, with 563 deaths per million people, ranked 130th. Even though both models of pandemic management were successful against Covid-19, international images of these models and their promoter countries have evolved in very different directions. Since early 2020, because of China’s highly efficient and successful pandemic management, to fight against Covid-19, many governments, including Western liberal democracies, followed the authoritarian Chinese model and implemented curfews and even locked down their regions and countries. However, this is a hard-to-implement model that requires a strong central government that can control, or at least guide, local governments as well as its people and enforce its will upon them. It also necessitates a high-capacity state that can provide the necessary personnel, equipment and consumer goods during a strict lockdown. These requirements make it hard for most countries to fully emulate the Chinese model. Furthermore, in addition to its initial mishandling of the virus and concealment of information, as China burst into prominence internationally with wolf-warrior diplomacy, rather than its parallel benevolent coronavirus diplomacy, the country lost its chance of being accepted as the model to be emulated in the struggle against Covid-19 and this way, win the hearts of global, or at least Western, community and position itself at the center of the global health system. However, the same diplomacy helped the central government to at least initially win the hearts of many Chinese people and this way to increase their support for the government, while the coronavirus diplomacy helped China to be appreciated by many members of the Global South.

South Korea, on the other hand, has been very successful in developing a highly appreciated liberal democratic model of virus management. At the beginning of the pandemic, South Korea, as a result of its success in combatting the pandemic, emerged as a notable actor in the discussions of whether democracies, compared to authoritarian states, were not doing well in the fight against Covid-19. In other words, South Korea’s initial response increased the hope that not only authoritarian countries but also democracies can be successful in controlling the pandemic as well. This discussion primarily stemmed from the initial incapability of many Western democracies, such as Italy, Spain, the UK and the US, to handle the health crisis created by the pandemic. In this regard, South Korea was remarkable to show that a middle power can do better than the great powers. This

comparison might encourage future studies on Korean leadership among niche areas like health diplomacy and health cooperation. One of the underlying elements of this democratic regimes vs. authoritarian regimes debate was the view that authoritarian regimes were successful in taking quick decisions and imposing lockdowns and curfews while putting some human rights such as the right to travel into the background. On the other hand, democratic regimes were less eager to restrict the daily lives of the people and were trying to keep the balance between public health and liberties. Although South Korea permits the acquisition of health-related monitoring data without a prior court order during infectious disease outbreaks, it has also set time and bureaucratic scope restrictions on the collection and preservation of digital data (Greitens, 2020: E184). With its open, transparent and liberal approach, South Korea's model has been acclaimed, both domestically and internationally. Botto argued that South Korea's well-governed pandemic response enhanced the country's international image as a competent democracy and a responsible international actor (2020). Even so, compared to the Chinese model, the South Korean model has not been widely emulated by other countries. Still, especially due to its features of transparency and open communication and its ability to curb the virus without resorting to lockdown measures, it seems to provide a more liberal model for people and governments in fighting the pandemic, whose importance and usefulness might be appreciated and implemented in a future pandemic.

Moreover, as reflected in the introduction, although there are several comparative studies regarding different countries' pandemic management, most of these studies concentrate on national responses and domestic elements of pandemic management while overlooking the international dimension of the issue. In this regard, this paper shed light on the international dimension and shows how two different cases have been perceived globally. This, in return, provides a ground for further discussions on what kind of policies shall countries follow to prepare themselves for similar global public health crises in the future. Since such crises, pandemics as well as other types of crises, require keeping a balance between public health and the rights of the society, different pandemic management experiences of China and South Korea might show a pathway for all countries to follow in the future.

Finally, since, during the initial stages of the pandemic, former President Moon was invited to many international organizations' forums and meetings to offer lessons from South Korea's successful pandemic management experience, the diplomatic appearance of the country increased noticeably. As a result, the country's potential to create new mechanisms for its public diplomacy, increase its prestige in the global community and strengthen its leadership role in non-traditional security areas has strengthened. This topic might be the subject of future academic studies. Similarly, China's desire to improve its position in the global health system with its Covid-19 diplomacy and Health Silk Road Initiative as well as its intensive public diplomacy in different regions of the world during the pandemic also requires academic attention.

BIBLIOGRAPHY

- Arbel, Y., Y. Arbel, A. Kerner & M. Kerner (2022). "Can the Regime Type (Democracy vs Autocracy) Explain the COVID-19 Recovery Rates?", *Chinese Political Science Review*, DOI: 10.1007/s41111-022-00218-4.
- Bae, Y. (2016). "Ideas, Interests and Practical Authority in Reform Politics: Decentralization Reform in South Korea in the 2000s", *Asian Journal of Political Science*, 24/1, 63-86.
- BBC (2020a). Coronavirus: The World in Lockdown in Maps and Charts. Retrieved September 26, 2022, from <https://www.bbc.com/news/world-52103747>.
- BBC (2020b). Coronavirus: China Says Disease 'Curbed' in Wuhan and Hubei. Retrieved April 10, 2021, from <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-51813876>.
- BBC (2020c). Coronavirus: Trump Moves to Pull US Out of World Health Organization. Retrieved April 17, 2021, from <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-53327906>.
- BBC (2020d). Australia Accuses China of Undermining Trade Agreement. Retrieved April 17, 2021, from <https://www.bbc.com/news/world-australia-55240898>.
- BBC (2020e). China Covid-19: How State Media and Censorship Took on Coronavirus. Retrieved April 12, 2021, from [bbc.com/news/world-asia-china-55355401](https://www.bbc.com/news/world-asia-china-55355401).
- BBC (2021). Chinese Official Says Local Vaccines 'Don't Have High Protection Rates. Retrieved April 17, 2021, from <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-56713663>.

- Bulman, D. J. & K. A. Jaros (2021). "Localism in Retreat? Central-Provincial Relations in the Xi Jinping Era", *Journal of Contemporary China*. DOI: 10.1080/10670564.2021.1889228.
- Botto, K. (2020), The Coronavirus Pandemic and South Korea's Global Leadership Potential, Retrieved October 8, 2022, from <https://carnegieendowment.org/2020/12/15/coronavirus-pandemic-and-south-korea-s-global-leadership-potential-pub-83408>.
- Bouey, J. (2020). China's Health System Reform and Global Health Strategy in the Context of COVID-19, Retrieved May 25, 2021, from <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CTA321-1.html>.
- Bouey, J. (2022). Can South Korea Help the World Beat the Next Pandemic? Retrieved October 7, 2022, from <https://www.rand.org/blog/2022/09/can-south-korea-help-the-world-beat-the-next-pandemic.html>.
- Bruno, V. A. (2020), COVID-19 Management and Soft Power: Ideas for a Geopolitics of Science and Expertise, Retrieved October 8, 2022, from <https://gja.georgetown.edu/2020/07/14/covid-19-management-and-soft-power-ideas-for-a-geopolitics-of-science-and-expertise/>.
- Cai, C., W. Jiang & N. Tang (2020). "Campaign-style Crisis Regime: How China Responded to the Shock of COVID-19", *Policy Studies*, 43/3, 599-619.
- Capano, G., M. Howlett, D. S. L. Jarvis, M. Ramesh & N. Goyal (2020). "Mobilizing Policy (In)Capacity to Fight COVID-19: Understanding Variations in State Responses", *Policy and Society*, 39/3, 285-308.
- Cha, V. (2020). "Asia's COVID-19 Lessons for the West: Public Goods, Privacy, and Social Tagging", *The Washington Quarterly*, 43/2, 1-18.
- Chen, H., L. Shi, Y. Zhang, X. Wang & G. Sun (2021). "A Cross-Country Core Strategy Comparison in China, Japan, Singapore and South Korea during the early COVID-19 Pandemic", *Globalization and Health*, 17/22, 1-10.
- Cheong Wa Dae (2020a). Remarks by President Moon Jae-in at G20 2020 Extraordinary Virtual Leaders Summit, Retrieved March 1, 2022, from <https://english1.president.go.kr/Briefingspeeches/Speeches/786>.
- Cheong Wa Dae (2020b). Remarks by President Moon Jae-in at Special ASEAN Plus Three Summit, Retrieved March 3, 2022, from <https://english1.president.go.kr/BriefingSpeeches/Speeches/798>.
- Cheong Wa Dae (2020c). Address by President Moon Jae-in to the 73rd World Health Assembly, Retrieved March 10, 2022, from <https://english1.president.go.kr/BriefingSpeeches/Speeches/826>.
- Cheong Wa Dae (2020d). Address by President Moon Jae-in at 75th Session of United Nations General Assembly, Retrieved March 11, 2022, from <https://english1.president.go.kr/Briefingspeeches/Speeches/881>.
- Cheong Wa Dae (2021). Remarks by President Moon Jae-in at Presentation on Korea's Vision and Strategy for Becoming Global Vaccine Hub, Retrieved April 1, 2022, from <http://english1.president.go.kr/BriefingSpeeches/Speeches/1041>.
- Cho, S. Y., E. J. Ballbach, D. Claus-Kim, H. G. Kim, E. J. Lee & J. Shim (2020). "South Korea's Soft Power in the Era of the COVID-19 Pandemic: An Analysis of the Expert Survey in Europe". *Seoul Journal of Economics*, 33/4, 601-626.
- Davidson, H. & V. Yu (2022). Anti-CCP Protests and Lockdown Fears Fuel China Tensions before Congress. The Guardian. Retrieved October 16, 2022, from <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/13/shanghai-covid-restrictions-fuel-fears-of-another-lockdown>.
- Do, J. (2020). G20 Virtual Summit: 'Global Cooperation Key to Fight COVID-19, Retrieved March 12, 2022, from https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2020/08/356_286877.html.
- Erlander, S. (2020) Global Backlash Builds Against China Over Coronavirus. New York Times. Retrieved October 16, 2022 from <https://www.nytimes.com/2020/05/03/world/europe/backlash-china-coronavirus.html>.
- Global Times (2020). 16 Provinces to Help Hubei Cities Fight Coronavirus, Retrieved December 12, 2020, from <https://www.globaltimes.cn/content/1178997.shtml>.
- Gopinath, G. (2020). The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since The Great Depression. IMF Blog. Retrieved September 26, 2022, from <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression>.
- Graham-Harrison, E. & L. Kuo (2020). China's Coronavirus Lockdown Strategy: Brutal but Effective. The Guardian. Retrieved September 24, 2022, from <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/19/chinas-coronavirus-lockdown-strategy-brutal-but-effective>.

- Greitens, S. C. (2020). "Surveillance, security, and liberal democracy in the post-COVID world", *International Organization*, 74/S1, E169-E190.
- Greer, S. L., E. J. King, E. M. da Fonseca & A. Peralta-Santos (2020). "The Comparative Politics of COVID-19: The Need to Understand Government Responses", *Global Public Health*, 15/9, 1413-1416.
- Guang, L., M. Roberts, Y. Xu & J. Zhao (2020). Pandemic Sees Increase in Chinese Support for Regime, Decrease in Views towards the U.S., Retrieved March 27, 2021, from <http://chinadatalab.ucsd.edu/viz-blog/pandemic-sees-increase-in-chinese-support-for-regime-decrease-in-views-towards-us/>.
- Han, S. (1988). "South Korea in 1987: The Politics of Democratization", *Asian Survey*, 28/1, 52-61.
- He, A. J., Y. Shi & H. Li (2020). "Crisis Governance, Chinese style: Distinctive Features of China's Response to the Covid-19 Pandemic", *Policy Design and Practice*, 3/3, 242-258.
- Henley, J. (2021). How Continental Europe is Emerging from Covid Lockdown, *The Guardian*, Retrieved May 12, 2021, from <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/30/how-continental-europe-is-emerging-from-covid-lockdown>.
- Karl, R. E. (2020). *China's Revolutions in the Modern World: A Brief Interpretive History*, London and New York, Verso.
- Kellan, K. (2020). UK, Italy, Spain Had High 'Excess Deaths' in First Pandemic Wave, Study Finds. Reuters. Retrieved September 24, 2022, from <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-deaths-excess-idINKBN26Z15D>.
- Khalid, R. (2021). China Announces \$3B in Aid to Boost Global COVID-19 Response. AA. Retrieved October 16, 2022, from <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-announces-3b-in-aid-to-boost-global-covid-19-response/2250277>.
- Kharas, H. & M. Dooley (2021). Extreme Poverty in the Time of COVID-19. *Brookings Institution Policy Brief*. Retrieved September 26, 2022, from <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2021/06/Extreme-poverty-during-the-time-of-COVID-19.pdf>.
- Kim, P. S. (2021). "South Korea's fast response to coronavirus disease: implications on public policy and public management theory". *Public Management Review*, 23/12, 1736-1747.
- Kim, J. (2020). Moon Jae-in's Approval Rating Soars on COVID-19 Response, *The Peninsula*, Korea Economic Institute of America. Retrieved October 5, 2022, from <http://blog.keia.org/2020/05/moon-jae-ins-approval-rating-soars-covid-19-response/>.
- Kim, A. (2021). Korea's scarce COVID-19 vaccines not going to people who need them most, *Korea Herald*, Retrieved March 15, 2022, from <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20210802001030>.
- Koo, J. & B. J. Kim (2018). "Two Faces of Decentralization in South Korea", *Asian Education and Development Studies*, 7/3, 291-302.
- Kuo, L. (2020a). Coronavirus: Wuhan Doctor Speaks Out against Authorities, *The Guardian*, Retrieved April 8, 2021, from <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/11/coronavirus-wuhan-doctor-ai-fen-speaks-out-against-authorities>.
- Kuo, L. (2020b). China Sends Doctors and Masks Overseas as Domestic Coronavirus Infections Drop, *The Guardian*, Retrieved April 10, 2021, from <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/19/china-positions-itself-as-a-leader-in-tackling-the-coronavirus>.
- Kwon, S., Lee, T. J., & Kim, C. Y. (2015). "Republic of Korea health system review", *Health Systems in Transition*, 5/4, 1-102.
- Lee, J. H. & J. Suh (2021). "Decentralisation and Government Trust in South Korea: Distinguishing Local Government Trust from National Government Trust", *Asia & the Pacific Policy Studies*, 8/1, 68-93.
- Lee, J. & W. J. McKibbin (2004). "Globalization and Disease: The Case of SARS", *Asian Economic Papers*, 3/1, 113-131.
- Lee, S. T., & Kim, H. S. (2021). "Nation branding in the COVID-19 era: South Korea's pandemic public diplomacy", *Place Branding and Public Diplomacy*, 17/4, 382-396.
- Lee, D., Heo, K., & Seo, Y. (2020). "COVID-19 in South Korea: Lessons for developing countries". *World Development*, 135, 105057.

- Lee, S., J. Yeo, & C. Na (2020a). "Learning from the Past: Distributed Cognition and Crisis Management Capabilities for Tackling COVID-19", *The American Review of Public Administration*, 50/6-7, 729-735.
- Lee, S., Yeo, J., & Na, C. (2020b). "Learning before and during the COVID-19 outbreak: a comparative analysis of crisis learning in South Korea and the US". *International Review of Public Administration*, 25/4, 243-260.
- Lee, S., Hwang, C., & Moon, M. J. (2020). "Policy learning and crisis policy-making: Quadruple-loop learning and COVID-19 responses in South Korea". *Policy and Society*, 39/3, 363-381.
- Lim, S. H. & K. Sziarto (2020). "When the Illiberal and the Neoliberal Meet Around Infectious Diseases: An Examination of the MERS Response in South Korea", *Territory, Politics, Governance*, 8/1, 60-76.
- Liu, Z., J. Guo, W. Zhong & T. Gui (2021). "Multi-Level Governance, Policy Coordination and Subnational Responses to COVID-19: Comparing China and the US", *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 23/2, 204-218.
- Lister, T., S. Shukla & F. Bobille (2020). Coronavirus Sparks A 'War of Masks' in Desperate Global Scramble for Protection. CNN. Retrieved September 24, 2022, from <https://edition.cnn.com/2020/04/04/europe/coronavirus-masks-war-intl/index.html>
- Macheda, F. (2021). "The Structural Roots of China's Effectiveness against Coronavirus Pandemic", *International Critical Thought*, 10/4, 605-634.
- Mao, Y. (2021). "Political Institutions, State Capacity, and Crisis Management: A Comparison of China and South Korea", *International Political Science Review*, 42/3, 316-332.
- Mardell, J. (2020). China's "Health Silk Road": Adapting the BRI to a Pandemic-Era World. MERICS. Retrieved October 16, 2022, from <https://merics.org/en/short-analysis/chinas-health-silk-road-adapting-bri-pandemic-era-world>.
- Mason, K. A. (2020). "Did China's Public Health Reforms Leave It Prepared for COVID-19?", *Current History*, 119/818, 203-209.
- Mei, C. (2020). "Policy Style, Consistency and the Effectiveness of the Policy Mix in China's Fight Against the Covid-19", *Policy and Society*, 39/3, 309-325.
- Mendez, C. (2021). China's Vaccine Diplomacy: Soft Power Lessons from Latin America. China Global South Project. Retrieved October 17, 2022, from <https://chinaglobalsouth.com/analysis/chinas-vaccine-diplomacy-soft-power-lessons-from-latin-america/>.
- Ministry of Foreign Affairs (2020). Korea's Fight against COVID-19, Retrieved March 16, 2022, from https://www.mofa.go.kr/eng/brd/m_5674/view.do?seq=320075.
- Ministry of the Interior and Safety (2020). Local Government's Response to Covid-19 in Korea, Retrieved March 16, 2022, from https://www.mois.go.kr/eng/bbs/type002/commonSelectBoardArticle.do?bbsId=BBSMSTR_00000000022&nttId=78041.
- Moon M. J., Suzuki K., Park T. I., Sakuwa K. (2021). A comparative study of COVID-19 responses in South Korea and Japan: political nexus triad and policy responses. *International Review of Administrative Sciences*, 87/3, 651-671.
- Navarro, V. (2021). "Why Asian Countries are Controlling the Pandemic Better Than the United States and Western Europe". *International Journal of Health Services*. 51/2, 261-264, DOI: <https://doi.org/10.1177/002073142199993>.
- Ni, V. (2022). Shanghai Puts Whole City on Lockdown as Covid Cases Surge, *The Guardian*, Retrieved May 14, 2022, from <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/05/shanghai-puts-whole-city-on-lockdown-as-covid-cases-surge>.
- Nikkei Asia (2022). Self-isolated: China's Lonely Zero-COVID Battle in Spotlight as Xi Seeks Third Term. Retrieved October 16, 2022, from <https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-Big-Story/Self-isolated-China-s-lonely-zero-COVID-battle-in-spotlight-as-Xi-seeks-third-term>.
- Noh, M. (2020). "Understanding South Korea's Religious Landscape, Patient 31, and COVID-19 Exceptionalism", *Teaching about Asia in a Time of Pandemic*, (Ed: D. Kenley). Columbia University Press, Michigan.

- Oh, S. (2020). "From a 'Super Spreader of MERS' to a 'Super Stopper' of COVID-19: Explaining the Evolution of South Korea's Effective Crisis Management System", *Journal of Asian Public Policy*. DOI: 10.1080/17516234.2020.1863540.
- Our World in Data (N.d). Coronavirus (COVID-19) Vaccinations, Retrieved May 14, 2022, from <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations?country=KOR>.
- Pak, J. H. (2020), "Moon's moment in the sun", *Brookings*, Retrieved October 5, 2022, from <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/04/22/moons-moment-in-the-sun/>.
- Pan, Z. (2020). Chinese Vaccines Will Be Made Global Public Good, Says Xi, CGTN, Retrieved February 1, 2022, from <https://news.cgtn.com/news/2020-05-19/Chinese-vaccines-will-be-made-global-public-good-says-Xi-QCpFSGIL2g/index.html>.
- Park, J., & Chung, E. (2021). Learning from past pandemic governance: Early response and Public-Private Partnerships in testing of COVID-19 in South Korea. *World Development*, 137, 105-198.
- Pei, M. (2020a). "China's Coming Upheaval", *Foreign Affairs*, 99/3, from <https://www.foreignaffairs.com/articles/ united-states/2020-04-03/chinas-coming-upheaval>.
- Pei, M. (2020b). Chinese Diplomats Behaving Badly, Project Syndicate, Retrieved April 17, 2021, from <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-reputation-wolf-warrior-diplomacy-covid19-by-minxin-pei-2020-06>.
- Politico (2022). Chinese City Xi'an Lifts Some Restrictions After 3-Week Lockdown, Politico, Retrieved February 2, 2022, from <https://www.politico.com/news/2022/01/16/chinese-city-xian-lifts-some-restrictions-after-lockdown-527200>.
- Qin, A. (2020). China Pledged to Build a New Hospital in 10 Days. It's Close, New York Times, Retrieved December 25, 2021, from <https://www.nytimes.com/2020/02/03/world/asia/coronavirus-wuhan-hospital.html>.
- Reuters (2021). Xi Says China Aims to Provide 2 Bln COVID-19 Vaccine Doses to World in 2021 -CCTV, Retrieved February 5, 2022, from <https://www.reuters.com/world/china/xi-says-china-aims-provide-2-bln-covid-19-vaccine-doses-world-2021-cctv-2021-08-05/>.
- Reuters Covid-19 Tracker (2021). South Korea, Retrieved November 25, 2021, from <https://graphics.reuters.com/world-coronavirus-tracker-and-maps/countries-and-territories/south-korea/>.
- Reuters (2022). China Says Its Zero-COVID Policy is the Best, Most Cost-Effective, Will Improve, Retrieved October 16, 2022, from <https://www.reuters.com/world/china/china-says-its-zero-covid-policy-is-best-most-cost-effective-will-improve-2022-10-15/>.
- Rothstein, H., D. Demeritt, R. Paul & L. Wang (2022). "True to Type? How Governance Traditions Shaped Responses to Covid-19 in China, Germany, UK, and USA", *Covid-19 and the Sociology of Risk and Uncertainty*, (Ed: P. R. Brown and J. O. Zinn), Palgrave Macmillan, Cham.
- Rudolf, M. (2021). China's Health Diplomacy during Covid-19. SWP. Retrieved October 16, 2022, from <https://www.swp-berlin.org/en/publication/chinas-health-diplomacy-during-covid-19>.
- Ryall, J. (2020). Could Coronavirus Win an Election for South Korea's President? Deutsche Welle, Retrieved April 4, 2022, from <https://www.dw.com/en/could-coronavirus-win-an-election-for-south-koreas-president/a-53115799>.
- Saratchand, C. & N. Kaur (2021). "On Hegemonic Narratives, and the Facts regarding China's Response to COVID-19 Pandemic", *International Critical Thought*, 10/4, 575-604.
- Schwak, J. (2022), Korea's Exemplary Response to the COVID-19 Pandemic: Successes and Challenges, Prism 9, 4, 201-211, Retrieved October 10, 2022 from <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/2944861/koreas-exemplary-response-to-the-covid-19-pandemic-successes-and-challenges/>.
- Shin, H. (2020), South Korea's coronavirus battle propels Moon's party to election win, Retrieved October 9, 2022, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-southkorea-electio-idUSKCN21Y097>.
- Shih, G. (2020). China Pledges Additional \$30 Million Funding for World Health Organization, Washington Post, Retrieved April 4, 2022, from https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/china-pledges-additional-30-million-funding-for-world-health-organization/2020/04/23/24f9b680-8539-11ea-81a3-9690c9881111_story.html.

- Silver, L., K. Devlin & C. Huang (2020). Unfavorable Views of China Reach Historic High in Many Countries, Retrieved April 16, 2022, from <https://www.pewresearch.org/global/2020/10/06/unfavorable-views-of-china-reach-historic-highs-in-many-countries/>.
- Smith, J. & Shin, H. (2020), South Korea's Moon proposes regional initiative to battle COVID-19, engage North Korea, Retrieved October 8, 2022, from <https://www.reuters.com/article/un-assembly-southkorea-idUSKCN26D2LW>.
- Suarez, K. (2020). China Offers \$1 Billion Loan to Latin America and the Caribbean for Access to Its Covid-19 Vaccine, CNN, Retrieved April 10, 2022, from <https://edition.cnn.com/2020/07/23/americas/china-billion-vaccine-latin-america-coronavirus-intl/index.html>.
- The Strait Times (2020). South Korea Coronavirus Response Pushes Moon's Rating to Historic High, Retrieved March 12, 2022, from <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/south-korea-coronavirus-response-pushes-moon-rating-to-historic-high>.
- The Strait Times (2021). Moon Jae-in pledges \$2.26 billion by 2025 to boost Covid-19 vaccine production in S. Korea, Retrieved January 25, 2022, from <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/south-koreas-moon-pledges-226-billion-by-2025-to-boost-covid-19-vaccine-production>.
- The Washington Post (2020). Opinion: Global democracy will be weakened without fair elections. South Korea shows they're possible, Retrieved October 9, 2022, from https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/global-democracy-will-be-weakened-without-fair-elections-south-korea-shows-theyre-possible/2020/04/15/cd8e9e46-7e81-11ea-8013-1b6da0e4a2b7_story.html.
- Thornton, P. M. (2009). "Crisis and Governance: SARS and the Resilience of the Chinese Body Politic", *The China Journal*, 61, 23-48.
- Topaloff, L. K. (2020). Is COVID-19 China's 'Chernobyl Moment'?, *The Diplomat*, Retrieved April 14, 2021, from <https://thediplomat.com/2020/03/is-covid-19-chinas-chernobyl-moment/>.
- Trading Economics (N.d.). Coronavirus COVID-19 Deaths by Country, G20, Retrieved July 10, 2021, from <https://tradingeconomics.com/country-list/coronavirus-deaths?continent=g20>.
- Vannarith, C. (2021). How Covid-19 Helped China Boost Its Soft Power in Mainland Southeast Asia. *South China Morning Post*. Retrieved October 17, 2022, from <https://www.scmp.com/week-asia/opinion/article/3133852/how-covid-19-helped-china-boost-its-soft-power-mainland-southeast>.
- Wang, L.; Z. Wang, Q. Ma, G. Fang & J. Yang (2019). "The Development and Reform of Public Health in China from 1949 to 2019", *Globalization and Health*, 15/45, <https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-019-0486-6>.
- WHO (2005). *Outbreak Communication: Best Practices for Communicating with the Public During an Outbreak: Report of the WHO Expert Consultation on Outbreak Communications Held in Singapore, 21-23 September 2004* (No. WHO/CDS/2005.32), Retrieved March 10, 2022, from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/69138>.
- WHO (2015). WHO Recommends Continuation of Strong Disease Control Measures to Bring MERS-CoV Outbreak in Republic of Korea to an End, Retrieved March 7, 2022, from <https://www.who.int/westernpacific/news/detail/13-06-2015-who-recommends-continuation-of-strong-disease-control-measures-to-bring-mers-cov-outbreak-in-republic-of-korea-to-an-end>.
- WHO (2019). Middle East Respiratory Syndrome Coronavirus (MERS-CoV), Retrieved March 15, 2022, from [https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-\(mers-cov\)](https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-(mers-cov)).
- WHO (2020). Republic of Korea: Success against COVID-19 Based on Innovation and Public Trust. Retrieved September 24, 2022, from <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/republic-of-korea-success-against-covid-19-based-on-innovation-and-public-trust>.
- Willsher, K., J. Borger & O. Holmes (2020). US Accused of 'Modern Piracy' After Diversion of Masks Meant for Europe. *The Guardian*. Retrieved September 24, 2022, from <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/03/mask-wars-coronavirus-outbidding-demand>

- Wood, S. (2022). "The Chinese Communist Party and the COVID-19 Pandemic: Face Loss, Status Anxiety, Resentment", *Global Society*, DOI: 10.1080/13600826.2022.2098701
- Worldometers (N.d.), Reported Cases and Deaths by Country or Territory, Retrieved May 14, 2022, from <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>.
- Worldometers (2022), Covid-19 Coronavirus Pandemic. Retrieved October 20, 2022, from <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
- Woo, S. (2020). China Ousts Senior Officials as Beijing Seeks Distance from Outbreak, *The Wall Street Journal*, Retrieved December 12, 2021, from <https://www.wsj.com/articles/china-ousts-top-official-in-coronavirus-outbreaks-epicenter-11581568911>.
- Wu, H. (2021). China Pushes Conspiracy Theories on COVID Origin, Vaccines, *AP News*, Retrieved April 19, 2021, from <https://apnews.com/article/china-coronavirus-origin-65c6958bb2d8d22d811bb3d0c90f7418>.
- Wu, C.; Z. Shi, R. Wilkes, J. Wu, Z. Gong, N. He & Z. Xiao et al. (2021). "Chinese Citizen Satisfaction with Government Performance during COVID-19", *Journal of Contemporary China*, 30/132, 930-944.
- Xinhua (2020). China Mobilizes Medical Supplies to Wuhan, Retrieved December 25, 2021, from http://www.xinhuanet.com/english/2020-01/25/c_138733475.htm.
- VOA (2021). South Korean President Says He's Willing to Share COVID Vaccines with North, Retrieved March 30, 2022, from https://www.voanews.com/a/covid-19-pandemic_south-korean-president-says-hes-willing-share-covid-vaccines-north/6207006.html.
- Yang, X. (2021). "Domestic Contestation, International Backlash, and Authoritarian Resilience: How Did the Chinese Party-state Weather the COVID-19 Crisis?", *Journal of Contemporary China*, 30/132, 915-929.
- Yang, Y., W. Deng, Y. Zhang & Z. Mao (2021). "Promoting Public Engagement during the COVID-19 Crisis: How Effective is the Wuhan Local Government's Information Release?", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18/118, <https://www.mdpi.com/1660-4601/18/1/118>.
- Yeyati, E. L. & F. Filippini (2021). Social and Economic Impact of COVID-19. *Brookings Institute Working Paper*. Retrieved September 26, 2022, from <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2021/06/Social-and-economic-impact-COVID.pdf>.
- Yin Y., M. Jiang & W. Han (2022). China's First mRNA Covid Shot Triggers 80% to 95% Immune Response, Retrieved May 2, 2022, from <https://www.caixinglobal.com/2022-01-26/chinas-first-mrna-covid-shot-triggers-8095-immune-response-101834854.html>.
- Yonhap News Agency (2020), "FM Kang explains S. Korea's quarantine efforts during U.N.-ITU videoconference", Retrieved October 18, 2022, from <https://en.yna.co.kr/view/AEN20200514001200325?section=news>.
- Yoo, J. (2018). "Assessing Central-Local Government Relations in Contemporary South Korea: An Application of Page & Goldsmith's Comparative Framework", *Lex Localis-Journal of Local Self-Government*, 16(3), 505-528.
- You, J. (2020). "Lessons from South Korea's Covid-19 Policy Response", *The American Review of Public Administration*, 50/6-7, 801-808.
- Zhai, K. & A. Vasovic (2020). To Belgrade and Beyond: Beijing Exports China Model of Virus Management, *Reuters*, Retrieved May 12, 2021, from <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-china-diplomacy-an-idUSKCN21V05B>.
- Zheng, W. (2022). Xi Jinping Calls for Global Unity in Fight Against Covid-19, *South China Morning Post*, Retrieved April 6, 2022, from <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3163736/chinese-president-xi-jinping-calls-global-unity-fight-against>.
- Zhong, R. & V. Wang (2020). China Ends Wuhan Lockdown, but Normal Life is a Distant Dream, *New York Times*, Retrieved April 13, 2021, from <https://www.nytimes.com/2020/04/07/world/asia/wuhan-coronavirus.html>.
- Zhao, L., D. Feng, R. Ye, H. Wang, Y. Zhou, J. Wei & S. J. Vlas et al. (2020). "Outbreak of Covid-19 and SARS in Mainland China: a Comparative Study Based on National Surveillance", *BMJ Open*, 10/10, <https://bmjopen.bmj.com/content/10/10/e043411>.
- Zheng, Y. (2007). *De Facto Federalism in China: Reforms and Dynamics of Central-Local Relations*, Singapore, World Scientific.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.06.2022 ✓Accepted/Kabul:29.12.2022

DOI:10.30794/pausbed.1129214

Research Article/Araştırma Makalesi

Madenöglü, F. S. (2023). "A Group Decision-Making Method for Ranking Problems Under Sustainability, Risks, and Intuitionistic Fuzzy Environment", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp.123-137.

A GROUP DECISION-MAKING METHOD FOR RANKING PROBLEMS UNDER SUSTAINABILITY, RISKS, AND INTUITIONISTIC FUZZY ENVIRONMENT

Fatma Selen MADENOĞLU*

Abstract

This paper presents a group decision-making mechanism to properly manage ranking problems in an intuitionistic fuzzy environment. TOPSIS ranking multi-criteria decision-making (MCDM) methods is utilized under the intuitionistic fuzzy set theory. This solution technique examines the sets of criteria employed in decision-making problems, the preferences of a group of decision-makers, and the importance levels of decision-makers. Managers use the ranking methods as a reliable technique for making supplier evaluation decisions. Furthermore, the supply chain suffers from the shortage of materials, transportation problems, etc. In the post COVID-19 era, the need for a practical and exhaustive tool is explicit. An illustrative case on a supplier selection problem considering sustainability and risks in the post-COVID-19 era is used to demonstrate the applicability of the proposed technique by detailing the procedure step by step. A comparative analysis of the results is carried out. The results are compared with the results of the MARCOS method. The results show that the presented methodology is applicable to the other areas as well.

Keywords: Multi-criteria decision making, Intuitionistic Fuzzy Sets, TOPSIS, MARCOS, Sustainability, Risk.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, RİSKLER VE SEZGİSEL BULANIK ORTAMDA SIRALAMA PROBLEMLERİ İÇİN GRUP KARAR VERME YÖNTEMİ

Öz

Bu makale, sezgisel bulanık bir ortamda sıralama problemlerini düzgün bir şekilde yönetmek için bir grup karar verme mekanizması sunmaktadır. Sezgisel bulanık küme teorisi kapsamında çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemi olan TOPSIS kullanılmaktadır. Bu çözüm tekniğinde karar verme problemlerinde kullanılan birtakım kriterler, karar vericiler grubunun tercihleri ve karar vericilerin önem düzeyleri incelenmektedir. Yöneticiler, sıralama yöntemlerini tedarikçi değerlendirme kararlarını vermek için güvenilir bir teknik olarak kullanır. Ayrıca, COVID-19 döneminden sonra tedarik zinciri malzeme sıkıntısı, ulaşım sorunları vb. sıkıntılardan muzdariptir, pratik ve kapsamlı bir araca olan ihtiyaç açıktır. Prosedürü adım adım detaylandırarak önerilen tekniğin uygulanabilirliğini göstermek için, COVID-19 sonrası dönemde sürdürülebilirliği ve riskleri dikkate alan bir tedarikçi seçimi sorununa ilişkin örnek bir vaka kullanılmıştır. Sonuçların karşılaştırmalı analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, MARCOS yönteminin sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Sonuçlar, sunulan metodolojinin diğer alanlara da uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çok kriterli karar verme, Sezgisel Bulanık Kümeler, TOPSIS, MARCOS, Sürdürülebilirlik, Risk.

*Assist. Prof., Abdullah Gül University, Faculty of Managerial Sciences, Business Administrative Department, KAYSERİ.
e-mail: selen.madenoglu@agu.edu.tr, (<http://orcid.org/0000-0002-5577-4471>)

1. INTRODUCTION

Individuals are faced with many decision-making problems, such as determining the most appropriate house for hiring in their lives and organizations are faced with a wide variety of decisions, such as strategic, operational, and daily. Similarly, organizations carry out operational, tactical, and strategic decisions at different levels in supply chain management. Alternatives in decision environments are evaluated with the help of multiple conflicting evaluation criteria. In these circumstances, multi-criteria decision-making (MCDM) methods are the most appropriate tools for making decisions (Hwang and Yoon, 1981: 58), selecting the best alternative among the alternatives considering the opinions of decision-makers. In problem-solving situations, the evaluations of individual decision-makers and group decision-makers are taken into consideration. In multi-criteria group decision-making (MCGDM) involving a group of decision-makers, the aim is to find the most satisfactory decision for the decision-makers by integrating the individual views of the decision-makers.

It can be difficult to understand practical decision-making problems completely because of the complex and uncertain decision environment. The decision-makers make their decisions in an environment where there is incomplete and uncertain data regarding the evaluation of alternatives or evaluation criteria. The Fuzzy Set Theory (FST) introduced by Zadeh (1965) is to handle imprecise information in the decision-making process. The imprecise information decision environment and fuzzy multi-criteria decision-making methods provide the decision-makers or group of decision-makers with an opportunity to assess the alternative by considering the evaluation criteria by using linguistic terms that include words expressed by fuzzy numbers. Zadeh (1965) presented the classical fuzzy set theory, which doesn't consist of hesitation. The extended version of fuzzy set theory includes non-membership degrees and hesitation can be widely faced in real-life decision environments to deal with outranking problems. It was introduced by Atanassov (1986) and called the IFS theory. Both hesitation and vagueness can be handled with the proposed theory. The criteria have structural differences due to their nature. Some criteria (such as age) are shown by quantitative statements, and some criteria (such as appearance) are displayed by qualitative expressions. IFN provides for the common use of these two types of criteria. Differential criteria values are converted to IFNs. Thus, different criteria can be included in the ranking algorithms. In addition, evaluations of decision-makers are aggregated to construct a decision matrix.

During COVID-19, organizations gained a better understanding of the importance of supply chain management decisions, which has attracted a lot of attention from research and business. The primary objectives of supply chain management are to reduce manufacturing costs and risks, raise revenues, optimize inventories, business processes, and cycle times, and so enhance competitiveness, customer satisfaction, and profitability (Heizer and Render, 2004: 444–486). One of the most important steps to implement in the supply chain is excellent purchasing activity (Chou and Chang, 2008: 2241–2246). Because of factors such as globalization and risks, purchasing activity has received much interest in improving the supply chain value. The supplier selection decision-making process is the most crucial decision in supply chain management. In addition to the decision environment, there are other global situations that need to be addressed during the supplier selection decision-making process. The uncertainties that may arise from the nature of the supply chain and various extra risks (political, natural disasters, etc.) should be taken into account. A small disruption in some parts of the supply chain causes losses and problems in the whole supply chain. Therefore, in addition to the aim of maximizing the supply chain surplus, there should be an approach aimed at managing such risks by taking them into account. Besides, new legal obligations imposed by governments and the enhancement of environmental awareness necessitate the implementation of a sustainable supply chain management approach. In this context, the fact that stakeholders in the supply chain have green awareness and green practices and they carry out their operations by making risk assessments and managing all dimensions of the supply chain makes the company more competitive and stronger. Therefore, in an uncertain decision environment, sustainability and risk factors should be included in the supplier selection decision, which is a critical decision.

In this paper, the TOPSIS method under intuitionistic fuzzy environment is used to identify solutions among several criteria and alternatives. The main principle of this method is to provide the shortest distance between the positive ideal solution and the negative ideal solution. TOPSIS can immediately recognize the proper alternative, reduce the number of pairwise comparisons required, analyze both objective and subjective data, can be used in problem environments with many alternatives and attributes, and is based on an aggregating function that represents closeness to the ideal, which originated in the compromise programming method. In addition, since it is one of the most used MCDM techniques in the literature, the TOPSIS method is adapted for this study. The main contributions of this study to the related literature are given as follows:

1. In the study, multiple decision-makers are included in the decision-making process. In this way, different perspectives that make the multi-attribute group decision-making process more realistic and applicable are considered.
2. To consider the uncertainty and hesitation in the decision-making problem, the TOPSIS method is applied under an intuitionistic fuzzy environment. To the best of our knowledge, there is no paper that takes into account sustainability and risk for supplier selection problems under IFS theory in the literature.
3. A comparative study and a sensitivity analysis verify the validity and robustness of the results generated by the utilized method.

The following part of this paper is organized as follows: A literature review is presented in Section 2. Section 3 explains the research design, and Section 4 presents the case study. Finally, conclusions are presented in Section 5.

2. LITERATURE REVIEW

This paper presents the TOPSIS method among MCDM techniques, which include many decision alternatives and criteria. The Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) was developed by Hwang and Yoon (1981). In a mathematical approach, TOPSIS is the most popular mathematical technique to solve MCDM problems (Salih et al., 2019). This method has been utilized for solving problems extensively in other fields with favorable findings. TOPSIS examines different alternatives based on different criteria. The key goal of this strategy is to identify the point closest to the positive-ideal solution (with the minimum gaps in the criteria) and the point furthest from the negative-ideal solution (obtaining the maximum levels in each criterion). An index is defined as that expresses the similarity to the positive ideal solution and the distance from the negative ideal solution. Then, the best alternative that is the most similar to the positive-ideal solution is selected. The similarity to the positive-ideal solution and the distance from the negative-ideal solution is expressed by an index. The best option that is the most similar to the positive-ideal solution is then chosen. The traditional TOPSIS approach is based on crisp data to evaluate the alternatives and determine the criteria weight. For decision-makers, assigning the crisp value of performance metrics to an alternative for the criteria is challenging. As a result, TOPSIS has been extended to handle decision problems in a fuzzy context and is now known as fuzzy TOPSIS (Kuo et al., 2007). Due to the increasing unpredictability and ambiguity of crisp data, human evaluations cannot be considered in real-life decision circumstances. Boran et al. (2009) then propose Intuitionistic Fuzzy TOPSIS, which is an extended form of Fuzzy TOPSIS. The fuzzy TOPSIS method was applied in a wide variety of real-life applications. Amiri (2010) utilized fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS for project selection for oil-field development. Krohling and Campanharo (2011) applied fuzzy TOPSIS for the selection of the best alternatives for accidents with oil spills in the sea. Chamodrakas and Martakos (2012) proposed a fuzzy TOPSIS method to select energy-efficient networks in heterogeneous wireless networks. Kannan et al. (2013) combined a fuzzy MCDM method and a multi-objective programming approach for supplier selection and order allocation problems in a green supply chain environment. Kannan et al. (2014) adapted fuzzy TOPSIS to select green suppliers for a Brazilian electronics company. Sengül et al. (2015) utilized fuzzy TOPSIS to rank renewable energy supply systems in Turkey. Zyoud et al. (2016) presented a framework for water loss management in developing countries by using Fuzzy AHP with Fuzzy TOPSIS. Onu et al. (2017) suggested a fuzzy TOPSIS approach to evaluate sustainable acid rain control options. Chou et al. (2019) evaluated the human resources in science and technology for Asian countries using fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS. Dhiman and Deb (2020) presented an application of fuzzy TOPSIS and fuzzy COPRAS for hybrid wind farms. Yazdi et al. (2020) proposed a fuzzy fault tree analysis based on modified fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS for fire and explosions in the process industry. Bilgili et al. (2022) presented an intuitionistic fuzzy TOPSIS to evaluate renewable energy alternatives for sustainable development in Turkey..

There are not many studies in the literature that deal with the issue of sustainability in the supplier selection problem. For green supplier selection in the high-tech industry, Lee et al. (2009) proposed a model that includes the Delphi method and a fuzzy extended analytic hierarchy process. Kuo et al. (2010) developed an integrated model which contains an artificial neural network, data envelopment analysis, and an analytic network process for green supplier selection in an electronic company in Taiwan. The Fuzzy decision-making trial and evaluation laboratory (DEMATEL) method is used by Chang et al. (2011) to identify the supplier selection factors. Kumar et al. (2014) proposed green data envelopment analysis for supplier selection, and the proposed method was applied to an automobile spare parts manufacturer in India. Yazdani et al. (2017) developed an integrated

framework for green supplier selection. They integrated DEMATEL and quality function deployment methods to determine decision criteria and applied COPRAS and MOORA methods to rank suppliers. The proposed framework is implemented for Iranian dairy companies for selecting green suppliers. Qin et al. (2017) proposed an extended TODIM within the interval type-2 fuzzy environment for green supplier selection. Yu et al. (2019) proposed an extended TOPSIS under an interval-valued Pythagorean fuzzy set to select a sustainable supplier. Rouyendegh et al. (2020) utilized intuitionistic fuzzy TOPSIS for green supplier selection. Chen et al. (2020) improved an integrated rough-fuzzy DEMATEL-TOPSIS approach for sustainable supplier selection. Silva et al. (2020) present a literature review on sustainability-related supplier risk management. The findings of this research are the increased prevalence of sustainable supply chain management and supply chain risk management, the scarcity of the social and economic dimensions of sustainability, the increased utilization of combined models, and fuzzy heuristic models with multi-criteria decision-making models. Saputro et al. (2022) reviewed 326 studies published from 2000 to 2021. They investigate these papers under sourcing strategy, decision scope and environment, selection criteria, and solution approaches. This research shows that there is a research gap still in integrated supplier selection, including risk mitigation, sustainability, and new technology adoption.

A limited number of publications in the literature have discussed sustainability and risk together. Chen and Zou (2017) proposed an integrated method that combined the GRA method with a generalized intuitionistic fuzzy set to provide supplier selection with risk aversion. Cost, high quality, good service performance, and a good supplier profile are critical criteria for the discussed case. Alikhani et al. (2019) generated a solution approach for supplier selection problems under sustainability and risk criteria simultaneously and applied it to an Iranian supermarket company. The risk factors for assessing the alternatives are quality, cost, long-term cooperation, bankruptcy, on-time delivery, supplier constraints, supplier's profile, continuity, second-tier supplier, contract, and opportunity. They proposed an improved super-efficiency DEA model to evaluate candidate suppliers using interval type-2 fuzzy sets. Yazdani et al. (2019) presented an integrated decision-making method that includes DEMATEL, FMEA, and EDAS to choose green suppliers considering risk factors. Defects in design, GHG pollution, water pollution, government regulation, financial risk, unemployment rate, and natural disasters are considered the main evaluation criteria in the analyzed case. Fagundes et al. (2021) presented a fuzzy extended analytic hierarchy process method for supplier selection considering supplier risks. The evaluation factors, which are delivery, performance, price, and financial, are used to evaluate supplier performance, and price and financial factors are considered as risk factors in this study.

In the literature review, the number of articles and the scope of discussing a supply chain management approach and supplier evaluation system considering risk and sustainability have shown that there is a research gap in this area.

3. RESEARCH DESIGN

3.1. Intuitionistic Fuzzy Sets

Atanassov introduced intuitionistic fuzzy sets in 1986 as an extended form of fuzzy set theory. Intuitionistic fuzzy sets are represented as follows:

$$A = \{ (x, \mu_A(x), \nu_A(x)) \mid x \in X \} \tag{1}$$

where $\mu_A(x), \nu_A(x) \rightarrow [0,1]$ represent a membership and non-membership function, such that

$$0 \leq \mu_A(x) + \nu_A(x) \leq 1 \tag{2}$$

Hesitation degree or intuitionistic fuzzy index $\pi_A(x)$ is third parameter of intuitionistic fuzzy sets, whether x belongs to A or not.

$$\pi_A(x) = 1 - \mu_A(x) - \nu_A(x) \tag{3}$$

$\pi_A(x)$ represents hesitation degree for every $x \in X$ to subset A .

$$0 \leq \pi_A(x) \leq 1 \tag{4}$$

3.2. Intuitionistic Fuzzy Topsis

Boran et al. (2009) introduced intuitionistic fuzzy TOPSIS. A group of alternatives is $A=\{A_1,A_2,\dots,A_m\}$ and a group of criteria is $X=\{X_1,X_2,\dots,X_n\}$. The application procedure of this method is given as the following steps (Boran et al., 2009):

Step 1. Assign the decision-makers weights.

The decision group consists of l decision-makers, and the priority level of the decision-makers is expressed in intuitionistic fuzzy numbers as linguistic expressions. The intuitionistic fuzzy number $D_k = [\mu_k, \nu_k, \pi_k]$ defines the k th sequence of decision makers. The k th decision maker's weight can be calculated as follows:

$$\lambda_k = \frac{(\mu_k + \pi_k \left(\frac{\mu_k}{\mu_k + \nu_k}\right))}{\sum_{k=1}^l (\mu_k + \pi_k \left(\frac{\mu_k}{\mu_k + \nu_k}\right))}$$

$$\sum_{k=1}^l \lambda_k = 1 \tag{5}$$

Step 2. Set the aggregated intuitionistic fuzzy decision matrix, considering the opinions of decision makers.

Assume $R^{(k)}=(r_{ij}^{(k)})_{m \times n}$ is an intuitionistic fuzzy decision matrix of each decision-maker. $\lambda = \{ \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_l \}$ is the set of the weights of decision makers, and the summation of these weights equals to one ($\lambda_k \in [0,1]$). In group decision-making logic, a group decision is obtained by combining all the decision makers' opinions. The aggregated intuitionistic fuzzy decision matrix $R^{(k)}=(r_{ij}^{(k)})_{m \times n}$ can be represented as follows:

$$r_{ij} = IFWA_{\lambda} (r_{ij}^{(1)}, r_{ij}^{(2)}, \dots, r_{ij}^{(l)})$$

$$= \lambda_1 r_{ij}^{(1)} \oplus \lambda_2 r_{ij}^{(2)} \oplus \lambda_3 r_{ij}^{(3)} \oplus \dots \oplus \lambda_l r_{ij}^{(l)}$$

$$= \left[1 - \prod_{k=1}^l (1 - \mu_{ij}^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (v_{ij}^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (1 - \mu_{ij}^{(k)})^{\lambda_k} - \prod_{k=1}^l (v_{ij}^{(k)})^{\lambda_k} \right] \tag{6}$$

$$R = \begin{bmatrix} (\mu_{A_1}(x_1), \nu_{A_1}(x_1), \pi_{A_1}(x_1)) & (\mu_{A_1}(x_2), \nu_{A_1}(x_2), \pi_{A_1}(x_2)) & \dots & (\mu_{A_1}(x_n), \nu_{A_1}(x_n), \pi_{A_1}(x_n)) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ (\mu_{A_m}(x_1), \nu_{A_m}(x_1), \pi_{A_m}(x_1)) & (\mu_{A_m}(x_2), \nu_{A_m}(x_2), \pi_{A_m}(x_2)) & \dots & (\mu_{A_m}(x_n), \nu_{A_m}(x_n), \pi_{A_m}(x_n)) \end{bmatrix} \tag{7}$$

Step 3. Determine the weights of criteria.

The criteria have different effects on the final rank, and we assign the weights of criteria. Let $w_j^k = [\mu_j^k, \nu_j^k, \pi_j^k]$ is an intuitionistic fuzzy number assigned to criterion X_j by the k th decision maker. The following formula is used to calculate the weights of criteria:

$$w_{ij} = IFWA_{\lambda} (w_j^{(1)}, w_j^{(2)}, \dots, w_j^{(l)})$$

$$= \lambda_1 w_j^{(1)} \oplus \lambda_2 w_j^{(2)} \oplus \lambda_3 w_j^{(3)} \oplus \dots \oplus \lambda_l w_j^{(l)}$$

$$= \left[1 - \prod_{k=1}^l (1 - \mu_j^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (v_j^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (1 - \mu_j^{(k)})^{\lambda_k} - \prod_{k=1}^l (v_j^{(k)})^{\lambda_k} \right]$$

$$W = [w_1, w_2, w_3, \dots, w_j] \tag{8}$$

Here $w^j = (\mu^j, \nu^j, \pi^j)$ ($j=1,2,\dots,n$).

Step 4. Determine the aggregated weighted intuitionistic fuzzy decision matrix.

After the weights of criteria are determined, the aggregated weighted intuitionistic fuzzy decision matrix is constructed as follows:

$$R \otimes W = \{ (x, \mu_{A_i}(x) \cdot \mu_w(x), v_{A_i}(x) + v_m(x) - v_{A_i}(x) \cdot v_m(x)) \mid x \in X \} \tag{9}$$

and

$$\pi_{A_i.w}(x) = 1 - v_{A_i}(x) - v_m(x) - \mu_{A_i}(x) \cdot \mu_w(x) + v_{A_i}(x) \cdot v_m(x) \tag{10}$$

After that, the aggregated weighted intuitionistic fuzzy decision matrix can be constructed as follows:

$$R' = \begin{bmatrix} (\mu_{A_{1w}}(x_1), v_{A_{1w}}(x_1), \pi_{A_{1w}}(x_1)) & (\mu_{A_{1w}}(x_2), v_{A_{1w}}(x_2), \pi_{A_{1w}}(x_2)) & \dots & (\mu_{A_{1w}}(x_n), v_{A_{1w}}(x_n), \pi_{A_{1w}}(x_n)) \\ \vdots & \ddots & & \vdots \\ (\mu_{A_{mw}}(x_1), v_{A_{mw}}(x_1), \pi_{A_{mw}}(x_1)) & (\mu_{A_{mw}}(x_2), v_{A_{mw}}(x_2), \pi_{A_{mw}}(x_2)) & \dots & (\mu_{A_{mw}}(x_n), v_{A_{mw}}(x_n), \pi_{A_{mw}}(x_n)) \end{bmatrix} \tag{11}$$

$$R' = \begin{bmatrix} r'_{11} & \dots & r'_{1j} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r'_{i1} & \dots & r'_{ij} \end{bmatrix} \tag{12}$$

$r'_{ij} = (\mu'_{A_i}, v'_{A_i}, \pi'_{A_i}) = (\mu_{A_i.w}(x_j), v_{A_i.w}(x_j), \pi_{A_i.w}(x_j))$ is the component of weighted intuitionistic fuzzy decision matrix.

Step 5. Generate the intuitionistic fuzzy positive-ideal solution and the intuitionistic fuzzy negative-ideal solution.

Assume J_1 denotes the set of benefit criteria and J_2 denotes the set of cost criteria. A^+ is an intuitionistic fuzzy positive-ideal solution, and A^- is an intuitionistic fuzzy negative-ideal solution. Equation 13,14,15 are used to obtain A^+ and equation 13,16,17 are used to determine A^- .

$$A^+ = (\mu_{A^+w}(x_j), v_{A^+w}(x_j)) \text{ and } A^- = (\mu_{A^-w}(x_j), v_{A^-w}(x_j)) \tag{13}$$

Where

$$\mu_{A^+w}(x_j) = ((\max_i \mu_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_1), (\min_i \mu_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_2)) \tag{14}$$

$$v_{A^+w}(x_j) = ((\min_i v_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_1), (\max_i v_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_2)) \tag{15}$$

$$\mu_{A^-w}(x_j) = ((\min_i \mu_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_1), (\max_i \mu_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_2)) \tag{16}$$

$$v_{A^-w}(x_j) = ((\max_i v_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_1), (\min_i v_{A_i.w}(x_j) \mid j \in J_2)) \tag{17}$$

Step 6. Calculate the separation measures.

The distance between alternatives in an intuitionistic fuzzy set is measured by Hamming distance, and Euclidean distance and their normalized distance measures are also utilized. In this paper, the normalized Euclidean distance is used (Szmidski and Kacprzyk, 2002).

$$S^+ = \sqrt{\frac{1}{2n} \sum_{j=1}^n [(\mu_{A_i.w}(x_j) - \mu_{A^+w}(x_j))^2 + (v_{A_i.w}(x_j) - v_{A^+w}(x_j))^2 + (\pi_{A_i.w}(x_j) - \pi_{A^+w}(x_j))^2]} \tag{18}$$

$$S^- = \sqrt{\frac{1}{2n} \sum_{j=1}^n [(\mu_{A_i.w}(x_j) - \mu_{A^-w}(x_j))^2 + (v_{A_i.w}(x_j) - v_{A^-w}(x_j))^2 + (\pi_{A_i.w}(x_j) - \pi_{A^-w}(x_j))^2]} \tag{19}$$

Step 7. Obtain the relative closeness coefficient to the intuitionistic ideal solution.

Equation 20 is utilized to calculate the relative closeness coefficient for an alternative A_i to the intuitionistic fuzzy positive-ideal solution A^+ .

$$C_{i^*} = \frac{S_{i^-}}{S_{i^*} + S_{i^-}} \text{ where } 0 \leq C_{i^*} \leq 1 \tag{20}$$

Step 8. Rank the alternatives.

The relative closeness coefficients of all alternatives are ranked according to descending order C_{i^*} 's.

4. CASE STUDY

A real-life case is presented to illustrate the decision making process and demonstrate the applicability of the proposed model. A steel manufacturer located in Turkey offers products to the international market. About ninety percent of the company's sales are made up of international customers. In order to be competitive in the global market, it is necessary to meet customer expectations and legal regulations. In addition, it adapts its supply chain management approach to its company within the framework of environmentally friendly production and a management approach that takes risks into account, which is one of the inevitable requirements of the age. The company carries out its production with an order-based production approach. It is very important to obtain the raw materials and semi-finished products to be supplied under the specified conditions (quality, time, price, etc.). For this purpose, it is desired to enhance green applications and handle supply chain risks for the post-COVID-19 era. As a result, the company raises its sustainability level and reduces global risks in order to raise environmental awareness and improve supply chain management in the global environment. To achieve the strategic goals of the company in the steel sector, they adapted the supplier evaluation and selection system. This firm determined a decision group consisting of three decision makers. ABC analysis refers to the inventory management technique used to identify items that make up a significant portion of the overall inventory value and classify them as critical, important, and moderately important. The product to be examined is determined by ABC analysis. The data to be used in the study was provided by the decision group.

The supplier evaluation criteria are determined by the decision group and the proposed methodology is applied to select suppliers. Four criteria are: economic (C1), environmental (C2), social (C3), and risk (C4). Zimmer et al. (2016) emphasize that price, delivery, and quality are important criteria to fulfill the aims of the company. In this study, these criteria are considered under the economic criteria. Environmental criteria cover environment-related certificates, pollution reduction, use of environmentally friendly materials, and recycling capability; social criteria consist of occupational health and safety management, standardized health and safety conditions, the interests and rights of employees, and employee welfare; risk criteria include currency risks, disruption risks, and operational risks. The degree of importance of each criterion is obtained by the decision makers' evaluation of the criteria separately by using linguistic expressions.

The application procedure of the methodology consists of the following steps:

Step 1. Assign the weights of decision makers.

The linguistic terms used to evaluate the importance level of decision-makers are given in Table 1. The manager determined the importance level of the decision makers in the decision process with the help of linguistic expressions used in determining the importance level presented in Table 1. The importance of decision-makers and their weights are shown in Table 2. Equation 5 is used to calculate the weights of decision makers.

$$\lambda_{DM1} = \frac{(0,9+0x(\frac{0,9}{(0,9+0,1)}))}{(0,9+0x(\frac{0,9}{(0,9+0,1)})) + (0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)})) + (0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)}))} = 0,363$$

$$\lambda_{DM2} = \frac{(0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)}))}{(0,9+0x(\frac{0,9}{(0,9+0,1)})) + (0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)})) + (0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)}))} = 0,318$$

$$\lambda_{DM3} = \frac{(0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)}))}{(0,9+0x(\frac{0,9}{(0,9+0,1)})) + (0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)})) + (0,75+0,05x(\frac{0,75}{(0,75+0,2)}))} = 0,318$$

Table 1: Linguistic Terms for Rating the Importance of Criteria and Decision-Makers

Linguistic terms	Intuitionistic fuzzy numbers
Very important	(0.90,0.10)
Important	(0.75,0.20)
Medium	(0.50,0.45)
Unimportant	(0.35,0.60)
Very unimportant	(0.10,0.90)

Table 2: The Importance of Decision-Makers and their Weights

	<u>DM1</u>	<u>DM2</u>	<u>DM3</u>
Linguistic terms	Very important	Important	Important
Weight	0.374	0.313	0.313

Step 2. Set the aggregated intuitionistic fuzzy decision matrix considering the opinions of decision-makers.

The linguistic terms for evaluating the alternatives are provided in Table 3. The decision makers evaluated the performance of the alternatives separately for each criterion with the help of alternative evaluation linguistic expressions given in Table3. The obtained ratings of the alternatives are shown in Table 4.

Table 3: Linguistic Expression for Rating the Alternatives

Linguistic terms	Intuitionistic fuzzy numbers
Extremely good (EG)/extremely high (EH)	[1.00,0.00]
Very very good (VVG)/very very high (VVH)	[0.90,0.10]
Very good (VG)/very high (VH)	[0.80,0.10]
Good (G)/high (H)	[0.70,0.20]
Medium good (MG)/medium high (MH)	[0.60,0.30]
Fair (F) /medium (M)	[0.50,0.40]
Medium bad (MB)/ medium low (ML)	[0.40,0.50]
Bad (B) /low (L)	[0.25,0.60]
Very bad (VB)/ very low (VL)	[0.10,0.75]
Very very bad (VVB)/very very low (VVL)	[0.10,0.90]

Table 4: The Ratings of the Alternatives

Criteria	Alternatives	Decision Makers		
		DM1	DM2	DM3
C1	A1	M	ML	L
	A2	M	M	M
	A3	VVL	VL	VL
	A4	VH	VH	VVH
C2	A1	MG	G	G
	A2	G	F	F
	A3	VG	VG	G
	A4	MB	F	F
C3	A1	G	VG	G
	A2	G	MG	MG
	A3	VG	G	VG
	A4	F	F	MG
C4	A1	H	H	H
	A2	MH	M	M
	A3	VL	VL	VL
	A4	VVH	VH	VH

The aggregated intuitionistic fuzzy decision matrix is constructed by using Equation 6 as follows:

$$R = \begin{matrix} & C1 & C2 & C3 & C4 \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ A_4 \end{matrix} & \begin{bmatrix} (0.397,0.489,0.114) & (0.667,0.232,0.101) & (0.736,0.160,0.103) & (0.700,0.200,0.100) \\ (0.500,0.400,0.100) & (0.585,0.311,0.104) & (0.640,0.259,0.101) & (0.539,0.360,0.101) \\ (0.100,0.801,0.099) & (0.772,0.125,0.103) & (0.772,0.125,0.103) & (0.100,0.750,0.150) \\ (0.840,0.100,0.060) & (0.466,0.434,0.100) & (0.534,0.365,0.101) & (0.844,0.100,0.056) \end{bmatrix} \end{matrix}$$

Step 3. Determine the weights of the criteria.

The decision makers determined the importance level of the criteria by using linguistic expressions expressing the importance levels of the criteria given in Table 1. The importance levels of the decision makers are taken into account. Table 5 represents the importance level of the criteria as linguistic terms. Equation 8 is utilized to calculate the weights of the criteria.

Table 5: The Importance Level of Criteria

	DM1	DM2	DM3
C1	VI	VI	I
C2	I	I	M
C3	I	I	I
C4	VI	I	I

The weights of criteria are obtained as follows:

$$W = \begin{matrix} C1 \\ C2 \\ C3 \\ C4 \end{matrix} \begin{bmatrix} (0.866,0.125,0.009) \\ (0.688,0.259,0.053) \\ (0.750,0.200,0.050) \\ (0.821,0.156,0.024) \end{bmatrix}$$

Step 4. Determine aggregated weighted intuitionistic fuzzy decision matrix.

Equation 9, 10, 11, 12 are used to construct the aggregated weighted intuitionistic fuzzy decision matrix as a follows:

$$R^i = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ A_4 \end{matrix} \begin{bmatrix} C1 & C2 & C3 & C4 \\ (0.344,0.552,0.104) & (0.459,0.431,0.110) & (0.552,0.328,0.119) & (0.606,0.300,0.094) \\ (0.433,0.475,0.092) & (0.402,0.489,0.108) & (0.480,0.407,0.113) & (0.467,0.440,0.093) \\ (0.087,0.826,0.087) & (0.532,0.351,0.117) & (0.579,0.300,0.121) & (0.087,0.781,0.132) \\ (0.727,0.212,0.061) & (0.321,0.580,0.099) & (0.401,0.492,0.107) & (0.731,0.212,0.056) \end{bmatrix}$$

Step 5. Generate the intuitionistic fuzzy positive-ideal solution and intuitionistic fuzzy negative-ideal solution.

Environmental and social are the benefit criteria $J1 = \{C2, C3\}$, and economic and risk pollution control are the cost criteria $J2 = \{C1, C4\}$. The intuitionistic fuzzy positive-ideal solution and intuitionistic fuzzy negative-ideal solution are obtained as follows:

$$A^+ = \{(0.087,0.826,0.087), (0.523,0.351,0.117), (0.579,0.300,0.121), (0.087,0.781,0.132)\}$$

$$A^- = \{(0.727,0.212,0.061), (0.321,0.580,0.099), (0.401,0.492,0.107), (0.731,0.212,0.056)\}$$

Step 6. Calculate the separation measures.

Negative and positive separation measures using Equation 19 and 18 are shown in Table 6.

Table 6: Separation Measures and Relative Closeness of Each Alternative

Alternatives	S^+	S^-	C_i^*
A ₁	0.287	0.218	0.432
A ₂	0.265	0.196	0.425
A ₃	0.000	0.461	1.000
A ₄	0.461	0.000	0.000

Step 7. Obtain the relative closeness coefficient to the intuitionistic ideal solution.

Equation 20 is utilized to calculate the relative closeness coefficient of each alternative and the results are given in fourth column of Table 6.

Step 8. Rank the alternatives.

The alternatives are ranked according to the relative closeness coefficient and the descending order of C_i^* $A_3 > A_1 > A_2 > A_4$ is the ranking of alternatives.

4.1 Sensitivity Analysis and Validation of The Results

One of the issues that comes to mind applying the decision-making method is the effect of changing the parameters on the result. Another is the result of different decision-making approaches. In decision-making problems, it is very important to check the robustness of the results and to analyze the sensitivity of the obtained results to the changes in the input parameters. First of all, the effect of the change in model parameters on the

result was examined. Afterwards, a comparison of the results obtained by applying a different method was presented.

The importance levels of the decision makers were determined according to the subjective evaluation of the manager and were used to combine the weighting coefficients of the criteria. Since the decision maker's importance level has an impact on the criterion weight calculation, it is necessary to examine the effect of the decision maker's importance level change on the final ranking.

The decision maker weights obtained by the evaluation of the manager used in the study are as follows. $w_{DM1}=0.374$, $w_{DM2}=0.313$, $w_{DM3}=0.313$. According to this data, the decision maker with the greatest influence on the evaluation is decision maker 1. In the analysis of the effect of the importance level of the decision maker on the final ranking, 125 different scenarios where all possible combinations of decision makers were examined. The change in the weights of the decision makers based on the scenario is given in Figure 1. After generating new 125 weight coefficient vectors, their effects on the final rank change obtained by the MCMD methodology were analyzed. The final ranking change is shown in Figure 2 according to the scenarios. When the effect of the change in the weights of the decision makers on the result was examined, it was seen that the relative closeness coefficient of each alternative changed. When the ranking of the alternatives is examined, it has been determined that the ranking of the other scenarios is the same as the main problem ranking, except three scenarios. A3 alternative is in the first place. A1, A2, and A4 are in decreasing order of importance. The A4 alternative is in the fourth, that is, the last place. In the different rankings, the alternatives in the second (A1) and third places (A2) exchanged their places. The presented results show that the change in the value of the weighting coefficients of decision makers in general may affect the final ranking results. In the discussed problem, changes of the weights of the decision makers' criteria caused minor changes in the final alternative ranks. These results show that the obtained solution is stable.

In the evaluations of the decision makers, the effect of changing the most important criterion on the result for the decision makers was examined. Fifteen scenarios were obtained by changing the importance level of one decision maker without changing the importance level of other decision makers. Although the relative closeness coefficient of each alternative changed in all scenarios, the final rank did not change.

In this study, the intuitionistic fuzzy MARCOS method (Ecer and Pamucar, 2022) has been used in comparison to deal with uncertainty and inaccuracy. Based on the obtained results, the alternative A3 is the best alternative according to both MCDM methods. The results showed that IF TOPSIS and IF MARCOS multi-criteria methods gave the same rank.

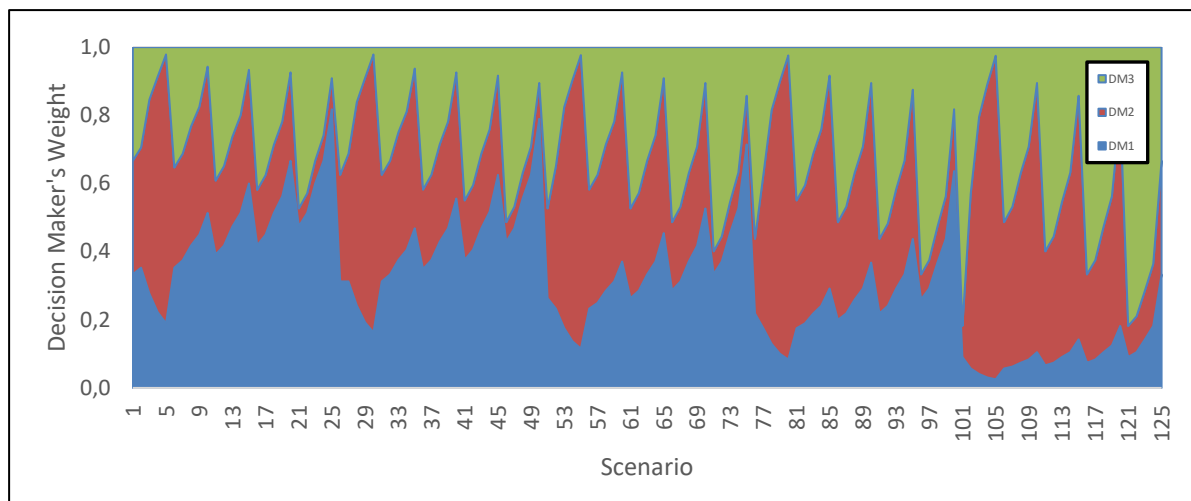

Figure 1. Decision maker's weight through 125 scenarios

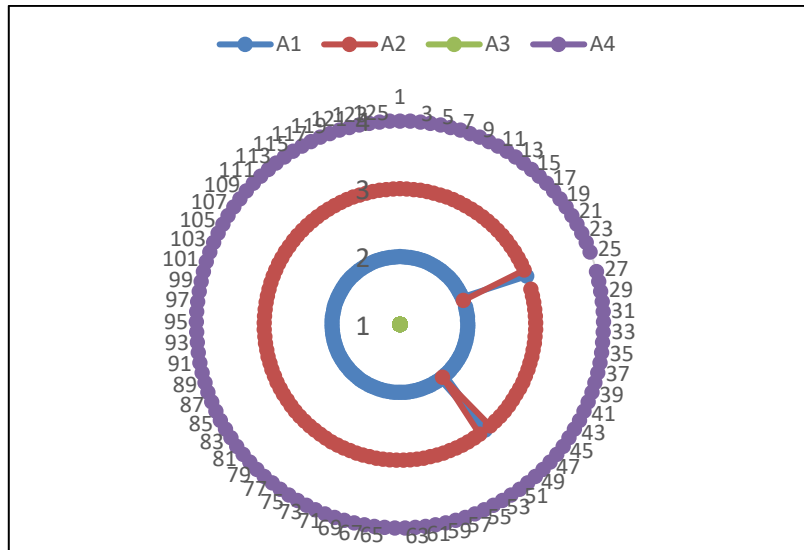

Figure 2. The change of DM's weight on change of final rankings

5.CONCLUSION

The eruption of the supply issue during the Covid era has enhanced understanding of the significance of risks and sustainability when evaluating and choosing suppliers. The issues that emerged on the discussion during and after the Covid period included evaluating all potential hazards that could arise in the world and paying attention to the problem of sustainability in order to assist risk reduction and comply to legal requirements.

This paper presents a multi-criteria intuitionistic fuzzy group decision-making method called IF-TOPSIS which aims to evaluate the most acceptable suppliers in supply chain management under sustainability and risks among alternatives regarding several criteria. The method allows decision-makers to express their opinions with linguistic expressions in evaluating alternatives to evaluation criteria. TOPSIS provides order preference by similarity to an ideal solution. The goal of this article is to establish a comprehensive approach to supply chain management in respect of collaborating with suppliers in alignment with the company's strategic goals, considering risks and sustainability for the post-COVID-19 era. Using intuitionistic fuzzy sets, supply chain management uncertainty is managed. The alternatives and the weights of supplier evaluation criteria are set as linguistic terms which defined by intuitionistic fuzzy numbers. The aggregated operation is conducted by using intuitionistic fuzzy averaging operator. The intuitionistic fuzzy positive-ideal solution and intuitionistic fuzzy negative-ideal solution are derived from the euclidean distance and the relative closeness coefficients of alternatives are calculated. The solutions have been sorted. Because decision makers' perceptions are ambiguous, the TOPSIS technique paired with intuitionistic fuzzy sets provides a high possibility of success for multi-criteria decision-making situations. The presented method ensures the selected supplier meets the expectations of decision makers.

The presented approach is applied to a manufacturing company in Turkey. To achieve company goals, supplier evaluation criteria were determined, considering the minimization of risks to be encountered in the global market and providing sustainable solutions. The ranking of suppliers was founded as a part of the application of the presented method. Thus, a sustainable and risk assessment system consistent with company goals has been adopted. The three decision makers' opinions were utilized to obtain the ranking results. In the results obtained, alternative 3 are ranked first, and A1, A2, A4 are ranked in decreasing order of importance. 125 experimental studies were conducted with all possible options to determine the final ranking influence of decision makers. The results of the experimental study performed gave the same order, supporting the results obtained. This supports that the approach used gives very consistent results for the problem. The effect of the change in the importance levels of the evaluation criteria, which is another parameter, on the result was examined. In this experimental study, fifteen scenarios were generated where the importance level of each decision maker is changed while the importance level of other decision makers remained the same. In the

experimental study results, the final ranking is the same as the presented problem ranking. This supports the applicability and validity of the result obtained from the proposed approach for the firm. Additional comparative analysis was conducted to compare the presented approach with the MARCOS multi-criteria decision-making approach under the IF setting. Furthermore, a detailed sensitivity analysis has been conducted on the decision parameters. The results reveal that the presented MDCM approach is stable, valid, and feasible for the decision-making problems.

REFERENCES

- Alikhani, R., Torabi, S. A. and Altay, N. (2019). "Strategic supplier selection under sustainability and risk criteria". *International Journal of Production Economics*, 208, 69-82.
- Amiri, M. P. (2010). "Project selection for oil-fields development by using the AHP and fuzzy TOPSIS methods". *Expert systems with applications*, 37(9), 6218-6224.
- Atanassov, K. (1986). "Intuitionistic fuzzy sets". *Fuzzy sets and systems* 20 (1), 87-96.
- Bilgili, F., Zarali, F., Ilgün, M. F., Dumrul, C. and Dumrul, Y. (2022). "The evaluation of renewable energy alternatives for sustainable development in Turkey using intuitionistic fuzzy-TOPSIS method". *Renewable Energy*, 189, 1443-1458.
- Boran, F. E., Genç, S., Kurt, M. and Akay, D. (2009). "A multi-criteria intuitionistic fuzzy group decision making for supplier selection with TOPSIS method". *Expert systems with applications*, 36(8), 11363-11368.
- Chamodrakas, I. and Martakos, D. (2011). "A utility-based fuzzy TOPSIS method for energy efficient network selection in heterogeneous wireless networks". *Applied Soft Computing*, 11(4), 3734-3743.
- Chan, F. T., Kumar, N., Tiwari, M. K., Lau, H. C. and Choy, K. (2008). "Global supplier selection: a fuzzy-AHP approach". *International Journal of production research*, 46(14), 3825-3857.
- Chang, B., Chang, C. W. and Wu, C. H. (2011). "Fuzzy DEMATEL method for developing supplier selection criteria". *Expert systems with Applications*, 38(3), 1850-1858.
- Chen, W. and Zou, Y. (2017). "An integrated method for supplier selection from the perspective of risk aversion". *Applied Soft Computing*, 54, 449-455.
- Chen, Z., Ming, X., Zhou, T. And Chang, Y. (2020). "Sustainable supplier selection for smart supply chain considering internal and external uncertainty: An integrated rough-fuzzy approach". *Applied Soft Computing*, 87, 106004.
- Chou, S. Y. and Chang, Y. H. (2008). "A decision support system for supplier selection based on a strategy-aligned fuzzy SMART approach". *Expert systems with applications*, 34(4), 2241-2253.
- Chou, Y. C., Yen, H. Y., Dang, V. T. and Sun, C. C. (2019). "Assessing the human resource in science and technology for Asian countries: Application of fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS". *Symmetry*, 11(2), 251.
- Dhiman, H. S. and Deb, D. (2020). "Fuzzy TOPSIS and fuzzy COPRAS based multi-criteria decision making for hybrid wind farms". *Energy*, 202, 117755.
- Ecer, F. And Pamucar, D. (2021). "MARCOS technique under intuitionistic fuzzy environment for determining the COVID-19 pandemic performance of insurance companies in terms of healthcare services". *Applied Soft Computing*, 104, 107199.
- Fagundes, M. V., Hellingrath, B. and Freires, F. G. (2021). "Supplier selection risk: a new computer-based decision-making system with fuzzy extended AHP". *Logistics*, 5(1), 13.
- Hwang, C. L. and Yoon, K. (1981). "Methods for multiple attribute decision making", In Multiple attribute decision making (pp. 58-191), Springer, Berlin, Heidelberg.
- Heizer, J. H. and Render, B. (2004). "Principles of operations management". Prentice-Hall, New Jersey.
- Kannan, D., Khodaverdi, R., Olfat, L., Jafarian, A. and Diabat, A. (2013). "Integrated fuzzy multi criteria decision making method and multi-objective programming approach for supplier selection and order allocation in a green supply chain". *Journal of Cleaner production*, 47, 355-367.
- Kannan, D., de Sousa Jabbour, A. B. L. and Jabbour, C. J. C. (2014). "Selecting green suppliers based on GSCM practices: Using fuzzy TOPSIS applied to a Brazilian electronics company". *European Journal of operational research*, 233(2), 432-447.
- Krohling, R. A. And Campanharo, V. C. (2011). "Fuzzy TOPSIS for group decision making: A case study for accidents with oil spill in the sea". *Expert Systems with applications*, 38(4), 4190-4197.
- Lee, A. H., Kang, H. Y., Hsu, C. F. and Hung, H. C. (2009). "A green supplier selection model for high-tech industry". *Expert systems with applications*, 36(4), 7917-7927.

- Li, G. D., Yamaguchi, D. and Nagai, M. (2007). "A grey-based decision-making approach to the supplier selection problem". *Mathematical and computer modelling*, 46(3-4), 573-581.
- Kumar, A., Jain, V. and Kumar, S. (2014). "A comprehensive environment friendly approach for supplier selection". *Omega*, 42(1), 109-123.
- Kuo, M. S., Tzeng, G. H. and Huang, W. C. (2007). "Group decision-making based on concepts of ideal and anti-ideal points in a fuzzy environment". *Mathematical and Computer Modelling*, 45(3-4), 324-339.
- Kuo, R. J., Wang, Y. C. and Tien, F. C. (2010). "Integration of artificial neural network and MADA methods for green supplier selection". *Journal of cleaner production*, 18(12), 1161-1170.
- Onu, P. U., Quan, X., Xu, L., Orji, J. and Onu, E. (2017). "Evaluation of sustainable acid rain control options utilizing a fuzzy TOPSIS multi-criteria decision analysis model framework". *Journal of cleaner production*, 141, 612-625.
- Rouyendegh, B. D., Yildizbasi, A. And Üstünyer, P. (2020). "Intuitionistic fuzzy TOPSIS method for green supplier selection problem". *Soft Computing*, 24(3), 2215-2228.
- Salih, M. M., Zaidan, B. B., Zaidan, A. A. and Ahmed, M. A. (2019). "Survey on fuzzy TOPSIS state-of-the-art between 2007 and 2017". *Computers & Operations Research*, 104, 207-227.
- Saputro, T. E., Figueira, G. and Almada-Lobo, B. (2022). "A comprehensive framework and literature review of supplier selection under different purchasing strategies". *Computers & Industrial Engineering*, 108010.
- da Silva, E. M., Ramos, M. O., Alexander, A. and Jabbour, C. J. C. (2020). "A systematic review of empirical and normative decision analysis of sustainability-related supplier risk management". *Journal of Cleaner Production*, 244, 118808.
- Szmidt, E., and Kacprzyk, J. (2002). "Using intuitionistic fuzzy sets in group decision making". *Control and Cybernetics*, 31, 1037-1053.
- Şengül, Ü., Eren, M., Shiraz, S. E., Gezder, V. and Şengül, A. B. (2015). "Fuzzy TOPSIS method for ranking renewable energy supply systems in Turkey". *Renewable energy*, 75, 617-625.
- Qin, J., Liu, X. and Pedrycz, W. (2017). "An extended TODIM multi-criteria group decision making method for green supplier selection in interval type-2 fuzzy environment". *European Journal of Operational Research*, 258(2), 626-638.
- Ting, S. C. and Cho, D. I. (2008). "An integrated approach for supplier selection and purchasing decisions". *Supply Chain Management: An International Journal*.
- Yazdani, M., Chatterjee, P., Zavadskas, E. K. and Zolfani, S. H. (2017). "Integrated QFD-MCDM framework for green supplier selection". *Journal of Cleaner Production*, 142, 3728-3740.
- Yazdani, M., Chatterjee, P., Pamucar, D. And Abad, M. D. (2019). "A risk-based integrated decision-making model for green supplier selection: A case study of a construction company in Spain". *Kybernetes*.
- Yazdi, M., Korhan, O. and Daneshvar, S. (2020). "Application of fuzzy fault tree analysis based on modified fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS for fire and explosion in the process industry". *International journal of occupational safety and ergonomics*, 26(2), 319-335.
- Yu, C., Shao, Y., Wang, K. and Zhang, L. (2019). "A group decision making sustainable supplier selection approach using extended TOPSIS under interval-valued Pythagorean fuzzy environment". *Expert Systems with Applications*, 121, 1-17.
- Zadeh, L.A. (1965) "Fuzzy sets". *Information and Control*, 8(3), 338-353.
- Zimmer, K., Fröhling, M. and Schultmann, F. (2016). "Sustainable supplier management—a review of models supporting sustainable supplier selection, monitoring and development". *International journal of production research*, 54(5), 1412-1442.
- Zyoud, S. H., Kaufmann, L. G., Shaheen, H., Samhan, S. and Fuchs-Hanusch, D. (2016). "A framework for water loss management in developing countries under fuzzy environment: Integration of Fuzzy AHP with Fuzzy TOPSIS". *Expert Systems with Applications*, 61, 86-105.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:25.06.2022 Accepted/Kabul:30.09.2022

DOI:10.30794/pausbed.1135625

Research Article/Araştırma Makalesi

Öztürk, G. (2023). "Workforce Health and Economic Growth: Exploring the Dynamics for More Than Half a Century", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 139-163.

WORKFORCE HEALTH AND ECONOMIC GROWTH: EXPLORING THE DYNAMICS FOR MORE THAN HALF A CENTURY*

Gamze ÖZTÜRK**

Abstract

This study contributes to understanding the role of workforce health on output growth and the convergence process in 38 OECD members and 58 low-income countries over a 65-year period. Empirical findings based on system GMM estimations show that (i) year gains in the longevity of the younger workforce at ages 15 to 20 have significant effects on economic growth, (ii) after age 20, the rate of convergence slightly decreases with rising age, (iii) increases in adult mortality adversely affect output growth through the loss of human capital productive ages and the decreases in the incentives to invest in physical capital, and (iv) the growth-enhancing effects of the savings rate considerably rises with increasing age in OECD countries but not in low-income countries. The findings of the study provide valuable insights into the critical role that policy can play in promoting workforce health, ultimately productivity, and long-run economic growth.

Keywords: *Economic growth, β -convergence, Workforce health, Human capital, Dynamic panel data.*

JEL classification: E24, I10, O47, O57.

İŞ GÜCÜ SAĞLIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME: YARIM YÜZYILDAN DAHA FAZLA BİR SÜREDE DİNAMİKLERİN KEŞFİ

Öz

Bu çalışma, iş gücü sağlığının çıktı artışı ve yakınsama süreci üzerindeki rolünün 38 OECD üyesi ve 58 düşük gelirli ülkede 65 yıllık bir dönem için araştırılmasına katkıda bulunmaktadır. Sistem GMM tahminlerine dayanan ampirik bulgular, (i) 15 ila 20 yaş arasındaki genç iş gücünün yaşam beklentisindeki yıllık kazanımların ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkileri olduğunu, (ii) 20 yaşından sonra yakınsama oranının artan yaş ile birlikte gittikçe azaldığını, (iii) yetişkin ölümlerindeki artışların çıktı büyümesini, üretken yaşlardaki beşeri sermaye kaybı ve fiziksel sermayeye yatırım yapma teşviklerindeki düşüşler yoluyla, olumsuz etkilediğini ve (iv) tasarruf oranının büyümeyi artırıcı etkilerinin OECD ülkelerinde artan yaş ile birlikte önemli ölçüde arttığını, ancak düşük gelirli ülkelerde ise bunun gerçekleşmediğini göstermektedir. Çalışmanın bulguları ayrıca, politikanın iş gücü sağlığını, nihayetinde verimliliği ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik etmede oynayabileceği kritik role ilişkin değerli bilgiler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik büyüme, β -yakınsaması, İş gücü sağlığı, İnsan sermayesi, Dinamik panel veri.*

JEL sınıflandırması: E24, I10, O47, O57.

*This study was produced from Doctorate Thesis.

**Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of Economics, Division of Economic Theory, İZMİR.
e-mail: gamze.ozturk@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4896-563X>)

1. INTRODUCTION

Health changes the course of economic growth through a number of conceivable pathways. As an essential component of human capital, improvements in the health status of individuals directly boost the supply of human capital (van Zon and Muysken, 2001). On the other hand, as a prerequisite to producing other components of human capital, including education, skills, and learning, better health further enhances the quality and quantity of human capital. Improvements in the health status induce further generation of skill-building activities and raise the returns on investments in other forms of human capital (Behrman, 1996; Becker, 2007; Bleakley, 2010). Moreover, improvements in the health status indirectly trigger investments in physical capital by raising the rate of savings in an economy. In this sense, several studies have shown that better health outcomes induce individuals to save more for retirement and old age (Lee et al., 2000; Bloom et al., 2003). However, the first and foremost effect of health is directly on the labor force of a country. In this context, micro-level evidence has shown that good health directly increases the labor force participation rate and enhances workers' effort (Grossman, 1972; Schultz, 1961; Mushkin, 1962; Becker, 1962). On the other hand, the growth literature has shown that good health significantly enhances workers' productivity and thereby drives long-run economic growth (Muysken et al., 1999; van Zon and Muysken, 2003; Howitt, 2005).

This study aims to explore the effects of workforce health status on long-run output growth and convergence processes using an empirical growth framework. In other words, the main concern of the study is to estimate a conditional convergence equation by highlighting the effects of workforce health specific to age groups. In this sense, the study significantly contributes to the related literature in four ways. First, deviating from related literature, the study directly focuses on the health status of a country's most productive age span by employing age-specific measures of life expectancy and adult mortality. Previous studies have used various health indicators related to the overall population of a country instead of those related to the working-age population. Most of these related works have typically used two crude measures of health, life expectancy at birth and infant or child mortality rates, though they have aimed to examine the productivity implications of health. However, these indicators capture the health level of the entire population, including the dependent population, and therefore are not relevant for productivity measurement (Arora, 2001; Jamison et al., 2005). Differently, this study uses life expectancy at ages from 15 to 60 and adult mortality rates between ages 15 and 60 as proxies for the workforce's health status. Second, the study differs from earlier studies by means of the methodology employed. This study employs a dynamic panel data estimator, the system GMM, to eliminate the shortcomings of the methodological approaches used in the previous studies. As will be explained below, previous approaches are not suitable to the dynamic nature of convergence specification from both an econometric and empirical growth viewpoint. Third, the study includes two separate income groups with different structural characteristics in the analyses: OECD members and low-income countries. Studying the health-growth nexus comparatively within the scope of these country groups provides a significant contribution to the related literature, as (i) earlier studies have mostly focused on a single country group and (ii) for high-income countries, the empirical evidence is still mixed and controversial. Therefore, as stated by Tompa (2002), more research is required in this field by using more appropriate measures of health and more precise methodological approaches to develop better policy responses. Lastly, this study uses more recent data over a relatively longer period of time to explore the dynamics between growth and health.

The main findings of the study are as follows: First, the good health status of the workforce at ages 15 to 40 has a positive, sizeable, and significant impact on aggregate output growth in both country groups. For OECD countries, improvements in the life expectancy at age 20 contribute more to output growth, while this age is falling to 15 in low-income countries, in which employment below age 20 is generally higher than that of high-income countries (ILOSTAT, 2021a). However, for both country groups, year gains in longevity at ages 50 and 60 have a positive but insignificant effect on economic growth. Second, increases in adult mortality between ages 15 and 60 adversely affect the growth rate of per-worker output. These increases in mortality further lead to a decrease in the incentives to save, particularly in OECD countries. Third, the inclusion of age-specific longevity and mortality measures significantly accelerates the convergence process. In each country group, increases in the longevity of the younger workforce aged 15-20 provide the largest contribution to the rate of convergence, but this contribution slightly decreases with increasing age after age 20. Fourth, human capital in the form of education is likely to be important for explaining increases in productivity growth among low-income countries, but it has no significant effect among OECD members. Last but not least, the growth-enhancing effects of the savings rate remarkably rise with increasing age in OECD countries and reach their highest estimated rate for the

age group 60. However, in low-income countries, where income is generally allocated to satisfy basic needs, the estimated coefficients on savings rates remain unresponsive to the inclusion of longevity measures. Overall, the findings of the study provide valuable insights into the critical role that policy can play in promoting workforce health through investments in health and, ultimately, productivity and long-run economic growth. The findings of the study indicate that encouraging private savings among those at older ages will significantly promote the long-run growth of OECD countries. The findings of the study further show that for this age group, the growth-enhancing effects of rising savings seem to outweigh the growth-enhancing effects of productivity through year gains. Additionally, given the aging of the workforce in OECD countries (OECD, 2019, 2020), the findings of the study seriously imply that the health status of the workforce will seem to further become an even more important issue among OECD members in the near future.¹ On the other hand, for low-income countries, there is an urgent need for policy action to raise the overall level of savings independent of age to enhance long-run output growth.

The organization of the study is as follows: Section 2 represents a brief review of the related literature. Section 3 explains the empirical methodology and presents the data. Section 4 explains the empirical findings of the study. Section 5 concludes the study and discusses the policy implications.

2. LITERATURE REVIEW

Originating from the studies of Solow (1956) and Swan (1956), one of the most attractive research areas revealed by the neoclassical growth theory has been the convergence dynamics across countries. The pioneering models of neoclassical growth have predicted that the growth rate of a country's per capita income tends to be inversely related to its initial income level due to diminishing marginal returns to physical capital. This prediction refers to β -convergence hypothesis in an absolute sense. It has been the subject of intense controversy and rejected by the empirical growth literature, primarily by the studies of De Long (1988) and Baumol and Wolff (1988). Rather than absolutely, the neoclassical theories of growth actually predict that the per capita income growth rates of the countries will converge conditionally. The conditional β -convergence hypothesis suggests that the growth rate of a country's per capita income depends on how far the initial level of per capita income is from its long-run equilibrium value, which is further controlled by other determinants of income growth. In other words, considering a group of countries, the differences in the growth rates of countries can be attributed not only to the differences in their initial income levels but also to the differences in their steady-state income levels, which are in turn determined by other fundamental parameters. In this sense, a large number of studies have revealed that the hypothesis on conditional convergence applies for countries or regions that are similar in the fundamental structural characteristics, including technology, population growth, tastes, preferences, and government policies, which shape the long-run equilibrium value of per capita income (Sala-i-Martin, 1996a; 1996b; Barro and Sala-i-Martin, 1990, 1991).

In this context, human capital has appeared as one of the key characteristics that shapes the long-run equilibrium value of the countries' real per capita incomes. It has been primarily emphasized by the several pioneering studies (Schultz, 1960; Arrow, 1962; Uzawa, 1965; Lucas, 1988; Romer, 1990; Rebelo, 1991) and included in the discourse on the convergence argument following the seminal contributions of Barro (1991) and particularly Mankiw et al. (1992). In this sense, Mankiw et al. (1992) were the first to provide a formal theoretical framework for empirical income convergence testing by augmenting the Solow model to include both physical and educational human capital. Following them, a vast body of literature has emerged once the standard neoclassical framework is broadened from physical capital to include human capital in the form of education (Barro and Sala-i-Martin, 1992; Levine and Renelt, 1992; Knight et al., 1993; Benhabib and Spiegel, 1994; Evans and Karras, 1996). However, the notion of human capital broadly refers to the attributes of a country's human resources, by means of which that country is able to boost its productivity and economic growth. These attributes include the knowledge and skills that individuals invest in and accumulate to raise their productivity, but they also include good health as a priority. This health component allows countries to increase their number of human resources and complements other attributes to have better outcomes and increase their returns. Briefly, although being one of the main components of human capital (Schultz, 1961; Becker, 1962; Mushkin, 1962), health has been largely ignored in the discourse on empirical growth studies for a long time. In this respect,

¹ In 2021, the total employment rate of 55- to 64-year-olds in OECD countries was 61.3% of the total number of people in that same age group (OECD, 2022). Additionally, compared to other age groups, the working population over 65 was highest in 38 OECD countries, with an average of about 5546 thousand people over the years between 2010 and 2021 (ILOSTAT, 2021b).

Knowles and Owen (1995, 1997) were the first to include and attract interest in the missing component of human capital in a neoclassical growth framework. They have further expanded the augmented Solow model proposed by Mankiw et al. (1992) by including health capital in addition to education. Ever since, the role of health has been among the major attributes that explain the long-run growth of countries and has become a serious focus of growth inquiry.

Several studies on growth have used a similar theoretical framework provided by Knowles and Owen (1995, 1997) and empirically tested the impact of health on growth and income convergence. In a cross-country framework, these studies have examined the effects of health proxied by total health expenditures (Rivera and Currais, 1999a, 1999b; Heshmati, 2001), life expectancy at birth and infant mortality rates (Knowles and Owen, 1995, 1997; McDonald and Roberts, 2002), and calorie intakes per capita (Webber, 2002). Although these studies have relied on the same theoretical background, their results are erratic depending on the proxy used for health and the country sample employed in the study. For instance, a few of them have shown that health has a positive and significant effect among low-income countries over the 1960-1985 period, but its effects are insignificant for OECD countries (Knowles and Owen, 1995, 1997; McDonald and Roberts, 2002). On the other hand, others have reported positive and significant effects of health among OECD countries (Rivera and Currais, 1999a, 1999b; Heshmati, 2001). By using a large cross-section of countries, Webber (2002) has also found that health in terms of calorie intake per capita has an insignificant effect on economic growth. Furthermore, a few of these studies have included the education component of human capital in their convergence regressions. Some of them have shown that the effect of education is significant and positive for OECD countries (Rivera and Currais, 1999a, 1999b; McDonald and Roberts, 2002), while others have reported insignificant effects (Knowles and Owen, 1995, 1997; Heshmati, 2001). For low-income countries, the evidence has also shown that the coefficient of education is insignificant (Knowles and Owen, 1995, 1997; McDonald and Roberts, 2002).

Another research group examining the health-growth nexus consists of empirical growth studies that originated from similar theoretical backgrounds but made use of the Barro-regression approach. These growth regressions, also named Barro-type regressions after the study of Barro (1991), have been intensively used by the empirical growth studies to examine the alternative determinants of growth. These studies have expanded convergence equations by any variable deemed to be related to income growth, including health, educational attainment, fertility, and economic policy, while simultaneously adding initial income levels to the right-hand side of the growth regressions to control for transitional dynamics (Barro and Lee, 1993, 1994; Barro, 1996).² In a cross-country framework, most have confirmed that better health, measured by increases in life expectancy at birth and decreases in infant mortality, is significantly related to higher economic growth. Some of these studies have shown that low initial life expectancy at birth is a strong predictor of slow economic growth in African and Asian countries (Sachs and Warner, 1997; Bloom et al., 1998; Bloom and Williamson, 1998; Bloom et al., 1999). Few of them have reported that the HIV/AIDS epidemic and malaria endemicity are both associated with a reduction in life expectancy at birth, which in turn decreases income growth among low-income African countries (Ainsworth and Over, 1994; Hamoudi and Sachs, 1999; Gallup et al., 1999; Gallup and Sachs, 2000). On the other hand, by providing a methodological debate, Caselli et al. (1996) have re-examined standard growth (Barro-type) regressions by applying a different methodology, the difference GMM, and by using the same sample countries as in Barro and Lee (1993). In their study, they found a negative and insignificant coefficient for life expectancy at birth. Hence, they have argued that the cross-sectional approaches used in the previous studies lead to inconsistency problems that invalidate previous methodological techniques and their estimation results. Following similar methodology, Gyimah-Brempong and Wilson (2004) have examined the growth effects of health, proxied by the life expectancy at birth and infant mortality rates, among OECD and sub-Saharan African countries. They have found that both health status and educational human capital positively and significantly explain the long-run growth of each country group, but the effects of health are much larger in magnitude for African countries with relatively low levels of health capital. Following a different production function approach, Bloom et al. (2004) have found that a one-year improvement in life expectancy at birth leads to about a 4% increase in aggregate output for a panel of 104 countries, even when controlling for schooling and work experience. Chakraborty (2004) has also found that life expectancy at birth and initial income explain 42% of cross-country growth variation among the countries of sub-Saharan Africa over the period 1970-1990 and stated

² For a detailed description, please refer to Barro and Sala-i-Martin (2004) and Eq. (18) in Durlauf et al. (2005: 580-581).

that countries that differ in the amounts of human capital in the form of health and education do not converge to similar living standards.

Several studies from a similar tradition have focused on adult survival rates (ASRs) instead of other standard measures of population health. For instance, Bhargava et al. (2001) have shown that a 1% change in ASR is related to about a 0.05% increase in income growth for low-income countries, but the effect of ASR becomes negative for developed countries such as the U.S., France, and Switzerland. Furthermore, Mayer (2001a) has shown that health, as measured by the probability of survival, significantly contributes to the long-run income growth of 18 Latin American countries over the years 1950-1990. Similarly, Jamison et al. (2005) have shown that about 11% of growth during the period 1965-1990 stems from better health as measured by the increases in the ASRs of males between ages 15 and 60. Shastri and Weil (2003) have shown that the change in ASRs is associated with about a 19% change in log income per capita. Weil (2007) has further found that reducing the differences in health proxied by ASRs reduces the variance of log output per worker by 10.6% among 42 countries. Unlike previous studies, Acemoglu and Johnson (2007) have constructed a measure of predicted mortality and investigated whether health improvements since the 1940s have a significant effect on the growth performance of the countries. By using these predicted mortality rates as instruments, they have found that life expectancy has a negative effect on per capita income and output per worker. They have concluded that different factors other than those proposed by the neoclassical growth model may be needed to understand the impact of life expectancy on income levels. However, Bloom et al. (2014) have criticized the findings of Acemoglu and Johnson (2007) due to the exclusion of initial life expectancy and shown that both levels and changes in health status display a positive role in economic growth if initial life expectancy is included in the growth model.³ More recently, Madsen (2018) has found that health improvements can account for approximately one-third of the productivity advances in 21 OECD countries since 1865. Bane (2018) has found that life expectancy at birth significantly explains the growth process of low-income African countries over the period 1980-2015, but its coefficient is insignificant for middle-income African countries. Lastly, Bucci et al. (2019, 2021) have found that population health, proxied by the life expectancy at birth, and education significantly explain the differences in per capita incomes of both OECD and non-OECD countries.

All in all, although previous studies are all based on the same theoretical background, there is heterogeneity among their empirical results. This heterogeneity is mostly a result of the samples and methodology used, which has some drawbacks as follows: First, the specification of the dependent variable is different across the convergence regressions. That is, the treatment ranges from income to gross product, or from per worker to per capita income, and from growth rates to the log levels of income. Second, although most of these studies aim to explore the productivity implications of health, they have proxied the health status with life expectancy at birth, infant or child mortality rates, health expenditures, and some disease-specific prevalence rates. In this sense, although life expectancy at birth and infant or child mortality rates are among the most frequently used indicators to measure the health status of countries, the use of these indicators is more appropriate for population-level studies. For instance, life expectancy at birth provides an average of mortality rates across all age groups and is not a relevant measure of productivity (Arora, 2001; Jamison et al., 2005). Third, the methodological approaches used in the previous studies raise some serious estimation issues. Most of these studies have used cross-sectional approaches in their empirical analyses. However, these approaches lead to biased and inconsistent estimates on Solow growth variables given the dynamic nature of the convergence equation. They suffer both from the omission of unobservable factors, which include technological differences across countries and other factors related to income growth. Furthermore, these studies have mostly fixed the values of health indicators at the initial or last year of the sample period by biasing the representation of the population's health status during the initial years when infant death rates were usually high (Arora, 2001: 704). On the other hand, other studies using a panel data framework have employed either pooled and static panel methodologies or an Instrumental Variable (IV) approach and Two-Stage Least Squares (2SLS) estimators in their analyses. However, pooled and static panel data methodologies result in a heterogeneity bias resulting from the omission of fixed effects and a serious endogeneity bias due to the simultaneity between growth variables, respectively. On the other hand, the IV approach and 2SLS estimator suffer from a large finite sample bias and

³ Weil (2014) and Bloom et al. (2019) provide an excellent and recent survey of the literature that analyzes different aspects of the relationship between health and income growth.

the weak instrument problem for short panels (Nickell, 1981; Blundell and Bond, 2000; Mátyás and Sevestre, 2008; Hsiao, 2014).

In this respect, this study examines the effects of workforce health status on economic growth and cross-country output differences. The study directly focuses on the productivity implications of health by using data specific to the working-age population of a country instead of the data what is more typically used previously. In particular, the study uses life expectancy at specific ages ranging from 15 to 60 and adult mortality rates between ages 15 and 60. The study further controls human capital in the form of education, for which the findings of the previous studies were erratic regarding income groups. More importantly, the study employs a more robust and efficient dynamic panel data estimator with its superior features, the system GMM, to overcome the shortcomings of other methodological approaches used in the previous studies. The study further includes both 38 OECD members and 58 low-income countries in the analyses to compare the dynamics at the health-growth nexus in two structurally different country groups. Previous studies have mostly focused on a single income group, while those using both country groups produced controversial results, particularly for OECD countries. Hence, given the above shortcomings of the related literature, it seems highly worthwhile to explore the matter further with more accurate indicators of health and methodological approaches (Tompa, 2002; Caselli, 2005). Finally, compared to previous studies, the study examines out-of-steady-state dynamics of per-worker output over a 65-year period.

3. METHODOLOGY AND DATA

Taking its roots from the pioneering studies of Mankiw et al. (1992) and Islam (1995), the following dynamic regression equation was estimated to measure the contribution of workforce health to economic growth and convergence:

$$\ln(ROP_{i,t}) - \ln(ROP_{i,t-1}) = \gamma_1 \ln(ROP_{i,t-1}) + \gamma_2 \ln(INVR_{i,t}) + \gamma_3 \ln(WGR_{i,t} + DEPR_{i,t} + TECH) + \gamma_4 \ln(HEALTH_{i,t}) + Z_{i,t} + \varphi_i + \mu_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

In Eq. (1), the dependent variable is the log difference of real output per worker ($ROP_{i,t}$) over some τ -years. γ_1 is the coefficient of the log real output per worker in the previous τ -year span ($ROP_{i,t-1}$) and theoretically expected to be negative to be consistent with the convergence idea. γ_2 is the coefficient of the savings rate ($INVR_{i,t}$) and expected to be positive. γ_3 shows the effect of the augmented rate of workforce growth ($AWGR_{i,t}$), which is given by the sum of the workforce growth rate, the depreciation rate, and the growth rate of the technology, $WGR_{i,t} + DEPR_{i,t} + TECH$. In the related literature, a common practice is to assume a constant rate of five percent for the sum of the depreciation rate ($DEPR_{i,t}$) and the growth rate of the technology ($TECH$). However, this study allows the depreciation rates on physical capital ($DEPR_{i,t}$) to vary across countries and time and keeps technology growth ($TECH$) constant at two percent following Mankiw et al. (1992). The coefficient γ_4 measures the effect of workforce health status ($HEALTH_{i,t}$) on output growth. To proxy for the health status of the workforce, two health status indicators were used in the study: life expectancy at ages 15 ($LE15_{i,t}$) to 60 ($LE60_{i,t}$) and adult mortality rates between ages 15 and 60 ($MORT_{i,t}$). It is expected that good (poor) health status, measured by improvements (decreases) in life expectancy and decreases (increases) in adult mortality, enhances (lessens) output growth. In this sense, since a lower γ_1 (higher γ_1 in absolute value) indicates the presence of faster convergence, it is expected that the inclusion of health indicators will further increase the estimated value of γ_1 in absolute terms.^{4,5} $Z_{i,t}$ denotes the vector of control variables, which only includes human capital in the form of education ($HC_{i,t}$) in this study. The study includes human capital in the form of education in the analyses (i) to follow and compare the findings with the previous studies and (ii) to partly avoid omitted variable bias in the regressions. Hence, γ_5 shows the effect of education on output growth and is expected to be positive. Furthermore, φ_i corresponds to the country-specific omitted factors and μ_t captures the impact of macroeconomic shocks occurring during period t on growth that are common to all sample countries. Hence, in the empirical estimations, the study no longer assumes constant technological

⁴ Several studies have concluded that the estimated rate of convergence increases with the inclusion of human capital indicators in the model (Mankiw et al., 1992; Islam, 1995; Rivera and Currais, 1999a; McDonald and Roberts, 2002; Hoeffler, 2002).

⁵ Since this study does not use a theory-backed convergence equation, the theoretical definition of γ_1 is unknown. Therefore, the estimated rate of convergence cannot be explicitly calculated in this study. Please refer to Equations (10) and (12) in Islam (1995: 1136-1137) and Equations (6) and (7) in Caselli et al. (1996: 371) for the calculation of the convergence rate using γ_1 and for its detailed theoretical definition.

progress, which is the case in the previous studies that have employed cross-sectional data approaches. Lastly, ε_{it} refers to the idiosyncratic shocks, i indicates cross-sectional units, and t denotes time points.

3.1. Methodology

This study relies on a panel data framework due to its advantages over time series and cross-sectional data from an empirical growth standpoint, especially in the absence of a suitable proxy for the level of technology (Temple, 1999). In particular, the study employs a dynamic panel data estimator, the system GMM, which has considerable efficiency gains over other panel data estimators. For instance, the OLS levels estimator suffers from a heterogeneity bias resulting from omitting unobserved individual effects, which in turn leads to upwardly biased estimates of the convergence rates in a dynamic panel data framework even when the time dimension is large (Hsiao, 2014). On the other hand, the Within Group (WG) estimator produces downwardly biased estimates of the coefficient on the lagged dependent variable due to a dynamic panel bias caused by the correlation between the lagged dependent variable and the error term when the time dimension is fixed (Nickell, 1981). Therefore, the panel OLS and WG estimates of the coefficient on the lagged dependent variable are considered as approximate upper and lower limits, respectively, while the system GMM estimate of the same coefficient is expected to lie between these upper and lower limits (Bond et al., 2001; Bond, 2002; Hoeffler, 2002). Furthermore, panel OLS and WG approaches strictly require each regressor to be strictly exogenous, which is not the case in empirical growth studies. Therefore, using these approaches further results in a serious endogeneity bias. On the other hand, these inconsistencies caused by static panel estimators have been tried to eliminate by other panel estimators, including the Instrumental Variable (IV) approach of Anderson and Hsiao (1981, 1982), the related Two-Stage Least Squares (2SLS) estimator, and also the difference GMM estimator developed by Arellano-Bond (1991). These estimators have offered a partial solution to the problem of endogeneity through the use of instruments but present a set of problems of their own. In other words, all these estimators suffer from (i) the lack of correlation between the instruments and the regressors, which is known as the weak instruments problem (Mátyás and Sevestre, 2008), and (ii) an inefficiency due to not using all of the available moment conditions (Ahn and Schmidt, 1995, 1997). In other words, these estimators exhibit poor performance, namely, a large finite sample bias and low precision in cases where the individual series are highly persistent, the instruments are weak, and the time dimension is fixed (Blundell and Bond, 1998, 2000; Blundell et al., 2001). Additionally, although designed for the same cases as the system GMM, the difference GMM estimator tends to be downward biased towards the WG estimator if the instruments are weak and the number of observations in the time dimension is small (Bond et al., 2001; Bond, 2002).

The system GMM estimator, which has been proposed by Arellano and Bover (1995) and further improved by Blundell and Bond (1998), is more efficient than the previous estimators since the estimator (i) allows to include more instruments (Roodman, 2009); (ii) does not suffer from a large finite sample bias as does the difference estimator in cases where the series are close to being random walks (Blundell and Bond, 2000; Bond, 2002); and (iii) easily deals with the endogeneity problem. Moreover, the system estimator is based on orthogonal deviation transformation instead of the first difference to remove unobserved individual effects. On the contrary to the first-difference transformation, this transformation does not induce any serial correlation in the disturbances of the transformed model. The estimator further allows to (i) use both the lagged differences and lagged levels of the dependent variable as instruments for the equations in levels and in first differences, respectively; (ii) relate the level restrictions demonstrated by Arellano and Bover (1995) to stationary restrictions on initial conditions, which is exploited by Blundell and Bond (1998) to obtain additional moment conditions; and (iii) include the GMM estimator based on nonlinear moment conditions suggested by Ahn and Schmidt (1995) (Blundell and Bond, 1998; Baltagi and Kao, 2001; Blundell et al., 2001). Therefore, the use of these extra moment conditions dramatically improves the precision of the standard first-difference estimators, especially for the studies using short panels and highly persistent series (Blundell and Bond, 1998; Bond et al., 2001). In this way, the system GMM estimator allows for less restrictive assumptions from an empirical growth standpoint while providing more reliable estimates with superior finite sample properties from an econometric perspective.

Based on the above features, the use of the estimator has become prevalent in empirical growth studies, following the works of Levine et al. (2000), Bond et al. (2001), Hoeffler (2002), and Ding and Knight (2009, 2011), among others. Particularly, from an empirical growth viewpoint, the system GMM estimator simultaneously allows to (i) control for temporal differences in technological change that are assumed to be common to all countries, (ii) include cross-country differences in initial level of productivity and in other unobserved growth-

related factors, (iii) address the problem of weak instruments, (iv) enhance the precision for short panels and highly persistent series, and (v) deal with a potential endogeneity originating from unobservable omitted variables, measurement errors, and the simultaneity between Solow growth variables. For instance, a dynamic feedback mechanism may exist between past shocks to GDP and current investment in addition to the simultaneity between current investment and current shocks to GDP (Hoeffler, 2002: 140). Similarly, for the case in this study, not only does better health status stimulate income growth, but also higher income growth improves the health status of the workforce. Furthermore, the relationship between these two variables may be subject to dynamic endogeneity in such a way that the past values of income may affect the current or past investments in health, which in turn may increase the current health status of the workforce.^{6,7} Hence, the system GMM estimator helps to deal with any endogeneity issue encountered in the estimation process by instrumenting not only the lagged dependent variable but also all endogenous variables with variables considered uncorrelated with the fixed effects. Additionally, the estimator ensures the consistency of the necessary restrictions on the initial conditions within the standard Solow growth framework (Blundell and Bond, 2000; Bond et al., 2001; Bond, 2002). In short, the system GMM estimator provides a reasonable alternative that combines low bias and high efficiency for short panels. Therefore, the methodology used in this study ensures that more precise and unbiased estimates of the coefficients on Solow convergence variables are obtained compared to those that have been employed in previous studies.

3.2.Data

This study uses panel data for 38 OECD and 58 low-income countries over the period 1955-2019.⁸ The data on Solow growth variables, including real GDP per worker, the investment rate for physical capital, and the effective depreciation rate, were obtained from the Penn World Table (PWT) database (Feenstra et al., 2015). As the main aim of the study is to explore the productivity implications of workforce health, the output-side definition of real GDP is used in the analyses, which provides a measure of relative productive capacity across countries and over time instead of living standards (Feenstra et al., 2015: 3154). Hence, in the study, the real GDP per worker ($ROP_{i,t}$) is measured as output-side real GDP at chained purchasing power parities (PPPs) (in millions of 2017 US dollars) divided by the total number of persons engaged in a productive activity (in millions). Using per-worker variables is more appropriate for this study (i) to focus exactly on the population contributing to production and (ii) to eliminate the sensitivity of the estimation results to the differences in the shares of countries' dependent populations, which are quite different among high- and low-income country groups. The investment rate for physical capital is measured as the share of gross capital formation at current PPPs and used as a proxy for the savings rate ($INVR_{i,t}$). The annual growth rate of the workforce ($WGR_{i,t}$) is calculated from the data on the number of persons engaged, which includes ages 15 and over. Different from previous studies in the literature, this study further allows the depreciation rates on physical capital ($DEPR_{i,t}$) to vary across countries and time instead of assuming a constant rate of three percent. Hence, the augmented rate of workforce growth ($AWGR_{i,t}$) is obtained as the sum of the workforce growth rate, the depreciation rate, and the rate of technological progress, which is assumed to be constant at two percent following Mankiw et al. (1992). The data on human capital ($HC_{i,t}$) was also obtained from the PWT, which is measured as an index based on years of schooling and returns to education.⁹

⁶ One of the main reasons for using the system GMM is the interrelationship between income and health (Bloom and Canning, 2000; Mayer, 2001a, 2001b; Hartwig, 2010; Swift, 2011).

⁷ There exists a significant bilateral relationship between income and health expenditures (Heshmati, 2001; Rivera and Currais, 2003; Erdil and Yetkiner, 2009).

⁸ According to the World Bank's income classification, OECD countries include high-income and four upper-middle-income countries (Colombia, Costa Rica, Mexico, and Turkey) that are similar in the sense that they may share the same steady-state characteristics due to their common structural features. The low-income sample includes 58 lower-middle- and low-income countries. Bhutan, Cabo Verde, Chad, Comoros, Djibouti, Guinea, Guinea-Bissau, and Uzbekistan are dropped from this sample due to a lack of data on the human capital index. The list of sample countries is provided in Table A1 in Appendix A.

⁹ If one considers the mutual relationship between health and education such that more educated (healthy) people are healthier (better educated) (Groot and van den Brink, 2007; Becker, 2007), the model may be expected to suffer from a collinearity problem that results in biased estimates of the coefficients on both variables. Hence, to avoid any possible multicollinearity issue, the study checks for variance inflation factors (VIFs) as a rule of thumb. The results show that the regression models do not suffer from a serious multicollinearity problem, as the mean VIF value is smaller than or equal to 2.89 in all OECD regressions and is smaller than 3.25 in all regressions, including those for low-income countries.

Table 1: Descriptive statistics

	Mean	Median	Std. Dev.	Min.	Max.
Panel A	OECD				
<i>GROP</i> _{<i>i,t</i>} (%)	2.46	2.46	4.08	-27.76	23.71
<i>ROP</i> _{<i>i,t</i>} (Millions, 2017 US\$)	53839.62	49635.12	28330.43	4224.84	221661.20
<i>INVR</i> _{<i>i,t</i>} (%)	26.23	25.83	6.91	8.09	56.99
<i>WGR</i> _{<i>i,t</i>} (%)	1.12	1.14	2.00	-13.98	7.85
<i>DEPR</i> _{<i>i,t</i>} (%)	3.59	3.51	0.71	2.07	7.12
<i>LE15</i> _{<i>i,t</i>} (years)	60.72	60.43	3.92	47.21	69.70
<i>LE20</i> _{<i>i,t</i>} (years)	55.92	55.60	3.83	42.93	64.77
<i>LE30</i> _{<i>i,t</i>} (years)	46.46	46.07	3.62	34.77	55.00
<i>LE40</i> _{<i>i,t</i>} (years)	37.11	36.70	3.37	26.73	45.27
<i>LE50</i> _{<i>i,t</i>} (years)	28.16	27.71	3.04	19.03	35.79
<i>LE60</i> _{<i>i,t</i>} (years)	19.97	19.56	2.61	11.74	26.73
<i>MORT</i> _{<i>i,t</i>} (rate, per 1000 population)	133.84	130.00	52.65	47.00	337.00
<i>HC</i> _{<i>i,t</i>} (index)	2.79	2.85	0.57	1.18	3.89
Panel B	Low-Income				
<i>GROP</i> _{<i>i,t</i>} (%)	1.46	1.75	8.85	-73.74	57.00
<i>ROP</i> _{<i>i,t</i>} (Millions, 2017 US\$)	9733.57	6517.69	10122.48	1192.95	80101.05
<i>INVR</i> _{<i>i,t</i>} (%)	16.63	14.89	10.53	-10.11	95.02
<i>WGR</i> _{<i>i,t</i>} (%)	2.47	2.56	1.92	-12.84	18.78
<i>DEPR</i> _{<i>i,t</i>} (%)	4.46	4.22	1.37	1.25	9.30
<i>LE15</i> _{<i>i,t</i>} (years)	50.21	50.13	5.76	19.43	63.81
<i>LE20</i> _{<i>i,t</i>} (years)	46.00	45.94	5.40	20.05	58.98
<i>LE30</i> _{<i>i,t</i>} (years)	38.00	37.78	4.50	19.89	49.42
<i>LE40</i> _{<i>i,t</i>} (years)	30.20	29.92	3.50	18.38	39.95
<i>LE50</i> _{<i>i,t</i>} (years)	22.62	22.23	2.66	14.20	30.80
<i>LE60</i> _{<i>i,t</i>} (years)	15.55	15.09	2.07	9.89	22.55
<i>MORT</i> _{<i>i,t</i>} (rate, per 1000 population)	318.00	310.00	117.32	68.00	871.00
<i>HC</i> _{<i>i,t</i>} (index)	1.59	1.44	0.51	1.01	3.61

Notes: Std. Dev., Min., and Max. denote the standard deviation, the minimum, and the maximum, respectively. *GROP*_{*i,t*} denotes the growth rate of real output per worker.

Deviating from the related literature, this study directly focuses on the health status of the workforce rather than that of the entire population. Therefore, instead of using conventional measures of population health status, including life expectancy at birth and infant or under-five mortality rates, the study uses age-specific measures of life expectancy and adult mortality. Life expectancy at higher ages provides a more appropriate measure to consider the productivity implications of health through the workforce. Similarly, using adult mortality rates helps to better understand the health status of the economically most productive age span. Furthermore, especially for high-income OECD countries, the burdens of non-communicable diseases (NCDs) and aging are relatively higher compared to infant mortality rates (Geppert et al., 2019; OECD, 2019). Therefore, it is more relevant to refer to adult mortality patterns to measure the current health status of the productive population in these countries. Accordingly, life expectancies at ages 15, 20, 30, 40, 50, and 60 are used in the analyses to consider the health status of the workforce. Life expectancy at a particular age refers to the average number of remaining years of life expected by individuals alive at these ages and excludes information on the population below that age. Hence, the measure of life expectancy used in this study covers the population: those just entering the labor market at ages 15 and 20, those in their prime working lives at ages 30, 40, and 50, and those approaching the end of their working lives and retirement at ages 60. Furthermore, adult mortality rates

between ages 15 and 60 are used to capture the risk of death between those ages of 15 and 60.¹⁰ The data on life expectancy at specific ages (in years) ($L15_{i,t}$, $L20_{i,t}$, $L30_{i,t}$, $L40_{i,t}$, $L50_{i,t}$, and $L60_{i,t}$) and on adult mortality rates ($MORT_{i,t}$) were obtained from the World Population Prospects (WPP) database of the United Nations (UN) Population Division (2019). The data for these two indicators are already provided at five-year intervals.

Panels A and B of Table 1 present the descriptive statistics of the series for OECD and low-income country groups over the years between 1955 and 2019. The study further uses non-overlapping time intervals that have been widely used in cross-country growth empirics to minimize business cycle effects, which inevitably dominate the short-run variation in growth rates. However, there is no consensus on the determination of the time intervals, even though it is difficult to select an appropriate time interval given the presence of cyclical effects (Temple, 1999). On the other hand, it is more likely to obtain more time series variation with a shorter interval than would be possible with a longer one (Islam, 1995; Bond et al., 2001; Ding and Knight, 2009, 2011). This study opts for non-overlapping 5-year time intervals as in Islam (1995), Bond et al. (2001), and Hoeffler (2002) to avoid modeling cyclical dynamics. For each country group, 13 time points are obtained by using the above setup. Hence, the study includes the following two final samples in the analyses: 38 OECD members and 58 low-income countries were observed over 5-year intervals for the period 1955-2019. All variables were used in their natural logarithms in the analyses.

4. EMPIRICAL FINDINGS

Prior to system GMM estimations, the stationarity properties of the series are examined by using first- and second-generation panel unit root tests (PURT), given the argument that the GMM estimators can be expected to perform poorly in situations where the series are close to being random walks (Bond, 2002: 143).¹¹ Overall, the results of the PURTs for both log-levels and first differences in logs show that the sample series are free from serious unit root issues.¹² Tables 2 and 3 below report the results of system GMM estimations for OECD and low-income countries, respectively. In all regressions, the left-hand side variable is the log-difference of real output per worker over a 5-year period. The lagged log-level of real output per worker is treated as predetermined, and all independent variables are treated as endogenous regressors in the regressions, i.e., they are assumed to be correlated with the shocks to real output per worker both in the current and in the previous periods. Furthermore, time dummies are included in all regressions to prevent the most likely forms of contemporaneous correlation since the GMM estimators assume that the disturbances are uncorrelated across individuals (Roodman, 2009). Each model is estimated using a one-step system GMM estimator. Most of the studies employing GMM estimators often rely on the results of the one-step estimator, though it is argued that the two-step estimator is always more efficient than the one-step estimator (Bond et al., 2001; Blundell et al., 2001; Hoeffler, 2002; Ding and Knight, 2009). This is because (i) the efficiency gains from using the two-step estimator are very small for the system GMM, (ii) the one-step estimator is more reliable for finite sample inference, even in the presence of non-normality and considerable heteroskedasticity (Blundell and Bond, 1998: 142), and (iii) unlike the two-step estimator, the independence of the one-step weight matrix on estimated parameters makes the approximations of the usual asymptotic distribution more precise (Blundell and Bond, 2000; Bond and Windmeijer, 2002). The results of Monte Carlo studies have further shown that for the two-step estimator, the asymptotic t -ratios can be seriously misleading in cases where the equivalent tests based on the one-step estimator are fairly accurate (Bond, 2002: 147).

The consistency of system GMM results depends on the validity of several key conditions. Therefore, the bottom parts of Tables 2 and 3 provide the test statistics to verify the validity of these following conditions. First, the consistency of system GMM depends on the validity of the instrumental variable set, which requires that there be no correlation between the instruments and the error term. This condition is tested by means of the Hansen (1982) test of overidentifying restrictions. Hansen (1982) has suggested the J -statistic to test the null hypothesis of the validity of all instruments. Hence, the non-rejection of the null implies that there is no correlation between the instruments and the error term, i.e., the instrument set is valid. Second, system GMM requires that the additional moment restrictions proposed by Blundell and Bond (1998) be valid. The C -statistic

¹⁰ Each measure covers the population aged 15-60 instead of 15-64 due to data availability.

¹¹ The time-series properties of the growth variables are largely ignored in micro-panel regressions due to a belief that time averaging helps to change the order of integration of the series (Phillips and Moon, 2000; Eberhardt and Teal, 2011). However, contrary to this belief, it is argued that time-averaging does not avoid the problem of non-stationarity (Granger, 1988; Granger and Siklos, 1995).

¹² The results and explanations of the PURTs are provided in Table A2 in Appendix A to save space and keep the flow of the paper.

produced by the difference-in-Hansen test is used to test the validity and the exogeneity of instrument subsets, which distinguishes the system GMM from the difference GMM estimator (Blundell and Bond, 2000). The p -values of the test statistics given at the bottom of each table show that the instruments and their subsets are all valid in all estimations. Third, the existence of autocorrelation should be checked to avoid using some lags as invalid instruments. In fact, negative first-order serial correlation may be expected in differences, but its evidence is uninformative (Roodman, 2009). To this end, Arellano and Bond (1991) have developed a z -test applied to the disturbances in differences to detect autocorrelation aside from the fixed effects in a dynamic panel data model. In general, the test considers the serial correlation of order $AR(k + 1)$ in the differences to check for the serial correlation of order $AR(k)$ in levels. Hence, the test detects lagged instruments that become invalid through autocorrelation. The idea of the test lies on the fact that if the disturbances are serially correlated of order k , then $y_{i,t-(k+1)}$ is endogenous to the kth lag of the disturbance term in the error term in differences and thus becomes a potentially invalid instrument (Roodman, 2009: 119). In this case, the instrument set should be restricted to lags $k + 2$ and longer of y_{it} . The bottom part of Table 2 provides the p -values of Arellano-Bond test statistics for first-, second-, and third-order autocorrelation. The results in all columns show that there is no second- or third-order serial correlation. On the other hand, the bottom part of Table 3 shows the p -values of the test statistics for first-, second-, third-, and fourth-order autocorrelation. The results in each column of Table 3 indicate that there are serial correlations up to fourth order. Therefore, the instrument set is restricted to lags above four in the estimations of low-income countries since the test results confirm the validity of using these higher lags. Lastly, the number of instruments used in the regressions should be less than or equal to the number of groups to avoid overfitting endogenous variables. This requirement is also met in each estimation.

Table 2 provides the results of system GMM estimations for OECD countries. Column (1) shows the estimation results for absolute convergence, which tests whether there exists a catch-up process among OECD countries independent of their preferences, technology, and workforce health status. According to the results, the coefficient of the lagged real output per worker is significantly negative, showing that 38 OECD members converge in an absolute sense. Column (2) shows the results based on the estimation of the basic Solow model, which neglects the roles of health and education. In line with the findings of growth empirics, the results provide strong support for absolute and faster conditional output convergence among high-income OECD countries (Barro and Sala-i-Martin, 1990; Barro, 1991; Mankiw et al., 1992; Barro and Lee, 1993, 1994; Islam, 1995). Furthermore, the findings show that the savings rate significantly and positively affects the rate of per-worker output growth, while the augmented rate of workforce growth has a significant and negative effect. Columns (3) – (8) show the findings when life expectancy at specific ages is included in the regressions as a proxy for the health status of the workforce. In each column, the results show evidence of significant output convergence conditional on the savings rate, the augmented rate of workforce growth, and the longevity measures. The inclusion of longevity indicators significantly accelerates the convergence process compared to the estimation of the basic Solow model in column (2). In this context, the highest rates are observed for ages 15 and 20, showing that improvements in the life expectancy of this age span allow OECD countries to converge faster, but the rate of convergence slightly decreases with rising age after age 20. The findings further indicate that a longer life expectancy at each age positively and significantly enhances output growth, except for the life expectancies at ages 50 and 60. The findings indicate that both the magnitude and significance of the coefficients gradually decrease with rising age. In this sense, the largest estimated effects of longevity on output growth are obtained for ages 15 and 20, indicating that a 1% increase in life expectancy at ages 15 and 20 is associated with about a 1.66% and 1.67% increase in the growth rate of real output per worker, respectively. That is, increases in the life expectancy of the younger workforce provide the largest contribution to the rate of output growth. The improvements in life expectancy between ages 30 and 40 have a significant and positive impact on output growth, but this impact is lower compared to those obtained for younger ages. However, the results in columns (7) – (8) indicate that improvements in longevity for ages 50 and 60 have positive but insignificant effects on output growth. The results in columns (3) – (8) further indicate that the magnitude of the coefficient of the savings rate increases with rising age. This finding may also reflect the fact that long-lived people have greater incentives to save for older ages (Lee et al., 2001; Mason and Lee, 2006). In this sense, the highest coefficient of the savings rate is obtained in column (8), in which the effect of life expectancy at age 60 is considered. This finding further indicates that increases in the savings of this age group, who are those approaching the end of their working lives and retirement, play a larger role in the growth process than the increases in their labor productivity through year gains. On the other hand, in each column, the augmented rate of workforce growth has a significantly negative impact on output growth. Lastly, column (9) adds adult mortality rates between ages

15 and 60 to the right-hand side of the regression equation, which practically measure the probability of dying young and are a reasonable inverse proxy for the good health status of the workforce (Caselli, 2005). According to the results, the estimated coefficient on adult mortality is significantly negative, implying that increases in adult mortality lessen per-worker output growth. Compared to the findings for longevity measures in columns (3) – (8), controlling for adult mortality (i) also raises the rate of output convergence among OECD countries, (ii) considerably decreases the positive growth effect of the savings rate, and (iii) lessens the negative growth effect of the augmented rate of workforce growth.

Columns (10) – (16) of Table 2 provide the results of system GMM estimations, which are controlled for human capital in the form of education. In each column, educational human capital has a positive but insignificant effect on output growth among OECD countries. The findings show evidence of significant output convergence in each column, but educational human capital has no significant effect on this process. Similar to the findings in columns (3) – (8), the rate of convergence slightly decreases with increasing age after age 20, and the lowest estimated rate of convergence is found in column (15), in which the regression includes the longevity at age 60. However, after controlling for education, the findings show that longer life expectancy positively and significantly enhances output growth only for the ages 15 and 20. Moreover, the magnitudes and significance of the coefficients of life expectancy at ages 15 and 20 are lower than those obtained in columns (3) – (4) of Table 2. For other age groups, the findings show that year gains have no significant effect on output growth. The results in columns (10) – (16) further indicate that the coefficients of the Solow variables, including the savings rate and the augmented rate of workforce growth, are highly significant. The highest coefficient of the savings rate is again obtained in column (15), in which the effect of life expectancy at age 60 is considered. The results in column (16) also show that adult mortality has a significant and negative effect on output growth, but its effect is larger compared to that in column (9), in which the effect of education is neglected. Once again, compared to longevity measures, controlling adult mortality further decreases the positive effect of the savings rate and the negative effect of workforce growth.

Table 3 gives the results for low-income countries. Similar to the findings of the OECD group, the results in columns (1) and (2) show evidence of absolute and faster conditional output convergence among 58 low-income countries. However, in each column, the estimated rate of convergence is lower than that obtained for OECD countries. Furthermore, the results in column (2) show that both the savings rate and the augmented rate of workforce growth have a significant and positive effect on output growth, but the growth effects of the savings rate are expectedly lower in magnitude than those obtained for OECD countries. Columns (3) – (8) show the findings when life expectancy at specific ages is included in the convergence regressions. In each column, the results show evidence of significant output convergence, whose rate further gains speed with the inclusion of longevity measures compared to column (2) of Table 3. According to the results in columns (3) – (8), longer life expectancy at each age has a significant and positive effect on output growth. However, the younger workforce, ages 15-20, still makes the largest contribution to output growth as in the OECD group. The findings indicate that during the 65-year period, a 1% increase in life expectancy at ages 15 and 20 is associated with about an 0.81% and 0.69% increase in the rate of per-worker output growth among 58 low-income countries, respectively. However, compared to OECD members, the increases in longevity at age 15 contribute more to output growth in low-income countries. This finding reflects different demographic and, hence, working-age dynamics between these two country groups. The magnitude and significance of the coefficients on longevity measures gradually decrease with rising age, as in the case of OECD countries, but the magnitude of this decrease is lower than those found for OECD countries. In other words, in low-income countries, the contributions of year gains to output growth are closer to each other for different age groups compared to OECD members. The improvements in longevity at ages 50 and 60 have a positive but insignificant effect on output growth. The results in columns (3) – (8) further show that the savings rate has a significant and positive effect on output growth. However, contrary to the findings in Table 2, the effects of the savings rate are small in magnitude and do not change noticeably with rising age. This finding indicates that low-level savings in low-income countries are more resilient to improvements in longevity. The findings in column (9) further show that increases in adult mortality significantly decrease per-worker output growth in low-income countries. However, for these countries, controlling for adult mortality does not lead to a considerable decrease in the growth effects of the savings rate.

Table 2: System GMM estimates: OECD countries

$\Delta \ln(ROP_{i,t})$	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
$\ln(ROP_{i,t-1})$	-0.226*** (0.073)	-0.286*** (0.070)	-0.379*** (0.071)	-0.386*** (0.071)	-0.349*** (0.066)	-0.337*** (0.063)	-0.321*** (0.059)	-0.299*** (0.051)	-0.360*** (0.083)	-0.343*** (0.059)	-0.351*** (0.061)	-0.324*** (0.058)	-0.297*** (0.058)	-0.296*** (0.057)	-0.276*** (0.055)	-0.344*** (0.071)
$\ln(INVR_{i,t})$		0.256*** (0.080)	0.269** (0.103)	0.261** (0.099)	0.296*** (0.104)	0.308*** (0.104)	0.314*** (0.102)	0.336*** (0.102)	0.228** (0.088)	0.278*** (0.103)	0.271*** (0.100)	0.296*** (0.103)	0.286*** (0.094)	0.290*** (0.093)	0.317*** (0.100)	0.248*** (0.089)
$\ln(AWGR_{i,t})$		-0.184*** (0.066)	-0.274*** (0.096)	-0.271*** (0.096)	-0.282*** (0.100)	-0.283*** (0.100)	-0.277*** (0.101)	-0.281*** (0.104)	-0.196** (0.080)	-0.251** (0.095)	-0.250** (0.094)	-0.259*** (0.096)	-0.251*** (0.094)	-0.247** (0.094)	-0.275*** (0.100)	-0.223** (0.084)
$\ln(LE15_{i,t})$			1.662** (0.770)							1.437* (0.761)						
$\ln(LE20_{i,t})$				1.671** (0.754)							1.470* (0.760)					
$\ln(LE30_{i,t})$					1.167* (0.652)							1.021 (0.636)				
$\ln(LE40_{i,t})$						0.931* (0.540)							0.591 (0.486)			
$\ln(LE50_{i,t})$							0.705 (0.460)							0.506 (0.434)		
$\ln(LE60_{i,t})$								0.522 (0.413)							0.433 (0.416)	
$\ln(MORT_{i,t})$									-0.172** (0.084)							-0.205** (0.093)
$\ln(HC_{i,t})$										0.052 (0.161)	0.054 (0.159)	0.075 (0.145)	0.100 (0.137)	0.104 (0.136)	0.070 (0.135)	0.084 (0.144)
Constant	2.597*** (0.824)	2.818*** (0.936)	-2.968 (2.826)	-2.781 (2.633)	-1.014 (2.222)	-0.058 (1.769)	0.743 (1.410)	1.232 (1.130)	4.494*** (1.397)	-2.573 (2.684)	-2.489 (2.544)	-0.853 (2.046)	0.648 (1.404)	1.057 (1.113)	1.227 (0.933)	4.353*** (1.330)
AR(1)	0.022	0.002	0.001	0.001	0.001	0.002	0.002	0.002	0.006	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.002
AR(2)	0.114	0.118	0.151	0.186	0.134	0.113	0.113	0.116	0.159	0.128	0.158	0.119	0.107	0.105	0.107	0.135
AR(3)	0.780	0.583	0.537	0.540	0.515	0.500	0.510	0.543	0.583	0.547	0.550	0.527	0.553	0.550	0.565	0.583
Hansen p-value	0.209	0.297	0.156	0.182	0.141	0.106	0.143	0.112	0.115	0.121	0.125	0.117	0.156	0.161	0.186	0.128
Diff. Hansen p-value	0.773	0.497	0.597	0.477	0.635	0.541	0.611	0.582	0.254	0.442	0.314	0.520	0.220	0.167	0.455	0.699
# of instruments	17	36	32	32	32	32	32	32	36	37	37	37	38	38	38	37
# of groups	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38

Notes: The dependent variable is $\Delta \ln(ROP_{i,t})$ in each case. Heteroskedasticity-consistent standard errors are in the parentheses. In each estimation, the instrument sets are collapsed following Roodman (2009). Hansen *p*-value and Diff. Hansen *p*-value show the *p*-values for the Hansen and difference-in-Hansen test statistics, respectively. The values reported for AR(1), AR(2), and AR(3) are the *p*-values for the z-test statistics to check for the serial correlation. The symbol # means the number. The superscripts ***, **, and * denote the significance levels at 1%, 5%, and 10%, respectively.

Table 3: System GMM estimates: Low-income countries

$\Delta \ln(ROP_{i,t})$	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
$\ln(ROP_{i,t-1})$	-0.128** (0.056)	-0.147*** (0.047)	-0.170*** (0.041)	-0.168*** (0.042)	-0.163*** (0.042)	-0.164*** (0.043)	-0.165*** (0.044)	-0.163*** (0.044)	-0.169*** (0.043)	-0.172*** (0.052)	-0.172*** (0.049)	-0.169*** (0.050)	-0.172*** (0.050)	-0.175*** (0.051)	-0.170*** (0.053)	-0.172*** (0.050)
$\ln(INVR_{i,t})$		0.128** (0.048)	0.131** (0.051)	0.131** (0.050)	0.130*** (0.049)	0.129*** (0.049)	0.132*** (0.049)	0.131*** (0.049)	0.133*** (0.050)	0.181*** (0.066)	0.155** (0.063)	0.153** (0.062)	0.154** (0.062)	0.167** (0.066)	0.179*** (0.068)	0.159** (0.062)
$\ln(AWGR_{i,t})$		0.330** (0.142)	0.014 (0.187)	0.054 (0.182)	0.112 (0.176)	0.151 (0.169)	0.188 (0.166)	0.227 (0.161)	0.138 (0.148)	0.037 (0.215)	0.019 (0.208)	0.059 (0.196)	0.084 (0.188)	0.080 (0.185)	0.112 (0.182)	0.067 (0.185)
$\ln(LE15_{i,t})$			0.809** (0.343)							0.678* (0.366)						
$\ln(LE20_{i,t})$				0.689** (0.328)							0.635* (0.344)					
$\ln(LE30_{i,t})$					0.520* (0.287)							0.528* (0.295)				
$\ln(LE40_{i,t})$						0.510* (0.291)							0.558* (0.309)			
$\ln(LE50_{i,t})$							0.464 (0.314)							0.598* (0.341)		
$\ln(LE60_{i,t})$								0.383 (0.332)							0.409 (0.337)	
$\ln(MORT_{i,t})$									-0.172** (0.069)							-0.183** (0.080)
$\ln(HC_{i,t})$										0.329 (0.206)	0.386* (0.201)	0.395* (0.203)	0.391* (0.200)	0.383* (0.204)	0.395* (0.213)	0.335* (0.196)
Constant	1.235** (0.513)	0.317 (0.506)	-2.041* (1.040)	-1.602 (0.981)	-1.007 (0.854)	-0.926 (0.835)	-0.717 (0.809)	-0.420 (0.796)	1.842** (0.820)	-1.916* (1.074)	-1.607 (1.001)	-1.201 (0.842)	-1.221 (0.816)	-1.182 (0.822)	-0.583 (0.742)	1.772* (0.931)
AR(1)	0.849	0.448	0.498	0.535	0.562	0.554	0.545	0.538	0.585	0.513	0.584	0.617	0.618	0.624	0.626	0.644
AR(2)	0.000	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AR(3)	0.030	0.022	0.044	0.038	0.032	0.031	0.029	0.028	0.026	0.034	0.031	0.028	0.028	0.028	0.026	0.024
AR(4)	0.513	0.254	0.538	0.505	0.456	0.411	0.364	0.332	0.416	0.577	0.587	0.554	0.521	0.525	0.524	0.534
Hansen p-value	0.331	0.531	0.177	0.227	0.262	0.235	0.205	0.245	0.217	0.290	0.446	0.488	0.456	0.484	0.565	0.281
Diff. Hansen p-value	0.283	0.246	0.363	0.520	0.482	0.381	0.233	0.164	0.243	0.165	0.224	0.285	0.352	0.373	0.375	0.330
# of instruments	41	39	40	40	40	40	40	40	40	42	42	42	42	42	42	42
# of groups	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58

Notes: The dependent variable is $\Delta \ln(ROP_{i,t})$ in each case. Heteroskedasticity-consistent standard errors are in the parentheses. In each estimation, the instrument sets are collapsed following Roodman (2009). Hansen p -value and Diff. Hansen p -value show the p -values for the Hansen and difference-in-Hansen test statistics, respectively. The values reported for AR(1), AR(2), AR(3) and AR(4) are the p -values for the z -test statistics to check for the serial correlation. The symbol # means the number. The superscripts ***, **, and * denote the significance levels at 1%, 5%, and 10%, respectively.

Lastly, columns (10) – (16) give the results of system GMM estimations when the education component of human capital is controlled in the regressions. Unlike the findings of OECD countries, human capital in the form of education has a significant and positive effect on output growth, except for column (10) considering the effects of longevity at age 15. In each column, the results show evidence of significant conditional output convergence among low-income countries. Furthermore, controlling for human capital in the form of education leads to higher rates of convergence for each age group compared to the columns (3) – (8) of Table 3. However, after controlling for educational human capital, the findings show that longer life expectancy only at ages 15-50 positively and significantly enhances output growth. For the age group of 60, the findings show that improvements in longevity have no significant effect on output growth. The results in columns (10) – (16) further indicate that the savings rate has a significant and positive effect on output growth, and its effects become larger in magnitude in each column after controlling for education. The highest coefficient of the savings rate is obtained in column (15), in which the effect of life expectancy at age 60 is considered. The results in column (16) also show that adult mortality has a significant and negative effect on output growth, but its effect becomes larger in magnitude compared to column (9), after controlling for educational human capital. However, excepting for column (2), the augmented rate of workforce growth has no significant impact on output growth among low-income countries.

5. CONCLUDING REMARKS AND POLICY IMPLICATIONS

This study aims to examine the role of workforce health status on output growth and the convergence process in OECD and low-income countries over a 65-year period. Particularly, the main aim of the study is to focus exactly on the growth effects of the workforce health status specific to different age groups among two structurally different income groups, for which the empirical evidence is still mixed. In this sense, the study employs two different health indicators, life expectancy at ages 15 to 60 and adult mortality between ages 15 to 60, to proxy for the health status of a country's most productive age span. A dynamic panel data estimator, the system GMM, is used in the analyses due to its superior features over other panel data estimators. It allows for more precise and unbiased estimates of the Solow convergence variables. Although it is not quite accurate to compare the findings of the study with those of the previous studies, mainly due to the differences in the methodology and health proxies used, the overall results of this study reinforce the empirical regularities of economic growth. In other words, the findings of the study (i) provide support for absolute and faster conditional output convergence among structurally similar countries, (ii) show that good health status is an ultimate trigger of the transition to sustained productivity and output growth, and (iii) indicate that the inclusion of health indicators significantly accelerates the convergence process in each country group.

The details of the findings are as follows: First, the findings of the study show that higher longevity at ages 15 to 40 has a positive, sizable, and statistically significant effect on aggregate output growth in OECD and low-income countries. In particular, the increases in the longevity of the younger workforce provide the largest contribution to the rate of output growth. For the OECD group, the increases in longevity at age 20 contribute more to growth, while this age span is falling to 15 in low-income countries. Second, the inclusion of age-specific longevity measures significantly accelerates the convergence process for each age in both country groups. However, after age 20, the rate of convergence slightly decreases with increasing age in each country group. On the other hand, year gains at ages 50 and 60 have no significant effect on output growth in both country groups. Third, for OECD countries, the growth-enhancing effects of the savings rate rise remarkably with the inclusion of health measures and rising age. Especially, controlling the longevity of people at age 60 leads to the highest contribution to the savings rate in OECD countries. However, for low-income countries, where income is generally allocated to satisfy the consumption of basic needs, the estimated rates of savings continue to remain low regardless of age. Fourth, the findings show that increases in adult mortality adversely affect output growth and convergence patterns among both country groups. Its negative effects on growth arise through the loss of human capital at productive ages and decreases in the incentives to invest in physical capital, particularly in OECD countries. Fifth, the augmented rate of workforce growth has a significant and negative effect on output growth among OECD countries, indicating that higher longevity and lower mortality reduce fertility rates and population growth, which further trigger the accumulation of human capital, especially in post-transitional countries (Soares, 2005; Cervellati and Sunde, 2011; Hansen and Lønstrup, 2015). However, the effects of the workforce growth rate are positive but insignificant for low-income country group. Lastly, the findings show that human capital in the form of education has no significant effect on output growth among OECD countries, while it has a significantly positive and larger effect in low-income countries with relatively low levels of human capital. In low-

income countries, controlling human capital in the form of education further increases the speed of convergence and raises the coefficients of health indicators in magnitude. However, in OECD countries, the inclusion of educational human capital decreases the significance and magnitude of the coefficients on longevity for each age and lowers the estimated rates of convergence. For OECD countries, the findings indicate that longer life expectancy positively and significantly enhances output growth only for the ages 15 and 20 after controlling for education, but there is no significant effect of longevity on output growth at other ages. However, the negative effects of adult mortality on growth become larger in magnitude in each country group after controlling for educational human capital.

The policy implications of the study are clear. Policies to increase economic growth should favor investments in health, as the findings of the study indicate that the years during which the productive population of a country remains healthy are likely to be important for explaining productivity and output differences between countries. Particularly, raising health investments, providing health care provisions, and promoting healthier lifestyles for those that are between the ages of 15 and 40 will remarkably contribute to the long-run output growth and faster elimination of productivity gaps among both OECD and low-income countries. Policymakers should also be aware that decreasing adult mortality in each income group will remarkably enhance long-run output growth through its benefits on labor productivity and increased savings. Furthermore, the findings of the study show that the growth-enhancing effects of the savings outweigh the growth-enhancing effects of increasing productivity through year gains among the elderly workforce, which is notably high in OECD countries. Therefore, creating an efficient investment environment by means of incentives for private savings for the elderly workforce will remarkably promote long-run output growth in these countries. However, for low-income countries, the overall level of savings should be increased at each age to obtain sustained economic growth in the long run. The findings of the study further show that the simultaneous inclusion of both health and education measures leads to faster convergence rates due to the quick setting of diminishing returns in low-income countries with relatively low levels of health and educational human capital. Therefore, policymakers need to be aware that the ability of low-income countries to remain productive crucially depends on improvements in both the health and education status of the workforce. On the other hand, for OECD countries, the results of the study show that implementing health-enhancing policies seems to be more urgent. However, the results of the study further show that there is a need for future research in OECD countries to further understand the growth effects of health and educational human capital. Lastly, the results of the study contain further implications about the adverse impacts of the COVID-19 pandemic on the country's economies. The pandemic has caused the life expectancy at birth to fall, especially in OECD countries in 2020, with particularly large decreases in the United States (1.6 years) and Spain (1.5 years) (OECD, 2021: 80). Additionally, according to the WHO (2022), 53% of the excess deaths associated with COVID-19 among middle-income countries were concentrated in lower-middle-income countries, while high- and low-income countries accounted for 15% and 4% of the global excess deaths during the last two years. Additionally, according to the report of the OECD (2021), over 1.8 million excess deaths were recorded across OECD countries in 2020, compared to the average number of deaths experienced over the five previous years (OECD, 2021: 84). The findings of this study imply that poor health status of the workforce, through decreases in life expectancy and increases in adult mortality, incurs higher costs to a country in terms of reduced productivity, lower savings, and hence lower long-run output growth. Therefore, given the findings of this study, policymakers need to urgently take serious measures to enhance the health status of the existing workforce to counteract a possible future slowdown in productivity and economic growth among both OECD and low-income countries.

APPENDIX A

Table A1: List of sample countries

OECD Members (38)		Low-Income Countries (58)	
Australia	Republic of Korea	Algeria	Madagascar
Austria	Slovakia	Angola	Mali
Belgium	Slovenia	Bangladesh	Mauritania
Canada	Spain	Belize	Mongolia
Chile	Sweden	Benin	Morocco
Colombia	Switzerland	Bolivia	Mozambique
Costa Rica	Turkey	Burkina Faso	Myanmar
Czechia	United Kingdom	Burundi	Nepal
Denmark	United States	Cambodia	Nicaragua
Estonia		Cameroon	Niger
Finland		Central African Republic	Nigeria
France		Congo	Pakistan
Germany		Côte d'Ivoire	Philippines
Greece		Democratic Republic of the Congo	Rwanda
Hungary		Egypt	Senegal
Iceland		El Salvador	Sierra Leone
Ireland		Eswatini	Sri Lanka
Israel		Ethiopia	Sudan
Italy		Gambia	Syrian Arab Republic
Japan		Ghana	Tajikistan
Latvia		Haiti	Togo
Lithuania		Honduras	Tunisia
Luxembourg		India	Tanzania
Mexico		Indonesia	Uganda
Netherlands		Iran	Ukraine
New Zealand		Kenya	Viet Nam
Norway		Kyrgyzstan	Yemen
Poland		Lao People's Democratic Republic	Zambia
Portugal		Lesotho	Zimbabwe

Notes: According to the World Bank country classification by income, OECD countries include 34 high-income countries that have a GNI per capita (calculated using the World Bank Atlas method) of \$12,696 or more in 2020 and also four upper-middle-income countries, Colombia, Costa Rica, Mexico, and Turkey, which have a GNI per capita of \$5,790, \$11,530, \$8,480, and \$9,050, respectively, in 2020. Low-income countries include the countries that have a GNI per capita of \$4,095 or less in 2020.

Table A2: The results of PURTs^a

PANEL A		OECD Sample			
	<i>LLC</i> <i>Adjusted t*</i>	<i>IPS</i> <i>W – t-stat.</i>	<i>Fisher</i> <i>ADF</i>	<i>Pesaran</i> ^b <i>CADF Z(t – bar)</i>	<i>Pesaran</i> <i>CIPS</i>
Log-Level					
<i>GROP_{i,t}</i>	-31.137***	-30.431***	815.676***	-8.616***	-3.393***
<i>ROP_{i,t}</i>	-11.064***	-2.216**	138.648***	2.901	-2.531
<i>INVR_{i,t}</i>	-3.848***	-7.946***	208.669***	-1.924**	-2.701**
<i>AWGR_{i,t}</i>	-21.099***	-19.716***	511.562***	-5.170***	-2.561
<i>HC_{i,t}</i>	-7.997***	-0.934	108.962***	-4.479***	-2.383
First Differences in Logs					
<i>GROP_{i,t}</i>	-5.984***	-36.445***	1103.380***	-9.047***	-3.646***
<i>ROP_{i,t}</i>	-30.339***	-30.006***	823.657***	-8.442***	-3.393***
<i>INVR_{i,t}</i>	-33.890***	-32.701***	925.711***	-6.217***	-2.881***
<i>AWGR_{i,t}</i>	-15.766***	-28.851***	795.455***	-5.506***	-3.439***
<i>HC_{i,t}</i>	1.678	-2.950***	109.774***	-4.599**	-2.625*
PANEL B		Low-Income Sample			
Log-Level					
<i>GROP_{i,t}</i>	-34.492***	-31.964***	1080.260***	-7.488***	-3.781***
<i>ROP_{i,t}</i>	-1.786**	0.032	136.382*	1.234	-2.767***
<i>INVR_{i,t}</i>	-2.342***	-4.554***	192.941***	-1.339*	-2.644**
<i>AWGR_{i,t}</i>	-6.945***	-14.179***	499.457***	-2.907***	-2.048
<i>HC_{i,t}</i>	-7.322***	-1.110	181.895***	7.411	-2.008
First Differences in Logs					
<i>GROP_{i,t}</i>	-10.470***	-41.600***	1496.180***	-5.214***	-4.610***
<i>ROP_{i,t}</i>	-34.629***	-31.836***	1076.960***	-7.412***	-3.781***
<i>INVR_{i,t}</i>	-40.680***	-41.823***	1447.130***	-3.747***	-3.835***
<i>AWGR_{i,t}</i>	-18.372***	-38.475***	1409.040***	-7.971***	-3.619***
<i>HC_{i,t}</i>	3.931	2.237	68.127	-4.288***	-2.810***

Notes: The null hypothesis is the existence of a unit root for each test. An intercept and a linear time trend are included in each unit root test for each series, as all series exhibit an upward trend for all countries in the panel. The Akaike Information Criterion (AIC) is used to determine the optimal lag lengths in each test. ***, **, and * denote significance levels at 1%, 5%, and 10%, respectively. For the series on health measures, the tests cannot be performed as the data were originally provided at five-year intervals.

^a Considering the asymptotic properties of the sample series, three first-generation PURTs proposed by Levin, Lin, and Chu (LLC) (2002), Im, Pesaran, and Shin (IPS) (2003), and Maddala and Wu (MW) (1999), as well as a second-generation PURT suggested by Pesaran (2007), are employed to identify the stationarity properties of the annual series since no panel unit root test is free from some statistical shortcomings. The test proposed by LLC (2002) assumes that all panels have the same common autoregressive parameter for the lagged dependent variable, while MW (1999) and IPS (2003) relax this assumption of homogeneity by allowing for a more realistic assumption of heterogeneous autoregressive coefficients in the Dickey-Fuller (DF) regressions.

^b On the other hand, the test proposed by Pesaran (2007) allows for the presence of cross-sectional dependence. The table above provides both the pooled version of the individual CADF statistics and their averages, known as the cross-sectionally augmented IPS (CIPS) statistic. Furthermore, to test for the presence of cross-sectional dependence (CD), the Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) test, the Pesaran (2004, 2021) CD and scaled LM tests, and the bias-corrected scaled LM test of Baltagi, Feng, and Kao (2012) are implemented in the study. The results show that the null hypothesis of no cross-sectional dependence is rejected in each case. Although the results are not reported to save space, they are available from the author upon request.

REFERENCES

- Acemoglu, D. and Johnson, S. (2007). "Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth", *Journal of Political Economy*, 115/6, 925-985. <https://doi.org/10.1086/529000>
- Ahn, S. C. and Schmidt, P. (1995). "Efficient Estimation of Models for Dynamic Panel Data", *Journal of Econometrics*, 68/1, 5-27. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01641-C](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01641-C)
- Ahn, S. C. and Schmidt, P. (1997). "Efficient Estimation of Dynamic Panel Data Models: Alternative Assumptions and Simplified Estimation", *Journal of Econometrics*, 76/1-2, 309-321. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(95\)01793-3](https://doi.org/10.1016/0304-4076(95)01793-3)
- Ainsworth, M. and Over, M. (1994). "AIDS and African Development", *The World Bank Research Observer*, 9/2, 203-240. <https://doi.org/10.1093/wbro/9.2.203>
- Anderson, T. W. and Hsiao, C. (1981). "Estimation of Dynamic Models with Error Components", *Journal of the American Statistical Association*, 76/375, 598-606. 10.1080/01621459.1981.10477691
- Anderson, T. W. and Hsiao, C. (1982). "Formulation and Estimation of Dynamic Models Using Panel Data", *Journal of Econometrics*, 18/1, 47-82. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(82\)90095-1](https://doi.org/10.1016/0304-4076(82)90095-1)
- Arellano, M. and Bover, O. (1995). "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models", *Journal of Econometrics*, 68/1, 29-51. 10.1016/0304-4076(94)01642-D
- Arellano, M. and S. Bond. (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations", *The Review of Economic Studies*, 58/2, 277-297. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- Arora, S. (2001). "Health, Human Productivity, and Long-Term Economic Growth", *The Journal of Economic History*, 61/3, 699-749. <http://www.jstor.org/stable/2698133>
- Arrow, K. J. (1962). "The Economic Implications of Learning by Doing", *The Review of Economic Studies*, 29/3, 155-173. <https://doi.org/10.2307/2295952>
- Baltagi, B. H. and Kao, C. (2001). "Nonstationary Panels, Cointegration in Panels and Dynamic Panels: A Survey", *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels* (Advances in Econometrics, 15) (Eds. B. H. Baltagi, T. B. Fomby, and R. Carter Hill), Emerald Group Publishing Limited, Bingley. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15002-9](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15002-9)
- Baltagi, B. H., Feng, Q., and Kao, C. (2012). "A Lagrange Multiplier Test for Cross-Sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model", *Journal of Econometrics*, 170/1, 164-177. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2012.04.004>
- Bane, J. (2018). "Human Capital and Economic Growth in Developing Countries: Evidences from Low- and Middle-Income African Countries", *Determinants of Economic Growth in Africa* (Ed. A. Heshmati), Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76493-1_8
- Barro, R. J. (1991). "Economic Growth in a Cross Section of Countries", *The Quarterly Journal of Economics*, 106/2, 407-443. <https://doi.org/10.2307/2937943>
- Barro, R. J. (1996). "Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study", NBER Working Paper Series No. 5698. <https://doi.org/10.3386/w5698>
- Barro, R. J. and Lee, J. W. (1993). "Losers and Winners in Economic Growth", *The World Bank Economic Review*, 7/supplement 1, 267-298. https://doi.org/10.1093/wber/7.suppl_1.267
- Barro, R. J. and Lee, J. W. (1994). "Sources of Economic Growth", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, North-Holland, 1-46. [https://doi.org/10.1016/0167-2231\(94\)90002-7](https://doi.org/10.1016/0167-2231(94)90002-7)
- Barro, R. J. and Sala-i-Martin, X. (1990). "Economic Growth and Convergence across the United States", NBER Working Paper Series No 3419. <https://doi.org/10.3386/w3419>
- Barro, R. J. and Sala-i-Martin, X. (1991). "Convergence across States and Regions", *Brookings Papers on Economic Activity*, 22/1, 107-182. <https://doi.org/10.2307/2534639>
- Barro, R. J. and Sala-i-Martin, X. (1992). "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100/2, 223-251. <https://doi.org/10.1086/261816>
- Barro, R. J. and Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic Growth*, 2nd Edition, MIT Press, Cambridge.
- Baumol, W. J. and Wolff, E. N. (1988). "Productivity Growth, Convergence, and Welfare: Reply", *American Economic Review*, 78/5, 1155-1159.

- Becker, G. S. (1962). "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis", *Journal of Political Economy* (Part 2: Investment in Human Beings), 70/5, 9-49. <https://doi.org/10.1086/258724>
- Becker, G. S. (2007). "Health As Human Capital: Synthesis and Extensions", *Oxford Economic Papers*, 59/3, 379-410. <https://doi.org/10.1093/oep/gpm020>
- Behrman, J. R. (1996). "The Impact of Health and Nutrition on Education", *The World Bank Research Observer*, 11/1, 23-37. <https://doi.org/10.1093/wbro/11.1.23>
- Benhabib, J. and Spiegel, M. M. (1994). "The Role of Human Capital in Economic Development Evidence from Aggregate Cross-Country Data", *Journal of Monetary Economics*, 34/2, 143-173. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(94\)90047-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(94)90047-7)
- Bhargava, A., Jamison, D. T., Lau, L. J., and Murray, C. J. L. (2001). "Modeling the Effects of Health on Economic Growth", *Journal of Health Economics*, 20/3, 423-440. [https://doi.org/10.1016/S0167-6296\(01\)00073-X](https://doi.org/10.1016/S0167-6296(01)00073-X)
- Bleakley, H. (2010). "Health, Human Capital, and Development", *Annual Review of Economics*, 2, 283-310. <https://doi.org/10.1146/annurev.economics.102308.124436>
- Bloom, D. E. and Canning, D. (2000). "The Health and Wealth of Nations", *Science*, 287/5456, 1207-1209. <https://doi.org/10.1126/science.287.5456.1207>
- Bloom, D. E. and Williamson, J. G. (1998). "Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia", *The World Bank Economic Review*, 12/3, 419-455. <https://doi.org/10.1093/wber/12.3.419>
- Bloom, D. E., Canning, D. and Malaney, P. N. (1999). "Demographic Change and Economic Growth in Asia", *CID Working Paper Series 1999.15*, Harvard University, Cambridge, MA.
- Bloom, D. E., Canning, D., and Fink, G. (2014). "Disease and Development Revisited", *Journal of Political Economy*, 122/6, 1355-1366. <https://doi.org/10.1086/677189>
- Bloom, D. E., Canning, D., and Graham, B. (2003). "Longevity and Life-Cycle Savings", *Scandinavian Journal of Economics*, 105/3, 319-338. <https://doi.org/10.3386/w8808>
- Bloom, D. E., Canning, D., and Sevilla, J. (2004). "The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach", *World Development*, 32/1, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2003.07.002>
- Bloom, D. E., Canning, D., Kotschy, R., Prettnner, K., and Schünemann, J. J. (2019). "Health and Economic Growth: Reconciling the Micro and Macro Evidence", NBER Working Paper Series No. w26003. <https://doi.org/10.3386/w26003>
- Bloom, D. E., Sachs, J. D., Collier, P., and Udry, C. (1998). "Geography, Demography, and Economic Growth in Africa", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998/2, 207-295. <https://doi.org/10.2307/2534695>
- Blundell, R. and S. Bond. (1998). "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*, 87/1, 115-143. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8)
- Blundell, R. and S. Bond. (2000). "GMM Estimation with Persistent Panel Data: An Application to Production Functions", *Econometric Reviews*, 19/3, 321-340. <https://doi.org/10.1080/07474930008800475>
- Blundell, R., S. Bond, and F. Windmeijer. (2001). "Estimation in Dynamic Panel Data Models: Improving on the Performance of the Standard GMM Estimator", *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels* (Advances in Econometrics, 15) (Eds. B. H. Baltagi, T. B. Fomby, and R. Carter Hill), Emerald Group Publishing Limited, Bingley. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15003-0](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15003-0)
- Bond, S. R. (2002). "Dynamic Panel Data Models: A Guide to Micro Data Methods and Practice", *Portuguese Economic Journal*, 1/2, 141-162. <https://doi.org/10.1007/s10258-002-0009-9>
- Bond, S. R. and Windmeijer, F. (2002). "Finite Sample Inference for GMM Estimators in Linear Panel Data Models", CeMMAP Working Paper No. CWP04/02. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.311061>
- Bond, S. R., Hoeffler, A., and Temple, J. R. (2001). "GMM Estimation of Empirical Growth Models", CEPR Discussion Paper No. 3048.
- Breusch, T. S., and Pagan, A. R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics", *The Review of Economic Studies*, 47/1, 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Bucci, A., Carbonari, L., and Trovato, G. (2019). "Health and Income: Theory and Evidence for OECD Countries", *Human Capital and Economic Growth*, (Eds. A. Bucci, K. Prettnner, and A. Prskawetz), Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21599-6_6

- Bucci, A., Carbonari, L., Ranalli, M., and Trovato, G. (2021). "Health and Economic Development: Evidence from Non-OECD Countries", *Applied Economics*, 53/55, 6348-6375. <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1939856>
- Caselli, F. (2005). "Accounting for Cross-Country Income Differences", *Handbook of Economic Growth* (Vol. 1A), (Eds. P. Aghion and S. Durlauf), Elsevier, North Holland. [https://doi.org/10.1016/S1574-0684\(05\)01009-9](https://doi.org/10.1016/S1574-0684(05)01009-9)
- Caselli, F., Esquivel, G., and Lefort, F. (1996). "Reopening the Convergence Debate: A New Look at Cross-Country Growth Empirics", *Journal of Economic Growth*, 1/3, 363-389. <https://doi.org/10.1007/BF00141044>
- Cervellati, M. and Sunde, U. (2011). "Life Expectancy and Economic Growth: The Role of The Demographic Transition", *Journal of Economic Growth*, 16/2, 99-133. <https://doi.org/10.1007/s10887-011-9065-2>
- Chakraborty, S. (2004). "Endogenous Lifetime and Economic Growth", *Journal of Economic Theory*, 116/1, 119-137. <https://doi.org/10.1016/j.jet.2003.07.005>
- De Long, J. B. (1988). "Productivity Growth, Convergence, and Welfare: Comment", *American Economic Review*, 78/5, 1138-1154.
- Ding, S. and Knight, J. (2009). "Can the Augmented Solow Model Explain China's Remarkable Economic Growth? A Cross-Country Panel Data Analysis", *Journal of Comparative Economics*, 37/3, 432-452. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2009.04.006>
- Ding, S. and Knight, J. (2011). "Why Has China Grown So Fast? The Role of Physical and Human Capital Formation", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 73/2, 141-174. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2010.00625.x>
- Durlauf, S. N., Johnson, P. A., and Temple, J. R. W. (2005). "Growth Econometrics", *Handbook of Economic Growth* (Vol. 1A), (Eds. P. Aghion and S. Durlauf), Elsevier, North Holland. [https://doi.org/10.1016/S1574-0684\(05\)01008-7](https://doi.org/10.1016/S1574-0684(05)01008-7)
- Eberhardt, M. and Teal, F. (2011). "Econometrics for Grumblers: A New Look at the Literature on Cross-Country Growth Empirics", *Journal of Economic Surveys*, 25/1, 109-155. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2010.00624.x>
- Erdil, E. and Yetkiner, I. H. (2009). "The Granger-Causality Between Health Care Expenditure and Output: A Panel Data Approach", *Applied Economics*, 41/4, 511-518. <https://doi.org/10.1080/00036840601019083>
- Evans, P. and Karras, G. (1996). "Convergence Revisited", *Journal of Monetary Economics*, 37/2, 249-265. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(96\)90036-7](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(96)90036-7)
- Feenstra, R. C., Inklaar, R., and Timmer, M. P. (2015). "The Next Generation of the Penn World Table", *American Economic Review*, 105/10, 3150-3182. <https://doi.org/10.1257/aer.20130954>
- Gallup, J. L. and Sachs, J. D. (2000). "The Economic Burden of Malaria", CID Working Paper Series 2000.52, Harvard University, Cambridge, MA.
- Gallup, J. L., Sachs, J. D., and Mellinger, A. D. (1999). "Geography and Economic Development", *International Regional Science Review*, 22/2, 179-232. <https://doi.org/10.1177/016001799761012334>
- Geppert, C., Guillemette, Y., Morgavi, H., and Turner, D. (2019). "Labour Supply of Older People in Advanced Economies: The Impact of Changes to Statutory Retirement Ages", OECD Economics Department Working Papers No. 1554, OECD Publishing: Paris. <https://doi.org/10.1787/b9f8d292-en>
- Granger, C. W. (1988). "Aggregation of Time Series Variables-A Survey", Institute for Empirical Macroeconomics Discussion Paper No. 1, Federal Reserve Bank of Minneapolis.
- Granger, C. W. J. and Siklos, P. L. (1995). "Systematic Sampling, Temporal Aggregation, Seasonal Adjustment, and Cointegration Theory and Evidence", *Journal of Econometrics*, 66/1-2, 357-369. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01622-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01622-7)
- Groot, W. and Van Den Brink, H. M. (2007). "The Health Effects of Education", *Economics of Education Review*, 26/2, 186-200. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2005.09.002>
- Grossman, M. (1972). *The Demand for Health: A Theoretical and Empirical Investigation*, Columbia University Press, New York. <https://doi.org/10.7312/gros17900>
- Gyimah-Brempong, K. and Wilson, M. (2004). "Health Human Capital and Economic Growth in Sub-Saharan African and OECD Countries", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44/2, 296-320. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2003.07.002>

- Hamoudi, A. A. and Sachs, J. D. (1999). "Economic Consequences of Health Status: A Review of the Evidence", CID Working Paper Series 1999.30, Harvard University, Cambridge, MA.
- Hansen, C. W. and Lønstrup, L. (2015). "The Rise in Life Expectancy and Economic Growth in the 20th Century", *The Economic Journal*, 125/584, 838-852. <https://doi.org/10.1111/ecoj.12261>
- Hansen, L. P. (1982). "Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators", *Econometrica*, 50/4, 1029-1054. <https://doi.org/10.2307/1912775>
- Hartwig, J. (2010). "Is Health Capital Formation Good for Long-Term Economic Growth? Panel Granger-Causality Evidence for OECD Countries", *Journal of Macroeconomics*, 32/1, 314-325. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2009.06.003>
- Heshmati, A. (2001). "On the Causality Between GDP and Health Care Expenditure in Augmented Solow Growth Model", SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance No. 423, Stockholm School of Economics.
- Hoeffler, A. E. (2002). "The Augmented Solow Model and the African Growth Debate", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64/2, 135-158. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.00016>
- Howitt, P. (2005). "Health, Human Capital, and Economic Growth: A Schumpeterian Perspective", *Health and Economic Growth: Findings and Policy Implications*, (Eds. G. López-Casasnovas, B. Rivera, and L. Currais), MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3451.003.0005>
- Hsiao, C. (2014). *Analysis of Panel Data*, 3rd Edition, Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139839327>
- ILOSTAT (2021a). Employment-to-population ratio by sex and age-ILO modelled estimates, November 2021. <https://ilostat.ilo.org/data/#>
- ILOSTAT (2021b). Working-age population by sex and age-ILO modelled estimates, November 2021. <https://ilostat.ilo.org/data/#>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., and Shin, Y. (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 115/1, 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Islam, N. (1995). "Growth Empirics: A Panel Data Approach", *The Quarterly Journal of Economics*, 110/4, 1127-1170. <https://doi.org/10.2307/2946651>
- Jamison, D. T., Lau, L. J., and Wang, J. (2005). "Health's Contribution to Economic Growth in an Environment of Partially Endogenous Technical Progress", *Health and Economic Growth: Findings and Policy Implications*, (Eds. G. López-Casasnovas, B. Rivera, and L. Currais), MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3451.003.0007>
- Knight, M., Loayza, N., and Villanueva, D. (1993). "Testing the Neoclassical Theory of Economic Growth: A Panel Data Approach", *International Monetary Fund (Staff Papers)*, 40/3, 512-541. <https://doi.org/10.2307/3867446>
- Knowles, S. and Owen, P. D. (1995). "Health Capital and Cross-Country Variation in Income Per Capita in the Mankiw-Romer-Weil Model", *Economics Letters*, 48/1, 99-106. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(94\)00577-0](https://doi.org/10.1016/0165-1765(94)00577-0)
- Knowles, S. and Owen, P. D. (1997). "Education and Health in an Effective Labour Empirical Growth Model", *The Economic Record*, 73/223, 314- 328. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1997.tb01005.x>
- Lee, R., A. Mason, and T. Miller (2001). "Saving, Wealth, and Population", *Population Matters: Demographic Change, Economic Growth, and Poverty in the Developing World*, (Eds. N. Birdsall, A. C. Kelley, and S. W. Sinding), Oxford University Press, Oxford.
- Lee, R., Mason, A., and Miller, T. (2000). "Life Cycle Saving and the Demographic Transition: The Case of Taiwan", *Population and Development Review*, 26/Supplement: Population and Economic Change in East Asia, 194-219.
- Levin, A., Lin, C. F., and Chu, C. S. J. (2002). "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", *Journal of Econometrics*, 108/1, 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Levine, R. and Renelt, D. (1992). "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions", *American Economic Review*, 82/4, 942-963.
- Levine, R., Loayza, N., and Beck, T. (2000). "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes", *Journal of Monetary Economics*, 46/1, 31-77. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(00\)00017-9](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(00)00017-9)

- Lucas, R. E. (1988). "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22/1, 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Maddala, G. S. and Wu, S. (1999). "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and A New Simple Test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61/S1, 631-652. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1631>
- Madsen, J. B. (2018). "Health-Led Growth since 1800", *Macroeconomic Dynamics*, 22/4, 961-1000. <https://doi.org/10.1017/S1365100516000468>
- Mankiw, N. G., Romer, D., and Weil, D. N. (1992). "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107/2, 407-437. <https://doi.org/10.2307/2118477>
- Mason, A. and Lee, R. (2006). "Reform and Support Systems for the Elderly in Developing Countries: Capturing the Second Demographic Dividend", *Genus*, 62/2, 11-35.
- Mátyás, L. and Sevestre, P. (2008). *The Econometrics of Panel Data: Fundamentals and Recent Developments in Theory and Practice*, 3rd Edition, Springer, Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/978-3-540-75892-1>
- Mayer, D. (2001a). "The Long-Term Impact of Health on Economic Growth in Latin America", *World Development*, 29/6, 1025-1033. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00026-2](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00026-2)
- Mayer, D. (2001b). "The Long-Term Impact of Health on Economic Growth in Mexico, 1950-1995", *Journal of International Development*, 13/1, 123-126. <https://doi.org/10.1002/jid.764>
- McDonald, S. and Roberts, J. (2002). "Growth and Multiple Forms of Human Capital in an Augmented Solow Model: A Panel Data Investigation", *Economics Letters*, 74/2, 271-276. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(01\)00539-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(01)00539-0)
- Mushkin, S. J. (1962). "Health as an Investment", *Journal of Political Economy*, 70/5, 129-157. <https://doi.org/10.1086/258730>
- Muysken, J., Ziesemer, T. H. W., and Yetkiner, I. H. (1999). "Health, Labour Productivity and Growth", Maastricht Economic Research Institute on Innovation and Technology (MERIT) Research Memoranda No. 028. <https://doi.org/10.26481/umamer.1999028>
- Nickell, S. (1981). "Biases in Dynamic Models with Fixed Effects", *Econometrica*, 49/6, 1417-1426 <https://doi.org/10.2307/1911408>
- OECD (2019). *Working Better with Age, Ageing and Employment Policies*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/c4d4f66a-en>
- OECD (2020). *Promoting an Age-Inclusive Workforce: Living, Learning and Earning Longer*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/59752153-en>
- OECD (2021), *Health at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/ae3016b9-en>
- OECD (2022). Employment Rate by Age Group (Indicator). (21.4.2022). <https://doi.org/10.1787/084f32c7-en>
- Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels", IZA Discussion Paper No. 1240, <https://docs.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, M. H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22/2, 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H. (2021). "General Diagnostic Tests for Cross-Sectional Dependence in Panels", *Empirical Economics*, 60/1, 13-50. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>
- Phillips, P. C. and Moon, H. R. (2000). "Nonstationary Panel Data Analysis: An Overview of Some Recent Developments", *Econometric Reviews*, 19/3, 263-286. <https://doi.org/10.1080/07474930008800473>
- Rebelo, S. (1991). "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, 99/3, 500-521. <https://doi.org/10.1086/261764>
- Rivera, B. and Currais, L. (1999a). "Income Variation and Health Expenditure: Evidence for OECD countries", *Review of Development Economics*, 3/3, 258-267. <https://doi.org/10.1111/1467-9361.00066>
- Rivera, B. and Currais, L. (1999b). "Economic Growth and Health: Direct Impact or Reverse Causation?", *Applied Economic Letters*, 6/11, 761-764. <https://doi.org/10.1080/135048599352367>
- Rivera, B. and Currais, L. (2003). "The Effect of Health Investment on Growth: A Causality Analysis", *International Advances in Economic Research*, 9/4, 312-323. <https://doi.org/10.1007/BF02296180>

- Romer, P. M. (1990). "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, 98/5, 71-102. <https://doi.org/10.1086/261725>
- Roodman, D. (2009). "How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata", *Stata Journal*, 9/1, 86-136. <https://doi.org/10.1177/1536867X0900900106>
- Sachs, J. D. and Warner, A. M. (1997). "Fundamental sources of long-run growth", Papers and Proceedings of the Hundred and Fourth Annual Meeting of the American Economic Association, *American Economic Review*, 87/2, 184-188.
- Sala-i-Martin, X. (1996a). "Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence", *European Economic Review*, 40/6, 1325-1352. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00029-1](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00029-1)
- Sala-i-Martin, X. (1996b). "The Classical Approach to Convergence Analysis", *The Economic Journal*, 106/437, 1019-1036. <https://doi.org/10.2307/2235375>
- Schultz, T. W. (1960). "Capital Formation by Education", *Journal of Political Economy*, 68/6, 571-583. <https://doi.org/10.1086/258393>
- Schultz, T. W. (1961). "Investment in Human Capital", *American Economic Review*, 51/1, 1-17.
- Shastri, G. K. and Weil, D. N. (2003). "How much of cross-country income variation is explained by health?", *Journal of the European Economic Association*, 1/2-3, 387-396. <https://doi.org/10.1162/154247603322391026>
- Soares, R. R. (2005). "Mortality Reductions, Educational Attainment, and Fertility Choice", *American Economic Review*, 95/3, 580-601. <https://doi.org/10.1257/0002828054201486>
- Solow, R. M. (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 70/1, 65-94. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Swan, T. W. (1956). "Economic Growth and Capital Accumulation", *Economic Record*, 32/2, 334-361. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1956.tb00434.x>
- Swift, R. (2011). "The Relationship between Health and GDP in OECD Countries in the Very Long Run", *Health Economics*, 20/3, 306-322. <https://doi.org/10.1002/hec.1590>
- Temple, J. (1999). "The New Growth Evidence", *Journal of Economic Literature*, 37/1, 112-156. <https://doi.org/10.1257/jel.37.1.112>
- Tompa, E. (2002). "The Impact of Health on Productivity: Empirical Evidence and Policy Implications", *The Review of Economic Performance and Social Progress*, 2/2012, 181-198.
- United Nations, World Population Prospects (2019). Department of Economic and Social Affairs, Population Division. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
- Uzawa, H. (1965). "Optimum Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth", *International Economic Review*, 6/1, 18-31. <https://doi.org/10.2307/2525621>
- Van Zon, A. and Muysken, J. (2001). "Health and Endogenous Growth", *Journal of Health Economics*, 20/2, 169-185. [https://doi.org/10.1016/S0167-6296\(00\)00072-2](https://doi.org/10.1016/S0167-6296(00)00072-2)
- Van Zon, A. and Muysken, J. (2003). "Health as a Principal Determinant of Economic Growth", Maastricht Economic Research Institute on Innovation and Technology (MERIT), Infonomics Research Memorandum Series No. 021. <https://doi.org/10.26481/umamer.2003021>
- Webber, D. J. (2002). "Policies to Stimulate Growth: Should We Invest in Health or Education?", *Applied Economics*, 34/13, 1633-1643, <https://doi.org/10.1080/00036840110115109>
- Weil, D. N. (2007). "Accounting for the Effect of Health on Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 122/3, 1265-1306. <https://doi.org/10.1162/qjec.122.3.1265>
- Weil, D. N. (2014). "Health and Economic Growth", *Handbook of Economic Growth* (Vol. 2), (Eds. P. Aghion and S. Durlauf), Elsevier, North Holland. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53540-5.00003-3>
- WHO (2022, 5 May). "14.9 million excess deaths associated with the COVID-19 pandemic in 2020 and 2021", News Release. (Accessed on 21 May 2022). <https://www.who.int/news/item/05-05-2022-14.9-million-excess-deaths-were-associated-with-the-covid-19-pandemic-in-2020-and-2021>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.12.2022 ✓Accepted/Kabul:10.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1213770

Research Article/Araştırma Makalesi

Erdoğan, H. H. ve Enginkaya, E. (2023). "Müze Ziyaretlerindeki Deneysel Tüketimin Boyutları", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss.165-184.

MÜZE ZİYARETLERİNDEKİ DENEYİMSEL TÜKETİMİN BOYUTLARI*

Hasan Hüseyin ERDOĞAN**, Ebru ENGİNKAYA***

Öz

Müzeler kültürel endüstrilerde artan rekabetle birlikte pazarlama alanının inceleme konularından biri haline gelmiştir. Bu kapsamda, literatürde müze deneyimini inceleyen deneysel tüketim odaklı ve müşteri deneyimi yönetimi odaklı iki tür araştırma yaklaşımının geliştiği görülmektedir. Deneysel tüketim odaklı çalışmalar müze ziyaretlerinde ortaya çıkan müşteri deneyimi türleri ile müşterilerin bu deneyimlere karşı verdikleri tepkilere odaklanılmışlardır. Müşteri deneyimi yönetimi odaklı çalışmalarda ise hizmetle ilgili deneysel uyarıcılar irdelenmiştir. Bu çalışmalar müze deneyimi ile ilgili farklı bulgular sunmuş olsalar da müzede ortaya çıkan deneyim türleri ve çıktılarını kapsayıcı bir şekilde sınıflandırma konusunda yetersiz kalmışlardır. Dolayısıyla, bu çalışmada deneysel tüketim yaklaşımını benimseyen önceki çalışmalar üzerinde bir sistematik literatür analizi gerçekleştirilerek müze ziyaretlerinde ortaya çıkan deneyim türlerini ve çıktılarını içeren detaylı bir kavramsal model geliştirilmiştir. Çalışmanın bulguları müze ve pazarlama literatürü ve ilgili profesyoneller için katkılar sunmaktadır. Özellikle, ziyaretçi kaynaklı deneyimlerle birlikte daha önce göz ardı edilen ortam kaynaklı deneyimlerin deneyim türü olarak sınıflandırılmasıyla literatüre yenilikçi bir bakış açısı sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Müze deneyimi, Müze pazarlaması, Deneysel tüketim, Deneysel pazarlama, Müşteri deneyimi.

DIMENSIONS OF EXPERIENTIAL CONSUMPTION AT MUSEUM VISITS

Abstract

Along with increasing competition in cultural industries, museums have emerged as a research subject of the marketing field. Accordingly, two research streams, experiential consumption-oriented and customer experience management-oriented studies, have evolved. Experiential consumption-oriented studies focused on the experience types and outputs that occur in the museum. On the other hand, customer experience management-oriented studies discussed service-related stimuli in the museum. Although these studies offered diverse findings, they remained insufficient in identifying types and outcomes of experiences that emerge in the museum comprehensively. Thereby, this study developed a detailed conceptual model that includes experience types and outputs by employing a systematic literature review on experiential consumption-oriented studies. The findings contribute to the museum and marketing literature and related professionals. Especially, an innovative perspective is offered to the literature by identifying environment-based experiences, which were previously neglected, as experience type along with the visitor-based experiences.

Keywords: Museum experience, Museum marketing, Experiential consumption, Experiential marketing, Customer experience.

*Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında Yıldız Teknik Üniversitesi, İşletme Yönetimi programı kapsamında hazırladığı doktora tezinden üretilmiştir.

**Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: hherdogan@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9838-0421>)

***Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: engink@yildiz.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1137-3470>)

GİRİŞ

Toplumu eğitme, kültürel ve tarihi mirası arşivleme, koruma ve sergileme işlevleri olan müzeler toplumsal açıdan kritik öneme sahip kuruluşlardır ve bu misyonları sayesinde kişisel ve sosyal faydalar oluşturmaktadırlar (Ambrose ve Paine, 2006). Bununla birlikte, müzeler ziyaretçiler için öğrenme deneyiminin yanında, keyif, eğlence, etkileşim, nostalji, anlamlılık ve estetik gibi çeşitli deneyimler elde etme imkânı sunmaktadırlar (Othman vd., 2011). Bu sebeple müze gezileri tüketiciler tarafından en çok tercih edilen dinlenme aktivitelerinden biri haline gelmiştir (Cross, 2015). Diğer yandan, çoğunlukla kâr amacı gütmeyen kurum statüsünde oldukları için önceleri pazarlama ve rekabet konusunda aktif olmayan müzeler kültürel endüstrilerdeki artan rekabetle birlikte pazarlama stratejileri geliştirme ve ziyaretçilerine nitelikli deneyimler sunma yarışına girmişlerdir (Kesner, 2006). Böylelikle hem tüketici hem de müzeler tarafındaki gelişmeler sebebiyle müzeler ve özellikle müze deneyimi konusu pazarlama alanının gündemine gelmiştir.

Jain vd. (2017) gelecek çalışmalar için müşteri deneyimi tipolojilerine, öncüllerine ve çıktıklarına odaklanmayı önermişlerdir. Bu öneriden yola çıkarak bu çalışmada şu araştırma sorularına cevap aranmıştır: “müzedeki hangi müşteri deneyimi türleri ortaya çıkmaktadır?”, “müze deneyimini etkileyen faktörler nelerdir?”, “müze deneyiminin çıktıkları nelerdir?”. Bu amaçla müze deneyimi ile ilgili olarak şekillendirici faktörler, deneyim türleri ve çıktıklarını irdeleyen çalışmalar taranmıştır. Tarama sonucunda bu çalışmaların müze ziyaretlerindeki deneyimsel uyarıcılar ile ortaya çıkan deneyim türleri ve çıktıklarını çeşitli yönleriyle inceledikleri tespit edilmiştir. Ancak müşteri deneyimi literatüründe genel kapsamlarda geliştirilenlere (Becker ve Jaakkola, 2020; Jain vd., 2017) benzer şekilde, bu boyutları tüm yönleriyle ortaya koyan detaylı bir kavramsal çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla müze ziyaretleri kapsamında önceki çalışmaları özetleyerek müzedeki tüketimin deneyimsel boyutlarına ışık tutan bir çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda müşteri deneyimi literatüründe gerçekleştirilen önceki sistematik literatür taraması (Becker ve Jaakkola, 2020; Jain vd., 2017) çalışmalarında izlenen yöntem esas alınarak literatür taranmıştır. Tarama sonucunda, müşteri deneyimi konusunda genel kapsamda ortaya çıkan araştırma yaklaşımlarına (Becker ve Jaakkola, 2020; Forlani ve Pencarelli, 2019) benzer şekilde, bu çalışmalarda da iki tür araştırma yaklaşımının benimsendiği göze çarpmıştır. Bunlar müze içerisinde ziyaretçilerin edindiği tüketim olayına odaklanan deneyimsel tüketim temelli ve müze içerisinde sunulan hizmete odaklanan deneyim yönetimi temelli yaklaşımlardır. Müzedeki tüketim deneyimine odaklanan çalışmalarda müze ziyaretçilerinin edindiği deneyimlerin türleri ve çıktıklarına odaklanılırken; yönetim odaklı çalışmalarda ise müze ziyareti sırasında ziyaretçilerin edindiği deneyimi uyaran unsurlar incelenmiştir. Bu çalışmalarda vurgulanan deneyimsel uyarıcı, deneyim türü ve deneyim çıktısı boyutlarının çevresel uyarıcılara odaklanan müze hizmet ortamı çalışmalarında esas alınan uyarıcı-organizma-tepki (S-O-R) modelindeki boyutlar ile örtüşmesi müşteri deneyimi ve hizmet ortamı konuları arasında kavramsal bir köprü kurularak müze deneyimlerinin daha iyi anlaşılmasının mümkün olduğunu göstermiştir. S-O-R modeline dayalı çalışmalar, genellikle çevresel uyarıcıları, çevresel uyarıcıların tüketiciler üzerinde bıraktığı etkiyi ve çevreye karşı tüketicilerin verdikleri davranışsal tepkileri incelemiştir. Müşteri deneyimi çalışmalarında ise çevresel boyutlarla birlikte çeşitli uyarıcı, deneyim ve deneyim çıktısı türleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda, müze ziyaretlerindeki deneyimsel tüketimin genişletilmiş bir S-O-R modeli ile açıklanabileceği görülmektedir. Böylece, bu çalışmada müze deneyimini deneyimsel tüketim bakış açısıyla irdeleyen çalışmalarda vurgulanan hususlar derlenerek S-O-R modeli temelli bir müze deneyimi kavramsal modeli geliştirilmiştir.

Bu makale teorik ve uygulamada kullanılmaya elverişli çeşitli katkılar sunmaktadır. Kavramsal model müze deneyimleri ile ilgili literatürdeki eksikliğe hitap etmektedir. Ayrıca, müze profesyonelleri için ziyaretlerdeki deneyimsel tüketimin boyutlarını betimleyen bir rehber niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte, müşteri deneyimi literatürünün göz ardı ettiği ortam kaynaklı deneyimlerin deneyim türü olarak ele alınmasıyla literatüre yenilikçi bir bakış açısı sunulmaktadır.

Bir sonraki bölümde çalışmanın dayandığı kavramsal çerçeve özetlenmiştir. Sonrasında, uygulanan araştırma yöntemi anlatılmaktadır. Ardından, geliştirilen müze deneyimi kavramsal modeli tanıtılmaktadır. Sonuç, Tartışma ve Öneriler bölümünde ise çalışmanın literatüre sunduğu katkı ve yöneticiler ve profesyoneller ile sonraki çalışmalar için sunulan öneriler tartışılmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Müşteri deneyimi ve S-O-R modeli pazarlama alanının ilgisini çeken iki araştırma konusudur. Literatür incelendiğinde bu iki konunun birçok açıdan kesiştiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde, öncelikle müşteri deneyimi ve S-O-R modelinin kavramsal bağlamda nasıl örtüştüğü tartışılmakta; sonrasında, müze deneyimini konu edinen çalışmalarda hangi yaklaşımların izlendiği ve hangi ziyaretçi deneyim türleri ile çıktılarının vurgulandığı özetlenmektedir.

S-O-R Modeli ile Müşteri Deneyimi Arasındaki İlişkiler

Çevresel psikoloji alanının bir konusu olan insan ve çevre arasındaki ilişki zamanla pazarlama alanının ilgisini çeken bir konu olmuştur. Pazarlama literatürü bu ilişki konusunda genellikle Mehrabian ve Russell (1974) tarafından önerilen S-O-R modelini esas almıştır. Uyarıcı (S), organizma (O) ve davranışsal tepki (R) kısımlarından oluşan S-O-R modeline göre çevresel uyarıcılar (S) tüketicinin duygusal durumunu (O) etkilemekte ve etkilenen duygusal durum tüketicinin çevreye karşı davranışsal tepkilerini (R) şekillendirmektedir (Mehrabian ve Russell, 1974). Pazarlama çalışmaları modeli uyarlayarak tüketim ortamlarındaki çevresel faktörler konusunda detaylı açıklamalar sunmuş ve konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar arasında, özellikle hizmet ortamı (servicescape) (Bitner, 1992), hizmet çevresi (service environment) (Baker, 1986) ve atmosferik (atmospherics) (Kotler, 1973) çalışmaları öne çıkmıştır. Bunlardan kronolojik olarak ilki olan atmosferik Kotler (1973) tarafından bir pazarlama aracı olarak tanıtılmıştır. Atmosferik kavramı ile yazar, çevreye ortamın renk, parlaklık, boyut, şekil, ses şiddeti ve hacmi, koku ve ferahlık gibi duyu unsurlarının kullanılarak müşterilerin düşünsel ve duygusal durumlarının etkilenebileceğini ve sonucunda satın alma olasılıklarının arttırılabileceğini ima etmiştir. Diğer yandan, Baker (1986) tüketicilerin hizmet çevresi konusundaki değerlendirmelerinin gösterdikleri davranışları şekillendirdiğini öne sürmüştür. Yazara göre hizmet çevresi uyarıcıları ambiyansla ilgili, tasarımsal ve sosyal bileşenlerden oluşmaktadır. Ambiyans bileşeni hava kalitesi, gürültü, koku ve temizlik gibi unsurları nitelerken; tasarım bileşeni mimari, renk, stil, aksesuar, desen ve ürün sunumu gibi estetik ve boyut, konfor, yerleşim/mekan düzenlemesi ve tabelalar gibi işlevsel faktörleri içermektedir. Sosyal boyutu ise diğer müşterilerin ve çalışanların sayısı, görünümü ve davranışları oluşturmaktadır. Bu kapsamda kronolojik olarak en son gelen ve aynı zamanda en çok tanınan ve benimsenen model ise Bitner'e (1992) ait "hizmet ortamı" modelidir. Yazar, ambiyans, mekansal düzen ve işlevsellik, işaret, sembol ve eserler boyutlarını içeren hizmet ortamı uyarıcıları ile ilgili oluşan algıların tüketicilerde fizyolojik, duygusal ve düşünsel tepkiler oluşturduğunu ve bu tepkilerin davranışsal tepkilerle sonuçlandığını öne sürmüştür.

S-O-R modelinin "S" kısmı konusunda Russell ve Mehrabian (1976) mümkün olduğunca az sayıda çevresel uyarıcı belirlemeyi ve bunları ölçmeye çalışmaktansa çevreye karşı verilen anlık tepkileri niteleyen "O" kısmına odaklanmayı önermişlerdir. Yazarlar bu kapsamda zevk, uyarılma ve baskınlıktan oluşan duygusal tepkilerin ölçülmesini tavsiye etmişlerdir. Sonraki bazı çalışmalar (Park vd., 2019; Lockwood ve Pyun, 2019; Siu vd., 2012; Turley ve Bolton, 1999; Sherman vd., 1997) bu doğrultuda tüketicilerin çevreye karşı verdikleri duygusal tepkiler üzerine incelemeler gerçekleştirmişlerdir. Ancak Bitner (1992) tarafından gündeme getirilen düşünsel (inançlar, sınıflandırma, sembolik anlam), duygusal (ruh hali, tutum) ve fizyolojik (ağrı, rahatlık, hareket, fiziksel uyum) tepkiler, "O" kısmı için daha ayrıntılı bir açıklama sağlamıştır. Tüketim ortamlarındaki çevreye karşı verilen davranışsal tepkileri niteleyen "R" kısmı ile ilgili olarak ise memnuniyet (Turley ve Milliman, 2000), keşfetmek (Mehrabian ve Russell, 1974), giriş yapmak (Bitner, 1992), para harcamak (Turley ve Milliman, 2000; Bitner, 1992; Kotler, 1973), kalmak, sadakat/bağlılık (Bitner, 1992; Mehrabian ve Russell, 1974), tekrar deneyimleme ve ağızdan ağıza iletişim (Park vd., 2019; Lockwood ve Pyun, 2019; Quintal vd., 2015) gibi davranışsal tepkiler üzerinde durulmuştur.

Müşteri deneyimi literatürü incelendiğinde, ilginç bir şekilde, bazı çalışmaların müşteri deneyimini açıklarken S-O-R modelinde işaret edilen uyarıcı-organizma-davranışsal tepki örgüsüne vurgu yaptıkları görülmektedir. Örneğin, Jain vd. (2017: 649) müşteri deneyimini "insanlar, nesnelere, süreçler ve çevre ile bütünleşmiş bir dizi etkileşimi (S) içeren; düşünsel, duygusal, duyu (O) ve davranışsal (R) tepkilere yol açan" bir süreç olarak tanımlamışlardır. Lemke vd. (2011) müşteri tarafından değerlendirilen (O) deneyim kalitesinin (iletişim, hizmet ve kullanım karşılaştırmaları) (S) ilişki kurma çıktılarına (R) yol açtığını ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, bazı

araştırmacılar (Stein ve Ramaseshan, 2020; Lemke vd., 2011; Zomerdiijk ve Voss, 2010; Verhoef vd., 2009; Berry vd., 2002) fiziksel özellikler, sosyal çevre ve hizmet/ürün kalitesi gibi müşteri deneyimlerine etki eden uyarıcıları (S) incelemişlerdir. Bazı çalışmalarda ise ziyaretçilerin edindiği duyuşsal, duyuşsal, düşünsel, sosyal ve yaşam tarzıyla ilgili deneyimler (O) (Gentile vd., 2007; Schmitt, 1999) ve memnuniyet, sadakat, olumlu ağızdan ağıza iletişim ve tekrar deneyimleme (Jain vd., 2017; Hwang ve Seo, 2016) gibi davranışsal çıktılar ele alınmıştır.

Müze Deneyimi Çalışmalarında İzlenen Yaklaşımlar ve Vurgulanan Deneyim Boyutları

Pazarlama bakış açısıyla müzedeki müşteri deneyimini irdeleyen çalışmalar incelendiğinde, Kesner'in (2006) de belirttiği üzere, müşteri deneyimi konusunda gelişen araştırma yaklaşımlarına (Becker ve Jaakkola, 2020; Forlani ve Pencarelli, 2019) paralel şekilde, tüketim odaklı ve yönetim odaklı iki tür araştırma yaklaşımının geliştiği görülmektedir. Yönetim odaklı çalışmalarda müze tarafından sunulan deneyimsel uyarıcılara odaklanılmıştır. Müze ziyaretlerindeki deneyimsel tüketim odaklı çalışmalarda ise müşteri deneyimi literatürüne benzer şekilde duyuşsal (Ober-Heilig vd., 2014; Dirsehan, 2012), duyuşsal, düşünsel (Packer ve Ballantyne, 2016; Ober-Heilig vd., 2014; Dirsehan, 2012; Chan, 2009; Kesner, 2006; Pekarik vd., 1999), sosyal (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Kirchberg ve Tröndle, 2015; Lee ve Smith, 2015; Chan, 2009; Pekarik vd., 1999), kişisel/içe dönük (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Cameron ve Gatewood, 2000; Pekarik vd., 1999) deneyimler ele alınmıştır. Bazı çalışmalarda diğer sektörler kapsamında irdelenen deneyim türlerinden farklı bir niteliğe sahip olan ve ziyaretçilerin genellikle eserlerle kurduğu etkileşim aracılığıyla ortaya çıkan obje (Pekarik vd., 1999), anlamlılık (Othman vd., 2011) ve huşu (Graburn, 1977) deneyimleri incelenmiştir.

Bununla birlikte, müze mimarisi ile ziyaretçi deneyimi arasında sıkı bir ilişki olduğu birçok çalışmada vurgulanmıştır (Jakobsen, 2012; Hillier ve Tzortzi, 2006; Sirefman, 1999). Bazı çalışmalarda (Packer, 2014; Schorch, 2013; Goulding, 2000) ziyaretçilerin müze binasıyla ilgili edindikleri deneyimler ele alınmıştır. Benzer şekilde, Doering'in (1999) hizmet ortamı faktörlerinin müzeler kapsamında incelenerek ziyaretçi deneyiminin daha iyi anlaşılabilmesi konusundaki önermesinden yola çıkan bazı araştırmacılar, müzedeki ortam faktörlerini S-O-R modeli temelli atmosfer (Forrest, 2013; Kottasz, 2006), hizmet çevresi (Bonn vd., 2007) ve hizmet ortamı (Conti vd., 2020; Packer, 2008) yaklaşımlarını esas alarak incelemişlerdir. Bu çalışmalarda genel olarak ziyaretçilerin müzedeki ambiyans, tasarım ve sosyal faktörlerle ilgili deneyimleri irdelenmiştir.

Diğer yandan, bazı çalışmalar ortaya çıkan değer (Mencarelli vd., 2020; Chronis, 2005; Passebois ve Aurier, 2004) ve duyuş türlerini (de Rojas ve Camarero, 2008; de Rojas ve Camarero, 2006) ele alırken; bazı çalışmalar ziyaretçi türleri (Falk, 2006), ziyaretçi motivasyonu türleri (Ober-Heilig vd., 2014), ziyaretçi deneyim beklentileri (Sheng ve Chen, 2012; Cameron ve Gatewood, 2000) ve tüketim eğilimleri (Mencarelli vd., 2010) konularında araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalarda değinilen bazı unsurlar da müzedeki deneyimsel tüketimin boyutları hakkında ipuçları ortaya koymaktadır.

Müzedeki deneyim çıktılarını inceleyen çalışmalarda ise müze deneyimi ile memnuniyet (Siu vd., 2022; Nowacki ve Kruczek, 2021; Vesci vd., 2021; Hyun vd., 2018; Bideci ve Albayrak, 2018; Forgas-Coll vd., 2017; Dirsehan, 2012; Mehmetoglu ve Engen, 2011; de Rojas ve Camarero, 2008; de Rojas ve Camarero, 2006; Harrison ve Shaw, 2004), davranışsal niyetler (Forgas-Coll vd., 2017), sadakat (Ober-Heilig vd., 2014), ağızdan ağıza iletişim (Vesci vd., 2021; Conti vd., 2020; Dirsehan, 2012; Bonn vd., 2007; de Rojas ve Camarero, 2006; Harrison ve Shaw, 2004), tekrar deneyimleme (Dirsehan, 2012; Bonn vd., 2007; Harrison ve Shaw, 2004) ve yoğunlaştırma (Antón vd., 2018) arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada, kültürel endüstrilerdeki gelişmelerle birlikte pazarlama alanının gündemine gelen müze ziyaretlerindeki deneyimsel tüketimi daha iyi anlamak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, gelecek çalışmalar için sunulan müşteri deneyimi tipolojilerine, öncüllerine ve çıktıklarına odaklanma önerisinden (Jain vd., 2017) yola çıkılarak, müzedeki ziyaretçi deneyiminin ne olduğu, nasıl şekillendiği ve nelere sebep olduğu sorularına cevap aranmıştır. Gerçekleştirilen literatür incelemesinde müze deneyimi üzerine pazarlama bakış açısıyla birçok inceleme yapıldığı göze çarpmıştır. Bu çalışmalarda müze deneyimini ortaya çıkaran unsurlar, müzede edinilen müşteri deneyimi türleri ve müzede müşterilerin verdikleri deneyimsel tepkiler gibi müze deneyiminin

çeşitli yönleri ele alınmıştır. Ancak, müzede gerçekleştirilen deneysel tüketimin boyutlarını tüm detaylarıyla ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Diğer yandan, müşteri deneyimini genel kapsamda inceleyen bazı çalışmalarda (Becker ve Jaakkola, 2020; Jain vd., 2017) kapsamlı literatür taramaları gerçekleştirilerek müşteri deneyimi tanımlamaları derlenmiş, izlenen araştırma yaklaşımları sınıflandırılmış, detaylı kavramsal modeller geliştirilmiş ve sonraki çalışmalar için araştırma önerileri sunulmuştur. Bu bağlamda, müze deneyimleri ile ilgili önceki çalışmaları özetleyen ve müze ziyaretlerinde gerçekleştirilen deneysel tüketimin boyutlarını detaylarıyla ortaya koyan bir çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda, bu çalışmada önceki sistematik literatür taramalarında (Becker ve Jaakkola, 2020; Jain vd., 2017) uygulanan yöntem esas alınmıştır. Böylece, uluslararası veri tabanlarında müze deneyimi konusundaki araştırmalar konuyu yansıtmaya anahtar kelimelerle (müze deneyimi, ziyaretçi deneyimi, müze ve ziyaretçi deneyimi, müzedeki müşteri deneyimi, müze ve müşteri deneyimi, müzedeki deneysel tüketim, müze ve deneysel tüketim, müzede deneysel pazarlama, müze ve deneysel pazarlama, müze deneyim pazarlaması, müze ve deneyim pazarlaması) taranmış ve tarama sonucunda tespit edilen çalışmalar detaylı bir şekilde baştan sona incelenerek deneysel pazarlama bakış açısıyla müzedeki müşteri deneyimi tipolojilerini, öncüllerini ve çıktılarını irdeleyen çalışmalar belirlenmiştir. Belirlenen çalışmaların detaylı olarak incelenmesi sonucunda, Becker ve Jaakkola (2020) tarafından müşteri deneyimi konusunda önerilen kavramsal modele benzer; uyarıcı, deneyim ve çıktı boyutlarını içeren detaylı bir müze deneyimi modelinin geliştirilebileceği görülmüştür. Ancak Becker ve Jaakkola'nın (2020) çalışmalarından farklı şekilde bu çalışmada alt boyutları da kapsayan daha detaylı bir model geliştirmek hedeflenmiştir. Bu yüzden, sadece müze ziyaretlerinde ortaya çıkan ziyaretçi deneyimi türleri ve çıktılarını irdeleyen çalışmalara odaklanılmasına karar verilmiş ve deneysel uyarıcılara odaklanan çalışmalar literatür taramasından çıkarılmıştır. Tespit edilen çalışmalarda vurgulanan hususlar temel alınarak bir müze deneyimi kavramsal modeli geliştirilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Etik kurallara uygunluğu Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 20.10.2021 tarih ve 2021/08 No'lu toplantıda alınan kararla onaylanan araştırmada gerçekleştirilen sistematik literatür taraması sonucunda, müzecilik (International Journal of Heritage Studies, Museum Management and Curatorship (5), Curator: The Museum Journal (6), Visitor Studies (3), Journal of Museum Education/Roundtable Reports(2)), turizm (International Journal of Contemporary Hospitality Management, Tourism Management (3), Current Issues in Tourism, International Journal of Tourism Research, Journal of Hospitality Marketing & Management, Annals of Tourism Research, Journal of Travel Research, International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, Journal of China Tourism Research, Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism), pazarlama (Journal of Marketing Management, Marketing Intelligence & Planning, European Journal of Marketing (2), International Review on Public and Nonprofit Marketing (2), Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing, Journal of Consumer Marketing), sanat/kültür (Social & Cultural Geography, International Journal of Arts Management(3), Daedalus, Arts and the Market/Arts Marketing: An International Journal(2), Journal of Aesthetics & Culture), işletme (Journal of Service Management, The TQM Journal(2), Bogazici Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies), tarih (The Public Historian) ve psikoloji (Environment and Behavior) alanlarında yayın yapan 31 uluslararası endeksli ((SSCI (12), SSCI-AHCI (4), AHCI (3), ESCI (11) ve Scopus -bu çalışmanın gerçekleştirildiği tarihteki endeksler esas alınmıştır-) dergide 1977-2022 yılları arasında yayınlanan 42'si araştırma, 8'i derleme ve 1'i uzman yorumu türünde olmak üzere 51 makale ile 1 kitap (Falk ve Dierking, 1992), 2 kitap bölümü (Packer, 2014; Hillier ve Tzortzi, 2006) ve 1 bildirinin (Othman vd., 2011) müzedeki deneysel tüketiminin boyutları konusunda bilgi sunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda vurgulanan hususlar Tablo 1'de özetlenmektedir. Bu hususlardan yararlanarak oluşturulan kavramsal model (Şekil 1) aşağıda tanıtılmaktadır.

Deneysel Tüketim Yaklaşımı ile Bir Müze Deneyimi Kavramsal Modeli

Bu çalışma Russell ve Mehrabian'ın (1976) önerilerine paralel bir şekilde uyarıcılardan ziyade tüketicilerin onları nasıl yorumladıklarına odaklanmaktadır. Bu sebeple, geliştirilen modelin "S" kısmı "duyusal, alansal, sosyal, düşünsel, duygusal, sembolik tepkilere neden olan hizmet kalitesi ve hizmet ortamı ile ilgili tüm uyarıcılar" şeklinde ele alınmıştır.

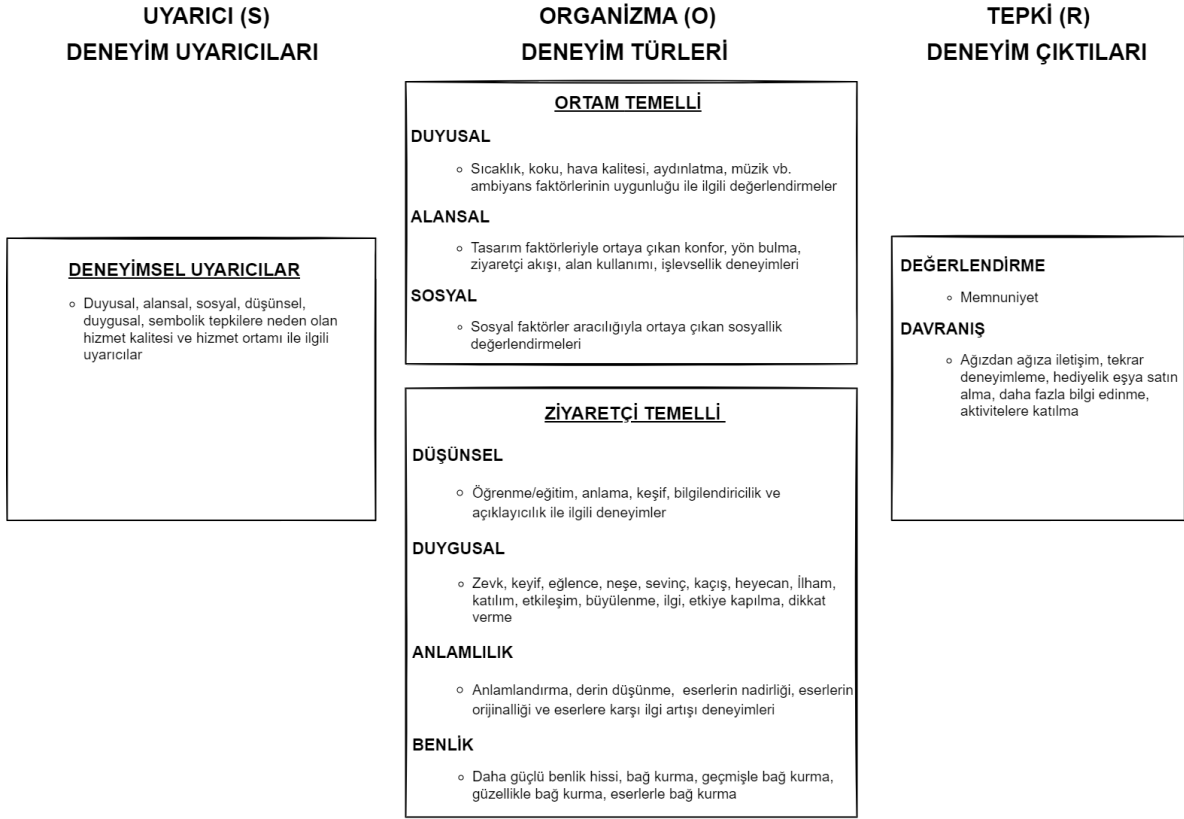
Literatür incelendiğinde, tüketim odaklı çalışmalarda vurgulanan duygusal (Packer ve Ballantyne, 2016; Dirsehan, 2012; Ober-Heilig vd., 2014) ve sosyal (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Kirchberg ve Tröndle, 2015; Lee ve Smith, 2015; Chan, 2009; Pekarik vd., 1999) deneyimler ile S-O-R modeli temelli müze hizmet ortamı çalışmalarında (Conti vd., 2020; Forrest, 2013; Bonn vd., 2007; Kottasz, 2006) incelenen ambiyans ve sosyal faktörlerle ilgili ziyaretçi değerlendirmelerinin benzer niteliklere sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 1: Tespit Edilen Çalışmaların Özellikleri ve Vurguladıkları Hususlar

Yazarlar	Konu	Tür	İşaret edilen deneyim türleri, çıktıkları veya çıkarımlar
Graburn (1977)	Müze deneyimi	Derleme makale	Deneyimsel ihtiyaç türleri: huşu, bağlantı, eğitim
Falk ve Dierking (1992)	Müze deneyimi	Kitap	Deneyim bağlamları: kişisel, sosyokültürel, fiziksel
Kaplan vd. (1993)	Müzedeki restoratif deneyimler	Araştırma makalesi	Ortam kaynaklı deneyim türleri: büyülenme, uzaklaşma, boyut, uyumluluk Psikolojik durum kaynaklı deneyim türleri: olumlu ruh hali, sakinlik/huzur, enerji, bakış açısı katma, sorunları düşünme
Prentice vd. (1998)	Endüstriyel miras alanı deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: hüzün, mühendislik başarısından etkilenme, yaşanan tehlikeden etkilenme, nostalji, sempati, gurur, düşündürme, bugünün yaşam kalitesine şükretme Fayda türleri: önemli bir şey öğrenme, destinasyonun geçmişi hakkında bilgi edinme, destinasyondaki topluluğun övüncü hakkında bilgi edinme, destinasyonun endüstriyel kimliğiyle özdeşleşme, arkadaşlar ve ailelerle vakit geçirme
Doering (1999)	Müze deneyimi	Derleme makale	Çıkarım: müze hizmet ortamı faktörleri incelenerek ziyaretçi deneyimi daha iyi anlaşılabilir
Pekarik vd. (1999)	Memnun edici ziyaretçi deneyimleri	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: obje (güzellikten etkilenme, nadir, sıra dışı, değerli şeyler görme, esaslı şeyler görme, objelere sahip olmanın nasıl bir şey olacağını düşünme, mesleki gelişime devam etme), düşünsel (anlayış zenginleştirme, bilgi edinme), içe dönük (bakılan şeyin anlamı üzerine düşünmeye kapılma, başka zamanları veya yerleri hayal etme, seyahatleri, çocukluk deneyimlerini, diğer anıları hatırlama, manevi bir bağlantı hissetme, aidiyet veya bağlılık hissetme), sosyal (arkadaş, aile ve diğer insanlarla zaman geçirme, çocuklarının yeni şeyler öğrendiğini görme)
Sirefman (1999)	Müze mimarisi	Derleme makale	Çıkarım: müze mimarisi ile ziyaretçi deneyimi arasında sıkı bir ilişki vardır
Cunnell ve Prentice (2000)	Müzedeki Kalite faktörleri	Araştırma makalesi	Kalite faktörleri: yorumlayıcı medya, binalar, sanat, genel organizasyon, yan hizmetler
Goulding (2000)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: kültürel özdeşleşme, ilgilenim ve etkileşim, içsel düşünceye kapılma ve hayal gücü, anlamlı bütünlük ve otantiklik
Cameron ve Gatewood (2000)	Ziyaretçi beklentileri	Araştırma makalesi	Deneyim beklentileri: bilgi, zevk, kişisel deneyim
Rand (2001)	Müzedeki ziyaretçi hakları	Uzman Yorumu	Ziyaretçi hakları: konfor, yönlendirme, karşılama/ait hissetme, keyif, sosyalleşme, saygı, iletişim, öğrenme, seçim ve kontrol, meydan okuma ve güven, yeniden diriltme
Maxwell ve Evans (2002)	Müzedeki öğrenme	Derleme makale	Çıkarım: yönlendirme işaretleri, haritalandırma, küçük sergi alanları oluşturma ve ziyaretçi akışını sergilerden uzaklaştırma faaliyetleriyle olumsuz psikolojik süreçlerden kaçınılabılır
Harrison ve Shaw (2004)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim boyutları: çalışan hizmeti kalitesi, tesis unsurları, ziyaretçi deneyimleri Deneyim çıktıları: memnuniyet, tavsiye, tekrar ziyaret
Passebois ve Aurier (2004)	Ziyaretçi ilişkileri	Derleme makale	Değer boyutları: hedonik, düşünsel, manevi, bağlanma, sosyal ayrışma

Chronis (2005)	Tarihi alan deneyimi	Araştırma makalesi	Fayda türleri: bilgilenme, kültürel özdeşleşme, kültürel değerler, zamanda kaçış, estetik takdir, hikâye ile etkileşim
vom Lehn (2006)	Ziyaretçi davranışları	Araştırma makalesi	Çıkarım: sosyal etkileşimler müze deneyimini etkiler
Falk (2006)	Müzedede öğrenme	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: bilgi dağarcığını geliştirme/öğrenme, başkalarının ihtiyaç ve isteğini karşılama, mesleki sebeplerle müzenin içeriği hakkında bilgi edinme, müze konusu ile ilgili özel ilgiyi tatmin etme, dinlence ve turistik aktivite, harikalığa kendini kaptırma, müzeye hayranlık besleme, saygı duyma
Kottasz (2006)	Müze atmosferi	Araştırma makalesi	Atmosfer boyutları: somut (dış alan, iç alan, düzen ve tasarım, dekorasyonlar, insan), soyut
Hillier ve Tzortzi (2006)	Müze mimarisi	Kitap bölümü	Çıkarım: fiziksel ve sosyal boyutları olan müze mimarisi ile ziyaretçi deneyimi arasında sıkı bir ilişki vardır
Kesner (2006)	Müze deneyimi	Derleme makale	Deneyim boyutları: algısal, düşünsel, duygusal
de Rojas ve Camarero (2006)	Ziyaret deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türü: zevk Deneyim çıktıları: memnuniyet, tavsiye, yoğunlaştırma
Bonn vd. (2007)	Miras alanı atmosferi	Araştırma makalesi	Hizmet atmosferi boyutları: ambiyans, sosyal, tasarım Deneyim çıktıları: tekrar ziyaret, ağızdan ağıza iletişim, tutum
Packer (2008)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Hizmet ortamı boyutları: ambiyans koşulları, alansal düzen ve işlevsellik, işaretler, semboller ve eserler
de Rojas ve Camarero (2008)	Ziyaret deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türü: zevk Deneyim çıktıları: memnuniyet, yoğunlaştırma
Chan (2009)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: düşünsel, duygusal, düşünceye kapılma, rekreasyon
Mencarelli vd. (2010)	Tüketim eğilimleri	Araştırma makalesi	Müzedeki tüketim eğilimleri: sosyal bağ, uyarılan duyular, aktif izleyici katılımı, eğitilence (edutainment)
Raajpoot vd. (2010)	Müze hizmet kalitesi	Araştırma makalesi	Hizmet kalitesi boyutları: tasarım/düzen, atmosfer, öğrenme/ eğitim, çalışan davranışı, kendini gerçekleştirme, müşteri uyumluluğu, kalabalık
Mehmetoglu ve Engen (2011)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: eğitim, eğlence, kaçış, estetik Deneyimler çıktısı: memnuniyet
Othman vd. (2011)	Müze deneyimi	Bildiri	Deneyim türleri: Bilgi/öğrenme, etkileşim, anlamlı, duygusal bağ
Dirsehan (2012)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim boyutları: duygusal, duygusal, düşünsel, fiziksel Deneyim çıktıları: öğrenme, memnuniyet, yoğunlaştırma, tekrar ziyaret, ağızdan ağıza iletişim
Jakobsen (2012)	Müze mimarisi	Araştırma makalesi	Çıkarım: müze mimarisi ile ziyaretçi deneyimi arasında sıkı bir ilişki vardır.
Sheng ve Chen (2012)	Ziyaretçi beklentileri	Araştırma makalesi	Deneyim beklentisi türleri: rahatlık ve eğlence, kültürel eğlence, kişisel özdeşleşme, tarihi yad etme, kaçış
Forrest (2013)	Müze atmosferi	Derleme makale	Atmosfer boyutları: dış alan, iç alan, düzen ve tasarım, satın alma noktası ile dekorasyon, insan
Schorch (2013)	Müze alanı deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türü: alansal (mimari, sergi tasarımı, teşhir)
Ober-Heilig vd. (2014)	Müze deneyimsel tasarımı	Araştırma makalesi	Deneyim boyutları: duygusal, duygusal, düşünsel, davranışsal Motivasyon türleri: değerli bir şey yapma, rahatlama ve günlük yaşamdan arınma, eğlenme, yeni deneyimlere karşı meydan okuma, aktif olarak katılma, öğrenme fırsatı Deneyim çıktısı: sadakat

Packer (2014)	Ziyaretçi deneyimleri	Kitap bölümü	Hizmet ortamı boyutları: fiziksel, duyuşsal, sosyal, düşünşel zamansal çevre
Lee ve Smith (2015)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: kaçış, eğlence, eğitim, kültürel özdeşleşme arayışı, ilişki geliştirme
Kirchberg ve Tröndle (2015)	Sanat müzesi deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: derin düşünşel, coşturucu, sosyal
Packer ve Ballantyne (2016)	Ziyaretçi deneyimi	Derleme makale	Deneyim türleri: fiziksel, duyuşsal, yenileyici, içe dönük, dönüştürücü, hedonik, duyuşsal, ilişkişel, manevi, düşünşel
Forgas-Coll vd. (2017)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim boyutları: öğrenme, keyif, kaçış Deneyim çıktıları: memnuniyet, davranışsal niyetler
Kempiak vd. (2017)	Ziyaretçi deneyimini etkileyen unsurlar	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: bilgi, sesli/görşel iletişim, etkileşim, atmosfer, miras koruma Deneyim çıktıları: memnuniyet, tekrar ziyaret, ağızdan ağıza iletişim
Ponsignon vd. (2017)	Deneyim tasarımı	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: çalışanlar ve ziyaretçilerle etkileşim, huzur, kontrol, özgürlük, etkileşim, öğrenme, yarı fiziki duyuşlar, sürpriz, büyülenme, şaşkınlık, hayret, katılım, içine çekilme
Antón vd. (2018)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim değeri türleri: öğrenme, eğlence, kaçış, estetik Deneyim çıktıları: içerik oluşturma, yoğunlaştırma
Bideci ve Albayrak (2018)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: eğitilence, kaçış, estetik, rahatlık Deneyim çıktısı: memnuniyet
Hyun vd. (2018)	Müze ziyaret davranışı	Araştırma makalesi	Değer türleri: işlevşel, hedonik Deneyim faktörleri: ambiyans, estetik Deneyim çıktıları: memnuniyet, sadakat
Packer vd. (2018)	Ziyaretçi deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: hareket, heyecan, estetik, huzur, birliktelik, manevi etkileşim, dikkat, büyülenme, ayrıcalık, merhamet, düşünşürücü etkileşim, bağlantı, özerklik, kişisel gelişim, gerginlik
Su ve Teng (2018)	Müze hizmet kalitesi	Araştırma makalesi	Kalite temaları: ilk elden deneyim (etkileşimli, doğrudan, bireysel, yoğun, akılda kalıcı, olağandışı), hizmet ortamı
Zanibellato vd. (2018)	Müze deneyimi faktörleri	Araştırma makalesi	Deneyim faktörleri: temel sunu, yan hizmetler, ambiyans (bina, görünüm, aydınlatma, düzen, kalabalık, sıra, fotoğraf, aşırı fotoğraf)
Conti vd. (2020)	Müze hizmet ortamı	Araştırma makalesi	Hizmet ortamı boyutları: çalışanlar, sergi alanı estetiğı, sanat galerisi kalitesi, işaretler/tabela, tesisler/kolaylık, ambiyans Deneyim çıktısı: ağızdan ağıza iletişim
Mencarelli vd. (2020)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: bilimsel, otantik, estetik
Penrose (2020)	Deneyimsel otantiklik	Araştırma makalesi	Çıkarım: ziyaretçiler müzede "deneyimsel otantiklik" yaşamaktadırlar
Nowacki ve Kruczek (2021)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: eğitilence, kaçış, estetik Deneyim çıktısı: memnuniyet
Vesci vd. (2021)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: eğitşel-duyuş (edumotion), kaçış, estetik Deneyim çıktıları: memnuniyet, ağızdan ağıza iletişim niyeti
Riva ve Agostino (2022)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: müze kültürel mirası, kişisel deneyim, müze hizmeti
Siu vd. (2022)	Müze deneyimi	Araştırma makalesi	Deneyim türleri: bilgi, eğlence, benlik Deneyim çıktısı: memnuniyet

Şekil 1: Müze Deneyimi Kavramsal Modeli

Bununla birlikte, müze hizmet ortamı çalışmalarında (Conti vd., 2020; Forrest, 2013; Bonn vd., 2007; Kottasz, 2006) incelenen diğer bir boyut olan alansal tasarım boyutu ile ilgili ziyaretçi deneyimleri müzedeki deneyimsel tüketimi inceleyen çalışmalarda (Maxwell ve Evans, 2002; Rand, 2001; Cunnell ve Prentice, 2000) da irdelenmiştir. Ek olarak, müze ortamının ziyaretçi deneyimlerini şekillendirici rolü birçok çalışmada (Packer, 2014; Schorch, 2013; Jakobsen, 2012; Hillier ve Tzortzi, 2006; Goulding, 2000; Sirefman, 1999) vurgulanmıştır. Ancak, literatüre ortam kaynaklı deneyimler konusunda net bir kavramsallaştırma sunulmamıştır. Bu bağlamda, müze hizmet ortamı ve müzedeki deneyimsel tüketimi konu edinen çalışmalar arasında teorik bir köprü kurarak ortam kaynaklı deneyimler konusunda net bir kavramsallaştırmanın ortaya koyulabileceği ve literatürde bu konuda mevcut olan eksikliğin giderilebileceği değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, her iki çalışma alanı tarafından işaret edilen duysal, alansal ve sosyal deneyimler bu çalışmadaki kavramsal modele ortam kaynaklı deneyimler olarak dahil edilmiştir.

Literatür taraması sonucunda keşfedilen diğer deneyim türleri olan duygusal, düşünsel (Packer ve Ballantyne, 2016; Ober-Heilig vd., 2014; Dirsehan, 2012; Chan, 2009; Kesner, 2006; Pekarik vd., 1999), kişisel/içe dönük (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Cameron ve Gatewood, 2000; Pekarik vd., 1999) ve obje/huşu/ anlamlılık (Othman vd., 2011; Pekarik vd., 1999; Graburn, 1977) deneyimlerinin ise daha çok ziyaretçinin zihni, ruh hali ve iç dünyası ile ilgili oldukları tespit edilmiştir. Bu sebeple, bu deneyimler kavramsal modelde düşünsel deneyim, duygusal deneyim, anlamlılık deneyimi ve benlik deneyimi şeklinde adlandırılarak ziyaretçi kaynaklı deneyimler olarak sınıflandırılmıştır.

Müzedeki deneyim çıktıları konu alan çalışmalarda incelenen değişkenlere bakıldığında bunlardan memnuniyetin değerlendirme çıktısı olarak; diğerlerinin ise davranışsal çıktılar olarak sınıflandırılmasının uygun olduğu görülmektedir. Nitekim, müze deneyimleri sonucunda oluşan memnuniyet Pekarik vd. (1999: 169) tarafından "kısa dönemli hafızaya dayalı ve tamamen deneyime dayalı değer değerlendirmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Ağızdan ağıza iletişim ve tekrar deneyimleme çıktıları ise bazı çalışmalarda sadakat (Ober-Heilig vd., 2014) ve davranışsal tepkilerin (Forgas-Coll vd., 2017) boyutları olarak ele alınmıştır.

Müze Ortamı Kaynaklı Deneyimler

Ziyaretçilerin müzedeki ziyaretleri sırasında ambiyansın gezi için uygun olduğu, tasarımın işlevsel ve rahat olduğu ve müze binasının sosyal açıdan canlı bir atmosfere sahip olduğu konusundaki değerlendirmelerini niteleyen duysal, alansal, sosyal deneyimler kavramsal modelde müze ortamı kaynaklı deneyimler olarak sınıflandırılmıştır.

Duyusal Deneyim

Ambiyansın müze deneyimlerindeki rolü önceki çalışmalarda (Conti vd., 2020; Zanibellato vd., 2018; Su ve Teng, 2018; Kempiaq vd., 2017; Forrest, 2013; Packer, 2008; Bonn vd., 2007; Kottasz, 2006; Falk ve Dierking, 1992) sıklıkla vurgulanmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak müzedeki aydınlatma (Zanibellato vd., 2018; Forrest, 2013, Bonn vd., 2007; Kottasz, 2006), sıcaklık (Conti vd., 2020; Su ve Teng, 2018; Packer, 2008), nem/hava kalitesi (Conti vd., 2020; Packer, 2008), koku (Su ve Teng, 2018; Packer, 2008), müzik (Packer, 2008) ve gürültü (Packer, 2008; Goulding, 2000) faktörlerinin altı çizilmiştir.

Kotler (1973) ziyaretçilerin duyu aracılığıyla algıladığı atmosfer faktörleri ile ilgili ortaya çıkan düşünce ve duyguların satın alma davranışına etki etmesinin muhtemel olduğunu öne sürmüştür. Benzer şekilde, Baker (1986) ve Bitner (1992) ambiyans koşullarıyla ilgili olumlu değerlendirmelerin olumlu müşteri davranışlarına neden olabileceğini bildirmişlerdir. Bu doğrultuda, günümüzde birçok işletme gibi müzeler de aydınlatma, koku ve ses gibi ambiyans faktörlerini kullanarak ziyaretçilere duysal uyarılma sağlayacak deneyimler sunmaktadırlar (Mencarelli vd., 2010). Bu doğrultuda, müze ziyaretçilerinin kendileri için tasarlanan ambiyans uyarıcıları karşısında müze atmosferinin uygunluğu konusunda çeşitli değerlendirmelerde buldukları raporlanmıştır (Ponsignon vd., 2017). Benzer şekilde, müze ziyaretçilerinin duyu aracılığıyla edindikleri duysal deneyimlere çeşitli çalışmalarda (Packer ve Ballantyne, 2016; Dirsehan, 2012; Ober-Heilig vd., 2014) vurgu yapılmıştır.

Alansal Deneyim

Müze binasının sahip olduğu tasarım, düzen, sergileme ve teşhir gibi alansal unsurları ve bunların sağladığı konfor, yön bulma ve ziyaretçi akışı gibi işlevsel nitelikler birçok çalışmada (Zanibellato vd., 2018; Kempiaq vd., 2017; Ponsignon vd., 2017; Forrest, 2013; Schorch, 2013; Raajpoot vd., 2010; Packer, 2008; Bonn vd., 2007; Kottasz, 2006; Harrison ve Shaw, 2004; Cunnell ve Prentice, 2000; Falk ve Dierking, 1992) incelenmiştir. Goulding (2000) sahne düzenleyicileri, yönlendirme ve haritalama ve kalabalık seviyesi gibi çevresel ve psikolojik faktörlerin müzedeki hizmet deneyiminin kalitesini belirleyen unsurlar olduklarını vurgulamıştır. Benzer şekilde müzedeki tasarımın işlevsel yönüne odaklanan diğer çalışmalarda müze ziyaretlerindeki kalabalık (Zanibellato vd., 2018; Su ve Teng, 2018; Forrest, 2013; Raajpoot vd., 2010), konfor (Forrest, 2013; Packer, 2008), ziyaretçi trafiği/akışı (Su ve Teng, 2018; Forrest, 2013), yön bulma, haritalama, yönlendirme işaretleri (Conti vd., 2020; Su ve Teng, 2018; Kempiaq vd., 2017; Packer, 2008) ve genişlik (Su ve Teng, 2018; Kottasz, 2006) faktörleri incelenmiştir.

Packer (2014) müzedeki alan kullanımı, yön bulma ve hareket kolaylığı gibi alansal faktörlerin ziyaretçilerin restoratif deneyimleri üzerinde etkisi olduğunu vurgulamıştır. Maxwell ve Evans (2002) müzenin fiziksel çevresinin ziyaretçilerin yaşadığı düşünsel yorgunluk, bölünme, motivasyon, duysal etki ve stres gibi psikolojik süreçlerle sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunu ve olumsuz psikolojik etkileri azaltmak için müzelerin yönlendirme işaretleri kullanma, haritalandırma, küçük sergi alanları oluşturma ve ziyaretçi akışını sergilerden uzaklaştırma gibi faaliyetlerden yararlanabileceğini aktarmışlardır. Rand (2001) ziyaretçilerin işaretler, alan tasarımı ve temel olanaklara tam erişim gibi alansal özellikler vasıtasıyla müzede kolay, konforlu ve hızlı gezinmek istediklerini belirtmiştir. Cunnell ve Prentice (2000) ziyaretçiler açısından müzelerde deneyim kalitesini anlamlı bir şekilde artıran tek unsurun düzen ve erişim faktörü olduğunu; ziyaretçilerin stressiz bir gezi arzusunda olduğunu ve kalabalık, sıkışıklık ve yön bulma sorunundan hoşlanmadıklarını aktarmışlardır.

Zanibellato vd. (2018) düzen, teşhir, oturma alanları ve kalabalık gibi müzenin alansal özellikleri vasıtasıyla ortaya çıkan olumsuz algıların ziyaretçilerin olumsuz ağızdan ağıza iletişim davranışı gerçekleştirilmesine neden olduğunu bildirmişlerdir. Diğer yandan, Bonn vd. (2007) ziyaretçilerin müzedeki ziyaretçi akışı, koridor alanı, oturma alanları gibi tasarım faktörlerinin işlevselliği ile ilgili değerlendirmeleri ile davranışsal niyetleri arasında

ilişki olduğunu raporlamışlardır. Ponsignon vd. (2017) ziyaretçilerin müzenin ahşap ağırlıklı ve kavisli mimarisinin sağladığı ferahlık hissinin gezi için uygun bir ortam yarattığı değerlendirmesinde bulduklarını ve bunu tatmin edici bulduklarını aktarmışlardır.

Sosyal Deneyim

Falk ve Dierking'in (1992) müzedeki ziyaretçi deneyimlerinin şekillendiği bağlamlardan biri olarak sınıflandırdıkları sosyo-kültürel bağlam birlikte olunan kişiler, müzedeki diğer ziyaretçiler ve çalışanlar ile ilgili unsurları kapsamaktadır. Bu doğrultuda, sosyal faktörler müze çalışmalarında sıklıkla incelenen konulardan biri olmuş ve müzedeki çalışanlarla (Conti vd., 2020; Ponsignon vd., 2017; Raajpoot vd., 2010; Bonn vd., 2007; Kottasz, 2006), eşlikçilerle (Kirchberg ve Tröndle, 2015; Chan, 2009; Pekarik vd., 1999) ve diğer ziyaretçilerle (Ponsignon vd., 2017; Lee ve Smith, 2015; Raajpoot vd., 2010) kurulan etkileşim birçok çalışmada incelenmiştir.

Baker (1986) çevredeki diğer ziyaretçiler ve çalışanların sayısı, davranışları ve görüntülerini kapsayan sosyal faktörleri hizmet ortamının çevresel boyutlarından biri olarak sınıflandırmıştır. Benzer doğrultuda müze çalışmalarında da sosyal faktörlerin müze hizmet ortamındaki boyutlardan biri olduğu çeşitli çalışmalarda vurgulanmıştır. Forrest (2013) diğer ziyaretçiler ve çalışanların sayısı, davranışları ve görüntülerini kapsayan sosyal değişkenleri müze hizmet ortamındaki insani değişkenler olarak sınıflandırmıştır. Graburn (1977) müzenin sosyalleşme amacıyla olanlar için sosyal etkileşim imkânı sunan bir mekân olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde, Hillier ve Tzortzi (2006: 290) müze binasının "*bir arada bulunma ve sosyal olarak aktif bir atmosfer*" algıları üreten bir mekân olduğunu öne sürmüşlerdir.

Ziyaretçilerin müze hizmet ortamındaki sosyal faktörler ile ilgili değerlendirmelerinin müze deneyimlerinde oynadığı rol birçok çalışmada vurgulanmıştır. Packer ve Ballantyne (2016) müze ziyaretçilerinin müzede "eşlik etme, paylaşma ve sosyal etkileşim kurma" gibi deneyimler elde ettiklerini bildirmişlerdir. Packer vd. (2018) ise müze ziyaretçilerinin edindiği deneyim türlerinden birinin "sosyallik hissi" deneyimini de içeren "birliktelik" deneyimi olduğunu aktarmışlardır. Goulding (2000) sosyal etkileşimlerin şehir müzelerindeki hizmet deneyimini şekillendiren faktörlerden biri olduğunu bildirmiştir. Ponsignon vd. (2017) müze yönetiminin müşteriler arasındaki etkileşimi destekleyici bir planlaması olmamasına rağmen birçok ziyaretçinin diğer müşterilerle etkileşim kurduklarını belirttiğini raporlamışlardır. Yazarlar, ayrıca, çalışanların müşterilerle ihtiyaç hali dışında etkileşim kurmamaları konusunda eğitilmesine rağmen bazı ziyaretçilerin çalışanlarla ilgili yorumlar yaptıklarını bildirmişlerdir. Conti vd. (2020) ve Bonn vd. (2007) ziyaretçilerin çalışanlarla etkileşimlerinden doğan deneyimleri ile davranışsal niyetleri arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Antón vd. (2018) çalışanlar ve diğer ziyaretçilerle kurulan etkileşim ile öğrenme, eğlenme, estetik, kaçış deneyimleri arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Benzer şekilde, vom Lehn (2005) müze içerisindeki sosyal etkileşimlerin ziyaretçilerin sergi ile ilgili deneyimleri üzerinde şekillendirici role sahip olduğu konusunda bulgular aktarmıştır.

Ziyaretçi Kaynaklı Deneyimler

Müze ziyaretlerindeki düşünsel deneyim, duygusal deneyim, anlamlılık deneyimi ve benlik deneyimi kavramsal çerçevede ziyaretçi kaynaklı deneyimler olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre, düşünsel deneyim öğrenme, eğitim, anlama, keşif deneyimleri ile bilgilendiriciler ve açıklayıcılar ile ilgili edinilen deneyimleri nitelemektedir. Duygusal deneyim zevk, keyif, neşe, sevinç gibi olumlu duygular ve eğlence ile kaçış, heyecan, ilham, katılım, etkileşim, büyülenme, ilgi, etkiye kapılma, dikkat verme gibi etkileşim içeren deneyimleri kapsamaktadır. Anlamlılık deneyimi müzedeki anlamlandırma, derin düşünme, eserlerin nadirliği, eserlerin orijinalliği konusundaki değerlendirmeler ve eserlere karşı ilgi artışı gibi deneyimleri vurgulamaktadır. Benlik deneyimi kapsamında ise benlik oluşturma, bağ kurma, geçmişle bağ kurma, güzellikle bağ kurma, eserlerle bağ kurma deneyimleri vurgulanmaktadır.

Düşünsel Deneyim

Eğitim odaklı kurumlar olan müzelerde (Screven, 1986) ortaya çıkan düşünsel deneyimler (Packer ve Ballantyne, 2016; Ober-Heilig vd., 2014; Dirsehan, 2012; Chan, 2009; Kesner, 2006; Pekarik vd., 1999) ve düşünsel değer (Passebois ve Aurier, 2004) müzecilik literatürünün ilgisini çeken konular olmuştur. Packer ve Ballantyne (2016) müze ziyaretlerinde edinilen düşünsel deneyimler kapsamında entelektüel, öğrenme, keşif ve anlama

deneyimlerini sınıflandırmışlardır. Othman vd. (2011) ziyaretçilerin edindiği anlama, keşif, bilgi zenginleştirme, bilgilendirme açıklığı ve açıklama tatmini deneyimlerini öğrenme ve bilgi deneyimleri şeklinde adlandırmışlardır. Benzer şekilde, literatürdeki diğer çalışmalarda da müze ziyaretçilerinin edindiği düşünsel deneyimler çeşitli boyutlarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda, öğrenme (Antón vd., 2018; Forgas-Coll vd., 2017; Packer ve Ballantyne, 2016; Falk, 2006; Cameron ve Gatewood, 2000; Prentice vd., 1998), eğitim (Lee ve Smith, 2015; Mehmetoglu ve Engen, 2011; Graburn, 1977), öğrenme/eğitim (Raajpoot vd., 2010), bilgi dağarcığını geliştirme (Falk, 2006; Cameron ve Gatewood, 2000), bilgi (Siu vd., 2022; Cameron ve Gatewood, 2000), geçmiş hakkında bilgi edinme (Cameron ve Gatewood, 2000), bilgilendirme (Chronis, 2005), bilgi edinme (Pekarik vd., 1999), bilgi ve öğrenme, bilgi zenginleştirme, bilgilendirme açıklığı, açıklamalardan tatmin olma (Othman vd., 2011), destinasyonun geçmişi hakkında bilgi edinme, destinasyondaki topluluğun övüncü hakkında bilgi edinme (Prentice vd., 1998), mesleki sebeplerle müzenin içeriği hakkında bilgi sahibi olma (Falk, 2006), keşif, anlama (Packer ve Ballantyne, 2016; Othman vd., 2011), içeriği anlama (Kaplan vd., 1993), mesleki gelişime devam etme ve anlayış zenginleştirme (Pekarik vd., 1999) deneyimleri ele alınmıştır. Mencarelli vd. (2020) ise ziyaretçilerin müzede algıladıkları değer türlerinden birinin bilimsel değer olduğunu aktarmışlardır.

Duygusal Deneyim

Müze ziyaretçilerinin yaşadıkları duygusal deneyimlere birçok çalışmada vurgu yapılmıştır (Packer ve Ballantyne, 2016; Ober-Heilig vd., 2014; Dirsehan, 2012; Chan, 2009; Kesner, 2006). Bazı çalışmalarda duygusal bağlamda ortaya çıkan deneyimler hedonizm deneyimi şeklinde nitelendirilmiştir. Örneğin, Packer ve Ballantyne (2016) müze ziyaretçilerinin edindiği heyecanlanma, keyif, eğlence, neşe ve zevk deneyimlerini hedonik deneyimler şeklinde sınıflandırmışlardır. Passebois ve Aurier (2004) ise sanat müzesi kapsamında müze ziyaretçilerinin algıladığı değer türlerinden birinin hedonik değer olduğunu bildirmişlerdir. Benzer doğrultuda, müze ziyaretlerinde edinilen zevk (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Cameron ve Gatewood, 2000), keyif (Forgas-Coll vd., 2017; Packer ve Ballantyne, 2016; Othman vd., 2011), neşe (Packer ve Ballantyne, 2016), sevinç (Packer vd., 2018) ve huzur (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016) gibi olumlu duygulara işaret eden deneyimler birçok çalışmada ele alınmıştır. Bazı çalışmalarda (de Rojas ve Camarero, 2008; Rojas ve Camarero, 2006) ziyaretçilerin yaşadığı keyif, mutluluk, hoşnutluk, neşe ve sevinç duyguları irdelenmiştir. Bununla birlikte, müşteri deneyimi literatüründe oldukça ilgi çeken eğlence deneyimi müzeler kapsamındaki birçok çalışmada deneyim (Siu vd., 2022; Antón vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Lee ve Smith, 2015; Mehmetoglu ve Engen, 2011) veya motivasyon (Ober-Heilig vd., 2014) türü olarak incelenmiştir.

Othman vd. (2011) ziyaretçilerin edindikleri keyif deneyimiyle ilgi, ilham alma, etkiye kapılma deneyimlerini bir arada etkileşim deneyimi başlığı altında ele almışlardır. Benzer şekilde, etkileşim içeren deneyimler diğer çalışmalarda da vurgulanmıştır. Örneğin, katılım (Ponsignon vd., 2017; Goulding, 2000; Kaplan vd., 1993), aktif katılım (Mencarelli vd., 2010), aktif olarak katılma (Ober-Heilig vd., 2014), etkileşim (Ponsignon vd., 2017; Othman vd., 2011; Goulding, 2000), ilgi duyma, etkiye kapılma (Othman vd., 2011), ilham alma (Packer ve Ballantyne, 2016; Othman vd., 2011), dikkat verme, merak (Packer vd., 2018), büyülenme (Packer vd., 2018; Ponsignon vd., 2017; Kaplan vd., 1993), gerçekten kaçış (Cameron ve Gatewood, 2000), kaçış (Nowacki ve Kruczek, 2021; Vesci vd., 2021; Antón vd., 2018; Bideci ve Albayrak, 2018; Forgas-Coll vd., 2017; Lee ve Smith, 2015; Sheng ve Chen, 2012; Mehmetoglu ve Engen, 2011; Kaplan vd., 1993), içine çekilme (Ponsignon vd., 2017), heyecan (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Othman vd., 2011; Kaplan vd., 1993), macera (Kaplan vd., 1993), şaşkınlık (Packer vd., 2018; Ponsignon vd., 2017; Packer ve Ballantyne, 2016) deneyimleri bunlardan bazılarıdır.

Anlamlılık Deneyimi

Kim vd. (2012) turistlerin deneyimleri hakkındaki önem ve anlam değerlendirmelerini anlamlılık deneyimi olarak ele almış ve bu deneyimin hatırdaki kalıcı turizm deneyimlerinin bir boyutu olduğunu raporlamışlardır. Benzer şekilde, Kwortnik (2008) kruvaziyer misafirlerinin kruvaziyer seyahatleri ile ilgili anlamlandırma deneyimi yaşadıklarını aktarmışlardır. Aynı doğrultuda, Othman vd. (2011) müze ziyaretleri kapsamında ortaya çıkan deneyim türlerinden birinin özellikle eserler vasıtasıyla ortaya çıkan anlamlandırma, düşünceye kapılma, eserlerin nadirliği, eserlerin ilgi çekmesi ve eserlerin orijinalliği ile ilgili deneyimleri kapsayan anlamlı deneyim olduğunu raporlamışlardır.

Benzer doğrultuda, ziyaretçilerin edindiği anlam ve önem değerlendirme deneyimleri literatürde derin düşünceli (Packer ve Ballantyne, 2016; Kirchberg ve Tröndle, 2015), düşünceye kapılma (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Chan, 2009) ve içsel düşünceye kapılma (Goulding, 2000) başlıklarıyla ele alınmıştır. Ober-Heilig vd. (2014) ziyaretçilerin sahip olduğu ziyaret motivasyonları kapsamında değerli bir şey yapma motivasyonunu saymışlardır.

Bununla birlikte, özellikle müzedeki eserler vasıtasıyla yaşanan anlam ve önem değerlendirmeleri kapsamında bakılan şeyin anlamı üzerine düşünceye kapılma, nadir, sıra dışı, değerli şeyler görme ve esaslı şeyler görme (Pekarik vd., 1999) deneyimlerine vurgu yapılmıştır. Kirchberg ve Tröndle (2015) sanat müzesi ziyaretçilerinin serginin bilinir, meşhur ve güzel olduğu ile ilgili değerlendirmeleri şeklinde ortaya çıkan “coşturucu” deneyimler yaşadıklarını iletmışlerdir. Riva ve Agostino (2022) müzedeki eserler ve müzeyle alakalı kültürel ve tarihi öğeler vasıtasıyla ortaya çıkan “müze kültürel mirası” deneyimlerinin yerel ziyaretçiler tarafından en çok yorum yapılan deneyim türü olduğunu aktarmışlardır.

Anlamli deneyimler kapsamında, Penrose'nin (2020: 1248) ziyaretçilerin “*hakiki veya gerçek bir deneyim yaşadığına dair inanç ve hisleri*” olarak betimlediği deneyimsel otantikliğin de ele alınması mümkün görünmektedir. Bu doğrultuda, Cameron ve Gatewood (2000) müze ziyaretçilerinin otantik deneyimler elde etme arzusunda olduklarını aktarmışlardır. Benzer şekilde, Goulding (2000) müzedeki otantiklik algısını müze deneyimini şekillendiren kritik unsurlar arasında saymıştır. Mencarelli vd. (2020) ise otantik değerlerin müze ziyaretçilerinin elde ettiği değer türlerinden biri olduğunu bildirmişlerdir.

Benlik Deneyimi

Schmitt (1999) kişinin yaşam tarzına hitap eden deneyimleri davranışsal deneyimler olarak adlandırmıştır. Gentile vd. (2007) şirket veya markaların tüketicinin inanç ve değerlerine hitap etmesi şeklinde oluşan deneyimleri yaşam tarzı deneyimleri olarak ele almışlardır. Benzer şekilde, Kwortnik (2008) kruvaziyer misafirlerinin karşılaştıkları ortam faktörlerine anlamlar yükleyerek onların kendi benliklerini yansıtıp yansıtmadığını değerlendirdiklerini bildirmiş ve bu değerlendirmeleri sembolik tepkiler şeklinde nitelendirmiştir. Benzer doğrultuda, Pekarik vd. (1999) müze ziyaretlerinde ziyaretçilerin iç dünyasına döndükleri ve hisleri ve önceki tecrübeleri ile ilgili yaşadıkları kişiye özel deneyimleri “içe dönük deneyimler” şeklinde tanımlamış ve seyahatleri, çocukluk deneyimlerini, diğer anıları hatırlama; manevi bir bağlantı hissetme ve aidiyet veya bağlılık hissetme deneyimlerinin içe dönük deneyimler olduğunu bildirmişlerdir. Aynı doğrultuda, Packer vd. (2018) ziyaretçilerin edindikleri geçmişle bağ kurma, nostalji, doğa ile bağ kurma, objelerle bağ kurma ve bağlantı hissetme deneyimlerini bağlantı deneyimlerinin boyutları olarak sınıflandırmışlardır. Benzer şekilde, Cameron ve Gatewood (2000) müze ve tarihi alan ziyaretçilerinin kişisel deneyimler elde etme arzusunda olduklarını aktarmış ve geçmiş bir zaman dilimine geri dönme, geçmiş zamanı hissetme ve empati kurma deneyimlerini kişisel deneyimler arasında saymıştır. Othman vd. (2011) ise geçmişle bağ kurma, güzellikle bağ kurma, eserlerle bağ kurma, eserlere sahip olma isteği ve daha güçlü benlik duygusu hissetme deneyimlerini duygusal bağ kurma deneyimleri olarak sınıflandırmışlardır.

Müzedeki manevi ve kültürel öğeler aracılığıyla ziyaretçilerin benlikleri ile iletişime geçmesi şeklinde ortaya çıkan deneyimler çeşitli çalışmalarda manevi bağ kurma (Packer vd. 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Falk, 2006; Pekarik vd. 1999) ve kültürel bağ kurma (Lee ve Smith, 2015; Chronis, 2005; Goulding, 2000) deneyimi olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda, literatürdeki diğer çalışmalarda geçmişle bağ kurma (Packer vd., 2018), geçmişi yad etme (Sheng ve Chen, 2012), kişisel geçmişle bağ kurma/nostalji (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Othman vd., 2011; Cameron ve Gatewood, 2000; Pekarik vd., 1999; Prentice vd., 1998), güzellikle bağ kurma/estetik (Nowacki ve Kruczek, 2021; Vesci vd., 2021; Mencarelli vd., 2020; Antón vd., 2018; Bideci ve Albayrak, 2018; Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016; Mehmetoglu ve Engen, 2011; Chronis, 2005; Cameron ve Gatewood, 2000) gibi bağ kurma deneyimleri ve benlik oluşturma (Siu vd., 2022), kendini gerçekleştirme (Packer vd., 2018; Raajpoot vd., 2010), sosyal ayrışma (Passebois ve Aurier, 2004), dönüştürücü deneyim, yeterlilik, ustalık (Packer ve Ballantyne, 2016), başarıma, tamamlanma (Packer vd., 2018; Packer ve Ballantyne, 2016), kişisel gelişim, kendini keşfetme, ayrıcalıklı, onurlu, şanslı, saygın hissetme (Packer vd., 2018) gibi benlikle ilgili deneyimler vurgulanmıştır.

Müze Deneyimi Çıktıları

Müze ziyaretlerinde deneyim sonucunda ortaya çıkan çıktılar değerlendirme ve davranış şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bunlardan değerlendirme çıktısı ziyaretçi memnuniyetini kapsarken; davranış çıktıları ağızdan ağıza iletişim, tekrar deneyimleme, hediyelik eşya satın alma, daha fazla bilgi edinme, aktivitelere katılma gibi davranışları içermektedir.

Değerlendirme Çıktısı

Pekarik vd. (1999) müzedeki memnun edici ziyaretçi deneyimlerini incelemişlerdir. Benzer doğrultuda, müzede edinilen deneyim ile memnuniyet arasındaki ilişki çeşitli araştırmalarda (Siu vd., 2022; Nowacki ve Kruczek, 2021; Vesci vd., 2021; Hyun vd., 2018; Bideci ve Albayrak, 2018; Forgas-Coll vd., 2017; Dirsehan, 2012; Mehmetoglu ve Engen, 2011; de Rojas ve Camarero, 2008; de Rojas ve Camarero, 2006; Harrison ve Shaw, 2004) incelenmiştir.

Davranışsal Çıktılar

Müze deneyimi ile ziyaretçilerin tekrar deneyimleme ve ağızdan ağıza iletişim niyetleri arasındaki ilişkiler bazı çalışmalarda (Forgas-Coll vd., 2017) davranışsal niyetler; bazılarında (Ober-Heilig vd., 2014) ise sadakat başlığı altında incelenmiştir. Diğer yandan bu ilişkiler bazı çalışmalarda (Dirsehan, 2012; Bonn vd., 2007; Harrison ve Shaw, 2004) ayrı ayrı incelenmiştir. Vesci vd. (2021), Conti vd. (2020) ve de Rojas ve Camarero (2006) ağızdan ağıza iletişim niyetini analiz etmişlerdir. Başkalarına müzeyi tavsiye etme ve müze hakkında olumlu şeyler söyleme niyeti olarak ele alınan ağızdan ağıza iletişim niyetinin çevrimiçi ortamlardaki eşdeğeri olan elektronik ağızdan ağıza iletişim niyeti de müzecilik literatüründe çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Bu tarz çalışmalarda ziyaretçilerin çevrimiçi ortamlardaki yorumları incelenerek ziyaretçileri memnun eden ve memnuniyetsizlik yaratan faktörler incelenmiştir (Su ve Teng, 2018; Zanibellato vd., 2018). Antón vd. (2018) ise bu davranışı “içerik oluşturma” şeklinde nitelemiş ve müze deneyimlerinin bu davranışa etkisini incelemişlerdir. Müzeler kapsamında irdelenen diğer davranışsal çıktılar ise hediyelik eşya alma, çevrimiçi ortamda müze ile ilgili daha fazla bilgi edinme isteği ve müze tarafından sunulan farklı aktivitelere katılmadır (Antón vd., 2018).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada müze ziyaretçilerinin edindiği deneyim türlerini ve çıktılarını içeren bir müze deneyimi kavramsal modeli geliştirilmiştir. Bu açıdan, literatürde bu kapsamda mevcut olan bir eksiklik doldurulmakta ve müzelere odaklanan hizmet ortamı ve müşteri deneyimi çalışmaları ve müzecilik literatürüne katkıda bulunmaktadır. Ortaya konan kavramsal model farklı alanlardan çalışmalar vasıtasıyla oluşturulduğu için müze ziyaretlerindeki deneyimsel tüketimin farklı boyutlarına ışık tutmaktadır. Bununla birlikte, müze deneyimi konusunda detaylı bir şablon ortaya koyduğu için müze sektöründe faaliyet gösteren profesyoneller için uygulamaya yönelik bir rehber sunmaktadır.

Literatür taraması sonucunda keşfedilen deneyim türlerinin müşteri deneyimi literatüründe vurgulanan deneyimlerle bazı noktalarda uyurken; bazı noktalarda farklılaştığı görülmektedir. Müzeler günümüzde bir tüketim ortamına dönüşmüş durumdadır. Ancak bu ortam dinlenceye ve kültürel aktiviteye dayalı bir tüketim ortamıdır. Bu sebeple daha çok perakende deneyimlerine odaklanan veya genel bir bakış açısı benimseyen müşteri deneyimi çalışmaları ile müze deneyimi çalışmalarında vurgulanan deneyimlerin bazı açılardan benzerlik gösterirken; bazı açılardan farklılıklar taşınması olağandır. Müşteri deneyimi literatüründe en çok benimsenen deneyim türü sınıflandırmalarından biri Schmitt (1999) tarafından ortaya konulan duygusal, sosyal, düşünsel, duygusal, davranışsal deneyimler sınıflandırmasıdır. Bu çalışmada keşfedilen düşünsel ve duygusal deneyimler Schmitt'in (1999) düşünsel ve duygusal deneyimleri ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak, düşünsel ve duygusal deneyimlerin müze kapsamındaki çalışmalarda genel kapsamdaki çalışmalardan daha detaylı ve derinlemesine incelendiği görülmektedir. Örneğin, müze çalışmalarında düşünsel deneyimler bağlamında öğrenme deneyiminin yanında anlama, keşfetme, bilgi dağarcığını geliştirme, bilgilendirici ve açıklayıcılarla ilgili değerlendirmeler gibi deneyimler de vurgulanmıştır. Bu durum müze ziyaretlerinde düşünsel açıdan öğrenme deneyiminin yanında farklı deneyimlerin de ortaya çıkabileceğini veya öğrenme deneyiminin farklı yönlerinin olabileceğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, müze ziyaretlerindeki duygusal deneyimler kapsamında çeşitli türlerde

olumlu duygular ortaya çıkaran, eğlenceli ve etkileşimli deneyimler analiz edilmiştir. Ancak, müşteri deneyimi literatüründe düşünsel ve duygusal bağlamdaki deneyimler daha dar kapsamda ele alınmıştır. Örneğin, müşteri deneyimi literatüründe en çok esas alınan bir diğer sınıflandırmada, Pine ve Gilmore (1998) duygusal ve düşünsel kapsamda sadece öğrenme, eğlence ve kaçış boyutlarını vurgulamışlardır. Bu bulgu müşteri deneyimi literatürü için önemli bir katkıdır. Müzelerin eğitim odaklı kurumlar olması (Screven, 1986) dolayısıyla müzedeki düşünsel deneyimler bağlamında çeşitlilik olması olağan görünmektedir. Ancak duygusal deneyim kapsamında özellikle dinlenme sektörleri olmak üzere diğer sektörlerde de bu çalışmadaki kavramsal çerçevede belirtilen deneyim türlerinin ortaya çıkmasının mümkün olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda diğer sektörlerde duygusal bağlamdaki farklı deneyim türleri ile ilgili incelemelerin yapılmasına ihtiyaç olduğu göze çarpmaktadır. Ek olarak, bu bulgu müze yöneticileri için bazı çıkarımlar ortaya koymaktadır. Müze yöneticileri birbirinden farklı bu boyutların varlığının farkında olmalı ve onları dengeli bir şekilde sentezleyerek ziyaretçiler için nitelikli ve doyurucu düşünsel ve duygusal deneyimler sunmaya çalışmalıdır. Örneğin, eğlenceli deneyimlerle birlikte ziyaretçilerin aktif katılımını sağlayan deneyimlerin tasarlanmasına özen gösterilmelidir.

Bu çalışmada gündeme getirilen benlik deneyimleri ile Schmitt'in (1999) davranışsal deneyimleri benzerlik göstermekte ancak bazı açılardan farklılaşmaktadır. Davranışsal deneyimler Schmitt (1999) tarafından kişinin belli bir yaşam tarzını sergilemek için gerçekleştirdiği deneyimler olarak nitelenmiştir. Bu çalışmadaki benlik deneyimleri kişinin yaşam tarzı ile ilgili olmakla birlikte kişinin iç dünyasına hitap eden daha kapsamlı deneyimlerdir. Benlik deneyimleri müzeler kapsamında çok sayıda çalışmada ve çok farklı yönleriyle irdelenmiştir. Bu kapsamda müzeyle bağ kurma, eserlerle bağ kurma, kültürel bağ kurma, manevi bağ kurma, benlik oluşturma, nostalji ve estetik gibi birçok deneyim türü ele alınmıştır. Müşteri deneyimi literatüründe ise genellikle bunlar arasından sadece Pine ve Gilmore'nin (1998) deneyim türü sınıflandırmasında yer verilen estetik deneyimleri incelenmiştir. Bu bulgu, müzelerin toplum tarafından yaşamsal açıdan önem arz eden bir kişisel deneyim mekânı olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bununla birlikte, müze yöneticileri için ziyaretçilerinin profilini inceleyip onlar için uygun olan kişisel sembollerini tespit ederek onlara nostaljik, estetik ve benlikle ilgili deneyimler sunmalarının kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Diğer yandan, müşteri deneyimi literatürü için benlikle ilgili deneyimler konusunda daha geniş çapta incelemeler yapılabileceği konusunda fikir sunmaktadır. Özellikle, nostaljik tüketim konusunda artan bir talep (Cross, 2015) olduğu için, nostalji deneyimleri konusunda araştırmalara ihtiyaç olduğu görünmektedir. Müze ziyaretleri sırasında ortaya çıktığı keşfedilen bir diğer deneyim türü olan anlamlılık deneyimi ise temel müşteri deneyimi türü sınıflandırmalarında (Schmitt, 1999; Pine ve Gilmore, 1998) yer almayan; sadece turizm kapsamındaki bazı çalışmalarda (Kim vd. 2012; Kwortnik, 2008) daha dar kapsamda değinilen bir deneyim türüdür. Genellikle eserlerle kurulan etkileşim vasıtasıyla ortaya çıktığı keşfedilen bu deneyim türünün birçok çalışmada vurgulanması müşteri deneyimi literatürü için ürünlerle etkileşim vasıtasıyla ortaya çıkabilecek deneyimlerin de özel bir şekilde incelenmesinin gerekli olabileceği konusunda bir bulgu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bulgu, müze yöneticilerinin eserlerin içeriği, otantikliği, nadirliği ve sembolik çağrışımları gibi özelliklerine oldukça özen göstermesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Schmitt (1999) tarafından gündeme getirilen duygusal ve sosyal deneyimler ile bu çalışmadaki kavramsal modelde yer alan duygusal ve sosyal deneyimler beş duyu aracılığıyla ve sosyal etkileşimler vasıtasıyla ortaya çıkan benzer nitelikteki deneyimleri nitelemektedir. Ancak bu çalışmada Schmitt'ten (1999) farklı olarak bu deneyimlerin içinde bulunulan hizmet ortamı ile yoğun bir ilişkide olduğu vurgulanmıştır. Nitekim, bu deneyimlerin hizmet ortamı çalışmalarında incelenen ambiyans ve sosyal boyutlarla örtüştüğü görülmüş ve bu durum hizmet ortamı ile müşteri deneyimi yaklaşımı arasında kavramsal bir köprü kurulabileceğini ortaya koymuştur. Hizmet ortamı yaklaşımlarında çevresel faktörlere müşterilerin fizyolojik, düşünsel (Bitner,1992), duygusal (Bitner,1992; Baker, 1986) tepkiler verdiğinin belirtilmesi bu tepkilerin aslında müşteri deneyimi literatüründe deneyim türü olarak ele alınan değişkenlerle benzer olduğunu gündeme getirmiştir. Bununla birlikte, müze ziyaretlerindeki deneyimsel tüketimi inceleyen bazı çalışmalarda ziyaretçilerin genel olarak müze binası ile ilgili (Schorch, 2013; Jakobsen, 2012; Goulding, 2000; Sirefman, 1999) ve hizmet ortamının diğer bir boyutu olan alansal tasarım boyutu ile ilgili deneyimlerinin (Maxwell ve Evans, 2002; Rand, 2001; Cunnell ve Prentice, 2000) de incelenmesi bu çıkarımı desteklemiş ve Schmitt'in (1999) önermesinde yer almayan alansal deneyim ile birlikte duygusal ve sosyal deneyimler ortam kaynaklı deneyim türü olarak kavramsal çerçeveye eklenmiştir. Dolayısıyla, daha önceki çalışmalarda daha çok yönetim bakış açılı çalışmalarda ele alınan ve deneyimsel bakış açısı taşıyan çalışmalarda

göz ardı edilen fiziki ortamın bu çalışmada aynı zamanda birer deneyim türü olarak sınıflandırılması bu çalışmanın literatüre sunduğu en önemli katkılardan biridir. Böylece, müzeler bağlamında içinde bulunulan ortamın elde edilen deneyim açısından oldukça kritik öneme sahip olduğu ve bazen aslında ortamın deneyimin kendisi olduğu vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, turizm deneyimleri kapsamında Kim vd. (2012) tarafından önerilen hedonizm, yenilik, ferahlık, yerel kültür, anlamlılık, bilgi, katılım deneyimlerinin yanı sıra hizmet ortamını bir deneyim türü olarak ele alan Castellani vd. (2020) tarafından izlenen yaklaşım ile tutarlılık göstermektedir. Ek olarak, bu durum müzecilik alanının mimari alanı ile daha yakın ilişkiler kurmasının gerekliliğine işaret etmekte ve müze yöneticilerinin müze binası ile ilgili kuruluş, yapım ve onarım aşamalarında binanın sosyallik, ambiyans, rahatlık ve işlevsellik ile ilgili çağrışımlar yaratma potansiyelini hesaba katarak memnun edici duygusal, alansal ve sosyal deneyimler sunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Örneğin, çeşitli mimari unsurlardan yararlanarak müze içerisinde daha yoğun bir sosyallik algısı oluşturmak mümkün olabilir (Hillier ve Tzortzi, 2006).

Müzedeki deneyimle ilgili olarak ziyaretçilerin memnuniyet, ağızdan ağıza iletişim, tekrar deneyimleme, hediyelik eşya satın alma, daha fazla bilgi edinme ve aktivitelere katılma gibi tepkiler verdiği keşfedilmiştir. Bu kapsamda müze yöneticilerinin bu çıktılarının farkında olup ziyaretçi memnuniyeti ve davranışlarını dikkate alan iletişim stratejileri uygulaması önem arz etmektedir. Örneğin, gelecekteki programlar veya sergiler konusunda bilgi verilmesi, kişiye özgü hediyelik eşyaların tasarlanması ve anlık sosyal medya etkileşimleri sağlanması gibi faaliyetler deneyim çıktılarının olumlu sonuçlanmasına neden olabilir. Bu tepkilerin olumlu yönde gerçekleşmesinin müzeler için maddi ve manevi kazançlar sağlaması olağan görünmektedir. Nitekim, Kempiaak vd.'nin (2017) belirttiği üzere, ağızdan ağıza iletişim ziyaretçilerin müze gezisi gerçekleştirme kararına en çok etki eden unsurlardan birisidir.

Bu çalışma sonraki çalışmalar için bazı araştırma imkanları ortaya çıkarmıştır. Sonraki çalışmalar bu çalışmadaki yöntemi izleyerek diğer sektörler için bir deneysel tüketim kavramsal modeli geliştirebilir. Bununla birlikte bu çalışmadaki kavramsal modelde vurgulanan unsurlardan yola çıkarak müzedeki veya diğer sektörlerdeki deneyim türleri veya deneyim çıktıları arasındaki veya aynı boyuttaki alt unsurların birbirleri arasındaki ilişkiler incelenebilir. Özellikle deneyim türlerinin birbirleri arasındaki ilişkileri inceleme konusunda araştırma eksikliği göze çarpmaktadır. Ayrıca, bu çalışma zaman ve alan kaynaklı sebeplerden dolayı bazı kısıtlara sahiptir. Şöyle ki; çalışmadaki literatür taramasına müzedeki deneysel tüketim sürecine genel bir bakış açısıyla odaklanan kavramsal ve uygulamalı çalışmalar dahil edilmiştir. Sonraki çalışmalar, taramanın kapsamını deneyim türü veya çıktılara veya bunların da alt boyutları kapsamında değinilen tekil bir unsura veya unsurlara (örneğin, müzede öğrenme, müzede nostalji) indirgeyerek bu çalışmada ortaya konan bulguları detaylandırabilir. Bununla birlikte, sonraki çalışmalar bu çalışmanın kapsamına dahil edilmeyen yönetim bakış açısıyla müzedeki uyarıcılara odaklanan literatürü inceleyerek müze deneyimlerindeki uyarıcılar konusunda bir model geliştirerek bu çalışmayı tamamlayıcı sonuçlar ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

- Ambrose, T. ve Paine, C. (2006). *Museum Basics*, Routledge, London.
- Antón, C. Camarero, C. ve Garrido, M. (2018). "Exploring the Experience Value of Museum Visitors as a Co-Creation Process". *Current Issues in Tourism*, 21/12, 1406-1425.
- Baker, J. (1986). "The Role of the Environment in Marketing Services: The Consumer Perspective", *The Services Challenge: Integrating for Competitive Advantage*, (Ed: J. Czepeil, C. Congram ve J. Shanahan). AMA, Chicago.
- Becker, L. ve Jaakkola, E. (2020). "Customer Experience: Fundamental Premises and Implications for Research". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48/4, 630-648.
- Berry, L.L., Carbone, L.P. ve Haeckel, S.H. (2002). "Managing the Total Customer Experience". *MIT Sloan Management Review*, 43/3, 85-89.
- Bideci, M. ve Albayrak, T. (2018). "An Investigation of the Domestic and Foreign Tourists' Museum Visit Experiences". *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 12/3, 366-377.
- Bitner, M. (1992). "Servicescapes: The Impact of Physical Surroundings on Customers and Employees". *Journal of Marketing*, 56/2, 57-71.

- Bonn, M., Joseph-Mathews, S., Dai, M., Hayes, S. ve Cave, J. (2007). "Heritage/Cultural Attraction Atmospherics: Creating the Right Environment for the Heritage/Cultural Visitor". *Journal of Travel Research*, 45/3, 345-354.
- Cameron, C. ve Gatewood, J. (2000). "Excursions into the Un-Remembered Past: What People Want from Visits to Historical Sites". *The Public Historian*, 22/3, 107-127.
- Castellani, P., Bonfanti, A., Canestrino, R. ve Magliocca, P. (2020). "Dimensions and Triggers of Memorable Tourism Experiences: Evidence from Italian Social Enterprises". *The TQM Journal*, 32/6, 1115-1138.
- Chan, J. (2009). "The Consumption of Museum Service Experiences: Benefits and Value of Museum Experiences". *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18/2-3, 173-196.
- Chronis, A. (2005). "Our Byzantine Heritage: Consumption of The Past and Its Experiential Benefits". *Journal Of Consumer Marketing*, 22/4, 213-222.
- Conti, E., Vesci, M., Castellani, P. ve Rossato, C. (2020). "The Role of the Museumscape on Positive Word of Mouth: Examining Italian Museums". *The TQM Journal*.
- Cross, G. (2015). *Consumed Nostalgia*, Columbia University Press, New York.
- Cunnell, D. ve Prentice, R. (2000). "Tourists' Recollections of Quality in Museums: A Servicescape without People?". *Museum Management and Curatorship*, 18/4, 369-390.
- de Rojas, C. ve Camarero, C. (2006). "Experience and Satisfaction of Visitors to Museums and Cultural Exhibitions". *International Review on Public and NonProfit Marketing*, 3/1, 49-65.
- de Rojas, C. ve Camarero, C. (2008). "Visitors' Experience, Mood and Satisfaction in a Heritage Context: Evidence from An Interpretation Center". *Tourism Management*, 29/3, 525-537.
- Dirsehan, T. (2012). "Analyzing Museum Visitor Experiences and Post Experience Dimensions Using SEM". *Bogazici Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 26/1, 103-125.
- Doering, Z. (1999). "Strangers, Guests, or Clients? Visitor Experiences in Museums". *Curator: The Museum Journal*. 42/2, 74-87.
- Falk, J. (2006). An Identity-Centered Approach to Understanding Museum Learning. *Curator: The Museum Journal*, 49/2, 151-166.
- Falk, J. ve Dierking, L. (1992). *The Museum Experience*, Whales Back Books, Washington, DC.
- Forgas-Coll, S., Palau-Saumell, R., Matute, J. ve Tárrega, S. (2017). How Do Service Quality, Experiences and Enduring Involvement Influence Tourists' Behavior? An Empirical Study in The Picasso and Miró Museums in Barcelona. *International Journal of Tourism Research*, 19/2, 246-256.
- Forlani, F. ve Pencarelli, T. (2019). Using the Experiential Approach in Marketing and Management: A Systematic Literature Review. *Mercati & Competitività*, 3, 17-50.
- Forrest, R. (2013). "Museum Atmospherics: The Role of the Exhibition Environment in the Visitor Experience". *Visitor Studies*, 16/2, 201-216.
- Gentile, C., Spiller, N. ve Noci, G. (2007). "How to Sustain the Customer Experience". *European Management Journal*, 25/5, 395-410.
- Goulding, C. (2000). "The Museum Environment and the Visitor Experience". *European Journal of Marketing*, 34/3-4, 261-278.
- Graburn, N. (1977). "The Museum and The Visitor Experience". *Roundtable Reports*, Fall, 1-5.
- Harrison, P. ve Shaw, R. (2004). "Consumer Satisfaction and Post-purchase Intentions: An Exploratory Study of Museum Visitors". *International Journal of Arts Management*, 4/2, 23-32.
- Hillier, B. ve Tzortzi, K. (2006). "Space Syntax: The Language of Museum Space". *A Companion to Museum Studies*, (Ed: S. Macdonald), Blackwell, Malden, MA.
- Hwang, J. ve Seo, S. (2016). "A Critical Review of Research on Customer Experience Management". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28/10, 2218-2246.
- Hyun, H., Park, J., Ren, T. ve Kim, H. (2018). "The Role of Ambiances and Aesthetics on Millennials' Museum Visiting Behavior". *Arts and the Market*, 8/2, 152-167.

- Jain, R., Aagja, J. ve Bagdare, S. (2017). "Customer Experience – A Review and Research Agenda". *Journal of Service Theory and Practice*, 27/3, 642-662.
- Jakobsen, A. (2012). "Experience In-Between Architecture and Context: The New Acropolis Museum, Athens". *Journal of Aesthetics & Culture*, 4/1, 181-58.
- Kaplan, S., Bardwell, L. ve Slakter, D. (1993). "The Museum as a Restorative Environment". *Environment and Behavior*, 25/6, 725-742.
- Kempiak, J., Hollywood, L., Bolan, P. ve McMahan-Beattie, U. (2017). "The Heritage Tourist: An Understanding of The Visitor Experience at Heritage Attractions". *International Journal of Heritage Studies*, 23/4, 375-392.
- Kesner, L. (2006). "The Role of Cognitive Competence in the Art Museum Experience". *Museum Management and Curatorship*, 21/1, 4-19.
- Kim, J., Ritchie, J. ve McCormick, B. (2012). "Development of a Scale to Measure Memorable Tourism Experiences". *Journal of Travel Research*, 51/1, 12-25.
- Kirchberg, V. ve Tröndle, M. (2015). "The Museum Experience: Mapping the Experience of Fine Art". *Curator: The Museum Journal*, 58/2, 169-193.
- Kotler, P. (1973). "Atmospherics As a Marketing Tool". *Journal of Retailing*, 49/4, 48-64.
- Kottasz, R. (2006). "Understanding the Influences of Atmospheric Cues on the Emotional Responses and Behaviours of Museum Visitors". *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 16/1-2, 95-121.
- Kwortnik, R. (2008). "Shipscape Influence on The Leisure Cruise Experience". *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 2/4, 289-311.
- Lockwood, A. ve Pyun, K. (2019). "How Do Customers Respond to the Hotel Servicescape?". *International Journal of Hospitality Management*, 82, 231-241.
- Maxwell, L. ve Evans, G. (2002). "Museums as Learning Settings". *Journal of Museum Education*, 27/1, 3-7.
- Lee, H. ve Smith, S. (2015). "A Visitor Experience Scale: Historic Sites and Museums". *Journal of China Tourism Research*, 11/3, 255-277.
- Lemke, F., Clark, M. ve Wilson, H. (2011). "Customer Experience Quality: An Exploration in Business and Consumer Contexts Using Repertory Grid Technique". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39/6, 846-869.
- Mehmetoglu, M. ve Engen, M. (2011). "Pine and Gilmore's Concept of Experience Economy and Its Dimensions: An Empirical Examination in Tourism". *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 12/4, 237-255.
- Mehrabian, A. ve Russell, J. (1974). *An Approach to Environmental Psychology*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- Mencarelli, R., Chaney, D. ve Pulh, M. (2020). "Consumers' Brand Heritage Experience: Between Acceptance and Resistance". *Journal of Marketing Management*, 36/1-2, 30-50.
- Mencarelli, R., Marteaux, S. ve Pulh, M. (2010). "Museums, Consumers, and On-Site Experiences". *Marketing Intelligence & Planning*, 28/3, 330-348.
- Nowacki, M. ve Kruczek, Z. (2021). "Experience Marketing at Polish Museums and Visitor Attractions: The Co-Creation of Visitor Experiences, Emotions and Satisfaction". *Museum Management and Curatorship*, 36/1, 62-81.
- Ober-Heilig, N., Bekmeier-Feuerhahn, S. ve Sikkenga, J. (2014). "Enhancing Museum Brands with Experiential Design to Attract Low-Involvement Visitors". *Arts Marketing: An International Journal*, 4/1-2, 67-86.
- Othman, M., Petrie, H. ve Power, C. (2011). "Engaging Visitors in Museums with Technology: Scales for The Measurement of Visitor and Multimedia Guide Experience". *Interact 2011*, Springer, 92-99.
- Packer, J. (2008). "Beyond Learning: Exploring Visitors' Perceptions of the Value and Benefits of Museum Experiences". *Curator: The Museum Journal*, 51/1, 33-54.
- Packer, J. (2014). "Visitors' Restorative Experiences in Museum and Botanic Garden Environments", *Tourist experience and fulfilment*, (Ed: S. Filep ve P. Pearce), Routledge, London.
- Packer, J. ve Ballantyne, R. (2016). "Conceptualizing the Visitor Experience: A Review of Literature and Development of a Multifaceted Model". *Visitor Studies*, 19/2, 128-143.

- Packer, J., Ballantyne, R. ve Bond, N. (2018). "Developing an Instrument to Capture Multifaceted Visitor Experiences: The Dove Adjective Checklist". *Visitor Studies*, 21/2, 211-231.
- Park, J.-Y., Back, R. M., Bufquin, D. ve Shapoval, V. (2019). "Servicescape, Positive Affect, Satisfaction and Behavioral Intentions: The Moderating Role of Familiarity". *International Journal of Hospitality Management*, 78, 102-111.
- Passebois, J. ve Aurier, P. (2004). "Building Consumer/Arts Institution Relationships: An Exploratory Study in Contemporary Art Museums". *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 1/2, 75-88.
- Pekarik, A., Doering, Z. ve Karns, D. (1999). "Exploring Satisfying Experiences in Museums". *Curator: The Museum Journal*, 42/2, 152-173.
- Penrose, J. (2020). "Authenticity, Authentication and Experiential Authenticity: Telling Stories in Museums". *Social & Cultural Geography*, 21/9, 1245-1267.
- Pine, B. ve Gilmore, J. (1998). "Welcome to the Experience Economy". *Harvard Business Review*, 74/4, 97-105.
- Ponsignon, F., Durrieu, F. ve Bouzdine-Chameeva, T. (2017). "Customer Experience Design: A Case Study in the Cultural Sector". *Journal of Service Management*, 28/4, 763-787.
- Prentice, R. C., Witt, S. F. ve Hamer, C. (1998). "Tourism as Experience the Case of Heritage Parks". *Annals of Tourism Research*, 25/1: 1-24.
- Quintal, V. A., Thomas, B. ve Phau, I. (2015). "Incorporating the Winescape into the Theory of Planned Behaviour: Examining 'New World' Wineries". *Tourism Management*. 46, 596-609.
- Raajpoot, N., Koh, K. ve Jackson, A. (2010). "Developing a Scale to Measure Service Quality: An Exploratory Study". *International Journal of Arts Management*, 12/3, 54-69.
- Rand, J. (2001). "The 227-Mile Museum, or a Visitors' Bill of Rights". *Curator: The Museum Journal*, 44/1, 7-14.
- Riva, P. ve Agostino, D. (2022). "Latent Dimensions of Museum Experience: Assessing Cross-Cultural Perspectives of Visitors from Tripadvisor Reviews". *Museum Management and Curatorship*.
- Russell, J. ve Mehrabian, A. (1976). "Environmental Variables in Consumer Research". *Journal of Consumer Research*, 3/1, 62-63.
- Schmitt, B. (1999). "Experiential Marketing". *Journal of Marketing Management*, 15/1-3, 53-67.
- Schorch, P. (2013). "The Experience of a Museum Space". *Museum Management and Curatorship*, 28/2, 193-208.
- Screven, C. (1986). "Exhibitions and Information Centers: Some Principles and Approaches". *Curator: The Museum Journal*, 29/2, 109-137.
- Sherman, E., Mathur, A. ve Smith, R. (1997), "Store Environment and Consumer Purchase Behavior: Mediating Role of Consumer Emotions", *Psychology and Marketing*, 14/4, 361-378.
- Sirefman, S. (1999). "Formed and Forming: Contemporary Museum Architecture". *Daedalus*, 128/3, 297-320.
- Siu, N., Wan, P. ve Dong, P. (2012), "The Impact of the Servicescape on the Desire to Stay in Convention and Exhibition Centers: The Case of Macao", *International Journal of Hospitality Management*, 31/1, 236-246.
- Siu, N. Y. M., Zhang, T. J. ve Kwan, H. Y. (2022). "Reference Effects and Customer Engagement in a Museum Visit". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34/2, 482-508.
- Stein, A. ve Ramaseshan, B. (2019). "The Customer Experience – Loyalty Link: Moderating Role of Motivation Orientation". *Journal of Service Management*, 31/1, 51-78.
- Su, Y. ve Teng, W. (2018). "Contemplating Museums' Service Failure: Extracting the Service Quality Dimensions of Museums from Negative On-Line Reviews". *Tourism Management*, 69, 214-222.
- Turley, L., ve Bolton, D. L. (1999). "Measuring the Affective Evaluations of Retail Service Environments". *Journal of Professional Services Marketing*, 19/1, 31-44.
- Turley, L.W. ve Milliman, R.E. (2000), "Atmospheric Effects on Shopping Behavior". *Journal of Business Research*, 49/2, 193-211.
- Verhoef, P., Lemon, K., Parasuraman, A., Roggeveen, A., Tsiros, M. ve Schlesinger, L. (2009). "Customer Experience Creation: Determinants, Dynamics and Management Strategies". *Journal of Retailing*, 85/1, 31-41.

Vesci, M., Conti, E., Rossato, C. ve Castellani, P. (2021). "The Mediating Role of Visitor Satisfaction in the Relationship Between Museum Experience and Word of Mouth: Evidence from Italy". *The TQM Journal*, 33/1, 141-162.

vom Lehn, D. (2006). "Embodying Experience". *European Journal of Marketing*, 40/11-12, 1340-1359.

Zanibellato, F., Rosin, U. ve Casarin, F. (2018). "How the Attributes of a Museum Experience Influence Electronic Word-of-Mouth Valence: An Analysis of Online Museum Reviews". *International Journal of Arts Management*, 21/1, 76-90.

Zomerdiijk, L.G. ve Voss, C.A. (2010). "Service Design for Experience-Centric Services". *Journal of Service Research*, 13/1, 67-82.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:07.04.2022 Accepted/Kabul:23.10.2022

DOI:10.30794/pausbed.1100142

Research Article/Araştırma Makalesi

Yıldırım, M. (2023). "Çalışanların İş Becerikliliğinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi ve İş Tatmininin Aracılık Rolü: Sağlık Sektörü Bağlamında Bir Araştırma", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 185-215.

ÇALIŞANLARIN İŞ BECERİKLİLİĞİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE İŞ TATMİNİNİN ARACILIK ROLÜ: SAĞLIK SEKTÖRÜ BAĞLAMINDA BİR ARAŞTIRMA

Mehmet YILDIRIM*

Öz

Bu araştırma, aşağıdan yukarıya doğru bir iş tasarımı stratejisi olarak değerlendirilen iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini ve iş tatmininin aracılık rolünü sağlık sektörü bağlamında incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. İş becerikliliği ve iş tatmini ilişkisi, yabancı yazında nispeten daha çok araştırma konusu olurken yerel yazında bu kavramların ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Kavramın genellikle imalat, hizmet ve eğitim sektörü bağlamında araştırma konusu olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın alana katkısı, sağlık sektörü çalışanları üzerinde yapılması ve iş becerikliliğinin hem iş tatmini hem de işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen literatüre katkı sunması olarak değerlendirilmektedir. Araştırma amacı çerçevesinde sağlık hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren Adıyaman'daki özel bir hastanede görevli çalışanlardan veriler toplanmıştır. Toplanan veriler üzerinden iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve iş tatmininin aracılık rolü yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda iş becerikliliğinin iş tatminini artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ve iş tatmininin bu ilişkide herhangi bir aracılık rolüne sahip olmadığı elde edilen diğer bulgulardır.

Anahtar kelimeler: İş becerikliliği, İş tatmini, İşten ayrılma niyeti.

THE EFFECT OF EMPLOYEES' JOB CRAFTING ON JOB SATISFACTION AND TURNOVER INTENTION: A RESEARCH IN THE CONTEXT OF HEALTH SECTOR

Abstract

The aim of this research is to examine the effect of job crafting, which is considered as a bottom-up job design strategy, on turnover intention and mediation role of job satisfaction in the context of the health sector. Despite of researches examining the relationship between job crafting and job satisfaction in foreign literature are relatively more, it is seen that researches examining the relationship between these notions in Turkish job crafting literature are limited. It is seen that job crafting researches were conducted in the context of manufacturing, service and education sectors in Turkish literature. Conducting this research on health sector workers and existence of limited studies examining the effect of job crafting on both job satisfaction and intention to leave is considered as the contribution of this research to the literature. Within the framework of the research aim, data were collected from the employees working in a private hospital in Adıyaman operating in the health services sector. The effect of job crafting on intention to leave and mediation role of job satisfaction was analyzed by structural equation modeling through the collected data. As a result of the analyzes, it was determined that job crafting increases only job satisfaction but job crafting does not have a significant effect on employees' turnover intention and job satisfaction does not have mediation role.

Keywords: Job crafting, Job satisfaction, Turnover intention.

*Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, ADIYAMAN.
e-posta:m.mehmetyildirim@adiyaman.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7627-0945>)

GİRİŞ

Uzun süredir, çalışanların işlerini nasıl tecrübe ettikleri üzerine yapılan çalışmalar büyük ölçüde çalışanların işlerini algılama ve işlerini yürütme şekli üzerinde iş tasarımının nasıl bir etkisi olduğuna odaklanmıştır. Geleneksel iş tasarımı yaklaşımında, yöneticilerin kendi çalışanları için işin doğasında belirleyici olan sistemlere yöneldiği görülmektedir (Cheng vd., 2016: 19). İyi tasarlanmış bir iş ve çalışma koşulu, hiç şüphesiz çalışanların motivasyonu ve performansları için en uygun olanıdır. Bu uygun çalışma koşullarının elde edilmesi için ise iki yol bulunmaktadır: Birincisi, çalışan motivasyonunu ve örgütsel performansı geliştirmek için örgütlerin yukarıdan aşağıya doğru bir müdahale başlatmasıdır. Ancak her işte yaygın olan çalışma koşullarının görülen örnekleri göz önüne alındığında bu yöntemin başarısız olacağı açıktır. Bu nedenle ikinci yol olarak örgütlerin, işi yapan kişiler tarafından aşağıdan yukarıya doğru başlatılan iş tasarımı yaklaşımları ile örgütün kendisi tarafından başlatılan yaklaşımları birleştirmesi gerekmektedir (Demerouti, 2014: 237). Böylelikle çalışanlar açısından yaptıkları işlerin daha anlamlı hâle gelmesi ve işlerine daha çok motive olmaları beklenmektedir. İş becerikliliği kavramı da işi yapan kişiler tarafından aşağıdan yukarıya doğru başlatılan bu iş tasarımı yaklaşımı çerçevesinde ortaya çıkmış bir kavramdır (Kerse, 2017: 286). Böylelikle iş becerikliliği, işin çalışandan talep ettiği zorlukların üstesinden gelebilmesinde çalışana yardımcı olmaktadır.

İşlerini yeni bir bakış açısı ile şekillendiren çalışanların yaptıkları işten tatmin olmaları da beklenen bir durum olarak değerlendirilmektedir. İş tatmini, çalışanın işine yönelik sahip olduğu tutumu ifade etmektedir. Bu tutumun olumlu olması durumunda çalışan işine motive olmakta, olumsuz olması durumunda ise çalışanın işine motive olması engellenmektedir (Demirel, 2013: 223) Dolayısıyla, bir çalışanın etkinliği ve verimliliği iş tatmini düzeyiyle doğru orantılıdır. Çalışanın işinden tatmin olma düzeyi arttıkça çalışanın etkinliği ve verimliliği de aynı oranda artmaktadır. Ayrıca iş tatminsizliği bir örgütte işlerin kötüye doğru evrildiğine işaret eden en önemli göstergelerden birisi olmakla birlikte birçok olumsuz iş çıktısının da kök nedeni arasında sayılmaktadır (Üçüncü, 2016: 4,11). Çalışanların motivasyon eksikliği yaşaması, ruhsal ve psikolojik birtakım problemlerle karşı karşıya gelmesi ve iş yerinde tükenmişlik, mutsuzluk ve başarısızlık yaşamaları yine iş tatmin düzeyinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır (Şimşir ve Seyran, 2020: 26). Dolayısıyla örgütler kurumsal performansın artırılması için çalışanlarının işlerinden yeterli düzeyde doyum almalarını sağlamak için çaba sarf etmelidir. Böylelikle örgütteki sosyal tarafların birlikte kazanacağı bir örgüt ortamı sağlanmış olacaktır.

Örgütler açısından kurumsal performansı doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bir diğer faktör ise çalışanların işten ayrılma eğilimleridir. Çünkü işten ayrılma niyeti, yapılan araştırmalarda örgütsel bağlılık, vatandaşlık davranışı ve iş performansı ile ilişkili bir kavram olarak örgütlerin karşısına çıkmakta ve bu nedenle örgütler açısından giderek önem kazanan bir konu haline gelmektedir (Zhang ve Li, 2020). Ayrıca bazı araştırmacılar bireyin rolüne, kıdemine, uzmanlığına göre değişmekle birlikte özel sektörde işten ayrılan bir çalışanın yerine alınan bir başka çalışanın maliyetinin aldığı maaşının yaklaşık yüzde 50'si ile yüzde 200'ü arasında olduğunu belirtmişlerdir (Cho ve Lewis, 2012: 5). 2018 yılında yayınlanan bir araştırma raporuna göre Türkiye'deki çalışan devir oranı yaklaşık yüzde 25 olarak bulunmuştur. Bu sonuç örgütlerin her dört yılda bir yeni bir çalışan profiline sahip olacağı şekilde yorumlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında güçlü bir örgüt kültürünün oluşturulmasının önündeki en büyük engellerden birisinin çalışanların işten ayrılma davranışı olduğu değerlendirilmektedir (Peryön, 2018: 4-6). Ayrıca iş tatmini, iş performansının önemli bir belirleyicisi, performans da işten ayrılma eğiliminin önemli bir belirleyicisi olarak değerlendirilmektedir (Tekingündüz vd., 2015: 1). Bu açıdan bakıldığında işten ayrılma davranışının en önemli göstergelerinden birisi olan işten ayrılma niyetinin örgütler açısından oldukça önemli bir kavram olduğu görülmektedir.

Literatür incelemesinde yabancı yazında iş becerikliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini ve iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini ayrı ayrı inceleyen birçok araştırma yapıldığı görülmektedir (Ingusci vd., 2016; Turan, 2019; Zito vd., 2019; Dalgıç ve Türkoğlu, 2018; Ceylan ve Nazarı, 2020; Aslan, 2021; Çetin vd., 2021). Ancak yerel yazında iş becerikliliğinin iş tatmini veya işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen araştırma sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin yapılan literatür taramasında yerel yazında iş becerikliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini inceleyen iki araştırmaya rastlanmıştır (Kerse, 2019; Ceylan ve Nazarı, 2020). Bu çalışmalardan Kerse'nin (2019) çalışması imalat sektöründe, Ceylan ve Nazarı'nın (2020) çalışması ise gıda hizmetleri (künefecilik) sektöründe gerçekleştirilmiştir. İş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında ise Aslan'ın (2021) çalışmasının memur, öğretmen, akademisyen, sağlık ve güvenlik personeli, banka çalışanı gibi meslek gruplarını kapsadığı görülmektedir. Turan (2019) ise

çalışmasını ilaç sektöründe gerçekleştirmiştir. Kılıç ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan çalışma ise kamu ve özel sektör çalışanları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın yapılma nedeni hem yerel yazındaki iş becerikliliği literatürüne katkı sunmak hem de iş becerikliliğinin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini sağlık sektörü bağlamında ortaya çıkarmaktır. Çünkü insan yaşamının sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için sağlık sektörü oldukça önemli bir paya sahiptir (Başaran ve Can, 2015). Özellikle küresel bir kriz olarak ifade edilebilecek olan pandemi döneminde süreçten en çok etkilenen meslek gruplarının başında sağlık çalışanları gelmektedir (Yumru, 2020). Dahası pandemi gibi bu benzeri görülmemiş kriz sağlık sisteminin güçlendirilmeye ve sağlık çalışanlarının desteklenmeye ihtiyaç duyduğunu göstermiştir (Morgan ve James, 2022). Dolayısıyla sağlık sisteminin etkin bir şekilde işleminin büyük oranda sağlık çalışanlarına bağlı olduğu söylenebilir. Sağlık sisteminin ön saflarında yer alan sağlık çalışanlarının performanslarının yüksek olması hastanelerdeki hizmet kalitesinin yüksek olması açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Korkmazer vd., 2016). İş becerikliliğinin iş kaynaklarını artırma boyutları ile zorlayıcı iş taleplerini artırma boyutunun iş performansı ile pozitif ilişkiliyken iş taleplerini azaltma boyutu ise çalışan performansı ile negatif ilişkilidir (Petrou vd., 2015). Bu açıdan değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının iş becerikliliğinin artırılmasının sağlık sisteminin daha verimli olmasına yardımcı olacağı söylenebilir.

Çalışanlara zorluklarla baş edebilme becerisi kazanmalarında yardımcı olmalarına rağmen iş becerikliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini inceleyen sadece iki çalışmaya rastlanmıştır ve bu çalışmalar ise imalat ve gıda sektöründe yürütülmüştür (Kerse, 2019; Ceylan ve Nazarı, 2020). İş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine ilişkin ise yerel yazında dört araştırmaya rastlanmıştır. Bu araştırmaların ise kamu ve özel sektörde sağlık çalışanlarının dışındaki diğer çalışanları nispeten daha fazla kapsadığı görülmüştür (Aslan, 2021; Kılıç vd., 2020; Turan, 2019; Dalgıç ve Türkoğlu, 2018). Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmanın hem sağlık sektöründe yürütülmesinin hem de iş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyetinin bütüncül bir modelle incelemesinin, bu araştırmanın önemini artırdığı ve bu anlamda alana önemli bir katkı yaptığı düşünülmektedir. Özetle bu çalışma sağlık sektöründeki çalışanların iş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyetleri ile ilişkili araştırmaları zenginleştirerek sağlık sektörü yöneticileri ve araştırmacılar için faydalı olabilecek değerli bilgiler sunmaktadır.

1. İŞ BECERİKLİLİĞİ

İş tasarımı, örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak ve çalışan memnuniyetini artırmak için iş rotasyonu, iş zenginleştirme ve iş geliştirme gibi insan kaynakları yönetimi araçları ile çalışanların yaptıkları işlerin fonksiyonlarının ve içeriğinin manipüle edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Narcıkara, 2018: 17). Ancak son zamanlarda klasik iş tasarımı bakış açısına ek olarak çalışanların iş tasarımında daha aktif rol aldığı vurgulanmaktadır. Esasen önemli iş tasarımı teorileri de iş becerikliliğini, örgütsel davranış açısından umut verici bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. İş becerikliliği; sürekli değişen iş hayatında, çalışanları iş yapma biçimlerinde değişiklikler öngörmeye ve bu değişiklikleri gerçekleştirmeye yönelttiği için çalışanlara değişim sürecinde stratejik bir üstünlük sağlamış olur (Petrou vd., 2012: 1120).

Bir iş deneyiminin nasıl oluştuğu ile ilgili olarak geleneksel örgüt araştırmaları, görevler ve sosyal etkileşim gibi işin dışsal özellikleri veya beklentiler ve değerler gibi bireysel belirleyicilere odaklanmıştır. Ancak bu geleneksel bakış açısı bir işi oluşturan görevler ve sosyal ilişkileri şekillendirmede, çalışanların aktif rollerini en aza indirmiştir. Oysa en rutin işlerde bile çalışanlar, işin özü üzerinde bir miktar etkide bulunabilirler (Wrzesniewski ve Dutton 2001: 179).

İş becerikliliğini benzer yaklaşımlardan ayıran temel özelliklerden birisi, proaktif olarak tanımlanan iş becerikliliği davranışının ortaya çıkması için örgütsel veya bireysel herhangi bir koşula bağlı olmamasıdır. Çünkü bir işin sınırı, anlamı ve kimliği biçimsel iş tanımları ile tam olarak belirlenmediğinden çalışanların, kendi görev yaptığı işi yeniden tanımlama ve bu tanıma göre görevi gerçekleştirmek gibi bir serbestliği vardır. Dolayısıyla iş becerikliliği, çalışanların işlerine şekil vermelerini, işlerini biçimlendirmelerini ve işlerini yeniden tanımlamak için attığı adımları kapsayan oldukça geniş bir kavramdır (Wrzesniewski ve Dutton, 2001: 179-180). Ayrıca geleneksel bakış açılarında iş tasarımı yukarıdan aşağıya doğru tümden bir değişim sürecini ifade etmekte ve çalışanlar bu iş tasarımında pasif rol oynamaktadırlar. Bu bakış açısının tersine, iş becerikliliğinde değişim işteki görevle ilgili yönleri kapsamakta ve aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmektedir (Kerse, 2019: 532).

İş becerikliliğinin temel özelliği çalışanların görevlerini veya iş özelliklerini kendi inisiyatifleriyle değiştirmeleridir. İş becerikliliği, işin anlamını değiştiren gönüllü davranışları ve iş kapsamındaki kendiliğinden gelişen denetimsiz

değişiklikleri temsil eder. Bu özellikler; iş becerikliliğini, iş koşulları veya çalışanların katılımı hakkında çalışanların işverenleriyle müzakere ettikleri diğer aşağıdan yukarıya doğru işin tasarlanması yaklaşımlarından ayırır. Ayrıca iş becerikliliği proaktif çalışma davranışlarından da farklıdır. Proaktif çalışma davranışları, kişi tarafından gelecekteki bir durumdan önce hareket ederek veya kontrolü ele alıp değişime veya her ikisine birden yol açarak başlatılır. Proaktif davranışın önemli bir yararı, performansın hedeflenmesidir ancak iş becerikliliği düzeyi yüksek olan çalışanların yaptıkları değişiklikler öncelikle kişi-iş uyumunu ve iş motivasyonlarını geliştirmeyi amaçlamaktadır (Demerouti, 2014: 238).

Alanyazın incelendiğinde iş becerikliliği kavramının ilk olarak işin görev, ilişki ve bilişsel olarak yeniden yapılandırılması olmak üzere üç boyutta kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Göreve ilişkin yapılandırma, çalışanların biçimsel iş tanımındaki öngörülerden daha az, daha çok ya da daha farklı görevleri yerine getirmeyi seçerek işlerinde farklılık yaratması, yani görevlerin sayısını, kapsamını veya türünü değiştirmesini ifade etmektedir. İş becerikliliğinin ikinci boyutu olan ilişkilere ilişkin yapılandırma ise çalışanların işteki diğer çalışanlar ile etkileşimin miktarını, kalitesini ya da her ikisini birden biçimlendirmeyi ifade etmektedir. Bilişsel yapılandırma ise çalışanların işlerini bir bütünün farklı bir parçası olarak ya da bir bütünü tamamlayan farklı bir parça olarak çerçeveselendirmesini ifade etmektedir. İşlere yönelik bakış açılarının bu şekilde değiştirilmesi çalışanların işlerine yaklaşma şekillerini kökten değiştirerek onların farklı iş faaliyetlerine katılımı ile sonuçlanır (Wrzesniewski ve Dutton 2001: 185-186).

İlk olarak Wrzesniewski ve Dutton tarafından fiziksel, ilişkisel ve bilişsel yapılandırma boyutları ile ele alınan iş becerikliliği kavramı daha sonra farklı araştırmacılar tarafından farklı modellerle açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin bazı araştırmacılar, iş talepleri ve kaynakları modelinden yararlanarak bireysel iş yapılandırması kavramını yapısal ve sosyal iş kaynaklarını artırma, engelleyici iş taleplerini azaltma ve merak uyandıran iş taleplerini artırma boyutları ile ele almışlardır (Uysal vd., 2018: 654-655). Sürekli fiziksel veya psikolojik çaba gerektiren ve belirli fizyolojik veya psikolojik maliyetlerle ilişkili iş özellikleri, iş talepleri olarak bu fiziksel veya psikolojik maliyetleri azaltan, iş hedeflerine ulaşmada işlevsel olan ve kişisel gelişim ve öğrenmeyi teşvik eden iş özellikleri de iş kaynakları olarak tanımlanmaktadır (Van den Broeck vd., 2013: 85). Yapısal ve sosyal iş kaynaklarının artırılması, engelleyici iş taleplerinin azaltılması ve merak uyandıran iş taleplerinin artırılması iş becerikliliğinin işle bütünleşme ve iş tatmini gibi olumlu örgütsel çıktılar ile pozitif yönlü, tükenmişlik gibi olumsuz çıktılar ile negatif yönlü bir ilişkili içindedir (Akın vd., 2014: 11). İş becerikliliği, iş tasarımıdaki değişikliklerin başlangıç noktası olduğu için iş talepleri ve kaynakları modelinde önerilen iş özellikleri, türlerine göre işlevsel hâle getirilmiş olur (Tims vd., 2013: 230).

İş becerikliliği, çalışanın kendi işini daha anlamlı, ilgi çekici ve tatmin edici hâle getirmek için iş talepleri ve iş kaynakları düzeyinde değişiklikler başlattığı özel bir proaktif davranış biçimi olarak görülmektedir. İş becerikliliği, iş talepleri ve kaynakları perspektifinden değerlendirildiğinde görev yapılandırması yerine iş taleplerine, ilişkisel yapılandırma için ise iş kaynaklarına atıfta bulunduğu görülmektedir. İş talepleri ve kaynakları perspektifine göre iş becerikliliği Wrzesniewski ve Dutton (2001) görüşü ile bağlantılıdır. Örneğin iş becerikliliğinin görev yapılandırma boyutu, faaliyetlerin biçimini veya sayısını değiştirmeyi içermektedir, iş talepleri ve kaynakları perspektifiyle bakıldığında bu boyut değişen iş talepleri olarak yorumlanmaktadır. Yine iş becerikliliğinin ilişkisel yapılandırma boyutu, iş talepleri ve kaynakları bakış açısı ile değişen iş kaynakları olarak görülmektedir. Ancak iş becerikliliğinin bilişsel yapılandırma boyutunu iş talepleri ve kaynakları bakış açısı ile yeniden çerçeveselendirmek daha zordur çünkü bilişsel yapılandırma daha çok kişinin iç benliğine odaklanır. Ek olarak iş talepleri ve kaynakları perspektifinden bakıldığında bilişsel yapılandırma, görevi bilişsel olarak yeniden tanımlama sürecine katılımı temsil ederken görev ve ilişkisel yapılandırma genellikle işin gerçek değişikliklerine yönelik kişinin girişimlerine odaklanır. Sonuç olarak her iki görüş de sorunları daha iyi ele almak ve çözüm bulmak için işlerini değiştiren çalışanlara odaklanmaktadır ancak iş tasarımının yönlendirildiği alanlar konusunda biraz farklılaşmaktadırlar (Demerouti, 2014: 237-239).

Pozitif psikoloji açısından bakıldığında da hem iş becerikliliği hem de işle bütünleşme olumlu iş sonuçlarına odaklanan iki yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Birçok yaklaşım gibi iş becerikliliği de pozitif psikolojiye önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu katkılardan ilki iş becerikliliği süreci, çalışanların proaktif ve tetikleyici davranışlarını merkezine alır, kavramsallaştırır ve kendi iş deneyimlerini geliştirmek için işlerini yapılandıran çalışanların yaratıcı ve motivasyonel temellerini deneysel olarak araştırır. İkincisi ise olumlu anlamlandırma deneyimi, kendilik

duygusu, bütünleşme, çalışan devri, performans ve bağlılık gibi iş becerikliliğinin üretken çıktılarına odaklanarak pozitif psikoloji deneyimine katkıda bulunur (Wrzesniewski vd., 2013: 282).

2. İŞ TATMİNİ

İş tatmini, kişilerin kendi işleri ile ilgili sahip oldukları negatif ya da pozitif yargıları içeren duygusal bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu pozitif tutum çalışanın işinden tatmin olduğunu gösterirken, tersi durum ise kişinin işine karşı tatmin düzeyinin düşük olduğunu ya da hiç tatmin olmadığını göstermektedir (Özpehlivan, 2019: 45). İş tatmini; ücret, terfi, denetim, yan haklar, koşullu ödüller, çalışma şartları, işin doğası, çalışma arkadaşları, iletişim olmak üzere faklı boyutların bir araya gelerek oluşturduğu bir duygusal durumu ifade etmektedir (Spector, 1997). Bazı araştırmacılar iş tatmininin bu boyutsal yaklaşım çerçevesinden ele alınarak parçaların birleştirilmesi yoluyla ölçülmesinin daha doğru olacağını belirtmektedir. Buna karşın iş tatmininin işle ilgili genel bir yargıyı içeren duygusal bir tutum olarak ölçülmesinin daha doğru olduğunu belirten araştırmacılar da bulunmaktadır (Ingusci vd., 2016, s. 268-269). Bir işe yönelik genel tutum ile işin farklı boyutlarına ve özelliklerine yönelik tutumlar birbirlerinden farklı olabilmektedir. Dolayısıyla genel iş tatmini de aslında işe ilişkin çeşitli boyutlara ait memnuniyet düzeylerinin birleşiminin bir özeti sayılmaktadır (Judge vd., 2017: 2). İster boyutsal yaklaşım olarak ister genel bir duygusal durum olarak ele alınsın iş tatmini, çalışanların işlerine yönelik memnuniyet derecesinin göstergesi olduğundan işletmelerin önemle üzerinde durması gereken bir tutum olarak değerlendirilmelidir.

İş tatmininde, çalışanların işleri veya işte yaşadıkları deneyimleri değerlendirip bu değerlendirme sonucunda işe ilişkin olumlu duyguların ortaya çıkması söz konusudur. Böylelikle iş tatmini yüksek olan çalışanlar; işlerini, görevlerini ve işteki yükümlülüklerini düşündüklerinde olumlu duygular ortaya çıkar (Bernarto vd., 2020: 5494). Günümüzdeki değişim ortamında örgütler yavaş yavaş en değerli varlıklarının çalışanlar olduğunun farkına varmaktadır. Çünkü işinden tatmin olan ve motive olmuş çalışanlar, günümüzdeki örgütler açısından, onları rakiplerinden ayıran ve çalışanların örgüt içerisindeki davranışlarının en önemli belirleyicisi olan iş motivasyonunun anahtar bir unsurunu temsil etmektedir. Dolayısıyla, iş tatmini çalışanların işlerinden memnuniyet düzeyini belirten bir durum olarak ifade edildiği için (Çulibrk vd., 2018: 2) işinden tatmin olan çalışanların, performanslarının yüksek olması beklenebilir. Ayrıca işinden tatmin olan çalışanlar aynı zamanda örgütlerde iş tatminini sağlayacak faktörlerin ve koşullarında olduğuna işaret etmektedir (Eliyana ve Ma'arif, 2019: 145). Böylelikle örgütler iş tatminini artıran faktörlerin geliştirilmesi yoluyla örgütsel verimliliği artırma fırsatı bulmaktadır.

3. İŞTEN AYRILMA NİYETİ

Birçok araştırmacı işten ayrılma niyetini çalışanın farklı bir örgüte geçmeden önceki son adım olarak ifade etmektedir ve yapılan çalışmalar da işten ayrılma niyeti ile işten ayrılma davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir (Bothma ve Roodt, 2013: 2). Bu nedenle gerçek işten ayrılma davranışının en önemli öncülü aslında işten ayrılma niyeti olarak karşımıza çıkmaktadır (Cohen vd., 2016). İşten ayrılma niyeti kısa bir dönemi kapsayan bir işten ayrılma olasılığını ifade eden öznel bir değerlendirme olarak tanımlanmakta ve çalışanın örgüt değiştirme fikrine sahip olduğunu gösteren bir kavram olarak ele alınmaktadır (Dai vd., 2019: 70). Bu eğilim çalışanın işten ayrılması ile ilgili bir farkındalığa sahip olduğunu ve bu farkındalığın ise henüz düşüncede kaldığını gösteren bir kavram olarak tanımlanmakta ve bu eğilimin, aslında gerçekleşecek olan işten ayrılma davranışının en önemli tahmin edicisi olduğunu göstermektedir (Park ve Min, 2020: 2).

Yapılan araştırmalar (işten ayrılma niyetini etkileyen birçok faktörün olduğunu göstermektedir. Bu faktörlerden bazıları iş tatmini (Amah, 2009), bağlılık (Erdoğan ve Sökmen, 2019), işle bütünleşme (Özden, 2019) ve işe gömülmüşlük (Gökaslan, 2018) gibi işe ilişkin tutumlar olarak sıralanabilir. Ayrıca duygusal yorgunluk, iş stresi, duyarsızlaşma ve kişisel etkisizlik gibi işle ilgili gerginlikler de işten ayrılma niyetini etkilemektedir. Eğitim ve ödüllendirme gibi insan kaynakları uygulamaları, rol çatışmaları, rol belirsizliği, iş aile ve aile iş çatışması, lider üye etkileşimi, algılanan yönetici desteği, etik liderlik, dönüştürücü liderlik ve kaba liderlik davranışları gibi faktörler işten ayrılma niyetini etkilemektedir (Park ve Min, 2020).

İşsizliğin düşük olduğu zamanlarda işten ayrılma eğilimleri genellikle daha çok yükselmekte ve örgütler çalışanlarını kendi bünyelerinde tutmak için çaba harcamaktadırlar. Bunun için, işin daha anlamlı hâle gelmesinde etkili olan iş tasarımı, işle bütünleşme, özerklik, çeşitlilik ve meslektaş desteği gibi stratejiler önerilmektedir. İşin tasarlanmasındaki yeni yaklaşım ise aşağıdan yukarıya doğru bir iş şekillendirmeyi ifade eden iş becerikliliği olarak değerlendirilmektedir (Opera vd., 2020: 2).

4. İŞ BECERİKLİLİĞİ, İŞ TATMİNİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ İLİŞKİSİ

Yapılan literatür araştırmasında iş becerikliliğinin iş tatmini (Ingusci vd., 2016; Zito vd., 2019; Cheng ve Yi, 2018; Rachmawati, 2022; Cheng vd., 2016; De Beer vd., 2016) veya işten ayrılma niyeti (Chiu, 2017; Dominguez vd., 2018; Oprea vd.i 2020; Hommelhoff vd., 2021; Shin vd., 2020) üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmaların daha çok yabancı yazında geliştiği ve yerel yazındaki iş becerikliliği ve iş tatmini ilişkisini ele alan çalışmaların oldukça sınırlı (Kerse, 2019; Ceylan ve Nazarı, 2020) kaldığı görülmüştür. Ayrıca iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı (Hommelhoff vd., 2021; Aslan, 2021) bir kısmının sağlık çalışanlarını kapsadığı görülmüştür.

İş becerikliliği ve iş tatmini ilişkisini inceleyen literatür incelendiğinde, iş becerikliliğinin iş tatmininin önemli bir belirleyicisi olduğunu gösteren birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Örneğin Ceylan ve Nazarı (2020), yiyecek hizmetleri sektöründe yürüttükleri çalışmada iş becerikliliğinin iş tatminini etkilediğini bulgulamıştır. Aynı çalışmada iş becerikliliğinin sadece yapısal iş kaynaklarını artırma boyutunun iş tatmini üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu, diğer boyutların iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Turan (2019) ise ilaç sektöründeki pazarlama çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada iş becerikliliğinin iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş tutumlarının aracılığı rolünü incelemiştir. Araştırma bulgularına göre iş becerikliliğinin iş tatminini artırdığı ve işten ayrılma niyetini ise aracı değişken aracılığıyla dolaylı yönden azalttığı görülmektedir. Polatçı ve Sobacı (2018), Tokat ilindeki ilkököl öğretmenleri üzerinden iş becerikliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma bulgularına göre iş becerikliliğinin iş tatmini üzerinde pozitif yönde bir etkisi bulunmaktadır. Kerse (2019) ise imalat sektörü üzerinden yürüttüğü çalışmada iş becerikliliğinin iş tatminini etkilediğini ancak iş becerikliliğinin alt boyutları açısından değerlendirildiğinde ise sadece yapısal iş kaynakları artırma boyutunun iş tatminini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Zito ve arkadaşları (2019), Güney İtalya'daki bir kamu kurumunda yaptıkları çalışmada iş becerikliliğinin iş tatminini anlamlı bir şekilde artırdığı bulgusuna ulaşmıştır. Chang ve Yang (2018), otel çalışanları üzerinden yaptıkları araştırmada iş becerikliliği, tükenmişlik ve iş tatmini ilişkisinde algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolünü incelemişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre iş becerikliliğinin iş tatminini artırdığı ve araştırma modelinde aracı değişken olarak yer alan tükenmişliğin bu etkinin gücünü azalttığı görülmüştür. Willajos ve arkadaşları (2019), sendika temsilcileri üzerinden gerçekleştirdikleri araştırmada iş becerikliliğinin iş tatmininin önemli bir yordayıcısı olduğunu bulgulamıştır. Llorento-Alonso ve Topa (2019) tarafından bireysel ve kurumsal iş becerikliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisinde rol bütünleşmesinin aracılık rolü incelenmiştir. Araştırma örnekleminin büyük çoğunluğu İspanya'da eğitim ve sağlık sektöründeki çalışanlardan oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre iş becerikliliğinin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Bu yönü ile adı geçen çalışma diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Aynı şekilde iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar da farklı farklı sektörler üzerinden bazı araştırmalarda inceleme konusu olmuştur. Örneğin Aslan (2021); memur, öğretmen, akademisyen, sağlık ve güvenlik personeli, banka çalışanı gibi meslek gruplarında çalışanlara yönelik yaptığı çalışmada, iş becerikliliğinin işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilediğini bulmuştur. Zhang ve Li (2020), Çin'de hizmet sektöründe faaliyet gösteren bir işletme üzerinden yaptıkları araştırmada iş becerikliliği ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde işle bütünleşme ve iş tatmininin aracılık rolünü incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre iş becerikliliğinin iş tatminini artırdığı ve işten ayrılma niyetini azalttığı görülmüştür. Chu ve arkadaşları (2021), Çin'in Pekin kentindeki hemşireler üzerinden yaptıkları araştırmada, iş becerikliliğinin işten ayrılma niyetini azalttığını bulgulamıştır. Arıkan ve arkadaşları (2020), konaklama hizmetleri çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada iş becerikliliğinin işten ayrılma niyetini negatif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilediğini bulgulamıştır. Kılıç ve arkadaşları (2020), kamu ve özel sektör çalışanlarından oluşan örneklem üzerinden yaptıkları çalışmada, iş becerikliliğinin bilişsel iş şekillendirme alt boyutunun işten ayrılma niyetini azalttığını bulmuşlardır. İş becerikliliğinin görev şekillendirme ve ilişkisel şekillendirme alt boyutlarının işten ayrılma niyeti üzerinde ise herhangi bir etkisinin olmadığı aynı araştırmada elde edilen bir başka bulgudur.

İşe ilişkin tatmin düzeyi, çalışanların işlerinden genel olarak memnun olduklarının bir göstergesi olduğu için, işin belirli yönlerinin çalışanların istediği biçimde değiştirilmesi, memnuniyete ilişkin duygu durumunun ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. Yukarıda bahsedilen araştırmalar da iş tatmininin iş becerikliliğinin bir ardılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca yukarıda bahsedilen birçok çalışmada iş becerikliliği ile işten ayrılma niyeti arasında negatif bir ilişki olduğu ve iş becerikliliğinin işten ayrılma niyetini azalttığı bulunmuştur. Dolayısıyla sağlık çalışanları

üzerinden yapılan bu çalışmada da iş becerikliliğinin iş tatminini artıracığı ve işten ayrılma niyetini de azaltacağı düşünülmektedir.

İş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyetine ilişkin mevcut literatürden yararlanarak sağlık sektörü çalışanları üzerinden yapılan bu araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H_1 : İş becerikliliği iş tatminini etkiler.

H_{1a} : İş becerikliliğinin engelleyici iş taleplerini azaltma boyutu iş tatminini etkiler.

H_{1b} : İş becerikliliğinin merak uyandırıcı iş taleplerinin artırılması boyutu, iş tatminini etkiler.

H_{1c} : İş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu, iş tatminini etkiler.

H_{1d} : İş becerikliliğinin sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu, iş tatminini etkiler.

H_2 : İş becerikliliği işten ayrılma niyetini etkiler.

H_{2a} : İş becerikliliğinin engelleyici iş taleplerini azaltma boyutu işten ayrılma niyetini etkiler.

H_{2b} : İş becerikliliğinin merak uyandırıcı iş taleplerinin artırılması boyutu, işten ayrılma niyetini etkiler.

H_{2c} : İş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu, işten ayrılma niyetini etkiler.

H_{2d} : İş becerikliliğinin sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu, işten ayrılma niyetini etkiler.

H_3 : İş tatmini, iş becerikliliği ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.

H_{3a} : İş tatmini, iş becerikliliğinin engelleyici iş taleplerini azaltma boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.

H_{3b} : İş tatmini, iş becerikliliğinin merak uyandırıcı iş taleplerinin artırılması boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.

H_{3c} : İş tatmini, iş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.

H_{3d} : İş tatmini, iş becerikliliğinin sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.

5.YÖNTEM

Çalışma kapsamında Adıyaman ilinde faaliyet gösteren özel bir hastanenin çalışanlarından anket yöntemi ile çeşitli ölçekler kullanılarak veriler toplanmıştır. Toplanan veriler üzerinden analizlerin yapılabilmesi için öncelikle kullanılan ölçeklerin yapı geçerlilikleri ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Sonrasında SmartPLS 3 programı ile yapısal model kurularak iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracılık rolü incelenmiştir. Araştırmada kullanılan anket, katılımcılara elden dağıtılmış ve geri toplanmıştır. Anket yöntemiyle toplanan veriler SPSS programına aktarılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi için Cronbachs' Alpha ve CR (Composit Reliabilty) değeri hesaplanmıştır. Ölçeklerin yapısal olarak geçerli olup olmadıklarını görmek için birleşme ve ayrışma geçerliliklerine bakılmıştır. Bu araştırma için Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 29.03.2022 tarih ve 253 karar sayılı etik kurul izni alınmıştır.

5. 1. Araştırmanın Amacı

İş becerikliliği sayesinde çalışanlar yaptıkları işlerini anlamlı, ilgi çekici ve tatmin edici bir düzeye taşımak için yeniden düzenleyebilmektedirler. Böylelikle bu yetenek sayesinde çalışanlar, kendilerini iş yapma biçimlerinde değişiklikler yapmaya zorlayan değişim süreçlerinde stratejik olarak daha üstün konuma taşımış olurlar (Petrou vd., 2012: 1120; Wrzesniewski ve Dutton, 2001: 179-180). Ayrıca çalışanların iş becerikliliği düzeyi arttıkça, çalışanların tükenmişlik düzeyi azalmakta, işlerine karşı tatmin düzeyi yükselmekte ve işleri ile bütünleşme düzeyi

artmaktadır (Akin vd., 2014: 11). Bu sonuçlar iş becerikliliğinin işletmelerin amaçlarına ulaşması için hem işe alım süreçlerinde hem de çalışanların geliştirilmesi sürecinde göz önünde bulundurulması gereken bir kavram olduğunu göstermektedir. 2018 yılında yayınlanan bir araştırma raporuna göre Türkiye'deki çalışan devir oranı yaklaşık yüzde 25 bulunmuştur. Bu sonuç örgütlerin her dört yılda bir yeni bir çalışan profiline sahip olacağı şekilde yorumlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında güçlü bir örgüt kültürünün oluşturulmasının önündeki en büyük engellerden birisinin çalışanların işten ayrılma davranışı olduğu değerlendirilmektedir (Peryön, 2018: 4-6).

İş becerikliliği kavramı 2001 yılında Wrzesniewski ve Dutton (2001) tarafından literatüre kazandırılan bir kavram olmasına rağmen yerel yazında 2014 yılında Akin ve arkadaşlarının (Akin vd., 2014) yaptığı çalışmaya kadar araştırma konusu olmamıştır. Ayrıca yerel yazın incelendiğinde 2014 -2022 yılları arasında yerel yazında iş becerikliliği kavramının ele alındığı 57 makaleye rastlanmıştır (Yıldırım, 2022). Bu makaleler Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu makalelerden ise sadece iki tanesinde (Kerse, 2019; Ceylan ve Nazarı, 2020) iş becerikliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisinin incelendiği görülmüştür. Aynı şekilde yerel yazında iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen dört araştırmaya rastlanmıştır (Aslan, 2021; Kılıç vd., 2020; Turan, 2019; Dalgıç ve Türkoğlu, 2018). Dolayısıyla iş becerikliliğinin yirmi yıldan fazla uluslararası literatürde araştırma konusu olmasına rağmen yerel yazında nispeten sınırlı olarak araştırma konusu olması ve yerel yazındaki bu araştırmalarda ise iş becerikliliğinin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti değişkenlerini nasıl etkilediğinin sınırlı sayıda araştırmaya konu olması araştırmanın sorunsalını oluşturmaktadır.

Araştırma sorunsalı çerçevesinde bu araştırmanın temel amacı da yerel yazındaki bu boşluğu doldurmaya katkıda bulunmaktır. Bu amaçla iş becerikliliğinin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracılık rolü bütüncül bir model çerçevesinde incelenmiştir. Böylelikle iş becerikliliğinin bu iki değişken üzerindeki etkisine ve iş tatmininin aracılık etkisine ilişkin literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: İş Becerikliliği Kavramına İlişkin Yerel Yazındaki Araştırmalar

Kerse, G	2017	İş becerikliliği (job crafting) ölçeğini Türkçe'ye uyarlama ve duygusal tükenme ile ilişkisini belirleme.
Buluç, B. ve Ersoy Kart, M.	2020	Araştırma Görevlilerinde İş Becerikliliği ve İşle Bütünleşme Arasındaki İlişki.
Kerse, G. ve Babadag, M.	2019	Dönüştürücü liderliğin iş becerikliliği üzerindeki etkisi: Akademisyenler üzerinde bir uygulama.
Kanbur, E., & Mazioğlu, V.	2021	Psikolojik İyi Oluşun İş Becerikliliği Üzerine Etkisi.
Kerse, G.,	2019(a)	İş becerikliliği ve iş tatmini arasındaki ilişki: "işe ilişkin değişiklikler, memnuniyeti artırabilir mi?".
Seçkin, Ş. N.	2019	İç Denetim Odağı, İş Becerikliliği ve İşin Anlamlılığı İlişkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma.
Aslan, A.	2020	Çalışanların iş becerikliliğine ilişkin kavramsal bir model önerisi.
Aslan, Ş., & Güzel, Ş.	2020	İş Becerikliliği, Çalışmaya Tutkunluk, Örgütsel Erdemlilik, Duygusal Öz Yeterlik ve Duygusal Zekâ Değişkenlerinin Sosyo-Demografik Açından Farklılıkları.
Aksoy, Y.	2019	Kolektif Empati, Duygusal Bulaşıcılık ve İş Becerikliliği Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Uygulama.
Yalap, O., Sobacı, F., Baygın, E., & Ünüvar, H.	2020	İş becerikliliği, duygusal bağlılık ve örgüt temelli öz saygının lider-üye etkileşimi kapsamında incelenmesi.
Dalgıç, A., & Türkoğlu, N.	2018	Otel çalışanlarının iş becerikliliği ve polikronisite eğilimlerinin işten ayrılma niyetleri üzerine etkisi.
Etlık, H. A., Yıldız, K., & Yıldız, Y.	2019	Spor yöneticilerinin iş becerikliliği ve örgütsel özdeşleşme düzeylerinin incelenmesi.
Ceylan, A. & Nazarı, A.	2020	İş Becerikliliği ve İş Tatmini Arasındaki İlişki.

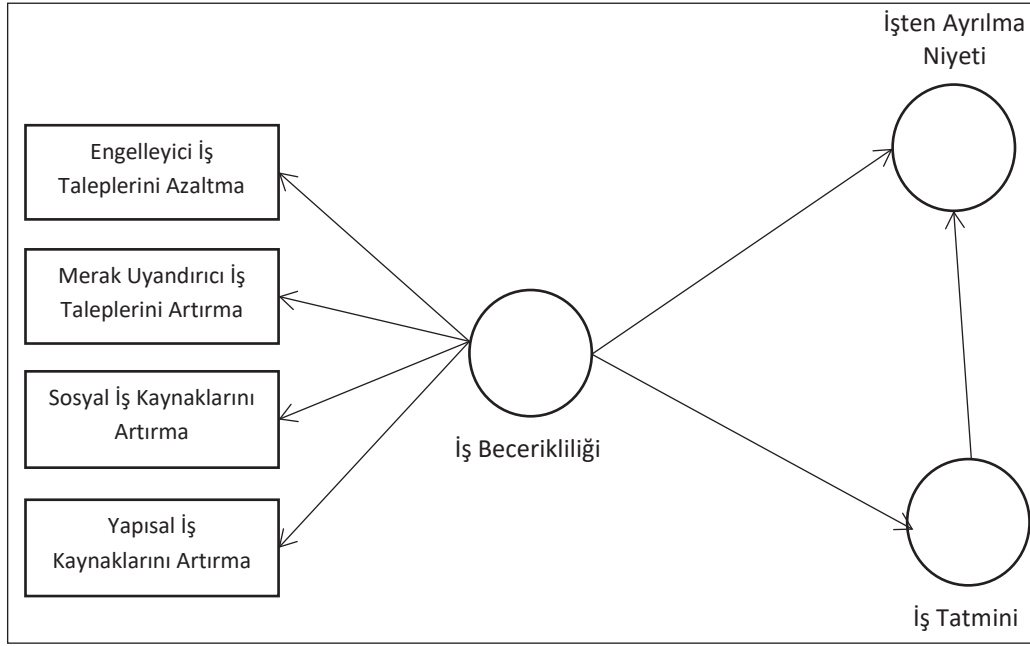
Demiray, S., & İrge, N. T.	2022	Psikolojik sermaye ve lider üye etkileşiminin iş becerikliliği ve örgütsel sinerjiye etkisi: Kamu hastanesi örneği.
Karaca, A., & Sezgin, E. E.	2021	Hemşirelerde İş Kaynakları İş Becerikliliği İle Açıklanabilir Mi?.
Erdem, İ.	2021	Hemşirelerde Algılanan Örgütsel Destek ve İş Becerikliliği İlişkisinin İncelenmesi.
Özgenç, K., & Erhan, T.	2021	İş Becerikliliği Üzerine Kavramsal Bir İnceleme.
Aktaş, H., & Karataş, M. T.	2019	İşe adanmışlık, iş becerikliliği ve işgören performansı etkileşimi: Havacılık sektöründe bir araştırma.
Erceylan, N., Öztürk, M., Uludağ, K., Uzunbacak, H. H., & Akçakanat, T.	2021	İçsel Motivasyon ve Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişki: İş Becerikliliği ve Akış Deneyiminin Seri Aracılık Rolü
Şeker, M. B. ve Özgen, H.	2022	Beş faktör ve proaktif kişilik özelliklerinin iş becerikliliği üzerindeki etkileri.
Aslan, Ş., & Güzel, Ş.	2021	Sağlık Çalışanlarının İş Becerikliliği ile Çalışmaya Tutkunluk İlişkisinde Örgütsel Erdemliliğin, Öz-Yeterliliğin ve Duygusal Zekânın Aracılık Rolü.
Yeşiltaş, M. D.	2021	İş Becerikliliğinin İş-Aile Yaşam Çatışması İle İlişkisinde Rol Belirsizliğinin Rolü.
Kuyga, D. Ö. A., Tarhan, D., & Sarıçam, H.	2016	Sınıf Öğretmenlerinde İş Becerikliliği İle Öğretim Doyumu Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenler İle İncelenmesi.
Aslan, A.	2021	Çalışanların İş Becerikliliğinin İşten Ayrılma Niyetleri Üzerindeki Etkisinde Birey-Örgüt-Uyumunun Aracı Rolü.
Kerse, G.	2019	İş becerikliliğinin işte can sıkıntısı üzerindeki etkisi: İmalat sektörü bağlamında bir inceleme.
Sözber, H. S.	2019	Algılanan Dışsal Prestijin, İş Becerikliliğinin ve Algılanan Kişi-Örgüt Uyumunun İş-Aile Çatışması Üzerindeki Etkileri.
Uçar, H.	2021	Algılanan Örgütsel Desteğin İş Performansı Üzerindeki Etkisi: İş Becerikliliğinin Aracı Rolü.
Tekin, İ. Ç.	2021	İş Becerikliliğine Kişi-Örgüt Uyumunun Etkisi: Konya Organize Sanayi Bölgesi Örneği.
Ahmet, A., Sarıçam, H., Çınar, K. & Demir, T.	2014	Turkish version of job crafting scale (JCS): The validity and reliability study.
Karabey, C. N., & Kerse, G.	2017	The relationship between job crafting and psychological capital: A survey in a manufacturing business.
Akçakanat, T., Uzunbacak, H. H., & Acar, O. K.	2019	İnsan kaynakları yöneticilerinin iş becerikliliklerinin işe adanmışlıkları üzerine etkisi.
Babadağ, M.	2020	İş Becerikliliğinin İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi,
Ozteber, A. G.	2021	Dönüşümcü liderlik ve yenilikçi iş davranışları arasındaki ilişkide iş becerikliliğinin aracı rolü: Tekstil ve kimya sektörlerinde bir araştırma
Sözber, S., & Ergeneli, A.	2019	Dışsal prestijin, iş becerikliliğinin ve kişi-örgüt uyumunun iş-aile çatışması ile ilişkisi.
Aslan, H.	2021	İçsel Motivasyonun İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde İş Becerikliliğinin Aracı Rolü.
Mamak, Y. B.	2018	Mamak, Y. B. (2018). Proaktif kişiliğin iş becerikliliği, iş performansı ve duygusal bağlılık üzerindeki etkileri.
Çakıroğlu, D., & Altınöz, M.	2021	İş becerikliliğinin yenilikçi davranışa etkisinde lider desteğinin aracılık rolü.
Murat, B. , & ŞİRİN, S.	2021	Zorunlu Vatandaşlık Davranışının Görev Becerikliliği Üzerine Etkisinde Örgütsel Muhalefetin Aracılık Rolü ve Örgütsel Güvenin Düzenleyici Rolü.
Çaymaz, E., Soran, S., & Şeşen, H.	2021	Relationship Between Positive Psychological Capital And Job Crafting: The Moderating Role Of Perceived Overqualification.

Çatal, F.	2021	Psikolojik Sermaye ve Yaşam Doymumu İlişkisinde İş Becerikliliğinin Aracı, Yaş ve Eğitim Düzeyinin Düzenleyici Rolü.
Babadağ, M.	2020	Reviewing the Effects of Leader-Member Exchange on Job Crafting via Moderated-Mediation Analysis: A Study on Teachers.
Turan, M. F., & Özdemir, Y.	2019	İş şekillendirme ve işe adanmışlık arasındaki ilişki: ilaç sektöründe satış pazarlama profesyonelleri üzerinde yapılan bir araştırma
Turan, M. F.	2019	İş şekillendirmenin iş performansına ve işten ayrılma niyetine etkisinde iş tutumlarının aracılık rolünün incelenmesi.
Attar, M., & Erat, L.	2020	İş Şekillendirme Ve Yenilikçi İş Davranışı İlişkisinde Kişi-İş Uyumunun Aracılık Rolü: Konya Teknokent Örneği.
Emre, O	2019	İş şekillendirmenin psikolojik iyi oluşa etkisinde işin anlamının aracılık etkisi.
Erdal, E.	2021	Job Crafting: Its Antecedents and Consequences
Kılıç, E., Tatar, B., & Erdil, O.	2020	A Research on the Relationship Between Job Crafting, Psychological Empowerment and Turnover Intention.
Çetin, F., Kibaroglu, G. G., & Basım, H. N.	2021	İş Biçimlendirme (Job Crafting) Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması.
Köksal, O., & Şenel, Ö.	2022	İş Biçimlendirmenin İşe Tutulma Üzerindeki Etkisinde Kişi-iş Uyumunun Aracılık Rolü.
Güner, B., & Basım, H. N.	2021	İş Biçimlendirmenin Görev Performansına Etkisinde İşe Tutulmanın Aracı Rolü.
Begenirbaş, M., Gökmen, Y., & Yalçın, R. C.	2021	Mesleki Özdeşleşme ve Psikolojik Sahiplenme Çalışanların İş Biçimlendirmelerine Etki Eder Mi?: Hizmet Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma.
Basım, N., Güler, M., & Metin, O	2021	Bireysel Kaynaklar, İş Biçimlendirme ve İşe Tutulma İlişkisinde Başa Çıkmanın Aracılık Rolü.
Şenel, Ö.	2021	Kişi-iş uyumu ve işe tutulma ilişkisi: işi biçimlendirmenin aracılık rolü
Uysal, B., Özçelik, G., & Uyargil, C. B.	2018	Bireysel iş yapılandırmanın sonuçları: Bireysel iş yapılandırmanın psikolojik sermaye ve işe adanmışlık üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi.
Yavuz, M., & Artan, İ. E.	2019	İş Zanaatkârlığı (Job Crafting) Kavramı: Türkçe İş Zanaatkârlığı Ölçeği'nin Geliştirilmesi.
Yıldız, B., Gizlier, Ö., ve Bekmezci, M.	2021	İş Zanaatkârlılığının Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisinde Algılanan Aşırı Nitelikliliğin Düzenleyici Etkisi.
İnce, M., ve Bozkurt, O.B	2019	İşe Bağlılık İle İş Performansı Arasındaki İlişkide İş Zanaatkârlılığının Aracılık Rolü: Zanaatkârlar Üzerine Bir Araştırma.

Kaynak: (Yıldırım, 2022)

5. 2. Araştırmanın Modeli

Yapılan literatür incelemesinde (a) iş becerikliliği ve işten ayrılma niyeti arasında bir ilişki olduğunun bilinmesi, (b) iş becerikliliği ve iş tatmini arasında bir ilişki olduğunun bilinmesi ve (c) iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında bir ilişki olduğunun bilinmesine dayanarak araştırma kapsamında aracı değişken etkisi incelenmiştir. Çünkü bu kıstaslar aracı değişken etkisine bakılabileceğine işaret etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 287). Araştırma amacı doğrultusunda araştırma modeli Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

5. 3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Adıyaman ilinde faaliyet gösteren ve 200 çalışanın bulunduğu özel bir sağlık kuruluşu oluşturmaktadır. Araştırma amacı kapsamında anket formları bütün çalışanlara elden dağıtılmıştır. Anket tamamen gönüllülük esasına dayalı bir şekilde doldurulmuş ve 112 çalışandan geri dönüş alınmıştır. Yapılan ön incelemelerde geri dönüşü yapılan 106 anketin tamamının eksiksiz olarak doldurulduğu ve analize hazır olduğu tespit edilmiştir. Aslan'ın (2020: 140) Worthington ve Whittaker'dan (2006, s. 817) aktardığına göre yapısal eşitlik modellerinde katılımcı sayısının 100'den az olduğu örneklerde katılımcı sayısı ve madde sayısı oranı 3:1 den fazla olması önerilmektedir. Aksi durumda örneklem hacminin yetersiz olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada iş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyetine ilişkin değişkenler toplamda 28 madde ile ölçülmektedir. Bu durumda örneklem hacminin 3:1 oranından yola çıkarak $28 \times 3 = 74$ oranından fazla olması yapısal eşitlik modellemesi için yeterli olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada da 106 örneklem üzerinden veriler analiz edildiğinden örneklem hacminin yapısal eşitlik modeli için yeterli olduğu sonucuna varılmıştır.

Ayrıca "evren" çok kapsamlı bir kavram olduğu için araştırmacılar tarafından araştırma evreni ve çalışma evreni şeklinde bir ayrım yapılmaktadır. Genel evren ya da kuramsal evren söz konusu olduğunda çalışma sonuçları kuramsal olarak genellenmektedir. Evrenin tamamına ulaşılmada güçlük çekildiği durumlarda ya da çalışma sonuçlarının tüm evrene genellenmesinin mümkün olmadığı durumlarda ise çalışma evreni kullanılmaktadır. Dolayısıyla çalışma evreni araştırma evreninin daraltılmış hali olarak değerlendirilmektedir (Baştürk ve Taştepe, 2013: 131-132). Bu açıdan değerlendirildiğinde bu çalışmanın genel evren açısından kuramsal olarak genellenmesi mümkün olmasa da çalışma evrenine ilişkin bilimsel bilgiler ürettiği için hem uygulayıcılar hem de literatür açısından önemli katkıları olduğu düşünülmektedir.

Yapılan analizlerde katılımcıların yüzde 41,5'inin erkek, 54,7'sinin ise kadın olduğu, yüzde 3,8'inin ise cinsiyet sorusunu cevapsız bıraktığı görülmüştür. Katılımcıların yüzde 46,2'sinin evli ve 50,9'unun ise bekâr olduğu, yüzde 2,8'inin ise medeni duruma ilişkin soruyu cevapsız bıraktığı görülmüştür. Katılımcıların yüzde 0,9'unun ilköğretim mezunu, yüzde 1,9'unun ortaokul, yüzde 28,3'ünün lise, yüzde 36,8'inin yüksekokul ve yüzde 17,9'unun da lisans ve üzeri bir eğitime sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yüzde 14,2'sinin eğitim durumuna ilişkin soruya ise cevap vermediği tespit edilmiştir. İş yerinde çalışma süreleri açısından bakıldığında katılımcıların yüzde

28,3'ünün bir yıldan daha az, yüzde 59,4'ünün 1-5 yıl, yüzde 11,3'ünün de 5 yıldan daha fazladır aynı iş yerinde çalıştığı, ayrıca katılımcıların yüzde 0,9'unun ise çalışma süresine ilişkin soruyu cevapsız bıraktığı tespit edilmiştir. Demografik değişkenlerin tespitine yönelik soruların bazı katılımcılar tarafından cevapsız bırakılmasının nedeninin düşüncelerinden dolayı herhangi bir yaptırım ile karşı karşıya gelme endişesinin bertaraf edilmesine yönelik bir tedbir olduğu tahmin edilmektedir.

5. 4. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Katılımcıların iş becerikliliği düzeyini ölçmek amacı ile Tims ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen ve Kerse (2019) tarafından da geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılarak Türkçeye uyarlanan iş becerikliliği ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin 1.2.3.4.5'inci ifadeleri "Yapısal İş Kaynaklarını Artırma" (YİKA) boyutunu oluşturmaktadır. "Engelleyici İş Taleplerini Azaltma" (EİTA) boyutu 6.7.8.9.10.11'inci ifadeleri ile ölçülmektedir. 12.13.14.15.16'ıncı ifadeler "Sosyal İş Kaynaklarını Artırma" (SİKA) boyutunu ölçmektedir. Son olarak 17,18,19, 20 ve 21'inci ifadeler ise "Merak Uyandırıcı İş Taleplerini Artırma" (MUİKA) boyutunu ölçmektedir. Ölçekteki maddeler 5'li Likert tipinde (1-Hiç katılmıyorum, 5- Tamamen Katılıyorum) hazırlanmış ve EK 1'de verilmiştir.

Çalışanların iş tatmin (İT) düzeylerini ölçmek amacı ile Way, Sturman ve Raab (2010) tarafından geliştirilen 4 soruluk iş tatmini ölçeği kullanılmıştır. Ölçekteki maddeler 5'li Likert tipinde (1-Hiç katılmıyorum, 5- Tamamen Katılıyorum) hazırlanmış ve EK 1'de verilmiştir.

Çalışanların işten ayrılma niyetlerini (İAN) ölçmek için Wayne vd., (1997) tarafından geliştirilen ve Küçükusta (2007) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek çalışanların işten ayrılma niyetlerini üç ifade ile ölçmektedir. Ölçekteki maddeler 5'li Likert tipinde (1-Hiç katılmıyorum, 5- Tamamen Katılıyorum) hazırlanmış ve EK 1'de verilmiştir.

6. VERİLERİN ANALİZİ

Bu çalışmada, bağımsız değişkenin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini ortaya koymak ve aracılık modelini test etmek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. SPSS 23 programında yapılan "Kolmogorov-Smirnov" ve "Shapiro-Wilk testleri sonucunda veri setinin normal dağılıma sahip olmadığı görülmüştür. Veri seti normal dağılım göstermediğinden ve örneklem sayısı nispeten düşük olduğundan yapısal eşitlik modeli için normallik varsayımı gerektirmeyen ve kısmi en küçük kareler (PLS) tekniğini kullanan SmartPLS 4 yazılımı kullanılmıştır. Çünkü PLS küçük örneklem boyutlarında ve karmaşık modellerin söz konusu olduğu modellerde verimli bir şekilde çalışan bir teknik olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kovaryans temelli yapısal eşitlik analizlerinden farklı olarak PLS hiçbir dağılım varsayımı gerektirmez. Ek olarak PLS tekniği tek ögeli yapılar ile birlikte yansıtıcı ve biçimlendirici ölçüm modellerini de kolay bir şekilde işleyebilen bir teknik olarak değerlendirilmektedir (Hair vd., 2021: 22). Aynı zamanda küçük örneklemelerin söz konusu olduğu, araştırma ile ilişkili teori az olduğu, öngörü doğruluğu ön planda olduğu ve doğru model spesifikasyonu sağlamadığı durumlarda PLS tekniği CB SEM'e (kovaryans temelli yapısal eşitlik modeli) iyi bir alternatif olarak değerlendirilmektedir (Wong, 2013: 33). PLS tabanlı yapısal eşitlik modelinde ilk olarak faktör analizi yapılır. Faktör analizinin sonucunda elde edilen değerler üzerinden ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği test edilmektedir. Faktör analizinin ardından da yapısal model incelenmektedir (Çakır, 2019: 117). Ayrıca modeldeki yol katsayılarının ve yüklemelerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarını analiz etmek için bir önyüklemeye yöntemi (bootstapping) kullanılmaktadır (Henseller vd., 2016: 5).

Bu çalışmada kapsamında PLS tabanlı yapısal eşitlik modellemesi için hiyerarşik model yapısı kullanılmıştır. Hiyerarşik modeller PLS tabanlı yapısal eşitlik modellemesinde araştırmacılara daha gelişmiş ve karmaşık modellerle çalışma olanağı vermektedir. Hiyerarşik modeller diğer yapılardan daha yüksek bir soyutlama seviyesine sahip olan ve benzer bir soyutlama seviyesindeki diğer yapılar ile de ilişkili olan yapıları temsil etmektedir (Crocetta vd., 2021; 728). Yani bir hiyerarşik modelde ölçekteki göstergelerin temsili olarak yer alan gizil değişkenler aynı yapı içerisinde bir başka gizil değişkenin göstergeleri olarak temsil edilmektedir.

Hiyerarşik bileşenli yapılar araştırmacılara daha soyut yapılar ve onların daha somut alt boyutları üzerine bir yapıyı modellemesi için bir çerçeve sunar. Hiyerarşik model oluşturulurken tekrarlanan göstergeler yaklaşımı ve iki aşamalı yaklaşım kullanılmaktadır. İki aşamalı yaklaşım ise gömülü iki aşamalı yaklaşım ve ayrık iki aşamalı

yaklaşım olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve ikisi de benzer sonuçlar ürettiğinden ikisinden birisini tercih etme gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Ancak hiyerarşik yapılarda iki aşamalı yaklaşımın kullanımı önerilmektedir (Sarstedt vd., 2019).

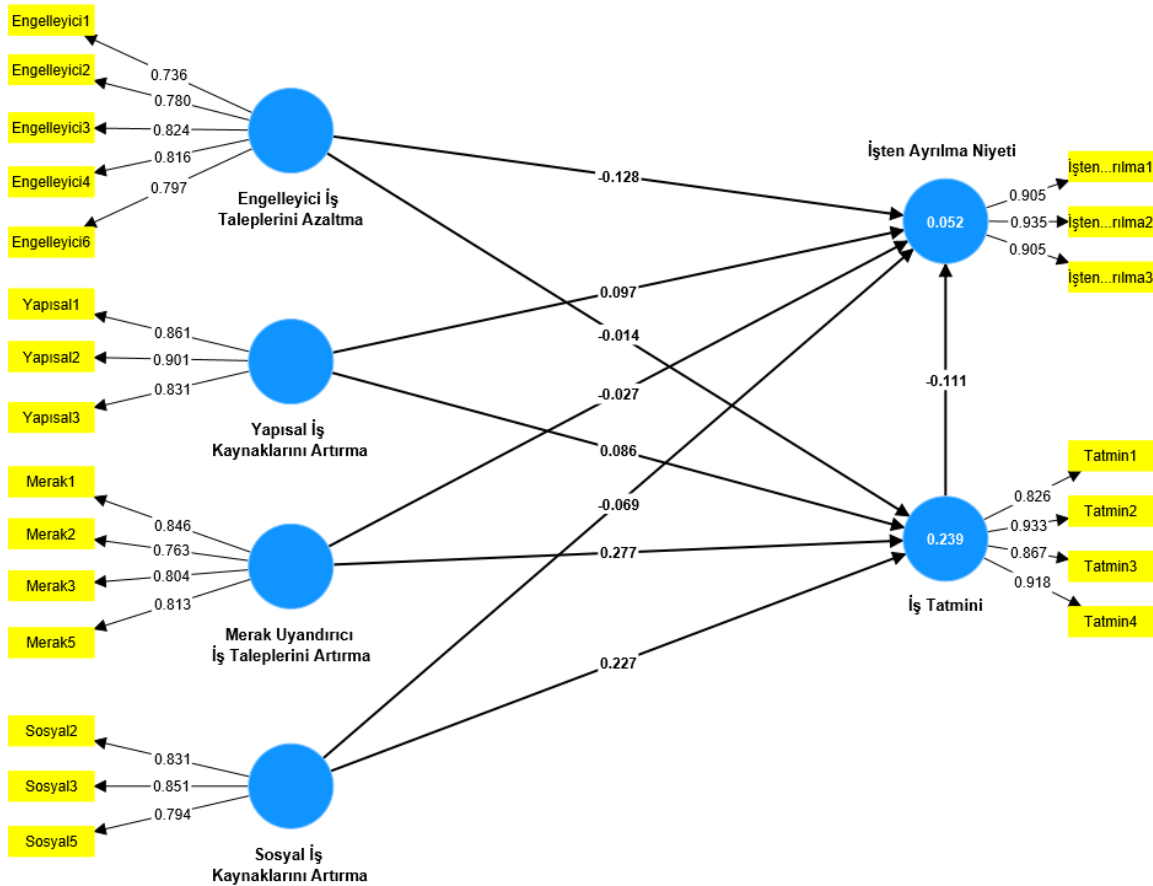
Bu çalışmada ayrıık iki aşamalı yaklaşım tercih edilmiştir. Ayrıık iki aşamalı yaklaşımda ilk olarak alt düzey yapı olarak da ifade edilen gizil değişkenlerin skorları hesaplanır. Daha sonra alt düzey yapılara ait olan bu skorlar modeldeki daha üst düzey yapıları ölçmek için ayrıı değişkenler olarak kaydedilir ve kullanılır. Sonrasında ise yapısal modeldeki diğđer tüm yapılar standart çok öğegli ölçümler kullanılarak tahmin edilir. Ancak hiyerarşik yapıli modeller değđerlendirilirken hem düşük düzeyli yapının hem de daha yüksek düzeyli yapının ölçüm modellerinin değđerlendirmesinin ayrıı ayrıı yapılması gerekir. Sonrasında ise yapısal modelin değđerlendirmesi yapılır (Sarstedt vd., 2019).

6. 1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlikleri

Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri için ilk olarak faktör yükleri kontrol edilmiş ve 0,7 den düşük faktör yüküne sahip olan ifadeler ölçeklerden çıkarılmıştır (Çakır, 2019: 117). Daha sonra VIF değđerleri hesaplanarak çoklu doğrusallık sorunu olup olmadığı test edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliği için Cronbach's Alfa değđerı ile birleşik güvenilirliğe bakılmış, ardından yapısal geçerlilik için ayrışma ve birleşme geçerlilikleri test edilmiştir. Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliğe ilişkin yapılan analizler aşağıda detaylı bir şekilde incelenmiştir.

6. 1. 1. Birinci Düzey Ölçüm Modeli (Dış Model) Analizi

Daha önce ifade edildiği üzere hiyerarşik yapılar için ilk olarak birinci düzey dış modelin (ölçüm modeli) geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış daha sonra ise ikinci düzey dış modelin (ölçüm modeli) geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. İkinci düzey yapının olmadığı birinci düzey yapıların bulunduğu ölçüm modeli Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2: Birinci Düzey Ölçüm Modeli

6.1.1. Birinci Düzey Ölçüm Modeline İlişkin Faktör Yükleri

Smart PLS ile yapılan analizlerde faktör yükleri tavsiye edilen 0,7'nin altında olan iş becerikliliği ölçeğine ait 6 madde (EİTA5, MUİTA4, SİKA1, SİKA4, YİKA4, YİKA5) analizlerden çıkartılmıştır. İş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ölçeklerine ait faktör yükleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ölçek Maddelerine Ait Faktör Yükleri

	EİTA	MUİTA	SİKA	YİKA	İT	İAN
EİTA1	0.736					
EİTA2	0.780					
EİTA3	0.824					
EİTA4	0.816					
EİTA6	0.797					
MUİTA1		0.846				
MUİTA2		0.763				
MUİTA3		0.804				
MUİTA5		0.813				
SİKA2			0.831			
SİKA3			0.851			
SİKA5			0.794			
YİKA1				0.861		
YİKA2				0.901		
YİKA3				0.831		
İT1					0.826	
İT2					0.933	
İT3					0.867	
İT4					0.918	
İAN1						0.905
İAN2						0.935
İAN3						0.905

Tablo 2 incelendiğinde iş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ölçeklerine ait faktörlerin 0,736 ile 0,935 arasında değiştiği görülmektedir. Bu sonuçlar her boyut altındaki ifadenin boyutu açıklama oranının kabul edilebilir sınırların üzerinde olduğunu göstermektedir.

6.1.1.2. Birinci Düzey Ölçüm Modeline İlişkin Çoklu Doğrusal Bağlantı Analizi

Çoklu doğrusal bağlantının bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak için VIF değerlerine bakılmıştır. VIF değeri 10'un üzerinde olduğunda değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olduğu kabul edilir (Hair vd., 1995). Çoklu doğrusal bağlantı analizine ilişkin veriler Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Ölçeklerin Çoklu Doğrusal Bağlantı Analizi Sonuçları

	VIF
EİTA1	1.913
EİTA2	2.122
EİTA3	1.829
EİTA4	2.193
EİTA6	2.003
MUİTA1	2.346
MUİTA2	2.028
MUİTA3	1.714
MUİTA5	1.501
SİKA2	1.587
SİKA3	1.782
SİKA5	1.451
YİKA1	1.740
YİKA2	2.136
YİKA3	2.186
İT1	2.287
İT2	6.086
İT3	2.992
İT4	5.153
İAN1	3.268
İAN2	2.832
İAN3	2.810

Tablo 3 incelendiğinde, VIF değerinin bütün göstergeler için kabul edilebilir sınır olan 10'dan daha düşük olduğunu göstermektedir. Böylelikle ölçeklerin çoklu doğrusallık sorununun olmadığı belirlenmiştir.

6.1.1.3. Birinci Düzey Ölçüm Modeline İlişkin Güvenilirlik Analizleri

PLS tabanlı yapısal eşitlik modelinde dış modelin değerlendirilmesi yapılırken iç güvenilirlik ile ölçeklerin yakınsak ve ayırt edici geçerliliklere bakılır. Dış model değerlendirmelerinde ölçeklerin güvenilir olup olmadığını test etmek için yaygın kullanılan yöntemler olan Cronbach's Alfa ve CR (Composite Reliability) değerlerine bakılması önerilmektedir (Hair vd., 2012: 10). İş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyetine ilişkin alfa katsayıları ve CR değerleri Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4: Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi (Cronbachs' Alfa ve CR (Composit Reliability))

	Cronbachs' Alpha	Composite Reliability
EİTA	0.853	0.893
MUİTA	0.826	0.882
SİKA	0.766	0.865
YİKA	0.838	0.899
İT	0.910	0.936
İAN	0.906	0.939

Tablo 4 incelendiğinde, ölçeklere ait alfa katsayıları 0,766 ile 0,910 arasında değişirken, CR değerleri 0,865 ile 0,939 arasında değişmektedir. Bu değerler incelendiğinde ölçekler için yapı güvenilirliği sağlandığı söylenebilir (Hair vd., 2012: 16).

6.1.1.4. Birinci Düzey Ölçüm Modeline Ait Yapısal Geçerlilik Analizleri

En küçük kareler yönteminin kullanıldığı yapısal modellerde yapısal geçerliliği analiz etmek için birleşme geçerliliği (Covergant Validity) ve ayrışma geçerliliğine (Discriminant Validity) bakılmaktadır (Hair vd., 2012: 10).

6.1.1.4.1. Birinci Düzey Ölçüm Modelinin Birleşme Geçerliliği (Covergant Validity)

Birleşme geçerliliği bir yapıyı meydana getiren göstergelerin nasıl birleştiğini ya da yüksek korelasyon gösterdiğini ifade etmektedir ve açıklanan ortalama varyans (AVE) değerine bakılarak birleşme geçerliliğine bakılmaktadır (Hair vd., 2010). Açıklanan ortalama varyans değeri (AVE – Average Variance Extract) 0,5 ve üzeri olan yapıların birleşme geçerliliği sağlanmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Yapılara ilişkin AVE değerleri Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: İş Becerikliliği, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Ölçeklerinin Birleşme Geçerliliği

	Average Variance Extracted (AVE)
EİTA	0.626
MUİTA	0.651
SİKA	0.682
YİKA	0.748
İT	0.787
İAN	0.838

Tablo 5 incelendiğinde iş becerikliliği ölçeğinin al boyutları ve iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ölçeklerine ait açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin 0,626 ile 0,838 arasında değiştiği görülmektedir. Bu sonuçlar bütün ölçekler için birleşme geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

6.1.1.4.2. Birinci Düzey Ölçüm Modelinin Ayrışma Geçerliliği (Discriminant Validity)

Ayrışma geçerliliği ise bir yapının diğer yapılardan ne derece farklı olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2010). Ayrışma geçerliliği, farklı kavramların ölçümlerinin farklı olma derecesini ifade etmektedir ve ayrışma geçerliliğinde önemli olan nokta, iki veya daha fazla kavramın benzersiz olması durumunda, her birinin geçerli ölçümlerinin çok yüksek düzeyde ilişkili olmaması gerektiğidir (Bagozzi vd., 1991: 425). Smart PLS programında ayrışma geçerliliğine karar vermek için Fornell ve Larcker Kriterine ve HTMT Ratio değerlerine (Henseller vd., 2016: 11) bakılmıştır.

Tablo 6: Ölçeklerin Ayrışma Geçerliliği (Fornel ve Larcker Kriteri)

	EİTA	MUİTA	SİKA	YİKA	İT	İAN
EİTA	0.791					
MUİTA	0.483	0.807				
SİKA	0.394	0.718	0.826			
YİKA	0.522	0.230	0.249	0.865		
İT	0.254	0.453	0.442	0.199	0.887	
İAN	-0.146	-0.167	-0.164	-0.016	-0.167	0.915

Not: Kalın ve italik olanlar AVE'nin karekökünü göstermektedir.

Fornell ve Larcker kriterine göre bir yapı için açıklanan ortalama varyansın karekökü diğer yapılar ile korelasyonundan daha büyük ise ayrışma geçerliliği sağlanmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Bu çalışmada bir yapıya ait açıklanan ortalama varyansın karekökü diğer yapılar ile korelasyonundan daha büyük olarak bulunmuştur (Kalın ve italik olarak gösterilmiştir).

HTMT değerinin 1'den küçük olması iki yapı arasındaki gerçek korelasyonun farklı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile HTMT değeri 1'den büyük olduğunda iki yapı arasında bir ayrışma geçerliliğinden bahsedilemez. Kline (2011) bu eşik değeri 0,85 olarak belirtirken, Teo vd., (2008) bu değeri 0,90 olarak belirtmiştir (Henseler vd., 2015; Alarcon vd. 2015).

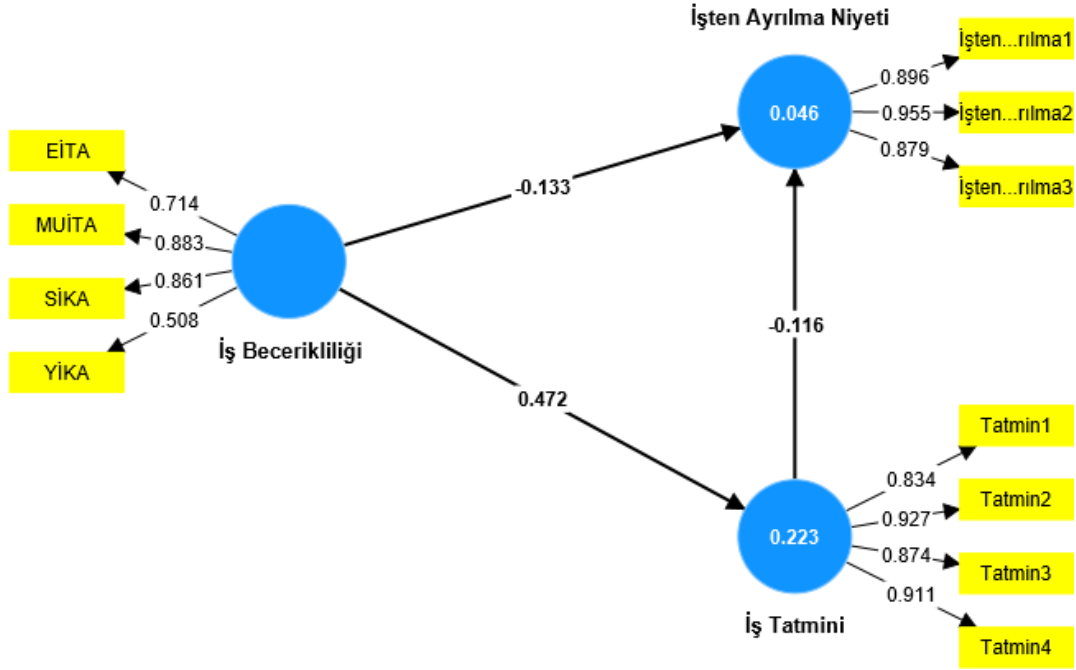
Tablo 7: Ölçeklerin Ayrışma Geçerliliği (HTMT Ratio)

	EİTA	MUİTA	SİKA	YİKA	İT	İAN
EİTA						
MUİTA	0.592					
SİKA	0.504	0.887				
YİKA	0.608	0.291	0.277			
İT	0.289	0.489	0.516	0.230		
İAN	0.161	0.169	0.180	0.068	0.169	

Tablo 7 incelendiğinde HTMT değerlerinin 0,90 olan eşik değerinin altında olduğu görülmektedir. Bu durumda HTMT değerine göre de ölçeklerin ayrışma geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

6.1.2. İkinci Düzey Ölçüm Modelinin (Dış Model) Güvenirlilik ve Yapısal Geçerlilik Analizleri

Şekil 3’de gösterilen ve ikinci düzey ölçüm modelinin bulunduğu yapısal eşitlik modeli Şekil 3’de gösterilmektedir. İkinci düzey ölçüm modeli bu yapısal model üzerinden değerlendirilmektedir (Sarstedt vd., 2019).

Şekil 3: İkinci Düzey Ölçüm Modeli

İkinci düzey ölçüm modeline ait güvenilirlik analizi, ayrışma ve birleşme geçerliliği sonuçları sırasıyla Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 8: İkinci Düzey Modelin Güvenirlilik Analizi

	Cronbach’s alpha	Composite Reliability
İş Becerikliliği	0.753	0.837

Tablo 9: İkinci Düzey Modelin Ayrışma Geçerliliği (Fornel ve Larcker Kriteri)

	İş Becerikliliği	İş Tatmini	İşten Ayrılma Niyeti
İş Becerikliliği	0.756		
İş Tatmini	0.472	0.887	
İşten Ayrılma Niyeti	-0.188	-0.179	0.911

Tablo 10: İkinci Düzey Modelin Ayrışma Geçerliliği (HTMT Ratio)

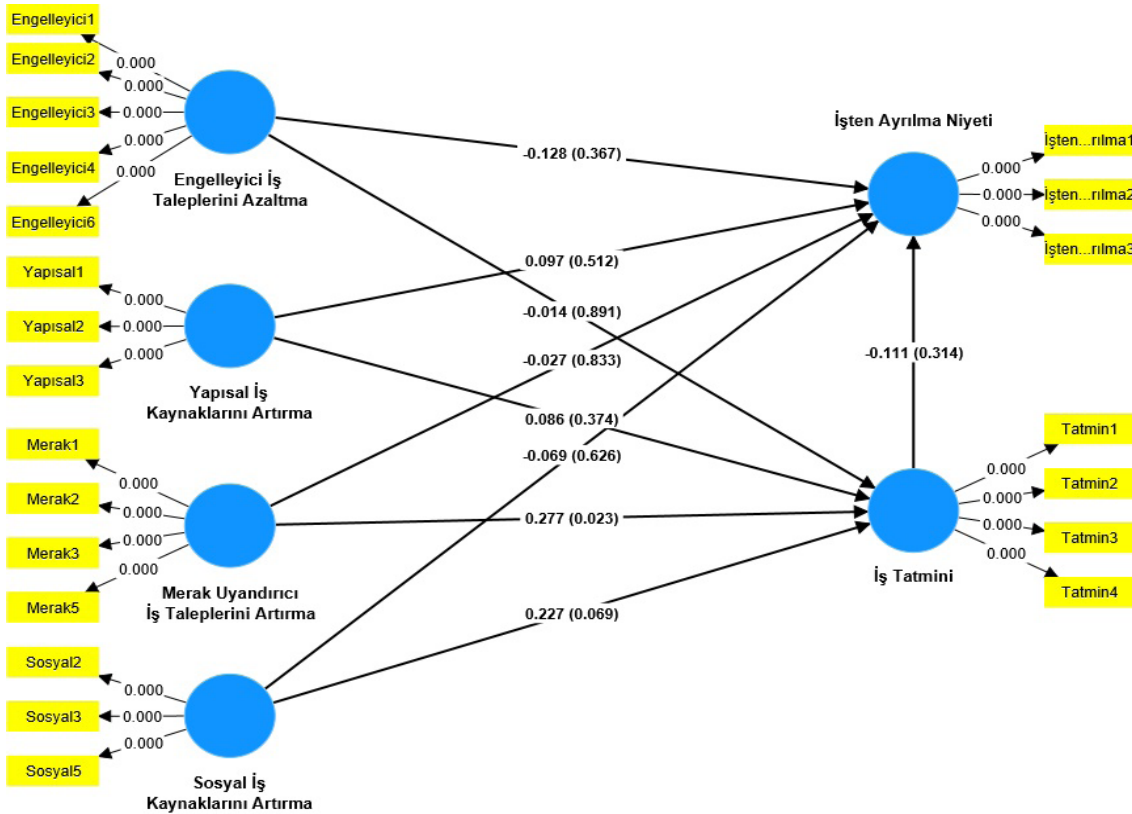
	İş Becerikliliği	İş Tatmini	İşten Ayrılma Niyeti
İş Becerikliliği			
İş Tatmini	0.536		
İşten Ayrılma Niyeti	0.201	0.169	

Tablo 11: İkinci Düzey Modelin Birleşme Geçerliliği (AVE)

	Average variance extracted (AVE)
İş Becerikliliği	0.572
İş Tatmini	0.787
İşten Ayrılma Niyeti	0.830

6.2.Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal model, araştırma çerçevesinde hipotez haline getirilen yolları yansıtan bir modeldir (Hair vd., 2021: 13). Yapısal modelde ilk olarak iş becerikliliğinin alt boyutlarının işten ayrılma niyetini nasıl etkilediği ve iş tatmininin bu modelde aracılık rolünün olup olmadığı incelenmiştir. Daha sonra ise iş becerikliliğinin ikinci düzey yapı olarak yer aldığı yapısal eşitlik modellemesi ile genel iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve iş tatmininin bu etkideki aracılık rolü incelenmiştir. İş becerikliliğine ait alt boyutların birinci düzey yapı olarak yer aldığı yapısal model Şekil 4’de gösterilmektedir.

Şekil 4: İş Becerikliliğinin Boyutlarının Birinci Düzey Yapı Olarak Yer Aldığı Aracılık Modeli

Hem birinci düzey yapılarla hem de ikinci düzey yapılarla oluşturulan yapısal eşitlik modellerindeki yolların anlamlılık değerleri R^2 , Q^2 değerlerine bakılarak yorumlanmaktadır (Sarstedt vd., 2017). R^2 değeri 0,1 e eşit ya da 0,1 den büyük olmalıdır (Falk ve Miller, 1992). Ayrıca Q^2 değerinin 0’dan büyük olması modelin tahmin uygunluğuna sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2014). Yapısal eşitlik modeline ilişkin R^2 , Q^2 ve yol katsayılarına ilişkin anlamlılık değerleri Tablo 12’de gösterilmektedir.

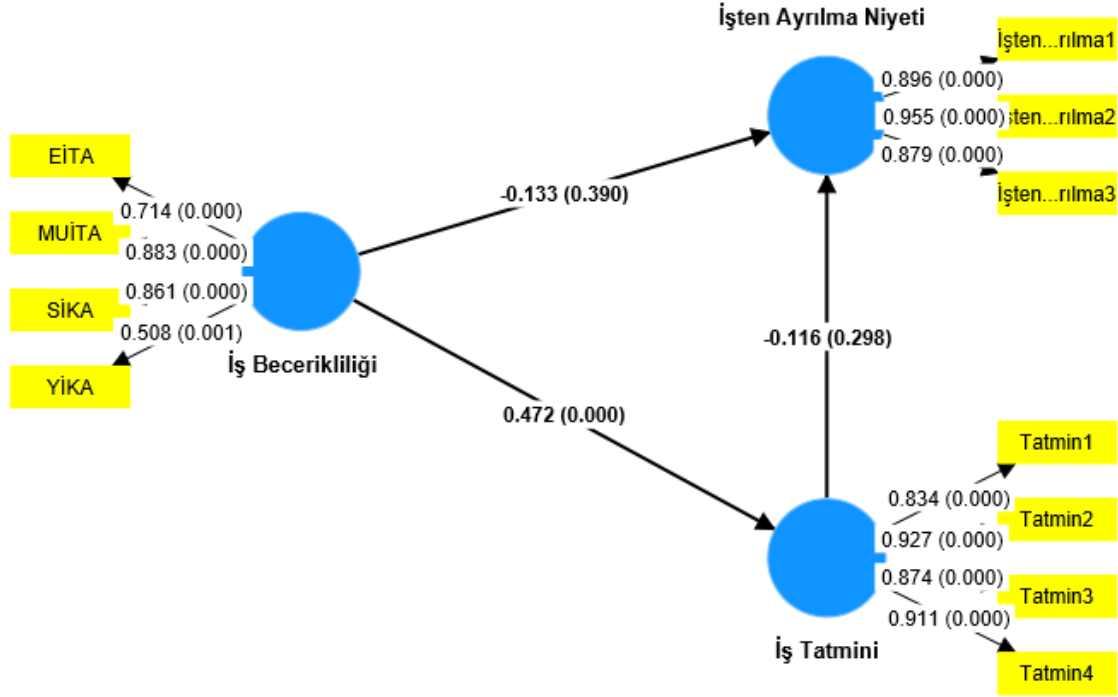
Tablo 12: Değişkenlerin Birinci Düzey Yapı Olarak Yer Aldığı Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

	Orijinal Ölçek (O)	Standart Sapma (STDEV)	P Değeri
Dolaylı Etki			
EİTA -> İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	0.002	0.017	0.927
MUİTA Artırma -> İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.031	0.040	0.449
SİKA -> İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.025	0.041	0.537
YİKA -> İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.009	0.023	0.679
Toplam Etki			
EİTA -> İş Tatmini	-0.014	0.104	0.891
EİTA -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.127	0.143	0.377
MUİTA -> İş Tatmini	0.277	0.122	0.023
MUİTA -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.058	0.134	0.665
SİKA -> İş Tatmini	0.227	0.125	0.069
SİKA -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.095	0.145	0.514
YİKA -> İş Tatmini	0.086	0.097	0.374
YİKA -> İşten Ayrılma Niyeti	0.087	0.149	0.558
İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.111	0.110	0.314
Doğrudan Etki			
EİTA -> İş Tatmini	-0.014	0.104	0.891
EİTA -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.128	0.142	0.367
MUİTA -> İş Tatmini	0.277	0.122	0.023
MUİTA -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.027	0.130	0.833
SİKA -> İş Tatmini	0.227	0.125	0.069
SİKA -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.069	0.143	0.626
YİKA -> İş Tatmini	0.086	0.097	0.374
YİKA -> İşten Ayrılma Niyeti	0.097	0.147	0.512
İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.111	0.110	0.314
	R²	Q²	
İT	0,239	0,140	
İAN	0,052	-0,045	

Tablo 12'deki değerler incelendiğinde iş tatminine hem de işten ayrılma niyetine ilişkin R² değerinin 0,1'den büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca iş tatminine ilişkin Q² değerinin 0,140 olduğu ve işten ayrılma niyetine ilişkin Q² değerinin ise -0,045 olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelin iş tatmini için tahmin uygunluğuna sahip olduğu ancak işten ayrılma niyeti için tahmin uygunluğuna sahip olmadığı belirtilebilir. Kline (2016: 361) PLS tabanlı yapısal eşitlik modellemelerinde araştırmacıların modelin uyum iyiliğini değerlendirirken faktör yükleri, yol katsayıları, R², f² Q² gibi istatistikleri dikkate aldığını belirtirken PLS tabanlı yapısal eşitlik modellemelerinde genel uyum testlerinin bulunduğunu ancak kovaryans temelli yapısal eşitlik modelleri ile karşılaştırıldığında genel model uyumunun değerlendirilmesinin zor olduğunu ifade etmektedir. Henseller ve arkadaşları (2016: 10) ise modelin uyum iyiliği için SRMR, NFI ve RMSttheta değerlerinin kullanıldığını, NFI ve RMSttheta için henüz kesme değerleri belirlenmediğini, bu nedenle SRMR dışındaki bu değerlerin model uyum iyiliği değerleri için kesin bilgiler içermediği ifade etmektedirler. Ayrıca günümüzde kullanılan tek yaklaşık uyum kriterinin SRMR olduğunu belirtmektedirler. Bu nedenle bu çalışmada SRMR değerine bakılmıştır. SRMR değerinin 0,10'dan küçük olması model iyiliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Garson, 2016). Bu model için hesaplanan SRMR değeri 0,089 olduğundan modelin uyum iyiliğinin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 12 verileri göz önüne alındığında, iş becerikliliğinin iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($\beta = 0,239$, $p=0,000$). İş tatmininin R² değeri 0,239 olduğundan, iş tatmininin %23,9'unun iş becerikliliği tarafından açıklandığı söylenebilir.

İş becerikliliğinin ikinci düzey yapı olarak yer aldığı ve iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin yanında iş tatmininin bu ilişkideki aracılık rolünü gösteren yapısal model Şekil 5’de gösterilmektedir.

Şekil 5: İş Becerikliliğinin İkinci Düzey Yapı Olarak Yer Aldığı Aracılık Modeli

İkinci düzey yapıların bulunduğu yapısal eşitlik modelleri değerlendirilirken genellikle herhangi bir PLS tabanlı yapısal eşitlik modeli analizi için geçerli olan değerlendirme ölçütleri kullanılır (Sarstedt vd., 2019: 4). Buna göre yapısal eşitlik modeline ilişkin aracılık analizi sonuçları, R², Q² ve yol katsayılarına ilişkin anlamlılık değerleri Tablo 13’de gösterilmektedir.

Tablo 13: İş Becerikliliğinin İkinci Düzey Yapı Olarak Yer Aldığı Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

Hipotezler		Orijinal Ölçek (O)	Standart Sapma (SS)	P Değeri
Dolaylı Etki				
	İş Becerikliliği -> İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0,055	0,074	0,459
Toplam Etki				
H ₁	İş Becerikliliği -> İş Tatmini	0.472	0.128	0.000
H ₂	İş Becerikliliği -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.188	0.146	0.199
H ₃	İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.116	0.112	0.298
Doğrudan Etki				
	İş Becerikliliği -> İş Tatmini	0.472	0,128	0.000
	İş Becerikliliği -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.133	0.155	0.390
	İş Tatmini -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.116	0.112	0.298
		R2	Q2	
	İT	0,223	0,163	
	İAN	0,046	-0,013	

Tablo 13’deki değerler incelendiğinde iş tatminine ilişkin R² değerinin 0,1’den büyük olduğu işten ayrılma niyetine ilişkin R² değerinin ise 0,1 den küçük olduğu görülmektedir. Ayrıca iş tatminine ilişkin Q² değerinin

0,163 olduğu ve işten ayrılma niyetine ilişkin Q^2 değerinin ise -0,013 olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelin iş tatmini için tahmin uygunluğuna sahip olduğu ancak işten ayrılma niyeti için tahmin uygunluğuna sahip olmadığı belirtilebilir. Bu model için hesaplanan SRMR değeri 0,08 olduğundan modelin uyum iyiliğinin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 14 verileri göz önüne alındığında, iş becerikliliğinin iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($\beta = 0,223$, $p=0,000$). İş tatmininin R^2 değeri 0,223 olduğundan, iş tatmininin %22,3'ünün iş becerikliliği tarafından açıklandığı söylenebilir. Değişkenlerin yordama güçlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığı (Meydan & Şeşen, 2011, s. 106) değerlendirilmiştir ve sadece H_1 hipotezine ilişkin yolun ($p=0,000<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu gerekçeyle araştırmanın yapıldığı örnekleme araştırma modeli kapsamında kurulan hipotezlerden sadece H_1 ve H_{1b} desteklenmiş, diğer hipotezler ise bu örnekleme desteklenmemiştir. Hipotez sonuçları Tablo 15'de gösterilmektedir.

Tablo 15: Araştırmanın Hipotez Sonuçları

Hipotezler		Sonuç
H_1	İş becerikliliği iş tatminini etkiler.	Desteklendi
H_{1a}	İş becerikliliğinin engelleyici iş taleplerini azaltma boyutu iş tatminini etkiler.	Desteklenmedi
H_{1b}	İş becerikliliğinin merak uyandırıcı iş taleplerinin artırılması boyutu, iş tatminini etkiler.	Desteklendi
H_{1c}	İş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu, iş tatminini etkiler.	Desteklenmedi
H_{1d}	İş becerikliliğinin sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu, iş tatminini etkiler.	Desteklenmedi
H_2	İş becerikliliği işten ayrılma niyetini etkiler.	Desteklenmedi
H_{2a}	İş becerikliliğinin engelleyici iş taleplerini azaltma boyutu işten ayrılma niyetini etkiler.	Desteklenmedi
H_{2b}	İş becerikliliğinin merak uyandırıcı iş taleplerinin artırılması boyutu, işten ayrılma niyetini etkiler.	Desteklenmedi
H_{2c}	İş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu, işten ayrılma niyetini etkiler.	Desteklenmedi
H_{2d}	İş becerikliliğinin sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu, işten ayrılma niyetini etkiler.	Desteklenmedi
H_3	İş tatmini, iş becerikliliği ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.	Desteklenmedi
H_{3a}	İş tatmini, iş becerikliliğinin engelleyici iş taleplerini azaltma boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.	Desteklenmedi
H_{3b}	İş tatmini, iş becerikliliğinin merak uyandırıcı iş taleplerinin artırılması boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.	Desteklenmedi
H_{3c}	İş tatmini, iş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.	Desteklenmedi
H_{3d}	İş tatmini, iş becerikliliğinin sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu ve işten ayrılma niyeti ilişkisine aracılık eder.	Desteklenmedi

Birinci düzey yapılar ile kurulan yapısal eşitlik modellemesinin sonuçlarının gösterildiği Tablo 12 incelendiğinde iş becerikliliğinin merak uyandırıcı iş taleplerini artırma boyutunun iş tatminini pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($\beta = 0,472$, $p=0,000$). İş tatmininin R^2 değeri 0,239 olduğundan, iş tatmininin %23,9'unun iş becerikliliği tarafından açıklandığı söylenebilir. İş becerikliliğinin ikinci düzey yapı olarak yer aldığı yapısal eşitlik modellemesinin sonuçlarının gösterildiği Tablo 13 incelendiğinde ise iş becerikliliğinin iş tatminini aynı şekilde pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($\beta = 0,472$, $p=0,000$). Bu modeldeki iş tatmininin R^2 değeri 0,223 olduğundan, iş tatmininin %22,3'ünün iş becerikliliği tarafından açıklandığı söylenebilir. Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu ise iş becerikliliği ve alt boyutlarının işten ayrılma niyeti üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığıdır. Ayrıca iş tatminin iş becerikliliği ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi bu örneklem ve yapısal eşitlik modeli üzerinden desteklenmemiştir.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, çalışanların iş kaynaklarını ve taleplerini dengeli bir biçimde şekillendirerek proaktif bir iş dizaynı gerçekleştirmelerinin işlerinden tatmin olma düzeylerinde ve işten ayrılma niyetlerinde herhangi bir anlamlı etkisinin olup olmadığını ortaya çıkarmak amacı ile yapılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise yerel yazındaki

iş becerikliliği literatürünü sağlık sektörü bağlamında zenginleştirerek alana katkı sunmaktır. Bu amaçla sağlık hizmetleri sektöründe çalışan hemşire, doktor, destek personeli ve idari personelin bulunduğu bir örneklem üzerinden veriler toplanmıştır.

Bu araştırmada yapısal eşitlik modeli sonucuna göre iş tatmininin iş becerikliliğinin alt boyutları olan engelleyici iş taleplerini azaltma, merak uyandırıcı iş taleplerini artırma, yapısal iş kaynaklarını artırma ve sosyal iş kaynaklarını artırma boyutları tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda iş becerikliliğinin alt boyutlarından sadece merak uyandırıcı iş taleplerinin artırılması boyutunun, iş tatminini pozitif yönde etkilediği, ancak iş becerikliliğinin diğer alt boyutlarının (engelleyici iş taleplerinin azaltılması boyutu, sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu ve yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu) iş tatminini etkilemediği tespit edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bu bulgular literatür ile büyük oranda paralellik göstermektedir. Örneğin Kerse (2019), imalat sektöründe yaptığı araştırmada iş becerikliliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini incelemiş ve iş becerikliliği alt boyutlarından sadece yapısal iş kaynakları artırma boyutunun iş tatminini etkilediğini bulgulamıştır. Ancak aynı çalışmada genel iş becerikliliğinin iş tatminini anlamlı bir biçimde artırdığını göstermiştir. İş becerikliliğinin sadece bir alt boyutunun iş tatminini etkilemesi bağlamında bu araştırmanın bulguları ile paralellik gösteren bir diğer çalışma ise Ceylan ve Nazarı (2020) tarafından yürütülen çalışmadır. Söz konusu çalışmada iş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutunun iş tatminini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Turan (2019), iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş tatmininin de aralarında bulunduğu çeşitli iş tutumlarının yer aldığı bir aracı modeli test etmiş ve yaptığı analizlerde iş becerikliliğinin iş tatminini pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgular ile paralellik gösteren farklı çalışmalar da iş becerikliliğinin iş tatmininin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir (Polatçı ve Sobacı, 2018; Zito vd., 2019; Chang ve Yang 2018; Willajos vd., 2019; Zhang ve Li, 2020). Bu araştırma Liorento-Alonso ve Topa (2019) tarafından yürütülen çalışma sonuçları ile ise farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Söz konusu araştırmada iş becerikliliğinin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisine ilişkin herhangi bir sonuca ulaşılamazken, bu çalışmada iş becerikliliğinin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç ise iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığıdır. Karatepe ve Eslamlou (2017) ve Leana ve Shevchuk (2009) tarafından yürütülen araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu yönü ile çalışmanın bu sonucu literatür ile benzerlik göstermektedir. Bu araştırmada elde edilen sonucun kısmi anlamda benzerlik gösterdiği araştırma da söz konusudur. Daha önce ifade edildiği üzere, Özellikle Kılıç ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında iş becerikliliğinin bazı boyutlarının işten ayrılma niyetini negatif etkilediği, bazı boyutlarının ise işten ayrılma niyetini etkilemediğine ilişkin sonucu paylaşmıştır. Bu sonuçla mevcut araştırmada elde edilen sonucun kısmi uyum gösterdiği çıkarımı yapılabilmektedir. Buna ek olarak bu araştırmada elde edilen sonucun, daha önce yapılan Turan (2019) çalışmasında ortaya konulan iş becerikliliğinin işten ayrılma niyetini dolaylı yoldan etkilediğine ilişkin sonuç ile farklılık gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca, bu araştırma sonucu ile literatürde iş becerikliliğinin işten ayrılma niyetini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşan bazı çalışmalarla (Turan, 2019; Aslan, 2021; Zhang ve Li, 2020; Chu vd., 2021; Arıkan vd., 2021; Dalgıç ve Türkoğlu, 2018) da tezat sonuçlar ortaya konulmuştur.

Yerel yazında sınırlı olarak ele alınan iş becerikliliği literatürünü zenginleştirmenin yanında, bu çalışmanın sağlık sektöründeki çalışanlar üzerinden yapılmasının yabancı literatüre de katkı sunduğu düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışmadan yola çıkarak sağlık işletmesindeki yeni bir uygulamanın veya projenin başlaması durumunda bu projede gönüllü olarak yer almanın, yeni gelişmeleri takip ederek bunları öğrenmenin, ekstra rol davranışı sergileyerek yeni görevler üstlenmenin ve yeni projeler ve fikirler üretmek için çaba göstermenin, çalışanların iş tatminini pozitif yönde artıracığı söylenebilir. Bu bağlamda özelde sağlık işletmelerinin daha katılımcı bir yönetim biçimini sergileyerek çalışanlara yeni projeler üretmeleri konusunda gerekli yönetsel desteği vermeleri, sektördeki yeni gelişmeleri çalışanlarına zamanında duyurmaları ve işlerini daha ilgi çekici hale getirmeleri için gerekli destekleri sağlamaları çalışanların iş tatminlerini önemli bir düzeyde artıracaktır.

Bu araştırma sadece belirli bir evren ve örneklem üzerinden gerçekleştirilmesi ve farklı aracı ve düzenleyici değişkenlerin göz ardı edilmesi gibi birtakım kısıtlara sahiptir. Bu nedenle elde edilen sonuçların bu kısıtlar göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Gelecekteki araştırmalarda iş becerikliliği, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolleri incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akın, A., Sarıçam, H., Çınar, K., & Demir, T. (2014). Turkish version of job crafting scale (JCS): The validity and reliability study. *International Journal of Educational Researchers*, 5(1), 10-15.
- Akçakanat, T., Uzunbacak, H. H., & Acar, O. K. (2019). İnsan kaynakları yöneticilerinin iş becerikliliklerinin işe adanmışlıkları üzerine etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 395-419.
- Akın, A., Sarıçam, H., Kaya, Ç., & Demir, T. (2014). Turkish version of job crafting scale (JCS): The validity and reliability study. *International Journal of Educational Researchers*, 5(1), 10-15.
- Aksoy, Y. (2019). Kolektif empati, duygusal bulaşıcılık ve iş becerikliliği arasındaki ilişkiler üzerine bir uygulama. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 511-534.
- Aktaş, H., & Karataş, M. T. (2019). İşe adanmışlık, iş becerikliliği ve işgören performansı etkileşimi: Havacılık sektöründe bir araştırma. 28nci Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi. Ankara/Türkiye
- Amah, O. E. (2009). Job satisfaction and turnover intention relationship: The Moderating effect of job role centrality and life satisfaction. *Research & Practice in Human Resource Management*, 17(1), 1-11.
- Arıkan, E., Çilesiz, E., ve Çapan, O. (2020). Otel işletmelerinde iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti etkisine yönelik bir araştırma. *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar*, 1. Basım, Gece Kitaplığı, İstanbul.
- Aslan, A. (2020). Örgütlerde bireysel düzeyde hesap verebilirliğin öncülleri ve ardılları, Doctoral dissertation, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aslan, A. (2020). Çalışanların iş becerikliliğine ilişkin kavramsal bir model önerisi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 180-201.
- Aslan, A. (2021). Çalışanların iş becerikliliğinin işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisinde birey-örgüt-uyumunun aracı rolü. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 1-21.
- Aslan, H. (2021). İşsel motivasyonun işe adanmışlık üzerindeki etkisinde iş becerikliliğinin aracı rolü. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 397-415.
- Aslan, Ş., & Güzel, Ş. (2020). İş becerikliliği, çalışmaya tutkunluk, örgütsel erdemlilik, duygusal öz yeterlik ve duygusal zekâ değişkenlerinin sosyo-demografik açıdan farklılıkları. *Ekev Akademi Dergisi*, (82), 435-462.
- Aslan, Ş. & Güzel, Ş. (2021). Sağlık çalışanlarının iş becerikliliği ile çalışmaya tutkunluk ilişkisinde örgütsel erdemliliğin, öz -yeterliğin ve duygusal zekânın aracılık rolü . *Yönetim Bilimleri Dergisi* , 19 (41) , 631-664 . DOI: 10.35408/comuybd.786927.
- Attar, M., & Erat, L. (2020) İş şekillendirme ve yenilikçi iş davranışı ilişkisinde kişi-iş uyumunun aracılık rolü: Konya teknokent örneği. 28. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Babadağ, M. (2020). Reviewing the effects of leader-member exchange on job crafting via moderated-mediation analysis: A study on teachers. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3350-3368.
- Babadağ, M. 2020. İş Becerikliliğinin İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 1111-1128
- Bagozzi, R. P., Yi, Y., & Phillips, L. W. . (1991). Assessing construct validity in organizational research. *Administrative science quarterly*, 36(3), 421-458.
- Basım, N., Güler, M., & Ocak, M. (2021). Bireysel kaynaklar, işi biçimlendirme ve işe tutulma ilişkisinde başa çıkmanın aracılık rolü. *Erciyes Akademi*, 35(4), 1741-1754.
- Başaran, Z.K. ve Can, M.C. (2015).Sağlık hizmetlerinde algılanan hizmet kalitesi ve hastane tercih edilme nedenlerinin araştırılması: rize örneği. *The Journal of Academic Social Sciences*, 3(20), 28-43
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). Evren ve örneklem. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Vize Yayıncılık, 129-159.
- Begenirbaş, M., Gökmen, Y., & Yalçın, R. C. (2021). Mesleki özdeşleşme ve psikolojik sahiplenme çalışanların iş biçimlendirmelerine etki eder mi?: Hizmet sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1127-1143.

- Bernarto, I., Bachtiar, D., Sudibjo, N., Suryawan, I. N., Purwanto, A., & Asbari, M. (2020). Effect of transformational leadership, perceived organizational support, job satisfaction toward life satisfaction: Evidences from Indonesian teachers. *International Journal of Advanced Science and Technology* Vol. 29, No. 03, (2020), pp. 5495 - 5503
- Bothma, C. F., & Roodt, G. (2013). The validation of the turnover intention scale. *SA Journal of Human Resource Management*, 11(1), 1-12.
- Buluç, B., & Ersoy Kart, M. (2020). Araştırma görevlilerinde iş becerikliliği ve işle bütünleşme arasındaki ilişki. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 40(2), 591-620.
- Caymaz, E., Soran, S., & Şeşen, H. (2021). Relationship between positive psychological capital and job crafting: the moderating role of perceived overqualification. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), 36-55.
- Ceylan, A., & Nazarı, A. R., (2020). İŞ BECERİKLİLİĞİ VE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİ. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi* , vol.13, no.70, 988-995.
- Cheng, J. C., & Yi, O. (2018). Hotel employee job crafting, burnout, and satisfaction: The moderating role of perceived organizational support. *International Journal of Hospitality Management*, 72, 78-85.
- Cheng, J. C., Chen, C. Y., Teng, H. Y., & Yen, C. H. (2016). Tour leaders' job crafting and job outcomes: The moderating role of perceived organizational support. *Tourism Management Perspectives*, 20, 19-29.
- Chiu, C. M. (2017). IT professionals' turnover intention: The role of job crafting and engagement. *PACIS 2017 Proceedings*. 259. <http://aisel.aisnet.org/pacis2017/259>
- Cho, Y. J., & Lewis, G. B. . (2012). Turnover intention and turnover behavior: Implications for retaining federal employees. *Review of public personnel administration*, 32(1), 4-23.
- Chu, X., Zhang, L., & Li, M. . (2021). Nurses' strengths use and turnover intention: The roles of job crafting and self-efficacy. *Journal Of Advanced Nursing*. 78(7), 2075-2084
- Cohen, G., Blake, R. S., & Goodman, D. (2016). Does turnover intention matter? Evaluating the usefulness of turnover intention rate as a predictor of actual turnover rate. *Review of Public Personnel Administration*, 36(3), 240-263.
- Crocetta, C., Antonucci, L., Cataldo, R., Galasso, R., Grassia, M. G., Lauro, C. N., & Marino, M. (2021). Higher-order PLS-PM approach for different types of constructs. *Social Indicators Research*, 154(2), 725-754.
- Ćulibrk, J., Delić, M., Mitrović, S., & Ćulibrk, D. (. (2018). Job satisfaction, organizational commitment and job involvement: The mediating role of job involvement. *Frontiers in psychology*, 9, 132. 2.
- Çakır, F. S. (2019). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) ve bir uygulama. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 5(9), 111-128.
- Çakıroğlu, D., & Altınöz, M. (2021). İş becerikliliğinin yenilikçi davranışa etkisinde lider desteğinin aracılık rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(4), 1467-1484.
- Çatal, F. (2021). Psikolojik sermaye ve yaşam doyumu ilişkisinde iş becerikliliğinin aracı, yaş ve eğitim düzeyinin düzenleyici rolü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, F., Kibaroğlu, G. G., & Basım, H. N. (2021). İş biçimlendirme (job crafting) ölçeği'nin türkçeye uyarlanması. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(2), 257-271.
- Dai, Y. De, Zhuang, W. L. ve Huan, T. C. (2019). . (2019). Engage or quit? The moderating role of abusive supervision between resilience, intention to leave and work engagement. *Tourism Management*, 70, 69–77. doi:10.1016/j.tourman.2018.07.014.
- Dalgıç, A., & Türkoğlu, N. (2018). Otel çalışanlarının iş becerikliliği ve polikronisite eğilimlerinin işten ayrılma niyetleri üzerine etkisi. In *2nd International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies* (pp. 787-794).
- De Beer, L. T., Tims, M., & Bakker, A. B. (2016). Job crafting and its impact on work engagement and job satisfaction in mining and manufacturing. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 19(3), 400-412.
- Demerouti, E. (2014). Design your own job through job crafting. *European Psychologist*. 19(4), 237-247.

- Demiray, S., & İrge, N. T. (2022). Psikolojik sermaye ve lider üye etkileşiminin iş becerikliliği ve örgütsel sinerjiye etkisi: Kamu hastanesi örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(1), 261-279.
- Demirel, E. T. (2013). Mesleki stresin iş tatminine etkisi: Örgütsel desteğin aracılık rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 220-241.
- Dominguez, L. C., Stassen, L., de Grave, W., Sanabria, A., Alfonso, E., & Dolmans, D. (2018). Taking control: Is job crafting related to the intention to leave surgical training?. *PloS one*, 13(6), 1-17, e0197276.
- Eliyana, A., & Ma'arif, S. (2019). Job satisfaction and organizational commitment effect in the transformational leadership towards employee performance. *European Research on Management and Business Economics*, 25(3), 144-150.
- Emre, O. (2019). İş şekillendirmenin psikolojik iyi oluşa etkisinde işin anlamının aracılık etkisi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 24-28.
- Erceylan, N., Öztürk, M., Uludağ, K., Uzunbacak, H. H., & Akçakanat, T. (2021). İçsel motivasyon ve öznel iyi oluş arasındaki ilişki: iş becerikliliği ve akış deneyiminin seri aracılık rolü. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 413-522.
- Erdal, E. (2021). Job crafting: Its antecedents and consequences (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Erdem, İ. (2021). Hemşirelerde algılanan örgütsel destek ve iş becerikliliği ilişkisinin incelenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 8(3), 377-387.
- Erdoğan, F. B., & Sökmen, A. (2019). Örgütsel bağlılık ile iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 244-264.
- Etlık, H. A., Yıldız, K., & Yıldız, Y. (2019). Spor yöneticilerinin iş becerikliliği ve örgütsel özdeşleşme düzeylerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 128-136.
- Falk, R. F., & Miller, N. B. (1992). A primer for soft modeling. First Edition, University of Akron Press.
- Fornell C, Larcker DF. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research* 18: 382-388.
- Garson, G. D. (2016). Partial least squares. Regression and structural equation models. Statistical Associates Publishers, Asheboro
- Gökaslan, M. O. (2018). Öğretmenlerde örgütsel bağlılık, işe gömülmürlük, işe adanmışlık ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Bir alan çalışması. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi /Journal of Turkish Social Sciences Research Ekim 2018 Cilt: 3 Sayı: 2*, 25-46.
- Güner, B., & Basım, H. N. (2021). İş biçimlendirmenin görev performansına etkisinde işe tutulmanın aracı rolü. *Kafkas Üniversitesi*, 29. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Kars.
- Hair JF, Black WC, Babin BJ. (2010). Multivariate data analysis: A global perspective. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F. Jr., Anderson, R. E., Tatham, R. L. & Black, W. C. (1995). Multivariate data analysis (3rd ed). New York: Macmillan.
- Hair, J.F.; Hult, T.M.; Ringle, C.M. e Sarstedt, M. A . (2014). Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM). Los Angeles: SAGE.
- Hair, J.F., Sarstedt, M., Ringle, C.M. & Mena, J.A., (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(3), 414-433.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2021). A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). Sage publications.
- Henseler, J., Hubona, G., & Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: updated guidelines. *Industrial management & data systems*, 116(1), 2-20.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variancebased structural equation modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43(1), 115-135.

- Hommelhoff, S., Weseler, D., & Niessen, C. (2021). The role of cognitive job crafting in the relationship between turnover intentions, negative affect, and task mastery. *Anxiety, Stress, & Coping*, 34(6), 704-718.
- İnce, M. & Özbozkurt, O. B. (2019). İşe bağlılık ile iş performansı arasındaki ilişkide iş zanaatkarlığının aracılık rolü: zanaatkarlar üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 69-84.
- Ingusci, E., Callea, A., Chirumbolo, A., & Urbini, F. (2016). Job crafting and job satisfaction in a sample of Italian teachers: The mediating role of perceived organizational Support. *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, 9(4), 675-687.
- Judge, T. A., Weiss, H. M., Kammeyer-Mueller, J. D., & Hulin, C. L. (2017). Job attitudes, job satisfaction, and job affect: A century of continuity and of change. *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 356.
- Kanbur, E., & Mazıoğlu, V. (2021). Psikolojik iyi oluşun iş becerikliliği üzerine etkisi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 10(2), 1839-1857.
- Karabey, C. N., & Kerse, G. (2017). The relationship between job crafting and psychological capital: A survey in a manufacturing business. *PressAcademia Procedia*, 3(1), 909-915.
- Karaca, A., & Sezgin, E. E. (2021). Hemşirelerde iş kaynakları iş becerikliliği ile açıklanabilir mi?. In *International Marmara Social Sciences Congress* (p. 182).
- Karatepe, O. M., & Eslamlou, A. (2017). Outcomes of job crafting among flight attendants. *Journal of Air Transport Management*, 62, p. 34-43.
- Kerse, G. (2017). İş becerikliliği (job crafting) ölçeğini Türkçe'ye uyarlama ve duygusal tükenme ile ilişkisini belirleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 283-304.
- Kerse, G. (2019a). İş becerikliliği ve iş tatmini arasındaki ilişki: "İşe ilişkin değişiklikler, memnuniyeti artırabilir mi?". *İnsan ve İnsan*, 6(20), 205-218.
- Kerse, G. (2019b). İş becerikliliğinin işte can sıkıntısı üzerindeki etkisi: imalat sektörü bağlamında bir inceleme. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 531-548.
- Kerse, G., & Babadag, M. (2019). Dönüştürücü liderliğin iş becerikliliği üzerindeki etkisi: Akademisyenler üzerinde bir uygulama. *İş ve İnsan Dergisi*, 6(2), 133-143.
- Kılıç, E., Tatar, B., & Erdil, O. (2020). A Research on the relationship between job crafting, psychological empowerment and turnover intention. *Journal Of Yaşar University*, 15, 192-200.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Korkmazer, F., Ekingen, E., & Yıldız, A. (2016). Psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisi: Sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), 271-281.
- Köksal, O., & Şenel, Ö. (2022). İş biçimlendirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde kişi-iş uyumunun aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 9(1), 73-86.
- Kuyga, D. Ö. A., Tarhan, D., & Sarıçam, H. (2016). Sınıf öğretmenlerinde iş becerikliliği ile öğretim doyumu arasındaki ilişkinin bazı değişkenler ile incelenmesi. 15. Sınıf Öğretmenliği Eğitim Sempozyumu, Özet Bildiriler Kitabı, 131.
- Küçükusta, D. (2007). Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesi üzerindeki etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir*.
- Leana, C., Appelbaum, E., & Shevchuk, I. (2009). Work process and quality of care in early childhood education: The role of job crafting. *Academy of Management Journal*, 52(6), p. 1169-1192.
- Llorente-Alonso, M., & Topa, G. (2019). Individual Crafting, Collaborative Crafting, And Job Satisfaction: The Mediator Role Of Engagement. *Journal Of Work And Organizational Psychology*, 35(3), 217-226.
- Mamak, Y. B. (2018). Proaktif kişiliğin iş becerikliliği, iş performansı ve duygusal bağlılık üzerindeki etkileri. *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara*
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*, 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık

- Morgan, D. and C. James (2022). Investing in health systems to protect society and boost the economy: Priority investments and order-of-magnitude cost estimates, OECD Health Working Papers, No. 144, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d0aa9188-en>
- Murat, B. A. Ş., & ŞİRİN, S. (2021). Zorunlu vatandaşlık davranışının görev becerikliliği üzerine etkisinde örgütsel muhalefetin aracılık rolü ve örgütsel güvenin düzenleyici rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 356-378.
- Narcıkara, E. B. (2018). Spiritüel (Ruhsallık) ve iş ortamında anlam arayışı. *Alanya Akademik Bakış*, 2(1), 11- 25.
- Oprea, B., Păduraru, L., & Iliescu, D. . (2020). Job crafting and intent to leave: The mediating role of meaningful work and engagement. *Journal of Career Development*, 49(1), 188-201.
- Ozteber, A. G. (2021). Dönüşümcü liderlik ve yenilikçi iş davranışları arasındaki ilişkide iş becerikliliğinin aracı rolü: Tekstil ve kimya sektörlerinde bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstinye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Master's thesis, İstinye Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Özden, A. (2019). İş özellikleri ve işe adanmışlığın çalışanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Journal of Politics Economy and Management*, 2(2), 1-18.
- Özgenç, K., & Erhan, T. (2021). İş becerikliliği üzerine kavramsal bir inceleme. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 732-748.
- Özpehlivan, M. (2019). İş tatmini: kavramsal gelişimi, bireysel ve örgütsel etkileri, yararları ve sonuçları. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-70.
- Park, J., & Min, H. K. . (2020). Turnover intention in the hospitality industry: a meta-analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 102599.
- Peeters, M. C., Schaufeli, W. B., & Hetland, J. (2012). Crafting a job on a daily basis: Contextual correlates and the link to work engagement. *Journal of Organizational Behavior*, 33(8), 1120-1141.
- Peryön, (2018). Çalışan devir oranı araştırması sonuç raporu. Türkiye İnsan Yönetimi Derneği, İstanbul. https://www.peryon.org.tr/upload/files/PERYO%CC%88N_C%CC%A7a1%C4%B1s%CC%A7an_Devir_Oran%C4%B1_Sonuc%CC%A7_Raporu_2017-2018.pdf
- Petrou, P., Demerouti, E., & Schaufeli, W. B. (2015). Job crafting in changing organizations: Antecedents and implications for exhaustion and performance. *Journal of occupational health psychology*, 20(4), 470.
- Petrou, P., Demerouti, E., Peeters, M. C., Schaufeli, W. B., & Hetland, J. (2012). Crafting a job on a daily basis: Contextual correlates and the link to work engagement. *Journal of Organizational Behavior*, 33(8), 1120-1141.
- Pett, M. A., Lackey, N. R., & Sullivan, J. J. . (2003). Making sense of factor analysis: The use of factor analysis for instrument development in health care research. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Polatçı, S., & Sobacı, F. (2018). The effect of job crafting on job satisfaction: A research on teachers. *Journal of Global Strategic Management*, V. 12 , N. 1, 0049-056 | DOI: 10.20460/JGSM.2018.260.
- Rachmawati, R., Zakia, L., Safitri, S., & Lupita, A. (2022). The Impact of self-efficacy and job crafting on job satisfaction of gig workers: An empirical study from Indonesia. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 9(3), 159-169.
- S. C., & Jiang, L. (2008). Trust and electronic government success: an empirical study. *Journal of Management Information Systems*, 25(3), 99–132.
- Sarstedt, M., Hair Jr, J. F., Cheah, J. H., Becker, J. M., & Ringle, C. M. (2019). How to specify, estimate, and validate higher-order constructs in PLS-SEM. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 27(3), 197-211.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Hair, J. F. (2017). Partial least squares structural equation modeling. *Handbook of market research*, 26(1), 1-40.
- Seçkin, Ş. N. (2019). İç denetim odağı, iş becerikliliği ve işin anlamlılığı ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 889-903.
- Shin, Y., Hur, W. M., Park, K., & Hwang, H. (2020). How managers' job crafting reduces turnover intention: The mediating roles of role ambiguity and emotional exhaustion. *International journal of environmental research and public health*, 17(11), 3972.

- Sökmen, A., & Sezgin, A. C. . (2017). İş tatmini ve işten ayrılma niyetinin değerlendirilmesi: otel işletmeleri sınır birim. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 237-250.
- Sözber, H. S. (2019). Algılanan dışsal prestij, iş becerikliliğinin ve algılanan kişi-örgüt uyumunun iş-aile çatışması üzerindeki etkileri. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı. Ankara.
- Sözber, S., & Ergeneli, A. (2019). Dışsal prestij, iş becerikliliğinin ve kişi-örgüt uyumunun iş-aile çatışması ile ilişkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3404-3420.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes, and consequences* (Vol. 3). Sage Publication
- Şeker, M. B. ve Özgen, H. (2022). Beş faktör ve proaktif kişilik özelliklerinin iş becerikliliği üzerindeki etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 642-656.
- Şenel, Ö. (2021). Kişi-iş uyumu ve işe tutulma ilişkisi: işi biçimlendirmenin aracılık rolü (Master's thesis) Ömer Halisdemir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Şimşir, İ., & Seyran, F. (2020). İş tatmininin önemi ve etkileri. *Meyad Akademi*, 1(1), 25-42.
- Tekin, İ. Ç. (2021). İş becerikliliğine kişi-örgüt uyumunun etkisi: Konya organize sanayi bölgesi örneği. *PEARSON JOURNAL*, 6(11), 403-414.
- Tekingündüz, S., Mehmet, T., & Seçkin, M. (2015). İş tatmini, performans, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 39-64.
- Teo, T. S. H., Srivastava, S. C., & Jiang, L. (2008). Trust and electronic government success: an empirical study. *Journal of Management Information Systems*, 25(3), 99-132.
- Tims, M., Bakker, A. B., ve Derks, D. (2013). The impact of job crafting on job demands, job resources, and wellbeing. *Journal of occupational health psychology*, 18(2), 230-240.
- Turan, M. F. (2019). İş şekillendirmenin iş performansına ve işten ayrılma niyetine etkisinde iş tutumlarının aracılık rolünün incelenmesi. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya, Türkiye.
- Turan, M. F., & Özdemir, Y. (2019). İş şekillendirme ve işe adanmışlık arasındaki ilişki: ilaç sektöründe satış pazarlama profesyonelleri üzerinde yapılan bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1346-1357.
- Uçar, H. (2021). Algılanan örgütsel desteğin iş performansı üzerindeki etkisi: İş becerikliliğinin aracı rolü. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uysal, B., Özçelik, G., & Uyargil, C. B. (2018). Bireysel iş yapılandırmanın sonuçları: Bireysel iş yapılandırmanın psikolojik sermaye ve işe adanmışlık üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 651-666.
- Üçüncü, K. (2016). İş tatmini ve motivasyon. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. <https://docplayer.biz.tr/18176069-Is-tatmini-ve-motivasyon.html>
- Van den Broeck, A., Van Ruysseveldt, J., Vanbelle, E., & De Witte, H. (2013). The job demands-resources model: Overview and suggestions for future research. *Advances in positive organizational psychology*. Emerald Group Publishing Limited, 1, 83-105.
- Villajos, A., García-Ael, C., & Topa, G. . (2019). Job crafting among labor union representatives: its impact on work engagement and job satisfaction. *Social Sciences*, 8(1), 20.
- Way, S. A., Sturman, M. C., & Raab, C. (2010). What matters more? Contrasting the effects of job satisfaction and service climate on hotel food and beverage managers' job performance. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51(3), 379-397.
- Wayne, W. J., Shore, L. M. ve Linden, R. C. (1997). Perceived organizational behaviors and their effects on organizational effectiveness in limited-menu restaurants, *Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.
- Wrzesniewski, A., LoBuglio, N., Dutton, J. E., & Berg, J. M. (2013). Job crafting and cultivating positive meaning and identity in work. *Advances in positive organizational psychology*, 1, 281-302.
- Wrzesniewski, A., ve Dutton, J. E. (2001). Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work. *Academy of management review*, 26(2), 179-201. 179.
- Wong, K. K. K. (2013). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) techniques using SmartPLS.

Marketing Bulletin, 24(1), 1-32.

Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838.

Yalap, O., Sobacı, F., Baygın, E., & Ünüvar, H. (2021). İş becerikliliği, duygusal bağlılık ve örgüt temelli öz saygının lider-üye etkileşimi kapsamında incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1647-1665.

Yavuz, M., & Artan, İ. E. (2019). İş Zanaatkarlığı (Job Crafting) Kavramı: Türkçe iş zanaatkarlığı ölçeği'nin geliştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(1), 95-125.

Yeşiltaş, M. D. (2021). İş Becerikliliğinin İş-aile yaşam çatışması ile ilişkisinde rol belirsizliğinin rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 206-219.

Yıldız, B., Gizlier, Ö., & Bekmezci, M. (2021). İş zanaatkarlığının bağlamsal performans üzerindeki etkisinde algılanan aşırı nitelikliliğin düzenleyici etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(2), 225-237.

Yumru, M. (2020). COVID-19 ve sağlık çalışanlarında tükenmişlik. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(Supp: 1), 5-6.

Yıldırım, M. (2022). İş becerikliliği kavramına ilişkin boşlukların sosyal ağ analizi ile tespit edilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(26), 768-788.

Zhang, T., & Li, B. (2020). Job crafting and turnover intention: The mediating role of work engagement and job satisfaction. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 48(2), 1-9

Zito, M., Colombo, L., Borgogni, L., Callea, A., Cenciotti, R., Ingusci, E., & Cortese, C. G. (2019). The nature of job crafting: Positive and negative relations with job satisfaction and work-family conflict. *International journal of environmental research and public health*, 16(7), 1176.

EK-1: ARAŞTIRMADA KULLANILAN ANKET FORMU

Değerli Katılımcı	
Aşağıdaki soru formu "İş Becerikliliğinin Çalışanların İş Becerikliliğinin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Sağlık Sektörü Bağlamında Bir Araştırma" adlı makale çalışması için veri toplama amacıyla hazırlanmıştır. Sonuçlar bilimsel amaçlar için kullanılacağından vereceğiniz bilgiler gizli tutulacak, şahsınız veya çalıştığınız kurumla ilgili özel bir değerlendirme yapılmayacaktır.	
Anketin geçerli olabilmesi için tüm soruların gerçekçi biçimde cevaplanması gerekmektedir. Vakit ayırdığınız ve araştırmaya destek verdiğiniz için teşekkür ederim.	
Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Yıldırım – Adıyaman Üniversitesi Besni Meslek Yüksekokulu	
DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	
1	Cinsiyetiniz: Kadın () Erkek ()
2	Medeni Durumunuz: Evli () Bekâr ()
3	Çalışma Süreniz: 1 Yıldan Az (), 1-5 Yıl (), 5 Yıldan Fazla
4	Eğitim Durumunuz: İlk Okul (), Orta Okul (), Lise (), Yüksek Okul (), Lisans ve Üstü ()
5	Hastanedeki Göreviniz: Doktor (), Hemşire (), İdari Personel (), Destek Personeli ()

İŞ BECERİKLİLİĞİ ÖLÇEĞİ

Sıra No	Soru Kodu	Boyutlar	Aşağıdaki verilen ifadelerle ilgili yan tarafta verilen kutucukta size uygun olanı işaretleyiniz.	Hiç Katılmıyorum	Büyük Ölüçüde Katılmıyorum	Orta Düzeyde Katılmıyorum	Büyük Ölüçüde Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	İBC1	Yapısal İş Kaynaklarını Artırma	Yeteneklerimi geliştirmeye çalışırım.					
2	İBC2		Kendimi mesleki olarak geliştirmeye çalışırım.					
3	İBC3		İşimde yeni şeyler öğrenmeye çalışırım.					
4	İBC4		Kapasitemi tümüyle kullandığımdan emin olurum/eminim.					
5	İBC5		İşleri nasıl yaptığım (yapacağım) konusunda kendim karar veririm.					
6	İBC6	Engelleyici İş Taleplerini Azaltma	İşimin zihinsel olarak daha az yoğun olduğundan eminim (öyle düşünüyorum).					
7	İBC7		İşimin duygusal olarak daha az yoğun olmasını sağlamaya çalışırım.					
8	İBC8		Sorunlarıyla beni duygusal olarak etkileyen insanlarla iletişimimi en az düzeyde tutarak işimi yönetirim.					
9	İBC9		Beklentileri gerçekçi olmayan (hayali olan) insanlarla iletişimi en aza indirmek için işimi düzenlerim.					
10	İBC10		İş yerinde çok zor kararlar almamaya çalışırım.					
11	İBC11	İşimi çok uzun süre odaklanmak zorunda kalmayacağım şekilde düzenlemeye çalışırım.						
12	İBC12	Sosyal İş Kaynaklarını Artırma	Yöneticimin bana koçluk yapmasını isterim.					
13	İBC13		Yöneticime yaptığım işten memnun olup olmadığını sorarım.					
14	İBC14		İlham almak için yöneticime bakarım.					
15	İBC15		İş performansım hakkında diğerlerinden geribildirim isterim.					
16	İBC16		Meslektaşlarımdan tavsiye isterim.					
17	İBC17	Merak Uyandırıcı/İlgi Çekici İş Taleplerini Artırma	İlginç bir proje ortaya çıktığında, kendimi projenin bir parçası olarak proaktif bir şekilde öneririm.					
18	İBC18		Yeni gelişmeler olduğunda bu gelişmeleri öğrenen ve deneyen ilk kişilerden biriyimdir.					
19	İBC19		İş yerinde yapacak çok fazla bir şey olmadığında, bu durumu yeni projeler başlatmak için bir fırsat olarak görürüm.					
20	İBC20		Ekstra ücret almasam bile düzenli olarak ekstra görevler üstlenirim.					
21	İBC21		İşimin boyutları/yönleri arasındaki temel ilişkileri inceleyerek işimi daha ilgi çekici yapmaya çalışırım.					

İŞ TATMİNİ ÖLÇEĞİ

Sıra No	Soru Kodu	Boyutlar	Aşağıdaki verilen ifadelerle ilgili yan tarafta verilen kutucukta size uygun olanı işaretleyiniz.	Hiç Katılmıyorum	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Orta Düzeyde Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	ID1		Her şeyi hesaba katarsak, işimden memnunum					
2	ID2		Genel olarak işimi sevmiyorum.*					
3	ID3		Genel olarak burada çalışmayı seviyorum.					
4	ID4		Her şey düşünüldüğünde, şu anki işimden memnunum.					

*işaretili maddeler ters puanlanmıştır.

İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÖLÇEĞİ

Sıra No	Soru Kodu	Boyutlar	Aşağıdaki verilen ifadelerle ilgili yan tarafta verilen kutucukta size uygun olanı işaretleyiniz.	Hiç Katılmıyorum	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Orta Düzeyde Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	IAN1		Sık sık işi bırakmayı düşünüyorum.					
2	IAN2		Yapabilsem, başka bir yerde çalışırdım.					
3	IAN3		Sanırım bu işletmede uzun süre kalmayacağım					

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:08.06.2022 ✓Accepted/Kabul:01.02.2023

DOI:10.30794/pausbed.1127776

Research Article/Araştırma Makalesi

Öztürk, C., İncekara, M. and Tokat, S. (2023). "Is It Possible to Apply a Deep Learning Algorithm to Innovation Management Research? ", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 217-226.

IS IT POSSIBLE TO APPLY A DEEP LEARNING ALGORITHM TO INNOVATION MANAGEMENT RESEARCH?*

Cemal ÖZTÜRK*, Mustafa İNCEKARA**, Sezai TOKAT***

Abstract

This paper aims to apply a deep learning algorithm to estimate the prediction of various external financial input variables on the adoption of eco-innovation practices such as renewable energy operations by 5456 SMEs. A Long Short-Term Memory Units (LSTM) is utilized to the data set to assess the performance of different input variables on the adoption of renewable energy. Furthermore, we process the dataset with different machine learning algorithms and compare the results. The findings indicate that LSTM gives the highest performance for all metrics. As a result, some essential theoretical implications for management scholars are given.

Keywords: *Artificial Intelligence, Machine Learning, Deep Learning, LSTM, Eco-innovation, Renewable Energy.*

İNOVASYON YÖNETİMİ ARAŞTIRMALARINA DERİN ÖĞRENME ALGORİTMASI UYGULAMAK MÜMKÜN MÜ?

Öz

Bu makale, farklı dış finansman faktörlerinin KOBİ'lerin yenilenebilir enerji gibi eko-inovasyon uygulamalarını benimsemesini nasıl etkilediğini açıklamayı amaçlamaktadır. Derin öğrenme algoritması uygulanarak 5456 KOBİ'nin yenilenebilir enerji operasyonlarını benimseme konusunda çeşitli dış finansal girdi değişkenlerinin tahmini incelenmiştir. Yenilenebilir enerjinin benimsenmesine ilişkin farklı girdi değişkenlerinin performansını değerlendirmek için veri kümesine Uzun Kısa Süreli Bellek Modeli (LSTM) uygulanmıştır. Ayrıca veri setini farklı makine öğrenme algoritmaları ile karşılaştırılmıştır. Bulgular, LSTM'nin tüm metrikler için en yüksek performansı verdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, bazı önemli teorik çıkarımlar verilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Yapay Zekâ, Makine Öğrenmesi, Derin Öğrenme, LSTM, Eko-inovasyon, Yenilenebilir Enerji.*

* Res. Assist., Pamukkale University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Economics, DENİZLİ.

e-mail: cemalo@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-3850-7416>)

** Asst. Prof., Pamukkale University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Business Administration, DENİZLİ.

e-mail: mincekara@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-0602-7987>)

*** Prof., Pamukkale University, Faculty of Engineering, Department of Computer Engineering, DENİZLİ.

e-mail: stokat@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-0193-8220>)

1. INTRODUCTION

Artificial Intelligence (AI) describes the ability of machines to execute tasks that would usually necessitate human intellect, such as graphical perception, language recognition, and reasoning. In addition, it enables machines to learn from past experiences and adapt to new stimuli (Chalmers et al., 2021). Most current Artificial Intelligence (AI) tools employ big data analytics and advanced technologies such as machine learning (ML), deep learning (DL), and artificial neural networks (ANNs) (Obschonka and Audretsch, 2020).

Few studies have recently applied deep learning in various settings, such as multi-band microstrip antennas (Özkaya et al., 2021) or Parkinson's disease with sentiment analysis (Çevik and Kilimci, 2021). This transformative potential of AI has also created great interest among the business community and innovation management scholars. AI is already reshaping entrepreneurial businesses and the corresponding research studies (Lévesque et al., 2020). Innovation management research aims to develop a more advanced theoretical framework and make real-world applications of it (Wiklund, 2019). AI technology can help researchers (Lévesque et al., 2020) come up with new ways to think about many interesting social and economic areas. However, there is a clear gap in state-of-the-art research on how AI can be effectively applied in innovation management research (Obschonka and Audretsch, 2020).

In this article, we apply and evaluate a deep learning approach, especially a Long Short-Term Memory Units (LSTM), to the data set to evaluate the performance of different input variables on the adoption of renewable energy. Furthermore, we evaluate the dataset with different machine learning algorithms and compare the results.

The rest of the paper is structured as follows: Section 2 describes the dataset and the methodical approach of this study. Section 3 discusses the application and analysis of the deep learning model. Section 4 offers conclusions and a discussion of the management and policy implications of the study.

2. RELATED LITERATURE REVIEW

SMEs cause a significant proportion of a country's total pollution and are responsible for significant adverse environmental impacts (Parker et al., 2009; Yacob et al., 2019), bringing SMEs to the attention of experts and governments (Gadenne et al., 2009). These organizations help SMEs reduce their environmental footprint by implementing rules, initiatives, and tools (Yacob et al., 2019). Many small businesses perceive environmental regulations as more burdens than larger businesses. However, SMEs have characteristics that could enhance their commitment to greener activities (Hoogendoorn, 2015). For example, the flexibility of SMEs enables them to produce environmentally friendly goods and services (Pekanov Starevi et al., 2017). This directly results from increased public awareness of limited resources, waste production, and other environmental impacts (Moric et al., 2022). Therefore, the private sector has been pushed to explore resource-efficient eco-innovations.

Eco-innovation as a specific form of innovation was first mentioned in the literature in the 1990s (Fikirli et al., 2022; Kemp and Oltra, 2011). The term "eco-innovation" was coined by Claude Fusler and Peter James in 1996. They defined it as novel processes and products that enhance benefit to consumers and companies while significantly reducing ecological impacts (Roddis, 2018). Also, Kemp and Pearson (2007) describe eco-innovation as the creation, appropriation, or use of novel goods, service, manufacturing process, or business or management system that decreases ecological risks, pollution, and other harmful effects of resource usage (containing energy consumption) during its lifespan related to practical alternatives. Andersen (2008) identifies eco-innovation as novelties competent for achieving green rents in the marketplace from an industrial dynamics perspective. The notion is directly associated with competitiveness and does not discuss the green issues of specific developments. The emphasis of eco-innovation investigation should be on how ecological concerns are incorporated into economic activity (Schiederig et al., 2012). Arundel and Kemp (2009) argue that eco-innovation is a different idea of enormous relevance to businesses and policymakers. It involves developing technologies with less green effect than comparable options. These can be technical or non-technical (marketing, institutional, or organizational) advances. Economic or environmental factors can drive eco-innovation. The former includes goals such as resource reduction, waste management expenses, pollution control, and the selling of eco-friendly goods on the world market (Schiederig et al., 2012). Although many researchers have defined eco-innovation differently (Charter and Clark, 2007; Oltra and Saint Jean, 2009; Fikirli et al., 2022), all definitions incorporate

environmental aspects and focus on the two major benefits of eco-innovation: reduced negative impacts on nature and increased efficiency in managing available resources (Hojnik and Ruzzier, 2016).

Rexhauser and Rammer (2014) make a distinction between prescribed and voluntary eco-innovation. Eco-innovation is mandated and increases the productivity of a firm’s resources and has a stronger impact on profitability than voluntary eco-innovation (Horbach, 2018). Manufacturers that choose the non-green path face higher costs due to tax penalties, pollution permits, and other fees imposed by regulators (Pekanov Starevi et al., 2017). Franco and Marin (2017) calculated the direct environmental impacts of taxes and the indirect environmental impacts of innovation on upstream and downstream partners in the supply chain. They found that downstream directives can lead to new goods and services and new markets, but upstream directives can hinder innovation and productivity. Because new production techniques and technologies must first be created and modified to meet additional criteria, the price of green production today is higher than that of traditional production (Pekanov Starevi et al., 2017). Regardless of the cost, customers who want to buy environmentally friendly products or services bear this expense (Ambec and Lanoie, 2008). Today, companies that focus on cost leadership use more eco-innovation tools than those that do not (Delmas and Pekovic, 2015). The willingness of customers to bear the costs of eco-innovation measures could influence the company’s decision-making process (Horbach, 2008; Hoogendoorn, 2015). Using eco-friendly techniques, methods, and strategies depends on the environmental awareness, ecological consciousness, and development level of SMEs, as well as the company’s advantages (Pekanov Starevi et al., 2017). Intense competition and rising energy prices have accelerated the adoption of green techniques (Kabiraj et al., 2010). One advantage of eco-innovations is their lower manufacturing costs due to their more efficient energy use (Olson, 2013). Ecological aspects affect a company’s expenses, revenues, and business results (Molina-Azorin et al., 2009). However, according to a patent analysis conducted by Marin and Lotti (2017), the value of eco-innovations is lower than that of other forms of inventions and is mainly obtained by polluting companies with high compliance costs. Hottenrott et al. (2016) studied the impact of green technologies and organizational change and found that only green technologies associated with organizational change lead to consistent or high productivity.

2. DATA AND METHODOLOGY

We use information from the European Union’s Flash Eurobarometer 441 (European Commission, 2016) study, which surveyed 5873 SMEs in Europe about how they use green initiatives and what kinds of outside funding they use to help them use eco-innovation practices like using renewable energy (Table 1). Several AI methods are applied to the dataset.

Table 1: Variables

Name	Type	Unit
Input		
Green loan	Binary	Coded into 0 and 1
Standard bank loan	Binary	Coded into 0 and 1
Government grant	Binary	Coded into 0 and 1
EU related funds	Binary	Coded into 0 and 1
Green banks or other private institutions stimulate	Binary	Coded into 0 and 1
Crowdfunding	Binary	Coded into 0 and 1
Business Angels	Binary	Coded into 0 and 1
Peer-to-Peer lending	Binary	Coded into 0 and 1
Capital market	Binary	Coded into 0 and 1
Risk Capital/Venture Capital	Binary	Coded into 0 and 1
Turnover	Categorical	Coded into 1 and 8
Number of Employees	Categorical	Coded into 1 and 3
Age	Categorical	Coded into 1 and 3
Growth	Categorical	Coded into 1 and 7

R&D Intensity	Categorical	Coded into 1 and 5
Investment in resource efficiency	Categorical	Coded into 1 and 4
Products to companies or other organisations	Binary	Coded into 0 and 1
Products directly to consumers	Binary	Coded into 0 and 1
Services to companies or other organisations	Binary	Coded into 0 and 1
Services directly to consumers	Binary	Coded into 0 and 1
Available Information	Binary	Coded into 0 and 1
Awareness Financial Incentives	Binary	Coded into 0 and 1
Retail	Binary	Coded into 0 and 1
Manufacturing	Binary	Coded into 0 and 1
Industry	Binary	Coded into 0 and 1
Services	Binary	Coded into 0 and 1
28 Countries included in the sample	Binary	Coded into 0 and 1
Output		
Adoption Renewable Energy	Binary	Coded into 1 and 0

Convolutional neural networks (CNNs) and recurrent neural networks (RNNs) are two kinds of neural networks that are commonly used. ANNs are a class of models that are built with layers. The diagram in Fig. 1 depicts the terminology associated with ANN architectures (Amidi and Amidi, 2018):

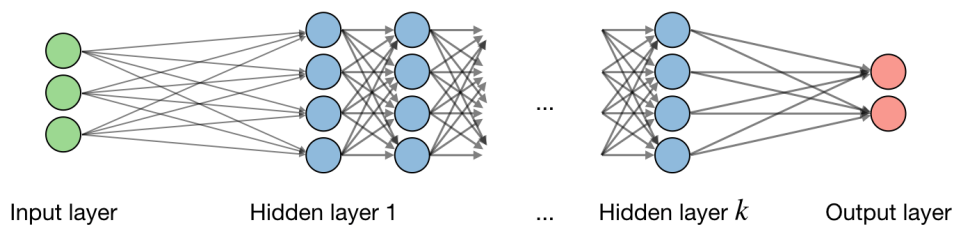

Figure 1: Artificial neural network architecture (Amidi and Amidi, 2018)

By mentioning i as the ith network layer and j as the jth network layer hidden unit, we have

$$z_j^{[i]} = b_j^{[i]} + w_j^{[i]T} x, \quad (1)$$

where z , n and w denote the output, bias, and weight, respectively.

RNNs are a form of ANN that has hidden units and allows former outputs to be applied as inputs. In Fig. 2, the recurrent process of a standard RNN is given (Amidi and Amidi, 2019). The architecture of an RNN unit is given in Fig. 3 (Amidi and Amidi, 2019).

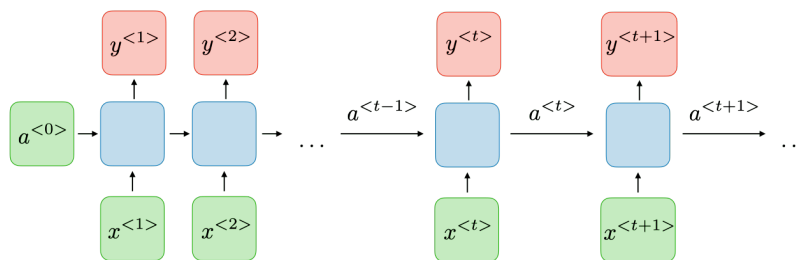

Figure 2: The process of a RNN (Amidi and Amidi, 2019)

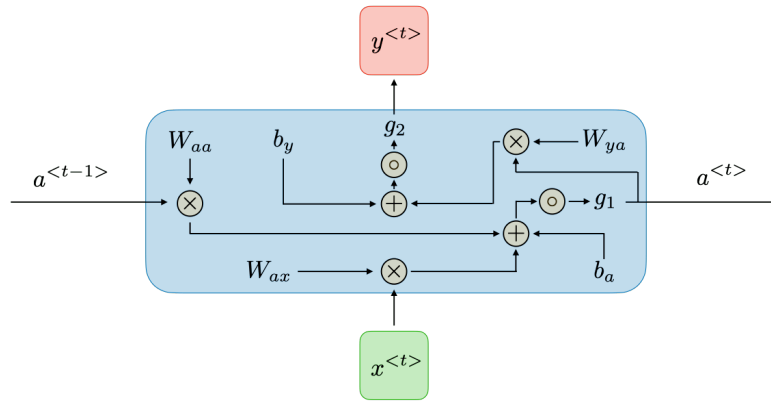

Figure 3: The architecture of an RNN (Amidi and Amidi, 2019)

Standard RNNs have a problem with vanishing gradients. Long Short-Term Memory Units (LSTM) solve this problem. In the LSTM structure, attributes that make sense of past and future information are moved recursively. Fig. 4 shows an LSTM structure. In this model, the activation function is used at three different points: input, recall/forget, and output. In the input and output layers, the hyperbolic tangent function is usually chosen, and in the remember/forget gates, the sigmoid function is used (Amidi and Amidi, 2019).

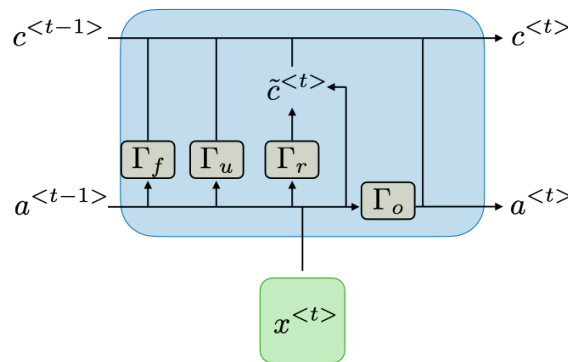

Figure 4: The architecture of a LSTM (Amidi and Amidi, 2019)

$\hat{c}^{(t)}$ symbolizes the candidate's value for memory. Hyperbolic tangent is used as the activation function. Here, the candidate value is calculated as

$$\hat{c}^{(t)} = \tanh(W_c[\Gamma_r * a^{(t-1)}, x^{(t)}] + b_c), \quad (2)$$

where * is the element-wise multiplication of two vectors.

In addition, update and relevance gate values are calculated in the LSTM. For these values, the sigmoid is used as an activation function. The update gateway and the relevance gate are calculated as follows:

$$\Gamma_u = \sigma(W_u[a^{(t-1)}, x^{(t)}] + b_u), \quad (3)$$

$$\Gamma_r = \sigma(W_r[a^{(t-1)}, x^{(t)}] + b_r). \quad (4)$$

The most important difference of this structure from gated recurring units (GRU) is that the interest gate is specialized in the LSTM structure, obtained by two new equations as forget (Γ_f) and output gate (Γ_o). Thanks to the forget gate, the weight of information transferred from the past, but not necessary, is reduced. With the update pass, a more effective output is produced with the effect of forgetting (Hochreiter and Schmidhuber, 1997) as

$$\Gamma_f = \sigma(W_u[a^{(t-1)}, x^{(t)}] + b_f), \quad (5)$$

$$\Gamma_o = \sigma(W_r[a^{(t-1)}, x^{(t)}] + b_o). \quad (6)$$

Using (2), (3), and (5), the new $\hat{c}^{(t)}$ value can be obtained as

$$c^{(t)} = \Gamma_u * \hat{c}^{(t)} + \Gamma_f * \hat{c}^{(t-1)}. \quad (7)$$

And, thus the new value of $a^{(t)}$ can be obtained using (6) and (7) as follows:

$$a^{(t)} = \Gamma_o * c^{(t)}. \quad (8)$$

3. EXPERIMENTS AND RESULTS

The LSTM model is implemented using Python 3 programming language with the help of the Google Colabs tool, which supports the Tesla K80 GPU platform. TensorFlow and Keras Libraries were used as the basic library.

Binary cross entropy is used in the loss calculation. Cross-entropy loss serves to assess the performance of a classification model whose output has a probability value between 0 and 1. The further the estimated probability is from the original label, the greater the cross-entropy loss. The cross-entropy loss is widely used in deep learning and is defined as follows:

$$L(z, y) = -[y \log(z) + (1 - y) \log(1 - z)]. \quad (9)$$

Accuracy, precision, recall and F1-score metrics were computed to estimate the results. Calculations of these metrics can be shown as

$$Accuracy = \frac{TP + TN}{TP + FP + FN + TN} \quad (10)$$

$$Precision = \frac{TP}{TP + FP} \quad (11)$$

$$Recall = \frac{TP}{TP + FN} \quad (12)$$

$$F1 - Score = 2 * \left(\frac{Recall * Precision}{Recall + Precision} \right). \quad (13)$$

A summary of the designed network is given in Table 2.

Table 2: Summary of the designed LSTM model

Layer	Layer Type	Unit	Parameters
1	LSTM	1	224
2	Dropout	1	0
3	LSTM	50	10400
4	Dropout	50	0
5	LSTM	50	20200
6	Dropout	50	0
7	Dense	1	51

The obtained results are summarized in Table 2. The training and test subduction-iteration graph for LSTM was obtained as in Fig. 5. In addition, in order to measure the performance of LSTM, mean absolute error (MAE),

$$MAE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N |y_i - y_i^*|, \quad (14)$$

with the environment between the training data and the estimation calculated at the LSTM output is also measured and presented in Table 3.

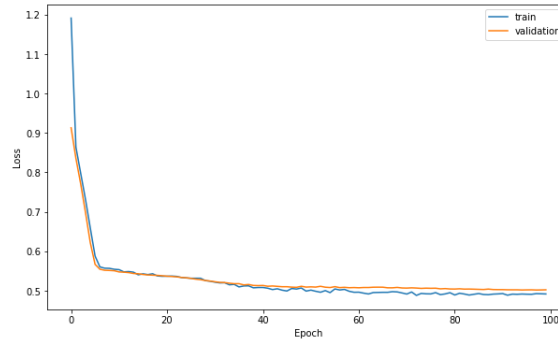

Figure 5: LSTM model loss for training and validation sets

Table 3: The results achieved by LSTM model

Metric	Result
MAE	1.2
Accuracy	%90
Precision	%89
Recall	%89
F1-Score	%89

In order to measure how successful the solution obtained with LSTM is, the same dataset is processed with different learning algorithms, and the obtained results have been compared. In this study, Decision Tree Regression, Random Forest, AdaBoost, Bagging, Logistic Regression, and Support Vector Machine were used for comparison. Table 4 shows that the LSTM method outperforms conventional methods.

Table 4: Results obtained by conventional methods

Model	MAE	Accuracy
Decision Tree	0.18	81.2%
Random Forest	0.23	76.6%
AdaBoost	0.25	74.6%
Bagging	0.25	74.6%
Logistic Regression	0.16	83.7%
SVM	0.16	82.7%

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

The study of eco-innovation is still in its early stages, but recent years have shown a growing interest in the subject among policymakers, researchers, and practitioners. As environmental challenges become more pressing, eco-innovation policies continue to spark interest in the scientific community. The findings of this analysis have implications for governments, businesses, and scientific researchers.

From a scientific standpoint, this study enhances the literature by demonstrating that deep learning algorithms can usher in a new era in conducting research analysis in innovation management. This work explores the access to different types of external funding and factors used by European SMEs to invest in renewable energy and how this approach finally influences their implementation of renewable energy practices through applying a deep learning algorithm. The role of external financial factors in renewable energy adoption can be highlighted by testing and building new theories. Comparing the obtained results (Tables 3 and 4), it can be seen that the LSTM algorithm performs the highest for all metrics. The paper is characterized by the fact that the research results show that Deep Learning, especially LSTM, can be used in innovation management research and can potentially change the way innovation management research projects are conducted.

Numerous scholarly contributions have used various empirical methods to challenge theories and practices related to eco-innovation. The vast majority of studies we examined for this literature review use quantitative research methods and attention on the level of eco-innovation known as diffusion. (Hojnik and Ruzzier, 2016) Yücel and Terzioğlu (2023), for example, used a dynamic spatial panel data approach to show eco-innovation capacities in Turkey and European countries in the context of sustainable development based on 2010–2018. Fikirlı et al. (2022) assessed the level of eco-innovation efficiency in Turkey and analyzed the country's eco-innovation index. Aguilera-Caracuel and Ortiz-de-Mandojana (2013) used an institutional approach and a pairwise analysis of innovative and non-innovative green firms to discover that innovative green firms are located in settings with stricter environmental regulations and higher environmental standards. Daz-Garcia et al. (2015) reviewed previous research and provided an outline of the current literature on eco-innovation, identified the most appropriate publications in the area, and discussed the subjects of importance to the reader.

However, traditional quantitative methods cannot still deal with incomplete data collection. Horbach (2014) specified insufficient data in the empirical literature to analyze the determining factor of eco-innovation. Therefore, this study adds to the innovation management literature and expands our understanding of the potential application of the AI method in scientific innovation management research.

There is a discrepancy between the expectations of innovation management journals regarding new theoretical approaches and the research conducted by scholars in this area. This discrepancy can also be observed in innovation management research, which works hard to achieve and maintain its research relevance (Lévesque et al., 2020). In our study, we used a large data set. Therefore, a researcher needs to understand the context in which the Big Data was generated. Complex modeling needs to be partitioned to test the hypothesis. Due to the complexity of the different data sources, this is a challenging process (Townsend and Hunt, 2019).

Another problem is the black-box models used by AI algorithms for prediction (Tonidandel et al., 2018). For example, although artificial neural networks (ANNs) have shown exceptional performance in prediction, the actual architecture of ANNs, which consists of nodes and layers and their weight distributions for predictors, remains puzzling to management scientists (Tonidandel et al., 2018). Another major problem is management scientists' lack of AI skills to apply better data analysis techniques professionally.

However, our findings show that AI can be used in innovation management research by testing existing theories and developing new theories to address emerging difficulties and open questions (Obschonka and Audretsch, 2020). Consequently, innovation management researchers and AI scholars must collaborate to explore what might work in principle and test it to develop a new analytical discipline (Lévesque et al., 2020).

REFERENCES

- Aguilera-Caracuel, J., & Ortiz-de-Mandojana, N. (2013). "Green innovation and financial performance: An institutional approach", *Organization & Environment*, 26(4), 365-385.
- Ambec, S., and Lanoie, P., (2008). "Does It Pay to Be Green? A Systematic Overview", *AMP* 22, 45–62.
- Amidi A. and Amidi S. (2018). "Deep Learning cheatsheet", <https://stanford.edu/~shervine/teaching/cs-229/cheatsheet-deep-learning> (09.02. 2022).
- Amidi A. and Amidi S. (2019). "Recurrent Neural Networks cheatsheet", <https://stanford.edu/~shervine/teaching/cs-230/cheatsheet-recurrent-neural-networks> (09.02. 2022).

- Andersen, M.M. (2008). "Eco-innovation—towards a taxonomy and a theory", *25th Celebration DRUID Conference 2008 on Entrepreneurship and Innovation –Organizations, Institutions, Systems and Regions*, Copenhagen, Denmark.
- Arundel, A., Kemp, R. (2009). "Measuring Eco-Innovation". *UNU-MERIT Working Paper Series-017*. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:unm:unumer:2009017>.
- Cevik, F. and Kilimci, Z.H. (2021). "The evaluation of Parkinson's disease with sentiment analysis using deep learning methods and word embedding models", *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 27(2), 151–161.
- Chalmers, D., MacKenzie, N.G. and Carter, S. (2021). "Artificial Intelligence and Entrepreneurship: Implications for Venture Creation in the Fourth Industrial Revolution", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 45(5), 1028–1053.
- Charter, M. and Clark, T. (2007). "Sustainable Innovation: Key Conclusions from Sustainable Innovation Conferences 2003–2006", *Organised by the Centre for Sustainable Design, The Centre for Sustainable Design, University College For The Creative Arts*.
- Fussler, C. and James, P. (1996). "Driving Eco-Innovation: A Breakthrough Discipline for Innovation and Sustainability", *Financial Times/Prentice Hall*.
- Cristina Díaz-García, Ángela González-Moreno & Francisco J. Sáez-Martínez (2015). "Eco-innovation: insights from a literature review", *Innovation*, 17/1, 6-23.
- Delmas, M.A., Pekovic, S., (2015). "Resource Efficiency Strategies and Market Conditions", *Long Range Planning*, 48, 80–94.
- European Commission (2016). "Flash Eurobarometer 441 (European SMEs and the Circular Economy)", *Brussels DG Communication COMM A1, Strategy, Corporate Communication Actions and Eurobarometer*".
- Fikirli, Ö., Ünlü, H. and Yücel, E.M. (2022). "Türkiye'de Eko-İnovasyon Göstergeleri ve Eko-İnovasyon Etkinliği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17/1, 104 – 126.
- Franco, C., Marin, G., (2017). "The Effect of Within-Sector, Upstream and Downstream Environmental Taxes on Innovation and Productivity", *Environmental Resource Economics*, 66, 261–291.
- Gadenne, D.L., Kennedy, J., McKeiver, C., (2009). "An Empirical Study of Environmental Awareness and Practices in SMEs", *Journal of Business Ethics*, 84, 45–63.
- Hochreiter S. and Schmidhuber J. (1997). Long short-term memory, *Neural Computation*, 9(8), 1735-1780.
- Hojnik, J., & Ruzzier, M. (2016). "What drives eco-innovation? A review of an emerging literature", *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 19, 31-41.
- Hoogendoorn, B., Guerra, D., van der Zwan, P., (2015). What drives environmental practices of SMEs? *Small Business Economics*, 44, 759–781.
- Horbach, J. (2008). "Determinants of environmental innovation—New evidence from German panel data sources", *Research Policy*, 37, 163–173.
- Horbach, J. (2014). "Do Eco-Innovations Need Specific Regional Characteristics? An Econometric Analysis for Germany", *Review of Regional Research*, 34(1), 23-38.
- Horbach, J. (2018). "The Impact of Resource Efficiency Measures on the Performance of Small and Medium-Sized Enterprises", *New Developments in Eco-Innovation Research* (Ed: Horbach, J.& Reif, C.),. Springer International Publishing, Cham, pp. 147–162.
- Hottenrott, H., Rexhäuser, S., Veugelers, R., 2016. "Organisational change and the productivity effects of green technology adoption", *Resource and Energy Economics*, 43, 172–194.
- Kabiraj, S., Topkar, V., & Walke, R.C. (2010). "Going Green: A Holistic Approach to Transform Business" *International Journal of Managing Information Technology*, 2/3, 10–31.
- Kemp, R. & Oltra, V. (2011), "Research Insights and Challenges on Eco-Innovation Dynamics", *Industry and Innovation*, 18/3: 249-253.

- Kemp, R. and Pearson, P. (2007) Final report of the MEI project measuring eco innovation. UM Merit Maastricht.
- Lévesque, M., Obschonka, M., & Nambisan, S. (2020). "Pursuing Impactful Entrepreneurship Research Using Artificial Intelligence", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 104225872092736.
- Molina-Azorín, J.F., Claver-Cortés, E., López-Gamero, M.D., & Tarí, J.J. (2009). "Green management and financial performance: a literature review", *Management Decision*, 47, 1080–1100.
- Moric, L., Jovanovic, J. S., Dokovic, R., Pekovic, S., & Perovic, D. (2020). "The effect of phases of the adoption of the circular economy on firm performance: evidence from 28 EU Countries", *Sustainability*, 12/6, 2557.
- Obschonka, M., Audretsch, D.B., (2020). "Artificial intelligence and big data in entrepreneurship: a new era has begun", *Small Business Economics*, 55/3, 529–539.
- Olson, E.L. (2013). "It's not easy being green: the effects of attribute tradeoffs on green product preference and choice", *Journal of the Academic Marketing Science*, 41, 171–184.
- Oltra, V. and Saint Jean, M. (2009) "Sectoral systems of environmental innovation: an application to the French automotive industry", *Technological Forecasting and Social Change*, 76, 567–583.
- Özkaya, U., Seyfi, L. and Öztürk, Ş. (2021). "Dimension optimization of multi-band microstrip antennas using deep learning methods", *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 27/2, 229–233.
- Parker, C.M., Redmond, J., & Simpson, M. (2009). "A Review of Interventions to Encourage SMEs to Make Environmental Improvements", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 27, 279–301.
- Pekanov Starčević, D., Mijoč, J., & Zrnić, A. (2017). "Is It Worth Going Green in Croatia? Empirical Evidence from SMEs", *Ekonomski vjesnik : Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 30/1, 141–154.
- Rexhäuser, S., & Rammer, C. (2014). "Environmental Innovations and Firm Profitability: Unmasking the Porter Hypothesis", *Environmental and Resource Economics*, 57, 145–167.
- Roddis, P. (2018). "Eco-innovation to reduce biodiversity impacts of wind energy: Key examples and drivers in the UK", *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 28, 46-56.
- Schiederig, T., Tietze, F., & Herstatt, C. (2012). "Green innovation in technology and innovation management—an exploratory literature review", *R&D Management*, 42/2, 180-192.
- Tonidandel, Scott; King, Eden B.; Cortina, Jose M. (2018). "Big Data Methods", *Organizational Research Methods*, 21/3, 525–547.
- Townsend, David M., & Hunt, Richard A. (2019). "Entrepreneurial action, creativity, and judgment in the age of artificial intelligence", *Journal of Business Venturing Insights*, 11, e00126.
- Yacob, P., Wong, L.S., & Khor, SC, (2019). "An empirical investigation of green initiatives and environmental sustainability for manufacturing SMEs", *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30, 2–25.
- Yücel, M.A. and Terzioğlu, M.K. (2023). "Sürdürülebilir Kalkınma ve Eko-İnovasyon: Dinamik Mekânsal Etkileşim", *Verimlilik Dergisi, Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilirlik Özel Sayısı*, 171-186.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:12.06.2022 ✓Accepted/Kabul:19.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1127961

Research Article/Araştırma Makalesi

Gündel, N. (2023). "İki Kültür ve İki Efsane Müzisyen: Tür Kuramı Çerçevesinde *Müslüm* (2018) ve *Bohemian Rhapsody* (2018) ile Biyografik Film Analizi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 227-246.

İKİ KÜLTÜR ve İKİ EFSANE MÜZİSYEN: TÜR KURAMI ÇERÇEVESİNDE *MÜSLÜM* (2018) ve *BOHEMIAN RHAPSODY* (2018) İLE BİYOGRAFİK FİLM ANALİZİ

Nergiz GÜNDEL*

Öz

Bu çalışmada, sinemada tür kuramı çerçevesinde kurmaca biyografik filmler ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, biyografik filmlerde öznenin yaşam öyküsünün nasıl yeniden inşa edildiğini sorgulamak, farklı kültürlerde üretilen biyografik film anlatılarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. Çalışma, niteliksel analiz yöntemiyle gerçekleştirilen bir durum çalışmasıdır. Çalışmada, amaçlı örneklem yoluyla seçilen iki film, belirlenen temalar çerçevesinde betimsel analize tabi tutulmuştur. İncelenen filmler, arabesk müziğin "Babası" olarak tanımlanan Müslüm Gürses'in hayat hikâyesini konu edinen *Müslüm* (2018) ile İngiliz rock grubu Queen'in sıradışı solisti Freddie Mercury'nin yaşam öyküsünü ekrana taşıyan *Bohemian Rhapsody* (2018) adlı yapımlardır. Görülmüştür ki her iki film de biyografik film türünün geleneklerini barındırmaktadır. Sanatçıların müzik kariyerlerindeki başarılarla birlikte, aile ve özel yaşamlarındaki konulara da her iki filmin anlatısında yer verilmiştir. Bununla birlikte *Bohemian Rhapsody* anlatısını doğrusal zamanda yapılandırmış, *Müslüm* ise zamanda geriye ve ileriye gidişlerle anlatı yapısını şekillendirmiştir. Ayrıca *Müslüm*, sanatçının çocukluk dönemini de konu alarak, *Bohemian Rhapsody*'e oranla bireyin yaşamının daha geniş bir kesimini hikâyeye dâhil etmiştir.

Anahtar kelimeler: Tür kuramı, biyografik film, Müslüm, Bohemian Rhapsody, Müslüm Gürses, Freddie Mercury.

TWO CULTURES and TWO LEGENDARY MUSICIANS: BIOGRAPHIC FILM ANALYSIS with *MÜSLÜM* (2018) and *BOHEMIAN RHAPSODY* (2018) within the FRAMEWORK of the GENRE THEORY

Abstract

In this study, fictional biographical films are discussed within the framework of genre theory in cinema. The main purpose of the study is to question how the life story of the subject is reconstructed in biographical films and to reveal the similarities and differences in the narratives of biographical films produced in different cultures. The study is a case study carried out with the qualitative analysis method. In the study, two films determined by purposive sampling were subjected to descriptive analysis within the framework of the selected themes. The films examined are *Müslüm* (2018), which is about the life story of Müslüm Gürses, who is known as the "Father" of arabesque music, and *Bohemian Rhapsody* (2018), which brings the life story of Freddie Mercury, the extraordinary soloist of the British rock band Queen, to the screen. It is observed that both films carry out the traditions of the biographical film genre. Along with the musical achievements in their careers, their family issues and private lives were also included in the narratives of both films. However, *Bohemian Rhapsody* presents a linear plot, while *Müslüm* structured the narration with back and forth jumps in between different points of time. In addition, *Müslüm*, by also featuring the childhood of the artist, covered a larger part of the life story of the subject, in comparison to *Bohemian Rhapsody*.

Keywords: Genre theory, biographical film, biopic, Müslüm, Bohemian Rhapsody, Müslüm Gürses, Freddie Mercury.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, AYDIN.
e-posta: ngundel@adu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7771-4146>)

1. GİRİŞ

Filmler karakterlerle var olurlar. Film anlatıları, kimi zaman yaratıcılarının hayal dünyalarından çıkagelen karakterlerle kurulurlar, kimi zaman da geçmişte ya da şimdiki zamanda yaşayan gerçek kişilerden yararlanarak oluşturulurlar. Her gün sayısız hayatı perdeye taşıyan hikâye anlatıcıları, varlığı bilinen gerçek kişileri bir karaktere dönüştürerek, izleyicisinin o kişinin hayat deneyimlerine tanıklık etmelerini sağlamakta ve bu yolla sinemanın tür yelpazesi içerisinde biyografik film türünün oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Biyografik filmler şimdiki ya da geçmiş zaman diliminde var olan, bir biçimde anlatıcısının ilgisini çekmiş ve izleyicinin de ekranda görmekten memnun olacağı düşünülen kişilerin yaşamlarını konu edinirler ve genellikle o kişiler gerçek yaşamdaki adlarıyla hikâyede yer alırlar. Biyografik filmlerin anlatıları, kurmaca bir karaktere değil de doğrudan varlığı bilinen gerçek bir kişinin yaşam öyküsüne dayanması sebebiyle, izleyicisi için de ayrı bir haz ve merak unsuru oluştururlar. Biyografik filmler kimi zaman tartışmalara da neden olmaktadır. Bu tartışmalar özellikle hikâyenin merkezine yerleştirilen öznenin yaşamını ne kadar gerçeğe yakın biçimde sundukları ve türün anlatısal sınırlarıyla ilişkilidir.

Tür filmleri sinema endüstrisi tarafından belirlenmiş ve izleyicisi tarafından kabullenilmiş standartları tekrarlarken, sektör için de güvenli bir liman olma özelliği sağlamışlardır. Sinema sanatının başlangıcından beri var olan biyografik filmler ise 2000'li yıllarda birlikte yeniden keşfedilmiş, hem dünyada hem de Türkiye'de en gözde anlatı türlerinden birisi olmuş ve ardı ardına hikâyeleri gerçek kişiliklerle ilişkilendirilen filmler çekilmeye başlanmıştır. Yaşamın siyaset, sanat, bilim, spor, müzik, teknoloji, vb. alanlarında iz bırakan bireylerinin hayatları, artık kitap olup okundukları gibi film olup izlenmektedir de. Dünya genelinde *Ali*'den (2001) *The Social Network*'e (Sosyal Ağ, 2010), *The Theory of Everything*'den (Her Şeyin Teorisi, 2014) *Ford v Ferrari*'ye (Asfaltın Kralları, 2019) kadar çok sayıda biyografik film sinemaseverler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Aynı şekilde Türkiye'den de farklı örnekler bulunmaktadır. Çağdaş Türk şiirinin önemli temsilcilerinden Nazım Hikmet'in hayatından aktarılan *Mavi Gözlü Dev* (2007) ya da halter sporunun unutulmaz ismi Naim Süleymanoğlu'nun yaşamının kaynaklık ettiği *Cep Herkülü: Naim Süleymanoğlu* (2019), yereldeki popüler kültürün önemli isimlerini ve hikâyelerini perdeye taşıyan biyografik filmler olarak ses getirmişlerdir.

Biyografik film türü içerisinde önemli bir alan da müzisyenlerle ilişkili yapımlara aittir. Klasik müzik bestecileri, opera ve caz sanatçıları, günün popüler müzik akımlarının temsilcileri gibi farklı türlerde müzik yapan ve bu yetenekleriyle milyonlarca insanın gönlünde taht kuran kişilikleri biyografik film hikâyelerinde izlemek mümkün olmaktadır. *What's Love Got to Do with It* (Tina: Aşkın Bununla Ne İlgisi Var, 1993), *Walk the Line* (Sınırları Aşmak, 2005), *Rocketman* (2019), *İki Gözüm Ahmet* (2021) ve *Dilber Ay* (2022) gibi ünlü müzik insanlarına ait biyografik filmler, sinema perdesindeki görünürlükleriyle tartışılmaktadırlar.

Tür kuramı çerçevesinde yapılan bu çalışmanın amacı, biyografik film türünü sorgulamak, biyografik film dramasını diğer sinemasal türlerden ayıran özellikleri belirlemek, kurmaca biyografik filmlerde öznenin yaşamının nasıl yeniden inşa edildiğini araştırmak, farklı kültürlerde üretilen biyografik film anlatılarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırma, nitel analiz yöntemi ile gerçekleştirilmiş betimleyici bir çalışmadır. Araştırma, iki farklı kültürde ve müzik türünde kitleleri etkileyen müzisyenlerle ilişkili olan ve son yıllarda biyografik film kategorisinde dikkatleri çeken yapımlardan *Müslüm* (Can Ulkay ve Ketche Hakan Kırvavaç, 2018) ile *Bohemian Rhapsody* (Bryan Singer, 2018) filmleri ile sınırlandırılmıştır. Müzik dünyasının efsanevi iki sanatçısını perdede görünür kılan bu filmlerden ilki arabesk dünyasının "Baba"sı olarak adlandırılan Müslüm Gürses'in, diğeri rock müziğinin yenilikçi temsilcilerinden Queen grubunun solisti Freddie Mercury'nin gerçek yaşamlarını konu edinmiştir.

2. BİYOGRAFİ VE BİYOGRAFİK FİLM TÜRÜ

İnsanlık yaşamı anlamlandırmak üzere her zaman geçmişten yararlanmış ve bugününü geçmişin süzgecinden geçirerek yorumlamıştır. Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre "geçmiş", "bugüne göre geride kalmış olan zaman" ve "arkada kalan" (Geçmiş, t.y.) olarak tanımlanmıştır. Bugününü anlamaya ve yorumlamaya yönelen insan, geride kalan zamanda var olana ait olguları sistematik bir biçimde kullanarak tarih ve biyografi yazını üretmiştir. "Tarih", TDK sözlüğünde, "toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim" (Tarih, t.y.) ifadesiyle tanımlanmıştır. Bu

açıklamadan hareketle tarih alanını, kısaca, geçmişe ait kanıtlarla toplumdaki yaşamın araştırılması şeklinde tanımlamak mümkündür.

Geçmiş konu alan bir diğer çalışma alanı ve yazın türü ise biyografidir. TDK sözlüğünde biyografi kelimesi kısaca “öz geçmiş” (Biyografi, t.y.) olarak açıklanmıştır. Öz geçmiş, “bir kimsenin doğumundan yaşadığı güne kadar geçirdiği belli başlı evreleri içeren yazı, hayat hikâyesi, hayat öyküsü, yaşam öyküsü, hâl tercümesi, tercümeihâl, biyografi” (Öz geçmiş, t.y.) olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla biyografi yazını, bireyin doğumu ile bugünü ya da ölümüne kadar geçen süredeki yaşamını konu edinmektedir. Çetin’e göre de “biyografi, ‘bios’ (canlılık, hayat) ve ‘graphie’ (yazı, şekil) kelimelerinin bileşiminden oluşmuştur. Bir hayat hikâyesi anlatan yazılara verilen genel addır” (2012: 15). Biyografik yazılar bireyin yaşamına odaklanır ve merkezine aldığı öznenin yaşam serüveni hakkında bilgiler içerir. Ailesi, özel yaşamı, eğitimi, mesleki kariyeri, düşünceleri, inançları, vb. konular biyografinin içeriğini oluşturur. Kısaca biyografik yazılar, konu edindiği bireyin daha çok geçmişine ve eğer özne yaşamdaysa kısmen de bu güne yönelik her türlü bilgiyi konu edinen anlatılardır. Taşdelen’e göre (2006: 12) biyografi, “bir kişinin hayatını anlama çabasıdır” ya da en azından “böyle bir iddia taşıdır”.

Biyografi ve tarih arasındaki ilişkinin doğasını inceleyen Caine (2019: 163), “biyografi geçmişi inceleme ve açıklama kapasitesi bakımından tarihten daha basiretsiz addedilmiştir” demektedir. Caine’e göre “birey yaşamına odaklanması, önemli kamusal olaylar ve siyasi ve kurumsal değişim ile toplumsal ve ekonomik yapıları gösterdiği ilgi sayesinde biyografi, tarihin geleneksel olarak sunduğundan daha dar, daha küçük ölçekli ve genellikle daha kişisel bir açıklama getirir”. Durum böyle olsa da bir biçimde tanıdığımız ve haberdar olduğumuz kişilerin hayatlarını merak etmeyi sürdürürüz ve onları konu edinen biyografik metinlerle ilişkimizi canlı tutarız. Biyografik okumalarla bizim dışımızdaki kişilerin yaşam öykülerini takip ederek onların yerine geçeriz, deneyimlerinden yeni şeyler öğreniriz ve belki de yaşamda kendimizi konumlandırma aracı olarak kullanırız. Bu bağlamda biyografik anlatılar, edebi bir öyküleme aracı olduğu kadar, sinemanın da ana hikâye kaynaklarından biridirler.

Biyografik filmler, İngilizce literatürde “biographical film” ya da kısaca “biopic” sözcüğüyle anılmakta ve akademik literatürde de sıklıkla “biopic” olarak ifade bulmaktadırlar. “Biopic” sözcüğünün bileşenleri olan “bio” biyografi kelimesinin kısaltılması iken, “pic” ise hareketli resmi (motion picture) ifade etmek için kullanılmaktadır. Deborah Cartmell (2020: 89), sinemanın başlangıcından beri biyografik filmlerin var olduklarını ve Florence Nightingale’den Cleopatra’ya, Abraham Lincoln’den Napolyon’a, Benjamin Disraeli’den Jesus Christ’e kadar değişik kişiliklerin sessiz sinema anlatılarında yer aldıklarını belirtmektedir. Yazarlar, ressamalar, bilim insanları, krallar ve kraliçeler, siyasetçiler, sporcular, müzisyenler, iş insanları, vb. önemli kişilikler geniş halk kitlelerine merak edilmişlerdir. Sinema endüstrisi de hem kendi yaşamlarına hem de topluma yön vermiş bu kişiliklerin yaşam öykülerini ekrana taşımayı her zaman çok sevmiş ve sinema tarihi içerisinde pek çok biyografik film yapılmıştır. Cardmell’e göre (2020: 89), gerçek bir kişiliğin en erken sinemasal canlandırması Thomas Edison’un stüdyosunda gerçekleştirilen *The Execution of Mary Queen of Scots* (1895) olmakla birlikte, *Jeanne d’Arc* (1900) sinema tarihindeki ilk biyografik film kabul edilmektedir. Bu filmlerden sonra da biyografik film yapımı istekle sürdürülmüştür. Rick Altman, *Film Genre* (1999: 40) adlı kitabında *Disraeli* (1929) filmini biyografik film olarak tanımlamıştır. *Disraeli*, Birleşik Krallık’da iki dönem başkanlık yapan muhafazakâr devlet adamı Benjamin Disraeli’nin yaşam öyküsünden bir kesit sunmaktadır.

Freeman ve Smith’in (2019: 1) işaret ettiği üzere “son çeyrek yüzyılda tarihsel filmlere olan ilgi patlamasının aksine, biyografik filmler çok az akademik ilgi görmüştür”. Freeman ve Smith bu alandaki akademik yazının sınırlılığına dikkat çekmekte ve biyografik filmler konusuyla ilgilenen yalnızca birkaç kitabın varlığına işaret etmektedirler. Bunlardan birisi George Custen’in öncü çalışması *Bio/Pics: How Hollywood Constructed Public History*, (*Biyografiler: Hollywood Kamusal Tarihi Nasıl İnşa Etti*, 1992) adlı eseridir. Akademik literatürdeki bu ihmalin nedeni, biyografik filmlerin genel olarak önemsenmemesinde görülmüştür. Freeman ve Smith’e göre (2019: 1), “bu küçümsemenin bir kısmı estetik: Biyografik filmler formüle güvenmeleri, orijinal olmamaları, insanlara yüzeysel yaklaşımları ve tahmin edilebilir olay örgüleri nedeniyle eleştirilmişlerdir. Ayrıca, biyografik filmler gerçeği ve kurguyu pervasızca karıştırdıkları için de küçümsemişlerdir”. Bununla birlikte son yıllarda hem üretim ve izlenirlik açısından biyografik filmlere olan ilgi artmıştır ve hem de *Steve Jobs* (2015) gibi türün sınırları içerisinde farklılıklar sunan yeni anlatıların denendiği görülmüştür. Bu ilgiye paralel olarak, biyografik film konulu akademik yazın alanında da yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

2.1 Biyografik Film Anlatısının Bileşenleri

Türlerin tanımlanması ve adlandırılması, türlere ait kategorilerin oluşturulması, hangi eserlerin belirli bir tür tanımlaması içerisine dâhil edileceği veya hangilerinin dışarıda tutulacağına karar verilmesi zahmetli bir düşünce sürecini gerektirmektedir. Biyografik filmler için de bu böyledir. Custen'e göre (1992: 6) bir biyografik film, "asgaride gerçek bir kişinin yaşamından ya da yaşamının bir bölümünden, gerçek ismi kullanılarak oluşturulur". Vidal göre (2014: 3) kavram, "varlığı tarihte belgelenen ve ün veya kötü şöhret iddialarıyla hikâyesinin benzersizliği garanti edilen bir figürü ele alan kurmaca filmi ifade etmek için kullanılır". Bu tanımlamalara göre biyografik film anlatısına konu olan kişilikler, gerçeklikle bağı olan bireylerdir ve bir biçimde toplumsal yaşam içerisinde tanınırlıkları sağlanmıştır. Sinemada "karakterler topluluğu olmaksızın kültürel dışavurumun gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağını ifade eden Özden (2004: 253) de, tür filmlerindeki karakterler topluluğunu "karakterler deposu" olarak adlandırmaktadır. Biyografi türündeki filmlerin karakter deposu da gerçekliğe dayanan kişiliklerdir. Bu kişilikler bazen *Gandhi* (1982), *Amadeus* (1984), *Lincoln* (2012) ve *Diana* (2013) filmlerindeki gibi yaşamını tamamlamış, ancak toplumların hafızasında yer edinen unutulmamış kişiliklerdir. Bazen de *The Social Network* (Sosyal Ağ, 2010) ile *Snowden* (2016) filmlerindeki gibi henüz hayatta olan ve alanlarına etki yapmış veya yapmayı sürdüren kişiliklerdir.

Biyografik filmler *Arabistanlı Lawrence* (1962) ya da *Nixon*'daki (1995) gibi, genellikle tek ana karaktere ve onun yaşamsal serüvenine odaklanırlar. Bazı durumlarda ise yine gerçek insanlardan oluşan küçük bir grubun hikâyesini konu edinirler. *Straight Outta Compton* (2015), Kaliforniya sokaklarında doğan, 1986'dan 1991'e kadar aktif olan hip-hop ve gangsta rap grubu N.W.A'nın hikâyesidir. Filmde, grubun yükselişi ve düşüşü kadar, müzik kültürüne bıraktığı kalıcı etkiler ve mirası da konu edinilmektedir. Ancak Freeman ve Smith'e göre "bir film, tarihi figürlere odaklanmış olsa bile, bu onu yine de biyografik bir film yapmaz". Ünlü haydutun hikâyesi *Jesse James* (1939), gerçek bir tarihsel figür hakkındadır. Fakat filmin sonunda James'in öldürülmesi dışında filmdeki hemen her şey kurgudur. Aynı zamanda biyografik film karakteri *gerçek* gibi görünmelidir. *Churchill: The Hollywood Years* (2014), tarihi bir şahsiyeti konu olsa da açıkça bir parodidir ve biyografik film olarak değerlendirilmemelidir (Freeman ve Smith, 2019: 4-5).

Wyatt Earp (1994) ya da *Marie Curie: The Courage of Knowledge* (*Marie Curie: Bilginin Cesareti*, 2016) örneklerindeki gibi, biyografik filmlerde karakterlerin gerçek isimleri kullanılır ve filme de adını verirler. Bu durum filmi "bir hayatın resmi öyküsünü sunma yönünde bir teşebbüs" ve "tarihsel detaylı inceleme" yönündeki bir açıklığı akla getirir. O nedenle Hollywood, biyografik filmleri bir hayatın gerçek versiyonları olarak sunar (Custen, 1992: 8). Bazen de gerçek kişilikler filme adını vermeseler de hikâye içerisinde kendi adlarıyla anılırlar. *The Wolf of Wall Street* (*Para Avcısı*, 2013) ve *Moneyball* (*Kazanma Sanatı*, 2011) filmlerinin başlıkları doğrudan kişi adlarına gönderme yapmaz, fakat anlatının içerisinde gerçek kişiler yine kendi gerçek adlarıyla konumlandırılırlar. *Love and Mercy* (*Aşk ve Merhamet*, 2014), The Beach Boys grubunun kurucusu da olan Amerikalı müzisyen Brian Wilson'ın yaşam öyküsü konu edinmekte ve film adını da Wilson'ın 1988 çıkışlı albümündeki şarkısından almaktadır. Bununla birlikte türün sınırlarını daha geniş tutan çalışmalar da vardır. Robert Miklitsch, gece kulüplerinde şarkı söyleyen asi genç Vince Everett'in hikâyesinin anlatıldığı *Jailhouse Rock* (1957) filmi, Elvis Presley'in sıfırdan zenginliğe yükseliş öyküsünün üstü örtülü bir biyografisi olduğunu savunur ki başrolde Elvis Presley'in kendisi oynamaktadır (Cartmell ve Polasek, 2020: 7).

Bazen tanınırlıkları yüksek olmasa da yaşamlarındaki belirli insani özellikleri dolayısıyla kişiler, biyografik filmlerin konusu olarak seçilmektedirler. Pomerance (2016: 26), "pratikte herkes hakkında biyografik bir hikâye anlatılabilir" demektedir. Ancak bunun için kişinin merak uyandıracak ve seyre değer kılınacak yönü bulunmalıdır. *A Beautiful Day in the Neighborhood*'un (*Mahallede Güzel Bir Gün*, 2019) hikâyesi, iki kişinin arkadaşlığı üzerine kuruludur. *Dallas Buyers Club* (*Sınırsızlar Kulübü*, 2013), AIDS hastası Ron Woodroof'un deneysel tedavi arayışlarını ve bu süreçte yasal prosedürlerle olan mücadelesini konu edinmektedir. Rosenstone'a göre (1995: 57) ise film, "zaten ünlü olan ya da kamera tarafından seçilip önümüze çıkmış oldukları için önemliymiş gibi gösterilen kadın ve erkeklerin (ama genellikle erkeklerin) öyküsü olmakta direktir. Henüz ünlü olmayanlarsa kahramanca ya da takdire şayan şeyler yapmış veya alışılmadık derecede kötü sömürü ve baskı koşullarına maruz kalmış sıradan insanlardır". *In the Name of the Father* (*Babam İçin*, 1993), usulsüzce mahkûm edilen ve yıllarca haksız yere hapis yatan İrlandalı Gerry Conlon'ın öyküsüdür. Gawthorpe (2013: 280), biyografi yazarlarına önerilerde bulunurken

“hoşlanıp hoşlanmamanızdan bağımsız olarak, ilginizi çeken birini tercih edin” diyor. Bu öneri biyografik film senaryosu yazacaklar için de geçerli tavsiyedir. Synder (2018: 82) de hayat hikâyesine dayanan film yazımında bazen seçilen kahramanın hoşlanılacak yönlerinin olmayabileceğini söylemekte ve Alfred Kinsey’in yaşam öyküsüne dayanan *Kinsey*’i (2004) örnek göstermektedir. Filmde, ünlü seksoloğun araştırmalarında kullandığı yöntemlerdeki tuhafıklar hatırlatılmaktadır.

Biyografik filmler kimi zaman kişilerin tüm yaşamlarını, kimi zaman da bir bölümünü sınırlandırarak dramatik çerçevede yapılandırır. Custen (1992: 67) “bir yaşamın anlatısının inşa edilme biçimi de karakteristiktir” demektedir. Bu bağlamda kişinin yaşam süresinin ne kadarının biyografik film anlatısına dâhil edileceği ya da hangi noktadan başlanacağı gibi unsurlar da çeşitlilik göstermektedir. Gawthorpe (2013: XIV-XII), biyografi yazımında hikâyelere doğumla başlamanın ve bugüne bitirmenin zorunluluk olmadığını, kişinin yaşamının belli bölümüne ya da belirli konulara odaklanılabileceğine işaret etmektedir ve bu kural biyografik filmler için de geçerlidir. *Lincoln* (2012), Abraham Lincoln’ün 1865 yılında öldürülmesinden önceki son dört ayını konu edinmektedir. Film, Lincoln’nün köleliğin kaldırılmasını içeren Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Anayasası’ndaki değişikliğin kabulü yönünde verdiği siyasi mücadeleyi ekrana taşımaktadır. Lincoln’ün yaşamını konu alan başka biyografik filmler de yapılmıştır. *Young Mr. Lincoln* (1939) ve *The Better Angels* (2014), Lincoln’ün erken dönem yaşamını konu alarak, çocukluğuna ve onu şekillendiren zorluklara değinmektedirler. Aynı zamanda biyografik filmler, karakterlerinin yaşamından birden fazla olayı kapsayacak hikâye kurarlar. Bir biyografik film, “kahramanın doğumundan ölümüne kadar tüm ömrünü kapsamak zorunda değildir, ancak hayatının önemli bir bölümünün eksiksiz bir resmini çizmelidir” (MasterClass, 2022). Örneğin *Apollo 13* (1995), üç gerçek astronotun başarısız geçen uzay yolculuğundaki görevlerini anlatsa da biyografi filmi olarak kabul görmez. Çünkü hikâye astronotların yaşam serüvenleri içerisindeki tek bir olaya odaklanmakta, hayatlarının geri kalan kısmını içermemektedir.

Biyografik filmlerin neredeyse hepsi açıklayıcı bir yazı ya da dış ses anlatısıyla başlatılır (Custen, 1992: 51) ve sonlandırılır. Bu gelenek bir olgusallık gösterendir (a signifier of facticity) ve anlatının hakikat oluşuna yönelik bir iddiadır. Custen’a göre bu başlangıç, filmi tarihsel olarak “kurar” ve parçayı bağlama yerleştirir. Custen, bu bilgilendirmenin filmin gerçek olduğunu beyan etme işlevi gördüğünü, ama aynı zamanda diğer filmlerin çoğunun gerçek olmadığını da hatırlattığını belirtmektedir. *Big Eyes* (*Büyük Gözler*, 2015), “based on a true story” (gerçek olaylara dayanmaktadır) yazısıyla başlar ve “Northern California 1958” yazısı ile sürdürülür. Yer ve zaman bildirimleri filmin devamında tekrarlanır. Filmin bitimine gerçek Margaret Kane ve Walter Kane’in fotoğrafları ve anlatı sonrasındaki yaşamlarının nasıl devam ettiği yönündeki bilgi notu eklenmiştir. Böylece hikâyenin hakikat algısı güçlendirilmektedir. Kegan (2006) da Muhammed Ali’nin 1964 ve 1974 yıllarında yaptığı iki unvan maçı arasındaki yaklaşık on yıllık süreyi anlatan *Ali*’nin (2001) de, stüdyo dönemindeki biyografilerin yüzde altmışındaki gibi, olgusallık göstereniyle başladığına dikkat çeker. “Bu bir tarihtir: 24 Şubat 1964”. Bu açıklama izleyicisine gördüğü şeyin doğru, gerçek olduğunu söyleyen bir işarettir. Filmin sonuna Muhammed Ali’nin sonraki evlilikleri ve unvan maçları hakkında kısa bir yazı da eklenmiştir.

Ken Dancyger, biyografik filmlerin önemli bir kısmında olay örgüsünün, öznenin kariyeriyle ilişkili olarak yapılandırıldığına dikkat çekmektedir. *Patton*’da (1969) generalin ABD ordusundaki görevi ya da *Lust for Life*’da (Ölmeyen İnsanlar, 1956) van Gogh’un resim kariyerindeki gibi. Kişi, kariyer yolculuğunda nasıl bir mücadele vermiştir? Şöhret, biyolojik bir yatkinlik olarak mı gösterilmiştir yoksa bir dizi denemeden, sıkı çalışma ve çıraklıktan sonra kazanılmış olarak mı sunulmaktadır? Kariyerindeki dönüm noktaları nerelerdir? Bu gibi soruların yanıtları anlatıyı şekillendirir. Dancyger’e göre aile ve romantik ilişkiler de olay örgüsünün bir diğer önemli bileşenidir ve bu ilişkiler genellikle sorundur. Hikâyenin “melodram katmanı, kişisel ilişkilerin başarısızlığının öznenin deneyimlediği kariyerindeki başarı duygusunu nasıl baltaladığında veya tehlikeye attığında” aranır. “Bu filmleri benzersiz kılan, karakter katmanının tüm bu karakterleri nasıl insanlaştırdığıdır. Her birinin bir yeteneği vardı ama çok mutlu bir hayatları yoktur” (Dancyger, 2001: 68).

Hollywood yapımcıları tarafından tasarılan biyografik filmlerin ortak özelliklerine değinen Custen, bu filmlerin genellikle ayırt edici bir yönünü de hikâyelerde “her şeyin ortasından” (*medias res*), öznenin sahip olduğu değerlerin aileden etkilenebileceği yaşı geçmiş olduğu zaman diliminde başlamasında görür. Custen’a göre, bu yapı nedeniyle Hollywood’un tasarladığı anlatılarda ünlülerin yaşamına, aile dışındaki nedensellik açıklamaları hâkim olmuştur. Bunun yerine Hollywood, en karakteristik Amerikan kişilik inşası biçimi olan “kendini

icat etme"yi koymuştur (1992: 149). Ali (2001), boksörün yaşamının yirmi iki yaşındaki noktasından başlar. "Böyle bir başlangıç, izleyiciye ünlü kişinin belirli bir topluluğun ya da ailenin ürünü değil, kendi eseri olduğunu iletir" (Kegan, 2006). Bununla birlikte yine de kahramanın yaşamında aile nasıl bir rol oynar, destekleyici midir yoksa bu konuda bölünmüşler midir ya da arkadaşların konumu nasıldır gibi konular biyografik filmlerin konusu olabilmektedir. Yakın çevresi destekleyici bir konumda mı, yoksa engellemelere rağmen kişi kendi kimliğini icat edip de mi başarıya ulaşmıştır? *The Great Caruso* (1951), İtalyan opera sanatçısı Enrico Caruso'nun doğumuyla başlamış ve kahramana ün kazandıracak yeteneğin yaşamının başlangıcında mevcut olduğunu göstermiştir.

Freeman ve Smith'e göre, günümüzde daha fazla insan tarih bilgilerini yazılı kaynaklardan edinmek yerine, görsel-işitsel materyalleri kullanarak elde etmektedir. Film, "yirminci ve yirmi birinci yüzyıllarda en popüler ve erişilebilir kamusal tarih biçimi olmuştur ve olmaya devam etmektedir" (2019: 2). Biyografik filmler de, hem gerçek kişiliklerle bağ kurmaları hem de halka "tarihin ulaşılabilir versiyonu" (Custen, 1992: 34) olarak pazarlandıkları için gerçek tarih gibi algılanabilmektedirler. Buna karşın biyografik filmler kimi zaman konu edindikleri kişileri yanlış ya da eksik ifade ettikleri için de eleştirilirler. *The Doors* (1991) için grubunun klavyecisi Ray Manzarek, hem grubu hem de Jim Morrison'ı yanlış temsil ettiği için eleştirilerde bulunmuştur. Manzarek, "film Jim'i şiddetli, sarhoş bir aptal olarak gösteriyor" diyor ve ekliyor: "O Jim değildi". Manzarek, filmin grubun "sanatsal vizyonunu yakalayamadığı" konusunda da ısrar ediyor. "Film tamamen yanlış bir felsefi temelden geliyor. *The Doors* idealizm ve 60'ların özgürlük ve kardeşlik arayışı hakkındaydı. Ama film sevgi üzerine kurulu değil. Çılgınlık ve kaos üzerine kurulu" (Goldstein, 1991). Fakat biyografik filmlerin yapıma gerekçeleri içerisinde tarihi öğretmek gibi birincil amaç da yoktur. Üstelik biyografik filmler tarihin keskinliği ile kurmacanın duygusal yoğunluğunu harmanlayarak, dramatize edilmiş bir anlatım benimsemeleri dolayısıyla belirli oranda öznellik de taşımaktadırlar. Barbara Mujica'ya göre (2016: 11), "biyografik kurgu zorunlu olarak öznedir, çünkü yazarlar kahramanlarının deneyimlerini kendi deneyimlerinin süzgecinden geçirmek zorundadırlar". Mujica, herhangi bir insan deneyimini, hatta kendi deneyimlerimizi doğru şekilde tasvir etmenin zorluklarına değinir ve biyografik kurgu yazarlarının başkalarının deneyimlerini hayata geçirmeye çalışırken mutlaka dünyayı başkahramanlarının gözünden görememeleriyle yüzleşmek zorunda kaldıklarını hatırlatır. Bu da yazarları belli koşullarda yorumlama yapmaya yöneltecektir. Ayrıca bireyin yaşam süresinin tümünü dramatik anlatıyla ekrana taşımak olanaklı da değildir. Dolayısıyla biyografik filmlerde öznenin yaşam deneyiminin bir bölümü ile yeni bir anlatı kurulması gerekmektedir. Heilbrun, kurgunun karşıtının gerçek olduğu fikrini unutmamızı ve buna karşın "kurmaca" sözcüğüyle ilgili olarak onun yaratıcı olması gerekliliğini hatırlamamızı ister. "Kim bir hayat icat etmeden bir biyografi yazabilir ki? Bir biyografi yazarı, tıpkı bir kurgu yazarı gibi, olaylara bir kalıp empoze eder, bir baş kahraman icat eder ve onun yaşamının örneklemelerini keşfeder" (Heilbrun, 1993: 297). Ira Nadel'den alıntılandığı üzere "biyografi yazarları, belirli bir atmosfer veya ruh hali ya da tarihsel bir kişinin daha tutarlı bir figürünü yaratmak için, genellikle gerçeklerden uzaklaşıyor veya onları çarpıtırlar" (Rosenstone, 2012: 103). Cheshire de (2015: 11) "biyografik filmlerdeki sorun, gerçek hayatın her zaman ana akım bir film için gereken dramatik yapıya uymamasıdır" diye açıklamaktadır.

Biyografik filmler zaman zaman güçlü erkeklerin anlatıları olmaları gerekçesiyle de eleştirilmişlerdir. Genel olarak sinema erkeğin hikâyesini anlatırken, biyografik filmlerde de bu yönde tercihlerin yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda kadınlar da biyografik filmlere konu olmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı Whitney Houston'ın yaşamını konu edinen *Whitney Houston: I Wanna Dance With Somebody* (*Whitney Houston: Biriyle Dans Etmek İstiyorum*, 2022) ya da arabeskin güçlü kadın sesi *Bergen* (2022) örneğinde olduğu gibi, popüler kültürün en önemli üreticisi konumunda olan kadın müzisyenlerin biyografileridir. 1960'larda NASA'nın uzay programına katkı yapan üç siyahi kadının öyküsü *Hidden Figures* (*Gizli Sayılar*, 2016), *Serseri Aşıklar*'ın muhalif yıldızı Jean Seberg'in hikâyesi *Seberg* (2019) ya da hukuk asistanı olarak çevreyi kirleten şirkete karşı savaş veren *Erin Brockovich* (*Tatlı Bela*, 2000) gibi filmler ise, farklı alanlardan güçlü kadınların hikâyelerinin de beyaz perdede olmasını sağlamışlardır. Ancak kadın bireyleri konu edinen biyografik filmlerin, henüz ekranlarda sayıca az olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Biyografik filmlerin yapımıyla ilişkili önemli konulardan birisi de oyuncu seçimidir. Gerçekliğin seyirci tarafından kabul edilmesini arttırmak için, biyografik filmlerde arzulananlardan birisi özneye benzer oyuncu seçimidir. Oyuncu tipik olarak ya tasvir edilecek kişiye benziyordur ya da bunu yapacak şekilde kostümlü ve makyajlı olabilir (Pomerance, 2016: 27). Tom Brook'un (2014) iyi bir biyografinin sırrını konu edindiği yazısında da belirttiği üzere, "biyografilerin başarılı olması için başrolde çok yetenekli oyunculara ihtiyaçları vardır." Brook'a göre,

Daniel Day-Lewis'in yetenekleri sayesinde birçok Amerikalı genç, 16. ABD Başkanını düşündüklerinde akıllarına gelen Abraham Lincoln'un eski fotoğrafik görüntüleri değil, Steven Spielberg'in yönetmenliği yaptığı *Lincoln* (2012) biyografisindeki Daniel Day-Lewis'in imgesidir. Cartmell'e göre (2020: 89), yetenekli oyuncularla hayat bulan Hollywood'un biyografik filmleri, Oscar adaylıkları ve ödülleri için de bir yoldur. *Gandhi* (1982), *Amadeus* (1984), *The King's Speech* (Zoraki Kral, 2010), *The Iron Lady* (Demir Leydi, 2011), *At Eternity's Gate* (Van Gogh: Sonsuzluğun Kapısında, 2018), *Trumbo* (2015) gibi filmlere bakıldığında bunun doğruluğu görülmektedir. Ancak *The Fifth Estate* (Wikileaks: Beşinci Kuvvet, 2013) gibi sinema salonlarında başarıyı yakalayamamış ve gişeyi düşük hasılatla kapatmış biyografik filmler de yok değildir.

2.2 Müzik Efsaneleri ve Biyografik Filmler

İnsanlığın duygu ve düşünce dünyasına yön veren en temel kültürel üretimlerden birisi olan müzik, bireylerin ve toplumların yaşam deneyimleri içerisinde büyük öneme sahiptir. Çünkü insan hayat serüveni içerisinde kendini ifade eden araçları kullanırken sesin, sözün ve ritmin olanaklarından da yararlanmaktadır. Bu yönüyle müzik, yalnızca bir eğlence aracı değildir, bireyin anlam üretimi ve varoluşsal arayış sürecinin de aktarım aracıdır. Müzik, bireyler tarafından icra edilir ama söyleyişle toplumların en ücra noktalarına kadar yayılır ve insanlar arasında ortak bir dilin kabulüne dönüşür. Bu yönüyle müzik, toplumların da hafızasıdır. İnsanlık, farklı icra usulleriyle farklı müzik türleri yaratmış, bu türler belirli dönemlerde ve coğrafi bölgelerde egemen olmuşlardır.

Müzik, toplumsal sınıfların da en belirleyici kültürel sembollerinden birisi olarak görülmektedir. Özellikle popüler müzik olarak tanımlanan ve geniş halk kitleleri tarafından sahiplenilen türler ve bu türlerin icracıları olan müzisyenler, toplumsal etki süreçleri açısından önemsenmektedirler. Her toplum kendi müzik kültürünü ve bu kültüre yön veren müzisyenlerini yaratır. Sinema endüstrisi de müziğe ve müzisyenlere uzak durmamış, aksine özellikle sinemanın başlangıç dönemlerinde müzikal türünde sayısız üretim gerçekleştirmiştir. Altman (1999: 31), müzikal türün ilk sesli film olan *The Jazz Singer* (1927) ile başladığını, 1930'lara kadar en parlak dönemini yaşadığını ve sonrasında türe olan ilginin sert bir şekilde düşüşe geçtiğini ve bu süreçte seyircinin türe karşı doyunluğunun geliştiğini belirtmektedir. Bununla birlikte eserleriyle müzik tarihinde önemli izler bırakmış, kitleleri müzik yoluyla harekete geçirmiş, toplumların müzik kültürlerini yapılandırmış şahsiyetlerin yaşam öyküleri hem belgesel hem de kurmaca biyografik anlatılara konu seçilmiştir. Klasik müzik bestecilerinin biyografilerine dayanan filmleri inceleyen Tibbetts, sesin henüz sinemada var olmadığı dönemlerde dahi bestecilerin hayatlarını konu alan filmlerin yapıldığına değinmektedir. Henry Roussell'in, Frédéric Chopin filmi *La Valse de l'adieu* (Elveda Valsi, 1928) gibi örneklendirmelerden anlaşılacağı üzere, senkronize bir film müziğinin olmaması, hikâyelerin tiyatro müzisyenleri için müzikal işaret levhalarıyla tamamlanmasını engellememiştir (Tibbetts, 2005: 16). Tibbetts'in konu edindiği filmlerden biri de Alfred Hitchcock'un yönettiği ve hikâyesi ünlü klasik müzik bestecisi Johann Strauss Jr.'in (1804-1849) gençlik yıllarındaki yaşamına dayanan *Waltzes from Vienna* (Viyana'dan Valsler, 1934) adlı yapımdır. Film, genç Strauss'ın (Schani) iki kadın (sevdiği kadın ve kontes) ile iki kariyer (müzik ve fırıncılık) arasındaki bocalamalarını ve babasının yönlendirmelerini konu edinmektedir.

Sinema, klasik müziğin yaratıcıları kadar günün yıldızlarını ve popüler müziğin temsilcilerini de biyografik filmlere konu etmiştir. Bu filmlerin bir kısmında müzisyenlerin çocukluk döneminden başlayarak yaşamları ve müzik yolculuklarındaki başarı öyküleri anlatılmıştır. *Ray* (2004), efsanevi ritim ve blues müzisyeni piyanist, şarkıcı ve besteci Ray Charles'in yaşam öyküsünden derlenmiştir. Film, Charles'in yedi yaşında kör olduğu Güney'deki mütevazı hayat başlangıcından, 1950'ler ve 1960'larda yıldızlığa hızlı yükselişine kadar olan hayatının ve kariyerinin hikâyesidir. Fransız şarkıcı Edith Piaf hakkındaki film *La Vie En Rose* (Kaldırım Serçesi, 2007), şarkıcının çocukluk döneminden ölümüne kadar olan yaşam serüvenini, başarılarını ve düş kırıklıklarını konu edinmektedir. Film, hikâyesi kadar anlatı yapısıyla da fark yaratmıştır. Klasikleşen biyografik dramının sıklıkla tekrarladığı yükseliş-kriz-geri dönüş şeklinde kurulan film anlatısında kesin bir değişikliğe gidilmiş ve anlatı, kronolojiyi bozarak geçmişe dönüş/ileriye gidişle yapıllaştırılmıştır.

Biyografik filmlerin bir diğer önemli kısmı müzik gruplarının hikâyelerinden oluşmaktadır. Örneğin, efsanevi müzik grubu The Beatles'ı konu edinen farklı filmler yapılmıştır. *Birth of the Beatles* (Beatles'in Doğuşu, 1979), grubun erken dönem tarihine odaklanır. *Nowhere Boy* (Sınır Tanımayan, 2009), John Lennon'un 1944'ten 1960'a kadar olan çocukluk ve ergenlik dönemini işlerken, özellikle teyzesi ve annesiyle olan ilişkilerine vurgu yapar.

Film, Lennon'un ilk grubu The Quarrymen'nin kuruluşunu ve The Beatles'a dönüşümünü resmetmektedir. *A Hard Hard Day's Night (Gençlerin Sevgilisi, 1964)* ise The Beatles üyelerinin başrolde oynadıkları ve aynı zamanda grup üyelerinin günlük hayatlarından kesitler sunması dolayısıyla da otobiyografik özellikler taşıyan filmleridir.

Türkiye'de de sahnelerde sesi, müziği ve besteleriyle yer alan sanatçıların, yaşam öykülerine yönelik müzikal biyografik filmler aracılığıyla ekrandaki varoluşları ilgi çekicidir. *Yağmur: Kıyamet Çiçeği (2014)* adlı film, farklı karakterleri bir araya getirmesiyle doğrudan biyografisi olarak kabul edilmese de, Karadeniz müziğinin modern temsilcisi Kazım Koyuncu'nun hayatından bir kesit sunmaktadır. Sonrasında yapılan *Müslüm'ün* gişedeki başarısı da bu türdeki filmlerin devamını getirmiştir. Bunlardan birisi *İki Gözüm Ahmet (2021)* filmidir. Bununla birlikte son dönemde arabesk müziğinin iki unutulmaz kadın sesinin yaşamlarını öykülendiren biyografik filmler de yapılmıştır. Bunlardan birisi *Dilber Ay (2022)*, diğeri ise *Bergen'dir (2022)*.

Babington ve Evans, *Blue Skies and Silver Linings: Aspects of the Hollywood Musical (Mavi Gökyüzü ve Gümüş Astarlar: Hollywood Müzikalinin Yönleri)* adlı çalışmalarında müzikal biyografik filmlerin temel yapısını şu şekilde özetlemişlerdir (1985:120):

Hareket A (Yükseliş)

- i. Kahraman istisnai olarak işaretlenir.
- ii. Kahraman, başarı için her şeyi riske atar.
- iii. Başarı arayışının materyalist olmaktan daha fazlasını içerdiği gösterilir.
- iv. Kahraman, yeteneğinin ortaya çıkarıldığı bir sinema dönemine katlanmak zorundadır.
- v. Kahraman âşık olur ve evlenir.
- vi. Kahraman başarıya ulaşır.

Hareket B (Çatışma ve/veya Acı)

- i. Kahraman, sanatın talepleri ile yaşamın talepleri arasında evliliği ve/veya aileyi tehlikeye atan bir çatışma yaşar.
- ii. Kahraman başka bir şekilde etkilenir.

Hareket C (Emeklilik ve Geri Dönüş)

- i. Kahraman emekli olur veya şöhretin zirvesinden düşer.
- ii. Kahraman bir geri dönüş yapar.

Hareket D (Başarı ve Uzlaşma)

- i. Kahraman yeniden başarıya ulaşır.
- ii. Yaşam ve sanat uzlaşırlar.

Bu yapıya göre, hikâyenin yükselişe başlayan ilk kısmında kahramanın yetenekli birey olarak ortaya çıkması ile hem kariyeri hem de özel hayatında başarıyı yakalaması arasında geçen yaşam çizgisi öykülendirilir. İkinci kısımda kazanılmış başarılarla yaşamın dengesi tutmayacak ve kahraman olumsuz etkilenecektir. Üçüncü kısımda kahramanın yeni hayatındaki kayıpları görünür olur ve normale dönüş çabası başlar. Son kısımda ise kahramanın yeni durumla ve hayatla barışması sunulacaktır.

3. YÖNTEM

"Tür", farklı disiplinlerin sahiplendiği kavramlardan birisi olmakla birlikte, bilim ve sanat alanının da en temel kavramlarından birisi olagelmıştır. Fransızcadan alınarak film üretim ve tüketim alanına da aktarılan tür (genre) kavramı, temelde İngilizcede "kind" (tür, cins, çeşit vb.) ya da "type" (tip, çeşit, cins, kategori vb.) sözcükleriyle (Bordwell ve Thompson, 2011: 328) açıklanan anlam çerçevesiyle sinemaya da taşınmıştır. Türler, bütünü tasnifine ve analizine olanak sağlayan kültürel oluşumlardır. Bu bağlamda edebiyat, tiyatro ya da resim gibi sinema sanatının da belirli bir üretim varlığına ulaşmasıyla birlikte tür kavramı bu alana da eklenmiştir. Çeşitli içerik

ve biçimlerde öykü anlatan ve anlattığı öyküleri kategorileştirmeye yönelik sinema sektörü, tür şemsiyesinden yararlanmaya başlamıştır.

Robert McKee (2011: 70-71), on binlerce yıldır anlatılan öyküleri paylaşılan ortak öğelere göre tasnif etmenin Aristo'dan beri yapılageldiğini hatırlatmaktadır. Aristo'nun dramaların sonlarındaki değer yükünü dikkate alarak oluşturduğu dört anlatı türü, geçen zamanla birlikte muğlaklaşarak anlamını yitirse de sonraki tür çalışmalarına öncülük etmiştir. Goethe'nin aşk ve intikam gibi konularına göre yedi türden oluşan listesi ve Georges Polti'nin karakterin amacına göre sınıflandırdığı "otuz altı dramatik durum" sınıflandırması bugün kullanımda değildir. Christian Metz, göstergebilim çalışmalarında bilimsel çerçeve çizerek, film kurgularını "büyük dizimsel" şema içinde yapılandırmıştır. Norman Friedman da türleri bir kez daha yapıları ve değerlerine göre tanımlayan sistem geliştirmiştir (McKee, 2011: 70-71). Anlatı kuramcıları tür sınıflandırmalarını yapsalar da, bir yandan da sinema endüstrisi kendi tür başlıklarını oluşturmaya yönelmektedir. Çünkü tür, "sınır koyucu bir olgudur" (Gledhill, 2019) ve bu sınır öncelikle endüstrinin kendi üretimlerine koyduğu bir sınırdır. Amaç ise seyircisinde film izlemeye dönük beklenti oluşturma ve bu beklentiye yönetmektir. Sinemanın bir endüstri olmasına katkı sağlayan unsurların başında da tür filmleri gelmektedir (Abisel, 1995: 9). Steve Neale de türün, herhangi bir filmin anlatısına yönelik imaj oluşturulmasında önemli bir bileşen olduğunu belirtmektedir. Türler aracılığıyla endüstri reklam metinleri, afişler, fragmanlar gibi tanıtıcı unsurlarla filmin izlenmesine yöneltici en uygun genel çerçeveyi dolaşıma sokmaktadır (Neale, 2005: 35).

Türler, filmin içeriğini ve biçimini belirli kurallar çerçevesinde oluşturan ve aynı zamanda sınırlayan bilgidir. Bir tür filmi, "tanıdık bir ortamda, öngörülebilir bir hikâye kalıbını canlandıran, bilindik tek boyutlu karakterleri içerir" (Schatz, 1981: 6). Ancak türlerin statik bir yapıda olduğu ve değişmezliği gibi genel bir kanı olsa da, Neale göre (2018: 127) türler, gene de en uygun biçimde "süreçler" olarak anlaşılabilir. Bu süreçlerin yönü tekrarlar belirlenir, "fakat temelde fark, çeşitlilik ve değişim yönüyle de dikkate alınır". Schatz'a göre (1981: 20-21) tür üretiminin kendisi üç farklı sorgulama düzeyinde ele alınmalıdır: Tüm tür filmlerinin gerçekte paylaştığı özellikler, herhangi bir türdeki tüm filmlerin paylaştığı özellikler ve bir tür filmini diğer tüm filmlerden ayıran özellikler. Biyografik filmler de gerçek kişileri konu edinmeleri ve kendilerine has özellikleriyle, tür yelpazesi içerisinde tanımlanmışlardır. Biyografik filmler izleyicileri için gizem barındırmazlar ve bu yönleriyle sorunludurlar. Çünkü filmin sonu baştan bellidir. Ancak biyografik filmin öznesi yine de izleyicisi için merak uyandırır ve bu merakın ana gerekçesi "gerçek" kişilikleri daha iyi tanımakla ve filme "nasıl" alındığına yönelik merakla ilişkilidir.

Tür kuramı çerçevesinde tasarılan bu çalışmanın temel amacı, biyografik film türünü konu edinerek kurmaca biyografik filmlerde öznenin yaşam öyküsünün nasıl yeniden inşa edildiğini sorgulamak, iki farklı kültürde üretilen biyografik film anlatılarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışma, nitel yöntemle tasarlanmış bir araştırmadır. Kuckartz'e göre (2014: 2), "sayısal veriler veya sayılar, nicel veri olarak kabul edilebilir. Niteliksel veriler ise aksine daha çeşitlidir ve metinlerin yanı sıra resimler, filmler, ses kayıtları, kültürel eserler ve daha fazlasını içerebilir". Çalışmada, filmler de niteliksel veriler içeren birer metin olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda incelenmişlerdir. Araştırma, film anlatısının çözümlendiği bir durum çalışması deseninde yapılandırılmıştır. Creswell (2019: 264) anlatı araştırmalarını, nitel araştırmalarda kullanılan desenlerden birisi olarak tanımlamıştır. Nitel araştırmalarda verilerin toplanması ve analiz edilmesinde yaygın olarak kullanılan betimsel analiz ise bu araştırmanın temelini oluşturmuştur. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2005: 224), betimsel analizde "elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre düzenlenir ve yorumlanır". Bu çalışma için biyografik filmlerle ilişkilendirilen temalar ise şu başlıklardan oluşturulmuştur: Film adlarının kullanımı, hikâyenin dramatik kurulumu, sanatçıların mesleki kariyerleri, aile ilişkileri ve babalık, özel yaşamın sunumu, gerçek ve kurmacanın birlikteliği, biyografik filmde oyunculuk. Filmler bu temalarla sınırlandırılarak analiz edilmişlerdir. Çalışmanın evrenini biyografik filmler oluştururken, amaçlı örneklem yoluyla araştırmanın alanı daraltılmıştır. Örneklem alınan filmler iki farklı kültürde ve iki ayrı müzik türünde kitleleri etkilemiş, yaşadıkları dönem kadar ölümlerinin ardından da unutulmamış iki müzisyeni konu edinen filmlerden seçilmiştir. Bu kapsamda *Müslüm* (2018) ve *Bohemian Rhapsody* (2018) adlı filmler, biyografik kurmaca film türünün eserleri olarak kabul edilmişlerdir ve çalışmanın örnekleme bu iki filmle sınırlandırılmıştır. Aynı yıl içinde gösterime giren bu filmler, gişede de büyük başarı sağlamış yapımlardır. Müslüm Gürses ve Freddie Mercury gibi popüler kültürde haklarında çok bilgi dolaşan birbirinden farklı bu iki büyük müzisyenin hayatı, bıraktıkları kültürel miras kadar, sinemadaki görünürlükleriyle de incelenmeye değerdir. Çalışmanın analiz kısmında iki filmin anlatıları, tür kuramı

bağlamında, biyografik film türünün özellikleri ve dramatik hikâye anlatımının kuralları çerçevesinde belirlenen temalarla analiz edilmişlerdir.

4. BİYOGRAFİK FİLM TÜRÜ ÇERÇEVESİNDE *BOHEMIAN RHAPSODY* (2018) ve *MÜSLÜM* (2018)

Müzik ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler uzun yıllardır sorgulanmaktadır. Starr ve Waterman'a göre, popüler müzik tarihindeki güçlü etkilerin çoğu, işçi sınıfı ve göçmen topluluklar dâhil olmak üzere, "tarihsel olarak güç, zenginlik ve sosyal hareketlilikten dışlanmış insanlardan gelmiştir" (2006: 269). Rock ve arabesk müzik de kendi toplumlarının ürettiği ve hızla popülerleştirdiği türler olarak 20. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış, beğeni alanını hızla genişletmişlerdir. Batıdaki toplumsal yapının ortaya çıkardığı rock müzik ve Türkiye'nin kültürel coğrafyasından doğan arabesk, çok farklı müzikal yapıya sahip olmakla birlikte, ortaya çıkış hikâyelerinde benzerlikler göstermektedirler. Özbek'e göre (1994: 119), "arabesk müziğin ilk ve kalabalık tüketicileri, gecekondu olmuştur." Ancak türün "giderek tüketici kitleleri genişlemiş ve arabesk hem kırsal alanda hem de kentsel orta ve alt sınıflar arasında sevilir bir müzik türü haline gelmiştir". Özbek arabeski, kırdaki geleneksel ortamı kente taşıyan nüfusun, "kentteki köyün" uyumsuzluğunun müziği olarak tanımlamıştır (1994: 107). Rock müziği de benzer biçimde, Batı Avrupa ve ABD kökenli bir tür olarak doğan ve alt sınıfların sesi haline gelerek iktidarların söylemine müzik yoluyla alternatif oluşturan bir tür olarak değerlendirilmektedir.

Yakın dönem içerisinde bu iki müzik türünü temsil eden, dinleyici kitleleri üzerinde güçlü etkiler bırakan, şarkılarının söyleniş ve paylaşımıyla unutulmazlar arasına giren, ürettikleri müziğin anlam genişliğiyle efsaneleşen sanatçılar olmuştur. Sinema da bu müzisyenlere uzak durmamış ve biyografik film türü çerçevesinde anlatılarına konu edinmiştir. Bu sanatçılardan ikisi arabesk müziğin unutulmaz ismi Müslüm Gürses (1953-2013) ve rock müziğin aykırı grubu Queen'nin solisti Freddie Mercury'dir (1946-1991). Müslüm Gürses, arabesk müziğin temsilcileri arasında sesi ve müziğiyle farklılaşırken hitap ettiği kesimle de farklılaşmıştır. İngiliz grubu Queen de klasik Freddie Mercury, Brian May, Roger Toylar ve John Deacon'dan oluşan dörtlüsüyle yalnız kendi faal dönemlerinde değil "Mercury'nin ölümünün ardından sürekli olarak dünya çapında en çok satan rock gruplarından biri olarak kalmıştır" (Desler, 2013: 388). Bu iki müzisyenin popüler kültürdeki etkisinin sürmesinde en büyük nedenlerinden birisi bıraktıkları müzikal miras kadar biyografik mirastır da. Sinema da bu iki efsane yıldızın başarısına ve müzik alanındaki etkisine uzak durmamış ve *Müslüm* (2018) ve *Bohemian Rhapsody* (2018) filmleri ile toplumlara yeniden hatırlatmıştır. Her iki film de gişede büyük başarı elde etmişlerdir. Bugün için *Bohemian Rhapsody*, müzikal biyografik film kategorisinde en yüksek hasılat yapan filmler listesinin başında yer almaktadır (Fuster, 2021).

Müslüm Gürses'in sinemadaki öyküsü *Müslüm*'ün (2018) senaryosu Hakan Günday ve Gürhan Özçiftçi tarafından yazılmış, yönetmenliği Can Ulkay ve Kettle Hakan Kıravaç tarafından yapılmıştır. Queen'nin solisti Freddie Mercury'nin yaşam öyküsüne odaklanan *Bohemian Rhapsody*'nin (2018) ise hikâyesi Anthony McCarten ve Peter Morgan tarafından oluşturulurken, senaryo yazarlığı Anthony McCarten tarafından yapılmıştır. Film, Brian Singer tarafından yönetilmiştir. Her iki filmin de yapım sürecinde oluşan sorunlar dolayısıyla yönetmen değişikliğine gidilmiştir. Müslüm'ün ikinci yönetmeni filmin künyesinde yer alırken *Bohemian Rhapsody*, Elton John'un biyografisine dayanan *Rocketman*'i de yöneten Dexter Fletcher tarafından tamamlanmış, ancak Fletcher'ın ismi jeneriğe eklenmemiştir.

Çalışmanın bu kısmında *Müslüm* ve *Bohemian Rhapsody* filmlerinin, tür kuramı çerçevesinde ve biyografik film türünün özellikleri dikkate alınarak analizi yapılmıştır. Analiz, biyografik film metinlerinde yer bulan temalarla şekillendirilmiş, ilgili temalar çerçevesinde filmlerdeki benzerliklere ve farklılıklara bakılmıştır.

4.1. Film Adlarının Kullanımı

Filmlerin isimlendirilmelerine bakıldığında, biyografik filmlerdeki genel eğilime benzer biçimde *Müslüm*, konu edindiği öznenin ilk adını almıştır. Müslüm Gürses, toplumsal tanımlamalarda *Müslüm Baba* ya da *Arabeskin Babası* gibi nitelendirmelerle adlandırılmaktadır ve *Baba* sözcüğü film adının altına küçük puntoyla da olsa eklenmiştir. *Bohemian Rhapsody* ise temelde yine bireyin öyküsünü merkeze alsın ve Freddie Mercury'nin yaşamını ekrana taşısa da, onun ismini almak yerine, başka müzikal biyografik filmlerde örneklediği gibi kendisinin yazdığı *Bohemian Rhapsody* adlı şarkının ismini almıştır. Şarkı, grubun 1975 yılında yayınladığı *A Night at the Opera*

adlı dördüncü albümleri için yapılmış, Queen grubunun en popüler eserlerinden birisi olarak büyük ticari başarı elde etmiş, dünya çapında bilinirlik sağlamış ve müzik listelerinde üst sıralarda yer almıştır. Şarkı, farklı ritimleri birleştirmesiyle Mercury'nin müzik anlayışındaki çok sesliliğin temsili olmakla birlikte kendi özel yaşamının da bir yansıması olarak görülmektedir. Sözlük anlamı “yarınını düşünmeden günü gününe tasasız, derbeder bir yaşayışı olan” (Bohem, t.y.) şeklinde tanımlanan bohem kelimesi, Freddie'nin rapsodisinde bir içsel aktarıma dönüşmüştür. Bu aktarımda; Parsi geleneğinden İngiliz kültürüne, tek eşli duygusal bağdan biseksüelliğe, ötekileştirilmeden herkesin olmaya yönelen çelişkiler ve değişimler bulunmaktadır.

4.2. Hikâyenin Dramatik Kurulumu

Custen'ın da (1992: 150) işaret ettiği gibi, bir yaşam anlatısı kurmanın en geleneksel yollarından birisi hayat öyküsünü evrelere bölmektir. Biyografik filmlerin genel özelliklerine benzer biçimde, her iki filmde de hikâyenin dramatik kurulumu olgusalılık göstergelerinden yararlanarak evrelere ayrılmış, tarihsel ve mekânsal yönlendirmelerle yapılandırılmıştır. *Bohemian Rhapsody*'nin ilk olgusalılık göstereni bir sunucunun açıklamalarıyla, Afrika'ya yardım toplama amaçlı, Londra ve Philadelphia'da eş zamanlı düzenlenen Live Aid konserlerine aittir. Konserin tarihi 13 Temmuz 1985'dir ve Wembley Stadyumu'nda konser zamanıdır. Coşkulu kalabalık sanatçıları beklemektedir. Arka fonda, Queen grubunun 1976 yılında çıkardığı *A Day at the Races* adlı albümde yer alan ve Mercury tarafından yazılan *Somebody to Love* şarkısı çalmaktadır. Kısa anlarla bir yandan stadyumdaki hazırlıklar görüntülenirken, diğer yanda Mercury de evinde hazırlıklarını sürdürmektedir. Mercury stadyuma gelip, yoğun kalabalığın bulunduğu ortamda sahneye çıkar. Bu noktada film geçmişe döner ve ekranda “Londra 1970” yazısı ile bir başka olgusalılık bildireni sunulur. Bu kez Mercury 24 yaşındadır ve havaalanında taşıma görevlisi olarak çalışmaktadır. Anlatı buradan sonra kronolojik olarak ilerleyecek ve filmin hikâye kurulumu Freddie Mercury'nin 1970-1985 tarih aralığındaki 15 yıllık dönemine ışık tutacaktır. Bu süreçte Mercury'nin hem müzikteki kariyerine hem de özel yaşamına bakış sunulmuştur. Queen grubunun yükselişi, yeni şarkıların yazımı, çok satılan albümlerin üretimi, dünya genelindeki sahne performansları kadar Mercury'nin duygusal ve cinsel hayatının yüzeydeki görüntüleri anlatıyı şekillendirmiştir. Babington ve Evans'ın (1985: 20), müzikal biyografilerin kurulumuna yönelik yapılandırmasının genel olarak burada da tekrarlandığını ve filmin yapısal kurulumunun biyografik filmin klişelerini yinelediğini söylemek mümkündür. Scott (2018) da, *Bohemian Rhapsody*'nin anlatı mimarisini kişi bulur ve eleştirir: “Bir grup zirveye çıkmak için çabalar ve başarının tatlı ve ekşi yanlarını tadar. Yanlış anlaşılabilir bir dâhi sanatı için acı çeker, ona en çok değer verenleri yabancılaştırır, bağışlanma ve kurtuluş bulur”.

Müslüm'de hikâye doğrusal zamanda ilerletilmez, aksine film geri-ileri gidişlerle yapılandırılır. Anlatı, “Tarsus 1978” notu ile başlar ve gerçeklik algısını oluşturmak üzere hikâyenin yer ve zaman bilgisi sunulur. Gürses, 25 yaşındadır ve Şal Pavyon tabelasının görüldüğü mekânda sahnededir. Sonrasında bindiği arabada radyodan dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in açıklamaları duyulur. Film, sanatçının içinde olduğu aracın trafik kazası yapması ile devam eder. Bu kaza Gürses'in yaşamında hem bedensel hem de ruhen iz bırakan bir andır ve filmin anlatısında önemli bir yer tutacaktır. Ardından filmin adı verilir ve bu kez ekrandaki “Urfa 1959” yazısıyla geçmişe, sanatçının altı yaşındaki günlerine dönülür. Filmin yaklaşık üçte birlik kısmı çocuk ve ergen Müslüm'ün babasıyla şiddete dayalı aile ilişkilerini ve buna karşın müzik bilgisini edinme sürecini konu edinir. Sonrasında “Adana 1975” yazısı ile bu kez yetişkin Müslüm'ün bir yandan Anadolu coğrafyasında müzikteki yükselişi anlatılırken, diğer yandan da kardeşi ve babası ile aile acıları yinelenir. Tarsus'taki kaza görüntüleri tekrarlanarak bir direniş hikâyesi yazılır. Müslüm'ün kazanın ardından öldüğü düşünülerek morga konulması, sancılı iyileşme süreci, bıraktığı kalıcı fiziksel hasarları, doktorlarının şarkı söylememesi yönündeki telkinleri ve buna rağmen yeniden çalışmaya başlamasıyla anlatı genişletilir. Anlatının orta noktasından sonra kahramanın geri yükselişi başarı ve hikâye Müslüm'ün İstanbul müzik piyasası tarafından keşfedilmesi, müziğinin ülke genelinde tanınması, geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesi, olaylı Gülhane Parkı konseri ve özel hayatında da eşi Muhterem Nur ile ilişkileriyle yapılandırılır. “İsyankâr Film Seti 1979” da dâhil olmak üzere Gürses'in yaşamından parçalar, gerçeklikte bir araya getirilir. Sanatçının en son görüntüleri 2006 yılındaki Harbiye konserine aittir ve 53 yaşına ulaşan Gürses son kez sahnededir. Dolayısıyla filmde hikâye doğrusal zamanda ilerletilmese de, müzikal biyografilerin klasik anlatı yapısı tekrar edilmiştir. Ayrıca *Müslüm*, Gürses'in çocukluk yıllarından başlayarak sanatçının yaşamından 47 yıllık dönemi ekrana taşımaktadır. Filmin, sanatçının erken çocukluk yıllarından başlayarak çok geniş bir tarih aralığındaki yaşamını hikâyelendirmesi nedeniyle, Gürses'in müziğinin içeriğini ve toplumsal etkilerini yeterince yansıtamadığını söylemek olasıdır.

Her iki filmin dramatik anlatısının sonlandırılmasının ardından, geleneksel biyografik yapımlarda sıklıkla tekrarlanan biçimde olgusallık imgeleri yinelenmiştir. Sanatçıların *gerçek* yaşamdaki görünüşlerinden örneklerle, filme konu edilen yaşamları sonrasındaki dönemler hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. *Müslüm*'de öznenin *hakikat* oluşunu anımsatmak üzere *gerçek* Gürses'in sahne performansından yakın plan görüntüsü ve kendi sesinden "Allahaismarladık" sözcüğü eklenmiştir. Aynı zamanda fotoğrafik kareler ve yazılarla yaşamının devamı, sanat hayatı ve ölümü hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. "Babaların Babası" olarak tanınan Müslüm'ün gerçekte baba olmamasına rağmen dinleyici kitlesi tarafından baba olarak kabulü, yazıyla vurgulanmıştır. Benzer biçimde *Bohemian Rhapsody*'de de *gerçek* Mercury'nin fotoğraflarıyla, anlatının devamındaki olaylar ve sanatçının ölümü hakkında bilgiler aktarılmıştır.

4.3. Sanatçıların Mesleki Kariyerleri

Müzyisyenlerin konu edinildiği biyografik filmlerin genel anlatısındaki gibi, her iki filmin de ana konusu sanatçıların kariyerleri ve mesleki yükselişlerindeki adımlarıdır. Her iki müzyisyen de kendi türleri içerisinde özgünlükleriyle bilinen, kendilerine ait tarzları olan sanatçılardır. Custen, (1992: 152) biyografik anlatılarda bireyin başarıya ulaşma serüveninde ailenin rolüne de değinmiştir. Öznenin başarı öyküsü aileden gelen yetenekle kader olarak mı tanımlanıyor, yoksa kendisinin yarattığı bir başarı olarak mı sunuluyor? Bu sorunun cevabı *Müslüm*'de yer bulur ve sanatçının müzikle ilişkisinin başlangıcı rastlantısal olarak kurgulanır. Film, Gürses'in şöhretini sesinin güzelliğiyle doğal bir yetenek olarak sunduğu kadar, eğitimin bir sonucu olarak da yansıtır. Babasının öfkesinden kaçarken saklanmak için girdiği Adana Halkevi, onun müzik eğitiminin de başlangıcıdır. Burada tanışacağı halk ozanı Limoncu Ali, gençlik dönemlerinin başlangıcında olan Müslüm'ün, hem müzik kariyerinde hem de maneviyatında yol göstericisi olacaktır. Yunus Emre, Aşık Veysel, Mahsuni Şerif gibi ozanların değişlerinin yankılandığı halkevinin duvarları, onun müzik bilgisinin de temelini yansıtır. Sanatçı, Limoncu Ali'den türküler söylemeyi, bağlama çalmayı öğrenecek ve birlikte sinema salonlarında ya da çay bahçelerinde halkın karşısına çıkacaklardır. Diğer yandan da Müslüm'ün radyo yayınlarında sesi duyulacak ve plakları yapılmaya başlanacaktır. 1967 yılında katıldığı Altın Mikrofon Ses Yarışması'nda ise birinci olacaktır. Fakat geçim derdinde olan Müslüm, Limoncu Ali'nin de müsaadesiyle kariyerinin bir sonraki evresine geçecek, dönemin popüler eğlence mekânları olan pavyonlarda sahne almaya başlayınca yolları ayrılacaktır. Müslüm'ün söylediği türküler, *Sevda Yüklü Kervanlar* örneğinde olduğu gibi, arabesk müziğinin parçalarına yerini bırakacaktır. Filmin orta noktasında tarih 1981 yılını gösterirken taşrada gelen şöhret, Müslüm'ün İstanbul'a taşınmasına vesile olacaktır.

Sanatçının dönemin müzik piyasası olan Unkapanı'na gelişi sonrasında fonda *Bir Tek Dileğim Var* şarkısıyla devam eden hikâye, gazetede "Müslüm Gürses 1 Milyon Sattı" haberinin yayınlanmasıyla devam eder. Sahne aldığı gazinolar büyür, zenginleşir ve alkışlar çoğalır. "Müslüm Baba" tezahüratları duyulmaya başlarken çantalarla paralar yansıtılır ekrana ve mesleki ilerlemenin parasal yükselişi de doğurduğu sıklıkla yinelenir. Gösterişin ve konforun nesnesi olarak görülen lüks araba satın alınır. Böylece çay bahçeleri, pavyonlar ya da gazinolarda Müslüm şarkıları dinlenirken, aynı zamanda dönemin eğlence mekânları ve halkın eğlence kültürü de ekrana yansıtılmıştır. Müslüm Gürses'in müzik kariyerinde birlikte çalıştığı ve şarkıların oluşumunda yer alan, müzik bağlamında birlikte üretim yaptığı Burhan Bayer, Ali Tekintüre ve Yavuz Taner gibi isimler -ismen geçse de- anlatıda etkin değildiler. Şarkıların nasıl üretildiği, kitleleri etkileyen bestelerin nasıl oluştuğu yönünde sahnelere rastlanmaz.

Müslüm Gürses'i ifade etmek için halk tarafından kullanılan tanımlanma "Baba"dır. Kendilerini "Müslümcü" diye konumlandıran dinleyicileri tarafından kendisine verilen "Baba" tanımı, onu aile büyükleri gibi kabul etmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Belki de Müslüm Gürses kendisini izleyenlerin "tek büyüğüdür" (Işık ve Erol Işık, 2013: 50). Orhan Tekelioğlu'na göre, "Müslüm Gürses sadece çok satan bir arabesk yıldızı değil aynı zamanda toplumsal bir olaydır" ve Müslüm'ü anlamanın ipuçları, düzenlenen halk konserlerinde gizlidir (2006: 311). Bu konserlerde "Baba"larını görmeye gelen kitle için Müslüm, aslında bir "anti kahramandır" ve dinleyicilerin yaşamı ile kendi yaşamı arasında gerçekte bir fark da yoktur. Her iki taraf da kentin kaybedenlerindedir (Tekelioğlu, 2006: 312). Filmde, problemleri baba figürü hem Gürses'in kendi hayat acılarıyla örneklense hem de hayranları tarafından tekrarlanmışsa da, sanatçıya verilen bu tanımlamanın nasıl ortaya çıktığına ilişkin yeterli açıklama sunulmamıştır. Kendisine "Baba" diye seslenen kentteki hayranları, 1989 yılı Gülhane Konseri sırasında ekranda var olabilmislerdir. Sanatçı konserinde, "Lütfen birbirimize zarar vermeyelim. Kendimize zarar vermeyelim" dese de öfkeli, saldırgan ve isyankâr hayranları, beyaz takım elbise içerisinde sahnede olan ve "melek gibi" görünen

“Baba”larına dokunma ve seslerini duyurma telaşındadırlar. Sanatçı, “Kurban olsun size Müslüm Babanız” dediği anda sahneye fırlayan hayranı tarafından yaralanır. Bu sırada *Yaşanmadan Geçen Yıllar Utansın* şarkısını söylemektedir.

“Hiçbirimiz kim olduğumuzu bilerek doğmayız, hepimiz belirli şekillerde insan olmayı öğreniriz ve müzik, kimliğimizi formüle ettiğimiz ve ifade ettiğimiz önemli bir araçtır” (Starr ve Waterman, 2006: 5). Freddie Mercury için de müzik bu anlamda değerlidir. *Bohemian Rhapsod*, bambaşka kültürden beslenen kimliğiyle Mercury’nin müziğe ilgisinin nasıl başladığına ya da piyona çalmayı nereden öğrendiğine yönelik bir açıklama getirmeyi ve sanatçının kariyerini filmin başlarında grup üyeleriyle bir araya gelmesiyle başlatır. Anlatıya göre Queen grubunun öncüsü olan ve gitarist Brian May ile baterist Roger Taylor’ın da içinde yer aldığı Smile grubu, solistlerinin ayrılması ile dağılmıştır. Grubun yeni bir soliste ihtiyacı vardır ve Mercury, ikiliyi ikna ederek yeni grubun solisti olur. Bu gerekçeyle filmde Mercury için kolay bir kariyer başlangıç kurulumu sergilendiğini söylemek olasıdır. Queen’in bir araya gelme süreci olağan ve sorunsuzdur. Grubun hızla menajerleri olur ve sözleşmeler imzalanır. Birlikte sahne almaya, turnelere gitmeye, şarkılar yazmaya ve albüm kayıtları yapmaya başlarlar. Bu süreçte grubun üyeleri enstrümanların kullanılışlarında, melodiler oluşturmalarında ve seslendirmelerinde yeni arayışlar içerisindedirler. Bu nedenle “tuhaf şeyler yapan öğrenci grubu” gibi tanımlanırlar. Bu sırada yeni grup adları olarak Queen’i kullanmaya başlarlar. Mercury, bu ismi seçmelerinin gerekçesini “çok şatafatlı” olmasına bağlar. Grup kısa sürede EMI Records’ın yetenek avcıları tarafından keşfedilir ve Elton John’un da menajerliğini yapan John Reid ile bir araya gelirler. Mercury’e, Queen’in diğer rock gruplarından farkının ne olduğu sorulduğunda, “Ortak yönü olmayan dört uyumsuz ve diğer uyumsuzlara çalışıyoruz. Dışlanmışlara. Arka tarafta duran ve diğerleriyle ortak yönü olmayanlara. Biz onlara aitiz,” diye cevap verir. Filmin ana temasın da uyumsuzluk üzerine kurulu olduğunu söylemek olasıdır. Bu uyumsuzluk, Mercury’nin hem müzik kariyerinde hem de kişisel yaşamındaki uyumsuzluktur. Çünkü Freddie her şeyi farklı yapacaktır. Bu farklılıklarla grubun ürettiği şarkılar ülkeyi aşip Amerika’da da listelere girmiştir ve turne programları da genişlemiştir.

Mercury’nin müzik kariyerinde büyük bir dönüşüme doğru gidildiğinde, ekranda “Rockfield Çiftliği, 1975” yazısı görünür ve grup dördüncü albümleri için bir araya gelir. Albüm, filme adını veren şarkının da içinde bulunduğu *A Night at the Opera*’dır. Bu çalışmaları Freddie’nin ifadeleriyle “opera ayarında rock n roll albümü”, “Yunan trajedisi temposunda, Shakespeare nüktedanlığı tadında, dizginlenmemiş tiyatro keyfi,” şeklinde tanımlanırlar. Mercury için amaç-grup üyelerinin de katılımıyla- müzikte yeniyi yaratmak, piyasanın standart formüllerini gözden çıkarmak, rock’ın sınırları aşmak, türleri karıştırmak ve şarkı sözlerinde anlam derinliği oluşturmaktır. *Bohemian Rhapsody*, uzunluğu ve artık kimsenin dinlemediği düşünülen operaya yakınlığı nedeniyle yapımcılar tarafından desteklenmek istenmez, ancak grup üyeleri bu olumsuz düşünceye direneceklerdir. Filmin ilerleyen sahnelerinde Brian May tarafından yazılan ve 1977 yılında *News of the World* adıyla çıkan, grubun altıncı albümünde bulunan *We Will Rock You* şarkısının da nasıl çıktığı ve arkasındaki düşünce gösterilir. May’in amacı, seyircisinin de grupla birlikte söyleyebileceği bir şarkılarının olması ve her konserde o şarkıyı marş gibi birlikte söylemeleridir. Filmin stüdyoda geçen sekanslarında da grubun eğlenceli, yenilikçi müzikal denemelerine tanıklık eder ve neşeli anlarına katılırız. Bu bağlamda *Müslüm*’den farklı olarak *Bohemian Rhapsody*’nin seyircisini Queen şarkılarının nasıl doğduğuna ilişkin tanıklık etmeye çağırdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte grubun dünya genelinde popüler olması, şarkılarının liste başı durumları gibi bilgiler filmin anlatısında sıklıkla tekrarlanmıştır.

Her iki film de anlatısını, müzikal biyografik kurmacalarda sıklıkla yinlendiği gibi, sanatçıların müzik kariyerlerindeki en üst temsil yetileri olan gösterileriyle sonlandırmıştır. Taydaş ve Sert’in de (2021: 220) yorumladığı gibi, arabesk müzik 2000’li yıllarda dönüşüm süreci geçirmiş, “sınıfsal alt anlamlarından ve iddialarından soyunmuş, egemen söyleme yönelik bir direnişi ima eden çağrışımlarından arınmış ve bütün müzikal formlarla estetik ve teknik anlamda alışveriş halindeki bir türe evrilmiştir”. Bu dönemde arabesk müziğinin toplumsal kabulde normalleşmesi Müslüm Gürses’in de etki alanını büyütüştür. Sanatçı yeni söz yazarları ve bestecilerle ilişkiler kurmuş, farklı müzik türlerinde üretken olmuş, rock ve pop söyleyen sanatçılarla ortak çalışmalar yapmıştır. Bu sayede dinleyici kitlesi ve sahne aldığı alanlar da genişlemiştir. “Müslümcüler” olarak adlandırılan fanatik hayran kitlesinin toplumsal görünürlüğü ise nispeten azaltmıştır. Artık Müslüm, yalnız Gülhane Konseri’ne gelen ve arabesk müziğin birleştirdiği yoksul ve ötelenmiş topluluğun sesi değildir. Farklı sınıfsal katmanlardan oluşan geniş bir halk topluluğu tarafından sahiplenilmiştir. Bu bağlamda *Müslüm*, olaylı geçen Gülhane Parkı konserinden sonra, 2006 yılı Harbiye konseriyle sonlanmıştır. Gürses, bu kez sahnede Murathan Mungan’ın sözleri ve Sunay

Özgür'ün bestesiyle oluşan *Nilüfer* adlı şarkıyı seslendirmektedir. Harbiye konserlerinin varlıklı seyircileri de onunla birlikte şarkıya eşlik eder haldedirler. Özel hayatının tek şahidi Muhterem Nur, giymeye zorladığı beyaz takım elbise içerisindeki eşini hayranlıkla izlemektedir. *Bohemian Rhapsody* ise hikâyesini tamamlarken açılış sekansına, Queen'in 1985 yılındaki Live Aid konserine dönmüştür. Film, Mercury'nin her zaman kutsanan sahne performansıyla ve *Bohemian Rhapsody*, *Radjo Ga Ga*, *Hammer to Fall*, *We Are the Champions* adlı şarkılarıyla sonlandırılır. Kariyerinin başlarında ne yapacağını bilemediği mikrofon sehпасı artık Mercury'nin gösterilerinde kullandığı ana aksesuar haline gelmiştir. Kalabalık karşısında kendine özgü sahne gösterisi, hayranlarının şarkılarını hep bir ağızdan yorumlaması, kenardan onu izleyen özel hayatındaki arkadaşları, Live Aid organizatörü Bob Geldof'un görüntüleri ve salonda olmasalar da televizyondan oğullarını izleyen ebeveynleriyle ekran kararmıştır.

4.4. Aile İlişkileri ve Babalık

Müslüm ve *Bohemian Rhapsody*, anlatılarını yalnız sanatçıların müzik kariyerlerine indirgemez. Sanatçıların aile bağları ve duygusal ilişkileri de, farklı biçimlerde olsa da hikâyelerde yer tutmuştur. Aile, özellikle de baba ve uyguladığı şiddet, *Müslüm*'de oldukça genişletilmiştir. Lloyd ve Mitchinson (2017), *Nasıl Bilirdiniz?: Tarihsel Şahsiyetlerin Sıradışı Özellikleri* adlı eserlerinin bir bölümünü "hayata kötü başlayanlar"a ayırmışlardır ve Leonardo da Vinci, Sigmund Freud, Isaac Newton gibi şahsiyetlerin ölü, kayıp ya da erişilmez bir babayla olan ilişkilerini sorgulamışlardır. Lloyd ve Mitchinson, pek çok ünlü kişiliğin psikologlarca "uygunsuz ebeveynlik" olarak adlandırılan durumun kurbanları olduklarını söylemektedirler. Ayrıca, yaşamdaki ilk tecrübelerin karakterimizi ve yaşamımızın gelişim seyrini belirlediğini ve kötü bir başlangıcın kişinin geleceğini hepten karatabileceğini de eklemiştirler. "Ama insanı gerçekten berbat bir başlangıçtan olağanüstü başarıya götüren daha gizemli bir yol vardır" (Lloyd ve Mitchinson, 2017: 15). Bu gizemli yol Müslüm Gürses için de var olmuştur.

Müslüm'de hikâyenin kurulumu, Şanlıurfa'nın çorak kırsalında ve küçük bir bebeğin mezarının başında sergilenen acıyla başlamıştır. Müslüm'ün annesinin ve köylü kadınların ağtılarına karşın, ekrana gelen babasının duyarsızlığıdır. Sanatçının Adana'nın gecekondu mahallelerinde devam eden ergenlik ve gençlik yıllarına, babasının nedeni verilmeyen zorbalık ve şiddeti hâkimdir. Müslüm artık baba zulmünden kardeşini ve annesini korumaya çalışan bir gençtir. Yoksulluğa bulunan çözüm de annesinin yıkadığı çamaşırlar ve Müslüm'ün kunduracı çıraklığıdır. Evde aranan sükûnet, ancak hırsızlık yapan babası hapse girdiğinde görünür olacaktır. Babasının geri dönüşü sonrasında şiddet daha da artacak, annesi ve yeni doğan kız kardeşleri de bu şiddetin kurbanları olacaklardır. Bu olay ileriki yıllarda onu yıpratın alkolle ilişkisinin başlangıcı olarak da gösterilmiştir. Müslüm'ün babasıyla sorunlu ilişkisi yıllar içerisinde de devam edecektir. Sanatçı, annesini ve yeni bebek kardeşini öldüren babasını her seferinde affedecek ve genel aften yararlanarak gelen babasına kapısını yine de açık tutacaktır. Bu zamanlar rollerin çatıştığı ve babanın kim olduğunun karmaşıklaştığı anlardır. Babalık yapmaya çalıştığı ve "ciğerimsin" dediği kardeşi Ahmet'in, gönül verdiği kızı bırakmamak için asker kaçağı durumuna düşmesi ve bu sebeple gelen ölümü, sanatçının en büyük acılarından. Fiziksel ve psikolojik şiddet örüntüsü içerisinde Müslüm'ün ailesinin yükünü omuzladığı bu yıllarda müzik, hem bir geçim kapısı hem de bir sığındır. Bununla birlikte filmde, Müslüm Gürses'in gerçek doğum adı olan Müslüm Akbaş ismi, Limoncu Ali ile birlikte ilk kez sahneye çıkışında halka tanıtılmıştır. Ancak filmin ilerleyen dakikalarında, yapımcıların da yönlendirmesiyle, Şark Bülbülü olarak bilinen Celal Güzelses'ten etkilenerek Gürses soyadını seçmesi görselleştirilmiştir. Kardeşi Ahmet de babasının soyadını taşımak istemediğini ve değiştirmek istediğini belirtmiştir.

Bohemian Rhapsody'de ise bambaşka bir aile öyküsü vardır. Mercury'nin ailesiyle -annesini, kız kardeşi ve babası- tanıştırsak da, onların hayatındaki etkisi filmde çok daha minimal düzeyde işlenmiştir. Sanatçının annesiyle arasının sıcak olduğu görülür, ancak babasıyla soğuk ve mesafeli ilişkileri vardır. Kısa süren bir sahnede ailenin kökenlerinin Hintli Parsi olduğu, Mercury'nin Zanzibar'da doğduğu, babasının asi ve başa çıkılmaz olarak gördüğü oğlunu yatılı okula gönderdiği, 18 yaşında adaya geldikleri gibi ayrıntılar vurgulanır. Ailesinin evinde ve kız arkadaşı ile grup üyelerinin olduğu yemek masasında sanatçının geçmişi konu edildiğinde, Mercury'nin mesafeli tutumundan önceki hayatının konuşulmasından hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Sanatçının doğuştan İngiliz olmama hali hem aile içerisinde hem de dışarıda çatışma yaratmaktadır. Muhafazakâr babası kendisine "Farrokh" diye seslendiğinde, "Adım Freddie artık baba," diye itiraz eder. Grubun ilk kez sahne alışında ise ismi Freddie Bulsara olarak tanıtılsa da sanatçının, "Bu Paki de kim?" söylemiyle ötekileştirildiğine tanıklık ederiz. Henüz kariyerinin ilk döneminde Mercury soyadını annesi sadece bir sahne adı olarak yorumlasa da, sanatçı buna

karşı çıkar ve yasal olarak değiştirdiğini vurgular. Müzik kariyerini desteklemediği ima edilen köklerine bağlı babası, oğlunun aykırı davranışlarına tanıklık ettiğinde, “Olmadığın biri gibi davranarak bir yere varamazsın,” diye uyarıda bulunur. Buna karşın Freddie’nin “Geriyeye bakmak yok. Sadece ileri,” söylemi kendisinin geçmiş kimliğine ne kadar uzak durmak istediğini de gösterecektir. Babasının ileriki zamanlarda oğlunun cinsel yönelimiyle ilgili basında çıkan haberleri okuduğu görülürse de, bunun aile içerisindeki çatışmaları yansıması konu edilmez. Dolayısıyla film anlatısını, Freddie’nin hem aile içi gerginliklerinin görünür kılınmasında hem de Bulsara’dan Mercury’e geçişindeki dramatik çatışmalarında oldukça sınırlı tutmuştur. *Bohemian Rhapsody*, Mercury’nin grup üyeleriyle olan ilişkilerini ise ara sıra çekişmeli, genel olarak uyumlu ve çoğunlukla da müzikle ilişkilendirerek yansıtmıştır. Grup üyelerinin kendi özel ilişkilerine anlatıda geniş yer verilmesi de sorunsuz birliktelikleri olduklarına ilişkin ima vardır. Bu da sorunlu özel ilişkileri olan Mercury’nin grupla ilişkilerinin sınırlanmasına ve zaman zaman problem yaratmasına neden olmaktadır.

4.5. Özel Yaşamın Sunumu

Bireyin gerçekliğinin bir kısmı toplumsal hayatındaki ilişkileriyle görünür olurken, diğer kısmı da özel yaşamındaki kısmıyla var olur. Aslıhan Ünlü’ye göre, modern döneme kadar biyografik anlatılar erdem, ahlak, dürüstlük, kutsallık vb. kavramlar çerçevesinde azizlerin, büyük kişilerin, devlet adamlarının, komutanların idealleştirilmiş anlatısıdır. “Modern biyografi ise öznesini tüm gerçekliği içinde ele alıp tarihsel bağlamına oturtmaya özen gösterir” (2015: 96). Bu açıdan bireylerin eşleri, arkadaşları ya da sevgilileri gibi yakın çevreleriyle olan ilişkileri de biyografilere konu olabilmektedir. Biyografik filmler de konu edindikleri özne kadar, onların ilişkide oldukları bireylerin de yaşamlarından kesitler sunarlar. *Müslüm*, sanatçının popüler kültürde bilinirliği olan hayat arkadaşı Muhterem Nur’un da hayatının bir bölümünün hikâyesini içermektedir. Film, Gürses’in ergenlik ve gençlik yıllarını konu edinse de başka kadınlarla olan ilişkilerine ve duygusal bağlarına değinmez. Filmin ikinci yarısı ağırlıklı olarak Muhterem Nur ile olan ilişkilerini, tanışmalarının ve beraberliklerinin hikâyesini, sevgi ve bağlılıklarını konu edinir. Aynı zamanda Müslüm’ün babasından öğrendiği şiddeti, istemese de, eşine gösterdiğine tanıklık ederiz. Bu sahnelerde ağırlıklı ikilinin ilişkilerinin kavga-şiddet ile devam eden dram yönünün sergilendiğini söylemek mümkündür.

Barbara Caine, çağdaş biyografilerin ayırt edici özelliklerine değinirken, bireyin cinsel ilişkilerine dair tartışmaların biyografi yazınında II. Dünya Savaşı sonrasında görülmeye başlandığını, evlilik ve evlilik dışı ilişkilerin o dönemlerde açıkça tartışılmaya başlandığını belirtmektedir. 20. yüzyılda biyografi yazarları, öznelarının erotik ve cinsel kimliklerini keşfetmek, arzularını anlamak istiyorlardı. 1960 ve 1970’lerde “kamusal figürlerin yalnız cinsel ilişkileri değil, bireyin kişiliğinin ve yaşam sürecinin temelini oluşturan en önemli unsur addedilen cinsellik ve cinsel kimliğe dair tüm sorular” biyografi yazarlarının kafa yorduğu sorulardı. Caine’e göre bu dönemde özellikle de siyasi liderlerin evlilikleri ve evlilik dışı ilişkileri biyografilere konu edilmeye başlanmıştı. Bu durum biyografilerde özeli kamusal olanla bağlama yönünde hem yazarın hem de okurun paylaştığı bir anlayıştı (Caine, 2019: 55-56). Çağdaş biyografik filmlerde de öznenin cinsel yaşamının anlatısının içerisine dâhil edildiği görülmektedir. *Bohemian Rhapsody*’nin anlatısında Mercury’nin cinselliğini tasvir ve bu bağlamda hayatındaki kişiler önemli yer tutmaktadır. *Love of My Live* adlı şarkısını adadığı kız arkadaşı Mary Austin’e duygusal bağlılığı güçlü olsa da erkeklere ilgisi ve bunun hem Austin tarafından itirafı, hem de Zerdüştlük gibi gelenekçi bir öğretinin temsilcisi babası tarafından kabulü, henüz eşcinselliğin İngiliz yasalarında suç olmaktan çıkarılmasının üzerinden çok zaman geçmediği düşünüldüğünde, filmin önemli dramatik anlarıdır. Mary Austin’le olan ilişkisinin başlangıcında her şey bir kadın ve erkek ilişkisinin sıradanlığında ilerler. Tanışmalar, birbirlerinden etkilenirler ve sevgili olurlar. Hatta Austin onun kendisine yeni bir tarz belirlemede etkilidir. Fakat Mercury’nin turne zamanlarında erkeklere olan ilgisinin belirginleşmesiyle aralarındaki ilişki de en yakın arkadaş statüsüne dönüşecektir. Mercury 1991’de, AIDS’ten ölene kadar hep bu konumunu korur. Mercury’nin iki erkekle gelişen ilişkisi ve AIDS hastalığına yakalanması çatışma olarak verilse de bu durumlar bir trajedi olarak sunulmaz. Müziğinde yarattığı farklılık gibi özel hayatındaki farklılıklar olarak resmedilir.

4.6. Gerçek ve Kurmacanın Birlikteliği

Biyografik hikâyelerde öznenin yaşamından alınan gerçeklikle birlikte, kurgulanmış olaylar ve durumlar da öykünün kurulumunda anlatıya dâhil edilebilmektedir. Nadel, nihayetinde “biyografi doğrulanabilir bir kurgudur”

diyor. “Gerçekleri belgeler ve kayıtlar aracılığıyla doğrulanabilir, ancak malzemenin düzenlenmesi ve sunumu genellikle kurgusal, yani romansal dürtüler tarafından yönlendirilir. Biyografide tarihsel gerçek, anlatısal gerçekle yüzleşir ancak ittifak genellikle rahatsız edicidir” (Nadel, 1987: 135). Çünkü farklı gerekçelerle “olan” a müdahale edilmektedir. Bunlardan en önemlisi, öznenin yaşam öyküsünü dramatik anlatı yapısına uydurma çabasıdır. Bu gerekçe gerçeklikle bağı olmayan durumların filmin anlatısına ve işlenişine eklenmesi gibi sonuçları da beraberinde getirmektedir. Diğer ise bir kişinin yaşamını iki saatlik bir anlatıya sığdırmanın imkânsızlığıdır. Bu sebeplerle biyografik filmlerin gösterime girmesi sonrasında hakikat tartışmalarının ortaya çıktığı görülmektedir. *Müslüm*, “Bu film Müslüm Gürses’in gerçek hayat hikâyesidir” notuyla başlar ve seyirdeki hakikat hissi yüceltilir. Bu aynı zamanda olayların, filmde hikâye edildiği şekliyle yaşandığı iddiasıdır. Bununla birlikte Müslüm’ün babasının, kardeşini öldürdüğünün mahkeme kayıtlarında olmadığına yönelik tartışmalar bulunmaktadır. Filmin yapımcısı Mustafa Uslu ise özellikle Muhterem Nur ile sıklıkla görüştüğünü ve oluşturulan hikâyede onun etkisinin önemli olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 2018).

Biyografik kurgu anlatılarının genelinde kişi popüler bir insandır ve medya tarafından zaten hakkında bir kanı oluşturulmuştur. Hikâye kurulumunda sorun, bu var olan kaniya sadık kalınıp kalınmayacağına yönelik tercihtedir. Bununla birlikte, biyografik film anlatısında, öznenin yaşamına kimin gerçekliğiyle bakıldığı sorusunu da önemlidir. *The Guardian* yazarı Rose (2018), “müzik biyografileriyle asla tüm gerçeği öğrenemeyeceğimizi biliyoruz, ancak kimin gerçeğini elde ettiğimizi bilmek güzel olur” diyor. Andrews’a göre (2021) *Bohemian Rhapsody*, Mercury’nin ölümünden yaklaşık 30 yıl sonra yapılmıştır. Grup üyeleri Brain May ve Roger Taylor ile grubun menajeri Jim Beach ise filmin yapım sürecinde etkili olmuşlardır ve Mercury daha çok onların gözünden anlatılmıştır. Brain May, aynı zamanda filmin ortak yapımcılarından birisidir. May, Freddie’nin mirasını korumayı amaçladığını söylemektedir ve bugün grubun müziğinin dünya çapında yüksek oranda satış yapmaya devam etmesini sağlayan kişidir. Greene (2018) ise *Rolling Stone*’daki yazısında, filmde gösterilenlerle gerçekler arasındaki farklılıklara değinir. Grup üyelerinin tanışması filmde resmedildiği gibi olmamıştır. Mercury ile Smile grubunun üyeleri 1970 öncesinde zaten tanışmaktadırlar ve hatta grubunun solistiyle Mercury’nin arkadaşlığı vardır. Mary Austin ile de tanışıklıkları filmde anlatıldığı gibi olmamıştır ve ikili daha önceden tanışmaktadırlar. Freddie’nin erkek arkadaşı Jim Hutton ile ilişkisi de filmdeki gibi gelişmemiştir. Ray Foster gerçek değil kurgusal bir karakterdir ve kabaca EMI şefi Roy Featherstone’a dayansa da birkaç yapımcının bir tiplemesidir. Filmdeki rolü Queen’ni daha ticari müzikler yapma yönünde zorlaması ve *Bohemian Rhapsody* şarkısındaki gibi standart dışı parçaların yapımına engel olmaya çalışmasıdır. Bir diğer gerçek dışı olay grubun dağılmasına ve 1985’de Live Aid’de yeniden birleşmesine yöneliktir. Hikâyeyi daha dramatik hale getirmek için grup ayrılmış ve tekrar bu konser için birleşmiş gibi gösterilse de gerçekte böyle bir olay olmamıştır. Grup, 1984’ün başlarında onuncu albümleri *The Works*’ü yayınladıktan sonra tüm dünyada tura çıkmıştır ve bu turun son gösterisi Live Aid’den sadece sekiz hafta öncedir. Bir diğer gerçek dışı olay ise Freddie’nin Live Aid’den önce gruba HIV pozitif olduğunu açıklamasıdır ki bu da doğru değildir ve kendisi de konserden sonra öğrenecektir (Greene, 2018). Ancak dramatik çatışma unsurunun yükseltilmesi için olay, grubun en önemli sahne performansı öncesine taşınmıştır.

4.7. Biyografik Filmde Oyunculuk

Biyografik filmlerde özneyi ekrana taşıyan oyuncuların seçilmesinde ya belirli oranda benzerlik aranmakta ya da doğal yolla kurulamayan benzerliğin sağlanması için film makyajının olanaklarından yararlanılmaktadır. Ne Freddie Mercury rolü için seçilen Rami Malek’in ne de Müslüm Gürses için seçilen Timuçin Esen’in canlandırdıkları kişiliklere fizyolojik benzerlikleri buldukları söylenemez. Mercury’nin fiziksel özelliklerinden birisi diş yapısıdır ve hatta sanatçı, diş hekimi öğrencisi olan grup üyesi tarafından dişleri dolayısıyla gruba dâhil edilmek istenmez. Ancak Mercury fazladan kesici dört ön dişle doğduğunu, ağzının büyüklüğünün kendisine geniş ses aralığı sağladığını belirtir. Malek’in de ön dişlerine protez takılarak Mercury’ye fiziki benzerlik sağlanmaya çalışılmıştır. Fiziksel görünüşün benzerliğinin sağlanmasında kıyafetler de etkilidir. Kendine özgü giyimiyle yarattığı moda, sahne kostümleri ya da makyajı gibi unsurlar Mercury’nin biyografisinin önemli bileşenleridir. Anlatıya göre kız arkadaşının Mercury’i etkilediği ve kendine özgü bir tarz yaratmasında katkı yaptığı görülmektedir. Sanatçının kostümleri kadar sahne şovları ve performansları ile teatral gösterileri de ilgi çekmiştir. Özellikle filmin sonundaki uzun sahne performansında Malik’in sanatçının Live Aid konser performansını yinelenmesi övgüler almıştır ve Freddie Mercury olmak, Rami Malek’e Oscar ödülü getirmiştir. Benzer biçimde Timuçin Esen’in oyunculluğu ve Müslüm Gürses’i canlandırması genel olarak çok olumlu karşılanmıştır.

Müzyisyenlerin, özellikle de vokalistlerin, yaşam öyküleri bir filme konu edildiğinde ses performanslarının kim tarafından gerçekleştirileceği sorusu da öne çıkmaktadır. Sesin kullanımı oyunculuğun temel bileşenidir, ancak özel bir vokalistin seslendirdiği ve dinleyicilerin zihinlerinde yer etmiş şarkıları söylemek her oyuncudan beklenen bir performans da değildir. Marshall ve Kongsgaard'e göre de "popüler müzik biyografisindeki performansın önemli bir yönü, aktörlerin filmde kendilerinin şarkı söyleyişinde ortaya çıkar". Bunun nedeni gerçek sanatçıyı "yalnızca ikna edici bir şekilde taklit etmenin pratik zorluğundan kaçındıkları için değildir, aynı zamanda seyircinin oyuncu hakkındaki mevcut bilgisini tekrarlayarak, oyuncuyu ve özneyi seyircinin zihninde birleştirdiği için önemlidir" (Marshall ve Kongsgaard, 2012: 357). *Bohemian Rhapsody*'de şarkılar Freddie Mercury'nin ve Queen'in kayıtlarından kullanılmış, kısmen Malek'in sesiyle eşlenmiştir. *Müslüm*'de ise tüm şarkılar Timuçin Esen tarafından seslendirilmiştir. Esen'in film öncesinde de müzikle ilgilendiği ve şarkı söylediği bilinmektedir.

5. SONUÇ

İnsanın en önemli yeteneklerinden birisi öğrenme kabiliyetidir ve öğrenmeyi sağlayan unsurlardan ilki de meraktır. İnsan bugününü yaşarken geçmişini de merak eder, bu amaçla tarih ile biyografi yazınından ve filmlerinden yararlanır. Kurmaca filmlerle ekranda yeniden inşa edilen tarihsel olayları filmde görmekten hoşnut olduğumuz gibi, bireylerin tarihini de ekranda izlemekten keyif almaktayız. Çünkü insanlar "her zaman diğer insanların hayatlarıyla ilgilenirler. Bu nedenle, biyografiler hikâyeye anlatım geleneklerinin merkezinde yer alırlar" (Stutterheim, 2019: 135). Özellikle toplumsal bilinirlikleri yüksek sanatçılar, siyasetçiler, krallar-krallıklar, bilim insanları, sporcular, iş insanları, vb. gerçek kişilikler başlangıcından beri sinemanın ana karakterlerinden olmuşlar ve ilgiyle izlenmişlerdir. Bu sayede biyografik kurmaca film anlatıları sinemanın tür yelpazesinde önemli bir kategori oluşturmuştur. Biyografik film karakterlerinin önemli bir kısmı da müzyisyenlerle ilişkilidir. *Bohemian Rhapsody* (2018) ve *Müslüm* (2018) de, son yıllarda sinema salonlarında ilgiyle izlenen filmlerden olmuşlardır. Bu çalışmada da tür kuramı çerçevesinde, farklı kültürlerde şekillenen iki filmin analizine ve anlatılarındaki benzerlikler ile farklılıklarına odaklanılmıştır.

Bohemian Rhapsody, İngiliz rock n roll grubu Queen'in solisti Freddie Mercury'nin uyumsuzluklarla örülmüş yaşamını konu alırken, *Müslüm* arabesk müziğin "Baba"sı olarak ilan edilen Müslüm Gürses'in dramla yoğrulmuş aile merkezli hayatını konu edinmektedir. Her iki film de biyografik film türünün gelenekselleşen ortak özellikleriyle donatılmıştır. *Bohemian Rhapsody*, Mercury'nin 1970-1985 yılları arasındaki 15 yıllık dönemine ışık tutar ki bu süre sanatçının 21-40 yaş aralığıdır. *Müslüm* ise Gürses'in 1978-2006 yıllarında ve 6-50 yaşları arasındaki yaşamını öykülendirir ve bu süre sanatçının hayat yolculuğundaki 45 yıla denk gelmektedir. Bu bakımdan özellikle *Müslüm*'ün sanatçının geniş yaşam süresinden daha fazla unsuru hikâyeye aktardığını söylemek olasıdır. Filmler, dramatik yapının inşasında farklılık göstermektedirler. *Bohemian Rhapsody*, Live Aid konseriyle başlasa da geçmişe döner ve anlatısını kronolojik sıralamayla yapılandırır. *Müslüm* ise dramatik yapısını doğrusal zamanda kurmaz, aksine ileri-geri gidişlerle şekillendirir. Çoğu müzikal biyografideki gibi her iki filmde de ana hikâyeye kaynağını sanatçıların kariyerlerindeki gelişimden, sektördeki heyecan verici yükselişlerinden ve dinleyicileri tarafından kucaklanmalarından alır. Bu nedenle filmler, sanatçıların toplumsal alanda bilinirliklerini ve kabullerini bir kez daha inşa ederken, büyük sahne performanslarını da yinelemişlerdir. Her iki film de müzyisyenlerin kariyerlerindeki en önemli sahne gösterileriyle sonlandırılmıştır. Klasik biyografik filmlerde olduğu gibi her iki filmin olay örgüsünün diğer yönü, sanatçıların başarılı kariyerlerine karşın, özel yaşamlarındaki ilişkilerinin inişli çıkışlı anlatısıyla kurulmuştur. *Müslüm*, Gürses'in yoksulluk ve baba şiddetiyle geçen acılı çocukluk yıllarına geniş yer vermiştir. Gençlik yıllarında ise sevdiği kadınla birlikteliğinde mutluluğu yakalamışken, bu kez de kendisi şiddetin uygulayıcısı olmuştur. *Bohemian Rhapsody*'de ise Mercury, müziğinde çeşitlilik ve yaratıcılık ararken cinsel kimliğinde de özerklik ihtiyacıyla mücadele etmektedir. Bu yönüyle her iki filmin de sunduğu temel düşünce, özel yaşamlarınızda saf bir mutluluğu bulamasanız da, yeteneklerinizle ve çalışmanızla kariyerlerinizde başarıyı yakalayabilirsiniz şeklinde ifade bulmaktadır. Filmlerin anlatılarında, öznenin yaşam öyküsüne sadakat ve gerçeklik açısından bazı tartışmalı unsurlara da yer verildiği görülmektedir.

Son olarak, biyografik filmler ekran aracılığıyla izleyicisine başka hayatlara, başka kültürlere dâhil olabileme ve ötekini anlama imkânı sunmaktadır. Başkasını anlama çabası bireyin kendisini ve bir yönüyle de içerisinde yaşadığı toplumu ve kültürü anlama çabasını da beraberinde getirmektedir. Biyografik filmler, aynı zamanda izleyicisi için ilham verici, eğitici ve yol gösterici de olabilmektedirler. Durmaksızın öykü arayan sinema endüstrisi

için ise hazır bir hikâye kaynağıdır. Biyografik filmlerin geniş kitleler tarafından izlenirlikleri düşünüldüğünde, bireyin kamusal alanda yeniden inşasına katkıda bulduklarını söylemek de olasıdır. Bu nedenlerle biyografik filmler daha fazla akademik çalışmayı hak etmektedirler. Türkiye’de ve dünyada son dönemde yapılan biyografik filmlerin kimlik, toplumsal cinsiyet rollerinin sunumu ya da bireyin ve tarihin yeniden inşası gibi farklı bağlamlarda incelendikleri yeni çalışmaların gerçekleştirilmesi yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. (1995). *Popüler Sinema ve Türler*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Altman, R. (1999). *Film Genre*, British Film Institute, London.
- Andrews, H. (2021, 15 July). “Reading the Biopic through Persona: A Comparison between Bohemian Rhapsody and Rocketman”, *Comparative Cinema*, 9(16): 10-30. <https://doi.org/10.31009/cc.2021.v9.i16.02>
- Babington, B. & Evans, P. W. (1985). *Blue Skies and Silver Linings: Aspects of the Hollywood Musical*, Manchester University Press, Manchester and New Hampshire.
- Biyografi. (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. *Türk Dil Kurum Sözlükleri*. Elde edilme tarihi: 21 Aralık 2022. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Bohem. (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. *Türk Dil Kurum Sözlükleri*. Elde edilme tarihi: 04 Aralık 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Bordwell, D. ve Thompson, K. (2011). *Film Sanatı: Bir Giriş*. (Çev: E. Yılmaz ve A. Onat), De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Brook, T. (2014, 29 July). “What is the Secret of a Good Biopic?” *BBC Culture*. Elde edilme tarihi: 29 Ocak 2022, <https://www.bbc.com/culture/article/20140728-what-makes-a-good-biopic>
- Caine, B. (2019). *Biyografi ve Tarih*. (Çev: M. Sözen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Cartmell, D. (2020). “The Hollywood Biopic of the Twentieth Century: A History”, *A Companion to the Biopic*, (Ed: D. Cartmell ve A. D. Polasek), (s. 89-102), WILEY-Blackwell, Hoboken.
- Cartmell, D. ve Polasek, A. D. (2020). “Introduction”, *A Companion to the Biopic*, (Ed: D. Cartmell ve A. D. Polasek), (s. 1-10), WILEY-Blackwell, Hoboken.
- Cheshire, E. (2015). *Bio-Pics: a Life in Picture*, Wallflower, London and New York.
- Creswell, J. W. (2019). *Nitel Araştırmalar İçin 30 Temel Beceri*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Cumhuriyet. (2018, 22 Kasım). “Müslüm Filminin Senaryosu Gerçek Değil İddiasına Mustafa Uslu’dan Yanıt. *Cumhuriyet Gazetesi*, Elde edilme tarihi: 20 Nisan 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/muslum-filminin-senaryosu-gercek-degil-iddiasina-mustafa-usludan-yanit-1148134>
- Custen, G. F. (1992). *Bio/Pics: How Hollywood Constructed Public History*, Rutgers University Press, New Brunswick, N.J.
- Çetin, M. (2012). *Biyografi Kitabı*, Hiperlink, İstanbul.
- Dancyger, K. (2001). *Global Scriptwriting*, Taylor & Francis, USA, Woburn, MA.
- Desler, A. (2013). “History Without Royalty? Queen and the Strata of the Popular Music Canon”, *Popular Music*, 23(3), 385-405, doi:10.1017/S0261143013000287
- Freeman, T. S. ve Smith, D. L. (2019). “‘Movies That Exist Merely to Tell Entertaining Lies’: Biography on Film”, *Biography and History in Film*, (Ed: T. S. Freeman ve D. L. Smith), Palgrave Macmillan, Cambridge, UK.
- Fuster, J. (2021, 25 March). “11 Highest-Grossing Music Biopics, From Tupac’s ‘All Eyez on Me’ to Elton John’s ‘Rocketman’ (Photos)”, *The Wrap*, Elde edilme tarihi: (23 Ocak 2022), <https://www.thewrap.com/music-biopics-top-gross-tupac-bohemian-rhapsody-rocketman/>
- Gawthorpe, A. (2013). *Biyografi ve Anı Yazarlığı*. (Çev: Z. H. Akman), Optimist Yayım, İstanbul.
- Geçmiş. (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. *Türk Dil Kurum Sözlükleri*. Elde edilme tarihi: 21 Aralık 2022. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Gledhill, C. (2019). “Tür Kavramını Yeniden Düşünmek”, *Sinema: Tarih-Kuram-Eleştiri*, (Ed: S. Büker ve Y. Topçu), (Çev: H. Akbulut), s. 321-358, İthaki, İstanbul.

- Goldstein, P. (1991, 17 Mart). "Ray Manzarek Slams 'The Doors'", *Los Angeles Times*, Elde edilme tarihi: 1 Şubat 2022, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-03-17-ca-544-story.html>
- Greene, A. (2018, 1 November). "Fact-Checking the Queen Biopic, 'Bohemian Rhapsody'". *Rolling Stone*, Elde edilme tarihi: 22 Nisan 2022, <https://www.rollingstone.com/music/music-news/freddie-mercury-queen-biopic-bohemian-rhapsody-movie-fact-check-746195/>
- Heilbrun, C. G. (1993). "Is Biography Fiction", *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 76(2/3), 295-304. <https://www.jstor.org/stable/41179215?seq=1>
- Işık, C. ve Erol Işık, N. (2013). *Müslüm Gürses ve Arabesk: Kültürel Dünyamızı Anlamak*, FERFİR, İstanbul.
- Kegan, D. (2006). "Muhammad Goes to Hollywood: Michael Mann's Ali as Biopic", *The Journal of Popular Culture*, 39(3). <https://doi.org/10.1111/j.1540-5931.2006.00255.x>
- Kuckartz, U. (2014). *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice and Using Software*. Sage Publications, London.
- Lloyd, J. ve Mitchinson, J. (2017). *Nasıl Bilirdiniz?: Tarihsel Şahsiyetlerin Sıradışı Özellikleri*, Alfa, İstanbul.
- Marshall L. ve Kongsgaard, I. (2012). "Representing Popular Music Stardom on Screen: The Popular Music Biopic", *Celebrity Studies*, 3:3, 346-361 <https://doi.org/10.1080/19392397.2012.679455>
- MasterClass. (2022, 25, February). "Guide to Biopics: 3 Characteristics of Biographical Films", *MasterClass.com*, Elde edilme tarihi: 11 Nisan 2022, <https://www.masterclass.com/articles/what-is-a-biopic#what-is-a-biopic>
- McKee, R. (2011). Öykü: Senaryo Yazımının Özü, Yapısı, Tarzı ve İlkeleri. (Çev: N. Yılmaz, E. Yılmaz ve F. Kınalı), Plato Film Yayınları, İstanbul.
- Mujica, B. (2016). "Going For The Subjective: One Way to Write Biographical Fiction", *a/b: Auto/Biography Studies*, 31(1), 11-20. <https://doi.org/10.1080/08989575.2015.1083217>
- Nadel, I. B. (1987, Fall). "Narrative and the Popularity of Biography", *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 20(4), 131-141, <https://www.jstor.org/stable/24777653?seq=1>
- Neale, S. (2005). *Genre and Hollywood*. Routledge, New York.
- Neale, S. (2018). "Türe İlişkin Sorular", *Edebiyatta, Sinemada, Televizyonda Tür Kuramı: Temel Metinler*, (Ed: J. Ö. Dirlikyapan), s. 108-146, Doğu Batı, Ankara.
- Öz geçmiş. (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. *Türk Dil Kurum Sözlükleri*. Elde edilme tarihi: 21 Aralık 2022. <https://sozluk.gov.tr/>
- Özbek, M. (1994). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özden, Z. (2004). *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Pomerance, M. (2016). "Empty Words: Houdini and Houdini. W. H. Epstein, & R. B. Palmer", *Invented Lives, Imagined Communities: The Biopic and American National Identity*, (s. 25-48), State University of New York, Albany, NY.
- Rose, S. (2018, October 15). "Is this the real life? Why 'official' biopics skip the scandal and keep it safe", *The Guardian*, Elde edilme tarihi: (23 Ocak 2022), <https://www.theguardian.com/film/2018/oct/15/bohemian-rhapsody-rocketman-why-official-biopics-skip-the-scandal-and-keep-it-safe>
- Rosenstone, R. A. (1995). *Vision of The Past: The Challenge of Film to Our Idea of History*, Harvard University Press, Massachusetts.
- Rosenstone, R. A. (2012). *History on Film / Film on History*. 2nd. Ed., Routledge, London and New York.
- Schatz, T. (1981). *Hollywood Genres: Formulas, Filmmaking and the Studio System*, Random House, New York.
- Scott, A. O. (2018, 20, October). "Bohemian Rhapsody Review: Another One Bites the Dust", *The New York Times*. Elde edilme tarihi: 4 Mart 2008, <https://www.nytimes.com/2018/10/30/movies/bohemian-rhapsody-review.html>
- Singer, B. (Yönetmen). (2018). *Bohemian Rhapsody* [Sinema Filmi], 20th Century Studios, ABD.

- Starr, L. & Waterman, C. (2006). *American Popular Music: The Rock Years*, Oxford University Press, New York.
- Stutterheim, K. (2019). *Modern Film Dramaturgy: An Introduction*, Peter Lang, Berlin.
- Synder, B. (2018). *O Kediye Kurtar: Senaryo Yazarken İhtiyaç Duyacağınız O Kitap!* (Çev: E. Avşar), Hep Kitap, İstanbul.
- Tarih. (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. *Türk Dil Kurum Sözlükleri*. Elde edilme tarihi: 21 Aralık 2022. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Taşdelen, V. (2006, Güz). "Biyografi: Ötekine Yolculuk", *Milli Eğitim* (172), 8-16.
- Taydaş, O. & Sert, H. (2021). Bir Popüler Kültür Ögesi Olarak Arabesk Müziğin Çevreden Merkeze Yolculuğu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (45), 210-222.
- Tekelioğlu, O. (2006). *Pop Yazılar: Varoşlardan Merkeze Yürüyen "Halk Zevki"*, Telos Yayıncılık, İstanbul.
- Tibbetts, J. C. (2005). *Composers in the Movies: Studies in Musical Biography*. Yale University Press, New Haven, London.
- Ulkay, C. ve Kırvavaç, K. H. (Yönetmenler). (2018). *Müslüm* [Sinema Filmi], Dijital Sanatlar, Türkiye.
- Ünlü, A. (2015). *Biyografi ve Biyografik Dram*. NotaBene Yayınları, Ankara.
- Vidal, B. (2014). "Introduction: The Biopic and Its Critical Contexts", *The Biopic and Contemporary Film Culture* (Ed: T. Brown ve B. Vidal), s. 1-32, Taylor & Francis, New York.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.06.2022 ✓Accepted/Kabul:25.11.2022

DOI:10.30794/pausbed.1130322

Research Article/Araştırma Makalesi

Günaydin Albay, N. and Güleşçe, Ü. (2023). "A Psychoanalytic Analysis of Motherhood in Emma Donoghue's *Room* and Nathaniel Hawthorne's *Scarlet Letter*", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 247-266.

A PSYCHOANALYTIC ANALYSIS OF MOTHERHOOD IN EMMA DONOGHUE'S *ROOM* AND NATHANIEL HAWTHORNE'S *SCARLET LETTER*

Neslihan GÜNAYDIN ALBAY*, Ülkü GÜLEŞÇE**

Abstract

This study aims to analyse Emma Donoghue's *Room* and Nathaniel Hawthorne's *Scarlet Letter* from a psychoanalytic perspective with a focus on the mother and child relationship. In the novel *Room* we witness the experiences, traumas, and fights in the "outer space" of a five-year-old boy Jack, along with his mother, Ma who spent her years in an eleven-foot room as captives. The inspiration for *Room* is the Fritzl case in Austria and in the real case Elizabeth Fritzl was raped and sexually abused by her biological father for 24 years and as a result of this disgusting systematic incest, she gave birth to 7 kids in the cellar of their home. Emma Donoghue's gorgeous pen writes this heart-pounding situation of Elizabeth and one of her sons in a fictional way by naming them Ma and Jack. On the other hand, *The Scarlet Letter* deals with the intimate relationship of Hester and Pearl in an abandoned world. They are a reflection of each other as well as the voice of their conscience and a light of hope for each other to survive in a challenging society. Especially Hawthorne's life overlaps with the relationship between Hester Prynne, Dimmesdale and Chillingworth in many respects, such as the observation of Oedipus complex. The writer reflects his unconscious personality on his characters by putting himself in their place through psychoanalytic theory. Both novels feature the identification of a mother with her child in an enclosed, isolated area as if they were imprisoned captives in their secluded rooms and demonstrate how they complete each other and contribute to each other's self-development and transformation in the mother-child relationship under social pressure. Through the act of writing, the author expresses his/her desires and the words become his/her digging tools. Like an archaeologist, he/she digs for the past and wants to express the experience of the past. Therefore, he/she fantasizes and manifests his/her wishes in the form of art. For Freud's informal talk called *Creative Writers and Day-Dreaming* which was given in 1907 and consequently published in 1908 as a written document, there is a close relationship between unconscious phantasy and creative art and while we are reading a text, we understand the psyche of the author in a way. Because the desires of a man remain suppressed in his unconscious level of mind and when he produces something like an artistic work regarding a poem or novel, those desires and ideas rise up and come to the surface. While demonstrating both novels that bear the traces of Emma Donoghue and Nathaniel Hawthorne's childhood traumas, this study also analyses how the fictional characters reveal their inner worlds, repressed desires, and feelings through their actions. Closely related to psychoanalytic theory, Nathaniel Hawthorne deals with the effects of social taboos and constraints on individuals in the expression of repressed feelings, desires, and inward thoughts. He enables readers to go deeper into the complicated minds and psychological disorders of his characters with a focus on their later psychological transformation. Ma's id, ego, superego, Oedipus syndrome that Jack lives, the dreams of the characters that unmask their unconscious starkly are touched upon in this study as well.

Key Words: *Room, Emma Donoghue, Nathaniel Hawthorne, The Scarlet Letter, Gender roles, Motherhood, Psychoanalysis, Domestic violence.*

*Asst. Prof., Department of English Language and Literature, Doğuş University, ISTANBUL.
e-mail: nalbay@dogus.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1933-0125>)

** PhD Student, Department of Comparative Literature, Istanbul University, ISTANBUL.
e-mail: ulku.gulesce@ozyegin.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5545-1998>)

EMMA DONOGHUE’NUN *ODA’SINDA* VE NATHANIEL HAWTHORNE’NUN *KIRMIZI LEKE’SİNDE* ANNELİĞİN PSİKANALİTİK ANALİZİ

Öz

Bu çalışma, Emma Donoghue’nun *Oda’sı* ve Nathaniel Hawthorne’un *Kırmızı Leke’sini* anne ve çocuk ilişkisine odaklanarak psikanalitik bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. *Oda* adlı romanında, yıllarını on bir metrelik bir odada tutsak olarak geçiren annesi Ma ile birlikte beş yaşındaki Jack’in “dış mekan”da yaşadıklarına, travmalarına, kavgalarına tanık oluyoruz. *Oda’nın* ilham kaynağı Avusturya’daki Fritzl vakasıdır ve gerçek vakada Elizabeth Fritzl biyolojik babası tarafından 24 yıl boyunca tecavüze ve cinsel istismara uğramış ve bu iğrenç sistematik ensest sonucunda evlerinin kilerinde 7 çocuk dünyaya getirmiştir. Emma Donoghue’nun muhteşem kalem, Elizabeth ve oğullarından birinin bu yürek burkan durumunu Ma ve Jack isimlerini vererek kurgusal bir şekilde yazmaktadır. Öte yandan, *Kırmızı Leke*, terk edilmiş bir dünyada Hester ve Pearl’ün yakın ilişkisini ele almaktadır. Birbirlerinin yansıması, vicdanlarının sesi ve zorlu bir toplumda hayatta kalmaları için birbirlerinin umut ışığıdır. Özellikle Hawthorne’un yaşamı, Hester Prynne, Dimmesdale ve Chillingworth arasındaki ilişki ile Oidipus kompleksinin gözlemlenmesi gibi pek çok açıdan örtüşmektedir. Yazar, psikanalitik kuram aracılığıyla kendini onların yerine koyarak bilinçdışıdaki kişiliğini karakterlerine yansıtır. Her iki roman da bir annenin çocuğuyla kapalı, izole bir alanda, تنها odalarına hapsedilmiş tutsaklar gibi özdeşleşmesini işleyerek, birbirlerini nasıl tamamladıkları ve sosyal baskı altında anne-çocuk ilişkisinde birbirlerinin gelişimlerine ve dönüşümlerine nasıl katkı sağladıklarını göstermektedir. Yazma eylemiyle yazar arzularını ifade eder ve kelimeler onun inceleme araçları haline gelir. Bir arkeolog gibi geçmişini araştırır ve geçmişin deneyimini ifade etmek ister. Bu nedenle hayal kurar ve isteklerini sanat biçiminde ortaya koyar. Freud’un 1907’de verdiği ve dolayısıyla 1908’de yazılı bir belge olarak yayınladığı Yaratıcı Yazarlar ve Gündüz Düşleri adlı gayri resmi konuşmasında, bilinçdışı düşünme ile yaratıcı sanat arasında yakın bir ilişki vardır ve bir metni okurken, bir bakıma yazarın ruhunu anlarız. İnsanın arzuları bilinçaltı düzeyinde bastırıldığı için ve bir şiir veya romanla ilgili sanatsal bir eser gibi bir şey ürettiğinde, bu arzular ve fikirler ortaya çıkar ve yüzeye çıkar. Bu çalışma, Emma Donoghue ve Nathaniel Hawthorne’un çocukluk travmalarının izlerini taşıyan her iki romanı sergilerken aynı zamanda kurgusal karakterlerin iç dünyalarını, bastırılmış arzularını ve duygularını eylemleriyle nasıl açığa vurduğunu da incelemektedir. Psikanalitik kuramla yakından ilişkili olan Nathaniel Hawthorne, bastırılmış duyguların, arzuların ve içsel düşüncelerin ifade edilmesinde sosyal tabuların ve kısıtlamaların bireyler üzerindeki etkileriyle ilgilenir. Okuyucuların daha sonraki psikolojik dönüşümlerine odaklanarak karakterlerinin karmaşık zihinlerine ve psikolojik bozukluklarına daha derinden inmelerini sağlar. Bu çalışmada ayrıca Ma’nın id, ego, süperegosuna, Jack’in yaşadığı Oidipus sendromuna, karakterlerin bilinçdışının maskesini düşüren rüyalarına da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Oda, Emma Donoghue, Nathaniel Hawthorne, Kırmızı Leke, Cinsiyet rolleri, Annelik, Psikanaliz, Aile içi şiddet.*

Introduction

This article aims to analyse Emma Donoghue’s *Room* and Nathaniel Hawthorne’s *The Scarlet Letter* from a psychoanalytic perspective with a focus on the mother and child relationship. In the novel *Room*, we witness the experiences of a five-year-old boy Jack, along with his mother, Ma in a small room as captives. On the other hand, *The Scarlet Letter* deals with the intimate relationship of Hester and Pearl in an abandoned world. They are a reflection of each other as well as the voice of their conscience and a light of hope for each other to survive in a challenging society.

Both Hawthorne and Donoghue shed light on the hidden and suffering parts of women and their characters are from different centuries, but share the same traumas, sufferings, and pains and the sole thing that make them hold on to life is their sense of motherhood. Jack and Pearl stand there like the Sun by lighting up the darkness Ma and Hester are sentenced to. These women believe in the sacredness of motherhood and the more they grab on, the more power runs through their veins. The metaphoric and real captivity of them cannot be differentiated from one another and the otherness of women in society is associated with the confinement of Ma and Hester in the novels; however, through their ability to create, and recreate they find their way to freedom with their beloveds after a tough struggle.

The Scarlet Letter's strange power over its contemporary readers derives from its unresolved tensions. What starts as a feminist revolt against punitive patriarchal authority ends in a muddle of sympathetic pity for ambiguous victims" (Leverenz, 1983: 553). Hester's strong will, steadfast attitude, and profound devotion to her love make her psychologically invincible as a mysterious female figure fighting back against the strict Puritan society through her silence and charity work. She can manage to gain the sympathy of both readers and the members of her biased society later.

Here again, however, the impulse resurfaces, for instance in some of the moves of a feminist criticism that needs to show how the represented female psyche (particularly of course as created by women authors) refuses and problematizes the dominant concepts of male psychological doctrine. Feminist criticism has in fact largely contributed to a new variant of the psychoanalytic study of fictive characters, a variant one might label the "situational-thematic" studies of Oedipal triangles in fiction, their permutations, and the evolution, of the roles of mothers and daughters, of situations of nurture and bonding, and so forth. It is work often full of interest, but nonetheless methodologically disquieting in its use of Freudian analytic tools in a wholly thematic way as if the identification and labeling of human relations in a psychoanalytic vocabulary were the tasks of criticism (Brooks, 1987: 335).

As Lesser states in the case, psychoanalysis provides a way to explore "the deepest levels of meaning of the greatest fiction" (Lesser, 1957: 297, 15). As far as most recent studies in literature and psychoanalysis are concerned, in her thesis entitled *The Literary Use of the Psychoanalytic Process*, "Meredith Skura, too, ultimately makes the past referred to in fantasy a personal past, that of the author or reader, or both"¹. In *American Hieroglyphics* Irwin sees Dimmesdale's guilt as the "true self-opposing his false public role and presents Hester as the double for a Dimmesdale-like narrator" (pp. 239-84). Crews mocks Hester for "prating" of freedom and finds that the minister's anxious egotism finally achieves "heroic independence" of Hester by sublimating desire into oratory (Crews, 1966: 143, 149). In *The Shape of Hawthorne's Career* (pp.138-39) Baym briefly suggests a Freudian perspective, that Pearl might be Hester's id and Chillingworth Dimmesdale's superego. In *A General Introduction to Psychoanalysis*, Freud depicts the feelings of a little boy in this way:

What does direct observation of the child at the time of the selection of its object, before the latent period, show us concerning the Oedipus complex? One may easily see that the little man would like to have the mother all to himself, that he finds the presence of his father disturbing, and he becomes irritated when the latter permits himself to show tenderness towards the mother (Freud, 1920: 287-288)

The father figure and the lost husband is Roger Chillingworth, who is portrayed as a villain by the child as the cause of his hatred in the Oedipus complex. As the child considers the father as an enemy just for the sake of his mother's love, he feels hatred towards the father figure. In this case, the child is Arthur Dimmesdale, who struggles to acquire the love of the mother figure, Hester Prynne. In *The Scarlet Letter* there's a close parallelism between the psychology and attitudes of the characters and the Freudian Oedipus complex. It is also possible to make a strong connection between the lives of the main characters and the traces of Nathaniel Hawthorne's life story. Especially Hawthorne's life overlaps with the relationship between Hester Prynne, Dimmesdale, and Chillingworth in many respects, such as the observation of Oedipus complex. The writer reflects his unconscious personality on his characters by putting himself in their place through psychoanalytic theory.

As a Dark Romantic and anti-transcendentalist Hawthorne deals with the theme of hidden sin and the effects of sin in *The Scarlet Letter*. The novel takes place in a Puritan society in Boston, Massachusetts in the 1600s. We read about the main character Hester's life story after an illicit affair. This paper also focuses on the theme of public humiliation and the power of silence through Hester. It is possible to see the characteristics of Puritan society through the main character Hester Prynne's transformation. In the first chapter of the novel, readers come across Hester with an infant in her arms. It is later understood that Hester had committed adultery and as a result, she gave birth to a daughter called Pearl. Hester is seen on the scaffold with her baby as a public punishment and also she has to wear a scarlet letter A on her bosom for the rest of her life, which symbolizes

1 See Meredith Anne Skura, *The Literary Use of the Psychoanalytic Process* (New Haven, Conn., 1981)

“adultery”. She is humiliated publicly. Adultery is a big sin in Puritan society. As a result of her sin, she has a scarlet letter “A” on her bosom and also Pearl is a physical outcome of her sin. Hester does not reveal the identity of her daughter’s father. We later find out that Pearl’s father is Reverend Dimmesdale, who is publicly known and respected. This contradicts the Puritan society. Dimmesdale as a respected Puritan is a sinner just like Hester.

The French psychoanalyst, Jacques Lacan points out: “[p]sychoanalysis is a technique of unmasking; it presupposes such a point of view. But, in fact, it goes further than that” (Lacan, 1977: 9). Lacan makes use of post-structuralism and builds on Freud’s psychoanalytic theory. Psychoanalysis explores the causes of repressed feelings while unveiling repressed desires. For Lacan, there are three stages in the formation of identity called “imaginary, symbolic, and real order”. The Lacanian psychoanalytic theory puts language at the center of the formation of desire and the subconscious, in contrast to Freudian psychosexual development. Both *Room* and *The Scarlet Letter* are going to be analysed from a psychoanalytic perspective based on the repressed feelings and desires of the characters and Oedipus complex in accordance with Freudian psychoanalytic criticism. As readers, we are going to endeavour to discover the facts, details, and messages hidden in the unconscious level as regards the ideas and actions of characters.

Method

Written by Irish-Canadian writer Emma Donoghue, the novel *Room* was published in 2010. This study aims to analyse the motherhood of the protagonist, Ma who suffers from many conflicts and domestic violence as mirrored in *Room* by Emma Donoghue. There are three aspects analysed in this study: (1) Her determination and persistence in raising Jack as a ‘normal kid’ as reflected in *Room*, (2) Her creating a positive, embracing, instructive environment for her son as is shown in the novel, (3) Psychoanalysis study of Ma’s motherhood after suffering from the oppression of Old Nick and releasing from him. The writer uses Sigmund Freud’s theory of psychoanalysis while analysing the given aspects. The qualitative method was applied to the texts and the data were collected by using various techniques such as reading relevant references to perceive the theory, reading the novel repeatedly, taking, arranging notes, and classifying essential data. The analyses of this research result in some findings; Ma’s ego and superego are walking hand in hand when we consider her motherhood and her relationship with Jack, but her id is suppressed just as her body is captivated in a room. On the other hand, published in 1850, *Scarlet Letter* was written by Nathaniel Hawthorne a dark-romantic and transcendentalist author who had a distinctive place in American literature. Set in the 17th-century Puritan society in Boston, the novel mirrors the strict rules of Puritanism and deals with the bleak theme of “guilt and hidden sin” that can lead one to spiritual collapse and downfall with an emphasis on the moral value of honesty. He achieves this with the help of some symbols and allegories. Both novels feature the identification of a mother with her child in an enclosed, isolated area as if they were imprisoned captives in their secluded rooms and demonstrate how they complete each other and contribute to each other’s self-development and transformation in the mother-child relationship under social pressure. In *The Reproduction of Mothering* (1978) an American sociologist and psychoanalyst, Nancy Chodorow explores the way in which mother and daughter relations form female personalities and indicates “male children have to develop their masculinity in a masculine world, that world becomes anything which is not the mother or the feminine” while “a female child, on the other hand, has to be both like, and yet different from, her mother. The mother represents both the childhood the daughter has to reject and, simultaneously, the adult world into which she has to grow” (Humm, 1994: 57). The purpose of this study is to make a psychoanalytic analysis of Donoghue’s *Room* and Hawthorne’s *Scarlet Letter* based on the notion of “motherhood”. It also aims to demonstrate that both novels bear the traces of Emma Donoghue and Nathaniel Hawthorne’s childhood traumas granting that characters reveal their inner worlds, repressed desires, and feelings through their actions.

In this paper, Nathaniel Hawthorne’s *The Scarlet Letter* and Emma Donoghue’s *Room* are going to be analysed from the perspective of Freudian and Jungian psychoanalytic literary theory. This comparative work will mainly focus on the unconscious world of the main characters and the reflections of their suppressed desires and feelings on their behaviours. Besides Freudian and Jungian psychoanalytic theories, this study will also make use of Lacanian psychoanalytic theory and Jacques Derrida’s deconstruction theory. In light of this psychoanalytic criticism and analysis of characters, this work will enable readers to gain insight into the inner world of characters

with relevant examinations and demonstrate how their actions mirror their repressed desires and feelings. Recent criticism shows that Hawthorne was drawn far beneath the rippling surface of feminist debate and deep into the vortex of his passionate conflicts about the masculine and feminine genders² (Tassi, 1998: 23). Both Hawthorne's and Donoghue's childhood traumas have a great impact on the characters they fictionalized as their hidden desires and repressed feelings shape the general frame of their works.

A Psychoanalytic Analysis of *The Scarlet Letter*

The finest American romancer, Nathaniel Hawthorne was born in 1804 and died in 1864. He descended from a Puritan family. His family was one of the first settlers in the Massachusetts Bay Colony. He was born and raised in Salem. His family's Puritan background played an important role in his writings. One of his relatives, John Hathorne was one of the judges in the Salem witch trials. Hawthorne didn't want to be remembered with the same surname as his uncle and added "w" to his surname. He worked as a customs surveyor and left his work to join his fellow transcendentalist author friends, such as Ralph Waldo Emerson. He was also under the influence of the transcendentalist movement and in *The Scarlet Letter*, he reflected this transcendentalist ideology. Under the influence of his Puritan background and transcendentalist ideology, he wrote his famous novel. In *The Scarlet Letter*, he attempted to demonstrate the errors of this religious sect in itself through the sin which is adultery that his main characters Hester Prynne and minister Dimmesdale committed. He was not against Puritanism; nevertheless, he tried to shed a light on its conflicts with the exploration of the dark sides of characters and the harsh treatment of Puritan society. According to Puritans, the illegitimate intercourse that Hester lives with Dimmesdale is a big sin that must be punished. Tassi comments that Hester is willing to create her own prison in her turbulent life in the light of her bright intelligence and extraordinary perspective, with a reference to the dilemmas of the author himself to reach personal freedom in an oppressive society, just like Hester: "At the center of that vortex is Hester, whose unusual qualities of mind and body lead her into a series of prisons from which her creator struggles to free her - and perhaps himself as well" (Tassi, 1998: 23). All kinds of restrictions, such as social, cultural, or psychological that Hester suffers from drive her to voluntary confinement and seclusion as a defense mechanism against strict Puritan beliefs on the one hand, while the author suggests different solutions or alternatives for freedom for such socially isolated characters as Hester and Pearl on the other hand.

Hester is already a threat to Puritan society because she is living alone. Although individualism is restricted among Puritans at that time, Hester is highly individualistic. The first part of the novel is focused on the denigration and humiliation that Hester is exposed to by society, while the second part of the novel is centered on her sanctification and glorification by the same society ironically. Public ignorance about Hester's real character and Hester's secretiveness triggers gossip, slander, and false rumours about Hester and Pearl. While Hawthorne is portraying such a mysterious, controversial character because of her double-edged lifestyle on the one side, he both castigates the actions of the protagonist and manages to arouse sympathy for her on the other side. Many novels had already been set in Puritan New England, and many more followed this setting, "but *The Scarlet Letter* remains the single classic of the group, appealing to tastes of changing generations in different ways; perhaps the most powerful appeal has not changed at all: the remarkable way Hawthorne manages to evoke emotional sympathy for the heroine even when he is condemning her actions" (The Norton Anthology of American Literature, 2003: 583). Transforming from an adulterous, shameful woman into an angelic, compassionate woman, Hester becomes successful in justifying herself and her cause with her good manners astonishingly. When we search for the inspirational story behind this novel, Tassi explicates in a reference to the influence that Anne Hutchinson's life story left on Hawthorne's imagination:

Hester's prototype was also a prisoner. In 1830, Hawthorne published "Mrs. Hutchinson," a sketch describing the first woman in seventeenth-century Boston to defy the male establishment. When Anne Hutchinson refused both to cease public preaching of the Bible and to recant her interpretations of it, she was tried for heresy, convicted, imprisoned, and then banished. Hawthorne's account of her reveals an imagination already at work on the process that would twenty years later transform Hutchinson the heretic into Hester the adulteress. *The Scarlet Letter* gives full expression to the very qualities in Hutchinson that both attracted and repelled Hawthorne: an explosive mix of sexual and intellectual traits that overthrew traditional limits imposed on women (Tassi, 1998: 23).

² Joel Pfister, *The Production of Personal Life: Class, Gender, and the Psychological in Hawthorne's Fiction*. Stanford, CA: Stanford UP, 1991.

As far as feminist and psychoanalytic considerations are concerned throughout the novel, Hawthorne's own life story and his relationship with his mother also have great importance in deciphering the psychological mystery behind his major characters. Leverenz makes a connection between Hawthorne's late mother and the creation of such a lonely, isolated female character named Hester intriguingly:

A psychoanalytic focus on anger and dependence might illuminate Hawthorne's biography here, especially if complemented by a feminist analysis of the polarized sex role expectations so basic to his time. Hawthorne's remarkable empathy with a solitary woman and his fear of an unloving other insinuated into his own psyche, probably have their contradictory sources in his ties to his mother, whose death helped to impel Hester's creation (Leverenz, 1983: 573-4).

The novel focuses on sin and its effects on individuals and society. The Puritans and Puritan elders had no tolerance for sin and immediately punished it. Hester wore a letter on her chest for public shame even though she had the consequence of her sin by her side. She already had Pearl. Throughout the novel Pearl is seen both as a blessing and a curse, being a brilliant yet mischievous child. Hester loves her child so much, but at the same time, she is worried about her. Her behaviour made her mother anxious and contemplate her own sin. "The narrator already has taken some care to assert that Pearl is Hester's hidden nature. She is a classic female double, in terms that Sandra Gilbert and Susan Gubar have made familiar. She embodies the lawless passion and impetuous rages constrained in her mother" (Leverenz, 1983: 561). Hester would always wear her letter and, at the same time, keep her child by her side. Pearl was born from Hester and Reverend Dimmesdale's forbidden love affair; she is a direct result of sin. Sin is something unacceptable by the Puritans so Hester was immediately punished by being jailed and facing public humiliation. Hester wearing the letter was a sign of how ridiculous Puritan punishments were because she was carrying a second signifier of her sin, which was unnecessary to begin with.

The plot establishes incompatible centers of psychological power: Hester's fierce private passion, at once radically independent and voluptuously loving, and Chillingworth's equally private rage to expose, control, and accuse. These centers have surfaced in modern criticism as feminist or psychoanalytic responses to the text. The narrator's voice acts as a safety valve, releasing and containing feelings in socially acceptable ways. His very self-conscious relation to his readers, whom he frequently appeals to and fictionalizes, both abets, displaces, and conceals his story's unresolved tensions (Leverenz, 1983: 553-554).

As a result of her sin, Hester was isolated from the public and started a new life with her daughter. "Pearl's childhood is an extreme instance of the absent father and the over-present mother so basic to American middle-class society, and experienced by Hawthorne in his own life".³ Becky Garibotto touches on the similarities between Hawthorne's mother and Hester Prynne with an emphasis on the lack of a father and the difficulties of being raised by his mother alone:

His mother, Betsey Clarke Manning Hawthorne, was left to raise her three children without her husband, under the supervision of her strict and stern Puritanical in-laws. Perhaps, for although his mother did not conceive her first child, Elizabeth, out of adultery, she did conceive her out of wedlock, which was also severely frowned upon by the Puritans, particularly her husband's family, with whom she resided (Garibotto, 2009:3).

That's why Hawthorne's id grows for his mother, while his superego restrains him from such unacceptable desires. Likewise, Hester Prynne is the ideal mother figure as an affectionate mother in the novel. She is protective of her daughter, Pearl, and her father, Dimmesdale, who is her lover. She is brave enough to conceal the name of her lover despite all social pressures just not to ruin his public respect and prestige, while she objects to all external forces that will influence Pearl negatively. She struggles not to let her daughter be taken away from her. Hester started doing needlework to earn a living. Unlike other Puritan women, Hester raised her child alone and created her own job. What is ironic in itself, was the fact that Hester could handle a business by herself but could not handle her child at all. She would ask "child, what art thou?" as a result of not understanding her daughter's

³ See Chodorow, *The Reproduction of Mothering*; also see the last chapter of David Leverenz, *The Language of Puritan Feeling: An Exploration in Literature, Psychology, and Social History* (New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Press, 1980), pp. 258-71

actions. After all, Pearl was born because Hester could not handle her desires and passion, an uncontrollable side of human nature. Interestingly, a long time before Hawthorne wrote *The Scarlet Letter*, he felt uneasy about something weird in his daughter Una's character that he could not define clearly. In a series of entries, he made in his notebook he recorded Una's daily activities by meditating upon the mysterious aspects of her personality.

Prominent in Hawthorne's description of Una is the confounding of these gender categories: the child's masculine boldness and hardness and unshrinking "comprehension of everything" is amalgamated with tenderness, wisdom, and the finest essence of delicacy. The child appears to him an anomaly, neither male nor female and yet both. She strikes him as not human, in uncanny moments, because she does not conform to the definitions that organize his perceptions of the human. Yet Hawthorne seems incipiently aware of this: he places emphasis on the uneasy play of his perceptions, pointing to the connection between his shifting vision of Una and a disturbance internal to his mind (T. Walter Herbert, Jr., 1988: 285).

Considering this close similarity between Una and Pearl characteristically, we can infer that "Una and The Scarlet Letter both bear witness to the conflicted sexuality inherent in Hawthorne's unfolding conception of Romance" (T. Walter Herbert, Jr., 1988: 287). However, Puritans do not interpret Pearl's mischievous and unmanageable behaviours favourably. They think the world should not struggle on the path to heaven and see sin as corruption and a threat to their society. When Hester is interrogated, she refuses to reveal Dimmesdale's name all the time. The Puritan elders did not question further, but they are still left with their own guesses. Since Puritans love associating everything with spiritual matters their immediate assumption is that Pearl's father is the devil itself. Her incredible intelligence and naughtiness are taken as a sign of her being a child of the devil. Even Hester herself sometimes questions that. She is worried that her child's behavioural pattern and mannerisms are a result of her sin and being an evil force. She always thinks about her sin daily and watches herself in her daughter's eyes, using her as a mirror.

[T]here is something that almost frightens me about the child-I know not whether elfish or angelic, but, at all events, supernatural. She steps so boldly into the midst of everything, shrinks from nothing, has such a comprehension of everything, seems at times to have but little delicacy, and anon shows that she possesses the finest essence of it; now so hard, now so tender; now so perfectly unreasonable, soon again so wise. In short, I now and then catch an aspect of her, in which I cannot believe her to be my own human child, but a spirit strangely mingled with good and evil, haunting the house where I dwell (Hawthorne, American 430-31).

Pearl occasionally and unintentionally gives her mother pain by playing with her letter "A". She is fascinated by it and often embellishes it with leaves and flower petals. She even makes herself a green letter, and asks her mother the meaning of her letter, as she always does but Hester refuses to tell her child for, she is too young to understand. Pearl, without a doubt, has a strong connection with the letter. When Hester removes the letter while talking to Dimmesdale in the forest, Pearl does not recognize her mother and became uneasy. She does not approach her mother until she puts the letter back on. This shows that for Hester, leaving the letter is not an easy job. Denying her sin would be denying a part of herself and the letter's abandonment would be Pearl's abandonment.

Another thing that pushed people into thinking about Pearl's situation is the fact that Pearl was rebellious and unwilling to learn about religion. She declared "I have no Heavenly father" and refused to learn even though Hester tried her best to teach. When the governors asked her about her religion and what she knows she refused to answer although she knew. The town fathers wanted to separate Hester and Pearl with the excuses of Pearl being the child of evil and Hester being unfit for a mother. Hester cannot be separated from Pearl as she cannot be separated from her sin. That was when Dimmesdale interfered, saying Pearl was a blessing and a curse and she was a gift from God. Hester also felt that way. "The narrator veils his ambivalence about Hester's intellectual independence and her passionate desire by reinforcing what Nancy Chodorow has called "the institution of mothering "as the cure for all her ills" (Nancy Chodorow, 1978). While talking to Chillingworth, Hester declared that only God could remove this letter. Pearl was born from sin, but she was her mother's only treasure. As a

solitary, victimized woman Hester can rethink all social relations. However, as a mother, she has to nurture conventional womanhood, in herself as well as her daughter. As Dimmesdale says to John Wilson in chapter 8, the child “was meant, above all things else, to keep the mother’s soul alive” (Hawthorne, 1992: 86). Unlike other Puritan children wearing dresses in drab colours, Pearl was wearing dresses in bright colours such as crimson or scarlet. Just as she embellished her letter with embroidery, Hester embellished her child with beautiful clothes and made her a bright red dress, the same colour as the letter. While they were at the governor’s mansion, Pearl wanted the rose by the window, a flower blossomed in the gloomy garden of the mansion, red with sharp thorns, wild and beautiful, just like Pearl’s nature.

The theme of sin and the nature of evil were often intermingled in the novel. Hester was punished for her sin publicly but there was no evil in Hester and Dimmesdale’s relationship. However, Chillingworth’s schemes were pure evil, which were not punished at all. The narrative issues forth as Chillingworth as well as Hester. Chillingworth’s probing brings out the reader’s powers of psychological detection while Hester’s character encourages feminist responses (Leverenz, 1983: 557). Although she represents Hester’s sin, Pearl is not an evil child unlike what people around her think. She actually protects her mother from evil, when Mistress Hibbins invited Hester to one of her gatherings Hester turned the invitation down, using Pearl as an excuse. When she and her mother were walking in the forest the sun shone on Pearl, because she was an innocent child and had no secrets to hide.

First of all, Hester’s adultery is a punishable sin for Puritan society. For Puritans, people who commit one of the biggest sins must be found and charged publicly. Hester goes through public humiliation by being forced to wear the “A” symbol, which means “adulteress”. Wearing this symbol at all times, she is constantly reminded of her sin. In the beginning, she wears this scarlet letter with pride. Throughout the novel, she wants to repay her sin and feels guilty. Puritan society shames her in the novel but in the end their attitude towards her changes. They see the scarlet letter “A” as “able”, not “adulteress”. Moreover, Hester’s wearing the scarlet letter makes her strong. Because in the novel she has to live with the letter “A” which symbolizes her sin and also her daughter Pearl who is a product of her sin. Living with both of them makes her tough and strong. She becomes an object for the Puritan community. In their eyes, she is not even a person anymore. She is an embodiment of her sin.

With a lushly symbolic self-consciousness, the narrator has established a broad array of sympathies joining feminism, nature, youth, the body, and imaginative life. This associational array opposes patriarchal oppression, which doubly oppresses itself. The narrator’s rhetorical strategies awaken reader expectations as well as sympathies. When Hester walks through the prison door, she will “issue” as the narrative itself, with all the hopes embodied in what is now the reader’s wild red rose (Leverenz, 1983: 557).

Furthermore, we can see the power of silence in the novel. Hester prefers keeping silent about her sin and her daughter’s father, Dimmesdale. The important thing is that she gets her revenge on society by keeping silent. Puritan society does not expect this attitude. Through her silence, she gains power as a separate identity against the community. She owns up to her sin and in silence, she lives with her daughter in an isolated place. Thus, Hester’s self-acceptance makes her powerful and this is what surprises Puritan society because Puritans believed that everyone has sin within themselves, and they have to live for God’s forgiveness for the rest of their lives. Publicly shaming and punishing Hester’s sin makes them feel her sin is worse than theirs. These strict moral codes and values are merciless. Furthermore, Hester’s transformation is evident. For example, when she removes the scarlet letter “A”, from her bosom, she feels free from the Puritan codes of society. She becomes beautiful again. However, when she puts the scarlet letter “A” back with the insistence of her daughter, Pearl, she loses her femininity, and the darkness comes back. She cannot feel free anymore. By wearing it she again becomes that object which signifies the sin of adultery. We can see how Puritan society’s punishment is harsh with Hester’s wearing the scarlet letter. For them, public humiliation is better than death in this case as Hester is going to feel guilty all the time and she will suffer. In this kind of novel, we expect Hester to speak up. It is both fitting and ironic that Hester’s revenge should take a “silent” form: fitting because of Dimmesdale’s own silence; ironic because, as feminist critics have argued, women are customarily “silenced” in male-authored texts in order to be rendered powerless (Leland S. Person, 1989: 470). As Humm notes, the French psychoanalyst and feminist

philosopher, Luce Irigaray's work "revolves around a key question: how can women speak, or even think, in a language which is inherently anti-woman? Irigaray's main aim, therefore, is to change our language structure, vocabulary and forms of representation. What is at stake for Irigaray, unlike Kristeva, is not only the place of feminine subjectivity/sexuality but the ways in which female sexuality might create new forms of knowledge" (Humm, 1994: 104). Likewise, as regards how femininity and masculinity are built in Hester Prynne's and Arthur Dimmesdale's relationship, observing the role reversal between Hester and Arthur is intriguing because Hester's empowerment in society through her good deeds, strong will and character leads to Arthur's moral downfall out of his deteriorating physical and mental health after rejecting to confess his sin. Hester skilfully manages to change her silence to her own advantage. She acts back to the patriarchal society by employing its own strategies and psychological weapons, which is quite startling to Puritan society. "In particular, remaining silent enables her to revenge herself upon the man who cannot or will not acknowledge his relationship with her. Whether or not she intends it, by refusing to name him as her lover she ensures that Dimmesdale will go through seven years of inner torment" (Leland S. Person, 1989: 472). Therefore, in this novel, Hawthorne deliberately makes Hester silent. In this way, her silence becomes the most powerful tool to take revenge on Puritan society. Her owning up to her sin and even modifying the scarlet letter to make it more visible is a rebellious act. In a way, she represents the women at that time which is the 1600s Puritan community. This kind of rebellious attitude shows us what it is like to be a woman in that century with a big sin for the whole society.

As a first step, the whole system of society is to be torn down and built up anew. Then, the very nature of the opposite sex, or its long hereditary habit, which has become like nature, is to be essentially modified, before the woman can be allowed to assume what seems a fair and suitable position. Finally, all other difficulties being obviated, the woman cannot take advantage of these preliminary reforms until she herself shall have undergone an even mightier change; in which, perhaps, the ethereal essence, wherein she has her truest life, will be found to have evaporated (T. Walter Herbert, Jr., 1988: 288).

The Scarlet Letter is highly significant as it reflects the Puritan society's codes clearly. Hawthorne deals with this evil sin and guilt in a psychoanalytic way. We can see how this sin and guilt affect people profoundly. Hawthorne focuses on the evil and bad side of humans because he is a dark romantic. It is so visible that Hester is an extraordinary character in terms of how strong she is and how well she deals with the consequences of her sin. In Chapter XI, entitled "The Interior of a Heart," Chillingworth penetrates into the minister's vital center and becomes "not a spectator only, but a chief actor, in the poor minister's interior world" (Hawthorne, 1992:104). The chapter provides the reader with a view of a heart, as Waggoner would call it, "black, mysterious, dismal, dim, gloomy, shadowy, obscure, and dreary, "a heart choked by hypocrisy and sin. The predominant colours, black and white, suggest Dimmesdale's hypocrisy, and with the description of his nightly vigils white soon disappears from the colour scheme" (Sganlon, 1962: 209). Society was heavily influenced by Puritanism. It was governed by the church, Puritans, and religious leaders who had the upper hand and control over society. They were very intolerant of sin and punishments were harsh and humiliating. Pearl is the representation of Hester's sin. She is a very strange child. She does not play with kids but creates plays in her imagination. She is wise beyond her years. As a baby, she is amazed by the scarlet letter on her mother's bosom and always touches it. Growing up, she is still obsessed with it and throws flowers on it. She does not judge and sees the letter as something to be ashamed of, rather finds it amusing. She even claims that she knows the reason why her mother is wearing it and says it is the same reason as the minister holding his hand over his chest despite the fact that her mother has never told her about its cause.

Another important reason why Pearl represents the scarlet letter is that she rejects authority and does not believe in God despite her mother's attempts. She refuses to have a Heavenly father. This is a rebellion and shows that she is the representation of sin. As an outcome of sin, Pearl is a living symbol of the scarlet letter. Even some call her the devil and say that she is the daughter of the Devil. Pearl is fascinated by the scarlet letter. She writes an "A" on the grass. She even gets angry one time when Hester takes off the letter and tells her to put it back on. Yet again, this act shows that she is the representation of the scarlet letter. She does not forget to remind her mother of it. She does not need to remind it, though because she will be a constant reminder of her mother's sin throughout her life as long as she is alive. Just her existence represents the letter. Since Pearl has a mysterious connection with sin, she is not normal until her father reveals his sin to the public, too. She only turns

into a normal child once the sin is admitted and the process is completed. She wasn't a normal kid until then. She was high-spirited and pretty like her mother. She was innocent and cheerful despite the consequences. She had a high understanding of the things others could not see. She liked nature, which was something Puritans stayed away from. Once she learns who her father is and finds out that her father doesn't reveal his guilt and sin, even rejecting to hold her hand, Pearl gets upset. She does not forgive her father until her father reveals his sin. When Dimmesdale appears in the story, even if unintentionally, his connection with the author is obvious as his description reminds us of the notable portrait of Hawthorne as a young man: "a person of very striking aspect, with a white, lofty, and impending brow, large, brown, melancholy eyes, and a mouth which, unless when he forcibly compressed it, was apt to be tremulous, expressing both nervous sensibility and a vast power of self-restraint" (Hawthorne, 1992:49) (Tassi, 1998: 26). The striking similarity between Dimmesdale and Hawthorne in terms of physical posture and appearance stresses the biographical resemblance between the author and his key character.

Pearl is always a reminder of "sin" and "evil" according to society's beliefs and thoughts. Pearl also represents self-awareness and finding personal identity. It is obvious that she is a guide and hope light for Hester's identity and self-awareness. By realizing what happened after Pearl was born, Hester felt deep guilty feelings and emotions, and once she thinks Pearl is the one who ruined her life. However, later her ideas change because of her motherhood emotions, and perceive that Pearl is the only thing who keeps her alive, and thinks she is the meaning and purpose of her life. She always finds happiness and hope in Pearl and experiences self-realization and self-awareness. Although she and her daughter are considered as "evil" and the "fruit of sin", Hester does not care about it.

Pearl's inhuman nature results from the sin of her parents, so the narrative manifestly asserts, and that sin is rooted in distortions of gender. In the story of Hester and Arthur, a manly woman and a womanly man repair their aberrant characters; they reciprocally enable one another to attain "true" manhood and "true" womanhood, and this fulfilment redeems their child (T. Walter Herbert, Jr., 1988: 288).

Hester did charity work and tried to love others. She thinks she does not care about the Puritan belief system and the community's judgment, which leads to punishment for her. Sometimes she and Pearl go to the forest to relax, far away from judging eyes in nature. By Pearl's existence, Hester understood she did not have to obey or bow before Puritan ministers, Puritan beliefs, and the community who feel pleasure when a sinner confesses his/her sins. Because of all these things we can consider Pearl as the symbol of love, hope, future, and almost all good things which leads to Hester's self-awareness. Pearl also represents inner sight and discrimination. Pearl can analyse and feel what happens around her and her mother. Puritan society can understand there is an evil thing in this girl, who represents the fruit of sin. For example, Pearl can understand that Arthur Dimmesdale is her father although the minister did not confess this fact, yet he was the partner of this sin of adultery. When Chillingworth came to Salem again, Pearl can feel his evil, monster feelings and she always considers him as a monster and Satan because she can feel his inner feelings and ideas with her skill of inner sight. She also feels alone as no one wants her because of people are prejudiced about her and Hester. Her name is "Pearl" because she is really in her shell, and no one reaches her. She has many precious features and skills, but she is a closed box. As regards the same destiny that the mother and daughter share as a result of exposure to social and psychological pressure, Hawthorne highlights their seclusion and also refers to the disturbing effects of the bizarreness in the nature of the daughter upon the mother in the long run: "Mother and daughter stood together in the same circle of seclusion from human society; and in the nature of the child seemed to be perpetuated those unquiet elements that had distracted Hester Prynne before Pearl's birth but had since begun to be soothed away by the softening influences of maternity" (Hawthorne, 1992: 71). Hester only finds comfort thanks to her maternal instinct in this process of upbringing a queer child all alone, who is both secluded and distinguished.

Dimmesdale cannot confess the fact that he is Pearl's illegitimate and biological father. While Hester faces the public's condemnation when she is out of prison, Dimmesdale experiences that pain in every part of his life, especially when he sees something in the church which reminds him of the sin he committed. These stigmatized minds and ideologies lead Hester to a fatal end. Wearing a scarlet letter made Hester more significant and stronger emotionally. Likewise, Pearl is a very crucial character in the novel. At the very beginning of the story,

after the humiliation scene on the scaffold, they are imprisoned, and you can easily realize her attitude towards her mother. She symbolically reflects her mother's emotions, and she is upset. This is the first scene that makes you conscious of her quite rare and special characteristics. She is different from the rest of society. She is often described with "demonic origin" by the townspeople and even Hawthorne himself wants us to believe that she has a "fairy-like" personality. The important point is that she is actually disconnected from society and that's the reason why they define her like that. But in reality, she is deep down inside, and cannot figure out what is grief and sorrow. Furthermore, she is not capable of embracing that fact. She has a quite complex approach to society. Therefore, they always defined her as quite odd and strange throughout the story. Moreover, they always blamed her for being "illegitimate". Pearl also represents the theme of "innocence" in the novel because the way she moves is quite natural and just because of her mother's fault in adultery, she is a part of that guilt throughout the play, society is overwhelmingly negative about her. Pearl is quite a symbolic name because of the idea of reflecting things. Her mother is both blessed and burdened because Pearl is like a treasure to her, but also she is the reason why she lost everything she had. Pearl is a living symbol of sin to society. She comes to the world as a symbol of Hester's sin. She is both a curse and a blessing to Hester. As long as Pearl exists, Hester cannot get rid of her sin, no one forgets her sin. As a result of adultery, Pearl is not exactly loved or wanted. She was always ignored by society like her mother. Even when Hester's punishment for wearing "A" letter has been removed, she continues wearing it. She accepts her sin, which can be regarded as a rebellion against society.

At the beginning of the story, Hester Prynne wears the scarlet letter "A" and silently accepts her sin and her fate. She focuses on her daughter Pearl who was born out of sin. They isolate themselves in a cottage in a forest away from public humiliation. She sews things and cares about her daughter. We can see that at the beginning of the story she has a dull life and silent character. After a while, society allows her to take off the letter "A" that she wears for her sin of adultery, but she prefers not to take it off. Day by day she gets stronger because the letter "A" does not represent adultery anymore. It represents "Able" because she deals with humiliation and society so well. From then her self-reliance enhances in light of her character development. Her self-reliance and mercy led her to help poor, downtrodden, and ill people in society. Her behaviours make society ashamed. Hester takes her revenge on society in her own way. "A" for adultery turns into "A" for "Able" and in the end, A for "Able" turns into "A" for "Angel". Hester Prynne becomes a strong character and an angel in the public eye. Her punishment becomes her strength. The transformation she goes through is not for the worse. She evolves into a better person in most ways. She is independent, she works a lot, and she gives back to the community by helping poor people. Punishment sets her free from her crime. As a woman, who is alienated from society, she has to face all this oppression over her. But as time passes, she helps society with charity and works as a seamstress. "Mutely accepting the conflation of town with narrative values, she must be content with conflating all the traditional female roles: nurse, seamstress, mother, helpmeet, confidante, and tender heart" (Leverenz, 1983: 565). In this way, she reconnects with society. She remains silent and gets inside society and society which then accepts her. She changes her thoughts about her with her powerful stand.

The deconstruction theory asserts that language is not reliable as there might be several meanings for a single signifier. The ambiguities in signifiers affect the number of signified meanings for the same signifier. Deconstruction theory enables readers to draw various meanings and interpretations from the objects and acts of characters as far as changeable character traits are concerned. We cannot fix the meaning of the signifier as regards the symbolic letter "A", identified with the protagonist Hester Prynne. In his book *Using Lacan, Reading Fiction*, James Mellard connects psychoanalysis with Hawthorne by indicating that *The Scarlet Letter* is nearly an example of Lacanian fiction, because of the connections between the letter and identity (Mellard, 1991: 70). The signifier in the letter "A" refers to various signified meanings, such as "adultery", "able" and "angel". Closely related to psychoanalytic theory, Nathaniel Hawthorne deals with the effects of social taboos and constraints on individuals in the expression of repressed feelings, desires, and inward thoughts. He enables readers to go deeper into the complicated minds and psychological disorders of his characters with a focus on their later psychological transformation. Humm points out: "While for Kristeva intertextuality is a characteristic of all texts, Irigaray makes a determined use of intertextuality, ranging across the disciplines of psychoanalysis, philosophy and literature" (Humm, 1994: 104), just as Hawthorne blends literature with psychoanalysis and the politics of gender that profoundly influences his emotional life under the shadow of feminist and misogynist feelings. In

fact, Julia Kristeva and Luce Irigaray, who are prominent names in feminist criticism, envision a linguistic field in which gender divisions can vanish, just as Hawthorne refers to changing gender roles and relations in his time with a critical eye on Puritan gender relations through an ambiguous portrayal of his main characters in *The Scarlet Letter*. Especially the role reversal of Hester and Arthur Dimmesdale in the novel proves this effort shown by Hawthorne who subverts the regular gender divisions, as Hester takes an upright stance and stands up for Arthur, who are physically and emotionally weak.

Throughout the story Hester transforms the meaning of the scarlet letter "A". Hester is never ashamed of it. She sees the letter as a part of herself and she wears it almost all the time. She wears the letter because she believes that taking it off and being ashamed of it would give the Puritan society what they wanted all along. By wearing it, she shows that she has accepted her sins and herself and is strong enough as she does not care much about what other people think. In other words, she is empowered by the letter. Even when it is possible for her to leave Boston and start a new life, she decides to stay because leaving would make her look weak, instead, she stays and helps people transform the meaning of the scarlet letter for the better.

Thanks to these three characters Hester, Dimmesdale and Chillingworth, Hawthorne explains the importance of honesty. Lying to self and society makes one lose his freedom and his strength. The only thing it accomplishes is prolonging misery and suffering. It creates boundaries that suffocate people and sometimes turn people into evil completely, whereas honesty sets one free. Everyone will pay for their sins anyway. But the only hope of salvation lies in honesty. Furthermore, "his characterizations of Hester and Chillingworth bring out Hawthorne's profoundly contradictory affinities with a rebellious, autonomous female psyche and an intrusive male accuser. The narrative's increasing preoccupation with Dimmesdale's guilt both blankets and discovers fearful inward intercourse (Leverenz, 1983: 553).

One of the amazing characteristic features of Hester is that even though she feels ashamed for her adultery, she does not deny it. Unlike Dimmesdale, she accepts her sin and this is quite important for Hester's character development. Hester and Pearl move to an abandoned cottage on Boston's outskirts instead of giving up, Hester stands out for herself and her daughter. She does charity work for the poor and those who are in need. Hester also has a talent for needlework. So, she earns her life by doing needlework. Although she is an outcast in society, townspeople come to her for her needlework. After some time, the scarlet letter "A" on her changes to "able" instead of "adultery". Hester gains her power back in a way. She could have moved somewhere else, but she chooses to stay in Boston. Because she sinned in Boston, she should stay in Boston and try to be better. Hester's silence and handiwork make her a powerful woman. It can be said that some sins or mistakes may lead to better versions of ourselves. Even though she is not the perfect woman for Puritan society, after some time, even the rigid townspeople start to have some kind of affection for her. Here again, the author speaks unambiguously: Hester had once had the gifts to become the new woman, "the destined prophetess." However, she "had long since recognized the impossibility that any mission of divine and mysterious truth should be confided to a woman stained with sin, bowed down with shame, or even burdened with a life-long sorrow" (Baughman, 1967:546).

Analysis of The Notion of Motherhood in *Room*

Emma Donoghue's masterpiece *Room* (2010) is narrated by a five-year-old boy called Jack, who lives in a shed with his mother Ma and as readers, we witness these enslaved victims' voices via Jack's perspective throughout the novel. By looking at that room from his lenses we observe a world that is totally full of his Ma who is captivated, exposed to violent pregnancy, and sexual assaults by a man called Old Nick. *Room* can be analysed from a psychoanalytic perspective based on the repressed feelings and desires of characters and Oedipus's complex and extended breastfeeding in accordance with Freudian psychoanalytic criticism and the Jungian mother archetype will enable us to understand the inner world of human behaviour by conceptualizing Ma's experiences such as her traumas, abuse that she has been exposed to, subjugation of the unconscious, her dreams, the meaning of death (as she has lost her first baby) and her flashbacks to the past. Readers endeavour to discover the facts, details, and messages hidden at the unconscious level regarding the characters' ideas and actions. Besides using the Jungian psychoanalytic theory to examine the mother archetype of Ma, this study will also make use of Jacques Derrida's deconstruction theory. Carl Gustav Jung, one of the founders of

modern psychology indicates that the mother archetype is a part of the collective unconscious of the human race and throughout the centuries we have named them differently as Isis, Gaia, Umay, Cybele (Magna Mater), etc. All these figures represent a personified deification of motherhood, fruitfulness, productivity, creation, and destruction as well.

Considering this psychoanalytic criticism and analysis of characters, it will enable readers to gain insight into the characters' inner world and how their actions mirror their repressed desires and feelings.

In addition to this, Donoghue's childhood traumas greatly impact the characters she has fictionalized as her hidden desires and repressed feelings shape the general frame of her work. The novel is based upon a true story called Fritzl Case (twenty-four years of captivity, rape, and sexual assault of Elizabeth Fritzl resulted in the birth of seven children by her father in Australia) and this appalling story triggered Emma Donoghue to write *Room*. (Fritzl case,2022) As far as feminist and psychoanalytic considerations are concerned throughout the novel, Donoghue's own life story and her relationship with her parents, kids, and society also have great importance in deciphering the psychological mystery behind her major characters.

As the French feminist Luce Irigaray argues in her hypothesis of "sexual difference," which holds that the sexless premise of the subject, or ego, in Modern thought and psychoanalytic theory subconsciously reflects men's interests and perspectives, whereas women are associated with the Other (Mader,2017, para.3). Ma's condition as a captive and Old Nick's behaviour towards her as an object or a material thing ostensibly demonstrates the subconscious of many ill-minded men in society presuming supremacy over women. His systematic rapes deriving from his animalistic instincts and his regarding Ma as a sex object makes her a survivor at the end of the day. In spite of his inhumane, insusceptible approach, Ma resists and fights till the bitter end. The mother's intuition is the sole source of resistance against the torture she faces. As Irigaray asserts 'Woman' is constantly the pejorative term and Ma acts as a microcosm of women and is the voice of the marginalized women in society. Women can understand and empathize with other women as they may be opposed to the same violence and deprivation of rights in a man reigning world. After Ma and Jack have escaped from the room their situation leads to public indignation and the one who can stand strong and become a heart to lean on is again a woman, Ma's mom. Motherhood and its never-ending branches re-join and blossom thanks to the resistance that never faded away and is kept as a precious diamond close to their heart.

Psychoanalytic study of Ma's motherhood in *Room*

The story of Ma and Jack is given throughout the novel by emphasizing the indissoluble bond between a mother and her son. While the reader is diving into the lines, s/he feels the strongest mother-son relationship ever in a profound sense. The child psychiatrist John Bowlby defines the mother-child relationship as "lasting psychological connectedness between human beings" but when you don't have anyone else in your life how could you redefine this terminology? Donoghue in one of the interviews, when asked about the Ma-Jack relationship responds:

Room is a universal story of parenthood and childhood, and in Jack and Ma's relationship I wanted to dramatize the full range of extraordinary emotions parents and children feel for each other: to put mothering in a weird spotlight and test it to its limits. Because it does have limits. Yes, "Room" celebrates mother-love but it also painfully calculates these moments when Ma has to recognize that Jack needs something other than her protection (The Q&A: Emma Donoghue, 2015).

Despite her condition, Ma acts as a supermom and tries to save him from Old Nick like she has saved him in her womb. Carl Jung's (1954) mother archetype describes Ma's devotion as,

Many things arousing devotion or feelings of awe, for instance, the Church, university, city or country, heaven, earth, the woods, the sea or any still waters, matter even, the underworld and the moon, can be mother symbols. The archetype is often associated with things and places standing for fertility and fruitfulness (Donoghue, 2010: 15).

The metaphor of wardrobe is quite praiseworthy which illustrates Ma's high protective instincts: "In Wardrobe, I always try to squeeze my eyes tight and switch off fast, so I don't hear Old Nick come, then I'll wake up and it'll be the morning and I'll be in Bed with Ma having some and everything OK" (Donoghue, 2010: 23). Her sense of protection is so intense that she does not want Old Nick to have a look at Jack's angelic pure face. For Ma, Jack should be saved even from Old Nick's sinful, malevolent, evil looks. She confesses that "I just don't want him looking at you. Even when you were a baby, I always wrapped you up in Blanket before he came in." (p.32) When the disgust she feels for Old Nick clashes with her motherly instinct, she always tries to find a way for protecting her beloved son. Under such circumstances and in a room that is just "measured eleven foot by eleven," the universe for Ma meant Jack and the world for Jack was Ma. For Jack, "In Room, I was safe, and Outside is the scary (219)". In a world called Room and, in a world, where your mom serves as God, Jack becomes an angel, and the rest of the world becomes his hell in which Old Nick acts as Satan.

For Ma, Jack is the only spark of hope, love, and life as she has infinitive, pure love for Jack. She conserves him as her only endowment in life. Jack is an angel for Ma, he is the key to her lifelong prison in life. She never regards him as a child born of rape instead, she thinks he just belongs to her "Jack's nobody's son but mine" (117). In their small room world is not limited to size, because Ma has created an organized, vivacious routine that turns hell into a normal environment for Jack. Despite the suffocating atmosphere that they are confined to, Jack thinks that Ma beautifies everything she touches. She tries to raise him as an intellectual boy and in order to achieve it, she schedules proper programs for him regarding workouts, storytelling, reading, watching TV, etc. She teaches him like a real teacher when we consider the age when she was captivated, it also gives us information about Ma's own talent and brilliance. She teaches Jack how to read when he is 4, he could read the text on TV and on cereal boxes. They create phenomenon figures like Pyramids from cereal boxes. He can count and measure what Ma asks him to do. She keeps teaching Jack some other knowledge as if she taught at elementary school and while she is teaching, she uses various kinds of illustrations, demonstrations, and tales like *The Runaway Bunny*, *The Little Mermaid*, *Jack, and the Beanstalk*, *The Count of Monte Cristo*, and *Alice in Wonderland*. Remarkably all these stories are told for a specific purpose. The choices are made consciously and tailored to the needs of Jack and are used to lead and direct his decisions. As psychoanalyst Julia Kristeva argues, "individual subjectivity is constructed in a mothering relationship" and "children have an all-encompassing relationship with the mother achieved through gestures, aural and vocal rhythms, and repetitive patterns" (Humm, 1994:100). These, meticulously chosen repetitive stories through which she conveys the message in her mind, Ma also strengthens the bonds between her and Jack. They weld the mother and son together and create an indissoluble bond among them.

To spend some time, they have a trampoline, hopscotch, egg snake, and orchestra, and by using these activities she tries to create a wonderland for Jack. Emma Donoghue is pushing the limits of motherhood with the character she has created; a wo/man who can act both as a mom, dad, teacher, friend, and anyone her son needs. Actually, she is a lesbian mother who has adopted 2 kids with her partner, and by underlying the different roles of mothers from Ma's perspective in a proper way, the readers are given the message that a mother does not need a man while she is raising her kid. It is also implied that a woman can play different roles in life successfully, but men are there just for captivating, insulting, raping, and tripping them up.

To Sigmund Freud (1963), the mother can be described as the child's most important love object, and she can be regarded as the most responsible person for the child's best possible development. He argued that in the early years of the infant's life, the relationship with the mother is close. In Freudian psychoanalysis, when the child is between 0-and 2 years in the very early stages of his life his desires are oriented toward his mouth and lips that accept food and mainly his mother's breast which can be transported to autoerotic objects. As a result of it, his mother becomes his first love object. For the Oedipus complex, we can say that when he first realizes his father's presence, he tries to identify himself with him as Lacan mentions in his mirror stage. On the other hand, his sexual desires charge his mother so that he becomes possessive of his mother and wants to get rid of his father's existence. Generally, Oedipus complex plays out throughout the following 2 phases of childhood. When the children become 2-3 years old the oral phase enters the sadistic anal phase. According to Freud,

This phase was roughly coterminous with a new auto-erotic object: the rectal orifice (hence, the term “sadistic-anal phase”). The child’s pleasure in defecation is connected to his or her pleasure in creating something of his or her own, a pleasure that for women is later transferred to childbearing (Felluga, 2011).

During the phallic stage of boys, aged between 3 and 6, they become sexually attached to their mothers. Extended breastfeeding is another issue that has to be raised. In the novel it is given in the following lines;

“Can I have some?” I ask.

“In a minute,” says Ma, “when they’re gone.”

Grandma asks, “What does he want?”

“It’s OK.”

“I can call the nurse.”

Ma shakes her head. “He means breastfeeding.”

Grandma stares at her. “You don’t mean to say you’re still—”

“There was no reason to stop” (p.162).

Freudian psychology claims that breastfeeding is one of the most vital things for an infant in his oral stage (0-2 years), which lasts roughly from birth to 18 months. However, Ma’s extended breastfeeding of Jack symbolizes something else as it is not a normal case for a boy who is 5. As Ma tries to save him from Old Nick and all the other harm coming from ‘his father’ she does not like to cut the strongest mom-son ties off with him by stopping breastfeeding. And when she is breastfeeding him, this activity decreases the stress hormones and relieves the boy. From Ma’s perspective stopping this is losing their connection somehow and for experts, this extended breastfeeding is generally derived from mothers’ excessive addiction to their kids, not vice versa. As mothers act like control mechanisms in the relationships, they have the choice of stopping breastfeeding but when they are also in need of compassion, love, and physical touch, they can’t ensure secure attachment for their kids, unfortunately. As the American critic, Nancy Chodorow argues that gender identity is shaped by the infant’s relationship to the mother, with boys becoming men through being ‘not-the-mother’ and girls becoming women through ‘reproducing mothering’ (Humm, 1994:124). Jack does not have a proper father figure in his life, he does not even call him da even though Old Nick is his biological father. For Jack, the world revolves around his Ma and this phenomenon is valid for Ma as well. He thinks she is “everything” to him. When they have their escape plan Jack wants to carry something which is a part of Ma and puts her bad tooth into his socks and expresses his feelings when he is in the rug;

I am Prince Robot Super Jacker Jack Mr. Five, I don’t move. Are you there,

Tooth? I can’t feel you but you must be in my sock, at the side. You’re a bit of

Ma, a little bit of Ma’s dead spit riding along with me (Donoghue, 2010:105).

Having such a powerful relationship between Jack and Ma is exceedingly rare but when we think of the traumatic events that they have lived we give credit to their deep connection. Ma keeps him in the Wardrobe and does not let Old Nick see him and the first time she lets him touch Jack, she covers him with thick clothes and wraps him in a rug. Her protection level is so high that even Old Nick’s eyes are not allowed to see him, or his hands are not given permission to touch his angelic pure body. Having a son who serves as the sole light source on earth, Ma regards Jack as her everything he is the ikigai for her. Their bond is so powerful that while Ma is talking to her father, she expresses her feelings like:

“He’s the world to me,” she says.

Her Dad? No, I think, the he is me.

“Of course, it’s only natural” (p.171).

She rejects even the existence of Old Nick and does not want to accept his being the biological father of Jack. She wants to purify Jack's existence by denying Old Nick. In contrast to her father, Ma chooses to believe in Jack's not being an illegitimate child but a human being like Jesus who was born without a father. Being exposed to both physical and psychological violence, rape, hunger, and cold, Ma has tried to save not her own body and psychology but Jack's. All the qualities that arouse the feeling of awe lump together and create the figure called Ma. Her endeavour to survive in a box-like room and try to convert that into a playground, school, restaurant, cinema, and home for her beloved son is a praiseworthy mindset.

There is no real 'father' figure. Instead, Jack calls him Old Nick and in his mind, Old Nick is the other of the house. His approach to Ma is unbearable thing for Jack. Once he says: "I am going to kick Old Nick till I break his butt. I'll zap Door open with Remote and whiz into Outside Space and get everything at the real stores and bring it back to Ma" (Donoghue, 2010: 77). With Ma's appropriate descriptions, words, stories, and tales contribute a lot to the ongoing scheme. Ma's fantasy world has two citizens who are intertwined tight.

Life is not a bed of roses for many people, but Jack is the only reality for Ma. Jack has never seen the outside world but small the hut, and in order to protect him from "reality" she should create a fantasy world up to the nines for him with her whole existence. Moreover, Ma's relationship with Jack is always by far different, special compared to the ordinary mom-and-son relationship. Although he was exposed to unbearable levels of stress in the first 5 years of Jack's life, Ma tried to give extra touches to him with her love and trust. For Ma, Jack is a way of freedom because she knows that both their physical and psychological captivity will end thanks to Jack who has been raised with hope, and optimism. Raising such a fragile boy shows us how naive, and well-natured person Ma is, but like a sparrow, she believes that he can fly to freedom. Time is a journey for all of us and every day is a God-given gift but as a raped, captivated mother, escaping from the shed in which she has spent many cursed years, and lost a baby, means rebirth. Ma regards Jack as a key to liberty, she gave birth to Jack and now it is Jack's turn to give life to both. After their physical escape, their real birth is awaiting its turn silently. They suffer from freedom pains in the grandmom's house. Unfortunately, Ma whose body has experienced different pains and been subjected to violence, hunger, rape, and the grief of losing a baby makes her life a misery.

Since Joy and Jack are having extremities both in the Room and in the Outer space, Ma cannot handle these, so she falls into a depressive state ultimately. As a result of the traumatic experiences she has, Ma overdoses on her medication. Her id forces her to act in that way but when we think of Ma's presentation throughout the book, we know that she is a figure of an angel and as a reader, we can't accept her action against her superego. We all realize that she is overwhelmed by the traumas she has and the expectation of the public as well but as Ma is purified by her mother's identity, she knows that life is worth living for Jack. Her being serves as 'everything' for Jack, her approach is always full of guidance and in this case, the reverse cannot be accepted either. She expresses her regret by saying "I was tired, I made a mistake" (p.348). With these sentences we witness Donoghue's understanding of being parents they may lose their energy, faith, and belief in their lives but the sole thing they should keep in mind is not the society, the public, or others but their kids. The agreement between her ego and superego keeps our angel from long-term depression, by thinking about the responsibility she has, Ma recovers as soon as possible and continues her ultimate mission of being a perfect role model for her son and a praiseworthy mom with all the morals a mom can ever have. Apart from your own id, your kid becomes your ego and your sole priority in life, and this message is conveyed in a splendid way.

Another point in Ma's understanding of motherhood is questioning the real form of freedom that she can give to her son: is it just running outside in the backyard of grandma freely or expressing yourself without thinking about anyone else's concerns? As Donoghue (2011) expresses in one of her interviews she would "like to focus on different forms of freedom". By creating a multidimensional mother figure, she prepares the readers for the next level in motherhood, and apart from all the traumatic cases, she suffers from, Ma tries to give wings to her beloved one ignoring her memory disturbances, and the pendulum of her psychological state. Not just by raising the kid with all the stuff she has, but she also ignites the fire of universal values, ideals, and principles in his heart and this belief creates the infrastructure of the standpoint in Ma's life. Besides being a perfect example of a mother archetype Ma is also a complete, typical animus archetype of Jung who described the animus as the unconscious masculine side of a woman.

Conclusion

As an overview, Hester wore the scarlet letter as a symbol of her sin bravely and raised her child with pride as a compassionate mother. She was not ashamed as she believed in the innocence of love and defended her own cause without any doubt or hesitation. Pearl was the living embodiment of the letter, that is, her sin and as the letter lost its meaning, Pearl grew up to be a beautiful woman with a normal life. The letter remained as "Able" rather than "Adulteress" and Pearl remained as nothing but a blessing for her mother. Hester's public shame and humiliation transform her into a strong woman. She challenges the doctrines of Puritan society, and she gives a new perspective on women to townspeople. Instead of evading her shame and sin, she accepts it. Hester changes the meaning of the scarlet letter "A"'s meaning. It is not adultery for her. Even after leaving Boston with Pearl at the end of the book, she comes back to Boston again and she wears the scarlet letter "A" all the time. It can be said that Hester also tries to change the Puritan mind by standing up for herself and keeping the scarlet letter "A". The fact that Hester and Dimmesdale sinned together shows the error in Puritan society. Even one of the most respected men of the town sinned. Despite every public humiliation Hester did not give up and turned into a strong woman. She shows that not every sin leads to weakness. It can make us strong. "Hester's life has been a motherly survival among imprisoned possibilities" (Leverenz, 1983: 566). Further, Leverenz indicates

Yet here, nine chapters earlier, she resolves to rescue her self-absorbed lover. In part, the narrator advocates a maternal sympathy that can subdue Hester for her own good. More deeply, by both investigating and identifying with the victim, the narrator encourages a Chillingworth-like interpretive mode that intensifies punitive perceptions of guilt, on all sides. In its latest form, this mode has become psychoanalytic detection of the Chillingworth-Dimmesdale relation (Leverenz, 1983: 568).

In *The Scarlet Letter*, "each of the lovers bears traits associated with the opposite sex, and the author has identified himself with both of them" (Tassi, 1998: 27). Hester plays the role of a man in her relationship with Dimmesdale as she is stronger than him physically and emotionally. She encourages him and promises to help Dimmesdale to get rid of Chillingworth's evil machinations. When Hester, Pearl, and Dimmesdale come together in the forest, which has a kind and sympathetic heart in contrast to strict Puritans, they are confronted with their conscience directly, far away from the biased looks of Puritan society. They feel comfortable in the forest as they relate so well with nature rather than society. One night Dimmesdale holds hands with Hester and Pearl and stands on the scaffold just to make himself feel better without confessing his wrongdoing. He desires to be punished for his sin and freed from his guilt, but he cannot reveal his sin. Sganlon comments

If Waggoner sees the forest scene as an extended image of the secret and guilty heart, one may be justified in viewing the final scaffold scene as an extended image of the sympathetic: it takes place in the open, in daylight, in the vital center of the community, and some "highly respectable witnesses" indicate sympathy by choosing to regard the minister's last words as an attempt to make the manner of his death a parable, in order to impress on his admirers the mighty and mournful lesson, that, in the view of Infinite Purity, we are sinners all alike (Sganlon, 1962: 294).

Presenting a gloomy atmosphere as regards human affairs as an anti-transcendentalist, Hawthorne believed that evil was a domineering force among societies all over the world. After Hester's ignominy is founded at the beginning of the novel, Hawthorne concentrates on the secluded struggle of Hester and Pearl in the community to demonstrate how Hester's transformation was in charge of the downfall of Dimmesdale and Chillingworth. Pearl's moody and mischievous behaviours confuse Hester as a mother considering that she was born out of sin and depicted as the "imp of evil", which makes her an outcast of society. Strong-willed and steadfast, Hester conceals the identity of Pearl's father with a maternal instinct and Hawthorne tends to bring to light the destructive effects of sin, revenge, and guilt over the four main characters. Hester would like to stay in Boston as the scene of her crime and punishment even if she was exposed to humiliation and punishment as an outcast. Hester's love for Dimmesdale makes her secretive just to protect his public image and position. The moral of the novel is that individuals should learn to forgive their worst features and to tolerate other people's undesirable traits as one part of their identity by giving them a chance to ameliorate themselves. Furthermore, it is really difficult for Hester to feel the real bond between herself and the clergyman who changes into a weaker man

physically and emotionally after seven years of remoteness: “thus much of woman was there in Hester, that she could scarcely forgive him [. . .] for being able so completely to withdraw himself from their mutual world; while she groped darkly, and stretched forth her cold hands, and found him not” (Hawthorne, 1992:180).

Even if most Puritan women seem to be self-righteous in judging Hester Prynne’s sin and discussing her wrongdoing, Hester is aware of the fact that nobody is completely sinless/innocent, and she starts to contemplate the hidden sin of other people. She is offended by the viciousness of her Puritan judges and persecutors inwardly. Hester’s elaborate embroidery of a scarlet letter A on her dress is actually an expression of her psychology that reflects her pride rather than ignominy or disgrace for her sin. The unsympathetic Puritan crowd leads her into a scaffold for punishment. She is condemned to wear this pang of shame in her heart forever. When she starts her modest life as a seamstress after being released from prison, she finds an opportunity to reflect on her sin morally and lives neutrally. In fact, Hester is strengthened by the scarlet letter ‘A’ despite the depravity of condemnation by Puritans. In this mother-daughter relationship, the child Pearl has all the same characteristics as her mother. Like Hester, she is passionate, moody, and defiant in nature. As the reincarnation or a living version of the scarlet letter, Pearl is associated with rebelliousness out of her impish qualities. She is very well aware of her difference from others. Pearl’s disrespect for authority and love of mischief is a reminder of her sin for Hester. If we scrutinize Hawthorne’s philosophy on forgiveness and punishment, it is deduced from the moral of the novel that sins of passion are more pardonable than intentional evil deeds or actions of malice committed by individuals of the same society. At the end of the novel, Chillingworth is marked as the worst sinner. The author presents an optimistic viewpoint for his characters to get rid of earthly persecution. Love can emerge and flourish only with the revelation of the truth. Sganlon refers to the symbolic importance of the scaffold throughout the novel:

If the human heart and the scaffold are referred to as sanctified or consecrated, it may not be unreasonable to regard them as related to one another. The sanctified heart indicates the worth Hawthorne attaches to the individual; the scaffold interpreted as the heart of the community suggests the possibilities of society. Society, as is apparent in the first scaffold scene, can have as stern an exterior as the scaffold itself, but as the final scene demonstrates, beneath the sternness, mankind has a heart that can sympathize (Sganlon, 1962: 204).

To conclude, through a psychoanalytical lens *Room* is a novel that allows the reader to read a piece of work that was narrated by a 5-year-old boy with Oedipus syndrome and a mother who is sometimes stuck with her id and superego. To admit that we have a journey to the author’s mind, psychosis, dreams, and the reflection against the Fritzl case as well in the novel. Donoghue creates a perfect mother image who tries to choose the moral, suitable way under any circumstances that reflects her own mother’s understanding and transmits her philosophy to the reader as a lesbian mom who adopts her kids in her private life. From the very beginning to the end the author Emma Donoghue questions the distorted patriarchal understanding of the cliché women archetypes in the modern era. By attributing selective roles to Ma, she demonstrates to the reader how a woman can include all those praiseworthy qualifications even in such a traumatic, painful, and stressful environment. Ma’s dedication to Jack and her struggle for him the best is given ostensibly throughout the novel. By not naming her Donoghue gives her readers a message all those mothers or call them mothers live their lives for their most beloved ones; their kids while they are fighting for their existence as well so that names are not essential but their struggle and willpower. They may have pressure; they cannot control their id but at the end of the day their common sense overcomes all the problems outside, and they judiciously choose the right thing to do for their kids and themselves. Being captured in a tiny room, being raped, abducted, and insulted for years never stops her from fulfilling her responsibilities. She is called Ma, she is not even given any proper name, but she represents all the moms who strive for their kids’ well-being under any circumstances. Donoghue shows the reader those strong women who raise their kids without a proper father figure, create their kids’ heaven out of hell, and teach them how to survive like a bird teaching its nestling how to fly and hunt by using Ma as a spokesman. All mothers starting from the womb give their oxygen, blood, hope, days, nights, tears, and life shortly their all to their kids because the umbilical cord is cut but the love bond remains invisible between the two hearts. With heart beatings of both, that tie gets stronger and deeper, in real life you can feel it but you can’t touch it however Donoghue made the reader senses it with five senses solidly and in the hands of such a brave

author like Donoghue, the novel has transformed into a masterpiece that demonstrates the strong bond of the mom-son relationship against a substantial amount of terror and trouble in the cage called life.

REFERENCES

- Baughman, Ernest W. (1967). "Public Confession and The Scarlet Letter". *The New England Quarterly*, Vol. 40, No. 4, pp. 532-550.
- Baym, Nina (1976). *The Shape of Hawthorne's Career*. Ithaca: Cornell Univ. Press.
- Bowlby, J. (1969/1982). "Attachment and Loss", Vol. 1: *Attachment*. New York: Basic Books.
- Chodorow, Nancy (1978). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* (Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.
- Crews, Frederick C. (1966). *The Sins of the Fathers: Hawthorne's Psychological Themes*, New York: Oxford Univ. Press, pp. 136-53.
- Donoghue, Emma. Interview. The Q&A: Emma Donoghue, Author. *The Economist*. More Intelligent Life, 17 November 2010. Web. 22 December 2015.
- Donoghue, Emma. (2010). *Room*. USA: Little, Brown and Company.
- Felluga, Dino. (2016). "Modules on Freud: On Psychosexual Development". *Introductory Guide to Critical Theory*. West Lafayette, Indiana: Purdue University College of Liberal Arts.
- Freud, Sigmund (1920). *A General Introduction to Psychoanalysis*. New York: Horace Liveright., (1963) 'Femininity', *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*, Norton, NY, (c.1935), p. 129.
- Freud, Sigmund (1933). *Psychoanalytic Theory*. The United States of America.
- Fritzl case. (2022, October 19). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Fritzl_case
- Garibotto, Becky (2009, April). "Atoning for the Past, Writing for the Future". An Analysis of Nathaniel Hawthorne's *The Scarlet Letter*. Senior Project, Christiana Zwarg, Web. pp. 2-29. <http://triceratops.brynmawr.edu>.
- Hawthorne, Nathaniel. *The American Notebooks*. Ed. Claude M. Simpson. Vol. 8 of Hawthorne, Centenary Edition.
- Hawthorne, Nathaniel (1992). *The Scarlet Letter*. London: Wordsworth Classics.
- Humm, Maggie. (1994). *A Reader's Guide to Contemporary Feminist Literary Criticism*. New York; London: Harvester Wheatsheaf.
- Irwin, *American Hieroglyphics*, pp. 239-84.
- Jung, C. G., Read, H., Fordham, M., Adler, G., Ress, L., Forryan, B., & Glover, J. M. (1969). *The collected works of C.G. Jung: The archetypes and the collective unconscious*.
- Lacan, Jacques (1977). *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. The Seminar of Jacques Lacan: Book XI*. Ed. Jacques A. Miller, Trans. Alan Sheridan. New York: W. W. Norton & Company.
- Leland S. Person, Jr. (1989). "Hester's Revenge: The Power of Silence in *The Scarlet Letter*". *Nineteenth-Century Literature*, Vol. 43, No. 4, pp. 465-483.
- Leverenz, David (1980). *The Language of Puritan Feeling: An Exploration in Literature, Psychology, and Social History* (New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Press, pp. 258-71.
- Mader, M. Beth (2017, June 16). *Luce Irigaray*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Luce-Irigaray>
- Mellard, James M. (1991). *Using Lacan, Reading Fiction*. Urbana: University of Illinois Press.
- Sganlon, Lawrence E. (1962). "The Heart of *The Scarlet Letter*". *Texas Studies in Literature and Language*, Summer 1962, Vol. 4, No. 2, pp. 198-213.
- Simon O. Lesser (1957), *Fiction and the Unconscious*, Boston, pp. 297, 15.
- Skura, Meredith Anne (1981). *The Literary Use of the Psychoanalytic Process*. New Haven, Conn.
- Tassi, Nina (1998). "Hester's Prisons: Sex, Intellect, and Gender in "*The Scarlet Letter*"". *CEA Critic*, Vol. 60, No. 3, pp. 23-36.

T. Walter Herbert, Jr. (1988). "Nathaniel Hawthorne, Una Hawthorne, and The Scarlet Letter: Interactive Selfhoods and the Cultural Construction of Gender". *PMLA*, May, 1988, Vol. 103, No. 3, pp. 285-297.

Waggoner, Hyatt H. (1955). *Hawthorne: A Critical Study*. Cambridge: Massachusetts, pp. 136,135,134.

<https://www.readersdigest.co.uk/culture/film-tv/film-review-room-home-and-hell>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.11.2022 ✓Accepted/Kabul:23.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1198323

Research Article/Araştırma Makalesi

Kortunay, N. (2023). "Turkish Universities' Use of Twitter: A Content Analysis", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 267-279.

TURKISH UNIVERSITIES' USE OF TWITTER: A CONTENT ANALYSIS

Nevin KORTUNAY*

Abstract

Universities have become to use social media for various reasons. These are marketing, communicating with their students, and for supporting education facilities. The aim of this study is to analyse the usage of Twitter by universities in Turkey from a marketing perspective. Official Twitter accounts of 40 universities (20 of them are state universities, 20 of them are foundation universities) analysed by Nvivo 11 for the study. Qualitative data was collected for six months. These tweets were categorised under defined groups. Also the content of social media conversations and the interactivity of Twitter usage were analysed. Findings show that the ratio of promotional tweets is higher when compared to other groups reveals that Twitter accounts of universities were mostly used for marketing and branding. Another result is 40% of both state and foundation universities are qualified for active category.

Keywords: *Universities, Marketing, Social Media, Twitter.*

TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTELERİN TWITTER KULLANIMI: BİR İÇERİK ANALİZİ

Öz

Üniversiteler sosyal medyayı, mevcut öğrencilerle etkileşim, pazarlama, öğrenme ve öğretimi destekleme gibi farklı konularda kullanmaktadırlar. Bu çalışma Türkiye'deki üniversitelerin Twitter kullanımını pazarlama perspektifinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma için 40 üniversitenin (20 vakıf ve 20 devlet üniversitesi) Twitter hesabı incelenmiş ve 6 ay süreli veri ele alınmıştır. İncelenen paylaşımlar belirlenen kategoriler altında gruplandırılmıştır. Ayrıca sosyal medya paylaşımlarının içeriği ve sosyal medya kullanımlarının aktiflik düzeyi de incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda tanıtıma yönelik paylaşımların diğer kategorilerden fazla olduğu görülmüştür. Bu da Twitter'ın üniversitelerce genelde pazarlama ve markalama için kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca üniversitelerin %40'ının Twitter'ı aktif bir biçimde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Üniversiteler, Pazarlama, Sosyal Medya, Twitter.*

* Asst. Prof. Pamukkale University, Faculty of Communication, DENİZLİ.
e-mail:nkortunay@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1402-1446>)

1. INTRODUCTION

For a very long time universities were operating their actions in a supply-side market, having limited and usually one way communication efforts and had offerings to students who could meet their prescribed entry criterias (Alexa, et al., 2012:1).

Technological instruments have developed by recent years and cause great change in the concerns of companies from traditional to technological ways. As many other sectors higher education sector has also affected from this change (Salem, 2020:192). And it forced them to rethink their marketing efforts. This change also caused many challenges for universities. There is a great pressure on them to *“provide high quality education, being a well-established university, having high enrollment numbers, improve their competitive position, having well-designed academic programs, and having a strong financial position”* (Çetin, 2004:57-58). They have transformed themselves into market oriented institutions and started to apply corporate-like branding techniques (Williams&Omar, 2013).

Universities have started to realize social media and it's potential power whenever they are using it as an instrument of their marketing facilities (Ashley and Tuten, 2015:16) and there are many different purposes for having social media accounts as branding tools (Kittle and Ciba, 1999; Rolfe, 2003); communicating with current students (Salomon, 2013); and to support education facilities (Moran et al., 2011; Salomon, 2013).

One of the mostly used social media platform is Twitter by individuals and organisations (Culnan et. al, 2010:245). Twitter is a real time network that allows users for sharing information by public or private messages. (Watars& Jamal, 2011:321). Twitter with a succinct communication method and widespread usage has become a useful vehicle for educational institutions (Salem, 2020:193). By 2013 universities in US and UK have a Twitter account. And by 2009 universities in Turkey have a Twitter account. There is serious need to analyse the usage of social media by universities and the aim of this study is to explore the usage of Twitter by universities in Turkey.

2. SOCIAL MEDIA AND MARKETING

Social media is a platform which combines Web 2.0 technology with a content generated by the user (Kaplan and Haenlein, 2010:62). Social media is an important way for brands by including online channels for sharing and participating a huge amount of activities (Ashley and Tuten, 2009:94). It can be acceptable social media makes it possible to create new identities, share their content, meet other people or join new groups (Kietzmann et al. 2011:243-247). It can be said that the main characteristics of all social media applications is 'mass socialization' because there are collective actions instead of individual users (Shirky, 2008).

It can be said that social media is a hybrid element of the promotion mix because companies communicate with their customers and also customers communicate with each other by using social media. These platforms have transformed the passive roles of consumers into interactive form where consumers are simultaneously the initiators and recipients of information exchanges. And this communication which is between consumers is outside companies' direct control in the means of content, timing, and frequency. But managers have to learn how to shape this consumer interaction in the frame of companies' goals. They can achieve this by using different social media platforms (Magold&Faulds, 2009:357).

For many marketing activities social media can be seen as an instrument. Some of these activities are customer service, customer relationship management, marketing research, lead generation, and branding (Ashley, Tuten, 2015:15). In the 21st century there is a huge amount of internet-based messages transmitted through this media. And these messages have become the main factor affecting consumer behavior (Mangold&Faulds, 2009:358).

3. SOCIAL MEDIA IN HIGHER EDUCATION

In recent years the competition for higher education has been strengthened by the increasing number of universities inside especially foundation universities and also by foreign universities because of online environment (Makrydakakis:22, Digital Darwinism: Digital transformation, marketing and public higher in Greece) and also high expectations of current and potential students (Alexa et al., 2012:3).

These changes caused universities to have many challenges in their facilities. There is a great pressure on them about being a well-established university, having high enrollment numbers, improve their competitive position, having well-designed academic programs, and having a strong financial position (Çetin, 2004:57-58). And also all these factors have begun to force the administrators of universities behave like a business and develop market oriented strategies (Alexa, et al., 2018:1). Paralel to this, increasing levels of public scrutiny make it compulsory to impose marketing techniques for versatile advantages for their universities (Çetin, 2004:58). And the process of managing their images became an important issue for both researchers and administrators (Hayes, 1993:424).

Higher education institutions need effective marketing strategies to define their audience, defining their needs correctly and having an interactive communication with them (Laurer, as cited in Alexa, et al., 2012). The audience of higher education institutions are: students, their parents, university staff, donors, financial supporters, and public. Also there is a need to classify the students as existing students, alumni, students who are graduated from high-schools, and international students to achieve their aims. Because all of them have different needs and expectations (Alexa, et al., 2012:2).

Marketing plays a very important role for universities to succeed in changing environment as any other organizations (Alexa, et al., 2012:2). Universities are beginning to take part in social media and realizing it's advantages when they are using it as a part of their marketing facilities (Reuben, 2008:1).

Social media may serve as an instrument for many marketing activities (Ashley and Tuten, 2015:16) and universities have social media accounts for different purposes as branding tools (Kittle and Ciba, 1999); communicating with their students (2012; Salomon, 2013); and to support education facilities (Salomon, 2013; Moran et al., 2011;).

Examples of social media instruments are Facebook, Twitter, YouTube, LinkedIn, Instagram, and Pinterest. The popularity of Instagram and Snapchat is increased because those are predominantly image-based, because the dominant visual form of the 2010s' is social media image (Hochman, 2014:1).

Based on the importance of social media use in higher education there are some evaluations for this usage made by different organizations. One of them is a rating created by uniRank¹. The aim of this ranking is to provide a popularity index for each university in different social media platforms based on the total number of followers. Ranking does not include evaluation of universities, program quality education, and levels of academic services. According to 2021 Twitter University Ranking for the top 200 higher education institutions on Twitter (<https://www.4icu.org/top-universities-twitter/> access: 14.05.2022), six state universities which are included in this study, are in the list.

Most universities in UK and US have started to have a Twitter profile by 2013 (Parr, 2014) but most of these universities did not have an Instagram profile by 2016 (Stuart et al., 2017). In Turkey universities had a Twitter account by 2009.

Also, one of the mostly preferred social media tool by organisations is Twitter (twitter.com) (Culnan et al, 2010:245). Twitter is an online social network platform which enables users to send short messages with 280 characters which are called tweets. Twitter currently ranks as one of the mostly preferred social networks worldwide based on active users according to recent social media industry figures. (<https://www.statista.com/topics/737/twitter/#dossierKeyfigures>).

According to social media data Twitter usage ratio is becoming higher for live-tweet happenings -during events- e.g.sports events. These tweets have become a popular way for consumers to communicate online with other consumers and by this way they share their ideas or comments. The importance of using Twitter in politics have been also increasing. Many elected representatives, governments, and government bodies have official Twitter accounts and use it for making announcements and engage with their audience (<https://www.statista.com/topics/737/twitter/#dossierKeyfigures>). Live-tweeting posts are also useful for universities, they use Twitter for posting tweets from a live event like sport facilities, university games, etc. (Bélanger, et al., 2014:23).

¹ uniRank™ is the leading international higher education directory and search engine featuring reviews and rankings of over 14,000 officially recognized Universities and Colleges in 200 countries (<https://www.4icu.org/about/>, access: 14.05.2022).

Daily active users of Twitter is 217 million (Twitter, 2022). The first three leading countries are the USA, Japan, and India and users' numbers are 77,75 million, 58,2 million, and 24,45 million, respectively. And in Turkey daily active users are 16,25 million. The distribution of Twitter users worldwide by age group is 6,6% between ages 13-17; 17,1% between ages 18-24; 38,5% between ages 25-34 (by the date 21/02/2022). User numbers for Twitter is increasing and the mostly using group is between ages 18-24 and 25-34. (<https://www.omnicoreagency.com/twitter-statistics/>). The main target of higher education institutions –university students- are in this group.

By social media, companies can reach global accesibility and by this way they can use it for institutional branding (Constantinides&Zinck Stagno, 2011). According to the study of Conole and Alevizou (2010) Twitter is generally used for sharing opinion, sharing information, personal promotion, public relations, and marketing (broadcasting); sharing ideas, information and commentary, opinion sharing about events; backchannels for conferences or events; crowd- sourcing of news and evidence from the ground and for researching and gathering information (Which Image Types do Universities Tweet?, Stuart, https://wlv.openrepository.com/bitstream/handle/2436/622500/Stuart_et_al_Which_image_types_do_universities_tweet.pdf?sequence=3&isAllowed=y).

Over recent years having social media profiles became a big importance for universities because their main audience-students "*know nothing other than a life with the internet*" (Selwyn, 2012:2), and therefore it can be said that participation in social media is an obligation now for communicating with their audience and having a visual identity (Peranginangin and Alamsyah, 2015). Bélanger et al. (2014) found that universities are three times more active on Twitter than Facebook with a sample of all Canadian universities. And according to their Twitter usage, 36% of them are very active. One of the reasons for the usage of Twitter more than Facebook is Twitter posts are limited to 280 characters, which is very useful for live feeds. For example, one university tweeted "*Getting ready for XYZ conversations, follow along with [#event name]*" (Bélanger et al., 2014:23). The other factor for more tweets is the ease of communicating with universities for different user groups. On Twitter the user can communicate by adding @UniversityTwitterAccount to her/his post but on Facebook she/he has to visit university's Facebook page.

Bélanger et al. (2014) analysed marketing strategies of all Canadian universities which are applied on social media as the aspects of institutional branding, recruitment of new students, and communicating with students. The target sample involves the total population of Canadian university-status institutions. They categorised twitter data created by universities into 6 groups as conversations, faculty and staff, campus related, events related, students related, and retweets, and also analysed social media strategies implemented by Canadian universities. They also found that the ratio of universities that are very active on social media is 30% and also content of their posts are of good quality, by this way they encourage a social interaction with their audience. Voss and Kumar (2013) found a solution in parallel with Bélanger as universities do not use Twitter effectively to communicate with their audience.

With a survey of 224 community colleges in the USA, Davis III et al. (2012) found that Twitter was used 'to inform students about upcoming events and activities, athletic games and competitions, deadlines, reminders, general college announcements, school closings due to inclement weather or other reasons, alerts, and emergencies', and that it was used as a one-way communication tool. Marketing, branding, and recruitment was the second most popular use. Similarly, Kimmons et al. (2016) categorised the tweets into two groups as informational and action tweets. Action tweets were defined as tweets those called upon the follower to respond in defined way (e.g. read, retweet, follow, join, etc.) and the others are defined as informational tweets. Totaly 5,7 million tweets from 2411 universities were analysed and 87,8% of those were informational tweets and 12,2% were action tweets. And 89,9% of those tweets are monologic and the others are dialogic.

Reuben (2008) applied a survey to 148 colleges and universities in the United States, Canada, Australia and New Zealand, and the study reveals that the institutions that use Twitter, 50 percent of them say it is updated by their marketing/communications/ and public relations office, with 50 percent reporting that they use it to communicate with current students, and the other 50 percent to target information at alumni. Others have advocated that Twitter can be an invaluable tool during emergency situations in academic institutions (Swartzfager, 2007). (Which Image Types do Universities Tweet?, Stuart, <https://wlv.openrepository.com/bitstream/handle/2436/622500/>

Stuart_et_al_Which_image_types_do_universities_tweet.pdf?sequence=3&isAllowed=y). However, a research by Linvill et al. (2012) covering a sample of 133 US universities and colleges revealed that 89% of Twitter posts were directed towards the general public rather than current students, the ratio of this for directed to prospective students is 5% and 6% for current students (Linvill et al., 2012:637).

Peruta and Shields (2018) analysed 5932 posts from Facebook accounts of 66 universities in USA and grouped the posts. Results show that some content topics significantly increase engagement such as athletics. And another factor that increases engagement is to include user generated content. Generally saying the study provides strategies about how to improve interactivity, to better present their offerings, and increase the accessibility of their posts.

Alexa et al., (2012) were conducted a survey on 111 universities in Romania to investigate using of strategies for online and social media applied by universities in Romania. They found that public universities invest more in their social media facilities than private universities but the ratio of public universities using social media is only 18%. An unexpected result is that 12 private universities do not have a web site.

Palmer (2013) analysed the usage of Twitter by universities in Australia with 2-year Twitter data that characterise the engagement with Twitter by Australian universities, and they found widely varying levels of activity.

Veletsianos et al. (2017), by analysing all universities in Canada investigates these universities are using Twitter to share information and presenting positive dimensions of university life.

Yolcu (2013) analysed tweets of ten universities in Turkey according to their subjects, tools, and the engagement of users to these tweets. The study of Çakaröz (2018) reveals that there is a positive correlation between the social media effectiveness level and the number of university students.

Okmeydan (2020) analysed Facebook and Twitter accounts of four universities in Turkey according to how they use social media and their aims of using social media. The result of their study is interaction and relationship building of social media is not totally understood by universities.

Another study reveals that the universities in Turkey make posts mainly for sharing information and promotion. On the other hand, the number of academic posts is limited is another result for this study (Yücel ve Yücel, 2022).

Akyazı (2018) analysed YouTube, Instagram, and Twitter and found that the universities make informative posts but couldn't fully manage the relevant process about social media.

According to the relevant literature universities are using social media generally for sharing information and in a monologic way (Davis III, et al., 2012; Reuben, 2008; Kimmons et al., 2016; Veletsianos et al., 2017; Yücel&Yücel. 2022; Akyazı, 2018), and they do not use social media very active and effectively (Belangér, 2014; Voss&Kumar, 2013, Peruta and Shields,2018; Palmer, 2013; Okmeydan, 2020; Akyazı, 2018), and there may be some problems with defining the audience (Linvill, et al., 2012).

The research objectives of this paper:

- What are the categories of Twitter posts made by Turkish universities?
- What is the level of activeness of Turkish universities according to their social media usage?
- What are general characteristics of tweets of Turkish universities?

4.METHODOLOGY

There are 203 universities (129 state universities and 74 foundation universities) in Turkey by 2021 (<https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>). Forty universities were selected (half of them are state and the others are foundation) for this study. These universities were taken from the list of University Ranking For

Academic Performance Research Laboratory (URAP)². For sampling 2019-2020 ranking list was used. By using the official internet web sites of universities the official Twitter account of universities were identified. By using Ncapture programme (QSR International), Twitter data for each university were captured including the period of 6 months beginning of July 2021 to the end of December 2021 and contains totally 11,605 tweets. This time period contains both a full semester and preference term of universities in Turkey³. The Nvivo 11 programme was used to analyse captured Twitter data.

At first tweets were categorized under defined topics. Then their social media usage was measured according to their activity. And finally the qualitative data was analysed to disclose the strategies used by Turkish universities.

The type of conversations was analysed according to defined topics and four categories were created, these are – academic information, campus news, promotion of the university, and social tweets. For this categorization the studies made by Bélanger, et al. (2014) and Veletsianos, et al. (2017) were used but modified for Turkish universities. This modification was made after a pilot study which includes 3,200 tweets of 10 universities. For the classification of tweets all tweets were read one by one. To analyse social media usage and strategies of universities in Turkey qualitative data was used.

Defined categories are as follows:

Academic tweets: All tweets those are related to academic life as announcements about the academic process (e.g. academic calendar, exam dates), news about academic facilities (e.g. congress, conference, seminar, academic ceremony, academic personnel's studies), other announcements and information about academic facilities (e.g. academic protocols, internship, career planning).

Campus news: Informational tweets about upcoming events and activities (sports activities, social and cultural activities), educational activities for public and other organizations, reminders, deadlines, general announcements, school closings because of weather or other reasons, alerts, and emergencies.

Promotional: Tweets for promoting the university as; presentation of university, facilities and departments (e.g. videos, photographs, participation in a fair), successes of university staff and students in academic, sports and cultural area, press releases about university, messages to current and prospective students (good luck messages, best wishes messages), news about graduated students, founding anniversary celebrations, tweets about university broadcasting.

Social tweets: Messages about national and global special days (e.g. festivals, World Cancer Day, World Autism Awareness Day), tweets about important events (e.g. birthday/day of death of famous people, terrorist attacks), condolence messages, hashtags to support well known events, social awareness facilities of students, social awareness messages (e.g. messages about Covid 19).

5. ANALYSIS AND FINDINGS

Twitter data collected from forty universities' Twitter accounts firstly analysed according to basic statistics as number of tweets, followers, and following both for state and foundation universities.

² A laboratory which is founded by Middle East Technical University for devaluating scientific methods to evaluate the success of universities both in Turkey and in the other countries.

³ In Turkey to register a university, students enter an exam and then according to this exam's results they make a choice list of universities they would like to prefer.

Table 1: Basic account statistics for state universities

University	Number of tweets	Number of followers	Number of following
Hacettepe University	108	45,492	58
Middle East Technical University	131	167,425	4
İstanbul Technical University	511	82,448	187
İstanbul University	1023	120,659	164
Ankara University	688	283,196	43
Gazi University	425	1163	2
Ege University	13	126,172	116
İstanbul University -Cerrahpaşa	94	1183	1028
Yıldız Technical University	433	53,216	62
Boğaziçi University	192	129,844	77
Gebze Technical University	219	8401	1
Marmara University	262	64,636	277
Atatürk University	688	283,196	43
Dokuz Eylül University	719	25,529	96
Erciyes University	211	27,411	17
Selçuk University	541	40,734	28
Çukurova University	271	7354	2
Karadeniz Technical University	119	12,812	65
Fırat University	359	13,983	6
Akdeniz University	326	64,500	147

Table 1 and Table 2 show range of basic account statistics during the time of data collection. 11,605 tweets over the span of six months were analysed.

Table 2: Basic account statistics for foundation universities

University	Number of tweets	Number of followers	Number of following
Koç University	162	43,562	41
Sabancı University	95	37,724	197
İhsan Doğramacı Bilkent University	24	80,270	25
Çankaya University	448	3342	2
Bezm-î Âlem Vakıf University	157	6421	69
Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar University	166	5294	18
Başkent University	73	17,075	45
TOBB University of Economics&Technology	146	16,036	43
Atılım University	30	10,721	33
Yeditepe University	189	31,209	94
Özyeğin University	54	20,896	132
İstanbul Medipol University	268	27,428	16
Bahçeşehir University	210	55,879	26
İstanbul Arel University	103	17,436	97

Yaşar University	243	4812	234
İstanbul Bilgi University	316	71,823	321
Kadir Has University	496	17,803	81
İzmir Ekonomi University	500	11,377	18
Üsküdar University	362	3067	1574
Hasan Kalyoncu University	230	15,079	18

The average number of tweets for state universities is higher than foundation universities. Average number of followers is higher for state universities but this may be related with the higher student numbers of these universities. Average number of tweets is higher for state universities, too.

Table 3: Data collected from Twitter

Tweet Type	State Universities		Foundation Universities	
	Total number of tweets	Relatives (%) for total tweets	Total number of tweets	Percentages (%) for total tweets
Academic	1672	22	1018	24
Campus news	2272	30	601	14
Promotional	2437	32	2019	47
Social	1180	16	634	15
Total	7561	100	4272	100

Table 3 reveals general information about distribution of tweets according to university type and tweet categories. The tweets’ percentage for promotional and campus news is higher than others for state universities. But for foundation universities percentage of promotional tweets is noticeably higher than others. Additionally, three groups of tweets; academic, campus news, and social are generally contain campus news feed conversations, there a few student-university interaction tweets in promotional groups. One the other hand, in the survey of Linvill, McGee, and Hicks (2012) 89% of tweets of 133 US universities are directed to general audiences, and 6% towards current students, and only 5% directed to prospective students but according to this study 52% of tweets is towards current students for state universities and 38% of tweets is towards current students for foundation universities. And 32% of tweets can be said to be towards prospective students for state universities and 47% of tweets can be said to be towards prospective students for foundation universities.

Table 4: Descriptive statistics for state universities’ social media institutional activities

Tweet type	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Academic	1	311	83,6	74,35
Campus news	5	405	113,6	126,03
Promotional	2	457	121,85	113,88
Social	5	228	59	49,98

Table 5: Descriptive statistics for foundation universities’ social media institutional activities

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Academic	1	205	50,9	50,15
Campus news	2	98	30,05	30,19
Promotional	11	244	100,95	67,88
Social	8	107	31,7	27,63

Table 4 and Table 5 refers to the descriptive statistics of the twitter data. Minimum means the minimum number of tweets in that category and maximum means the maximum number. For example, the lowest tweet number is 1 for academic tweets for a state university and the highest tweet number is 311 for this state university for academic tweets. Mean provides the average number of tweets for the group. The highest average number of tweet groups for both state and foundation universities is promotional tweets and for state universities the lowest is social tweets and for foundation universities lowest is campus news. Standard deviation refers the dispersion of tweets for that group in relation to the mean. We can say both state and foundation universities have a more homogeneous number of tweets for social tweets. The largest standard deviations are promotional tweets for both two university groups. It can be said that while some universities are using Twitter actively for promoting themselves while the others are not.

Table 6: Interactivity for state and foundation universities

		State Universities(%)	Foundation Universities (%)
Academic tweets	Active	30	40
	Average	5	0
	Below average	65	60
Campus news	Active	25	30
	Average	5	5
	Below average	70	65
Promotional tweets	Active	35	40
	Average	0	10
	Below average	65	50
Social tweets	Active	45	20
	Average	0	15
	Below average	55	65

According to their “social media usage, universities can be divided into three levels for their activity – active, average, below average”. Active status means having posts above mean, below status means having posts below mean, and average status means having posts near to mean. (Bélanger, et al., 2014:21). For both state and foundation universities 40% of universities are qualified for active category. For state universities the ratio of active category is highest for social tweets (40%), and for foundation universities the ratio of active category is highest for academic tweets and promotional tweets.

6.SOCIAL MEDIA CONVERSATIONS

Social media creates a medium where participants can share their ideas interactively with many groups. This situation is valid for universities but there are some questions we need to scrutinize about these conversations as “What kind of tweets are being shared?”, “Which tweets have higher like ratios?”, “What kind of posts receive the most attention?”.

Although the number of followers, likes, tweets, and other quantitative values are important another important factor to evaluate tweets of universities is concept. Sharing what their audience – especially students-want to hear is crucial for universities. And also having a social media strategy consistent with their branding strategy is critically important. This strategy should mainly focus on the areas that universities can be compatible and also the areas where they are the best (Bélanger, et al., 2014:25).

When we look the tweet range of the first state university in our list, the highest ratio of tweet group is promotional tweets (65%), the second one is academic tweets (16%), and the third one is social tweets (14%), and campus news tweets group (6%) is the last. The highest mean value of group likes is social tweets, the second is campus news, promotional and academic tweets are third and fourth respectively. For the the first foundation university in our list, the highest ratio of tweet group is again promotional tweets (62%), academic (15%), and

campus news (15%) tweets are second, social tweets (7%) are the last. On the other hand, the highest mean value of group likes is promotional tweets, the second one is social tweets, campus news and academic tweets are third and fourth respectively. For both two universities tweets about academic prizes for university, staff, and students have an important share in promotional tweets group.

When we make this evaluation for analysed 20 state universities; the top two groups that have highest ratio of tweets are promotional and campus news tweets, for foundation universities these are promotional and academic tweets respectively.

As mentioned before, the content of tweets is as important as the number of tweets. For example, a tweet from a state university "X university campus is even more beautiful when it's snowing" which includes a snowy photo of campus has the highest like number (1833) where a tweet about presentation days has only 7 likes. There are many similar examples of tweets included images that captured beauty of the campus and those have high likes, too.

An example from a foundation university that has the highest ratio of sharing in promotional category, a tweet that share the information of an important prize in medicine of an academic staff has the highest (1970) likes (other academic prizes generally have higher likes according to the average), a tweet about patent competition announcement for students doesn't have any likes or a tweet about an academic certificate program has only one like.

Another different and interesting example is from a state university that shares different poems with beautiful photographs. Usually these photographs are coming from students. These tweets begin with "Good morning X University Family", "Have a good weekend X University Family". Same university has also a tweet series as "What happened in our university last week?" a summary of the events happened previous week. And an entertaining tweet from this university is a crossword puzzle that has many likes and comments for the answer. Also a tweet includes a question as "When did our university produce graduates firstly?" after a time and many answers, a tweet that included the statistics for the answers and the correct answer was shared. Some similar questions were shared and many of them gets high interaction. This university has a different strategy for social media.

An example for a dialogic tweet is from a state university as "We asked new graduated students to describe our university with 3 words. What about you? What will you say to describe our university with 3 words?". There are some commends for this tweet and also questions to university as commend but there aren't any answers for these questions. When we remember the issue that by marketing activities in social media although universities can not totally control their conversations but they can disseminate this negative point by promoting positive feedback and replying and finding a solution for the problem, and they are losing an opportunity. Because it helps to building a strong relationship and trust between the universities and their audience (Voss&Kumar, 2013).

Tweets for prospective students and students who are newly enrolled in university are important for university image. An example from a state university is "We are happy to be with you. You have provided force our word to the world". This tweet has many likes.

The style of the tweets has mostly sincere style, for example a tweet from a state university is "We have said that this wouldn't be uncompleted 😊" or another tweet from a state university "Tag your friend whom you want to accompany you with drinking coffee#WorldCoffeeDay" with a coffee photo. These kind of tweets have many likes.

Generally saying universities trying to say what the main target –students- want to hear but they also be aware of their success areas and try to send posts according to these areas effectively (Bélanger et al., 2014:25). Although universities are academic organisations, sometimes academic tweets do not take high attention instead a photo of campus may take high attention. Nevertheless, universities should continue to make academic posts but try to learn which other posts types may get great attention. There is need future studies for detailed learning about this.

7.CONCLUSION

There are many reasons and different ways of using social media by universities. One important reason is branding their image. Especially in the perspective of their important audience –students- a generation who is always connected, they need to be connected and use effective social media strategies (Bélanger, 2014:26). This research reported a large-scale analysis about the usage of Twitter by Turkish universities as a marketing tool by using Twitter data from the official university accounts during a period of six months. Qualitative data was used to categorise the posts in four groups. The ratio of promotional tweets is higher when compared to other groups while social tweets receive more attention.

So it can be said that Twitter accounts of universities were mostly used for marketing and branding. But for seeing if this usage is effective or not we have to analyse the concept of these shares (promotional tweets). There may be more studies in the future to analyse the concept of promotional tweets, subtitles of these tweets, which of them is getting more attention, and etc.

Also there may be future studies those bring a better understanding of the factors that lead the most engaging interactions on social media (Veletsianos, et al., 2017:16). For example, why social tweets receive more attention can be analysed in future studies.

When posts of state and foundation universities are compared according to tweet types, it is seen that both of them are mainly sending promotional posts that include presentation of universities, successes of universities, and messages to students. The other category that state universities mostly share posts is campus news include mainly informational tweets about upcoming events and activities, deadlines, reminders, general announcements, and etc. For foundation universities academic posts are secondly most shared posts.

Another result is according to their social media usage 40% of both state and foundation universities are qualified for active category. For state universities the ratio of active category is highest for social tweets (45%), and for foundation universities the ratio of active category is highest for academic tweets and promotional tweets (40%).

When the content of Tweets was analysed, it was seen that generally a sincere style was used when addressing students. Some universities have different posts, for example posts include poems, puzzles, etc. And some examples include making students a part of promotion.

We can say that social media platforms are the most important channels for universities for their promotion campaigns and communicate with their audience. The importance of this fact becomes even more evident when we consider that the most important target audience of universities is students.

Studies involving social media applications of universities are very important in terms of revealing how social media is currently used by universities and how it can be used more effectively, but furthermore, examining the background of these applications (Is there a separate department at universities that does this job, is this department have expertise on this subject, is there enough budget allocated for these studies, etc.) and investigating how these practices are evaluated from the student side is also important in terms of bringing a holistic approach to the subject.

This study covers forty Turkish universities and this number may be largely enough but covering only one social media platform and not covering student interaction aspect are the limits of this survey. However, this study provides some useful insights for the usage of social media for Turkish universities and for future research.

REFERENCES

- Akyazi, E. (2018) "Tercih Sürecinde Üniversitelerin Sosyal Medya Kullanımı", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4:4, 677-688.
- Alexa, E.L., Alexa, M., & Stoica, C. M. (2012). "The Use of Online Marketing and Social Media in Higher Education Institutions in Romania", *Journal of Marketing Research & Case Studies*, 1-9. doi:10.5171/2012.721221
- Ashley, C., & Tuten, T. (2015). Creative strategies in social media marketing: An Exploratory Study of Branded Social Content and Consumer Engagement. *Psychology & Marketing*, 32(1), 15-27.
- Bélanger, C.H., Bali, S., Longden, B. (2014). "How Canadian Universities Use Social Media to Brand Themselves", *Tertiary Education And Management*, 20:1, 14-29. doi: 10.1080/13583883.2013.852237.
- Culnan, M. J., McHugh, P. J., & Zubillaga, J. I. (2010). How Large US Companies can use Twitter and Other Social Media to Gain Business value. *MIS Quarterly Executive*, 9(4).
- Çakaröz, K. M. (2018). "Türkiye'deki Üniversitelerin Sosyal Medya Etkililik Düzeylerinin Belirlenmesi, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 53(3):816-831. doi: 10.15659/3.
- Çetin, R. (2004). "Planning and Implementing Institutional Image and Promoting Academic Programs in Higher Education", *Journal of Marketing for Higher Education*, 13:1-2, 57-75. doi: 10.1300/J050v13n01_04.
- Davis III, C.H.F., Deil-Amen, R., Rios-Aguilar, C., Canché G. M. S. (2015). "Social Media, Higher Education, and Community Colleges: A Research Synthesis and Implications for the Study of Two-Year Institutions", *Community College Journal of Research and Practice*, 39:5, 409-422. doi: 10.1080/10668926.2013.828665
- Hayes, T. J. (1993). "Image and the University". *Journal of Marketing for Higher Education*, 4(1-2), 423-425.
- Hochman, N. (2014). "The social media image". *Big Data & Society*, 1(2), 2053951714546645
- Kaplan, A.M., Haenlein, M.(2010). "Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media", *Business Horizons*, 53, 59-68. doi:10.1016/j.bushor.2009.09.003
- Kietzmann, J.H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., Silvestre, B.S. (2011). "Social media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media", *Business Horizons*, (54), 241-251.
- Kimmons, R., Veletsianos, G., Woodward, S. (2017). "Institutional Uses of Twitter in US Higher Education", *Innovative Higher Education*, 42.2, 97-111. doi: 10.1007/s10755-016-9375-6.
- Kittle, B., Ciba, D. (1999). "Using College Web Sites for Student Recruitment: A Relationship Marketing Study", *Journal of Marketing for Higher Education*, 11(3), 17-37. doi: 10.1300/J050v11n03_02.
- Linville, D. L., McGee, S. E., Hicks, L. K. (2012). "Colleges' and Universities' Use of Twitter: A Content Analysis". *Public Relations Review*, 38(4), 636-638.
- Mangold, W. G., Faulds, D. J. (2009). Social Media: "The new Hybrid Element of the Promotion Mix", *Business Horizons*, 52, 357-365.
- Mollett, A., Moran, D., & Dunleavy, P. (2011). "Using Twitter in University Research, Teaching and Impact Activities", *LSE Research Online*.
- Okmeydan, B. S. (2020). "Üniversitelerin Sosyal Medya Kullanımı: İzmir'deki Devlet Ve Vakıf Üniversitelerinin Karşılaştırmalı Analizi", *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(1), 73-96. doi: 10.14514/BYK.m.26515393.2020.8/1.73-96
- Palmer, S. (2013). "Characterisation of the Use of Twitter by Australian Universities", *Journal of Higher Education Policy and Management*, 35:4, 333-344, doi: 10.1080/1360080X.2013.812029
- Parr, C. H. R. I. S. (2014). "Top 100 Most Influential UK and US Universities on Twitter". *Times High Educ (THE)*.
- Peranginangin, Y., & Alamsyah, A. (2015). "Social Engagement Analysis in Online Conversation of Indonesia Higher Education: Case study: Telkom university", *3rd International Conference on Information and Communication Technology (ICoICT)*, 228-233.
- Peruta, A., Shields, A. B., (2018). "Marketing Your University on Social Media: A Content Analysis of Facebook Post Types and Formats", *Journal of Marketing for Higher Education*, 28:2, 175-191. doi: 10.1080/08841241.2018.1442896.

- Reuben, R. (2008). "The Use of Social Media in Higher Education for Marketing and Communications: A Guide for Professionals in Higher Education", (academia.edu).
- Salem, O. (2020). "Social Media Marketing In Higher Education Institutions". *SEA: Practical Application of Science*, 8(2), 191-197.
- Salomon, D. (2013). "Moving on From Facebook: Using Instagram to Connect with Undergraduates and Engage in Teaching and Learning", *College & Research Libraries News*, 74(8), 408-412.
- Selwyn, N. (2012). "Social Media in Higher Education". *The Europa World of Learning*, 1(3), 1–10.
- Shirky, C. (2011). "The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change". *Foreign affairs*, 28-41.
- Stuart, E., Thelwall, M., & Stuart, D. (2019). "Which image types do universities tweet?", <https://wlv.openrepository.com/handle/2436/622500> (12.10.2019)
- Veletsianos, G., Kimmons, R., Shaw, A., Pasquini, L., Woodward, S. (2017). "Selective openness, branding, broadcasting, and promotion: Twitter use in Canada's public universities", *Educational Media International*, 54(1), 1-19. doi: 10.1080/09523987.2017.1324363
- Voss, K. A., Kumar, A. (2013). "The value of social media: are universities successfully engaging their audience?", *Journal of Applied Research in Higher Education*, 5:2, 156-172. doi 10.1108/JARHE-11-2012-0060
- Waters, R.D., Jamal, J.Y. (2011). "Tweet, tweet, tweet: A Content Analysis of Nonprofit Organizations' Twitter Updates", *Public Relations Review*, 37 (3), 321-324.
- Williams, R., Omar, M. (2013). "Applying Brand Management to Higher Education Through the Use of the Brand Flux Model™ – the Case of Arcadia University", *Journal of Marketing for Higher Education*, 24:2, 222-242, doi: 10.1080/08841241.2014.973471.
- Yolcu, Ö. (2013). "Twitter Usage of Universities in Turkey", *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 12:2, 360-371.
- Yücel, E., Yücel, K.E. (2022). "Evaluation of Social Media Usage Of Universities in Turkey: A Qualitative Application For Twitter Posts", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24:1, 167-185. <https://doi.org/10.16953/deuosbil.1034520>
- https://wlv.openrepository.com/bitstream/handle/2436/622500/Stuart_et_al_Which_image_types_do_universities_tweet.pdf?sequence=3&isAllowed=y/ Retrieved: 13.02.2019)
- <https://www.4icu.org/top-universities-twitter/> Retrieved: 14.05.2022),
- <https://www.omnicoreagency.com/twitter-statistics/> Retrieved: 10.06.2020).
- <https://www.statista.com/topics/737/twitter/#dossierKeyfigures/> Retrieved: 15.04.2022)
- <https://www.statista.com/topics/737/twitter/#dossierKeyfigures/> Retrieved: 20.10.2020).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:01.12.2022 Accepted/Kabul:30.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1212975

Research Article/Araştırma Makalesi

Arman, K. ve Kundakcı, N. (2023). "Yeni Bütünleşik FUCOM-WEDBA Yaklaşımı ile Bir İşletme için Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss.281-295.

YENİ BÜTÜNLEŞİK FUCOM-WEDBA YAKLAŞIMI İLE BİR İŞLETME İÇİN BULUT HİZMET SAĞLAYICISI SEÇİMİ*

Kevser ARMAN**, Nilsen KUNDAKCI***

Öz

Bulut teknolojisinin işletmeler üzerindeki etkisi kanıtlandığından beri dünya çapında her geçen gün daha fazla işletme bu teknolojiye yönelmekte ve yatırım yapmaktadır. Bulut teknolojisi ile işletmeler, fiziksel sınırları ortadan kaldırarak yüksek güvenlik hizmeti ile verileri için yüksek depolama alanı kazanırken daha hızlı veri paylaşımı ile önemli maliyet tasarrufu sağlamaktadır. İşletmeler için bulut hizmet sağlayıcısı seçimi önemli bir karardır. İşletmelerin bulut hizmet sağlayıcıları için çeşitli endişeleri mevcut olabilmektedir ve işletmelerin en uygun bulut hizmet sağlayıcısının seçimi için birbiri ile çelişen bir dizi kriteri göz önünde bulundurması gerekir. Bu problemin çözümünde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılabilir. Bu çalışmanın amacı bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısının seçimidir. Bu çalışmada, kriter ağırlıkları FUCOM (Full Consistency Method) ile belirlendikten sonra WEDBA (Weighted Euclidean Distance Based Approximation) yöntemi ile en uygun bulut hizmeti sağlayıcısı öneri olarak sunulmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, bulut hizmet sağlayıcısı seçiminde kriterlerin önem seviyelerine göre sırasıyla güvenlik, aylık maliyet, hafıza kapasitesi, sürdürülebilirlik, dosya paylaşım kapasitesi ve ek ücretsiz depolama alanı şeklinde olduğunu göstermektedir. İşletmelere sunulan paketler açısından ise en uygun bulut hizmet sağlayıcısı Google Drive olarak belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: ÇKKV, FUCOM, WEDBA, Bulut hizmet sağlayıcı seçimi.

CLOUD SERVICE PROVIDER SELECTION FOR A BUSINESS WITH A NEW INTEGRATED FUCOM-WEDBA APPROACH

Abstract

Since the impact of cloud technology on businesses has been proven, more and more businesses worldwide are turning to and investing in this technology. With cloud technology, businesses provide high storage space for their data with high security service by eliminating physical boundaries, while providing significant cost savings with faster data sharing. Determining a cloud service provider for businesses is an important decision. Businesses may have a variety of concerns about cloud service providers, and they need to consider a number of conflicting criteria for selecting the most appropriate cloud service provider. The MCDM (Multiple Criteria Decision Making) methods can be used to solve this problem. The aim of this study is to determine the most appropriate cloud service provider for a business. In this study, after the criterion weights are determined by FUCOM (Full Consistency Method), the most appropriate cloud service provider is presented as a recommendation with the WEDBA (Weighted Euclidean Distance Based Approximation) method. The results obtained from the study show that the criteria in selection of a cloud service provider are security, monthly cost, memory capacity, sustainability, file sharing capacity and additional free storage, respectively, according to their importance levels. In terms of packages offered to businesses, the most suitable cloud service provider is determined as Google Drive.

Keywords: MCDM, FUCOM, WEDBA, Cloud service provider selection.

*Bu çalışma; 26-28 Ekim 2022 tarihinde 41. Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği Ulusal Kongresi'nde sunulan "FUCOM ve WEDBA Yöntemleri ile Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi" başlıklı bildirinin genişletilmiş şeklidir

**Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, DENİZLİ.

e-posta:karman@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-4400-5976>)

***Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: nilsenk@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7283-320X>)

1. GİRİŞ

Bulut bilişim, bilgilerin sunucularda depolandığı ve müşterilerine her yerde isteğe bağlı olarak ağ erişimi sağlayan internet tabanlı bir teknoloji modeli olarak tanımlanabilir. Bulut bilişim, Bilgi Teknolojisi (BT) endüstrisinin büyük bir bölümünü dönüştürme potansiyeli sayesinde, BT alanında baskın bir model haline gelmiştir (Madhavaiah ve Bashir, 2012: 50). Buyya vd. (2009)'a göre, bilişim; gelecekte su, elektrik, gaz ve telefondan sonra beşinci kamu hizmeti olacaktır ve bu vizyonu gerçekleştirmek için, en sonucusu bulut bilişim olarak bilinen bir dizi bilgi işlem paradigması önerilmiştir. Bulut bilişimin sunduğu hizmetlerin kullanım kolaylığı, kapsamı ve çeşitliliği sayesinde tüm dünyada popülerliği artmaktadır. Bulut bilişim, son kullanıcılar için sağlam ve dinamik bir bilgi işlem ortamı sağlamayı amaçlar ve internet bağlantısının mevcut olması koşuluyla kullanıcıların dosyalarına neredeyse her yerden erişmesine ve bunları işlemesine izin verir (Papathanasiou vd., 2015: 52). İşletmeler açısından ise, bulut bilişim yüksek çok yönlülük, kullanılabilirlik ve minimum yönetim çabasıyla bilgi işlem kaynaklarının nasıl temin edileceğine dair anlayışımızı değiştirerek umut verici bir hizmet haline gelmiştir (Youssef, 2020: 71851). Bulut bilişim, işletmelerin daha verimli çalışmasına ve farklı operasyonların etkin bir şekilde sürdürülmesi için önemli olan yazılım ve donanımdan tasarruf etmesine yardımcı olur. Ayrıca farklı işletmeler, önceliklerine bağlı olarak çeşitli bulut hizmetlerini, iş süreçlerini ve uzmanlık alanlarını benimseyebilirler (Rashid ve Chaturvedi, 2019: 422). Bununla birlikte bulut hizmetlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu noktada müşteriler gereksinimlerini en iyi karşılayan bulut hizmet sağlayıcısının seçilmesi konusunda zorluk yaşamaktadır. Bulut hizmeti seçimi, müşteri gereksinimlerinin farklı bulut hizmet sağlayıcıları tarafından sağlanan özellikler ile eşleştirilerek en uygun bulut hizmet sağlayıcısını bulma süreci olarak tanımlanabilir (Nawaz vd., 2018: 120).

Müşteriler en uygun bulut hizmet sağlayıcısının seçimi için birbiri ile çelişen bir dizi kriteri göz önünde bulundurmak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle bu problemin çözümü için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılabilir. Do Chung ve Seo (2015)'e göre, bir işletme için en uygun bulut hizmetinin seçiminde kullanıcıların bakış açısının dikkate alınması, işletme hedeflerine ve stratejilerine ulaşmada oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmanın amacı, yeni bütünleşik FUCOM (Full Consistency Method) - WEDBA (Weighted Euclidean Distance Based Approach) yöntemini kullanarak bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısının seçimidir. Literatür incelendiğinde bu konu kapsamında farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar şu şekildedir. Papathanasiou vd. (2015), hedef programlama, AHP ve PROMETHEE yöntemleri ile; Youssef (2020), TOPSIS ve BWM ile; Monika ve Sangwan (2022), WSM, MOORA, TOPSIS, COPRAS ve PROMETHEE yöntemlerini kullanarak; Mandal ve Khan (2022), CoCoSo yöntemi ile bulut hizmet sağlayıcılarını değerlendirmiştir. Buna ek olarak daha önce yapılan bazı çalışmalar (Kwon ve Seo, 2013; Jaiswal ve Mishra, 2017; Alam vd., 2018; Kumar vd., 2022) bulut hizmet seçimi probleminde bulanık ÇKKV yöntemlerini uygulamıştır.

Pamuçar vd. (2018) tarafından geliştirilen FUCOM, kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için kullanılan subjektif yöntemlerden biridir. FUCOM, daha az sayıda ikili karşılaştırma gerektirmesi ve kriterlerin tutarlı bir ikili karşılaştırmaya sahip olması ile diğer ÇKKV yöntemlerine göre oldukça avantajlıdır. Daha önce yapılan bazı çalışmalarda (Fazlollahtabar vd., 2019; Ali vd., 2020; Akbari vd., 2021; Mahendra, 2022) belirtildiği üzere en popüler ÇKKV yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ile FUCOM karşılaştırıldığında FUCOM işlem karmaşıklığı, karşılaştırma sayısı ve tutarlılık açısından AHP'den daha iyi sonuçlar sergilemektedir. Literatürde FUCOM yöntemini kullanan çalışmalar konu kapsamında incelendiğinde; Nunić (2018), PVC doğrama üreticisi seçim problemini, Prentkovskis vd. (2018), hizmet kalitesi ölçümünün geliştirilmesini, Badi ve Abdulshahed (2019), Libya hava yollarını sıralama problemini, Erceg vd. (2019), maliyetleri rasyonelize ederek stok yönetimi için model önerilmesini, Nouredine ve Ristic (2019), tehlikeli maddelerin taşınması için optimal rota seçim problemini, Fazlollahtabar vd. (2019), forklift seçimini, Stević ve Brković (2020), bir taşımacılık şirketinde insan kaynaklarının değerlendirilmesini, Durmić vd. (2020), sürdürülebilir tedarikçi seçimini, Demir ve Bircan (2020), ideal özel okul seçimini etkileyen kriterlerin değerlendirilmesini, Ahmad ve Qahmash (2020), akademik kalite güvencesi ve akreditasyon için kritik başarı faktörlerinin değerlendirilmesini, Ayçin ve Aşan (2021), iş zekası uygulamaları seçim problemini, Biswas vd. (2021), akıllı telefon markalarının karşılaştırmasını, Hoan ve Ha (2021), Vietnam Halk Hava Kuvvetleri (VPAF) savaş uçağı seçim problemini, Ecer (2021), rüzgâr çiftliği yer seçimini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesini, Ong (2021), entegre su sisteminin çok amaçlı optimizasyonunu, Demir (2021), E-Devlet web sitelerinin değerlendirilmesini, Peker ve Görener (2022), tesis yeri seçimi problemini, Akar (2022), tedarik zincirlerinde sürdürülebilir imalatın önündeki engelleyici faktörlerin analizini, Badi vd. (2022), sürdürülebilirlik performans göstergelerinin ölçülmesini, Abdullah vd. (2022), sağlık performans yönetimini, Mahendra (2022), Endonezya'da uçak seçim problemini ele almıştır.

Rao ve Singh (2011) tarafından sunulan WEDBA yöntemi, seçilen alternatifin ideal çözüme en kısa mesafeye sahip olması ve ideal olmayan çözümden en uzak olması kavramına dayanmaktadır. Objektif ve subjektif ağırlıkların birleşimi olan entegre ağırlıklar, bu yöntemin ayırt edici işlevidir. WEDBA yönteminde objektif ağırlıklar entropi yöntemine göre belirlenirken subjektif ağırlıkların belirlenmesinde kullanılan yöntem seçimi karar vericinin tercihine bırakılır (Tolga ve Basar, 2022: 2). Bu çalışmada ağırlıklandırma verilerinin elde edilmesi için FUCOM tercih edilmiştir. WEDBA yönteminde, bir alternatifin genel performans puanı, ideal çözüme ve ideal olmayan çözümlere Öklid mesafesi ile belirlenmektedir. Bu mesafe, kriterlerin ağırlıkları ile ilişkilidir ve entegre ağırlıklı Öklid mesafesinin ölçüme dahil edilmesi bu yöntemin bir diğer ayırt edici işlevi olarak düşünülmektedir. Literatürde WEDBA yönteminin kullanıldığı çalışmalar ele alınan konu kapsamında şu şekildedir. Rao ve Singh (2012), tesis yerleşim tasarımı seçimi problemi için WEDBA yöntemini önermiştir. Gupta vd. (2018), WEDBA yöntemi ile yazılım güvenilirliği büyüme modellerinin seçim ve sıralamasını değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucu, WEDBA ve TOPSIS'ten elde edilen sıralamaların aynı olduğunu göstermektedir. Jain ve Ajmera (2019), MOORA ve WEDBA yöntemleri ile üretim sistemlerinin esnekliğini sıralamıştır. Çalışma sonucunda en iyi ve en kötü alternatif her iki yöntemde de aynı çıkmıştır. Ulutaş (2020), istifleyici seçimi problemini ele almıştır. Çalışmada, WEDBA yönteminden elde edilen sonuçların diğer ÇKKV yöntemlerinden (ARAS, COPRAS, MOORA) elde edilen sonuçlar ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu gösterilmektedir. Basar ve Tolga (2020), dikey tarımda akıllı sistem değerlendirmesi için bulanık WEDBA yöntemini kullanmıştır. Işık (2021), Axa sigorta şirketinin finansal performansını yıllara göre değerlendirmiştir. Buna göre, WEDBA kullanılarak elde edilen sıralama sonuçları ile TOPSIS, MARCOS, CoCoSo ve MAIRCA yöntemlerinden elde edilen sonuçlar arasında yüksek düzeyde ilişki vardır. Tolga ve Basar (2022), üç dikey çiftlik alternatifi için teknoloji seçimi konusunda bulanık WEDBA ve MACBETH yöntemlerini kullanmışlardır. Toslak vd. (2022), bir lojistik firmasının yıllara göre performansını MEREC ve WEDBA yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Şimşek (2022), Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren en büyük on mevduat bankasının finansal performansını AHP, İstatistiksel Varyans ve WEDBA yöntemleri ile incelemektedir. Ecemiş ve Coşkun (2022), Türkiye'de bilişim teknolojileri kullanımını PSI (Tercih Seçim İndeksi) ve WEDBA yöntemleri ile ele almıştır.

Literatürde daha önce yapılan bulut hizmet sağlayıcılarını değerlendirme çalışmalarında genellikle belirli bir müşteri sınıfı belirtilmemektedir. Bununla birlikte kullanıcı ihtiyaçlarına göre farklı karar verme yöntemleri uygulansa da, belirli bir müşteri sınıfı için bu tür kriterlerin değişmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışma, bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısı seçimine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, nicel bulut hizmet sağlayıcıları verileri kullanarak verimli ve tutarlı FUCOM-WEDBA tabanlı yeni bütünleşik bir ÇKKV yöntemi sunmasıdır. Buna ek olarak bu alanda bütünleşik FUCOM-WEDBA yöntemi ilk kez kullanılmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçların bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısını belirlemeye yardımcı olması ile birlikte her geçen gün büyüyen bu pazarda faaliyette bulunan bulut hizmet sağlayıcılarının eksik oldukları yerleri iyileştirmelerine yardımcı olması beklenir. Çalışmanın bu yönleri ile literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu çalışma şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde çalışmanın teorik çerçevesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde FUCOM ve WEDBA yöntemleri sunulmuştur. Dördüncü bölüm çalışmanın uygulama kısmını ele almaktadır. Beşinci bölüm sonuçları ve gelecekteki çalışmalar için önerileri vermektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bulut bilişim, bilgisayarların sabit diski yerine internet üzerinden veri ve programların depolanması ve bunlara erişilmesi anlamına gelmektedir. Bulut Bilişim, bir ağ (tipik olarak internet) üzerinden bir hizmet sunmak için donanım ve yazılımın kullanılmasıdır. Bulut bilişim ile kullanıcılar, internete erişebilen herhangi bir cihazdan dosyalara erişebilir ve uygulamaları kullanabilir. Bulut Hizmet Sağlayıcılarına (CSP'ler) bir örnek olarak Google, Microsoft, Amazon verilebilir (Rashid ve Chaturvedi, 2019: 421). İşletmelerin bilgiye ilişkin depolama, erişim ve yönetim anlayışını değiştiren bulut bilişim hizmetleri, işletmelere uygulama tasarımı ve sunumunda sağladıkları faydalarla örneğin; değere dönüşme süresinde azalma, artan bağlantı, daha düşük maliyet, ölçeklenebilirlik, entegrasyon ve kullanım kolaylığı vb. işletmeler tarafından tercih edilmektedir (Tang ve Liu, 2015: 60). Bulut bilişim hizmet türleri genellikle üç başlık altında incelenmektedir. Bu modeller aşağıda açıklanmaktadır (Emekli vd., 2016: 9; Rashid ve Chaturvedi, 2019: 422- 423).

Bulut Yazılım Hizmeti (Software-as-a-Service: SaaS)

Bu modelde, bulut hizmeti sağlayıcıları uygulama yazılımını, işletim sistemini ve diğer kaynakları çalıştırmaktan ve sürdürmekten sorumludur. SaaS modeli, müşteriye bir web tarayıcısı kullanılarak erişilen

hizmetleri sunmak için internetin kullanıldığı web tabanlı bir uygulama arayüzü olarak sunulmaktadır. SaaS üzerinde, hızlı ölçeklenebilir, internet tabanlı uygulamalar bulut üzerinde barındırılmakta ve son kullanıcılara hizmet olarak sunulmaktadır. Örnek olarak Acrobat.com, Gmail ve Google Dokümanlar verilebilir. İnternetin olduğu herhangi bir yerden ve farklı cihazlardan erişilebilirlik ve altyapı endişelerini ortadan kaldırma gibi avantajlara sahiptir.

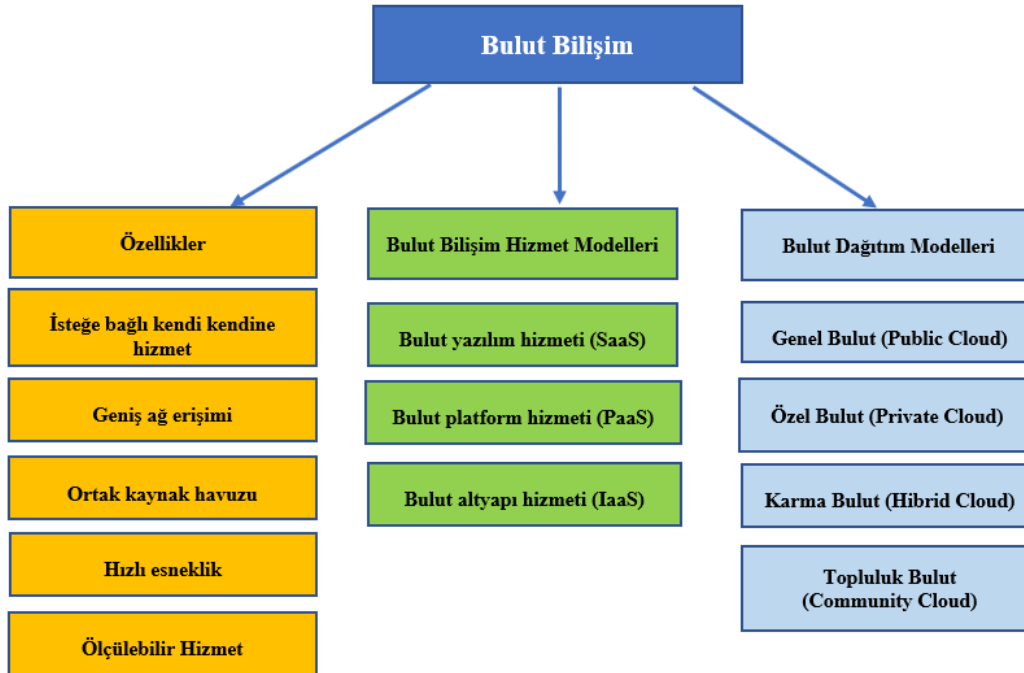
Bulut Platform Hizmeti (Platform-as-a-Service: PaaS)

PaaS hizmetleri, uygulamaların tasarımını, geliştirilmesini ve barındırılmasını içermektedir. Tüketicilere, platformlardan erişim satın alarak kendi yazılımlarını ve uygulamalarını bulutta dağıtmalarını sağlamaktadır. Bir diğer ifade ile bu model uygulama tasarlamak, geliştirmek, oluşturmak ve test etmek için kullanılan platformları sunar. PaaS çözümlerine örnek olarak Google App Engine, Microsoft Azure verilebilir. PaaS bünyesinde destekleyici bir topluluk barındırır ve PaaS sağlayıcısı rutin yazılım bakımını gerçekleştirerek geliştiricilerin daha az risk ile uygulama geliştirmeye odaklanmasına yardımcı olur.

Bulut Altyapı Hizmeti (Infrastructure-as-a-Service: IaaS)

IaaS hizmeti, kullanıcılarına sunulan alt yapı üzerinden CPU, bellek, işletim sistemi ve uygulama yazılımı gibi bir dizi bilgi işlem kaynağı sağlamaktadır. Bu modelde isteğe bağlı olarak depolama, veritabanı ve bilgi işlem yetenekleri gibi hizmetler de sunulmaktadır. Bulut altyapı hizmeti sağlayıcılarına örnek olarak Rackspace Bulut Sunucuları, Google, Amazon EC2, IBM ve Verizon verilebilir. IaaS sermaye harcamalarının maliyetini azaltır, kullanıcılar gereksinimlerine göre kaynakları istedikleri zaman büyütebilir veya küçültebilir ve kullanıcılara istedikleri hizmete ilişkin ödeme sağlama gibi avantajlar sunar.

Bulut dağıtım modelleri ise Genel Bulut Modeli (Public Cloud), Özel Bulut Modeli (Private Cloud), Karma Bulut Modeli (Hibrid Cloud) ve Topluluk Bulut Modeli (Community Cloud) olarak dört başlık altında incelenmektedir. Bu modeller kısaca şu şekilde ifade edilebilir (Saqib vd., 2018: 534). Genel bulut modeli; bu hizmet herhangi bir hükümet, akademik veya ticari kuruluş tarafından ücretsiz olarak kullanılabilir. Özel bulut modeli; bu bulut hizmetine tek bir kuruluş veya iş birimi tarafından erişilebilir. Bununla birlikte iş birimi ile bağlı olan herhangi bir üçüncü taraf veya kuruluş onu yönetebilir ve çalıştırabilir. Karma bulut modeli; bu hizmet, genel, özel ve topluluk bulut hizmetlerinin birleşimini içinde barındırır. Topluluk bulut modeli; ortak endişeleri olan belirli bir topluluk veya kuruluş tarafından satın alınan veya işletilen bir modeldir. Yukarıda bahsedilen unsurların yer aldığı bulut bilişim yapısı Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Bulut Bilişim Yapısı

Kaynak: (Tanwar vd., 2021: 170)

3. METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümü FUCOM-WEDBA tabanlı yeni bütünlük bir ÇKKV yöntemi çerçevesini sunmaktadır. Bu amaçla kriter ağırlıklarının subjektif olarak belirlenmesi için FUCOM ve bulut hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi için WEDBA yönteminin uygulanması sunulmaktadır. Aşağıda her iki yöntemin metodolojisi ele alınmaktadır.

3.1. FUCOM

FUCOM (Full Consistency Method) kriter ağırlıklarının subjektif olarak hesaplanması için Pamučar vd. (2018) tarafından geliştirilmiştir. FUCOM diğer kriter ağırlıklandırma yöntemlerine göre önemli ölçüde daha az sayıda ikili karşılaştırma içermektedir. n kriter sayısı olmak üzere, örneğin FUCOM, $n-1$; AHP, $n(n-1)/2$ ve BWM, $(2n-3)$ karşılaştırma içermektedir. Buna ek olarak, kriterler arasında daha tutarlı ve güvenilir bir ikili karşılaştırma olanağına sahip olması diğer ÇKKV yöntemlerine göre avantajları arasındadır (Ayçin ve Aşan, 2021: 197). Munier ve Hontoria (2021)'in de belirttiği üzere AHP, kriter ağırlıklarının belirlenmesine açık ara en çok kullanılan ÇKKV yöntemlerinden biridir. Bununla birlikte BWM, Rezaei (2015) tarafından geliştirilen nispeten güncel ÇKKV yöntemlerinden biridir ve bu yöntemler ikili karşılaştırma sayısının fazla olması nedeniyle değerlendirme sürecinde meydana gelecek hata/tutarsızlık oranını arttırmaktadır. FUCOM ise bu sorunu ortadan kaldırmaktadır (Pamuçar vd., 2018: 5). FUCOM temelde doğrusal programlama modelini kullanır ve model iki koşulu öne sürmektedir. Buna göre birinci koşul, kriterlerin ağırlık katsayıları arasındaki ilişki, kriterlerin karşılaştırmalı önceliklerine eşit olmalıdır ve diğer koşul matematiksel geçişlilik koşullarından elde edilir (Ecer, 2021: 28). Buna göre kriterlerin ikili karşılaştırmalarında matematiksel geçişlilikteki herhangi bir sapma olması tutarsızlığın artmasına neden olmaktadır ve tam tutarlılık yalnızca geçişliliğe tam olarak uyulması ile elde edilir (Pamuçar vd., 2018: 7). Aşağıda FUCOM kullanarak kriterlerin ağırlık katsayılarını elde etme adımları yer almaktadır (Pamuçar vd., 2018: 5-7 ; Ayçin ve Aşan, 2021: 200-201).

1. Adım: İlk olarak kriterler önem seviyelerine göre (en önemli kriterden en az önemli kriter) sıralanmaktadır. Eşitlik (1)'de belirtildiği gibi k , dikkate alınan kriterin önem seviyesini temsil eder.

$$C_{j(1)} > C_{j(2)} > C_{j(3)} = C_{j(4)} > C_{j(k)} \quad (1)$$

Eğer kriterlerin önem seviyelerinin eşit olduğu belirtilmişse "=" işareti kullanılır.

2. Adım: Karar verici tarafından belirtilen kriterlerin önem sıralaması dikkate alınarak kriterlerin karşılaştırmalı öncelikleri $\varphi_{k/(k+1)}$ belirlenir. Buna göre kriterlerin karşılaştırmalı öncelik vektörü Eşitlik 2'deki gibi olmaktadır.

$$\phi = (\varphi_{1/2}, \varphi_{2/3}, \dots, \varphi_{k/(k+1)}) \quad (2)$$

Burada $\varphi_{k/(k+1)}$ değeri, $C_{j(k)}$ kriterinin sıralamasının $C_{j(k+1)}$ kriterinin sıralamasına göre önceliğini temsil etmektedir. FUCOM, kriterlerin ikili karşılaştırması için tamsayı, ondalık değerler veya önceden tanımlanmış bir ölçekten tanımlı değerler kullanılarak kriterlerin ikili karşılaştırmasına izin vermektedir

3. Adım: Son olarak, kriterlerin nihai ağırlık değerleri $(w_1, w_2, w_3 \dots, w_n)^T$ aşağıda gösterilen iki koşulu sağlayarak elde edilir.

Koşul 1: Eşitlik (3)'te belirtildiği gibi ağırlık katsayılarının oranı, kriterlerin karşılaştırmalı öncelik değerlerine $(\varphi_{k/(k+1)})$ eşittir.

$$w_k/w_{k+1} = \varphi_{k/(k+1)} \quad (3)$$

Koşul 2: Kriterlerin ağırlık katsayılarının nihai değerleri, matematiksel geçişlilik koşulunu sağlamalıdır. Buna göre, $\varphi_{k/(k+1)} \times \varphi_{(k+1)/(k+2)} = \varphi_{k/(k+2)}$ elde edilir.

Bununla birlikte, $\varphi_{k/(k+1)} = w_k/w_{k+1}$ ve $\varphi_{(k+1)/(k+2)} = w_{k+1}/w_{k+2}$ olmaktadır. Bu nedenle,

$w_k/w_{k+1} \times w_{k+1}/w_{k+2} = w_k/w_{k+2}$. Böylece Eşitlik (4) aşağıdaki gibidir.

$$w_k/w_{k+2} = \varphi_{k/(k+1)} \times \varphi_{(k+1)/(k+2)} \quad (4)$$

Eşitlik (3) ve (4) koşulları sağlanarak tam tutarlılıktan sapma (TTS) minimum olmaktadır. Böylece, maksimum tutarlılık elde edilir ve kriterlerin ağırlık katsayılarının nihai değerleri için TTS değeri $\chi = 0$ olmaktadır. Buna göre, kriterlerin ağırlık katsayılarının nihai değerleri $(w_1, w_2, w_3 \dots, w_n)^T$ ve TTS (χ), Model 5'te verilen doğrusal programlama modeli çözümlenerek elde edilir.

$$\begin{aligned}
 & \text{Min } \chi \\
 & \text{s.t.} \\
 & |w_{j(k)}/w_{j(k+1)} - \varphi_{k/(k+1)}| \leq \chi, \forall j \\
 & |w_{j(k)}/w_{j(k+2)} - \varphi_{k/(k+1)} \times \varphi_{(k+1)/(k+2)}| \leq \chi, \forall j \\
 & \sum_{j=1}^n w_j = 1, \forall_j \\
 & w_j \geq 0, \forall_j
 \end{aligned} \tag{5}$$

3.2. WEDBA Yöntemi

WEDBA (Weighted Euclidean Distance Based Approximation) yöntemi Rao ve Singh (2011) tarafından geliştirilmiştir. WEDBA yöntemi, seçilen alternatifin ideal çözüme en kısa ve anti-ideal çözüme en uzak olması gerektiği kavramına dayanmaktadır. Burada ele alınan ölçü, en iyi alternatifin ideal çözüme en yakın ve ideal olmayan çözümden en uzak olmasını sağlamaktadır. Öklid mesafesi iki nokta arasındaki doğrusal mesafedir. WEDBA, bir alternatifin genel performans indeksi puanını, ideal çözüme ve ideal olmayan çözümlere Öklid mesafesi ile belirlemektedir. Bu yöntemde, mesafenin niteliklerin ağırlıkları ile ilişkili olduğu ve ağırlıkların mesafe ölçümüne dahil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun nedeni, tüm alternatiflerin doğrudan kendi aralarında değil, ideal ve ideal olmayan çözümlerle karşılaştırılmasıdır. Bu kapsamda, WEDBA'da ağırlıklı Öklid mesafeleri dikkate alınmaktadır (Rao ve Singh, 2012: 372). WEDBA yöntemi; objektif kriter ağırlıkları, subjektif kriter ağırlıkları ve entegre kriter ağırlıkları olmak üzere üç kriter ağırlıklandırma türüne izin vermektedir (Tolga ve Basar, 2022: 3). WEDBA yönteminin adımları aşağıdaki gibidir (Rao ve Singh, 2012: 368- 373; Tolga ve Basar, 2022: 3-5).

1. Adım: Karar matrisi (D) Eşitlik (6)'daki gibi oluşturulur. Burada m alternatif ve n kriter sayısını göstermektedir.

$$D = [d_{ij}]_{m \times n} \tag{6}$$

2. Adım: Karar matrisi Eşitlik (7) ve (8) kullanılarak normalize edilir.

$$d_{ij}^* = \frac{\min d_{ij}}{d_{ij}}; \text{ eğer maliyet kriteri ise} \tag{7}$$

$$d_{ij}^* = \frac{d_{ij}}{\max d_{ij}}; \text{ eğer fayda kriteri ise} \tag{8}$$

3. Adım: Normalize edilmiş değerler Eşitlik (9) kullanılarak standart hale getirilir.

$$y_{ij} = \frac{d_{ij}^* - \mu_j}{\sigma_j} \tag{9}$$

Burada μ_j ve σ_j sırasıyla j . kriterin ortalama değerini ve standart sapmasını ifade etmektedir. μ_j Eşitlik (10) ve σ_j Eşitlik (11) kullanılarak elde edilmektedir.

$$\mu_j = \frac{\sum_{i=1}^m d_{ij}^*}{m} \tag{10}$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (d_{ij}^* - \mu_j)^2}{m}} \tag{11}$$

4. Adım: İdeal (y_{ij}^+) değeri Eşitlik (12) ve anti-ideal (y_{ij}^-) değeri Eşitlik (13) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$y_{ij}^+ = \max(y_{ij}) \quad (12)$$

$$y_{ij}^- = \min(y_{ij}) \quad (13)$$

5. Adım: Alternatiflerin ideal ve ideal olmayan noktalara olan ağırlıklı Öklid uzaklıkları sırasıyla, WED_i^+ Eşitlik (14) ve WED_i^- Eşitlik (15) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$WED_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n \{w_j \times (y_{ij} - y_{ij}^+)\}^2} \quad (14)$$

$$WED_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n \{w_j \times (y_{ij} - y_{ij}^-)\}^2} \quad (15)$$

6. Adım: Son olarak İndeks Skoru IS_i Eşitlik (16) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$IS_i = \frac{WED_i^-}{WED_i^- + WED_i^+} \quad (16)$$

İndeks skoru, belirli bir alternatifin ideal çözüme göreli yakınlığını temsil etmektedir. Belirli bir alternatif için indeks skoru ne kadar yüksek olursa, alternatif ideal çözüme o kadar yakın olmaktadır. Bir diğer ifade ile indeks puanının değerinin en yüksek olduğu alternatif, dikkate alınan karar verme problemi için en iyi alternatifi göstermektedir (Rao ve Singh, 2012: 373).

4. UYGULAMA

Bu çalışmada, FUCOM ve WEDBA yöntemleri kullanılarak bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcı seçim problemi ele alınmıştır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesi için FUCOM, alternatiflerin sıralanması için WEDBA yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında altı kişilik uzmandan oluşan bir grup, kriter ve alternatifleri değerlendirmiştir. Seçilen uzmanlar bulut hizmet sağlayıcıları konusunda bilgi sahibi olup, üç uzman bilgisayar mühendisi, üç uzman (Prof. Dr., Dr. ve Arş. Gör.) ise Yönetim Bilişim Sistemleri bölümünde akademisyendir. Daha önce yapılan çalışmalarda ele alınan kriterler ve alternatifler, literatür taraması sonucunda uzman görüşlerinin bilgileri çerçevesinde incelenmiş olup, altı kriter ve beş alternatif belirlenmiştir. Değerlendirme kriterleri Tablo 1'de, alternatifler ise Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi için Değerlendirme Kriterleri

Sembol	Kriterler
K ₁	Aylık Maliyet (TL)
K ₂	Güvenlik
K ₃	Hafıza Kapasitesi
K ₄	Ek Ücretsiz Depolama Alanı
K ₅	Sürdürülebilirlik
K ₆	Dosya Paylaşım Kapasitesi

Tablo 2. Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi için Alternatifler

Sembol	Alternatifler
A ₁	Dropbox (For Business: Standard)
A ₂	Google Drive (Business Plus)
A ₃	Microsoft OneDrive İş (Plan 1)
A ₄	Yandex 360 for Business: Advanced
A ₅	MEGA Business

Çalışmada ele alınan K₁, K₃, K₄ ve K₆ kriterlerine ilişkin veriler 22.08.2022 ve 28.08.2022 tarihleri arasında bulut hizmet sağlayıcılarının web siteleri üzerinden elde edilmiştir. K₂ ve K₅ kriterleri ise Tablo 3'te yer alan ölçek kullanılarak uzman değerlendirmelerinin aritmetik ortalaması ile elde edilmiştir.

Tablo 3. K₂ ve K₅ Kriterlerinin Değerlendirilmesi için Kullanılan Ölçek

Değerlendirme	Değer
Çok iyi	5
İyi	4
Normal	3
Kötü	2
Çok kötü	1

Çalışmada ilk olarak FUCOM ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. FUCOM yönteminin uygulama adımları üçüncü bölümde verilmektedir. Buna göre uzmanlar tarafından kriterlerin önem sıralamaları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Kriterlere İlişkin Önem Sıralamaları

Uzman 1	K ₂ >K ₁ >K ₅ >K ₆ >K ₃ >K ₄
Uzman 2	K ₂ >K ₁ >K ₆ >K ₅ >K ₄ >K ₃
Uzman 3	K ₅ =K ₂ >K ₃ >K ₆ >K ₄ >K ₁
Uzman 4	K ₃ >K ₁ >K ₂ >K ₄ >K ₆ >K ₅
Uzman 5	K ₂ >K ₃ >K ₁ >K ₅ >K ₄ =K ₆
Uzman 6	K ₂ >K ₅ >K ₁ >K ₃ =K ₆ >K ₄

Daha sonra, uzmanlar tarafından kriterlerin karşılaştırmalı öncelikleri Saaty (2008), 1-9 skalasına göre değerlendirilmiştir. Pamučar vd. (2018), ikili karşılaştırmanın iki şekilde gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Buna göre kriterler sıralandıktan sonra kendi aralarında karşılaştırılabilir ya da karşılaştırma en önemli kriterin diğer kriterler ile karşılaştırılmasına dayanabilir. Bu çalışma kapsamında yapılan karşılaştırmalar, en önemli kriterin diğer kriterler ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Tablo 5'te kriterlerin öncelikleri gösterilmektedir.

Tablo 5. Kriterlere İlişkin Öncelikler

Uzman 1	Kriterler Öncelikler	K ₂ K ₁ K ₅ K ₆ K ₃ K ₄ x 2 3 5 7 9
Uzman 2	Kriterler Öncelikler	K ₂ K ₁ K ₆ K ₅ K ₄ K ₃ x 2 4 7 8 9
Uzman 3	Kriterler Öncelikler	K ₅ K ₂ K ₃ K ₆ K ₄ K ₁ x 1 3 4 5 7
Uzman 4	Kriterler Öncelikler	K ₃ K ₁ K ₂ K ₄ K ₆ K ₅ x 2 3 5 7 9
Uzman 5	Kriterler Öncelikler	K ₂ K ₃ K ₁ K ₅ K ₄ K ₆ x 3 5 7 9 9
Uzman 6	Kriterler Öncelikler	K ₂ K ₅ K ₁ K ₃ K ₆ K ₄ x 2 4 5 5 9

Son olarak Model 5 kullanılarak kriter ağırlıkları elde edilmektedir. Örnek olması açısından Uzman 1 tarafından yapılan değerlendirmelere göre Model 5 esas alınarak Model 6 aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\text{Min } \chi$$

$$\text{s.t.}$$

$$\left| \frac{w_2}{w_1} - 2 \right| \leq \chi, \left| \frac{w_1}{w_5} - 1.5 \right| \leq \chi, \left| \frac{w_5}{w_6} - 1.66 \right| \leq \chi, \left| \frac{w_6}{w_3} - 1.4 \right| \leq \chi, \left| \frac{w_3}{w_4} - 1.28 \right| \leq \chi, \quad (6)$$

$$\left| \frac{w_2}{w_5} - 3 \right| \leq \chi, \left| \frac{w_1}{w_6} - 2.5 \right| \leq \chi, \left| \frac{w_5}{w_3} - 2.33 \right| \leq \chi, \left| \frac{w_6}{w_4} - 1.8 \right| \leq \chi,$$

$$\sum_{j=1}^6 w_j = 1,$$

$$w_j \geq 0, \forall j$$

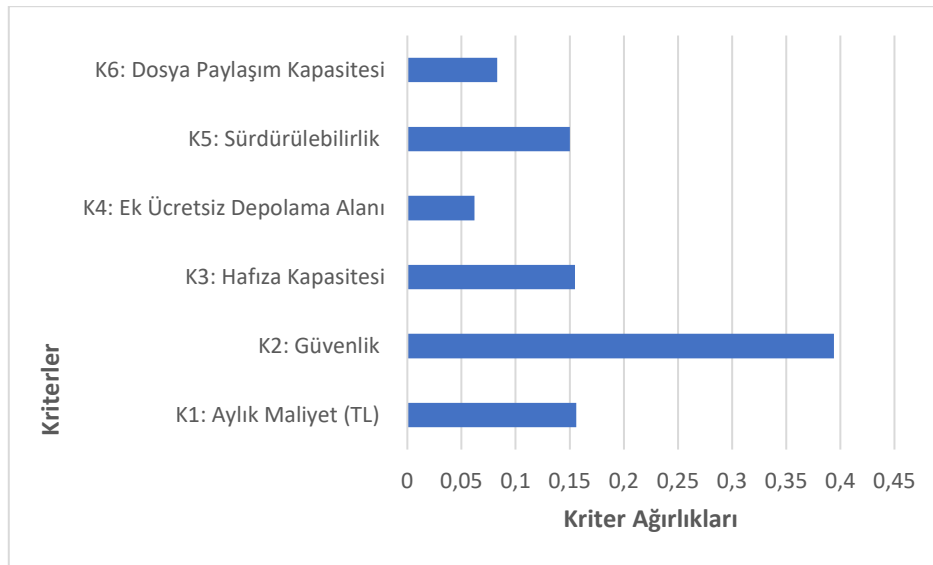
Model 6 Excel Solver ile çözülmüş ve kriter ağırlıkları şu şekilde elde edilmiştir:

$w_1 = 0.219, w_2 = 0.437, w_3 = 0.062, w_4 = 0.049, w_5 = 0.146, w_6 = 0.087$ ve TTS değeri $\chi = 0$. TTS değeri, elde edilen kriter ağırlıklarının, kriterlerin karşılaştırmalı önceliklerden sapma değerini göstermektedir (Ecer, 2021: 28). Sıfıra çok yakın bir TTS değeri, kriter ağırlık katsayılarının güvenilirliğinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Ayçin ve Aşan, 2021: 204). Diğer uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmeler için de benzer adımlar takip edilmiştir. Uzmanlar için ayrı ayrı hesaplanan kriter ağırlıklarının birleştirilip nihai ağırlıkların elde edilmesinde aritmetik ortalama kullanılmıştır (Ecer, 2021; Ayçin ve Aşan, 2021; Akar, 2022). Her bir uzman için elde edilen kriter ağırlıkları ve nihai ağırlıklar Tablo 6'da sunulmuştur. Buna ek olarak TTS değeri, tüm modeller için 0'dır.

Tablo 6. Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi için Kriter Ağırlıkları

Kriterler	Uzman 1	Uzman 2	Uzman 3	Uzman 4	Uzman 5	Uzman 6	Nihai Ağırlık
K ₁	0.219	0.235	0.049	0.219	0.105	0.111	0.156
K ₂	0.437	0.470	0.342	0.146	0.527	0.442	0.394
K ₃	0.062	0.052	0.114	0.437	0.176	0.088	0.155
K ₄	0.049	0.059	0.068	0.087	0.059	0.049	0.062
K ₅	0.146	0.067	0.342	0.049	0.075	0.221	0.150
K ₆	0.087	0.117	0.085	0.062	0.059	0.088	0.083

Şekil 2'de kriter ağırlıklarının dağılımı gösterilmektedir. Bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısı seçiminde kriter ağırlıkları önem seviyelerine göre sırasıyla, güvenlik, aylık maliyet, hafıza kapasitesi, sürdürülebilirlik, dosya paylaşım kapasitesi ve ek ücretsiz depolama alanı şeklinde elde edilmiştir.

Şekil 2. Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi Kriter Ağırlıklarının Dağılımı

Daha sonra Tablo 2'de yer alan alternatiflerin sıralanması için WEDBA yöntemi adımları aşağıdaki gibi gerçekleştirilmektedir. Öncelikle probleme ilişkin karar matrisi Tablo 7'de görüldüğü gibi oluşturulur.

Tablo 7. Karar Matrisi

Alternatifler	K ₁ (TL)	K ₂	K ₃ (TB)	K ₄ (GB)	K ₅	K ₆ (GB)
Dropbox	297.77	3	3	2	5	100
Google Drive	108	5	5	15	4	750
OneDrive	90.5	4	1	10	5	250
Yandex	410.77	3	3	10	3	50
MEGA	91.12	4	3	20	2	1000

Tablo 7’de yer alan MEGA alternatifinin K₆ kriteri dosya paylaşım kapasitesi sınırı yoktur. Bu nedenle ilgili hücreye büyük bir değer atanmıştır.

Eşitlik (7) ve (8) kullanılarak normalize edilmiş karar matrisi Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆
Dropbox	0.304	0.6	0.6	0.1	1	0.1
Google Drive	0.838	1	1	0.75	0.8	0.75
OneDrive	1.000	0.8	0.2	0.5	1	0.25
Yandex	0.220	0.6	0.6	0.5	0.6	0.05
MEGA	0.993	0.8	0.6	1	0.4	1

d_{11} (maliyet kriteri) için Eşitlik (7) kullanılarak $d_{11}^* = \frac{90.5}{297.77} = 0.304$ ve d_{12} (fayda kriteri) için Eşitlik (8)’den yararlanılarak $d_{12}^* = \frac{3}{5} = 0.6$ olarak hesaplanmıştır.

Eşitlik (9) kullanılarak standardize edilmiş karar matrisi Tablo 9’da görülmektedir.

Tablo 9. Standardize Edilmiş Karar Matrisi

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆
Dropbox	-1.080	-1.069	0.000	-1.570	1.029	-0.874
Google Drive	0.491	1.604	1.581	0.601	0.171	0.847
OneDrive	0.968	0.267	-1.581	-0.234	1.029	-0.477
Yandex	-1.326	-1.069	0.000	-0.234	-0.686	-1.006
MEGA	0.948	0.267	0.000	1.437	-1.543	1.509

Eşitlik (9)’a göre $y_{11} = \frac{d_{11}^* - \mu_1}{\sigma_1} = \frac{0.304 - 0.671}{0.33} = -1.080$

Eşitlik (12) kullanılarak ideal (y_{ij}^+) değerleri ve Eşitlik (13) kullanılarak elde edilen anti-ideal (y_{ij}^-) değerleri Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10. İdeal (y_{ij}^+) ve Anti-İdeal (y_{ij}^-) Değerleri

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆
y_{ij}^+	0.968	1.604	1.581	1.437	1.029	1.509
y_{ij}^-	-1.326	-1.069	-1.581	-1.570	-1.543	-1.006

$y_{11}^+ = \max(y_{11}) = 0.968$ ve $y_{11}^- = \min(y_{11}) = -1.326$

Son olarak, Eşitlik (14) kullanılarak alternatiflerin ideal noktalara uzaklıkları (WED_i^+) ve Eşitlik (15) kullanılarak ideal olmayan noktalara olan uzaklıkları (WED_i^-) hesaplanmış daha sonra Eşitlik (16) kullanılarak indeks skorları IS_i elde edilmiş ve Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. İndeks Skorları ve Alternatiflerin Sıralamaları

Alternatifler	WED_i^+	WED_i^-	IS_i	Sıralama
Dropbox	1.160	0.459	0.284	4
Google Drive	0.167	1.240	0.882	1
OneDrive	0.745	0.750	0.502	3
Yandex	1.191	0.289	0.195	5
MEGA	0.697	0.736	0.513	2

Burada WED_1^+ =

$$\sqrt{\{0.156 \times (-1.08 - 0.968)\}^2 + \{0.394 \times (-1.069 - 1.604)\}^2 + \dots + \{0.083 \times (-0.874 - 1.509)\}^2} = 1.160$$

WED_1^- =

$$\sqrt{\{0.156 \times (-1.08 - (-1.326))\}^2 + \{0.394 \times (-1.069 - (-1.069))\}^2 + \dots + \{0.083 \times (-0.874 - (-1.006))\}^2}$$

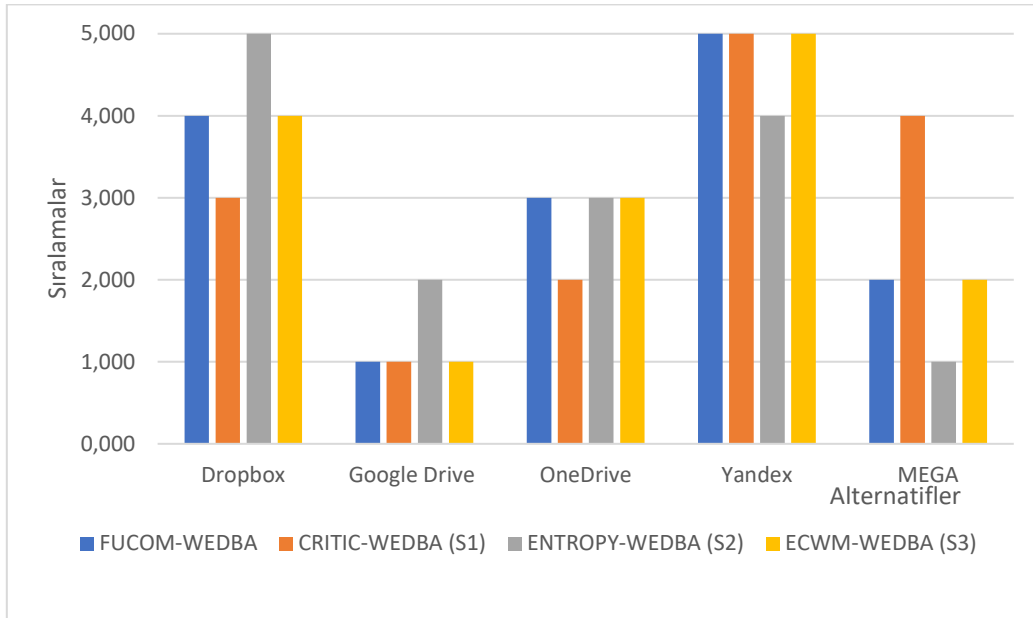
= 0.459

$$\text{ve } IS_1 = \frac{0.459}{0.459+1.160} = 0.284$$

Diğer alternatifler için de yukarıdaki işlemler tekrarlanarak her bir alternatif için WED_i^+ ve WED_i^- değerleri elde edildikten sonra IS değerleri hesaplanmaktadır. Tablo 11'de tüm alternatifler için elde edilen IS değerleri ve alternatiflerin sıralamaları görülmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, işletmelere sunulan paketler açısından en uygun bulut hizmet sağlayıcıları sırasıyla Google Drive, MEGA, OneDrive, Dropbox ve Yandex şeklindedir.

4.1. Duyarlılık Analizi

Bir karar vermeden önce, elde edilen sonuçların güvenilirliğini değerlendirmek gerekmektedir. Alternatiflerin nihai sıralamaları, büyük ölçüde kriterlerin ağırlıklarına bağlıdır. Kriter ağırlıklarındaki küçük değişiklikler nihai sıralamada büyük değişikliklere neden olabilir. Bu çalışmada elde edilen kriter ağırlıkları subjektif değerlendirmeler ile elde edildiği için, değişen kriter ağırlıkları altında sıralamaların kararlılığı test edilmelidir. Sıralamalar, kriter ağırlıklarındaki küçük değişikliklere oldukça duyarlıysa, ağırlıkların dikkatli bir şekilde gözden geçirilmeli ve kriterlerin zayıf ayırt etme potansiyeline karşı ek karar kriterlerinin dahil edilmesi önerilmektedir. Bu amaçla, kriterlerin ağırlıklarına ilişkin farklı görüşleri yansıtan senaryolara dayalı olarak duyarlılık analizi yapılabilir (Chang vd., 2007: 303-304). Böylece, duyarlılık analizi karar vericilere sıralamaların kararlılığını kontrol etmesine yardımcı olmaktadır. Çalışmada önerilen FUCOM- WEDBA modelinin değerlendirilmesi için duyarlılık analizi yapılmıştır. Duyarlılık analizi kapsamında objektif ağırlıklandırma yöntemleri kullanılarak üç senaryo (S1, S2 ve S3) belirlenmiştir. Burada S1; CRITIC yöntemi ile S2; Entropi yöntemi ile ve S3; Zafar vd. (2021) tarafından sunulan bütünleşik Entropi-CRITIC ağırlık yöntemi (ECWM) ile elde edilen ağırlıklar sonucu gerçekleşen sıralamaları göstermektedir. FUCOM, S1, S2 ve S3 senaryoları kapsamında WEDBA ile alternatiflerin nihai sıralamaları Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3. Duyarlılık Analizi ve Sıralamalar

FUCOM-WEDBA ile elde edilen birinci ve beşinci alternatiflere ilişkin sıralamalar S1 ve S3 senaryolarında da aynı şekilde elde edilmiştir. Bir diğer ifade ile S1 ve S3 senaryoları için de Google Drive birinci alternatif ve Yandex

beşinci alternatif olarak bulunmuştur. Farklı olarak, S2 senaryosu, Google Drive'ı ikinci alternatif ve Yandex'i dördüncü alternatif olarak sıralamaktadır. Buna göre aynı sıralama sonucu olmasa da FUCOM-WEDBA ile elde edilen sıralamalara göre yüksek bir değişkenlik olmadığı söylenebilir. S3 senaryosu ise çalışmada elde edilen tüm sıralama sonuçları ile aynıdır. Duyarlılık analizi sonuçları, alternatif sıralamalarının kararlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısı seçimine odaklanmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, kriterler önem seviyelerine göre sırasıyla; K₂: Güvenlik (0.394), K₁: Aylık Maliyet (0.156), K₃: Hafıza Kapasitesi (0.155), K₅: Sürdürülebilirlik (0.150), K₆: Dosya Paylaşım Kapasitesi (0.083) ve K₄: Ek Ücretsiz Depolama Alanı (0.062) şeklindedir. Alternatiflerin sıralaması ise Google Drive, MEGA, OneDrive, Dropbox ve Yandex olarak elde edilmiştir.

5. SONUÇ

Gerçek dünya problemleri göz önüne alındığında birbiri ile çelişen farklı kriterlerin değerlendirilmesine olanak sağlayan ÇKKV yöntemleri birçok uygulamada kullanılmaktadır. Bu çalışmada bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısı seçim problemi FUCOM-WEDBA tabanlı yeni bütünleşik bir ÇKKV yöntemi ile ele alınmıştır. Günümüzde işletmeler, sağladığı faydalardan dolayı bulut hizmet sağlayıcılarına önem vermekte ve bulut hizmet sağlayıcıları BT sistemlerine hızlı bir şekilde entegre edilmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda, en uygun bulut hizmet sağlayıcısı seçimi konusu genellikle nitel kriterler ve farklı ÇKKV yöntemleri ile değerlendirilse de nicel veriler kullanılarak belirli bir müşteri sınıfına yönelik uygulama sayısının kısıtlı olması dikkat çekmektedir. Farklı müşteri sınıfları farklı bulut hizmet sağlayıcıları özelliklerine ihtiyaç duyabilmektedir. Bu nedenle belirli bir müşteri sınıfına yönelik olarak kriterlerin belirlenmesi oldukça önemlidir çünkü hitap edilen müşteri sınıfı için gereksinim niteliğinde olmayan ancak değerlendirmeye alınan kriterler en uygun bulut hizmet sağlayıcısı seçimini önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Bu çalışma kapsamında, öncelikle kriter ve alternatifler literatür taraması ile elde edildikten sonra uzman görüşleri çerçevesinde incelenmiş olup, altı kriter; K₁: Aylık Maliyet (TL), K₂: Güvenlik, K₃: Hafıza Kapasitesi, K₄: Ek Ücretsiz Depolama Alanı, K₅: Sürdürülebilirlik ve K₆: Dosya Paylaşım Kapasitesi ve beş alternatif; A₁: Dropbox (For Business: Standard), A₂: Google Drive (Business Plus), A₃: Microsoft OneDrive İş (Plan 1), A₄: Yandex 360 for Business: Advanced ve A₅: MEGA Business belirlenmiştir. Daha sonra, FUCOM ile kriter ağırlıkları elde edilmiş ve WEDBA yöntemi ile bulut hizmet sağlayıcıları sıralanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, önem seviyesi en yüksek kriterin K₂: Güvenlik ve önem seviyesi, en düşük kriterin K₄: Ek Ücretsiz Depolama Alanı olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak işletme için en uygun ilk üç bulut hizmet sağlayıcıları sırasıyla Google Drive, MEGA ve OneDrive'dır. Çalışma sonuçları, işletmelere yönelik farklı paketler sunan bulut hizmet sağlayıcılarının güvenlik, aylık maliyet ve hafıza kapasitesi kriterlerine daha çok odaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Belirli bir müşteri sınıfı için hangi bulut hizmet sağlayıcısının en uygun olacağı tartışmaya açık bir konudur çünkü her geçen gün yeni bulut hizmet sağlayıcıları ortaya çıkmakta ya da varolan bulut hizmet sağlayıcıları yeni özellikler ekleyebilmektedir. Bu durum çok hızlı genişleyen bu pazarda güçlü bir rekabet ortamına neden olmaktadır. Bu çalışmanın ana katkısı bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısını nicel veriler ile belirlemektir. Buna ek olarak, çalışmadan elde edilen sonuçlar bu pazarda faaliyette bulunan bulut hizmet sağlayıcılarının oldukları konumu belirlemesine yardımcı olacak unsurları görebilmesini sağlayabilir. Ayrıca bu alanda yeni bütünleşik FUCOM-WEDBA yöntemi daha önce kullanılmamıştır. Bu yönleri ile çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Bulut hizmeti seçimi konusuna verilen önem nedeniyle literatürde bu konuya ilişkin çözüm öneren birçok çalışma vardır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar bu konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığında, Papathanasiou vd. (2015)'e göre Google Drive, uzmanlar tarafından en çok tercih edilen bulut hizmet sağlayıcılarından biridir. Buna ek olarak, Google Drive ve Dropbox genellikle akademik personel ve öğrenciler tarafından en çok kullanılan bulut hizmet sağlayıcıları arasındadır. Kumar vd. (2018), bulut hizmeti değerlendirmesi ve seçimi konusunu ele almıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, işlemci performansı, bellek performansı, maliyet, önem seviyesi en yüksek kriterlerdir. Buna ek olarak City-Cloud en uygun alternatif olarak bulunmuştur. Bu çalışma sonucundan farklı olarak Google ise 11 alternatif arasından 7. sıradadır. Nawaz vd. (2018), hafıza kriterini önem seviyesi en yüksek ikinci kriter olarak belirtirken maliyet kriterini önem seviyesi en düşük kriter olarak elde etmiştir. Youssef (2020)'e göre, sürdürülebilirlik kriteri en az önem seviyesine sahip kriterdir. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısına odaklandığından dolayı Google Drive'dan sonra MEGA'yı en uygun alternatif olarak sunmaktadır.

Bu çalışmanın kısıtları, bulut hizmet sağlayıcılarından elde edilen verilerin belirli bir döneme (22.08.2022) ilişkin değerleri yansıtması ve belirli sayıda kriterin ele alınmış olmasıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu çalışmada ele alınan nicel kriterlere ek olarak nitel kriterler de eklenip farklı ÇKKV yöntemleri ile problem ele alınarak sonuçların değişip değişmediği karşılaştırılabilir. Çalışmada önerilen bütünlük FUCOM-WEDBA yaklaşımının kullanımının kolay ve hesaplama süresinin kısa olması karar verme problemlerinde verimli bir şekilde kullanılabilirliğini göstermektedir. Bu nedenle önerilen bütünlük yöntem farklı karar verme problemleri için uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, A., Ahmad, S., Athar, M.A., Rajpoot, N. ve Talib, F. (2022). "Healthcare performance management using integrated FUCOM-MARCOS approach: The case of India". *Health Planning and Management*, 37(5), 2635-2668.
- Ahmad, N. ve Quahmash, A. (2020). "Implementing Fuzzy AHP and FUCOM to evaluate critical success factors for sustained academic quality assurance and ABET accreditation". *PLoS ONE* 15(9): e0239140.
- Akar, G.S. (2022). "Tedarik Zincirlerinde Sürdürülebilir İmalatın Önündeki Engelleyici Faktörlerin Tam Tutarlılık Yöntemiyle (FUCOM) Değerlendirilmesi". *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 298-318.
- Akbari, M., Meshram, S. G., Krishna, R. S., Pradhan, B., Shadeed, S., Khedher, K. M., Sepehri, M., Ildoromi, A.R., Alimerzaei, F. ve Darabi, F. (2021). "Identification of the Groundwater Potential Recharge Zones Using MCDM Models: Full Consistency Method (FUCOM), Best Worst Method (BWM) and Analytic Hierarchy Process (AHP)". *Water Resources Management*, 35(14), 4727-4745.
- Alam, K.A., Ahmed, R., Butt, F.S., Kim, S. G. ve Ko, K.M. (2018). "An Uncertainty-Aware Integrated Fuzzy AHP-WASPAS Model to Evaluate Public Cloud Computing Services". *Procedia Computer Science*, 130, 504-509.
- Ali, Y., Mehmood, B., Huzafa, M., Yasir, U. ve Khan, A. U. (2020). "Development of a New Hybrid Multi Criteria Decision-Making Method for a Car Selection Scenario". *Facta Universitatis. Series: Mechanical Engineering*, 18(3), 357-373.
- Ayçin, E. ve Aşan, H. (2021). "İş Zekası Uygulamaları Seçimindeki Kriterlerin Önem Ağırlıklarının FUCOM Yöntemi ile Belirlenmesi". *KOCATEPE İİBFD*, 23(2), 195-208.
- Badi, I. ve Abdulshahed, A. (2019). "Ranking the Libyan Airlines by Using Full Consistency Method (FUCOM) and Analytical Hierarchy Process (AHP)". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 2(1), 1-14.
- Badi, I., Muhammad, L. J., Abubakar, M. ve Bakır, M. (2022). "Measuring Sustainability Performance Indicators Using FUCOM-MARCOS Methods". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 5(2), 99-116.
- Basar, M. ve Tolga, A. C. (2020, July). Smart System Evaluation in Vertical Farming via Fuzzy WEDBA Method. *In International Conference on Intelligent and Fuzzy Systems* (pp. 534-542). Springer, Cham.
- Biswas, S., Pamucar, D., Kar, S. ve Sana, S.S. (2021). "A New Integrated FUCOM-CODAS Framework with Fermatean Fuzzy Information for Multi-Criteria Group Decision-Making". *Symmetry*, 13, 2430.
- Buyya, R., Yeo, C.S., Venugopal, S., Broberg, J. ve Brandic, I. (2009). "Cloud Computing and Emerging IT Platforms: Vision, Hype and Reality for Delivering Computing as the 5th Utility". *Future Generation Computer Systems*, 25(6), 599-616.
- Chang, C. W., Wu, C.R., Lin, C.T. ve Chen, H. C. (2007). "An Application of AHP and Sensitivity Analysis for Selecting the Best Slicing Machine". *Computers & Industrial Engineering*, 52(2), 296-307.
- Demir, G. (2021). "E-Devlet Web Sitelerinin Bulanık FUCOM ile Değerlendirilmesi". *International Journal of Economic and Administrative Academic Research*, 1(2), 41-53.
- Demir, G. ve Bircan, H. (2020). "Kriter Ağırlıklandırma Yöntemlerinden BWM ve FUCOM Yöntemlerinin karşılaştırılması ve bir Uygulama". *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 170-185.
- Do Chung, B. ve Seo, K. K. (2015). "A Cloud Service Selection Model Based on Analytic Network Process". *Indian Journal of Science and Technology*, 8(18), 1-5.
- Durmić, E., Stević, Ž., Chatterjee, P., Vasiljević, M. ve Tomašević, M. (2020). "Sustainable Supplier Selection Using Combined FUCOM-Rough SAW Model". *Reports in mechanical engineering*, 1(1), 34-43.
- Ecemiş, O. ve Coşkun, A. (2022). "Türkiye'de Bilişim Teknolojileri Kullanımının ÇKKV Yöntemleriyle İncelenmesi 2014-2021 dönemi". *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (37), 81-89.

- Ecer, F. (2021). "An Analysis of the Factors Affecting Wind Farm Site Selection through FUCOM Subjective Weighting Method". *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 27(1), 24-34.
- Emekci, A., Kuğu, E. ve Temiztürk, M. (2016). "Adli Bilişim Ezberlerini Bozan Bir Düzlem: Bulut Bilişim". *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 2(1), 8-14.
- Erceg, Ž., Starčević, V., Pamučar, D., Mitrović, G., Stević, Ž. ve Žikić, S. (2019). "A New Model for Stock Management in Order to Rationalize Costs: ABC-FUCOM-Interval Rough CoCoSo Model". *Symmetry*, 11(12), 1527.
- Fazlollahtabar, H., Smailbašić, A. ve Stević, Ž. (2019). "FUCOM Method in Group Decision-Making: Selection of Forklift in a Warehouse". *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 2(1), 49-65.
- Gupta, A., Gupta, N. ve Garg, R. K. (2018). "Implementing Weighted Entropy-Distance Based Approach for the Selection of Software Reliability Growth Models". *International Journal of Computer Applications in Technology*, 57(3), 255-266.
- Hoan, P. ve Ha, Y. (2021). "ARAS-FUCOM approach for VPAF fighter aircraft selection". *Decision Science Letters*, 10(1), 53-62.
- Işık, Ö. (2021). "AHP, CRITIC VE WEDBA Yöntemlerini İçeren Entegre Bir ÇKKV Modeli İle AXA Sigorta Şirketinin Finansal Performansının Analizi". *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 892-908.
- Jain, V. ve Ajmera, P. (2019). "Application of MADM Methods as MOORA and WEDBA for Ranking of FMS Flexibility". *International Journal of Data and Network Science*, 3(2), 119-136.
- Jaiswal, A. ve Mishra, R.B. (2017). "Cloud Service Selection Using TOPSIS and Fuzzy TOPSIS with AHP and ANP". *International Conference on Machine Learning and Soft Computing, Ho Chi Minh City Vietnam, January 13 - 16, 2017*, 136-142.
- Kumar, R. R., Mishra, S. ve Kumar, C. (2018). "A novel framework for cloud service evaluation and selection using hybrid MCDM methods". *Arabian Journal for Science and Engineering*, 43(12), 7015-7030.
- Kumar, R.R., Shameem, M. ve Kumar, C. (2022). "A Computational Framework for Ranking Prediction of Cloud Services Under Fuzzy Environment". *Enterprise Information Systems*, 16(1), 167-187.
- Kwon, H. K. ve Seo, K. K. (2013). "A Decision-Making Model to Choose a Cloud Service Using Fuzzy AHP". *Advanced Science and Technology Letters*, 35(1), 93-96.
- Madhavaiah, C. ve Bashir, I. (2012). "Defining Cloud Computing in Business Perspective: A Review of Research". *Metamorphosis*, 11(2), 50-65.
- Mahendra, G. S. (2022). "Decision Support System Using FUCOM-MARCOS for Airline Selection in Indonesia". *JITK (Jurnal Ilmu Pengetahuan dan Teknologi Komputer)*, 8(1), 1-9.
- Mandal, S. ve Khan, D. A. (2022). "Cloud-CoCoSo: Cloud Model-Based Combined Compromised Solution Model for Trusted Cloud Service Provider Selection". *Arabian Journal for Science and Engineering*, 8, 1-26.
- Monika ve Sangwan, O.P. (2022). "Quality Evaluation of Cloud Services Using MCDM Techniques: A Comparative Analysis". *13th International Conference on Soft Computing and Pattern Recognition (SoCPaR 2021)*. Lecture Notes in Networks and Systems, 417. Springer, Cham.
- Munier, N. ve Hontoria, E. (2021). "Uses and Limitations of the AHP Method. A Non-Mathematical and Rational Analysis". In *Management for Professionals*, Springer, Berlin, Germany.
- Nawaz, F., Asadabadi, M. R., Janjua, N. K., Hussain, O. K., Chang, E. ve Saberi, M. (2018). "An MCDM Method for Cloud Service Selection Using a Markov Chain and The Best-Worst Method". *Knowledge-Based Systems*, 159, 120-131. .
- Nouredine, M. ve Ristic, M. (2019). "Route Planning for Hazardous Materials Transportation: Multi criteria Decision Making Approach". *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 2(1), 66-85.
- Nunić, Z. (2018). "Evaluation and selection of Manufacturer PVC carpentry using FUCOM-MABAC model". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 1(1), 13-28.
- Ong, M.C., Leong, Y.T., Wan, Y.K. vd. (2021). "Multi-objective Optimization of Integrated Water System by FUCOM-VIKOR Approach". *Process Integr Optim Sustain*, 5, 43-62.
- Pamučar, D., Stević, Ž. ve Sremac, S. (2018). "A New Model for Determining Weight Coefficients of Criteria in MCDM Models: Full Consistency Method (FUCOM)". *Symmetry*, 10(9), 393.
- Papathanasiou, J., Kostoglou, V. ve Petkos, D. (2015). "A Comparative Analysis of Cloud Computing Services Using Multicriteria Decision Analysis Methodologies". *International Journal of Information and Decision Sciences*, 7(1), 51-70.

- Peker, B. N. ve Görener, A. (2022). "Tesis Yeri Seçiminde Kriterlerin Önem Ağırlıklarının Bulanık FUCOM Yöntemiyle Belirlenmesi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), 1512-1536.
- Prentkovskis, O., Erceg, Ž., Stević, Ž., Tanackov, I., Vasiljević, M. ve Gavranović, M. (2018). "A New Methodology for Improving Service Quality Measurement: Delphi-FUCOM-SERVQUAL Model". *Symmetry*, 10(12), 757.
- Rao, R. V. ve Singh, D. (2011). "Evaluating Flexible Manufacturing Systems Using Euclidean Distance-Based Integrated Approach". *International Journal of Decision Sciences, Risk and Management*, 3(1-2), 32-53.
- Rao, R. V. ve Singh, D. (2012). "Weighted Euclidean Distance Based Approach as a Multiple Attribute Decision Making Method for Plant or Facility Layout Design Selection". *International Journal of Industrial Engineering Computations*, 3(3), 365-382.
- Rashid, A. ve Chaturvedi, A. (2019). "Cloud Computing Characteristics and Services: A Brief Review". *International Journal of Computer Sciences and Engineering*, 7(2), 421-426.
- Rezaei, J. (2015). "Best-Worst Multi-Criteria Decision-Making Method". *Omega*, 53, 49-57.
- Saaty, T. L. (2008). "Decision Making with The Analytic Hierarchy Process". *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Saqib, N., Arora, M. ve Chopra, S. (2018). "Cloud Computing Architecture Issues and Future Research Directions". *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, 5(11), 532- 537.
- Stević, Ž. ve Brković, N. (2020). "A Novel Integrated FUCOM-MARCOS Model for Evaluation of Human Resources in a Transport Company". *Logistics*, 4(1), 4.
- Şimşek, O. (2022). "Hibrid bir ÇKKV Modeli ile Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Performans Değerlendirmesi". *Turkish Studies-Economy*, 17(2), 447-470.
- Tang, C. ve Liu, J. (2015). "Selecting a Trusted Cloud Service Provider for Your Saas Program". *Computers & Security*, 50, 60-73.
- Tanwar, A.S., Evangelatos, N., Venne, J., Ogilvie, L. A., Satyamoorthy, K. ve Brand, A. (2021). "Global Open Health Data Cooperatives Cloud in an Era of COVID-19 and Planetary Health". *OMICS: A Journal of Integrative Biology*, 25(3), 169-175.
- Tolga, Ç. A. ve Basar, M. (2022). "The Assessment of a Smart System in Hydroponic Vertical Farming via Fuzzy MCDM Methods". *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 42(1), 1-12.
- Toslak, M., Aktürk, B. ve Ulutaş, A. (2022). "MEREK ve WEDBA Yöntemleri ile Bir Lojistik Firmasının Yıllara Göre Performansının Değerlendirilmesi". *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (33), 363-372.
- Ulutaş, A. (2020). "Stacker Selection with PSI and WEDBA Methods". *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 10(2), 493-504.
- Youssef, A.E. (2020). "An Integrated MCDM Approach for Cloud Service Selection Based on TOPSIS and BWM". *IEEE Access*, 8, 71851-71865.
- Zafar, S., Alamgir, Z. ve Rehman, M. H. (2021). "An Effective Blockchain Evaluation System Based on Entropy-CRITIC Weight Method and MCDM Techniques". *Peer-to-Peer Networking and Applications*, 14(5), 3110-3123.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.09.2022 ✓Accepted/Kabul:03.11.2022

DOI:10.30794/pausbed.1170296

Research Article/Araştırma Makalesi

Sezek, N., Yenel, Y. ve Baysal, B. (2023). "Kolombiya Bağlamında Çatışma Dönemi Ekonomilerinin Çatışmanın Şiddetlenmesi, Terörle Mücadele ve Barış Sürecine Etkilerinin İncelenmesi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 297-308.

KOLOMBİYA BAĞLAMINDA ÇATIŞMA DÖNEMİ EKONOMİLERİNİN ÇATIŞMANIN ŞİDDETLENMESİ, TERÖRLE MÜCADELE VE BARIŞ SÜRECİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Nur SEZEK*, Yelda YENEL**, Başar BAYSAL***

Öz

Çatışma ekonomileri silahlı grupların ekonomik gelir elde etmek için oluşturdukları yapılardır. Uyuşturucu madde üretimi ve ticareti ya da kaçak maden işletmesi gibi sömürülebilir kaynaklara yönelen bu ekonomiler sivilleri de içerisine alan yapılar olarak ortaya çıktığında çatışma ve barış dönemlerini olumsuz yönde etkilemektedirler. Silahlı örgütler bu yapılar sayesinde materyal güçlerini arttırırken, sivillerin bu yapılara dahil olmaları silahlı örgütlere destek vermelerine ve örgütlerin meşruiyet kazanmalarına yol açmaktadır. Bu faaliyetlerden gelir elden eden siviller terörle mücadelede devlet ile iş birliği yapmaktan geri durmakta; bu durum da terörle mücadeleyi sekteye uğratmaktadır. Barış döneminde ise bu ekonomilere dahil gruplar barışın uygulanmasına ayak diremekte, farklı silahlı grupların silah bırakan örgütün yarattığı boşluğu doldurmaya çalışmaları şiddetin dönüşmesine yol açmaktadır. Bu çalışma Kolombiya çatışma ve barış sürecine odaklanarak belirtilen bu yapıların etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Çatışma Dönemi Ekonomisi, Silahlı Çatışma, Terörizm, Kolombiya, FARC.

IMPACT OF WARTIME ECONOMIES ON ESCALATION OF CONFLICT, COUNTER-TERRORISM AND PEACE PROCESS IN COLOMBIA

Abstract

Wartime economies are structures created by armed groups to generate economic income. When these economies, which usually focus on exploitable resources such as cocaine production or illegal mining, emerged as structures that included civilians, they adversely affect periods of conflict and peace. While armed organizations increase their material power thanks to these structures, the inclusion of civilians in these structures make them support armed organizations and these armed groups gain legitimacy. Civilians who profit from these activities also refuse to cooperate with the state in the fight against terrorism and this situation hinders the counter-terrorism efforts of the state. In peacetime, groups included in these economies resist the implementation of peace, and the efforts of different armed groups to fill the gap created by the organization that laid down their arms, lead to a transformation of violence. This study aims to examine the effects of these structures by focusing on the Colombian conflict and peace process.

Keywords: *Wartime Economy, Armed Conflict, Terrorism, Colombia, FARC.*

*Doktora Adayı, Universidad Externado de Colombia, Calle 12 #1-17 Este, Bogotá, KOLOMBİYA.

e-posta:nur.sezek1@est.uexternado.edu.co (<https://orcid.org/0000-0003-3399-5721>)

**Arş. Gör., Ankara Bilim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ANKARA.

e-posta:yelda.yenel@ankarabilim.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6211-3076>)

***Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Bilim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ANKARA.

e-posta:basar.baysal@ankarabilim.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9205-9234>)

GİRİŞ

İdeolojik, etnik, ekonomik ya da daha farklı motivasyonlar ile ortaya çıkan çatışma ortamlarında silahlı gruplar ekonomik gelir elde edebilmek amacıyla belli ekonomik faaliyetler yürütürler. Özellikle sömürülebilir kaynaklara yönelen bu illegal faaliyetler belli bir zaman içerisinde bölgede yaşayan sivilleri de kapsayacak şekilde bir ekonomik ilişkiler ağı oluşturur. Silahlı gruplar dışında bölge halkının belli kesimleri de dahil olmak üzere farklı grupların da ekonomik çıkarlar elde ettiği bu yapı hem terörle mücadele konusunda hem de barış süreçleri konusunda birtakım sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Oluşan bu ekonomiden çıkar sağlayan gruplar terörle mücadele kapsamında devlet güçlerine destek vermezken barış süreçlerinde de çıkarlarından mahrum kalmamak adına sürecin ilerlemesinde önemli sorunlar çıkartmaktadırlar. Bu çalışma Kolombiya özelinde, ülkede yarım asırdan uzun süredir devam eden çatışma sürecinde ortaya çıkmış olan ekonomik ilişkilerin hem terörle mücadeleye hem de halihazırda devam etmekte olan barış sürecine olan etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkçe literatürde henüz yer bulmamış olan çatışma dönemi ekonomileri konusunu Türkçe literatüre kazandırmak da çalışmanın ana amaçlarından birisidir. Bu kapsamda sonuç bölümünde Türkiye’de bu kapsamda yapılabilecek çalışmalar ile ilgili öngörülere de yer verilmiştir.

Kolombiya’nın ana odak olarak seçilmesinin sebebi, ülkede yarım asırdan uzun süredir devam eden iç çatışma sürecinde oluşmuş birçok illegal ekonomik yapı bulunması sebebiyle bu konunun araştırılması için adeta bir laboratuvar sunuyor olmasıdır. Ayrıca, Kolombiya üzerinde yapılacak çalışmada bu illegal ekonomilerin hem barış sürecine hem de terörle mücadeleye etkilerinin incelenbilmesidir. Kolombiya devleti ülkedeki en büyük silahlı grup olan FARC (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia/Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri*) ile 2016 yılında barış anlaşması imzalamıştır ve hâlen barış sürecinin uygulama aşaması devam etmektedir. Diğer taraftan ülkedeki tek silahlı örgüt FARC değildir. Farklı motivasyon ve ideolojik duruşlara sahip birçok silahlı grup hâlen ülkede varlık göstermektedir. Barış süreci sonrasında farklı grupların FARC’ın daha önce etkili olduğu bölgelerde oluşan boşluğu doldurma ve buralardaki ekonomik yapılara hâkim olma gayretleri de dikkate değer bir durumdur. Dolayısıyla Kolombiya, çatışma dönemi ekonomik ilişkilerinin hem barış hem de terörle mücadeleye etkilerinin incelenmesi için uygun bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmanın ana odağı Kolombiya olarak belirlenmiş olmakla beraber sonuç kısmında Türkiye – PKK meselesine yönelik belli çıkarımlar da yapılmıştır.

Çalışma dört ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde çatışma dönemi ekonomileri ve bu ekonomilerin çatışma ve barış dönemlerindeki etkileri üzerine olan literatür özetlenmiş ve değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Kolombiya çatışma ve barış süreci incelenmiştir. Üçüncü bölümde Kolombiya’da çatışma döneminde oluşan illegal ekonomik ilişkilerin çatışmaların şiddetlenmesine ve terörle mücadeleye etkileri analiz edilmiştir. Son bölümde ise belirtilen ekonomik ilişkilerin ülkedeki barış sürecine etkisi ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise hem makalenin argümanları özetlenmiş hem de çalışmanın Türkiye üzerine yapılabilecek yeni çalışmalara nasıl kapı araladığı açıklanmıştır.

1. ÇATIŞMA DÖNEMİ EKONOMİSİNİN ETKİLERİ ÜZERİNE LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mevcut literatürün irdelenmesinden önce çatışma ekonomisinin ne olduğunu kısa örneklerle ortaya koymakta fayda vardır. Çatışma dönemlerinde özellikle sömürülebilir ve büyük gelirler getirecek faaliyetlere yönelen bu ekonomik yapılar silahlı gruplarla beraber bölgede yaşayan belli grupları da içerisine alan yapılanmalardır. Özellikle çatışma bölgelerinde oluşan düzen ve kontrol eksikliği bu ekonomik yapıların oluşabilmesinde etkilidir. Bu yapılar sadece silahlı grupları değil sivilleri de içerisine alabilmektedir. Örneğin oluşan bir uyuşturucu madde üretim ve kaçakçılığı yapısında silahlı gruplar kadar bu ekonomiden faydalanan sivil insanlar da ortaya çıkar. Uyuşturucu maddenin ham maddesinin üretim ve taşınma süreçleri gibi faaliyetlerde silahlı grup üyesi olmayan sivil insanlar da yer alırlar ve bu insanlar bu faaliyetlerden gelir elde ederler. Belli durumlarda bölgedeki silahlı gruplar, sadece belli bir haraç karşılığında uyuşturucu işini yapan insanlara bölgede düzensiz ve kontrol edilemeyen bir ortam yaratarak sürece dahil olabilmektedirler. Bunun yanında silahlı grupların bu üretim faaliyetlerine doğrudan katılarak faaliyetin icra edilmesi noktasında daha aktif rol aldıkları uygulamalar da mevcuttur. Oluşan bu çatışma ekonomilerinin doğrudan içerisinde olarak bu faaliyetten ekonomik kazanç sağlayan siviller olduğu gibi bölgedeki akaryakıt istasyonu, restoran gibi sektörler de bu faaliyetler ile bölgede oluşan canlılık sayesinde ekonomik gelir sağlayabilmektedirler.

Oluşan bu tür yapılar sayesinde belli bir gelir elde eden gruplar bu yapıların ortadan kalkması noktasında isteksiz davranacaklardır. Bu da bölgede silahlı gruplarla mücadele eden devlet kuvvetlerine yardım edilmemesi; barış süreçlerine ayak diremesi ya da barış süreçlerinden sonra bile bu yapıların devam ettirilmeye çalışılması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Çatışma sonrası dönemde barış inşası aşamasında çatışma ülkelerinde meydana gelen bu kırılma noktaları düzeltmek elzemdir. Bu noktada toplumsal ve politik sorunlar giderildikten sonra çatışma döneminde ortaya çıkan çatışma ekonomilerinin etkinliğini kırmak için çalışılmalıdır (UNDP, 2008). Çünkü uyuşturucu kaçakçılığı, kaçak maden işletmeciliği ya da kara para aklama gibi yasa dışı ekonomilerin barış döneminde varlığını sürdürmesi çatışma ülkesinde var olan düzensizliğin devam ettiği/edeceği anlamına gelebilmekte, bu durumda mevcut barış tam olarak inşa edilemeden bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Çatışma döneminde oluşan ekonomik ilişkilerin doğrudan terörle mücadele üzerine etkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında ana temalardan birinin istihbarat üzerine olduğu görülmektedir. Devlet güvenlik güçleri, silahlı gruplar ile mücadele ederlerken istihbarata ihtiyaç duymaktadırlar. Farklı istihbarat kaynaklarının yanında bölgede yaşayan insanlardan alınacak istihbarat da bu mücadelede kilit rol oynamaktadır (Berman vd., 2011; Kalyvas, 2006). Bu insanlar, devlet güçlerine istihbarat sağlama noktasında belli bir çıkar maliyet hesabı yapmaktadırlar. Bu hesap sadece istihbarat sağlamaları durumunda silahlı gruplardan görecekları şiddet ve baskıyı değil, yukarıda açıklanan bazı ekonomik kayıpların da hesaba katılmasını beraberinde getirir (Saavedra-Lux, 2021: 37). Bu kapsamda sivillerin silahlı gruplara sağladığı destek iki şekilde incelenebilir (Wickham-Crowley, 1987). Bunlardan birincisi zımnî destektir. Bu destek devlet güçlerine silahlı grupların yerleri, üyelerin kimler olduğu, planlı faaliyetleri gibi konularda bilgi paylaşımı yapmamayı ifade etmektedir. İkinci destek türü ise doğrudan destektir. Bu destekte ise siviller silahlı gruplara, silahların saklanması, erzak desteği gibi silahlı grup faaliyetlerine doğrudan katkı sağlayacak şekilde destek vermektedirler (Wickham-Crowley, 1987; Saavedra-Lux, 2021).

Zımnî ya da doğrudan, silahlı gruplara sağlanan destek çatışma sürecinde oldukça önemli bir unsurdur. Bu destek en başta silahlı grupların meşruiyet kazanmasına vesile olmaktadır (Berman ve Matanock, 2015; Saavedra-Lux, 2021: 43). Diğer taraftan bölgesel istihbarat terörle mücadelenin olmazsa olmaz bir ögesidir ve bunun yoksunluğu bu mücadeleyi sekteye uğratacaktır (Berman ve Matanock, 2015). Bu durum hem terörle mücadeleyi çok daha maliyetli hale getirecek (ki burada kasıt sadece maddi maliyet değil verilecek zayıflığın da artmasıdır) (Lyal ve Wilson, 2009) hem de istihbarat eksikliği nedeniyle yapılacak sivillerin öldürülmesi gibi hatalar silahlı grubun daha fazla meşruiyet kazanmasına yol açacaktır (Findley ve Young, 2007; Lyall vd., 2013). Bu tür maliyetler mevcut hükümetin destek kaybederek hükümetten düşmesine varabilecek siyasi sonuçlar doğurabilir (Gartner, 2008). Dolayısıyla terörle mücadelede istihbarat, mücadelenin ana ayaklarından birisidir ve çatışma dönemi ekonomileri bu istihbarattan yoksun kalmaya neden olacak ana nedenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Saavedra-Lux, 2021).

Çatışma ekonomisinin barış sonrası etkileri de literatürde oldukça yer tutmaktadır. Barış ister Sri Lanka'da olduğu gibi bir tarafın galibiyetiyle sağlanmış olsun (Jayasundara-Smits, 2018), ister Kolombiya'da olduğu gibi tarafların barış masasına oturarak anlaşmaları sayesinde elde edilsin çatışma sonrası dönemde şiddetin tamamen durdurulabilmesi çok kolay ve hızlı olmamaktadır (Keen, 2007). Sri Lanka, El Salvador, Guatemala, Kolombiya ve Balkanlardaki çatışma süreçleri sonrasında artış gösteren cinayet, uyuşturucu ticareti, tecavüz, hırsızlık, kaçakçılık gibi şiddet olayları bunun göstergesidir (Jayasundara-Smits, 2018). Bu durumun ana nedenlerinden birisi de çatışma dönemi ekonomilerinin varlığıdır. Dolayısıyla barış inşası süreci çatışma dönemi oluşan legal ve illegal ekonomilerin dönüşümünü de ele almalıdır (Goodhand, 2004).

Mary Kaldor'a göre çatışma sonrası suç ve şiddetin artma ya da en azından devam etme trendini belirleyen ana unsurlar kurumsal zayıflık, sömürülebilir kaynakların varlığı, uyuşturucu ticareti gibi yasa dışı ekonomilerin varlığı ve bunların kökleşmiş olması ile bölgede suç örgütlerinin faaliyet göster(ebil)iyor olmasıdır (Kaldor, 2012). Kurtenbach ve Rettberg de savaş ekonomisinin barış dönemine etkilerinin inceledikleri *Third World Thematics* dergisinin özel sayısında bu konuda yapılan çalışmaları üç ana başlıkta sınıflandırmışlardır. Bunlardan birincisi kurumsal yetersizlikler üzerine odaklanan çalışmalardır. Kurumsal yetersizlikler devlet kurumlarının illegal ekonomiler ile mücadelede zayıf ya da isteksiz olması üzerine odaklanmaktadır (Kurtenbach ve Rettberg, 2018). Muhakkak ki ülke içerisindeki çatışma ortamının yol açtığı kaotik durum da kontrol eksikliklerine yol açarak

bu kurumsal yetersizlikleri arttırıcı bir rol oynamaktadır (Gates vd., 2006). Aynı zamanda çatışma döneminde artan askeri harcamalar devletin sağlık, eğitim ve altyapı gibi alanlarda yetersiz adımlar atarak bu alanlarda zayıflamasına yol açmaktadır. Çatışma bölgelerinde silahlı çatışmanın da etkisiyle bu alanlardaki faaliyetler daha da kısıtlanmakta, bu durum da çatışma sonrasındaki dönemde düzen ortamının süratle tesis edilebilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla kalıcı barışın sağlanması için özellikle bu alanlarda hızlıca gelişim sağlanması ön plana çıkmaktadır. Bunun eksikliği de şiddetin ve düzensizliğin devam etmesine yol açmaktadır (Kurtenbach ve Rettberg, 2018; Paris ve Sisk, 2009).

Kurtenbach ve Rettberg'e göre çatışma ekonomisinin barış dönemine etkileri üzerine olan literatürün odaklandığı ikinci alan yasa dışı ekonominin çatışma döneminde kazandığı güçle çatışma sona erse bile hâlâ hayatta kalabilmesi üzerinedir (Kurtenbach ve Rettberg, 2018). Bu ekonomik yapı ve ilişkiler kendi varlıklarını ve çıkarlarını devam ettirmek adına barış sonrasında şiddetin sona erdirilebilmesini zora sokmaktadırlar. Kurtenbach ve Rettberg bu yapıların devamlılığında özellikle uluslararası bağların ve talebin de büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadırlar (Kurtenbach ve Rettberg, 2018: 3). Globalleşmenin getirdiği bir sonuç olan sınırların önemini yitirmesi de bu durumu şiddetlendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Cockayne, 2015). Çatışma ekonomisinin devamlılığı konusunda çatışma döneminde oluşmuş devlet içi eksiklik ve yolsuzlukların devamlılığı da çalışılan konular içerisindedir (Le Billon, 2008).

Literatürün odaklandığı üçüncü alan ise çatışma sonrasında çatışma dönemi ekonomisinin şiddetin evrilmesine etkisini inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır (Kurtenbach ve Rettberg, 2018: 4). Genel anlamda çatışma döneminde insan kaçırma, zorunlu göç, katliam gibi eylemler içeren şiddet, çatışmanın sona ermesiyle adi suçlar, çete faaliyetleri gibi şiddet türlerine evrilmektedir (Neumann, 2013). Çatışma sonrası çeşitli bölgelerde oluşan güç boşluğu, buralarda devletin hâlen tam organize olamamış olması ve silah bırakmış birçok eski savaşçının varlığı çatışma sonrasında bu tür eylemlerin artmasında rol oynayan temel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ortamda pek de politik bir hedefi olmayan çeteler ortaya çıkmakta ve silah bırakan grupların yerlerini doldurma gayretine girmektedirler (Kurtenbach ve Rettberg, 2018: 4). Hakeza bu çete gruplarının bazı üyeleri de silah bırakan silahlı örgütlerin eski üyelerinden oluşabilmektedir.

2. KOLOMBİYA ÇATIŞMA VE BARIŞ SÜRECİ

Makalenin konusu olan FARC örgütü ile Kolombiya devleti arasındaki çatışmalar yaklaşık 60 yıl önce başlamıştır. Fakat bu çatışmaların kökleri, 60 yıldan çok daha öncesine dayanmaktadır. Çatışmanın derin köklerinin ülkenin İspanyol sömürgeci olduğu döneme kadar uzandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Özellikle sömürge döneminde ortaya çıkan ve sonrasında giderek artan ekonomik ve toplumsal adaletsizlik ve ideolojik ayrışma (Countrywatch, 2021: <http://www.countrywatch.com/intelligence/countryreviews?countryid=38>) ileride başlayacak çatışmaların temel sebeplerini oluşturmuştur. Mevcut ideolojik ayrışmalar 20. yüzyılın başlarında iç savaşa neden olmuş (Kline, 2012: 9), aynı yüzyılın ikinci yarısında ise siyasal bir çatışma olarak yeniden ortaya çıkmıştır. 1948 yılında Muhafazakâr ve Liberal partilerin karşı karşıya gelmesiyle yeniden alevlenen çatışmalar bugün hâlâ devam eden çatışmaların temellerini atmıştır (LaRosa ve Meija, 2014: 115). *La Violencia* (Şiddet Dönemi) olarak da anılan bu çatışmalar, ülkede birçok silahlı grubun oluşumu ile devam etmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren farklı ideolojilere mensup birçok grup silahlanmaya başlamış ve hem bu gruplar ile devlet arasında hem de bu grupların kendi aralarında silahlı çatışmalar başlamıştır. Bu dönem ortaya çıkan gruplardan biri de FARC'dir.

FARC'ın 1960'lı yılların başında eylemlere başlaması doğrudan bu dönemdeki iç siyasi yapı ve hükümetin faaliyetleri ile ilişkilendirilebilir (Rempe, 2002: 15). *La Violencia* sonrasında başlayan *Frente Nacional* Dönemi (1957-1974) (Ulusal Cephe) Liberal ve Muhafazakâr partiler dışındaki alternatif seslerin Kolombiya'da siyasi aktör olarak ortaya çıkabilmelerini imkânsız kılmaktaydı (Baysal, 2019). Bu durum farklı ideolojilere sahip kesimlerin silahlanmasını ve halk nezdinde de destek bulmasını sağlamıştır. Buna ek olarak 1960'lı yılların başında hükümetin yapmaya çalıştığı toprak reformunun başarısız olması birçok grubun ayaklanması ile sonuçlanmıştır (Cockroft, 1997: 413). Bu tepkileri bastırmak isteyen hükümet ise Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) desteği ile tepki veren gruplara sert askeri müdahalelerde bulunmuştur. Hükümetin ayaklanan gruplara ABD desteği ile müdahale etmesi, muhalif grupların tepkisinin daha fazla artmasına neden olmuştur. FARC, işte bu dönemde hükümetin sert müdahalelerine cevap veren gruplardan biri olarak ayaklanmış ve hükümet güçleriyle çatışmıştır (Brittain, 2010: 12).

FARC bu ayaklanmanın ardından özellikle ülke kırsalında geniş bir şekilde örgütlenmeye başlamıştır. Ortaya çıktığı ilk yıllarda FARC, örgütlenmesini ekonomik sebepler ile ilişkilendirmiş ve toprak eşitsizliği ile mücadele etmiştir. Ek olarak örgüt, temel hedefinin topraksız köylülerin haklarını savunmak olduğunu vurgulamıştır (cedema, 2020: https://cedema.org/digital_items/4409). Tam olarak 1964 yılında aktif hale gelen örgüt, eylemlerine 50 yıldan fazla süre devam etmiştir. Ülkedeki tek silahlı grup FARC olmasa da örgüt ile yaşanan çatışmalar en uzun ve en hasarlı çatışmalardan olmuştur (Rempe, 2002: 15).

FARC'ın kırsalda ortaya çıkması ve yine kırsal nüfus için mücadele etmesi başlarda güçlü bir halk desteği bulmasını sağlamıştır (Leech, 2011). Lakin yıllar içinde FARC'ın eylem pratiği ve mücadele sahası değişmeye başlamış ve örgüt kokain ticareti gibi faaliyetlere bulaşmıştır (Granada vd., 2009: 47). 2000'li yılların başlarında dönemin devlet başkanı Álvaro Uribe'nin sert askeri müdahalelerde bulunması ve örgütün üst düzey yetkililerinin hayatını kaybetmesi ile FARC güç kaybetmeye başlamıştır. Bu durum FARC yöneticilerini barış müzakerelerine daha sıcak bakmaya itmiştir (Dilek ve Baysal, 2021).

Bunların etkisiyle FARC ve Kolombiya Hükümeti arasındaki son barış müzakereleri Başkan Juan Manuel Santos döneminde 2012 yılında başlamıştır (Daşlı vd., 2018: 19). Son derece şeffaf ve kapsayıcı geçen müzakere sürecine çatışma mağdurları, ordu mensupları, sivil toplum örgütleri, sivil halk, kadın ve toplumsal cinsiyet komisyonları gibi birçok farklı grup dahil edilmiştir (Herbolzheimer, 2016: 3). Hedeflenen süreden uzun olsa da taraflar 2016 yılına kadar tüm gündem maddeleri üzerinde anlaşmayı başarmış ve barış anlaşması imzalanmıştır. Müzakere sürecindeki gündem maddeleri imzalanan barış anlaşmasının da ana maddelerini oluşturmuştur.

Kapsamlı tarım reformu; siyasi katılım; yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü; mağdurların hakları; silahlı çatışmayı sonlandırma; uygulama ve doğrulama olmak üzere altı temel maddeden oluşan anlaşma 'Silahlı Çatışmayı Sonlandırmak ve İstikrarlı ve Sürdürülebilir Bir Barış İnşa Etmek İçin Nihai Sözleşme' ismi ile Kongre'de kabul edilerek yürürlüğü konmuştur (Daşlı vd. 2018: 20). Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra FARC silahlarını teslim etmiş, taraflar arasındaki çatışma sonlanmıştır. Sonrasında, belirlenen süreç kapsamında anlaşma uygulanmaya başlamış ve ülkede bazı siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler gerçekleştirmek için harekete geçilmiştir. Kalıcı barışı sağlama süreci hâlâ devam etmektedir.

Ülkenin en büyük silahlı örgütünün imzalanan anlaşma kapsamında eylemlerine son verip silah bırakması, çatışmanın yarattığı etkilerin azalmasını sağlamıştır. Özellikle çatışma kaynaklı sivil kayıpları ve zorunlu göçler, anlaşma imzalandıktan sonra azalmaya başlamıştır (UCDP, 2021: <https://ucdp.uu.se/country/100>). Ancak Notre Dame Üniversitesi'ne bağlı Kroc Uluslararası Barış Çalışmaları Enstitüsü'nün (*Kroc Institute for International Peace Studies*) yayınladığı raporlara göre Kolombiya'da imzalanan barış anlaşmasının uygulanması oldukça yavaş seyretmektedir (Kroc Institute, 2019). Bunun ana sebeplerinden birisi 2018 yılındaki seçimlerde barış sürecine muhalif olan *Centro Democrático* partisinden seçilen Ivan Duque hükümetinin barış anlaşmasını uygulamadaki isteksizliğidir. Bunun sonucu olarak barış sürecinin hedefi olan toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümler yeteri kadar gerçekleştirilememektedir. Anlaşmanın uygulanmasının yavaşlığına ek olarak ülkede diğer gruplarla devam eden çatışmalar, eski FARC üyeleri ve sosyal liderlerin öldürülmesi ve eski FARC üyelerinin yeniden başlayan eylemleri barış inşası sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu durum makalenin konusu olan çatışma dönemi ekonomilerinin üstesinden gelinmesi anlamında da sorunların devam etmesine yol açmaktadır. Bu ekonomilerin ortadan kaldırılması için gerekli alternatif ekonomiler oluşturulamamakta, koka üreticisi çiftçiler gibi bu ekonomilerden gelir elde eden kesimlerin farklı alanlara yönelebilmesi için destekler verilememektedir. Bu da bir bumerang etkisiyle yine barış sürecinin ilerlemesini engelleyen bir sonuç yaratmaktadır.

3. KOLOMBİYA ÖZELİNDE ÇATIŞMA EKONOMİSİNİN ÇATIŞMANIN ŞİDDETLENMESİ VE TERÖRLE MÜCADELEYE ETKİSİ

Çatışma durumlarında birden fazla etken çatışma ekonomisinin oluşumunda ve derinleşmesinde etkili olmaktadır. Çatışmanın uzunluğu ve derinliği, aktörlerin hedefleri ve istekleri, sömürülebilir kaynakların varlığı, uluslararası sistemdeki politik ve toplumsal değişimler ve küreselleşme gibi farklı durumlar silahlı örgütlerin kendi çatışma ekonomilerini geliştirmesine etki etmektedir (Fazio, 2002). Kolombiya çatışmasının aktörleri de birçok farklı etken ışığında kendi çatışma ekonomilerini oluşturma ve derinleştirme fırsatı bulmuşlardır.

Kolombiya, 1970'lerden itibaren kahve üreticisi konumundan koka ve mineral üreten ve bunları dış dünyaya satan bir ülke haline gelmeye başlamıştır (Fazio, 2002). Bu dönem FARC ve diğer silahlı örgütlerin güç kazandığı dönem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum belli bir zaman sonra çatışmalarla mücadeleye de tesir eder hale gelmiştir. Kolombiya'daki uyuşturucu kartelleri dışında birçok silahlı örgüt de uyuşturucu kaçakçılığına dahil olmuş, zaman içinde koka ekim arazileri özellikle silahlı örgütlerin bulunduğu bölgelerde artmaya başlamıştır (Salas-Salazar, 2016: 48). Kolombiya Ulusal Polisi ve Ordusu tarafından yapılan çalışmalarda, 1990'lı yıllardan itibaren FARC ve Ulusal Kurtuluş Ordusu (*Ejército de Liberación Nacional, ELN*) gibi bazı silahlı örgütlerin, gelirinin büyük kısmının uyuşturucu kaçakçılığından sağladıkları tespit edilmiştir (Richani, 2003: 119). Örneğin 1980'lerden itibaren FARC, kendi etkin olduğu bölgelerde, uyuşturucu kartellerini koka ekim arazilerinde çalışan yerel halka 'maaş' ve örgüte de 'vergî' ödemeye zorlamıştır (Richani, 2003: 120).

Zaman içinde FARC ve ELN gibi örgütler ülkede maden yatakları ve koka bitkisi bakımından zengin olan bölgelerde etkinliklerini arttırmışlardır. Böylece bu kaynaklardan gelir elde etme ve dolayısıyla çatışma ekonomilerini daha güçlü şekilde finanse etme imkânı bulmuşlardır (Mantilla Valbuena, 2012: 42). Aynı zamanda silahlı örgütlerin uyuşturucu kaçakçılığına dahil olarak ekonomilerini güçlendirmeleri ile belli noktalarda çatışmaların şiddeti artmaya başlamış, zaten tüm ülkede şiddet tekeli tam olarak elinde tutamayan devlet belli başlı bölgelerde hızlı bir şekilde güç kaybetmiştir (Richani, 2003: 122). Silahlı örgütlerin ekonomik olarak gücünü arttırması dolaylı olarak çatışmalardaki gücünü de arttırmıştır. Oluşan bu ekonomilerden sivillerin de gelir sağlıyor olmaları da FARC ve diğer silahlı örgütlerin meşruiyet kazanmalarına neden olmuştur. Hem silahlı örgütlerin hem de uyuşturucu kaçakçılarının güçlenmesi devleti birden fazla alanda çatışmalara sürüklemiştir. Hâl böyle olunca devletin çatışmalarla mücadele etmesi güçleşmiş, devlet bazı bölgelerde otoritesini kaybetmeye başlamıştır.

Kolombiya devleti, uzun yıllardır, uyuşturucu kaçakçılığı ve uyuşturucu kaçakçılığı ile bağlantılı her türlü faaliyeti ülkeye karşı yapılan bir terörist faaliyet olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda FARC gibi silahlı örgütlerin, mevcut eylemlerine ek olarak uyuşturucu kaçakçılığı ile ekonomilerini finanse etmiş olması benzer şekilde terör faaliyetini finanse etmek olarak ele alınmaktadır (UNODC, 2014). Örgütlerin uyuşturucu kaçakçılığı ile olan ilişkilerinden elde ettiği gelir çok yüksektir. Böylece örgütlerin bu ekonomik 'gücü' onların fiziksel gücünü arttırmaktadır. Bu ise dolaylı yoldan çatışmaların yoğunlaşmasına ve devletin çatışmalarla mücadelesinde güç kaybetmesine neden olabilmektedir.

Kolombiya'da FARC gibi özellikle sol eğilimli silahlı örgütler yarattıkları illegal ekonomik yapılardan bölgedeki fakir köylüleri de faydalandırmaktan geri durmamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi FARC uyuşturucu ekonomisinde koka yaprağı toplamak gibi işlerde çalışan sivillere maaş bağlanmasını sağlamıştır (Richani, 2003: 120). Bu sayede örgüt bu bölgelerde halk desteğini ve meşruiyetini pekiştirmiştir. Bu durum da oldukça fakir olan bölge halkının hem gelir sağlaması hem de oluşan gönül bağı sebebiyle FARC ile mücadelede güvenlik güçleri ile iş birliği yapmaktan geri durmasını sağlamıştır (Abierta, 2014; Sala, 2019: <https://www.esglobal.org/el-narcotrafico-en-la-paz-colombiana/>). Bu sayede FARC faaliyetlerini daha rahat icra edebilirken örgüte adam devşirme gibi konularda da sorun yaşamamayı başarmıştır. Bu da terörle mücadeleyi zora sokan ana sebeplerden birisi olmuştur.

Kolombiya'da her ne kadar FARC ile barış sağlansa da hem FARC'ın ardılları hem de ülkedeki farklı silahlı gruplara karşı mücadele devam etmektedir (Sezek ve Uysal Oğuz, 2021). Barış sonrasında devam eden çatışma ekonomilerinde de bir dönüşüm olduğu gözlemlenmektedir (Massé ve Le Billon, 2017). Aşağıda Barış kısmında açıklanan bu dönüşüm kapsamında FARC'ın boşluğu bir bütünlük ve koordinasyon göstermeyen, ayrıca siyasi bir eğilimi de olmayan gruplarca doldurulmaya başlanmıştır. FARC'ın sahip olduğu fakir köylülerin haklarının korunması gibi bir ideali olmayan bu örgütler (Sala, 2019: <https://www.esglobal.org/el-narcotrafico-en-la-paz-colombiana/>) yürütmeye devam ettikleri kokain ekonomisi gibi faaliyetlerde sivil halkı önceleme ya da onlara uygun bir getiri sağlama gibi girişimlerden de uzak durmaktadırlar. Bu kapsamda bu faaliyetler bu örgütlere halk desteği ve meşruiyet sağlama anlamında bir getiri sağlamamaktadır. Bu örgütler de bu eksiği halk üzerinde daha fazla baskı ve korku yayarak kapatma yoluna gitmektedirler. Devletin de bu örgütlerle mücadelede hâlen daha zayıf kalması bu baskının önünü açan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla FARC ile sağlanan barışın tam olarak uygulanmamasının bazı bölgelerde özellikle birey güvenliği anlamında daha tehlikeli bir yapı oluşturduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

4. ÇATIŞMA EKONOMİSİNİN KOLOMBİYA BARIŞ SÜRECİNE ETKİSİ

Barışa ulaşılmasını müteakip şiddetin farklı formlarda da olsa devam etmesi az rastlanırlı bir durum değildir. Devlet belli faktörlerin etkisiyle çatışmanın resmi olarak sona ermesinden sonra dahi şiddet tekeline eline almada zorluklar yaşayabilmektedir. Bu faktörler savaş tecrübesine sahip eski savaşçıların varlığı, devlete olan güvensizlik, devletin zayıf olması ve hâlen belli bölgelerde varlık gösteremiyor olması, çatışmada kullanılacak silahların hâlen imha edilememiş olması ve şiddetin normalleşmesi olarak sıralanabilir (Bateson, 2017; Deglow, 2016; Fortna, 2004; Hartzell ve Hoddie, 2003; Karim, 2020; Nilsson, 2008; Saavedra-Lux, 2021: 36; Suhrke ve Berdal, 2013; Themnér, 2011; Themnér, 2017; Toft, 2009). Çatışmanın konusu olan çatışma dönemi ekonomileri ve bu ekonomilerin çatışma sonrasında varlığını koruma reflekslerinin de barış sonrasında çatışma ve şiddetin devam edebilmesi üzerinde büyük bir etkisi mevcuttur (Saavedra-Lux, 2021: 36). Bu ekonomilerden kazanç sağlayan sivilere ekonomik gelir getirecek alternatif faaliyetler sunulamazsa bu durum içinden çıkılmaz bir hale gelebilecektir.

Belirtildiği üzere çatışma süreçleri içerisinde yer alan aktörlerin her biri, sürece dahil oluşlarından itibaren birtakım ekonomik faaliyetlerin içerisine girmektedirler. Bu faaliyetler özellikle de Kolombiya örneğinde olduğu gibi çok uzun yıllar süren çatışma dönemleri sonrasında gerçekleşebilen barış dönemlerinde de kolayca ortadan kalkmamakta, var olan aktörlerin ve geleneksel ekonomik ilişkilerin yaşanan bu yeni süreçte ortadan kaldırılabilmeleri zaman almaktadır. Barış süreçlerinin, Kolombiya örneğinde olduğu gibi halktan yeterli desteği bulamaması alışılmışın dışında görülse de yaşanan bireysel ve sınıfsal deneyimler incelendiğinde ortaya farklı gerçeklikler çıkmaktadır. Kolombiya’da 2016 yılında imzalanan Barış Anlaşmasının referandumda halk tarafından küçük bir farkla da olsa reddedilmesinin (BBC, 2016: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252>) nedenleri arasında anlaşmanın ülkedeki farklı kesimleri farklı şekillerde etkiliyor olması ve buna bağlı olarak ülkede oluşmuş çatışma dönemi ekonomilerinden beslenen kesimlerin bu gelirlerden vazgeçememe isteği de rol sahibi olmuştur.

Kolombiya’da servet dağılımındaki eşitsizlik hem çatışmayı başlatan ana sebeplerden birisi hem de barış sürecinin getirilerini azaltan bir etken olarak göze çarpmaktadır (Harrowell ve Başer, 2021: <https://birikimdergisi.com/guncel/10505/kolombiya-baris-surecinde-son-durum-surdurulebilir-barisa-ulasmak-mumkun-mu>). Kolombiya – FARC çatışmasının ana sebepleri ülkedeki siyasi ve sosyo-ekonomik adaletsizlik olarak görülebilir (Baysal, 2021: <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/05/27/kolombiya-protestolarinin-analizi-sorunun-kokleri-siddetin-sebepleri-talepler-ve-olasi-sonuclar/>). Bu eşitsizlikle mücadele için silahlanan FARC (cedema, 2020: https://cedema.org/digital_items/4409) yukarıda belirtildiği üzere kontrolünde olan bölgelerde ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu amacın dışında da yine ekonomik gelir elde etmek adına kokain ticareti gibi faaliyetlere de bulaşmışlardır. Dolayısıyla Kolombiya’da onlarca yıldır FARC ve diğer silahlı gruplar tarafından uygulanan yağma ve haraç dinamiklerine entegre edilen ekonomik faaliyetler mevcuttur (Rettberg vd., 2020: 5). Bu faaliyetlerde üreticilerin haraca bağlanması ya da bu alanda çalıştırılan sivilere maaşa bağlanması gibi adımlarla kurulan ekonomik yapıya sivilere de dahil olması sağlanmıştır. Dolayısıyla ideolojik olarak da ülkedeki fakir kesimi zengin elit kesime karşı koruma ve güçlendirme hedefi olan örgütün bu ekonomik faaliyetlerinden gelir elde eden birçok kesim oluşmuştur. Bu ekonomiler bölge halkının sadece esrar ve koka üretim faaliyetlerine dahil olmasıyla değil, restoran, otel, benzin istasyonu, eczane gibi işletmelerin de ticari faaliyetlerini sürdürmesine olanak sağladığı için de yerel ekonomik faaliyeti teşvik etmekte ve yaratılan ekonomik yapı birçok kesimi içine alan oldukça geniş boyutlara ulaşmaktadır (Saavedra-Lux, 2021: 36). Ülkede oluşmuş bu ekonomik yapıları barış sonrasında devralmaya gönüllü çeşitli silahlı grup ve suç örgütlerinin varlığı ve devletin hâlen daha uyuşturucu kaçakçılığı gibi faaliyetleri tamamen engelleyebilme kapasitesine ulaşamamış olması gibi faktörler de FARC silahlarını bıraktıktan sonra bile barışın sürdürülebilirliği konusunda bir tehdit doğurmaktadır (Rettberg vd. 2020: 5).

Mevcut durumda barışın uygulanması ve şiddetin tamamen engellenmesi konusunda büyük sorunlar yaşanmaktadır. FARC üyelerinin kontrolü altındaki yerlerin barış süreci sonrası başka silahlı gruplar tarafından ele geçirilmeye çalışılması (Baysal ve Sezek, 2022, 42); hem silah bırakmayan hem de barış sonrası tekrar silahlanan FARC üyelerinin bu tür ekonomik faaliyetlere devam etmesi; çiftçilerin kimi zaman şiddete varan baskılar nedeniyle, kimi zaman ise Kolombiya pesosunun ABD dolarına kıyasla devalüasyonu ya da devlet tarafından söz verilen desteklerin gelmemesi gibi ekonomik faktörlerin etkisiyle üretimi diğer ürünlerden daha kârlı olan koka

üretimine geri dönmeleri (Baysal ve Sezek, 2022: 41-42; Galanova, 2017: <https://www.dw.com/en/colombias-coca-growers-feel-left-behind-despite-farc-deal/a-39419044>) gibi faktörlerin bir araya gelmesi, barış sürecinde çatışma ekonomilerinin varlığını devam ettirmesine neden olmaktadır.

Genel olarak devlet barış sonrasında çatışma ekonomilerini ikame edecek alternatifler belirlemede çok başarılı olamamıştır (Parada-Hernández ve Marín-Jaramillo, 2021). Anlaşma sonrasında, çatışma dönemi boyunca FARC tarafından kontrol edilen bölgelere yapılacak sağlık, eğitim, altyapı gibi harcamalar yerine askeri harcamalar yapılmış olması genellikle yoksullukla mücadele eden ve çoğunlukla izole kalmış bölgelere yeni alternatifler getirme imkanını da zorlaştırmaktadır. Kolombiya'nın kırsal bölgelerinde özellikle çatışmanın yoğun olduğu ve silahlı grupların etkin olduğu bölgelerde devletin varlığı sadece askeri kışlalar olarak gözlemlenebilmektedir. Kolombiya'nın konjonktürel olarak içinde bulunduğu koşullar da bu durumda etkili bir rol oynamaktadır. Kolombiya'nın petrol ihracının değerinin, 2014 yılından itibaren uluslararası petrol fiyatlarının düşmesiyle beraber azalması, en çok ihracat yaptığı Venezuela gibi Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı ekonomik çalkantılar ülkenin ekonomik kaynak yaratarak alternatif ekonomileri destekleme kapasitesini de düşürmüştür (Villar, 2017: <https://americasquarterly.org/fulltextarticle/how-colombias-economic-outlook-puts-pressure-on-the-peace-deal/>). Dolayısıyla çatışma ekonomilerini ortaya çıkaran ana dinamikler de hâlen devam etmektedir. Yaşanan bu devamlılık, süregelen alışkanlıklar, ekonomik zorunluluklar ve farklı gruplarla devam eden çatışmalar ile bir araya geldiğinde barış ortamının tesisi ve sürdürülmesi tehlikeye girmektedir.

Kolombiya'da çatışmanın özellikle yoğun olduğu kırsal bölgelerde devletin varlığı hâlâ askeri mevcudiyetle sınırlı durumdadır. Buralarda zaten ekonomik olarak çok zayıf olan halkın büyük çaplı ekonomik yapılar oluşturma kapasiteleri de bulunmamaktadır. Bu bölgelerde silahlı grupların hâlen etkin olması özel, yerel ya da küresel sermayenin buralara girerek ekonomik faaliyetler yapmalarını da engellemektedir. Kırsalda ekonomik faaliyetler başta uyuşturucu madde üretim ve ticareti olmak üzere illegal faaliyetlerden oluşmaktadır. Ana faaliyet olarak görülebilecek bu illegal ekonomik yapılar yukarıda belirtildiği gibi restoranlar, giyim mağazaları, akaryakıt istasyonları, marketler gibi işletmelerde de çarkların dönmesini sağlamaktadır.

Kolombiya'da kırsal bölgelerde var olan üç gruptan bahsedilebilir (Baysal, 2021: <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/05/27/kolombiya-protestolarinin-analizi-sorunun-kokleri-siddetin-sebepleri-talepler-ve-olasi-sonuclar/>). Bunlar toprak sahibi çiftçiler, son derece fakir durumdaki topraksız köylüler ve silahlı gruplardır. Toprak sahibi çiftçiler sahibi oldukları tarlalara koka bitkisi dikerek ve bunlardan elde ettikleri koka yapraklarını silahlı gruplara ya da mafya adı verilen suç örgütlerine satarak kazanç sağlamaktadırlar. Bölgedeki fakir topraksız köylüler ise yaklaşık her üç ila dört ayda bir hasadı olan koka yapraklarını günlük yevmiye karşılığında toplayarak belli bir gelir elde etmektedirler (Baysal, 2021: <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/05/27/kolombiya-protestolarinin-analizi-sorunun-kokleri-siddetin-sebepleri-talepler-ve-olasi-sonuclar/>). Bu gelir son derece düşük bir meblağ olmasına rağmen başka hiçbir geliri olmayan bu insanlar için çoğunlukla para kazanabildikleri tek kaynak bu faaliyettir. Son olarak bölgedeki silahlı gruplar ve suç örgütleri gerek koka üreticilerini vergi adı altında haraca bağlayarak gerekse sürece doğrudan dahil olarak, yani koka yapraklarını çiftçilerden satın alıp bunu kokaine çevirerek ve bu kokainin ticaretini yaparak gelir elde etmektedir. Muhakkak ki bu faaliyetin bu bölgelerde yapılabilmesi bölgedeki çatışma ortamının getirdiği düzensizlik sayesinde olmaktadır. İkincil olarak da bölgedeki benzin istasyonundan restoran sahibine kadar birçok ekonomik yapı bu faaliyetlerden gelir elde etmektedir. Dolayısıyla bu bölgelerde oluşan kokain üretimi silahlı gruplar dışında birçok kesimi de içine alan bir ekonomi yaratmıştır. Bu gelirlerden olmak istemeyen bu kesimler de barış sürecinin uygulanmasına ayak diremektedirler.

Barış anlaşmasıyla bu yapıların ortadan kaldırılması da hedeflenmiştir. Bu kapsamda uyuşturucu faaliyetleriyle mücadele de anlaşmanın altı maddesi arasında yer almıştır. Bu maksatla barış anlaşması kapsamında kokain üretiminin önüne geçebilmek adına çiftçilere kokain üretimini bırakıp farklı ürünlere yönelmeleri için destekler verilmesi planlanmıştır (Pérez-Contreras ve Ramírez-Alfonso, 2020). Ancak koka üreticisi çiftçiler barış anlaşmasının imzalandığı 2016 yılı sonrasında devletten destek gelecek beklentisiyle koka tarlalarını kaldırmışlar, fakat geçen sürede gelmesi gereken desteğin gelmemesi ya da geç ve yetersiz gelmesi nedeniyle tekrar koka üretimine başlamışlardır (Pérez-Contreras ve Ramírez-Alfonso, 2020). Benzer şekilde barış anlaşmasında yapılması planlanan toprak reformunun tam olarak yapılamamış olması bu bölgelerdeki topraksız köylüleri de bu tür faaliyetlerin içerisinde itmeye devam etmektedir. Başka alternatifleri olmayan ve bu gelirden olmak istemeyen topraksız köylüler ülkede koka ekiminin engellenmesi gibi tedbirlere karşı koymaktadırlar.

Kolombiya özelinde çatışma ekonomisinin barış sürecine olan etkileri kapsamındaki bir diğer sonuç da barış anlaşması sonrasında bu alanda ortaya çıkan dönüşümdür. FARC silah bırakmadan önce tüm ülke çapında faaliyet gösteren ve kendi içerisinde bir bütünlüğü olan bir örgüttü. Bu kapsamda kontrolünü sağladığı bölgelerdeki ekonomik faaliyetlere de hakim olabilmekteydi. Örgüt kuruluş amacıyla uyumlu olarak da bu faaliyetlerde çalışan topraksız köylülere ücret ödenmesini sağlama gayretleri içerisindeydi (Richani, 2003: 119). FARC'ın silah bırakmasını müteakip bu bölgelerdeki güç boşluğu büyük oranda birbirleri ile koordine içerisinde olmayan birçok küçük örgüt tarafından doldurulmuştur. Çoğunlukla siyasi bir duruş ya da ideali olmayan bu gruplar iktidar, kontrol ve ekonomik gelir gibi motivasyonlarla hareket etmektedirler (crisisgroup.org, 2022). Bu gruplar arasında hangi çiftçiden koka yapraklarını hangi grubun alacağı gibi konularda rekabet ve çatışmalar mevcuttur. Hatta FARC'ın ardılı olan gruplar arasında dahi rekabet ve çatışmalar olabilmektedir (Defensoria, 2021: 36: <https://www.defensoria.gov.co/public/pdf/economiasilegales.pdf>). Bu gruplar genel anlamda birbirleri ile rakipken belli konularda geçici de olsa ittifaklar yapabilmektedirler (Charles vd., 2020).

Genel olarak değerlendirildiğinde yukarıda barış sonrası çatışma ekonomilerinin etkisi üzerine olan literatürün odaklandığı bölümde verilen üç ana kategoride de Kolombiya bir örnek mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Kolombiya devletinde devam eden kurumsal yetersizlikler çatışma ekonomilerinin sonlandırılmaması ve bu ekonomik faaliyetlere alternatifler yaratılmaması anlamında hâlen etkilidir. İkinci olarak on yıllardan beri oluşmuş, güç kazanmış ve kökleşmiş bu ekonomik faaliyetlerden gelir elde edenler bu faaliyetlerin sonlandırılmasına karşı durmaktadırlar. Son olarak barış süreci bölgedeki şiddetin ve buna bağlı olan ekonomik faaliyetlerin dönüşmesini sağlamıştır.

SONUÇ

Çatışma dönemlerinde ortaya çıkan ekonomik yapılar silahlı gruplara faaliyetleri için kaynak yaratırken bu faaliyetlere sivillerin de dahil olmasıyla bu örgütlerin destek hatta halk nezdinde meşruiyet kazanmasını sağlayabilmektedirler. Bu ekonomik yapılar çatışma dönemlerinde terör örgütlerini güçlendirirken terörle mücadeleyi son derece zor hale getirmektedir. Bölgede yaşayan halk silahlı gruplardan gördükleri baskının yanında, oluşan ekonomik yapılardan getiri sağlamalarından da dolayı terörle mücadelede görevli devlet güçleri ile istihbarat paylaşımı yapmaktan geri durmaktadırlar. Bu durum da terörle mücadelede ihtiyaç duyulan en önemli unsurlardan olan istihbaratta zafiyete yol açmakta ve mücadeleyi sekteye uğratmaktadır.

Bunların yanında çatışma dönemlerinde oluşan ekonomik yapılar barış sağlansa bile kendi varlıklarını korumak adına barışın uygulanabilmesini de zora sokmaktadır. Silahlı grupların kontrolündeki ekonomik yapılar barış sonrası suç örgütlerince devralınabilmekte ve suç kaynaklı şiddet olayları artış gösterebilmektedir. Bunun dışında oluşmuş olan ekonomik faaliyetlerden fayda sağlayan siviller de bu gelirlerinden olmamak adına barışa ayak direme yoluna gidebilmektedirler. Bu siviller için alternatif gelir kaynakları yaratılmaması da bu durumun devamlılığına alan açmaktadır.

Kolombiya'da FARC özelinde de yukarıda belirtilenler çerçevesinde yapılar oluşmuş, hatta oluşan bu yapılar FARC'ın ve diğer silahlı örgütlerin güçlenmesinde en önemli faktörlerden birisi olmuştur. FARC'ın çatışma döneminde yarattığı ekonomik ilişkilerden fayda sağlayan çok sayıda sivil de bulunduğundan örgüt meşruiyetini arttırabilmiş ve bu da devlet güçlerinin terörle mücadelede halktan özellikle istihbarat alanında faydalanamamasını beraberinde getirmiştir. 2016 yılında imzalanan barış anlaşması sonrasında FARC'ın silah bırakması çatışma dönemi ekonomilerinin tamamen ortadan kalkmasını sağlayamazken, bu yapılarda önemli dönüşümler yaratmıştır. Barış sonrası devletin çatışma ekonomilerinin yoğun olduğu bölgelerde alternatif gelir kaynakları yaratamaması barışın uygulanmasındaki en önemli sorunlardan birisidir. Bu bölgelerde silahlı çete olarak görülebilecek, ideolojik bir duruşu olmayıp sadece güç, iktidar, kontrol ve maddi gelir gibi motivasyonlar ile hareket eden küçük silahlı gruplar oluşmuş bu ekonomileri devralma gayreti içerisine girmiştir.

Bu çalışmanın konusu olan çatışma ekonomileri ile ilgili Türkiye'de de çalışılabilecek alanların mevcut olduğu değerlendirilmektedir. PKK terör örgütünün kaynakları bu çerçevede değerlendirilmeli ve mücadele yöntemleri içindeki yeri anlamında değerlendirilmelidir. PKK terör örgütünün bu tür faaliyetlerinin terörün şiddetlenmesi ve terörle mücadeleye olan etkileri incelenmeyi bekleyen konular olarak göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abierta, V. (2014), "Las Farc sobrevivieron gracias al narcotráfico": Duncan, 11 Kasım 2014. <https://verdadabierta.com/las-farc-sobrevivieron-gracias-al-narcotrafico-duncan/>.
- Baysal, B. (2019), *Securitization and Desecuritization of FARC in Colombia: A Dual Perspective Analysis*, Rowman Littlefield Lexington Books, Lanham.
- Baysal, B. (2021), "Kolombiya Protestolarının Analizi: Sorunun Kökleri, Şiddetin Sebepleri, Talepler ve Olası Sonuçlar", UİK Panorama, Çevrimiçi Yayın, 27 Mayıs 2021, <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/05/27/kolombiya-protestolarinin-analizi-sorunun-kokleri-siddetin-sebepleri-talepler-ve-olasi-sonuclar/>.
- Baysal, B. ve Sezek, E. N. (2022). "Kolombiya – FARC Barış Sürecinin Uygulanması: Sorunlar ve Riskler", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 5 (1), 35-48.
- Bateson, R. (2017). "The socialization of civilians and militia members: Evidence from Guatemala", *Journal of Peace Research*, 54(5), 634–647. doi: <https://doi.org/10.1177/0022343317721812>.
- BBC (2016, Ekim). "Colombia referendum: Voters reject Farc peace deal", Elde edilme tarihi: 1 Ocak 2022. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252>.
- Berman, E., Shapiro, J. N. ve Felner, J. H. (2011). "Can Hearts and Minds Be Bought? The Economics of Counterinsurgency in Iraq", *Journal of Political Economy*, 119(4), 766–819. doi: <https://doi.org/10.1086/661983>.
- Berman, E. ve Matanock A. M. (2015, Mayıs). "The Empiricists' Insurgency", *The Annual Review of Political Science*, 18(1): 443-464. doi:10.1146/annurev-polisci-082312-124553.
- Brittain, J. J. (2010), *Revolutionary Social Change in Colombia: The Origin and Direction of the FARC-EP*, Pluto Press, New York.
- Cedema, "Declaración Política de la Segunda Conferencia Guerrillera del Bloque Sur", Elde edilme tarihi: 07 Kasım 2021, https://cedema.org/digital_items/4409.
- Charles, M., Baysal B. ve Forero, J. D. (2020). "A Criminal Peace: Mapping The Murders of Ex-FARC Combatants", OCCO Series 2, 2020, https://www.urosario.edu.co/Documentos/Facultad-de-Ciencia-Politica-Gobierno-y-Relacione/Observatorios/Crimen-organizado/DOCUMENTOS_OCCO_2_A_Criminal_Peace-18-nov-min.pdf.
- Cockayne, J. (2015). *Hidden Power: The Strategic Logic of Organized Crime*. Oxford University Press, King's College London. (Yayınlanmış Doktora Tezi) http://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/44634722/2015_Cockayne_James_1018212_ethesis.pdf.
- Cockroft, J. D. (1997). *Latin America: History, Politics, and U.S. Policy*, Nelson-Hall Publishers, Chicago.
- Countrywatch, "Colombia", Elde edilme tarihi: 18. 01. 2022, <http://www.countrywatch.com/intelligence/countryreviews?countryid=38>.
- Crisisgroup (2017, Ekim), "Los grupos armados de Colombia y su disputa por el botín de la paz", Elde edilme tarihi: 18 Aralık 2021, <https://www.crisisgroup.org/es/latin-america-caribbean/andes/colombia/63-colombias-armed-groups-battle-spoils-peace>.
- Daşlı, G., Alici, N. ve Figueras, J. P. (2018). *Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci*, Demos Yayınları, Ankara.
- Defensoria, "Economías Illegales", <https://www.defensoria.gov.co/public/pdf/economiasilegales.pdf>. Elde edilme tarihi: 13 Şubat 2022.
- Deglow, A. (2016). Localized legacies of civil war: Postwar violent crime in Northern Ireland. *Journal of Peace Research*, 53(6), 786–799. <http://www.jstor.org/stable/44510460>.
- Dilek, E. ve Baysal, B., (2021, Aralık). "Peace Negotiation Process and Outcome: Considering Colombia and Turkey In Comparative Perspective". *Peacebuilding*, s. 1-21. doi: 10.1080/21647259.2021.2019467.
- Fazio, H. (2002). *La globalización en su historia*, Universidad Nacional. Bogotá.
- Findley, M. G. ve Young, J. K. (2007). Fighting Fire with Fire? How (Not) to Neutralize an Insurgency, *Civil Wars*, 9:4, 378-401, doi: 10.1080/13698240701699482.
- Fortna, V. P. (2004). Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace after Civil War. *International Studies Quarterly*, 48(2), 269–292. <http://www.jstor.org/stable/3693574>.
- Galanova, M. (2017). Colombia's Coca Growers Feel Left Behind Despite FARC Deal, Haziran 2017, <https://www.dw.com/en/colombias-coca-growers-feel-left-behind-despite-farc-deal/a-39419044>.

- Gartner, S. (2008). "The Multiple Effects of Casualties on Public Support for War: An Experimental Approach", *American Political Science Review*, 102(1), 95-106. doi:10.1017/S0003055408080027.
- Gates, S., Hegre, H., Jones, M. P. ve Strand, H. (2006). "Institutional Inconsistency and Political Instability: Polity Duration, 1800-2000", *American Journal of Political Science*, 50(4), 893-908. <http://www.jstor.org/stable/4122922>.
- Goodhand, J. (2004). "From War Economy To Peace Economy? Reconstruction And State Building In Afghanistan", *Journal of International Affairs*, 58(1), 155-174. <http://www.jstor.org/stable/24357940>.
- Granada, S., Restrepo, J. ve Vargas, A. (2009). "El agotamiento de la política de seguridad: evolución y transformaciones recientes en el conflicto armado colombiano", *Guerra y violencias en Colombia: Herramientas e interpretaciones*, 27-124.
- Harrowell, E. ve Başer, B. (2021, Mart), "Kolombiya Barış Sürecinde Son Durum: Sürdürülebilir Barışa Ulaşmak Mümkün mü? Dr. Egoitz Gago Anton ile Söyleşi", <https://birikimdergisi.com/guncel/10505/kolombiya-baris-surecinde-son-durum-surdurulebilir-barisa-ulasmak-mumkun-mu>.
- Hartzell, C., ve Hoddie, M. (2003). "Institutionalizing Peace: Power Sharing and Post-Civil War Conflict Management", *American Journal of Political Science*, 47(2), 318-332. <https://doi.org/10.2307/3186141>.
- Herbolzheimer, K. (2016). *Innovations in the Colombian peace process*. NOREF, Norwegian Peacebuilding Resource Centre.
- Jayasundara-Smits, S. (2018, Mayıs), "Lost in Transition: Linking War, War Economy and Post-war Crime in Sri Lanka." *Third World Thematics*, 3(1), 63-79. doi: 10.1080/23802014.2018.1473046.
- Kaldor, M. (2012), *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. Polity Press, Cambridge.
- Kalyvas, S. N. (2006), *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Karim, S. (2020). "Relational State Building in Areas of Limited Statehood: Experimental Evidence on the Attitudes of the Police", *American Political Science Review*, 114(2), 536-551. doi:10.1017/S0003055419000716
- Keen, D. (2007, Kasım), "War and Peace: What's the Difference?" *International Peacekeeping*, 7(4), 1-22.
- Kline, H. F. (2012), *Historical Dictionary of Colombia Covers the History of Colombia*, Lanham: Scarecrow Press, Inc.
- Kroc Institute for International Peace Studies, "Peace Accord Implementation in Colombia Continues to Progress Two Years in Media Advisory", Nisan 2019.
- Kurtenbach, S. ve Rettberg A. (2018, Ağustos), "Understanding the Relation Between War Economies and Post-war Crime", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 3(1), 1-8.
- Larosa, M. J. ve Mejía, G. R. (2014), *Historia Concisa de Colombia (1810-2013)*, Editorial Pontificia Universidad Javeriana, Bogotá.
- Le Billon, P. (2008), "Corrupting Peace? Peacebuilding and Post-conflict Corruption", *International Peacekeeping*, 15:3, 344-361, doi: 10.1080/13533310802058851.
- Leech, G. (2011), *The FARC the Longest Insurgency*, New York, Zed Books, New York.
- Lyall, J. ve Wilson, I. (2009, Ocak), "Rage Against the Machines: Explaining Outcomes in Counterinsurgency Wars", *International Organization*, 63(1), 67-106.
- Lyall, J., Blair, G. ve Imai, K. (2013, Kasım), "Explaining Support for Combatants during Wartime: A Survey Experiment in Afghanistan". *American Political Science Review*, 107(4), 679-705.
- Mantilla Valbuena, S. (2012, Kasım), "Economía y conflicto armado en Colombia: los efectos de la globalización en la transformación de la guerra", *Latinoamérica*, (online), s.35-73.
- Massé F. ve Le Billon, P. (2017, Haziran), "Gold mining in Colombia, post-war crime and the peace agreement with the FARC", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 3(1), 116-134. doi: 10.1080/23802014.2017.1362322.
- Neumann, P. (2013). "(Un)exceptional Violence(s) in Latin America", *Latin American Politics and Society*, 55(1), 168-175. doi:10.1111/j.1548-2456.2013.00188.x.
- Nilsson, D. (2008). "Partial Peace: Rebel Groups Inside and Outside of Civil War Settlements", *Journal of Peace Research*, 45(4), 479-495. <https://doi.org/10.1177/0022343308091357>.

- Parada-Hernández, M. M., ve Marín-Jaramillo, M. (2021). "Cocalero women and peace policies in Colombia". *The International journal on drug policy*, 89, 103157. doi: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2021.103157>.
- Paris, R. V ve Sisk, T. D. (der) (2009). *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the Contradictions of Postwar Peace Operations*. Routledge, London.
- Pérez-Contreras, Y. P. ve Ramírez-Alfonso, Y. S. (2021), ¿PNIS, Una solución al problema de las drogas ilícitas en Colombia?. Facultad de Ciencias Económicas y Administrativas, Universidad Católica de Colombia, Bogota.
- Rempe, D. M. (2002), *The Past as Prologue? A History of U.S. Counterinsurgency Policy in Colombia, 1958-66*, US Army War College Strategic Studies Institute, Carlisle.
- Rettberg, A., Leiteritz, R. J., Nasi, C. ve Prieto, J. D. (2020). "Different resources, different conflicts? A framework for understanding the political economy of the armed conflict and crime in the regions of Colombia", In R. L., A. R., C. N., & J. D. P. (Eds.), *Different Resources, Different Conflicts? The Subnational Political Economy of Armed Conflict and Crime in Colombia* (pp. 3-44). Universidad de los Andes Colombia. <https://doi.org/10.30778/2019.116>.
- Richani N. (2003), *Sistemas de violencia. La economía política de la guerra y la paz en Colombia*. (çev. María Mercedes Moreno ve María Victoria Mejía), IEPRI, Bogotá.
- Saavedra-Lux, L. M. (2021), "The Economics of Violence and Development in Post-Conflict Societies", University of Essex, Department of Government, Essex, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Sala, M. R. (2019, Nisan), "El narcotráfico en la 'paz' colombiana", <https://www.esglobal.org/el-narcotrafico-en-la-paz-colombiana/>.
- Salas-Salazar, L. G. (2016), "Conflicto Armado y Configuración Territorial: Elementos para la Consolidación de la Paz en Colombia", *Bitacora*, 26(2), 45-57.
- Sezek, E. N. ve Uysal Oğuz, C. (2021), "Çatışmalardan "Kısmi" Barişa Kolombiya", Emre Çitak, Eda Kuşku Sönmez, Gözde Turan der., *Pandora'nın Kutusu Açıldı: Soğuk Savaş Sonrasında İç Çatışmalar ve İç Savaşlar*, Palme Yayınevi, Ankara.
- Suhrke, A. ve Berdal, M. (2012), *The Peace in Between: Post-War Violence and Peacebuilding*. Routledge, London.
- Themnér, A. (2011), *Violence in Post-Conflict Societies: Remarginalization, Remobilizers and Relationships*, Routledge, London.
- Themnér, A. (Der.) (2017), *Warlord Democrats in Africa: Ex-Military Leaders and Electoralpolitics*. London: Zed Books Ltd.
- Toft, M. D. (2009), *Securing The Peace: The Durable Settlement Of Civil Wars*. Princeton University Press, New Jersey.
- UCDP İnternet Sayfası, "Colombia", Elde edilme tarihi: 11 Ekim 2021, <https://ucdp.uu.se/country/100>.
- UNDP (2008), "Post-Conflict Economic Recovery Enabling Local Ingenuity", New York: United Nations Publications.
- UNODC (2014), "Guía para Colombia sobre el régimen jurídico contra el terrorismo y su financiación: Subdivisión de Prevención del Terrorismo", *UNODC*, Bogota.
- Villar, L. (2017, Kasım), How Colombia's Economic Outlook Puts Pressure on the Peace Deal?, *Americas Quarterly*, <https://americasquarterly.org/fulltextarticle/how-colombias-economic-outlook-puts-pressure-on-the-peace-deal/>.
- Wickham-Crowley, T. P. (1987). "The Rise (And Sometimes Fall) of Guerrilla Governments in Latin America". *Sociological Forum*, 2(3), 473-499. <http://www.jstor.org/stable/684670>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.12.2022 ✓Accepted/Kabul:03.02.2023

DOI:10.30794/pausbed.1213809

Research Article/Araştırma Makalesi

Ünver Dirlik, Ö. ve Savaş Yavuzçehre, P. (2023). "Kentlilik Bilincini Etkileyen Değişkenler: Denizli Kenti Örneği", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 309-328.

KENTLİLİK BİLİNCİNİ ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER: DENİZLİ KENTİ ÖRNEĞİ*

Özge ÜNVER DİRLİK*, Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE**

Öz

Kentlilik bilinci; kentte yaşayan insanların kent kültürünü anlaması, kentle özdeşleşmesi, kendini kente ait hissetmesi ve kente karşı sorumluluk duymasıdır. Özellikle yoğun göç alan, hızla büyüyen ve sosyo-ekonomik yapısı değişen kentlerde kentlilik bilinci farklılaşmaktadır. Kentlilik bilincinin artırılması için; yere bağlılık, kente dair algı, farkındalık, sahiplenme ve sorumluluk duygularının varlığı, sürdürülebilirliği gibi boyutlar önemlidir. Bu çalışma, Denizli İli Pamukkale ve Merkezefendi İlçeleri sınırlarında yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerin, kentlilik bilincini etkileyen değişkenleri tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması kapsamında 1100 anket ve 22 derinlemesine mülakat yapılmıştır. Alan araştırması bulgularına göre; demografik, ekonomik, sosyo-psikolojik, kültürel ve fiziksel değişkenler Denizli’de kentlilik bilincini etkilemektedir. Denizli’de yaş ve kentte kalma süresi arttıkça kentlilik bilinci artmakta; gelir düzeyi ve eğitim seviyesi yükseldikçe kentlilik bilinci düşmektedir; kadınlarda kentlilik bilinci, erkeklere oranla daha düşük kalmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Kentlilik bilinci, Yere bağlılık, Denizli, Demografik faktörler.*

VARIABLES AFFECTING URBAN CONSCIOUSNESS: THE CASE OF DENİZLİ

Abstract

Urban consciousness is the understanding of the urban culture, being identified with the city, feeling belonged to the city and feeling responsible for the city by the people living in the city. Urban consciousness differs especially in the cities having high rate of immigration acceptance, rapid growth, and socio-economic changes. To increase urban consciousness levels, place attachment; perception of the city, awareness about the city, the sustainability of the sense of responsibility and ownership feelings about the city are important dimensions. This study was carried out to measure the urban consciousness levels of individuals aged 18 and over living in Pamukkale and Merkezefendi Districts of Denizli Province. Within the scope of the field research, 1100 respondents and 22 in depth interviews were conducted. According to the field research findings, demographic, economic, socio-psychological, cultural and physical factors affect the urban consciousness in Denizli. As the age of people and the length of the stay in Denizli increase, the urban consciousness increases; as the income and education level increase, urban consciousness decreases; women’s urban consciousness is lower than men’s level.

Keywords: *Urban consciousness, Place attachment, Denizli, Demographic factors.*

*Bu makale PAU SBE SBKY Ana Bilim Dalında Doç.Dr.Pınar Savaş Yavuzçehre danışmanlığında, Özge Ünver Dirlik tarafından tamamlanan "Denizli Örneğinde Kentlilik Bilinci" başlıklı tezden faydalanılarak yazılmıştır.

*Dr.Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi İİBF SBKY, DENİZLİ.

e-posta:ounver@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7061-4823>)

** Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi İİBF SBKY, DENİZLİ.

e-posta:pyavuzcehre@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7726-1119>)

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1950’lerde başlayan ve çok hızlı gelişen kentleşme hareketine paralel bir kente uyum süreci yaşanmamıştır. Kente uyumsuzluk, kırdan kente hızlı göç ve yarattığı farklı sebeplerin sonucu olarak kentlerde, kentlilik bilincine sahip olmayan bireyler toplanmıştır. Bu noktada; kentini koruyan, kentine sahip çıkan, kentlikle özdeşleşen, hak ve sorumluluklarını bilen katılımcı bireylerin varlığı; tüm bunlarla nitelendirilebilecek bir kavram olan kentlilik bilincini ve araştırmalarını, kentsel değerlerin korunması ve sürdürülebilirliği açısından, önemli hale getirmektedir.

Kentlilik bilinci, kentte yaşayan insanların birbirini fark etmesi, anlaması, farklılıklarını çeşitlilik olarak algılaması (Karakas, 2001: 127); kentlinin kentte yaşamanın gerektirdiği hak ve sorumlulukların farkında olması, kent sorunlarıyla ilgilenmesi, kenti sahiplenmesi ve kentle güçlü bağlar kurması (Hayta ve Nalbant, 2019: 100) olarak tanımlanmaktadır. Kentlilik bilincinin oluşturulması/geliştirilmesi için kişinin kendini kente ait hissetmesi; kente dair algı, farkındalık, sahiplenme ve sorumluluk duygularının varlığı ve sürdürülebilirliği gibi boyutlar önemlidir. Yaşadığı kentin farkına varan insanın algısı olumlu yönde değişir. Olumlu algı, aidiyet duygusunun gelişmesini ve insanın kendini yaşadığı kent ile özdeşleştirmesini; kenti ile ilgili sorumluluk almasını, kentini korumasını; katılımını sağlar. Bu bağlamda kentlilik bilincini oluşturan bileşenler; farkındalık, algı, aidiyet, sahiplenme ve sorumluluk (Beyazlı, 2005; Scannel ve Gifford 2010; Mutlu ve Özaydın, 2011; Keskin vd., 2015; Casakin vd.,2021) olarak tanımlanmaktadır. Bu bileşenlerden oluşan kentlilik bilinci, kentte yaşayan her bireyde aynı düzeyde değildir. Demografik, ekonomik, kültürel, sosyo-psikolojik, fiziki faktörler, eğitim ve kentte kalma süresi (Altıparmak, 2015: 48; Başaran, 2008: 21; Mutlu ve Özaydın, 2011: 16) gibi birçok faktör kentte yaşayan insanların kentlilik bilinci düzeylerini etkilemektedir.

Konu ile ilgili Türkçe literatür incelendiğinde, kentlilik bilinci ile ilgili çalışmaların akademik yazında yeni yeni yer almaya başladığı; Denizli ile ilgili literatür incelendiğinde ise akademik çalışmaların ağırlıklı olarak kentin tarihi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına yoğunlaştığı; kent kimliği, kentli, kentlileşme ve kentlilik bilinciyle ilgili çalışmaların görece az olduğu tespit edilmiştir. Denizli kenti örneğinde; kentleşme, kentli ve kentlileşme alanını konu edinen alan çalışmalarının sınırlı denilecek sayıda olması, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. İlgili alan yazından hareketle bu çalışma, kentlilik bilincini parçadan bütüne ulaşılarak tartışmakta, kentlilik bilincini etkileyen bileşenleri belirlemeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, kentleşme süreci, 1980’li yıllardan sonra sanayileşmeye bağlı olarak artan göçle şekillenen Denizli araştırma alanı olarak seçilmiştir. Denizli, kentleşme süreci son kırk yıl içinde şekillenen ve kentlilik bilinci yeni yeni oluşmaya başlayan bir kenttir. Çalışmada, kentte yaşayan 18 yaş ve üstü bireylerin kente aidiyeti, kent algılaması, kentsel farkındalığı, kente karşı sorumluluğu, kenti sahiplenme düzeyi ve bunların bileşimi olarak kentlilik bilinci araştırılmıştır.

Denizli saha çalışması, 06.11.2021- 15.02.2022 tarihleri arasında, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma kapsamında 22 kişiyle derinlemesine mülakat yapılmış, nicel araştırma kapsamında ise 1.100 kişiye yüz yüze anket uygulanmıştır. Çalışmada önce ayrıntılı olarak kavram tanımlanacak, literatür özeti verilecektir. Bilinci etkilediği düşünülen demografik faktörler tanımlanarak, Denizli özelinde yapılan alan araştırması çerçevesinde konu tartışılacaktır.

2. KENTLİLİK BİLİNCİ KAVRAMI VE LİTERATÜRÜ

Kentlilik bilinci; kentlilerin birbirini fark etmesi, anlaması ve farklılıklardan, kent adına ortaklıklar çıkarma çabası; kente özgü tavır ve davranışlar sergilemesi şeklinde tanımlanabilir (Karadağ ve Koçman, 2009: 202). Kentin hedefleri, tüm kent halkının hedefi olduğunda, farklılıklar göz ardı edilip, bireysel çıkarlar kentin çıkarları doğrultusunda birleştiğinde (Başaran, 2008: 18) ve insanlar doğdukları yer dışında, yaşadıkları yere sahip çıktıklarında kentlilik bilincinden söz edilebilir. Kentlilik bilinci için kentlinin kentsel kararlara katılım göstermesi ve kendini kent ile özdeşleştirebilmesi (Mutlu ve Özaydın, 2011: 15) önemlidir. Kentliler sahip oldukları kimliklerin yanında, yaşadıkları kentin kimliğini taşımaya başladıklarında, o kent için mücadele etmeleri; çalışmalarını ve çaba göstermelerini, kente sahip çıkmaları, kentin değerlerini korumaları, bir arada huzurlu biçimde yaşamaları olanaklı hale gelir.

Kentte yaşamak, kentli olmayı ve dolayısıyla kentlilik bilincini kendiliğinden oluşturmamaktadır. Kentlilik bilincinin oluşması ve gelişmesi için kentte yaşayanların, yaşadıkları yeri tanımları, tarihini öğrenmeleri, kentin

kültürünü anlamaya çalışmaları (Bilgin vd.,1991: 24), hak ve sorumluluklarının farkında olmaları gerekir. Bu bağlamda kentlilik bilinci, yaşam boyunca devam eden bir süreçtir. İnsanlar bu süreçte kentli olma yolunda aşamalar kaydederken, her aşamada doğru bilgi ile bilgilendiklerinde kentli olurlar (Beyazlı, 2005: 15-16). Böylece doğru bilinçlenmenin yansımaları, insanın kentteki günlük yaşam pratiklerinde (kentte yaşamının gerektirdiği davranışları benimsemesi, hak ve sorumluluklarının farkında olması, kent kurallarına uyması, kente ve kentliye saygılı olması, kentsel kararlara katılım göstermesi vb.) görülebilir.

Kentlilik bilinciyle ilgili İngilizce ve Türkçe literatür incelendiğinde; İngilizce literatürde kentlilik bilincinin tam karşılığının olmadığı; çalışmaların ağırlıklı olarak yere bağlılıkla ilişkilendirildiği görülmektedir. İngilizce literatürde kentlilik bilinci teriminin kullanıldığı (McDermott, 1974; Bhaduri&Gopal, 2017); yere bağlılık ile ilişkilendirildiği (Riger ve Lavrakas, 1981; Taylor vd., 1985; Rubinstein ve Parmelee, 1992; Marcus, 1992; Brown vd., 2003; Knez, 2005; Lewicka, 2008; Scannel ve Gifford, 2010; Ujang, 2012; Belanche vd., 2016; Afshar vd., 2017; Casakin vd., 2021); göçün etkisinin araştırıldığı (Hulchanski, 1997; Yu, 2014) ve katılımcı planlamanın önemine vurgu yapan (Lipovac, vd., 2019) çalışmalar karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe literatürde ise kentlilik bilinci araştırmaları için gösterge seti geliştirilen (Ercoşkun vd., 2016); üniversite öğrencilerinin kentlilik bilincini ölçmeyi amaçlayan (Belli ve Aydın, 2017; Görün ve Kara, 2017); göç ile ilişkilendirilen (Güçlü, 2002; Geyik, 2010; Mutlu ve Özaydın, 2011; Acungil, 2012; Ökesli, 2014; Şahin ve Anık, 2014; Kılıçarslan 2018); kent konseylerinin kentlilik bilinci ve kent kültürü oluşumundaki etkisini inceleyen (Erkul vd., 2019) çalışmalara rastlamak mümkündür.

Türkçe literatürde kentlilik bilinci ile ilgili çalışmaların akademik yazında yeni yeni yer almaya başladığı görülmektedir. Son yirmi yılda farklı kentlerde (İstanbul, Konya, Bursa, İncirliova, Samsun, Tokat, Trabzon, Adana, Balıkesir, Ordu, Ankara) çalışmalar yapıldığı; yerel yönetimlerin desteğiyle kentlilik bilinci araştırmalarının (İstanbul, 2004; Bursa, 2005; Konya, 2006; İncirliova, 2014) gerçekleştirildiği; kentlilik bilinci ve kent kültürü sempozyumunun (Bursa, 2016) düzenlendiği gözlenmektedir.

Kentlilik bilinciyle ilgili İngilizce ve Türkçe literatür incelendiğinde kavramın, kent kültürü, kent kimliği, kentli hakları, yere bağlılık, özdeşleşme, göç vb. pek çok konu ile birlikte ele alındığı; kentlinin yaşadığı yere dair farkındalığı, bağlılığı, algısı, kenti sahiplenme ve sorumluluk duygusuyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

3. KENTLİLİK BİLİNCİNİN BİLEŞENLERİ

Kentlilik bilinci; çözümde ortaklık anlayışına dayanan ve bu çerçevede aktif katılımı gerekli kılan yeni bir bilinçtir (Habitat II, 1996). Bu bağlamda, farkındalık, algı, aidiyet, sahiplenme ve sorumluluk kentlilik bilincinin bileşenleri (Beyazlı, 2005; Scannel ve Gifford 2010; Mutlu ve Özaydın, 2011; Keskin vd., 2015; Casakin vd.,2021) olarak tanımlanmaktadır. Yaşadığı kenti tanıyan, değişiklikleri gözlemleyen, farkına varan insanın algısı olumlu yönde değişirken, olumlu algı yere bağlılık duygusunun gelişmesini; aidiyet, kenti sahiplenme ve kentin gelişimi için gerekleri yerine getirme sorumluluğunu sağlamaktadır.

3.1. Farkındalık

Farkındalık, dikkatin isteyerek ana yöneltmesidir (Zinn, 2003: 147). Herhangi bir durum, olay, nesne ya da konuyu dikkate almak ve o konuya yoğun istek duymak şeklinde ortaya çıkan (Thera, 1972: 12) farkındalık, öğrenilebilen bir beceri olarak tanımlanmaktadır (<http://www.ogelk.net/makale/62-herkes-icin-farkindalik,15.07.2020>).

Farkındalık, insanları yeni bilgiye açık hale getirir; olayları farklı bakış açılarıyla ele almalarını sağlar (Langer, 1989: 47) ve insanın hem kendisi hem de çevresi ile ilgili olabilir. İnsanın yaşadığı kentin farkına varması, kenti sahiplenme ve kentsel sorunlara duyarlılıkla ilgili olan kentsel farkındalık ise bir kentte sunulan olanakları, eksiklikleri, değişiklikleri görebilme, kentin tarihi ve kültürü hakkında bilgi sahibi olma ve koruma, kent yönetimlerinin hizmetlerini değerlendirme gibi unsurlardan oluşur. Aynı zamanda, insanın yaşadığı yerin kendine ait kuralları olduğunun farkına varması, bu kuralların beraberinde getirdiği hak ve sorumlulukları bilmesidir (Ünver Dirlik, 2021: 104). Farkında olan insan, kentini tanımak için gayret gösterir, yerel yönetimlerin kentle ilgili olumlu - olumsuz uygulamalarını değerlendirebilir, kentsel kararlara katılım gösterme gayreti içine girer. Yaşadığı kentin farkına varan insanın çevreyi algılaması olumlu yönde değişir.

3.2. Algı

Algı; dışarıdan gelen uyarıların zihinsel olarak yorumlanması (Bakan ve Kefe, 2012: 21) ve duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak, çevredeki uyarılara anlam verme süreci (Arkonaç, 1998: 65) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu süreçte zihin, toplumsal ve kültürel faktörlerin de etkisiyle, diğer duyu organlarından gelen uyarıcılara, geçmiş deneyimlere ve içinde bulunulan durumdan beklentiye göre değerler yaratmaktadır (Cüceloğlu, 2019: 95-116). İnsanın neyi algılayacağını içinde bulunduğu durum belirlerken, geçmiş deneyimler nelerin algılanacağını şekillendirmektedir. Algı, bireysel, kültürel, psikolojik değişkenlere bağlıdır ve öznedir. Kişilik, etnik köken ve o anda içinde bulunulan ruh hali, algıyı etkilemektedir (Göregenli, 2005: 22).

Kent algısı da tıpkı algı gibi öznedir, küçük yaşlarda başlar ve insanların kentte vakit geçirdikleri yerlerle (kullandıkları yollar, oyun oynadıkları sokaklar, yaşadıkları evler, kentin hangi bölgesinde oturdukları vb.) yakından ilgilidir (Keçeli ve Sarıusta, 2013: 330-331). Dolayısıyla kentte yaşayan bireylerin, kenti algılayış şekli farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın gerisinde olumlu olumsuz duygular, anılar; bu duygu ve anıların hafıza içinde yeniden şekillenmesinde ise öznellikler etkilidir (Tekeli, 2016: 45-46). Kentin olumlu algılanması, aidiyet duygusunun gelişmesini sağlar.

3.3. Aidiyet

Aidiyet, günlük hayatta çokça kullanılan, farklı boyut ve görünümleri olan karmaşık bir kavramdır (Hagerty vd., 1992). Aidiyet; aile, okul, grup, toplum, kültür, kimlik, alan veya mekâna yönelik oluşturulabilir ve insanlar arasında ihtiyaç düzeyi açısından farklılaşır. İnsanın kendini bir toplumun, okulun veya yerin parçası olarak görebilmesi için güven duygusu geliştirmesi gerekir (Duru, 2015: 37). Güven duygusu aidiyet kurulmasında önemli bir unsurdur.

Aidiyet; ait olma, sevildiğini hissetme, bir yere kök salma, uyum sağlama veya başkalarıyla bağlantı kurma duygularını içermektedir. Aidiyet, kimi zaman bir mekânda farklı kişilerle yaşanan tecrübeler; anılar doğrultusunda oluşurken, kimi zaman da yerle kurulan güçlü bağ, yeri *evim* olarak tanımlamak, insanların kendilerini o yerin bir parçası olarak görmeleri, aidiyeti sağlamaktadır. Aidiyet, yer için kullanıldığında o yere karşı sorumluluk duygusunu ifade etmektedir (Parlak, 2011: 454). Aidiyeti yüksek kentliler yaşadıkları kentleri sahiplenirler¹. Aidiyet, sahiplenme ve sorumluluk duygusunu beraberinde getirmektedir.

3.4. Sahiplenme ve Sorumluluk

Yere bağlılık, insanda yaşadığı yere karşı bir sahiplenme duygusu oluşturur. Sahiplenme duygusu oluşan insan ise yaşadığı kenti korur, geliştirir ve kendini kente karşı sorumlu hisseder. Kente duyulan sorumluluk; yaşadığı kentin tarihini, doğal kimliğini, hafızasını korumak demektir. Sorumluluk duygusuyla hareket eden kentli insanların varlığı, kentlerin özgün değerlerinin korunması, kente sahip çıkılması ve bu doğrultuda kent ile ilgili kararlara katılım açısından önemlidir.

Katılım, insanların, kamu hizmetleriyle ilgili kararların hazırlanması ve uygulanması aşamalarında; düşüncelerini, taleplerini, eleştirilerini yönetime iletebilme imkânına sahip olmalarını ifade etmektedir (Çukurçayır vd., 2010: 35-36). Sorumluluk ve katılım, kentlilik bilincinin gelişmesinde ve oluşmasında gereklidir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin kentlilerin kentsel kararlara katılımını sağlayacak ve teşvik edecek mekanizmaları (Biol, 2008: 28) oluşturması ve buna uygun örgütlenmesi son derece önemlidir. Çünkü sahiplenme, sorumluluk ve katılım, kentlinin kentin örgütlü dokusu içinde yer almasıyla gerçekleşir. Kentin dokusu içinde yer almanın en iyi göstergesi ise kentin yapısını meydana getiren tüm kurumların oluşturduğu gruplara katılmakla mümkündür (Güçlü, 2002: 83-84). Kent kurumlarına katılım, kentli olmanın ve kentlilik bilincinin oluşmasının gerekliliği olarak görülmektedir. Bireylerin kent konseyleri, sivil toplum kuruluşları, sanat ve kültür merkezleri gibi kurumlarla kurduğu ilişkilerle kenti anlamaları, fark etmeleri, kent kültürünü kazanmaları ve böylece kentlilik bilincini kazanmaları beklenmektedir (Acungil, 2012: 40-42). Sahiplenme, sorumluluk ve katılım, kentlinin kente dair sorunları tespit etmesi, bu sorunların çözümü ve dolayısıyla kentlilik bilincinin oluşum/gelişiminde önemlidir.

1 05.06.2022 tarihinde, Bodrum Gümüşlük'te 1. Derece sit alanı olan Myndos'un 3. Dereceye çıkarılarak yapılaşmaya açılmasına karşı çıkan halkın toplanarak, "Tarihime Dokunma" yazan pankartlarla eylem yapması (www.sozcu.com.tr, 05.06.2022) kentte yaşayan insanların yaşadıkları yeri sahiplenme davranışını gösteren güncel bir örnektir.

4. KENTLİLİK BİLİNCİNİ ETKİLEYEN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER

Kentler, farklı dil, din, ırk ve etnik grupları barındıran heterojen yerleşim yerleridir. Dolayısıyla kentte yaşayan insanların kentlilik bilinci de farklıdır. Demografik, ekonomik, kültürel, sosyo-psikolojik, fiziki faktörler, eğitim ve kentte kalma süresi gibi birçok unsur kentlilik bilincini etkilemektedir. Kentlilik bilincinin oluşmasına etki eden faktörler; ekonomik, demografik, sosyo-psikolojik ve kültürel, fiziki değişkenler şeklinde gruplandırılabilir (Altıparmak, 2015: 48; Başaran, 2008: 21; Mutlu ve Özaydın, 2011: 16). Bu çalışmada kentlilik bilincini etkileyen demografik değişkenler ele alınacaktır.

Kentlilik bilincinin oluşumu, kentleşme ve kentleşme süreçlerini gerektirmektedir. Bu uzun süreç boyunca pek çok değişken kentlilik bilincinin oluşumunu/gelişimini, olumlu/olumsuz etkilemektedir. Bu değişkenlerin başında demografik unsurlar gelmektedir. Demografi terimi, toplumların göç, doğum-ölüm oranları, cinsiyet, yaş gibi özelliklere göre araştırılmasıdır (Marshall, 1999: 139). İlgili alan yazın incelendiğinde, kentlilik bilincinin oluşumuna etki eden demografik değişkenlerin; göç, yaş, kentte kalma süresi, cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi ve meslek olduğu görülmektedir.

“Göç, coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleridir” (Özer, 2004: 11). Göç bir nüfus hareketidir; iç ve dış göçler şeklinde gerçekleşir. İçgöçler, ülke içerisindeki yer değiştirmeler--kırdan kente, kentten kente, kentten kıra-- dışgöçler ise bir ülkeden başka bir ülkeye gerçekleşen nüfus hareketleridir (Çelik, 2007: 88). Göç, kenti, kent yaşamını, kentte yaşayan, kente göç eden insanı ve kentlilik bilincini, göç edenin nereden geldiğine bağlı olarak etkileyen, önemli olgulardan biridir (Altuntepe ve Öztürk, 2008: 1589). Bu çerçevede, göçle gelen insanlar için geldikleri yere bağlı olarak, kentlilik bilincinin oluşum sürecinin farklılaştığı söylenebilir. Göç eden insan, göç ettiği kente uyum sağlamaya, kentin sunduğu imkânları kullanmaya başladıkça yaşadığı kentle ilgili algısı olumlu yönde değişir ve kentle bağ kurmaya başlar. Aidiyet ise kentle ilgili sorumluluk alma ve kentin değerlerini sahiplenme duygusunu getirmektedir.

Kentten kente gerçekleşen göçlerde; zaten kentte yaşayan ve kentlilik özelliklerine sahip olması beklenen kent insanının, göç ettiği kente aidiyet hissetmesi, kenti sahiplenmesi ve sorumluluk duyması beklenmektedir. Çünkü kentlilik bir bilinçtir ve kentli özelliklerine sahip bir insan nerede yaşarsa yaşasın, yaşadığı yere sahip çıkar (Mutlu ve Özaydın, 2011). Göçle gelen insanların yaşadıkları yeri benimsemeleri, tutum ve davranışlarını değiştirmeleri, yaşadıkları kente sorumluluk hissetmeleri, kentlilik bilincinin oluşumda etkilidir. Ancak göçle gelen insanların birçoğu yaşadıkları kenti benimsememekte, kendini yaşadıkları yerle değil, doğdukları yerle özdeşleştirmektedir (Geyik, 2010: 31; Acungil, 2012: 42; Mutlu ve Özaydın, 2011). Aynı kentte yaşayan, ortak sorun ve sorumluluklarına paydaş olan kentliler, doğdukları yerin kimliklerini taşımaya devam etmektedirler (Peker vd., 1997). Doğum yeri ile kurulan bağ, kentlilik bilincinin oluşmasını ve gelişmesini engellemektedir.

Yaş, kentlilik bilincini etkileyen faktörlerdendir (Marcus, 1992; Rubinstein ve Parmelee, 1992; Afshar vd., 2017). Çocukluk dönemi, bilincin oluşum dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem, çocukluk ve ergenlik dönemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Çocukluk dönemi, bilincin oluşmaya başladığı, öğrenmenin hızlı olduğu, kurucu bir dönemdir. Çocukluktan-ergenliğe, ergenlikten-yetişkinliğe ve yaşlılığa geçtikçe hem değişimin hem de insanların alışkanlıklarından vazgeçmelerinin zorlaşması, bilincin oluşturulmasını güçleştirmektedir (Timuçin, 2000: 16). Çocuk ve gençlerde bilinç oluşturmanın orta ve ileri yaşlara göre daha kolay olması, yaşın büyümesiyle birlikte çevreye olan ilginin azalması (Kasarda ve Janowitz, 1974: 334); kentlilik bilincinin oluşturulması ve geliştirilmesinde bu yaş gruplarının hedef alınması gerekliliğini göstermektedir.

Kentte kalma süresi; kente olan aidiyeti (Kasarda ve Janowitz, 1974: 334), algıyı, farkındalığı, sahiplenme ve sorumluluğu, kentlilik bilincini etkileyen demografik değişkenlerden (Stedman, 2003) biridir. Kentte kalma süresi uzadıkça; insan yaşadığı yer ile ilgili daha çok anı biriktirir, o yeri daha çok tecrübe eder ve yaşadığı yerin farkına varır. Bu farkındalık ve tecrübe, kente olan aidiyeti, bağı kuvvetlendirir (Lewicka, 2008: 211).

Kentlilik bilincini etkileyen demografik değişkenlerden bir diğeri *cinsiyettir*. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kadınlar tam anlamıyla toplumsal yaşamın içine girememektedir (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009: 32). Özellikle kırsal göçmenlerde kadınlar çalışma hayatının içinde düşük oranda yer almakta ve zorunlu haller dışında yaşam alanlarının dışına çıkmamaktadır (Geyik, 2010: 32). Dolayısıyla kadınların kentsel etkinliklere katılımı düşük düzeydedir. Bu durum, kadınlarda kentlilik bilincinin düşük olması sonucunu doğurmaktadır.

Toplumsal ve kentsel gelişmeyi sağlayan, kentlilik bilincini oluşturmak ve geliştirmek için önemli bir araç olan *eğitim*, kentlilik bilincini etkileyen demografik değişkenlerden diğeridir. Eğitim, toplumun temel ihtiyaçlarından biridir; insanın içinde yaşadığı toplumun değerlerini, normlarını, kültürünü içselleştirmesi; toplumun kendine özgü anlamlar dünyasının, değerlerinin, davranış biçimlerinin, maddi ve manevi sahip olduğu bütün niteliklerinin sürdürülmesini sağlamaktadır. Eğitim, bir yönüyle insanların kişisel ilgi ve yeteneklerinin ortaya çıkmasına (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009: 22; Altıparmak, 2015: 46) ve toplumsallaşma sürecine aracı olurken, diğer bir yönüyle kent yaşamının gerekliliklerini kavrama ve kentlilik bilincinin geliştirilmesi/oluşturulması sürecine etki eden önemli faktörlerden biridir (Erkan, 2002: 77).

Eğitim, formel ve informal olmak üzere iki çeşittir. Formel eğitim, belli bir amaçla, belli bir program ve plan çerçevesinde, okullarda ya da başka kurumlarda gerçekleşen, kuralları olan ve birlikte yaşamının zorunlu olduğu bir eğitim türüdür. Bunun sonucu olarak çocuk, okula başlama yaşıyla birlikte ilk kez farklı insanlarla bir arada olmak zorunda kalır ve bir arada yaşamının kurallarını öğrenir. Bu yönüyle formel eğitim, insanların bir arada yaşama bilinci geliştirmesini, farklılıklarla yaşayabilmesini öğretirken, kentlilik bilincinin oluşturulmasında etkilidir (Kıroğlu, 2010: 6). İnfornel eğitim ise yaşam içinde kendiliğinden gerçekleşen eğitim türüdür. İnsanların davranış ve düşünceleri üzerinde geniş bir etkiye sahiptir. İnfornel eğitim, yaşam boyu öğrenme olarak tanımlandığında, toplumsal düzeni sağlayan kurallara uyma, çevreyi koruma, başka insanların haklarına saygı gösterme gibi davranışları beraberinde getirir. Tüm bu özellikler, kentte yaşayan insanların sahip olması gereken tutum ve davranışlardır. Bu davranışları günlük hayatına yansıtan ve içselleştiren insan, aynı zamanda kentlilik bilincine de sahip demektir (Mutlu, 2010: 157).

Gelir ve *meslek* kentlilik bilincini etkileyen diğer demografik değişkenlerdir. Kentte yaşayan insanların gelir düzeylerindeki farklılıklar, bu insanların kentin sunduğu imkânlardan eşit yararlanamamasına sebep olmaktadır. Gelir düzeyi düşük gruplar kentin imkânlarından faydalanmadıkça, yaşadıkları kente yabancılaşır, sahip çıkamaz ve ait hissedemez; bu gruplarda kentlilik bilincini oluşturmak-geliştirmek güçleşmektedir (Mutlu ve Özyayın, 2011: 18). Kentin cezbedici unsurlarından yararlanabilen gelir düzeyi yüksek insanlarda ise kentlilik bilincinin oluşması kolaylaşırken, üst sosyo ekonomik seviyeye geçtikçe, kentten beklentinin artması, daha iyi olanaklara sahip kentlerde yaşama isteği vb. sebeplerle kente karşı aidiyet duygusu oluşmamaktadır. Yaşadıkları kentin birçok konuda üst ekonomik grupları memnun etmemesi, kentlilik bilincinin bu gruplarda azalmasına yol açmaktadır (GENAR, 2006: 164). Bireyin meslek sahibi olup olmaması, hangi iş kolunda çalıştığı ise çalışma koşullarının bireyin kentteki sosyo-kültürel etkinliklerde bulunmasına ne ölçüde olanak tanıdığı ile ilgili olarak kentlilik bilincini etkilemektedir. Herhangi bir mesleği, işi ya da ekonomik bağımsızlığı olmayan bireylerin kentle bütünleşmeleri daha güç olurken, bu bireylerin kente karşı aidiyet hissetmesi de güçleşmektedir (Geyik, 2010: 32).

5. SAHA ARAŞTIRMASININ YÖNTEMİ

Çalışma; Denizli İli Pamukkale ve Merkezefendi İlçeleri sınırlarında yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerle, karma araştırma yönteminden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada, örneklem seçim yöntemi olarak kartopu örnekleme yöntemi seçilmiş, kaynak kişilerle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşmeler sırasında “yarı yapılandırılmış görüşme tekniği” kullanılmıştır. Kentte kalma süresi ve doğum yerinin kentlilik bilincini etkilemesi (Mutlu ve Özyayın, 2011), kentte yaşayan farklı grupların kentlilik bilincinin farklı olması (Güçlü, 2002), örneklem grubunun seçiminde etkili olmuştur. Örneklem grubu bu kriterler doğrultusunda, Denizli doğumlu veya 20 yıl ve üzeri süre Denizli’de ikamet eden, farklı mesleklere mensup olan, farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip olan bireyler arasından seçilmiştir (Tablo 1).

Çalışmada kullanılan bir diğer yöntem nicel araştırma yöntemidir. Kullanılan veri toplama aracı, anket tekniği; örneklem seçim yöntemi, rastgele örneklemenin alt tiplerinden olan küme tipi rastgele örnekleme yöntemidir. Araştırma verilerinin toplanabilmesi için araştırmanın etik açıdan uygunluğuna yönelik Pamukkale Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı’na başvuruda bulunulmuştur. Pamukkale Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 05.11.2021 tarihinde başvuru değerlendirilmiş ve onaylanmıştır (Sayı: 93803232-622.02-125996). İlgili resmi yazı ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evrenini, Denizli’nin Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerine bağlı mahallelerde en az bir yıldır ikamet eden ve yaşı 18’in üzerinde olan bireyler oluşturmaktadır. Bu kapsamda; saha çalışması gönüllü 1100 katılımcı ile yüz yüze gerçekleştirilmiş; 1072 anket değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin analizinde; bağımsız

grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını **test etmek için** tek yönlü varyans analizi; farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için post-hoc testi kullanılmıştır.

Bu çalışma neticesinde; *demografik faktörler ile kentlilik bilinci ve bileşenleri farklılık göstermektedir* hipotezinin geçerliliği; yapılan literatür taraması, anket çalışması ve görüşmelerden elde edilen bulgularla test edilmeye çalışılmıştır.

5.1. Denizli Kenti

Denizli günümüzde olduğu gibi, Antik Çağda da Anadolu'da önemli bir tekstil merkeziydi (Varol ve Ecerel, 2013: 183). Denizli, 1970'li yıllara kadar ekonomik yetersizlikler ve istihdam sorunları nedeniyle net göç hızı negatif bir kenttir (Gökburun, 2019: 568). 1980'lerden sonra fordist tarzda üretime geçiş ile ihracatta yıldızı parlayan Denizli 1985–1990 döneminde, sanayileşme–göç–kentleşme üçlemesi eşliğinde hızlı ekonomik gelişim ve kalkınma sürecine girmiş ve Türkiye'de sanayisiyle önemli bir yere gelmiştir (Uğur, 2013: 11). Sanayileşmeye koşut ekonominin iyileşmesi ve işçi talebine yönelik kent, göç almaya başlamıştır. Çevre il ve ilçelerden göç alan kent merkezi büyümeye devam etmiştir. 1990 sonrasında sanayi ve hizmet sektörlerinin etkisiyle ekonomik anlamda gelişimini sürdüren Denizli, 2000'li yıllardan itibaren küreselleşmenin de etkisi ile pek çok alanda gelişimini sürdürmekte, büyümeye ve değişmeye devam etmektedir. Ege Bölgesinde İzmir'den sonra ikinci büyükşehir olan Denizli'nin nüfusu, 31 Aralık 2021 itibarıyla, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre 1.051.056'dır.

Yeni üretim ve tüketim ilişkileri ve hizmetler sektörünün yeniden organizasyonu gelir gruplarında ve bu gelir gruplarının yaşam alanlarında (konut, çalışma, eğlenme, dinlenme) önemli farklılıklar oluşmakta ve bu durum mekânın kullanımına da yansımaktadır. Önemli depremler atlatıp eski mimari dokusunu mülkiyet, planlama ve rant sorunlarının da etkileriyle büyük oranda kaybeden kent (Savaş Yavuzçehre, 2013: 203); sanayileşme, istihdam, işgücü talebi, göç, nüfus artışı sürecinin sonucu olarak hızlı bir şekilde büyümektedir. Farklı kentlerden gelen ya da doğma büyüme Denizlili olan kentlilerin kentlilik bilinci de haliyle farklıdır.

5.2. Bulgular

Kentleşme ve kentleşme süreçlerinin sonucunda kentlilik bilincinin oluşumu beklenmektedir. Kentlilik bilinci araştırmaları sonucunda demografik faktörlerin kentlilik bilinci düzeyini etkilediği görülmüştür (Geyik, 2010; Mutlu ve Özaydın 2011; Erdem, 2016; Kılıçarslan, 2018). Demografik unsurlar olarak göç, kentte kalma süresi, doğum-ölüm oranları, cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, meslek sayılabilir.

Tablo 1. Mülakat Yapılan Bireylerin Özellikleri

Görüşmeci	Cinsiyet	Doğum Yeri	Eğitim	Meslek	İkamet Süresi
G 1	Erkek	Acıpayam	İlkokul	Esnaf	46 yıl
G 2	Erkek	Acıpayam	İlkokul	Esnaf	50 yıl
G 3	Kadın	Denizli	Lisans	Mimar	62 yıl
G 4	Kadın	Denizli	Lisans	Reklamcı	60 yıl
G 5	Kadın	Denizli	İlkokul	Temizlik İ.	55 yıl
G 6	Kadın	Afyon	İlkokul	Esnaf	30 yıl
G 7	Erkek	Denizli	Lisans	Öğretmen	31 yıl
G 8	Erkek	Denizli	Lise	Kalay Ustası	68 yıl
G 9	Erkek	Denizli	Lise	Sanayici	81 yıl
G 10	Kadın	Denizli	Lisans	Eczacı	71 yıl
G 11	Kadın	Denizli	Lise	Temizlik İ.	46 yıl
G 12	Erkek	Denizli	Lisans	Sanayici	44 yıl
G 13	Kadın	Uşak	Lisansüstü	Akademisyen	20 yıl
G 14	Erkek	Babadağ	Lisans	Mimar	76 yıl
G 15	Erkek	Aydın	Lisans	Avukat	82 yıl

P. Savaş Yavuzçehre

G 16	Erkek	Denizli	Lisans	Mimar	75 yıl
G 17	Erkek	Denizli	Lisans	Akademisyen	47 yıl
G 18	Kadın	Eskişehir	Lise	Ev Hanımı	27 yıl
G 19	Kadın	İstanbul	Lise	Ev Hanımı	23 yıl
G 20	Kadın	Denizli	Lise	Serbest M.	53 yıl
G 21	Erkek	Denizli	İlkokul	Tesisatçı	30 yıl
G 22	Kadın	İstanbul	Lisans	Ev hanımı	24 yıl

Tablo 2. Örneklemin Demografik Faktörlere Göre Dağılımı

Cinsiyet		N	Yüzdellik
	Erkek	441	41,1
	Kadın	631	58,9
	Toplam	1072	100
Yaş		N	Yüzdellik
	18-23	206	19,2
	24-34	276	26,2
	35-49	432	40,3
	50 Yaş ve üzeri	139	13
	Toplam	1072	100
Eğitim Düzeyi		N	Yüzdellik
	Okuryazar değil	1	0,1
	İlkokul terk	2	0,2
	İlkokul	160	14,9
	Ortaokul	110	10,3
	Lise	347	32,4
	Önlisans	68	6,3
	Lisans	338	31,5
	Lisansüstü	44	3,2
	Toplam	1072	100
Denizli'ye Gelen Yer		N	Yüzdellik
	Denizli	342	31,9
	Köy/kasaba	313	29,2
	Büyük il merkezi	163	15,2
	Büyük ilçe merkezi	77	7,2
	Küçük il merkezi	59	5,5
	Küçük ilçe merkezi	117	10,9
	Toplam	1072	100
Kentte Kalma Süresi		N	Yüzdellik
	4 Yıl altı	579	54
	4 - 9 Yıl	244	22,8
	10-50 Yıl	182	17
	51 Yıl ve üzeri	57	5,3
	Belirtilmemiş	10	0,9
	Toplam	1072	100

Araştırmaya katılanların %58,9'u kadın (n=631), %41,1'i erkektir (n=441). 18 yaş ve üstü bireylerin dâhil edildiği araştırmada, katılımcıların yaşları 4 ayrı kategoride gruplanmıştır. Katılımcılar arasında en yüksek oran, %40,3 ile 35-49 yaş (n=432), en düşük oran %13 ile 50 yaş ve üzeri (n=139) bireylerindir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımlarında sekiz farklı düzey dikkate alınmıştır. Bu düzeylerden herhangi bir okula gitmemiş ve ilkökul terk olanların oranı oldukça düşüktür. Katılımcılar arasında en yüksek oranı %32,4 ile lise mezunları (n=347), ikinci düzeyde en yüksek oranı ise %31,5 ile lisans mezunları (n=338) temsil etmektedir. Denizli kent merkezinde yaşayanların önemli bir kısmı (%68,1), Denizli'ye başka bir yerleşim yerinden göç etmiş, %31,9 (n=342)'u Denizli doğumlu olduğunu ifade etmiştir. Köyler ve kasabalardan Denizli'ye gelenlerin oranı %29,2 (n=313)'dir. Bu oran, Denizli'ye göçün ağırlıklı olarak kırdan gerçekleştiğini göstermektedir. Katılımcıların %54'ünün (n=579) 4 yıldan daha kısa süre, %5,3'ünün (n=57) ise 51 yıl ve üzeri süre Denizli'de ikamet ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 3. Kentlilik Bilincinin Cinsiyete Göre Farklılaşması

		N	Ort.	S.s.	T	s.d.
Aidiyet	Erkek	441	3,4827	,97682	-,442	1070
	Kadın	631	3,5082	,89746		
Algı	Erkek	441	3,3557	,85684	-,887	906,8
	Kadın	631	3,4017	,80254		
Farkındalık	Erkek	441	3,6503	,76520	7,571	941,04**
	Kadın	631	3,2921	,75773		
Kentlilik Bilinci	Erkek	441	3,6094	,61897	2,097	1070*
	Kadın	631	3,5337	,55392		
Sorumluluk	Erkek	441	4,1517	,67614	-,780	1070
	Kadın	631	4,1831	,62691		
Sahiplenme	Erkek	441	3,3331	,89889	,418	1070
	Kadın	631	3,3109	,82531		

*p<0,05, **p<0,01

Yapılan analize göre; bireyin *cinsiyeti* ile farkındalık ($T_{(941)}=7,57$; $p=,00$) ve kentlilik bilinci ($T_{(1070)}=2,09$; $p=,036$) arasında anlamlı fark vardır. Erkek katılımcıların hem farkındalık ortalamaları ($X=3,65$) hem de kentlilik bilinci ortalamaları ($X=3,60$), kadın katılımcıların farkındalık ($X=3,29$) ve kentlilik bilinci ($X=3,53$) ortalamalarından yüksektir. Cinsiyet ile aidiyet, algı, sorumluluk ve sahiplenme arasında anlamlı fark yoktur.

Bulgular, kadınların kentlilik bilincinin erkeklerden yüksek çıktığı sonucuna ulaşan Bursa çalışması ile çelişirken (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2005; Keskin vd., 2015), Kentleşme Şurası'nda (Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu Raporu, 2009) ifade edilen, gelişmekte olan ülkelerde kadınların toplumsal hayatın içinde olmadığını görüşü ile örtüşmektedir. Bu bağlamda, araştırmada kadınların ankette yüksek temsiline rağmen, kente ilişkin farkındalık ve bilinç ortalamalarının erkeklerden düşük olması, kadınların sosyal hayatın içinde yer alamamalarıyla ilişkilendirilebilir.

Tablo 4. Kentlilik Bilincinin Yaşa Göre Farklılaşması

		KT	SD	OK	F	Post Hoc
Aidiyet	Gruplararası	49,543	3	16,514	20,067**	
	Grup içi	863,298	1049	0,823		50 y+> tüm gruplar
	Toplam	912,842	1052			
Algı	Gruplararası	24,068	3	8,023	12,083**	
	Grup içi	696,491	1049	0,664		50 y+> tüm gruplar
	Toplam	720,560	1052			
Farkındalık	Gruplararası	3,221	3	1,074	1,758	
	Grup içi	640,650	1049	0,611		
	Toplam	643,871	1052			
Sorumluluk	Gruplararası	5,921	3	1,974	4,829**	
	Grup içi	428,746	1049	0,409		50 y+> tüm gruplar
	Toplam	434,666	1052			
Sahiplenme	Gruplararası	37,795	3	12,598	17,872**	
	Grup içi	739,438	1049	0,705		50 y+> tüm gruplar
	Toplam	777,232	1052			
Kentlilik Bilinci	Gruplararası	17,536	3	5,845	18,003**	
	Grup içi	340,588	1049	0,325		50 y+> tüm gruplar
	Toplam	358,124	1052			

* p<0.05, **p<0.01

Yapılan analize göre; bireyin yaşı ile aidiyet ($F_{(3,1049)}=20,067$; $p=,000$), algı ($F_{(3,1049)}=12,083$; $p=,000$), sorumluluk ($F_{(3,1049)}=4,828$; $p=,007$), sahiplenme ($F_{(3,1049)}=17,828$; $p=,000$) ve kentlilik bilinci ($F_{(3,1049)}=18,003$; $p=,000$) arasında anlamlı fark vardır.

Bulgular, 50 yaş üstü bireylerin, genç ve orta yaş grubuna göre kentlilik bilincinin yüksek olduğunu, yaş büyüdükçe aidiyet, algı, sorumluluk, sahiplenme ve kentlilik bilinci düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Analiz bulguları, mülakatlarla desteklenmektedir. Mülakat yapılan Görüşmeci 7'ye göre;

"... Denizli için küçük İstanbul diyorlar. Çok da haklılar. ... Trafiği en büyük sorun, küçük bir şehir olmasına rağmen iş çıkışı saate denk geldiğiniz zaman normalde 10 dakikada gideceğiniz evinize 30 dakikada gidiyorsunuz. Çünkü plansız bir şehir, araç sayısı çok fazla... Bir de her yerde İranlılar, Suriyeliler, Afganlar var... Çınar'da İranlıların kafeleri var tıpkı İstanbul gibi... Orada da her yerde Araplar var, tabelalar Arapça... Kültürel ve sosyal etkinlikte bulunmak istediğiniz zaman yapacak bir şey bulamıyorsunuz, buradaki tek sosyalleşme yemek yemek. ... Mesela benim kız kardeşim endüstri mühendisi, İstanbul'da yaşıyor. Gel burada yaşa diyor. Gelmiyor, gelmek istemiyor. Zaten burayı sevmiyor. Burası İstanbul gibi ama sadece karmaşası, yapacak hiçbir şey yok ...".

Bir başka mülakatta Görüşmeci 11, Denizli'ye aidiyet hissetmediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Ben küçükken Denizli'de yani oturduğumuz mahallede herkes birbirini tanıyordu, her yerde kendimi evimde hissediyordum. Zaman içerisinde Denizli büyüdü, değişti. Denizli değişirken insanlar da değişti. Çocukluğumu sorsanız Denizli'yi çok sevdiğimi söyledim ama artık Denizli benim çocukluğumdaki gibi değil. Dışarıdan çok insan geldi, doğudan çok gelen oldu. Suriye'den İran'dan. ... Burayı artık sevmiyorum. Kimseyi tanımıyorum, Denizli için bir şey yapmak istemiyorum. Buraya ait hissetmiyorum kendimi."

Bu konuda farklı düşünen Görüşmeci 8, Denizli'yi sevdiğini ve korumak için çaba gösterdiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

P. Savaş Yavuzçehre

“Denizli’nin iklimini, insanlarını çok seviyorum. Bu şehri çok seviyorum. Burada doğdum büyüdüm. Başka şehirlere de gittim ama Denizli başka. Denizli dışında bir yerde yaşamak istemezdim. Belki de alışkanlıktır benimki bilmiyorum. ... Dinar depreminden sonra Denizli’ye gelen çok oldu ve Denizli göçlerle çok değişti ama yaşadığımız yere sahip çıkmalıyız. Üniversite mesela çok değiştirdi Denizli’nin çehresini hem olumlu hem de olumsuz yönde. ... Ama olumsuz özellikleri de olsa ben buradan başka bir yerde yaşamak istemezdim. Her zaman korurum, gerekli yerlere bir sorun olduğunda haber veririm. Ben burada yaşıyorsam sahip çıkmalıyım.”

Denizli’ye olan bağlı ailesi üzerinden kuran Görüşmeci 9, kenti sevdiğini ve Denizli’de yaşamaktan memnun olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir.

“Denizli’de yaşamaktan memnunum. Denizli dışına çıktığımda, kendimi ikinci sınıf vatandaş gibi hissediyorum. Denizlili olmaktan gurur duyuyorum ve her yerde her zaman gururla ifade ediyorum. Annem ve babam Denizlili, ben burada doğdum, büyüdüm, evlendim. Burayı seviyorum ve bağlıyım. Ailemin burada olması Denizli’ye olan bağımın en önemli sebebi diye düşünüyorum. İnsan yaşadığı yere sahip çıkmalı, bunu her yerde söylüyorum ve kentle ilgili bir olumsuzluk olduğunda da mücadele veriyorum.”

Nitel bulgular, genç ve orta yaş grubunun, Denizli’de yaşamaktan memnun olmadıklarını, Denizli’nin sunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel imkânları yetersiz bulduklarını, yaşlı grubun memnun olduğunu; genç ve orta yaş grubundaki bireyleri, kente özgü problemlerin (Denizli’yi, trafik, keşmekeş ve kozmopolit yapısı gibi olumsuz açılardan İstanbul’la ilişkilendirilmesi), kentlilik bilincini olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bulgular, yaş büyüdükçe kentlilik bilincinin arttığı sonucuna ulaşan Samsun (Mutlu ve Özaydın, 2011) ve Kırıkkale (Şahin ve Anık, 2016) araştırması ile örtüşürken; yaş büyüdükçe kente karşı sorumluluğun azaldığı sonucuna ulaşan Trabzon araştırması (Vatandaş, 2008), orta yaş ve üstü grubunun değişime dirençli olduğunu, yaş ilerledikçe bilinç oluşturma güçleştiğini ifade eden İstanbul araştırması (2004) ile çelişmektedir.

Çocukluk ve gençlik yılları, bu yaş grubunun eğitilmelerine ve farkındalık duygusunun yaratılmasına imkân tanıyan yaşlar olması sebebiyle (Mutlu ve Özaydın, 2011: 17) bilinç oluşturma kolay olduğu (Timuçin, 2000: 16), ileri yaşlar ise çevreye olan ilginin azalması ve değişime direncin artması (Kasarda ve Janowitz, 1974: 334) sebebiyle bilinç oluşturma zor olduğu yıllardır. Özellikle gençlerin, kentlerde yürütülen sosyal faaliyetlere gönüllü olarak katılımı (Özer, 2011: 51) kentlilik bilincinin oluşumunda önemlidir.

Tablo 5. Kentlilik Bilincinin Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşması

		KT	SD	OK	F	Post hoc
Aidiyet	Gruplararası	33,047	6	4,745	6,559**	İlkokul > Lise, lisans, lisans üstü
	Grup içi	894,380	1065	,840		Lisans < İlkokul, ortaokul, ön lisans
	Toplam	927,427	1071			
Algı	Gruplararası	27,840	6	3,978	7,044**	İlkokul > Lise, lisans, lisans üstü
	Grup içi	701,505	1065	,659		Lisans < İlkokul, ortaokul, ön lisans
	Toplam	729,345	1071			
Farkındalık	Gruplararası	15,687	6	2,344	4,372**	İlkokul < Lisans, lise
	Grup içi	636,954	1065	,598		Lisans > İlkokul, ortaokul
	Toplam	652,642	1071			Ortaokul < Lisans, lise
Sorumluluk	Gruplararası	12,834	6	1,878	5,223**	İlkokul < Lisans, ön lisans
	Grup içi	436,175	1065	,410		Lisans > İlkokul, lise, ortaokul
	Toplam	449,009	1071			Lisans üstü > Ortaokul Lisans > lise > ortaokul Ortaokul < Lisans, lisans üstü, lise, ön lisans Ön Lisans > ilkokul, ort

*p<0,05, **p<0,01

Yapılan analizle göre eğitim düzeyi ile aidiyet ($F_{(6,1065)}=6,55; p=,000$), algı ($F_{(6,1065)}=7,04; p=,000$), farkındalık ($F_{(6,1065)}=2,61; p=,000$), sorumluluk ($F_{(6,1065)}=2,13; p=,000$), sahiplenme ($F_{(6,1065)}=2,29; p=,004$) ve kentlilik bilinci

($F_{(6,1065)}=2,51$; $p=,020$) arasında anlamlı fark vardır. İlkokul seviyesinde eğitime sahip bireyler, en yüksek aidiyete ($X=3,82$), algıya ($X=3,68$), sahiplenmeye ($X=3,55$) ve kentlilik bilincine ($X=3,66$) sahipken, lisans eğitim düzeyine sahip bireyler en yüksek farkındalığa ($X=3,56$) ve sorumluluğa ($X=4,30$) sahiptir. Bulgular Konya (Genar, 2006) araştırması ile örtüşmektedir. Mülakatlarda Denizli dışına hiç çıkmamış, ilkokul mezunu 3 kişi ile görüşülmüştür. Görüşmeciler 5'in sözleri bulgularla örtüşmektedir:

“Denizli’de doğdum, büyüdüm. 55 yaşındayım Denizli dışına hiç çıkmadım. Başka bir yer görmedim ki söyleyeyim. Hem Denizli’imiz güzeldir. Pamukkale güzeldir. İnsanı güzeldir. Gurur duyarım buralı olmakla... Elimden gelen bir şey olursa da yaparım.”

İlkokul mezunu bireylerin kendilerini yaşadıkları yer üzerinden kimliklendirdiği ifade edilebilir. Eğitim seviyesi yükseldikçe; meslek, hobiler, çevre gibi faktörler sosyal kimlik oluşumunda etkili olurken, daha düşük eğitim seviyelerinde bireyin doğduğu yer, tuttuğu takım, oturduğu mahalle kimlik oluşumuna etki edebilmektedir. Düşük eğitim seviyesindeki insanların kimlik oluşumuna etki eden bu faktörlerle, güçlü bir bağ kurma ve sahiplenme eğilimi içinde olduğu ifade edilebilir.

Tablo 6. Kentlilik Bilincinin Denizli’ye Geline Yere Göre Farklılaşması

		KT	SD	OK	F	Post Hoc
Aidiyet	Gruplararası	49,543	3	16,514	20,012**	
	Grup içi	863,298	1049	0,823		7>1>2>3>4>5>6
	Toplam	912,842	1052			
Algı	Gruplararası	24,068	3	8,023	9,013**	
	Grup içi	696,491	1049	0,664		7>5>2>1>4>3>6
	Toplam	720,560	1052			
Farkındalık	Gruplararası	6,921	3	1,074	4,758**	
	Grup içi	610,650	1049	0,611		7>5>2>1>4>6>3
	Toplam	543,871	1052			
Sorumluluk	Gruplararası	5,921	3	1,974	1,319	
	Grup içi	628,546	1049	0,409		
	Toplam	734,616	1052			
Sahiplenme	Gruplararası	37,795	3	12,598	17,602**	
	Grup içi	739,438	1049	0,705		7>1>2>3>4>5>6
	Toplam	777,232	1052			
Kentlilik Bilinci	Gruplararası	17,536	3	5,845	19,005**	
	Grup içi	340,588	1049	0,325		7>1>2>5>4>3>6
	Toplam	358,124	1052			

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, 1: köy/kasaba 2: küçük ilçe 3: büyük ilçe 4: küçük il 5: büyük il 6: yurtdışı 7: Denizli

Yapılan analize göre; Denizli’ye gelinen yer ile aidiyet ($F_{(3,1049)}=21,012$; $p=,000$), algı ($F_{(3,1049)}=9,013$; $p=,000$), farkındalık ($F_{(3,1049)}=4,758$; $p=,007$), sahiplenme ($F_{(3,1049)}=17,608$; $p=,000$) ve kentlilik bilinci ($F_{(3,1049)}=19,005$; $p=,000$) arasında anlamlı fark vardır. Denizli doğumlu olan bireylerin, Denizli’ye farklı yerlerden gelenlere göre kentlilik bilincinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bulgular Samsunlu olan ve olmayanların, kentsel alanda kente özgü ortak tutum ve davranışlar üzerinden “ortak bir dil” geliştiremedikleri sonucuna ulaşan Samsun (Mutlu ve Özyayın, 2011) çalışmasıyla² örtüşmektedir.

² Samsun trafiğindeki araçlarda “Bize her yer Trabzon” yazılarına rastlanması, buna karşılık “Burası her yer değil, şehir-i Samsun” yazılarının görülmesi, bireylerin doğdukları kentle bağını sürdürdüklerini göstermektedir (Mutlu ve Özyayın, 2011).

Tablo 7. Kentlilik Bilincinin Kentte Kalma Süresine Göre Farklılaşması

		KT	SD	OK	F	Post hoc
Aidiyet	Gruplararası	36,668	3	12,223	14,645**	51 y+>10-50
	Grup içi	883,001	1058	,835		10-50>4-9
	Toplam	919,669	1061			4-9>0-4 yıl
Algı	Gruplararası	6,312	3	2,104	3,106*	51 y+>10-50
	Grup içi	716,495	1058	,677		10-50>4-9
	Toplam	722,808	1061			4-9>0-4 yıl
Farkındalık	Gruplararası	24,162	3	8,054	13,700**	51 y+>10-50
	Grup içi	621,932	1058	,588		10-50>4-9
	Toplam	646,093	1061			4-9>0-4 yıl
Sorumluluk	Gruplararası	4,561	3	1,520	3,654**	51 y+>10-50
	Grup içi	440,151	1058	,416		
	Toplam	444,712	1061			
Sahiplenme	Gruplararası	24,379	3	8,126	11,366*	51 y+>10-50
	Grup içi	756,447	1058	,715		10-50>4-9
	Toplam	780,826	1061			4-9>0-4 yıl
Kentlilik Bilinci	Gruplararası	17,409	3	5,803	17,947**	51 y+>10-50
	Grup içi	342,099	1058	,323		10-50>4-9
	Toplam	359,508	1061			4-9>0-4 yıl

*p<0,05, **p<0,01

Yapılan analize göre; *kentte kalma süresi* ile aidiyet ($F_{(3,1058)}=14,645$; $p=,000$), algı ($F_{(3,1058)}=3,106$; $p=,026$), farkındalık ($F_{(3,1058)}=13,700$; $p=,000$), sorumluluk ($F_{(3,1058)}=3,654$; $p=,012$), sahiplenme ($F_{(3,1058)}=11,366$; $p=,000$) ve kentlilik bilinci ($F_{(3,1058)}=17,947$ $p=,000$) arasında anlamlı fark vardır. Kentte kalma süresi arttıkça aidiyet, algı, farkındalık, sahiplenme, sorumluluk ve kentlilik bilinci artmaktadır.

Bulgular, kentte kalma süresinin uzunluğunun, kentle daha güçlü bağlar kurulmasını sağladığını ifade eden Lewicka (2008), Riger ve Lavrakas (1981), kentte uzun süre ikamet edenlerin kentlilik bilincinin yüksek olduğu sonucuna ulaşan Trabzon çalışması (Beyazlı, 2005) ve kentte yaşam süresi arttıkça aidiyetin arttığı Kadıköy Moda araştırması (Şentürk, 2018), kent algısının öznelliğine vurgu yapan Diyarbakır çalışması (Gürhan, 2016) ile örtüşmektedir. Kentte kalma süresi, kentlilik bilincinin oluşumu/gelişimi için önemlidir. Süre arttıkça kurulan bağlar, kendini oraya ait hissetmesini, yaşadığı yerle ilgili daha çok anı biriktirmesini, sahiplenmesini sağlamaktadır.

Tablo 8. Örneklemenin Gelir, Meslek ve Konuta Göre Dağılımı

Gelir ³		N	Yüzdellik
	0-3000	209	19,5
	3001-5000	213	19,9
	5001-7000	221	20,6
	7001-10000	200	18,7
	10001 ve üstü	196	18,3
	Belirtilmemiş	33	3,1
	Toplam	1072	100
Meslek		N	Yüzdellik
	Yöneticilik	13	1,2
	Profesyonel meslek mensupları	225	21
	Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları	40	3,7
	Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar	93	8,7
	Hizmet ve satış elemanları	103	9,6
	Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlar	1	0,1
	Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	22	2,1
	Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	7	0,7
	Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	323	30,1
	Emekli	33	3,1
	Ev Hanımı	60	5,6
	İşsiz	19	1,8
	Öğrenci	118	11
	Belirtilmemiş	15	98,6
	Toplam	1072	1,4
İkamet Ettiği Konut Tipi		N	Yüzdellik
	Apart	6	0,6
	Apartman	543	50,7
	Gecekondu	9	0,8
	KYK	1	0,1
	Lojman	2	0,2
	Müstakil bina	282	26,3
	Site içi apartman	193	18
	Site içi müstakil konut	30	2,8
	Belirtilmemiş	6	0,6
	Toplam	1072	100

Araştırmaya katılanların gelir açısından dağılımları birbirine yakındır. %20,6 (n=221) ile aylık geliri 5.001-7.000 aralığında olanların oranı görece yüksek sayılabilir. Katılımcılar, üç meslek grubunda yoğunlaşmıştır. %30,1 (n=323) ile nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar, %21 (n=225) ile profesyonel meslek mensupları, %11 (n=118) ile öğrenciler en yüksek orana sahip üç kesimi temsil etmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmının apartmanda oturduğu görülmektedir. Apartmanda oturanların oranı %50,7 (n=543), müstakil binada oturanların oranı %26,3 (n=282), site içi apartmanda oturanların oranı %18'dir (n=193).

3 Araştırmanın yapıldığı tarihlere net asgari ücret 2.825 Türk Lirasıdır.

Tablo 9. Kentlilik Bilincinin Gelire Göre Farklılaşması

		KT	SD	OK	F	Post hoc
Aidiyet	Gruplararası	6,515	4	1,629	1,876	
	Grup içi	898,719	1035	,868		
	Toplam	905,234	1039			
Algı	Gruplararası	7,539	4	1,885	2,801*	
	Grup içi	696,514	1035	,673		1>2>3>4>5
	Toplam	704,053	1039			
Farkındalık	Gruplararası	14,015	4	3,504	5,841**	
	Grup içi	620,829	1035	,600		1>2>3>4>5
	Toplam	634,843	4			
Sorumluluk	Gruplararası	9,684	4	2,421	5,875**	
	Grup içi	428,662	1035	,414		5>4>3>2>1
	Toplam	438,346	1039			
Sahiplenme	Gruplararası	6,371	4	1,593	2,177	
	Grup içi	757,224	1035	,732		
	Toplam	763,595	1039			
Kentlilik Bilinci	Gruplararası	3,691	4	,923	2,700*	
	Grup içi	353,785	1035	,342		1>2>3>4>5
	Toplam	357,476	1039			

*p<0.05, **p<0.01, 1: 0-3000 TL, 2: 3001-5000TL, 3: 5001-7000TL, 4: 7001-10000TL, 5: 10001 ve üzeri

Yapılan analize göre; *gelir* ile algı ($F_{(4,1035)}=2,80$; $p=,025$), farkındalık ($F_{(4,1035)}=5,841$; $p=,000$), sorumluluk ($F_{(4,1035)}=5,845$; $p=,000$) ve kentlilik bilinci ($F_{(4,1035)}=2,699$; $p=,029$) arasında anlamlı fark vardır. Geliri 0-3000 TL aralığında olan bireylerin algı, farkındalık ve kentlilik bilinci yüksekken, 10.001 TL ve üzeri gelire sahip olan bireylerin kente dair sorumluluk duygusu yüksektir. Geliri 10.001 TL ve üzeri olan bireylerin; algı, farkındalık ve kentlilik bilinci düşüktür. Gelir ile aidiyet ve sahiplenme arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Kentlilik bilinci yüksek bir profil çizen Görüşmeci 4, kentte aradığını bulamadığını ancak yaşadığı yere karşı kendini sorumlu hissettiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

“... Ben yıllarca, çocuklarım küçükken çok sıkıntı çektim. Mesela bir tiyatroya gidebilmek için, her hafta çocukları İzmir’de devlet tiyatrosuna götürürdük. Mesela çocuklarıma kitap alabilmek için, İzmir’den kitap alırdık. Doğru dürüst bir şey yoktu. Denizli’de kültür sanat olayları hala çok zayıf. ... Mesela Eskişehir’e gittiğinde bir heykel parkı yani şehircilik açısından sanki bir Avrupa kentindeymiş gibi hissediyorum. Eskişehir kırsal bir alan yani orayı ne hale getirmiş belediye başkanı ama Denizli’de normal yaşam şartını hissedemiyorum ben...Pek çok açıdan eksik bir şehir ama yine de yapılması gereken ne varsa yapıyorum, gençliğimden beri. Her eylemde varım. Denizli Lisesi için de eylem yaptık. Şimdiki gençlerin daha duyarsız olduğunu düşünüyorum ...”

Nicel bulgular, üst gelir düzeyine sahip grupların kentlilik bilincinin düşük çıktığı sonucuna ulaşan Konya araştırması (GENAR, 2006) ile örtüşmektedir. Gelir arttıkça bireylerin kentten beklentisi artmakta, daha iyi olanaklara sahip kentlerde yaşama isteği duymaktadır. Mülakatlarda üst gelir grubunda yer aldığını ifade eden bireylerin çoğunluğu, sosyal kültürel faaliyetlerin daha yaygın olması sebebiyle İzmir’de yaşamak istediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 10. Kentlilik Bilincinin Mesleklere Göre Farklılaşması

		KT	SD	OK	F	Post hoc
Aidiyet	Gruplarasası	43,214	11	3,929	4,717**	Emekli> diğ
	Grup içi	870,321	1045	,833		
	Toplam	913,534	1056			
Algı	Gruplarasası	24,001	11	2,182	3,292**	Tesis ve makine op. ve montajcıları>diğ.
	Grup içi	692,705	1045	,663		
	Toplam	716,706	1056			
Farkındalık	Gruplarasası	19,250	11	1,750	2,915**	Emekli>diğ
	Grup içi	627,470	1045	,600		
	Toplam	646,720	1056			
Sorumluluk	Gruplarasası	16,781	11	1,526	3,782**	Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı prof. meslek mensupları>diğ
	Grup içi	421,474	1045	,403		
	Toplam	438,255	1056			
Sahiplenme	Gruplarasası	30,600	11	2,782	3,903	Emekli>diğ.
	Grup içi	744,722	1045	,713		
	Toplam	775,322	1056			
Kentlilik Bilinci	Gruplarasası	10,278	11	,934	2,793**	Emekli>diğ.
	Grup içi	349,539	1045	,334		
	Toplam	359,817	1056			

Yapılan analize göre; meslek ile aidiyet ($F_{(11,1045)}=4,71$; $p=,000$), algı ($F_{(11,1045)}=3,29$; $p=,000$), farkındalık ($F_{(11,1045)}=2,91$; $p=,001$), sorumluluk ($F_{(11,1045)}=3,78$; $p=,000$), sahiplenme ($F_{(11,1045)}=3,90$; $p=,000$) ve kentlilik bilinci ($F_{(11,1045)}=2,79$; $p=,001$) arasında anlamlı fark vardır. Analiz bulgularına göre; emeklilerin aidiyet, farkındalık, sahiplenme ve kentlilik bilinci, teknik alanlarda çalışanların ise kente yönelik algı ve sorumlulukları diğer meslek mensuplarından daha yüksektir.

Tablo 11. Kentlilik Bilincinin Konuta Göre Farklılaşması

		KT	SD	OK	F	Post hoc
Aidiyet	Gruplarasası	7,582	5	1,516	1,757	
	Grup içi	919,846	1066	,863		
	Toplam	927,427	1071			
Algı	Gruplarasası	6,083	5	1,217	1,793	
	Grup içi	723,262	1066	,678		
	Toplam	729,345	1071			
Farkındalık	Gruplarasası	7,971	5	1,594	2,636*	
	Grup içi	644,670	1066	,605		4>5>3>2>1
	Toplam	652,642	1071			
Sorumluluk	Gruplarasası	7,581	5	1,516	3,662**	
	Grup içi	441,427	1066	,414		4>5>3>2>1
	Toplam	449,009	1071			
Sahiplenme	Gruplarasası	4,526	5	,905	1,237	
	Grup içi	780,247	1066	,732		
	Toplam	784,773	1071			
Kentlilik Bilinci	Gruplarasası	3,526	5	,705	2,089	
	Grup içi	359,835	1066	,338		
	Toplam	363,361	1071			

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, 1:Gecekondu 2:Müstakil bina 3:Apartment 4:Site içi müst. kon. 5:Site içi apt.

Yapılan analize göre; *konut* ile farkındalık ($F_{(5,1066)}=2,636$; $p=,022$) ve sorumluluk ($F_{(5,1066)}=3,662$; $p=,003$) arasında anlamlı fark vardır. Site içi müstakil konutta oturanların hem kentsel farkındalık hem de kente karşı sorumluluk duygusu yüksekken, gecekonduda oturanlar, kente karşı farkındalık ve sorumluluk duygusu en düşük bireylerdir. Mülakatlar da analiz bulgularını desteklemiştir. Site içi müstakil konutta oturan üst gelir düzeyine sahip bireylerin kente karşı sorumluluğunun yüksek olmasıyla örtüşmektedir. Site tipi yapılar, kuralları olan bir konut tipidir. Sitede oturanlar, bu kurallara uymakla yükümlüdür. Dolayısıyla bu bireyler, kentsel mekândaki değişiklikleri fark eden, yaşadıkları çevreye karşı sorumluluk duyguları yüksek olan bireylerdir. Yasa dışı üretilmiş bir konut olan gecekonduda yaşayan insanların sorumluluk duygularının düşük olması ise kural tanımamalarıyla açıklanabilir.

6. SONUÇ

Kentlilik bilincinin yüksek olduğu kentlerde bireyler, doğduğu, büyüdüğü kent neresi olursa olsun, yaşadığı kentle kendini özdeşleştirir, kendisini kentli olarak görür ve kente ait hisseder; yaşadığı kente sahip çıkar, kenti benimser, sever, kentin gelişimine katkı sağlayıcı faaliyetlere gönüllü katılım gösterir. Her birey kendi farklılıkları doğrultusunda farklı kentlilik bilinci düzeyine sahiptir. Bu durum demografik, psiko-sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziki faktörlere bağlı olarak değişebilir. Ülkeye, kente, içinden geçilen döneme bağlı olarak toplumsal yapı, eğitim yapısı, dini inançlar, siyasi kültür, kamu politikaları, ekonomi, aile yapıları bireylerin davranışları üzerinde belirleyicidir. Demografik faktörler de bu değişkenler arasında en belirleyici olanlardan biridir. Çalışmada, Denizli özelinde demografik faktörlerin kentlilik bilincine etkileri alan araştırması ile tartışılmıştır. Çalışma bulgularına göre *demografik faktörler ile kentlilik bilinci ve bileşenleri farklılık göstermektedir* hipotezi kabul edilmiştir. Araştırma bulguları, kentlilik bilincinin bireylerin demografik özelliklerine göre farklılaştığını göstermektedir.

Araştırma özelinde, kadınlarda kentlilik bilincinin düşük çıkması; özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kadınlara biçilen farklı rollerin ve görevlerin (ev temizliği, yemek yapmak, çocuk bakmak, vb.), kadınları kenti tanıma, fark etme ve kentin sorunlarına çözüm bulma gayreti içine girmekten alıkonmasına bağlı olmalarıyla açıklanmaktadır. Kentlilik bilincinin yaşlı bireylerde yüksek çıkması; yaş ilerledikçe, kişiliğin oturması; bilgi ve tecrübelerin artması, sorumlulukların farkına varılması, kente dair hassasiyetlerin artması, alışkanlıklardan vazgeçmenin zorlaşması, mobilitenin azalması, yaşadığı yeri içselleştirme gibi sebeplerle ilişkilendirilmektedir. Eğitim seviyesi yüksek bireylerin kentlilik bilincinin düşük çıkması; eğitim seviyesinin yükselmesine paralel olarak, bireylerin kentten beklentisinin artması ile ilgilidir. Bu bireyler, farklı ve çeşitli sosyo- kültürel etkinliklere ihtiyaç duymakta, kentin bu ihtiyaçları karşılayamaması durumunda kentle bağ kuramamaktadır. Düşük eğitim seviyesindeki bireyler, kentin sunduklarıyla yetinen, kentten beklentisi daha düşük olan bireylerdir. Gelir seviyesi yüksek bireylerin kentlilik bilincinin düşük çıkması, üst gelir grubundaki bireylerin, farklı kentleri, kültürleri görme, karşılaştırma ve yaşadığı kentin eksikliklerini fark etmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu bireyler, aile, sosyal çevre, iş imkânları (aile şirketleri), ulaşım kolaylığı gibi sebeplerle kentte kalmakta; sosyal etkinlikler, alışveriş, kültürel faaliyetler için sıkça Denizli dışına gitmeyi tercih etmekte ve kente aidiyet duygusunu geliştirememektedir. Düşük gelir grupları, temel ihtiyaçlarını karşılama gayreti içinde, çoğu zaman kentin sunduğu imkânlardan dahi faydalanamamakta ve yaşadıkları kente sıkıca bağlanmaktadır. Eğitim seviyesi ve gelir seviyesi bulguları birlikte değerlendirildiğinde, Denizli'nin üst düzey sosyo-ekonomik grupları tatmin edemediğini ifade etmek mümkündür. Saha çalışması sonuçlarına göre, kentte kalma süresi arttıkça kentlilik bilinci yükselmektedir. Kentte kalma süresi arttıkça kurulan bağlar, orada yaşayan insanın yaşadığı yerle ilgili daha çok anı biriktirmesini, kendini oraya ait hissetmesini, sahiplenmesini, algısının farklılaşmasını sağlar ve kentlilik bilincinin gelişmesini olumlu etkiler. Katılımcıların büyük çoğunluğu Denizli dışında doğmuş ve 4 yıldan kısa süre Denizli'de ikamet eden bireylerden oluşmasına rağmen kendilerini Denizlili hissettiğini belirtmiştir. Denizlilik bir üst kimlik olarak görülmektedir.

Kentlilik bilincinin yükseltilmesi için kent adına karar alınırken başta yerel yönetimler, merkezi yönetim, STK'lar, odalar, üniversiteler yaptıkları çalışmalarda kentlileri de karar alım sürecine ortak etmelidirler. Kent yöneticilerinin düzenli aralıklarla kentlilerle bir araya gelmesi gerekmektedir. Özellikle çocuklara ve gençlere yönelik kentlilik bilincini artırmaya dönük eğitimler verilmelidir. Kadınların kentsel kamusal alanlarda daha fazla yer almasına yönelik etkinlikler planlanmalıdır. Katılımcı yaklaşımla, toplumun örgütsüz kesimlerinin de temsiline olanak tanınmalı ve kentlilik bilinci yaygınlaştırılmalıdır. Kentlilerden gelen dilek, öneri ve şikâyetler dikkate alınmalıdır. Kentlilere kentle ilgili sorumluluklar verilmelidir. Kentin kimlik ve bellek unsurları ön plana çıkarılarak, korunarak ve paylaşarak bireylerin kenti benimsemeleri teşvik edilmelidir. Kent yöneticileri halktan kopuk olmamalıdır. Herhangi bir demografik veri fark etmeksizin, tüm bireylerin kendini kentle özdeşleştirdiği, kentine sahip çıktığı, sevdiği kentler oluşturmak adına her bir kurum sorumluluk almalıdır.

Anadolu’da daha yaşanabilir kentler oluşturmak, daha mutlu kentliler için akademik çalışmalarda konunun farklı açılardan (demografik veriler dışında sosyo psikolojik ve kültürel faktörler, fiziki faktörler vb.) farklı kentlerde farklı bilim dallarınca alana dayalı verilerle desteklenerek çalışılması; her kentin kendi dinamikleri ve hassasiyetleri çerçevesinde kamu politikaları geliştirilmesi kentlilik bilincinin ülke genelinde sağlanması için önemlidir.

KAYNAKÇA

- Acungil, Y. (2012). “Kentleşme Sürecinde Tokat’ta Kentlilik Bilinci”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Afshar, P. F., Foroughan, M., Vedadhir, A. & Tabatabaei, M. G. (2017). “The Effects of Place Attachment on Social Well-Being in Older Adults”, *Educational Gerontology*, 23 (1), p. 45-51.
- Altıparmak, B. (2015). *Kent Pazarlamasında İletişim Yönetimiyle Kentlilik Bilincinin Geliştirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Altuntepe, N. ve Öztürk, M. (2008). “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yaşar University*, 3 (11), s. 1587-1625.
- Arkonacı, S.A., (1998). Psikoloji: Zihin Süreçleri Bilimi, Alfa Yayınları, 2. Baskı
- Bakan, İ. ve Kefe, İ. (2012). Kurumsal Açından Algı ve Algı Yönetimi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı: 1, s. 19-34.
- Başaran, İ. (2008). *Kent ve Yerel Yönetim*, Okutan Yayıncılık, İstanbul.
- Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (2009), *Kentleşme Şûrası Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu Raporu*, Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı.
- Belanche, D., Casalo, L. V. , Orus, C. (2016). “City Attachment and Use of Urban Services: Benefits for Smart Cities”, *Cities*, (50), s. 75-81.
- Belli, A. ve A. A. (2017). “Kent Kültürü ve Kentlilik Bilincinin Oluşumunda Üniversitelerin Rolü: Mustafa Kemal Üniversitesi Örneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 39, s. 422-434.
- Beyazlı, D. (2005). *Kent Planlamada Birey, Kent, Kentlilik ve Kentlilik Bilinci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Bhaduri, S., Arathy, G. (2017). “Urban Consciousness for Sustainable Development”, *Conscious Cities Journal*, (4), s. 1-9.
- Bilgin, N. Topsever, Y., Gökten, M. ve Yetim, Ü. (1991). *Yerel Yönetimler İçin Demokratik Bir Model Arayışı*, TÜSES Vakfı, İzmir.
- Biol, G. (2008). “Kentlilik Bilinci ve Balıkesir’den Yarım Asırlık Bir Örnek: Yeni Çarşı Deneyimi”, *Ege Mimarlık Dergisi*, (65), s. 28.
- Brown, B., Douglas, D. P., Graham B. (2003). “Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block levels of analysis”, *Journal of Environmental Psychology*, 23 (3), p. 259-271.
- Casakin, H. , Ruiz, C., Hernandez, B. (2021). “Place Attachment and The Neighborhood: A Case Study of Israel”, *Springer*, 155 (1), s. 315-333.
- Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çelik, F. (2007). Türkiye’de iç göçler: 1980-2000. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), s. 87-109.
- Çukurçayır, A., Eroğlu, H. T. ve Eşki Uğuz, H. (2010). *Yönetişim: Kuram Boyutlar Uygulama*, Çizgi Kitabevi, Ankara.
- Duru, E. (2015). “Genel Aidiyet Ölçeğinin Psikometrik Özellikleri: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5 (44), s. 37-47.
- Erkan, R. (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilim adamı Yayınları, Ankara.
- Ercoskun, Ö. Y. ,Öcalır-Akunal, E. V., Yenigül, S. B. ,Alkan, L. (2016). “Kentlilik Bilincini Oluşturan Göstergeler ve Kentlilik Bilincini Geliştirme Yolları”, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, s. 4-23.
- Erkul, H., Kanten, P., Seçtim, H. (2019). “Kentlilik Bilincinin Oluşmasında Kent Konseylerinin Rollerini Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Management and Political Sciences Review*, 2 (2), s. 53-73.
- GENAR (2006). *Konya’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Araştırması*, Sosyal Araştırmalar Merkezi Müdürlüğü, İstanbul.

- Geyik, S. (2010), "Kırdan Kente Göç Sonrası Kentlilik Bilinci (Mevlana Mahallesi Örneği)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya.
- Gökburun, İ. (2019). "Ekonomik Gelişmişliğin Göçler Üzerindeki Etkisi: Denizli Örneği", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 2 (3), s. 564-582.
- Göregenli, M. (2005). *Çevre Psikolojisinde Temel Konular*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Görün, M. ve Kara, G. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Kentlilik Bilinci Algısı: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (30), s. 393-409.
- Güçlü, S. (2002). *Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gürhan, N. (2016). "Diyarbakır Kent Algısı Üzerine Bir Araştırma", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Kasım-2016 Cilt:8 Sayı:2 (16), s. 921-941.
- Habitat II (1996). *Ulusal Rapor ve Eylem Planı*.
- Hagerty, B. M., Lynch-Sauer, J., Patusky, K. L., Bouwsema, M., & Collier, P. (1992). "Sense of belonging: A vital mental health concept", *Archives of Psychiatric Nursing*, 6(3), s. 172-177.
- Hayta, Y. ve Nalbant, M. (2019). "Kentlilik Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme: Bitlis İli Örneği", *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 3(2), s. 89-101.
- Hulchanski, J.D. (1997). "Immigrants and Access to Housing: How Welcome are Newcomers to Canada". *Metropolis Year II Conference*, s. 23-26.
- Karadağ, A. ve Koçman, A. (2009). "İzmirlik Bilinci Üzerine Bir Alan Araştırması", *İzmirli Olmak Sempozyumu*, İzmir.
- Karakaş, M. (2001). "Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), s. 121-132.
- Kasarda, J. D. ve Janowitz M. (1974). "Community Attachment in Mass Society", *American Sociological Review*, Vol. 39, No: 2, s. 328-339
- Keçeli, A., Sariusta F. (2013). "Medya Alışkanlıkları ve Kent Algısı Üzerine Bir Deneme: Diyarbakır Örneği", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI/2, s. 328-346.
- Keskin, D. B. E., Sağocak, Y. M., Aslan, D. T. V. (2015). "Kentlilik Bilinci Çalışmaları İçin Bir Model Önerisi: Bursa'da Kentlilik Bilinci Araştırması", *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(1), s. 21-43.
- Kılıçarslan, M. (2018). *Kente Göçle Gelenlerde Kentlilik Bilinci: Kaynartepe Mahallesi Örneği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kıroğlu, K. (2010). *Eğitimle İlgili Temel Kavramlar*, Pegem Akademi, Ankara.
- Knez, I. (2005). "Attachment and Identity as Related to a Place and Its Perceived Climate", *Journal of Environmental Psychology*, 25, s. 207-218.
- Langer, E. J. (1989). *Mindfulness*, Persues Press, Boston.
- Lewicka, M. (2008). "Place Attachment, Place Identity, And Place Memory: Restoring the Forgotten City Past", *Journal of Environmental Psychology*, (28), s. 209-231.
- Lipovac N., Nikolić G., Popović S., Gradečki N. (2019) Planning as a Function of Preserving the Identity of Place. In: Obad Šćitaroci M., Bojanić Obad Šćitaroci B., Mrđa A. (eds) *Cultural Urban Heritage. The Urban Book Series*. Springer
- Marcus, C. C. (1992). "Environmental Memories", I. Altman and S.M. Low (Eds.), *Place Attachment. Human Behavior and Environment*, (12), Springer, Boston.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürçü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara.
- McDermott, J. J. (1974). "Space, Time and Touch: Philosophical Dimensions of Urban Consciousness", *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 57 (3), s. 253-274.
- Mutlu, A. (2010). *Kentli Hakları ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Mutlu, A. ve Özaydın, Ö. (2011). *Metropol Kent Samsun'da Kentlilik Bilinci*, Fotokopi Dünyası, Samsun.
- Ökesli, S. (2014). "Göçmen Kültürü ve Kentlilik Bilinci-Adana Örneği". *The Journal of International Social Research*, 7(33), s. 595-607.

- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Marmara Kitap Merkezi, Bursa.
- Peker, M., Önen, E., Balkız, B. (1997). *Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset, Yeni Eğilimler, Yeni Yaklaşımlar*, Saray Kitabevi, İzmir.
- Riger, S., & Lavrakas, P. J. (1981). "Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods", *American Journal of Community Psychology*, 9 (1), p. 55–66.
- Rubinstein, R.I. & Parmelee, P.A. (1992). "Attachment to Place and the Representation of the Life Course by the Elderly". In: Altman, I., Low, S.M. (eds) *Place Attachment. Human Behavior and Environment*, (12), Springer, Boston, p. 139-163.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2013). "Küreselleşmenin Artan Etkisinde Denizli", *İdealkent*, Sayı 8, Ocak 2013, s.200-213.
- Scannel, L. ve Gifford, R. (2010). "Defining Place attachment: A tripartite Organizing Framework", *Journal of Environmental Psychology*, 30, s. 1-10.
- Stedman, R. C. (2003). "Is it really just a social construction? The contribution of the physical environment to sense of place", *Society and Natural Resources*, 16, s. 671-685.
- Şahin, K. ve Anık, M (2016). "Göç, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci: Kırıkkale Örneği", *ZfWT*, 8(3), s. 151-172.
- Taylor, R. B. ve Gottfredson, S. D., Brower, S. (1985). "Attachment to Place: Discriminant Validity, and Impacts of Disorder and Diversity", *American Journal of Community Psychology*, 13 (5), s. 525-542.
- Tekeli, İ. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de Kır- Kent Karşılığı Yok Olurken Yerleşmeler için Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri, *İdeal Kent Yayınları*, Ankara
- Thera, N. (1972). "The Power of Mindfulness (Mindfulness Series 3)", *Unity Press*, s. 1-60.
- Timuçin, A. (2000). *Felsefe Logos*, Bulut Yayınevi, İstanbul.
- Uğur, A. (2013). "Denizli Şehrinde Mala Karşı İşlenen Suçlarının Mekânsal Analizi", *Polis Bilimler Dergisi*, 15 (2) s. 1-37.
- Ujang, N. (2012). "Place Attachment and Continuity of Urban Place Identity", *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, (49), s. 156-167.
- Ünver Dirlik, Ö. (2021). "Kentlilik Bilinci". Farklı Boyutlarıyla Kent ve Kentleşme. Ed., Emrah Akyüz. Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- Varol, Ç. ve Eceral, T. (2013). 'Denizli Tekstil Sanayi: Yerel Kalkınmada Bir Başarı Hikâyesi mi?' *İdealkent: Kent Araştırmaları Dergisi*, (8), s. 180-199.
- Vatandaş, C. (2008). Trabzon'da Kentleşme-Kentlileşme Süreci ve Problemleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Yu, K. H. (2014). "Organizing immigrants: meaning generation in the community", *Work, Employment and Society*, 28 (3), p. 355-371.
- Zinn, J. K. (2003). "Mindfulness-Based Interventions in Context: Past, Present, and Future", *Clinical Psychological Science Practice*, 10 (2), s. 144-156.
- Web1 (2021,). "Herkes İçin Farkındalık", (19.5.2021), <http://www.ogelk.net/makale/62-herkes-icin-farkindalik-kabullenme-farkindalik-nedir.html>,

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.12.2022 ✓Accepted/Kabul:22.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1213952

Research Article/Araştırma Makalesi

Uz Hançarlı, P. (2023). "Rethinking Democratic State in Ontological Security Studies", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 329-341.

RETHINKING DEMOCRATIC STATE IN ONTOLOGICAL SECURITY STUDIES

Pınar UZ HANÇARLI*

Abstract

Since the Ontological Security Studies began to contribute to the discipline of International Relations, the dichotomy between state and individual as the unit of analysis searching for ontological security has dominated the literature with an emphasis on conflicts as the empirical objects. Given the terminology offered by the Ontological Security Studies, this paper aims firstly to rethink the state as the provider of anxiety and uncertainty and secondly to underline the role of democratic mechanisms under state's control in the emergence of potential critical moments. The arguments presented in this direction are examined in the light of Brexit referendum and ontological insecurity of Remain voters in Britain.

Keywords: *Ontological Security, Anxiety, State, Brexit Referendum, Democracy.*

DEMOKRATİK DEVLETİ VARLIKSAL GÜVENLİK ÇALIŞMALARINDA YENİDEN DÜŞÜNMEK

Öz

Varlıksal Güvenlik Çalışmaları, Uluslararası İlişkiler disiplinine katkı sağlamaya başladığından beri devlet ve birey arasındaki kimin varlıksal güvenlik arayışı içinde olduğuna dair analiz birimi ikilemi ilgili yazında önemli bir yer tutmaktadır. Varlıksal Güvenlik Çalışmaları'nın sunduğu terminoloji temel alınarak, bu çalışma ilk olarak devleti kaygı ve belirsizliği sağlayan aktör olarak yeniden düşünmeyi amaçlamaktadır. Devletin, bireyin varlıksal güvensizliğini demokratik mekanizmaları kullanarak gerçekleştirdiğini vurgulamak ise makalenin bir diğer amacıdır. Bu doğrultuda ortaya koyulmuş argümanlar, Brexit referandumu ve bu referandumda AB'de kalma yönünde oy kullanmış seçmenin varlıksal güvensizliğinin analizi çerçevesinde sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Varlıksal Güvenlik, Kaygı, Devlet, Brexit Referandumu, Demokrasi.*

* Asst. Prof., Pamukkale University, Political Science and Public Administration, DENİZLİ.
e-mail: puz@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-5289-8762>)

Introduction

Ontological Security Studies (OSS) “travelled” from sociology to International Relations (IR) in the last two decades (Narozhna, 2020: 562). Although it brings various debates to the field, it could transcend the recognition of states and individuals as only physical security seeking actors and provide a terminology on the concepts such as anxiety, uncertainty, and change. Therefore, it has received a significant support from IR literature owing to its capability to explain world politics.

This study aims to contribute to the existing literature by questioning explicit or sometimes implicit assumptions of it. First, OSS pays insufficient attention to the source of ontological insecurity especially in polarized societies given the nature of state/individual dichotomy on the unit of analysis debate dominating the existing studies. Second, the literature defines and limits the critical moments or changes related to the concept of ontological insecurity by the conflict and physical insecurity and their foreign policy implications. In other words, it mostly avoids the peaceful, constitutional domestic changes within a state as a source of ontological insecurity. Therefore, a possible polarized structure emerged out of a “peaceful” development within a state might necessitate to bring the state to the research as an ontological security threat.

Considering the above mentioned aims of the study, empirical object of investigation is chosen as Brexit. Although, previously, Christopher Browning has brought Brexit to the forefront of OSS and challenged the research focusing on the impact of foreign policy changes or conflictual developments on ontological security of states or individuals (Browning, 2018), his study serves for an individual level analysis by focussing on the social media reflections of Remainers as ontological security seeking actors and can not provide an answer for the role of state in the constitution of ontological insecurity. Moreover, a critical and historical approach to referendum in Britain as a democratic and legitimate mechanism of decision making which fuels the uncertainty and anxiety among the Remain voters needs to be developed.

In the first part, instead of a literature review summarizing what has been written on the subject¹, this study will focus on the key concepts of OSS namely anxiety, uncertainty, change and critical moments that would be helpful for further discussions in the following parts. In the second part, the limitations of unit of analysis debate in the literature will be analysed and how the states as the ontological insecurity provider need to be reconsidered in the light of Brexit referendum on 23rd June, 2016² and its afterwards. In the third part, this study will be questioning the critical moments defined by literature leading to the ontological insecurity of states/individuals on the basis of conflicts. Brexit as the empirical object of the study will help to understand how democratic mechanisms initiated by the state³, other than the conflicts, can contribute to the ontological insecurity of the people living in that state. Instead, it will be argued in the conclusion that states should also be re-examined as a threat to ontological security of the individuals and societies within OSS literature. Moreover, they do not construct the ontological insecurity only by the conflicts that they are part of but also the democratic mechanisms that they have control over.

Anxiety, uncertainty and change: an overview

The literature on ontological security has a great debt to Anthony Giddens who derived the term from Laing’s work (1990: 39) to elaborate more on the “security of being”. While Laing argues that ontological security is a condition of individual in which s/he has “a sense of his presence in the world as real, alive, whole”, Giddens adds that the individual who feels ontologically secure does not have concerns about the meaning of life or its purpose

1 Detailed literature reviews of OSS can be found in the introduction articles of special issues on the topic published by prominent academic journals. See Kinnvall, and Mitzen, 2017; Kinnvall, et al., 2018; Kinnvall and Mitzen., 2018

2 Britain preferred to leave the EU by 52% to 48 % in the referendum (BBC, 2016)

3 In this study, the British “state”, instead of the British “government” is under consideration because of three reasons. First, in order to connect the relevant debate on unit of analysis issue and ontological (in) security provision to the empirical object of Brexit, the referendum and its aftermath needs to be studied as state level decisions. Secondly, the decision to hold a referendum on the issue of the EU membership is not specific to the Conservative Government. As it can be understood from the following parts of the study, it is the “problem” of British state to follow ambivalent relations with the EU. At the end of the day, the decision to leave the EU would bind the member “state” i.e. The UK. Finally, the establishment of Britain in the context of class relations can be better explained at the level of “state”. This study will stick to Bob Jessop’s conceptualization of state arguing that the state is “strategically selective” landscape necessitating political actors’ negotiation. It is more tending to certain actors’ inclinations and strategies. This landscape also suits for “political conflict, contestation and change” (Jessop, 2005).

Given the world of existential anxieties, ontological security is considered to be achieved when individual or collectives are able to cope with and continue their everyday life (Giddens, 1991). Actors prefer stability and certitude which could be found in their routine life, because change might produce anxiety which is one of the main concepts in ontological security terminology.

OSS highly focus on the concept of anxiety as it is considered an embedded feature of human existence. The authentic individual in Heidegger's thought tends to ask questions and is aware that the anxiety is inevitable. There is a struggle to be adapted for the change creating it (*cited in* Browning and Joenniemi, 2017). From the political psychology perspective, Hughes mentions that 'anxiety' is related to an emotional state where an individual becomes "chronically apprehensive". People worry about their lives in a stressful environment and anxiety can be a result of this stress, yet often emerges as independent from it. Moreover, it can be the part of the challenges in life (Hughes, 2019: 102).

Zevnik gives different conceptualizations of anxiety in various realms. Considering security, it is an "unexplainable or unpredictable" threat with unexpected outcomes. When it comes to domestic politics, the author refers to the elections in Western World as a source of anxiety and in the personal realm, it can be defined as the "unease or uncertainty" leading to the inability of the individual to deal with the pressures of everyday life. Despite these attempts to define, for Zevnik, it is hard to locate anxiety as it is mostly a reference to an absence instead of a presence (Zevnik, 2017: 238).

Another concept is the change which creates the instability of being. Continuity in relations and experiences is something that ontologically secure individual looks for. Giddens emphasizes the need for protective cocoon as we are living in an uncertain and controversial world (Giddens, 1991). Continuity is necessary both in the social and physical environments of individual to establish the sense of trust. In addition to continuity, predictability for social order would be gained under the framework of ontological security (Ejdus, 2018). Aradau (2014) argues that we live in an era of "un-ness", which leads people to "uncertainty, unpredictability and unknowability". In this environment, the concept of hope also emerges as a reassuring mechanism of the individual because the environmental, social, and economic aspects of insecurity and instability is also related to hopelessness. However, Lindroth and Sinevaara-Niskanen (2019) emphasizes that "not only on the bases and reasons for hope and hopefulness but, more critically, on how politics operates by calling for and drawing on the basic human desire for hope" is essential to be studied, that is also valid all related concepts of OSS.

The concept of change in OSS takes us to one of the key elements of literature which is the critical moments. According to Giddens, critical moments refer to "circumstances of radical disjuncture of an unpredictable kind which affect substantial numbers of individuals, situations that threaten or destroy the certitudes of institutionalized routines." As a result of them, ontological insecurity emerges and those routines and protective cocoon created by them are threatened (Giddens, 1991: 60-61). This prevents the individual to go on in a world of uncertainty.

Adisönmez and Onursal (2020: 296) use the concept of dislocatory moments which can be considered as an equivalent for critical moments. For the authors, it is the moment "when the actors do not know how to go on". In a similar vein, Flockhart (2016: 786) uses the term dislocatory events as she basically argues that "ontological security is always a fragile and contingent condition that is constantly in danger of being destabilised by dislocatory events". Rumelili (2015: 11), on the other hand, by calling these events as "faithful moments", emphasizes the impossibility of control over the anxiety and "immediate strain" over the ontological security.

As a combination of different realms such as security and domestic politics, IR scholarship has also benefited from the insights of the above mentioned concepts. For sure, it is not possible to limit the concepts that help the reader to be involved in OSS with the ones mentioned in this study. However, what is focussed mainly here the ones providing the framework to explain the main arguments that can be found in the following parts. In line with this, it can be argued that anxiety, uncertainty and instability have been considered highly relevant to understand and explain the contemporary world politics. As a result, OSS provide the necessary framework for research and has become a popular tool in the field of IR. However, adaptation of OSS to IR has put the state to the centre of analysis. Since psychology and sociology deal with the ontological security of individual, IR had to

face a unit of analysis debate on the question of who is actually seeking the ontological security. In the following part, this study will analyse this debate critically and rethink the role of state in the literature.

Unit of analysis debate and rethinking the state in Ontological Security Studies

One of the important debates within the OSS literature in IR is whether the concept of ontological security can be applied to states despite its original usage to understand the individual. State-centric nature of the discipline paves the ground for the conceptualisation of state as security seeking actor. Some scholars have argued that the state is the ontological security seeker in its interaction with the other states thanks to its self-conceptions (Mitzen, 2006; Steele, 2008; Zarakol, 2010; Subotic, 2016). Mitzen is one of the important names in the field that successfully extrapolates the concept from individual to state level. According to her, IR literature is based on the assumption that the characteristics of individual can be attributed to the state. Moreover, it is the states that provide the ontological security for its members (Mitzen, 2006: 351-353). Steele (2008: 18-19) contributes this debate from the perspective of state representatives because they are constructed as the state itself.

Several arguments from various ideological standpoints help to explain why the individual invests in their states when it comes to the provision of security, the ontological one as well. First, from the social contract perspective, state is a stable mechanism as opposed to the chaos in the state of nature and represents “the lesser of two evils”. Its absence, in the eyes of citizens, would be a more serious threat than the results of its existence. Moreover, as the historical distance between the state of nature and state grows, “irreversibility” of the state seems to convince the individual that his/her security can not be separated from what the state offers (Buzan, 1983: 20-21). Second, the state imagined as a collective identity stimulates the production of national and social identities enabling the sense of belonging (Loader and Walker, 2006) “that resides uneasily with the social anxieties” (Marlow, 2002). One form of identity that can explain citizens’ trust on the state is the vicarious one as they live through the experience and achievement of the main collective actor in their lives, i.e the state. Vicarious identification encourages the self to be embedded within a larger collective entity providing not just security but also “status, standing, and recognition” (Brassett, 2021).⁴ Finally, emphasizing the formation of modern state, historical sociology reminds the “specific arrangement between state and society” in which the former functions as an “insurance” protecting its citizens against external threats and maintaining domestic well-being (Mabee, 2003).

On the other hand, this state-centric approach has been challenged by various scholars on the basis of different arguments. They emphasize that states can not be treated like individuals seeking their ontological security (Krolikowski, 2008; Lebow, 2016). While Lebow argues that states can not have psychological necessities and emotions, Krolikowski has contributed the debate by emphasizing states as an institution affect ontological security that its citizens need and only by applying it to the individuals we can understand Giddens’ attempt to analyse modernity’s role on human condition.

According to Narozhna (2020), it is a matter of referent object disagreement and by adopting a historical sociological perspective on the state, a different conceptualisation of ontological security bringing together individuals, groups and states would be possible. This disagreement in the literature has produced three different fields of research according to Rumelili and Adisönmez (2020). The relationship between the self-image of the state and foreign policy, recognition/misrecognition and nation branding, and finally the ones dealing with the emotions collective memory and anxiety in which the unit of analysis for research reflect the individual’s ontological security issues. They further argue that a dialectic reading of elite-society/individual relations is essential to overcome the dichotomous nature of the debate.

Given the different perspectives on unit of analysis issue, various number of studies have contributed to the development of the field. As one of the most significant events of contemporary international politics, Brexit referendum ending 43 years of Britain’s membership in the EU has also become the referent object in these studies. The main contribution can be considered as Browning’s article (2018) titled “*Brexit, existential anxiety and ontological insecurity*”. His study on the topic is an attempt to explore the issue based on first-person pronouncements by looking at social media and mainstream media articles. He basically argues that Brexit is a

⁴ For a detailed discussion of vicarious identification please see Christopher Browning et. al. 2021

source of destabilisation and ontological anxiety for the ones having voted for Remain, in other words for the individuals, the unit of Browning's analysis.

Although the unit of analysis debate is the extension of OSS towards new fields and stimulating to some extent, this debate would be ignoring the fact that states can be the threat to the ontological security of individuals as much as its role to provide it. In addition to the question asking who is in need of ontological security, the literature has not been digging who creates the ontological insecurity. Despite Krolikowski's attempt (2008: 111) to question the effect of state on individuals' sense of ontological security, there is no explicit treatment of the state as the provider of ontological insecurity. Either as an actor or a structure, states can construct the environment for critical moments by their political or economic decisions. Moreover, these critical movements might have both domestic and foreign policy aspects. While the states claim to seek ontological security in international relations or provide it to the individuals within the borders, these claims might end up with the ontological insecurity of the people. Actions of state, not just after the critical event as Steele (2008) argues, but also in the emergence of that event can undermine the maintenance of self. This criticism to literature might take the students of the field to the broader perspective of critical theory on the concept of security. Hegemonic discourse in the security realm has been challenged by the three questions posed by the critical security approach: What is security?, who is being secured and what are they being secured against? (Jones, 2018).

The concept has been broadened by asking firstly what security is. OSS is a part of this attempt to transcend the perception of security only in military and physical violence. OSS has also contributed to the field with its answers to the second question of who is being secured because as mentioned above some scholars have emphasized the individual as the referent object. Although critical security approach, in general, questions the state as the referent and agent of security studies mainly, some scholars in the field also touches upon the cases where states produce insecurities for the citizens (Jones, 2018: 310; Messari, 2002) as an attempt to respond the third question. From the ontological security perspective, on the other hand, very few works deal with insecurity provided by the state because the focus has stayed mostly on the second question.

At this point, it needs to be emphasized that this study aims to question the OSS literature's state-centric view on the basis of its limited or inadequate questions to be offered to understand the "reality" out there. It is argued that "Whose security" or even "security by whom" debate make the students of the field ignore the question of "insecurity by whom". This state-centric approach might easily find its theoretical roots in historical realist background of IR literature, however a challenge to it does not have to embrace a critical security perspective. While Barry Buzan (1983) acknowledges the paradox of state claiming to be a mechanism to provide security for the individual against the social threats, but also producing them against the individual; he is widely considered as a scholar of neo-realism due to his continuing adherence to state as the referent object (Booth, 1991; Bilgin, 2002). Therefore, this study only focusses on the limitations of unit of analysis debate in the related literature regardless of the theoretical stance of previous works.

Brexit referendum as the empirical object of the investigation in this study can be given as an example of state decision to create a critical moment of referendum and therefore ontological insecurity of individuals living in that state. Browning's study is a good attempt to challenge state-centric approach of the literature, however the author does not open the pandora's box as he did not question the source of ontological insecurity of the individuals. On the other hand, the role of the British state in the creation of a highly uncertain environment has been discussed in different theoretical contexts. Bob Jessop who analyses the neo-liberal British state borrows Gramscian terminology and argues that the government of the time has carried the country to "an uncertain future" thanks to demagogic promises (Gramsci 1971, cited in Jessop, 2018). The decision of referendum taken by the British state is the indications of its organic crisis and Brexit is not a solution but a reproduction of it in new aspects. In addition to the misjudgement and underestimation of the situation by British government, short term interests of the state surpass the long-term interests of society and they have led to chaotic environment (Dunt, 2016), mostly in the form of polarization of society. Jessop also claims that "the trade effects of Brexit, the loss of EU structural funds and other regional support, and the regional economic impact of likely economic regress and falling government revenues" constitute a bigger threat for pro-Brexit regions than the regions of remain supporters (Jessop, 2018: 1741).

Innes further argues that government of the time took the risk of leaving the largest trading block in the world and a champion of neoliberal policies thanks to Britain's guidance, because the EU acting as a brake on the more extreme preferences was not welcomed by supply-sider governments of Britain and the solution offered by the British state became Brexit although the reason of its crisis could be found in "homegrown neoliberal policies and their dire implications" (Innes, 2018).

State-individual dichotomy on unit of analysis debate legitimizes the claim that the state acts as ontological security provider for its citizens and blinds us when the state creates and prefers polarized societies where homogenous ontological security is not possible. Although it seems to be providing the necessary environment for some ontologically secure citizens, it could be the source of ontological insecurity for some others within its borders. For Narozhna (2020), this is a matter of black-boxing the state and it helps for the assumption of homogenous stable societies. In this context, Brexit referendum inherited a polarized society and paved the ground for "a divided rather than United Kingdom" (Hobolt, 2016). Therefore, the role of the British state with its jurisdiction to initiate democratic mechanisms such as referendum needs to be under scrutiny when it comes to the ontological insecurity of British citizens.

Referendum as a critical moment: the case of Brexit

Another issue that comes to forefront when the literature is analysed is the emphasis on the conflict in the emergence of critical moments. Those moments leading to foreign policy changes are considered a part of a conflictual or physical insecurity environment. Despite the explicit claims of separating the ontological security and physical security fields⁵, in chosen case studies, the students of the field mostly encounter the situation of conflict or a physical security threat to a state/society/individual. These threats are also external ones essentially relating to an "outsider".⁶ Therefore there is less emphasis on what is "peacefully" going on inside the state and by the state. On the other hand, it is also argued that conflicts might have a role in achieving ontological security. According to this view, states might choose to be involved in conflictual practises as they are believed to be routinized and offer the stability (Mitzen, 2006: 346).

Despite the literature's emphasis on conflicts and physical (in)security environment, critical moment may refer a political or constitutional change. Especially the ones emerging as a result of referenda which are accepted as a natural mechanism for direct democracy, pave the ground for fierce and drastic changes at the political, economic and social level.

The role of referendum as a democratic mechanism in the decision-making system is highly debatable. Despite the design of political community influencing the referendum result, Shaw argues that it is the "purest expression of a democratic will" (Shaw, 2017). This is a factor legitimizing the decision of state on the basis of democracy although the implications of referendum are polarizing. Shaw further mentions that;

"Political actors speaking out regarding a referendum vote will have particular party, sectional, national or regional interests in mind. But they may also be influenced in what they say by conceptions of democracy. So when a politician responds to a relatively narrow referendum result with the headline statement of 'the people have spoken', this suggests the dominance in her mind of a singular *national* level authentic voice which ought to control the process of implementing the referendum result, with minimal regard to other voices (e.g. societal or territorial minorities)" (Shaw, 2017)

At this point it is significant to underline that referendum is mostly favoured by the populist politics that looks for simple solutions to complicated political issues so that the existing representative and institutional structure can be changed rapidly (Abts and Rummens, 2007: 404-408). The relationship between the anxiety and populism has been examined by various studies and the critical situations as the source of the former might be "created and performed by populist politics" (Steele and Homolar, 2019). Lacey (2018) argues that fear can be spread among citizens as a result of populism which could negatively affect a sustainable livelihood.

⁵ For an exception please see Nina C. Krickel-Choi, 2022

⁶ For a detailed literature, please see Behraves, 2018; Croft, 2012; Ejodus, 2020; Gustafsson, 2015; Hansen, 2016; Mitzen, 2018; Rumelili, 2015; Suzuki, 2019.

As mentioned in the previous part, states might create the anxiety and uncertainty for individuals by their application not only to conflicts but also to the domestic constitutional changes which can be used as tool for populist politics. They can be legitimately realized due to the democratic mechanisms states have the control over. Britain has preferred to use this mechanism twice on the issue of EEC/EU membership in 1975 and 2016, out of the three nation-wide referendums held in its whole political history. The UK-EU relationship has never been an unruffled one, but ambivalent. The appeal to referendum by both Labour and Conservative governments was one of the indicators of how difficult it was to manage considering the divided public opinion. Even in the days of declining hegemonic position after the Second World War, Britain chose not to be involved in foundation of EEC. Membership in 1973 was pretty much seen as a solution for the failure in domestic and international economy and an “escape from the claustrophobic sense of ‘frustration and littleness’”, but it came with uncertainties especially on the matter of parliamentary sovereignty (Watkins, 2016:8). Each and every change in the process of European integration and structure of EU was turning into a feeling of anxiety at the political and public level and this was intensified by the calls for referendums. Following the approval of membership by the British public in the 1975 referendum, since the Maastricht Treaty of 1992, the referendum has always been an alternative and become a part of formal policy agenda after 2004 concerning the ratification of European Constitution Treaty (Jennings and Lodge, 2019: 781). When the Conservatives came to power in 2010, despite their coalition with Liberal Democrats, The European Union Act in 2011 was passed necessitating a referendum for all the amendments on the EU treaties.

Finally, on 23rd of January, 2013, British Prime Minister of the time, David Cameron, promised a referendum on Britain’s membership in the EU following a renegotiation process and reform within the institution to prevent populist challenge to his position in the Downing Street and also within the Conservative Party that had the risk of losing its control over the electorate of centre-right (Shipman, 2017). Grainger-Brown points out the contradiction of British state that a populist tool was used by the political elite representing anti-populist politics. Within this contradiction, remain discourse was constructed over the latter. There was a consensus among metropolitan elite and economic experts on the issue of staying in the EU that meant remain voters were backed by the establishment of Britain and international realm such as the IMF, the OECD and the transnational capital (Watkins, 2016).

As mentioned above, rising appeal to a binary and direct decision making mechanism of referendum was reflecting the “exhaustion of ‘normal’ politics and in the case of Brexit voting for Remain was standing as the normal and norm of Western politics (Jennings and Lodge, 2019: 781). From this point of view, it can be argued that anti-populist politics is the one claiming to know “how politics is properly, rationally, professionally done” as opposed to populism which is introduced as the violator of the natural order (Stavrakakis, 2018) and it is impossible to understand any populist movement without looking at the dynamics of anti-populism in the relevant society (Stavrakakis, et al. 2018).

In the beginning of the referendum campaign, polls were making the Remain voter feel secure as they were predicting that majority would embrace the status-quo because Britain had never tried to “undermine an organization within which it was already member” (Granieri, 2016). Moreover, Cameron had won two referendums by rebuffing the alternative vote defenders in 2011 and Scottish independence supporters in 2014. Therefore, he seemed to be the one who knew “how politics is done properly”. Renegotiation also created hope to some extent among the voters and received some support in the polls. Historically, Britain had been favoured by the opt-outs and special treatment in various policy areas of European integration and this could make the pro-EU camp confident and provide the necessary comfort for the outcome of renegotiation process (Glencross, 2016: 24). Remain camp was offering its position as “the only credible perspective on the issue” and according to Glencross, it was a “Project Trust”, not a Project Fear as the Leave side had named it (Glencross, 2016: 3).

However, on 23rd of June 2016, the result was a surprise for many because 52% of the voters preferred Britain to leave the EU. Confident Remain camp’s “pragmatic” and “bean-counting” assessment resulted in disappointment. For pro-EU side, the expectation was a “comfortable victory” following a “smooth and successful” campaign (Glencross, 2016: 2 and 32) but it was perceived by the 48 % as “probably the most disastrous single event in the British history since the Second World War” (Freedland, 2016). It was a radical change and a turning point for

the domestic realm. Moreover, the domestic changes would have foreign policy implications. Unprecedentedly, Brexit vote has dragged the country “a new foreign policy course against the wishes of its ruling class” (Watkins, 2016: 5). Knight argues that “the uncertainty caused by referendum has obliged some sections of the British population to critically contemplate everyday activities and rights that they had formerly taken for granted” (Knight, 2017). This situation was a negative and partisan uncertainty as Grainger-Brown argues, not a neutral one (Grainger-Brown, 2021: 11). Hay, on the other hand, emphasizes that even Cameron’s Bloomberg speech announcing the decision of referendum was enough for emerging of a crisis and to be a critical moment. It created a “socially constructed highly political period of instability” (Hay, 2020). The Brexit campaign revealed anxieties about national identity, immigration, and sovereignty of the Britain, whereas post-Brexit discussions constitute anxiety about the institution of the referendum and its legitimacy (Zevnik, 2017).

As mentioned above Browning argues that Brexit has created an environment of “destabilization and ontological anxiety for those who lost the referendum” by looking at the different mechanisms adopted by the people to preserve ontological security. For Remainers, it refers to a transformation of an “outward-oriented multicultural and cosmopolitan nation to an “insular, ignorant and unwelcoming” one (Browning, 2018).⁷ From this perspective, in the morning of 24 June, 2016, a sense of shock and lack of belief were there in Britain. While one part of the society has become jubilant, the other faced a critical moment. The future of Britain and its place within it were uncertain paving the ground for a fundamental question having no answers. The people voting for Remain can describe their feelings as living in a bad dream or hopelessness. Spicer underlines also the way Remainers define the referendum event itself by their “visceral and disturbing terms” such as “a bloody blow”, “a catastrophe” or “a death” (Spicer, 2016). Uncertainty and destabilisation could be observed at individual and collective level in addition to the sense of shock while people believe their future is under threat. This is more visible and emphasized when it comes to the future of youth who could consider being not a member of the EU as a barrier for their working, travelling and living opportunities (Freedland, 2016). Knight mentions that Remain voter did “not want to leave the comfort of the present” (Knight, 2017: 239) due to hopeless future that they are expecting. Moreover, Remainers could be easily described as the ones whose solid attachments “melted into thin air” following a period of depression, isolation and trauma in addition to a search for deeper meaning (Spicer, 2016). In addition to these political and social reflections of Remain camp, academic interpretation of Brexit referendum’s result was another factor confirming the ontological insecurity felt by Remainers. They were the ones standing behind an “over-confident” (Jennings and Lodge, 2019) decision which could be named as “gamble” (Watkins, 2016; Smith, 2018) and their decisive power on the issue of EU was “overestimated” (Farrell and Newman, 2017) or “miscalculated” (Glencross, 2016) that could create a slippery ground for their ontological position. This might give the impression that they chose to support the wrong side independent from the result of defeat in the referendum.

As a democratic mechanism, referendum is not a part of traditional political culture in Britain. Since it is perceived as the “pre-eminence of the will of people”, it has not been welcomed in the political neither practice nor thought. The supremacy of parliamentary sovereignty principle has been the guarantor of radical changes in the political system by eliminating the mechanisms of direct democracy. Referendum in this context is seen as only “counting of votes generally in a binary choice (out/in) (McDonald, 2017). While the context of a referendum might be unique in the sense that it generates definite losers having no hope to become winners in the next time (Nadeau et al, 2021), ontologically insecure Remainer finds no one and no political institution to blame or to give the responsibility. As happened in the Brexit case, the Prime Minister who had called the referendum could easily resign by keeping his followers in mayhem. Public voting procedure where the Remainer herself was in part seems to be the only responsible. Offe (2017) claims, by this way, the accountability is anonymized and state leaps its citizens into dark by creating irrevocable facts. Democracy, as a tool of the state, becomes a simple device to register the choices of the people (Weale, 2017). However, state presents democratic tools to those people with the claim of being the only ontological security provider. As Rousseau takes our attention to this illusion by the state “The people of England thinks itself free, but it is grossly mistaken; it is free only during the election of members of parliament” (Dryzek and Dunleavy, 2009).

⁷ Some Remainers also used to name of “Ukipania”-a word play for “land of UKIP” (Freedland, 2016)

From this perspective Brexit can be considered as a critical moment as borrowed from Giddens. Moreover, it created the anxiety with the uncertainty for the many living in Britain. McDonald (2017) claims that;

“The referendum becomes the focus of anxiety, anxiety about leaving the EU and the possible consequences, but it also becomes a focus for an anxiety about the consequences of the EU’s founding principles, most particularly the free movement of people.”

According to Hughes, political instability and economic uncertainty might be the reasons of mental health problems and Brexit provides both of them without doubt. Unclear future of politics, foreign policy and economy led to the collapse of norms and fragmented social structure (Hughes, 2019). “Vicious circle of polarization”, according to Stavrakakis (2018: 8), can be generated by a fusion of economic crisis, social dislocation, and political alienation from the establishment. In this context Brexit referendum produced a polarization between populism and anti-populism which has already become a structural feature of European politics. Especially in polarized societies emerged out a referendum, critical moments that lead to ontological insecurity need to be considered more extensively and independent from the variable of physical (in)security. In this sense, any domestic politics change and its foreign policy implication can be a potential critical moment. Demarcation lines between these realms are obscure and referendums on any of them with their status quo breaking results can be named as critical moments.

Brexit referendum was not only critical moment that has created ontological insecure environment but also a crisis that had led to period of instability (Coutto, 2020) which made “going on” impossible. As Spicer argues, this can even be an example of “collective existential crisis” (Spicer, 2016). Given this crisis environment, self-harm was a term that some politicians or intellectuals⁸ preferred to describe Brexit. Having no reference to a physical harm, the concept underlines the irrationality of Brexit and the necessity of its inactivation. Because it would give Remainers a “collateral damage” on social, economic or political terms (Hughes, 2019).

Using a democratic mechanism as a tool also helps the state to de-securitize the issue. People might feel the anxiety after the referendum result and due to uncertain future that they are expecting, but all these are acceptable and to some extent medical. Despite the painful nature of the anxiety, Degerman (2019) criticizes framing anxiety of Remainers as a medical issue that the individual needs to take care of. First of all, he argues their anxiety has a political cause, in other words as it is argued throughout this study, it was created by the state. Secondly, having a medical problem like anxiety, the individual would be assumed as incapable of affecting the ongoing politics and they have to focus on their mental health before everything else. The reflection of Brexit anxiety in media also strengthens this medical perspective. People are warned against potential mental problems that emerged out of Brexit anxiety and only personal change can help them for their problems despite their political roots. Moreover, due to the negative connotations of the emotions underlying ontological insecurity, reactions of the Remainers were de-politicized and ontologically de-securitized on the basis of irrationality. In a speech following the referendum result, Boris Johnson, Foreign Secretary of the time and a prominent supporter of Brexit emphasized that they had to reach out the people having anxieties, i.e. the Remain voters. He added that they might have strategic, spiritual and economic concerns but this does not mean they can not be “disarmed”. All the concerns coming by the changes can be dismissed because at the end of the day Brexit was the triumph of British democracy (Johnson, 2018).

Conclusion

In this paper, two main assumptions of the research on OSS are questioned. First, the dichotomy between state and individual as a unit of analysis prevents the students of the field from threatening the state as the ontological insecurity provider. Instead, the literature blinds us by asking if the state can seek its own ontological security. Especially in the polarized societies, state is the source of anxiety and uncertainty for some of its citizens. However, the mainstream literature tends to imagine the state with a homogenous society and ignore the possible divided structures within the latter. Therefore, state can only be considered in a scale between the seeker and provider.

⁸ Former Conservative Party chairman Chris Patten, Live Aid founder Bob Geldof, Former Liberal Democrats leader Paddy Ashdown can be named among them (Hughes, 2019:31).

Secondly, by also questioning the state in OSS, this study argues that not only state's involvement in conflicts creates ontological insecurity for the people, but also the democratic mechanisms that it has control over might lead to anxiety and uncertainty. Domestic changes framed as peaceful can be seen as legitimate yet they can easily fit for the definition of critical/dislocatory moments. In other words, it is not just the conflict that brings the change and uncertainty, even the referendum as democratic mechanism can constitute the necessary environment for the ontological insecurity of individuals.

Both of the arguments challenging the assumptions of literature are supported by the Brexit referendum as the empirical object. It is argued that the British state does not hesitate to call for an uncertain future for its people with a drastic change coming with a referendum result. By this way, it was expecting to solve its crisis either existential or neoliberal. Even if it means to go against its traditional political culture, Britain paved the ground for anxiety and destabilization for some parts of its society. Moreover, this anxiety with its political roots was medicalized helping to de-securitize the issue ontologically.

References

- Abts, K. & Rummens, S. (2007). "Populism versus Democracy." *Political Studies* 55/2, pp. 405-424
- Adisonmez U.C & Onursal, R (2020). "Governing Anxiety, Trauma and Crisis: The Political Discourse on Ontological (In)Security after the July 15 Coup Attempt in Turkey." *Middle East Critique*, 29/3, pp. 291-306
- Aradau, C. (2014). "The promise of security: Resilience, surprise and epistemic politics." *International Policies, Practices and Discourses*, 2/2, pp.73-87
- BBC, (2016) "EU Referendum Results"
https://www.bbc.co.uk/news/politics/eu_referendum/results (Accessed on 20 January 2023)
- Behraves, M. (2018). "State revisionism and ontological (in)security in international politics: The complicated case of Iran and its nuclear behaviour". *Journal of International Relations and Development* 21/4, pp. 836-857
- Bilgin, P. (2002). "Beyond Statism in Security Studies Human Agency and Security in the Middle East". *The Review of International Affairs*, 2/1, pp. 100-118
- Booth, K. (1991). "Security and Emancipation". *Review of International Studies*, 17(4, pp.313-326 ;
- Brassett, J. et al. (2021). "EU've Got to Be Kidding: Anxiety, Humour and Ontological Security." *Global Society*, 35/1, pp.8-26
- Browning, C. (2018a). "Brexit, existential anxiety and ontological (in) security." *European security* 27/3, pp.336-355.
- Browning, C. (2018b). "Existential anxiety: how Leave and Remain became badges of self-identity." *LSE Brexit*, 10 September 2018, http://eprints.lse.ac.uk/91628/1/Browning_Existential-anxiety_Author.pdf (Accessed on 30 May 2021)
- Browning, C. et. al.(2021). *Vicarious Identity in International Relations*. Oxford University Press. London
- Browning, C & Joenniemi, P. (2017). "Ontological Security, Self-Articulation and the Securitization of Identity" *Cooperation and Conflict* 52/1, pp.31-47
- Buzan, B. (1983). *People, States & Fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era*. Wheatsheaf Books, Sussex
- Coutto, T. (2020). "Half-full or half-empty? Framing of UK-EU relations during the Brexit referendum campaign". *Journal of European Integration*, 42/5, pp.695-713
- Croft, S. (2012). "Constructing ontological insecurity: The insecurity of Britain's Muslims" *Contemporary Security Policy*, 33/2, pp.219-235
- Degerman, D. (2019). "Brexit anxiety is healthy part of democracy", 7 April 2019, <https://www.scotsman.com/news/opinion/columnists/dan-degerman-brexit-anxiety-healthy-part-democracy-1420323> (Accessed on 30 May 2021)
- Dryzek, J. & Dunleavy, P. (2009). *Theories of the democratic state*. Macmillan International Higher Education,

- Dunt, I. (2016). *Brexit. What the hell happens now?* Canbury Press. London
- Ejdus, F. (2018). "Critical situations, fundamental questions and ontological insecurity in world politics" *Journal of international relations and development*, 21/4, pp. 883-908.
- Ejdus, F. (2020). *Crisis and Ontological Insecurity: Serbia's anxiety over Kosovo's secession*, Cham:Springer
- Farrell, H. & Newman, A. (2017). "BREXIT, voice and loyalty: rethinking electoral politics in an age of interdependence". *Review of international political economy* 24/2, pp.232-247.
- Flockhart, T. (2016). "The problem of change in constructivist theory: Ontological security seeking and agent motivation". *Review of international studies* 42/5, pp.799-820
- Freedland, J. (2016). "For the 48% this was a day of despair", *The Guardian* 25 June 2016 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/25/48-britain-regrexit-voted-remain> (accessed on 3 December 2021)
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford,CA: Stanford University Press
- Glencross, A. (2016). *Why the UK Voted for Brexit*, Palgrave Macmillan, London
- Grainger-Brown (2021). "Anti-populism in action: a case study of the Remain argument during the EU referendum", *Policy Studies*, 43/6, pp.1235-1253
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. Lawrence & Wishart. London
- Granieri, R. (2016). *Special Relationships: The EU, Brexit, and the Atlantic Community*. Foreign Policy Research Institute
- Gustafsson, K. (2015). "Identity and recognition: Remembering and forgetting the post-war in Sino- Japanese relations", *Pacific Review* 28/1, pp.117-138
- Hansen, F. S. (2016). "Russia's relations with the West: Ontological security through conflict", *Contemporary Politics*, 22/3, pp.359-375
- Hay, C. (2005). *The state: theories and issues*. Palgrave,
- Hay, C. (2020). "Brexistential angst and the paradoxes of populism: On the contingency, predictability and intelligibility of seismic shifts". *Political Studies* 68/1, pp.187-206.
- Hobolt, S. B. (2016). "The Brexit vote: a divided nation, a divided continent". *Journal of European Public Policy* 23/9, pp.1259-1277.
- Hughes, B. M. (2019). *The Psychology of Brexit*. Springer International Publishing
- Innes, A. (2018). "The dismantling of the State since the 1980s: Brexit is the wrong diagnosis of a real crisis". *British Politics and Policy at LSE*, 28 August 2018, <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/state-failure-brexit/> (Accessed on 29 May 2021)
- Jennings, W. & Lodge, M. (2019). "Brexit, the tides and Canute: the fracturing politics of the British state," *Journal of European Public Policy*, 26/5, pp.772-789
- Jessop, B. (1990). *State Theory: Putting Capitalist States in Their Place* Polity Press, Cambridge
- Jessop, B. (2018). "Neoliberalization, uneven development, and Brexit: further reflections on the organic crisis of the British state and society". *European planning studies*, 26/9pp. 1728-1746.
- Johnson, B. (2018). "Democracy and Brexit", 20 February 2018, <https://policyexchange.org.uk/democracy-and-brexit/> (Accessed on 30 May 2021)
- Jones, R. W. (2018). "'Message in a bottle'? Theory and praxis in critical security studies", *Contemporary Security Policy*, 16/), pp. 461-482
- Kinnvall, C. & Mitzen, J. (2017). "An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics". *Cooperation and conflict*, 52/1, pp. 3-11
- Kinnvall, C. & Mitzen, J. (2018). "Ontological security and conflict: The dynamics of crisis and the constitution of community". *Journal of International Relations and Development*, 21/4, pp.825-835
- Kinnvall, C. et al (2018). "Introduction to special issue of European Security: 'Ontological (in)security in the European Union'", *European Security*, 27/3, pp.249-265

- Knight, D. M. (2017). "Anxiety and cosmopolitan futures: Brexit and Scotland." *American Ethnologist*, 44/2, pp.237-242.
- Krickel-Choi, N. C. (2022). "The embodied state: why and how physical security matters for ontological security", *Journal of International Relations and Development*, 25 /1, pp.159-181
- Krolikowski, A. (2008). "State Personhood in Ontological Security Theories of International Relations and Chinese Nationalism: A Sceptical View", *Chinese Journal of International Politics* 2/1, pp.109–133
- Lacey, J. (2018). "Populist Nationalism and Ontological Security" *Trumping the Mainstream: The Conquest of Democratic Politics by the Populist Radical Right*, (Ed: L. Esther Herman & J. Muldoon) Routledge,. pp.95-111
- Laing, R. D. (1990). *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. Penguin Book, New York
- Lebow, R. N. (2016). *National Identities and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge
- Lindroth, M. & Sinevaara-Niskanen, H. (2019). "Politics of hope", *Globalizations*, 16/5, pp.644-648
- Loader, I. & Walker, N. (2006). "Necessary virtues: the legitimate place of the state in the production of security", *Democracy, Society and the Governance of Security*, (Ed: J. Wood & B. Dupont) Cambridge University Press, Cambridge, 165-195
- Marlow, J. (2002). "Governmentality, ontological security and ideational stability: Preliminary observations on the manner, ritual and logic of a particular art of government" *Journal of Political Ideologies*, 7/2, pp.241-259
- Mabee, B. (2003). "Security Studies and the 'Security State': Security Provision in Historical Context", *International Relations*, 17/2, pp.135-151
- McDonald, A. (2017). "Our democracy, our identity, our anxiety." *Law and Critique*, 28/3, pp.323-343
- Messari, N. (2002). "The state and dilemmas of security: the Middle East and the Balkans". *Security Dialogue*, 33/4, pp.415-427
- Mitzen, J. (2018). "Feeling at home in Europe: Migration, ontological security, and the political psychology of EU bordering", *Political Psychology* 39/6, pp.1373–1387
- Mitzen, J. (2006). "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma". *European Journal of International Relations*, 12/3, pp.341-370
- Nadeau, R. et al. (2021). "Emotions, cognitions and moderation: understanding losers' consent in the 2016 Brexit referendum". *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 31/1, pp.77-96
- Narozhna, T. (2020). "State–society complexes in ontological security-seeking in IR". *Journal of International Relations and Development*, 23/3, pp. 559-583
- Offe, C. (2017). "Referendum vs. institutionalized deliberation: What democratic theorists can learn from the 2016 Brexit decision". *Daedalus*, 146/3, pp.14-27.
- Rumelili, B. (2015). "Ontological (in)security and peace anxieties: A framework for conflict resolution" *Conflict resolution and ontological security: Peace anxieties* (Ed: B. Rumelili), Routledge, New York, pp. 10–29
- Rumelili B. & Adisönmez U.C (2020). "Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni bir Paradigma". *Uluslararası İlişkiler*, 17/66, pp.23-39.
- Shaw, J. (2017). "The quintessentially democratic act? Democracy, political community and citizenship in and after the UK's EU referendum of June 2016". *Journal of European Integration*, 39/5, pp.559-574
- Shipman, T. (2017). *All Out War: The Full Story of Brexit*. William Collins. London
- Smith, J. (2018). "Gambling on Europe: David Cameron and the 2016 referendum". *British Politics* 13/1, pp.1-16.
- Spicer, A. (2016). "The UK is in Brexistential crisis. Is there a way forward?", 1 July 2016, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jul/01/uk-brexit-brexistential-vote-leave-eu-britain> (Accessed on 30 May 2021)
- Stavrakakis, Y. (2018). "Paradoxes of Polarization: Democracy's Inherent Division and the (Anti-)Populist Challenge" *American Behavioural Scientist* 62/1, pp.43-58
- Stavrakakis, Y. et al (2018). "Populism, anti-populism and crisis." *Contemporary Political Theory* 17/1, , pp. 4-27
- Steele, B. J. (2008). *Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State*, Routledge, London

- Steele, B. J. & Homolar, A. (2019). "Ontological insecurities and the politics of contemporary populism." *Cambridge Review of International Affairs*, 32/3, pp.214-221
- Subotić J. (2016). "Narrative, ontological security, and foreign policy change." *Foreign policy analysis*. 12/4, pp. 610-627
- Suzuki, S. (2019). "Japanese revisionists and the "Korea threat": Insights from ontological security". *Cambridge Review of International Affairs* 32/3, pp. 303–321.
- Watkins S. (2016). "Casting off", *New Left Review*, No.100 July-August , pp.5-31
- Weale, A. (2017). "The democratic duty to oppose Brexit." *The Political Quarterly* 88/2,pp.170-181
- Zarakol, A. (2010). "Ontological (in) Security and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan", *International Relations*, 24/1, pp.3–23
- Zevnik, A. (2017). "From fear to anxiety: An exploration into a new socio-political temporality". *Law and Critique*, 28/3, pp.235-246.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:14.06.2022 ✓Accepted/Kabul:29.12.2022

DOI:10.30794/pausbed.1130415

Research Article/Araştırma Makalesi

Aktürk, E., Akan, Y. ve Gültekin, S. (2023). "İmalat Sanayi İthalat ve İhracatı İle Beşerî Sermayenin Türk İmalat Sanayi Üzerine Etkisi: 2000-2014 Dönemi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 343-356.

İMALAT SANAYİ İTHALAT VE İHRACATI İLE BEŞERİ SERMAYENİN TÜRK İMALAT SANAYİ ÜZERİNE ETKİSİ: 2000-2014 DÖNEMİ

Ergün AKTÜRK*, Yusuf AKAN**, Sena GÜLTEKİN***

Öz

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri imalat sanayinin geliştirilmesi için sürekli olarak aktif ekonomi politikaları uygulanmıştır. GSYİH içerisinde %20'lik payı olan bu sektörün incelenmesi ve geliştirilmesi politika önerilerinde bulunulması için oldukça önemlidir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada, ithalat ve ihracat ile beşerî sermayenin imalat sanayi üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmış, bu kapsamda Cobb-Douglas üretim fonksiyonu hesaplanmıştır. İki farklı model kurulan analiz kapsamında Driscoll-Kraay Standart Hatalı Sabit Etkiler Modeli tahmin edilmiştir. Her iki modelde de emek ve imalat malı ithalatının mal ithalatı içerisindeki payı negatif olarak bulunmuştur. Sermaye, beşerî sermaye ve imalat malı ihracatının mal ihracatı içerisindeki payı ise pozitif olarak belirlenmiştir. Ayrıca her iki modelde de sabit terim anlamsızken, ikinci modelde döviz kuru anlamsız bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İmalat Sanayi, Ticaret, Beşerî Sermaye, Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu, WIOD.

THE EFFECT OF MANUFACTURING INDUSTRY IMPORTS AND EXPORTS AND HUMAN CAPITAL ON TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY: 2000-2014 PERIOD

Abstract

Since the establishment of the Republic of Turkey, active economic policies have been implemented continuously for the development of the manufacturing industry. Examining and developing this sector, which has a 20% share in GDP, is very important for policy recommendations. In this study, it was aimed to examine the effects of imports and exports and human capital on the manufacturing industry, and in this context, the Cobb-Douglas production function was calculated. Within the scope of the analysis in which two different models were established, the Driscoll-Kraay Fixed Effects Model with Standard Errors was estimated. In both models, the share of labor and manufacturing goods imports in goods imports was found to be negative. Capital, human capital and the share of manufacturing goods exports in goods exports were determined as positive. In addition, while the constant term is insignificant in both models, the exchange rate is found insignificant in the second model.

Key Words: Manufacturing Industry, Trade, Human Capital, Cobb-Douglas Production Function, WIOD.

Jel Classification Codes: D24, E23, E24, F14, O14.

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, ERZURUM.
e-posta:eakturk@atauni.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6925-1850>)

**Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, ERZURUM.
e-posta:yusufakan@atauni.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2446-5043>)

***Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, ERZURUM.
sena.gultekin@atauni.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-1860-8802>)

GİRİŞ

Endüstriyel gelişme, gelir ve istihdam yaratan, uluslararası ticareti kolaylaştıran, kaynak verimliliğini artıran ve bu nedenlerle yoksulluğun azaltılması ve refahın artırılmasında rol oynayan önemli bir güçtür. Bu gelişim her ne kadar küresel ölçekte etki doğursa da gelişmiş ekonomilerde endüstriyel büyüme, daha yüksek üretkenlik elde etme, yeni teknolojileri ve akıllı üretim süreçlerini benimseme ve endüstriyel üretimin çevre ve iklim üzerindeki etkilerini azaltma şeklinde yansımaktadır. Gelişmekte olan ekonomiler için ise, ekonominin geleneksel sektörlerden yenilik ve teknoloji içeren modern imalat sanayilerine yapısal dönüşümünü ifade eder. İmalat sektörünün bu şekilde genişlemesi, istihdam yaratır, yoksulluğu azaltır, yeni teknolojileri tanıtır ve pazar için temel mal ve hizmetler üretir. Ayrıca imalat sanayi son dönemde gelişmiş ülkelerden gelişmekte olanlara doğru yönelme eğilimine girmiştir (Facevicova ve Kynclova, 2020).

Ülkelerin rekabet gücü imalat sanayilerinin performansı ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda imalat sanayi büyümenin itici güçlerinden biridir (Önder vd., 2013). Kaldor'a göre (1968), ölçeğe göre artan getiriler sayesinde sanayi sektöründe yatırım getirileri de artmaktadır. Böylece imalat sanayi ekonomide bir dizi pozitif dışsallıklara neden olmaktadır. Aynı zamanda bu sektörde yaşanan gelişimler diğer iş kollarında da verimliliği artırarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu nedenle Kaldor, sanayi sektörünü "büyümenin motoru" olarak görmektedir. İmalat sanayi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Su ve Yao, 2016; Ughulu, 2021).

Son dönemde dünya genelinde yaşanan ticari korumacılık, popülizm ve iç yönelimli politikalar, ekonomik faaliyetlerde belirsizliğe yol açarak uluslararası ekonomik yapının dengesini bozmuştur. Dünyadaki yeni ekonomik döngü başlamadan hemen önce ABD ve AB ülkeleri yeniden sanayileşme ve imalat sanayisinin dönüşü gibi stratejilerle endüstriyel rekabette ön plana çıkmaya çalışmaktadır. Özellikle Çin'de yaşanan gelişmeler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bu stratejilere yönlendirmektedir (Lin, 2020). Yeniden sanayileşme akımlarının başlaması ile beraber sanayileşmeye etkileyen faktörlerin ve imalat sanayiine ait üretim fonksiyonlarının yeniden hesaplanmasını gerekli kılmıştır.

Küreselleşme akımları sonucunda rekabet baskısı, maliyetleri düşürme ve verimliliği artırma amacıyla firmalar üretimlerini üretim aşamalarındaki maliyet unsurlarını dikkate alınarak farklı ülkelerde gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu durum ülkelerin coğrafi konumları kadar dış ticaret yapısından da etkilenmektedir (Saygılı vd., 2010). Özellikle ara mallar bu bağlamda dış ticarete sürekli konu olmaktadır. Bu dış kaynak kullanımı uluslararası üretimde uzmanlaşma ve entegrasyonu da beraberinde getirmiştir. Bu durum ülkeleri ticari engelleri kaldırmaya ve küresel ekonomik sisteme entegre olmaya itmiş bu sayede gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsamasına olanak tanımıştır. Yeni teknolojilere erişim, uluslararası pazarlara açılma ve bilgi birikimi elde etme bu yakınsamaya olanak tanımaktadır (Landesmann ve Stöllinger, 2019). Bu sebeple, dış ticaret imalat sanayii için büyük önem arz etmekte ve karşılaştırmalı üstünlüklerin dış ticaret yoluyla imalat sanayiini geliştirmesi özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsamasını sağlamaktadır.

İktisat literatürü incelendiğinde dış ticaretin imalat sanayi üzerindeki etkilerinin sıklıkla incelendiği görülmüştür (Tahir vd., 2016; Sade vd., 2021). Bununla beraber, ticari açıklığın belli ülke gruplarında imalat sanayi katma değeri üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Azolibe, 2021). Bu çalışmalar kapsamında her ne kadar ticaretin imalat sanayi üzerindeki etkisi incelense de bu yaklaşım bütüncül bir bakış açısını içermektedir. Ancak, ithalat ve ihracatın imalat sanayi üzerine olan etkilerini ayrı ayrı inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunların bazılarında tüketim malları ithalatı ağırlıklı ticaretin yerel üretim üzerindeki etkileri de incelenmiştir (Ndikumana, 2000). Bazılarında ise teknoloji ithalatının imalat sanayi üzerindeki etkisini incelemiştir (Rjesh, 2018). Bununla beraber, mamul girdi ithalatının üretim üzerindeki etkileri de incelenmiştir (De Souza ve Gómez-Ramírez, 2018). Mevcut çalışma ile literatürdeki bu boşluğu doldurulması amaçlanmıştır.

İmalat sanayiini etkileyen diğer faktörlerden biri ise beşerî sermayedir. Sanayileşme sürecinde beşerî sermaye görece olarak sürekli önem kazanmıştır. Galor (2011) tarafından ortaya konulan Birleşik Büyüme Teorisi'ne göre, teknolojik ilerleme hızındaki hızlanma ve hızla değişen teknolojik ortama uyum sağlamada beşerî sermayenin önemini artırmıştır. Sanayi Devrimi'nin ilk aşamasında, insan sermayesi üretim sürecinde sınırlı bir rol oynamış, üretim genellikle okuma yazması olmayan bir kesim tarafından yürütülmüştür. Buna karşılık, Sanayi Devrimi'nin

ikinci aşamasında, büyüyen sanayi sektöründe vasıflı işgücüne olan talep önemli ölçüde artmış, sanayileşme sürecinde artan beceri gereksinimlerini karşılamak için sanayiciler, eğitim sisteminin şekillendirilmesine dahil olmuştur. Bununla birlikte, 19. yüzyılda kamu tarafından halk eğitimi uygulaması ile meydana gelen eğitimdeki önemli artış, eğitim maliyetini düşürerek, eğitilmiş işçi arzında önemli bir artışa neden olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda gelişmiş ülkelerdeki eğitim reformları, 19. yüzyılın ikinci yarısında beşerî sermayenin oluşumunda endüstriyel gelişmenin önemini bir göstergesidir (Galor, 2011).

Beşerî sermaye ile imalat sanayi arasındaki ilişki iktisat literatüründe sıklıkla incelenmiştir. Bazı çalışmalarda firma bazlı analiz ortaya koyulmuştur (Hsu ve Chen, 2019). Ayrıca beşerî sermaye ve teknoloji arasındaki ilişki incelenerek beşerî sermayedeki artışın düşük teknolojili endüstrilerde düşüşe neden olurken orta ve yüksek teknolojili endüstrilerin payında artış yarattığı tespit edilmiştir (Zhou, 2018). Beşerî sermaye literatürde çok farklı değişkenlerle temsil edilmektedir. Bazı çalışmalarda ortalama eğitim yılı (Yang ve Zhao, 2020), ortalama eğitim yılından yazarlar tarafından hesaplanan indeks değeri (Kartal vd., 2017) ve işçi geliri ve sağlık-eğitim ilişkisi üzerinden hesaplanan bir değişken (Brock ve German-Soto, 2013) gibi göstergeler beşerî sermayeyi temsilen kullanılmaktadır. Mevcut çalışma kapsamında beşerî sermaye bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak Human Capital Index kullanılmıştır. HCI, sağlık ve eğitimin işçi verimliliğine katkılarını hesaplayarak tam sağlık ve eksiksiz eğitim ölçütüne göre bugün doğan bir çocuğun gelecekteki bir çalışan olarak üretkenliğini ölçmektedir. Bu nedenle endeks dört ana bileşenden oluşmaktadır: beşerî sermayenin üç temel belirleyicisi (eğitim, sağlık ve istihdam) artı bu üç temel belirleyicinin daha büyük getirilere dönüşmesine izin veren yasal düzenlemeler ve altyapı gibi faktörler (World Economic Forum, 2013).

Literatür incelendiğinde konunun son dönemde tekrar ele alındığı görülmektedir. Fakat ticari açıklığın genel olarak incelenmesi konunun önemini tam olarak yansıtmamaktadır. Özellikle dış ticaret dengesinin sağlanamadığı Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ithalat ve ihracatın imalat sanayi üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında imalat sanayi ihracat ve ithalatının imalat sanayi üretimi üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Bununla beraber, Türkiye'nin sahip olduğu genç nüfus potansiyeli aynı zamanda büyük bir beşerî sermaye potansiyeli barındırmaktadır. İmalat sanayi alanında politika önerilerinin yapılabilmesi adına ithalat ve ihracatın ve beşerî sermayenin imalat sanayi üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda mevcut çalışmada imalat sanayi ithalat ve ihracatı ile beşerî sermayenin imalat sanayi üzerindeki etkileri incelenmiş bu kapsamda Cobb-Douglas üretim fonksiyonu hesaplanmıştır. Bir sonraki bölümde Türk imalat sanayi anlatılmış, daha sonra veri ve metodoloji sunulmuş, son olarak sonuç verilmiştir.

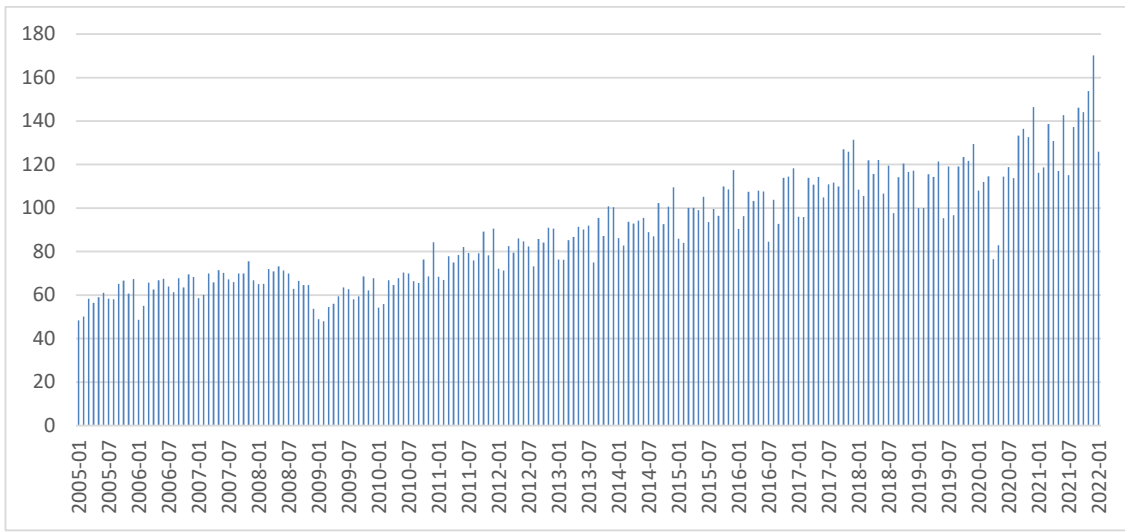
1. TÜRK İMALAT SANAYİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında bağımsız ekonominin temeli sanayileşmede görülmüş ve sanayi sektörünün geliştirilmesi için özel sektör teşvik edilmiştir. Fakat milli sermaye birikiminin yetersiz olması nedeniyle sanayileşme daha çok devlet eliyle yürütülmüştür. Ayrıca bu dönemde yaşanan 1929 Ekonomik Buhranı ile ekonomik gelişmenin önünün tıkanması sanayi gelişimine engel olmuştur. Bu sebeple, sanayinin gelişimi için "devletçilik" politikaları benimsenmiş ve devlet eliyle özel teşebbüsler kurulmuştur (Bulut, 2003). Bu dönemde uygulanan 1. Beş Yıllık Sanayi planı ve II. Dünya Savaşı nedeniyle kısmen uygulanan 2. Beş Yıllık Sanayi planı, teşvikler ve banka kredileri ile sanayinin gelişimine destek verilmiştir (Karaman ve Şişmanoğlu, 2019). Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmasa da özellikle erkek nüfusun silah altına alınması, tarımsal faaliyetlerin durma noktasına gelmesi, kaynakların savunma sanayine aktarılması, yaşanan siyasi konjonktür ve gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan ekonomi politikaları ülkeyi devletçilik anlayışını terk ederek liberal politikalar izlemeye zorlamıştır. Bunun yanı sıra, Marshall Planı çerçevesinde yapılan destek ile hem dış borç artmış hem de tarıma dayalı bir ekonomik yapı oluşturulmuştur (Düzgaya, 2017).

1960-80 döneminde ithal ikameci sanayileşmeye gidilmiş, dışa olan bağımlılığın azaltılması ve dengeli büyümenin sağlanması için özellikle imalat sanayiine ağırlık verilmiştir (Takım, 2011). 1980 sonrasında ise ithal ikameci politikalar terk edilerek, dışa açık ve devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirildiği bir politika izlenmeye başlamıştır. İhracata dayalı bir sanayileşme politikası uygulanan bu dönemde sanayi görece olarak hızlı bir büyüme göstermiştir. Bu dönemde sanayi sektöründeki gelişim tarımdan daha yüksek olmuştur (Yıldırım, 2006). 1990'lı yıllardan sonra yaşanan ekonomik ve siyasi çalkantılar tüm ekonomiyi etkilemiştir. Yaşanan krizler

ve Türkiye çevresinde cereyan eden savaşlar sanayi üretimini baskılamıştır. 2001 krizi sonrasında uygulanan ekonomi politikaları sanayi üretimini tekrar canlandırabilmiştir. Türkiye'nin 1980-2011 döneminde imalat sanayi, yakıt-maden ve tarım ürünlerinde dünya ihracatındaki payı artmıştır. Özellikle imalat sanayinin alt dalları olan tekstil, otomotiv ve demir-çelikte bu artışlar en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Fakat bu ürünlerin gelir esnekliğinin küçük fiyat esnekliğinin ise büyük olması uzun vadede sürdürülebilir ihracatın sağlanması açısından tehlike arz etmektedir (Dalgıç, 2015).

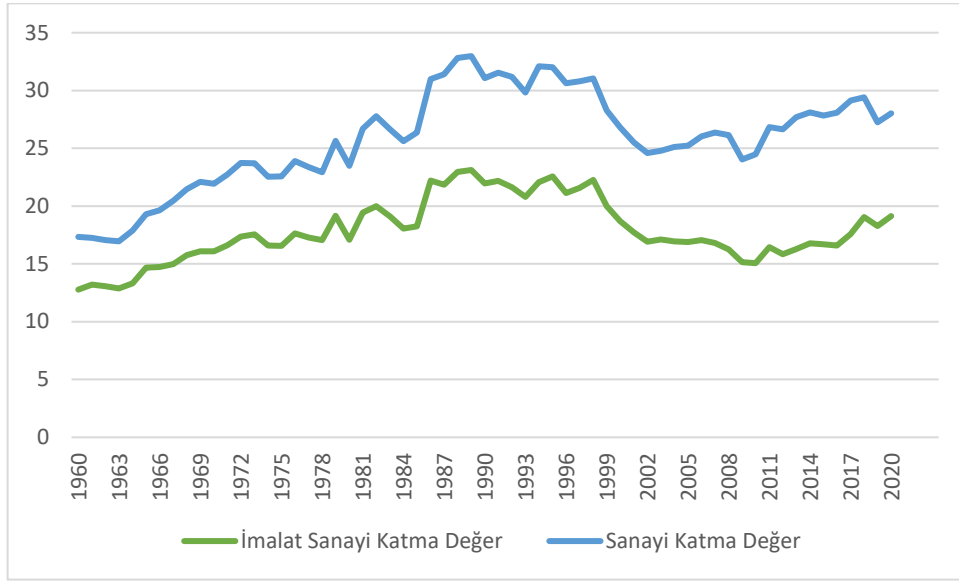
1980'de dış ticaretin serbestleşmesi ihracata yönelik üretim yapılmasına neden olmuştur. Bu üretim esnasında kullanılan teknoloji ve ara mal girdilerinin ithal edilmesi üretim sürecini dışa bağımlı hale getirmektedir. Bununla beraber hem üretim hem de tüketim mallarının ithalatının artması yabancı sermayeye olan ihtiyacı artırmaktadır. Uygun teknolojilerin geliştirilerek ithal malların Türkiye içerisinde üretilmeye çalışılması ve sanayi alanında üstün olunan sektörlerin belirlenerek teşvik edilmesi dış ticaret açığının azalmasına yardımcı olacaktır (Akal, 2008). Bu nedenle, üretim yapılan bütün sektörlerde kullanılan girdilerin ve bunların esnekliklerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Grafik 1: İmalat Sanayi-Sanayi Üretim Endeksi

Kaynak: EVDS

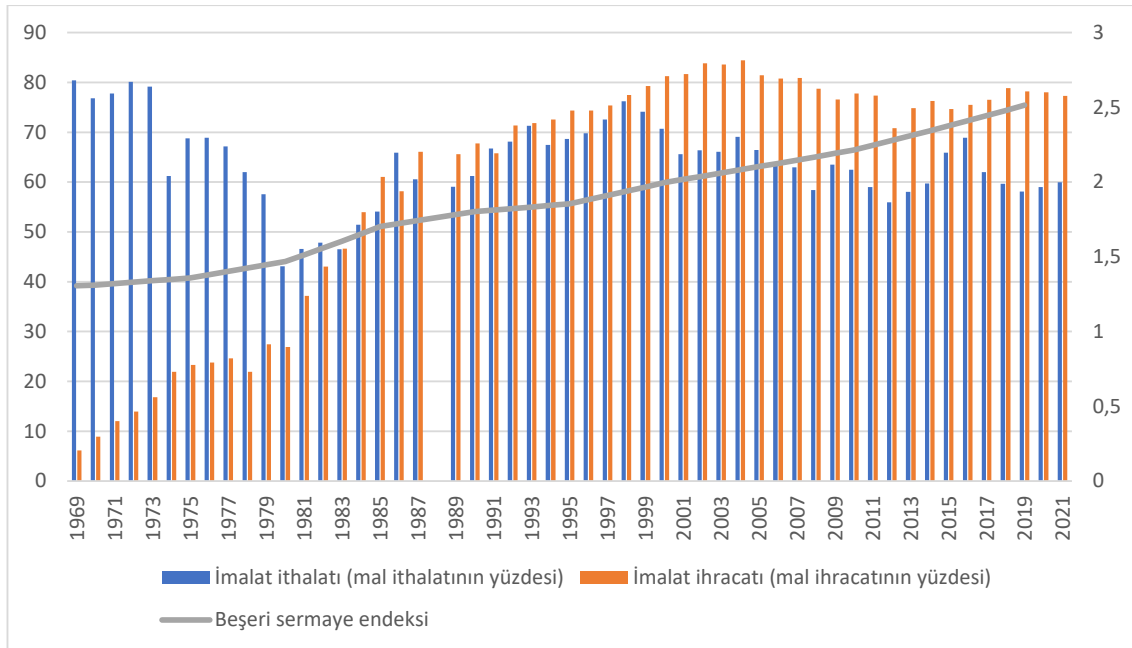
Grafik 1'de sanayi üretim endeksinin imalat sanayi sektörüne ait veriler gösterilmektedir. İmalat sanayi üretiminin ekonomik dalgalanmalardan yüksek oranda etkilendiği grafikte görülmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizden bir sonraki sene içinde toparlanan imalat sektörü, 2022 yılına kadar her ne kadar yukarı yönlü bir trend izlese de keskin iniş çıkışlar yaşamıştır. GSYİH ile oldukça yakından ilişkili olan imalat sanayinin, talebin düşük olduğu 2012-2013 gibi dönemlerde düşüş gösterdiği görülmektedir. Ayrıca son birkaç sene yaşanan salgın, ekonomik ve siyasi olaylar da imalat sanayiini ciddi şekilde etkilemiş, dalgalanmanın şiddetini artırmıştır (Petek vd., 2020). 2020 yılındaki ilk toplu kapanmaların etkisiyle yaşanan daralma 2008 krizindeki daralmadan daha şiddetli bir etki doğurmuştur. İş yerlerinin sağlık sorunları nedeniyle kapanmasının yanında dünya talebindeki şiddetli düşüş de endeksin aşağı yönlü hareket etmesine neden olmuştur. Ancak 2021 yılında özellikle aşının bulunması ile beraber ticaret ve hizmet sektörünün de canlanması dünya genelinde talep artışına neden olmuş, bu da imalat sanayiine yansımıştır. 2022 döneminde ise dünya genelinde enflasyonist bir ortamın varlığı ile beraber daralma imalat sanayi üretiminin düşmesinde en önemli etkenlerden biridir.

Grafik 2: Sanayi Sektörü ve İmalat Sanayi Katma Değerinin GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 2’de sanayi ile gösterilen kısım inşaat da dahil olmak üzere bütün endüstri katma değerinin GSYİH içerisindeki payını göstermektedir. Altındaki imalat sanayi kısmı ise imalat sanayi katma değerinin GSYİH içerisindeki payını göstermektedir. 1960’lı yıllardan itibaren sürekli artış gösteren sanayi katma değerinin GSYİH içerisindeki payı özellikle 1980’li yılların sonunda %30’lara kadar yükselmiştir. 1990’ların sonundan itibaren hizmet sektörüne hızlı yönelim ile beraber 2008 yılına kadar sürekli düşüş yaşanmıştır. 2001 ve 2008 krizinde yaşanan düşüşler dışında imalat sanayi katma değerinin GSYİH içerisindeki payı ise %20 civarında seyretmiştir. Bu dönemden sonra özellikle yeniden sanayileşme akımları ile beraber tekrar artış trendi görünmektedir. Türkiye ekonomisinin yaklaşık beşte birini oluşturan bu sektörü etkileyen faktörlerin incelenmesi ve sektörün ihtiyaçlarına yönelik iktisadi politikaların üretilmesi uzun vadede büyüme ve kalkınma açısından büyük önem taşımaktadır.

Grafik 3: İmalat Sanayi İthalat ve İhracatı ve Beşeri Sermaye Endeksi

Kaynak: Dünya Bankası ve Penn World Table

Grafik 3 ise imalat sanayi ithalat ve ihracatının toplam mal ithalat ve ihracatı içerisindeki payı ve beşerî sermaye endeksinin zaman içindeki değişimini göstermektedir. Sol eksenindeki değerler ithalat ve ihracata ait verilerden oluşurken sağ eksenindeki değerler beşerî sermayeyi temsil etmektedir. İlk dönemlerde ihracatın ithalata göre oldukça düşük olduğu daha sonra aradaki açığın 1983 yılında kapandığı görülmektedir. Bu yıldan itibaren ise genel olarak ihracatta artış trendi görülürken ithalatta derin dalgalanmalar söz konusudur. Grafik incelendiğinde ithalatın dünyadaki durgunluk ve Türkiye'deki kriz dönemlerinde düştüğü görülmektedir. İthalatın dalgalanmalardan oldukça etkilendiği görülürken, Türk imalat sanayiinin ithal girdilere bağımlı olması bu dalgalanmaların üretimi de etkilemesi beklenen bir durumdur. Bununla beraber ihracat özellikle 2008 krizine kadar güçlü bir artış kaydetmiş, bu dönemden sonra ise ithalata göre yüksek olmuştur. Beşerî sermayenin ise bu dönemde düzenli olarak arttığı görülmektedir. Türkiye her ne kadar önemli bir gelişme kaydetmiş olsa da beşerî sermayesi yine de gelişmiş ülkelerden oldukça azdır.

İktisat literatürü incelendiğinde Türk imalat sanayi için üretim fonksiyonunun hesaplandığı görülmüştür. Bu çalışmalardan bir kısmı imalat sanayiini bir bütün olarak incelerken (Akan, 2001), bir kısmı imalat sanayi alt sektörlerine yönelik analizler yapmıştır (Şahin ve Kızıllırmak, 2004; Işık ve Acar, 2006). Ayrıca özel sektör tarafından yapılan imalatın kamuya göre daha etkin olduğunu belirleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Önder vd., 2003). Benzer sonuçlar İstanbul'daki imalat sanayi firmaları için de bulunmuştur (Avcı ve Çağlar, 2016). Bununla beraber, kamunun yaptığı yatırımların özel sektör imalatı üzerindeki pozitif etkileri de belirlenmiştir (Şimşek ve Kadılar, 2005). Literatürde doğrudan yabancı sermaye ve teknolojik gelişmenin imalat sanayi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Önder ve Batmaz, 2007).

Ticaretin Türk imalat sanayi üzerindeki etkisi literatürde incelenmiştir. Türkiye'nin sadece OECD ile yaptığı ticaretin ve ihracatın ithalata oranının imalat sanayi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Sağlam ve Egeli, 2013). Bununla beraber AB Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının ardından oluşan serbest ticaretin imalat sanayi ile ilişkisini inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Tonus, 2007). Ayrıca sadece AB ülkeleri ile endüstri içi ticareti inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Kurt ve Çoban, 2021). İhracat yoğunluğunun Türkiye'deki işgücü verimlilik artışı üzerindeki etkisi incelenmiş ancak tutarlı sonuçlar elde edilememiştir (Saygılı vd., 2005). Ancak literatüre genel olarak bakıldığında sanayi üretim endeksinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Mevcut çalışmada farklı olarak gerçek üretim değerleri kullanılmıştır. Beşerî sermayenin Türk imalat sanayi üzerindeki etkisi de literatürde incelenmiştir. İmalat sanayiindeki firmaların beşerî sermaye düzeylerinin toplam faktör verimliliği üzerindeki yayılma etkisi incelenmiştir (Köymen ve Sayek, 2009). Beşerî sermayenin Türkiye'deki işgücü verimlilik artışı üzerindeki etkisi incelenmiş ancak anlamlı bir sonuç bulunamamıştır (Saygılı vd., 2005). Bununla beraber beşerî sermayenin 81 ildeki iş gücü kalitesi göstergesi olarak kullanılan çalışmalar da bulunmaktadır (Gezici vd., 2017). Literatür taramasında bu iki değişkenin beraber kullanıldığı sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalardan birinde firma bazında veriler kullanılarak ticari açıklık ve vasıflı iş gücünün imalat sanayi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre, ticari açıklık ve teknolojinin, her firmada işgücü talebini daha vasıflı işçilere kaydırmada kilit bir rol oynadığını göstermektedir (Meschi vd., 2008). Literatür taraması incelendiğinde Türkiye için imalat sanayi üzerine Cobb-Douglas (Özcan ve Batmaz, 2007), CES (Akan, 2001) ve Translog (Işık ve Acar, 2006) üretim fonksiyonlarının hepsine ait örnekler görmek mümkündür. Çeşitli dönem veri setleri kullanılarak yapılan analizlerde sermayenin üretim üzerine etkisi genel olarak pozitif bulunurken (Özcan ve Batmaz, 2007), emeğin etkisi (Işık ve Acar, 2006; Meschi vd., 2008) çeşitlilik arz etmektedir.

Bu çalışmada 2000-2014 döneminde ithalat ve ihracat ile beşerî sermayenin Türk imalat sanayisi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Mevcut çalışma imalat sanayi içerisindeki sektörlerin birim olarak incelenmesi, ticaretin imalat sanayi ithalat ve ihracatı olarak spesifik alana indirilmesi, beşerî sermaye ve ticaretin beraber etkisinin incelenmesi, veri setindeki üretim, emek ve sermaye gibi değerlerin bir bütün olarak imalat sanayiye değil tek tek alt sektörlerle ait bilgiler içermesi ve kullanılan yöntem bakımından özgünlük arz etmektedir.

2. VERİ, METODOLOJİ VE BULGULAR

2.1. Veri

Üretim en basit anlamı ile üretim faktörlerinin belli bir zaman aralığında mal ve hizmete dönüştürülmesidir. Üretim fonksiyonu ise bu faktörler ile üretim miktarı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Doğrusal olmayan üretim modellerindeki en önemli tahmin aşaması bağımlı ve bağımsız değişkene ait parametrelerin doğru bir şekilde

tahmin edilmesidir. Doğrusal olmayan modellerden en sık kullanılanları ise Cobb-Douglas, CES ve Translog üretim fonksiyonları olarak sıralanabilir (Mahaboob vd., 2019). Bu fonksiyonlardan en sık kullanılanlarından biri Cobb-Douglas (Cobb ve Douglas, 1928) üretim fonksiyonudur. Literatürde yapılan çeşitli çalışmalarda üretim fonksiyonları arasında karşılaştırmalar yapılarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun imalat sanayi için en uygun fonksiyon olduğuna karar verilmiştir (Hossain vd., 2004; Aiyar ve Dalgaard, 2009).

Bu çalışmanın amacı 2000-2014 dönemi için Türk imalat sanayiine ait Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun imalat sanayi ticaretinin ve beşerî sermaye ile yeniden hesaplanmasıdır. Bu amaç kapsamında iki farklı model kurulmuştur. İlk model amaç doğrultusunda imalat sanayi mal ihracat ve ithalatı ile beşerî sermayeyi içermektedir. İkinci model ise analizde sağlamlık testi amacıyla kurulmuştur. Bu modelde ilk modele ek olarak döviz kuru kullanılmıştır. Analiz kapsamında kurulan modeller aşağıdaki gibidir:

$$\ln q_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln k_{it} + \beta_2 \ln l_{it} + \beta_3 \ln \text{mexp}_{it} + \beta_4 \ln \text{mimp}_{it} + \beta_5 \ln \text{hc}_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$\ln q_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln k_{it} + \beta_2 \ln l_{it} + \beta_3 \ln \text{mexp}_{it} + \beta_4 \ln \text{mimp}_{it} + \beta_5 \ln \text{hc}_{it} + \beta_6 \ln \text{exc}_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$\ln q$ = Mevcut Reel Fiyatlarla Endüstri Tarafından Yapılan Brüt Üretimin Logaritması

$\ln k$ = Reel Sermaye Stoku Logaritması

$\ln l$ = Endüstride Çalışan Kişi Sayısı Logaritması

$\ln \text{mexp}$ = İmalat ihracatı (mal ihracatının yüzdesi)

$\ln \text{mimp}$ = İmalat ithalatı (mal ithalatının yüzdesi)

$\ln \text{hc}$ = Beşeri sermaye endeksi

$\ln \text{exc}$ = Döviz kuru

Çalışmada kullanılan üretim, sermaye ve emek verileri WIOD (World Input-Output Database)-Socio-Economic Accounts (2016) veri tabanından elde edilmiştir. İmalat sanayi verileri 18 alt sektörden oluşmaktadır. Türkiye temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin ürünlerin imalatı dışındaki 17 alt sektörlerde faaliyet göstermektedir. Analiz sırasında her bir alt sektör bir birim olarak ele alınmıştır. WIOD tarafından yayınlanan veri seti yalnızca 2000-2014 dönemini kapsamaktadır. Bu sebeple analizde kullanılan veri seti 15 senelik zaman serisi içermektedir. Çalışmada kullanılan diğer değişkenler ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

2.2. Metodoloji ve Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait özet istatistikler Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Özet İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
$\ln q$	255	4,242369	0,4740962	2,847029	5,453691
$\ln l$	255	2,120055	0,4523434	0,7483431	3,174408
$\ln k$	255	4,101772	0,5552172	2,628047	5,41784
$\ln \text{mexp}$	255	79,34864	3,646142	70,83994	84,43774
$\ln \text{mimp}$	255	63,19958	4,162612	55,92838	70,71598
$\ln \text{hc}$	255	2,154812	0,1045761	1,996501	2,342975
$\ln \text{exc}$	255	1,485135	0,3381536	0,6252185	2,188542

Araştırma metodolojisinde Türk imalat sanayiine ait üretim fonksiyonunun imalat sanayi ticareti ve beşerî sermaye ile yeniden hesaplanması amacıyla panel veri analizi uygulanmıştır. Bu bağlamda değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığın varlığı incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığının incelenmesi için Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi kullanılmıştır. Bu test Pesaran tarafından $N > T$ olduğu durumlarda kullanılması için geliştirilmiştir. Mevcut çalışmada birim boyutunun zaman boyutundan fazla olması nedeniyle CD test tercih edilmiştir. Yatay kesit bağımlılık testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Olasılık
lnq	45,17	0,000*
lnl	23,00	0,000*
lnk	44,99	0,000*
mexp	45,17	0,000*
mimp	45,17	0,000*
hc	45,17	0,000*
exc	45,17	0,000*

Not: *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Yapılan CD test sonucuna göre bütün serilerde yatay kesit bağımlılık bulunmaktadır. Daha sonra, model sabit ve rassal etkilerle analiz edilmiştir. Sabit ve rassal etkiler modelleri Tablo 3'te verildiği gibidir:

Tablo 3: Sabit ve Rassal Etkiler Modellerinin Tahmini

Sabit Etkiler Modeli					Rassal Etkiler Modeli			
	Katsayı	Satandart Hata	t-istatistiği	Olasılık	Katsayı	Satandart Hata	z-istatistiği	Olasılık
Model 1								
lnl	-0,190	0,051	-3,76	0,000*	-0,142	0,048	-2,95	0,003*
lnk	0,433	0,030	14,26	0,000*	0,451	0,030	15,01	0,000*
mexp	0,018	,002	10,01	0,000*	0,017	0,002	9,66	0,000*
mimp	-0,008	0,002	-4,95	0,000*	-0,008	0,002	-4,68	0,000*
hc	1,317	0,119	11,02	0,000*	1,235	0,117	10,51	0,000*
sabit	-0,864	0,267	-3,23	0,001*	-0,848	0,279	-3,04	0,002*
R ²	0,9706				R ²	0,5992		
F	1538,68			0,000*	W	7516,55		0,000*
Model 2								
lnl	-0,193	0,050	-3,82	0,000*	-0,144	0,048	-3,00	0,003*
lnk	0,429	0,030	14,07	0,000*	0,447	0,030	14,82	0,000*
mexp	0,019	0,002	9,49	0,000*	0,019	0,002	9,14	0,000*
mimp	-0,009	0,002	-5,14	0,000*	-0,008	0,002	-4,85	0,000*
hc	1,425	0,141	10,10	0,000*	1,336	0,139	9,58	0,000*
exc	-0,025	0,018	-1,44	0,152	-0,024	0,018	-1,33	0,182
sabit	-1,118	0,320	-3,50	0,001*	-1,086	0,330	-3,29	0,001*
R ²	0,9709				R ²	0,5950		
F	1288,44			0,000*	W	7544,63		0,000*

Not: *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Sabit ve rassal etkiler tahmininden sonra Hausman testi ile bu modellerden hangisinin kullanılması gerektiği belirlenmiştir. Hausman test istatistiği Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4: Hausman Testi Sonucu

	Ki-kare İstatistiği	Olasılık
Model 1	8,09	0,018**
Model 2	8,32	0,016**

Not: **, %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Hausman test sonucuna göre her iki modelde de sabit etkiler modeli kullanılmalıdır. Daha sonra model üzerinde temel varsayım testleri yapılmıştır. Değişen varyans için Wald testi (Greene, 2000), otokorelasyon için Yerel En İyi Değişmez Testi (Baltagi ve Wu, 1999) ve Durbin Watson testi (Bhargava vd., 1982) ve yatay kesit bağımlılık için Pesaran(2004)'in testi kullanılmıştır. Değiştirilmiş Wald testinde Wald istatistiği hesaplanmaktadır. Wald istatistiği N serbestlik derecesi ile ki-kare dağılımına uygunluk göstermektedir. Baltagi Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testinde LBI d, Bhargava vd. 'nin Durbin Watson testinde d istatistiği hesaplanmaktadır. Test istatistiklerinin 2'den küçük olması halinde otokorelasyonun önemli olduğu ifade edilmektedir. Pesaran (2004)'in yatay kesit bağımlılık testinde küçük örnekleme bile sapmasız tahmin sonucu vermektedir. Varsayımdan sapmaların testi Tablo 5'te gösterildiği gibidir.

Tablo 5: Varsayımlardan Sapmaların Testi

Test Adı	Test İstatistiği	
	Model 1	Model 2
Değiştirilmiş Wald Testi	81,62 (0,000)*	77,76 (0,000)*
Bhargava vd, Durbin-Watson Testi	0,5869161	0,63335418
Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez Testi	0,79014179	0,84497706
Pesaran Yatay Kesit Bağımlılık	31,772 (0,000)*	31,988 (0,000)*

Not: Tabloda parantez içerisinde yazılan kısımlar olasılık değerlerini göstermektedir. *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Her iki model için de değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık problemleri tespit edilmiştir. Buna göre iki modelde de değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık sorunu bulunmaktadır. Bu nedenle, sabit etkiler modeli, değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık problemlerini dikkate alan Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisi kullanılarak tekrar tahmin edilmiştir. Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisi bahsi geçen problemlerin varlığında bile tutarlı sonuçlar elde edilmesine imkân tanımaktadır. Tablo 6'da Driscoll-Kraay model sonuçları verilmiştir.

Tablo 6: Driscoll-Kraay Standart Hatalı Sabit Etkiler Modelinin Tahmin Sonucu

Değişken	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
Model 1				
lnl	-0,190	0,057	-3,31	0,005*
lnk	0,433	0,070	6,17	0,000*
mexp	0,0178	0,005	3,40	0,004*
mimp	-0,008	0,003	-2,43	0,029**
hc	1,317	0,390	3,38	0,005*
sabit	-0,864	1,174	-0,74	0,474
R ²	0,9706			
F	296,65			0,000*
Model 2				
lnl	-0,193	0,056	-3,43	0,004*
lnk	0,429	0,0696	6,16	0,000*
mexp	0,019	0,007	2,81	0,014**
mimp	-0,009	0,003	-2,66	0,019**
hc	1,425	0,457	3,12	0,008*
exc	-0,025	0,038	-0,66	0,517
sabit	-1,118	1,388	-0,81	0,434
R ²	0,9709			
F	243,36			0,000*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Driscoll-Kraay standart hatalı sabit etkiler modelinin tahmin sonucuna göre, her iki model de anlamlı bulunmuş ve her iki modelin de açıklayıcılık seviyesi %97 olarak belirlenmiştir. Genel olarak bakıldığında her iki modelde de emek ve imalat malı ithalatının mal ithalatı içerisindeki payı negatif olarak bulunmuştur. Diğer değişkenler ise pozitif olarak belirlenmiştir. Ayrıca her iki modelde de sabit terim anlamsızken, ikinci modelde döviz kuru anlamsız bulunmuştur.

İktisat literatürü incelendiğinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu hesaplanırken emek girdisine ait katsayının negatif bulunduğu çalışmalar mevcuttur (Önder vd., 2003: Aslan vd., 2016: Gajdzik, 2020: Tripathi ve Inani, 2020). Bu girdinin üretim üzerinde negatif etkiye sahip olmasının birkaç sebebi olabilir. Üretim yapılan bazı alanlarda vasıfsız eleman kullanımı mümkün olmakta, bu da verimliliği düşürmektedir. Fakat teknoloji geliştikçe vasıfsız eleman yerini eğitilmiş elemanlar almaktadır. Özellikle yüksek teknoloji ile üretim yapılan veya önceden düşük teknoloji ile çalışsa da son dönemde teknolojik üretime geçiş yapan iş yerleri bünyesinde çalıştırdığı vasıfsız elemanları işten çıkarabilmektedir. Fiziksel ve beşerî sermaye yeniden üretilebilir faktörlerdir, fakat doğal sermaye (toprak, doğal kaynaklar) ve vasıfsız emek, yeniden üretilemeyen faktörlerdir (Peretto ve Seater, 2013). Bu sebeple yeniden üretilemeyen bu tip faktörlerin üretime etkisi negatif olabilir. Ayrıca emek verimliliği çalışanın beşerî sermaye seviyesi yükseldikçe artmaktadır. Bu durum çalışanın ücretine de yansımaktadır (Güneş, 2007). Emek verimliliğinin artırılması ülkelerin büyüme ve kalkınma hedeflerini gerçekleştirmesi adına oldukça önemlidir. Bu verimlilik emeğin çalışma ortamı, hayat standartları, bilgiye/eğitime ulaşılabilirliği, aile yaşamı gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsamasında emeğin marjinal verimliliğini artırması hayati değere sahip olmakla beraber, bu yakınsamanın temelinde beşerî sermayenin artırılmasının rolü oldukça büyüktür (Nişancı vd., 2016). Mevcut analiz kapsamında beşerî sermayenin etkisinin pozitif ve oldukça yüksek olması da bu durumu kanıtlayıcı niteliktedir. Literatür incelendiğinde beşerî sermayenin verimliliği artıracağını ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır (Barro, 2001).

Sermaye değişkeninin üretime etkisi ise literatürde yaygın olarak pozitif bulunmuştur (Özcan ve Batmaz, 2007: Avcı ve Çağlar, 2016). Bununla beraber, bu çalışmada sermayenin esnekliğinin emeğin esnekliğinden daha fazla olduğu belirlenmiştir. Geçmiş çalışmalarda tam tersi sonuçlar bulunmakla beraber (Akan, 2001), mevcut çalışma kapsamında sermayenin esnekliğinin daha yüksek olması Türk imalat sanayiinin emek yoğun üretim yapmakta olduğunu sermaye yoğun üretim sistemine geçiş olmadığını göstermektedir. Bu durumda imalat sanayide yaşanacak her birim sermaye artışı üretimi ciddi oranda artıracaktır. Ayrıca analiz sonuçlarında emek girdisinin katsayısının negatif olması da bu sonuçlarla paralellik göstermekte emeğin verimliliğinin oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşanan yeni teknolojik gelişmeler ile imalat sanayinin giderek sermaye yoğun hale gelmesi beraberinde vasıflı işçi talebini de artırmaktadır. Bu durum mevcut analiz kapsamında elde edilen beşerî sermayenin katsayısının pozitif ve diğer değişkenlerden daha yüksek olması ile paralellik göstermektedir. Beşerî sermayenin üretimde yetersiz olması katsayısının oldukça yüksek olmasına neden olmuştur. Literatür incelendiğinde GSYİH üzerinde benzer bir çalışma yapıldığı ve hem beşerî hem de fiziksel sermayenin çıktı üzerinde pozitif etkisi bulunurken, beşerî sermayenin çıktı esnekliğinin fiziksel sermayeden daha büyük olduğu belirlenmiştir (Songur, 2017). İmalat sanayinin büyümenin itici gücü olması beşerî sermayenin büyüme için önemini ortaya koymaktadır. Bununla beraber ticaret de beşerî sermaye oluşumunu desteklemektedir. Uluslararası pazarlara açılma hem verimlilik artışını hem de iş yapılıma süreçlerinin öğrenilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca uluslararası pazarda rekabet etmek için beşerî sermayenin yüksek olması hayati önem arz etmektedir (Meschi vd., 2008).

İmalat sanayi mal ithalat ve ihracatının toplam mal ithalat ve ihracatı içerisindeki payları ise oldukça düşük katsayılara sahiptir. Ancak her ki modelde de ihracatın katsayısı ithalatın katsayısına oranla yüksek bulunmuştur. İhracatın etkisinin pozitif olması döviz girişi ile Türkiye gibi finansal kırılganlıkları olan bir ekonominin bu kırılganlıklarını azaltarak daha fazla yatırıma yönelmesi, ülke gelirinin artması sonucu hanehalklarının talebinin yükselmesi ve dolayısıyla imalat sanayi dışında ticaret yapılan alanların gelişmesinin dolaylı olarak imalat sanayi üretimini artırması gibi nedenlerle açıklanabilir. Bununla beraber, ihracat yapılan sektörlerin dış pazarlarda yakaladığı başarı ülkenin dış ticaret açığının kapanma seviyesi ile paralellik göstermektedir (Saygılı vd., 2010).

İthalatın etkisinin negatif olması ise ülkeden döviz çıkışının olması nedeniyle yatırımların düşmesi ve Türkiye’de üretilebilecek ürünlerin yurt dışından sağlanmasının ülke içi üretimi düşürebilmesi ile açıklanabilir. Ayrıca Türkiye’deki birçok sektörün ara mal ve yatırım malı olarak ithal girdiler kullanması da dış ticaret açığının

artmasına neden olmaktadır. Bu da bütün ekonomiyi olduğu gibi imalat sanayiini de etkilemektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren dış ticaret hadleri gerilemiş, ana ihracat kalemi olan nihai malların fiyatı, temel ithalat kalemi olan ara mallarının fiyatına göre önemli düşüş göstermiştir. Sonuçta, bir yandan üretimde kullanılan ithal girdi miktarının artması, diğer yandan dış ticaret hadlerinde görülen düşüş nedeniyle dış ticaret açığı sürdürülebilir büyüme önünde bir engel teşkil etmeye başlamıştır (Saygılı vd., 2010).

SONUÇ

İmalat sanayi yüksek katma değere sahip olması, üretimde kullanılan girdilere ait verimliliğinin yüksek olması, yeni teknolojilerin geliştirilmesinde etkin rol oynaması, verimlilik ve üretkenliğin yüksek olması gibi nedenlerle ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyici bir yapıya sahiptir. Ayrıca üretilen ürünlerin ihracatının yapılması ülkeye döviz kazancı sağlamakta ve cari açığı önleme konusunda yardımcı olmaktadır (Polat, 2011). Bu nedenle, mevcut çalışmada imalat sanayii incelenmiş ve imalat sanayiine etki eden faktörler araştırılmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede imalat sanayinin sürdürülebilir büyümesi büyük önem taşımaktadır. Ancak bu yapılırken özellikle sektörde sermaye yoğunluğunun artırılması ve bu sermayenin verimliliği artırıcı şekilde düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır. Yapılan analiz özellikle sektörün sermaye yoğun ve emek verimliliğinin yüksek olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber verimin artırılması özellikle beşerî sermayenin yüksekliğine bağlıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin imalat sanayini geliştirmek üzere çeşitli adımlar atması, bunu yaparken bir yandan beşerî sermayeyi geliştirmek için sanayiye yönelik eğitimlerin verilmesi ve iş başında öğrenme süreçlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Mevcut çalışma kapsamında beşerî sermayenin önemi ortaya konulmakla beraber, beşerî sermayenin büyümenin itici güçlerinden biri olması bu alana yönelik politikaların yapılmasını elzem hale getirmektedir. Eğitim sisteminin çeşitli iş kollarına kalifiye eleman yetiştirecek şekilde düzenlenmesi, bu amaçla eğitilen öğrencilerin sürekli staj görerek iş yetkinliklerinin artırılması ve mezuniyet durumunda bu kişilerin istihdam edilmesi beşerî sermayeyi artıracaktır.

Ayrıca analiz kapsamında ele alınan dönemin ilk yarısı Türkiye'nin görece olarak yabancı sermayenin bol olduğu ve düşük kurla beraber girdi maliyetlerinin de az olduğu bir döneme denk gelmektedir. İkinci yarısında ise, 2008 Küresel Krizi ile beraber hızlı sermaye çıkışları olmuş ve dolar görece olarak yükselmiştir. Bu sermaye kayıpları ile beraber imalat sanayiinin de sermaye yoğun hale gelmesi zorlaşmıştır. Ancak sermayenin imalat sanayii için önemi göz önüne alındığında bu sektöre devlet tarafından teknolojik destek verilmesi, sermaye verimliliğinin artırılması yönünde inisiyatiflerin alınması ve sermaye sahiplerinin bu alana yönlendirilmesi önem arz etmektedir.

Küresel ekonomiye entegre olmak Türkiye'nin gelişmekte olan ülke statüsünden gelişmiş ülke statüsüne geçmesi için oldukça önemlidir. Ancak bu yapılırken belli koşulların dikkate alınması gerekmektedir. Analiz kapsamında imalat sanayi ihracatının sektör üzerinde pozitif etkiye sahipken ithalatın negatif etkilediği görülmektedir. Bu durum Türkiye'de ithal ikameci politikaların önemini bir kere daha ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda ara mal ve yatırım mallarının ithalatının azaltılarak özellikle gelişmeye açık sektörlerde ithal ikameci politikaların uygulanması önem arz etmektedir. Özellikle imalat sanayi ihracatının teşvik edilmesi, buna yönelik çeşitli uluslararası anlaşmaların yürürlüğe konulması, ihracat firmalarına konu ile ilgili uzmanlık kazandırılması gerekmektedir. Küresel ekonomiye entegre olmak ülkeler için çeşitli pozitif etkilere sahip olsa da çeşitli dezavantajlı durumları da vardır. Öncelikle devletler üretimi kendi ülkelerine çekmek için çeşitli vergi avantajları gibi inisiyatifler almak zorundadır. Ayrıca yüksek derecede entegrasyon çeşitli kırılganlıklar da doğurmaktadır. Dış pazarda yaşanacak bir şok kolaylıkla iç pazara da yansımaktadır. Buna ek olarak, ülkede faaliyet gösteren çok uluslu bir şirketin ülkeden çıkıp yatırımlarını yeni bir ülkeye yönlendirmesi durumunda o ülkenin yapabilecek çok fazla şeyi yoktur (Landesmann ve Stöllinger, 2019). Türk firmalarının bu tip dezavantajlara karşı dikkatli olması gerekmektedir. İhracatın belirlediği imalat sanayiindeki büyüme hızı ne kadar yüksek olursa, ekonomik verimliliğin düşük olduğu sektörlerden sanayi sektörüne işgücü aktarımı o kadar hızlı olacak ve bu da daha hızlı bir verimlilik artışına yol açacaktır (Kılavuz ve Topçu, 2012). Bu da daha önce analizle ortaya konulan verimlilik probleminin çözümünde etkin rol oynayacaktır.

Bu çalışma kapsamında her ne kadar imalat sanayi alt sektörleri incelense de veri setinin zaman açısından kısa olması nedeniyle birim bazlı sonuçlar elde edilememiştir. Devam eden çalışmalarda birim bazlı incelemelerin yapılarak her bir sektöre uygun politika önerilerinin verilmesi planlanmaktadır. Bununla beraber, son dönem verileri için bu analizin tekrarlanması esneklik değerlerinin yeniden değerlendirilmesi açısından da önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ş. ve Çatalbaş, G. K. (2010). "Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: Parametrik Olmayan Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25/2, 1-22.
- Akal, M. (2008). "Üretim Malları İthalatı Fiyat ve Gelir Esneklikleri Tahmini: Türkiye Örneği", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/15, 1-16.
- Akan, Y. (2001). "Türk İmalat Sanayiinde Faktör İkamesi, Teknolojik Gelişme Ve Ölçeğe Göre Getiri: Yeni CES Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16/3-4, 75-85.
- Aiyar, S. ve Dalgaard, C. J. (2009). "Accounting for productivity: is it ok to assume that the world is Cobb–Douglas?", *Journal of Macroeconomics*, 31/2, 290-303.
- Aslan, A., Menegaki, A. N., ve Tugcu, C. T. (2016). "Health and Economic Growth in High-Income Countries Revisited: Evidence From An Augmented Production Function For the Period 1980–2009", *Quality & Quantity*, 50/2, 937-953.
- Avcı, T. ve Çağlar, A. (2016). "Stokastik Sınır Analizi: İstanbul Sanayi Odası'na Kayıtlı Firmalara Yönelik Bir Uygulama", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 17-57.
- Azolibe, C. B. (2021). "Does Foreign Direct Investment Influence Manufacturing Sector Growth in Middle East and North African Region?", *International Trade, Politics and Development*, 5/1, 71-85.
- Barro, R. J. (2001). "Human capital and growth", *The American Economic Review*, 91/2, 12-17.
- Brock, G. ve German-Soto, V. (2013). "Regional Industrial Growth in Mexico: Do Human Capital and Infrastructure Matter?", *Journal of Policy Modeling*, 35/2, 228-242.
- Bulut, M. (2003). "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilig*, 26, 77-101.
- Cobb, C. W. ve Douglas, P. H. (1928). "A Theory of Production", *The American Economic Review*, 18/1, 139-165.
- Dalgıç, A. (2015). "Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Sanayileşmenin Geleceği" *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 603, 95-102.
- De Souza, J. P. A. ve Gómez-Ramírez, L. (2018). "The Paradox of Mexico's Export Boom Without Growth: A Demand-Side Explanation", *Structural Change and Economic Dynamics*, 47, 96-113.
- Düzkaaya, H. (2017). "Türkiye'de Sanayileşme ve İktisadi Gelişme (1946-2010)", *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (Eds. E. Yazıcı), Akçağ Kitabevi.
- Facevicova, K., ve Kynclova, P. (2020). *How Industrial Development Matters to The Well-Being of The Population: Some Statistical Evidence*, Vienna: UNIDO.
- Gajdzik, B. (2020). "Conditions of Steel Industry in Poland After Restructuring—the Analysis by Using CD Model", *Multidisciplinary Aspects of Production Engineering*, 3/1, 28-40.
- Galor, O. (2011). *Unified Growth Theory*, Princeton University Press, Princeton, NJ
- Gezici, F., Walsh, B. Y. ve Kacar, S. M. (2017). "Regional and Structural Analysis of The Manufacturing Industry in Turkey", *The Annals of Regional Science*, 59/1, 209-230.
- Güneş, Ş. (2007). "İmalat Sektöründe Verimlilik ve Reel Ücret İlişkisi: Bir Koentegrasyon Analizi", *Yönetim ve Ekonomi*, 14/2, 275-287.
- Hossain, Z., Bhatti, M. I. ve Ali, M. Z. (2004). "An Econometric Analysis of Some Major Manufacturing Industries", *Managerial Auditing Journal*, 19/6, 790-795.
- Hsu, B. X. ve Chen, Y. M. (2019). "Industrial Policy, Social Capital, Human Capital, and Firm-Level Competitive Advantage", *International Entrepreneurship and Management Journal*, 15/3, 883-903.
- Işık, N. ve Acar, M. (2006). "İmalat Sanayi ve Tekstil Sektörü için Cobb-Douglas CES ve Translog Üretim Fonksiyonlarının Tahmini" *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6/11, 91-109.
- Kahraman, S. ve Şişmanoğlu, G. (2019). "Atatürk Dönemi İktisadi Devletçi Sanayileşme Politikaları", *Iğdir University Journal of Social Sciences*, 17, 627-656.
- Kaldor, N. (1968). "Productivity and Growth in Manufacturing Industry: A Reply", *Economica, New Series*, 35/140, 385-391.
- Kartal, Z., Zhumasheva, A. ve Acaroglu, H. (2017). "The Effect of Human Capital on Economic Growth: A Time Series Analysis for Turkey", *Regional Studies on Economic Growth, Financial Economics and Management*, (Eds. M.H. Bilgin ve H. Danis), Springer, Cham.

- Kılavuz, E. ve Topcu, B. A. (2012). "Export and Economic Growth in The Case of The Manufacturing Industry: Panel Data Analysis Of Developing Countries", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2/2, 201-215.
- Köymen, S. ve Sayek, S. (2009), The Role of Human Capital in Productivity Spillovers From FDI: An Empirical Analysis on Turkish Manufacturing Firms, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi.
- Kurt, D. B. ve Çoban, O. (2021). "Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki İmalat Sanayi Endüstri İçi Ticaretin Belirleyicileri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10/4, 3369-3397.
- Landesmann, M. A. ve Stöllinger, R. (2019). "Structural Change, Trade and Global Production Networks: an 'Appropriate Industrial Policy' for Peripheral and Catching-Up Economies", *Structural Change and Economic Dynamics*, 48, 7-23.
- Lin, F. (2020). "Based on Global Value Chain to Analyze the Sino-US Trade Imbalance in Manufacturing Industry", *2020 6th International Conference on Information Management (ICIM)*, 61-66.
- Loayza, N. ve Ranciere, R. (2004), "Financial Development, Financial Fragility, and Growth", IMF Working Paper, WP/05/170.
- Mahaboob, B., Ajmath, K. A., Venkateswarlu, B., Narayana, C. ve Praveen, J. P. (2019). "On Cobb-Douglas Production Function Model", *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2177, No. 1, p. 020040). AIP Publishing LLC.
- Meschi, E. F., Taymaz, E. ve Vivarelli, M. (2008). "Trade Openness and The Demand for Skills: Evidence From Turkish Microdata", IZA DP No. 3887.
- Ndikumana, L. (2000). "Financial Determinants of Domestic Investment in Sub-Saharan Africa: Evidence from Panel Data", *World Development*, 28/2, 381-400.
- Nişancı, M., Doker, A. C., Türkmen, A. ve Emsen, Ö. S. (2016). "Emek verimliliğini belirleyen demografik unsurlar: Seçilmiş ülkeler üzerine analizler (1960-2010)", *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 412-420).
- Olczyk, M. ve Kordalska, A. (2016). "International Competitiveness of Czech Manufacturing-A Sectoral Approach with Error Correction Model", *Prague Economic Papers*, 2017/2, 213-226.
- Önder, A. Ö., Deliktaş, E. R. ve Lenger, A. (2003). "Efficiency in the Manufacturing Industry of Selected Provinces in Turkey: A Stochastic Frontier Analysis", *Emerging Markets Finance and Trade*, 39/2, 98-113.
- Özcan, A. ve Batmaz, N. (2007). "Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Değişme Yönünün Belirlenmesi", *Journal of Social Sciences*, 4/1, 32-48.
- Peretto, P. F. ve Seater, J. J. (2013). "Factor-Eliminating Technical Change", *Journal of Monetary Economics*, 60/4, 459-473.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16/3, 289-326.
- Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics No. 0435.
- Petek, A., Altun, C. ve Petek, F. F. (2020). "Türkiye'de Reel Efektif Döviz Kuru ve İmalat Sanayi Üretimine Karşılaştırmalı Analizi (2008-2020 Dönemi)", *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/1, 39-48.
- Polat, H. (2011). "Türkiye Ekonomisinde İmalat Sanayi", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/1, 24-39.
- Rjiesh, R. (2018). "Trade Liberalisation, Technology Import and Industrial Productivity: Evidence from Indian Manufacturing Firms", Institute for Studies in Industrial Development Working Paper 203.
- Sade, A. T., Esther, A. B., Oladipo, A. D. and Adedokun, D. (2021). "Trade Openness and Manufacturing Sector Performance in Some Selected West African Countries: A Panel Study Approach", *Acta Universitatis Danubius Oeconomica*, 17/3, 286-300.
- Sağlam, Y. ve Egeci, H. A. (2013). "İmalat Sanayinin Gelişimi ve Dışa Açıklık Üzerine Bir Uygulama: 1996-2011 Türkiye Örneği", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 50/583, 27-41.
- Saygılı, S., Cihan, C., Yalcin, C. ve Hamsici, T. (2010). "Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği No: 10/02
- Saygılı, Ş., Cihan, C. ve Yavan, Z. A. (2005). "Human Capital and Productivity Growth: A Comparative Analysis of Turkey", *METU Studies in Development*, 32/December, 489-516.
- Songur, M. (2017). "Türkiye'de Beşerî Sermaye Ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı", Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, 7/2, 201-224.

- Songur, M. (2019). "Türkiye'de Emek, Sermaye Ve Enerji Arasındaki İkame Esnekliği: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 54, 114-137.
- Su, D. ve Yao, Y. (2016). "Manufacturing as The Key Engine of Economic Growth for Middle-Income Economies", *Journal of the Asia Pacific Economy*, 22/1, 47-70.
- Şahin, H. ve Kızırmak, A. B. (2004). "Form of the Production Function in Turkish Manufacturing Industries", *Ekonomický Časopis*, 5, 635-643.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2005). "Türkiye'de Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Verimliliği: Sınır Testi ile Ekonometrik Bir Yaklaşım, 1963–2002", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20/1, 87-102.
- Tahir, M., Estrada, M. R., Khan, I. ve Afridi, M. A. (2016). "The Role of Trade Openness for Industrial Sector Development: Panel Data Evidence From SAARC Region", *Journal of Asia Business Studies*, 10/1, 93-103.
- Takım, A. (2011). "Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları", *Maliye Dergisi*, 160, 154-176.
- Tonus, Ö. (2007). "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/April, 193-214.
- Tripathi, M. ve Inani, S. K. (2020). "Does Information and Communications Technology Affect Economic Growth? Empirical Evidence from SAARC Countries", *Information Technology for Development*, 1-15.
- Ughulu, S.E. (2021). "Industrial Output and Economic Growth in Emerging Economies: Evidence from Nigeria", *Applied Finance and Accounting*, 7/1, 32-43.
- WIOD (2016). Socio Economic Accounts Release 2016. (20.08.2020) <http://www.wiod.org/database/seas16>
- World Economic Forum (2013). The Human Capital Report. (16.03.2020) https://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf
- Yang, W. ve Zhao, J. (2020). "Study on China's Economic Development from The Perspective of Strong Sustainability", *The Singapore Economic Review*, 65/01, 161-192.
- Yıldırım, S. (2006). "Türkiye'de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1.
- Zhou, Y. (2018). "Human Capital, Institutional Quality and Industrial Upgrading: Global Insights From Industrial Data", *Economic Change and Restructuring*, 51/1, 1-27.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2022 ✓Accepted/Kabul:10.10.2022

DOI:10.30794/pausbed.1117138

Research Article/Araştırma Makalesi

Şanlı, S. (2023). "Sampling Methods and Appropriate Sample Size Determination:A Concise Overview", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 357-375.

SAMPLING METHODS AND APPROPRIATE SAMPLE SIZE DETERMINATION: A CONCISE OVERVIEW

Sera ŞANLI*

Abstract

Sample size determination has been a controversial issue for many applied researches, such that incorrect determination of how large a sample should be may lead to erroneous inferences in the study. For this reason, in this paper it has been aimed to highlight the general criteria and formulations for detecting the required minimum sample size especially in probability sampling methods -which can be summarized as simple random sampling, systematic sampling, stratified sampling and cluster sampling- and various research designs. Besides, the place of statistical power and effect size on sample size determination and the sample size computations for regression analysis based on the study by Cohen (1988) have also been mentioned.

Keywords: *Sample size, Statistical power, Probabilistic sampling, Simple random sampling, Stratified sampling, Cluster sampling.*

ÖRNEKLEME YÖNTEMLERİ VE UYGUN ÖRNEKLEM BÜYÜKLÜĞÜNÜN BELİRLENMESİ: ÖZLÜ BİR BAKIŞ

Öz

Örneklem büyüklüğünün belirlenmesi çoğu uygulamalı araştırma için tartışmalı bir konu olmuştur, öyle ki bir örneklemin ne kadar büyük olması gerektiğinin yanlış belirlenmesi çalışmada hatalı çıkarımlara yol açabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada özellikle basit tesadüfi örnekleme, sistematik örnekleme, tabakalı örnekleme ve küme örnekleme olarak özetlenebilecek olasılıklı örnekleme yöntemlerinde ve çeşitli araştırma tasarımlarında gerekli minimum örneklem büyüklüğünün saptanmasına yönelik ölçütlerin ve formülasyonların öne çıkarılması amaçlanmıştır. Ayrıca istatistiksel güç ve etki büyüklüğünün örneklem büyüklüğünün belirlenmesindeki yerine ve Cohen'in (1988) çalışmasına dayanarak regresyon analizi için örneklem büyüklüğü hesaplamalarına da değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Örneklem büyüklüğü, İstatistiksel güç, Olasılıklı örnekleme, Basit tesadüfi örnekleme, Tabakalı örnekleme, Küme örnekleme.*

*Res. Assist. Dr., Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, ADANA.
e-mail: sanlis@cu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-4827-1032>)

1. INTRODUCTION

Sampling is known as the process of drawing a sample from a population of interest. Undoubtedly, conducting this process is a hard task bringing some technical issues with it. Especially for quantitative researches, since it is the primary desirable aim for statisticians and practitioners to work with the samples which reflect a fair and perfect match of the overall population under the investigation and thus to feel themselves confident in making sound inferences, it would be useless to use the samples in case they do not satisfy the representative feature for the entire reference population. More precisely, one should understand from the *representative* term that distinctive traits of any sample such as age or gender are marked by resemblance in many respects as possible to the distinctive traits of a population (Paternoster and Bachman, 2017). An accurate representation of population implied by the representativeness notion is a *generalizability* affair -that is regarded as a fundamental standard in order to assess the research quality and associated with external validity which accounts for the scope of whether inferences drawn from a sample in interest are feasible for a larger population (Chasalow and Levy, 2021: 80; Findley et al., 2021: 366; Polit and Beck, 2010: 1452). Generalizability of the sample findings to the target population is influenced due to some margin of sampling error which shows the divergence between the sample statistic and the population parameter and occurs when the relevant sample may not depict an accurate behavior of the wider population from which the sample is drawn (Altman and Bland, 2014). Thus, it would be reasonable to say that the usage of an imperfect method concerning sample choice leads to sampling bias which also contributes to the sampling error that will continue to exist although the sample size is large. Even there is no sampling bias, sampling errors are likely to occur due to the chance factor. Most prevalently, the standard error of a sample statistic is mentioned as a measure of sampling error. Correspondingly, the sampling error will depend on the sample size and be minimized by using an appropriate sampling method. The larger the size of the sample, the smaller the sampling error, and sampling error may pose serious problems in inferences made especially for small sample sizes. In this respect, the correct determination of the sample size is of great importance in order to evaluate the sampling error accurately. Even though the sampling error is known to have an inverse relationship with the square root of the sample size in general, this is not the case for non-sampling errors such that these types of errors are inclined to be related in the same direction as the sample size (Medhi, 1992: 372-373).

Considering the importance of the sample size, in this study it has been aimed to present a comprehensive review for sample size calculations by presenting some formulas for different research and sampling designs as a guide for researchers. Two basic sampling designs often adopted by the researchers could be mentioned as probability and non-probability samplings. This classification also reflects the random or non-random withdrawal of the sample units to some extent and will be mentioned in Section 2. The rest of this paper has been organized as follows: Section 3 presents the formulations for sample size determination, Section 4 refers to some further considerations, finally the last section states a brief evaluation of the study.

2. AN OVERVIEW OF SAMPLING METHODS

2.1. Probability Sampling Techniques

Probability sampling methods are used to formulate samples that guarantee the *representativeness* -one of the crucial criteria to assess the sample quality- of the population to a precise manner (Farmer and Farmer, 2020) and the randomization principle constructs the dominant part of these techniques. Each unit/element in the population has certain probabilities of being incorporated into the sample. Most common sampling methods can be summarized as *simple random sampling*, *stratified random sampling*, *cluster sampling* and *systematic sampling*. The choice of the suitable sampling type is detected according to the structure of the target population such that when worked with the homogeneous populations, the usage of simple random sampling is ideal; while the choice of stratified sampling -which displays the representativeness characteristic more compared with the simple random sampling for a given sample size (thus, can provide a greater accuracy)- would be appropriate in the contrary (heterogeneous) case (Verma, 2019: 312).

Simple Random Sampling: In this sampling method, the probability that each member in the population is assigned for being included in the sample is known and equal for all units. When the sampling frame includes 1000 members and the sample to be drawn consists of 100 members, the probability of each member being included in the sample will be equal and 1/10 (Greenstein and Davis, 2013: 51). Random selection can be performed in three ways, namely lottery, random numbers table or software for random number generation. For instance, Microsoft Excel could produce the random numbers through the function given as RANDBETWEEN

(Farmer and Farmer, 2020). Unfortunately, for most real-world applications, creating such a random sample is almost not likely, and that is why pseudorandom numbers are resorted. On the other hand, there is a limitation coming with this type of sample that it requires to make a complete list of all elements in the population under investigation, because of this the method would not be an appropriate one for infinite populations. Besides, when the members of interest are people (often so in the social sciences), there is no way to compel everyone for taking part in the study because of possible refusals. Therefore, simple random samples are of an uncommon usage when considering other easy-to-apply sampling techniques (Hedrih and Hedrih, 2022: 37).

Stratified Random Sampling: In this sampling method, population is partitioned into two or more non-overlapping subgroups (i.e., strata) that seem relevant (homogeneous) and are based on some shared attributes like gender and then a simple random sample is drawn from each stratum. This method is advantageous in terms of being cost-efficient. However, the hardship of stratifying each element of the population lies among its advantages (Greenstein and Davis, 2013: 51-52). Additionally, the investigator should make a decision about whether the size for the sample concerning each subgroup will be proportional or disproportional in its representation to the population. If the answer is proportional, then a proportional stratified sampling technique will be implemented. One advantage of it is that sampling errors can be reduced in the case of large variability between subgroups (Farmer and Farmer, 2020). The main consideration for stratified sampling is that having a population with different characteristics (different subgroups) pretty much will ensure that these subgroups are sufficiently represented in the sample (Hedrih and Hedrih, 2022: 38). However, the necessity for having a complete knowledge on sampling frame forms a disadvantage for the method (Verma, 2019: 307).

Cluster Sampling: Cluster sampling (also called as area sampling) is the process of selecting a cluster of participants from the population and every element of a population should be included in only one cluster. These clusters can be exemplified as cities, school districts, classes, area codes or shopping malls etc. Cluster sampling method can be conducted as one stage and two stage (or multistage sampling). In the one-stage cluster sampling, the sample is obtained through the choice of the cluster. In two-stage cluster sampling, at the first stage clusters are selected and then sample is constructed from each pre-selected clusters (i.e., units that contain elements) by using random sampling. Apart from this, the concepts of stratified and cluster samplings are often confused. The difference between cluster sampling and stratified sampling is that in stratified sampling samples are constructed from the elements belonging to each stratum while the elements are drawn only from the sampled clusters in cluster sampling. One crucial requirement for this type of sampling is that clusters must be homogenous between each other and the content of them must be heterogenous. Among the major advantages, it lies to draw probability samples even in cases in which the researcher does not have the knowledge about the complete list of the target population. Cluster sampling is also more preferable when the researcher wants to examine cluster-level characteristics, not the individual-level; and it offers a cost-efficiency relative to the stratified random sampling. On the other hand, this method is disadvantageous in terms of that it may not be able to maximize the representativeness of the population in the constructed sample as much as the random sampling method, given the equal size of the sample. Also in parallel with this inference, it produces a lower precision degree in estimations when compared with the simple random and stratified samplings and tends to have larger sampling errors than stratified random samples. This negativity can be compensated by an increase in the sample size which in turn may lead to higher costs (Farmer and Farmer, 2020; Greenstein and Davis, 2013: 52-53; Hedrih and Hedrih, 2022: 41; Verma, 2019: 308-309).

Systematic Sampling: In this type of sampling, first a complete list of population members being in an arranged sequence is formed and by using the systematic sampling method, it is aimed to create a sample of n units from the population. Assuming the population size as N and using the number to be obtained when N is divided by n (let it be denoted as k), primarily a random number is chosen out of these first k units. Then, every k th unit is selected from the list until the list is exhausted and the sampling of n units is completed. For instance, consider that a sample of 25 is planned to be constructed from the list of 1000 students. Thus, k would be equal to 40. First, a student is drawn from 40 students (or choose a random number between 1 and 40), let it be the 15th one. Subsequent to incorporating this 15th student into the sample, and then every 40th student is chosen from the list. So, the sample will include every 40th student from the population in that manner until it is completed to the 25 students: 15th, 55th, 95th, 135th etc. In concise, in the systematic sampling, a random selection is realized among the first k numbers at first, and then the sampling process is started. Systematic sampling also displays the characteristics of simple random and stratified samplings depending on the randomness of the first selection and on the view of as if the entire population is partitioned into k strata. Since

only the first unit is obtained at random, a systematic bias may occur in the sample. On the other hand, the usage of this method is an advantage when the study is subject to budgetary constraints (Hedrih and Hedrih, 2022: 42; Verma, 2019: 307-308).

2.2. Non-probability Sampling Techniques

In non-probability sampling techniques, contrary to the probability sampling techniques each member in the population does not have equal chance for the inclusion in the sample (Verma, 2019: 310); thus the likelihood of the inclusion is not known. These sampling techniques do not exert any control for possible investigator bias in the choice of members for inclusion in the sample and are preferable in case it is not feasible to use the probability sampling (e.g., it is not desirable to apply probability sampling for extremely small sample sizes). Generally, the usage of four types of nonprobability sampling procedures is prevalent: convenience sampling, quota sampling, purposive sampling and snowball sampling (Greenstein and Davis, 2013: 53). These sampling methods are subject to subjective judgements, theoretical knowledge and experiences of the researcher in general for choosing the sample (or its certain traits). Samples generated from these techniques do not often reflect the true picture of the population -so, as being not truly representative, the principle of generalization to the population does not operate (Verma, 2019: 310).

3. SAMPLE SIZE DETERMINATION

Determination of optimal sample size is a controversial issue for many research areas. As a matter of fact, the wrong selection of the sample size poses a danger in that it may lead to erroneous inferences intended for the research. It is likely to avert from an intrinsic part of the measurement process, namely random error, and improve the precision by expanding the sample size. As expressed by Cook and Campbell (1979), sample size is also one of the basic concerns which has an influence on the statistical conclusion validity apart from research design, the level of the significance, the variance of the population, effect size (ES), the type of the hypothesis and the method of the statistical test (Dattalo, 2008: 12).

In the general sense, there are some fundamental components that have to be certainly known about sample size calculations. Power analysis is one of those key components of study designs in detecting the adequate sample size, and Rothman (1986) defines the statistical “power” term as “the probability of detecting (as ‘statistically significant’) a postulated level of effect” (Loue, 2002: 43). Power, the probability of correctly rejecting the null hypothesis (true-positive rate), is computed as $1 - \beta$ where β represents the chance of committing a Type II error (i.e., false negative). It tends to increase with the size of the sample in the general sense, and is contingent on the chosen sampling design and the way the elements are assigned (Hirji, 2006: 197). To have a better understanding about Type II error, one should also consider Type I error in the hypothesis testing framework. A Type I error rate (indicated by α) shows the significance level that is set by the researcher and represents the possibility of falsely rejecting the valid null hypothesis given that it is actually true (false-positive outcome) in the entire population. α and β parameter values that have a common usage are given respectively as $\alpha = 0.05$ and 0.01 (i.e., 5% and 1% significance levels respectively) and $\beta = 0.20$ indicate 0.10 (being equivalent to 80% and 90% power, respectively - i.e., the probability that the test will have meaningful results). Thus, it would be reasonable to say that the tests under the given research study should have a high statistical power for acquiring desirable well-grounded findings. Undoubtedly, there will be situations where those arbitrary limits for Type I and Type II parameters might take distinct values according to the scope of the study. The justification for these choices of error rates is stated as because they are traditionally used in this way, rather than being grounded upon a scientific validity in essence. Since the required sample size is easily affected by the selection of those parameters, it is of great importance to take the trade-off between two types of errors into account, such that a decrease in the rate of Type I error tends to increase the rate of Type II error, and vice versa. So the researcher should counterbalance between two types of errors depending on this inverse proportionality.

Some softwares being feasible for sample size calculations and/or statistical power analyses could be referred to as *G*Power* (popular among the frequently used softwares and freely available), *PS* (freely available), *PASS*, *Piface* (freely available), *nQuery*, *R packages* (*pwr*, *TrialSize*, *PowerUpR*, *powerSurvEpi* -all freely available), *SAS* (PROC POWER), *SPSS* (SamplePower), *STATA* (power), *Microsoft Excel* (PowerUp); as for the websites, some of them are *Power and Sample Size* (<http://powerandsamplesize.com/Calculators/>), *Sample Size Calculators* (<http://www.sample-size.net/>), *Genetic Power Calculator* (<http://zzz.bwh.harvard.edu/gpc/>) (Hickey et al., 2018; Serdar et al., 2021).

Another input for the sample size determination is the confidence level. How large the sample size should be is among the central questions that survey studies also focus on. Generally speaking, the researcher mostly tends to determine the desirable level of confidence as 95% while selecting the appropriate sample size. The “confidence level” term could be stated as “the percentage of time when the result is expected to be accurate not due to chance” (Chiu and Tavella, 2008: 111) and calculated as one minus the significance level. To sum up, one would say that the researcher wants to be 95% confident to obtain accurate results of the entire population. If the confidence level is set to 99%, this means the requirement of a larger sample depending on the likelihood that the sample will not reflect the population to a great extent will only be 1% (Johnson, 2002: 113-114).

Sample size also emerges as a function of the population size such that Krejcie and Morgan (1970) presents a short-cut guide for an appropriate sample size choice based on the given population size. Thus, a researcher could utilize from the predefined proposed values without the need for additional calculations considering it as a feasible benchmark for the analyses. Some of the sample size values given by Krejcie and Morgan (1970) have been presented in Table 1.

Besides the statistical power, significance level, confidence level and population size; the other sample size criteria can be considered as the precision level and the degree of variability as well (Miaoulis and Michener, 1976). The choice of the appropriate sample size is also influenced by the sampling design to be applied in the research to a large extent. Taking the size of the samples as equal, a simple random sample will generate a higher level of standard error than a stratified random sample, but a lower value of the standard error for the clustered samples. This association between the standard error of a complex design and that of a simple random sample raises an important concept “*design effect*” which evaluates the impact of the sample design on the accuracy degree of the population estimates (Adams et al., 2007: 91).

Table 1: Appropriate sample size selection based on a given size of the population

N	n	N	n
10	10	600	234
20	19	700	248
30	28	850	265
40	36	1000	278
50	44	1200	291
75	63	1500	306
100	80	2000	322
130	97	3000	341
160	113	4500	354
200	132	6000	361
240	148	8000	367
300	169	10000	370
360	186	20000	377
400	196	40000	380
460	210	50000	381
500	217	75000	382
<p>Note. N and n represent the population size and sample size respectively. Results are given for 95% confidence level. (Source: Krejcie and Morgan, 1970: 608).</p>			

3.1. General Formulas for Sample Size Determination

There are numerous widely accepted formulas to perform sample size calculations that may differ based on the structure and type of the research. For different study designs, we can summarize some of the calculations as follows:

3.1.1. Sample Size Determination on the Basis of Accuracy Factor (For a Single Population Mean Estimation)

Cost and the degree of accuracy are the crucial factors that influence the sample size of the research. If the main target in the study is to obtain accurate estimates, then the sample size calculation should be grounded upon the accuracy factor rather than the cost consideration. Therefore, such studies are usually implemented by the government agencies or private sectors where no concern is about the cost. Consider that the investigator plans to develop $(1 - \alpha)\%$ confidence interval of the population mean on the basis of the normally distributed

sample in which the variance is definite. Taking the estimation range for the population mean as within d scores of the true parameter value (i.e., d indicates the precision range -regarding the closeness to the actual population mean), the confidence interval would be constructed as

$$\left(\bar{x} + Z_{\alpha/2} \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \right) - \left(\bar{x} - Z_{\alpha/2} \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \right) = 2d$$

or

$$2Z_{\alpha/2} \frac{\sigma}{\sqrt{n}} = 2d \Rightarrow n = \frac{Z_{\alpha/2}^2 \sigma^2}{d^2} \quad (1)$$

where n gives us the required sample size for the population mean estimation, σ is the population standard deviation (obtained from the previous published works or pilot studies), σ/\sqrt{n} is the standard error of the mean and $Z_{\alpha/2}$ represents the standardized normal score (1.96 for $\alpha = 5\%$ significance level). In case the result is not an exact number, the optimal sample size is found as the value being rounded to the nearest exact number (Adams et al., 2007: 93; Verma, 2019: 314-315).

3.1.2. Sample Size Determination for Estimating the Population Proportion

The formula for computing the adequate sample size in the estimation of population proportion is given as

$$n = \frac{Z_{\alpha/2}^2 p(1-p)}{r^2} \quad (2)$$

where n is the required sample size, $Z_{\alpha/2}$ represents the standardized normal score (1.96 for $\alpha = 5\%$ showing the significance level), p shows the estimated proportion and r shows the precision range (i.e., maximum estimation error).

For simple random samples, if the researcher realizes that the initial sample size is proportionally very small when compared with the population size, in this case sample size should be adjusted according to a finite population correction for the computation of the sufficient final sample size as $\tilde{n} = Nn / (N + n)$. To adjust the initial sample size for other sampling methods, the size of the sample for simple random sample should be multiplied by the design effect (Adams et al., 2007: 94-95).

3.1.3. Sample Size Determination Regarding the Difference Between Two Population Means and Two Proportions for a Continuous Outcome

Continuous response measures have a prevalent usage in social sciences sphere where the principal variables for measurement such as job productivity, marital satisfaction or reading ability are generally continuous from a conceptual standpoint (Koricheva et al., 2013: 413). Under the assumption that the null hypothesis states the equality of population means $H_0 : \mu_1 = \mu_2$ while the alternative is $H_1 : \mu_1 \neq \mu_2$, where μ_1 is the true mean in the control group and μ_2 is the mean for the experimental group. Utilizing from the 2-tailed independent samples t-test, sample size to estimate the difference between two means pertaining to a continuous response can be computed using the formula given below when the researcher wants to get the same sample sizes (n) for both groups:

$$n = \frac{2\sigma^2(z_{1-\alpha/2} + z_{1-\beta})^2}{(\mu_1 - \mu_2)^2} \quad (3)$$

where σ^2 represents the population variance for the variables under investigation, and $z_{1-\alpha/2}$ & $z_{1-\beta}$ represent the $100(1-\alpha/2)$ and $100(1-\beta)$ percentiles of the standard normal distribution. On the other hand, a simple formula for estimating the difference regarding the two proportions p_1 and p_2 (between group I and group II) based on a normal approximation can be expressed as

$$n = \frac{\left\{ z_{1-\alpha/2} \sqrt{2\bar{p}(1-\bar{p})} + z_{1-\beta} \sqrt{p_1(1-p_1) + p_2(1-p_2)} \right\}^2}{(p_1 - p_2)^2} \quad (4)$$

where \bar{p} is the arithmetic mean of p_1 and p_2 (Fleiss et al., 2004; Hickey et al., 2018: 5).

3.1.4. Sample Size Determination for Correlational Research Designs

According to Fraenkel and Wallen (2009), the minimum acceptable sample size for conducting correlational studies is proposed as should not be less than 30. A correlational design which explores the relationships among two or more variables has a practical usage in many research areas, and among its pros can be counted as not requiring any manipulation of variables and any rigid control over them when compared to the experimental method. It can be also implemented for archival data and enables the investigator to examine the associations among the variables in a single study. However, as a disadvantage, it is not feasible to detect cause-and-effect relationships by using these studies. As a matter of fact, it is notable to recall that correlation does not imply causation (Riggio, 2016: 29-30). Despite the prevalent usage of the correlational studies, not a vast majority of the literature studies allows for the sample size estimations in this research design. Moving from here, Bolarinwa (2020: 73) presents the sample size estimation formulas for correlational studies as

$$1) \quad n = \left\{ \frac{Z_\alpha Z_\beta}{C_r} \right\}^2 + 3 \quad \text{where } C_r = \frac{1}{2} \ln \left\{ \frac{1+r}{1-r} \right\} \quad (\text{One-Sample Case}) \quad (5)$$

$$2) \quad n = \left\{ \frac{Z_\alpha Z_\beta}{C_{r1} - C_{r2}} \right\}^2 + 3 \quad \text{where } C_{r1} = \frac{1}{2} \ln \left\{ \frac{1+r_1}{1-r_1} \right\} \quad \text{and} \quad C_{r2} = \frac{1}{2} \ln \left\{ \frac{1+r_2}{1-r_2} \right\} \quad (\text{Two-Sample Case}) \quad (6)$$

Note: C_r denotes the Fisher's transformation of the correlation coefficient and r denotes the correlation coefficient, Z_α denotes the standard normal deviate for Type I error and Z_β denotes the standard normal deviate for the statistical power (the complement of Type II error rate).

3.1.5. Sample Size Determination in Survey Researches

The main target in survey researches is to gather the data as the representative of the population as a whole. Concerning the sample size calculation *for the proportion* in survey researches, the relevant formula could be represented as follows:

$$n = \frac{(Z_{\alpha/2})^2 P(1-P)D}{M^2} \quad (7)$$

where n is the required sample size, $Z_{\alpha/2}$ denotes the standard normal deviate which is conventional (taken as 1.96 for 5% significance level), P denotes the prevalence (ratio) of the occurrence under investigation, M denotes the precision level (or the acceptable margin of error, conventionally taken as 5% for social sciences) and D denotes the design effect that reflects the performed sampling design. For simple random sampling, its value is considered as 1 and as for the other sampling designs like stratified, systematic or cluster etc., D tends to take higher values (generally 1 to 2). For cluster random sampling, D is considered as 1.5 to 2. The value of D will exceed 10 in the case of purposive or convenience samplings. When systematic, stratified, cluster sampling etc. sampling methods are performed rather than the simple random sampling which is not covered as a candidate sampling method for the real-life documented surveys; the larger the value of design effect, the greater the required sample size to conduct the research (Suresh and Chandrashekar, 2012).

Another formula for calculating the appropriate sample size *for questionnaire (survey)* study can be stated as:

$$n = \frac{\frac{p(1-p)Z^2}{e^2}}{1 + \frac{p(1-p)Z^2}{Ne^2}} \quad \text{or} \quad n = \frac{\ln(1-\text{power})}{\ln(1-p)} \quad (8)$$

where n is the sample size, N is the size of the population, $power$ is the usual statistical power, p is the proportion of population, e is the margin of error (expressed as percentage in the decimal form) and Z is the standardized normal score (Serdar et al., 2021: 6).

3.2. Sample Size Calculations in Sampling Strategies

3.2.1. Probabilistic Sampling Strategies

This section focuses on the sample size calculation strategies for different probabilistic samples based on the valuable work by Favero and Belfiore (2019: 178-185) presenting a detailed study on the sample size determination.

3.2.1.1. Sample Size Determination for a Simple Random Sample

Optimal sample size for a simple random sample can be determined based on the usual formulas given in subsections 3.1.1. and 3.1.2. which cover the calculations for estimating the population mean and proportion respectively. But these formulas are valid for infinite populations. For this reason, some formulas for finite populations will be given in the following:

Mean Estimation of a Finite Population

For the quantitative variables, sample size for estimating the mean for a finite population is computed according to the following formula:

$$n = \frac{N\sigma^2}{(N-1)\frac{d^2}{Z_\alpha^2} + \sigma^2} \quad (9)$$

where N is the population size, σ^2 is the population variance, d is the precision range (estimation error) based on $P(|\bar{X} - \mu| \leq d) = 1 - \alpha$ (μ : population mean, \bar{X} : sample mean) and Z_α is the coordinate of the standard normal distribution at the significance level α .

Proportion Estimation of a Finite Population

If the variable in interest is a binary variable, given that $P(|\hat{p} - p| \leq d) = 1 - \alpha$, the required sample size can be computed as in the following:

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\frac{d^2}{Z_\alpha^2} + p(1-p)} \quad (10)$$

where N is the population size, p is the population proportion including the desired feature, d is the precision range (estimation error) and Z_α is the coordinate of the standard normal distribution at the significance level α . When the estimate of p (\hat{p}) is not available, in order to obtain a conservative sample size that will produce accurate results, \hat{p} is usually taken as 0.50.

3.2.1.2. Sample Size Determination for a Systematic Sample

For systematic samples, the same general formulas mentioned for the simple random samples can be applied to get the required sample size according to the structure of the population (infinite or finite).

3.2.1.3. Sample Size Determination for a Stratified Sample

Definitions of the notations that have been used in the following formulas are given as:

n : required sample size

d : precision range (estimation error) (Note that for the *mean* estimations, d indicates the maximum difference that is acceptable by the investigator between μ and \bar{X} ; for proportion estimations, d indicates the maximum difference that is acceptable by the investigator between proportion of the population and that of the sample)

k : number of strata

$w_i = N_i / N$ (weight or proportion of ith stratum, given that $\sum_{i=1}^k w_i = 1$)

N_i : size of ith stratum ($i = 1, 2, \dots, k$)

N : size of the population ($N_1 + N_2 + \dots + N_k$)

σ_i^2 : variance of the population for stratum i

p_i : proportion of elements showing the desired feature in stratum i

Z_α : coordinate of the standard normal distribution at the significance level α

Sample Size Determination for Estimating the Mean (Infinite Population)

For the quantitative variables, sample size for estimating the mean for an infinite population is computed according to the following formula:

$$n = \frac{\sum_{i=1}^k w_i \sigma_i^2}{d^2 / Z_\alpha^2} \quad (11)$$

Sample Size Determination for Estimating the Mean (Finite Population)

For the quantitative variables, sample size for estimating the mean for a finite population is computed according to the following formula:

$$n = \frac{\sum_{i=1}^k N_i^2 \sigma_i^2 / w_i}{N^2 \frac{d^2}{Z_\alpha^2} + \sum_{i=1}^k N_i \sigma_i^2} \quad (12)$$

Sample Size Determination for Estimating the Proportion (Infinite Population)

For the binary variables, sample size for estimating the proportion for an infinite population is computed according to the following formula:

$$n = \frac{\sum_{i=1}^k w_i p_i (1 - p_i)}{d^2 / Z_\alpha^2} \quad (13)$$

Sample Size Determination for Estimating the Proportion (Finite Population)

For the binary variables, sample size for estimating the proportion for a finite population is computed according to the following formula:

$$n = \frac{\sum_{i=1}^k N_i^2 p_i (1-p_i) / w_i}{N^2 \frac{d^2}{Z_\alpha^2} + \sum_{i=1}^k N_i p_i (1-p_i)} \quad (14)$$

3.2.1.4. Sample Size Determination for a Cluster Sample

In this section, sample size selection for the cluster sampling has been presented for one-stage cluster sample and two-stage cluster sample separately. General notations utilized in the following formulas are given as:

N : size of the population

C : number of clusters into which the population is separated

N_i : size of ith cluster ($i = 1, 2, \dots, C$)

n : required sample size

c : number of drawn clusters ($c < C$)

n_i : size of ith cluster from the sample drawn in the 1st stage ($i = 1, 2, \dots, c$) where $n_i = N_i$

e_i : size of ith cluster from the sample drawn in the 2nd stage ($i = 1, 2, \dots, c$) where $e_i < n_i$

$\bar{N} = N / C$ (average size of the clusters for population)

$\bar{n} = n / c$ (average size of the clusters for sample)

X_{ij} : j^{th} observation value for i^{th} cluster

σ_{wc}^2 : variance of the population in the clusters

σ_{bc}^2 : variance of the population between clusters

σ_i^2 : variance of the population for i^{th} cluster

μ_i : mean of the population for i^{th} cluster

$\sigma_c^2 = \sigma_{wc}^2 + \sigma_{bc}^2$ (total population variance)

d : precision range (estimation error)

p_i : proportion of elements showing the desired feature in cluster i

Z_α : coordinate of the standard normal distribution at the significance level α

Bolfarine and Bussab (2005) have presented the information about how to calculate σ_{wc}^2 and σ_{bc}^2 in their study. Considering the equal-sized clusters, population variances within and between clusters are calculated according to those formulations:

$$\sigma_{wc}^2 = \frac{1}{C} \sum_{i=1}^C \sigma_i^2 \quad (15)$$

and

$$\sigma_{bc}^2 = \frac{1}{C} \sum_{i=1}^C (\mu_i - \mu)^2 \quad (16)$$

Size of a One-Stage Cluster Sample

Sample Size Determination for Estimating the Mean (Infinite Population)

For the quantitative variables, the number of clusters drawn in the 1st stage (*c*) is computed as

$$c = \frac{\sigma_c^2}{d^2 / Z_\alpha^2} \tag{17}$$

For the equal-sized clusters, Bolfarine and Bussab (2005) state that total population variance σ_c^2 is generally not known and should be estimated based on the previous surveys.

Sample Size Determination for Estimating the Mean (Finite Population)

For the quantitative variables, the number of clusters drawn in the 1st stage (*c*) is computed for finite populations as

$$c = \frac{C \sigma_c^2}{C \frac{d^2 \bar{N}^2}{Z_\alpha^2} + \sigma_c^2} \tag{18}$$

Sample Size Determination for Estimating the Proportion (Infinite Population)

For the binary variables, the number of clusters drawn in the 1st stage (*c*) is computed as

$$c = \frac{1/C \sum_{i=1}^c \frac{N_i}{N} p_i (1-p_i)}{d^2 / Z_\alpha^2} \tag{19}$$

Sample Size Determination for Estimating the Proportion (Finite Population)

For the binary variables, the number of clusters drawn in the 1st stage (*c*) is computed as

$$c = \frac{\sum_{i=1}^c \frac{N_i}{N} p_i (1-p_i)}{C \frac{d^2 \bar{N}^2}{Z_\alpha^2} + 1/C \sum_{i=1}^c \frac{N_i}{N} p_i (1-p_i)} \tag{20}$$

Size of a Two-Stage Cluster Sample

Initially, all clusters are regarded as having the equal sizes. For two-stage cluster sample size choice, Bolfarine and Bussab (2005) present a linear cost function which is defined as

$$R = r_1 \cdot n + r_2 \cdot e \tag{21}$$

where

n: sample size in the 1st stage

e: sample size in the 2nd stage

*r*₁: observation cost of one unit from the 1st stage

*r*₂: observation cost of one unit from the 2nd stage

Optimal sample size for the second stage (*e*) is given in a way to minimize the *R* function as follows:

$$e^* = \frac{\sigma_{wc}}{\sigma_{bc}} \sqrt{\frac{r_1}{r_2}} \quad (22)$$

3.2.2. Non-Probabilistic Sampling Strategies

For the non-random sampling designs, the sample size determination is mostly realized under the constraint of a specific budget level; or in the choice of sample size it is utilized from the suitable sizes that are already pre-calculated in the previous published works having the same attributes with the current study (Favero and Belfiore, 2019: 178). As for the ideal size choice, non-probability samples may be more efficient in working with small sample sizes compared to the large samples especially when the focus point is the quality of the gathered information rather than the quantity of it (Moule, 2020).

3.3. Statistical Power and ES in Sample Size Determination

The required sample size (n) can be determined as a function of significance level (α), population ES and statistical power. Likewise, power is a function of sample size. When there is an increase in the desired power level, the sample size n will also increase. On the other hand, declines in ES and α lead to sample size to increase. The degree to which H_0 is false is indexed by the discrepancy between the null and alternative hypotheses which is called population ES. In power analysis, ES also represents an index that indicates a scale-free measure and is continuous, ranging upward from zero; and this index differs for various statistical tests performed by the researcher. The notion of ES is crucial in terms of giving an insight about the practical significance of the research.

Cohen (1988: 20) proposes an ES index d for the t-test of the difference between two independent means as $d = \frac{m_A - m_B}{\sigma}$ for one-tailed case, where m_A and m_B are population means in raw units for Group A and Group B respectively. It is clear that d states the difference expressed in units of the within-population standard deviation (σ) as assumed equal for two populations. For this test, the null hypothesis is $d = 0$ and the small, medium and large ES values (i.e., alternative hypotheses) are represented as $d = 0.20, 0.50$ and 0.80 respectively. When $|m_A - m_B|$ takes place in the nominator, the formula for d becomes valid for two-tailed case.

A preliminary work by Neyman and Pearson (1928) puts forth the notion of statistical power, and additionally Fisher's (1925) approach handles analogous matters in his debates. Undoubtedly, a pioneering work on statistical power analyses in behavioral researches has been manifested by Cohen's (1962) (Dattalo, 2009: 229-230). In the general sense, the desirable power level is considered as 0.80. The interpretation of research findings becomes too tough when the power of study is low, such that statistically non-significant results can be attributed to the low-powered studies or the lack of a true relationship in the population. Cohen (1992) puts forward some statistical tests in computing the sample size needed to attain an ideal power level of 0.80 [thusly, indicating the presence of 80% probability of finding a significant relationship (Suter, 2012: 405)] for the specified significance criterion α and ES [thus, the complement of power -probability of a Type 2 error- is $\beta = 0.20$] as *t-test for the difference between independent means, t-test for the significance of a product-moment correlation coefficient r , test for the difference between independent r values, the sign test, the difference between independent proportions, chi-square tests for goodness of fit and contingency tables, one-way analysis of variance and the significance of a multiple or multiple partial correlation*. Examples of the required sample size under the power level of 0.80 for those eight situations are presented in Cohen (1992). For the power of 0.80 and $\alpha = 0.05$, a medium difference between two independent sample means ($d = 0.50$) is determined through $n = 64$ for each group. On the other hand, for the large ES, in testing the significance of r , the necessary n is 28. For conducting t-test based on $\alpha = 0.05$, the power level of the test becomes 0.80 in the case of $n = 85$ when a researcher assumes a medium size for the population r ($ES = r = 0.30$). If t is detected to be insignificant for the given sample size, it is concluded that two situations can occur: 1) r is below 0.30 or 2) the researcher suffers from the exposure to Type 2 error risk with $\beta = 0.20$ (Cohen, 1992: 156-158).

Power analyses are possible to be conducted both before (a priori) or after gathering the research data (post hoc). A "a priori" analysis mainly aims to estimate the suitable sample size to attain a desired power level. As to "post hoc" power analysis which is performed subsequent to that the study is completed, the target is to determine the power of the study (i.e., the possibilities of having correctly rejected a null hypothesis that is false)

utilizing from the information on the obtained sample size, a certain determination coefficient R^2 (as a measure of ES) and a desired significance criterion α to reject the null hypothesis (Tienken and Mullen, 2016: 88). G*Power facilitates the computations of sample size needed and power analyses for various statistical tests covering t, F, chi-square, Z apart from some exact distributions. A screenshot of G*Power software (version 3.1.9.2) on testing the difference between two independent means is displayed in Figure 1. More information on G*Power can be found in specified sources as Erdfelder et al. (1996), Erdfelder et al. (2005), Faul et al. (2007) and Faul et al. (2009). In their study, Verma and Verma (2020) provide the information on G*Power software (for version 3.1.9.2.) and its applications for sample size computations. Here, the sample size determination for testing the significance of correlation coefficient (r) is covered. Let us assume that a researcher investigates the significance of the relationship (r) between resting respiratory rate and fat%. Considering a power level of 0.9 and the significance criterion $\alpha = 0.05$ for a two-tailed test; what is the required sample size in order to test whether this relationship is significantly different from zero in detecting the determination coefficient as being at least 45%? For this aim, the first step to be carried out in G*Power is to choose “Exact” tests for correlation coefficient, “Correlation: Bivariate normal model” from statistical test drop-down menu and then designate the option “A priori: Compute required sample size – given a, power, and effect size” as the type of power analysis. Subsequently, push the “determine” button to calculate the correlation value. In the opened window, the desired coefficient of determination is typed as 0.45, and correlation value under H_1 appears automatically as 0.6708204. A further step requires to click on “calculate and transfer to main window” for ES computations and transferring the obtained value to the main window of G*Power. After this procedure, “two” is chosen for “Tail(s)” menu in the “input parameters” field; other inputs are entered as $\alpha = 0.05$, power= 0.9, correlation under $H_0=0$ and it is clicked on the “calculate” button. Herewith, total sample size is computed as 19 in the “output parameters” field to reject the null hypothesis by establishing 45% coefficient of determination with an actual power level of 0.9163 in a two-tailed test.

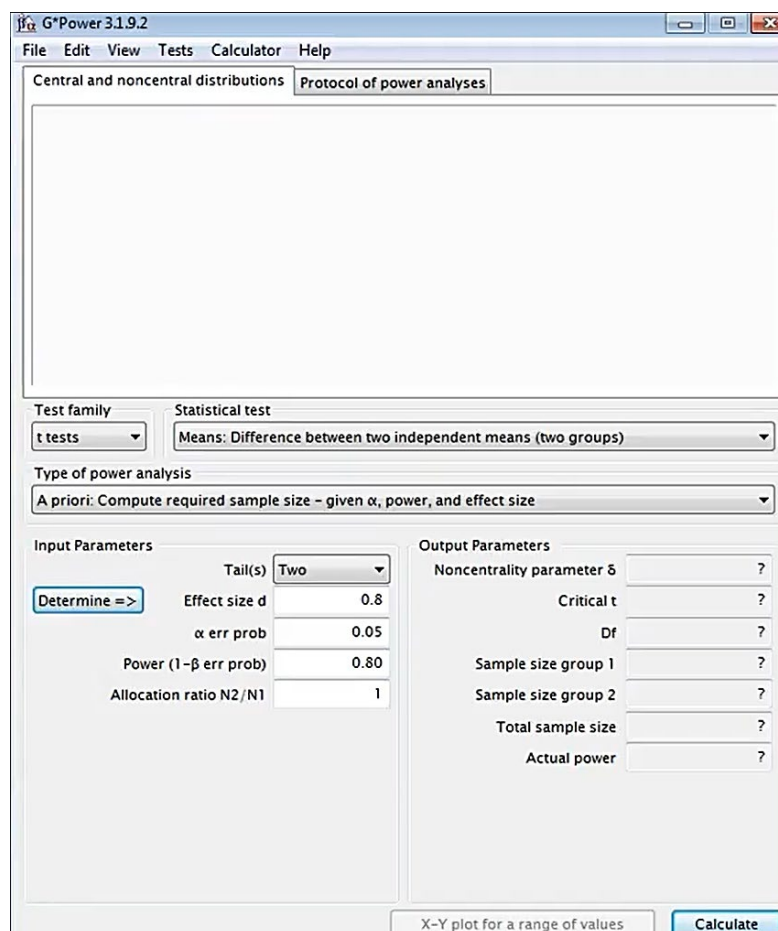

Figure 1: A display of G*Power software for testing the difference between two independent means

Recently, Kang (2021) presents the stages of G*Power computations for sample size & power analyses and five practical examples. According to this, the first step should be to set up the research aim, the null and alternative hypotheses. Secondly, from either the “test family” or “statistical test” drop-down menus, researchers should designate a suitable statistical technique. Thirdly, one of the five types of power analysis should be chosen. Subsequently, to conduct the analysis, required parameters are saved in the sphere of “input parameters”. In case there is a priori information that can be obtained from previous researches for the ES computations, that information is typed in a separate calculation window through clicking on “determine” button. When the researcher deals with the two-sample or independent t-test; the alternative hypothesis states that the difference between the means of two samples differs from zero while the null hypothesis states that this divergence is zero.

Kang (2021) gives an example about comparing the analgesic efficacy of two types of drugs using G*Power software (version 3.1.9.7). To this end, a pain score will be gauged at six hours after the medical operation. Assuming that both groups include the same number of patients, the investigators aim to detect the required sample size as a priori of power analysis to obtain a significant difference under a two-tailed test with $\alpha = 0.05$ and a power level of 0.80. If the information on ES is known, the sample size computations become straightforward. Amongst the common ESs provided by G*Power, that example presents the sample size computation for a medium ES (d) of 0.5 in the "input parameters" area. Subsequent to opening the main window of the software, choose “test > means > two independent groups”, set the “type of power analysis” as “A priori: compute required sample size-given α , power, and effect size”. Besides the information given above, enter the allocation ratio as 1 in the “input parameters” field. Finally, pressing on the "calculate" button generates the same sample size (64) for each group, computing the total sample size as 128 in the “output parameters” field. Contrary to the given situation, in case the ES is not determined, it is possible to assume ES by utilizing from pilot or previous studies. Since no previous study is available for Kang’s (2021) example, the means and standard deviations (SDs) for pain scores of both drugs are postulated as 7 ± 3 and 5 ± 2 , respectively based on a pilot study implemented with 10 patients for both groups. Hereby, input values are 7 for “mean group 1”, 3 for “SD group 1”, 5 for “mean group 2” and 2 for “SD group 2”. To enter these inputs in an ES calculator window, researcher should press on the “determine” button, provide the required information in “ $n_1 = n_2$ ” field and then push the “calculate and transfer to main window” button. At the end of all these steps, ES “ d ” computed value will appear as "0.7844645" on the "input parameters" field. After this computation, the option “two” is chosen from “Tail(s)” tab for two-sided testing and other inputs ($\alpha = 0.05$, power=0.80, allocation ratio=1) are entered in the same field. In conclusion, pushing the “calculate” button will generate the total sample size as 54 (27 for each sample) (Kang, 2021).

The concept of power relies on the average t-value for some certain alternative hypothesis distribution, which is represented here by the letter delta (δ). Assuming equal-sized groups for a two-sample t test and homoscedasticity for both groups, the general formula for δ can be stated as $\delta = \sqrt{\frac{n}{2}} \frac{(\mu_1 - \mu_2)}{\sigma}$ where n denotes the number of subjects in each group, μ_i is the population mean for group i , and the second term $(\mu_1 - \mu_2) / \sigma$ denotes the ES. Re-expressing the formula in that manner $\delta = \sqrt{\frac{n}{2}} d$ where d is substituted for $(\mu_1 - \mu_2) / \sigma$ and rearranging it as $d = \sqrt{\frac{2}{n}} \delta$ will facilitate the computation of smallest ES that yields a desired power level. The value of δ can be determined through the table provided in Cohen (2001) (see Table A.4 in Appendix A, p. 694). For example, for the power level of 0.80 and two-tailed test ($\alpha = 0.05$), the value for δ is found as 2.80. Considering the acceptable power level that depends on researchers’ own judgements and the significance level will yield the δ . Using an estimate of d and δ , the required sample size is computed as $n = 2 \left(\frac{\delta}{d} \right)^2$. If the result is not an exact number, it is rounded off to the nearest exact number. For instance, in case n is computed as 8.82, the inference becomes in the way that to achieve a desirable power, both groups should involve nine subjects. However, in case the sample sizes are not equal for each group, the value of n is

computed through the harmonic mean of n_1 and n_2 in order to study with the most accurate power formulas:

$$n = \frac{2n_1n_2}{n_1 + n_2}$$

where n_1 and n_2 represent the initial number of subjects for Group 1 and Group 2 respectively (Cohen, 2001: 227-229, 232).

3.3.1. Sample Size Computation for Regression Analysis

In a fixed model multiple regression and correlation analysis (MRC) system where Y denotes the dependent variable, given the various research factors in interest, each one of them (A, B etc.) is composed of one or more independent variables. Small, medium and large ESs for F-test (MRC) are $f^2 = 0.02, 0.15$ and 0.35 respectively (f^2 as a standardized ES measure). Consider λ as the noncentrality parameter of the noncentral F distribution. It can be expressed as a straightforward function of the ES index (f^2) and degrees of freedoms (d.f.) as follows:

$$\lambda = f^2(u + v + 1) \tag{23}$$

where u indicates d.f. for numerator (i.e., the number of independent variables) and v is d.f. for denominator (i.e., d.f. of error variance). In fixed model MRC analyses, F-test which involves λ indirectly can be stated in the general sense as:

$$F = \frac{PV_S / u}{PV_E / v} \tag{24}$$

where PV_S represents the proportion of Y (i.e., a quantitative dependent variable) variance accounted for by some source S in the sample and PV_E represents the proportion of error variance. Consider a set B made up of u variables. When the source of Y variance of interest is defined as set B, for example, PV_S and PV_E are defined as in the following:

$$\begin{aligned} PV_S &= R_{Y,B}^2 \\ PV_E &= 1 - R_{Y,B}^2 \end{aligned} \tag{25}$$

PV (proportion of variance) terms can also be considered as the functions of squared multiple correlations (R^2). When the formula (24) is reorganized as follows:

$$F = \frac{PV_S}{PV_E} \times \frac{v}{u} \tag{26}$$

and described in population terms, it is translated into $f^2 = \frac{PV_S}{PV_E} = \frac{R_{Y,B}^2}{1 - R_{Y,B}^2}$, giving a measure of ES. In order to

obtain the required sample size n , modifying Equation (23) as $u + v + 1 = \frac{\lambda}{f^2}$ will generate v as $v = \frac{\lambda}{f^2} - u - 1$

and in the simplest case that only u variables are used to describe the error variance, v would be equal to $v = n - u - 1$ with $n = \frac{\lambda}{f^2} = \frac{\lambda(1 - R_{Y,B}^2)}{R_{Y,B}^2}$. To determine n , we should determine the value of λ which also

depends on the d.f. of the denominator of the F ratio (v). In the study by Cohen (1988), Table 9.4.1. (pp. 448-451) and Table 9.4.2. (pp. 452-455) present the unknown λ values of the F test that are required to determine the sample size n as a function of the given power, u and v values under the significance criteria 0.01 and 0.05 respectively.

Power is also obtained as a function of n . λ and power are also related, and this connection depends on v - which is a function of n being what we are trying to determine. Iteration is a good way to reveal such a connection. To obtain a given power level for the F test, suitable λ values are determined based on the trial values of v , and then n is calculated. If the computed sample size indicates a v value with a large discrepancy

from the trial value, a recalculated v value is exploited. For a specific value of v , interpolation between λ values is linear in the reciprocals of the v 's, and interpolated λ value is given by the following formula

$$\lambda = \lambda_L - \frac{\frac{1}{v_L} - \frac{1}{v}}{\frac{1}{v_L} - \frac{1}{v_U}} (\lambda_L - \lambda_U) \quad (27)$$

where v takes place between lower and upper tabled values (v_L, v_U). λ_L and λ_U are λ 's corresponding to v_L and v_U .

An Example: If an investigator works with 5 independent variables (u) that accounted for 0.10 ($R_{Y.B}^2$) of the criterion variance in the population. Using the $\alpha = 0.05$, what must n be for the power of the test to be 0.80?

Consider the lower and upper tabled v values as $v_L = 60$ and $v_U = 120$. In Table 9.4.2 (Cohen, 1988) if we take the trial value as $v = 120$, based on the information on $u = 5$, $\alpha = 0.05$ and power = 0.80, the value of λ is found as 13.3. Under the given information, n and v are calculated as $n = \frac{13.3(1-0.10)}{0.10} \cong 120$ and $v = 120 - 5 - 1 = 114$. Having the results reviewed, it is apparent that there exists a quite minor disparity between $v = 120$ and the implied value of 114 (i.e., less than 10%). Therefore, this inexact calculated $n = 120$ seems sufficient in the general sense. To reach an exact size of the experiment (n), one would proceed with reiteration by interpolating for λ between $v_L = 60$ and $v_U = 120$. Based on $\lambda_L = 14$ (for $v_L = 60$) and $\lambda_U = 13.3$ (for $v_U = 120$) in Table 9.4.2., the interpolated value of λ for the given v value of 114 will be computed as 13.3 with a round-off to one decimal place:

$$\lambda = 14 - \frac{\frac{1}{60} - \frac{1}{114}}{\frac{1}{60} - \frac{1}{120}} (14 - 13.3) \cong 13.3 \quad (28)$$

Thusly, it is seen that there is no difference between the interpolated λ value for $v = 114$ and the tabled λ value for $v = 120$, and the original value of n calculated as 120 remains valid. The content of Table 9.4.2. uncovers an important point that λ values for a given power level do not differ so much according to v values of 20, 60, 120 and ∞ . It is stated that the value of n in a way to have an adequate accuracy will be obtained as grounded upon the trial value of λ that corresponds to $v = 120$ for most practical studies.

An Example: For a medium ES of $f^2 = 0.15$, $\alpha = 0.01$ and $u = 3$; what is the sufficient value of n to achieve a power level of 0.80?

Table 9.4.1 (Cohen, 1988) presents the λ values corresponding to the lower and upper tabled v values as $\lambda_L = 16.9$ (for $v_L = 60$) and $\lambda_U = 16.1$ (for $v_U = 120$). In that case, using the trial value of lambda that corresponds to $v = 120$, the value of n would be approximately equal to $n = \lambda / f^2 = 16.1 / 0.15 \cong 107$ implying $v = 107 - 3 - 1 = 103$. On the other hand, in order to get a more accurate value for n , the interpolated value of λ for this given value of v is obtained as 16.2 when the result is rounded to one decimal place:

$$\lambda = 16.9 - \frac{\frac{1}{60} - \frac{1}{103}}{\frac{1}{60} - \frac{1}{120}} (16.9 - 16.1) = 16.2. \text{ For this } \lambda \text{ value, } n \text{ would be equal to the value of } 108 \text{ (}$$

$n = \lambda / f^2 = 16.2 / 0.15 = 108$) which shows a very minor difference relative to the previous value of $n (=107)$. In brief, performing another iteration beyond it would be redundant (Cohen, 1988).

4. FURTHER CONSIDERATIONS

In some cases, it may be necessary to adjust the sample size at the onset of the analysis, since for some investigations, comparison groups may not contain an equal number of subjects. In such a situation, sample size can be converted by using the actual ratio between the uneven branches of the study (m) as $\tilde{n} = n(1+m)^2 / 4m$ where \tilde{n} is the adjusted sample size and n is the available size of the sample at the initial calculation. Apart from this, it is quite possible to come across the issues like incomplete responses, consent refusals, withdrawals or dropouts during the research process. While these factors give rise to the changes in the eventual sample size of the study, they will also affect the inferences drawn from the research to an unfavourable manner, especially in long follow-ups like clinical trials and therefore the validity of the research as well. Assuming the required sample size in the final study as denoted by n , n should be adjusted as $\tilde{n} = n / (1 - q)$ depending on the attrition proportion (q) which reflects the knowledge of the likelihood about any type of losses defined above in order to guarantee the final desirable sample size. For instance, if $n = 135$ and maximum 20% of recruited subjects are anticipated to drop out during the research process, the recruitment target sample size \tilde{n} should be approximately as 169 subjects in such a way to ensure 135 subjects to carry through the study till the end (Bolarinwa, 2020: 74; Hazra and Gogtay, 2016).

As in many theoretical sources, up to this section it has been intensely stated that hypothetically large samples produce results that are more precise and more representative of the population. However, of course, a larger sample may not always mean the better sample. Krejcie and Morgan (1970) states that an important contribution about the sample size determination has been addressed by the research division staff of the National Education Association (NEA). The formula published by the NEA Research Bulletin (1960) highlights the importance of small-sample techniques in constructing the contours of doing more in less time in the future as a pioneer work for sample size determination; and this study which aims to acquire a sound representative picture of the opinions of 1.3 million classroom teachers (based on the findings of the period 1958-1959 that at least 26.4% of them are men) and therefore tries to detect the number of men teachers to be incorporated into the sample presents the following formula as the required sample size computations method:

$$n = \frac{\chi^2 N \pi (1 - \pi)}{d^2 (N - 1) + \chi^2 \pi (1 - \pi)} \quad (29)$$

where n = the required sample size, χ^2 = chi-square table value for 1 degree of freedom and desired confidence level, N = the size of the population, π = the population proportion (assumed as 0.5 to obtain the maximum sample size), d = the degree of accuracy stated as a proportion (0.05). As a summary, this study has examined how representative a small sample could be as depending on two factors: the degree of accuracy and desired confidence level and revealed that for approximately $N = 341,000$ men teachers (the "men" category was investigated for constructing the total sample size because of being the smallest subgroup among the classroom teachers), the adequate minimum sample size as the representative of separate opinions the relevant population has been found as 271 ($\chi^2 = 2.706$) (NEA Research Bulletin, 1960: 99).

Additionally, more detailed information about sample size determination could be found in the recent studies by Verma and Verma (2020), Bolarinwa (2020) and Abebe (2022). For the interested readers, more specifically Hsieh et al. (1998) focus on the sample-size determination in the regression context for linear and logistic regression; Bonett & Wright (2000) handle the sample size determination for the confidence interval estimation regarding the commonly used Pearson, Kendall tau- α and Spearman correlations in behavioral researches.

5. GENERAL ASSESSMENT

The correct determination of the required sample size at the onset of any study is of crucial importance in terms of obtaining solid inferences at the end of the study. This study has been prepared with the aim of being a concise guide that brings various formulations concerning the determination of the required sample size together for researchers by giving both the criteria affecting the sample size and significant aspects of the sampling designs. Among the sampling designs, probability sampling methods stand out with their representativeness characteristic and thus regarded as a gold standard of the sampling designs, which also means obtaining a greater level of accuracy for inferences compared with the non-probability sampling designs. Considering the importance of probabilistic sampling methods in this regard, besides the formulations for sample

size determination in these methods, the present paper is an attempt to review the sample-size calculation formulations in survey research types and regression analyses as well.

REFERENCES

- Abebe, H. T. (2022). "Determination of Sample Size and Errors", *Promoting Statistical Practice and Collaboration in Developing Countries*, (Ed: O. O. Awe, K. Love and E. A. Vance), Chapman and Hall/CRC.
- Adams, J., Khan, H. T., Raeside, R. and White, D. I. (2007). *Research Methods for Graduate Business and Social Science Students*, Response Books (SAGE publications), New Delhi.
- Altman, D. G. and Bland, J. M. (2014). "Uncertainty and Sampling Error", *BMJ*, 349.
- Bolarinwa, O. A. (2020). "Sample Size Estimation for Health and Social Science Researchers: The Principles and Considerations for Different Study Designs", *Nigerian Postgraduate Medical Journal*, 27/2, 67.
- Bolfarine, H. and Bussab, W.O. (2005). *Elementos de Amostragem*, Edgard Blücher, São Paulo.
- Bonett, D. G. and Wright, T. A. (2000). "Sample Size Requirements for Estimating Pearson, Kendall and Spearman Correlations", *Psychometrika*, 65/1, 23-28.
- Chasalow, K. and Levy, K. (2021, March). "Representativeness in Statistics, Politics, and Machine Learning", *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 77-89.
- Chiu, S. and Tavella, D. (2008). *Data Mining and Market Intelligence for Optimal Marketing Returns*, Butterworth-Heinemann.
- Cohen, J. (1962). "The Statistical Power of Abnormal-Social Psychological Research: A Review", *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 65(3), 145-153.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*, Second Edition, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, NJ.
- Cohen, J. (1992). "A Power Primer", *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159.
- Cohen, B. H. (2001). *Explaining Psychological Statistics*, Second Edition, John Wiley & Sons.
- Cook, T. D. and Campbell, D. T. (1979). *Quasi-Experimentation: Design and Analysis Issues for Field Settings*, Houghton Mifflin, Boston.
- Dattalo, P. (2008). *Determining Sample Size: Balancing Power, Precision, and Practicality*, Oxford University Press.
- Dattalo, P. (2009). "A Review of Software for Sample Size Determination", *Evaluation & the Health Professions*, 32(3), 229-248.
- Erdfelder, E., Faul, F. and Buchner, A. (1996). "GPOWER: A General Power Analysis Program", *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 28(1), 1-11.
- Erdfelder, E., Faul, F. and Buchner, A. (2005). "Power Analysis for Categorical Methods", *Encyclopedia of Statistics in Behavioral Science*, (Eds: B. S. Everitt and D. C. Howell), John Wiley & Sons, Chichester, UK.
- Farmer, A. Y. and Farmer, G. L. (2020). *Research Methods for Social Work: A Problem-Based Approach*, SAGE Publications.
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G. and Buchner, A. (2007). "G*Power 3: A Flexible Statistical Power Analysis Program for the Social, Behavioral, and Biomedical Sciences", *Behavior Research Methods*, 39(2), 175-191.
- Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A. and Lang, A. G. (2009). "Statistical Power Analyses Using G*Power 3.1: Tests for Correlation and Regression Analyses", *Behavior Research Methods*, 41(4), 1149-1160.
- Favero, L. and Belfiore, P. (2019). *Data science for Business and Decision Making*, Academic Press.
- Findley, M. G., Kikuta, K. and Denly, M. (2021). "External Validity", *Annual Review of Political Science*, 24, 365-393.
- Fisher, R. A. (1925). *Statistical Methods for Research Workers*, Oliver & Boyd, Edinburgh, UK.
- Fleiss, J. L., Levin, B. and Paik, M. C. (2004). *Statistical Methods for Rates and Proportions*, 3rd Edition, Wiley-Interscience, Hoboken, NJ.
- Fraenkel, J. R. and Wallen, N. E. (2009). *How to Design and Evaluate Research in Education*, McGraw-Hill, New York.
- Greenstein, T. N. and Davis, S. N. (2013). *Methods of Family Research*, 3rd Edition, Sage Publications.
- Hazra, A. and Gogtay, N. (2016). "Biostatistics Series Module 5: Determining Sample Size", *Indian journal of Dermatology*, 61(5), 496.
- Hedrih, V. and Hedrih, A. (2022). *Interpreting Statistics for Beginners: A Guide for Behavioural and Social Scientists*, Routledge, New York.

- Hickey, G. L., Grant, S. W., Dunning, J. And Siepe, M. (2018). "Statistical Primer: Sample Size and Power Calculations—Why, When and How?", *European Journal of Cardio-Thoracic Surgery*, 54(1), 4-9.
- Hirji, K. F. (2006). *Exact Analysis of Discrete Data*, Chapman and Hall/CRC.
- Hsieh, F. Y., Bloch, D. A. and Larsen, M. D. (1998). "A Simple Method of Sample Size Calculation for Linear and Logistic Regression", *Statistics in Medicine*, 17(14), 1623-1634.
- Johnson, G. (2002). *Research Methods for Public Administrators*, Quorum Books, Westport CT.
- Kang, H. (2021). "Sample Size Determination and Power Analysis Using the G*Power Software", *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 18.
- Koricheva, J., Gurevitch, J. and Mengersen, K. (Eds.). (2013). *Handbook of Meta-Analysis in Ecology and Evolution*, Princeton University Press.
- Krejcie, R. V. And Morgan, D. W. (1970). "Determining Sample Size for Research Activities", *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607-610.
- Loue, S. (2002). *Gender, Ethnicity, and Health Research*, Kluwer Academic Publishers, New York.
- Medhi, J. (1992). *Statistical Methods: An Introductory Text*, New Age International Limited Publishers, New Delhi, India.
- Miaoulis, G. and Michener, R. D. (1976). *An Introduction to Sampling*, Kendall/Hunt Publishing Company, Dubuque, Iowa.
- Moule, P. (2020). *Making Sense of Research in Nursing, Health and Social Care*, Sage.
- Neyman, J. and Pearson, E. S. (1928). "On the Use and Interpretation of Certain Test Criteria for Purposes of Statistical Inference: Part I", *Biometrika*, 175-240.
- Paternoster, R. and Bachman, R. D. (2017). *Essentials of Statistics for Criminology and Criminal Justice*, Sage Publications.
- Polit, D. F. and Beck, C. T. (2010). "Generalization in Quantitative and Qualitative Research: Myths and Strategies", *International Journal of Nursing Studies*, 47(11), 1451-1458.
- Riggio, R. (2016). *Introduction to Industrial and Organizational Psychology*, Sixth Edition, Routledge, New York.
- Rothman, K. J. (1986). *Modern Epidemiology*, Little, Brown and Company, Boston.
- Serdar, C. C., Cihan, M., Yücel, D. and Serdar, M. A. (2021). "Sample Size, Power and Effect Size Revisited: Simplified and Practical Approaches in Pre-Clinical, Clinical and Laboratory Studies", *Biochemia Medica*, 31(1), 27-53.
- Small-Sample Techniques (1960). *The NEA Research Bulletin*, Vol. 38, p. 99.
- Suresh, K. P. and Chandrashekara, S. (2012). "Sample Size Estimation and Power Analysis for Clinical Research Studies", *Journal of Human Reproductive Sciences*, 5(1), 7-13.
- Suter, W. N. (2012). *Introduction to Educational Research: A Critical Thinking Approach*, Second Edition, SAGE Publications.
- Tienken, C. H. and Mullen, C. A. (Eds.). (2016). *Education Policy Perils: Tackling the Tough Issues*, Routledge & Kappa Delta Pi, New York
- Verma, J. P. (2019). *Statistics and Research Methods in Psychology with Excel*, Springer Singapore.
- Verma, J. P. and Verma, P. (2020). *Determining Sample Size and Power in Research Studies*, Springer Singapore.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:06.09.2022 ✓Accepted/Kabul:03.02.2023

DOI:10.30794/pausbed.1171780

Research Article/Araştırma Makalesi

Özdemir, N. ve Kazancı Sunaoğlu, Ş. (2023). "Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 377-397.

KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞINA ETKİSİ*

Neslişah ÖZDEMİR** Şerife KAZANCI SUNAOĞLU***

Öz

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüketicilerin topluma ve çevreye karşı duyarlı bir tüketim davranışı sergilemeleri oldukça önemlidir. Bu noktada, tüketicileri sürdürülebilir tüketime yönlendiren ya da sürdürülebilir tüketimi baskılayan faktörlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Karanlık üçlü; narsisizm, makyavelizm ve psikopati olarak üç boyutta incelenmektedir. Sürdürülebilir tüketim davranışı; çevreye duyarlılık, tasarruf, ihtiyaç dışı tüketim ve yeniden kullanılabilirlik olarak dört boyut kapsamında ele alınmaktadır. Araştırmanın verisi 307 tüketiciden çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi neticesinde, makyavelizm ve psikopati boyutları birleştirilerek tek bir kişilik özelliği olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, sürdürülebilir tüketim davranışının yeniden kullanılabilirlik boyutu faktör analizi neticesinde analiz dışı bırakılmıştır. Yapısal eşitlik modeli kullanılarak gerçekleştirilen analizler sonucunda narsisizmin çevreye duyarlılık, tasarruf ve ihtiyaç dışı tüketim üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Makyavelizm-psikopati özelliği çevreye duyarlılık, tasarruf ve ihtiyaç dışı tüketim boyutlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırmanın sürdürülebilir tüketim davranışını açıklamada kişiliğin karanlık yönlerine odaklanması yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Narsisizm, Makyavelizm, Psikopati, Karanlık üçlü, Sürdürülebilir tüketim.

THE EFFECT OF DARK TRIAD PERSONALITY TRAITS ON SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR

Abstract

In order to achieve sustainable development, it is essential that consumers exhibit environmentally and socially responsible consumption behavior. At this point, it is crucial to determine the factors that encourage or discourage sustainable consumption behavior among consumers. In this sense, the purpose of this study is to investigate the effect of dark triad personality traits on sustainable consumption behavior. The dark triad was examined in three aspects namely narcissism, Machiavellianism, and psychopathy; while sustainable consumption behavior was conceptualized as environmental awareness, savings, unnecessary consumption, and reusability. Data were collected from 307 consumers by online survey method. The dimensions of Machiavellianism and psychopathy were rated as a single personality trait as a result of the confirmatory factor analysis. In addition, factor analysis eliminated the reusability dimension of sustainable consumption behavior from the study. Based on the analyses conducted using the structural equation model, it was revealed that while narcissism did not have a significant effect on environmental awareness, savings, and unnecessary consumption; Machiavellianism-psychopathy dimension had a significant and negative effect on environmental awareness, saving, and unnecessary consumption. This study will contribute to the literature in terms of focusing on the dark aspects of personality in explaining sustainable consumption behavior.

Keywords: Narcissism, Machiavellianism, Psychopathy, Dark triad, Sustainable consumption.

*Bu çalışma 26. Pazarlama Kongresi'nde (23-30 Mayıs 2022, Kırşehir) sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İşletme Bölümü, KASTAMONU.

e-posta: ntaner@kastamonu.edu.tr (orcid.org/0000-0003-2380-6149).

***Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Gümrük İşletme Bölümü, BAYBURT.

e-posta: serifekazanci@bayburt.edu.tr (orcid.org/0000-0001-5907-589X).

1. GİRİŞ

Dünya genelinde yaşanan aşırı doğal kaynak tüketimi, kirlilik, küresel ısınma, küresel salgın hastalıklarla birlikte bireyler, çevresel bozulmalarla daha fazla karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Bu çevresel bozulma ve problemlerin üstesinden gelmek için insan davranışlarının çevreye duyarlı olması ve bunun sürdürülebilir hale getirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Başka bir ifade ile sürdürülebilir yaşam açısından nesiller arası bir aktarımın olması gerekmektedir. Çevrenin korunması büyük oranda insanların davranış ve eylemlerine bağlı olduğundan günümüzde tüketicilerin çevresel açıdan daha sürdürülebilir yaşam tarzlarını ve tüketim kalıplarını benimsemeye teşvik edilmesi gerekmektedir (Kazancı Sunaoğlu, 2022: 183).

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir role sahip olan sürdürülebilir tüketim (Pristl vd., 2021: 635-654), dünya kaynaklarının kullanımında sürdürülebilirlik sınırlarını dikkate alan ve doğal yaşama verilen zararı en aza indireyecek yolları arayan bir tüketim tarzı olarak ifade edilmektedir (Hayta, 2009: 145). Bu kapsamda sürdürülebilir tüketim davranışı, tüketicilerin çevreye yönelik giderek artan endişeleriyle birlikte aldıkları tüketim kararların da daha bilinçli ve sorumluluk sahibi olmaları olarak tanımlanabilir (Kazancı Sunaoğlu, 2022: 183). Daha önce yapılmış bir çalışmada (Kumar ve Yadav, 2021) bireylerin sürdürülebilir olmayan tüketim davranışlarının %30-40 oranında çevresel hasara neden olduğu ve bunun her geçen gün giderek arttığı ortaya konmuştur. Diğer yandan, dünyadaki suyun sadece %3'ünün içilebilir olduğu ve insanların onu doğanın yenileyebileceğinden daha hızlı kullandığı öne sürülmektedir (UNDP, 2022). Dolayısıyla gerekli önlemler alınmazsa gelecekte çevre ve tüketim konusunda daha kötü senaryolarla karşı karşıya kalınması ihtimali oldukça yüksektir. Tüketicilerin öncelikle kendilerine sonrasında topluma ve çevreye karşı duyarlı bir tüketim davranışı sergilemeleri sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada tüketicileri sürdürülebilir tüketime yönlendiren ya da sürdürülebilir tüketimi engelleyen faktörlerin tespit edilmesi ve böylece sürdürülebilir tüketim kalıplarının tüm topluma yerleştirilip genişletilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda önemi artan sürdürülebilir tüketim davranışının, çevre sorunlarının çözümüne yönelik atılımlardan biri olarak akademik platformda dikkat çekmeye başladığı ve sürdürülebilir tüketim davranışını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmalarda artış olduğu görülmektedir (örn: Wang vd., 2014, Figueroa-García vd., 2018, Duong, 2021; Elhoushy ve Lanzini, 2021; Özdemir, 2021).

Bireylerin tüketim davranışlarında kişilik önemli bir yere sahiptir. Sürdürülebilir tüketim davranışını anlamak için temel teorik bakış açısı kişilik özelliği teorisi (Hirsh, 2010). Şöyle ki, kişilik özelliği teorisyenleri, bireyin mizacında yer alan ve davranışlarını tüketimin farklı yönlerine yönlendiren sabit özelliklerle karakterize edildiğini savunmaktadır (Bowen vd., 2022: 1707). Kişilik özellikleri, davranış ve tepki modellerinde kalıcı, durumlar arası tutarlılıklar olarak tanımlanmaktadır (Luchs ve Mooradian, 2012: 132). İlgili literatür incelendiğinde, özellikle bireysel farklılıklar bağlamında ele alınan kişilik özelliklerinin, sürdürülebilir tüketim ve bu kapsamda değerlendirilen tüketim davranışlarıyla (örn: çevreye duyarlı tüketim, yeşil tüketim gibi) ilişkili olduğu belirlenmiştir. Beş büyük kişilik özelliğinin (uyumluluk, deneyimlere açıklık, dışa dönüklük, nevroz, sorumluluk) sürdürülebilir tüketim (Luchs ve Mooradian, 2012; Ribeiro vd., 2016; Akbar vd., 2020; Awais vd., 2020); yeşil tüketim/çevre dostu tüketim (Fraj ve Martinez, 2006; Verma vd., 2017; Sun vd., 2018; Fatoki, 2020; Yang ve Zhang, 2021; Duong, 2021); sosyal sorumlu tüketim (Song ve Kim, 2018) ve bilinçli tüketim (Akdoğan ve Durmaz, 2021) üzerinde etkisini inceleyen çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, kişiliğin karanlık yönü olarak ifade edilen karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim kapsamında değerlendirilen tüketim davranışlarını açıklamada ele alındığı ve literatürde dikkat çekmeye başladığı görülmektedir (Naderi ve Strutton, 2015; Simmons ve Snell, 2018; Huang vd., 2019, Mertens vd., 2021). Kaufman vd. (2019) kişiliğin karanlık yönleri ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için çok daha fazla çalışma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada sürdürülebilir tüketim davranışını açıklamada karanlık üçlü kişilik özelliklerine odaklanılmaktadır.

Karanlık üçlü, kişiliğin karanlık yönünü temsil eden sosyal olarak rahatsız edici kabul edilen bir grup kişilik özelliğidir (Paulhus ve Williams, 2002). Makyavelizm, manipülasyon ve sömürüyle; narsisizm benmerkezcilik ve kendini önemseme özellikleriyle, psikopati ise yüksek dürtüsellik ve heyecan arama ile ifade edilmektedir (Fox ve Rooney, 2015). Kişiliğin bu üç karanlık yönü, ideal bir toplum için bir tehdit olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, bu üç kişilik özelliğinin bir bireyin karar verme modelini etkileme yeteneğine sahip olduğu belirtilmektedir (Shivani ve Godwin, 2018: 79). Tüketicilerin sahip oldukları kişisel özelliklerinin satın alma davranışlarına etkileri göz

önünde bulundurulduğunda kişiliğin karanlık yönünü temsil eden özelliklerin tüketimin bilinmeyen ya da belirsiz yönlerini anlamada önemli olacağı aşikardır (Aytaç, 2022: 139). Son yıllarda bu bilgilere paralel olarak, tüketici davranışlarını anlamaya yönelik araştırmalarda karanlık üçlünün incelendiği çalışmalar dikkat çekmektedir. Tüketici davranışları kapsamında karanlık üçlünün ele alındığı çalışmalar incelendiğinde satın alma karar tipleri (Karabıyık ve Alagöz, 2020), çevrimiçi alışveriş davranışı (Shivani ve Godvin, 2018), etik olmayan tüketici davranışı (Egan vd., 2015; Harrison vd., 2018), çevre odaklı tüketim (Naderi ve Strutton, 2015; Simmons ve Snell, 2018; Huang vd., 2019, Mertens vd., 2021) satın alma eğilimi (Blair vd., 2022), panik satın alma (Yousaf vd., 2022) gibi değişkenlerle ilişkisinin irdelendiği az sayıda çalışmanın varlığı dikkat çekmektedir.

Kişiliğin karanlık yönünü temsil eden karanlık üçlü kişilik özelliklerinin çevresel tutum ve davranışlarla, çevre odaklı tüketim ile ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışma (Naderi ve Strutton, 2015; Simmons ve Snell, 2018; Huang vd., 2019, Mertens vd., 2021) bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, sınırlı ampirik çalışmadan elde edilen ve farklılık gösteren bulgular karanlık üçlünün, çevresel tutum ve davranışlar, çevre odaklı tüketim gibi kavramlarla ilişkisine yönelik belirsizliklerin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada, karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde, bu üç kişilik özelliğini ve sürdürülebilir tüketim davranışını alt boyutları (çevreye duyarlılık, tasarruf, ihtiyaç dışı tüketim ve yeniden kullanılabilirlik) ile birlikte aynı araştırma modelinde inceleyen bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu anlamda, bu araştırmanın makyavelizmin, narsisizmin ve psikopatinin sürdürülebilir tüketim davranışının alt boyutlarına etkisini incelenmesi yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda, sürdürülebilir tüketim davranışını açıklamada kişiliğin karanlık yönlerine odaklanması yönüyle faydalı olacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın amacı kapsamında öncelikle, kavramsal çerçeve açıklanmış, önerilen kavramsal modelde yer alan ilişkilere dair literatür sunulmuştur. İkinci olarak araştırma yöntemi, veri analizi hakkında bilgiler verilerek bulgular sunulmuştur. Daha sonra sonuçlar tartışılmış ve araştırmanın katkısı ortaya konulmuştur. Son olarak, araştırmanın kısıtlarına yer verilerek gelecekte yürütülecek çalışmalara öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

2.1. Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri

Karanlık üçlü, kişiliğin karanlık yönünü ifade eden kavramsal olarak farklı ancak ampirik olarak birbiri ile örtüşen ayırt edici üç kişilik (makyavelizm, narsisizm ve psikopati) özelliğinden oluşmaktadır (Paulhus ve Williams, 2002: 556-557). Karanlık üçlü, psikoloji alanında Paulhus ve Williams (2002: 556-557) tarafından sıklıkla araştırılan kişilik özelliklerinin birlikte ele alınmasının önerilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu üç özellik patolojik olmayan kişisel özellikler olup her birinin kendine has birtakım özellikleri olsa da genelde sosyal açıdan rahatsız edici ve istenmeyen kişiliği yansıtmaları açısından birbirlerine benzedikleri için karanlık üçlü olarak ifade edilmektedir (Paulhus ve Williams, 2002: 556-557). Bu kapsamda karanlık üçlüyü oluşturan unsurların manipülatif olma, empati yoksunluğu, iki yüzlü davranma, uyumsuz olma ve ben merkezilik gibi bazı ortak özelliklere sahip oldukları söylenebilir (Jones ve Paulhus, 2011: 249-268). Söz konusu özellikler genel itibarıyla kötümser bir yapıyı (sosyal kötü niyetlilik) ifade etmesine rağmen karanlık üçlünün normal kişiliğin bir parçası olduğu ve klinik bir rahatsızlık olmadığı ifade edilmektedir (Furnham vd., 2012: 908-913). Üç özellik genellikle yalan söyleme, aldatma, manipüle etme ve çalma açısından sosyal ihlallere yol açan sosyal normların göz ardı edilmesiyle karakterize edilmektedir. Psikologlar, dengesiz bir çevrede yaşayan bireylerin doğal seçim nedeniyle bu özelliklere sahip olma olasılığının daha yüksek olduğuna inanmaktadır (Jonason ve Krause, 2013).

Karanlık üçlünün bileşenlerinden olan narsisizm ve psikopati kavramları klinik literatürde ve uygulamada ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ilgili özellikler subklinik narsisizm ve subklinik psikopati olarak da ifade edilmektedir. Buna karşılık, makyavelizmin yapısının tamamen farklı olduğu ve klinik bir sendromdan (yani bir kişilik bozukluğu) ziyade subklinik bir kavram olduğu ifade edilmektedir (Furnham vd., 2013). Kişilik bozukluğu literatüründe klinik ve subklinik terimleri birbirine zıt kavramlar olarak ele alınmaktadır. Klinik örnekler, halihazırda klinik veya adli gözetim altında olan bireyleri içerirken; subklinik örnekler, daha geniş topluluk örneklerinde yer alan sürekli dağılımları içermektedir. Klinik kavramına kıyasla subklinik kavramı daha hafif bir versiyonu belirtmek için

kullanılsa da subklinik örneklerin daha geniş bir aralığı kapsadığı ve doğal olarak şu anda toplumda büyük ölçüde yer alan uç vakaları içerdiği belirtilmektedir (Furnham vd., 2013).

Tablo 1’de karanlık üçlüyü oluşturan makyavelizm, narsisizm ve psikopati kişilik özelliklerinin baskın olduğu bireylerin genellikle sergiledikleri davranışlar özetlenmektedir.

Tablo 1: Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri

Narsisizm	Makyavelizm	Psikopati
<ul style="list-style-type: none">• Kendilerini aşırı beğenme• Başkalarını küçümseme• Başkalarını kontrol altında tutmaya çalışma• Güce ve ilgiye yüksek derecede ihtiyaç duyma• Eleştiriye kapalı• Saldırmaya eğilimli• Empati yoksunu	<ul style="list-style-type: none">• Fırsatçılık• Aldatıcılık• Hilekarlık, manipülasyon• Kişisel başarıya çok önem verme• Bireysel çıkarları her şeyden önde tutma• Duygusal olarak soğukluk• İkiyüzlülük• Bencilik	<ul style="list-style-type: none">• Düşük empati• Duygusuzluk• Acımasız-soğukkanlı• Yüksek dürtüsellik• Bencilik• Hilekarlık• Etik dışı davranma

Kaynak: Jones ve Paulhus, 2011; Fox ve Rooney, 2015; Sijtsema vd., 2019; Saltoğlu ve Irak, 2020

Daha önce de ifade edildiği üzere bazı davranış ve özellikler (manipülatif olma, empati yoksunluğu, iki yüzlü davranma, uyumsuz olma ve ben merkezlik gibi) karanlık üçlünün üç türünde de söz konusu olup sadece ağırlıkları farklılaşmaktadır. Aşağıda makyavelizm, narsisizm ve psikopati alt boyutları daha spesifik olarak ele alınmakta ve açıklanmaktadır.

Makyavelizm

Makyavelizm aldatıcı, manipülatif, hırslı ve sömürücü olmayı ifade etmektedir (Jakobwitz ve Egan, 2006). Makyavelciler stratejik ve alaycıdır. Makyavelizmde kişi kendisinin olumsuz yönlerini gizleyerek diğer insanları aşağılama eğilimi göstermektedir (Set, 2020: 318). Ahlaka çok az önem vererek, genellikle başkalarını manipüle ederek kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır (Fox ve Rooney, 2015: 161-162). Başka bir ifade ile makyavelist eğilimi olanlar, diğer bireylerin istek ve ihtiyaçlarını hiç umursamamakta ve sadece kendi amaçlarına ulaşmada onları birer araç gibi görüp kullanmaktadırlar. Makyavelistler genelde başkalarının gözünde mükemmel görünmeye çalışarak aslında kendi güçsüzlüklerini yalan ve hileye başvurarak kapatmaya çalışmaktadır (Sherry vd., 2006). Makyavelistler duygusal farkındalıkları düşük, etik değerleri önemsemeyen, kendi kişisel çıkarlarını korumak adına yalan, hile, yalalaklık gibi toplumda hoş karşılanmayan davranışları rahatlıkla sergileyebilmektedirler (Saltoğlu ve Irak, 2020: 6534-6542). Makyavelistler davranışlarında daha çok başarı durumuyla ilgilenirler (Aytaç, 2022: 135). Dolayısıyla onlar için “başarıya/amaca giden yolda her şey mubahtır” anlayışının hâkim olduğu söylenebilir. Makyavelistler başarıya ulaşmak için iyi ya da kötü ayrımı yapmaksızın her türlü yolu tercih edebilmektedir (Polatçı ve Yeloğlu, 2021: 76).

Narsisizm

Narsisizm, kişinin sahip olmadığı bazı özellikleri ve karşılayamadığı psikolojik ihtiyaçlarını bastırmak için kendi benliğini abartması durumudur (Özsoy ve Ardiç, 2017: 394). Başka bir ifade ile narsisizm, sürekli olarak yüksek statü ve hayranlık arzusu, lider olma arzusu, kibirli davranma ve aynı anda başkalarını değersizleştirirken kendini aşırı derecede geliştirme eğilimi olarak tanımlanabilir (Sijtsema vd., 2019: 1352). Narsisizm güçlü bir pozitif benlik duygusu gerektirmektedir. Bu nedenle, narsistlerin narsist olmayanlarla karşılaştırıldığında, kişiliklerinin şişirilmiş olduğu, bencil ve başarı odaklı olma eğiliminde oldukları görülmektedir. Bir diğer açıdan, narsistler empati, başkaları için endişe, sorumluluk kabulü, yakınlık arzusu, uyumluluk, minnettarlık konularında yetersiz kalmaktadır. Aynı zamanda, aşırı sömürücülük, öfke, düşmanlık ve/veya başkalarına karşı alaycı bir güvensizlik içinde oldukları ifade edilmektedir. Narsistleri karakterize eden bir diğer özellik de belirgin bir şekilde kendi kendini düzenleme eğiliminde olmalarıdır. Narsistler, narsist olmayanlara kıyasla, kendilerini olumlu, özel, başarılı ve/veya önemli göstermek ve hissetmek için aşırı enerji harcamaktadır (Naderi ve Strutton, 2015: 72). Narsistler, kendilerini diğerlerinden daha akıllı, daha çekici ve daha iyi olarak algılayan, ancak yine de güvensizlik içinde olan, büyümek, baskınlık ve yetki duygusuna sahip benmerkezci bireylerdir (Fox ve Rooney, 2015: 161-162).

Narsistler diğer insanları umursamadıklarından ve empati yoksunu olduklarından toplumsal faydayı dikkate alan tüketim davranışlarını da önemsememektedir (Aytaç ve Akın, 2021: 371).

Psikopati

Psikopati, toplumda düzeni sağlayan yapılara ve diğer bireylere yönelik kayıtsız kalma, dürtülere hâkim olamama ve diğer insanlara zarar veren davranışlar ortaya koyduğunda suçluluk ya da pişmanlık duymama eğilimi olarak ifade edilmektedir (Yaşlıoğlu ve Atılgan, 2018). Psikopati tipik olarak duygusuz ve duygusal olmayan özellikler, düşük empati, yüksek düzeyde dürtüsellik, manipülatif olma ve doyum alma arzusunun içermektedir. Psikopatı diğer özelliklerden ayıran en temel unsur dürtüselliktir (Set, 2020). Psikopatlar empatiden yoksundur ve genellikle başkalarına maliyeti ne olursa olsun dürtüsel ve heyecan arayan davranışlarda bulunmaktadır (Fox ve Rooney, 2015: 161-162). Psikopatlar uzun dönemde kazanacaklarını riske atarak, kısa dönemde ödül kazanabilmek için rahatlıkla yalan söyleyebilmektedirler (Jones ve Paulhus, 2014 akt. Aytaç, 2022: 135). Bu yönleriyle psikopati kişilik özelliğine sahip bireylerin diğer insanlarla ilişki kurmakta ve topluma uyum sağlanmakta zorlandıkları söylenebilir (Satıcı vd., 2019).

2.2. Sürdürülebilir Tüketim

Sürdürülebilir tüketim en basit haliyle diğer tüketim davranışlarına kıyasla çevreye yönelik olumsuz etkilerin daha az olduğu tüketim davranışdır (Paavola, 2010: 228). Sheth vd. (2011)'ne göre sürdürülebilir tüketim tüketicilerin tüketim yaparken kendilerine, topluma ve çevreye karşı duyarlı hissederek tüketim yaptıkları bir modeli ifade etmektedir. Sürdürülebilir tüketim düşüncesi, mevcut olan tüketim alışkanlıklarına alternatif olarak sunulan, gelecek kuşaklara daha yaşanır bir dünya bırakabilmeyi amaçlayan, tüm toplumun katılımını gerektiren bütüncül bir yaklaşıma sahip bir vizyondur (Karalar ve Kiracı, 2011). Sürdürülebilir tüketim sadece son kullanıcıların ürünleri satın alırken, tüketirken ya da elden çıkartırken çevresel etkileri göz önünde bulundurması değildir (Moisander, 2007) aynı zamanda çevreye zarar verebilecek mal ve hizmetlerden uzak durulması (Chan, 2001) anlamına da gelmektedir. Bir başka tanıma göre sürdürülebilir tüketim, genel olarak insan ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda doğal kaynakların adil paylaşımı, yaşam kalitesinin artırılması, kaynakların etkin yönetimi ve tüketici sağlığı ve güvenliğinin artırılması gibi çeşitli konuları ifade etmede kullanılan geniş kapsamlı bir kavramdır (Mont ve Pelpys, 2008). Sürdürülebilir tüketim literatürde çevreye duyarlı tüketim, yeşil tüketim, etik tüketim vb. kavramlarla sıklıkla ilişkilendirilmekte hatta bazen bu kavramlar sürdürülebilir tüketimin yerine kullanılmasına rağmen; ilgili kavramlar sürdürülebilir tüketimin sadece bir yönüne odaklanmaktadır (Balderjahn vd., 2013: 182). Dolayısıyla sürdürülebilir tüketimin söz konusu kavramların hepsini kapsayan daha geniş bir yapı olduğu söylenebilir (Eroğlu ve Bayraktar Köse, 2021: 33). Çalışmalarda sürdürülebilir tüketimin üzerinde anlaşılan özellikleri ve boyutları altı başlıkta özetlenmektedir (Fien vd., 2008: 51-60; Quoquab ve Mohammed, 2020;305-334). Bunlar (1) insanların temel ihtiyaçlarının tatmini; (2) bir takım maddi standartlardan daha yaşam kalitesine öncelik verilmesi; (3) daha az tüketmek; (4) gelecek nesilleri düşünerek sorumlu ve dikkatli tüketim; (5) tercihlerin sosyal ve çevreci dostu yaklaşımla yapılması; (6) atıkların ve kirliliğin minimum düzeye indirilmesi olarak sıralanabilir (Haider vd., 2022: 4). Bu kapsamda sürdürülebilir tüketim davranışı, sürdürülebilirliğin temel bileşenleri olan sosyal, ekolojik ve ekonomik çevre faktörleri dikkate alarak tüketicilerin günlük yaşantılarında çevreyi korumaya yönelik tüketim davranışı sergilemeleri olarak ele alınabilir (Balderjahn vd., 2013: 182). Dolayısıyla, sürdürülebilir tüketim bilincine sahip olan tüketiciler çevreye olan zararı yok etmek ya da en azından minimuma indirmek amacıyla geri dönüştürülebilir ambalajlı ve çevreyle dost-yeşil ürünler (ekolojik boyut) ile toplumsal fayda sağlayan markaları tercih etmekte (sosyal boyut), kendisinin ve toplumun gelecekteki ekonomik refahını korumak amacıyla aşırı tüketimden (ekonomik boyut) kaçınmaktadırlar (Suarez vd., 2020: 3).

Sürdürülebilir tüketimin kapsamı var olan tüketim davranışlarını sürdürülebilir tüketimin amaçlarına uygun olarak değiştirebilmek (tüketimin ekolojik yönü) ve genel olarak toplam tüketim düzeyini azaltmak (tüketimin ekonomik yönü) olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır (Fuchs ve Lorek, 2005; Schaefer ve Crane, 2005; Mont ve Plepys, 2008). Bu iki temel anlayış üzerinden sürdürülebilir tüketim davranışı çeşitli çalışmalarda farklı boyutlarda kavramsallaştırılmaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilir tüketim Doğan vd. (2015)'nin çalışmalarındaki boyutlar temel alınarak çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı tüketim, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik olarak dört boyutta ele alınmaktadır. Çevre duyarlılığı boyutu, satın alınacak ürünlere karar verirken ürün bileşiminde çevreye zarar vermeyen malzemelerin yer almasına özen göstermeyi; ihtiyaç dışı tüketim boyutu ihtiyaç olmadığı halde var

olan ürünlerin yenileri ile değiştirilmesini; tasarruf boyutu ürün kullanımında tasarruf etme eğilimini ve son olarak yeniden kullanılabilirlik boyutu mevcut olan ürünlerin kullanım sürelerinin artırılması ya da özellikle elektronik cihazların gereksiz kullanımının önüne geçilmesini ifade etmektedir (Doğan vd., 2015:664).

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

Sürdürülebilir tüketim davranışını harekete geçiren kişilik özelliklere ilişkin içgörüler sağlamak araştırmacıların üzerinde önemle durduğu bir konudur (Onel ve Mukherjee, 2017). Bu çerçevede, sürdürülebilir tüketim davranışı ve sözü edilen çeşitli yönleri (örn: yeşil tüketim, sosyal sorumlu tüketim gibi) üzerinde kişilik özelliklerinin etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Tablo 2). Özellikle, araştırmacılar beş büyük kişilik özelliğinin (dışa dönüklük, sorumluluk, uyumluluk, nevrotiklik ve deneyimlere açıklık) sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi üzerinde durmaktadır. Sun vd. (2018) beş büyük kişilik özelliğinin yeşil ürün satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Song ve Kim (2018) deneyimlere açıklık ve sorumluluğun tüketicilerin elden çıkarma davranışını olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Lu vd. (2015) tüketicilerin kişilik özelliklerinin etik inançlarını etkilediğini, etik inançların da yeşil ürün satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir. Ribeiro vd. (2017) beş büyük kişilik özelliğinin yanında bileşik özellikler (özgecilik, kendine yeterlilik) ve durumsal özelliklerin (tutumluluk) sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında; tutumluluk ve sorumluluk özelliklerinin sürdürülebilir tüketim ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte, karanlık üçlü kişilik özellikleri olarak ifade edilen narsisizmin, makyavelizmin ve psikopatinin sürdürülebilir tüketim davranışını açıklamada ele alındığı görülmektedir (Tablo 2). Narsistler genellikle kendini önemseyen ve duyarsız bireyler olarak nitelendirilmektedir (Wales vd., 2013). Bu doğrultuda, narsistlerin çevrelerindeki sosyal veya çevresel sorunlarla ilgilenmedikleri ve sürekli olarak kendilerine odaklandıkları belirtilmektedir. Narsistlerin sürdürülebilir kalkınma kavramına dayalı sosyal alışverişlerin daha az fayda sağladığına ve daha uzun sürdüğüne inandıkları ve kısa vadede yüksek getiri arzusunda oldukları ifade edilmektedir. Diğer taraftan makyavelistlerin yalnızca kişisel hedefler için mücadele ettikleri, etik ve çevresel sorunları görmezden gelme eğiliminde oldukları öne sürülmektedir. Bu nedenle, uzun vadeli çevresel faydalar bu bireyler için önemli olmayabilmektedir (Wu vd., 2019: 3). Son olarak psikopatisi yüksek olan bireylerin sosyal normlardan hazzetmediği ve statükoya karşı çıkmaya istekli oldukları ve genellikle empatiden yoksun oldukları belirtilmektedir (Mathieu vd., 2013). Bu nedenle, giderek ciddileşen çevre sorunlarına göz yumdukları ve çevreyi korumaya elverişli olmayan şeyler yapmaya meyilli olabilecekleri ifade edilmektedir (Wu vd., 2019: 3). Bu kişilik özelliğine sahip olan bireyler, dürtüsel olduklarından ve kısa vadeli faydaya odaklandıklarından ihtiyaçlarının anında tatmin edilmesi istemektedir (Pilch ve Górnik-Durose, 2016: 103; Yousaf, Tauni ve Khan, 2022: 2). Dolayısıyla, bu özellik sürdürülebilir tüketimin uzun vadeli faydaya odaklanan ve gelecek nesilleri düşünen yapısıyla oldukça gelişmektedir.

Literatürde kişiliğin karanlık yönünü temsil eden karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim ve sürdürülebilir tüketimin çeşitli yönleriyle ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda ampirik çalışma (Naderi ve Strutton, 2015; Karbalaei vd., 2015; Simmons ve Snell, 2018; Huang vd., 2019, Mertens vd., 2021) bulunmakta ve bu çalışmaların bulguları farklılaşmaktadır. Örneğin Huang vd. (2019) Çin’de yürüttükleri çalışmalarında karanlık üçlünün çevresel tutumlarla negatif ilişkili olduğunu tespit etmiş ve karanlık üçlüye sahip bireylerin kısa vadeli çıkarları ve gelecekteki çevresel çıkarları kıyasladığında, kısa vadeli çıkarlarını gelecekteki çevresel çıkarlar pahasına tatmin etme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, spesifik olarak makyavelizm ve psikopatinin çevresel tutumlar üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu; narsisizmin ise çevresel tutumları anlamlı olarak etkilemediğini tespit etmişlerdir. Mertens vd. (2021) Almanya’da gerçekleştirdikleri çalışmalarında narsisizmin ve makyavelizmin çevresel tutumlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını; psikopatinin ise çevresel tutumlar üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Simmons ve Snell (2018) üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında makyavelizmin çevre odaklı tüketim niyetini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Karbalaei vd. (2015) makyavelizmin çevre dostu davranışları olumsuz yönde etkilediği tespit etmişlerdir. Aynı zamanda, makyavelizmin israfı önleme davranışlarıyla olumsuz bir şekilde ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde, başka bir çalışmada makyavelist bireylerin çevresel kaygı düzeylerinin düşük olduğu belirlenmiştir (Swami vd., 2010). Makyavelist eğilimi düşük olanların sürdürülebilir evsel atık yönetimine (atık azaltma, yeniden kullanma, geri dönüştürme) daha çok yöneldikleri tespit edilmiştir (Swami vd., 2011). Naderi ve Strutton (2015) karanlık üçlü özelliklerinden sadece narsisizmi ele aldıkları çalışmalarında narsistlerin toplum yanlısı iyi niyetleri hakkında gösteriş yapmak için yeşil ürünleri seçtiklerini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Bowen vd. (2022) narsisizmin yeniden kullanılabilirliği olumsuz etkilediğini belirlemiştir. Narsist bireyler modaya

uygun ürünlere sahip olmayı tercih etmekte, niceliğe kaliteden daha fazla değer vermekte ve bu bireylerin tüketimleri hızlı bir satın alma döngüsü göstermektedir (Kang ve Park, 2016: 3813). Narsisizm ve dürtüsel satın almanın ilişkili olduğu öne sürülmektedir (Harnish ve Bridges, 2015: 5; Cai vd., 2015: 2). Narsistlerin gösteriş yapmayı, başkalarından ilgi ve hayranlık beklemeyi sevdikleri ve kendilerini diğer bireylerden üstün gördükleri bilinmektedir. Öyle ki, narsistler dürtüsel tüketime yol açan ürünler aracılığıyla kendi imajlarını geliştirmek ve üstünlüklerini ifade etmek istemektedir (Zhang vd., 2021: 2). Bu çerçevede, narsist bireylerin var olan ürünlerini yenileri ile değiştireceği, planlı olmayan alışverişe yöneleceği dolayısıyla bu özelliğin ihtiyaç dışı tüketimi beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Tablo 2: Kişilik Özelliklerinin Sürdürülebilir Tüketim ile İlişkisi Üzerine Ampirik Araştırmalar

Yazar	Kişilik özelliği	Bağımlı Değişken	Örneklem	Bulgular
Fraj ve Martinez (2006)	Beş Büyük kişilik özelliği	Çevreci davranış	İspanya-573 katılımcı	Dışa dönüklük, uyumluluk ve sorumluluk özelliklerinin çevreci davranışı olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Nga ve Shamuganathan (2010)	Beş Büyük kişilik özelliği	Sürdürülebilirlik	Çin-181 Katılımcı	Uyumluluk ve sorumluluk özellikleri sürdürülebilir tüketim davranışını olumlu yönde etkilemektedir.
Hirsh (2010)	Beş Büyük kişilik özelliği	Çevresel bilinç	Almanya-2690 katılımcı	Dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve deneyimlere açıklık çevresel bilinci güçlendirmektedir.
Markowitz vd. (2012)	Beş Büyük kişilik özelliği	Çevreci davranış	Çalışma 1: Amerika- 778 katılımcı Çalışma 2: Amerika- 115 katılımcı	Deneyimlere açıklık ve sorumluluk çevreci davranışı olumlu yönde etkilerken dışa dönüklük ve nevroitiklik çevreci davranış üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.
Kvasova (2015)	Beş Büyük kişilik özelliği	Çevre dostu davranış	Rus, İngiliz, Yunan, İsveç ve Alman 545 katılımcı	Beş büyük kişilik özelliğinin çevre dostu tüketimi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Verma vd. (2017)	Beş Büyük kişilik özelliği	Yeşil otelleri ziyaret etme niyeti	Hindistan-285 turist	Uyumluluk, sorumluluk, deneyime açıklık ve dışadönüklük özelliklerinin yeşil otelleri ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkilediği; nevroitikliğin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.
Sun vd. (2018)	Beş Büyük kişilik özelliği	Yeşil ürün satın alma niyeti	Çin-360 katılımcı	Sorumluluk, deneyime açıklık ve dışadönüklük tüketicinin yeşil ürün satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.
Song ve Kim (2018)	Beş Büyük kişilik özelliği	Sosyal sorumlu tüketim ve elden çıkarma davranışı	Amerika-400 katılımcı	Sorumluluk ve deneyime açıklık özellikleri sosyal sorumlu satın alma ve elden çıkarma davranışını olumlu yönde etkilemektedir.
Fatoki (2020)	Beş Büyük kişilik özelliği	Yeşil satın alma davranışı	Güney Afrika- 305 katılımcı	Genç tüketicilerin deneyime açıklık, sorumluluk, dışadönüklük ve uyumluluk özelliklerinin yeşil satın alma davranışını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Akdoğan ve Durmaz (2021)	Beş Büyük kişilik özelliği	Bilinçli tüketim	Türkiye- 385 katılımcı	Bireylerin kişilik özelliklerinin bilinçli tüketim davranışı üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Yang ve Zhang (2021)	Beş Büyük kişilik özelliği	Yeşil satın alma davranışı	Çin- 530 katılımcı	Beş büyük kişilik özelliğine dayalı olarak geliştirilen ekolojik kişilik özelliklerinden ekolojik uyumluluk, dışadönüklük ve sorumluluk yeşil satın alma davranışını olumlu yönde etkilemektedir.
Duong (2021)	Beş Büyük kişilik özelliği	Yeşil tüketim	Vietnam-611 katılımcı	Beş büyük kişilik özelliğinin yeşil tüketimi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Lu vd. (2015)	Kültürel (bireysellik) ve kişisel faktörler (sadakat eğilimi)	Yeşil satın alma niyeti	Tayvan-545 katılımcı	Tüketicilerin kişilik özellikleri etik inançlarını etkilemekte, etik inançlar da yeşil ürün satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.
Ribeiro vd. (2016)	Temel özellikler (5 Büyük kişilik özelliği), bileşik özellikler (özgecilik, kendine yeterlilik), durumsal özellikler (tutumluluk)	Ekolojik satın alma, kaynak tasarrufu, geri dönüşüm	Brezilya-512 öğrenci	Tutumluluk ve sorumluluk özelliklerinin sürdürülebilir tüketimi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Naderi ve Strutton (2015)	Narsisizm	Çevre dostu davranış	Çalışma 1- Amerika 278 öğrenci Çalışma 2- Amerika 109 öğrenci Çalışma 3- Amerika 210 öğrenci Çalışma 4- Amerika 122 öğrenci	Çevre dostu ürünler bir statü sembolü olarak işlev görebildiğinde, daha çok narsistik özelliklere sahip tüketiciler, statülerini göstermek için çevre dostu davranışa (yeşil ürün kullanma) daha çok yönelmektedir.
Karbalei vd. (2015)	Makyavelizm	Çevre dostu davranış, İsrafi önleme davranışı	Malezya-210 öğrenci	Makyavelizmin çevre dostu davranışlar ile israfi önleme davranışı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Huang vd. (2019)	Narsisizm, Makyavelizm Psikopati	Çevresel tutum	Çin-998 katılımcı	Karanlık üçlünün bir bütün olarak çevresel tutumları olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Narsisizmin çevresel tutum üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.
Kesenheimer ve Greitemeyer (2021)	Narsisizm	Özgecil çevreci davranış, Egoist çevreci davranış	261 Alman ve Avusturyalı katılımcı	Toplumsal (komunal) narsisizmin hem özgecil hem de egoist çevreci davranışı olumlu yönde etkilediği; aracılı narsisizmin ise özgecil çevreci davranışı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Bowen vd. (2022)	Narsisizm	Yeniden kullanılabilirlik	Çalışma 1-Mturk 531 katılımcı Çalışma 2-Mturk 364 katılımcı	Narsisizmin yeniden kullanılabilirliği olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında, karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim davranışını olumsuz yönde etkileyeceği öngörülmektedir. Öne sürülen bu ilişki, sosyal bilişsel teori (SBS) ve sosyal mübadele teorisi (SMT)

çerçevesinde de destek bulmaktadır. Şöyle ki, Smith vd. (2018) SBS ve SMT'nin, karanlık üçlü ile ilgili olumsuz davranışların sonuçlarını incelemek için bir çerçeve sağladığına dikkat çekmektedir. SMT, bireylere en yüksek getiriye sağlayabilenlerin en çekici olduğunu ve bireylerin her zaman sosyal etkileşimlerinden kendileri için en büyük ödülleri elde etmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bu getirileri elde etmek için karşılık gelen bedelin ödenmesi gerekmektedir (O'Boyle vd., 2012). Diğer taraftan SBT'de tartışılan ahlaki çözülmeye dayanarak karanlık üçlüye sahip bireylerin, diğer kişiliklere sahip olanlardan daha fazla ahlaki çözülmeye yaşama olasılığı daha yüksek olabilmektedir (Egan vd., 2015). Bu çerçevede, ahlaki çözülmeye yoluyla tüketiciler, nihayetinde tutum-eylem boşluğunu yaratan "doğru olanı" yapmak (çevre dostu bir ürün satın almak gibi) yerine kişisel çıkarlarını (sürdürülebilir olmayan bir ürün satın almak gibi) tatmin etmek için uyarlanabilir akıl yürütme süreçlerini kullanmaktadır (Kilian ve Mann, 2020).

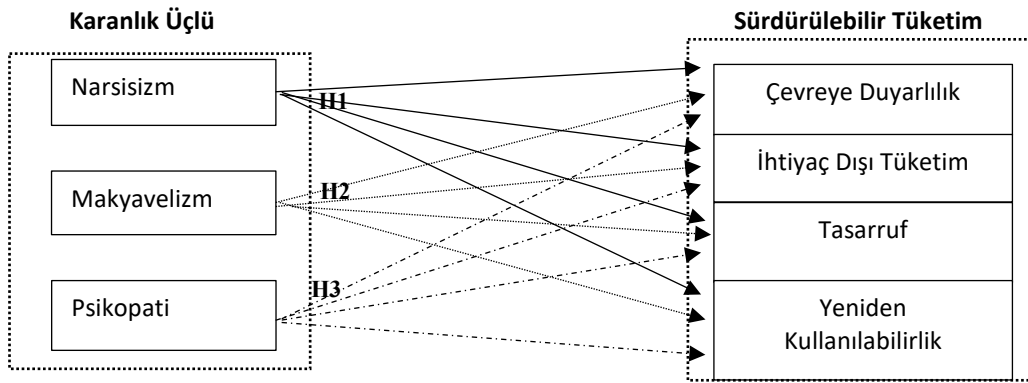
SBT ile SMT kapsamında, karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip olan bireylerin daha olumsuz bir toplum algısına sahip olabilecekleri ifade edilmektedir. Bu durum da bireylerin, kısa vadede daha yüksek getiri elde etme arzuları varken sürdürülebilir kalkınma kavramına dayalı sosyal mübadelenin, daha az fayda sağlayacağına inanmalarına yol açmaktadır (Wu, 2019:2-3). Böylece, karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip bireylerin, sürdürülebilir tüketim davranışını benimsemek yerine sürdürülebilirlik pahasına sosyal mübadelerden kısa dönemli fayda elde etmeye yöneleceği düşünülmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde öne sürülen hipotezler aşağıda sunulmaktadır:

H1: Narsisizmin sürdürülebilir tüketim davranışı (çevreye duyarlılık, tasarruf, ihtiyaç dışı tüketim, yeniden kullanılabilirlik) üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır.

H2: Makyavelizmin sürdürülebilir tüketim davranışı (çevreye duyarlılık, tasarruf, ihtiyaç dışı tüketim, yeniden kullanılabilirlik) üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır.

H3: Psikopatinin sürdürülebilir tüketim davranışı (çevreye duyarlılık, tasarruf, ihtiyaç dışı tüketim, yeniden kullanılabilirlik) üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır.

Araştırmada test edilecek olan araştırma modeli Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

3. YÖNTEM

Bu araştırmada hipotezlere uygun olarak tanımlayıcı kantitatif araştırma tasarımı benimsenmiş, modelde yer alan değişkenler ve aralarındaki ilişkilerin tespiti için birincil veri kullanılmıştır.

3.1. Ölçüm

Araştırmada karanlık üçlü kişilik özelliklerinin ölçümünde Özsoy vd. (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Karanlık üçlü kişilik özellikleri ölçeği narsisizm (4 ifade), makyavelizm (4 ifade) ve psikopati (4 ifade) olmak üzere üç alt boyutta ölçülmüştür. Sürdürülebilir tüketim davranışının ölçümünde Doğan vd. (2015)'nin geliştirmiş oldukları ölçek kullanılmaktadır. Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği çevreye duyarlılık

(5 ifade), tasarruf (4 ifade), ihtiyaç dışı tüketim (5 ifade) ve yeniden kullanılabilirlik (3 ifade) olmak üzere dört alt boyutta ölçülmüştür. Karanlık üçlü kişilik özelliklerinin ölçümünde 5'li Likert Tipi ölçek kullanılırken; sürdürülebilir tüketimin ölçümünde 5'li aralıklı ölçek kullanılmıştır. **İhtiyaç dışı tüketim boyutunda yer alan ters kodlu ifadeler yeniden kodlanmıştır.**

3.2. Örneklem ve Veri

Araştırmanın örneklemini 18 yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem hacmine karar verilirken, uygulanacak olan analizler göz önünde bulundurularak 200 kişilik bir örneklemin yeterli olacağına karar verilmiştir (Kline, 2015). Dolayısıyla bu araştırmanın hedeflenen örneklem hacmi en az 200 olarak belirlenmiş, süre kısıtı dahilinde maksimum sayıya ulaşılması hedeflenmiştir. Ana uygulamaya geçilmeden önce 30 kişiden toplanan veri ile ön test gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verisi kolayda ve kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenen 307 tüketiciden çevrimiçi anket yöntemiyle elde edilmiştir. Veri toplamadan önce etik kurul izni alınmıştır (Karar No:51).

Tablo 3: Katılımcılara Dair Bilgiler

Özellik	n	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	140	45,6
Erkek	167	54,4
Yaş		
31 yaş ve altı	159	51,7
31 yaş üzeri	148	48,3
Gelir		
4253 TL ve altı	106	34,6
4254-8506 TL arası	66	21,5
8507-12759 TL arası	68	22,1
12760 TL ve üzeri	67	21,8
Eğitim		
İlköğretim	3	1,0
Lise	18	5,9
Ön lisans	26	8,5
Lisans	181	59
Lisansüstü	79	25,7
Toplam		100

Araştırmada katılanların %54,4'ü erkek, %51,7'si 31 yaş ve altı, %34,6'sı 4253 TL ve altı gelire sahip olduklarını belirtmiştir. Araştırmaya katılanların %59'unun eğitim düzeyi lisanslıdır. %25,7'si ise lisansüstü eğitime sahiptir (Tablo 3).

Veriyi analize hazırlamada normallik analizlerinden faydalanılmıştır. Verinin normallik dağılımı için basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir (Hair vd., 2014: 70). Söz konusu değerler (Ek-2) ± 3 aralığında olduğundan normallik varsayımı sağlanmıştır (Kline, 2011: 63).

4. ANALİZ VE BULGULAR

4.1. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Öncelikle araştırmada kullanılmış olan ölçeklerin yapı geçerliğinin belirlenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. DFA’da uyum indekslerinden ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranı (χ^2/sd), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), uyum iyiliği indeksi (GFI), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA), standardize edilmiş artık ortalamaların karekökü (SRMR), normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) ile normlaştırılmamış uyum indeksi (TLI) incelenmektedir (Tablo 4). Yapı geçerliğinin belirlenmesinde aynı zamanda yakınsama ve ayırım geçerlikleri de incelenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Yakınsama ve ayırım geçerliğinin belirlenmesinde kullanılan birleşik güvenirlilik (CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri DFA aracılığıyla tespit edilmektedir. Daha sonrasında ölçeklerin güvenirlikleri Cronbach Alfa değerleri hesaplanarak kontrol edilmiştir. Gerçekleştirilen DFA sonucuna göre, makyavelizm ile psikopati boyutları arasında yüksek düzeyde korelasyon tespit edilmiştir ($r=0,72$). Veriler, yapısal düzeyde psikopati ve makyavelizm yapılarının zor ayırt edilebildiğini göstermektedir. Bu nedenle, makyavelizm ile psikopati boyutları bu araştırmada tek bir boyut olarak ele alınmıştır. İlgili literatür incelendiğinde bu iki kişilik özelliğinin birlikte tek bir özellik olarak ele alındığı çalışmaların olduğu belirlenmiştir (Miller vd., 2017; Muris vd., 2017; Persson vd., 2019; Vize vd., 2018). Dolayısıyla, hipotez testleri gerçekleştirilirken narsisizm ve makyavelizm-psikopati boyutları üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğinin yeniden kullanılabilirlik boyutunun ikinci ifadesinin standardize edilmiş faktör yükü 0,50’nin altında olduğundan bu ifade analiz dışı bırakılmıştır. Sonrasında analiz tekrarlanmış ve iki ifade kalan bu boyutun AVE ve CR değerinin beklenen değerin altında kaldığı; yakınsama ve ayırım geçerliğinin sağlanmadığı görülmüştür. Bu nedenle, yeniden kullanılabilirlik boyutu ifadeleri analiz dışı bırakılmıştır.

İhtiyaç dışı tüketim ve narsisizm boyutlarının AVE değerleri 0,50’nin altında olduğundan narsisizmin dördüncü ifadesi ile ihtiyaç dışı tüketiminin birinci ifadesi analizden çıkarılmıştır. Makyavelizm-psikopati boyutunun beşinci ifadesi standardize edilmiş faktör yükü 0,50’nin altında olduğundan analiz dışı bırakılmıştır (Hair vd., 2014: 70). Sonrasında, makyavelizm-psikopati boyutunun AVE değeri 0,50’nin altında olduğundan bu boyutun yedinci ifadesi analiz dışı bırakılmıştır. Analizler neticesinde DFA ile ölçüm modeline yönelik uyum değerlerinin ($\chi^2/sd=2,10$; CFI=0,93; GFI=0,89; RMSEA=0,06; NFI=0,88; TLI=0,92; SRMR=0,05) kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Doğrulayıcı Faktör Analizi İçin Uyum İndeksleri

	χ^2/sd	GFI	CFI	NFI	TLI	RMSEA	SRMR
Mükemmel	$\leq 2,00$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\leq 0,05$	$\leq 0,05$
Uyum Değerleri¹							
Kabul Edilebilir	$\leq 5,00$	$\geq 0,80$	$\geq 0,80$	$\geq 0,80$	$\geq 0,80$	$\leq 0,08$	$\leq 0,10$
Uyum Değerleri²							
Orijinal model	2,10	0,89	0,93	0,88	0,92	0,06	0,05

(¹ Kline, 2011; ²Hooper vd., 2008; Simon vd., 2010)

Değişkenlerin CR değerleri 0,75 ile 0,88 aralığında yer almaktadır. Bu değerler kabul edilen 0,60 değerinin (Bagozzi ve Yi, 1988: 80) üzerindedir. Ayrıca AVE değerleri 0,50 ile 0,66 değerleri arasında yer almaktadır (Tablo 4). Söz konusu değerler kabul edilebilir değerin (0,50) üzerindedir. Bu sonuçlara göre yakınsama geçerliği sağlanmaktadır. Değişkenlerin AVE değerlerinin karekökü diğer değişkenlerle olan korelasyonundan büyük olduğundan ayırım geçerliğinin de sağlandığı söylenebilir (Fornell ve Larcker, 1981: 46).

Tablo 5: Örtük değişkenlere ilişkin değerlendirme: Cronbach alfa, CR, AVE ve Ayrıştırıcı Geçerlik

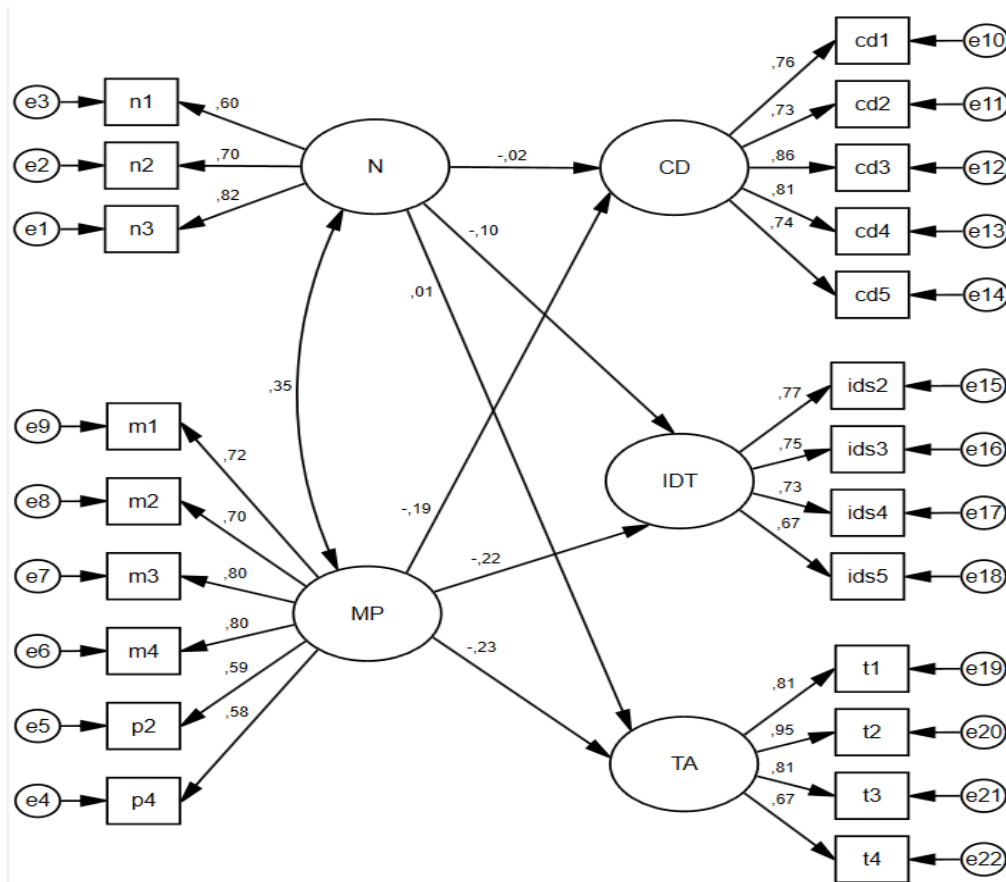
Değişkenler	Cronbach Alfa	CR (Birleşik Güvenilirlik)	AVE	Korelasyon Katsayısı				
				Nars.	Çev. Duy.	İht. D.t	Tas.	M-P
Narsisizm	0,75	0,751	0,506	0,711				
Çev. Duy.	0,89	0,888	0,613	-0,079	0,783			
İht. D.t	0,82	0,820	0,533	-0,172	0,228	0,730		
Tasarruf	0,88	0,888	0,667	-0,066	0,490	0,213	0,817	
M-P	0,85	0,853	0,50	0,346	-0,174	-0,245	-0,207	0,703
			Ort.	3,41	3,10	3,53	3,72	1,80
			Standart sapma	1,0	0,88	0,87	0,99	0,88

*M-P: Makyavelizm-psikopati. AVE karekök değerleri italik ve koyu renkte belirtilmiştir.

Ölçeklerin güvenilir kabul edilebilmesi için önerilen Cronbach alfa değerinin 0,70'den yüksek olması gerekmektedir (Nunnally, 1987). Tablo 5 incelendiğinde tüm ölçeklerin önerilen değerden (0,70) yüksek olduğu tespit edilmiştir. Böylece araştırma modelinde yer alan değişkenlerin içsel tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir.

4.2. Hipotez Testi

Bu kısımda, yapısal modelin analizine yönelik bulgular sunulmaktadır (Şekil 2). Araştırmanın kavramsal modelinin test edilmesinde Yapısal Eşitlik Modeli tercih edilmiştir.

Şekil 2: Yapısal Model

Analizler sonucunda, modelin istatistiksel olarak anlamlı ($p = 0,00$) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca modelin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu görülmektedir ($\chi^2/sd= 2,43$; CFI=0,91; GFI=0,88; RMSEA=0,06; SRMR=0,07; NFI=0,86; TLI=0,90).

Tablo 6: Yapısal Modele İlişkin Sonuçlar

<i>Bağımlı Değişken</i>		<i>Bağımsız Değişken</i>	<i>Standardize Regresyon Katsayısı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>P Değeri</i>
Çevreye Duyarlılık	<---	Narsisizm	-0,02	0,08	0,82
İhtiyaç Dışı Tüketim	<---	Narsisizm	-0,10	0,07	0,21
Tasarruf	<---	Narsisizm	0,01	0,10	0,93
Çevreye Duyarlılık	<---	Makyavelizm-Psikopati	-0,19	0,06	0,008**
İhtiyaç Dışı Tüketim	<---	Makyavelizm-Psikopati	-0,22	0,06	0,003**
Tasarruf	<---	Makyavelizm-Psikopati	-0,23	0,08	0,001**

$p < 0,05^{**}$

Karanlık üçlünün narsisizm boyutunun sürdürülebilir tüketim davranışının çevreye duyarlılık ($\beta=-0,02$; $p>0,05$), ihtiyaç dışı tüketim ($\beta=-0,10$; $p>0,05$) ve tasarruf ($\beta=0,01$; $p>0,05$), boyutları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, karanlık üçlünün Makyavelizm-Psikopati boyutunun sürdürülebilir tüketim davranışının çevreye duyarlılık ($\beta=-0,19$; $p<0,05$), ihtiyaç dışı tüketim ($\beta=-0,22$; $p<0,05$) ve tasarruf ($\beta=-0,23$; $p<0,05$) boyutlarını anlamlı ve negatif yönde etkilediği görülmektedir (Tablo 6). Dolayısıyla, H1 reddedilirken H2 ve H3 desteklenmiştir. Karanlık üçlü kişilik özellikleri sürdürülebilir tüketim davranışı boyutlarından en çok ihtiyaç dışı tüketimi ($R^2= 0,07$) sonra sırasıyla tasarrufu ($R^2=0,05$) ve çevreye duyarlılığını ($R^2= 0,04$) açıklamaktadır.

5. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Her geçen gün artan kirlilik, küresel ısınma, bilinçsiz kaynak tüketimi ile birlikte çevresel bozulmalar artmakta dolayısıyla da sürdürülebilir yaşam açısından nesiller arası aktarım zorlaşmaktadır. Hükümetler arası iklim değişikliği panelinin (IPCC) 2022 raporuna göre iklim şartlarının özellikle insanların sergiledikleri davranışlardan ötürü günden güne değişmektedir. Bu noktada bireylerin sürdürülebilir tüketim kalıplarını benimseyerek yaşam tarzı haline getirmeleri oldukça önemlidir. Bu nedenle de bireyleri sürdürülebilir tüketime yönlendiren ya da sürdürülebilir tüketimi engelleyen faktörlerin irdelenmesi ve bu kapsamda gerekli önlemlerin alınması büyük önem taşımaktadır. Bireylerin tüketim davranışlarının anlaşılmasında özellikle kişilik faktörü üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte, sürdürülebilir tüketimle ilgili literatürdeki çalışmaların daha çok beş büyük kişilik özelliğine odaklandığı ve kişiliğin karanlık yönünü temsil eden karanlık üçlü kişilik özelliklerine yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Sınırlı sayıda ve farklı bulguların yer aldığı literatürden yola çıkılarak bu çalışmada, karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim davranışı boyutları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu yönüyle çalışmanın literatüre ve uygulamaya önemli katkıları bulunmaktadır. Tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışı sergilemeleri başta ülke refahı olmak üzere devlet, işletmeler ve toplum için oldukça önemlidir. Bu durum pazarlama yöneticileri açısından da istenen bir durumdur (Peattie, 2010). Dolayısıyla, sürdürülebilir tüketim davranışını motive eden ya da engelleyen faktörleri ortaya koymak önemlidir. Bu kapsamda bu çalışmanın, sürdürülebilir tüketim davranışını engelleyen faktörlerin ele alınmasından dolayı toplum, ülke ve uygulayıcılar açısından önemli katkılarının olabileceği düşünülmektedir. Uluslararası literatürde üzerinde sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğu, çalışmalarda bulguların farklılaştığı ve kesin bir görüş birliğine varılamamış önemli bir konu olan sürdürülebilir tüketim davranışında kişiliğin karanlık yönlerinin etkisinin ele alınması

olması bu araştırmayı değerli kılmaktadır. Konu itibarıyla kültürel ve toplumsal farklılıkların olacağı göz önünde bulundurularak, bilindiği kadarıyla Türk tüketicileri özelinde ele alınan ve ulusal literatürde ilk araştırma olması nedeniyle de önemli katkıları olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırmada, karanlık üçlünün sürdürülebilir tüketime etkisinde sürdürülebilir tüketim davranışı çevreye duyarlılık, ihtiyaç dışı tüketim, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik boyutları özelinde detaylı olarak ele alınmaktadır. Ulusal literatürde doğrudan karanlık üçlü ve sürdürülebilir tüketim ilişkisini ele alan ve uluslararası literatürde sürdürülebilir tüketimi ilgili boyutlar özelinde detaylı ele alan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Dolayısıyla araştırmanın bu yönüyle de literatüre önemli katkıları olacağı düşünülmektedir. Bu araştırma aynı zamanda, sürdürülebilir tüketim davranışının anlaşılmasındaki teorik katkılarının yanı sıra pazarlama yöneticilerinin rekabet avantajı elde etmesinde ve devletin sürdürülebilirlik politikalarında üzerinde durulması gereken yapıların stratejilere uygulanabilmesine fırsat sağlamaktadır.

Araştırmada ölçek yapısının geçerliğini ortaya koymak amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde, makyavelizm ile psikopati boyutları arasında yüksek düzeyde korelasyon tespit edilmiştir. Analiz sonucunda, psikopati ve makyavelizm boyutlarının yapısal düzeyde zor ayırt edilebildiği belirlenmiştir. Bu nedenle, makyavelizm ve psikopati boyutları birleştirilerek tek bir kişilik özelliği olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, sürdürülebilir tüketim davranışının yeniden kullanılabilirlik boyutu; yakınsama ve ayırım geçerliğinin sağlanmaması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla, araştırma kapsamında karanlık üçlü kişilik özellikleri makyavelizm-psikopati ve narsisizm boyutları kapsamında ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, dört boyuttan oluşan sürdürülebilir tüketim davranışı bu araştırmada çevreye duyarlılık, tasarruf ve ihtiyaç dışı tüketim olmak üzere üç boyut kapsamında incelenmiştir.

Narsisizmin sürdürülebilir tüketim davranışı boyutları (çevreye duyarlılık, tasarruf ve ihtiyaç dışı tüketim) üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, literatürde narsisizm ile sürdürülebilir tüketim arasındaki olumlu ilişkiyi öneren ve tespit eden çalışmadan (Naderi ve Strutton, 2015) farklıken; Huang vd. (2019) ile Mertens vd. (2021)'nin çalışmalarının bulgularıyla örtüşmektedir. Naderi ve Strutton (2015) karanlık üçlü özelliklerinden sadece narsisizmi ele aldıkları çalışmalarında çevre dostu ürünler bir statü sembolü olarak işlev görebildiğinde, daha çok narsistik özelliklere sahip tüketicilerin statülerini göstermek için çevre dostu davranışa (yeşil ürün kullanma) daha çok yöneldiklerini belirlemiştir. Huang vd. (2019) ile Mertens vd. (2021) narsisizmin çevresel tutumları anlamlı bir şekilde etkilemediğini tespit etmiştir. Narsistlerin temel motivasyonu, toplumsal imajlarını ve öz saygılarını sürdürmektir. Dolayısıyla, öz saygılarını ve toplumdaki imajlarını tehdit etmeyen durumlarda, olumsuz çevresel tutumlar sergilemelerinin gereksiz olacağı ifade edilmektedir (Huang vd., 2019). Bu durum, narsisizmin sürdürülebilir tüketim davranışı boyutlarını olumsuz yönde etkilememesine sebep olabilir. İhtiyaç dışı tüketim ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu bulgu, narsisizm ve dürtüsel satın almanın ilişkili olduğu öne süren çalışmalarla (Harnish ve Bridges, 2015; Cai vd., 2015) örtüşmemektedir.

Makyavelizm-psikopati özelliğinin sürdürülebilir tüketim davranışının çevreye duyarlılık, ihtiyaç dışı tüketim ve tasarruf boyutlarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu yönüyle, makyavelizm-psikopati kişilik özelliğine sahip olan bireylerin, sürdürülebilir tüketim davranışı sergileme eğilimlerinin azaldığı ifade edilebilmektedir. Elde edilen bu bulgular, konuya dair sınırlı ampirik çalışmalardan bazılarının (Simmons ve Snell, 2018; Karbalaei vd., 2015; Huang vd., 2019; Swami vd., 2010; 2011) bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Simmons ve Snell (2018) çalışmalarında makyavelizmin çevre odaklı tüketim niyetini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Makyavelist bireylerin çevresel kaygı düzeylerinin düşük olduğu (Swami vd., 2010) ve atık yönetimine (atık azaltma, yeniden kullanma, geri dönüştürme) daha az yöneldiklerini (Swami vd., 2011) bilinmektedir. Benzer şekilde, Karbalaei vd. (2015) makyavelist eğilim arttıkça çevre dostu davranış sergilemenin azaldığını tespit etmiştir. Çalışmaya göre makyavelizmin israfı önleme davranışını da olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur. Söz konusu durum bu araştırmada da makyavelizm-psikopati özelliğinin ihtiyaç dışı tüketim ve tasarruf boyutlarını olumsuz etkilemesiyle ilişkilendirilebilir. Bireylerin makyavelist eğilimleri arttıkça ihtiyaç dışı tüketim yapmama eğilimleri azalmakta ve bireyler bu özelliklerinin etkisiyle kullandıkları ürünlerde (elektronik, beyaz eşya gibi) enerji tasarrufu yapmaya meyilli olmamaktadır. Bu durum, makyavelist tüketicilerin yalnızca kişisel hedefleri önemsemeleriyle; psikopati özelliği baskın tüketicilerin sosyal normlardan hazzetmemeleri, empati yoksunu olmalarından dolayı etik ve çevresel sorunları görmezden gelmeye meyilli olmaları ile açıklanabilmektedir. Başka bir ifade ile psikopatisi yüksek bireylerin giderek ciddileşen çevre sorunlarına göz yumduklarından çevreyi korumaya elverişli olmayan şeyler yapmaya meyilli olabilmektedirler (Wu vd., 2019: 3). Bu kişilik özelliğine sahip olan bireyler, dürtüsel olduklarından ve kısa vadeli faydaya odaklandıklarından ihtiyaçlarının anında tatmin

edilmesi istemektedir (Pilch ve Górnik-Durose, 2016: 103; Yousaf vd., 2022). Dolayısıyla, bu özellik sürdürülebilir tüketimin uzun vadeli faydaya odaklanan ve gelecek nesilleri düşünen yapısıyla oldukça çelişmektedir.

Tüketicilerin karanlık kişilik özelliklerindeki bireysel farklılıkların ortaya konulması yoluyla sürdürülebilir tüketim konusunda geliştirilecek stratejiler için çıkarım sağlanabilir. Sürdürülebilir tüketimin dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasını kolaylaştırabilmek adına bireylerin karanlık kişilik özelliklerinin bastırılması ve sürdürülebilir tüketim bilincinin artırılmasına yönelik çalışma ve girişimler önem kazanmaktadır. Bu noktada, bireylerin tüketim ve çevre bilinçlerinin geliştirilmesinde eğitim faktörü kritik önem taşımaktadır. Eğitim yoluyla bireylerde istenen davranışlar oluşturulabilecektir. Ancak bunun planlanmasında bireylerin kişisel özelliklerinde farklılıkların ortaya konulması önemlidir. Bireylerin genel davranış eğilimlerini anlayarak, aynı zamanda belirli tutum ve davranışları teşvik eden daha etkili eğitim çabaları ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, başta ailede ebeveynlere ve okul öncesinden yükseköğrenime kadar eğitimin her kademesinde hizmet veren bireylere önemli görevler düşmektedir. Tüm bunlara ek olarak sürdürülebilir tüketim bilincinin topluma kazandırılmasında sivil toplum kurumlarının, kamu kurumlarının ve hatta işletmelerin gönüllü olarak sorumluluk üstlenmesi gerekmektedir.

Tüm çalışmalarda olduğu gibi bu araştırma bazı kısıtlar altında gerçekleştirilmiştir. İlk kısıt uygulamanın yapıldığı örneklem ile ilgilidir. Araştırmada verinin kolayda örnekleme ile toplanmasının örneklemin ana kütleli temsil yeteneğini zayıflattığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu da sonuçların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Bir diğer açıdan, sınırlı örneklemden elde edilen bulgular sonucunda karanlık üçlü kişilik özellikleri iki boyuta, sürdürülebilir tüketim davranışı ise üç boyuta indirgenerek incelenebilmiştir. Esasında araştırmanın amacı karanlık üçlüyü oluşturan üç yapının her birinin sürdürülebilir tüketim davranışının çevreye duyarlılık, ihtiyaç dışı tüketim, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik boyutları üzerindeki etkilerini incelemektir ancak bu amaca kısmen ulaşılabilmektedir. Bu kapsamda araştırmanın örneklemini farklılaştırarak ve genişletilerek tekrar uygulanmasının araştırmanın esas amacına ulaşmada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisinin demografik değişkenlere göre farklılık göstereceği öngörülmektedir. Bu çalışmada söz konusu demografik özellikler analizlere dahil edilmemiştir. Bu noktada bu araştırma ön çalışma kabul edilerek gelecekteki çalışmalarda, araştırmanın örnekleminin genişletilerek özellikle demografik değişkenler açısından birtakım gruplar arası farklılıkların ele alınması önerilebilir. Araştırmanın diğer kısıtı, karanlık üçlü kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketim davranışı boyutlarına sadece doğrudan etkilerinin ele alınmış olmasıdır. Sosyal bilişsel teoriye göre karanlık üçlüye sahip bireylerin, diğer kişiliklere sahip olanlardan daha fazla ahlaki çözüme yaşama olasılığı daha yüksek olabilmektedir (Egan vd., 2015). Bu çerçevede, ahlaki çözüme yoluyla tüketiciler, nihayetinde tutum-eylem boşluğunu yaratan “doğru olanı” yapmak (çevre dostu bir ürün satın almak gibi) yerine kişisel çıkarlarını (sürdürülebilir olmayan bir ürün satın almak gibi) tatmin etmek için uyarlanabilir akıl yürütme süreçlerini kullanabilmektedir (Kilian ve Mann, 2020). Bu kapsamda, karanlık üçlü ve sürdürülebilir tüketim arasındaki mekanizmayı daha iyi açıklayabilmek için ahlaki çözüme gibi değişkenlerin aracı değişken olarak araştırma modeline dahil edilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbar, K., Jin, Y., Mahsud, M., Akbar, M., Waheed, A., ve Amin, R. (2020). “Role of Big Five Personality Traits in Sustainable Consumption Behavior”. *In Proceedings of the 2020 3rd International Conference on Big Data Technologies*, 222-226.
- Akdoğan, L., ve Durmaz, Y. (2021). “Kişilik Özelliklerinin Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 782-814.
- Awais, M., Samin, T., Gulzar, M. A., Hwang, J., ve Zubair, M. (2020). “Unfolding The Association Between the Big Five, Frugality, E-Mavenism, And Sustainable Consumption Behavior”. *Sustainability*, 12(2), 490.
- Aytaç, M. B. (2022). “Karanlık Dörtlü (The Short Dark Tetrad-Sd4) Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Karanlık Dörtlünün Pazarlama Araştırmalarındaki Yerinin Tartışılması”. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 129-149.
- Aytaç, M. B., ve Akin, E. (2021). “Hatzfeld Syndrome: Narcissistic Postpurchase State of Mind”. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 38 (4), 369-381.

- Bagozzi, R. P., ve Yi, Y. (1988). "On the Evaluation of Structural Equation Models". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94.
- Balderjahn, I., Buerke, A., Kirchgeorg, M., Peyer, M., Seegebarth, B., ve Wiedmann, K. P. (2013). "Consciousness for sustainable consumption: scale development and new insights in the economic dimension of consumers' sustainability". *AMS review*, 3, 181-192.
- Blair, J. R., Gala, P., ve Lunde, M. (2022). "Dark Triad-Consumer Behavior Relationship: The Mediating Role Of Consumer Self-Confidence And Aggressive Interpersonal Orientation". *Journal of Consumer Marketing*, 39 (2), 145-165.
- Bowen, K. T., Musarra, G., ve Ou, Y. C. (2022). "How And When Narcissism and Faith in Humanity Drive Sustainable Consumption". *Psychology & Marketing*, 39(9), 1706-1724.
- Cai, H., Shi, Y., Fang, X., ve Luo, Y. L. (2015). "Narcissism predicts impulsive buying: phenotypic and genetic evidence". *Frontiers in Psychology*, 6, 881.
- Chan, R. Y. (2001). "Determinants of Chinese consumers' Green Purchase Behavior". *Psychology & marketing*, 18(4), 389-413.
- Doğan, O., Bulut, Z. A., ve Çımrın, F. K. (2015). "Bireylerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının Ölçülmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması". *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 29(4).
- Duong, C. D. (2021). "Big Five Personality Traits and Green Consumption: Bridging the Attitude-Intention-Behavior Gap". *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*. 34(6), 1123-1144.
- Egan, V., Hughes, N., ve Palmer, E. J. (2015). "Moral Disengagement, The Dark Triad, And Unethical Consumer Attitudes". *Personality and Individual Differences*, 76, 123-128.
- Elhoushy, S., ve Lanzini, P. (2021). "Factors Affecting Sustainable Consumer Behavior in The MENA Region: A Systematic Review". *Journal of International Consumer Marketing*, 33(3), 256-279.
- Eroğlu, F., ve Köse, E. B. (2021). "Sürdürülebilir Tüketim Ekseninde Tüketicinin Korunması, Eğitimi ve Bilinçlendirilmesi İçin Bir Öneri Olarak Tüketici Geliştirme Merkezi (Tügemer)". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 31-47.
- Fatoki, O. (2020). "Personality Traits and Green Purchasing Behaviour of Young Consumers". *Journal of Management Information & Decision Sciences*, 23(S1), 254-261.
- Fien, J., Neil, C., ve Bentley, M. (2008). "Youth can lead the way to sustainable consumption". *Journal of Education for Sustainable Development*, 2(1), 51-60.
- Figuroa-García, E. C., García-Machado, J. J., ve Perez-Bustamante Yabar, D. C. (2018). "Modeling The Social Factors That Determine Sustainable Consumption Behavior in The Community of Madrid". *Sustainability*, 10(8), 2811.
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). "Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error". *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Fox, J., ve Rooney, M. C. (2015). "The Dark Triad and Trait Self-Objectification as Predictors of Men's Use and Self-Presentation Behaviors on Social Networking Sites". *Personality and Individual Differences*, 76, 161-165.
- Fraj, E., ve Martinez, E. (2006). "Influence of personality on ecological consumer behaviour". *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 5(3), 167-181.
- Fuchs, D. A., ve Lorek, S. (2005). "Sustainable Consumption Governance: A History of Promises and Failures". *Journal of Consumer Policy*, 28(3), 261-288.
- Furnham, A., Richards, S. C., ve Paulhus, D. L. (2013). "The Dark Triad of Personality: A 10 Year Review". *Social And Personality Psychology Compass*, 7(3), 199-216.
- Haider, M., Shannon, R., Moschis, G.P. (2022). "Sustainable Consumption Research and the Role of Marketing: A Review of the Literature (1976–2021)". *Sustainability*, 14, 3999.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Essex: Pearson Education Limited.

- Harnish, R. J., ve Bridges, K. R. (2015). "Compulsive Buying: The Role Of Irrational Beliefs, Materialism, And Narcissism". *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 33(1), 1-16.
- Harrison, A., Summers, J., ve Mennecke, B. (2018). "The effects of the dark triad on unethical Behavior". *Journal of Business Ethics*, 153(1), 53-77.
- Hayta, A. (2009). "Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143-151.
- Hirsh, J. B. (2010). "Personality and environmental concern". *Journal of environmental psychology*, 30(2), 245-248.
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. R. (2008). "Model Fit". *Electronic Journal of Business Research Methods*. 6(1), 53-60.
- Huang, N., Zuo, S., Wang, F., Cai, P. ve Wang, F. (2019). "Environmental Attitudes in China: The Roles of The Dark Triad, Future Orientation and Place Attachment". *International Journal of Psychology*. 54(5), 563-572.
- IPCC (2022). Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli Raporu. (05.01.2023). https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/press/IPCC_AR6_WGII_PressConferenceSlides_small.pdf
- Jakobwitz, S., ve Egan, V. (2006). "The Dark Triad and Normal Personality Traits". *Personality And Individual Differences*, 40(2), 331-339.
- Jonason, P. K., ve Krause, L. (2013). "The Emotional Deficits Associated with The Dark Triad Traits: Cognitive Empathy, Affective Empathy, And Alexithymia". *Personality and Individual Differences*, 55(5), 532-537.
- Jones, D. N., ve Paulhus, D. L. (2011). "The role of impulsivity in the Dark Triad of personality". *Personality and Individual Differences*, 51(5), 679-682.
- Kang, Y. J., ve Park, S. Y. (2016). "The Perfection Of The Narcissistic Self: A Qualitative Study On Luxury Consumption And Customer Equity". *Journal of Business Research*, 69(9), 3813-3819.
- Karabıyık, H. Ç., ve Algöz, S. B. (2020). "A Psycho-Marketing Study: Using the Dark Triad Personality Test to Profile the Consumers and Predict the Consumer Behavior". *Pazarlama İçgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 4(2), 66-73.
- Karalar, R., ve Kiracı, H. (2011). "Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 63-76.
- Karbalaeei, S., Abdollahi, A. ve Abdullah, S. (2015). "Machiavellianism And Spiritual Intelligence as Predictors of Waste-Prevention Behaviors Among Malaysian University Students". *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*. 23(3), 623-38.
- Kaufman, S. B., Yaden, D. B., Hyde, E., ve Tsukayama, E. (2019). "The Light vs. Dark Triad of Personality: Contrasting Two Very Different Profiles Of Human Nature". *Frontiers in Psychology*, 10, 1–26.
- Kazancı-Sunaoğlu, Ş. (2022). *Yeşil Tüketim*. Tüketici Davranışlarında Makro Trendler (Ed. Fatih Şahin ve Reyhan Bahar). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kesenheimer, J. S., ve Greitemeyer, T. (2021). "Greenwash yourself: The relationship between communal and agentic narcissism and pro-environmental behavior". *Journal of Environmental Psychology*, 75, 101621.
- Kilian, S., ve Mann, A. (2020). "When The Damage Is Done: Effects of Moral Disengagement on Sustainable Consumption". *Journal of Organizational Psychology*, 20(1), 120-132.
- Kline, R. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford Press.
- Kline, R. B. (2015). *Principles And Practice Of Structural Equation Modeling*. Guilford publications.
- Kumar, S., ve Yadav, R. (2021). "The Impact of Shopping Motivation on Sustainable Consumption: A Study in The Context of Green Apparel". *Journal of Cleaner Production*, 295, 126239.
- Kvasova, O. (2015). The Big Five personality traits as antecedents of eco-friendly tourist behavior. *Personality and individual differences*, 83, 111-116.
- Lu, L. C., Chang, H. H. ve Chang, A. (2013). "Consumer personality and green buying intention: The mediate role of consumer ethical beliefs". *Journal of Business Ethics*, 127(1), 205219.
- Luchs, M. G., ve Mooradian, T. A. (2012). "Sex, Personality, And Sustainable Consumer Behaviour: Elucidating the Gender Effect". *Journal of Consumer Policy*, 35(1), 127-144.

- Markowitz, E. M., Goldberg, L. R., Ashton, M. C., ve Lee, K. (2012). "Profiling the "pro-environmental individual": A personality perspective." *Journal of personality*, 80(1), 81-111.
- Mathieu, C., Hare, R. D., Jones, D. N., Babiak, P., ve Neumann, C. S. (2013). "Factor Structure of the B-Scan 360: A Measure of Corporate Psychopathy". *Psychological Assessment*, 25(1), 288.
- Mertens, A., von Krause, M., Denk, A., ve Heitz, T. (2021). "Gender Differences in Eating Behavior and Environmental Attitudes–The Mediating Role of The Dark Triad". *Personality and Individual Differences*, 168, 110359.
- Miller, J. D., Hyatt, C. S., Maples-Keller, J. L., Carter, N. T., ve Lynam, D. R. (2017). "Psychopathy and Machiavellianism: A distinction without a difference?". *Journal Of Personality*, 85(4), 439-453.
- Moisander, J. (2007). "Motivational Complexity of Green Consumerism". *International Journal of Consumer Studies*, 31(4), 404-409.
- Mont, O., ve Plepys, A. (2008). "Sustainable Consumption Progress: Should We Be Proud or Alarmed?". *Journal of Cleaner Production*, 16(4), 531-537.
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., ve Meijer, E. (2017). "The Malevolent Side of Human Nature: A Meta-Analysis and Critical Review of The Literature on The Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, And Psychopathy)". *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183-204.
- Naderi, I., ve Strutton, D. (2015). "I Support Sustainability but Only When Doing So Reflects Fabulously on Me: Can Green Narcissists Be Cultivated?". *Journal of Macromarketing*, 35(1), 70-83.
- Nga, J. K. H., ve Shamuganathan, G. (2010). "The influence of personality traits and demographic factors on social entrepreneurship start up intentions". *Journal of business ethics*, 95, 259-282.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory* (2nd Ed.). New York, NY: Mcgraw-Hill.
- O'Boyle, E. H. (2012). "A Meta-Analysis of The Dark Triad and Work Behavior: A Social Exchange Perspective". *J. Appl. Psychol.* 97, 557–579.
- Onel, N., ve Mukherjee, A. (2017). "Why do consumers recycle? A holistic perspective encompassing moral considerations, affective responses, and self-interest motives". *Psychology & Marketing*, 34(10), 956-971.
- Özdemir, N. (2021). "Dindarlık ve Sürdürülebilir Tüketim Davranışı: Gönüllü Sadeliğin Aracı Rolü". *Turkish Journal of Marketing*, 6(1), 70-89.
- Özsoy, E., Rauthmann, J.F., Jonason, P.K., ve Ardiç, K. (2017). "Reliability and validity of the Turkish versions of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T), Short Dark Triad (SD3-T), and Single Item Narcissism Scale (SINS-T)". *Personality and Individual Differences*, 117, 11-14.
- Paavola, J. (2011). Climate change: the ultimate tragedy of the commons. *Property in land and other resources*, 417-434.
- Paulhus, D. L., ve Williams, K. M. (2002). "The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, And Psychopathy". *Journal Of Research in Personality*, 36(6), 556-563.
- Peattie, K. (2010). "Green Consumption: Behaviour and Norms". *Annual Review of Environment and Resources*, 35, 195-228.
- Persson, B. N., Kajonius, P. J., ve Garcia, D. (2019). "Revisiting the structure of the Short Dark Triad". *Assessment*, 26(1), 3-16.
- Pilch, I., ve Górník-Durose, M. E. (2016). "Do We Need "Dark" Traits to Explain Materialism? The Incremental Validity of The Dark Triad Over the HEXACO Domains in Predicting Materialistic Orientation". *Personality and Individual Differences*, 102, 102-106.
- Polatçı, S., ve Yeloğlu, H. O. (2021). "Karanlık ve aydınlık kişilik özelliklerinin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi". *Journal of Organizational Behavior Review*, 3(1), 73-87.
- Pristl, A. C., Kilian, S., ve Mann, A. (2021). "When Does a Social Norm Catch the Worm? Disentangling Social Normative Influences on Sustainable Consumption Behaviour". *Journal of Consumer Behaviour*, 20(3), 635-654.
- Quoquab, F. ve Mohammed, J. (2020). "A Review of Sustainable Consumption (2000 to 2020): What We Know and What We Need to Know". *Journal of global Marketing*, 33, 305-334.

- Ribeiro, J., Veiga, R., ve Higuchi, A. (2016). "Personality Traits and Sustainable Consumption". *Revista Brasileira De Marketing*, 15(3),297-313.
- Saltoğlu, S., ve Irak, D. U. (2020). "Kişiliğin Karanlık Üçlüsü: Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati". *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 42-62.
- Satıcı, S. A., Kayış, A. R., Yılmaz, M. F., ve Eraslan-Çapan, B. (2019). "Üniversite Öğrencilerinde Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri ile Dürtüsellik ve Heyecan Arama Davranışları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 857-881.
- Schaefer, A., ve Crane, A. (2005). "Addressing sustainability and consumption". *Journal of Macromarketing*, 25(1), 76-92.
- Set, Z. (2020). "Sosyal Kötücül Kişilikler: Karanlık Üçlü". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(3), 318-329.
- Sherry, S.B., Hewitt, P.L, Besser, A., Flett, G.L, ve Klein, C. (2006). "Machiavellianism, Trait Perfectionism and Perfectionistic Self-presentation". *Personality and Individual Differences*, 40(4), 829-839
- Sheth, J. N., Sethia, N. K., ve Srinivas, S. (2011). "Mindful consumption: A customer-centric approach to sustainability". *Journal of the academy of marketing science*, 39, 21-39.
- Shivani, S., ve Godwin, B. J. (2018). "Mapping of Online Shopping behaviour: A Dark Triad Approach". *Indian Journal of Commerce and Management Studies*, 9(2), 78-84.
- Sijtsema, J. J., Garofalo, C., Jansen, K., ve Klimstra, T. A. (2019). "Disengaging from evil: Longitudinal associations between the dark triad, moral disengagement, and antisocial behavior in adolescence". *Journal of Abnormal Child Psychology*, 47(8), 1351-1365.
- Simmons, R. S., ve Snell, R. S. (2018). "Machiavellianism, Support For CESR, And Attitudes Towards Environmental Responsibility Amongst Undergraduate Students". *International Journal of Ethics Education*, 3(1), 47-66.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., ve Härter, M. (2010). "Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the Autonomy-Preference-Index (API)". *Health expectations*, 13(3), 234-243.
- Smith, M. B., Hill, A. D., Wallace, J. C., Recendes, T. ve Judge, T. A. (2018). "Upsides To Dark and Downsides to Bright Personality: A Multidomain Review and Future Research Agenda". *Journal of Management*, 44(1): 191-217.
- Song, S. Y., ve Kim, Y. K. (2018). "Theory Of Virtue Ethics: Do Consumers' Good Traits Predict Their Socially Responsible Consumption?". *Journal of Business Ethics*, 152(4): 1159-1175.
- Suárez, E., Hernández, B., Gil-Giménez, D., ve Corral-Verdugo, V. (2020). "Determinants of frugal behavior: the influences of consciousness for sustainable consumption, materialism, and the consideration of future consequences". *Frontiers in Psychology*, 11, 567752.
- Sun, Y., Wang, S., Gao, L., ve Li, J. (2018). "Unearthing The Effects of Personality Traits on Consumer's Attitude and Intention to Buy Green Products". *Natural Hazards*, 93(1), 299-314.
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., Snelgar, R., ve Furnham, A. (2011). "Personality, Individual Differences, And Demographic Antecedents Of Self-Reported Household Waste Management Behaviours". *Journal of Environmental Psychology*, 31(1), 21-26.
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., Snelgar, R., ve Furnham, A. (2010). "Egoistic, Altruistic, And Biospheric Environmental Concerns: A Path Analytic Investigation Of Their Determinants". *Scandinavian Journal of Psychology*, 51(2), 139-145.
- UNDP (2022). Sustainable Development Goals, Goal 12: Responsible Consumption and Production. (06.06.2022) <https://www1.undp.org/content/singapore-global-centre/en/home/sustainable-development-goals.html>.
- Verma, V. K., Kumar, S., ve Chandra, B. (2017). "Big Five Personality Traits and Tourist's Intention to Visit Green Hotels". *Indian Journal of Scientific Research*, 15(2), 79-87.
- Vize, C. E., Lynam, D. R., Collison, K. L., ve Miller, J. D. (2018). "Differences Among Dark Triad Components: A Meta-Analytic Investigation". *Personality disorders: Theory, research, and treatment*, 9(2), 101.
- Wales, W. J., Patel, P. C., ve Lumpkin, G. T. (2013). "In Pursuit of Greatness: CEO Narcissism, Entrepreneurial Orientation, And Firm Performance Variance". *Journal of Management Studies*, 50(6), 1041-1069.

- Wang, P., Liu, Q., ve Qi, Y. (2014). "Factors Influencing Sustainable Consumption Behaviors: A Survey of The Rural Residents in China". *Journal of Cleaner Production*, 63, 152-165.
- Wu, W., Wang, H., Zheng, C., ve Wu, Y. J. (2019). "Effect Of Narcissism, Psychopathy, And Machiavellianism on Entrepreneurial Intention—The Mediating of Entrepreneurial Self-Efficacy". *Frontiers in Psychology*, 10, 360.
- Yang, X., ve Zhang, L. (2021). "Understanding Residents' Green Purchasing Behavior from A Perspective of The Ecological Personality Traits: The Moderating Role of Gender". *The Social Science Journal*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/03623319.2020.1850121>.
- Yaşlıoğlu, D. T., ve Atılgan, Ö. (2018). "Karanlık Üçlü Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama, Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 725-739.
- Yousaf, S., Tauni, M. Z., ve Khan, B. (2022). "Dark triad traits and panic buying". *Personality and Individual Differences*, 197, 111771.
- Zhang, M., Li, L., Ye, Y., Yu, S., ve Zhong, J. (2021). "The Effects of Feelings of Awe on The Relationship Between Consumers' Narcissism and Impulsive Consumption Behaviors: A Mediated Moderation Model". *Current Psychology*, 1-18.

EK-1: ÇALIŞMADA KULLANILAN ÖLÇEK İFADELERİ

Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri

- N1- Başkalarının beni dikkate almasını istemeye eğilimliyim.
- N2- Prestij ya da statü arayışında olmaya eğilimliyim.
- N3- Başkalarının bana hayranlık duymasını istemeye eğilimliyim.
- N4- Başkalarından özel iyilikler beklemeye eğilimliyim.
- M1- İsteddiğimi elde etmek için hileye başvurmuşluğum ya da yalan söylemişliğim vardır.
- M2- İsteddiğimi elde etmek için pohpohlamaya başvururum.
- M3- İsteddiğimi elde etmek için başkalarını manipüle etmeye eğilimliyim.
- M4- Kendi çıkarım için başkalarını kullanmaya eğilimliyim.
- P1- Pişmanlık duymamaya meyilliyim.
- P2- Davranışlarımın ahlaki boyutunu umursamamaya eğilimliyim.
- P3- Duyarsız ya da duygusuz olmaya eğilimliyim.
- P4- Alaycı davranmaya eğilimliyim.

Sürdürülebilir Tüketim Davranışı

- ÇD1- Deterjan, şampuan gibi temizlik ürünlerinden çevreye daha az zarar verenleri satın alırım.
- ÇD2- Doğal materyaller kullanılarak üretilmiş giysileri satın alırım.
- ÇD3- Çevresel sorumluluğu destekleyen firmaların ürünlerini alırım.
- ÇD4- Doğada çözülebilir ambalajlı ürünleri satın alırım.
- ÇD5-Aile bireylerimi ve arkadaşlarımı çevreye zarar verecek ürünleri almamaları için ikna ederim.
- İDT1- Cep telefonu vb. teknolojik aletleri ihtiyaç duymadığım halde yenileri ile değiştiririm.
- İDT2- İhtiyacım olmasa da yeni giysiler alırım.
- İDT3- Alışveriş yaparken listemde/aklımda olmayan ürünleri de satın alırım.
- İDT4- Yeni çıkan bir ürünü, benzer bir ürünü olsa da satın alırım.
- İDT5-Yiyecek içecek ürünlerinden ihtiyacım olmayanları da satın aldığım olur.
- T1- Enerji tasarrufu sağlayan beyaz eşyaları satın alırım.
- T2- Diğerlerine göre daha az elektrik harcayan elektronik cihazları satın alırım.

T3- Elektronik ürünler satın alırken elektrik tüketim miktarlarına dikkat ederim.

T4- Evde tasarruflu ampuller kullanırım.

YK1- Karton, tenke ve cam gibi ürünlerin ambalajlarını atmak yerine tekrar değerlendiririm.

YK2- İhtiyacım olduğunda az kullanılmış ürünleri kiralar ya da ödünç alırım (DVD, kitap, vb).

YK3- Kullanılmış kâğıtları not tutma vb. işlerde yeniden değerlendiririm.

EK-2: ÇALIŞMADA KULLANILAN ÖLÇEK İFADELERİNİN BASIKLIK VE ÇARPIKLIK DEĞERLERİ

Ölçek İfadeleri	Basıklık	Çarpıklık	Ölçek İfadeleri	Basıklık	Çarpıklık
N1	-0,08	-0,876	CD4	-0,2	-0,352
N2	-0,65	-0,414	CD5	-0,817	-0,173
N3	-1,037	-0,065	İDS1	1,629	-1,455
N4	-1,022	0,238	İDS2	-0,578	-0,451
M1	0,641	1,287	İDS3	-0,562	-0,174
M2	0,795	1,243	İDS4	0,648	-1,031
M3	0,351	1,202	İDS5	-0,581	-0,211
M4	2,964	1,921	T1	0,262	-0,9
P1	-0,902	0,613	T2	0,16	-0,858
P2	1,731	1,702	T3	-0,149	-0,745
P3	1,493	1,612	T4	1,229	-1,266
P4	0,868	1,402	YK1	-0,652	-0,188
CD1	-0,463	-0,294	YK2	-0,744	0,159
CD2	-0,609	-0,07	YK3	0,653	-1,035
CD3	-0,339	-0,419			

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.09.2022 ✓Accepted/Kabul:15.10.2022

DOI:10.30794/pausbed.1169606

Research Article/Araştırma Makalesi

Kadioğlu, Ş. (2023). "Gizem Ve Gerilim Sarmalında Gerçeğin İflası: *Çünkü Seni Seviyorum*- Guillaume Musso", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 399-409.

GİZEM VE GERİLİM SARMALINDA GERÇEĞİN İFLASI: ÇÜNKÜ SENİ SEVİYORUM- GUILLAUME MUSSO

Şevket KADIOĞLU*

Öz

1974 yılında Fransa'nın Antibes kentinde doğan Guillaume Musso, Fransa'nın, romanları kırkı aşkın dile çevrilen en popüler çağdaş yazarlarından biridir. Bazıları sinemaya da uyarlanan romanlarını genellikle gizem, gerilim, polisiye türlerinde kaleme alan, çarpıcı ve eksiltili anlatım tekniği ile de Fransa'da son yıllarda "çok satan" olmayı başarmış olan Musso, mekân olarak, genellikle romanlarında belirgin bir biçimde göze çarpan "american life" yaşam biçimini yansıtan Amerika'nın büyük metropollerini seçer. Biz bu makalede yazarın *Çünkü Seni Seviyorum/Parce que je t'aime* adlı romanında gizem ve gerilimin izini sürmeye çalışıyoruz. Genellikle polisiye romanlarla birlikte anılan gizem ve gerilim unsurlarının romanın, roman türünün yansıtması gereken gerçekle ilişkisini tartışmaya odaklanıyoruz. Gizem ve gerilimin, merak uyandırıp ilgiyi artırma dışında romanın kurgusal gerçekliği ile dış dünya gerçekliğinin bir anlam dokusu oluşturarak romanın estetik dokusunu oluşturabilmesindeki işlevini sorguluyoruz. Ayrıca beklenmedik bir itki ve olağan dışı bir tasarım, varsayım ya da yanlış etkisiyle ortaya çıkan gizemle, insanın varlığı ve dünyayla, yaşamla ilişki ve bütünlük içinde olması beklenen gerçek arasındaki çekim ve gerilime de dikkat çekiyor ve bu karşıt güçlerin romanı, çok okunma, fazla satma kaygısından arındırarak, yazınsal bir sanat olarak ne kadar ileri taşıyabileceğini tartışmaya açıyoruz. Bu makale, çok okunan romanın, ayrıca iyi roman olup olamayacağını, başta Lukács olmak üzere, Milan Kundera, Michel Raimond gibi roman kuramcılarının görüşlerine başvurarak irdeliyor.

Anahtar kelimeler: Musso, Gizem, Gerilim, Polisiye, Entrika, Gerçek.

THE BANKRUPTCY OF THE TRUTH IN THE LABYRINTH OF MYSTERY AND SUSPENSE: BECAUSE I LOVE YOU BY GUILLAUME MUSSO

Abstract

Born in 1974 in Antibes, France, Guillaume Musso is one of France's most popular contemporary writers, whose novels have been translated into more than forty languages. Musso, whose some novels have also been adapted into movies, generally writes in the genres of mystery, thriller and detective fiction. Musso has become a best-seller in France in recent years thanks to his striking and abbreviated narrative technique, usually chooses the big metropolises of America as his setting, reflecting the "American lifestyle" that stands out prominently in his novels. In this article, our aim is to trace the mystery and suspense in the author's novel *Lost and Found* (original title: *Parce que je t'aime*). We try to discuss the relationship between the elements of mystery and suspense, which are usually associated with detective novels, and the reality that the novel, as itself, should reflect. In addition to stimulating curiosity and increasing interest, we question the function of mystery and suspense in creating the aesthetic texture of the novel by creating a texture of meaning between the fictional reality of the novel and the reality of the outside world. We will also draw attention to the attraction and tension between the mystery that emerges as a result of an unexpected design, assumption or misconception and the reality that is expected to be in relation

* Bu makale, 01-03 Haziran 2022 tarihleri arasında Pamukkale Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu tarafından düzenlenen Dünya Dilleri ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan "Guillaume Musso'nun Çünkü Seni Seviyorum Adlı Romanında Gizem ve Gerilim" adlı bildirinin geliştirilerek yeniden düzenlenmiş biçimidir.

** Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, DENİZLİ.
e- posta: skadioglu@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-0503-2082>)

and integrity with human existence, the world and life. Moreover, we will discuss how far these opposing forces can carry the novel forward as an art, isolating it from the concern of selling more copies. In this article, we examine whether a widely read novel can also be a good novel, drawing on the views of a number of novel theorists such as Milan Kundera, Michel Raimond and notably Lukács.

Keywords: *Musso, Mystery, Suspense, Thriller, Intrigue, Reality.*

1-Romanın Gücü, Gerçeği ve Gizemi Üzerine:

Epik ve romanı, büyük epik edebiyatın iki ana biçimi olarak gösteren Georg Lukács (2014: 64) *Roman Kuramı* adlı yapıtında romanı tanrının terk ettiği dünyanın epiği olarak tanımlar (2014: 94). Bu iki ana biçimin yazarlarının temel erekleleriyle değil, karşılaştıkları verili tarihsel-felsefi gerçeklerle ayrıştığına vurgu yapan Lukács, “roman, hayatın kapsamlı bütünselliğinin artık dolaysızca verili olmaktan çıktığı, anlamın hayata içkinliğinin bir sorun haline geldiği ama yine de bütünsellik terimleriyle düşününen bir çağın epiğidir” (2014: 64) diyerek romanı yine kendisinden ayrıştığı epik kavramının içine yerleştirir. Böylece Lukács, epiğin yani destanın kanonik bir tür olduğuna ilişkin örtük bir gönderme yapar. Roman kahramanının psikolojisini de daimonik, yani görünmez doğaüstü bir gücün etkisiyle daha çok öfke, tutku, güç istenci, libidinal arzuların dışı vurumu gibi doğal, dürtüsel, bir bakıma kötücül eylem ve davranışlar sergileme eğilimi olarak nitelendirir. Romanın nesnellliğini de anlam ve gerçeklik üzerinden irdeleyen Lukács, bu nesnellığı anlamın gerçekliğin derinine hiçbir zaman inemeyeceğine “ama anlam olmaksızın da gerçekliğin öksüz bir hiç olacağına dair” (Lukács, 2014: 94) olgun insanın bilgisi olarak tanımlar. Romanı kent toplumunun epiği olarak değerlendirirken kuşkusuz Lukács, değişen toplumla birlikte epik koşulların artık yok olmaya başlamasıyla, Cervantes’in *Don Kişot* adlı yapıtında parodisini yaptığı, kahraman olgusunun değiştiğine vurgu yapar. Bunun yanında yine değişen koşullar içinde, sözü edilen toplumsal dönüşümle birlikte kent toplumunun ortaya çıkmasına koşut olarak, kahraman şövalye ruhunu besleyen ve belirleyen kutsal ve dinsel değerlerin belirleyici bir parametre olmaktan çıkmasına dikkat çeker. Artık edebiyatın da başta sekülerleşme olmak üzere giderek bir evrilmeye uğradığına ve örtük olarak bu evrilmeyle ortaya çıkan romanın da kendini yönlendiren “daimonik” güçlerin altındaki kent toplumunun insanını, insan ilişkilerini yansıttığının altını çizer. Sözü edilen “daimonik” güçler de epik türün kusursuz, ideal kahramanının giderek, özellikle yirminci yüzyılın başlarında belirginleşecek olan, anti-kahramana doğru evrilmesi ile ilişkilendirilebilir. Gerçi, anti-kahramanlar söz konusu olduğunda İngiliz buluşu olan gotik roman ile Fransız tarzı “kara roman”ın anımsanması gerektiğini, anti-kahramanın ortaya çıkışı ile ilgili kesin tarihlemeler yapmanın zor olduğunu da dile getirmemiz gerekir. Değişen koşullarla birlikte kent insanı yaşamda artık, tanrısal ve dinsel otorite ve iradenin ya da “bir yazgının yazıtını değil, bir dizi ekonomik ve biyolojik parametrelerin etkili bir biçimde eşgüdülmesi” ni (Vanoncini, 1995: 10) deneyimler. Tanrının terk ettiği, epik yaşamın bütünselliğinin yok olduğu bir dünyada roman kendini tam olarak kırılğan bir dünyanın karşısında bulur; bu da romanın yansıtması gereken insan gerçeğinin bizzat kendisidir.

Joseph Conrad’ın “en kötü romanın bile çekirdeğinde bir çeşit gerçek vardır” (Stevick, 2004: 34) söylemiyle önemini vurguladığı gerçek/gerçeklik kavramını René Wellek ve Austin Warren “sanat bakımından tutarlı her eserin sahip olduğu hayat görüşü” aracılığıyla yansıtılan bir değer olarak kabul ederler (Wellek ve Warren, 2013. 39). Romanda gerçeğin varlığının kaçınılmazlığını da şu tümcelerle vurgularlar:

Fakat herhangi bir olgunlaşmış hayat felsefesinde belli ölçüde hakikatin bulunması ya da en azından bu felsefenin bir şekilde bir hakikat içerme iddiasında olması gerekir. Bizim şimdi üzerinde durduğumuz edebiyatın hakikatinin ise edebiyatın “içindeki” hakikat- sistemli kavramsal şekil içinde edebiyatın dışında mevcut, fakat edebiyata uyarlanmış, edebiyat vasıtasıyla anlatılmış veya edebiyatta somutlaşmış felsefe- olduğu söylenebilir (Wellek ve Warren, 2013.:39).

Yukarıdaki yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere roman söz konusu olduğunda gerçek, oldukça karmaşık iç içe geçmiş bir örüntü içinde felsefeyle de sarmalanmış olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bir kere romanın içsel-kurgusal gerçekliği ile dış dünyanın gerçekliği bu noktada bir çatışma ya da çekişme alanı oluşturabilmektedir. Diğer yandan, romanın, “ruh ile gerçeklik arasındaki zorunlu uyumsuzluk” (Lukács, 2014: 116) sorunsalını da içsel gerçekliğini bozmadan, biçimsel gerçekçiliğe de bağlı kalarak, kendi estetiği içine inandırıcı biçimde eklemleyebilmesi gerekmektedir. “Romanın “olaylarla bağlantılandırılmış” yaşam görüşünü canlandırmasını sağlayan anlatı tekniği onun biçimsel gerçekçiliği olarak adlandırılabilir” (Watt, 2002: 51) Yukarıda dikkat

çekmeye çalıştığımız karmaşa ve biçimsel gerçekçiliği dumura uğratacak anlatısal tehlikelere ek olarak, gerçeğin, görüntünün yarattığı baştan çıkarmalara, ucuz, niteliksiz üretime karşı özünü koruma ve var olma savaşımı verdiği de söylenebilmektedir. Bütün bu karmaşık, öz-ilinek, asıl-görüntü, kurmaca-gerçeklik-estetik sorunsalının yanında romanın, gerçekle olan ilişkimizi sorgulamak, ona farklı açılımlar getirmek gibi bir etiği de doğası gereği içinde taşımak zorunda oluşu, “gerçek” sorunsalını daha karmaşık hale getirmektedir. “İçsel gerçekliğin mi yoksa dışsal gerçekliğin mi üstün olduğu[na]”¹ (Lukacs, 2014: 118) ilişkin sorunun hala tartışılıyor olması, çözümsüzlüğü ve aralarındaki çatışmadan ortaya çıkan gerilim de sanatın çözümsüzlüğüne değilse bile yaşamın kendi içinde çözümsüzlüğüne ilişkin bir çıkarsamayı belirginleştirerek yine bir gerçeğe işaret etmektedir. Bu bağlamda, düşsel dünyanın ürünü olan ve ideal olana doğru eğilim gösteren içsel gerçeklik ile gerçek doğasını “kahramanın eylemlerinin karşılığı olarak sergile[ye]n”² (Lukacs, 2014: 104) ve “cansız biçimsiz ve anlamsız bir kütle” (2014: 104) olan dış gerçekliğin yarattığı karşıtlık ve uyumsuzluğu da romanın ironisi olarak değerlendirebiliriz. Romanın kurmaca dünyasında güzellik ve sanatın yakını olan gerçekliğin sunulduğunu belirten Franz Karl Stanzel gibi birçok kuramcı gerçeklikle estetik arasında bir bağ olduğu noktasında birleşirler (Stanzel, 1997: 9). Stanzel’e göre “bu tür gerçeklik de günlük hayatta rastladığımız tarihsel ve deneysel gerçeklikten daha önemlidir. Yine bu gerçeklik hayatta rastlanılan gerçekliğin anlamsız, bütünlüğü olmayan, ayrımlanmamış, tamamen karmaşık gözüküğü noktada önemli bir anlam dokusu sergiler” (Stanzel, 1997: 9). Demek ki bu bağlamda romanın kurmaca dünyasının sürekli referans göstermesi gereken bir dış dünya ve içsel gerçekliğinin de göndermede bulunmak zorunda olduğu bir dış gerçeklik söz konusudur. Gerçeklikler arası gidiş gelişlerin, gerilim ve yaklaşmanın, kutuplaşmanın yarattığı anlam dokusu;

Yaşadıklarının sadece bir kısmının, yani hayatlarının bir bölümünün anlatıldığı bir Julien Sorel’in veya Heinrich Lee’nin yine bir Clarissa Harlowe veya bir Leopold Bloom’un hikayeleri üzerinden okuyucuya günlük hayatta böyle kişilerin veya kaderlerin olduğunu göstermekten çok, bu kişilerin hayatının anlamı konusunda derin bilgilere ve önemli düşüncelere yol açabilecek karakterlerin hayatını anlamamızı sağlar. Yücelmenin olduğu yazarın yaratıcı hayallerindeki deneyim, gerçekliğin dönüşümü, dilsel biçimi ve hikâyenin yapılanmasını da belirler (Stanzel, 1997: 9, 10).

Dış dünyanın ve dışsal gerçekliğin estetik ve etik tabanlı transfigürasyonu ve içsel gerçekliğin bir anlam dokusu olarak belirmesi, var olan gerçeklik ile olması gereken ideal arasındaki aşılabilir uçurumun dış dünyanın özünü temsil etme yeteneği (Lukács, 2014: 85) de romanın kurucu öğelerinin dengeli, tutarlı, işlevsel ve değer üretici bir biçimde örgülenişi ve örgütlenişi ile mümkündür.

Bilindiği gibi, anlatıcı, kahramanlar, olay, zaman ve uzam romanın temel kurucu öğeleridir. Kullanışlıları, işlevleri, önem dereceleri, romanın bütünselliği içindeki yerleri, onun bütüncül imgesini yansıtmadaki işlevleri, romanın etik ve estetik değerine olan katkıları, içsel ve dışsal gerçekliği, düşsel ve ideal dünyayı yansıtabilme becerileri, klasik romandan yeni romana, modern romandan postmodern romana az ya da çok farklılık gösterse ve değişse de bu öğeler bütün romanlarda vazgeçilmez devitkenler olarak karşımıza çıkarlar. Bu öğelerden birini öne çıkarıp diğerlerini ona bağımlı ikincil öğeler olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmez. Romandan romana bu öğelerin ağırlık ve önemleri değişkenlik gösterebilir, örneğin Zola’nın *Germinal* (1885) adlı romanı bir mekân romanı olarak karşımıza çıkar. Marcel Proust’un *Kayıp Zamanın İzinde* (1913-1927) adlı roman serisini bir zaman romanı olarak değerlendirmek olası iken dizinin bütününe ele aldığımızda aynı zamanda bu yapıtın devasa bir kahramanlar/kişiler galerisi olduğunu söyleyebiliriz. Nerval’in *Sylvie* (1853) adlı yapıtı da birkaç saatte okunabilecek kadar kısa olmasına karşın, zamansal katmanların iç içe geçtiği, geçmiş ve şimdiki zamanın birbirine örgüldendiği yetkin bir zaman tasarımı yansıtan bir eserdir. Stendhal’in ünlü *Kızıl ile Kara’sı* (1830) karakter romanı olarak değerlendirilebilecekken, aynı yazarın *Parma Manastırı* (1839) zaman romanı olarak nitelendirilebilmektedir. Flaubert’in *Duygusal Eğitim* (1869) adlı romanı da, zaman ögesinin döngüsel bir nitelik izlemesi dolayısıyla zaman romanı olarak yorumlanabilmektedir. Romanın bu kurucu öğelerinden birini öne çıkararak bir romanı değerlendirmenin çok sağlıklı bir yaklaşım olmadığı çeşitli eleştirmenlerce dile getirilse de akademik reflekslerle bu tür yaklaşımlar sergilenmektedir. Romanın sistematigi içinde anlam üretme potansiyelleri açısından bu kurucu öğelerin her birinin kendine özgü bir yeri vardır ancak felsefi ve şiirsel bakış açılarının en iyi ifade alanı bulunduğu öğelerin, karakter ve zaman öğeleri olduğu söylenebilmektedir. Sözü edilen bakış açıları da yazarın bilincinin nesnel gerçekliği vurgulayış biçimi olarak romanda önemli bir işlev üstlenmektedirler.

1 Bizim tarafımızdan eklenmiştir.

2 Bizim tarafımızdan eklenmiştir.

Bu temel kurucu öğeler dışında Lukács gibi kimi kuramcılar, özneliğin kendini tanınması ve böylece geçersiz kılması olarak tanımlanabilecek ironiyi de romanın biçimsel kurucu ögesi olarak göstermektedirler. (Lukács, 2014: 81)

Ironiyi dışarıda tutacak olursak, bilindiği gibi, Fransız romanında, sözü edilen temel öğeleri romanlarında bir roman etiği ve estetiği oluşturacak biçimde, ölçülü, tutarlı ve dengeli olarak kullanan romancı, yer ve karakter betimlemeleriyle de romana farklı bir anlatım estetiği katan Balzac'tır. Bu nedenle Fransız ekolünde, klasik roman ve geleneksel roman dendiğinde Balzac romanı akla gelmektedir. Michel Raimond, Balzac romanı üzerine geniş bir inceleme yazısı yazan Taine'e gönderme yaparak, onun bize sürdürmekte olduğumuz yaşamı gösterdiğini ve bizi yöneten çıkar ilişkilerinden söz ettiğini belirtir (Raimond, 2002: 50). Balzac'ın hoş giden bir kurmacanın gösterimi ve zaman ve mekânın dışında konumlandırılmış bir ruhun soyut çözümlemesi yerine, romandan, toplum yaşantısının bir hikâyesini kotardığını vurgulayarak, onun döneminin toplumunu kucaklama tutkusunun sadece gerçeğe hizmet etmeyi amaçladığına dikkat çeker. Balzac, toplum yaşantısının sözü edilen hikâyesini yarattığı temsil edici karakterler, yani tipler aracılığıyla aktarır. Raimond'un aktardığı biçimiyle, Balzac, tipler üzerinden sadece insanları değil yaşamın temel olaylarını da biçimlendirir (1981: 63). Bu noktada, yaşamın başlıca olaylarını karakterlerin eylemleri içine eklemleyerek kurmacaya aktaran Balzac, karakterlerin eylemlerinin birbirlerine ilmeklenerek oluşturduğu olay örgüsünün yürütücüsü olan karakterlere/tiplere özel bir önem verir. *"Şimdiki zaman bağlamında olduğu gibi başka pek çok bağlamda da zamanı mekânın zorunlu bağlaştığı"* (Watt, 2002: 39) olarak değerlendiren Ian Watt ayrıca tikel ve bireysel durumun zaman ve mekân olarak adlandırılan koordinata göre belirlendiğini vurgular (2002: 39). İşte bu zaman ve mekân belirleyicileri içinde karakterler ve olay örgüsü (Fr. "intrigue") bir takım gibi çalışmanın ötesinde, birbirine içkin öğeler olarak romanda, değer ve anlam üreten bir yapı olarak bütünleşirler: *"Çünkü okuyucu ile eser arasındaki diyalog-veya iletişim- sonucunda doğan estetik heyecan, söz konusu "yapı"nın ürünüdür"* (Tekin, 2002: 67).

Kişisel ya da toplumsal bir nitelik taşıyabilen olay örgüsünün bir bakıma hikâyenin özünü oluşturan ve akışını sağlayan belirli yönlendiricileri bulunmaktadır. Bunlar Georges Polti'nin ortaya koyduğu kimi zaman aralarında benzerlik gösteren değişik dramatik durumlar ve Vladimir Propp'un Rus halk masallarını, inceleyerek saptadığı ana dramatik yapılarıdır. Bunlar, romanlarda olay örgüsünü de oluşturan temel yönlendiricilerdir. Aralarından en bilinenleri, aşk, macera, tehlikeye atılma, erginleşme, yükseliş, keşif, arayış, kaçış, intikam, gibi çoğunlukla romanların temasını da oluşturan temel dramatik yürütücülerdir³. Böyle adlandırılmaları, karakterlerin eylemlerinin birbirine eklenmesi ile bir akış içerisinde süreklilik göstermesi gereken olay örgüsünün ilerlemesinin temel etkeni olmalarıyla ilgilidir. Zaten bundan dolayı da bu dramatik yürütücülerden hareketle, romanlar, aşk romanı, macera romanı, arayış romanı, erginleşme romanı, intikam romanı, polisiye roman...vb. adlarla ayrımlandırılabilir. Dramatik yapının içinde bunlardan kimi zaman birkaçı birlikte yürüyebilmektedirler. Bir aşk hikayesi bir serüven örgüsü içine yerleştirilebilir ya da bir arayış hikâyesi çeşitli serüvenlerle örgülenerek dramatik yapıyı oluşturabilir. Aşk, intikam ve serüven aynı romanda birbirlerini tamamlayıcı bir biçimde iç içe geçebilir. Örneğin polisiye romanın içinde de ikinci derecede farklı yürütücüler bulunabilir.

Sözünü ettiğimiz bu dramatik yürütücülerden, Guillaume Musso'nun birçok romanında olduğu gibi, *Çünkü Seni Seviyorum* adlı romanında da öne çıkan gizem başlı başına temel bir izlek olabildiği gibi ana izleği destekleyen ikincil bir izlek olarak de karşımıza çıkabilmektedir. Gerilim ise daha çok serüven ve polisiye romanlarında olmak üzere birçok türde ikincil izlek olarak gözlemlenebilmektedir. Türkçede çoğu kere esrar, sır gibi sözcüklerle eş anlamlı olarak kullanılabilen, kimi zaman da aklın çözemediği anlaşılmasız şey, bilmece anlamlarına da gelen muamma (Fr. *énigme*) sözcüğüne göz kırpan gizem sözcüğü, Larousse sözlüğünün tanımına göre, insan aklının erişemeyeceği, doğaüstü, belirsiz, gizli, bilinmeyen, anlaşılmasız, şey, durum, iş ya da olay anlamına gelmektedir (<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/mystere>). Bunun yanında gizem sözcüğü herkesin bilmediği, sadece o alanın piri olanlar ya da sezgi gücü oldukça yüksek kişiler tarafından sezilebilecek olan anlamına da gelmektedir. Bu sözcük ayrıca olağan algımızın dışına taşan ve ona tuhaf gelen bir şey, olay, iş, durum anlamlarında da kullanılabilir. Bütün bunların dışında bu sözcüğün Fransızca karşılığı olan "mystère" Hristiyanlıkta inanca dayalı, akılla açıklanamaz vahiy ürünü dogmalara gönderme yapmaktayken çoğul olarak kullanıldığında ise, tek tanrılı dinler öncesi antik dinlerde örneğin eski Mısır inancında sadece bu dinin müritlerine açıklanan gizli öğretiler anlamını taşımaktadır. Bu anlamıyla da dinsel bir referans noktası oluşturduğu ortaya çıkmaktadır

³ Türkçede daha iyi bir biçimde dile getirme konusundaki yetersizliğimizden dolayı romanın bu dramatik devitenini bu biçimde adlandırmayı uygun bulmaktayız.

(<https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/mystere>). Bütün bunlardan farklı olarak Orta çağ dinsel tiyatrosunda, İsa'nın doğuşu, çektiği acılar, çarmıha gerildikten sonra dirilişi, Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler veya Azizlerin yaşamları gibi dini konuları içeren dramatik bir türe de yine "mystère" adı verilmektedir (<https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/mystere>). Gizem sözcüğünün yukarıda açıklandığı gibi muamma anlamıyla örtüşen biçimiyle Fransızca'da "un roman à énigme" denildiğinde ise Agatha Christie'nin çok zengin bir şekilde katkıda bulunduğu polisiye romanın (İngiliz ekolünde dedektif roman) popüler versiyonu olan muamma romanını anlamaktayız. Kaynaklarda gizem sözcüğünün Fransızca karşılığı olan "mystère" sözcüğüne daha çok polisiye roman bağlamında karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Hatta bu bağlamda gizem-kurmacadan bile söz edilebilmektedir. Buna göre;

Gizem, bir olayın, genellikle bir cinayetin veya başka bir suçun doğasının, hikâyenin sonuna kadar gizemli kaldığı bir kurgu türüdür. Daha çok kapalı bir şüpheliler çemberi içinde, her şüphelinin, cinayet işlemek için genellikle akla yatkın bir fırsat çerçevesinde inandırıcı bir nedeninin olduğu bu kurmacalarda ana karakter genellikle bir dedektiftir (Sherlock Holmes gibi) ve sonunda okuyucuya sunulan olaylardan hareket ederek mantıksal çıkarımla gizemi çözer⁴ (https://stringfixer.com/fr/Mystery_novel).

Tanık olduğumuz gibi gizemin polisiye romanlarla ilişkilendirilmesinin temel nedeni, romanda gizemin bu tür kurmacalara özgü, soruşturma, araştırma ve ipuçlarından yola çıkılarak ortaya çıkarılacağına ilişkin somut ve tanımlı bir "gerçek"le ilgili olmasıdır ama polisiye romanda gizemin cinayeti kimin ve neden işlediğine ilişkin somut etkenlere indirgenmiş olması onu akılla kavranamaz olma özelliğinden arındırarak yalnızca merak ve şaşırtıcılık özellikleri içine hapseder. "Suspense"⁵, askıya alma ve geciktirmeler ise, o gizem örtüsü kaldırıldıktan sonra ortaya çıkacak gerçeğin deyim yerindeyse kendini açığa vurmadan veya bir dış etken (polis, dedektifin çabası) yoluyla açığa vurulmadan önce nazlanma süreci olarak değerlendirilebilir.

Polisiye romanın araştırma, soruşturma, ipucu, sonuç çıkarma gibi daha çok kendine özgü yordamlarla kendine mal ettiği gizem elbette ki polisiye olmayan romanlarda da varlık alanı bulabilmektedir. İçinde bir cinayetin olmadığı, bu cinayeti kimin işlediğine ve neden bu eylemi yaptığına ilişkin bir gizemin bulunmadığı romanlardaki gizem az çok farklılık gösterse ve polisiye romanlarda gözlemlenen gizem şablonunun dışına taşıldığı için de çoğu zaman oldukça karmaşık bir karakter sergileyebilse de özü bakımından ayındır ve bu ortaklık bilinmeyen, mantık kurallarına uymayan, akıl yasalarının dışına taşan bir duruma, bir olaya ilişkin muammanın çözülmesi gerekliliğine dayanmaktadır. O nedenle "bu işte bir iş var" yordamınca eylemde bulunma ilkesi polisiye romanlar dahil bütün gizem içeren romanlarda geçerli bir ilkedir. Bilinmeyi ortaya çıkarmada bütün çaba, deyim yerindeyse, yasa çiğneyen bir durumu, kişiyi ona itaat etmeye zorlamak, yola getirmek, terbiye etmek değil, olağan algının dışına taşan bu durumu mantıkla açıklanabilir bir hale getirmek yani onu yoldan çıkararak etkeni, yönlendiriciyi ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle ipuçlarından, olgulardan yola çıkarak, Fransızcada "déduction" adını verdiğimiz bir çıkarsamayla, kılık değiştirmekle gizem haline gelmiş, ya da getirilmiş olan gerçeğin üzerindeki örtüyü kaldırarak onu asıl kimliği (ya da neliği) ile göstermek hem gizem içeren hem de polisiye romanların ortak yanındır.

Dikkat çekmeye çalıştığımız üzere, gizem içeren tüm romanlar polisiye roman olmak zorunda değildirler. Tetikleyici olay, bir cinayet değil, hırsızlık, kaçırma, tecavüz gibi soruşturma gerektiren bir olay olabilir ve bu çerçevede bir gizem durumu yaratılmış olabilir. Tetikleyici öge durumundaki, çözülmesi gereken gizem, çıkarı söz konusu olduğu için, gizemin ve dolayısıyla gerçeğin ortaya çıkmaması için çalışan bir engelleyici,-biz buna kötü karakter diyelim- ve olay örgüsü işleyişinin uygulamaya konulması için bir soruşturmacı en gerekli devitkenlerdir. Elbette bu soruşturmacının illa polis ya da dedektif olmasına gerek yoktur. Diğer tüm karakterler, ya yasalara saygı duymanın zorunluluğunu bize anımsatmak için ya da araştırmacıyı başarısız kılmaya çalışmak ya da ona yanlış ipuçları sağlamak için vardılar (Hirt, 2019, <https://julienhirtauteur.com/2019/09/04/ecrire-le-mystere/>).

Gizemin içeriğinin kavranmasında gerçekle ilişkisinin ortaya çıkarılmasına gerek duyulmaktadır. Gizem bir bakıma kılık değiştirmiş ya da gizem süsü verilmiş gerçek olarak tanımlayabiliriz; bu nedenle de her gizem potansiyel bir gerçek barındırır önermesi kabul edilebilir bir yargıdır. Bu bakımdan gizemle gerçeğin ortaklığından söz edilebilmekte ve onun olağan yaşam akışından farklı olmadığı söylenebilmektedir. Bu durumda gizemi

⁴ Çeviri makale yazarına aittir.

⁵ Suspense: "Bir filmde ya da edebi eserde anlatılan olayın bir an durdurularak, seyircinin, dinleyicini veya okuyucunun sonradan ne olacağı heyecanı içinde bekletildiği zaman" (Vanoncini, 1995: 20)

belirleyen etken olup bitene bir açıklama getirilemeyişi olmaktadır. Gizem olarak nitelenen şeyin, kimi durumlarda değişik varsayım ve kuruntuların modifiye ederek yanlış bir algı üzerine oturttuğu olağan, ya da doğası bozulmuş olağan bir durumdan farksız bir şey olmadığını söyleyebiliriz. Gizem ve gerçek ortaklığı yine aralarında bir çatışmanın olmaması gerektiğinin garantisi olamaz. Aralarındaki çatışma bir meşruiyet çatışması gibi görünse de aslında, gizemin gerçeğin hakkını gasp etme, gerçeğin de gizemin tacizleri karşısında haklılığını koruma ve kendini savunma savaşımıdır. Konuya farklı bir açıdan bakıldığında ise gizemle merak duygusu, dolayısıyla da gerilim arasında dikkate değer bir ilişki olduğu gözlemlenebilir. Gizemin maskesinin düşmesi beklentisi merakı, düşmeyeceği kaygısı da gerilimi doğurur. Bekleyişin şaşırtmaca ve diğer entrika içi yordamlarla ve entrika dışı yapay yöntemlerle uzaması da doğal olarak gerilime yol açar. Kimi zaman “suspense” adı verilen askıya alma marifetiyle okuyucunun sonradan ne olacağı heyecanı içinde bekletilmesi de bir anlamda gerilime neden olur. Ama belirtmek gerekir ki bu gerilimin korku duygusunun tırmandırdığı gerilimle bir ilgisi yoktur. Bu gerilim korku filmlerine özgü gerilimdir ve bizim sözünü ettiğimiz, biraz da okuyucunun sabrını sınavan ve polisiye romanlarda ve gizem kurgularında rastladığımız gerilimden ve antik tragedya da karşılaştığımız korkudan oldukça farklıdır. İçinde gerçek bir cinayetin olmadığı gizem romanlarındaki duygu özellikle fantastik kurmacalardakine benzer; yani “*tehlikenin beraberinde getirdiği bir heyecan değildir yalnızca; gözlerinin önünde olup bitene mantıklı bir açıklama getiremeyen, onu herhangi bir düzenle bağdaştıramayan birisinin duyduğu rahatsızlıktır daha çok*” (Jourde-Tortorese, 2003; 79). Bizim sözünü ettiğimiz gerimin çiftli doğası hem yukarıda açıkladığımız biçimiyle merak ve bekleyiş de içermekte hem de “sarsılmış bir denge” ortamında kesinlik duygusunun alt üst olması biçiminde ortaya çıkmaktadır: “*Bu denge, bu kesinlik, insanın gerçeğe mantık çerçevesinde egemen olduğuna dair o güven duygusundan başka bir şey değildir*” (Jourde, Tortorese, 2003: 79).

2- Guillaume Musso ve *Çünkü Seni Seviyorum*’un Gizemi

Guillaume Musso 1974 yılında Fransa’nın güney batı sahil kentlerinden biri olan Antibes’de doğan ve kırkı aşkın dile çevrilen romanlarıyla Fransa’nın en çok okunan ve en üretken yazarı olarak dikkat çeken genç kuşak yazarlardan biridir. Romanlarına “american life” hayat tarzını “*konfor, lüks ve ince zevkler*”in (Musso, 2009: 10) egemen olduğu yaşam biçimini çarpıcı betimlemelerle taşıyan ve uzam olarak da genellikle Amerika Birleşik Devletleri’nin büyük metropollerini seçen Musso’nun çok okunan bir yazar olmasında ustalıklı tekniği yanında, akıcı bir dil kullanmasının, sinematografik (<https://www.guillaumemusso.com/node?page=2>) denilebilecek anlatım biçimi benimsemesinin, çevreyi, nesnelere ve karakterleri, belirgin ve çarpıcı özellikleri, ayrıntıdan arındırılmış, gerekli yanlarıyla yansıtmaya odaklanan özüt betimleme yaklaşımının büyük bir payı vardır. Ama bunlardan en önemlisi, Musso’nun romanları için seçtiği konulardır. Musso bu denli yoğun okur ilgisini romanları için seçtiği konularla çeker. Musso romanlarında genel olarak merak öğesini tırmandıran, rastlantı ve entrikalar örgüsü içinde soluk soluğa, bilinmeyenin ardından koşmaya zorlayan, rastlantı, şaşırtı, olağandışılık ve gizemlerle dolu konularla buluşturur okurlarını. Ayrıca yazar, okuru beklenmedik olaylarla tanıştırmaya tekniği olan “red herring”i de ustaca kullanır (İnal, 2022: 124) ve böylece İnal’ın da yazısında belirttiği gibi seçtiği konular, anlatıda başvurduğu yordamlar ve kullandığı tekniklerle, arkası yarın anlatı türünde olduğu gibi, okuru merakla, heyecanla anlatının devamında ne olacağının beklentisi içinde, sabırsızlıkla roman sayfalarını çevirerek merakını gidermeye, gerilimi sonlandırmaya iter (İnal, 2022: 122). İnal’ın de vurguladığı saptamayı tersinden söyleyebiliriz olursak (İnal, 2022: 123) Musso, türünde gerçekten ilginç ve övgüye değer romanlar yazsa da kimi eleştirmenler yapıtlarını eksik ve yazınsal normlardan uzak buluyorlar. “*Dedektif romanı hiçbir zaman edebi başarının yüce kademelerine ulaşmamıştır; doğası gereği hiçbir zaman ulaşamayacaktır da*” diyen ve bu tür romanların, “*okura entelektüel açıdan çözülmesi gereken bir sorun sunmadığını, sanatsal açıdan da bir kurgu gibi gözükmediklerini*” belirten Raymond Chandler de (Chandler; 2005: 96) bu görüşü destekler. Çünkü bu tür romanlar sonuçta eğlence ya da kaçış romanı diye tanımlayabileceğimiz türden romanlardır. Okuyucunun merak duygusunu giderip, gerilimini dindirdikten sonra o rahatlamaya verdiği duygunun ötesinde hiçbir iz bırakmazlar. Ama bu eksikliklerine karşın bu tür romanların “edebi” olarak değerlendiren görüş son yıllarda yaygınlık kazanmaktadır.

Bu makalenin bütüncesini oluşturan *Çünkü Seni Seviyorum/ Parce que je t’aime* adlı roman da gizem ve gerilim öğesinin romanı başından sonuna kadar kuşattığı, bunun yanında değişik anlatım teknikleri ve postmodern kurmacaya özgü belirtkenlerin sarmalandığı ilginç bir roman olarak dikkat çeker. Bunun yanında roman birbiri içine geçmiş sarmal bir gizemin yarattığı kaostan yine gizemli bir marifetle (psikodrama, hipnoz gibi) çıkan katmanlı ilginç bir kurmaca olarak öne çıkar. Kurmacanın temelini birbirlerini çok seven Marc ve Nicole

Hathaway çiftinin kızları Layla'nın beş yaşındayken 23 Mart 2002 tarihinde bir alışveriş merkezinde gizemli bir biçimde kaybolmasıyla başlar (Musso, 2009: 18). Burada gizemin ilk sarmalı oluşur ve yazar ilginç bir aldatmacaya başvurarak bir motosikletin çarpması sonucu ölmüş olmasına karşın kurmaca içinde geriye dönüş (ki postmodern romanın da başvurduğu bir anlatım biçimidir) tekniğiyle ve daha çok polisiye romanlarda rastlanılan ve gizemin erkenden çözülmesini önleyen sonradan anlatım, erteleme ve hedef şaşırtma manevralarıyla, küçük kızın kaybolmuş olabileceğine ilişkin bir olasılığı da vurgulayıp kaybolmuş olsa da ölmüş olamayacağını düşündürerek okuru iki olasılıklı gidiş gelişler arasında bocalamaya zorlar ve böylece de gerilim ve merak öğelerinin işleyişine zemin ve ortam hazırlar. Vanoncini (1995: 97) "suspense"li romanın istikrarlı bir örneğe uygun düşmediğini belirtir, ona göre bu polisiye roman türü, "insan yazgısını ereklileştirmiş eylemler özeti olarak değil, açık bir sorunsal olarak göz önünde tutar" (Vanoncini, 1995: 98). Oysa Musso'nun bu romanında bunu bile göremeyiz. "Öldü mü, öldürüldü mü?", "Kaçırıldı ise neden ve kimler tarafından kaçırıldı?", "Yaşıyorsa ne koşullar altında yaşıyor?" sorularının biçimlendirdiği bir kuşku ve olasılıklar burgacına girmeye zorlanır okur. Tam polisiye bir romandan beklendiği gibi, olasılıklardan biri askıya alınıp diğeri indirilerek okura bir ileri iki geri koala dansı yaptırılmaya çalışılır. Siegfried Kracauer'e göre polisiye roman da bütün sanat formları gibi bozulmamış otantik bir gerçekliği doğası gereği içinde taşımalıdır (Kracauer, 2001: 12). Ama Musso'da, okuyucunun gerçeklik algısı polisiye romandan bile beklenmeyecek biçimde dumura uğrattılır, ama o, bu sakat bırakılmış gerçekliği gizem ambalajı ile sarmalar ve bunu yaparken bilim ipliğini kullanmaktan da çekinmez:

Ama Connor her şeyi bu genetik determinizmle açıklamayı reddediyordu. Psikoloji ile biyolojinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğuna inanan genç doktor, kendisini hep iki alanda birden yetiştirmeye çalışmıştı. Psikiyatri ve nöroloji: Genetik mirasımız elbette ki kendini bize dayatıyordu, ama yaşam boyunca, beynimiz duygusal ve sevgi ilişkileriyle yeniden programlanabilirdi (Musso, 2009: 26).

Musso, bir saplantıya çakılıp kalmış kahramanlarını dramaya dayalı psikoterapi yöntemiyle tedavi ettirerek onların bu saplantılardan kurtulmalarını sağlarken, bu değişimdeki süreçleri ve kendileriyle verdikleri savaşımı "es" geçer. Ahlak dersi verme amacını güden filmlerde ve orta çağ moralist hikâyelerinde gördüğümüz gibi kahramanlar birdenbire nedenini anlayamadığımız bir dönüşüme uğrarlar. Güven Turan'ın Auden'in polisiye ya da dedektif romanları için öne sürdüğü : " Bir cinayet işlenir; pek çok kişiden şüphe edilir ; bütün şüpheliler bir kişi kalıncaya kadar elenir; kalan, katildir; tutuklanır, ya da ölür" (Turan, 2005: 79, 80) formülü burada "gizemli bir durum yaşanır, bir çok olasılık vardır, bütün olasılıklar bir olasılık kalıncaya kadar elenir, eleme yapılırken okuyucular gerilim içinde bırakılır, olasılıklar zinciri ile okuyucuya deyim yerindeyse işkence edildikten sonra da kalan tek olasılık onları gerçeğe götürür" biçiminde değişir. Bu süreç sonunda da okuyucunun gizemin yarattığı ruhsal güvensizlikten, gerilimden ve maruz kaldığı duygusal ve zihinsel işkenceden dolayı gerçeğin tadını çıkarmaya ne gücü ne de hevesi kalır.

Ünlü bir psikiyatr olan Connor McCoy adlı doktorun, ruhsal problemleri olan üç kişiyi hipnoza dayalı psikodrama grup terapisi yöntemiyle tedavi etmesi üzerine kurulu olan kurmacada bir senaryo üzerine terapiye alınanlardan biri psikiyatrin yakın çocukluk arkadaşı da olan 35 yaşındaki Mark'tır. Kendisi de ünlü bir psikiyatr ve doktor Connor McCoy'un ortağı da olan Mark, kızının kayboluşunun verdiği acıya daha fazla dayanamayarak, yaşamdan kopmuş ve kendini sokakta yaşamaya, kentin kanalizasyon çukurlarında yatıp kalkmaya, alkole ve sefalete mahkum etmiş olan özverili bir babadır. Kendisi bir psikiyatr olmasına karşın Mark bir türlü kızının ölmüş olacağını kabullenememekte ve yasını yaşayamadığı için de bunun doğurduğu travmayı atlatamamaktadır. Diğeri, tek yaşama şansı organ nakline bağlı olan eski bir uyuşturucu ve alkol bağımlısı annesinin hakkı olan karaciğeri başkasına satarak ölümüne neden olan doktoru ortadan kaldırmayı kafasına koymuş ve bu saplantıyla yaşamını intikam almaya indirgemiş Evie adında 15 yaşlarında yoksul bir kız çocuğudur. Üçüncüsü ise, kaza sonucu küçük bir çocuğu öldüren ve bu suçu milyarder bir iş adamı olan babası tarafından örtbas edildiği için suçluluk duygusundan bir türlü kurtulamayan ve yaşadığı vicdan azabından, intihar girişimleri, uyuşturucu, alkol, seks ve aşırı alışveriş bağımlılığı ile kurtulmaya çalışan Alyson Harisson adında 26 yaşındaki medyatik, zengin bir genç kızdır.

Gizem ve buna bağlı olarak gerilimin boydan boya kuşattığı roman aynı zamanda tesadüflerin gerçeklik algımızı dumura uğrattığı bir kurmaca olarak da karşımıza çıkıyor. Neredeyse bütün romanlarını iyi duygularla yazan yazar, bu romanda da insanların Noel'in özel bir gece olacağına inandıklarını, "İnsanlar Noel'in özel bir gece olacağına inanırlar: her şeyin olabileceği bir gece..." tümceleriyle (Musso, 2009: 194) vurgulayarak,

hipnoza dayalı grup terapisinin- biri zaten arkadaşı olan- bu üç hastasını bir Noel gecesi Doktor Connor McCoy'un Mozart Kliniği'nde bir araya getiriyor. Kurmaca aynı Noel gecesi ünlü bir kemancı olan Nicole Hathaway'ın Manhattan'daki bir konserinin ardından gece evine dönerken bir soyguncu tarafından gasp edilmek istenmesi üzerine kentin kanalizasyon çukurunun altından rögar kapağını açarak sokağa çıkan bir adam tarafından kurtarılmasıyla başlaması ve bu "kahraman"ın genç kemancının kocası olduğunun anlaşılması okuyucuyu heyecanlandırırsa da gizliden gizliye inanma algısına ilk darbeyi vuruyor Bu noktada yazarımız, okuyucuya "bu kadar da olmaz" dedirtmemek için şimdilik sadece iki tesadüfle yetiniyor. Nicole'ün yaralı kocasını evlerine taşımasıyla sonuçlanan bu başlangıçtan sonra geriye dönülerek Mark'ın, kızları Layla'nın kayboluşunun ardından, yaşadığı acının etkisiyle evden ayrılış süreci ve kendini sokaklarda yaşamaya mahkûm ediş karı koca arasında geçen diyaloglarla aktarılıyor ve olayın ertesi günü karısının ısrarlarına rağmen bir türlü teselli olamayan sevgi dolu babanın evden ayrılıp tekrar sokak yaşamına dönmesi hikâye ediliyor. Bu arada sonradan öğreniyoruz ki gözden kaybolmadan önce sokakta kendinden geçerek "karların içerisinde, iki kolu yana açık baygın" (Musso, 2009: 201) halde kocasını fark eden Nicole, Doktor Connor'ı arayarak yardım istemiş ve böylece teselli olamayan baba Doktor Connor'ın kliniğine taşınmıştır. Babasının yönlendirmesiyle aynı Noel gecesi medyatik zengin Alyson da Mozart Kliniğine gelir. Aynı Noel akşamı, annesinin ölümüne neden olan doktordan intikam almak için silah almak amacıyla Connor'ın arabasından çantasını çalmak isterken yakalanan ve doktorun, kendilerinden biri duygusuyla merhametle yaklaşip empati kurduğu 15 yaşındaki yoksul Evie geceyi geçirmek için bir apartmana sığınır. Apartman sakinlerinin polise haber vermeleri üzerine çaresiz kalıp Connor'ı arar ve genç kızın hikayesinde kendi çektiği acıları anımsayan doktor geceyi geçirmesi için genç kızı kliniğe getirir. Böylece, hipnoza dayalı grup terapisinin üç psikodrama oyuncusu tesadüf eseri bir araya gelmiş olurlar. Birbirlerini hiç tanımadıkları halde bir senaryoyu bir rol oyunu gibi kurgulayan başarılı psikiyatrist Connor'un marifetiyle hipnoz sayesinde zihinsel süreçleri birkaç saat içinde yaşayıp, yaşamlarının travmatik dönemlerine ilişkin yoğun anıları canlandırarak (Musso, 2007: 214) bu travmaların yarattığı psikopatolojiden kurtulmuş olurlar. Gizemin de ötesine geçen böyle bir şeyin mümkün olup olamayacağı bir yana bu biçimde psikolojik olarak sorunlu üç kişinin bir araya getirilip aynı senaryonun aktörleri olarak hipnoz yoluyla iletişime sokulmaları yazarın başvurduğu tesadüf ve gizemin dış dünya gerçekliğinin olması gereken rasyonel tabanına dinamit koyuyor. Dış dünyada da gizem ve tesadüfün yeri olduğu elbette ki söylenebilir, bu doğrudur da ancak, bunun, okuyucunun merak, gerilim, şaşkınlık gibi kimi duygularını suiistimal etme düzeyine vardırılmasının, en önemli kaygısı çok satmak, çok okunmak olan polisiye romanlar için de olsa bir sanat etiği problemi doğurduğu söylenebilir. Zira, Chandler'in de belirttiği gibi, "bu tür romanların, iyi bir kurmaca olarak nitelendirilecek kadar iyi yazılmış olup olmadıkları dışında, tartışılacak başka yönleri de yoktur. Kitabın yarım milyon satış rakamına ulaşmasını sağlayan okurları, her hal ve şartta bunu bilmeyeceklerdir zaten" (Chandler, 2005: 89).

Doktor Connor'ın o malum Noel gecesi kendisinden yardım istemeye gelen Mark, Alyson ve Evie'yi tedavi etmek için tasarladığı, terapi amaçlı psikodrama senaryosu gereğince, bu üç kişinin bir uçak yolculuğu sırasında karşılaşip tanışmalarının (Musso, 2009: 211) anlatıldığı bölümler romanda değişik başlıklar altında "Bugün" biçiminde tarihlendirilerek anlatılmıştır. Buna karşılık, Alyson'un, Evie'nin yaşam öyküleri ile Mark ve Connor'ın birlikte ilk gençlik ve öğrencilik yıllarının öyküsü "Flash-back"⁶ler biçimde düzenlenip numaralandırılarak geriye dönük anlatımla, bir tür postmodern roman tekniğiyle aktarılmış ve böylece merakı tırmandırmaya, askıya alarak heyecanı ve gerilimi artırmaya, uygun anlatım teknikleriyle Musso anlatım ve kurgusal açıdan ustalığını göstermiştir. Musso bu tekniklerle gizemi de olabildiğince uzun soluklu kılmayı deneyerek okuyucuyu oyalamaya, dikkatini hep o bilinmeyen üzerine kilitlemeye çalışmıştır. Bunda da bir bakıma başarılı olmuştur ama inandırıcı olabilmemiş midir? Bütün bu manevralar romanı eğlencelik bir araç olarak gören okuyucuları soluk soluğa bir eğlenmenin ağına çekebiliyor ama kurmacada dış dünya ile ilgili bir gerçekliğin sorunsallaştırılmasını, kurmaca dünyanın gerçekliği ile dış dünyanın gerçekliği arasındaki uyumsuzlukta, aldatmacanın zaferini değil de en azından, içeriği "daha iyisi elimden gelmedi" olan onarıcı ve ödünleyici bir ironiyi bulmak isteyen gerçek edebiyat okuyucuları tesadüflerin sarmalında, gizemlerin burgacında, bilinmeyenin fırtınasında adeta radyasyona maruz kalmış kurbanlara dönüşüyorlar: "İnsanın tinsel özünüyle ilgili temel hiçbir gerçeklik" (Cengiz, 2007: 60) izine rastlayamadığımız bu romanda "Özün ne olduğu sorunu askıya alınmış gibi. Tinsel bir içerik olarak sanki dilini kaybetmişlik söz konusu. Bir dil olarak edebiyatın iletmediği kendisine karşılık düşen bir şey aramak önemli değil.

⁶ Musso, bu karakterlerin geçmişe dönük yaşam öykülerini "Flash-back" olarak adlandırdığı bölümlerde anlatıyor. Bu nedenle geriye dönük anlatım anlamına gelen "analeps" terimi yerine "Flash-back" terimini tercih ettik.

Önemli olan bir oyun olarak edebiyatın kendisine karşılık düşen bir yalan dil kullanabilmesi” (Cengiz, 2007: 60,61).

Musso bu romanında Layla'nın kaybolduğu yolunda okuyucuyu epeyce oyalayıp bu süreçte neler yaşadıklarını da gizem halinde bıraktıktan sonra, annesi Nicole'ün ağzından öldüğünü bildirir (Musso, 2009.: 21). Okuyucu tam bu duruma kendini yeni alıştırmışken Nicole kocasına kızlarının yaşadığını haber verir (Musso, 2009: 38). Gerçek olarak algıladığı bu yalanı da yutan okuyucu, aldatmacaların en büyüğü ile avlandığından habersiz bir biçimde romanın sonlarına doğru Layla'nın öldüğünü kendi ağzıyla itiraf etmesine tanık olur (Musso; 2009: 204). Daha sonra okuyucu anlar ki Layla bunu babasına, değişik grup terapileri deneyen Doktor Connor'ın psikodrama çerçevesinde hipnoza dayalı grup terapisinde söylemiştir. Grup tedavisine katılan psikopatolojik üç kişinin tesadüf sonucu Connor'ın kliniğinde, hem de bir Noel gecesi bir araya gelmeleri olasılık dahilinde bir durum olarak değerlendirilse bile, psikiyatrist doktorun grup tedavisi ile ilgili oldukça ayrıntılı senaryoyu bir gecede nasıl en ince detayına kadar yazmış olabileceği düşündürüyor. Bunlardan asıl önemlisi gerçekte ölmüş olan Layla'nın terapiye nasıl dahil edildiği bir gizem olarak okuyucunun gerçeklik algısını yerle bir ediyor. Ama amaç Metin Cengiz'in de vurguladığı gibi, gerçekliğe, yani insan gerçeğine nüfuz etmek değil, tam aksine bu gerçekliğin yerine ikame edilmiş sahte görüntüyü şişirmek (Cengiz, 2007: 72) olunca yazar da bu tür aldatmacalara başvurmayı sanat etiği açısından sakıncalı bulmuyor.

Doktor Connor'ın bu üç psikişik “hastayı” tedavi etmek için düzenlediği hipnoza dayalı grup terapisini bilimle uyuşan veya bilime ters düşen yönleriyle bu romanın büyük ölçekli gizemi olarak değerlendirebiliriz:

Ne oluyordu? Üçü de yaşamakta oldukları şeye mantıklı bir açıklama getirmeye çalışıyorlardı. Bir rüya mıydı bu? Aşırı dozda kokainin ya da aşırı alkolün yarattığı halüsinasyonlar mı? Hayır. Bu tuhaf yolculuk onları en derin acılarına geri götürmüştü. Hayatlarının en belirleyici anlarını zihinlerinde tekrar yaşayarak, olanlara biraz geriden bakmaya ve hayatlarını biraz düzene sokmaya çalışarak iblisleriyle yüzleşmişlerdi (Musso, 2009: 208).

Yaklaşık 11 saat süren bu seans içine yazar, Mark'ın, Alyson'un ve Evie'nin yaşam öykülerinin bir bölümünü, psikopatolojik durumlarına ilişkin olaylarla örülü olarak sıkıştırıyor. Bu büyük çaplı gizemin örüntülediği grup terapisinin sonunda, Mark kızı Layla'nın öldüğünü kabul edip, yasını tutarak yaşamını zindana çeviren çaresizlik duygusunu yenmiş, Evie intikam almaktan vazgeçmiş, Alyson ise birini öldürmüş olmanın yol açtığı utanç ve suçluluk duygusundan kurtulmuş oluyordu. Psikiyatri alanındaki bir takım gerçek/olağan ve olağandışı yöntem, uygulama ve varsayımlarla dolu bu gizemli terapi şöleninin dinlenme aralarında yazar, çerez niyetine daha küçük çaplı gizem, tesadüf ve “bu kadar da olmaz” dedirtecek olağandışı oluntular ikram etmekten de geri durmuyor. Mizansenli Doktor Connor'la birlikte tasarlayan Nicole'ün durumunun yarattığı gizemi belki de gizemlerin en masumu olarak değerlendirebiliriz. Romanda belli aralıklarla bu duruma vurgu yapan yazar, Mark'ı sıkıştıran bir gazeteciye “Gerçeği bilmiyorsunuz! Ne karınızla ne de kızınızla ilgili gerçekleri” (Musso, 2009: 51) dedirterek gerçekleri gizem örtüsüyle sarmaladığının itirafını yapıyor. Ardından, Mark'ın kızından başından geçenleri anlatmasını istemesi üzerine küçük kızın “*bunu anneme sormalısın*” biçiminde verdiği yanıt Nicole üzerindeki kuşkulara ayrı bir vurgu yapıyor. Belki de gizem romanının ince düşünülmüş ayrıntıları olarak değerlendirilebilecek bu durum diğer olağandışılıklar ortaya çıktıkça masum bir meraklandırma ve gerilimi artırma oyununa (tuzağına) dönüşüyor. Layla'nın kaybolduğu ve polis tarafından bulunduğu söylenildiği yerin aynı olmasının ve aynı tarihe, aynı saate rastlamasının polis tarafından “*buna tesadüf demek zor*” (Musso, 2009: 41) biçiminde değerlendirilmesi tesadüflerde kotanın aşıldığının kurnazca bir dışa vurumu olmasının ötesinde bir gizeme de vurgu yapması açısından önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekiyor. Küçük kızın bulunmasının ardından babası tarafından hastaneden alınıp evine getirilmek üzere uçağa binmeden önceki kontrol noktasında, üzerinde sadece kıyafetleri olmasına rağmen üst üste geçişlerde güvenlik sisteminin alarmını öttürmesinin (Musso, 2009: 53) okurun heyecanını arttırmaya yönelik düşünülmüş küçük bir hile olduğunu kabul edilse bile FBI ile görüşüldükten sonra geçişe izin verilmesi (2009: 55) sahte bir albeni yaratma niyetini ele veriyor. Okuyucuyu şaşkınlıktan, gerilimden, heyecandan serseme çeviren yazar sanki iyi roman yazmanın reçetesini bunlara indirgiyormuş gibi görünüyor. Buna Nicole'ün seans sırasında Mark'ı telefonla aramasını, uçakta hileyle eline geçirdiği bir bilgisayardan karısının hesabına girmek için gizli şifresini on dakika içinde çözmesini de (Musso, 2009: 152) eklersek yazarın okuyucuyu olağandışılık, gizem, gerilim, şaşkınlık ve heyecanın her an patlamaya hazır mayın tarlasında dans ettirdiğini söyleyebiliriz. Bütün bunlara, Layla'nın kuzeni Jeremy'ye küçük gelen bilekliği takmasından dolayı, ona çarparak ölümüne neden olan

Alyson tarafından erkek sanılmasını, Mark'ın uçağın kafesinde masanın üzerinde unuttuğu cüzdanının içinde, spor kıyafeti, kısa saçları ve beysbol kasketiyle erkek çocuğunu andıran bir kız çocuğunun fotoğrafında kolundaki bilekliğe Jeremy ismini fark edince öldürdüğü çocuğun Mark'ın kızı olduğunu anlamasını da katarsak işlevi Kundera'nın da vurguladığı gibi "kurmaca kişiler üzerinden varoluş üzerine bir fikir yürütmek" (Kundera, 2014: 84) olması gereken romanın, Musso'nun bu romanında gördüğümüz gibi sadece insanın sömürülmeye müsait kimi duygularını suiistimal etmeye yönelik kurgulandığını söyleyebiliriz. Her türlü insansal özelliğin, varoluşsal derinlik ve süreçlerin yaşam gerçekliğinden soyutlanarak merak, beklenti, heyecan, gerilim gibi duygulara bağımlı kılınması, romanın vazgeçilmez koşulu olan etik- estetik denge ve ilişkisini bozarak sözünü ettiğimiz sömürülmeye müsait duyguların pornografisine dönüştürdüğünü söyleyebiliriz. Bu romanda yazarın, okuyucuyu gizem ve merak kıskacında işkenceye zorladığı aldatmacalardan biri de Mark'ın Alyson'un göğüslerinin arasında, kızının çizdiği resimlerde, Evi'nin de kendi omzunda fark ettiği yazar tarafından buda çakrası olarak adlandırılan gemi dümenine benzeyen motiftir. Romanın değişik yerlerine serpiştirilerek (Musso, 2009: 80, 94, 112,) bir gizem atmosferi yaratan ve okuyucuyu meraktan kıvrandıran bu geometrik şeklin terapi bittikten sonra Connor'ın gömlek cebine işlenmiş Mozart Kliniğinin logosu olması, gerçeği gizem örtüsü altına gizlemek konusunda gerçekten marifetli olan yazarın en ilginç hüneri olarak dikkat çekiyor. Metin Cengiz'in (2007: 71) şair için dile getirdiği özgür yaratma hakkının Musso'da gerçeği gizem kılıfı ile kat be kat sarmalayıp aldatmacaya çevirerek okuru aldatma hakkına dönüştüğünü söylemek fazla abartı olmayacaktır. Musso'nun bu romanında her şey gizem olunca hiçbir şeyin de gizemi kalmıyor; öyle ki, kızının ortadan kayboluşuyla deliye dönüp kendini kentnin kanalizasyon kanallarına kapatan Mark'ın bu kızın (Layla) biyolojik babası olmadığını romanın neredeyse sonlarına doğru (Musso, 2009: 168) öğrendiğimizde artık şaşırma kotasını aştığımız için bir daha şaşırıyoruz bile. Musso belki de romanının başına koyduğu epigrafta söylenilene, yani, "gerçek denen şeyin eksik ve kusurlu olduğuna" fazlasıyla inandığı için gerçeklikten kaçışı, ya da çeşitli yapay yordamlarla onun özünü bozarak vermeyi bir tür taktik olarak benimsiyor, böylece doğası bozulmuş gerçeklerle dolu romanlarının insanın özlemlerini, düşlerini, heveslerini tatmine yeterli olacağını düşünüyor.

Sonuç

Genellikle romanlarını polisiye türünde yazan Guillaume Musso, bu romanlarında insanın heyecan, merak, beklenti, şaşkınlık gibi duygularını tırmandıran izleklere yer veriyor oluşuyla son yıllarda Fransa'da "best seller" olmuş ve kırkı aşkın dile çevrilmiş yazarlardan biridir. Daha çok polisiye romanlara özgü birer izlek olan gizem ve gerilim aynı zamanda polisiye dışı romanlarda da daha çok ikincil motifler olarak görülebilmektedir. Musso'un *Çünkü Seni Seviyorum* adlı romanında da gizem ve gerilim oldukça yoğunluklu bir biçimde olay örgüsünün iki önemli dinamiği olarak kullanılmıştır. Belli izlekler çerçevesinde örgülenen romanlar kendi etiğini ve estetiğini yaratırlar. Bu etik ve estetiğin ilk yasası romanın genel etiğine uymak ve tematikle anlamlanmış, bütünleşmiş bir anlatım estetiği oluşturmaktır. Bunun da temel koşulu dış dünya gerçekliği ile kurgusal gerçekliğinin birlikte bir anlam dokusu oluşturabilmesidir. Bu dünya gerçekliği ile kurmaca gerçeklik arasında bir uyumsuzluk söz konusu ise yazar bunu kurmaca içinde örgülemeli, romanın bir ironi barındırmasının koşullarını hazırlayarak kendini düzeltmesi ve ödünleyebilmesinin mantığını yaratmalıdır. Sözü edilen uyumsuzluk bir ironi açığa çıkarmıyorsa yazarın yaptığı şey okuru kandırmak olur. Musso anlattığı olağanüstü gizemli durumlara okuru inandırmaya çalıştığı için sözünü ettiğimiz ironiyi açığa çıkaramıyor, onu gizem, gerilim, heyecan ve şaşkınlıkla oyalayarak kandırmaya çalışıyor. Yazar, sözü edilen gizem ve gerilimi okuyucunun merak, heyecan, şaşkınlığını en üst düzeyde tutmaya yönelik bir biçimde romanına katmış, bir anlamda okuyucunun bu duygularını kötüye kullanarak, romanın vazgeçilmez koşulu olan etik- estetik dengesini bozmuştur. Musso, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da teknik ve kurmaca açısından yetkin bir örnek sunarak olağanüstü bir polisiye roman kurgulamış olsa da, ana izlek olarak romana damgasını vuran gizem, özellikle psikodrama tabanlı, hipnoza dayalı grup terapisi, okurun gerçeklik algısını alt üst ettiği için estetik bir anlatım dili oluşturamamış, bu yanı sıra ne içsel-kurgusal gerçekliği estetik bir formda yansıtabilmiş ne de dış dünyanın gerçekliğini etik düzlemde temsil edebilmiştir.

7 "Gerçek denen şeyin eksik ve kusurlu olduğu, insanın arzularını, heveslerini, hayallerini tatmine yetmediği en iyi romanlar vasıtasıyla anlaşılır." Mario Vargas Llosa

KAYNAKÇA

- Cengiz, M. (2007). *Küreselleşme, Postmodernizm ve Edebiyat*, Şiirden Yayınları, İstanbul.
- Chandler, R (2005) O Yalın Cinayet Saati, Çev: İdil Eser, Kitaplık, sayı. 81, ss. 89-101
- Hirt,J. (2019). <https://julienhirtauteur.com/2019/09/04/ecrire-le-mystere/>
- İnal, T. (2022), Hybride-Thriller-Page Turner Bir Roman *Onu Ben Öldürdüm-* Guillaume Musso, *Frankofoni*, Eylül-Ekim 2022 No: 41, Sarıyıldız Ofset ve Matbaacılık, Ankara, ss. 121-128.
- Jourde, P, Tortoresse, P, (2003). Fantastik: Mantık İçin Bir Skandal, Çev: Esra Özdoğan, *Kitaplık*, sayı. 66, ss. 77-79
- Kracauer, S. (2001). *Le Roman policier*, Payot, Paris.
- Kundera, M. (2024). *Roman Sanatı*, (Çev. Aysel Bora) Can yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Lukács, G. (2021). *Roman Kuramı*, (Çev. Cem Soydemir), Metis Eleştiri, İstanbul.
- Musso, G. (2009). *Çünkü Seni Seviyorum*, (Çev. Zeynep Seymen), Doğan Kitap 1. Baskı, İstanbul.
- Polti, G. (1912). <https://archive.org/details/lestrentesixsit00poltgoog/page/n19/mode/2up>
- Raimond, M. (1981). *Le Roman*, Armand Colin, Paris.
- Raimond, M. (2002). *Le Roman*, 2e édition, Armand, Colin, Paris.
- Stanzel, F. K. (1997). *Roman Biçimleri*, (Çev. Fatih Tepebaşılı), Çizgi Kitabevi, Konya.
- Stevick, P. (2004). *Roman Teorisi*, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ, 2. Baskı, Ankara.
- Tekin, M. (2002). *Roman Sanatı*, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul.
- Turan, G. (2005). Nasıl, Neden, Kim? *Kitaplık*, sayı 81, ss. 79-82
- Vanocini, A. (1995). *Polisiye Romanı*, (Çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Watt, I ve Barthes, R. (2002) *Roman ve Gerçek Etkisi*, (Çev. Mehmet Sert), Donkişot Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Wellek, R. ve Warren, A. (2013). *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ö. Faruk Huyugüzel), Dergâh 2. Baskı, İstanbul.
- <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/mystere>
- https://stringfixer.com/fr/Mystery_novel
- <https://www.guillaumemusso.com/node?page=2>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Dağoğlu, T. (2023). "The Concept of Double Audience for Irony Based on the Theory of Binary Opposition in *Sense and Sensibility* By Jane Austen", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 56, Denizli, pp. 411-420.

THE CONCEPT OF DOUBLE AUDIENCE FOR IRONY BASED ON THE THEORY OF BINARY OPPOSITION IN *SENSE AND SENSIBILITY* BY JANE AUSTEN

Tülay DAĞOĞLU*

Abstract

Irony is defined as a figure of speech that allows authors to use words in a way that their intended meaning deviates from their actual meaning, simply put a difference between appearance and reality. The organization of these differences is established in the form of binary oppositions, which is the base where irony arises. This study will focus on Jane Austen's different technique, which is to juxtapose the two polar opposites with the use of irony in her novel *Sense and Sensibility*. By highlighting social hypocrisy and human relations, Jane Austen's major technique in this novel is to center all her phenomena such as the characters, their personality, feelings, and even the settings on oppositions with her ironic attitude. In the context of Austen's novels, the predominant technique is irony, which riddles with social conventions and incongruities more often than not with the presence of cultivated and educated characters. The reason is that the female writers of Austen's time intentionally created didactic heroines not only to meet the expectations but also to challenge the moral indoctrination of their societies operated by the established norms. It is suggested that Austen's dominant technique is not subtly the use of irony; furthermore, it also operates in the form of binaries that juxtaposes the polar opposites. From a structuralist perspective, it is observed that the novelist predicated the technique of irony on the form of binaries with the implications of the doubling of certain elements in her novel.

Keywords: *Irony, Jane Austen, Sense and Sensibility, Binary opposition.*

JANE AUSTEN'İN SAĞDUYU VE DUYARLIK ROMANINDA İKİLİ KARŞITLIK TEORİSİNE DAYALI İRONİ İÇİN ÇİFT İZLEYİCİ/DİNLEYİCİ KAVRAMI

Öz

İroni, yazarların sözcükleri, amaçlanan anlamı gerçek anlamlarından farklı olacak şekilde kullanmalarının, ya da basitçe ifade edersek, görünüş ile gerçek arasında bir fark koymasının önünü açan bir söz sanatıdır. Bu farklılıkların kurgulanması, ironinin ortaya çıktığı temel olan ikili karşıtlıklar biçiminde oluşturulur. Bu çalışma, Jane Austen'in *Sağduyu ve Duyarlık* adlı romanındaki ironi kullanımıyla ikili karşıtlığı yan yana getirme tekniğine odaklanacaktır. Jane Austen'in bu romandaki başlıca tekniği, toplumsal ikiyüzlülüğü ve insan ilişkilerini öne çıkararak, karakterler, kişilikleri, duyguları ve hatta hikâyenin geçtiği yerler gibi tüm olgularını ironik tavrıyla karşıtlıklar üzerine odaklamasıdır. Austen'in romanlarına bakıldığında, baskın olan teknik, kültürlü ve eğitilmiş karakterlerin varlığından daha sık olarak sosyal gelenekler ve tutarsızlıklarla ilgili bilmeceler oluşturan ironidir. Bunun nedeni, Austen'in zamanının kadın yazarlarının, yalnızca beklentileri karşılamak için değil, aynı zamanda da yerleşik normlar tarafından yönetilen toplumların ahlaki dayatmalarına meydan okumak için kasıtlı olarak ders verici kahramanları yaratmalarıdır. Austen'in yaygın tekniğinin yalnızca ustaca ironi kullanımı olmadığı; ayrıca, zıt kutupları yan yana getiren ikili karşıtlıklar biçiminde çalıştığı ileri sürülmektedir. Yapısalci bir bakış açısıyla, romancının romanındaki bazı unsurların ikileme içermesi ile birlikte ironi tekniğini de ikilik biçimine dayandırdığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: *İroni, Jane Austen, Sağduyu ve Duyarlık, İkili karşıtlık.*

*Asst. Prof., English Language and Literature, Istanbul Aydın University, ISTANBUL.
e-mail: tulaydagoglu@aydin.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0865-1740>)

INTRODUCTION

"Irony is a form of utterance that postulates a double audience, consisting of one party that hearing shall hear & shall not understand, & another party that, when more is meant than meets the ear, is aware both of that more & of the outsiders' incomprehension".¹

Having a distinctive literary style in English Literature and cultural history, the novel *Sense and Sensibility* (1811) was written in an important period of time when the transition between the eighteenth and the nineteenth century was taking place. Operated by new ideological and social formations, the moral judgments of the nineteenth century were superseding the eighteenth century dominated by romantic ideas. Since Austen herself witnessed that transition, it can be interpreted as a great inspiration for and impact on her and her creative mill. In her novel, the novelist Jane Austen portrayed the two Dashwood sisters, Elinor and Marianne who embody the relational and romantic personalities established upon the binary oppositions, which is a pair of related terms or concepts but are opposite in meaning. Makaryk noted that *"in a binary opposition the two poles must not only be opposed to each other but must also be in exclusive opposition, which means they are bound in polar opposition like the positive and negative charge of an electric current"* (1993:511). The idea of binary opposition was developed in the late twentieth century by scholars Claude Levi-Strauss, Roland Barthes, and Jacques Derrida. These thinkers, having invented and developed the Structuralist approach, proposed that meaning is developed within mental structures, and it requires 'opposites' create/achieve itself. According to Saussure, the Swiss linguist, the binary opposition is the *"means by which the units of language have value or meaning; each unit is defined against what it is not"*, and *"meaning is generated through a system of structured differences in language"* (Baker, 1982:15). Barthes expounds on it in a different text proposing that the paradigm, defined as the opposition of two virtual terms, namely binarism, is a source for the meaning: *"where there is meaning, there is paradigm, and where there is paradigm (opposition), there is meaning ... meaning rests on conflict (the choice of one term against another), and all conflict is generative of meaning ..."* (2005:7-31). According to Hawkes, our fundamental concepts of 'meaning' are presented through the opposition we see to exist between the basic *"semes"* (the smallest unit in meaning) or semantic units. Therefore, we basically define 'dark' by our sense of its opposition to 'light', and 'up' by our sense of its opposition to 'down'. The same binary patterning exhibits itself in some other concepts; to illustrate, male: female, human: animal, day: night, etc. Lévi-Strauss termed this sort of contrastive ordering as the 'socio-logic' of the human mind, which designs nature in its own image and forms the basis of how we picture the world. Thus, the opposition plays a very predominant role in the revelation of meaning in a text (Hawkes, 2003:69). Based on this opposition, Greimas writes *"We perceive differences, and thanks to that perception, the world 'takes shape' in front of us, and for our purposes"* (1989:541)

When it comes to the use of irony and its paramount effect in the formation of the plot, adding its definition is requisite. Irony has been defined as an act of saying something, whereas the meaning is just the opposite. It is without a doubt that irony is pivotal for all literature; even one may boldly claim that all finest literature is ironic. What is an essential gesture is to think that reading ironic literature is looking beyond a word and what it really means rather than only taking the word as it is. Irony, in its simplest definition, is *"saying what is contrary to what is meant"* (Quintilian, 1995-98:401); however, literary irony shelters many unwieldy complexities. What or who attributes meaning to it is the audience, precisely the reader and hearer, and this meaning is truly dependent on its social context, without it, it is merely meaningless. This argument leads to the fact that language does not only consist of a logical system but operates also on social norms and values; thus, the act of encoding and decoding irony in a text surfaces the social, political, and conventional elements of language. Here, it is deemed appropriate to consider it in the way Austen herself did. One can comprehend and interpret her works effectively only if s/he keeps the author's view of irony in mind. Within this context, it would be appropriate to claim that the organization of differences in the form of binaries is at the heart of Austen's *Sense and Sensibility*, along with semantically defined themes that both carry Austen's use of irony and characterize the conventions of England's society in the nineteenth century, and the novel's characters are generated from related dualities.

1 H. W. Fowler. (1965). *Dictionary of Modern English Usage*. Oxford: Oxford University Press. pp. 305-6.

Austen constructed her use of irony on a matrix of moral and social satire. Within a system of simple and direct sentences, a web of contradictions, surrounding characters, and theme, is hidden with profound insights. As Mudrick points out that Austen used irony as an instrument “of her temperament, to sharpen and expose all the incongruities between form and fact, all the delusions intrinsic to the conventional art and conventional society” (1968:1). Those who have had the chance of reading her letters through which she addressed her sister will discover how Austen was extremely attentive and perceptive to such incongruities, particularly those involving social behavior. She was clever at spotting them and then connecting them to those around her, in which she found pleasure: “Charles Powlett gave a dance on Thursday, to the great disturbance of all his neighbors, of course, who, you know, take a most lively interest in the state of his finances, and live in hopes of his being soon ruined” (qtd. Mudrick, 1968:2). The novelist’s purpose in her ironic statement is to make her audience laugh. Given that her audience are both her sister and readers of the novels, she amuses both herself and them with her observations on the differences between what people pretend to be and what they really are.

On a surface level, Austen’s novels may simply fall into the category of a humorous portrayal of gentry society in England in the late eighteenth and early nineteenth century. However, her only intention was not to amuse her audience by satirizing social mores. On a deeper level, what is explored is that an ironic style was magnificently utilized for an implicit criticism of, particularly, political, economic, and sociological entities of her period. This is achieved by the employment of binary oppositions in ironic perception. It is the implications of the doubling of certain elements in her texts which help us investigate our thesis- irony emerging out of contrast- in her novel, rendering it an appropriate landscape for a structuralist perspective.

The core of Jane Austen’s work *Sense and Sensibility* is the organization of differences in the form of binaries. As the title suggests, *Sense and Sensibility* can be defined as a study of opposites. This study will focus on Austen’s technique which is to juxtapose the two polar opposites with her ironic attitude, seen in characters, their characteristics, feelings, and even settings where the events take place. Binary oppositions are constructed in an attempt of presenting social hypocrisy and human relations, which offers the suggestion that irony and binary oppositions are hand in hand and interwoven. As Finlay discussed, in Clausier’s *Rhetorique* (1728) irony or “*plaisanterie*” is akin to a binary opposition (Finlay, 1988:21). Thus, the argument is framed within the assumption that contrast is the base from which irony arises. It is generally a difference between appearance and reality such as what a character thinks him/herself to be and what s/he is in reality. Furthermore, what a character articulates, and what s/he really means to convey. Given that the combination of irony and binary oppositions presents the theory of meaning, the specific purpose of this study is to investigate the author’s use of irony as an interpretive tool by focusing on the fundamental role of binary oppositions in ironic perception in the novel *Sense and Sensibility*.

“Birony”: Irony Constructed Through Binary Opposition in *Sense and Sensibility*

Irony is Austen’s earliest, and always characteristic defense. As Klingel Ray states, Austen is “*first and foremost a satirist. And for a satirist, irony is the major tool of language*” (2001:2). Putting aside moral and emotional engagement, she observed and defined the incongruities between pretense and essence. Irony is adopted as a favorite company and made benefited as the single possible interpreter of life. Her major purpose is to provoke the reader to ponder upon different meanings and attitudes, in other words, she aimed for her reader to be a double audience and multitasker. Having a closer look into her novel confirms the novelist’s attitude as Marsh stated, “*Jane Austen does not tell us a single view: she gives us several different views, which often seem contradictory; and she makes us think about them without resolving them*” (1998:204).

It is known that Jane Austen looked at the society she lived in with humor even if she seems to have conformed to the traditions of her age, which is oft-used in the form of irony in her works. Whilst reading Austen’s novels, it is not far-fetched to assert that several types of irony may be distinguished. In her texts and their plots, her characters may turn out to be evil or deceitful when they seem positive, testifying to Austen’s talent in using twists and turns. To illustrate, her male and female characters such as Willoughby and Lucy Steel in *Sense and Sensibility*; Mr. Crawford in *Mansfield Park*; Frank in *Emma*; Wickham in *Pride and Prejudice* help us better understand that Austen seems to have used situational irony. Situational irony is when a result differs from

what was anticipated in advance. Another type of irony Austen referred to in her texts is dramatic irony. It is the reader who understands this but not the character (s). The last type of irony is called verbal in which the reader is presented with cynical dialogues among/between other characters, and what is said is just the opposite of what is meant. However, irony can also be hidden in other modes of expression than narrative or dialogue. Through the interactions between the characters, Jane Austen achieves the success of revealing their true identity (Práce, 2011:21).

When analyzed from a structuralist perspective, Austen's use of irony encompassing her characters, their personalities, and feelings, and even settings are embedded in a series of binary oppositions. Her narrative develops on this polarity as Blake states, "*Without contraries is no progression*" (Swinburne, 1868:210). Based upon the aforementioned argument regarding Austen's use of contrast in her texts, it is argued that the binary structure governs the novel at the very beginning with its title *Sense and Sensibility* (Castillo, 2015:89-90). Other examples which may be arrayed in this way are gentry/non-gentry, rich/poor, male/female, older/younger, and attractive/unattractive. In *Sense and Sensibility*, a binary structure is established on the leading characters Elinor and Marianne. Elinor is the one who embodies the term 'duty' and Marianne runs after her 'individualistic pursuit of happiness'. Therefore, it can be stated that opposition is structured around the duty towards the community versus the individual right to happiness. Both sisters illustrate this category of opposition; it is obvious in Marianne's case, but it is not explicit in the elder sister's. Even though Elinor represents the term 'duty', she does not literally comply with her community. She suppresses her true feelings and ideas when it comes to the matter of social norms. However, Marianne does totally ignore them and adopts unguarded conduct. Other characters' personalities and their parts in the story are presented below with examples. Addressing the argument, Jane Austen and her novel demonstrate an insightful use of irony within the greater scheme of binary oppositions.

As mentioned above, Austen's major technique in this novel is to center all her phenomena on oppositions, as the title offers, with her use of irony as a tool and attitude. The characters, their personality, attitudes, feelings, and even settings of the novel, Norland and Barton, compose a mixture of polar oppositions, which emerge from the transition between the eighteenth and nineteenth centuries. The former period brings to the fore the issues of property, patronage, and gender that were salient in the aftermath of the French Revolution. The eighteenth century is also known as Romanticism, one of whose facets is a deep belief in the power of nature. The poets of the age such as Keats, Shelley, Coleridge, and Wordsworth sought out inspiration in the natural world and wrote about its beauty. The lines in their poems revealed the mystical relationship they had with nature; and the speakers through these stanzas were regarded as its embodiment in real life. Industrialization was beginning to govern the cities, and the French Revolution reached England and left its devastating consequences. Thus, poets escaped into nature with the thought of releasing conflicts and sorrow through the belief that nature serves as a kind of superior power working through all difficulties. Nature was a sanctuary where they found freedom from an oppressive regime and rationality (Brown, 2010:1). Overturning the previous social conventions, such as the position of the aristocracy, this era marks strong emotion, imagination, and freedom within the notions of the arts. By contrast, in the nineteenth century, intellect and realism played an important role in ideological and cultural formations. The struggles between Religion and Science were deeply felt which was also expressed in literary forms. The concept of nature underwent a metamorphosis from a sublime force into an indifferent, arbitrary, and autonomous agent; it was treated in a more realistic way. In this sense, Victorian writers and poets, such as Tennyson, Browning, and Arnold, paid little attention to the inspiring nature popularized by the Romantics; thus, they instead portrayed a dark and disturbing world. They had a strict set of moral standards that caused feelings and ideas to stifle. Being the tenant of and witnessing these two ages, Jane Austen mirrors these two centuries in her novel in the form of two different characters, the Dashwood sisters, one of whom, Marianne, represents the Romantics, whereas Elinor symbolizes the Victorian era. Reflecting the purest values of romanticism, Marianne impersonates the Romantics who are associated with love, emotions, and imagination as Wordsworth phrased: "*the spontaneous overflow of powerful feelings*" (1989:57). Characterized as practical and ideal, Elinor embodies the cultural mores of the era operating on an axis of morality. She is tactful and prudent in every situation. Austen's use of irony in presenting the conventions of the Victorian age is structured in regard to an opposition between the aforementioned centuries, embodying the two sisters, whose personalities are elucidated further.

The following opposition is the title itself, *Sense and Sensibility*. Sense is construed as ‘common sense’ which coalesces tact and readiness in handling or coping with everyday matters or problems of life through the intellect. Sensibility is the quality of being easily and intensely influenced by emotional factors, and it is defined as an acute perception of or response toward something, such as the feelings of another. The novel is based on two sisters, Elinor and Marianne Dashwood, and their love stories, tragic at the outset, and happy in the end. Austen’s style offers the suggestion that she (un)wittingly set the elements of the novel on binary opposites. She created two major characters who are different from each other in the aspect of their personalities. The opposition arises here from the contrast between the sisters’ character traits. Elinor’s common sense is pitted against Marianne’s emotional sensitivity. Both are devoted to each other, their mother and younger sister but represent different characteristics. Elinor is serene and reasonable, whereas Marianne is impetuous and emotional. Even when Elinor’s heart is broken, she never loses her courtesy and tact, reasoning that it is unnecessary to be desperate about what cannot be helped, or agony is not displayed. However, Marianne cannot help revealing her sufferings due to emotional anguish to the other characters and also to the reader. First, the author’s account of how the sisters are different from each other is revealed by their ways of coping with grief after being bereaved of their father. It is acknowledged that Elinor feels the same sorrow as the rest of the family, but she can govern her feelings and occupy herself with daily affairs. Marianne, on the other hand, is portrayed as being helpless and refusing offers of consolation, much like their mother: “*Marianne’s abilities were, in many respects, quite equal to Elinor’s. She was...clever; but eager in everything: her sorrows, her joys, could have no moderation. She was generous, amiable, interesting: she was everything but prudent. The resemblance between her and her mother was strikingly great*” (Austen, 2004:5).

Elinor was troubled by her sister’s overabundance of sensitivity, but Mrs. Dashwood respected and cherished it. Marianne and her mother supported one another in their vehement affliction. Their initial state of overwhelming anguish was actively renewed, sought after, and repeatedly created. They decided against ever accepting comfort in the future and completely surrendered to their grief, seeking an intensification of wretchedness in every reflection that could allow it (Austen, 2004:5). Even though they are depicted as polar opposites at the beginning of the novel, through the end, they meet at a moderate point in the spectrum. Marianne chooses to marry Colonel Brandon, who would be a better spouse than Willoughby, whilst Elinor, who has been building up tears throughout the book because of her reasonable manners, cannot help shedding her tears at the end. Austen intended to demonstrate the idea that the extreme of the spectrum might result in unhappiness, instead, it should be balanced.

The novel, besides its title and the sisters, revolves around the opposition of one type or another, especially the characters. Austen employed this method in her book, as Galloway pointed out, to remove the corpus callosum, which juxtaposes the two parts into a binary opposition (1996). In other words, it can be defined as a split between the heart, which feels the joy and the pain, and the mind which masters and evaluates. The ‘heart’ of the novel is Marianne, the ‘mind’ is Elinor. The remaining characters also represent these oppositions:

SENSE	SENSIBILITY
Elinor	Marianne
Edward	Mrs. Dashwood
Lucy	Colonel Brandon
Willoughby	Sir John
John Dashwood	Mrs. Jennings
Mr. Palmer	Miss. Steele
Mrs. Ferrars	Mrs. Palmer
Fanny Dashwood	
Lady Middleton (Galloway, 1996)	

All the characters given above belong to opposite teams. At the outset of the events, the disclosure of the characters’ true natures contrasts with our early impressions of them onward in the narrative. There are two basic features of irony; they are the contradiction between false impression and truth and the unknowing of the contradiction. Integrating the features of irony and the binary opposition, we can exemplify our first impression

upon Colonel Brandon and Willoughby. Brandon reveals the impression of a lifeless, aloof, and a sense of superiority. However, as events progress, he turns out to be a true romantic, which is made clear by revelations about Eliza and his profound and undying admiration and devotion to Marianne. Willoughby, on the other hand, seems a loyal, keen lover at first, but turns out to be an acquisitive and opportunistic schemer. We can uncover their depth and hidden aspects by taking Jane Austen's artistic talent in the use of irony in line with the binary oppositions that exist beyond the surface (Rallo, 2003:87). In the absence of one of these techniques, which are mutually complementary, it may hamper savoring the deep meaning the novel implicates. Because the general formula of irony leaves no place for doubt, the major convention of articulation is that of opposition.

The picture of characters, predominantly the Dashwood sisters', different characteristics, descriptions, and dialogues, reflected through the means of opposition are also observed in the novelist's ironic tone. Austen's irony cannot only be defined as gentle or severe, but it also varies. Her goal is to provoke readers' thought processes and engage them. John Preston refers to Kuwahara's article saying:

Austen's art calls on irony to render the narrative intelligence as a kind of third dimension to the action or as a color filter not visible itself but affecting all the tones in the scene. Thus, the reader is more conscious of the play of mind rather as an enlargement of mind, as an enlargement of his own sensibility than as the mechanism of a narration. Nevertheless, though the story seems to be impersonal and freestanding as an object, it is, in reality, a transaction between author and reader (Kuwahara, 1998:18).

When she presents Marianne's part in the novel, she says, "*She was generous, amiable, interesting: she was everything but prudent*" (Austen, 2004:5). Austen attributes the pleasing commentary to Marianne in the first half and gently undercuts it in the second. This can be compared with the biting description of Mrs. Ferrars; she says, "*She was not a woman of many words; for, unlike people in general, she proportioned them to the number of her ideas, and of the few syllables that did escape her, not one fell to the share of Miss Dashwood, whom she eyed with the spirited determination of disliking her at all events*" (Austen, 2004:162). The first part evokes positive commentary, naturally, the reader expects to find the same in the rest of the same statement. However, she ends it in a negative tone which marks her intention of inflicting the aimed impression, perhaps a sudden surprise. Her meticulous construction of sentences containing the opposite ideas, stances, or notions undoubtedly is more effective than a plain and direct statement, which is a token of her genius. The reader's reflection is doubled; s/he is fashioned as a double audience.

One of the most conspicuous examples of irony occurs when Lucy's hostility to Elinor is expressed in false pretenses of friendship. Watt describes this as a polite variation on the same theme of ruthless social competitiveness (Watt, 1981:<https://jasna.org/persuasions/printed/number3/watt.htm?>). When Lucy meets the Dashwood sisters in London, she says:

I should have been quite disappointed if I had not found you here still,' said she repeatedly, with a strong emphasis on the word. 'But I always thought I should. I was almost sure you would not leave London yet awhile, though you told me, you know, at Barton that you should not stay above a month. But I thought, at the time, that you would most likely change your mind when it came to the point. It would have been such a great pity to have went away before your brother and sister came. And now to be sure you will be in no hurry to be gone. I am amazingly glad you did not keep to your word (Austen, 2004:151).

Her unsatisfactory use of grammar and fatal garrulity reveals her sarcasm, in a narrow sense a *verbal irony or rhetorical irony*. It means a narrator expresses a literal meaning to display her ideas and attitudes, but in fact to indicate the underlying meanings with implied ideas and attitudes. As Finlay suggested according to Quintilian, there is a conflict between a word's evident meaning and its underlying meaning (2011, p. 21). Mrs. and Mr. John Dashwood can be taken under scope with their language use and dialogues of description. John Dashwood does not keep his promise to care about his stepmother and sisters in his power. After his father's death, there is no time to grieve but to consider "...*how much there might prudently be in his power to do for them*" (Austen, 2004:3). The ambiguous word is 'prudently', which may be construed as Mr. John Dashwood is a prudent man

and willingly takes care of his intimate relatives as well as he can. It is the literal meaning understood by the reader. The context in which the word is given conveys the opposite meaning; Mr. Dashwood is working only for his own benefit and considering ways of taking care of them without spending much money. Mrs. John Dashwood also complains about the annuity that her husband is planning to pay and dissuades him from doing this by saying “*people always live forever when there is any annuity to be paid them*” (Austen, 2004:7). Austen liked to carve her characters by attributing lively and complicated characteristics to them. The verbal irony offers a partnership between the reader and the novelist. The reader is expected to decode the underlying meaning signaling the opposition.

Another type of irony is *dramatic irony*, as viewed by Ruiz, it means the awareness by the audience of the fate of a character but unknown to the character herself (2009:38). Dramatic irony arises from the event in which Mrs. Jennings overhears part of a conversation between Brandon and Elinor and thinks that he is proposing marriage to her. In reality, he is sharing his decision in offering the Delaford to Edward Ferrars. This can be defined as the most amusing scene in the novel. The concluding sentence was overheard by Mrs. Jennings “*--at least, I am afraid it cannot take place very soon.--*” (Austen, 2004:201) and completely misunderstood by her. Upon Colonel Brandon’s departure, Mrs. Jennings congratulates Elinor on what is said to her by that gentleman. Elinor thinks that this congratulation refers to Brandon’s generous offer to Edward through her, and then a double misunderstanding occurs. It is the reader who knows the real situation. Then, irony and opposition surface out of the contrast between reality and its wrong notion, which is formed between Mrs. Jennings and Elinor. When they learn the truth, their misunderstanding is resolved, and both enjoy it.

Ruiz remarks that scholars also bring to the forefront the *situational irony*:

... in which players and events appear together in improbable or impossible situations in such a way that this opposition prompts the creation of some tension. This is often the case of events that turn out to be the opposite of what is expected or what should be (2009:39).

Prior to Ruiz’s definition of situational irony as an interpretive tool, it would be illuminating to refer to Kaufer’s elucidations on “*The Aesthetics of Binary Oppositions*” that would furnish a more compatible way to comprehend Austen’s use of situational irony. According to Kaufer, the primary basis of ironic effect is logical negation; however, in situational irony, it is beyond that. He suggests that the oppositions in ironic form should be interpreted as a configuration of aesthetic opposition, *viz.* aesthetic incompatibility, rather than logical negation (1983:456). He maintains that the binary oppositions of situational ironies are established upon analogic oppositions (1983:458).

Marianne, the protagonist, is a genuinely romantic and vulnerable figure who could fall for any regular man; however, when she is told jokingly that Colonel Brandon has romantic feelings about her, she gets angry and says “*he is old enough to be my father, and if he were ever animated enough to be in love, must have long outlived every sensation of the kind. It is too ridiculous*” (Austen, 2004:25). It is understood that Colonel cannot be her romantic partner, based on her initial view; however, it is completely the opposite in the end. Her path crosses with Willoughby and she is immediately drawn to him because of his appearance. They both think, especially Marianne, that they are a perfect match and sure to be married soon. This happy ending is also expected by the reader. Having arranged a heartbreaking separation, Austen does not satisfy both the characters and the reader’s expectations. Willoughby abandons her for monetary reasons, leaving a lingering pain in her heart. All she can do is wake up from the dream and struggle to continue her life with a better understanding of love. Marianne’s ending changes with her happy marriage to Colonel Brandon making the reader surprised. Thus, the case of the event turns out to be the opposite of what is expected by the reader. However, it’s likely that Marianne’s approval of this union in the end would be deemed immoral because she initially rejects Colonel Brandon’s emotions for her. It is the novelist’s thorough portrait of the themes prevalent in the nineteenth century, such as marriage, class, greed, and comfortable life, all of which are observed in Marianne’s ending up with Brandon. Culture-specific is that Marianne’s rejection of Colonel Brandon, due to the fact that he is far older than her, is not ironic, but becomes so when it has a reverse situation, Marianne’s acceptance of his proposal. This, in the words of Kaufer, provides a site for the reader to “*take a perspective*” (1983:459) on the situation under scope *vis-a-vis* opposing situational perspective.

In the aspect of situational irony, another example can be observed in Robert's marriage to Lucy Steele. Mrs. Ferrars is portrayed as someone who is strongly opposed to receiving Lucy as a daughter-in-law. Because of his anxious concern about his family prestige, Edwards's brother Robert tries to convince Lucy to withdraw her claim to marry Edward. Robert has several meetings with Lucy as a result of Lucy's long-standing demand for this marriage in which he tries to persuade Lucy to drop her insistence on this marriage. In these meetings, the impression she gives to Robert is that she accepts his request, but her real aim is to trap him. The reader's surprise reaches its height when they learn that the two elope to get married as they do not want Mrs. Ferrars to know it. The irony is foregrounded by the attention-grabbing contrast between what the reader expects and what actually happens. In the end, Mrs. Ferrars accepts Robert's choice of wife due to Lucy's cunningness and assiduous attentions. As a reader, we know that Austen does not present Lucy as a favorable character, whatever she does reveals her selfishness. Austen wrote:

The whole of Lucy's behavior in the affair, and the prosperity which crowned it, therefore, may be held forth as a most encouraging instance of what an earnest, an unceasing attention to self – interest, however its progress may be apparently obstructed, will do in securing every advantage of fortune, with no other sacrifice than that of time and conscience (Austen, 2004:339).

When we read this part in the book, we get the sense of positive tone like in 'crowned it', and 'encouraging instant'; however, we do not get the same sense in Lucy's behavior.

The use of binary oppositions foregrounding the ironic attitude is not limited to the characters. Jane Austen suggests that readers should be sensitive and question social status by harshly satirizing characters who are obsessed with social distinctions. Austen was cognizant of all the ways in which individuals of her own society tried to assert their status and distinguish themselves from those below them. The description of the houses, specifically named such as Norland Park and Barton Cottage, conspicuously mirror her society's major preoccupation with status and class. They served as chief markers to reflect and highlight social rank and Austen was fully aware of their ironic potential, which is insinuated at the very beginning of the novel:

The family of Dashwood had long been settled in Sussex. Their estate was large, and their residence was at Norland Park, in the centre of their property, where, for many generations, they had lived in so respectable a manner as to engage the general good opinion of their surrounding acquaintance (Austen, 2004:2).

Did they have a good opinion about surrounding acquaintances because of their respectable manner of life or is the novelist satirizing the importance of social status apropos of their property, Norland Park? The latter supports our argument in Austen's use of irony in the novel's settings. The expression of 'good opinion' reveals the irony here; after the Dashwood women have been forced to leave Norland Park for Barton Cottage, they may have damaged the general perception of their respectable manner of life. Because, based on the excerpt above, highlighting the respectable manner of the Dashwoods, what the Dashwood women experience happens in a way that seems to be the opposite of what you expect. Austen depicts a society that closely reflects the wealth and privileges such as pleasant houses that individuals of high status cherish, or the abasement those, who have low rank, are exposed to. Set on a frame of contrast, Barton Cottage stands as the opposite of Norland Park implicating the different status, also serving the purpose of the author's achievement of use of binary oppositions in ironic perception.

The furniture she depicts is equally as important as that of the house itself. John Dashwood considers furniture to be symbols of possessions and wealth, not items to be cherished in their home:

Mr. John Dashwood told his mother again and again how exceedingly sorry he was that she had taken a house at such a distance from Norland as to prevent his being of any service to her in removing her furniture. He really felt conscientiously vexed on the occasion; for the very exertion to which he had limited the performance of his promise to his father was by this arrangement rendered impracticable.– The furniture was all sent around by water. It chiefly consisted of household linen, plate, china, and books, with a handsome pianoforte of Marianne's. Mrs. John Dashwood saw the packages depart

with a sigh: she could not help feeling it hard that as Mrs. Dashwood's income would be so trifling in comparison with their own, she should have any handsome article of furniture (Austen, 2004:17).

In the nineteenth century, the way of thinking about a house was that good stylish furniture mirrored signs of a good life. However, more importantly, home furnishing served as a symbol of social status. In comparison to the handsomely furnished Norland Park, the Dashwood women have been reduced to start a new life in a lower-ranking house decorated with modest furniture, but the pianoforte remains as a chief signifier of middle-class status. After they are evicted from Norland Park by their older brother after their father's death, Barton Cottage, a much smaller and humbler house, reads as:

As a house, Barton Cottage, though small, was comfortable and compact; but as a cottage, it was defective, for the building was regular, the roof was tiled, the window shutters were not painted green, nor were the walls covered with honeysuckles. A narrow passage led directly through the house into the garden behind. On each side of the entrance was a sitting room, about sixteen feet square; and beyond them were the offices and the stairs. Four bedrooms and two garrets formed the rest of the house. It had not been built for many years and was in good repair. In a comparison of Norland, it was poor and small indeed!— (Austen, 2004:20).

Based on the detailed comparative description of Barton Cottage and Norland Park, Austen places her Dashwood women in a humble cottage so as to comfortably make her own satirical jabs at rich and highly elegant characters of great social standing, who are wealthy in material but lack prosperous mind. Her ironic attitude is constructed on the contrast between these places highlighted by divergent furnishing.

CONCLUSION

Jane Austen's *Sense and Sensibility* presents a landscape that encompasses the romantic ideas of the second half of the eighteenth century and part of the transition to nineteenth-century realism. Her storyline essentially depicts how women rely on marriage to maintain their social status and financial welfare. Irony is one of Austen's most discussed literary techniques; she has mastery in contrasting the plain meaning of a statement with the comic and undermining the meaning of the original to draw ironic sketches. It should be noted that scholars like Cicero and Quintilian consider irony to be a case of binary opposition. Finlay stated that opposition, contraries, and contradictions are the rules of transposition of irony that rely upon the counterparts according to Aristotelian logic (Finlay, 2011:21). Thus, this study has discussed that Austen's use of irony also depends upon the binary oppositions constructed as contradictions and as Kaufer defined analogic oppositions in what is narrated and what can be seen, and what is hidden and invisible. These oppositions served as tools to enable her to depict the contrasting elements in ironic perception, which ranges from the gentle to the severe. Her use of irony is well decoded through the interpretation of the aligned opposing perspectives in her novel *Sense and Sensibility*.

REFERENCES

- Austen, J. (2004). *Sense and Sensibility*, (1811), Oxford University Press Inc., New York,
- Baker, J. E. (1982). "Ibsen, Joyce, and the Living-Dead. *English Studies*", 63/5, 531-34.
- Barthes, R. (2005). *The Neutral: Lecture Course at the College de France 1977-1978*,. (trans: R. E. Hollier), Columbia University Press, New York.
- Brown, M. (2010). *The Cambridge Companion to British Romanticism*, (Ed: S. Curran), Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Finlay, M. (1988). *The Romantic Irony of Semiotics: Friedrich Schlegel and The Crisis of Representatio*, Mouton de Gruyter & Co., Berlin.
- Fowler, H. W. (1965). *A Dictionary of Modern English Usage*, Oxford University Press, Oxford.
- Galloway, P. (1996). *Structuralism and Sense and Sensibility*, (11. 04. 2021) <http://www.cyberpat.com/essays/austen1.html>.
- Greimas, A. J. (1989). "On Meaning", *New Literary History*, 20, 539-50.
- Hawkes, T. (2003). *Structuralism and Semiotics*, New York, Routledge.

- Kaufer, D. S. (1983). "Irony, Interpretive Form, and the Theory of Meaning", *Poetics Today, The Ironic Discourse*, 4/3, 451-64, DOI:10.2307/1772026.
- Kuwahara, K. K. (1993). *Jane Austen at Play*, Peter Lang, New York.
- Makaryk, I. R. (1993). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Term*, University of Toronto Press, Ontario.
- Marsh, N. (1998). *Jane Austen: The Novels*, The Macmillan Press Ltd., London.
- Martinez Del Castillo, J. G. (2015). *Message from the President: Austen's Irony of Caring*, Universidad Almeria-The Free Library, (26. 09. 2021). <https://www.thefreelibrary.com/Message+from+the+President%3a+Austen%27s+irony+of+caring.-a089381598>.
- Mudrick, M. (1968). *Jane Austen: Irony as Defense and Discovery*, University of California Press, California.
- Rallo, L. C. (2003). "Sense and Sensibility Revisited: Emma Tennant's Elinor and Marianne", *Odisea: Revista de Estudios Ingleses*, 4, 2003.
- Retrieved, June 14, 2021, http://www.ual.es/odisea/Odisea04_Lara.pdf.
- Ruiz, J. H. (2009). *Understanding Tropes: At the Crossroads Between Pragmatics and Cognition*, Peter Lang, New York.
- Swinburne, A. C. (1868). *William Blake, A Critical Essay*, John Camden Hotten, London.
- Watt, I. (1981). "Persuasion: Jane Austen and The Traditions of Comic Aggression: Sense and Sensibility", *Jane Austen Society of North America Stanford University*, 3/14-15, 24-28, (04. 04. 2021). <http://www.jasna.org/persuasions/printed/number3/watt.htm>.
- Wordsworth, W., Coleridge, S. T. (1967). *Lyrical Ballads*, (1798), Oxford University Press, Oxford.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.03.2023 ✓Accepted/Kabul:04.05.2023

DOI:10.30794/pausbed.1258258

Research Article/Araştırma Makalesi

Aydın Öztürk, E. ve İşeri, K. (2023). "Bilimsel Makale Özet Metinlerinde Üstsöylemsel Adlar", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 56, Denizli, ss. 421-434.

BİLİMSEL MAKALE ÖZET METİNLERİNDE ÜSTSÖYLEMSEL ADLAR*

Esra AYDIN ÖZTÜRK**, Kamil İŞERİ***

Öz

Son yıllarda özet, özetleme, özet oluşturma, özet yazma stratejisi gibi kavramlar ön plana çıkmakta, okuyucuları metnin tamamını okumaya ikna etme açısından önemli bir rol oynamakta ve başlı başına bir tür olarak kabul edilmektedir. Alanyazına bakıldığında bu tür metinlerle ilgili yazarların iddialarını ön plana çıkarma, bilgileri tutarlı bir biçimde sunma açısından incelenen çalışmaların daha az yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, adların retorik işlevlerini ortaya çıkarmak ve üstsöylem modeli ile eşleştirmek için var olan üstsöylemsel adlar etkin bir role sahiptir. Nitel olarak yapılandırılan bu çalışmada, dilbilim alanında yazılmış araştırma makalesi özet metinlerinde kullanılan üstsöylemsel adların alıcı odaklı etkileşimli işlevleri ele alınmıştır. Bu kapsamda dilbilim araştırmaları dergilerinde yayımlanan 432 araştırma makalesinden 56 Türkçe araştırma makalesi özet metni incelenmiştir. Çalışmanın sonucu, en sık kullanılan üstsöylemsel ad ulamının metin adları, en sık kullanılan sözcük-dilbilgisel örüntünün "ad+AD(s)l" yapısı olduğunu ve bu adların yazar savlarını tutarlı bir biçimde yönetmek için Türkçe araştırma makale özetlerinde sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Üstsöylemsel Adlar, Üstsöylem, Özet metin, Bilimsel metin.

METADISCURSIVE NOUNS IN SCIENTIFIC ARTICLE ABSTRACTS

Abstract

In recent years, the concepts of summary, summarization, summary creation, summary writing strategies have come to the fore, play an important role in persuading the readers to read the entire text and are considered as a genre in its own right. When the literature is examined, it is seen that there are fewer studies in terms of highlighting the claims of the authors about these types of texts and presenting the information in a consistent manner. In this context, metadiscursive nouns have an active role in revealing the rhetorical functions of nouns and matching them with the metadiscourse model. In this qualitatively structured study, receiver-oriented interactional functions of metadiscursive nouns used in abstract texts of research articles written in the field of linguistics are discussed. In this context, the summary texts of 56 Turkish research articles from 432 research articles published in linguistics research journals were examined. The result of the study shows that the most frequently used metadiscursive noun category is text nouns, the most frequently used lexical-grammatical pattern is "noun+NOUN(s)l" structure, and these nouns are frequently used in Turkish research article summaries to manage author arguments in a consistent manner.

Keywords: Metadiscursive Nouns, Metadiscourse, Abstract, Scientific text.

*Bu çalışma 2-4 Ağustos 2021 tarihleri arasında Anadolu Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 20. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı'nda sunulmuş olan "Türkçede Adların Üstsöylemsel İşlevleri" başlıklı bildirinin genişletilmiş biçimidir.

**Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İZMİR.

e-posta:esra.ozturk@deu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2638-575X>)

***Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İZMİR.

e-posta:kamil.iseri@deu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8539-582X>)

1. GİRİŞ

İkna edici bir metin türü olan bilimsel metinler son dönemde yazarların yorumlarını okuyucularının beklentilerine göre retorik olarak biçimlendirdiği türler olarak tanımlanmaktadır (Bazerman, 1988; Hyland, 2004). Metnin oluşumu alanın kendi iç dinamikleri doğrultusunda biçimlenir ve dolayısıyla yazarlar belirli dilsel öğeleri kullanarak yorum yapma fırsatı elde eder. Bu durum da, konunun söylem topluluğunun beklentileri çerçevesinde biçimlenmesine ve böylece tartışmaya açık duruma gelmesine yol açar. Başka bir ifadeyle bilgi, yazarın savlarını sunma biçimine bağlıdır. Bu nedenle, Crismore (1989) ve Hyland (2005)'e göre bilimsel metinler belirli kurallar çerçevesinde akademik topluluğun üyeleri arasındaki konuşmalar olarak tanımlanır ve bu konuşmalar içerisinde söylem ile ilgili her bir dilsel veri üstsöylem terimine gönderimde bulunur.

Üstsöylem modelinde bilimsel bir metinde “*Bu görüşe göre, ...*” diye başlayan bir tümcede *-e göre* son durum ilgeci söylemi daha önce sunulmuş olan bilgiler yardımıyla daha anlaşılır hale getirmeye yardımcı olan ve aynı zamanda okuyucunun yorumuna rehberlik eden tanıtlayıcı alt ulamında yer almaktadır. Modelde *-e göre* son durum ilgecine yönelik ulamlama yer almakta iken Jiang ve Hyland (2015, 2016, 2017) ulamlamada yer almayan *bu görüşte olduğu* gibi ad öbeklerini ele alarak üstsöylemin farklı bir işlevini ortaya çıkarmışlardır. Buna göre “*Bu görüşe göre, ...*” ad öbeği hem okuyuculara daha önce sözü edilen bir görüşü hatırlatmasına hem de devamında yazarın bu görüşle ilgili değerlendirme yapmasına imkân vermektedir. Bu durumda yazar, okuyucuyla iletişimini metindeki bölümleri bağlaşik ve tutarlı bir biçimde birbirine bağlayarak ve konu ile ilgili duruşunu ortaya koyarak sağlamaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, dilbilim alanında yazılmış Türkçe makale özetlerinde yer alan üstsöylemsel adların işlevlerini belirlemektir. Bu amaç çerçevesinde çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

1. Dilbilim alanında yazılmış Türkçe araştırma makalesi özet metinlerinde yer alan üstsöylemsel adlar ne tür bir görünüm sergilemektedir?
2. Dilbilim alanında yazılmış Türkçe araştırma makalesi özet metinlerinde yer alan üstsöylemsel adların Alıcı Odaklı Etkileşimli boyutta işlevleri nelerdir?
3. Dilbilim alanında yazılmış Türkçe araştırma makalesi özet metinlerindeki üstsöylemsel adların en sık kullanılan sözcük-dilbilgisel görünümleri nasıldır?

2. ÜSTSÖYLEM

Üstsöylemle ilgili birçok tanım yapılmakla birlikte temelde üstsöylem; okuyucuların metni yorumlamalarına, değerlendirmelerine ve tepki göstermelerine yardımcı olmak amacıyla yazarların metinlerini düzenleme yollarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram aynı zamanda geniş/bütünleştirici ve dar/bütünleştirici olmayan olmak üzere iki farklı bakış açısıyla ele alınmaktadır (Ädel ve Mauranen, 2010). Crismore (1989), Hyland (2005) ve Vande Kopple'in (1985) çalışmalarında geniş/bütünleştirici yaklaşımla üstsöylem, yazarlar tarafından bağlaşik ve tutarlı bir metin oluşturma ve aynı zamanda metne karşı duruşlarını da ifade etme yolu olarak görülürken Ädel (2006) ve Mauranen (1993) üstsöylemi, söylemin kendisi hakkında devam eden söyleme odaklanma durumu olarak sınırlandırarak dar/bütünleştirici olmayan bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın ana konusunu oluşturan üstsöylemsel adların da kuramda olduğu gibi geniş bir bakış açısıyla ele alınarak metin içinde hem bilgi odaklı etkileşimli hem de alıcı odaklı etkileşimli işlevi yerine getirdiği savunulmaktadır.

Üstsöylem çalışmalarının temeli Halliday'in Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi Kuramı'na dayanmaktadır. Halliday (2004: 29-31)'e göre metinde var olan ve aynı anda işleyen *düşünsel işlev*, *kişilerarası işlev* ve *metinsel işlev* üstsöylem kuramında da karşılık bulmaktadır. Buna göre üstsöylemde metnin konusu ile ilgili bilgi sağlama düzeyi olarak ele alınan önermesel anlamın Halliday'de *düşünsel işleve*, yazma edimine gönderimde bulunan üstsöylemsel işlev ise *kişilerarası* ve *metinsel işleve* karşılık gelmektedir. Bu durum aynı zamanda alanyazında üstsöylem ile ilgili yapılmış ulamlama çalışmalarının da temelini oluşturmaktadır (Hyland, 2005: 26).

Alanyazında Williams (1981; 1982), Crismore (1983), Vande Kopple (1985), Crismore, Markkanen ve Steffensen (1993), Hyland (1998a), Hyland ve Tse (2004), Hyland (2005) tarafından üstsöylem konusu ele alınmış ve farklı modeller geliştirilmiştir. Üstsöylemin boyutları açısından temeli Thompson (2001)'a dayanan ve ilk

biçiminin Hyland ve Tse (2004) tarafından oluşturulan model Hyland (2005)'te en kapsamlı ve sağlam temelli bir teori (Thompson, 2008) olarak kabul edilmektedir. Tablo (1)'de verilen bu modele göre üstsöylem *bilgi odaklı etkileşimli ve alıcı odaklı etkileşimli* olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Bilgi odaklı etkileşimli boyutta yazarın okuyucular hakkında farkındalığı ve metni okuyucuların beklentilerine göre biçimlendirmesi söz konusu iken alıcı odaklı etkileşimli boyutta yazarın iletileri hakkında yorum yapma ve metinlerine okuyucuyu dâhil etme söz konusudur.

Tablo 1: Hyland (2005)'in üstsöylem modeli

ULAM	İŞLEV	ÖRNEKLER
Bilgi Odaklı Etkileşimli (Interactive)	Okuyucuyu metinde yönlendirmeye yardım eder.	Kaynaklar
Bağlayıcılar (Transitions)	Tümceler arasındaki ilişkileri gösterir.	<i>ayrıca; ek olarak; ama; böylece; ve</i>
Çerçeve Belirleyiciler (Frame Markers)	Söylem eylemlerine, dizilerine ve söylem aşamalarına gönderim yapar.	sonunda; sonuç olarak; amacım; bitirmek gerekirse
Metin-içi Belirleyiciler (Endophoric Markers)	Metnin diğer bölümlerindeki bilgilere gönderimde bulunur.	yukarıda görüldüğü üzere; bakınız Şekil X; 2. Bölümde
Tanıtlayıcılar (Evidentials)	Diğer metinlere gönderimde bulunur.	X'e göre; Z şu biçimde açıklar ...
Açımlayıcılar (Code Glosses)	Önermesel anlamları ayrıntılandırır.	şöyle ki; örneğin; başka bir deyişle
Alıcı Odaklı Etkileşimli (Interactional)	Okuyucuyu metne dâhil eder.	Kaynaklar
Kaçınmalar (Hedges)	Yazarın sorumluluğunu kısıtlar.	olası; belki; mümkün; yaklaşık;...olabilir
Güçlendiriciler (Boosters)	Kesinliği güçlendirir.	Şüphesiz ki; hatta; aslında; kesinlikle; açıktır ki ...
Tutum Belirleyicileri (Attitude Markers)	Yazarın önermeye yönelik tavrını belirtir.	ne yazık ki, kabul etmek gerekirse; şaşırtıcı bir biçimde
Kendine Gönderimde Bulunma Belirleyicileri (Self Mentions)	Yazar(lar)a açık gönderimlerde bulunur.	ben; biz; benim; beni / bana; bizim
Katılım Belirleyicileri (Engagement Markers)	Okuyucu ile yazar arasında açık bir biçimde ilişki kurar.	Düşünün ki; göreceksiniz ki; dikkate alınız/düşününüz; not ediniz

(Kaynak: Hyland, 2005:49).

Modele göre bilgi odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicilerinde yazarlar bilgileri bir araya getirmek için *bağlayıcılar*, çerçeve belirleyicileri ve *metin-içi belirleyicileri*; önermesel içerikle ilgili detaylandırma yapabilmek için *tanıtlayıcılar* ve *açımlayıcıları* kullanmaktadır. Böylece metinler yazar tarafından okuyuculara bağlaşıklık ve tutarlı bir biçimde sunulmaktadır. Alıcı odaklı etkileşimli işlevde ise yazarlar kendi bakış ifadelerini *kaçınma*, *güçlendirici*, *tutum belirleyicileri*, *kendine gönderimde bulunma* belirleyicileri ile ifade etmekte, retorik olarak okuyucuları metne ise *katılım belirleyicileri* ile dahil etmektedir (Hyland, 2005).

Daha önce de değinildiği üzere üstsöylem modelinde adlarla ilgili üstsöylemsel bir bilgi bulunmamakta, ancak adların üstsöylemde oynadıkları rol dikkate alındığında önemli bir yer tutmaktadır (Hyland ve Jiang; 2016, 2017). Bu nedenle üstsöylemsel adlar modeli bu modelle eşleştirilerek alanyazındaki boşluk doldurulmaya çalışılmış, bu çalışmada da bu model Türkçeye uyarlanmıştır.

3. ÜSTSÖYLEMSEL ADLAR

Üstsöylemsel adlar söylemin düzenlenişine (bilgi odaklı işlevi) ya da okuyucuların belirtilen konuyu anlamasına katkıda bulunan adlar olarak tanımlanmaktadır. Üstsöylemsel adlar soyut adların bir alt kümesidir ve onlardan

belirsiz anlama sahip olma durumu ile ayırt edilebilirler. Soyut bir adın anlamı tüm bağlamlarda (örn. toplum, demokrasi) durağanken, üstsöylemsel adlar hem değişmez bir anlama hem de *bağlamsal sözlükleşmeye* (contextual lexicalisation) bağlı olarak, edimsel başka bir anlama da sahip olabilmektedir. Bu adlar, yazarların belirli bir bağlamda yazmasına ve okuyucunun da bu yazıya nasıl tepki vereceklerinin biçimlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu adların üstsöylemsel olarak işlev görmesini sağlayan nitelikler; yazarların bağıntılı söylemler düzenlemeleri, içerikle ilgili bakış açılarını ifade etmeleri ve belirli bir topluluğun üyeleri olarak okuyucularla etkileşime girmeleri (alıcı odaklı işlevi)dir (Jiang ve Hyland, 2016: 5; Jiang ve Hyland, 2017: 1-2; Jiang ve Hyland, 2021: 2). Bu tür adlar, metni düzenlemekte ve okuyucuya bilginin nasıl anlaşılması gerektiğini göstermektedir ve bunu yaparken de aynı zamanda yazarın disiplinin yetkin bir üyesi olarak bir duruş sergilemesini sağlamaktadır. Bu adların iki belirgin karakteristik özelliği bulunmaktadır: (i) Yakın bağlamlarında *sözcüksel gerçekleşmeyi* (lexical realization) gerektirirler, (ii) bağlaşıklık oluştururlar (Charles, 2003). Aşağıdaki örnek ve açıklamaları üstsöylemsel adlara ilişkin daha detaylı bilgi vermektedir.

(1) *This is further supported by the **observation** that chromatin bridges are bound by Rad52 and trigger degradation of Sml1.*

[Bu ayrıca, kromatin köprülerinin Rad52 tarafından bağlanması ve SML1 bozulmasını tetiklediğinin **gözlemlenmesi** ile de desteklenmektedir.] (Biyoloji- Jiang ve Hyland, 2016: 5).

(2) *The PID controller, as can be seen in Fig. 6, results in a significant overshoot at the transient state (without programmed acceleration). To remedy this **drawback**, preprogramming of acceleration and deceleration 6 periods is required, whereas they are not needed with CCC, P, and ZPETC methods.*

[Şekil 6'da görülebileceği gibi PID kontrolörü, geçici durumda (programlanmış hızlanma olmadan) önemli bir aşama ile sonuçlanmaktadır. Bu **dezavantajı** gidermek için 6 periyotluk hızlanma ve yavaşlamanın önceden programlanması gerekirken, CCC, P ve ZPETC yöntemleri gerekli değildir.] (Elektrik mühendisliği – Jiang ve Hyland, 2016: 5).

(3) *According to the traditional **view**, this is evidence of agency discretion since we can associate policy change with different types of managers.*

[**Geleneksel görüşe** göre, politika değişikliğini farklı yöneticilerle ilişkilendirebildiğimiz için bu durum kurumun takdir yetkisinin bir kanıtıdır.] (Sosyoloji – Jiang ve Hyland, 2016: 5).

Yukarıdaki örneklerde yer alan *gözlem*, *dezavantaj* ve *görüş* üstsöylemsel adlardır ve belirsizlikleri bir gönderim ile giderilmiştir. Dolayısıyla, örnek (1)'deki *gözlem* sözcüğünün neye gönderimde bulunduğu tamamlayıcı tümleş yantümcesine kadar belli olmamaktadır. Örnek (2)'de yer alan *dezavantaj* ise artgönderim olarak belirtilmektedir. Örnek (3)'teki *görüş* sözcüğü ise ilgili metnin dışında, artalan bilgisi ile yorumlamaya çalışan okuyuculara dayanması nedeniyle diğer iki üstsöylemsel addan farklılık göstermektedir.

Flowerdew ve Forest (2015: 2), Winter (1992: 153)'in aynı zamanda *sözlüksel gerçekleşme* adını verdiği olgunun üstsöylemsel adlar ile tamamlayıcı olan ilişkisine dikkat çekmektedir. Sözcüksel gerçekleşme, üstsöylemsel adlar için gerekli özellikleri sağlarken, üstsöylemsel adlar, *gerçekleşmenin* söylemde nasıl anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Üstsöylemsel adlar, metnin içinde veya dışında ek bilgiler içeren bağlantıları sağlamaktadır. Bu, yazarların düşüncelerini bağıntılı bir yöntem ile metne taşımasına ve böylece okuyucuların bağıntılı sunulan bilgileri daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır (Jiang ve Hyland, 2016: 6).

Üstsöylemsel adların *teknik dışı* (ing. non-technical) (Meyer, 1997) ya da başka bir deyişle *yöntemsel* (ing. procedural) (Widdowson, 1983: 92; Luzón Marco, 1999) sözcük ulamlarına ait oldukları söylenebilir; çünkü bu yapılar *sözlüksel içeriği az olmasına rağmen bağlama fazlasıyla bağımlı öğelerdir* (Luzón Marco, 1999: 1). Bu nedenle; *olgu*, *çözümleme* ve *süreç* gibi sözcükler daha çok işlevsel sözcüklerdir ve tanımlama gerektirmektedir (Jiang ve Hyland, 2016: 6).

Nation (2001: 212), bu teknik olmayan öğelerin daha çok dilbilgisel, üstsöylemsel ve *sözlüksel olmayan* (delixicalised) bir hale dönüştüklerinden söz etmektedir. Örnek (4)'te altı çizili durum *bu* göstericisi ile belirtilmektedir; dolayısıyla *çözümleme* aslında tek ve net bir anlama sahip olan sözlüksel bir öge olarak işlev

görmemektedir (Jiang ve Hyland, 2016: 7). Yani tek başına tanımı yapılamayan ancak tümcedeki bağlama göre anlam kazanan bir sözcüktür.

(4) the same values of Q could be obtained for small ϵ_1 , ϵ_2 materials, and for large ϵ_1 , ϵ_2 materials. This provides an alternative expression for polarizability. This analysis assumes the capillary occupies a uniform field, and as such, cannot be applied to any SRR with extended conductors formed from circular cross-section wire.

[Aynı Q değerleri, küçük ϵ_1 , ϵ_2 malzemeler ve büyük ϵ_1 , ϵ_2 malzemeler için elde edilebilir. Bu, kutupsallaşma için olası bir ifade sağlamaktadır. Bu çözümler, kılcalın homojen bir alanı kapladığını ve bu nedenle dairesel kesitli telden oluşturulmuş ve uzatılmış iletkenlere sahip herhangi bir SRR'ye uygulanamayacağını varsaymaktadır.] (Elektrik mühendisliği – Jiang ve Hyland, 2016: 7).

Dolayısıyla bilgi odaklı etkileşimli boyutta, üstsöylemsel adlar geriye dönük olarak daha önceki konuyu, devam eden söylemle özetlemek için ya da yakında ortaya çıkacak olan bilgileri anlamak için araştırılmaktadır (Sinclair, 1993). Aynı zamanda metnin bölümleri arasındaki ilişkileri göstermekte ve bilgi akışının yönetimini sağlamaktadır. Bilgi odaklı etkileşimli işlev yazara katılımcı kitleye ilişkin farkındalık kazandırmakta ve metnin olası bilgisini sağlamakta, okuyucunun retorik beklentilerini göstermekte ve metin nasıl düzenlenmeli sorusunun yanıtını vermektedir. Yazarın buradaki amacı okuyucunun gereksinimlerini karşılamak için bir metni biçimlendirmek, sınırlandırmak, tercih edilen yorumları ve savları ortaya koymaktır. Alıcı odaklı etkileşim boyutunda ise yazarın amacı görüşlerini görünür duruma getirerek, gelişmekte olan metne yanıt vermelerini sağlayarak okuyucuların da metne katılımını gerçekleştirmektir (Hyland, 2005: 49; Jiang ve Hyland, 2016: 7).

Yazarların okur-yazar etkileşiminde üstsöylemsel adlar aracılığıyla hangi duruş seçeneklerini ifade etmeye çalıştıkları ve bunların kullanımının alana özgü pratik ve idealleri nasıl yansıttığını keşfetmek için üstsöylemsel adların daha somut bir zemine taşındığı üstsöylemsel adların sınıflandırılması Tablo (2)'de verilmektedir.

Tablo 2: Bilimsel metinlerde üstsöylemsel adların işlevsel sınıflandırılması

Varlığın Tanımlanması (entity)	Tanım (description)	Örnekler (examples)
Metin (text)	Somut metinüstü (concrete metatext)	Makale, yazılı çalışma, çalışma
Tanımlayıcı (evidential)	olaylar, süreçler ve kanıtlara dayanan durumlar	değişim, durum, gözlem
Söylem (discourse)	sözel önermeler ve söz eylemler	sav, iddia, sonuç
Bilişsellik (cognition)	bilişsel inançlar ve duruşlar	karar, fikir, düşünce, görüş, kavram, amaç
Varlığın Özellikleri (attribute)	Tanım (description)	Örnekler (examples)
Nitelik (quality)	özenilen, eleştirilen, değer verilen ya da küçümşenen nitelikler	avantaj, zorluk, başarısızlık
Tarz (manner)	eylemlerin koşulları ve olgu bağlamı	zaman, yöntem, yol, kapsam
Konum (status)	Kiplik seçimi	Olasılık, eğilim, seçim, yetenek
Varlıklar Arasındaki İlişkiler (relation)	Tanım (description)	Örnekler (examples)
neden-sonuç, farklılık vs.	neden-sonuç, farklılık, bağıntılılık	neden, sonuç, farklılık

(Kaynak: Jiang, 2022: 75-76).

Varlıkları tanımlayan adlarda, yazarlar bu tanımlamayı metinler, olaylar, söylemler ya da bilişin yönleri hakkındaki yargılarını ileterek yaparlar. Metin adları üstmetne veya somut bir araştırmanın bir bölümüne gönderimde bulunur. *Rapor, yazılı çalışma* ve çalışma tipik örneklerdir. Tanımlayıcı adlar; *değişim, durum, gözlem, bulgu* gibi örneklerin sıklıkla kullanıldığı, eylem ve süreçlerin ya da kanıt niteliğindeki durumların ortaya çıkışını ifade etmektedir. Tanımlayıcı adlar, gerçek dünya aktiviteleri ile deneyselcilik (ampirizm) ve biliş türleri ile de akılcılık (rasyonalite) ile yakından ilişkilidir ve farklı disiplinlerde yer alan farklı bilme biçimlerine ve bilgi kaynaklarına işaret etmektedir (Chafe ve Nichols, 1986). Sözel önermeleri ve konuşma eylemlerini tanımlayan söylem adlarına *sav, iddia* ve *sonuç* örnek olarak gösterilirken bilişsellik adları *karar, fikir, görüş, kavram* ve *amaç* gibi inançlar, tutumlar ve zihinsel akıl yürütmenin unsurları ile ilgili adlardır (Jiang ve Hyland, 2017: 20).

Varlıkların özelliklerini gösteren adlar; yazarların varlıkların niteliği, konumu ve oluşumu hakkındaki değerlendirmelerini kapsamaktadır. Nitelik adlarında bir şeyin takdir edilip edilmediği, eleştirilip eleştirilmediği ya da değerlendirilip değer kaybettiği göz önünde bulundurulur ve *avantaj, zorluk, tehlike, başarısızlık* gibi sözcükler sıklıkla kullanılır. Tarz adları, eylemlerin ve durumların oluşumunu ve koşullarını tanımlamaktadır. *Zaman, yöntem, yol* ve *kapsam* gibi örnekler, yer ve zamandaki boyutlarını, gerçekleştirilme biçimlerini ya da sıklıklarını göstermektedir. Konum ile ilgili üstsöylemsel adlar, yazarın *bilgisellik kipliği* (ing. epistemic modality), *yükümlülük kipliği* (ing. deontic modality) ve *devingenlik kipliği* (ing. dynamic modality) hakkındaki seçimlerini gösterir (Palmer, 2001'den aktaran Jiang ve Hyland, 2016: 13). Bilgisel kiplik; *olasılık, gerçek* gibi olasılık ve kesinlik ile ilgilidir; yükümlülük kipliği; *ihtiyaç, zorunluluk* gibi yükümlülük ve gereklilik ile ilgilidir; devimsel kiplik ise *yetenek, kapasite, potansiyel* ve *eğilim* gibi yetenek, fırsat ve eğilim ile tanımlanmaktadır (Jiang ve Hyland, 2016: 13; Jiang ve Hyland, 2017: 20).

Son olarak varlıklar arasındaki ilişkiler ulamında ise, üstsöylemsel adlar, bir yazarın bir önermedeki bilgiyle olan bağlantıyı ya da ilişkiyi nasıl anladığı betimlenir; *neden, sonuç* ve *fark* gibi kavramlar ile ilişkileri iletme için kullanılmaktadır (Jiang ve Hyland, 2016: 13).

Model; yazarların, akademik çalışmaların temel niteliklerini oluşturan konuların, araştırma süreçlerinin, çözümlemelerin ve değerlendirmelerin oluşumu için adları nasıl kullanabileceklerine odaklanmaktadır (Martin, 1976'den aktaran Jiang ve Hyland, 2016: 13). Yazarların araştırmalarının farklı boyutlarına yönelmek için üstsöylemsel adları nasıl seçtiklerini vurgulamaktadır. Örneğin, *bilisellik adları* yazarın bir inanç ya da duruş olarak önermeye karşı yargılarını yönlendirirken, *konum adları* bir varlığın niteliklerine yönelik bir inancı ifade etmektedir. Bu nedenle, belirleyici içeriği aramak ve yazarın her bir ad tarafından neyi ifade etmeyi amaçladığını belirlemek için, her bir ad ile ilgili kapsamlı bir incelemeye ihtiyaç duyulmaktadır (Jiang ve Hyland, 2016: 13).

Bu model; yazarların tümleş içindeki bilgiyi nasıl tanımladıklarını betimlemeleri, hangi bilgilere bakış açısına sahip olduklarını belirtmeleri ve bilgiye karşı takındıkları duygusal duruş türlerini yansıtmaları ile yazarların metinlerinde aldıkları farklı duruşları ulamlamanın bir yolunu sunmaktadır. Jiang ve Hyland (2016: 14)'e göre bu işlevsel yaklaşım aynı zamanda, katı bir biçimde tanımlanmış terimlerle adları sınıflandıran ve anlambilimsel yorumlamalar üzerine yapılan aşırı vurgulamalara sahip diğer modellerin (örn. Schmid, 2000; Flowerdew ve Forest, 2015) sorunlarını da düzenlemektedir (aktaran Jiang ve Hyland, 2016: 14).

Jiang ve Hyland (2016: 14)'ün işlevsel görüşüne göre bulunan her bir üstsöylemsel ad anlambilimsel anlamından ziyade içinde bulunduğu sözcük-dilbilgisel bağlama göre değerlendirilmelidir. Böylece daha önceki çalışmalarda sorunlu olan sınıflamalar için tam olarak yapılamayan ayrımlar bu sınıflandırma sonunda net bir biçimde açıklanmaktadır. Bu işlevlerin Türkçedeki görünümünü ele alan bu çalışmanın bir sonraki bölümde çalışmanın yöntemi açıklanmaktadır.

4. YÖNTEM

Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle yapılandırılmıştır. Veriler, durumun olduğu gibi betimlenmesini amaçlayan bir yaklaşım (Karasar, 2016: 109) olan belge tarama modelinden yararlanılarak elde edilmiştir.

Çalışmada Dilbilim Araştırmaları dergisinin 1990-2022 yılları arasında yer alan 432 Türkçe yazılmış makaleden 56 Türkçe özet metin belirlenmiştir. 1990-2001 yılları arasında dergide yayımlanan yazıların özet bölümleri bulunmadığı ve 2002-2007 yılları arasındaki Türkçe makalelerin özetleri İngilizce olduğu için bu yıllar çalışmaya dâhil edilememiştir. Makalelerin özet metinlerinin seçilmiş olmasının nedeni makale özetlerinin makaleyi somutlaştırma anlamında önemli bir yere sahip olması, özetlerin makalenin bir temsili olması (Bazerman, 1984'ten aktaran Swales, 1993: 179), metnin yazarı tarafından oluşturulan metinde verilmek istenen düşüncelerin en özet biçimi (Bhatia, 2013: 147) olarak tanımlanmasıdır. Bu durumda 2008-2022 yılları arasında Türkçe özetlere sahip 56 makaleden oluşan verilerin yıllara göre dağılımı Tablo (3)'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Veri tabanının yıllara göre dağılımı

Yıllar	Özet metin sayısı	Yıllar	Özet metin sayısı
2008	7	2016	2
2009	3	2017	3
2010	4	2018	3
2011	2	2019	5
2012	4	2020	5
2013	5	2021	2
2014	3	2022	5
2015	3		
TOPLAM	31		25
GENEL TOPLAM	56		

Çalışmada verilerin çözümlenmesinde Jiang (2022)'in üstsöylemsel adların sınıflandırılması modeli temel alınmıştır. Veriler çalışmayı yapan kişiler tarafından modelde yer alan alt uamlara göre her metin için ayrı ayrı çözümlenmiş, bulgular karşılaştırılarak iç tutarlık çalışması sonunda belirlenmiştir.

5. BULGULAR

Dilbilim alanında yazılmış Türkçe makale özet metinlerinde yer alan üstsöylemsel adların işlevlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada ilk araştırma sorusu olan dilbilim alanında yazılmış Türkçe araştırma makalesi özet metinlerinde yer alan üstsöylemsel adların ne tür bir görünüm sergilediğine ilişkin bulgular Tablo (4)'te yer almaktadır.

Tablo 4: Üstsöylemsel adların sayısı

Özetlerdeki Sözcük Sayısı	Üstsöylemsel Ad Sayısı	1000 sözcük başına düşen üstsöylemsel ad sayısı	Üstsöylemsel Ad (%)	Özet başına düşen ortalama üstsöylemsel ad sayısı
7048	879	124.71	12.5	15.69

Çalışmanın 7048 sözcükten oluşan veri tabanında 879 üstsöylemsel ad tespit edilmiş olup özet başına düşen üstsöylem ad sayısı 15.69'tir. Tablo (4)'te görüldüğü üzere 1000 sözcük başına düşen üstsöylemsel ad sayısı 124.71 olup üstsöylemsel ad kullanımı %12.5 olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu olan dilbilim alanında yazılmış Türkçe araştırma makalesi özet metinlerinde yer alan üstsöylemsel adların Alıcı Odaklı Etkileşimli boyutta işlevlerine Tablo (5)'te yer verilmiştir.

Tablo 5: Üstsöylemsel adların makale özetlerindeki işlevleri

Üstsöylemsel Adlar	Üstsöylemsel ad sayısı	1000 sözcük başına düşen üstsöylemsel ad	Üstsöylemsel adların yüzdesi (%)
Varlığın Tanımlanması	593	84.2	67.5
Metin	190	27	21.6
Tanımlayıcı	89	12.6	10.1
Söylem	143	20.3	16.3
Bilişsellik	171	24.3	19.5
Varlığın Özellikleri	211	29.9	24
Nitelik	28	3.9	3.2
Tarz	78	11.1	8.9
Konum	105	14.9	11.9
Varlıklar arası ilişkiler	75	10.6	8.5
TOPLAM	879	124.7	100

Çalışmanın veri tabanındaki özetlerde kullanılan üstsöylemsel adların alıcı odaklı etkileşimli boyutunda yer alan işlevleri Tablo (5)'te gösterilmiştir. Buna göre en yüksek dağılıma sahip ulamın 84.2 (%67.5) ile varlığın tanımlanması olduğu saptanmıştır. Bu ulamın alt ulamlarına dağılım sayısının çoktan aza göre kullanım sırası metin adları 27 (%21.6), bilişsellik adları 24.3 (%19.5), söylem adları 20.3 (%16.3) ve tanıtlayıcı adlar 12.6 (%10.1) olarak belirlenmiştir. Diğer bir deyişle varlığın tanımlanması ulamında en yüksek dağılıma sahip alt ulam metin adları, en düşük dağılıma sahip alt ulam ise tanıtlayıcı adlardır. Varlığın özellikleri ulamı ise 29.9 (%24) dağılıma sahip olup alt ulamlarından 14.9 (%11.9) ile konum adlarını 11.1 (%8.9) ile tarz adları ve 3.9 (%3.2) ile nitelik adları takip etmektedir. Varlığın özellikleri ulamında en yüksek dağılıma sahip alt ulam konum adlarıdır. Üçüncü ulam olan varlıklar arası ilişkiler ise araştırma makalelerinin özetlerinde 10.6 (%8.5) dağılıma sahiptir.

Dilbilim alanında yazılmış Türkçe araştırma makalesi özet metinlerindeki üstsöylemsel adların en sık kullanılan sözcük-dilbilgisel görünümüne ulaşmayı hedefleyen çalışmanın üçüncü araştırma sorusunun bulguları ise Tablo (6)'da gösterilmiştir.

Tablo 6: En sık kullanılan dört sözcük-dilbilgisel örüntülerin genel sıklığı

Sözcük-dilbilgisel örüntüler	Toplam sayı	Yüzde (%)
Ad+AD(s)I	166	19.11
Bu + AD	137	15.59
Adlaştırma	130	14.67
Ad+(n)In.....AD+(s)I	121	13.65
TOPLAM	554	63.02

Sözcük-dilbilgisel örüntüler açısından Tablo (6)'da görüldüğü üzere diğer örüntüler içinde en yaygın sonuç olan %19.11 ile "Ad+AD(s)I" örüntüsünü %15.59 ile "Bu+AD" örüntüsü takip etmektedir. Bu iki örüntü neredeyse tüm örüntülerin %35'ini oluşturmaktadır. Ad yantümceleri ise %14.67 ile bu iki örüntüyü takip etmektedir. Dördüncü en sık kullanılan örüntü ise %13.65 ile "Ad+(n)In....AD+(s)I" yapısıdır.

6. TARTIŞMA

Çalışmada dilbilim alanında Türkçe yazılmış 56 bilimsel makale özetinde toplam 879 üstsöylemsel ad tespit edilmiş olup 1000 sözcük başına 124.71 üstsöylemsel ad düşmektedir. Üstsöylemsel adların bu yüksek kullanım sıklığı Hyland ve Tse (2005)'nin özet metinler için yazarın okuyucunun ilgisini çekmek amacıyla okuyucularla açık bir biçimde etkileşime girmeye çalıştıkları bir tür olduğu tanımını desteklemektedir. Bu durumun nedeni olarak üstsöylemsel adların alıcı odaklı etkileşimli boyutunda yazarın amacı, görüşlerini görünür duruma getirerek okuyucuların metne katılımını sağlamak olması (Jiang, 2022) gösterilebilir. Böylece yazar özet türünün gereği ve üstsöylemsel adların tümcedeki işlevi açısından bu adları sıklıkla kullanmaktadır. Bulgularda belirtildiği üzere çalışmada özet başına 15.6 üstsöylemsel ad kullanımının tespit edilmesi bu adlarla ilgili özet metinler için işlevsel açıdan önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu açıdan çalışma sosyal bilimlerde araştırma makalesi özetlerinde ortalama 16.5 ve daha az üstsöylemsel ad bulunduğunu tespit eden Jiang ve Hyland (2017)'in bulgularıyla koşutluk göstermektedir.

Çalışmada bir söylem bölümünde birden fazla üstsöylem kullanımına sıklıkla rastlanılmıştır. Başka bir deyişle yazar, dilbilim alanındaki özet metinlerde sıklıkla yorumunu katarak okuyucuyu yönlendirmektedir. Bu durum yine alanyazında sosyal bilimlerde konuların ve hedef kitlelerin çalışma başında belli olmaması kaynaklı yazarların sorunları belirlemek ve tartışmak için fazla retorik çaba harcadıkları (Hyland, 2004: 70; Becher ve Trowler, 2001: 28) görüşünü desteklemektedir. Örnek (5)'te bu savı destekleyen durumu görmek mümkündür.

(5) Bu çalışma Türkçe'deki bu, şu ve o adlarını, dilsel araçların doğal konuşma ortamındaki işlevlerinden yola çıkılarak çözümlenebileceği temeline dayanan 70li yıllardan beri Ehlich ve Rehbein tarafından geliştirilmiş olan İşlevsel Edimbilim yöntemiyle incelemektedir. (2008/6)

Örnek (5) incelendiğinde koyu ile işaretlenen üstsöylemsel adların bir söylem bölütü içerisinde ne sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Burada yazar başta okuyucunun dikkatini çekmek ve onların kolay anlamalarını sağlamak için *bu çalışma* ad öbeğini kullanarak yapılmış çalışmaya gönderimde bulunmuştur. Daha sonra ise çalışmanın yöntemini açıklamak için iç içe geçmiş ad öbekleriyle *araç, temel ve yöntem* baş adlarıyla kendi düşüncesini okuyucuya vermeyi amaçlamıştır. Böylece vermek istenilen bilgi için dört üstsöylemsel adın tek bir bölütte kullanıldığı görülmektedir.

Üstsöylemsel adlar alıcı odaklı etkileşimli boyut açısından ele alındığında bu boyut yazarın bakış açısının ifade edilmesi ve okuyucularla etkileşim kurulması ile ilgilidir. Çalışmada en sık kullanılan üstsöylemsel ad varlığın tanımlanması ulamı altında yer alan üstmetne ve somut bir araştırmanın bölümlerine gönderimde bulunan adlar *metin adlarıdır* (%21.6). Bu bağlamda örnek (6) ve (7)'de görüldüğü üzere Türkçede metnin somut biçimine ve diğer bölümlerine gönderim yapıldığı söylenebilir.

(6) Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Sesli Betimleme Ekibi'nin ilk kez betimlemesini yaptığı Umud Aral'ın kısa metrajlı "Çarpışma" adlı filminin sesli betimleme metni dilbilimsel açıdan incelenmiştir. (2009/1)

(7) Anlaşmazlık gösteren konuşmaları incelemeye yönelik olan bu çalışmada, çatışma içerikli söylemin nasıl sürdürüldüğüne ilişkin olarak çalışmanın yöntemi ve veri tabanı oluşturulmuştur. (2009/2)

Örnek (6)'da *metin* sözcüğü öncesindeki altı çizili niteleyici ögenin başı konumunda olup üstmetne gönderim yapmaktadır. Aynı biçimde örnek (7)'de yer alan ve *bu* gösterimseli ile kullanılan çalışma üstsöylemsel adı araştırmanın kendisine gönderim yaparak yazar duruşunu belirtmektedir.

Tüm üstsöylemsel adların %19.5'ünü oluşturan ve tutumları, inançları ve zihinsel akıl yürütmeyi temsil eden *bilişsellik adları* en sık kullanılan ikinci üstsöylemsel ad ulamıdır. Bu durumun Jiang ve Hyland (2017)'in araştırma makale özetlerinde kullanılan üstsöylemsel adların işlevlerini ele aldığı çalışması ile koşut olduğu söylenebilir. En sık kullanılan üstsöylemsel ad ulamı bu çalışmada da yine *varlığın tanımlanması* olarak belirlenmiştir. Yine *bilişsellik adları* en sık kullanılan alt ulam olarak tespit edilmiştir. Türkçede metin adlarının kullanım sıklığının *bilişsellik adlarından* daha yüksek olmasının nedeni çalışmaların farklı dillerde yapılmış olması ile ilgili olabilir. En sık kullanılan üstsöylemsel adın üst ulamda *varlığın tanımlanması* olması kuramın evrensel oluşu ile ilgili bilgi verirken alt ulamlardaki sıklık değişikliği çalışılan dillerin tipolojik özelliklerine bağlanabilir. Bu bağlamda çalışmada tespit edilen *bilişsellik adları* örnekleri (8) ve (9)'da verilmektedir.

(8) Çözümlemelerde Orhan Pamuk'un Babamın Bavulu (2008) ve Vedat Türkali'nin Mavi Karanlık (2006) adlı eserlerinden yapılan alıntılarla gösterme anlatımlarının metin içindeki işlevleri örneklendirilmiştir. (2009/3)

(9) Bu nedenlerden dolayı, dinleyicilerin konuşma hakkındaki görüşlerinin de veri kabul edilerek değerlendirilmelere dahil edilmesi gerektiği önerilmektedir. (2010/2)

Örnek (8) ve (9)'da çalışmada farklı yapılar içinde kullanılmış iki üstsöylemsel ad olan çözümleme ve *görüş* baş adları yer almaktadır. Zihinsel akıl yürütme ile ilgili olduğu için bilişsellik ulamı içinde kabul edilen çözümleme üstsöylemsel adı öngönderim yoluyla *görüş* üstsöylemsel adı ise artgönderim yoluyla altı çizili kısımları tamamlamaktadır.

Çalışmada *varlığın tanımlanması* adları üst ulamı altında en az sıklıkla kullanılan ulamın *tanımlayıcı adlar* (%10.1) olduğu tespit edilmiştir. Bu durum *tanımlayıcı adların* gerçek dünya etkinlikleri ve biliş türleri ile yakından ilişkili ve dolayısıyla sosyal bilimlerde daha az sıklıkla kullanılıyor olması (Chafe ve Nichols, 1986) savı ile açıklanabilir.

Varlığın özellikleri ulamında yazarların yargıları en çok *konum* ile ilgili olup bir şeyin kesinliği ve gerekliliği ile ilgili yoruma yer verilmiştir. Bu anlamda en sık kullanılan alt ulam %11.9 ile *konum adları* olup onu %8.9 ile *tarz adları* takip etmektedir. Böylece Türkçede dilbilim alanında yazarın kipliklerle ilgili yorumlarını özetlere yansıttığı söylenebilir. Bu durum Jiang ve Hyland (2017)'in çalışmasının bulguları ile paralellik göstermekte ve yine Bazerman (1988) ve Hyland (2004, 2005) Sosyal Bilimlerdeki yazarların kişisel yorumlamalara ve okuyucularla yapılan

tartışmalara dayanan savlar aracılığı ile bilgiyi yapılandırdıklarını savladıkları çalışmalarını da desteklemektedir. Çalışma bulgularından (10) ve (11)'de *konum adları*, (12) ve (13)'te ise *tarz adları* örneklerine yer verilmektedir.

(10) ... tümcenin nesnesini veya –çoğu zaman nesneyle örtüştüğü için nesneden kolayca ayırmsanamayan– son ad öbeğini tümcenin odağı kabul etmelerine yol açan edimsel bir **yanlılık** geliştirmelerinden kaynaklandığı görüşünü savunmaktadır. **(2017/1)**

(11) Çalışmada farklı çalkalama yapılarının farklı biçimde edinildiği, bu nedenle de çalkalama yapılarının ayrı ayrı incelenmesi **gerektiği** tespit edilmiştir. **(2013/4)**

(12) Bağlanan iki tümcedeki iki ilişkili varlık, atıf veya olay arasında aşağı veya yukarı **gerektirim yoluyla** ölçümsel sezdirim ortaya çıkar. Hatta bağlacı dinleyiciyi ölçüme yönlendiren bir bağlaç olarak görülebilir. **(2011/1)**

(13) Çapraz Birleştirmeli Uyarın (Stimulus Cross-Splicing) **yöntemi** olarak tanımlanmaktadır. **(2017/2)**

Örnek (10)'da yer alan *yanlılık* baş adı ve (11)'de yer alan *gerektiği* adlaştırma yapısı yazarın kiplikler hakkındaki konumunu göstermekte olup (11) ve (12)'de kullanılan ve altı çizili kısım ile nitelenen *yol* ve *yöntem* üstsöylemsel adları eylemlerin ve durumların yer ve zamandaki boyutlarını, gerçekleştirilme biçimlerini ya da sıklığını gösterdiği için *tarz adlarına* örnek gösterilebilir.

Dilbilim alanında yazılmış araştırma makalelerinin özet bölümlerinde yer alan üstsöylemsel adlardan *varlıklar arası ilişkileri* gösteren adlar tüm üstsöylemsel adların %8.5'ini oluşturmaktadır. Bu işlevin en az sıklığa sahip olan altulam olması yine Jiang ve Hyland (2017)'in bulguları ile paralellik göstermektedir. Bu durum özet türünün kısa olması nedeniyle yazarın herhangi bir önermede yer alan bilgiyle olan bağlantı ya da ilişkiye metnin bu bölümünde değinmiyor olması olarak açıklanabilir. Bu bağlamda örnek (14) ve (15)'te çalışmada *varlıklar arası ilişki* örneklerine yer verilmektedir.

(14) Eski Bilgi Sözceleri, daha önce sözü edilen bir ifadenin yeniden anımsatılması amacıyla kullanılabileceği gibi bir önermede örtük olan ve çıkarım gerektiren önermelerin açıkça belirtilmesi **sonucu** ortaya çıkar. **(2008/1)**

(15) Çözümlemeler, kişilerarası ilişkilerde edimbilimsel anlamın bir parçası olarak yüz ve incelik kavramlarının hem dilbilimsel hem de kültürel açıdan büyük **farklılıklar** gösterdiğini ortaya koymaktadır. **(2008/2)**

Örnek (14)'te *sonuç* sözcüğü bir durum hakkında çıkarılan yargı ya da ulaşılan sonuç olarak iki durum ya da olay arasında ilişki kurmaktadır. Aynı biçimde örnek (15)'te *farklılık* üstsöylemsel adı diğer olay ya da olgular ile bahsedilen şeyin arasında ilişki kurarak onu diğerlerinden ayıran özelliği ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle *varlıklar arası ilişki* ulamına dahil edilmiştir.

Sözcük-dilbilgisel örüntüleme açısından tüm yapıların %19.11'ini oluşturan –(s)'li bileşiklerin en yaygın olduğu ve ardından %15.59 ile gösterimsel *bu* ile kullanılan adların geldiği görülmüştür. Dolayısıyla bu iki örüntü tüm yapıların neredeyse %35'ini oluşturmaktadır. Geleneksel dilbilgisinde “tamlama” dilbilimde ise “bileşik” olarak ele alınan bu yapılar üstsöylemsel açıdan da adların üstsöylem belirleme gücünü gösterdiği söylenebilir. Örnek (16) ve (17)'de çalışmada elde edilen –(s)'li bileşik örneklerine yer verilmektedir.

(16) Türkçe'de henüz yerleşmiş bir karşılığı bulunmayanlara yeni **terim** önerileri getirilmektedir. **(2008/7)**

(17) Ulaşılan **bulgular sonucunda**, Türkçede ünsüz ikizleşmesinin 'tam ikizleşme', 'yarı ikizleşme' ve 'tekünsüzleşme' görünümleri sergilediği belirlenmiştir. **(2013/1).**

(16) ve (17)'de de görüldüğü üzere çalışmada üstsöylemsel ad olarak kabul edilen bu bileşiklerin işlevlerinin belirlenmesi niteleyici öge değil baş ad üzerinden yapılabilmektedir. Yani, örnek (16)'da yer alan *terim önerileri* ve (17)'de yer alan *bulgular sonucu* bileşikleri baş ad olan öneri ve *sonuç* sözcüklerinin bileşikteki anlamı karşılıyör

olması nedeniyle işlevsel açıdan sınıflandırılırken bileşik olarak değil yazarın baş ad kullanımına odaklanmaktadır. Dolayısıyla üstsöylemsel ad olarak tespit edilen birim örnek (16) için *terim önerileri* değil baş ad olan öneri ad öbeğidir.

Türkçede üstsöylemsel adlarda en sık kullanılan ikinci örüntü adın gösterimsel *bu* ile birlikte kullanımınıdır. Adın önünde gösterimsel *bu* ile kullanımı yazarın bağlaşıklık ve tutarlığı sağlamak için metni organize etmesine gönderimde bulunabilir. Bu durum da çalışmanın kapsamı dışında olan üstsöylemsel adların bilgi odaklı etkileşimli boyutuna vurgu yapmaktadır. Bu çalışmada *bu* gösterimseli ile birlikte kullanılan adın alıcı odaklı etkileşimli işlevi bakımından ulamlaması göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre örnek (18) ve (19)'da çalışmada bulgularan *bu* gösterimseli ile birlikte kullanılan üstsöylemsel ad örneklerine yer verilmektedir.

(18) *Bu* çalışmanın araştırma soruları çerçevesinde cinsiyetin uzamsal referans çerçevesi seçiminde bir değişken olmadığı saptanmıştır. Bunun yanında fen bilimleri ile sosyal bilimlerden gelen katılımcılar arasında görece referans çerçevesi kullanımı açısından anlamlı bir fark olmazken içsel referans çerçevesi kullanma eğilimi fen bilimlerinden gelen katılımcılarda daha fazladır. (2019/2)

(19) *Bu varsayım*, temelde değiştirmeye dayalı sözcük dizilişi görünülerinden arındığı için yetinmeci olduğu kadar alanyazında sık sık tartışılan da bir konudur. (2019/4)

Örnek (18)'de yazar alıcı odaklı boyutta çalışma metin adını ve örnek (19)'da *varsayım* bilis adını kullanarak okuyucuya kendi yorumunu yansıtmaktadır.

Dili, insanın dünya ile ilgili tecrübelerinin yapılandırılması için bir araç olarak kabul eden Halliday, bu tecrübelerin yapıyı bozup yeniden inşa ederek gerçekleştiğini ileri sürmektedir (1998: 190). Dilbilgisinin bu yeniden yapılandırma süreci içerisinde yer alan ve Türkçede en çok başvurulan süreç adlaştırma (Türkkan, 2009: 94) yapılarıdır. Çalışmada üstsöylemsel adların kullanım sıklığı açısından adlaştırma yapılarının kullanım sıklığının yüksek olması bu durum ile koşutluk sağlamaktadır. Çalışmada elde edilen üstsöylemsel adların adlaştırma yapıları örnekleri (20) ve (21)'de sunulmaktadır.

(20) Çözümlemeler, kişilerarası ilişkilerde edimbilimsel anlamın bir parçası olarak yüz ve incelik kavramlarının hem dilbilimsel hem de kültürel açıdan büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. (2008/2)

(21) Bu nedenden dolayı, incelik kurallarının daha devingen, daha bağlamsal (hatta daha kişisel düzeyde) incelenmesi gerektiği öne sürülebilir. (2010/2)

Örnek (20) ve (21)'de de görüldüğü üzere yazar kendi yorumunu ad öbeği içinde baş ad olarak kullandığı *gösterdiğini* ve *gerektiği* adlaştırma yapıları ile vermektedir. Bu noktada üstsöylemsel adlar açısından yazarın duruşu belli etmede kullandığı baş adlarının Türkçede önemli bir kısmının adlaştırma yapılarının oluşturduğu söylenebilir.

Dilbilim alanında yazılmış Türkçe özetlerde kullanılan üstsöylemsel adların en sık kullanılan dördüncü örüntüsü belirtili yapılar olarak saptanmıştır. Bu bağlamda, Türkçede belirtili yapı ile belirtisiz yapı arasında var olan biçimbilimsel farklılığın aynı zamanda anlambilimsel bir farklılığı da işaret ediyor olması görüşü (Akşehirli, 2012) üstsöylemsel adların kullanımı açısından da önemli bir farkı ortaya koyduğu söylenebilir. Bu anlamda bu tür yapılarda niteleyici öge de belirtisiz yapılardan farklı olarak üstsöylemsel ad olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Örnek (22) ve (23) çalışmada bulgularan belirtili yapıya örnek olan üstsöylemsel ad görünümü sunmaktadır.

(22) Betimleyici Çeviribilim temelli bu çalışmanın amacı, kültüre özgü bir öge olarak değerlendirilen çevre/doğa bilgisi içeren sözcüklerin kültürlerarası aktarımı sırasında geliştirilen çeviri yöntemlerinin dağılımlarını niceliksel verilerle tarihsel olarak belirlemek ve kültür öğelerinin çevrilmesi açısından çocuk edebiyatı kapsamında öncül bir yöntem haritası oluşturmaktır. (2018/3).

(23) Bu çalışmanın araştırma soruları çerçevesinde cinsiyetin uzamsal referans çerçevesi seçiminde bir değişken olmadığı saptanmıştır. (2019/2).

Örnek (22)'de kullanılan çalışmanın amacı ve (23)'te kullanılan çalışmanın araştırma soruları belirtili yapılarında hem niteleyici öge olan çalışma ad öbeği hem de *amaç* ve *soru* baş adları göndergesel anlama sahip olduğu için üstsöylemsel ad olarak kabul edilmiştir. Ancak örnek (16) ve (17)'de yer alan belirtisiz yapılarda göndergesel anlam sadece baş adda olduğu için (16)'da öneri (17)'de *sonuç* ad öbekleri üstsöylemsel ad olarak ulamlanmıştır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın bulgularına dayanarak dilbilim alanında yazılmış araştırma makalesi özet metinlerinde yazarların olaylara yönelik duruş alma tercihinde adlara sıklıkla başvurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkçede kullanılan üstsöylemsel adların görünümünün sergilediği bu çalışmada üstsöylemsel adların yazar duruşu belirlemede önemli bir rol üstlendiği belirlenmiştir. Buna göre Türkçede üstsöylemsel adların varlıkların tanımlanması, varlığın nitelenmesi ve varlıklar arası ilişki işlevlerinde kullanıldığı ve üstsöylemsel adların belirli bir örüntü sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre belirtisiz yapıların genelinin Türkçede niteleyici ögesi birden fazla addan oluşan öbeklerde yer aldığı görülmüştür.

Çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde üstsöylemsel adların alıcı odaklı etkileşimli boyuttaki işlevleri değerlendirildiğinde ise en sık kullanılan işlevin metnin somut yapısına ve bölümlerine gönderimde bulunan *varlığın tanımlanması* ulamında yer alan *metin adları* olduğu, bu adları ise zihinsel süreçleri ifade eden *bilgi adlarının* takip ettiği belirlenmiştir. Bu durum dilbilim alanında, belirli sözcük sayısı çerçevesinde konunun genel hatlarıyla verildiği ve ayrıntılı bir biçimde verilemediği bir tür olan özet metinler için yazarın yorumunda ve metne karşı duruşunda zihinsel süreçleri ifade eden adları sıklıkla kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine çalışmanın bir diğer bulgusu olan en az sıklıkta kullanılan üstsöylemsel ad işlevinin *varlıklar arası ilişki* ulamı olmasının sonucu olarak da metinlerin kısa olması ve öz bir nitelik taşıması nedeniyle özetlerde olaylar veya olgular arasında ayrıntılı bir biçimde ilişki kurulamadığı söylenebilir.

Dilbilgisel örüntüler açısından ele alındığında ise üstsöylemsel adların sıklıkla kullanıldığı örüntüler öncelikle tamlama biçimindeki ad öbeklerinin baş adları olup bu bağlamda adlaştırma yapılarında, -(s)'li bileşiklerde ve birden fazla niteleyici içeren tamlama yapılarında sıklıkla yer aldığı görülmektedir. *Bu* gösterimseli ile birlikte kullanılan adların tamamı Türkçede üstsöylemsel ad işlevi görmektedir.

Bu bağlamda Türkçede tamlama yapılarının iç içe yerleştirilmesi ve adlaştırma yapılarının sıklıkla kullanılması sonucu tutarlı bir söylem bölütü oluşturulmakta, üstmetin gönderimleriyle değerlendirilmesi sağlanmakta böylece adların yinelenmesi ile üstsöylemsel bir bağ kurulmuş olmaktadır. Üstsöylemsel adların kuramın iddia ettiği gibi Türkçede de yazarın duruşunu belli etmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Bu sonuçlara dayanarak çalışma diğer alanlara da uygulanabilir, üstsöylemsel ad kullanımı açısından alanlararası farkın nasıl bir görünüm sunduğuna yönelik bir çalışma yapılabilir. Bu çalışma alıcı odaklı üstsöylem işlevleri açısından değerlendirilmiştir. Benzer bir çalışma bilgi odaklı üstsöylem işlevleri açısından da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ädel, A. (2006). *Metadiscourse in L1 and L2 English*. John Benjamins, Amsterdam.
- Ädel, A., ve Mauranen, A. (2010). "Metadiscourse: Diverse and divided perspectives". *Nordic Journal of English Studies*, 9/2, 1-11.
- Akşehirli, S. (2012). "*Türkçe'de Ad+Ad(S)l Biçimindeki Ad Bileşiklerinin Sözlükselleşmesi*". 26. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri. Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları. ss. 21-31.
- Bazerman, C. (1988). *Shaping Written Knowledge: The genre and activity of the experimental article in science*. University of Wisconsin Press, Madison.
- Bhatia, V. K. (2013). *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. Routledge, New York.
- Bondi, M. ve Lorés Sanz, R. (2014). *Abstracts in academic discourse: Variation and change*. Peter Lang, Berlin.
- Chafe, W., ve Nichols, J. (1986). *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*. NJ: Ablex Publishing, Orwood.

- Charles, M. (2003). 'This mystery...': A corpus-based study of the use of nouns to construct stance in theses from two contrasting disciplines. *Journal of English for Academic Purposes*, 2/4, 313-326.
- Crismore, A. (1983). *Metadiscourse: What is it and How is it used in School and Non-school Social Science Texts*. University of Illinois, Illinois.
- Crismore, A. (1989). *Talking with Readers: Metadiscourse as rhetorical act*. Peter Lang, New York.
- Crismore, A., Markkanen, R., ve Steffensen, M. S. (1993). Metadiscourse in Persuasive Writing: A Study of Texts Written by American and Finnish University Students. *Written Communication*. 10/1, 39-71.
- Halliday, M. A. K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*, 3. Baskı, Arnold, London.
- Halliday, M.A.K. (1998). "Things and Relations: Regrammaticing experience as technical knowledge". J.R. Martin ve R. Veel (haz.). *Reading science: Critical and functional perspectives on discourses of science*. London: Routledge, s. 185-235 içinde.
- Hyland, K. (1998a). Persuasion and Context: The Pragmatics of Academic Metadiscourse. *Journal of Pragmatics*. 30, 437-455.
- Hyland, K. 2004. *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. University of Michigan Press.
- Hyland, K. 2005. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. Continuum.
- Hyland, K. ve Tse, P. (2004). Metadiscourse in Academic Writing: a Reappraisal. *Applied Linguistics*. 25/2, 156-177.
- Hyland, K., ve Tse, P. (2005). Hooking the reader: A corpus study of evaluative that in abstracts. *English for Specific Purposes*, 24/2, 123-139.
- Jiang F. K. ve Hyland K. (2015). 'The fact that': Stance nouns in disciplinary writing. *Discourse Studies*. 17/5, 529-550. Doi: 10.1177/1461445615590719.
- Jiang F. K. ve Hyland K. (2016). Nouns and academic interactions: a neglected feature of metadiscourse. *Applied Linguistics*, 1-25. Doi: 10.1093/applin/amw023.
- Jiang, F. K. ve Hyland, K. (2017). Metadiscursive nouns: interaction and cohesion in abstract moves. *Elsevier*, 46, 1-14.
- Jiang, F. K. ve Hyland, K. (2021). 'The goal of this analysis . . .': Changing patterns of metadiscursive nouns in disciplinary writing. *Lingua*, 252. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2020.103017> .
- Jiang, K. (2022). *Metadiscursive Nouns. Interaction and persuasion in disciplinary writing*. Taylor ve Francis Group, Routledge.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, 31. Baskı. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Luzon Marco, M. J. (1999). Procedural vocabulary: Lexical signaling of conceptual relations in discourse. *Applied Linguistics*, 20/1, 1-21.
- Mauranen, A. (1993). *Cultural Differences in Academic Rhetoric: A textlinguistic study*. Peter Lang, Frankfurt.
- Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pho, P. D. (2008). Research article abstracts in applied linguistics and educational technology: A study of linguistic realizations of rhetorical structure and authorial stance. *Discourse Studies*, 10/2, 231-250.
- Salager-Meyer, F. (1997). I think that perhaps you should: A study of hedges in written scientific discourse. In Miller T. (ed.) *Functional approaches to written text: classroom applications*, 105-118. English Language Programs United States Information Agency, Washington, D. C.
- Sinclair, J. (1993). Written discourse structure. In J. Sinclair, M. Hoey, & G. Fox (Eds.), *Techniques of description: Spoken and written discourse* (pp. 6-31). Routledge, London.
- Stotesbury, H. (2003). Evaluation in Research Article Abstracts in the Narrative and Hard Sciences. *Journal of English for Academic Purposes*, 2/4, 327-341.
- Swales, J. M. (1993). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*, 3. Baskı. Cambridge University Press, Cambridge.

Thompson, G. (2001). Interaction in Academic Writing: Learning to Argue with the Reader. *Applied Linguistics*. 22/1, 58-78.

Thompson, G. (2008). Book Review: AUTHOR, Metadiscourse: Exploring interaction in writing. *Language in Society*, 37/1, 138-141.

Türkkan, B. (2009). "İlköğretim Düzeyinde Okutulan Türkçe Tarih Metinlerinde Adlaştırma Temel Alınarak Sözbilimsel Kipin Saptanması". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 11, Sayı:4, Sayfa: 91-103.

Vande Kopple, W. J. (1985). Some Exploratory Discourse on Metadiscourse. *College Composition and Communication*. 36/1, 82-93.

Widdowson, H.G. (1983), *Learning Purpose and Language Use*. Oxford University Press, Oxford.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).